

SZILY

A MAGYAR
NYELVÜDÍTÉS
SZÓTÁRA

I-II

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS SZÓTÁRA

A KEDVELTEBB KÉPZŐK ÉS KÉPZÉSMÓDOK
JEGYZÉKÉVEL.

IRTA

SZILY KÁLMÁN.

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KIADÁSA

1902

HORNYÁNSZKY VIKTOR KIADÁSÁBAN BUDAPESTEN
megjelent minden könyvkereskedésben kapható:

MAGYAR TÁJSZÓTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL.

SZERKESZTETTE

SZINNYEI JÓZSEF

NYELV. TANÁR, A M. T. AKADÉMIA RENDES TAGJA.

Két kötetben.

Ara a két kötetnek félbörkötésben 42 korona.

MAGYARÍTÓ SZÓTÁR

A SZÜKSÉGTELEN IDEGEN SZAVAK
ELKERÜLÉSÉRE.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi
Bizottságának megbízásából és közreműködésével

SZERKESZTETTE

TOLNAI VILMOS

Ara vászonkötésben 2 korona.

OSZK

SZILY KÁLMÁN

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRA.

Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS SZÓTÁRA

A KEDVELTEBB KÉPZŐK ÉS KÉPZÉSMÓDOK
JEGYZÉKÉVEL.

1-2.2.
TART.

OSZK
SZILY KÁLMÁN.

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KIADÁSA.

1902.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

9711 z
ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Névtárcsop.

1951 é. B. 1496 sz.

Hornyánszky Viktor cz. és kir. udv. könyvnyomdája Budapeston.

M 74.482

Gloss

ELŐSZÓ.

Minden nyelv, a míg él, folyvást újul: szóban és írásban. A nép nyelve, a külső behatások alatt, de magától is, szünet nélkül újhodik; az irodalom nyelvét pedig az írók újítják, hol lassabban, hol gyorsabban. Minden valamirevaló író újít rajta: elavult szókat frissít föl, tájszókat általánosít, változatlan vagy módosított jelentésben és alakban; idegen szókat honosít meg; új szókat alkot, analógia, továbbképzés, elvonás, szerepmásítás és összetétel útján; s ezeken felül a szófűzésben és stílusban egyéni sajátosságait domborítja ki. „Ne újíts” (Ny. 3:101), ez a furcsa tanács valójában annyit tesz: *ne trj!*

Az újítás, valamint a társadalmi, állami életben, szintűgy az irodalmi nyelv életében is, mint mondám, ~~hol~~ ^{hol} gyorsabb, hol gyorsabb. Nálunk magyaroknál a „nyelv-újítás” a XVIII. század utolsó s a XIX. sz. első két negyedében forradalmi arányokat öltött; sok gyöngy mellett sok szemetet is dobott a fölszínre; sok jó dolgot művelt, de sok törvényteleniséget is követett el; sokat rombolt és pusztított, de sokat épített is. Sokan dicsérték és sokan gyalázták, mind a két részről szörnyű túlzással. A visszahatás bekövetkezett, de a „restitutio in integrum”-ot nem óhajtja senki, még a rend legkonokabb őre sem.

E forradalom története még nincs megírva, s eddig nem is lehetett megírni. A Szalay Lászlókat, Horváth Mihályokat Csereieknek, Szalárdiaknak kell megelőzni.

Pár év előtt (Ny. 25:11) már közzétettem az én krónikám tervrajzát: előrehaladni a meggyökeredzett új szók nomzodékröndjében, a meddig csak lehet; a halvaszüllötteket, a fiatalon elpusztultakat pedig mellőzni. Ez utóbbiak közül csakis azok említendők meg, a melyeknek születése vagy halála tanulságos az életben maradtak történetére.

Olvastam azt a véleményt is, hogy nemcsak az életben maradt új szókat, hanem *valamennyit* össze kellene gyűjteni. A ki ezt kívánja, bizonyára nem is sejtí, hogy mit kíván. Ime csakis egy példa: A „Hirnök“ 1843. dccz. 24-iki számában Nyitra-Zerdahelyi Lőrincz egy arany jutalmat tűzött ki annak, a ki a „primás“-ra jó magyar szót talál. Ő maga mindjárt ajánlott néhányat, ú. m. elsnök, elsöd, elsödnök, elsöddor, födor, födornok, egydor, egynök. Az 1844-iki Hirnökben ezeken kívül még a következő szavakat ajánlták: áldornok, paperczeg, elsör, szüzör, honvéd-szentör, védör, védör, gyámör, üdvelör, üdvör, üdvnök, papnagy, hitnagy, üdvnagy, ajtnagy, honérsek, főnagy, elsör, lelkers, lelör, főhitör, főegyháznok, elsész, lelkelesz, első, első, elsőddorász, födorász, földörész, elsőny, papor, felnök. — Kérdem: érdemes lett volna-e az ilyeneket is összegyűjtenem?

Ime, a mit ígertem, kedves olvasóim, előttem fekszik „a magyar nyelvújítás krónikája“, szótári alakban. Semmi egyéb, mint krónika; se nem teljes, se nem tökéletes. Sok dátum-tévedést s egyéb hibát, de még több hiányt fogtok benne találni. Sokról, a mit újnak mondok, be fogjátok bizonyítani, hogy már jóval előbb, sőt talán a régi irodalom nyelvében is megvolt; sokról, a mit csinált szónak tartok, ki fogjátok mutatni, hogy megvolt a nép nyelvében

is. De azért az én munkám nem vesz kárba; meglesz a nagy haszna: új kutatásokra fog ösztönözni s fölkelteni benetek az ellenmondás szellemét. Igyekeztem visszamenni mindenütt az első forrásra, sok tévedést és közkeletű mende-mondát helyreigazítottam, nem irtam le semmit, a mit magam nem láttam; de azért ne higgyetek nekem, a kijelölt nyomokon menjetek, a hol lehet, előbbre és czáfoltatok meg mentül több állításomat. Ez lesz munkámért az én legnagyobb jutalmam.

Budapest, 1901. deczember 26.

Szily Kálmán.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A JELÖLÉSEK MAGYARÁZATA.*

Adal. — Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez, írta Szily Kálmán. 1898.

Adami, Ausföhr. — Ausführliche und neuerläuterte Ungarische Sprachkunst, von Michael Adami. I. kiad. 1760; II. kiad. 1763.

Bajza munk. — Bajza József összegyűjtött munkái, 2-ik kiadás. Hat kötet. 1861/3.

Ball. (1843). — Új kimerítő Magyar-Német és Német-Magyar Zsebszótár. Írta Bloch Móricz. Két kötetben. Német-Magyar rész. 1843.

Ball. (1844). — Új kimerítő Magyar-Német és Német-Magyar Zsebszótár, írta Bloch Móricz. — Magyar-német rész. 1844.

Ball. (1846). — A magyar és német nyelv nélkülözhetlen kiegészítő szótára, készíté Bloch Móricz. Két részben. 1846.

Ball. (1848). — Új kimerítő Magyar-Német és Német-Magyar Zsebszótár. Írta Bloch Móricz. A ném.-magy. rész 1847-ben, a magy.-ném. rész 1848-ban jelent meg.

Ball. (1851, néhol 1852). — A legújabb magyar szavak, kiegészítő pótlókul minden eddig megjelent szótárakhoz. Összeszedte Bloch Mór. Két részben. 1851.

Ball. (1854). — Új teljes Német és Magyar Szótár. Írta Ballagi (Bloch) Móricz. Német-Magyar rész. 1854.

Ball. (1857). — Új teljes Német és Magyar Szótár. Írta Ballagi Móricz. Magyar-Német rész. 1857.

Ball. (1864). — Új Teljes Magyar és Német Szótár. Írta Ballagi Mór. Magyar-Német rész II. kiad. 1864.

Ball. (1872). — Új Teljes Magyar és Német Szótár, írta Ballagi Mór. Magyar-Német rész. III. kiad. 1872.

Ball. Telj. — A Magyar Nyelv Teljes Szótára, szerkesztette Ballagi Mór. Két rész. 1872/3.

* A szótárbeli czímzások követő, ritkított szövege a név az íróé, a kindel e szó tulajdonáson szerint, először fordul elő, még pedig a név után öt évben.

Némely munka czíme a szótárban oly részletesen le van írva, hogy itt nem is szükséges róla bővebb felvilágosítást adnom.

Boll. (1881). — Új Teljes Magyar és Német Szótár. írta Ballagi Mór. Német-Magyar rész. V. kiadás. 1881.

Boll. (Ker. Szt.). — Kereskedelmi Szótár, szerkesztették Ballagi Mór és György Aladár. 1887.

Boll. (1890). — Új Teljes Magyar és Német Szótár, írta Ballagi Mór. Magyar-Német rész. VI. kiadás. 1890.

Baróti SzD., P.M. — Paraszti Majorság, magyar versbe foglalta Baróti Szabó Dávid. Két részben. 1779. — Végén szótár.

Baróti SzD., Verskossz. — Vers-kosszorú, kötötte Baróti Szabó Dávid. Három szakaszban. 1786.

Báróti, Kassand. — Kassandra, melyet frantziából fordított Báróti Sándor. 1774.

Bartzafelei, Szigv. — Bartzafelei Szabó Dávid: Szigvart klastromi története. Fordítódott németből Magyarra. Pozsony 1787. Két kötet.

Bartzafelei, Tud. magy. — A tudományok magyarul, írta Bartzafelei Szabó Dávid. 1792.

Bar. Vm. — Tiszti Szótár, készítette T. N. Baranya Vármegyének kiküldetett tagzatja Pécsen 1806 Esztendőben. Megjelent 1807-ben.

Benyák. Okos Elm. — Okos elmének mulatozásai, ford. Benyák Bernát. 1783.

Bérczy, Vad. Szt. — Vadász-műszótár, szerkesztő Bérczy Károly 1858-ban. — Megjelent 1860-ban.

Bertalanfi, Vil. röv. ism. — A világnak két rendből rövid isméréte, összeírta Bertalanfi Pál. 1757.

Berzs. Munk. — Berzsényi Dániel Összes Munkái. Kiadta Toldy Ferencz két kötetben. 1864.

Berzs. Vers. Berzsényi Dániel Versei, kiadta egy kalauz értekezéssel megtoldva Helmecei Mihály. 1816.

Bitn. (Gazd.). — Gazdasági Szótár Bitnecz Lajostól, 1831. Név-telenül jelent meg.

Bloch — Ballagi.

Bud. Alb. — Budenz-Album. 1884.

Bugát, Boncztud. — Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonaljai, Hempel A. F. után németből fordítva Bugát Pál által. Két kötet. 1828. A kötetek végén szótárral.

Bug. Tsch. — Tapasztalati Természettudomány (Physica). Tschanner Boldogból fordítva Bugát Pál által. Két kötet. 1836/7.

C. vagy Cal. — Dictionarium Calepini. 1586.

Com. Jan. — Amos Comenius, Janua linguae Latinae reserata aurea, in hung. lingua traducta, per Stephanum Benj. Szilágyi. 1673.

Császár. Vált. Szt. — Váltójogi Műszótár, írta Császár Ferencz. 1840.

Csokon. Munk. — Csokonai Mihály minden munkái. Kiadta Schedel Ferencz. 1844.

Cuv. — I. Vajda P. Állatorosz.

CzF. — A Magyar nyelv szótára, készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Hat kötet. 1862—1874.

Czimez. — Czimezjogyzék, előkészületül a Magyar nyelv szótára új kiadásához. 1899.

Dankovszky. Magyaricae linguae Lexicon critico-etymologicum, studio et opera Gregorii Dankovszky. 1833.

Debr. Gramma. — Magyar Grammatika, melyet készített Debreczenben egy magyar társaság 1795.

Debr. Törv. — Törvénykezési és Tiszti Szótár. Debreczen, 1837.

Dess. lev. — Dessewffy József gróf irodalmi hagyományai, köztük Levelezése Kazinczy Ferenczczel. Kiadta Kazinczy Gábor. Három kötet. 1860—1864.

Diószegi I. Fűv.

Dug. Etelk. Etelka, írta Dugonics Andras I. kiad. 1788. A lapszámok az 1791-ik évi II. kiadásból vannak idézve.

Dug. Jólánk. — Jólánka, Etelkának leánya, írta Dugonics Andras. 1803.

Dug. Tudák. — A tudakosság első és második könyve. Írta Dugonics Andras. I. kiad. 1784; II. kiad. 1798.

Fejér. Emb. kim. — Az ember kimiveltetésének első része, írta Fejér György. 1809.

Fejér. Log. — Az ember kiformaltatása gondolkodó erejére nézve, vagyis a közhazsnú logika. Írta Fejér György. 1810.

Fog. DMAL. — Diák magyar Műszókönyv. Írta Fogarasi János. I. kiad. 1833; II. kiad. 1835.

Fog. (1836). — Német és Magyar Zsebszótár, összeírta Fogarasi János. Első vagy magyar-német rész. 1836.

Fog. (1842). — Jogtani műszókönyv. Írta Fogarasi János 1842.

Fog. (Ker. Szót.). — Kereskedői szótár magyar és német nyelven. Írta Fogarasi János. Két részben. 1843.

Fog. (1845). — Magyar és Német Segédszótár, pótlékol minden eddig megjelent Magyar-Német zsebszótárakhoz. Írta Fogarasi János. 1845.

Fog. (1848). — Legújabb és legteljeseb német és magyar szótár, összeírta Fogarasi János. Két részben. 1848 és változatlanul 1852.

Foln., Alv. — Alvina, ford. Folnesics János Lajos 1807.

Földi. Term. hist. — Természeti historia, írta Földi János. 1801.

Fűv. Magyar Fűvész Könyv. Készült és nyomtatódott Debreczenben. 1807.

Georch, Honnyi Törv. — Honnyi törvény, összeszedegette Georch Illés. Négy köt. 1804—1809.

Gramm. — Ha Verseghyről van szó, I. *Vers. Sprachlehre.*

Gyarm., Affn. — Affinitas linguae hungaricae cum lingvis fennicæ originis, Gyarmathy Sámueltől 1799.

Gyarmathi, Nyelv-mest. — Okoskodva tanító magyar nyelvmester, mely irattatott Gyarmathy Sámuel által. Két darabban. 1794.

Gyök. Szót. L. — K. szót.

Hadi. Maz. — L. K. és K. (1843).

Haramjók. — Drama öt felvonásban. Írta Schiller Friderik. Magyarra / viré Schedel Ferencz József 1823.

Ha. Szót. — Német-Magyar és Magyar-Német Szókönyv. Két kötetbe. 27. Ha loben Konrád kiadása.

Hec. lex. — Hec lexicon polymathicum latino-hungaricum. Írta Nagy N. János. 18...

Hírnök. — Hírnök, politikai hírlap. Szerk. Balázsfalvi Orosz József. 1837—1844.

Hiv. Mss. — Hivatalos Műszótár 1845.

Hond. vagy *Honderű.* — Szépirodalmi és divatlap. Szerkeszti Petrichevich Horváth Lázár. 1843/4. Minden félévben egy kötet.

Honnévv. — A Regélő folyóirásnak társa. Szerkeszte Rothkrepf (Mátray) Gábor 1833. Év.

Horvát E., Zircz eml. — Zircz emlékezete, írta Horvát Endre. 1814

Ipolyi (Myth.). — Magyar Mythologia, írta Ipolyi Arnold. 1854.

Jedlik (1850). — Súlyos testek természettana. Írta Jedlik Ányos István. 1850.

Jel. vagy Jelenk. — *Jelenkor*, politikai tekintetben a két haza s külföld hírlveleiből szerkeszteti Hehnczy Mihály. — Megindult 1832-ben.

Kassai. — Származtató 's gyökerező magyar-diák szókönyv, írta Kassai József. Négy tomoában. 1833/5.

Kazinczy, Ered. munk. — Kazinczy Ferencz Eredeti Munkái. Összeszedék Rajza és Schedel. Két kötet. 1836—1839.

Kazinczy, Geszn. idyll. — Geszner idylliumi. Fordította Kazinczy Ferencz. 1788.

Kazinczy, Lev. — Kazinczy Ferencz levelezése, közléteszi Váczy János. Eddig tíz kötet.

Kazinczy, Marm. — Marmontelnek szívképző regéji, ford. Kazinczy Ferencz. 1808.

Kaz. Munk. — Kazinczy Ferencz Munkái. Kilencz kötet. 1814—1816. — A VII. kötet végén Glossákkal.

Kazinczy, Pandekt. — Kazinczy Ferencz Pandektái. Hat kötet kézirat a M. tud. Akadémia könyvtárában.

Kazinczy, Paramyth. — Herdernek Paramythionjai, áttaltotte Kazinczy Ferencz. 1793.

Kazinczy, Szék. Reg. — Kazinczynak fordított egyvolog írás. I. köt. Marmontel Szívképző regéji 1808. é. 10. sz.

Kazinczy, Töv. és Vir. — Tüvisek és viragok Kazinczy Ferencz-étől. 1811.

Kim. — I. Peth., Földmiv. Kim.

Királyf. — Ujdon új magyar szavak tára, összeszedte Királyföldy Endre 1846.

Kiss K. (1843). — Hadi Műszótár, közreboesátja Kiss Károly, 1843.

Kiss Mih. — I. Ujd. szav.

Kováts, Chem. — Chémia vagy Természettitka. Írta Kováts Mihály. Négy darabban. 1807.

Közh. — Közhasznú esmeretek tára. Vigand Ottó sajátja Tizenkét köt. Megindult 1831-ben.

Kr. vagy Kreszn. — Magyar Szótár gyökérrenddel és deákozattal, készítette Kresznerics Ferencz. Két részben. (Befejeve 1827-ben). Megjelent 1831-ben.

Kunoss, Gyal. — Gyalulat, szerző Fono' Endre '5.

Kunoss (1834). — Szófüzér. gyujtó Kunoss Endre. 1834. (Lásd Szf.)

Lex. — Lexicon Terminorum Technicorum, azaz Tudományos

Mesterszókönyv. 1826. — Nagy résztót Versegly gyűjtötte össze 1820-ban.

Locdaz, Ért. — Ertekezés a' magyar nyelvújításáról és annak némely nevezetesebb hibáiról. Készítette Lovász Imre 1835.

M.A. — Szeuczai Molnár Albert: *Dictionarium*. 1604., 1611., 1621., 1644., 1708. évi kiadásai.

M. Hirm. — Magyar Hirmondó 1780—1786. Évf.

Magy. Mest. — Magyar Merkuriushoz Toldalék 1795-ben. — Vö. Irodalomtörténeti Közlemények 1901. évf. Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből, Szaklányi Zsigmondtól.

Magy. Mus. — Magyar Museum. Két kötet. 1788 és 1792.

M. Ny. — Magyar Nyelvészet, szerkesztette Hunfalvy Pál. Hat kötet 1856—1861.

M. Vir. — A Magyarság Virági, szedte Baróti Szabó Dávid 1803.

Márt. Ker. theol. — Keresztyén Theologusi morál vagyis erkölytudomány. Kiadta Márton István. 1796

Márt. (1799). — Nem. Magy. és Magy. Ném. Lexicon. Két részben. 1799 és 1800.

Márt. (1803). — Ungriſch-deuſches und deuſch-ungriſches Wörterbuch, herausgegeben von Joſeph v. Márton. Zweyter Theil. 1803.

Márt. (1807). — Német-Magyar és Magyar-Német Lexicon, készítette Márton József. Első rész: magyarul-németül. 1807.

Márt. (1811). — Magyar-Német és Német-Magyar Lexicon, készítette Márton József. Magy.-Német rész. II. kiadás. 1811.

Márt. (1823). — Német-Magyar-Diák Lexicon, készítette Márton József. Második része a Trilingue Lexiconnak. Két darabban. 1823.

Math. v. Math. Msz. — Matematikai Műszótár, közreboesátá a Magy. tud. Társaság. 1834.

Mátyás, Ny. Sz. — Magyar Nyelvtörténeti Szótárkísérlet. Gyűjtötte és kiadta Mátyás Flórián. Három füzet. 1868—1871.

Molnár, R. Jel. Épít. — Molnár Jánosnak a' régi jeles épületek-sől kilentz könyvei. 1760.

Molnár F. — A Természettiekről. Nevvton tanítványinak nyomdoka szerint írta Molnár János. Két kötet 1777 — Az előlapon „A Pisikának eleji” címet viseli.

Mond., Mowlolat. — Díeshalom 1813.

Munk., Füzérke. — Füzérke a Rajzolatokban használt új vagy szokatlan szavakból. Kiadó Munkácsy János 1835.

Nándsi, Test. — Testamentum a magyarországi törvények szerint, írta Nánási Benjamin. 1798.

Nendtvich, Vegyl. — Az életműtlen műipari vegytan alapismeretei, írta Nendtvich Károly. 1845.

Neol. rost. — Vidovics Ágoston: A magyar neologia rostálgatatása. 1826.

Ny. — Magyar Nyelvőr, szerkeszti Szarvas Gábor, utóbb Simonyi Zsigmond. Első kötet 1872-ben, a harminczadik 1901-ben.

Ny. Ért. — Ertekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia 1867-től fogva.

Ny. Közl. — Nyelvtudományi Közlemények, kiadja a M. Tud. Akadémia. 1862-től 1891-ig 31 kötet.

NySz. — Magyar Nyelvtörténeti Szótár a legrégebb nyelvemlékektől a nyelvújításig. Szerkesztették Szarvas Gábor és Simonyi Zeigmond. Három köt. 1890—1893.

Nyulas. Erd. Orr. — Az Erdély Országi Orvos Vizeknek bon-tásáról. Irta Nyulas Ferencz. Három darab. 1800.

Oro. — Magyar-Deák és Deák-Magyar Orvosi szókönyv. kiadják Prof. Bugát és Dr. Schedel. 1833.

Oro. Mszl. — Orvosi Műszótár, szerkesztette Balogh Kálmán. 1883.

Oro. Tár. — Orvosi Tár, havonként kiadják Bugát Pál és Schedel Ferencz 1831-től.

Pák, Vad. tud. — Vadászattudomány, írta Pák Dienes. Két kötet. 1829.

Pápay. M. Lát. — A magyar literatúra eszmérete. Irta Pápay Sámuel. 1808.

Pauly, Polg. igazg. — Magyar Tiszti Írásmód. A Polgári Igaz-gatás és törvénykezés szótárával, kiadta Pauly Károly. 1827.

Peretsenyi Nagy László (Érl.). — Értekezés azon deákból magyar nyelvre fordított szavak iránt . . . 1806. (Petrik. 2: 832).

Per. Nagy L. Mesterszavak. a melyek a magyar . . . stylistikában előfordulnak, Peretsenyi Nagy Lászlótól. 1822.

Per. Nagy L. Orithia. Orithia, magyar amazoni története. Irta Peretsenyi Nagy László. 1801.

Pest Vin. — A tisztbéli írás módjának saját szavai Szabad kir. Pesti városában. 1807.

Pethe. Földm. Kím. — A földmívelési kémia. Angolból fordította Pethe Ferencz. 1815.

Pethe. Gazd. — Vizsgálódó magyar gazda. szerk. Pethe Ferencz 1796 és 1797-ben.

Pethe. Honnyi Lev. — Honnyi Levelek, a Magyar Kurír mellék-lete, írta Pethe Ferencz. 1812.

Pethe. Mathesis. — Mathesis, készítette Pethe Ferencz. 1812.

Pethe. Nemz. Gazd. — Nemzeti Gazda. Szerk. Pethe Ferencz I. és II. évf. 1814—1815.

Phil. — Philosophiai Műszótár, közreboesátá a Magyar Tudós Társaság 18. 4. — A benne feldolgozott „Philosophiai kis szótár” Imre Jánostól 1831-ből való.

Phras. — Phraseologiae Latinae Corpus, congestum a Francisco Wagner. Tyrnaviae. 1750. A magyar szokat Vargyas István illesz-tette bele.

Phys. — Physica, Fizika.

P.P. — Páriz-Pápai : Dictionarium 1708 : 1767. évi kiadásai.

Puky (1830). — Honni Törvény-Szótár. Szerkesztette Bizaki Puky Károly. I. kiad. 1830 : II. kiad. 1831.

Ráth. — Német-magyar és Magyar-Német Műszótára az Új Tör-vényhozásnak. Irta Ráth György. Két részben. 1853-4.

Révai, Antiq. — Antiquitates literaturae hungaricae. Vol. I 1803

Révai (Elab.). — Révai Nicol. Elaboratio grammatica hungarica. Két köt. 1803/6.

Révai, Vers. — Révai Miklós elegyes versei. 1787.

Ruszek. — A filozófiának rövid históriája, írta Ruszek József. 1811.

Sánd., Könyv-ház. — Magyar Könyvesház, Sándor Istvántól. 1803.
Sánd. Sokf. — Sokféle. Írá s egybe szedé Sándor István. Tizenkét köt. 1791—1808.

Schirkk. Term. — Az elméleti s tapasztalati Természettan alaprajza. Készítette Schirkhuber Mórész. Két kötet. 1844. Írta 1843-ban.

SI. — Magyar-Deák Szókönyvhez írá Sándor István. — Befejezve s megjelent 1808-ban.

SimB. — és Magyar Szótár, szerkesztették Simonyi Zsigmond és Balassa József. Első, német-magyar rész. 1899.

Sim. Krist. — I. SK.

Sipos (Ó és új magy.). — Sipos József, Ó és új magyar, vagy Rövid Értékezés, miköppen kelljen az ó magyarságot az újjal egyesíteni. 1816.

SK. — Végtagokra ezedetett Szó-tár. Szerzette Simai Kristóf. Két részben 1809—1810.

Stellner (1832). — Váltójog. írta Stettner György 1832.

Szabó, Bány. — Bányaműszótár Szabó Józseftől. Német-Magyar rész 1848.

SzD. — Kisded Szótár írta Baróti Szabó Dávid. — I. kiad. 1784; II. kiad. 1792.

Szoklányi I. Magy. Merk.

Széch. Vil. — Világ vagyis felvilágosító töredékek némi hiba s ellöitélet eligazítására. Írta Gr. Szóchenyi István. 1831.

Szem. följegyz. — Szemere Pál Följegyzései. Két kötet kézirat. Szvorényi József hagyatékából a zirczi apátság könyvtárában.

Szem. Munk. — Szemerei Szemere Pál Munkái, szerkeszti Szvorényi József. Három részben 1890.

Szf. — Szófüzér, gyűjté Kunoss Endre, 1834.; 1835.; 1836.; 1843. övi kiadásai.

Szh. — Természettudományi Szóhalmaz, összevgyűjté Bugát Pál 1843.

Szirmay, Gloss. — Glossarium vocum, megmagyarázta Szirmai Antal. 1806.

Szirmay (Par.). — Hungaria in Parabolis, per Antonium Szirmay. I. kiad. 1804; II-ik kiad. 1807.

Szontagh, Propyl. — Propylaeumok a társasági philosophiához, írta Szontagh Gusztáv. 1843.

Szt. — szótár.

Szvor., Fejl. tün. — Fejlődési tünemények a nyelvben Írta Szvorényi József. 1877. (Az egri főgymnasium értesítője).

Tarczy, Term. — Természettan, írta Tarczy Lajos I. kiad. 1838; II-ik 1843.

Társ. vagy Társalk. — Társalkodó, tudományos, művészeti s mesterségi tekintetben. Szerk. Helmeczy Mihály. Első évfolyam 1832-ben.

Term. — Természettudomány, természettan.

Thevr. Hely. magy. — A helyes magyarság elvei, írta Ponori Thewrewk Emil. 1873.

Thezar. Logyka. — A logyica talpkövei. Storchenau után németből fordítva Thezarovich Gábortól. 1820. — A kézirat már 1812-ben közzén volt.

Told. — Toldalék a Magyar-Deák Szókönyvhez. Irá Sándor István. Bécs 1808. (László SI.).

Toldy, Isocr. — Isocratis paraenesis adiecta translatione hungarica. Curavit Fr. Jos. Schedel. 1822.

Toldy (Msz.). — L. Tud. Msz.

Tolnai, Magy. Szt. — Magyarító szótár, szerkesztette Tolnai Vilmos. 1900.

Törv. — Törvénytudományi Műszótár, közreboesátja a Magyar Tudós Társaság. — I. kiad. 1843; II. kiad. 1847.

Tsz. — Magyar Tájszótár, I. kiad. 1838. — II. kiad. szerkesztette Sziunyei József. 1893.

Tud. Gyűjt. — Tudományos Gyűjtemény. Megjelent 1817-től 1841-ig.

Tud. Msz. — Német-magyar Tudományos Műszótár. Szerkesztette Toldy Ferencz. Pest. 1858.

Tud. tár. — Tudománytár, közreboesátja a Magyar tudós társaság. 1834—1844.

Tud. társ. Évk. — A M. Tudós Társaság Évkönyvei. 1835-től 1891-ig. Tizenhét kötet. A IX. kötettől kezdve: „A M. Tud. Akadémia Évkönyvei” címmel.

Tza. (1835). — Magyar és Német Zsebszótár, közreboesátja a Magyar Tudós Társaság. Második, vagy német-magyar rész. 1835.

Tza. (1838). — Magyar és német Zsebszótár, közreboesátja a Magyar Tudós Társaság. Első, vagy magyar-német rész. 1838.

Ujd. Szav. — Magyar újdon szavak tára. Összeszedte Kiss Mihály. 1844.

Vajda P. Állatorsz. — Az állatország, felosztva alkotása szerint, Cuvier után ford. Vajda Péter Első (egyetlen) kötet. 1841.

Varga (1808). — A gyönyörű természet tudománya. magyarázta Varga Márton. Két köt. 1808.

Varga, Csill. Ég. — A tsillagos égnek és a Föld golyóbissának természeti előadása. Kiadta Varga Márton. 1809.

Vers, Aglája. — Magyar Aglája, Verseghy Ferencztől 1806.

Verseghy, Anal. Analytische institutionum linguae hungaricae Pars I. 1816.

Vers., Felelet. — A Filozofiának Talpizagságira épített Felelet. Irta Verseghy Ferencz. 1818.

Verseghy (Gr. Kaczajf.). — Gróf Kaczajfalvi László, avagy a természetes ember, Verseghy Ferencztől 1808.

Vers. Phras. — A Wagnerféle Phraseologia új kiadása Verseghytől 1822-ben.

Vers., Sprachlehre. — Neuverfasste ungarische Sprachlehre, von Franz Verseghy. 1805.

Vers, Tiszt. Magy. — A tiszta magyarság. Végén: Cadentiák lujstroma. Irta Verseghy Ferencz. 1805.

Veszpr. Vm. — Eszrevételek a Magyar Nyelvnek a polgári igazgatásra és a törvénykezésre való alkalmaztatásáról. — A haza eleibe terjeszti Wespriem Vármege. 1807. — Pápay Sámuel munkája.

Vidovics, I. Neol rost.

Wagner, I. Phras

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A, Á.

Ábra, Barczafalvi 1787 (Szigvárt). Érdekes, hogy 1787-ben a *forma*, 1793-ban a *dráma* szót akarja vele kifejezni: „szomorú ábra, tragoedia; vig ábra, comodia”. (Ny. 24:382). Elvonás az *ábráz* igéből (Vö. Ny. 11:53), mint a népnél *zúsmara* a *zúsmardz*-ból, Szász Károlynál (Álmos, 109) *kápra* a *kápráz*-ból, Kossuthnál (Századok, 1877) *hadona* a *hadondz*-ból stb. — Toldy (M. Költ. Kézikönyve) Szemere Pálnak tulajdonítja e szót, pedig Szemere 1787-ben még csak két esztendőös volt. — SzD.-nál *-gal; Kresznerics réginek mondja s megjegyzi, hogy a zsidóknál szobalányt tett. — Innen *ábrálni*, *formen*, *bilden*, Tzs. (1838).

Ábránd, Szemere (Munk. 1:46). Helmecey példaképen említi a gyökerék föllelevenítésére (Berzs. Versei 1816). Már Kisfaludy K.-nál: „A föld határán túl szállong az elme s *ábrándvilág*-ba leng öröme s gyötrelme” (Az élet korai, 1821). *Ábrándkép*, *phantom* (Fog. 1845). — Elvonás a székelyeknél s a Balaton mellékén divatos *ábrándos* igéből. (L. ext SI; Márt. 1807 és Tsz.) A belőle keletkezett *ábrándit* és *ábrándul* igék csakis a *ké* igekötővel fordulnak elő. *Ábrándos*, Helmecey 1816 (Berzs. Vers. X). schv. armerisch; előbbben Munkácsynál 1835 (Füzérke); faustisch; Fog. 1836: phantastisch. — *Elábrándozni*, CzF. (1864).

Adag, Bugát 1831 (Orv. és Phil. Szt. 1834). — Baranya Tiszt szótára (1807) *részlet*-nek, Sándor István *szabvány*-nak, Pethe *adat*-nak, Helmecey (Jelenkor, 1832: 127) *szabat* nak nevezte a portiót. Az *-ag*, *-ey* főnévképző nagyon divatos volt a nyelvújítóknál; v. ö. *alag*, *lényeg*, *tömeg*, *üteg* stb. — Innen *adagolni* Ball (1872).

Adalék, Gelöji Katona 1845. Nála a. m. hagyomány, traditio. Kászonyinál (1847) *corroboration*, azaz megszerzés vagy *adalék*. (Vö. NySz.) — Mai értelme már Fog. (1845).

Adat, Pethe 1815 (Nemz. gazd. 1:172). Nála *dosis*: ugyanígy: „1500 adat leves” (Jelenk. I:63); de már Kresznericsnél is *datum*, ugyanígy Társ. 2:373 — Innen *adatalni*, *documentiren* Hall. 1864).

Ádáz. A régi irodalom nyelvében igető volt: *ádázik*, innen *ádázás*, *ádázat*. — MA. melléknéviül is fölvette szótárába: *rabidus*, *rabiosus* jelentéssel; tölcé átvette PP. is, de az irodalom nem élt vele. — A XVIII. század végén, úgy látszik, SzD. (1792) hozta divathá: a Mondolat meg is rója.

Adoma. Erdélyi 1851 (M. Közmond.): „Az anekdota, vagyis mint én magyarítom: *adoma*...” (447 l.). — Alkalmasint a *lakoma* mintájára. Életben maradt, mert hangzása emlékeztet az anekdotára. Vö. szivar cigarre. — Azelőtt az anekdotát *mesény*, *esetke*, *furcsaság* szóval próbálták visszaadni (Fog. 1845). — *Adomázni* Ball. (1890). — Deák Farkas (1879) azt vélte, hogy a régi nyelvben is megtalálta az *adoma* szót. Szarvas kimutatta, hogy az *adományt* olvasta *adomának*. (Ny. 18:275).

Adományozni. A század eleji Tiszti Szótárak a „donatiót” a meg nem felelő *ajándékozás*-ra fordították: egyedül Bar. vm. (1807) nevezi a „donatariust” *adományzott* birtokosnak. — Fog. (1835) és Kunoss (Gyal.) terjesztették el. — A régi irodalom nyelvében a *-mány*, *mény* képzőjű főnevekből nem formáltak igéket: a nép nyelvéből is csak a *veteményezni*-re emlékezzem.

Agancs. Hanák János 1845 (Term.-rajz): „Az *agancsok* családa a fön tömött s jobbára ágakra oszló szarvat, vagyis *agancs*-ot visel.” (25). Alább: *Agancs* tömött szarv, *geweihe* (157). — Ugyancsak Hanák ajánlatára a M. tud. társ. 1848. május 16-én tartott kis ülése elfogadta, hogy a *geweih* magyar neve *agancs* legyen. A sportkörökben az ötvenes évek közepén a Vadász- és Versenylap s a Bérczy Károlytól 1860-ban kiadott Vadász-műszótár terjesztette el. — Képzése nem világos: CzF. *ág-ancs*-nak magyarázza. — Bugátnál (Böncztud. 1828) *ágacs* a. m. „ágacska”.

Agancsúr. Hanák János 1845 (Term.-rajz 2:80). Nála a. m. *szarvasbogár*, mert ez „erős, fogas rágonnyal által bélyegeztetik, mellyek a himnél igen nagyra nyúlnak s *agancs* idomot öltenek. — Az *agancs* és *bogár*-ból a *bog* kihagyásával képezve. — Ez az értelme még 1860-ban is (Fog. ugyanez évben a Vadász-műszótárban: „*agancsúr*, der jagdbare Hirsch, a himszarvas, a nyolcz ágastól fölfelé”.

Aggály. Imre János 1831 (Phil): *anxietas*. — Úgy látszik, a *veszedelem* — *veszély* mintájára. Az *aggodalom* viszont Kunossnál 1834-ben *aggalom*-ra rövidült. — *aggályos*, Királyföldy, 1846; *aggálytalan*, CzF. 1862.

Aggastyán. Megvan már PP.-nél is. (Adal. 342). — Kazinczy megjegyzi (Pandekt. 5:13), hogy ő újította fel. — Erre vonatkozólag Berzsényi ezt írja (Munk. 1864. kiad. 2:158. „A Magyar Tudós Társaság Névkönyvében ezen csúfnevet: *aggastyán*, melyet Kazinczy grúnyképen ada mára, holta után, valami pajkos Nemezis által visszanyerő! Hogy tehát még miink is, több költő társainkkal együtt *aggastyánokká* ne legyünk, nem szükséges-e nyilván kimondanunk, hogy az *aggastyán* csak csúfnév és nem egyéb mint „*Agoston*“. — Vö. Adal. 342. és Ny. (18:27). — Tzs. (1838) am. greis és altersschwach. Az utóbbi értelem lassanként elhomályosult és csak az első maradt meg.

Agy, Bugát 1828 (Boncztud.). — Csakis a cerebrum jelentés van tőle; mint cranium régi szö. Hivatkozik arra, hogy media pars quorundam corporum: *Agy* vocatur, v. g. *kerékagy* (Szö.). — *Agyacs*, cerebellum ugyan ő tőle (Boncztud.). — Összetételekben: *agyszülemény*, SzD.; *agyalgotmány*, instrumentum artificiosum, *agykoholmány*, hírnegespiest SI.; *agyrem* Tzs. 1835; *agyláz*, *agylób*, *Bugát* 1833 (Orv.).

Agyon, mint igekötő. — *Agyon-ütni* még a XVI. század első felében sem jelent egyebet, mint fejbe ütni, de már a második felében kezdi a „zu tode schlagen“ értelmet is felvenni (NySz.). Az első, a ki az *agyon* szónak ezt a módosított értelmét más igére is átviszi, Faludi volt. Nála *agyonlőni* már a. m. todtschiessen: SI.-nál hozzáfoglalozik az *agyonlőni*. — Márt. 1803 már följegyzi: *agyonhajt*, *agyonnyom*, *agyonlupod*, *agyonszúr*, *agyonbök*, *agyondőf* igéket (Vö. Ny. 30:94). A jelen század második felében az *agyon* mondhatni élő igekötővé vált (Vö. Ny. 29:25).

Ajánlat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). E szó megvan már a Bécsi C.-ben (NySz.), oblatio, libatio értelemben; a XVI. században kivessz és SzD. eleveníti föl: „ígéret, fogadás“ jelentéssel; Fog.-nál (DMM. 1833) oblatum s 1835-ben Tzs. ném.-magyar rézében több helyen a mai jelentésiben. — Ugyanott: *ajánlatos*, empfehlungswürdig. — *Ajánlatozni* (Ny. 1:364) postai mészó.

Ajánlkozni. Először Kunoss (Szóf. 1824 és 1835). „Ha e végre társaságok, egyesületek *ajánlkozna*knak...“ Jelenk. 2:423.

Ajók. A budapesti étlapokon rendszeren olvashatjuk: *ajókmártos*, *ajóksaláta*, a szardella helyett. Először Tzs. (1835) fordul elő: sardelle, *állók*. E nevet alkalmasint azért adták e helyre, mert „felső *alla* hosszabb“ (Földi, Term. hist.), s valaminth „a y pófájú, nagy hasú:

posók, hasók stb., lett a „nagy álló”: *állók*. — De már 1838-ban a Magy. Nem. részben *állók* helyett *ajókat* találunk, hihetőleg a „nagy ajkú” jelölésére. — Ball. (1890) megvan mind a kettő. — Legújabbban *ajóknak* is írják.

Akasz, Sándor István 1808. (SI): „Akasz, akaszték. appendix, appensum.” Én olyan elvonás az *akaszték*ből, mint a *szakasz, támassz, tapass* stb. a megfelelő igékből. — Fog. (1836) anhang; Királyföldy (1846): *kleiderstock*, Fog. (1845): *akaszkerék, akaszvas*.

Aknázni, leginkább a *ki* igekötővel. (CzF. 1865). — Ball. Teljes m. szótárában nincs meg. — *Aknáz*, salis fossor sector SI.

Akolbolítani, Bugát 1857. Ez időben indványozta Bugát, hogy a *készbesíteni, szembesíteni* mintájára ragos szókhöz is függosz-szólak képzőket, péld. *átvaklat*: *missio* (ex *ítvak* igazítani), *akolbolítás*, *excommunicatio* (ex *akolból*) stb. — Az Akadémia erőyesen tiltakozott e hóbort ellen s Jókai talpraesetten kifigurázta a Nagy Tükörben. — Azt hitte volna az ember, hogy ezzel vége is lett e merényletnek s 1892-ben arról értesítették a Nyelvört, hogy a *kiakolbolítani* él Csurgón, él Czeeglóden, sőt még a vilji pusztán is. Vö. Ny. (21:316).

Al. A *fel*-lel ellenkező s az *alsóval* egyjelentésű *al* régi helynevekben s néhány közszóban is előfordul már a XVI. század első felében. — Az *al*-nak „vice” értelemben való alkalmazása azonban a nyelvújítás idejére esik. A „sub” és „vice” között, úgy látszik, az *alkadnagy* (1781. Ny. 30:288) szolgált közvetlenül. — *Alispán* (I. oszt) és *alkapitány* SI. 1808; *aligazgató* (1791. Ny. 30:289) *alvezér, alkamarás, alpohárnok*, sőt *allap* is (unterfläche) Márt. 1803. Vö. Ny. 30:94; *al-esperen, aljegyző, alkancellár, alnádorispán, alországbíró, alszolgabíró, alügyész*, (mindezek már Tiszt. Szót. 1806/7); *alelnök*: (Jelenkor 1833); *alkirály, altábornagy* Tzs. 1835); *albérbí, alezredes, alkáplár, altenger-nagy* Ball. (1844); stb.

Ál. Feltűnő, hogy a régi nyelv a NySz. szerint az *ál* jeltűt csakis anyagi dolgokra alkalmazta, *álajtó, álfesték, álhaj, álkapu, álkücs, állevel, állnyak, álország, álpénz, álút, álverem*. — De már *álkszeretel, álhit, SzD.-nál; álöltés, áléne, álnevű, SI.-nél; álnevezet, Georchnél* (Törv.); *álbarát, álbeke, álbotcsalkedés, álbugóság, álcsök, álérzelem, áleskü, álfogyas, áljós, álkirály, álköny, álmentség, ál-ok, ál-okoskodás, álpápa, álszemély, álszín* stb. Tzs. 1838 stb.

Alábbítás. Így nevezi Bar. Vm. Tszt. (1807) a degradatiót. Egy kézi szótárunkban sincs meg. (Vö. Czim.sz.). — Ugyanígyen igeképzés

valósult meg a mai továbbítási ígében. Ezt legelőször Ball. 1881. évi szótárában találom.

Alag, Barczafalvi 1787. (Szigvart). Nála a *holt-allag* összetételben fordul elő. Még Ball. Teljes Szótárában is: *bor-alag* = pince; *holt-alag* = kriptá. — *Alag* különben pusztá Pestmegyében, s 1210-ben *Alag-Német* helység am. *Alnémet*. (Ny. 17:11).

Alagút, Kunoss 1835 (Gyal. 111). Elcinte még az *alút*-tal váltakozik. (Ball. 1846). — Erre a mintára van az újabb *alagcső*, *alagcsővezés* (Ball. 1864; CzF.-ban nincs meg) s az *alagsor* (Ball. 1854) souterrain értelemben.

Alagya. Igy akarták C. magyar tolmácsni az *elégiát* magyarosan elnevezni, követőkre azonban nem találtak egész Barczafalviig 1787. (Szigv.) és Révaiig (Magy. Alagyaék, kik a XVIII. század végén elevenítették föl. A Mondolat meg is rója. — CzF. megjósolja, hogy újra ki fog avulni, a mi meg is történt.

Aláírni, Sándor István 1808. (SI). — A NySz.-ban csakis *alája írni*, nyanyig *alája vetni*. A régi nyelvben az „*alá*” irányhatározó igekötő volt.

Alak, Kazinczy (1793.) Paramyth. 39): „Szolid volt szózatyns éneke, mint egész *alakja*”. — A régi nyelvben: *báb*, *baba* vagy *alarcz* volt a jelentése; de már Wagner Phras.-ban: „Tiszteséges szép *alak*, er ist von einer ansehnlichen Gestalt”. 546. — SzD., SI., Márt. Kr. nál nincs még meg mai értelmében; a Mondolat is rosszálja; Kazinczy példája honosítja meg. — Innen *alaki*, formalis. Berzsenyi (Phil.); *alakít* Fog. (DMM. 1833); *alakszerű* Tzs. 1838. *alakatlan* u. o. 1835; *alakulni* Kunoss (Szóf. 1834) és (Gyal.), — *átalakítani*, *átalakulni* Tzs. (1838); *alakulat*, Szabó 1848. (Bány.). — Diószegi-Fazekas (1807) az elementumot nevezte *alaknak*. (Füv. 21).

Alakzat, Bajza 1831. (Munk. 2:53): „egy templomot lát . . . régi *alakzatú* czifrált falaival.” — Kunossnál 1835-ben (Gyal.) forma: *alak*, *alakzat*, idom.

Alantas, Kazinczy (Sallust). Nála voltaképen *alattos*, *clens* értelemben; nyanyig (*alattas*) Kunoss Gy. alulatóban: subalternus. Mai alakja Helmecczynél (Jelenk. 1:42). és Szontágh Gusztávnál a Math. Műszótárban. — Az *alantra* nézve megjegyzendő, hogy már Sándor Istvánnál 1808 (Told.) és Martonnál (1803) megvan *alant*, niedrig és *alantabb*, inferius, magis infra. (Vö. Budenz Alb. 72 és Ny. 14:485, hol

Simonyi azt mondja, hogy az *alant*-ra 1832 előtről nines biztos adatunk. — Az *alattas* mintájára lett a *felettes*, Debr. Törv. (1837).

Alany, Bárány Péter, 1790 (Ny. 10:308). Nála, az akkori helyesírással: *allany*, vö. *allispán*. — Bánóczi hibásan tulajdonítja Imre Jánosnak. (Ny. 6:205). — Innen *alanyi*, *alanyilag*, *alanyiság*. Fog. 1842; az utóbbi már (Phil.) is.

Alap, Barczafalvi (Szigvárt 1787): „Az akkuzatívusa alpot; a plurálissa alpok“. De már SzD.-nál *alapos*, *alapít*, s ugyanezzel egy magyarázva: „ezen állapodik a dolog“. — A régi Tsz. szerint, ha igaz, balatonmelléki szó; különben dunántúli helynév. — Az új Tsz. szerint *alapos*, *alapít* a nép ajkán is él. — Egyéb közpései és összetételei: *alapelv* Kunoss (1834); *alapeszme* Ball. (1854) *alapfal* Tsz. 1835; *alapfogalom* Tsz. (1835); *alap-igazság* Ball. (1854); *alapismeret* (Hyal. (1835) *alapkő*, *alap-ok* Tsz. 1835 *alapozni* Tsz. (1838) *alapvezető* Tsz. (1838) *alapzik* Fog. (1836) *alaptalan* Tsz. (1835) *alaptétel* Kunoss (1834) *alaptőke* Ball. (1857) *alaptörvény*, *alapulni*, *alapvonal*, Tsz. 1835, *alapzat* Szontagh Gusztávnál (Math. 1834).

Alap. Alapcikkely, alap-olv, alapeszme, alapfal, alapfogalom, alap-igazság, alap-ismeret, alapjelentés, alapjog, alapkő, alapmennyiség, alapnézet, alap-ok, alapszám, alapszín, alaptámasz, alapterület, alaptétel, alaptörvény, alaptudomány, alapvagyon, alapvonal, alapvonzalom — mindezzel bizonyára még felét sem soroltam el a sok grund-os összetétel szolgai fordításainak, melyekkel mai irodalmi nyelvünk a csörmörletig el van árasztva. Mielőtt az *alap* a 30-as évek elején divatba kezdett jönni, írónk jól el tudtak nélküle lenni. Az 1791-iki országgyűlés „az ország sarkalatos törvényeit“ védelmezte; Verseghy az axiómát *sark-igazságnak* nevezte; Berzsenyi szerint „minden ország támasza, talpkőve a tiszta erkölcs“; továbbá: a fundamental-artikkel *sarkcikkely*, a grundsatz *sarktétel* volt, ma ellenben mindez már *alap*-osszá laposodott. Nem azt mondom én, hogy *soha*, hanem, hogy *ne mind g!*

Alaphang, Bugát 1835. (Tud. Társ. Zsebsz. és Tscharn. Phys.). A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja.

Alapítvány, Fogarasi 1833. (DMM. 19). — Vö. *mány-mény*.

Alapmondás, Thewrewk József 1830. (Ny. 10:174). — Mai szótáraink egyikében sines meg. Értelme: Sentenz, Aphorismus. — A Debr. Törv. Szótárban (1837) a. m. axioma.

Alaprajz. Döbrentei (Phil. szerint): planum. — Voltaképen a „grundriss” szó szerinti fordítása.

Álarcz. Kazinczy 1814. (Pandekták, 6 költ.): „Az álarcza (masque, persona, szó egy igen helyesen csinált szónak eltévesztéséből vette eredetét. Ennek igaz neve: *álarcz*, facies ficta, cin falsches Gesicht; az *álorcza* pedig genus fictae, falsche Wangen. Innen nem *álorczáskodni*, hanem *álarczáskodni* vagy on jól mondva”.

Alárendelni. Fejér György 1810. (Log. 111): „Az ember halandó: *alárendelő* (subalternans) ítélet”. Lex. is neki tulajdonítja.

Álcza. Jósika 1853. (Nagyszab. Királybíró): „Synonymja az *álarcz* szónak; jobb, mert rövidebb s *alcza* és *álarcz* közt mégis van egy árnyalata a különbségnek”. (Ny. 27:115.) Vö. Szvor. Fejl. tün. 31. 49. Először Ball. 1857 szótárában: „*alcza* l. *álarcza*”; *álczás* CzF. 1862; *álczadni* Ball. 1872.

Áldor. Honderű 1844 (1:195). — Első szótári nyomát Nagy János Hierolexiconában (1845) találom: „plebanus”: *népáldor*, és a „primas”-nál a megjegyzést: „a primas szónak magyar kifejezésével már sokan bajlódtek; de sem *áldornagy*, sem *pápor*, sem *pápoz* vagy más nevek köztetszést nem nyertek”. Királyöldynél is (1846) megvan: „*áldor*, *áldár*, der Primas” jelentéssel. — Kitészik ebből, hogy az *áldor* szó a Bugát-féle tudor mintájára készült. (L. ezt.)

Áldornagy. P. Horváth Lázár 1844. (Honderű 1:195): „primás”. Így nyilatkozik erről: „mi az *áldor* szót áldozópap helyett bevehetőknek véljük s ad normam hadnagy, tábornagy, várnagy, országnagy a Primást *Áldornagy* szóval szeretnők nevezni”.

Áldozár. Első szótári nyoma Nagy János Hierolexiconában (1845): presbyter, *áldozár*, áldozópap; presbyteratus: *áldozárság*; sacerdos: *áldor pap*, *áldozár*, sacerdotialis, *áldori*, *áldozári*, sacerdotium: *áldozárság*, *áldorság*. — Még 1848-ban sem Ball.-nál, sem Fog.-nál nincs meg.

Álérv. Jósika 1854. (Szeg. beszork.): „Sophrisma, Scheingrund”. Ny. 27:116. — Egy szótárunkban sincs meg, noha ma is gyakran használják.

Aligmult. Debreczeni Grammatika 1795

Alispán. Magy. Hirm. 1781. (Vö. Ny. 30:288). — Érdekes, hogy SI. M. Könyvesháza a substitutus vicecomest akarta *alispánnak* nevezni, az ordinarius vicecomest *felispánnak*, s a supremus comest *főispánnak*; ugyanígy az oberlieutenant (M. Hirmondó 1780) *felhadnagy* s az

oberstlieutenant: *főhadnagy*. — Pestmegye Tiszti Szótárában (1807) még „első viceispán, második viceispán”, holott már Szirmaynál (Gloss. 1806: „első allispán, másod allispán”.

Aljasítani, Faludi (NySz.): „lealjasítaná érdemét”. Ugyanezak ő nála; *lealjasodni* (NySz.); *elaljasodni*, Márt. (1807).

Aljuzat, Baróti Szabó Dávid, 1792 (SzD.) „fundamentom. Pesték allyazattya vagy ágyazatja”. — A népies *aljaz* (aljat vet) igéből. Fog. (1836) a mai untertheil és piedestal is.

Alhang, felhang, Sándor István 1808 (Told.) vox ima, sonus gravissimus, bass; vox acuta, sonus tenuis, discant.

Alkalmatosítani, Geleji Katona István 1645. Imre Sándor tanúsága szerint (Ny. Ért. V. 9:35). — A NySz. csak Mikolai Hegedűs Jánostól, Geleji tanítványától idézi. — SL-nál *alkalmasítani*, qualificare, aptum reddere (1808).

Alkalom, A régi nyelvben: pactum, conventio. — *Alkalomba* menni, felbontani az *a'kalmat*, megmásolt alkalom (NySz.). — Berczafalvinál elvonásképen az *alkalmas*-ból *alkalom* a. m. aptitudo. (Tud. magy. 1792.). — „Alkalmatosság; occasio” értelemben Baróti Szabó Dávid és Kazinczy kezdték használni (Szemere, Munk. 2: 754), noha már Vargyasnál (Phras. 1750) *occasio*: *alkalmatosság, alkalmasság* mellett *alkalom* is megvan. — A Mondolat, sőt még Kállay (Tsz.) sem helyesli. — *Alkalmi, alkalmitag* (Phil.). — *Alkalmazkodik* (Fog. 1842), *alkalmazékony*, Ball. (1854).

Alkat, Márton József 1803. (Szt.). „Anlage: *alkat*, természeti hajlandóság”, „organisation: *alkatszer, testalkatszer, belső alkat, lövés alkat*”, „temperament: *véralkat* (1803) és *testalkat*, testalkotás: körpérbau (1807). — Tsz.-ben (1835) a kerti anlage: *kerti alkat*, Fog.-nál (1836) *alkat*: *baucomplexion, anlage, alkatrész, alkatszer, bestandtheil. Alkatság, constitutum*. Jel. 2: 484. — Alkalmassint az *alkot* (Márt. 1811: *alkat*) igetőnek főnévvé tötele útján keletkezett.

Alkony, Adami (Ausführl Sprachkunst, 1760.). — A Debræzeeni Gramm. a gyökök közé sorozza: „effélét tanno, quod se componit”: szintígy Verseghy a Cadentiák lajstromában. SL-réginek állítja. A Mondolat rosszalja. — Elvonás az *alkonyodik* igéből. — Innen: *est-alkony*, Kunoss (1834). *alkonyat* (Fog. 1836), *alkonyulni* Ball. 1857) *alkonypír* (Királyf. 1846).

Alkotmány, Structura, aedificium értelemben régi szó (NySz.). Az *ország alkotmánya*: „constitutio regni már e század elején a Tiszti

szótárakban, de SI.-nál ugyanez *alkotmány*. — Pethénél 1815. (Földm. Kim.) *systema*, és *systematicus* — *alkotmányos*, ugyanez *constitutionalis* értelemben (Puky 1830). — *Alkotmányozni*, Ball. (1831).

Alkusz, Császár Ferencz 1840 (Váltójogi Szt.) Stettner-nél (1832) *hajhdusz*. — *Alkuszdíj* (Fog. 1842). — Az igető főnévve tétele. — Vámbéry, nem tudván, hogy az *alkusz* neologismus, a török *alkus*-val veti egybe. (L. Ny. 11:508).

Álladalom, Barczafalvi 1786 (M. Hirmondó). Nála általában *status*. — Kétséges, vajjon nem Dugoniestől való-e? „Tekintetes Álladabnak és Rendek: Inelyti Status et Ordines“, mondja Dugonics, vö. Kr. — 1848-ban *status*-titoknok, vagy *álladalmi titoknok*. — Ma már az *álladalom*, pedig egészen jól van alkotva, kihalt szónak tekinthető: kiálto az *állam*. Ennek következő a története: Barczafalvinál 1702. (A tudományok magyarul) *államlós* — *consistens*: 1836-ban Fog.-nál már *államos* s ebből elvonva u. o. *állam* — *consistenz*, halfarkok. Csak ezt az értelmöt ismeri Bloch még 1848-ban is. Nagy János Hierolexiconában (1845) *állam substantia*, *állami substantialis*. De már 1851-ben Ball. a pótfüzetben az *állam* mai jelentését adja. — 1854-ben Ball.-nál megvan már: *államesiny*, *államférfi*, *államhivatal*, *államhivatalnok*, *állami*, *állampapír*, *államtanács*, *államtanácsos*, *államtitkár*, *államiügyész*; 1857-ben u. o. *államfogoly*, *államhitel*, *államintézet*, *államjog*, *államszolgálat*, *államiügy*, a legutóbbi időkből (1890) *államadósság*, *állambörtön*, *államgazdaság*, *államkölcson*, *államkötevény*, *állampénztár*, *állampolgár*, *államvizaga* stb. és *államosítani* is.

Álladás (Egybe-), Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I és II). „Egybe-állás v. forradás, szerkeztetés, teszlődés, kaptsolódás, faragódás“. — Az *áll* igének addig szokasan tovább képzése

Álladék. E szó megvolt már 1831-ben (Phil.) *substanz* jelentéssel, de csak 1834 óta: *bestand* értelemben (Társ. 380) *álladékrész*, *bestandtheil*. — Bánócinál *álladék* a m. *substratum*. (Ny 7:360).

Állag. A bölcseészek kezdték „*substanz*“ értelemben használni, Ball. 1854. — „A kenyér és bor *állaga* Kr. testévé és vérévé változik“ CzF. — Ma már csak az erdészek használják a „*bestand*“-ra.

Állam, l. *álladalom*.

Állandósítani, Horányi 1779 (Koporsó-Épület, 90 l.) „erősítettek a Királyok, *állandósítottak* az országok“.

Álláspont, Berzsenyi, (Savorenyi Fejl. tün. 44). Előtte iro-

dalmunkban ismeretlen fogalom; a Mondolat rosszalja is. A Törv. tud. Msz. Gr. Széchenyi István műveiből idézi.

Állatkort. A M. Tud. Társ. Zsebszótárában (1838) a gyümölcsös kert, virágos kert, vadaskert mintájára még *állatos kert*, ugyanígy még 1847-ben is (Ball.). — A szótárakban először Fog.-nál (1848): *állatkert*. Vö. *vadkert* (NySz.).

Állatöv, Tittel Pál 1881. (Közhaszn. Esm. tára) zodiacus. — Molnár Jánosnál 1777. (Phys.) *jeltartó kavika*; Varga Mártonnál 1808. (Term.) *állatos pólya*. — *Állatövi fény*. Fog. (1845).

Állatsereglet, Helmecezy 1822 (Társalk. 107) menagerie.

Állatvilág, Pethe 1815. (Földmiv. Kim. 211) „az *állatvilág* (regn. anim.) kiterjedése, a plántavilágéhoz szabva, csak igen tsekéj”. — Maig sincs meg egy szótárunkban sem. — A „regnum animale.” Földnél *állatok országa*, (Term. hist. 1).

Állékony, Nyulás Ferencz 1800. (Erd. Orv. 1:XXX) fixus: *állékony levegő*; aer fixus. — Ball. (1857): stabil, fest: *állékony egyensúly*.

Állítani, (behaupten értelemben). — A régi nyelvben az *állit* ige csakis „stellen“-t jelentett; a „behaupten“-nak pedig az *állat* ige felelt meg. (NySz.). — Egyedül Apáczsainál találjuk az *állit*-ot egy vagy két helyen behaupten értelemben. (Vö. Mátyás Fl. M. Ny. Sz. 120), noha ő nála is rendszerint *állató* fordul elő. (Enc. 7, 8 és számos helyen). Még Kazinczynál is, „fel fognád lelni feleletemet ezen *állatásomban*” (Munk. 8:54). — A XVIII. század végén kezdett az *állit* az újabb jelentése elterjedni. (Vö. Márt. Szt.), noha még Bar. Vm. Tiszt.-ban is (1807): asserere (adstruere értelemben) *állítani*, s assertum vel. assertio: *állatás*. — *Előállítani*, előadni, rendelni SzD. sistere, statuere SI., repraesentare (Lex. 35), *előállit*, bringt zu stande, Fog. (1836) führt vor, macht gestellig Ráth (1853). — *Beállítani* „a munkát, a fizetést”, megszüntetni értelemben már Greguss Ágost 1872-ben megtérítta. Ny. (1:238).

Állítmány, Versegghy (Lex). — A szó megvan már SzD., SI.-nál institutum, fundatum, erectum értelemben; csak a mai jelentése Versegghytől: „a praedicatum, melyet én *állítmánynak* nevezek. (Lex. 2). — Versegghynél különben az accidentalis = *állítmányos*, esetiesség. (U. o.)

Állítólag, Márton 1803. (Szt.) positive: Fejér 1810. (Lex. 21 szerint) affirmative. — Versegghy megjegyzi, hogy *állítólag* volta-

képen a m. statutive, thetice. — Tzs. (1838) a m. behauptungsweise, bejahungsweise, de már 1843-ban (Ball.) angeblich. — *Állítólagos*, Fogarasinál 1832 (DMM.) affirmativus, sőt még 1835-ben Kunossnál (Gyal.) positivus is, de már Ball. (1843) angeblich is.

Állomány, Dugonics 1784. (Tudákosság). Nála hypothesis és conditio, SzD.-nál substantia. Márt. (1811) behauptung; ma substantz és bestand is, noha az utóbbira az *álladékok* is jól használhatjuk, a teljesen fölösleges s még meg sem honosodott *állag* helyett. — A Debreczeni Gramm. (1795) az *állományt* rosszalta, mert „a *mány*, *mény* csak cselekvő igék mellé tétethetik, közép vagy segítő igék mellé pedig nem”, — rosszalta a Mondolat is, — Bánóczinál (Ny. 6:293) *állományosság* am. substantialitas.

Állomás, Fogarasi 1833. (DMM.) statio. Előbb *állapodás*. — U. o. *állomái*, stationalis. — *Állomásozni*, stationálni Kunoss (Gyal.).

Állongani, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — A nép ajkáról vöve. — Kazinczynál 1809. (Lev. 7:16) „*állongva* tisztelt véneinknek karja”. — Tzs. (1838) *állongani* = herumstehen.

Állvány, Sándor István (Sokf. 7:135) „Oszlopot, Saule, *Állványnak* van kedvem ezután nevezni, a képoszlopot pedig, vagyis állóképet, Bildsäule, *képállodny*nak. A képállványból talán lett hajdan a bálványunk”. SI. réginek mondja, de alaptalanul. — Kassei a „barbár” *asztalt* akarta vele kiszorítani (Gyök. Szt. 3:284). — Ma már inkább csak *stellige* és *gerüst*, noha szótárakban megvan még a SI. féle értelem is. — *Állványzat*, *gerüst* Ball. 1872; *állványozni*, ein gerüst aufschlagen, Révész. 1886. (Vasúti Szt.).

Alóírt, Márton József 1803 és 1823. (Szt.): „unterschrieben” alatt.

Álomkép, Falud 1778. (Bölcs ember). Vö. NySz. — *Álom-bolygó* Kunoss 1835. (Szf.), *álmójárás* Fog. 1836.

Álom-ital Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „álm fejébe való ital”.

Álomkór, Sándor István 1808. (SI.). — A régi nyelvben *kór* melléknév volt, languidus, morbidus, s *álmkór* nála is a m. veter-nosus, lethargicus, a lethargus, lethargia pedig *álmkórság*. — PP-nál; *alutó-kórság*, Bugátnál *álmkór* és *álmkóros* (Orv.).

Általános, Márton István, 1796. (Ker. theol. morál). „Ezen adjectivumot bátorkodtam nagy szükségűtől kényszerítettén felvenni”

vele élni, ezen nyelvünkben készen található kifejezésből: *általán fogva*, a mely annyit tesz, mint ezen dcák szó: „absolute” (667 l.). Verseghy rosszalta; „Mikép lehessen ezen ideából *általa* (per eum) adverbiumot formálni, az én Logicám meg nem foghattya. Ha tovább az ily szószörnyetből még adjectivumot is csinálunk, úgy mint *általános*, csak meg-meg új szörnyetet szülünk”. (Lex. 4). Ez okból Verseghy a *magánost* is egy tőle koholt *magány* főnévből származtatta. — Hogy néha a ragos szókat is úgy használjuk, mintha ragtalan fő- vagy melléknemek volnának, l. Hunfalvy Pál Nyelvtud. Közl. 8:308., s a nép nyelvében *átajjás* munka (Ny 15:305). — *Általánosítani*, generalisare 1831. (Phil.).

Általány, Helmezy 1816. (Berzsenyi versei, Helmi. Értekezése az újításokról VIII. és Törv. tud. Müszt.). Eredeti értelme: absolutum quid. — Elvonás az *általános*-ból (Vö. Ny. 9:158. — Mai „pauSchale” értelme csak a forradalom után kapott lábra. Ball. Legújabb m. szavak 1851.) — *Általányozni*, pauschaliren, Ráth 1853. (Hiv. Msz.).

Általellenes, Sándor István 1808. (Sl.) oppositum, objectum. — Vö. ellenes.

Alvadni, Balogh Kálmán 1878. (Orv. Hótlap és Orv. Msz.) coagulare. — *Alvadék*, megalvadás, megalvasztani — A Ny. (17:75) rosszalta. — Utóbb kiderült, hogy a nép is mondja: „alvadásos vér”. Ny. (19:95).

Alvajárás, Bárány Péter 1790. (Ny. 10:308). — Lenhossék Mihálynál (Tud. Gyűjt. 1817). *álomjárás*.

Amolyogni, A NySz.-ban nincs meg, noha PPB.-nál a m. cunctari. — Mártonnál (1807) herumgaffen: Ball.-nál (1890) fackeln, gaffen. — A nép ajkáról véve

Ámulat, Helmezy (Berzs. Vers. 1816) példaképen említi Baróti Szabó Dávidot, Csokonait, Kisfaludy Sándort, a kik az *ámulni* igét életre keltették. — *Ámulat* (a régi nyelvben *álmélat*) Kunoss (1834).

Andalogni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.) „magát elfelejteni”. U. o. *andalgó*. (Vö. andalodik NySz.) — Ezekből elvonás útján *anda*, vertieft, schwärmend, zerstreut Tzs. (1838). — *Andalítani*, elandalítani CzF. (1862).

Angol, Sándor István 1791. (Sokf. 1:14). Vessük el azt a sok *át* az országok s városok nevéből s az *ust* a nemzetek neveze-

téből, mely mind a kettő felettébb deákos, á. m. Dánus, Svékus, Russzus, Prusszus s mondjuk inkább Dán, Svéd, Orosz, Porosz*. (Sokf. IV: 234). — Márt.-nál 1807-ben is csak ánglus, noha egy helyütt már 1803-ban is *ángoly*, Ny. 30: 141. — A Mondolat megszólja. — Feltűnő, hogy a XVI. Gyöngyösi lat. magy. szótártörödékekben már *Angaly ország* (1436 szám)

Anyag. Baróti Szabó Dávid 1792. (Kisd. Szót.) Sándor István és gr. Teleki József (Jutalm. fel 1817). Barótiénak vallják: Bugát (Szóhalmaz) és utána Imre Sándor (Nyelvt. Ért. 5: 95) hibásan tulajdonítják Rácz Istvánnak. — Com. Jan. (1673) a materiát *anyái*: *dolognak* fordítja; alkalmasint ebből van az *anyag* összerántva. — Fogarasi (DMM. XI) megjegyzi, valamint a *materia* a *matertől*, úgy az *anyag* anyától jön. — Kovács Mihály a (Chem. 1: 152) a materiát *tárgynak*, Pethe (Földm. Kim. 16) *alaknak* nevezi. — *Anyagi*, Puky 1830 (II. köv.), *anyagilag* Tzs. (1835); *anyagazer* Fog. (1845).

Anyakönyv. A XIX. sz. eleji Tiszt. Szótárakban (Szirmay, Pestm. Veszpr.) már megvan, noha sokáig azután is: *matrikula*.

Apály, fn. Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD.); *apadék*, *apadás*, *apadtság*. A víznek apállya, leszállása, lohadása. — Előbb mn. (NySz.). — *Árapály*, Schirckhuber 1844 (Term.; Bugátnál *árap*, 1833. (Orv.).

Áradat. A codexek korában megvolt, de az irodalom nem használta. — Sl. elevenítette föl (1808). — *Szó-áradat*, wortschwall Ball. (1872). — *Áradmány*, Ball. (1851) — *Ártér* CzF. (1862).

Áradozni, Széchenyi 1831 (VII. 242): „a szívnek *áradozása*“ — Fog. (1836) *strömen*. — Lovász Imre 1835. (Ért. 51) megőröja az *-adorni-celésni* végezeteket, melyek a Jelenkorban széltire „dörgedeznek“.

Áram, Jedlik vagy Sztoczek 1858. (Tud. Műszótár). Elvonás az *áramlik* igéből a *rom* és *romlik*, *hám*, és *hámlik* arány alapján. — CzF.-ban még nincs meg. — Érdekes próbálgatás volt a Honművészé 1833-ban (60 l.): „electromos folyamzat“.

Áramlik, Versegby 1820. (Lex.). Érdekes az okoskodása: „a diluviumot jelentő ár voltaképen *hár* volt, a mint e szavaknak *háral*, *háromlik*, *hárit* értelméből kitetszik, s így az *árad*, *áraszt* is hihetőképen *hárad* és *hárasztból* támadt. Lehetne így is mondaní, a vizek *kiháromlottak* a mezőkre“ (387 l.). — A szótárak közt legelőször Ball.-nál (Leguj. m. szavak 1851) találom: *áromlás*, *strömgung*, azután Told. (Msz. 1858) *áramlik* *strömen*; és csak Ball. (1890): *áramlat*.

Arány, Vargyas 1750. (Wagner, Phras.). — Hibásan tulajdonították Simonyi (Ny. 1:45), Szarvas (Ny. 10:457), Lukács Lőrincz (Ny. 11:465) Berezafalvinak. — Elvonás az *arányoz* igéből, vagy az *egyarád* főnévből. — A Mondolat rosszalja. — Eredeti értelme: *exel*, *scopus*, ugyanígy Berezafalvinál is, SzD.-nál „által ellen vagy tárgy” : mai *proportio* értelme egész határozottan SI.-nál először. — Az *arány* és *irány* közti különbségről Kunoss 1835. (Gyalulat) „*directio* értelmében helytelenül használtatik *arány*, mert ez annyi mint *proportio*”. — Származékai közül *arányos*, *arányatlan* SI. (1808). *arányzat* = *proportio* (Lex. 1826), nuance, Széchenyi (Vil. 2:48); *aránytalan* (u. o. 229); Kunoss: *arányosít*, *proportionare* 1835. (Gyal.); *aránylag*, *arányoz* *proportionáliter* *dividit* Fog. 1835; *aránylagos* Fog. 1836; *aránylik*, *dőlt* *hatókkal* *szedve*. Tzs. 1838; *arányító*, *maass-stab* Ball. 1844. — *Számarány* CzF. (1870).

Aránylat, Nyulás Ferencz 1800. (Erd. Orv. 1:XXX) *proportio*. — Szótárba csak 1872-ben kerül bele (Ball.).

Árbocz, Baróti Szabó Dávid 1784: *árbucz*, *örfa*, *vitortafa* az *hajóban*. — A régi nyelvben mindig csak *árboczfa*.

Arca, Sándor István 1803. (SI.). Ugyanígy Verseghy 1805. (Tiszt. Magy. 119). — Elvonás az *arczal*, *arczalból*; előbb *arcza* és *orca* (Márt. minden kiadása) és SzD. is. — *Arca-él* Ball. 1846; *arczjáték*, *arczjel*, *arczkép* (Jelenk. 1:431), *arczképezni*, Ball. 1857, *arczkifejezés*, Ball. 1846; *arczesin*, *arczvonal*, Tzs. (1835). — *Álarcz*, Kuzinezy (Munk. 5:123), Kunoss 1834. (SzF.). — *Álarczos*, l. *dílorczos*, Tzs. (1838). — *Leálarczosni*, Ball. (1857), ellenben még *leálarczozni* Fog. (1848).

Árfolyam, Stettner 1832. (Váltójog). Helmezy a *Jelenkorban* *pénzkészlet*-nek nevezte, Fog. még 1843-ban (Keresk. Szót.) egyszerűen *folyam*-nak.

Árkász, Baricz György, a Mathem. Műszót. (1834) tanúsága szerint.

Ármány, Horvát János 1817. (Tud. gyűjt. 2:42). „Hogy a magyarok is ismertek gonosz lelkeket, a két régi Magyar szó: *Urdung* és *Ármányos* nem hágy kételkedni . . . Az *Ármányos* név — mely *Ármánytól* származik, vagy *Arimanius* régi magyarosan *Irva* — még a Községnél is ismeretes. Első tekintettel szembeűnik, hogy azt Eleinknek a Persáktól kellett kölcsönözni. Abból pedig még hihe-
tőbbé leszzen, hogy az *öröngős* s *ármányos* nevezetek mai napiglan

is egy értelműek, valamint az *ördög* egyenlő hatalmú az *Arimánnal**. — Népies elvonás az *ármányos* régi szóból. — Ez megvan már Otrokocsinál (Orig. 1693. 2. 150), ő ezt az „*armennus*” nép nevéből, Kassal (Szt.) az *arianus*, Ipolyi (Myth. 26) az *ármás* (*armatus*) melléknévből származtatja. — Horvát István (Aurora, 1822: 332) két rossz szellemet említ, *ármányt* és *zaklat*; ez is elvonás a *zaklat* igéből. — Ismeretes tette az *Ármányt*, mint gonosz szellemet, Vörösmarty a Zalánfutásával (1825, mint cselszövényt Szenvey a „*Caballe und Liebe*” fordításával (1841). — A köznévi elvonás alkalmasint magától a néptől (Ny. 17: 87, 133, 222); megemlíti már Helmezy 1816-ban (Berzs. Vers. X.) „*versutia*” jelentéssel s megvan már Fog. szótárában (1836).

Árny, Sándor István 1801 (Sokf. 7: 181) és Kazinczy 1815, (Munk. VII Gloss.) „*Árny* mint *árnyék* s hangja mint *szárny*. Megkurtítva alkalmasabb az összeforrasztásra s a közönséges szó így poétaiává vál. A többes szám harmadik esetében egy *k* betűvel kevesebbet fog kapni, mely betűnél kedvetlenebb hangunk nincs”. Pandektái 6. kötetében pedig, „*árnylepte* jobban forrad össze, mint *árnyéklepte*. Ez indított engem arra, hogy példa ellen *árny*nak nevezem az *árnyéket*. De ezt még elébb tévém, akkor t. i., midőn a Göthe Iphigeniáját kezdém fordítani. Heraus in eure Schatten: ki a ti *árnyéktokba*, mely cacophonis! nem szebb-e ki a ti *árnyatokba*”. — Ellenben Dessewffy József szerint a „szép *árnyék* helyett (írja Dessewffy József Döbrenteinck) a kemény és nyelvtiszta *árnyt* írni, sokkal jobban sérti a fület, mint száz pirospól”. (Dess lev. Kaz.-val 2: 83). — *Árnyas* (Tzs. 1835); *árnyaz*, *árnyazat* (Kunoss Gyal. 1835); *árnyal* (Tzs. 1838); *árnyalat* (Ball. 1857); *árnykép* (Kunoss Szf. 1834); *árnyoldal* (Ball. 1857).

Árnyékolni. A régi nyelv csak az *árnyékoz* igét ismerte. — A Mondolat nem is helyesli. — SzD.-nál találom először *árnyékló* a. m. *árnyéktartó*; Kresznericsnél pedig *árnyékolni*, *árnyékolás*. — Phil. Msz. (1834) megvan már *árnyéklat* (nuance) s. Tzs. (1835) *árnyékozat* (schattirung), a Honművészbelen ellenben (1833, 34) a schattirung az *árnyéklat*. — *Árnyékolni* a népnél „*árnyékban heverni*” (Tzs.).

Árszabás. Így nevezték a XIX. század elejétől fogva a Tiszti Szótárak, köztük elsőnek Szirmay 1806-ban (Gloss.) a limitatiót, vagy mai kifejezés szerint a tarifát. — 1853 óta (Ráth Msz.) *árszabály*, *árszabályzat* is.

Arszlán, török szó s jelentése: oroszlan. A természetrajzírók kezdték (melyik először?) használni. 1843-ban (Szh.) *arszlánmacska*:

felis leo. — „*Arslánok a társalgási teremek Caesarjai*“ a Honderűben (1843. 1:27) a franczia „lion“ mintájára. — Keresztnévtől (Leo) is használták, Nagy János 1845. (Hicrollex.)

Áruda, Jósika 1853. (Gord. esomó). — Nála voltaképen *droda*. Vö. Ny. 27:116. — Nagykereskedőink nem szerencsésen fölkapták a *bazár* vagy *áruház* helyett. — Elűszőr Ball. 1857 szótárában.

Árulmány Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.) „portéka“

Ársítani, Sándor István 1808. (SI). Nála voltaképen *árosítani* s jelentése *pretium rei augere.* — Ball. (1846) *árosítani*, feilbieten, verkaufen; Ball. (1857) *eldársítani*, veräußern.

Árverés, árverezni, Bártfay László. (Szvorényi, Fejl. tün. 44). A főnevet rögtön elfogadta az egész irodalom, mert csak kurtítása volt a régi *ára felverés*-nek; de az igének sokáig ellentáltak, úgy, hogy csak 1845 táján honosodott meg. Fog. (1845). — Az *árlejtés* Fogarásitól van. 1843. (Keresk. Szót.) — *Éldrverezni*. Fog. (1845).

Ásvány, Molnár János 1782. (M. Könyvház). Nála voltaképen mellőknév, „fossilis“ értelemben, pl. *ásvány elefánt*; mint főnév: *ásványaság*. — SzD.-nál (1784) *ásvány* — „*ásadók*, a mi földből ásatik ki“. — Valódi műszóvá Zay Sámuel tette 1791-ben: „Ezen szót pedig *minérale* semmi illendőbb szóval ki nem tehettem, mint az *ásvány* nevezettel“. (M. Mineralogia). — *Ásványos* SzD.. *ásványkő*, (u. o.): *ásványolaj*, *ásványvíz*, Tzs. 1838); *ásványtan* (Kunoss Szf. 1834). — *Ásadék* Tzs. (1838).; — Különb az *ásvány*, *ásvány* szó régi értelmére vö. NySz. — Furesaságkepen megemlítjük, hogy *ásvány* SK. nál annyit is tesz, mint *disznó*. — Lehr Albert elmés észrevétele szerint, alkalmasint a nép ajkán támadt, a sváb szomszédoktól hallott *a'sván* (ein Schwein) átvételkepen.

Aszalvány, Sándor István 1808 (SI): *siccatum*, vel quod siccari solet.

Aszfalt-betyár, Kenedi Géza 1885. (Vö. Magyar Nemzet 1900. X. 2. száma 1. l.)

Aszkór, Bugát 1830. Éptan és Orv. Szókönyv). — Régento *aszukórság* NySz.

Át. A régi irodalom nyelvében az *át* igekötő alig fordul elő, csakis az *által* járta. (NySz.). — Versegby úgy vélekedett hogy csakis az *át* alkalmas az igekötő szerepére s ezt nyomatékosan ki is fejezte a Lex. 123 lapján: „*átlátható*, *áttetsző* helyesebb, mint az *általátható*,

mivel az *által*, deákul „per“, nem előszócska (praeſixum), hanem névhatározó, azaz postpositio*. Később (Lex. 129) azzal is argumentál, hogy igék előtt az *által* (*ál* helyett) „kétes értelmeket szülhet az élő beszédben, p. az inas által küldötte a levelet és az inas általküldötte a levelet“. — Az újabb irodalmi nyelv ebben szót is fogadott neki.

Átfogó, befogó. Bolyai Farkas 1830. (Math.): hypotenusas, cathetus. — Az addigi tapogatózásokra nézve. vö. Math. Műsz.

Átgondolni, átfontolni. — 1831-ből. (Phil.) perpendere. — A régi irodalom nyelvében csakis *meggondolni, megfontolni*. (NySz.) — A „durchdenken“ fordítása.

Áthozat, Szabó József 1848. (Bány.): translatum. — Pukynál (1830): általtétel. — Iliv. Msz. (1845): átvitel. — Az *áthozat* egy szótárunkban sincs meg: *áthozatal*: übertrag SimB. (1899).

Atila. Az *atilla*, eddigi tudomásunk szerint, először Gr. Dessewffy Józsefnél (1817) van följegyezve. „Tűrhető ez a szőrösködés (fésületlen szakáll) *Atila*-mentében vagy Zrínyi-dölmányban, mely a torzomborz artzal összefer, de mikor frakba búvik a mult századú alak, olyyan az, mint p. o. Hunyady János álló képe lenne pantalonban“. (Adal. 443.) — 1860 után a zsinoros téli kabátot *budának* mondták.

Átírni, Sándor István 1808 (SI.): *általírni*, transscribere, transsumere, v. perscribere. — Bar. Vm. Tsz-t-ban (1807) *átírás*, inscriptio, *átírt vagyon*, inscriptionale bonum.

Átküzdeni, Berzsenyi (Szemere Munkái 2:255). — A Mondolat kifigurázza.

Atlan-talan. A régi irodalom nyelve az *atlan* és *talán* képzőjű melléknévek közt jelentéssbeli különbséget nem állapított meg. Alkalmasint Verseghy volt az első, ki arra figyelmeztetett, hogy ugyanazon főnévhez majd *atlant*, majd *talant* függesztve, különböző értelmű szókut formálhatunk. A Lex-ban az *exlegalitas*-t *törvénytellenesség*nek nevezi s hozzáteszi, meg kell ezt a magyarban a *törvénytellenességtől* (illegalitas) különböztetni. — Mártonnál (1803) *sorgenlos* és *gondatlan*, *unsorgsam* és *gondatlan*, ellenben már 1823-ban amaz *gondtalan*, ez *gondatlan*. — Így váltak el egymástól, *szemetlen* és *szemtelen*, *kegyetlen* és *kegytelen* (ungnädig), *kellemetlen* és *kellemtelen* (ohne anmuth).

Átló (diagonalis) Barczafalvi 1786. (M. Hirm.). Nála volta-képen *átalló*. — Bolyai rövidítette meg (Math.), nem éppen szeren-

csésén. — *Átlag*, durchschnitt Ball. (1851); *átlagos*, Ball. (1857). — CzF. ez utóbbiakat nem fogadta be.

Átmérő, Apáczai Csere 1654 (Enc.): diameter. — Nála voltaképen *állalmérő*. — C övek Geographiájában (1817) *álmérő*. — Tzs. (1835)

Átnézet, 1831-12 in (Phil.) *átnézetes* tanítás, tabellaris methodus. — A *Átnézet* (3:410) „rövid *átnézetét* adá a magyarországi iskolák állapottjának”. — *Átnézet*, überblick Tzs. (1835).

Átszellemülni, Jósika 1813. (Zrínyi a költő). Vö. Ny. 27:116. — Csakis az *át* igekötő kíséretében járatos.

Áttétel, Fogarasi 1843. (Keresk. Szt. és 1845). transport, übertrag, übersetzung.

Átvám, Fogarasi 1845 (Szt.) „durchzoll”, *bevám*, einfuhrzoll, *kivám*, ausfuhrzoll. — Nehezen tőle valók, mert az 1843-ik Keresk. Szótárában nincsenek meg, a *kivám* pedig megvan Kiss Mihály Ujd. Szav. közt 1844-ben. — Erre a mintára van a *kiút*, ausweg Ball. (1854). — Mindannyi szolgai fordítás.

Avatag, Székelyföldi tájszó (Tsz.). — Baróti Szabó Dávid vezette be az irodalomba. (SzD. 1784): régi, avas, kopott, vásott, viseltes, avott, avult értelemmel.

Avatatlan, Kazinczy 1811 (Töv. és Vir. 13. l.) non initiatus (Kreszn.). — *Avatlan*, uneingeweiht a Mondolat indexén van. — *Felavatni*, Tzs. (1835).

Avatkozni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *avatkozni* valami dologba, immisceri, intricare, involvi SI. — A nép nyelvéből véve, valamint a Gyöngyösinél előforduló, másjelentésű *avatkozás* is (NySz.) introductio in ecclesiam post puerperium”. — *Beavatkozni* intervenire, *beavatkozás*, ingressio, Fog. (DMM. és 1836).

Ázalék, Földi 1801. (Term. Hist.). — A nép nyelvében előbb is megvolt, „levessféle” értelemben. — F. adta neki az „infusum” értelmet, a mit a mai orvosok *forrázatnak* is neveznek. Tőle van az *ázalék-féreg* is: infusorium. — Kovács Mihály 1807. kémiai műszóul alkalmazta, „digerenda, solvenda res”. (Chem. 2:215). — *Ázalag*, infusorium Kunoss 1835. (Gyal.)

Azonos, Fejér 1810 (Lex. 219 szerint). — „Fejérnél az identica definitio *ugyanazonos* meghatározás, hol a pronomemből koholt adjectivum *azonos* (mondja Verseghy i. h.) szintolyan, mint *énes*, *tecs*, *és*, *minkes*, *tikes*, *őkös* volnának”. — *Azonosítani*, (Phil. 1834).

B.

Báb. E szó „puppa” értelemben régi; a pillangóknak stb. tok³ zárkozott állapotára Földi alkalmazza először. (Term. hist. 1801) 1. — „*Bebábozni magát*” egy szótárunkban sines meg.

Babérkoszorú. Márton 1803. (Szt.): lorbeerkrantz. — A *babért* költői szóvá, Szemere följegyzése szerint, Csokonai tette. — Lásd Kazinczy ítéletét a *babérről*, *repkény* alatt.

Badar. Kazinczy 1831 előtt. (Pandekt. 5:11). — (CzF. szerint) Vörösmartynál is: „Badar beszédek, ugy-e bár?” — Kunossnál 1835: badarbeszéd, sok haszontalan beszéd, cseveg, das kauderwelsch; Fog. nál (1836): badarni, schnappern, kaudern; badar, schnappernd: badarbeszéd, kauderwelsch. — A nép ajkáról. — Vö. Tsz. *hadari-badari*: szeles beszédű.

Baj. A *baj* szót „betegség” értelemben a régi nyelv nem ismeri, Márton, Kresznerics sem. — *Agybaj* még egy szótárban sines meg; *gyomorhaj*, *melibaj*, *szembaj*, *szécbaj*, Tsz. (1835); *tüdőhaj*, CzF.

Báj. Bacsányi (Szemere Munkái, 2:255). — A szó régi (NySz.); csak a mai értelme van tőle. Utána használják Kisfaludy S. (péld. *bájfuvallom*, *bájhang*, *bájhatalom*, *bájkötél*, *bájkép*, *bájöv*, *bájszellem*, *bájtár* stb.), Verseghy, Kaz. Berze. stb. — A Mondolat rosszalja. — *Bájhang*, *bájkép* Tsz. (1835); *bájdal*, vö. *bájdalú zenér*.

Bájolni. A szó incantare értelemben régi, (NySz.). — Bacsányi 1788. (Magy. Museum, I: XII): „Dante volt első, ki az ő *bájoló* versei által az Olasz nyelvet megkedveltette”. — SI-nál is megvan: „illecebrosus” jelentéssel. — Kazinczynál (1813): az ének lágy hangzatja *elbájolja* a fület. (Ered. Munk. 1:21).

Bajor. Megvan már Mártonnál (1803), de a Mondolat még 1813-ban is rosszalja, hogy a régi *bavarus* helyett *bajort* kezdenek mondani.

Bajtárs. I. -társ.

Bakó. A régi irodalom (NySz.) nem élt vele, Kohn C., és MA. szótáraiban megvan. — SzD. terjesztette el.

Bal. — E jelző átvitt értelmű használatára egész Gyöngyösiüg

csak egy példa van a régi nyelvben: *balitélet* (NySz.). — Gyöngyösinél: *balsors* (1695. Palinod. 133) és *balazerencse* (Mur. Vén. Előb. 2); Faludinál *balkír*: SzD.-nál *balszél* (NySz.); SI.-nál: *balérteleni*; Tzs. (1838): *balszillag*, *balértés*, *baltházasság*, *balkiedelem*, *balkit*, *baljós*, *baljóslat*, *balmagyardzat*, *balsiker*, *balszokás*, *balvég*, *balvélemény*. stb.

Bálanya, Pakh Albert (Vadnay Károly füljegyzése szerint: Fővár. Lapok 1879: 28. sz.: „P. A. csinálta a szófaragók kigúnyolására”. Vö. Ny. 8: 130).

Baleset, Kónyi János 1779. (NySz.). — Németh Antalnál s (Ezópus élete és fabulái 1770—1780 közt, 223 l.).

Balga. — Elvonás a *balgatag* melléknévből, a *lenge* és *lengeteg* (NySz.), *kerge* (Tzs.) és *kergeleg* (NySz.) egyjelentésű szópárok mintájára. — Ha a *balgatag* és *bolygatag* csakugyan egy eredetű, akkor *balga* a *bolygónak* felel meg. — Szótárilag először Phil. 1831-ből.

Bálma. „Balsena” a régi nyelvben csakis *czethal*. — Földi, mint természetfűdős, az emlős állatot nem nevezhetvén hálnak, egyszerűen átvette a *baléndt*. — *Bálmára* rövidítve Bugátnál (Szh. 1843) találok először.

Bámulat. — A *bámul* igéből a régi irodalom nyelve csak a *bámulás*, *bámuló* főneveket fejlesztette. — *Bámulat* először Kunossnál 1834. (Szf.); *bámulatos* (Tzs. 1835).

Bankár, Fogarasi 1843. (Keresk. Szót.). Vö. Törv. tud. Szót. I. és II. kiad. *banquier* alatt. — Az előtt a köznyelven *bankér* vagy *bankír*, a nyelvújítóknál még *bankár*, sőt *pénzcsűrnök* is, vagy *pénzkereskedő* (Jelenk. 1: 20).

Bankjegy, Helmezy 1833. (Jelenk. 696). Szótárilag először Tzs. 1835-ben; előbb banknóta vagy banklevél.

Bántalom. A codexek korában őlt, de azután kihalt szó. — Sándor István élesztette föl 1808-ban: „offensio, laesio” jelentéssel. — Új hajtásai: *bántalmas*, beleidigend Fog. 1836, *bántalmazni* CzF. 1862.

Bányászni, Sándor István 1808. (SI.). Az ige a régi nyelvből nem került elő; annál különösebb Apáczai *bányásszat* (metallum) szava. — SI.-nál mind a főnévnek, mind az igének már a mai értelme. — A főnév megvan SzD.-nál is, de nem tudni melyik értelmében? — Mártonnál *bányásszat* (1811) még mindig a. m. erz. metall.

Barangolni, Márton 1807. (Szt.): „széjjel koborlani, kószálni, herumlaufen. — A nép ajkáról véve. — Tzs.-ban nincs meg.

Bárgyú, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „szelid, jámbor, együgyű“. — Sl. nem ismeri, csak utal SzD.-ra. — A nép nyelvéből. Vö. Tsz.

Beadvány l. *Főladvány*.

Bebizonyítani, Márton József 1803 (Szt.) erweisen: *bébizonyítani*; erweislich: *bébizonyítható*; erweisung: *bébizonyítás*. — *Bebizonyodik* Tsz. (1838). — A NySz.-ben csakis *megbizonyítani*.

Becsár, Puky Károly 1830 (H. Törv.): pretium aestimationis — Szirmaynál (Gloss. 1806): „becsü szerint való ár“; Szalemenicsnél (1823) *becsübeli ár*; Fog. (1833): *böcsüdr*. — *Becsérték*: schätzungs-werth. Ráth (1853).

Becslő, Stettner 1832 (Törv. szerint). Nála a Váltójogban *becsleni* am. honorare és *becslő*: honorans. — Császárnál: *nébbe-cslő*. — Tsz. (1838): *becslő* már schätzer. — Előbb s a nép nyelvén ma is: *becsüs*.

Becsavág, Helmezy 1834 (Jelenkor 422): ehrbegierde, ehrgeiz Tsz. (1838). — Tsz. (1835) és Fog. (1836): *becsületögyg*. — *Becsaszomj*, *becaszomjas*, Ball. (1854). — Ezekben a *becs* a „becsület“ értelmében van véve.

Beczikkelyezni, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. Tiszti Szót.): „Bézzikkelyezni is lehetne szint azon jussal, mellyel tsináltuk az *articulare* szót“ (159). Azelőtt *törvénybe iktatni* volt a neve.

Beékelni. Az *ék* (cuneus) főnévből a régi nyelvben csakis az *ékezeni* ige fejlődött. Vö. NySz., Sl. — *Beékel*, *beékez*: einkoilen Tsz. (1835).

Befolyás, Folnesies 1807 (Alv. 9). — Az „*einfluss*“ fordítása, átvitt értelmében. „Olly szolgál fordítás — mondja Verseggy (Lex. 241) — és olly járatlan a magyarban, hogy majdnem olly nevetséget okoz, mint a *beképzésnerő*, *einbildungskraft*“. — Ez utóbbi is Folnesiestől való. — *Befolyásolni*, *befolygívos* Ball. 1881.

Begyakorolni. A *gyakorolni* igéhez, a NySz. szerint, a régi irodalomban igekötő egyáltalában nem járult; Kreszn. sem ismeri még. — Először Ball.-nál (1854) találom: „*einexerciren*“.

Begyecs, Kazinczy 1808 (Töv. és vir.). Elég különös tőle, a jó izlés emberétől, hogy ez inkább pórias kifejezést a jégszívű úrhölgyekre alkalmazta. — A Mondolat meg is rója, valamint az Oest. Ann. is (1809. július).

Behozni. „*einholen*“ értelemben. Csak 1870 körül kezdett Pesten lábra kapni. Legelőször Komáromy Lajos róttta meg. Ny. (4:26).

Bék, Kalmár György 1770. (Prodromus 378. Vö. Ny. 29:166.). — Elvonás a *békes* melléknévből. — Sándor István így nyilatkozik róla: „Ha *békesség* jól mondatik, tehát minden bizonynyal *békes*-ből való; ez pedig *bék-höl*“. (Sokf. 7:170).

Bókejobb. Egész 1862-ig (CzF.) egy szótárban sincs meg. Talán az 1861-iki országgyűlésen hangoztatták először.

Békülni, Sándor István 1808 (Told.): *pacari, pacem inire reconciliari.* — *Összebékülni* Tsz. (1835); *megbékülni* Tsz. (1838); *kibékülni* Ball. (1857).

Bel. E szó úgy viszonylik a *belé*-hez, *belől*-höz, *belső*-höz, mint az *al* az *alé*-hoz, *alól*-hoz, *alsó*-hoz. Feltűnő, hogy a régi nyelv a *bel*-t mégis csak mint igekötőt (*bel-dugni, bel-futanni, bel-menni* stb.) ismeri, de mint közmelléknévet nem, holott az *al-* (l. ext), éppen mint melléknév gyakran előfordul benne. Barczafalvi (1787) volt az első, ki a származékokat lehántva róla, a *bel*-t mint melléknévet kezdte használni: „*Belváros* fő vagy *belső* város, a minek *hostátstza* van.“ (Szigv. 1:674). SzD.-nál megvan már a *bel-földi, bel-dolmány* (a mai: *mellény*), *belvolta* vminek (*interna constitutio*), *belbaj, bel-erő* (*virtus*); *bel-csutka* (*torzsa, l. moszt* alatt); SI nál: *bel-őszön*, a Moud. (1813) kifigurázza a *bel-beccet*; Bugátnál (1833) *bel-rész* és *bel-terj, belterjes*; Társ. (3:374): *bellenger*; Kunossnál (1834): *bel-érem*; a Gyalulstban *belérték*; a Tzs. (1838): *bel-gát, bel-határú, bel-hám, bel-kapcsolat, beltelek, bel-víz*. Ellenben *belszerkezet, bel-igazgató, bel-ügy* (Fog.) csak a negyvenes évek közepétől fogva stb.

Bóla = Albert. — Sándor István 1801. (Sokféle 8:245): „Hogy Albertus hajdan a Tótoktól Bielnek mondatott, s abból származott a mi hajdani Bóla nevünk, mely is, a mint a régi levelekből kitetszik, nem egyéb Albertnél, az immár bizonyos“. — Adalbert (Kreszn.).

Belátás. A régi nyelv e szót nem ismeri s a latin *perspicaciának* megfelelően *általlatással* él. (NySz.). — A német *hatás* a XVIII. század végén meghozza az „*einsehen*“ s „*einsicht*“ szószerinti fordítását is. (SI. és Bar. Vm. Tsz. 107. l.).

Belépti jegy. Az 1833. évi Társalkodó szerint (89 l.). „Peter Fischer“ a pesti redoute bérlője már *Belépti jegyeket* nyomtatott. Ugyanigy Honműv. (1833; 154 l.) s a *retourbillet: térti jegy.* — Bayer József szíves közlése szerint, a nemzeti színház megnyitó előadása

szinlapján is 1837-ben: belépti jegy; azelőtt *billet*, *bilet*; a mai *belépti díj* (Ball. 1854) helyett pedig 1799 és 1822-i szinlapokon: „bemenetel ára”; a Nemz. Színház első szinlapján: *bemeneti ár*. — A Bp. Hirl. ok nélkül erőltette a *belépő díjt*. Vö. Ny. 25: 562.

Bel-erő, Baróti Szabó Dávid 1792. (Kisd. Szt.): Nála: *virtus*. — Később Toldy az intensitas-ra ajánlotta: „Schedel primus hanc vocem proposuit”. (Szóhalm. 31.)

Bellebbezni. Az „internirung” Magyarországon csak 1849-ben jött szokásba; a magyar neve Ball-nál (1851) van legelőször.

Belsőleg, Polnecies 1807. (Alv. 35, 53). Ugyanitt: *külsőleg*. — Azelőtt *belsőképen*, *külsőképen* SI.

Belügyminister, Helmecky 1834. (Jelenkor 438).

Belváros, Barczafalvi 1787. (Szigvárt). — Azelőtt *belsőváros*. Vö. M. Hirmondó (1780): „Bétsnek belső és külső városában 76 iskolák vannak”. (532).

Belzet, Fogarasi 1845. (Szt.). Ha a „*rubrum*” — így okoskodhattak — *felzet*, akkor a „*nigrum*”: *belzet*. — *Belzeni*: interniren Ball. (1851).

Bennék, Nyulaz Ferencz 1800. (Erd. Orv. 1: XXX) *contentum*. A mineralis vizeknek imé e következőzendő nevezetesebb *bennékeit* találják a kémikusok”. (1: 9). — Inhalt, gebalt Ball. (1890).

Benső, Helmecky 1833. (Jelenkor 710): innig. — Tzs (1835) innig még an. *belső*, de már Fog. (1836) *benső*.

Benyomás, Fejér 1810. (Logica, 1): „eindruck”, lelki értelemben véve. — A Mondolat természetesen kifigurázza. Verseghy pedig megjegyzi, hogy „deákból és németből betűi szerint fordított szó, melly nálunk tellyességgel szokatlan metaphora”. (Lex. 229).

Beperelni. Az „cinklagen” még 1848-ban is (Fog.) „bepanaszolni, bevádolni, törvénybe, pörbe idézni”. Csak 1853-ban lesz: *beperegni*.

Bérencz A „*uethling*” Mártonnál (1823) még *zsoldos*; de mint-hogy a „*miethe*”: *bér*; a „*ling*” pedig *encz*, már 1835-ben (Tzs.), azonban még dült szedéssel.

Bérgyilkosság, Pápay 1807. (Veszpr. Tiszt. Szót.).

Bérkocsi, Sándor István 1801. (Sokf. VII: 118). Egy kötet-el előbb (1799) még *bérce kocsi*. — *Bérruha*: *livrée* Ball. (1890); *bérszolga*, Tzs. (1835).

Bérlemény, Sándor István 1808. (Sf: pachtgut.).

Bérlet. A nemz. színjátszó társaság Pesten 1795 Pünkösöd hava 10 napján kelt tudósításában már így van nevezve az *abonnement*. — Az „*abonnement suspendu*“, Bayer József szíves közlése szerint, Pesten 1795-ben: a *bérlet felfüggesztése*; Pécsott 1822-ben: *előfizetés felfüggesztése*, ugyanígy még 1833-ban is (Honműv. 82). — Kunossnál 1835-ben (Gyal): *foglalkozási, előbérleti szünet*, vagy *bérszünet*. — Fog.-nál (1836): *bérletszünet*. — Ball. (1846): *bérletszünet*. — 1843-ban (Honderű, 1: 175), még *bérfolyam*, noha már Tzs. (1838): *bérletfolyam*.

Beszámítás, Puky Károly 1830. (Törv.): *imputatio*. — *Beszámítható*, *zurechnungsfähig* Ráth 1853.

Beszély, Bajza 1833. (Munk. 4: 133): „az úgynevezett novella, melyet mi magyarok *beszélnek* nevezhetnénk. — Fog. (1836) *beszély* l. *besze*; ez pedig nála am. erzählung, novelle. A *besze* szót Szemere ajánlotta az erzählungra (Kazinczy Pandekt. 5: 11). — A *beszély* önkényes tovább képzése a Münch. Cod.-ben is előforduló *besze* szónak. Ha az utóbbi nem hibás írástól van, úgy a legrégibb példa az elvonásra a magyar nyelvben.

Beszerezni. A régi nyelvben csakis „valakit valahová beszerezni“ jelentéssel: *unterbringen* (NySz.). — Benyáknál 1783. (Okos Elm. 104): „a jó gazda nem más végből *szerez be* rakásra mindent“; itt tehát *einkaufen*, *einschaffen*.

Beszüntetni. Még sem CzF.-nál, sem Ball. Telj. Szt.-ban nincs. A Nyr. már 1874-ben megróttá (3: 171). — Szótárilag először Ball.-nál (1890).

Betáblázni, Fogarasi 1842. (Jogtani Műszókönyv). Az *intabulare* szó szerinti fordítása. — *Kütblázni* (Tzs. 1838) még csakis *austüfeln*; Fog.-nál (1842). *extabulare*.

Betanulni. Az „*einstudiren*“ Mártonnál (1823) még *betetanuslni*, *megtanuslni*; azonban Tzs. (1835) már *betanulni*. — *Betanítani*, Ball. (1857).

Betartani. Az „*einhalten*“ nak ezt a badar fordítását, (p. „nem tartják be a szabályt“), a Nyr. már 1873-ban megróttá. Még egy szótarban sincs meg.

-beteg. — **Észbeteg**, Bajza 1830 (Munk. 4: 92): „az észbeteg is nevetésre fakad, ha olvassa.“ — Tudtommal ez az első példa az efajta képzésre: *elmebeteg* Fog. (1845); *kedélybeteg* Ball. (1881); *lázbeteg*,

még dőlten szedve, Tzs. (1838); *melletteg*, Ball. (1854); *szembeteg*, Ball. (1872); *szerelembeteg*, Ball. (1854) stb.

Betét. Mártonnál (1823) *bételel*. — *Relét*, einlage Tzs. (1835).

Betéve (könyv nélkül) Faludi 1748 (NySz. és Kreszn.)

Betűrend. Sándor István 1801. (Sokf. VIII: 44). — *Betűszedő*, Márton 1803 (Szt.), előbb *betűrakó* (NySz.). — *Betűszerinti* Tzs. (1835), előbb *betűszerint* való.

Betyár. Baróti Szabó Dávidnál: nőtelen, rátartós paraszt legény (1792); SL-nál a. m. nyalka legény, stutzer. — U. o.: *bettyárkodni*, a. m. nyalkáskodni. — A nép nyelvéből. — Majd minden megyében más jelentése volt.

Bevégezni. A régi irodalomban csakis *elvégezni*. — *Beigekötő*-vel sem Mártonnál, sem Kresznericsnél, noha Szaklányi már 1795-ben (Magy. Merk. 42 l.) kifigurázza. — Szótárban először Tzs. (1835). — *Bevégzett*, absolutus Kunoss (Gyal.)

Bevételezni, Ballagi 1854 (Szt.): vereinnahmen.

Bevonat, fn. Ballagi 1864 (Szt.): überzug, beschlag.

Bibornok, Kunoss 1834 (Szf.). — Tzs. (1838) nem fogadja el.

Billegény, Kazinczy (Lev. 5): „A barázda-billegetőt *billegénynek* neveztem”. (437).

Billentyű, Márton József 1807 (Szt.): *billentő* a klavirban; *billentyű* a főtán. — Helmezy (Berzs. Vers. VIII.) Márt.-ra utal. — *Billentyűzet*: tastatur Tzs. (1835); *billentyűzni*. CzF. (1862).

Bírálni. A régi irodalom nyelvében a. m. bírónak tenni, bírót elismerni: „Megbírált ember” a. m. bírónak ismert. (NySz.). A recensere, criticare azelőtt: megítélni, megrostálni. — Márt. (1823) megvan már *bírlás*, *megbírlás* (kritik); *bírló* (kritiker); *megbírlani* (kritizálni); *könyvbírló* (recensent). — *Bírlat*, Kunoss (1834). — *Elbírlani*, beurtheilen, Sim. B. (1899).

Bíralom, Kisfaludy Sándor 1825 (Munk. 4: 42 és 5: 5): „fejedelmeknek lesz országuk, nem kényúri bíralmok”. — A *bíralom* syncopéja. — A „tragfahigkei”-ra is ajánlták. (Ny. 4: 118).

Bírlalni. Mikor 1848 után az „új törvényhozás” műszótárát meg kellett csinálni s az „inhaben, inhabung, inhaber”-re szintén egyazon törzsből fakadó műszókat kellett kigondolni, az önként kínálkozó *bírni*, *bírás* mellé lehetetlen volt a *bíró*-t (richter) oda illeszteni. Bárki

volt is (talán Zádor?), a ki a *birtaló* szót javasolta, szerencsés választást tett. Az *értelni*, *foglalni*, *kérlelni* stb. analogiája hathatósan támogatta a *birtalni* igét. — Először Ráth Györgynél 1853 (Új törv. műszótára) fordult elő a *bír*, *bíráds* mellett a *birtaló*; azután Ball.-nál (1854).

Birtokolni, Benyák Bernát 1780 körül. (Vö. Ny. 30:426) és Fogarasi 1833. (DMM. „usuroborare“). — *Birtokfog* (Tzs. 1838.)

Birtokos. Molnár Albertnél a. m. pollens viribus, et opibus, facultatibusque. — Mai jelentése: Baróti Szabó Dávid 1779. (PM. 1:57): „Mikoron a birtokos-úr jószágba kirándul“. — *Földbirtokos* (azelőtt csak *földes úr*, Márt.) Tzs. (1835).

Bitó. A *bitó-fa* megvan a nép nyelvében is. (SzD., Tsz., Kass.): értelmé SzD. szerint az a fa, melyhez kötik a leülendő vagy fejö marhát: columna penes macellum, cui alligatum securi percuntur et mactatur pecus. (Kass. 1:325). — Ebből vonta el Sándor István a *bitót*, azt állítván, hogy ez a régi nyelvben mésszárost és hóhért jelentett (1808. Told.). Így jutott az irodalom nyelvébe. — Tzs. (1838) szerint hóhért is, pelengéért is tesz.

Bitorolni, Helmecezy (Kunoss Szf. 1834). A nép ajkán élő *bitol* = bitangol igét (Márt. és Ny. 11:148) H. hihetőleg kopott alaknak tartotta s az így „kijavított“ *bitorol* alaphból vonták el aztán a *bitor* névszót, a *vándorol* és *vándor* (l. ezt) analogiájára. — *Bitorló* (usurpator) Jelenk. 1:37.

Bizalmatlanság, Kazinczy (Szemere Pál Munkái 2:255). Vö. *bizalom*.

Bizalom, Gyöngyösi 1700. (Char. 171.) Vö. Ny. 27:157. — A *bizodalomból* összerántva. — Sok efféle syncopét megkísérlettek: *késelem* (Told.: Haramják. Nyr. 10:216), *iralom*, *biralom* stb. — Szilády Áron elbeszélése szerint egy öreg táblabíró, a neologusokat bosszantva, a „periculum in mora-t“ így fordította: *veszelem* van a *késelem*-ben. — A *bizalom*-ból lett, a *hatalmaz*, *oltalmaz* mintájára: *bizalmazó*, *mandans* és a *bizalmazott*, *mandatarius* (Bar. vm.) — *Bizalmas* Kunoss 1834 (Szf.). — *Bizalmi* Ball. 1851. (Legúj. m. szavak).

Bizomány. Georch 1804 (Törv. Szt.). Nála a fidei commissum *hitre bizomány*. — Pethénél 1814. (Nemz. Gazd. 1:219), commissio jelentéssel. — Versegby a depositum legjobb nevének (Lex. 134) a *bizomány*-t tartja; u. o. *bizományos*: depositarius. — A Mondolat rosszalja.

Bizonyíték, Fogarasi 1836 (MN. Szt.): beweis. — Ma inkább „beweismittel, beleg“, Ráth (1853).

Bizonyítvány, Stettner 1832. (Vált.) és Társalkodó (1: 169). — Fog.-nál 1833 (DMM.) *bizonyítvány*: documentum; *bizonyítvány*: probatum.

Bizonylat, Kunoss 1834. (Szf.). Nála „beweis, [probo]: Ball. (1890) „beleg és document“ is. — Vö. Ny. 2: 267.

Bizonyosolni, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 4), a. m. bizonyosodni.

Bizottmány. Először Kiss Mihálynál (Ujdon m. szavak) 1844-ben. Első jelentése: depositum; de már 1845-ben (Honderű 2: 17) és 1848-ban (Fog.) commissio is. — Vö. „honvédelmi bizottmány“. — Hibás képzését illetőleg l. Ny. 1: 303. — Ma már kihaltnak tekinthető.

Bizottság, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. Tiszt. Szót.): „A deputatio lehetne megbizottság, minthogy a deputatio valamiben megbizottatni szokott“. (175). — A meg szöcskát gr. Széchenyi István kezdte elhagyni. (Törv. tud. Szót.). — Sokáig, még 1834-ben is, a commissiot biztosságnak is nevezték: „Az 1791-beli 64-ik törvényezikben kirendelt „országos biztosságok“ (Jelenkor 3: 421).

Bizton. A nép nyelvében esakis a *bizton-bátran* összetételben. Külön választva legelőször Kresznericsnél találom „confidenter“ jelentéssel. — *Biztonság*: sicherheit Ráth (1853). Ez utóbbit a Ny. eleinte nem helyeselte s a *biztosság*-ot ajánlotta helyette, de utóbb Thewrewk Emil megmutatta, hogy kifogástalan szó és szükség is van rá. (Ny. 10: 71). — *Közbiztonság* Ráth (1853).

Biztos, Faludi (NySz.): tutus, securus (SI.). — SzD.-nál a. m. meghitt, továbbá: commissarius és SI.-nál commissarius is. — *Biztosan*: bizvást, bizottan (SzD.).

Biztosítani, Helmezy 1832 (Jelenkor 1: 21): garantiren. — Ugyanaz évben Stettnernél (Törv.): assecurare. — Az assecuratoria societásnak sok neve volt: *tűzkárvédő társaság* Pukynál 1830; *jéghírmentő intézet* (Jelenkor 1832); *bátorságosítás* Kölcseynél; *bátorosítás* Kunossnál; *tűzkárvédelmi egyesület* Szlemenicsnél (Törv.); végre *biztosító társulat* Fog. (1842).

Biztosíték, Helmezy 1833 (Jelenkor: 293). Fog. az 1836-i szótárába még nem vette föl: nála a *garantia*: *kezeslet, kezessévény* (DMM.). — *Biztosítékolás* (Ny. 1: 304; Ball. 1890).

Bocs, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): medve-kölyök. — Sl. nem ismeri, csak SzD.-ból idézi. — Az erdélyi nép nyelvéből.

Bódor, Kazinczy vonta el a *bódorog* igéből: „bódor lovancz, irrender ritter“ (Pandekt. 5:14), valamint Verseghy a *kóbor*-t a *kóborog*-ból. Ez megélt, amaz korán elhalt.

Bohóoz, Kunoss 1835 (Gyal. 11:78): bajazzo, pojácza. — Tzs. (1835): hanswurst. — Alkalmassint az olasz szó is hatással volt reá, noha Kunossnál (Gyal.) még egyéb ilyen -ózos képzés is van, péld. *bajmóc*: pedant.

Bohózat, Helmezy 1832 (Jelenk. 37). — Itt még a. m. bohózkodás: „ezt ők alacsony *bohózat*nak, nevetséges kényeskedésnek mondják“. — 1833-ban (Társalk. 61) már „posse“. — A *zat* „képző“ egyenest a melléknévhez van függesztve, mert *bohózni* ige nem volt s ma sincs. — *Bohózat*os Toldy (Msz. 1858).

Bojtár, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD. 224.): „süvöltéseket (fűtyülést) tesznek a bojtárok“. — A nép nyelvéből. — Sl., Kreszn.-nél nincs meg. — Eddig csak 1803-ból (Márt.) ismertük. — A nép nyelvéből véve. — Kassai szerint (Szókönyv 1:339): „bojtárja vagyon a juhásznak, kanásznak, gulyásnak, tsikósnak és szőlő-őrnek“.

Bók, Kunoss 1834 (Szf.): fejbajtás, compliment. — Elvonás a *bókolni* igéből. — Tzs. (1838) dőlt betűkkel nyomtatja, jeléül, hogy még egészen új. A Phil. Szt. ban (1834) a compliment: „tetszelgés, hajlongzat“: a Társalkodóban pedig 1832-ben *hajladék* (283. l.)

Bókolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „szundikálva le-le titni a fejét“. — Sl. nem ismeri, csak SzD.-ból idézi. — A nép nyelvéből. Vö. Tzs.

Bomladni, Sándor István 1808 (Told.): *bomladék*, ruina, rudus. — *Bomlasztani*, SzD. (1792): facit labi, caussat ruina. (Kreszn.)

Boncz, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): nyaki ékesség. Elvonás a *bonczok*-ból (SzD.). Lásd Ny. (13:315). — A másik *boncz*-ot lásd összetételeiben.

Bonczkés, Bugát 1833. (Orv. Szókönyv). Tévedtem, mikor a *bonczol* szót (Ny. 13:321) Horváth Ádámnak és a *boncz* elvonását Bugátnak tulajdonítottam. A *bonczol* megvan már a XVII. században (Vö. Adal. 363. l.): a *boncz* pedig megvan már Nyulánál 1800-ban. (Erd. Orv. vizek I. XXX.) a *bonczmester* összetételben.

Boncztan, Kunoss 1834. (Szófüz.). — Bugát *boncztudomány*-nak nevezte mindig. — Kunoss szerint a *boncztan* az, a mit az anatómiából az iskolán tanítanak, *boncztudomány* pedig a mit belőle tudnak. — *Bonczterem*, Fog. (1848).

Bonyolódni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — A népies „bogyol, begyolál, bónyál, bongyol“ irodalmi szavá tétele. — Jelenkor 1832 (1: 11): „szerfelett nehéz és összebonyolít“. — Tzs. (1835): verwickeln, összebonyolít, összebonyolodik. — Kiss M. 1844. Ujd. Sz.): bonyolulni. — Fog. 1845: bonyodalom, nyilván a bonyolodalom-ból egybe rántva. — Ráth 1853 (Sat.): bonyolultság. — Ball. 1864: bonyodalmas. — *Bebonyolodik, bebonyolít*. Tzs. (1838). — *Lebonyolodik, lebonyolít* egy szótárban sincs meg.

Borág, Kazinczy. — Saját följegyzése szerint (Pandokt. 5: 13). Jelentése: — szőlővessző. Vö. Tzs. (1838).

Borász. A „borbánás-tudományt“ 1834-ben a Mádón alakult borkereskedő-társaság *pinceszélnek* nevezte. — A mai *borász, borászal*, a szótárak közül, először CzF.-nál (1862), s hozzáteszi „helyes alkotású újabb szó“. — Ball. (1857) még *borismerő*.

Ború, Szemere 1817. (Munkái 3: 163). — „Helmeczynek — írja Sz. Kazinczynak — két új szót vevék vásári ajándékol: *ború* és *derű*. Az idén olyan jó ürmös lesz, hogy *derűre-borúra* iszszuk, monda Fáy Mózes bátyám. Így a *ború* sanctionálva lehetne, annyival inkább, mivel az már nyomtatásban is olvastathatik. — Fáy András Friss bokré-tájában (megj. 1818-ban): Im csak derülni lássam komor *borúdat*“.

Borzalom, Horváth Endre 1814 (Zircz Eml.): „Ott szent *borzalmat* gerjesztő Gothusi zárok“. Helmeczy (Borzsenyi versei 1816) egyenest neki tulajdonítja. — *Borzalom* úgy viszonylik a *borzadalom*hoz, mint a *győzelem* (l. ezt) a *győzedelem*hez azzal a különbséggel, hogy *borz* nem igető. — Egyébként a *borzadalom* (Kunoss 1836) sincs meg a régi irodalomban Vö. NySz. — *Borzalmas*. Fog. 1836. — *Borzadály*, Toldy 1823 (Ny. 10: 215); *borzadályos* CzF. (1862).

Borzanat, Kazinczy 1815 (Ossian). Szemere följegyz. (2: 9.) és Pandekt. (5: 14).

Borzongani, Baróti Szabó Dávidnál megvan, a nép nyelvéből véve, a *borzongatni*. — Vagy ebből elvonva, vagy a nyelv-újítók kedvelt *ny* képzőjével alkotva, a *borzongani* először Fog.-nál (1836).

Botbüntetés, Helmeczy 1832 (Társ. 1: 25)4: hastonade.

Botrány, Szemere 1834. — Szvorényi Fejl. tün. és Szemere Munk. (1: 46). — Fogarasi 1833-ban a skandalumot *botránu*knak nevezte, az *emlék, érdek* mintájára vonva el a *botránu*kozik igéből. (Deák M. Műsz. és Phil. Műsz.); ezt módosította azután Szemere *botrány*ra, mint a Bugát *kedély*űt *kedély*re. — Helmeczy a Jelenkorban 1832. 386. l. csúf *tett*nek, Kunoss (Szófüz. 1835) *botránu*kozu-l-nak nevezi. — *Botrányos*, scandalós (Hall. 1843); *botrány*telen, unanständigkeit (Tzs. 1838).

Bozontos, Faludi (NySz.): villosus, hirsutus, hispidus. — A nép ajkáról.

Bökvers, Szentmiklóssy 1830. — „*Bökvers*ek és eszmék”. Ez a czíme Honváry álnév alatt megjelent egyik munkájának. — A czímszó értelme: epigramm.

Bölcsélet vagy *bölcsészet*? A M. Tud. Akadémia philosophiai osztályának 1847 április 28-án tartott ülésén „Szilasy János r. t. indítványára azt végezték, hogy ezentúl mindenik tag, ha dolgozás közben új műszot készít, ezt az osztály ülésében terjessze elő, valamint ha valamely idegen nyelvű műszo magyarítása iránt kétségei volnának, az ülés tanácsát és közremunkálását kérhesse, mely úton a kitűzött czél, t. i. a philosophiai műnyelv kiegészítése és összhangzatba hozatala időjártával minden elhamarkodás és erőltetés nélkül elérhető a mit az ülés jóváhagyott.” — E határozat nyomán Szilasy János rt.; religio szónak magyarítására az *egély* szót ajánlotta, melynek származékai lennének: *egélyes, egélyesség, egélytelen, egélytelenség*; úgy szinto a latin „philosophatur” igét magyarul így kívánná kitenni: *bölcsel*, miből ezek származnának: *bölcselő* = philosophus; *bölcsélet* = philosophema; *bölcsélettan* = philosophia; *bölcsélettanár* = philosophiae professor stb., mely szavakban az ülés is megnyugodott. De már az 1847 június 14-iki ülés jegyzőkönyvében ez olvasható: „A philosophus és philosophia szókra a titoknak (Toldy) javaslatára, az egyik mult ülésben elfogadott *bölcsel* ige származékain kívül, a különben is már közhasználatú és némely tekintetben jobban alkalmazható *bölcsész* és *bölcsész*et szók is megtartandóknak határoztattak.” — *Bölcsész*et először 1843 (Törv.); *bölcsélet* 1851-ben (Ball.), alkalmasint az *aradom* mintájára.

Böngészni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „*böngészni*: a megszedés, aratás, szüret után megérlelni, tartózní, gerezdelni, böngészni.” — *Böngész*et: nachlese Tzs. (1835).

Börönd, Barczafalvi 1786. (M. Hirm.) Nála voltaképen

börönde; századunk elején (Mondolat) *böröndő*; Fog. (1836) már *börönd*. — Készítési módja: ismeretlen. — Vö. *fa-önd* Ny. 1: 49.

Bőrözet, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD. 57). „Superficies pelliculata rei alienius”. (SI.).

Börtön. A régi nyelvben hűér vagy börtönőr a jelentése. (NySz.). Mai fogház, tömlőcz jelentése először Baróti Szabó Dávidnál 1779 (PM. 1: Szótár) és SzD. (1792). — *Börtönőzn* (Jelenk. 3: 92 és Tzs. 1835).

Bőszül, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD.): „vadulni, bolondulni: a marháról mondatik.” — Ugyanott (18. l.) *bőszit*: dühit, dühösit, fenesit. — Kétségtelenül a nép nyelvéből átvett szó. — Ebből vonta el Kisfaludy S. (Berzs. Vers. IX.) a *bőze* melléknévet, miként Kazinczy az *enyhét*-ből az *enyhét*. — A *bősz*-t eleinte főnévül is használták: furia (Kunoss, Gyal.) és rabies canum, luporum (Dankovszky, Lex.); de már 1816-ban vesanus (Berzs. Vers. XI.) és 1836-ban Fogarasinál: *bősz*, rasend, *bőszület*, raseray, Bugátnál ez utóbbi: mania. — *Felbőszit*, *felbőszül*, Tzs. (1838).

Bővítmény. A Mondolat rosszalja, hogy a *bővítés* helyett használni kezdik; szintúgy a *bővülményt*.

Bücsüszo, Faludi (NySz.); *bücsülakoma*, *bücsülevél*, *bücsü pohár* Tzs. (1835); *bücsücsák*, *bücsüátogatás* stb. Ball. (1854). — Márton még 1833-ban is *bücsüszo*-val alkotja az efféle összetételeket.

Bujtvány, Márton (1803). — A nép nyelvéből véve. — Még 1835-ben is (Tzs.) *bujtovány*, az *oltovány* mintájára. — Fog. (1836): *bujtvány*.

Bukni. A régi irodalom nyelvén *bukni*, *megbukni* csakis vízben lehetett. (NySz.) — SzD.-nál, bizonyosan a nép nyelvéből véve, már a nyúl is *megbukik*; SI.-nél *bukás*: lapsio, prolapsio; *bukni*, *megbukni*, *bukkanni*, cadere, prolabi v. inclinari; *buktatni* deicere, sternere, detradere, praecipitare; Mártonnál (1807) *bukás* már falliment is; *bukni*, falliment machen, falliren; *megbukni* a játékban; *megbuktatni*, zum falliment bringen. Mikor Pethe Ferencz a Honnyi Levelekben (1813) a *cridát* *bukti*-nak, a lázongó városi népség megfőkezését *ránczhaszedés*-nek s a tartalék-sereget *zsugorgatott sereg*-nek stb. nevezte, Kazinczy oly méregbe jött, hogy nem szánta volna „a bolondnak újjaít levágtatni”. (Kaz. Lev. 10: 366, 378); ellenben gr. Dessewffy József épen a *bukti*-t szerencsés születménynek nevezte. (U. o. 475

Bukai, Márton 1807 (Szt.): dickkopf. — A nép ajkáról.

Bura, Bugát 1836 (Tsch.): recipiens. A boritani, *buritani*, *burulni* gyanítható tövéhez, a **bur* igetöböz függesztette az -i képzőt, a *csusza* s még néhány efféle népies szó mintájára. — A Szh.-ban határozottan magáénak vallja.

Burgonya. A haranyai köznép ajkáról véve. Először Mártonnál (1803), SL-nál és Bar. Vm. Tisztasz.-ban (1807). A szó eredetéről l. Ny. 23:420.

Burkolni, burkolat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „nyalábba, tsomóba kötözni”. — SL-nál: „tsomólék, kötölék”. — Ball. 1846.: *burkolat*: pflaster, *burkolatkö*, pflasterstein. — *Beburkolás* involutio 1831-ből (Phil.)

Burnót, Faludi (NySz.).

Busásan. Márton 1807 (Szt.). Nála a. m. „durván, kéméletlenül, tüchtig, derb”; sőt még Tzs. (1838) is: „eigensinnig, derb, grob, tüchtig”: de már Fog. (1848) *busásan fizetni*: tüchtig zahlen. — Ball. (1890): reichlich. — A nép ajkáról.

Búskomoly, Márton 1803 (Szt.): tiefsinnig; u. o. *búskomolyság*. Vö. *komoly*.

Bátor, George 1806 (Honyi törv. 2:188, 189). Nála a mobilia, meubles voltaképen *kázi bator*; magát a *bátort* supellex értelemben használja: a mi csak szebb formája a régi *butyor*, *bugyor* és *butynak*. — *Bátorozni* Kunoss 1834 (Szé.); *bátorozat*, Munk. (Füzérke 1835); *bátorzat*, Fog. 1836.

Búvár. A régi nyelvben esakis taucher (ember és madár), de nem forscher (NySz.) — 1792-ben (SzD.) már „búvár elme” is. — SL-nál (1808) *természet búvára*: naturae ventilator, scrutator, physicus; *régiség-búvár* Széchenyi 1831 (Vil. 251), ugyanez Helmecczynél 1834-ben *óság-búvár* (Jelenkor, 320). — Fog. (1836) forscher is, valamint *búvárkodik* forschon is. Ugyanitt: *történetbúvár*. — Tzs. (1838): *könyvbúvár*. — Ball. (1857): *búvárítás*, das forschon. — CzF. (1862): *búvárolni*, *búvárlat*.

Buzgalom, Helmecczy (Szvor. Fejl. tün. 27. és 48. ll.). Mindenesetre 1813 előtt, mert már a Mondolat megemlíti. — Verseghy szerint: „a *buzgalom*, *hoaszalom*, *látodalom*, *művedelem*, melyeket születések után harmadnapra saját attyok sem ért, mikép lehessenek a *buzgóság*, *hoaszuság*, *játlékaszn*, *fábrica* vagy *műház* nevek synoni-

manai? (Felelet 86.). — Képzése olyan, mint *irgalom*, *szorgalom* s minden bizonynyal ezek szolgáltak mintaképül a következőknél is: *mozgalom*: motus, Kunoss 1835 (Gyal.); *bewegung*, emeute Fog. 1836; *manoeuvre*, Kiss Károly (1843); *izgalom* eleinte a. m. *mozgalom* Tzs. 1835. — Származékaik sokkal későbbiek: *buzgalmas*, cifra Fog. 1836; *mozgalmas*, előbb rühig Ráth Msz. 1853 és csak 1867-ben (CzF.) kezdődnek a „*mozgalmas idők*”: *izgalmas* pedig 1865-ben (CzF.).

-buzgó. A fanaticust már a század elején *vakbuzgónak* nevezik. (Szirmay Gloss. 1806; Bar. Vm. 1807; SI. Márt. Szt.). — Erre a mintára, de hibás analógiával, a már 1838-ban (Tzs.) meglevő *hitbuzgóság*-ból vonták el az ötvenes években a *hitbuzgót* (Ball. 1852). Újabbán — még egy szótárunkban sincs meg — keletkezett az *ügybuzgó*. (Ny. 4: 541).

Buzgólkodni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): fervere, zelare, arlere in rem aliquam SI.

Bűn. Büntétel és büntetményen kívül a régi irodalom egy összetételét sem ismeri. Újak: *bűnjel* Szirm. 1806. (Gloss.); *bűnfeledés*, *bűnpör*, *bűntett*, *bűnvád* (Fog. DMM. 1833/5); *bűnbédal*, *bűndíj*, *bűnhely*, *bűnrovás*, *bűnsúly*, *bűnlárs*, *bűnügy* (Tzs. 1838.); *bűnreset*, *bűnreszes*, *bűnszerző*, *bűntárgy*, *bűntény*, *bűntettes* (Ráth. Msz. 1853); *bűnbak*, Ball. 1872; *bűncelekmény*, *bűnkisérlet* (Ball. 1890); *bűnlajstrom* (Sim. B. 1899); *bűnbarlang*, *bűnfészek* egy szótárunkban sincs meg.

Büszkölölni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Ugyanő nála: *büszkélkedni*, *büszkölteni*. — Maga a *büszke* is aránylag fiatal szó (I. NySz. és Ny. 20: 318).

Bűv. Összetételei közül: *bűvkör*: hexenkreis, még dölt szedéssel Tzs. (1835) előbb varázkör, *bájkör*: zauberkreis Tzs. (1835); *bűveser*, talisman, Kunoss 1835 (Gyal.); *bűverő*, Ball. (1857), stb. — *Elbűvölölni*, Tzs. (1838), előbb csak *megbűvölölni*. — *Bűvölet*, Nagy János 1845 (Hierolex). — A NySz. idézete Zrínyiből a *bűvöl*-ről, nem ide, hanem a *bűvölölni*-hez való.

Bűvész. Először Pák Dienesnél 1829-ben találom a *bűvészet* szót, azzal a megjegyzéssel, hogy olyan, „mint a *fűvészet*”. Mindamellett azt hiszem, hogy a *bűvész* (Phil. magus alatt) Helmerzytól való, mert Pák összeköttetése Helm.-vel kitűnik abból, hogy a *mérleg* is (pedig ez kétségtelenül Helm. szava) Páknál már előfordul, mielőtt a Jelenkor megindult volna. — *Bűvészet*, CzF. 1862; előbb *bűvészség*, *bűvészkedés*.

Cs., Cz.

Csáb. Hibás elvonás a *csábítani*, *csábulni* igékből, mert ezek *csába* melléknévből származtak. (NySz.). — Megvan már, Lovász Imre tanúsága szerint (Ért.), Széchenyi Világ című munkájában 1831-ben. — Kunossnál (Szf. 1834) *csáb*: lockung, verführerische schönheit, wollüstiger reiz. — Tzs. (1838) a *csáb*, a *csábon* még dőlten szedve.

Csákó. A XVIII. század közepén a nép ajkán keletkezett szó. — Elvonás a *csákos*, utóbb *csákös* melléknévből. Iróink közül először Faludinál és Adami Szójegyzékében. Sándor István (Sokf. 4: 128) így nyilatkozik róla: „*Tsákó* vagy *Tsákó-süveg* nints igazán magyaráról mondva, mert *Tsákosnak* vagy *Tsákos-nüvegnek* kell mondani. A magyar Süveg- és Ruha-készítők (süvegesek és szabók) igen jól tudják, mi nevezetik *Tsáknak*, mert az elsőknél a *Süveghől* hegyesen kimetszett *Darab*, melly olykor hátul lehetsáttarik, annak nevezetik, a' *Szabóknál* pedig a' *Dolmány*nak előlről való hegyes vége. (Adalékok 286. l.). — Vö. Szarvas G. (Ny. 12: 481).

Csal. Az így kezdődő összetételekre alkalmasint első példa Benyáknál 1783 (Okos elm. 126) „*tsalvezér*: seductor, mivel vezérlésében tsal bennünket”. — SI-nál: *csal-ember* (impostor, deceptor); *csal-étek* (*esca*, *illocobrae*); *csalkert* (labyrinthus); *csalsíp* (fistula illex, aucupatoria); *csalszó* (vox alliciens). — Tzs. (1835): *csalhang*, *csalmadár*. Fog.-nál (1836): *csalkép*, *csalszín*, *csalít* stb.

Család. Régi szó NySz.: Vörösmarty elevenítette fel. — Helmecey a Jelenkor első két évfolyamában még *háznép*, *nemzettségnek* nevezte, de azután ő is elfogadta. Ez okból a Phil. Müsz. Helmeceynek tulajdonítja; azonban Stettner (Váltójog 1832) határozottan Vörösmarty-nak. — A Tud. tárban (4: 10) elmondja Toldy, hogy „a *csalód* (familia) szó ellen értékezések készülnek”. Ez bizonyossága annak, hogy a szó még 1834-ben mily szokatlan lehetett. — *Családfő*, Ráth 1853; *családnév* Ball. (1854); *családtag* Ball. (1872); *családiás*, *családfa* Sim. B. (1899). — *Családosodni*, *családosulni* egy szótárunkban sincs meg.

Csalókony, Kunoss 1834 (Szf.) betrügerisch; Tzs. (1838) trügerisch.

Csalit. Baróti Szabó Dávid vette a nép nyelvéből: „bokros tüskés, gazos kely”. (1792). — Szemere 1812-ben kérdi Kazinczyt

(Lev. 10:212), hogy ez a kúnsági szó: *csalit* nem anyyi-e, mint labyrinthus? — Fog. (1836): gebüsch.

Csalódni. A régi nyelvben „sich täuschen” csakis *csalatkozni*, *megcsalatkozni*. A NySz. téved, mikor Mikes e kifejezését: „egyszer úgy mástól *megtsalódtam*, veled úgy ne járjak, attól tartottam”, akként magyarázza, hogy itt a *megtsalódni* „sich täuschen”-t jelent. Nyilvánvaló, hogy Mikesnél a *-megtsalódik* a. m. „betrogen werden”. Így van ez Mártonnál is a régiebb kiadásokban. Csakis 1823-ban lesz nála a „täuschung”: *megtsalódás*. Igekötő nélkül: *csalódni* Tsz. 1835.

Csalogány, Kazinczy. „Nekem valaha jó néven vevé Benkő József, hogy a Grasmücke-t, mely igen kedves zengős madár, *csalogánynak* neveztem el”. (Kaz. Lev. 5:466.). — SI.-nál allex, illex, pellex is: Földinél motacilla modularis; ugyanígy *ugrdny*: kenguru. A *csallogány*, erre a mintára, Vajda Pétertől.

Csalomány, Sándor István 1808 (Told.): frau, dolus.

Csáp, Földi 1801 (Term. hist.): csápok, fühlhörner. — CzF. szerint nem egyéb, mint a „csap” megnyújtása.

Csapadék, Ballagi 1844. (Szt.): niederschlag.

Csapat, Sándor István 1808 (Told.): „cohors, manipulus, agmen; tsomó, tzug, osztály”. A Mondolat még megütközik rajta. A nép nyelvéből véve. *Csapatonként, csapatos, csapatosan*. Kreszn.

Csárdás. Megvan már, mint táncz, 1843-ban (Honderl 2:19).

Csarnok. — A régi szótárakon kívül csak az egy Zrínyinél fordul elő. Innen idézi Helmezy (Berzs. Vers. 1818:XII.), midőn e szó föllevenítését védi. — Mártonnál (1807): ein bedeckter Gang. — Ma már szorc-száma sincs az összetételeinek, mindig a halle-t, gallerie-t fordítván vele: *előcsarnok* Társ. (2:261): *színcsarnok*, Kunoss, Gyal. (1835); *képcsarnok, műcsarnok* Tsz. (1835); *servcsarnok*, Ball. (1857); *oszlopcsarnok*, Ball. (1872): *árúcsarnok*, Ball. (1890) stb. A *borcsarnok* az 1896-i országos kiállításon támadt. — *Vándorcsarnok* egészen új.

Császna, corona imperialis, Kazinczy. — Bugát móljára a *császár-koronából* összerántva. Nem is hinni az ember, hogy Kazinczytól való, ha maga nem dicselkednék vele. (Lev. 5:435).

Csatány, Jósika 1853. (Észther): éclat. Egy szótárunkban sincs meg: ha Jókai nem használná, már rég feledésbe ment volna.

Csatár, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): tirailleur. — *Csatárláncz, csatározni, plámkeln* (u. o.).

Csatatér, Helmezy 1832. (Jelenkor). Erre a mintára: *csatadal*, *csatarend* Fog. 1836. *csataló*, Ball. 1847. stb.

Csatolmány. Az „acclusum”-ra a burcasoknak nem volt elegendő a melléklet (l. ezt), *mellékelvény*, *kapcsolmány*, *kapcsolék* stb., olyan szó is kellett, a mely egészen megfeleljen a latinnak. „Accludere” Pukynál (1830) *mellécsatolni*, tehát *acclusum: csatolmány* (Hiv. Msz. 1845).

Csatornázni. Először CzF. Nagyszótárában (1862), noha *csatornázat*, Ball. (1857).

Csattanós, Ballagi 1857 (Szt.): *élatant*.

Csavar, fn. Bugát (Szt.) magának vullja, noha már Pák Dienesnél (Vad. tud. 2:171, 195) 1829-ben megvan. — *Csavarronal* Tzs. (1835); *csavarolni*, még dőltszódéssal (u. o.).

Csekélyteni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — *Csekélyedni* (u. o.).

Cselekvény, Barczafalvi 1786. (M. Hirn.). — Nála *cselekvények* — *acták* (iratok), s ugyanigy még Baranyamegye Tiszti Szótárában is (1807); de ugyanazon évben Pápay Sámuelnél, noha szükségtelennek nevezve, már a mai értelmében is. (Veszpr. Tiszt. Szót. 17). — Sem SzD. és SL. sem Kr. nem veszi föl. — Hiba: képzés, mert az ige nem *cselek-edik*, hanem *csele-kedik*. — *Cselekmény* l. *cselekvény* Fog. (1848). — Legújában értelem-különbség fejlődik ki a kettő között.

Csellem, Barczafalvi 1787. (Szigv.). — A Szemere följegyzései közé kötött kéziratában így vezet le: *tsel*, agit, facit. patrat. Hinc *tsell*: intense agit, facit, eximie agit. Hinc *tsellem*: actio eximia: actio virtuosa. Mint a *kellem*.“ A *Cselu* ige elvonás a *cselekedni*-ből. Ez az okoskodás vezette Szemerét a *jellem* szó megalkotására (l. ezt). — *Csellem* Bajzánál 1830. (Munk. 5:90) am. *cselefogás*.

Cselszövény, Helmezy 1832. (Jelenkor 381) Tzs. (1835) még dőltszódéssal. — Fog. (Jogtani Műsz.) még 1842-ben is *cselezkövetnek* nevezi. — Döbrentei az intrigue és intrigantra a *fonadék* és *fonadékos*-t ajánlotta. (Phil.). — *Cselszövő*, Tzs. (1836).

Csempészet, Császár Ferencz 1835. (Társalk. 69): „*contrabando*.“ — Már a régi irodalom nyelvében megvolt *csempesz*, *artutus*, *arglistig*, s innen *csempesség* (NySz.). Valamint a régi *csendesz*-ből *csendesség*, *csendes* révén Gyöngyösinél *csend* lett, úgy lett Sándor Istvánnál (Told.) *csemp*: *fraus*, *dolus* jelentéssel. Ezt a *csempet* Hel-

meczy (Jelenk. 3:82) „dugárú” értelemben kezdte használni; ugyan ő nála *csempezni*: schmuggeln (u. o. 22); *csempes*, schmuggler (u. o. 2:520); míg végre Császár Ferencz találta el az utóbb általánosán elfogadott alakot. — *Csempész*, *csempészni*, *becssempészni*, *csempészkedni* Ball. (1854).

Csend, Gyöngyösi (Cup. 614). — Elvonás a *csendes* (**csendesz*) mn.-ból. — Vö. Ny. 27:311. — Összetételei: *csendbiztos*, (Tzs. 1838); *csend-élet* (Ball. 1846).

Csendőr, Helmecczy 1834. (Jelenkor 80). Jelentése eleinte ingadozó; Helmecczynél gendarme, Szontágh Gusztávnál (Math. Műsz.) patrouille, s azután egész 1848-ig (Vog. és Bloch) polizeydiener, tehát azonos a rendőrrel. Mai értelme csak 1850 után (Ball. 1852.) a Bach időben vált véglegessé. A *gendarme*-nak eleinte sokféle neve volt: *örkatoná*, majd *lovagőr* és *lovasőr* (Jelenkor, I: 296. 460. és 614).

Csepegvény, Jósaika 1854 (Zöld vadász): „E szó hű fordítás s nem oly kemény, mint a görög stalactit”. *Csepelynek* is nevezte. (Ny. 27:116). — Ball.-nál (1857): *csepegyély*.

Cseppfolyó, Bugát 1836. (Tsch.): tropfbarfüssig.

Cseppkő, Bertalanfi Pál 1757 (Vil. rev. lsm.): „mely barlangokban, vagy pintzékben is a’ Stalactites, vagy tsep-kő . . . öszve keményedik (176 l.). — Tehát nem Bugát alkotása. Vö. Ny. 25:562. — Megvan SL-nál is: „tropfstein, tsepegés köve”.

Cserény, Márton 1807 (Szt.). Nála: flechte zum obstdörren. Ilyen forma „fonás” értelme van Horváth Endrénél is 1814 (Zircz Eml. 37): „ajtaja hársfa-cserény, bokros tornáca levélszin.” — Tzs. (1838): hürde, flechte, hürdung. — A nép nyelvéből.

Csermely, Kazinczy 1788. (Gessner Idill). — Földi 1791-ben írja Kazinczynak: „midőn . . . a Gessner Idilliumiban olvastam: *csermely*, nem értettem, mert soha szóval nem hallottam, mert továbbá előttem régolta csmereceshki egy fű ezen a néven: „*tsermelye*, *tsörmölye*, *tsormolya*.” (Kaz. lev. 2:220). — A *csermelye* szó „fluentum, fluviolus, rivulus” jelentésben megvan már MA.: Kazinczy csak föllelevenítette, lecsippesztvén az utolsó -t. Csokonainál is (Munk. 371). — SzD.-nél azonban már 1779 (PM. 1:VII): *csermelyke*.

Csikolni, Bugát 1828. (Bonextud.): *Csikoll*, striatus; *csikolat*, stria. — A NySz.-ban sem a „stria” jelentésű *csik*, sem a *csikos* (SzD., SL) nincs meg.

Csillagász, Orczy 1789 (Vö. NySz.). — Ezen tudósnak, mondja SI. (Sokféle 6 : 181), nem az éggel, hanem a csillagokkal vagyona dolga. — E szót, a régi *égyvizsgáló* helyett, Helmezy tette közkeletűvé a Jelenkor révén, s ez okból a Phil. Műsz. neki tulajdonította.

Csillagászat, Sándor István 1808. (SI. és. Sokf. 9 : 54). Az *-at*, *-et* régente csak igékhez járult. Sándor István volt az első, a ki az *-ász*, *-ész* végű főnevekhez is függesztette. Vö. *művészet*, s annyi követőre talált, hogy az *-at*, *-et* képzőt ily esetben az irodalom nyelve, ma már, úgy szólván élő képzőnek tekinti. — Berzsenyinél: *csillagászat* (Phil.).

Csillagda, Schirckhuber 1858 (Toldy, Msz.). — Előbb „csillagvizsgáló torony” Márt. (1803), azután csillagásztorony Tzs. (1835). — Helmezy-nél (Társalk.) *égyvizsga*.

Csillám, Baesányi 1788. (Magy. Museum I : XI) : „az a homályos *tsillám*, melyet eddig a legtisztább nap-fény gyanánt áruftanak.” Elvonás a *csillámlík* igéből. — SI.-nál : splendor, fulgor, micamen coruscamen; ugyanott : *tsillám-bogár* lampyrus noctiluca; *tsillám-kő* mica, glimmer.

Csillár, Szemere. Kazinczy bizonyossága szerint (Pandekt. 5 : 11). — Nála am. Szt János bogara. — Ugyanigy : glühwurm, johannis würmchen. Hínsert (Hitter) Tzs. (1838); de már 1845-ben „luster” is. Ezt 1838-ban *várdnak* akarták nevezni. (Tzs.). — A *csillár* szó alkotásában alkalmasint a *bogárbeli ár* volt a döntő körülmény.

Csillogvány, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). Corpus splendidum, fulgidum SI. — *Villogvány* is.

Csín, condecencia, decor értelemben, Gyöngyösi (NySz.). — Megvan már MA. és PP. szótárában is, de az irodalom előbb nem élt vele.

Csinosodás, Baróti Szabó Dávid 1792: am pallérozódás. SI.-nál (1808) cultura, politura. — *Csinosbelés*, civilisation Tzs. 1835.

Csipesz, Bugát 1833 (Orv.): „volsella, pincette. Vox composita e radice verbi csipni et formativo instrumentorum *esz*, quod in voce *eszhez* quoque occurrit” (l).

Csir, Sándor István 1808 (Told.): pullus animalium. — Elvonás a csirkéből. Vö. ugyanott *csür*. — Fog. (1836) *csir* a. m. *csíra*. — Ez pedig elvonás a dunántúli *csiros*- (*csirás*)-ból. A Tzs.-ban nincs meg.

Csirág, Sándor István 1808. (Told.): „asparagus, spargel, keim an einem erdgewächse”. Talán: *csir-ág*.

Csodaszép, Faludi (Munk. 787).

Csodatékony, Vargyas 1750 (Phras. 802), „vir miraculosus: esuda-tévő ember, *csodatékony*”. — Kétségtelenül a *kár-tékony* mintájára csinálva. — SI-nál: „mirificus, prodigiosus, thaumaturgus”.

Csókdosni, Kazinczy 1814 (Pandeetái 6. köt.: „mint nyel-des, verdes” — mondja Kazinczy. — A Mondolat méltán rosszalta, mert a *d-s* esakis igékhez függedhet.

Csokor, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD.) Nála *tsukor*: egygy marok, egygy fürt: vagy fodor. — *Tsukros* (fodor) saláta. Hozz egy *tsukor* virágot. — *Tsukroson*: bokrosan p. o. nő. Ugyan ő nála (PM. 1780. 2:11): „*feltsukrozza* a hajár”. *Tsukrozni*: fodorítani, retézni, fürtözni. — A nép ajkáról. — Tzs. 1838: schleife, masche, büschel, quilter. — Ball. 1890: *csokor* l. *csukor*, kokarde, agraffe is, és a mai: strauss.

Csomag. A kereskedésbeli pakétok, „collí” magyar elnevezésével sokáig meg voltak akadva. — Széchenyi (Társalk. 3:175) *nyaláb-kának*, Tzs. (1835) *göngyölegnek*, Fogarasi (1836) *kőlegnek*, (1843-ban) *csomónak*, a collit pedig *csomóknak* nevezte. Nem lehetetlen, hogy a *csomókból*, a hordár-ajkon, *csomak* lett s innen Ball. (1854) *csomag*, noha CzF. nem a *csomóból*, hanem a *csom* elvont gyökből akarja ki-magyarázni. — *Csomagolni* CzF.-nél még nincs meg; először Ball. (1872).

Csónakda, Széchenyi. — „A halhatatlan gróf Széchenyi István alkotta új szó”, mondja CzF. — Honderő 1843 (1:505) már *megvan*.

Csontár. Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 25): „drupa. Olyan tsont keménységű makk, melynek kívül vagy húsos, vagy hőrforma száraz borítékja vagyon, p. o. cseresznye, szilva, moudola, dió.” — Kunoss (Szf. 1834) Vajda Péternek tulajdonította.

Csonthártya, Sándor István 1808 (Told.): periosteum.

Csontváz, Berczafalvi 1786 (M. Hirn.). — Rácz Sámuel „A borbélyi tanításokban még 1794-ben is *csont-épületnek*, SzD. és SI. *csontállcány-nak* vagy *csonttetem-nek* nevezi. — A Phil. Műsz. szerint 1834-ben a *csontváz* már közszó. A *váz* vagy *vász* régente (MA. PP.) ijesztőt (terriculamentum) jelentett; mai értelme elvonás a *csontváz-ból* és a *vázol*, *vázlat* továbbképzés útján fejlődött belőle.

Csoporozat, Versegby 1826 (Lex.). — Nála „aggregatum, különösebben pedig az ismereteknek egység nélkül szükölködő foglalatlja, mely görögül rhapsodiának neveztetik és a systema általellenében áll“. — Mai gruppierung értelme, Társalkodó 1:274 és Kunoss Szófüzérében 1834. *Csoporozolni, csoporozolni* Tsz. (1838). — Az elrövidült *csoporozni* és *csoporozat* egy szótárunkban sincs, noha gyakran hallható.

Csöd. A „concursum creditorum“ lefordításával meg voltak akadva a század-eleji Tiszti szótárak. Majd a hitelezők *összejövelete*, majd *összetörlése*, majd *összecsődülése* (Törv.). Ez utóbbi szerint alkotta Helmezy a concursusra (mivel a két értelmében) a *csödületet* (Jelenkor 1833), így lett a Törvényben is: *csödületi bíróság, csödületi eljárás, csödületi tömeg* stb.: concurrens pedig Fog. (1842) *csödül*. — A *csödül*-ből önkényesen elvont *csöd* főnevet először Fog.-nál találom 1842-ben (Jogt. Mszk.): ugyanitt már *csödötömeg, csödper* is. Rögtön elfogadta mindenki. *Csödkiadás* annyit is tett, mint „pályázathirdetés“. (Honderű 1844. 1:235).

Csökevény. Szily Kálmán ajánlotta 1881-ben a „rudimentum“ kifejezésére a Bugát-féle *durvány* helyett. — Vö. Tsz. és Ny. 14:324.

Csökönyös, Sándor István 1808 (Told.): „pertinax, perricax, fejcs, nyakas, makacs“. — A nép nyelvéből véve.

Csör, Bachich József 1821. (A legszükségesebb tudományok veleje). „Bátorkodtam azon szót (Schnabel) Madár-orr helyett egy szóval *Tsör*-nek (Tsü-orr) nevezni“ (89 l.). — Vajda Péter (Állatorosz. 1841) *csorr*-nak nevezte.

Csuklani. A régi nyelvben csakis singultio. — A gelenk: *csukló*val kapcsolatos *csuklani* Horváth Endrénél, 1814 (Zircz Eml. 34): „A vallásnevető bírók tórlára *lecsuklik*“. — Maga ez a *csukló* szó (a forgó csont helye) először SzD.-nál (1792). — A nép nyelvéből.

Csukni, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD. I. és II. kiad.). „*Elcsukom*: rekkentem, sikkasztom, rekesztem“. — *Tsukni*: zárni, rekeszteni; bo-, ki-, el-csukni“. — A nép nyelvéből véve; az irodalomban addig ismeretlen.

Csupasz, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „kopasz, meztelen; elcsupaszodni“. — A nép nyelvéből.

Csurgovány, Gyöngyösi 1690 (Rözs. Kesz. 195): n. m.

forrás, patak. Vö. Ny. 27: 255. SzD. (1784.). SL: fluentum, rivulus — CzF.-ban nincs meg.

Csüggedelem, Gyöngyösi 1700 (Char. 349): am. elesüggedés. A NySz. csak SzD.-ból idézi. Vö. Ny. 27: 254.

Csüggedetlen, Márton 1803 (Szt.): unverzagt.

Csülleng, Diószegi Fazekas 1807 (Püv.): isatis. — Nevét onnan kapta, hogy a táskái leesügögök, *csüllengök*.

Czög, Jósika 1853. (Eszther). — „A czéger szóból, mely viszont a *céh* (így l) kifejezésből származik”. Vö. Ny. 27: 116. — Ball. 1857-iki kiadásában még nincs meg; a firma ott még: *löze-czim*.

Czélirányos, Márton 1803. (Szt.): zweckmässig: *télelrányos*. — Ugyanő nála 1799-ben *télos*. — *Czéliránytalan*. CzF. (1862).

Czélszerű, Helmeczy 1832. (Jelenkor). — *Czélszerűtlen*, Kiss Mihály 1844: *czélszerűsíteni* Ball. 1872. Vö. -szerű.

Czéltalan, Polnecies 1807 (Alv. 181) „haszontalan (czéltalan) szószaporítás”. Versoghynél (Lex. 57), *czéltalan*, zwecklos. (Vö. életlen, nyelvetlen) de 1831 (Phil., atelia: *czéltalanság* és zwecklos: *czéltalan*. Tsz. (1835).

Czéltudatos, Simonyi-Balassa 1899 (Szt.): zielbewusst.

Czélnat, Helmeczy 1832 (Jelenk. 309). — CzF.-nál nincs meg. — Bezweckung, Ansicht: *czélnatos*: anzüglich Ball. (1864).

Cziczkány, Földi 1801. (Term. hist. 65.). — Fialowsky Lajos a Ny.-ben (7: 215) megróttá, nem ismervén Petényi meggyőző fejtegetését, mely szerint e szavunk tatár eredetű s eredetileg *vicakán*-nak hangzott. (Hátrahagyott munkái I: 58).

Czizoma. A régi nyelvben esiesoma, esiesomázni. Még SzD. és SL-nál is így, s az utóbbinál megvan: *csiesó*, ornamentum, ornatus, vel comma cincta, cincinnata, *csiesőzni* pedig ornare, exornare, concinnare, eincinnare jelentéssel. — Dankovszkynál (1833) és Fog.-nál (1836) már *czizoma*, *czizomázni*.

Czikk, Barczafalvi 1786 (M. Hirm.). — Elvonás a *czikkely*-ből. Ismeretes tájszó is: egy czikk alma, foghajma. (A Tsz.-ban nincs meg). *Czikkezni* (czikkeket írni), noha közönséges szó, egy szótárban sincs meg. Összetételekben: *druczikk* (Tsz. 1835); *divatczikk* (u. o.); *törvényczikk* (Stettin. Vált. 1832).

Czim, **czímezni**, Barczafalvi 1786. (M. Hirm.). — Ugyanazon évben SzD.-nál (Verskosz. 150 l.). — B.-nál titularis még *czímes*, de Nánásinál 1798 (Testam.) már *czímzeles*. — *Czímzet*, titulatura Bar. Vm. Tszt.-ban (1807). — Önkényes olvasás a *czimerből*. Vö. (Veszpr. Tiszti Szót. 229.); ellenben Kazinczy szerint (Lev. 3: 172) „a Titulus libri könyv *czímje* marad mindéig; mert nincs más magyar szó és ez rövid a szükség van reá.” — A NySz. Gvadányiból idézi. — *Czím tár* (Jelenkor 2: 229). *Czímkép*. (Kunoss Szf. 1834); *czímrdgy* (Tsz. 1835); *czím szerep* (Fog. 1836); *czímzó*. (Ball. 1854); *czím kórda*, *czímzalag* (Ball. 1890); *czímzás* (Szabó Károly, Régi M. Könyvtár, I: VII. l.).

Czímke, vignette. — Döbrentei 1842. (Berzsenyi Dániel Összes Művei I. köt. V. l.). — Ballaginál még 1890-ben is *czímkép*.

Czím lap, Folnesics 1807. (Szemere Munk. 3: 55).

Czímlet, Ballagi 1887 (Keresk. Szt.); „das Appoint, Titres.” — Minthogy *czímelni* ige nincs, itt a *-let* egységes képző gyanánt szerepel.

Czipész, Fogarasi 1848 (Szt.) „schuster: *czipész*, *czipész*.” — A Honderű 1844-ben (1: 127) a *chaussure-t czipőzet*-nek nevezte.

Czirógatni, Baróti Szabó Dávid, 1784 (SzD): „Simo-gat, tapogat.” — A nép nyelvéből véve.

Czivakodni, Baróti Szabó Dávid 1792 (NySz.): „zivódni, marakodni.” — Alkalmassint *aczivódik* és *marakodik* népies egybekeverése.

Czölöpözni, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.) „pfählen: *kiczölöpözni*; palisade: *czölöpzet*”.

Czükorka, Fogarasi 1845 (Szt.): bonbon.

Czukrász, Helmecky 1833 (Társalk. 40). Úgy látszik már akkor közhasználatú volt. — Mártonnál (1823) még *czukorsüteményes* és *czukorsüteményesség*. — Lovász Imre 1835-ben (Ért. 26) megőröja a nyelvújítókat, miért akarnak a régi jó *czukormives* helyébe *czukrászt* ültetni. — *Czukrászat*, *czukrászság* Tsz. (1836). *Czukrászda* nincs meg egy szótárunkban sem, de annál több czégtáblán.

D.

Dacz, Helmecczy (Berzs. Vers. 1816. XI.). Elvonás a *daczos* mn.-ből. — Innen: *daczolni* Kunoss (1834); *véd- és daczszövevény*, még dőlt betűkkel szedve Tzs. (1838).

Daczára, Helmecczy 1832 (Jelenkor): „A természettudósok most a politikai zavaroknak mintegy *daczára* [ellenére] . . .” (184. l.)

Dag, Horvát István 1809 (Szem. Munk. 3: 13) „Imé persául *dag* a. m. hegy s vallyon a mi *dagad*, *dagaszt* szavainkban a *dag* radix nem hegy-e? — Bugátnál 1833-ban (Örv.) tumor még *daganat*, de már Kunossnál (1834) *dag*: tumor, geschwulst.

Dagály. Régi értelmét l. NySz. — *Viz dagályja* (intumescentia aquae) SzD. Tenger *dagálya*, Bar. vm. — *Apály és dagály*: ebbe und fluth (Jelenkor 3: 679) és Tzs. 1835; *dagályos* (schwülstig) v. o.

Dágyány, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): sikeres ragadó sár. — A nép nyelvéből.

Dal. Megvan Cal. MA. és PP. szótárában: cantus, modulamen: mindamellett a XIX. század elején úgy tetszett, mintha neologismus volna, sőt Erdélyi János is új szónak tartotta. Arany János 1863-ban azzal bizonyította a *dal* régi voltát, hogy Gyöngyösinél is előfordul. (Vö. Ny. 17: 267), de a helyet nem jelölte meg. Szarvas Gábor kétszer végig olvastatta Gyöngyösi Munkáit, de a *dalt* nem találták meg (Ny. 18: 518); pedig benne van. (Dug. kiad. 2: 392): „Örül s kedves *dallýál* mondgya jó reménnyel. Biztattya világát ez után jobb fénnel”.

-dal. *Bordal* Tzs. (1838), előbb: *borozó dall*, Márt. (1803, 1823), *ivódal* Tzs. (1835). — *Bölcsődöl* Tzs. (1835), előbb: *gyermek-altató ének* Márt. (1803). — *Bucsidal, hattyúdál* Tzs. (1835), előbb *hattyú-ének* Márt. (1823). — *Kardal*, Fog. (1836). — *Népdal*, Társalk. 1833 (17) előbb *köznépi dal* Márt. (1823) stb.

Dalabáj. Vajda Péter 1841. (Cuv. 413). A *motacilla lusciniá-t* (fülemülét) nevezte el *dalabáj zenérnek*, alkalmasint, mert a *dala* bájos; az *accentor-t* (havasi csalogány, Földinél) *csattogálynak*.

Dalár, Vajda Péter 1841 (Állatorsz.) — Vajda a *madár-tól* elvont *-ár* képzővel sok madárnevet gyártott, pl. *hanggyár, zúzgár*,

csacskaár, zaggár, lantár, sziklár, szaladár (strucz); így készítette a fülemülék közé tartozó sylviákra: a *dalár-t.* (412. l.) — 1843-ban megvan már a budai *dalár-egylet.* (Honderf 2: 90); 1844-ben (u. o. 1: 395) már *dalárda* is. — Már általában mint énekes csak 1845-ben kerül szótárba (Fog.); ugyanitt *dalárda*: sängerverein, liedertafel.

Daljáték. Mátrai Gábor 1833 (Honműv. 24) és Kunoss 1834 (Szf.): opera. Megvan 1834-ben a Jelenkorban is, melynek Kunoss munkatársa volt; (333. l.) ugyancsak ő nála *dalköltő.* — *Dalmó, dalszínház* jóval később, 1845-ben Fog.-nál.

Dalláb, Barczafalvi 1787 (Szigvárt): „tactus musicus. Nem énekel dalláb szerint, az tactus szerint“. SzD.-nál is. — Az *ülem* teljesen kiszorította a használatból.

Dallam, Döbrentei. Kéziratai I. kötetében (Akad. könyvt.) határozottan magáénak vallja: *air, melodie.* — *Dallamos, Jósika* 1853. (Eszther). Vö. Ny. 27: 116. — Arany Jánosnál is: „...“ kinok az istenség nyújtá *dallamos* ajk s honi hárfá kincsét“.

Dalnok, Szemere. — Kazinczy bizonyossága szerint (Pandekt. 5: 11). — Nála voltaképen a m. költő, dalköltő. Bajzának 1823-ban írt egyik költeménye a *dalnok* címet viseli. — Szencserétől ugyanígy *futnok, dálnok*, Kazinczy bizonyossága szerint (Pandekt. 5: 11). — *Népdalnok* CzF. (1867).

Dán, Sándor István elevenítette föl MA. után, kinél már *Dani: dánusok, *dánok*. Vö. főtebb *Angol-lal*.

Dandárnok, Kiss Károly 1843 (Hlad. Msz.): brigadier. — Azolött *brigadéros* (Ny8z.).

-ded. Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 33): „Ez a végezect: *ded*, a mint némelly szavainkban előfordul: *kerekded, kiaded, gyermekded, édesdedenn, gyöngédedenn* sat. formál vagy hasonlított jelent: egyszerűmind pedig visszaveszen valamit a szó értelméből, p. o. *kerekded* a mi nem tökéletes kerek, hanem van valami hija. Azt gondoljuk, hogy az ezzel való élest lehet szélesebben kiterjeszténi és mondani p. o. *gömbölyüded*, a mi nem egészen gömbölyű, hanem van valami hija. Sőt bátor-kodtunk a magában hangzóját (bár eleinte a fill szokatlanul vette) a nyelv természetéhez alkalmaztatni és e helyett: *hosszúded, hosszúdadot* tenni, valamint a *szert* a kemény hangok után szornak mondjuk, p. o. *kétszer, hatszor*“. — Ugyanitt *tojásdad*: ovatum (Füv. 40). — Verseghy 1806-ban a *ded* szócskát önálló szóvá akarta tenni kicsiny

jelentéssel: „Arczra esvén *ded* lábához, kértem fogja pártomat”. (Aglája 185).

Dédelgetni. E szónak, noha egész 1890-ig (Ball.), egy szótárunkban sincs meg, az újabb irodalom nyelvében hosszú története van. — SzD. és SL jegyezték fel a nép nyelvéből a *gedélni* igét: *allucere, pellicere, illicere, allertare, invitare* jelentéssel és SL mindjárt el is vonta belőle a *gede* melléknévet. — Berzsenyi 1816 (Versei 204. l.) a „kegyelni” szóról azt mondja, hogy „az nem egyéb mint a megjohlitott *gegyelni*, melly közönséges szó a magyaroknál”. — Kassai (2: 266) azt mondja, „ha a bodroglózi ember a marhájának jó étellel kedvez, azt ápolgatja, jól tartja: *gedelyeli*, a szépei ember pedig *dédelyeli*. Szentgyörgyi 1804-ben írja Kazinczynak (Lev. 3: 174) „a köztünk fenn álló egygyetértést csak én *gidelgetem* ottan ottan való látogatásommal”. — A *gedélgetni, gedélgetni* alak, úgy látszik, 1850 után vált az irodalomban *dédelgetni*-vé. Vö. Ny. (18: 145).

Delej, Bugát 1836 (Tscharnor, Phys.) „Azért nevezzük *délj*-nek mivel egyik sarkával délnek, a másikkal éjszakának fordul: a *del* szót a jobb hangzás végett rövidítvén meg, mivel a *dél* szó a származékokban külföldben is megrovidedik”. (247. l.). — Ball. (1843) és Schirhuber (Természettan 1844) ellenben *délcj*, viszont még 1852-ben is (Fog.) *délj*. A közszokás látván, hogy hol az egyik, hol a másik ékezetet hagyják el, végre mind a kettőt elhagyta s így lett *delej* (Ball. 1847). — Érdemes itt följegyezni Bonyák Bernátnak 1783-ban (Okos Elm. 128) tett nyilatkozatát: „munkátskámval . . . idegenes szóval öszve nem szennyeztem, kivéven a *magyes-kőecet*, mollynak nevezetét szinte úgy nem volt szükség másitanom, valamint haszontalan ügyekeznet volna Rómát, Londont, Párist magyar szóval akarni fölvaltani”. — *Déljű* Bugát (1836); *délejes*, Schirhuber (1844), *déléjes, delejes, delejezni* Ball. (1847).

Délibáb. Először az Erdélyi m. Nyelv- és Társaság 1796. évi munkájában 102. l.: „a magyarországi *délibába*”. — SL-nál is (475); *delibába* (!): *aër elasticus sole splendente super sata*. — Tsz. szerint a Temesközben ma is *délibába*. — Mai alakja. (Tza. 1838.).

Délkör, Kmeth Dániel 1817. (Tud. Gyűjt. VI. köt.): *moridianus*. — Nagy Károlynál 1832 (Társalk. 129) *déleonat*.

Delnő. E szóról CzF. csak annyit mond, hogy „az újabb társalgási divatnyelven am. bölgy, úribölgy”, de magyarosztat szokása ellenére, meg sem kísérti. — Ball.-nál (1854) *am. dancé*. — Tudván azt,

hogy *deli* az 1848 előtti szótárakban am. „stattlich, schön, hold“ s hogy Helmeccy a balatonfüredi új színházat 1833-ban csinosnak találván, *deli színháznak* nevezte, a *schöne, holde dame* lefordítására alkalmasnak látszhatott a *deli nő*, s ebből lett, tréfás megrövidítéssel, *delnő*.

Délszak. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD): „valamint ójszak, délszaki szél“. — Ma leginkább „*délszaki növények*“.

Derékszög. Dugonics 1784. (Tudák.): *angulus rectus*. — Apáczainál *egyenek szöglet*; Beszédesnél *igaz szöglet*; Bolyainál *negyed vagy fertály szög*. — *Deréklő*, normale Vész Ján. Ármintól Toldy (Msz. 1858), pedig *derékelni* nincs és nem is volt.

Derengeni. Kazinczy 1815 (Munk. VII. Gloss.): „középkép a fény és sötét között“. — K. nagyon szépnek találta az *-ng* képzős igéket s derűre-borúra alkotta őket: *ébreng, folyong, gyúlong, hajnalg, méreng, nyúlong, omlong, piheng, retleng*, szintágy Helmeccy *köszöng, emleng*, Vitkovics: *leseng* (1817: 52) stb. Vö. Ny. 4: 230, 247, 456.

Deríteni. Baróti Szabó Dávid, 1792. SzD. — A régi nyelv ez igét egyáltalában nem használta; megvan ugyan C. és MA.-nál „*dissereno*“ alatt a *megderít*, de alkalmassint egy író sem vette tollára NySz. — SzD.-nál am. világosítani v. ébresztetni: *kedvét földeríteni*; továbbá: *kideríti* lelkemet. M. Vir. 77. — SL.-nál *derítés*: *illuminatio, illustratio, clarificatio*. — Mint chemiai műszó Kulesár Istvántól. Vö. Szh.

Dérlelni. Gyöngyösi (1700 (Char. 62): „Dérlelő hidegség fagyialta szívedet“. Ugyanigy SzD. M. Vir. 208. Vö. Ny. 27: 256. — A *fagyial* mintájára csinálva, csakhogy *fagy* ige is, *dér* pedig nem az.

Dermenet. Bugát 1833 (Orv.): *tetanus*. Tzs. (1835) *starrkrampf*: *dermenet*, dölten szedve. — Különös képzés, mert *dermenni* ige nincs és nem is volt. — Balogh Kálmán példátlan elvonással, *dermének* akarta nevezni.

Derű. Szemere 1817 (Munkái 3: 163). Vö. *borű*.

Derület. Racsányi 1788. (Magy. Muzeum 1: XI): „A Világi Tudományok is szebb 's tisztább *derületre* kapnának“.

Diadal. Baróti Szabó 1786 (Verskoszorú 66): „Mars ellen nem lesz *diadal*“. — Ugyanő nála (SzD.) *diadali vers*. Elvonás a *diadalomból* a *viadal* mintájára. — Verseghy, Berzsenyi használják. — A Mondolat és Sipos (Ő és Új Magyar) rosszalja. — Szemere Siposnak válaszolva, arra figyelmezteti, hogy „a poetának nemesak *diadalom*, hanem *diadal* is kell; és hogy a mivel a poeta élhet, lopva a

prozaista is élhet". (Följegyz. 2:201). — Megpróbálják utóbb az ilyfajta rövidítést más szóban is, péld. *jövedel* (Fog. 1836), de már siker nélkül. (Szemere, Munk. 2:248., 255; 3:133).

Diadalív, Bitniesz 1832. (Közh. 4:74) *diadalkapu*. — Társ. 1833 (317), Sándor Istvánnál ugyanez: *tromfkapu*; *diadalének*, *diadalmenet*. Tzs. (1835), stb. *Diadal-ittas* a siegestrunken szolgai fordítása: CzF.-nál nincs meg; először Ball. (1881) szótárában találom.

Dics, Adámi 1750 (Ausführl. Sprachk.). — Dugonics, Horvát Endre, Verseghy használják. (Szemere, Munk. 2:255). SzD. I. kiadásában megvan; a II-ikből kihagyva. — A *dicselen* mn. nem Helmezytől, miként Szem. (Munk. 2:255) véli, hanem SI.-tól; inglorius.

Dicsvágy, Kazinczy (Szvor. Fejl. tün. 28). Szemere Verseghynek tulajdonítja (Munk. 2:255). A Mondolat így igazítja meg: „dicséretre való vágás.” Egyéb összetételei: *dicsbeszéd*, *dicsének*, *dicsfény*, *dicszónj*, *dicstemplom*, *dicsvers* Tzs. (1838) stb.

Díj, Haróti Szabó Dávid, 1792 (SzD.). — Elvonás a régi „*díja*, *díján*” ragos alakból. — Nála „váltság, adófizetés; ára, megbecsülése valaminek”. — SI.-nál is valor, pretium. — Verseghynél (Sprachlehre) *dij*: huldigung és *dic*: lösegeld. Mai értelme Tzs. 1835: ugyanott *díjas* és *díjtalan*. — *Díjazni* Ball. 1857. — *Jutalomdíj*, Tzs. (1835); *jutalomdíjazni*, Ball. (1854). — A mai *díj* helyett előbb rendszeren *béret* használtak. — A mai *napdíjas* (Iliv. M. 1845) Pestm. Tiszti szt.-ban (1807): *napi béres*. Egyéb összetételei közül: *díjmentes* Fog. (1845), *díjmentesíteni* Ball. (1847), *díjjegyzék*, *díjszabás*, *díjtétel* Ráth 1853.

Díjnok, Fogarasi 1833 (DMM.). — Meg is mondja, hogy a *bajnok* mintájára csinálta.

Dinnyész, Szontágh Gusztáv 1843. Ez évben jelent meg ily című munkája: „A szenvedelmes dinnyész.” — Fog.-nál (1845): melonenzenger. — *Dinnyészet* CzF. (1862). — Ez volt az első példa arra, hogy az *-ász*, *-ész* főnévképző, mint már régen egyes állatnevekhez (agárász, galambász, halász, lovász, ökrész stb.), valamely növénynévhez is függesztessék. — Erre a mintára lett azután *szőlőszet* Ball. (1857), ma helyesebben: *szőlész* és *szőlészet*.

Dísz. A XVI. század-eleji codexekben többször előfordul a *dísz* szó, *decus* értelemben s PP. latin részében és Wagn. Phras.-ban is megvan; a XVII. és XVIII. századi irodalom azonban teljesen elhanya-

golta s rendszerint a tisztesség, ékesség szókkal helyettesítette. A múlt század végén elevenitik föl SzD. a triót a magyar nőta díszének, a fűvészek a jonquillet *dísznőrcsisz*-nak kezdik nevezni; Márt. (1811) pedig az aesthetikai érzést *dísz-érzés*-nek s magát az aesthetikát *dísztudomány*-nak (fatális sajtóhibával „dísnótudomány”-nak van nyomtatva). — Hartl. Szt. (1827) ismeri már a díszvirágot, Helmecey (Jelenk. 3: 285) a *díztér*-t, Kunoss (1834) a díszruhát; Füzérke (1835) *díszárát*, *díszművet*; Fog. (1836) a díszjelt, Tud. Társ. Zecbsz. (1838) a díszágyat, díszemléket, a díszfát, díszgúlát, díszhintót, díszkalpagot, díszkaput, díszkardot, díszkocsit, díszkoronát, díszkoszorút, díszküntöst, díszlakomát, díszlánczot, díszlátogatást, dísznyomatot, díszörséget, a díszösvényt, díszparókát, díszszobát, dísztermet, dísztollat, díszkort, díszünnepet s azóta 60 év alatt annyi ily *dísz-előétel* szó keletkezett, s keletkezik mindennap, hogy a Teljes szótárba sem lehet majd valamennyit belefoglalni. Az összetételek utórézében is gyakorivá lett: *fejdísz*, *hajdísz*, *nyakdísz*, *szobadísz* stb. Belőle sarjadzott a *díszíteni* ige, ebből *díszítmeny*, Kunoss 1835 (Gyal.); a régi *dísztelen* mn.-ból pedig a *díszteleníteni*, *dísztelenkedni*, *dísztelenül* igék Tzs. (1838). — Érdekes megemlíteni, hogy a „paradeplatz” 1803-ban (Mártonnál): *parádépiatz*, 1834-ben (Döbr.) *díszpiacz*, 1838-ban (Tzs.) *díztér*.

Díszelegni, Kunoss 1834 (Szf.): „sprangen, paradiren”:

Díszleni, Márton 1799. (Szt.): „vigere, im schwango seyn, gut von staten gehen.” Vö. az 1803. és 1811. kiadásával. — Dunántúli tájszó.

Díszlot, Helmecey 1832 (Jelenkor 2): „műveltségünk *díszletén*” vagyis felvirultán. — De már a Társalkodóban (1833: 76) *díszlet*: decoratio. — MA.-nál: valor, wert.

Divat, Helmecey vagy Szemere (Phil. Műsz. 119 és Toldy M. Költ. Kézik. 2: 145). — Szónak nem új, csak a Mode: módi jelentése az. — M. A. *dívat*: valor, pretium. — Kresznerics a népnyelvből idézi: „divatjában van a munka”, fervet opus. Vö. Ny. 10: 175. — *Dívatkép*, *divatruha*, *divatos*, *divatszerré*, Kunoss 1835 (Gyal.); *divatáros*, *divatezikk*, *divatlap*, Füzérke, (1835). — *Dívatlik* és *divatozik* (Stettner 1832) eleinte vegyest járta, Tzs. (1838). — *Dívatserűst* Ball. (1847) *divatosít*, Ball. (1864).

Dobni, Wagner Phrys. (1750) jacio alatt: Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1: 174) és 1792 (SzD.). *Dobátni* (u. i.). Usodálatos,

hogy a régi irodalmi nyelv, legalább a NySz. szerint, ez igéket csakis *topni* alakban ismerte.

Doboz, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Nála *doboszka*, *döböszke*: fa-iskátula és *tobosz*: tojáshordó edény. — A nép nyelvéből vannak véve. — SI. nem ismeri őket és SzD.-ra hárítja a felelőséget. — A NySz. még összekeveri egymással ezt a *toboszt* s a *fenyő-toboszt*. Világosan megkülönböztetve SI.-nál. — Fog.-nál (1838) *tobosz*: schachtel, de *doboz* is az. — CzF.-nál: *doboz* l. *dobosz*. — Ball. (1890) csak a *doboszt* ismeri, a *dobozt* nem.

Dolgozni. — A régi irodalmi nyelvben csakis *-ik*-kel s igekötő nélkül fordul elő (NySz.), noha a népnyelv a *megdolgoz*, *ledolgoz* igékkel bizonyosan régóta él már. — *Kidolgozni* Faludi-nál először (Munk. 747, 772) és elaborare, effingere, exasciare jelentéssel SI.-nál, de már Pethénél is 1797-ben (Gazd. 178). — *Feldolgozni*, Pethe 1796 (Gazd. 281.) és Kreszn. — *Dolgozat* az 1840 előtti szótárakban még nincs meg; először Kiss Mihálynál (Újd. Szav. 1844).

Dombor, Verseghy 1805 (Tisz. Magy.). Elvonás a *domborít*-ból, ugyanigy *komor* és *nyomor*, Kazinczynál *szomor* is. A *dombor* megélt a *dombornia* összetételben. — *Domborítani* és *domborulni* SI. — Vö. *dölöngani*. — A *-zat* hozzáfűggesztésével alkotott *domborzat* egy szótárban sincs meg, noha sokszor olvashatunk „a *domborzati* viszonyokról”.

Döbbenteni, Baróti Szabó Dávid 1779. (PM. 1: 87): „gyászszos üvöltéssel *döbbentenek* emberi szívet”. — *Megdöbbentni*, Fal. (NySz.).

Dögvész, Bugát 1833 (Orv.): pestis, morbus pestilentialis. Mártonnál (1803) még a régi *döghalál*.

Dölyf, Kazinczy 1793 (Paramythion 55). Elvonás a *dölyfös*-ből.

Döngicsélni l. *nyögdecselni*.

Dönteni, Faludi 1748 (NySz.): *feldönt*, *ledönt* is. — Előbb *dölteni*, vagy tájnyelviileg: *düteni*. — *Döntvény*, decision, urtheil der oberen gerichte Fog. (1845); *döntnök* egy szótárunkban sincs meg, noha minden hadgyakorlatkor olvasni róla. — *Különtő*, *eldöntőleg*, entscheidend, peremptorisch. Tzs. (1838).

Dördület, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.).

Dőre. Megvan MA. és PP.-nál, de az irodalom nem élt vele.

(NySz.). — SzD. terjesztette el; nála megvan *dőreség* és *dőrélni* is. — *Dőrülni, dőrülni* Tzs. (1838).

Dőrej, l. robaj.

Dörgedelmes. Ha jól emlékszem, 1875 körül tamadt szó. — „*Dörgedelmes vezérczikk*” stb. — Egy szótárunkban sincs meg.

Dörmögni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). — A népnyelvből véve. — A régi nyelvben *dörmöl, dörmölődik* (NySz.).

Dörrenet, Helmeccy 1832. (Jelenkor 823): detonatio.

Dörzs, Bugát 1836 (Tsch.): *dörzscszköz, dörzskarika, dörzspírna* összetételekben. — A *dörzsfék* (Ball. 1890) ma is él. — Szemere 1845 írja Kazinczynak: „Molnár (Albert) azt, a mit *dörzsol*nek monduk, *törzsol*nek mondja s talán helyesebben a” törzs szerint; *mint-hogy dörzs nincs*”. — Ha nem volt, hát lett!

Dú, Bugát 1836. (Tzs. és Szh.). — A Kreszn.-nél följegyzett *dúma*k (állítólag komárommegyei tájszó) elvonása, praeda, rapina értelemben. Nehány összetételében jött forgalomba: *dúhajó, raubschiff*; *dúmatár, raubvogel; dúsovár, raubgierig; dúvággy, raubsucht* Tzs. (1838) és *dúmat, raubthier* CzF. 1862. Csak az utolsó maradt életben.

Dudor, Bugát 1833 (Orv.): tuberculum; *dudorszem*; oculus prominens, *dudors*; tuberculatus (Szh.). — Elvonás a *dudorodik* igéből. Vö. *undor*. — Leginkább a szabók használják a női ruhák díszítésül szolgáló „puff” magyar elnevezésére. Ezt 1833-ban a Honművész (B. I.) *duzzadék*-nak nevezte.

Dugába dőlni, Molnár János 1777 (Fiz. 1: 43). Vö. Tsz.

Dugárú, Helmeccy 1833. (Jelenkor: 496) *dugárás*.

Dugattyú, Jedlik 1850 (Term.): embolus, kolbe. — Molnár-nál (1777) *dugasz*, Vargánál (1808) *bunkós toló*, Köz. Esm. tára (1832): *bunkó, buzogány*; Társalk. (2: 43): *dugacs*; Bugátnál (1836) *ramács*; Ball.-nál (1847) ezeken felül: *köldök*. — A *szivattyú* mintájára. — Ugyanevak Jedliknél *tolattyú*: *schieber*. — Kulesár István a Hazai Tud.-ban 1808 (16. I.) a „stoplit” *dugacs*nak, a „riglit” pedig *tolacs*-nak nevezte. (U. o. 111. I.).

Dugvány, Pólya József 1843. (Szóhalm.): „*talea*”. Gyöngye ág, melyet földbe dugnak, hogy ott gyökeret hajtson. — A szótárak közül először CzF.-nél, 1862.

Dulongani, Kazinczy 1814 (Pandekta, 6. köt.) — „Osszián fordításában, 1814 aug. Szóphalmán, ezeket csináltam, vagy ezekkel éltem: *hajazat*, das gelocke; *szemöld* (már ezzel éltem az előtt is); *halk*, *halkkal* (Wagner, SI., Versegghy); *sötél* (subst.); *negéd*, stolz (Versegghy); *tusa*, (csináltam 1814 aug.); *dombor* = domború (Versegghy, Tisza M.); *reg*, unde reggel, quasi regvel (Révai Vers. 1787. I. 212. Versegghy is); *bizony*: certus, certa etc.; *öszölneni*; *bály*: bay; *hullámlik* (villámlik), impersonale; *hullámlol*; *dulongó*: tohond; *igazlatára*: zu seiner Rechtfertigung“. (Kazinczy sajátkezü följegyzése). — Tzs. (1838): verheeren, verwüsten. Vö. Ball. (1890).

Durrlég, Bugát 1838 (Tsch. és Szh.): knallgas. — Fog-nál (1845) a knallsilber: *durranó ezüst*, *durranczüst*, *durrezüst*.

Durvány, Bugát 1828 (Boncztud.). Önkenyes képzésű szó a rudimentum kifejezésére. — Határozottan magáénak vallja. (Szh.). — Először Ball. 1857. — Vö. *Csökevény*.

-dús. — Efféle germanizmusra az első példát Helmecczynél (Jelenk. 1: 124) találtam: aranyban dús v. *aranydús*. Erre a mintára készültek: *bájdús*, *bordús*, *élvezetdús*, *érenddús*, *eredménydús*, *értékdús*, *haldús*, *kellemdús*, *szellemdús*, *tartalomdús*. Fog. (1845); *élvdús*, *érezdús*, *ézelemdús*, *cseménydús*, *hangdús*, *köcethezménydús*, *pénzdús*, *sikerdús*, *tettdús*, (Ball.) 1864: *éreztdús*, *fénydús*. Ball. (1857): *nedvedús*. Ball. (1864) stb. — Sőt még Aranynál is: *reménydús*, *szindús* (Ny. 4: 540).

Duzzadék, Mátrai Gábor 1833 (Honművész 8. L.). Nála am. a mai *dudor* a ruhákon. Most am. a „wulst“ az építészetben. (Ball. 1890).

Duzzogni, Sándor István 1808 (Told.). Nála am. tumere turgere, inflari, protuberare, tehát voltaképen inkább *duzzadni*. Határozottan a mai jelentés Fog-nál (1836): „beträgt sich widerspenstig oder mürrisch, brummt“. — A nép nyelvéből véve (Tsz.).

Düh, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — Elvonás a *dühös* melléknévből. — Kisfaludy S. hibásan vallja magáénak (I. gúny alatt). *Dühöl* ugyancsak SzD.-nál (1784); *dühöngni* Csokonainál (Berzs. Vers. VII.); *dühöncz*, wütherich (Ball. 1846); *ebdüh*, hundswuth (Tzs. 1835).

Dülény, Bolyai Farkas 1831. (Arithm.): rhombus.

Dzsidás. — Sokáig és még most is sokszor *ulánus*nak mondják. — Kunoss 1835-ben (Gyál.) *dárdás*nak nevezte, jöllehet a Honművészen (1833, 354) megvan már a *dzsidás* is.

E., É.

Ébrény. Vajda Péter (Kunoss, Szófüz. 1834): „A magzatnak úgyszólván első csirja, mintegy az *ébredő lény*”. — Mint melléknév megvan már Berzsényinél (Munk. 1864: 69. l.): „Nem volna-e jobb *éber* helyett *ébrénk* avagy a szebb hangú *ébrény*”.

Ecszetelni. — A régi irodalom nyelvében (NySz.) a. m. fősülni, gerebenezni és pamacsolni (pemzlizni); a mai népnyelvben: piszmoz, pepecsel (Tsz.). — Ugyanígy még CzF.-nél is. — Mai irodalmi nyelvbeli jelentése (etwas malerisch beschreiben) először Ball.-nál (1872).

Éd. Horvát István (Szemere Följegyz. 2: 154), Kazinczy (Kunoss Szf. 1834). — Megvan SI.-nál, réginek mondva. — Elvonás az *édes* melléknévből.

Édelegni. Kisfaludy S. (Berzs. Vers. 7): tándeln, Kunoss (1834): liebeln, süsseln Tsz. 1838. — Verseghynél: „er geht müssig um”. (Gramm. 117).

Édeskés. Kazinczy magának vallja (Pandekt. 5: 14). Jelentése: „süsslícht”. — Ugyanígyen hépzésű a *savanykás*, Tsz., s a borászok nyelvén az *eczetkés*. — Vö. *nehézkés*.

Égalj. — SzD.-nál „ég allya: fedetlen hely. Az ég allyán hálai.” — De Márt.-nál már (1803) klíma: *égalj*, holott 1799-ben még „éghajlat, égtájjék”.

Égbolt. — SzD.-nál: *Ég báltya*. — Bartleben Szt. (1827) *égboltozat*. — Himmelsgewölbe Mártonnál (1803) *égkárpit*. — *Égbolt*, himmelsfeste Tsz. 1835.

Egély l. *bűlvelet* alatt.

Egészelní. Györy Sándor 1832 (Math.): integrare: ugyanott *egészlet*, integrale. — *Egészülni*, *egészület*, wird ergänzt, ergänzung. Fog. (1836).

Egésztelen. Geleji Katona István 1645 (NySz.): non integer, mangelhaft. — Szerencsére nem jött divatba.

Égevény. Geleji Katona István 1645 (NySz.): brennbar. „A tűz minden égevény materiát megemészt”. — Megvan a nép

nyelvében is, de más értelemben (Tzs.). — *Égvény*, alkali; *égvényes*, alkalisch Bugát, 1833 (Orv.).

Éggömb, Bugát 1835 (Tzs. és Tsch.). — Sl.-nál *égi gömb*: Varga Mártonnál (Csill. ég. 1809) *égi gömböly*. — A Szch.-ban Bugát határozottan magáénak vallja.

Éghajlat, Versegthy (Szvor. Fejl. tün. 44.). — Előbb *ég fekése* SzD., *hajlása* Sl. — Különbö *éghajlat* megvan már 1799-ben Márt. Sz.-ban „klima” alatt.

Égöv, Szilassy János 1827 (Phil.): „zona, égöv, földönvagy övezet”. — *Égövezet* már SzD.-nál (1792).

Égtáj, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Márt.-nál (előszőr 1807) himmelsgegend értelemben; Pethénél 1814-ben (Nemz. Gazd. 1:5): klima. — Mártonnál (1799) klima: *égtájjék*.

Egyed, Sándor István 1808 (Sl.). Réginek állítja s unicus, solus, solitarius értelmet tulajdonít neki. — Elvonás az *egyedül*-ből. — Bar. vm. (1807): individuum: *egyenként* individualiter. — Kunossnál 1835 (Gyal.) *egyedülés*: monopolist. — Tzs. (1838): *egyed*, alleinig. — Fog. (1845) egyfelől: *egyedi*, *egyedileg*, *egyediség*, *egyedit*, másfelől: *egyedűr*, *egyeduralom*, *egyedországias*.

Egyelőre, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „elsődször, egy elsőben, kezdetkor, elemtén”. — Sl. primum, primo, initio. — Ball. (1846): im voraus. — Ball. (1881): vorläufig, vor der hand.

Egyen, Versegthy 1805 (Tiszt. Magy.). — Elvonás az *egyenés*-ből. Értelme: rectitudo, planities (Gramm.). — Él az *érték*, *-ruka*, *-vály* stb. és számos melléknévi összetételben: *egyenoldalú*, *egyenszerű* Tzs. (1835); *egyenszögű* Fog. (1845); *egyenjogú* Ball. (1851); *egyenrangú* Ball. (1890) stb. összetételekben. — Jelentése a Tzs.-ban (1835): die Ebene, Gleiche. — Ez utóbbit az építészek ma *fal-egyen*-nek nevezik. (Révész, Vasúti Szt. 1885).

Egyén, Kunoss 1833. (Szófüz. és Phil. Műsz. — Társ. 2:32). — „Quasi unum ego”, mondja Bugát (Szohalm. az *egyel* cikkben). — *Egyéni*, *egyénileg*, *egyéniiség* Kunoss (1834); *egyéntni*, Ball. (1864).

Egyenérték, Helmecey 1833 (Jelenkor 564): aequivalens.

Egyenezet, Benyák Bernát 1783. (Okos Elm. 125): „regula, mivel akár kiszabott törvényeket, akár más egyébb mértéket értsünk ezen szó „regula” alatt, mindenkor olly értelem fog előttünk lenni,

mellyre nézve erköltsünk, vagy tselekedetünket az szerént kelletik rendelniünk: azért is némű-némű-képpen magunkat *hozzá egyeneznünk*“.

Egyenítési. Az *egyenés*-ből elvont *egyen* tovább képzése. Először Bar. Vm. Tsz.-tárában (1807) *complanatio: elegyenítés.* — *Egyenítési:* abgleichen Tsz. (1835).

Egyenköz, Helmeecy 1834 (Jelenkor, 26). Nála am. parallella: „ismértető egyenközt von . . . között.“ — Fog. nál (1836): parallelogramm.

Egyenleg, Fogarasi 1843 (Ker. Szt.): saldo. — Előbb (1834) a Jelenkorban a saldo: egyenlet. — *Egyenlegezni:* saldiren. Toldy, Mszt. 1858).

Egyenlet. Dugonics 1784. (Tudák.): aequatio. — Helyes képzés az *egyenlők* igéből. — Megvolt a codexek korában is „aequitas“ értelemben. — *Egyenletes.* Schirkuher 1844 (Term.)

Egyenlítő, Bertalanfi 1757. (Vil. ism.). — Az aequator A. Cserénél (Enc. 89): *egyenlítő,* PT.-nál: „Égnek két felé osztó circulusa, kereké“. — Bod P. azt mondja Bertalanfiról: „kerülvén az Író, nehogy a Magyar Szólások közé Deákot elegyítsen, olly homályos az írása sok helyen, hogy alig lehessen megérteni“. De Horányi megjegyzi: haec loquutiones non tam obscuritatem quam novitatem praeseferunt“. — *Egyenlíteni, egyenlítő:* aequare SI.; *kiegyenlítő:* schlichten Tsz. (1835), ausgleichen Fog. (1836).

Egyenlőtlen, Thaisz András (Phil. Műsz.). Már Geleji Katona is (Corp. Gramm.) fölemlíti, „noha a község nem él velők“: *hasonlaltan, egyenlőtlen*“. (NySz.). — Bugát így adja elő: „Ut „rectum“ ab „aquali“ distinguere, illud *egyenés*, hoc *egyenlő* dixi; ut cum et privativa distingui debeant, ideo quod „non rectum“ est *egyenellen*, quod vero „inequale est, *egyenletlen* dixi. — E fajta képzés a *kedvezőtlen:* ungünstig Fog. (1815). A Ny. (9:321) azt kívánta, de sikertelenül, hogy *kedvezetlent* mondjunk helyette.

Egyenruha. Az „uniformis“ legrégibb magyar neve: *formaruha*, Szirmay 1806. (Gloss.), Márton 1807, Tsz. (1838). — „Egymintájú öltözet“ Bar. Vm. Tsz. (1807). — *Egyenruha* először Ball. (1843); *egyenruházni*, Fog. (1845).

Egyensúly. A Math. Mszt.-ban (1834) találom először, utalással a Közhaszn. Esm. Tárára. Alkalmasint az *ellenesúly* mintájára. (l. ext). —

Mindjárt kezdettől fogva váltakozik a *súly-egyen-*nel. — *Egyensúlyozni*, Ball. (1872); CzF.-ban ez még nincs meg.

Egyértékű. — Bar. Vm. Tiszt. Szt.-ban (1807) *aequipollens*; Erceinél (Phil.) *aequivalens*.

Egyesület, Kazinczy 1815 (Erd. lev. 385) verein. — A Bécsi Cod.-ben is előfordul egy helyen: „egybekelés” jelentéssel.

Egyetem, Versegghy 1805 (Tiszt. Magy.). Elvonás az *egyetemben* ígehatározóból. — Szemere (Munk. 3: 83) megjegyzi: „Különös, hogy Versegghy az *egyetem* szóval már több esztendővel élt s ottánná Kazinczy éppen azon gondolatra jött.” — Kazinczy pedig így adja elő: „Midőn Cons. Puky Ferencz a Hazai Tudósításokban (1811) a spiritusra kért szót, Balla Antal pedig az universumra, Szemere Pál rá vett, hogy a Zrinyi által is, Báthori László által is az elmúlt századokban ismert *szellem* és az általam koholt *egyetem* szót egy Pályáírásban tegyem ismeretessé, megírtam a Pályáírást . . . (Lev. 10: 504). E pályamunkában így ajánlja: „Az universum az. Minden együtti”. A magyar adverbium *egyetemben* azt teszi. Ha tehát a dolognak magyar nevet akarunk adni, az adverbiumból substantivumot kell csinálnunk, mely megvagyon, ha a *ben* postpositiot a' szó végéről elöljük. Ez lesz *egyetem* s a szó kész, fülünknek éppen nem kedvetlen hangzással. Innen az universitas p. o. conitatus vagy scientiarum lehet: Tudományok vagy Vármegye *egyeteme*; historia universalis: *egyetemi* történetek vagy história s universaliter *egyetemen* vagy *egyetemleg*”. (Pandekta, 6. köt.). — Értelme még sokáig majd universum, majd universitas. — Thaisz szerint (Tud. Gyűjt. 1817. XII: 32) *egyetem* inkább unitas. — A Jelenkorban 1832 (I: 620) allgemeine Zeitung: *egyetemi* újság (1: 90), sőt még 1845-ben is Fog.-nál décharge: *egyetemi* tűz; universalisatio: *egyetemülés*. — *Egyetemíteni*, verallgemeinen Tzs. (1838). — A mai „Magyar Lovar-egylet”-nek eredeti neve: a magyarországi lótenyésztés *egyeteme*, később Állattenyésztő Társaság. Vö. Társalk. 3: 199. — *Világ-egyetem* Tzs. (1835).

Egyetemleg, Kazinczynál (l. egyetem) am. universaliter; Holme c z 1832 (Jelenk. 1: 501): „in solidum”. — *Egyetemleges* universalis. Bugát 1833 (Orv.)

Egyezmény, Fogarasi 1833 (DMM.) accorda mint actus: *egyezés*; mint res: *egyezet*, *egyezmény*. — Fog. (1836): vergleich. — 1857-ben Szontagh Gusztáv a philosophiai értelemben vett harmoniát nevezte így: *egyezményes*; harmonistisch, de ez Ball.-nál (1864) conventionell is.

Egyfogatú. A régi nyelvben „egylovas, kétlovas, négylovas kocsi”. Márt. (1803). Az *egyfogatút* először Tzs. (1835) találom: ugyanott *kétfogatú* zweispännig. — Ezeket már megszoktuk, de a *négyfogatút* (Ball. 1881) nem jött divatba.

Egyhangú, Sándor István 1808 (Sl.). Ugyanott *egyhangúság*: monotonia. Jelenk. 2:579. — *Egyhangúlag, egyértelműleg, suffragio communi*, Fog. (1842).

Egyházmegye, Sándor István 1803 (Könyv.-ház): dioecesis. — Mártonnál (ugyancsak 1803) *püspöki megye*.

Egyháznagy, Sándor István 1803 (Könyv.-ház), Nála cardinalis. — Nagy János Hierolexicona óta (1845) csak praclatus.

Egykedvű, Fogarasi 1833 (DMM.) indifferens; u. o. *egykedvűleges*. — Amaz már (Társ. 1:266) is megvan.

Egyközöny, Bolyai Farkas 1831 (Arithm. parallelogramma).

Egyközepű, Varga Márton 1808 (Term. Vö. Math. Msz.) concentricus. — Sokkal alkalmasabb szó, mint a „közös középpontú”. — *Különközepű, excentricus* már Apáczainál. Vö. Adal. 120.

Egyközű, Dugonics 1784 (Tudák). A *párhuzamos* végkép ki fogja szorítani, nem azért, mintha jobb volna, hanem mivel jobban emlékeztet a *parallelára*.

Egylet, Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): verein. — Ugyanő tőle már 1836-ban *együlni*: vereinigen; *együlés*: vereinigung; *egyület*: verein; 1845-ben pedig ugyanő nála *verein: egyesület, egyület, egylet*.

„Egy neme a . . .-nak”. Jósika a Zrínyiben az efajta: „eine Art von . . .” kifejezéseket oly gyakran és már-már oly modorosan használta, hogy Petr. Horváth Lázár (Honderű 1843. 2:591) kénytelen volt szemére lobbantani, hogy „ezen egy neme a germanizmusoknak”, némely lapon 3—4 ízben, némely cikkben 16—20-szor is előfordul.

Egynemű, Apáczai 1654. (Vö. Adal. 120). — A NySz.ból kimaradt. — (Sl.): congener, unus generis. — „Gleichartig”, Márt. 1803; „homogeneous”, Verseghy. (Lex.)

Egyoldalú, Szilasy János (Phil. szerint): einseitig. — Tzs. (1835): *egyoldalilag*.

Egyöntetű. Legelőször CzF.-nál (1864) találom: „egy öntetből való; egyrendszerű, egy szellemben készített”.

Egységes. Sem CzF.-nál, sem Ball. Teljes Szt.-ban nincs még. Először Ball. (1881) einheitlich; ezt előbb *egyesítettnek* nevezte. *Egységesíteni*, Ball. (1890).

Egyszerű. — Ismeretes, hogy a „simplex” a régi nyelvben *együgyű* volt. Vö. NySz. — MA. és PP. szótárában megvan ugyan *egyszerű* is simplex értelemben, de az irodalom egyáltalában nem élt vele. Kitészik ez abból is, hogy Vargyas a Phras.-ban (1750) az *egyszerű* egészen más jelentésre akarta lefoglalni, ú. m. „parilis: egy arányú, feles, egyenlő, hasonló, egyszerű”. — Az újabb irodalomban (Phil. szerint) Döbrentei honosította meg. — Az *együgyű* és *egyszerű* közti különbségről l. Kunoss (Gyal. 99.).

Egyszerűsíteni, Széchenyi 1831. (Vil. 107). — Vörösmarty egy értekezésének címe: „a mássalhangzók egyszerűsítéséről” (Tud. társ. Évk. 2: 276). — Még 1835-ben is (Tzs.) vereinfachen: *egyszerűteni*, *egyszerűsíteni*. — Fog. (1836): *egyszerűsíteni*. — Vö. -*síteni*.

Együlni. A „vereinigen” Márt. (1807), sőt Tzs. (1835) is csak *egyesülni*. — *Együlni* szótárilag először Fog. (1836); ugyanott: *egyület*, sőt *egyíteni* is.

Együttes, Fogarasi 1842 (Jogt.): simultaneus.

Együttható, Pethe 1812 (Math.). A coefficient szó szerinti fordítása. — Ez Dugonicsnál *egyműködő*, Györy Sándornál *együtttevő*, *összetevő*. (Math.).

Éh. — A codexek korában főnév; azután csak melléknév. (NySz.). Kisfaludy S. volt alkalmasint az első, ki ismét főnévül kezdte alkalmazni: vö. *gúny*.

Éjnapegyen, Márton-nál 1803 (Szt.) *Éjnapegyezés*. — Közh. Esm. tára (1831): *Éjnapegyenlet*. — Math. Mszt. (1834): *Éjnapegyen*.

Éjszaki fény, Barczafalvi 1786. (M. Hirm.). — SzD. nál *éjszaki hajnal*.

Ejtegetés, Barczafalvi 1787 (Szigvárt), declinatio értelemben. — A Debr. Gramm. (19 l.) szerint jobb helyette az *ejtés*.

Ejtemény, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). „A mit ejtünk, v. ejtett valami.” SL — „Spruch” Tzs. (1838).

Ék, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:7 és SzD.); decor, venustus, elegantia, ornamentum (SI). — Elvonás az *ékes* mn.-ból. — Mondolat rosszalta s Kis János is protestált ellene (Szem.). — SzD.-nál még: *éknég*, *ékít*, *ékemény* is (178 I.) a PM.-ben pedig *ékülni* (2: 69). — *Ékítmeny* (Kunoss 1834): ugyanő nála (Gyal. 1835) *ékszerék* juvelen és *ékszeres* juvelier, *ékdros* pedig galanteriewaaren händler (Szf. 1834); de *ékszeráru* és *ékszerdros* is eleinte galanterie-waare és -händler (Tzs. 1838), így még Fog. (Keresk. Szt. 1843) s ugyanott *drágaszer*: juvel, bijoux, sőt 1846-ban (Ball.) *ékszerész*et, *ékszertőzs* is galanterie-handlung és 1848-ban (Ball.) bijouterie-handel: *drágaszerész*et. — Ily zavar van még Ball. 1890. szótárában is. — Szabatosan SinB.-nál (1809). — *Ékkő*, *ékmű* Tzs. (1838). — *Fej-ék*, *asztal-ék* Tzs. (1835); *nyak-ék* Ball. (1846).

Ékezni. C., MA., PP. am. cuneo. — Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:47): „darab íat *ékeztet*“. — *Ékezés*, accentum ugyanő nála 1787 (Ki nyertes stb. 78). — Fog. (1836) *ékezni*: keilen, accentuieren és *ékeztet* accent (in der schrift): ugyanez Kunossnál (Gyal.): *kuzatolás*. — Einkeilen: *beékez*, *beékel* Tzs. (1835).

Elborzadni. A régi nyelvben csakis *megborzad*, *megszörnyed*, *megszörnyül*. — SzD.-nál már megvan *elszörnyül*; Tzs. (1835): *elborzad*, *elszörnyed*.

Elszótítani. A *csótítani* SzD.-nál (1792) van először, bizonyosan a székely népnyelvből. (Vö. *csótolni* Tsz.). *El* igekötővel egy szótárban sines: szintágy hiányzik az *elcsótolni*, holha már Aranyánál: „*elcsótul* a láрма“.

Élez, Döbrentei 1847. — A M. Tud. Társ. 1847 június 14-ikén tartott kis gyűlésén Döbr. a Witz német szó magyaráztásáról értekezvén, így kezdő: „E hónap harmadikán bennem az lobbana meg, hogy a Witz magyarul talán *élez* lehetne. Mert abban *él*-nek kell lenni, s azon *él*-nek perczenni kell.“ Erdélyi János megjegyezte ez alkalommal, hogy az *élez* „pointe“ értelemben a Kisfaludy Társ. Évlapjaiban rég volt immár használva. A többség helyeselvén e szót, *witz*-re kívánta azt elfogadtatni, minthogy ezt szabatosan kifejező szóra sürgetőbb szükség van, s *pointer*a különben is fennmarad az *él*. — Döbrentei ugyanott elmondja, hogy Czuczor azt akarta, hogy a „witz“ magyarul *élez*e legyen. (Akad. Ért. 1847. 145 l.). — *Élez*, *élezes*, *élezeskedik* Ball. 1851: ugyanitt még *élezeni* és csak 1872-ben *élezetni*. (Ball.).

Eldelni, K a z i n c z y. Saját följegyzése szerint (Pandekt. 5:13);

jelentése: „geniessen”. 1815-ben írja Szomere Pál Kazinczynak: „*éldelni, éldelés, éldélet* . . . meo quidem iudicio, à la Beregszászi, jó. Helmezy e részben nagy mester. Jó volna vele közleni”. (Szem. Munk. 3:128). — Az *élezeni* jóformán egészen kiszorította. — A „genussreich” 1833-ban (Honműv. 396 l.) *éledelmes*.

Eldöd. A régi irodalom nyelvében megvolt az *eldödi* mn.: anti-quus jelentéssel. — „Az *eldödi* Szent Atyák”. (SzD.), de ugyanott már *eldödink* an. eleink. Ebből elvonva: *eldöd*, antecessor. — A Mondolat nem helyesli.

Élelem. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „élelmény, eledel, eleség”. — Ez, valamint *élelmes* nahrhaft Tzs. 1835; der zu leben weiss Fog. 1836, *élelmetlen* (nahrlos, Tzs. 1835). — A nép nyelvéből véve. — *Élelmezni*, (verproviantiren Tzs. 1835), mint míg szokatlan új szó. dült betűkkel szedve. — *Élelemszer*, nahrungsmittel; *élelemtár*, provianthaus (u. o.).

Elem. Kazinczy. Saját följegyzése szerint (Pandekt. 5:13) magáénak vallja; ellenben (Stettner Vált. jog), Kunoss, Torv. Sz., Szvor. egyező tanúsága szerint Helmezyé. — Beregszálvinál: *elemény*, Calpinusban *alamontom*, Nyulasnál *előelem*; Bugátnál (1828) *ele*. Helm. Berzs. Vers. így indokolja: „Az *elementumból* több metamorphosisok után *elem*, az *elő* szóból (mint *kellőből kellem*, *szelőből szellem*)”. — „Nequis vocem hanc graecae originis, ejusque caudam amputatam esse cogitet.” (Bug. Term. Szóh.). — *Elemi*, 1834 (Phil.). — Kazinczy így ír róla, (Lex. 10:428) Helmezynek 1812-ben: „Fogadjuk el az *elem-et*, mint a *lényt*. Szépen hangzó s szükséges szók, s én élni fogok velek, mihelyt néhányan egymásnak szót adunk, hogy velek élni fogunk. Mert csak egynek tenni azt, veszedelmes”. — *Élelmezni*, Bajzától (Törv. analysis cikke szerint).

Élelmény. Verseghy. Mint szó előjön már a Kisd. Szótárban *eledel*, *eleség*; Gyarmatinál pedig 1798 (Affin. 68) *elő állat*; mai *élelmet*, *fruitio* értelmében Vers. kezdte használni. (Lex.). — *Élelményre* rövidülve Ball. (1834).

Élendőség. Gyöngyösi 1664 (Mur. Vén. 2:124): „Ha akarsz érteni többet . . . emlékeztetéröl | S fullasztó Sirban is *élendőségéről*”. — A „mulandóság” mintájára.

Élénk. Benkő József (V8. Csokonai Munk. Toldy kiad. 228). Ugyanott Csokonai a „halvány” analógiájára az *élelmy* melléknevet is,

Horváth Ádám pedig Psychológiájában az *élekeny* ajánlja. (Phil. Müsz.) — E két utóbbi Geleji Katonától van. (NySz.). — *Élekenitni* Kiss M. 1844 (Ujd. Sz.); *élekenitni* Ball. (1864).

Éleny, Irinyi János 1839. (Tud. tár. 2: 379). — „Oxygenium — mondja Bugát — *savitó* fuit ex eo per Schusterum appellatum, quod oxydandi virtutem habeat; cum tamen hac virtute et alia elementa gandeant, ideo praeconite Irinyio *éleny* fuit appellatum. (Szé. 374). — Irinyi maga így nyilatkozik róla: „Egyedül az oxygen tulajdona az, hogy általa *élünk* és ezen ultima differentia által lön a neve: *éleny*“. Orv. Tár 1842 (1: 265). — *Élenyít, élenyül*, Fog. 1845.

Élet. E szónak összetételei közül (a külön tárgyaltaakon kívül) még megemlíthetők: *élet-erő*, *életjel* Márton (1803) *életele* Phil. Szt. entelechia alatt; *életjáradék* Fog. (1845); *életjelenség* Tzs. (1835); *életkedv* Ball. (1854); *életkérdés* Ball. (1872); *életnagyság* Tzs. (1835); *életpálya*, Széchenyi 1831 (Vil. 184); *életrend*, *életszabály* Tzs. (1835); *élettartam* CzF. (1864); *életvidor* Ball. (1854); *életviszony*, Fog. (1836). stb. — Mindannyi német mintára.

Életkép, Thewrowk József. Vö. Ny. 10: 174.

Életkor, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Élet ideje“.

Életmű, Petho 1815. (Kim. 20): organum. — *Életműves*: organicus; *életműtelen*: inorganicus; *életművezés*: organisatio. — Ugyanez Tzs. (1835); *életművezet*. — Sokáig élt szócsalád, de a *szere* és *származékai*. 1850 után, végkép kiölték.

Életveszély, Helmezy 1834 (Jelenkor. 92). — Tzs. (1835). — *Életveszélyes* Ráth (1853).

Elfogódni, Márton 1803 (Szt.): „beklemmen, *elfogódni*: beklommen: *elfogódott* p. o. a szív“. — A közbeszédhől véve.

Elfogulni, Széchenyi 1831 (Vil. 261) és Fogarasi, 1833. (DMM.): „*elfogult*: praejudiciosus; *elfogultság*: praejudicium“. — *Elfogulatlan* Fog. (1845). — *Fogulni* ige nincs és nem is volt.

Elhangzani. A „verklingen“ Mártonnál (1823) „elenyészik mint a hang“; Tzs. (1835) „elcsendül, elenyészik“; Tzs. (1838) *elhangzik*: verklingen.

Elismervény, Kunoss 1835 (Gyal.): „elismervény, recognitionales“. — Az előtt csakis „elismerő levél“ (Törv.).

Éljenezni. Helmezy 1834 (Jelenkor 538): hosszas „éljen“-zés. (Igy!). — Kunossnál 1835 (Gyal.): tust húzni valakinek. *éljen-ről* húzni. — Tzs. (1838) még nincs meg; Fog. (1845) *éljenez* valakit: bringt (jemand) ein vivat; *éljenzés*, vivatrufen. Vö. Ny. 30: 196. — A *vivatolni* fordítása. — Sokkal későbbi az *újrázni* (a régi *fórázni* helyett). Szótárban először Ball.-nál (1872): „wiederholt újra rufen.“

Elkülönözni. Verseghy 1820 (Lex. 414) separare. — A *különözni* a régi irodalom nyelvében csakis a *meg* igekötőhöz kapcsolódott. (NySz.).

Ellátni. A „versehen“ jelentésben még sem Mártonnál (1803 és 1823), sem SI.-nál. Amannál az „el van látva“ helyett „föl van készülve“; *ellátás* pedig csakis das weltsehen vagy einsicht. — A mai *ellátni* Tzs. (1835).

Ellen. Verseghy 1805 (Tiszta magyarság, 131). Jelentése: feind (Gramm. 61). — Kazinczy tanúsága szerint Vers. kezdte főnévrül használni. (Munk. 7. köt. Gloss.)

Ellen- A görög *anti-*, latin *contra-*, német *gegen-* előtételű szók kifejezésére nyelvünknek okvetetlenül föl kellett használnia az *ellen* határozót. A régi nyelv is megtette ezt, de rendesen ragokkal megtoldva (*ellene-áll*, *ellent-mond* stb.); utóbb tisztán is, de csakis igék s igei névszók előtt. Az egyetlen kivétel: *ellenír* (Verancsics szava a XVI. sz. közepéről) csak megerősíti a szabályt; több példa nincs is az egész régi irodalomban az efféle összetételekre. Faludi hozza őket divatba. SzD.-nál: *ellenbeszéd*; SI.-nál már nagyobb számmal: *ellenfa*, *ellenrész*, *ellensáncz*, *ellenszél*, *ellentárs* (ma vetélytárs); Baranya Tiszt. Szt.-ban: *ellenszer*, *ellenválasz*, *ellenzár*; Verseghynél (Lex.): *ellenalkotmány*; Kr.-nél: *ellenlábú*; Helmeczynél *ellenlábás* (Jelenk. 3: 26) s *ellenszív*, *ellenfal* (Jel. 2: 24); Kunossnál 1835 (Gyal.): *ellenbirálat*, *ellenméreg*; Tzs. (1835 és 1838): *ellenkezes*, *ellenkirály*, *ellennyilatkozat*, *ellenirány*, *ellenirat*, *ellenjavaslat*, *ellenok*, *ellenoldal*, *ellenpanasz*, *ellenpápa*, *ellenparancs*, *ellenpárt*, *ellenszavazat*, *ellentévez*, *ellentunó*, *ellenvád*, *ellenvélemény*, *ellenvizsgálat*; Fog. (1836): *ellenhang*, *ellenjel*, *ellenkép*, *ellenmás*, *ellenmunkálat*, *ellennyugtatóvány*. Újabbak (még CzF.-nál sincsenek meg): *ellenáram*, *ellenáramlat*, *ellen-cikk*, *ellenérv*, *ellengöz*, *ellenkisértet*, *ellenkövetelés*, *ellenlejtő*, *ellenrendelet*, *ellentámasz*, *ellenvevény*. Egy szótárban sincs meg: *ellenindítvány*, *ellenjelölt*, *ellenmozgalom*, *ellenpróba*, *ellensark*, *ellentábor*. (Vö. Csalmszójegyz.). Így folytatódik a nyelvújítók munkája

napjainkban is, a nélkül hogy valaki most már megütköznék rajta, holott a Mondolat még kifigurázta Kazinczyt az *ellensúly*-ért.

Ellen-bástya, Paludi (NySz.).

Ellen-erő, Paludi, Vö. Kresznerics 1:121. vis contraagens. — A NySz.-ből kimaradt.

-ellenes. Sajátságos, hogy e szó régi voltára, nem a magyar, hanem az oláh nyelv szolgál bizonyítékokkal. A NySz.-ban ugyanis nincs meg, hanem az oláh nyelvben már 1670-ben megvan az *alenisk* (inimicus) szó, a mit Alexies szerint csakis a magyar *ellenes*-ből lehet megfejteni (Ny. 16:304). Ha csakugyan megvolt a magyarban, mindenesetre nagyon ritka használatú szó lehetett. Az irodalomba a múlt század végén került bele (SzD. és SL) s a nyelvújítás különösen a *-widrig* végű német szók lefordítására foglalta le. Vö. Ny. 29:127. *észellenes* Tzs. (1835). Kunossnál (Gyal.) *uépellenes*, inpopular: Fog.-nál (1836) csak a *víz-ellenes* van meg az *-ellenes* végű melléknevek közül: Ball.-nál (1848): *alkotmány-, ezél-, király-, ház-, lob-, szabály-, tüzzi-ellenes*; CzF.-nál: *állam-, igazság-, jog-, nemzet-, rend-, törvény-, tűz-ellenes*; Ball. (1890): *elv-, láb-, mérég-, ütem- természetellenes*. Egy szótárunkban sincs meg: *háza-, magyar-, szabadság-, tanterv-, vallás-ellenes*. Ma már annyi ilyen összetételű szó keletkezik, úgyszólván, minden nap, hogy igen bajos lenne valamennyit összegyűjteni.

Ellenfél, Paludi 1750 (NySz.).

Ellenhatás, Helmezy 1833 (Jel. 2:6): reactio.

Ellenjegyezni, Helmezy 1832 (Jelenk. 1:236) contrasignálui.

Ellenkezet, Vargyas 1750 (Phras) — Nála obstaculum. — Verseghynél (Lex) contradictio: CzF.-nál contrast.

Ellenőr, Szemere (Munk. 1:47). „Lásza uram öcsém, mondja Kazinczy Szemerének, mily szükségünk volna egy *enüchentre* is; és honnan vegyük? Hát a *nélkülből*, *nélkülezni*, válaszolja rögtön. Még Kazinczyt is meglepte a merészség s a süker fölötti kételkedését azon tréfával mosta el, hogy Szemerét a franczia hangzásra készített *ellenőr* szavára figyelmeztette, melynek életet jósolni senki sem mert.” (Szvor. Fejl. ün. 23.). Megvan már Pák Vadászati tudományában 1829 (2:174). — Baranya Vármegye Szótárában (1807) *controlloz* — *ellenes*. — *Ellenörködni*, *ellenörözni*, Tzs. (1835).

Ellensúly. Kazinczy. 1814. (Szivképző Regék: a hol a hideg eszmélet ellensúlyban áll a szerelemmel* 160. l.). Kr. nem adja gazdáját. Mond. rosszalja. Vö. Szvor. Fejl. tün. 44. — *Ellensúlyozni*, Ball. (1872); CzF.-ban még nincs meg.

Ellenszegülni. A régi irodalom nyelvében, a *szegezni* igéhez nem járult az *ellen* igekötő. Márt. Szt.-ban (1803) találom először: magát *ellene szegezni*, sich widersetzen; Bar. Vm. Szt.-ban (1807) magát *ellenszegezni*: opponere. — Úgy látszik a „maga” elkerülhetése végett csinálták az *ellenszegülni* igét. Széchenyinél 1831-ben (VII. 254): *ellene szegül*. — Szótárban először Fog.-nál 1833 (DMM.) találom oppositio alatt. — Ezt azelőtt *ellentétlenség*-sal fejezték ki.

Ellenszeny. Bugát. — A Term. Szóhalm.-ban határozottan magáénak vallja. — 1832-ben már megvan. (Társ.). — A *szene*-ből a *szene* főnevet Berczafalvi vonta el 1787-ben (Szigvárt). — *Ellenszenyes*, Ball. (1857).

Ellentét. Apáczai-nál (Enc.) antithesis: *ellentétel*; Phil. (1831) *ellentét*. — Fog. (1836) contrast. Txs. (1838): gegensatz. — *Ellentétes*: antithetisch, entgegengesetzt Ball. (1864): *ellentétezni*, *ellentételezni*, contraponiren, gegenüberstellen Fog. (1845) és Ball. (1854): az utóbbi a kereskedelem nyelvében storniren is (Ball. 1864).

Ellenzék. Baróti Szabó Dávid 1792 (Kisd. Szt.). Nála sorompó, gát stb. Ugyanígy SL.-nál. Márton (1816) nem ismeri. — Phil. (1831): antagonismus: *ellenzékes*: contrarius. — Mai értelmében Fog. (1836).

Ellenzet. Imre János 1831 (Phil.): antagonismus. — Szilasy-nál (Phil.) contraste. — Fog. (1836): widerspruch, gegentheil, gegenbild, antithese. — *Ellenzetes*, contrarius (Phil.), Ball. (1854).

Elmélet. Berczafalvi 1815. „*Elmélet*: speculatur philosophice, occupatur in theoretizando. *Elmélet*: theorema”. (Szemere följegyz. közt 1: 256). — Pethénél *elmélkező*: theoretisch (Mathesis, 1812); a Phil. Szt.-ban 1831-ből *elmélet*: thema meditationis; Csátónál (Társalk. 2: 11): speculatio. Végre Fogarasinál 1833-ban (DMM.) *elmélet* egész határozottan: theoria. Ugyanő (no.) a theoretikerf *elmélés*nek akarta nevezni. — Bugát (Szh.) megjegyzi: „theoria melius dicitur észkép: *elmélet* significat potius meditationem.” Kunoss 1834-ben (Szf.) hibásan tulajdonítja e szót Vajda Péternek.

Elmemozdító. Bánóczi József ajánlotta 1877 (Ny. 6: 21)

az „anregend“-re, azt állítván, hogy a nép is él vele. (Hol?). Tsz. nem ismeri.

Elménez. Helmeecz 1816 (Berzs. Vers. VIII.): witzling. — *Elménezkedés*: plaisanterie (Jelenk. 1:147).

Élmény l. *élemény*.

Elme-szülemény. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Az *elme* egyéb összetételei közül: *elmebaj* CzF. (1864); *elmebeteg*, *elmeél* Fog. (1845); *elmejáték* Tsz. (1835); *elmekör*, Ball. (1857); *elme-teletség* Tsz. (1838); *elmezaccar* CzF. (1864); *elmegyógyász*, *elmegyógy-intézet* a kézi szótárakban nincsenek meg.

Elnapolás. P. Nagy László 1822 (Mesterszavak). — Még CzF.-ban sincs meg; először Ráthnál (1853).

Elnemzetlenülni. Bajza 1844 (Munk. 3:180): „A Teleki-ház egyik védbarkája volt az *elnemzetlenülés* nagy özönéből menekülő magyar nyelvnek”. — Ball. (1854) denationalisiren: *nemzetleníteni*. — Ma inkább: *elnemzetietlenülni*, noha ez egy szótárban sincs meg.

Elnézni. Sándor István 1808. (SL). — A régi nyelvben am. „beschen”: nála először: *pacifice tolerare*, *patienter perpeteri*, vagyis *nachsicht haben*. — A mai csúf germanismus: *elnézni* (versehen) *elvéteni* helyett, úgy látom, egy szótárunkban sincs meg.

Elnök. Bugát 1833. (Orv. és Szóhalm.). — Barczafalvi (1787) csinálta az *előültnök*, Fog. pedig (1835) az *előncz*, *előnczéség*, Kunoss (Gyal.) az *elődenec* szót terjesztette. Bugát (nem pedig Szemere, miként Toldy tévesen állítja a M. Költ. kézikönyvében) szokása szerint kimentszett a szó közepéről néhány betűt s megteremtette az *elnököt*. Így csináltak B. követői a *hom[okos agy]agból homagot*. — Budenz 1860-ban (M. Nyelvészet 5:546) noha tudta, hogy az *elnök* már ki nem írható, a *némber* formájára az *előember* (elő-ember) gondolta ki, de nem akadt követője. *Elnökség* ugyancsak Bugátnál (Orv.); *elnöklet*, *elnökölni* Fog. (1845), előbb *elnökséget tartani* is Tsz. (1835).

Elodázni. Jókai (Ball. Telj. Szt.): „elodázta, a míg lehetett az időt”... — CzF.-nál (1867) is megvan. — Az *idézni* mintájára.

Elő. A külön tárgyaltakon kívül újabbkori összetételek: *előbér* SzD.; *előhad*, *előjáték*, *előresz*, *előserceg*, *előtag*, *elővár* SL; *előidő*, Kisfaludy S.; *előcsapat*, *előrajz* Jelenkor (1:592, 667); *előjog* Stettner (Váht.); *előléptel*, Bitnicz (Gazd.); *előhírnök* Bugát (1833); *elővásárlat*,

Kunoss 1834 (Szf.); *előlandár, előépület, előföltétel, előfogalom, előhaladni, előposta; előtér, előfigyelmeztetés, előhegy, előíz, elővádszolni, elővezetni, előkérni, előrang, előtánczolni, előtánczos, előgyakorlat, előkor* Tzs. (1835); *előmondat, előcászár, Fog.* (1836); *előparancsolni, előtúdat, előtűncemény, előünnep, előéqzet, előronal* Tzs. (1838); *elődisztűmény, Ball.* (1864); *előélet* Ball. (1881); *előértekezlet* (egy szótárban sincs); *előfellételezni* Fog. (1845); *előhit* Fog. (1833); *előváros* Fog. (1845); *előtűntetni, Phil.* (1834); *előirományok* Fog. (1845); *előiratok* (anteacten) Ráth (1853); *előjegyezni* Fog. (1845); *előkérdés* Ráth (1853); *előlap* Ball. (1854); *előnyomozás* Ball. (1890); *előtan* Fog. (1845); *elővizsgálat* Ráth (1853) stb. stb. — *Előtandrskorán* még egy szótárban sincs meg.

Előbeszéd, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Előbb: előjáró beszéd. — *Előszó* megvan ugyan MA. és PP.-nál, de az irodalom, a nyelvújítás előtt, nem élt vele. — Ezt is SzD. vezette be az irodalomba (1784): „előre bocsátott szó, beszéd.”

Előd, Sándor István 1801. (Sokf. 7: 177). *Eleud* vezér nevéül arra a föltevésre csábíttatja magát, hogy *előd*inket (l. ezt SzD.-nál) réges régen *elől*inknek mondták. Ha *Eleud* vezér nincs, vajjon az *utód*nak mi volna ma a neve?

Élődi, Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 42): parasiticus. — A nép nyelvéből véve. Kecskemét vidékén *elődi*. — A Tsz.-ban egyik sincs meg.

Előérzés, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Mondolat rosszslja. — *Előérzet* Tzs. 1835.

Előfizetni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) és SI. — Sipos (Ó- és Új-Magy.) rosszslására Szemere így felel: „Az *előpénz* nem az a pénz, melyet erszényünkből kivesszünk és a megalkudott portéka általvételekor kifizetünk, hanem a melyet a felvállalt és még meg nem tett munkára *előre adunk*. Így akarták azt azok, a kik érzék, hogy a szó, röviddé téve az értelem ellen, egy szóvá forradhat, de amúgy nem. S igen jót akartak”. (Munk. 2: 249). — Brassai föl-szólalását az „*Előfizetési felhívás*” ellen l. Ny. (1: 64).

Előharcz, Sándor István 1808 (SI. 12): velitatio, praelium minutum. — *Előharczos, vorkämpfer* (Ball. 1854), előbb: *előbajnok* (Ball. 1846).

Előirányzat. Még sem CzF., sem Ball. Telj. Szt.-ban nincs meg

Előszőr Ball.-nál (1872): voranschlag. — Azelőtt *előzmény* (Széchenyi), *előzet* (Tsa. 1835), *előleges kivétel* (Hiv. Msz. 1845) v. *költségvetés*. — *Előírányozni*, Ball. (1881).

Előírni. Ez a legeslegújabb időben támadt germanismus még egy szótárunkban sincs meg. A Nyr. 1884-ben róttá meg előszőr: valószínűleg akkortájt kezdték használni. — Ball.-nál (1890) vorschreiben (átvitt ért.): előszabni, meghagyni, rendelni. — A közönséges értelmű *előírni* előszőr Nagy János Hierolex.-ban (1845) praescribere alatt.

Előismeret, Fejér 1810 (Logica, 14).

Előítélet, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 35) és Orczy Lőrincz (NySz.): noha a praedictum fordítása, mégis germanismusnak tartják. — *Előítéletes*, praedictiosus Fog. (1833).

Előjel, Sándor István 1798 (Sokf. 5:247). — A vorzeichen fordítása.

Előkép, Faludi NySz. — Mondolat rosszalja.

Előkészülni. Márton szótárában még 1823-ban is *előre készülés*, *előre fizetés*; de már 1831-ben *előkészület* Pukynál, *előkészülés* (Phil.) megvan. — *Előkészíteni* Tsa. (1838).

Előleges, Márton József 1807 (Szt.) „a priori”. Ugyanő nála 1803-ban: *előleg*, *előzőleg*. — Kazinczy tehát hibásan tulajdonítja az *előleg*-et Szemerének (Pandekt. 5:11). — *Előlegesen*: praefenter (Phil.). — Kunossnál (1834) praeliminarius, *előlegesen*: praefiminarie. Nyíltan magáénak vallja, noha már a Jelenkorban (2:159) is megvan.

Előlegezni, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tiszti Sz.: „Anticipato: *előleg*, s ezen Adverbiumból ezeknek hasonlóságára: *aláz*, *felez*, *ellenéz*, *mellőz*, *különöz*, lehetne talán ezen szót is formálni: *előlegezni*”.

Előlső, Bugát 1833 (Orv.): anterior. Ugyanő tőle s ugyanezen értelemben: *mellső* (u. o.).

Előldölő, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A praesidens fordítása. — Kunoss 1835-ben (Gyal.) különbséget teendő a „praeses” és „praesidens” között, az *elnök* mellett meg akarta tartani az *előldölőt* is.

Előmozdítani, Sándor István 1808 (Told.): promovere, adjuvare.

Előnév, Vargyas 1750. (Phraseologia). Nála pronomination: később vorname (Tzs. 1835), de már ugyanazon évben családi praedicatum is (Fog). — A praedicatum Kunossnál (Gyal. 1835): *birtoknév*, Horváth Istvánál: *helynée* (Főev. tud. Szt).

Előny, Sárváry Béla 1843 előtt. — Petr. Horváth Lázár így ír 1843-ban (Honderű 591): „Jósika a „vortheil” szót *előlség* vagy *előlmény* szóval teszi ki, mellyeknél jobb Sárvári úr *előnye*.” — Az *előlmény* nyilván a *körölmény* analógiájára; az *előny* pedig alkalmasint a *jutány* hatása alatt, német mintára, önkényesen faragott szó. — 1845-ben a győrszentmártoni olvasóköriben a smizlit akarták *előnynek* nevezni (Ny. 10:176). — *Előny*. Fog. (1845); *előnyös* Ráth (1853); *előnytelen* Ball. (1857); *előnyösíteni* Ball. (1890), előbb *előnyzeni* is Ball. (1857).

Előnyomulni, Sándor István 1808 (Told.): „progredi, promoveri”.

Előőrs, Kiss Károly 1843 (Hadi Mszt.): vorposten. — A Hazai Tudósításokban Kulesár István *táboraszeninek* nevezte. (Berzs. Munk. 1816. XII).

Előrajz, Döbrentei (Phil. szerint): planum; Bitnieznél 1830. (Gazd. Szt.): skizze. — *Előrajzolni*, vorzeichnen Tzs. (1835).

Előre. Igeköltőve csak a XVIII. században válik. — A NySz. beli régibb adatok mind hibásak: *előre meggondolvis* (előre-meggon-dolás), *előre-meglát* (elől-meglát, előve megláttatott), *előre-siel* (előve-siet). — Az első két biztos adat Faludnál: *előre-bocsát* és *előre-rándul*. Vö. Ny. 25:344 és 29:26.

Előrelátni, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 117). — SzD. 213. Előbb, sőt még SL-nál is, praevision: *előlátás*; praevidere: *előlátni*, vagy *eleve-látni*. — Vigyázatot s *előlátást* kíván. (Jelenk. 1:16).

Előszeretet, Folnesics 1807 (Alv. 68). A „vorliebe” szószec-rinti fordítása.

Előszín, Faludi NySz. Nála: vorderseite, ma proscenium.

Előszoba, Faludi NySz. — A vorzimmer fordítása.

Előtte, Kazinczy 1816 márczius 23-án kelt leveléből idézi e kifejezést: „bizom a' Gróf kegyességéhez, hogy *Előtte* is mentve leszek” s hozzáteszi: gallicismus, j'espère qu'Elle me pardonnera.” (Paukt. 6 köt.).

Elöttemezni. Baranya Vármegye Tsz. (1807): coramisare. — Pápaynál (Veszpr. Tsz. 1807): *elöttezni*. — Ráthnál (1853): *elöttes* am. *fölöttes*, a *helyettes*, *alattas* mintájára.

Elővéd. Szontagh Gusztáv 1834 (Math.): avantgarde. — 1835-ben (Gyal.) Kunossnál is.

Elővélemény. Fogarasi 1833. (DMM. XV).

Elővigyázat. Kunoss 1835 (Gyal. praevigilantia). — Márt. (1811): *előre vigyázás*, *vorsicht*. — Ma már *elővigyázni-t* és *elővigyázatlan-t* is mondanak, noha egy szótárban sem találhatók.

Elővilág. Sándor István 1808 (Told.). A vorwelt szószerinti fordítása. Ma is megvan a szótárakban, noha talán már senki sem használja.

Előzékeny. Fogarasi 1845 (Szt.): zuvorkommend. — Előbb: *megelőző p.* „megelőző szívesség”. Tzs. (1835) és Ball. (1843). — *Előzelmes*-sel is próbát tettek. (Phil.).

Előzetes. Kunoss 1835 (Gyal.) zuvorkommend. — Ugyanazon évben a praeliminarien: *előzetek* Tzs. (1835) és praeliminar: *előzetes*, még dőlten szedve Tzs. (1838). — Ball.-nál (1890) még mind a két értelme megvan.

Előzmény. Berczafalvi 1786 (M. Hirm.). Nála objectum. *Előzmény*, valami csak előttem áll, objectum; mert így szokták mondani. Ne előzz, azaz ne állj előttem. — De már Pápay Sámuelnél (Veszpr. Tiszt. Szót.): antecedenz, cz pedig Versegbynél *előzel*, s viszont ez SzD. és SI.-nál: praeventio és praecoccupatio. — Szóchenyi a Stadiumban a praeliminarét nevezte *előzménynek*. (Törv. tud. Szt.). — Debr. Grumm. (305) rossz képzésű szónak tartja.

Előzőleg. Imre János 1831 (Phil.): anticipato: Kunossnál (1834): vorzugsweise. — Tzs. (1838): im voraus. — Ball. (1864): vorgänglich, a priori: *előzőlegesen*; a prioristisch Ball. (1851).

Elsajátítani. Kunoss 1834 (Szófüzér). De csakis „*elidegenít*, *eltulajdonít*” értelemben. Vö. Törv. tud. Műsz. — Fog. (1836) nincs meg; Tzs. (1838): enteignen. — A zueignen jelentés csakis az ötvenes évektől kezdve. Vö. *eltulajdonít*.

Elsimitani. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „elsimitotta a dolgot”. — Fog. 1836: beschönigen, vertuschen. — *Elsimulni*, Ball. (1857).

Elsőrendű. — Először Bar. Vm. Tsz. -ban (1807) ordinarius alatt. — Az előtt „elsőrenden való” (NySz.).

Elszórni magamat. Kazinczy 1814 (Pandect. 6 köt.); mich zerstreuen. — Határozottan magácnak vallja. — Vö. *szórakozni*.

Eltekinteni. Németes jelentése szótárilag legelőször Ball. Telj. Szt.-ban (1872): „*eltekintve* attól, hogy stb.” — A Ny. már ugyanazon évben megróttá.

Eltulajdonítani. Molnár János 1760 (Régi jel. Épül. 167. Vö. NySz.). Nála a. m. zu eigen machen, tehát a mai *elsajátít*. (L. ezt.) — Mai értelmében SzD. (1792): „eltulajdonítja valaki jószágát”.

Elv. Dugonics 1784 és Hollosovszki 1808. — Dug. az *eleve* szóból vonta el s nála *eleve* a. m. a latin lemma. (Tudák. 10), ugyanígy Márton 1811-ben Szt. — Hollosovszkynál a „Rózika titkai”-ban (1808, 67. l.) principium. Már 1815-ben írja Szemere (Munk. 3: 133) Kazinczy-nak: *elv*, principium. — *Elvileg*: Fog. (1845): *elvrokon*, Ball. (1864): *elvetlen*, Ball. (1881). — Közforgalomba hozta Helmezy (Phil. és Törv. tud. Szót.). — Vidovich (Neol. rost.) hibásan tulajdonítja Kazinczy-nak. — Bugátnál még 1828-ban is (Boncztné.) elementumot tesz. — *Vezér-elv*, Tsz. (1838).

Élv. Szemere, Kazinczy bizonyossága szerint. (Pandekt. 5: 11). — Kisfaludy Károlynál 1821 (Életkorai): „Kélt keblünk *éleron*jait mutatja. — Tokly 1823 (Haramják) így magyarázza: „Az *él* gyökéhez a *e* formativum substantiale járulván, mint *nyel*-ből *nyele*”. — Kezdetben *éved*, *évedet* származtak belőle: *évez*, *évezet* későbbiek; Jelenkor (3: 523) és Fog. (1836): *évezetes*, *évdús*, *évezetdús*, *éveteg*; genussreich, *élesvadr* genussüchtig Ball. (1854): *évezmény* Ball. (1857): *élvőrség* Jelenk. (3: 379); *élhajhdzsut*, *élvéggy*, CzF. (1864). — Kunoss (Szófüz. 1834) az *elv* szót tévesen Bajzának tulajdonítja.

Elvezeteni gyermekeit. — Szemere már 1815 körül védelmére kel e germanizmusnak. Följegyz. (2: 124).

Elvont abstract értelmében. A Phil. Msz. Kazinczy-nak tulajdonítja. Különbben megvan már Mártonnál 1803-ban, sőt 1799-ben is abstrahiren: *elvonni*.

Emberbaráti. A „mensenfreundlich” egész 1860-ig csakis *emberazerető*. — Először Ball.-nál (1864) *emberbaráti*, *emberbarátilag*.

Emberiesség. Bajza 1843 (Munk. 3: 56): „vad szenvedélyei

nem tekintettek sem jogra vagy becsületre, sem *emberiességre*. — *Ma* sines meg, noha közkeletű, egy szótárban sem.

Emberileg, Kazinczy 1810. (Lex. 8:9): „Emberileg szólván, ezek nyilván az utolsó napjaink voltak volna”.

Emberiség, Márton István. 1796 (Ker. theol. Mor.). Verseghy (Lex.) a humanitas cikkben megrója érte, mert „az emberiség szinte oly szószer nyet, mint ezek volnának: feneiség, herczegiség, papiség, gazdaiság stb.”

Emberítés, Verseghy 1820 (Lex. 32) anthromorphismus. — Vers. aggodalom nélkül ragasztgatta az íté képzőt főnevekhez is; így *képzítés* (u. o. 34); *személyíteni* (u. o. 215); *szentíteni* (u. o. 282).

Embertárs, Szathmári Király Miklós 1780. (Polg. rendtartás . . . tudománya, 39). — SzD., SI.

Emelet, Márton József 1799 (Szt.): „stockwerk: kontignátzió, *emelet*”. Egyébként megvolt már e szó 1795-ben is. Vö. Szaklányi (Magy. Merk. 1795: 41. l.). — MA.-nál *contignatio: gerendázat*, SzD.-nál: „az háznak szegése, osztálya, réte, szakassza”. — *Emelet*, stockhoch, Ball. 1857.

Emelkedettség. Az „erhabenheit” Márt.-nál (1803): megelőzőség, felülmúlóság, felülhaladáság, de már (1823) fennlengés, fennlengőség, *felemelkedettség*. — A *fel* igekötő nélkül ez utóbbi Tzs. (1835).

Emeltyű, Sándor István 1801. (Sokf. 7. 179). — Azt hiszi, hogy az *emelesőt* (NySz.) a régi magyarok *emeltyűnek* nevezték: holott az *emeleső* úgy lett az *emel* igéből, mint a *lépcső*, *hágcsó* a *lép*, *hág*-ból. — Én mindamellett megmaradnék az *emeltyű* mellett, mert az *emelő* magában nem igen alkalmas műszónak.

Emelvény Eleinte a. m. „abhub” Tzs. (1835): *emelt, emelvény*; de ez már Fog. (1845) „gerüst” is, ugyanitt az „abhub”: *emeldék*. — *Emelkedvény*, hebung Ball. (1864): „a többinél magasabban fekvő hely” Ball. (Telj. Szt.).

Emésztmény, Sándor István 1808 (SI): „a mi elkel, elfogy, elemésztyődik”.

Emle. Önkényes elvonás a már is elvont *emlék* szóból. — Megvan már 1831-ből (Phil.) mnemonica: *emleto*; Fog.-nál (1836) *emle*: gedächtniss; Tzs. (1838) *emle*: denkmaal, *emlekép*: denkbild; *emlézni*, memoriren Ball. (1844).

Emlék, Dugonics (Szemere, Munk. 2:255). Elvonás az *emlék* igéből; elterjedését Kazinczynak, Versegbynek köszöni. — Baranya megye Tiszti Szótárában (1807) *emlékes* = solemnis. Összetételei közül, a külön tárgyaltakon kívül, ime néhány: *Emlékbészéd* 1832 (Tud. társ. Jegyz. könyv.); *emlékérem* Ball. (1881); *emlékkő* Kunoss 1834 (Szf.); *emléklap* CzF. (1864); *emlékszlop*, *emlékpénz*, Kunoss 1834 (Szf.); *emlékünnepe* Tzs. (1835) stb. stb. — *Emléktábla* még egy szótárban sincs meg.

Emlékirat, Fogarasi 1833 (DMM.); memorialis scriptura. — Kunoss 1834 (Szf.); denkschrift, memoire.

Emlékhjel, Döbrentei (Phil. szerint): monumentum.

Emlékkönyv, Kazinczy 1808 (Ered. munk. 1:64). „Horvát ezt mindig röviden írja, így: emlékezik. Egykor a stammbuchot *emlékkönyvnek* akará tétegni.” (Szem. Munk. 3:19).

Emlékszerű, am monumentalis, CzF.-nél 1864-ben még nincs meg. Először Ball.-nál ugyanazon évben. Vö. -szerű.

Emlékezőbor, Helmezy 1832 (Társalk. 1:205).

Emlény, Kazinczy 1813 körül (Ered. Munk. 1:92): nefelejtis virág. — A Pandektákban (5:14) határozottan magáénak vallja — Kunoss (1834) tévesen tulajdonítja Bajzának.

Emlős állat, Földi, 1801. (Term. hist.). — Különbek megvan már Márton 1799-iki szótárában is.

Engedékeny, Kazinczy 1808 (Szivk. Regék 147). Vö. Szemere (Munk. 2:255). — Kazinczy maga is határozottan sajátjának vallja. (Pandekt. 5:14). — Kreszn. csak Guzmiesből idézi. — Mondolat rosszalja.

Engedély, Szemere 1831 előtt, Kazinczy bizonyossága szerint (Pandekt. 5:11). Eredeti jelentése: „gehorsam”. Mai jelentése Helmezy-nél 1834. (Jelenkor, 35). Sok próbálgatás után találták meg a concessióra a mai kifejezést. 1832-ben (Jelenkor: 23) *engedék* (u. o. 123) *engedség*; Fog. 1833. (DMM.) *engedmény*, *engedvény*. — *Engedélyezni*, Fog. (1845).

Engedmény, Georeb 1804. (Hunyai törvény 1:14): u. o. *engedménycs*. — Mondolat rosszalja. — *Engedményezni*, Fog. (1845).

Énnenség, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 126): „egois-

mus, mivel ez azt tselekeszi az emberben, hogy egyedül tsak magára legyen gondja". — Vö. *önzés*.

Enyém, Révai 1787 (Vers. 114). A régi irodalomban esakis *enyinek*. — Vö. SI.

Enyhe, Kazinczy 1808 (Szivk. Regék): „Lopva csúszott a szobába egy szokatlan *enyhe* fény". — A Tud. Gyűjt. (1818, 3: 78. lapján) Kaz. ezt mondja: „Igen kedves elavult szó, melyből épen úgy lett *enyhül*, mint a *lomhából lomha*, *renyhéből renyhül*. — A Phil. Műsz. hibásan tulajdonítja Döbrenteinek. — SI.-nál megvan *enyh* fn. és *enyhes* mn. — A Tsz.-ban *eny* is van, bizonyára tévedésből.

Epedékény, Döbrentei Gábor 1842. (Berz. Munk. I. 344) „A mindig egyszintű Kölessey inkább tulajdon *epedékénységét* adta rá" (Zrinyire).

Építész, Kunoss 1835. (Gyal.): architectus: *építész* (u. o.). — Ugyancsak 1835-ben (Tsz.) még *építő-művészet*: Bitnicznél 1831 (Gazd.) *építő-művészség*.

Építmény, Faludi (NySz.). Ő csak föllevenítöje e szónak, mert már 1565-ben Weres Balázsnál is megvan, vö. Ny. 25: 399.

Érezesedni. A régi irodalomban *megérezesülni* am. mit erz beschlagen. (NySz.). — Ez Tsz. (1835) *érezzeni*: ellenben metallisiren: *érezlni* és vererzen: *megérezülni*; utóbb *érezlni*, *fémülni* is Ball. (1854); és csak Ball. (1881): *érezesedni*, *érezesülni*.

Ércz-fonal, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A drót első magyarosítása. — Arany János is élt vele: „repülnek, mint az *ércz-fonál* villáma". — SI.-nál (1801) előbb *érvonál*, azután *emalak* avagy *darótok*.

Érdek, Szemere 1831 előtt, Kazinczy bizonyossága szerint. (Pandekt. 5: 11). Helmeczy már 1832 (Jelenkor 1: 15) él vele. Vö. Kunoss Szófliz. 1834. — Elvonás a némileg más értelmű *érdekel* igéből (NySz.), mint a régi *nyeldök* (gurgulio, Cal. MA) a *nyeldököl*-ből, vagy az új *emlék* az *emlékez*-ből. — *Érdekes*, interessant: *érdekelni* interessiren Tsz. (1835). — *Érdektelen* 1832 (Társ. 34), noha az értelme még sokáig nem állapodik meg. Császár Ferencz 1835-ben még „neutrális"-t ért rajta. (Társalk. 69). — *Érdekesített* fél am. *érdekelt* fél. (A kir. Tábl. jegyzőit illető utasítások 1841); de már *érdekelt fél* (Fog. 1842). A cointeressatusra sokáig nem találták meg a megfelelő kifejezést: majd *közérdekes* Kunoss (1835), majd *közérdekű*

Debr. (1837), majd *érdekes fél Fog.* (1842). — *Érdektárs Fog.* (1833): *közérdekelte Hiv. Msz.* (1845). — *Érdeklődni Ball.* (1864), előbb *érdeklőlni Ball.* (1857). — *Közérdek*, mai értelmében, Ball. (1881).

Érdemesíteni. A régi irodalomban, a NySz. szerint, csakis *érdemezni*, noha a Tihanyi Codexben (291) megvan emez is. — *Érdemesíteni, érdemesülni Fog.* (1836). — *Érdemiült*, emeritus Nagy János (Hierolex. 1845); *kiérdemiült*, noha szokásos, egy szótárban sincs meg.

Érdemjel, P. Nagy László 1822. (Mesterszavak). — A szótárakba csak a 60-as években kerül be.

Érdemleges, Fog. 1842 (Jogi. Mszk.): meritorius; *érdemleg*: meritorie.

Érdempoloz, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Mivel Berzsenyinél is (Felsőbüki Nagy Pálhoz) előfordul, Szemere neki tulajdonítja (Munk. 2: 255).

Érdemrend, Helmeccy 1832 (Jelenkor 1: 29). — CzF. (1864) és Ball. (1881). — Széchenyinél *érdemkereszt* (Vil. 265).

Érdes, Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 50): asper. Kassai 1833 (MDSz. 2: 103): *érdes* adjectivum, loco *durabos*, asper, non planus. — A nép nyelvéből véve.

Erdész. „A keszthelyi Georgieon — mondja Pák Dienes 1829-ben (Vad. tud. 174) már régen *erdősznek* nevezi a forstmannt s hozzáteszi, hogy másoknál *erdész*, *erdészet*“. Mindamellett nem igen terjedhetett el a névszó az országban, mert Szentpéteri Imre 1830-ban (Tud. Gyűjt. 2: 46) így mentegeti magát: „az *erdősz*, ha szabad a forstmannt így neveznem“. — Fog.-nál még 1848-ban is *erdősz*, ellenben Tzs. (1835) *erdész*, *erdészet*.

Eredmény, Bugát 1833. (Orv. Szót.). Határozottan magáénak vallja s a Szh.-ban (111) azt kérdi: „Qui et cur editor novalium Jelenkor dictorum vocem hanc in eredmény immutaverit? non intelligo. Vö. -mény, -mény. — Fog. 1836-iki szótára még nem ismeri. Fogarasi egyébként a resultatumot *keredménynek* akarta nevezni: mások pedig *hárlatnak*; „eredmény tamen unice tantum usuvenit“ — büszkén mondja Bugát (Szh. 179). — *Eredményezni*, Fog. (1845); *eredménytelen Ball.* (1857); *eredményes Ball.* (1864).

Érelem, Berczafalvi 1815 (Szemere Följegyz. közt 1: 261): „valor, pretium. Kitsiny most már a váltó cédula *érelme*. Titkos *érelmű* mennyiség, incognita quantitas“. — Tzs. (1838): „reife, zeitigung“.

Erély, Szemere (Munk. 1:47; Szvor. Fejl. tün. 24). — Vaday Károly a Főv. Lapok 1885 folyamában azt állítja, hogy e szót az ő atyja csinálta. Szemere csak elfogadta, miután vele előszóval közölték. — *Erélyes* Fog. (1845); *erélytelen* egy szótárban sincs meg.

Erény, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): virtus. — Önkényes képzés az *erő* főnévből. — Ugyanő a *bel-erőt* és *tökélyt* is használja „virtus” értelemben. — Czövek jogi munkájában „virtualis”: *erényes* (Törv. Sz.), sőt Tittel az astronomiának azt a részét, mely a mozgó csillagokról szól, *erényes* csillagtudománynak akarta nevezni. (Közh. Esm. 1:455). — Kazinczy 1811-ben a virtust, érthetetlen módon, *csány*nak nevezte el. (Lev. 8:445). Ez ellen Horvát István (Lev. 8:546, 562) erősen tiltakozott. Mire Kazinczy (Pandektám, 6. köt.) így nyilatkozik: „Szemere Pál említette, hogy Szabó Dávid, a Baróti, a Virtust *erény*nek nevezte. Ezt én nem lelem jónak, mert az *er* hang benne azt gyaníttatja, hogy valami *er*-ből valót akarunk megjegyezni. Szemere kérdést tesz, ha nem lehetne-e *rény*nek nevezni, hogy a Szabóéhoz is hasonlítson, monosyllabon is legyen, melyet én óhajtottam. Ölelve fogadtam a *rény* szót s a *csány*ról lemondottam”. Kis Jánoshoz pedig ezt írja (Lev. 9:64): „A virtusnak *rény* nevet projectála Szemere s Horvát és Vitkovics s Kovács és én declaráltuk, hogy ha mi ötten kötelezzük arra magunkat, hogy élünk a” szóval, semmi vexa, insultatio, kaczagás, üldözés nem viszen arra, hogy tőle elálljunk”. — Horvát Istvánnak azonban a *rény* sem igen tetszett. Erről Szemere tudósítja Kazinczyt: „Még talán nem írák, hogy Horvát azért nem ízeleli a *rénnyt*, mivel a konyhákban, Fehérvár körül a „rántotta”: *rajrénnyé*” (Lev. 10:152). De Kazinczy nem enged s ezt írja Helmeczynek: „Bár is! Haragudjon Kultsár és mások a *Rénnyre*. A Triász megjegyezésével éltem vele s már fogok, ha magam maradok is. Az *erény* nekem nem jó, mert felakad az olvasó s azt gyanítja, hogy az *értől*, vena, rivulus ex flumine ortum duens, jó. Az, hogy *rántottát* is teszen, nem ok. Virtusnak nevet kell adni s a monosyllaba szó azért kívánatos, mert a suffixummal, a derivativumokkal rövidebb lesz, mint különben fogott volna”. (Lev. 10:333). Szemere-nek pedig: „*Rény* ez nekem Virtus lesz mindég, ha senki nem követ is”. A tekintélye előtt meghajlók egy darabig követték ugyan, de csak kellenlenül. Berzsenyi, igaz, hogy csak Kazinczy halála után, így ír: „Mikor minden ok, czél vagy szükség nélkül a szép és gyökeres *erény* helyett *rénnyt* akarunk potiyantani, akkor csakugyan sokat kívánnak a publicumtól. És én úgy gondolom egy ily szent és min-

den lehető módon közönlendő szónál mint: *crény*, korántsem újíthatunk oly szabadon, mint Bugát a boncztudományban, melynek publicuma örökre csak a boncz-szoba lesz; mégis azt látjuk, hogy ott minden új szó gyökérből van származtatva s nem mondatik *ülér* helyett: *tér*, mint *crény* helyett: *rény*, a mi épen olyan, mintha nem elégednénk meg ezen új szóval: *regényes*, hanem még azt is kívánjuk, hogy a publicum előtt a *gényes* is annyi legyen mint *regényes* avagy romános. Sunt certi denique fines". (Berzs. Munk. 1864: 71). Döbrentei 1842-ben már kijelentheti, hogy a *rény* elhangzott, miként ismét Kazinczynak *minnelni* szavát a helyesebben értelmező *utánozni* nyomta félre". (Berzs. Munk. I: XXXIX). Döbrentei azt is megjegyzi, hogy az *crény* szót gróf Széchenyi István „Hitel” cz. munkája hozta folyamba. — Érdekes, hogy Szemere miként igazolja az *crény* helyes voltát: „E szó nem rossz. Benne van a gondolat: fortitudo, virtus. És így jó volna ez a szó is: *erő*. De már másra alkalmaztatták s azért változtatta Szabó *crénynek*, s *crény* is jó szó. *Köt, kötő, költény; lep, lepő, lepény; vág, vágó, vágány*, tehát *er, erő, crény*!” (Munk. 3: 76). — A Nyr. belátván, hogy hiába küzdene ellene, kénytelen volt vele megalkudni, noha az *erkölcsöt* jobban szerette volna. (20: 57).

Érintő. Versegghy 1820. (Lex. 105): tangens a geometriában. — Apáczinál *hozzédér*, Dugoniesnál *érdeklő*. A műnyelvben Bresztyenszky (1829) honosította meg. (Math. Msz.). — *Érintkezés*, Bugát 1833. (Orv.). — *Érintőleges*, Ball. (1881).

Erj. Fogarasi 1836 (Sat. 313. l.): intension. — Okoskodása ez lehetett: „a mi külsőleg nagyobbodik, az az minek *ter* szélesedik, az *terjed*; a mi belsőleg nagyobbodik, belső *erőre* növe gyarapszik, az *erjed* s e szerint az extensio *terj* vagy *terjedés*, az intensio pedig *erj* vagy *erjedés*”. (Adal. 454). — Ujabb időben *erj-anyag* a m. gährungsstoff: még egy szótárban sincs meg. Vö. *erjedni*.

Erjedni. Pethe Ferencz 1797 (Vizsg. m. Gazda, 2: 11). „A fermentatiót közönségesen aligha ki lehet jobban fejezni, mint így: *erejedzés*”. Bizonyára a *gyökere*dzik stb. s különösen a *levedzik* analógiája lebegett előtte. Később a *terjed, gerjed* formájára *erjedzés*: de ha *sarjadzás* mellett van *sarjad, erjedzés* mellett is lehet *erjed* Ny. 27: 456. *Erjestő*, ad normam *élesztő*, Ball. (1890).

Erkölcshileg. Kunoss 1834 (Szf.) moraliter. — Versegghynél *erköcsiképpen* (Lex.).

Érme. Szabó József 1848 (Bány.): „pénz, münze”. — Alkal-

masint a *kelme* mintájára. Ha ugyanis a *kelme* (portéka) = *kel* + *me*, úgy a pénz = *ér* + *me* vagyis *érme*. Úgy látszik, ez az okoskodás nem volt mindenki előtt világos, mert valaki (Érdy János?) az *érmét* csakhamar *éremre* alakította át a *tartam*, *szólam* akkori új szókat vévén példaképül. Már 1851-ben a „Legújabb szavak” közt megvan az *érem*, *éremtan*, *éremtár* is. De valamint többféle pénz van minden országban, az *érem* is és az *érme* is forgalomban maradt, amax denkmünze, medaille, ez pedig az igazi pénz.

Ernyedni, Sándor István 1808 (Told.): „rarescere, rarefieri; ernyed a ruhám azaz kopik”. — A nép nyelvéből. — *Elernyedni* a. m. elkopni Kreszn. (1827); erschlaffen, Tzs. (1835). — *Krnyedetlen* unermítet, ohne erschlaftung Fog. (1845); *ernyeteg*, schleissig (u. o.). — *Elernyeszteni* (u. o.).

Erőd. Ez a szó is a *-da*, *-de* képzős főnevek nagy családjába tartozik. Eredeti alakja ugyanis *eröde* volt: fort, festung Ball. (1851), s ebből azután, mint a *ferde*ből a *ferdítud*, lett az *erödítui*. Ugyanígy *eröde* még 1854-ben, 1857-ben (Ball.), 1860 (Fog.) és csak 1864-ben (Ball.) jelenik meg az *eröde* mellett az *eröd* is, hihetőleg elvonás gyanánt az *erödít* igéből, egy kicsit talán *Erdöd* várára is támaszkodván. Mindamellett még 1890-ben is megvan az *eröde* (Ball.). — CzF. azonban nem vesz róla tudomást, hihetőleg a dupla szófejtést kissé aggályosnak találván. — *Erödülmeny*, Ball. (1872).

Erömü, Márton József 1803 (Szt.). — Az 1799-iki kiadásban *maschine* még: *makhina*, okos *kigondolt* szerszám, *masina*; de már 1803-ban „erömiv, mesterség miv, alkotmány”. — *Erömüvi* mechanisch Fog. 1836. — *Erömüvész*, mechanicus Puky 1830 (Törv.), *maschinbauer* (Jelenk. 2: 203), *mechaniker* Fog. (1836) s ugyanígy még Ball. (1890) is, noha ma már az akrobatákat hívják *erömüvészeknek*. — *Erömüvezet*, *erümüzet*, *maschinerie*, *mechanismus* Fog. (1845).

Erőszakolni, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 101). Nála voltaképen *erőszakolni*: „a’ legkisebb munkánkra is erőszakolunk kellessék”. — Ugyanő nála (112) *erőszakit* is: „a mellikhez képest jobban erőszakítjuk őket”. — *Erőszakolni* 1831-ből a Phil. Szt.-ban „determinismus” cikkben. — Szótárba 1844-ben kerül: *forceiren* (Ball.): *gewalt anthun*, *gewalt anwenden* Fog. (1845). — *Kierőszakolni* CzF. (1865): *feleerőszakolni* egy szótárban sines meg.

Erőszakoskodni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál: „*vim inferre*, *violenter agere*”. — Bizonyosan a nép ajkáról.

Érték. A régi nyelvben többnyire *érték* s jelentése nem „valor”, hanem „vires, facultates vagy opes”. (NySz.). Még SzD.-nál is *érték*: vagyon, erő, tehetség, jószág, birtok és *értékes* am. vagyonos; SI.-nál pedig *értékellen*: facultatibus carens, opibus destitutus; ugyanígy Mártonnál. — Berezafalvinál (Szemere Följegyz. közt, 1: 256): notitia, scientia, intelligentia. — *Érték* „valor” értelemben először Georchnél (1804) és Pápaynál (Veszpr. Tiszt. 1807): „valor, érték, siker; internus rei valor: belső érték”. — Fog.-nál (1836): betrag, gültigkeits s währung s ennek megfelelőleg (u. itt) *értékes* am. gültig, de már Fog. (1845) *értékhis*, *értékes*, werthvoll: *értékesíteni* verwerthen Fog. (1843). — *Értékellen*: werthlos, unvermögend és *értékellen*: unbemittelt, ungültig, werthlos Tzs. (1838); *értékteleníteni*, *értéktelenül*, Fog. (1845). — *Értékeln*, bewerthen Toldy (Msz. 1858). — *Értékpapír* (u. o.).

Értekezlet, értekezlet, Sándor István 1808. (SI.): *értekezlet*, scrutinium; ugyanez Fog.-nál (1836): erforschung, untersuchung, abhandlung. — *Értekezlet* conferentia. Hiv. Msz. 1845; ennél, úgy látszik, a let egyenest az igekötőhöz járult. — *Értekezés* előbb „erkundigung, nachforschung” (NySz.); Fáy Andrásnál 1818 (Friss bokr. 7) már: abhandlung.

Értelmesíteni, Versegghy (Lex.): explanare, erklären, begreiflich machen; intellectuare. — Bar. vm. (1807) informare. *Értelmezni*, commentare Fog. (1842).

Értelmiség, Helmezy 1833 (Jelenk. 213) intelligentia.

Értemény, Berezafalvi, 1792 (Tud. magyarul 33): „Mindaz, a mi akármilyen módon esmértetik, értetik, tudatik, vagy a mi esmérni, érteni, tudni való, *esmérmeny*nek, *tudomány*nak, *értemény*nek nevezetik s nevezethetnék.” — Versegghynél (Lex.) notio.

Érteni magát, Szaklányi már 1795-ben kifigurázza (Magy. Merk. 43). Mikor gyerek koromban legelőször a gymnasiumban hallottam, én is igen megütköztem rajta.

Értésíteni, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tiszt. Sz.). A *tudósít* és *utasít* mintájára. Az arány t. i. így állt Pápay előtt: *tud*: *tudósít* = *ért*: x. Igaz, hogy ebből nem *értésíteni*, hanem *értősíteni* következett volna, de a nyelvújítók ennél külön szabadságot is megengedtek maguknak s az *utasítani* bizonyára előmozdította a második szótag rövidre szabását. Vö. Ny. 20: 20. — Egyébként előjön már Bar. Vm. Tiszt.-ban is: capacitatio, megfoghatósítás, *megértésítés*. —

Helmecezy, Berzsényi Versei 1816. — *Értesülni*, Ball. 1857. — Kreszn. nem fogadja el.

Értesítvény, Döbrentei (Phil. szerint): informatio. — Ball. (1844): programm, einladungsschrift.

Érülközni, Bugát 1833 (Orv.): *érület contactus*; *érülködés* ugyanez, ő nála 1836. (Tsch.). — CzF. így nyilatkozik felőle: „Némelyek által újabb időben megkísértett, de nem egészen helyes származtatású szó, mert a *közik*, *közik* ragok csak átható igékhez járulnak: már pedig *érülni* mint átható ige nem létezik, s ha oly szó léteznék is, ez csak önható volna”.

Érütés, Kazinczy 1815. (Munk. 9:118). — Germanismus: magyarul: *érvetés*. Ez utóbbi a NySz.-ban nincs ugyan meg, de megvan már 1803-ban (Márt. és SL).

Érv, Helmecezy (Savor. Fejl. tün. 42). Vidovich (Neol. rostál. 1823. 46. l.) Kazinczynak tulajdonítja. Eredeti értelme: fermentum (Helm. Érték. Berzs. Versei előtt 1816); még 1843-ban is az (Szóh.); azután egy a jelentése az *érvénnyel*: *geltung*, *giltigkei* (Fog. Szót. 1852). Csakis a Bach-időben kapja az argumentum értelmét. (Ball. 1851. „A legújabb m. szavak” közt). — *Érvelni* Ball. (1881), előbb *érvezni* Ball. (1872).

Érvény, Fogarasi 1842. CzF.-ban nyíltan magáénak vallja, minden származékával (*érvényes*, *érvényesíteni*, *érvényesülni*, *érvénytelen*, *érvénytelenedni*, *érvényteleníteni*) egyetemben. — A nép is használja ilyen formán: „Az idén a krumpli nem érvényes”, vagyis „nem érik meg”.

Érzék, Márton István 1796 (Ker. theol. morál). Nála *sensus aestheticus voluptatis et tædii*, tehát a mai *érzet*; ugyanigy SL. — Mai értelmében Márton Józsefnél 1803 (Szt.). Kazinczy is él vele: „A nagy vacsorák s esti gyülekezetek elaltatták érzékeit”. (Szivk. Reg. 226) Verseghy rosszalja, mert *érzék* annyit tesz, mint *sentiebam* (!) Lex. 73. — Mártonnál (1803): *érzékszer*, *érzékvilág*, *érzéki*, *érzéki-ség*, *érzékiteni*, *érzékelni*, *érzéklés*. — Pukynál (Honni Törv. 1830) *érzéket*, *érzéketli* intuitio, intuitiv. — *Nyelvérzék*, CzF. (1867). — *Érzékelimnél vagyok*: ich bin bei Sinnen. Kazinczy határozottan magáénak vallja e kifejezést (Pand. 6 köt.).

Érzékenyíteni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — *Érzékenykedni*, *érzékellenítő* szerek. SL. — *Elérzékenyült*: empfindlich, sensitivus Fehér, 1810. (Lex.). *Elérzékenyíteni*, *Érzékenykedni*, Tzs. (1838).

Érzéketlen, Báróti 1774 (Kass. 3:234) és Baróti Szabó Dávid 1779. (PM. 1:197). — A NySz.-ban csakis *érzékenytelen*.

Érzelegni, Döbrentei (Phil. Szt. tanúsága szerint). — *Érzelő*, sentimentalis. — Empfindeley: *érzelgés* (Phil.).

Érzelem, Révai elevenítette fel. (NySz.). „A tudós R. él ezen szóval: csak olyan mint *értelem*. Szükséges pedig ez a szó, mert *érzés* sensatio: *érzelem* pedig sensatum vel idea sensu percepta. (Kovács Mih. Chemia 1:173). A szótárak közül először SL-ban. A Mondolat rosszalta. — *Érzelmes* Fog. (1836); *Érzelmetlen*, Ball. (1864). — *Érzetni*, sinnlich wahrnehmen Ball. (1857).

Érzemény, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II. kiad.). Vö. Ny. 10:308. — SL-nál: sensus, affectio, passio. — Barczafalvinál (Szemere Följegyz. közt 1:256): „quidquid sentitur.” — Verseghynél sensus, sinu, sinnlichkeit; *érmeményes* sensitivus, sensualis. (Lex.).

Érzet, fn. Berzsenyi (Phil. szerint): empfindung. — *Érzetes*, empfindsam Ball. (1857). Az *éretár*, CzF. szerint, költői előadásba való.

Érzület, Vadnay Lajos 1848 (Szontágh, Propyl. 60, 199). — Úgy látszik, csakis 1848 után jött divatba, mikor a polgárok „*érzületét*” oly erősen kutatták. Legelőször Ball.-nál (1851): an. gesinnung; Ráthnál (1853): gesinnung, tendenz. — Hasonpárja s talán mintája is a *lelkület*. — *Érzülni*, lelkülni mines és nem is volt.

Esedék, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Nála: esölék, maradék, hulladék sth. — Phil. (1831): accidens, accidentia, philosophiai értelemben. — Királyföldynél (1846): abschnitzel és *esedékes*, leichtfällig, schwach; de már Helmecczynél 1804 (Jelenk. 300). fällig: *esedékes*, a váltóra értvén.

Esékény, Fogarasi 1848 an. esendő, esedékény. — Ugyanigy a régi nyelvben fragilis: *töredékény*, de *törékény* is (NySz.).

Esély, Jósika 1863 (Eszther): „Chance: *esély*; bonne chance: jó *esély*; hungarico: szerencse keczkája, jobb szám reményével... ha *esemény* jó szó, akkor az *esély* szó elfogadható és hézagot pótol.” (Ny. 27:116). — Először Ball. Telj. szótárában: u. o. azt olvassuk, hogy a börze „baisse” értelemben is használta.

Esemény, Gyöngyösi (Kreszn.) Dugonics-féle kiadás 1:380: „De hogy ne lehessen még az *cseményel*, Nincsen elvégezve bizonyos törvénnel”. Sőt még 1808-ban is Kazinczynál: „A születés, gaz-

dagság, ifjúság, elmésség mind merő *csemények*”. (Marm. 1: 50). Eredeti jelentése ezek szerint: véletlenség, esetleg. Még 1834-ben is (Jelenk. 301) Kunossnál (Gyal.) „mellékjövdelem, accidentia.” — Mai értelmében már Fog. Zsebsz. 1836.

Esernyő, Barczafalvi 1787 (Szigvart) Sl.-nál *esőellenző*, Erdélyben ma is *esőtartó*. — Az *eső-ernyő* egyberántása.

Esetleges, Fogarasi 1845 (Szt.): *csetleg, esetleges*, zufallig. — Előbb *csetileg*: accidentaliter (Törv. Szt.).

Esk, Sándor István 1801 (Sokf. 7: 181): „*esküvés* régente *eskés, esk*”. Ennek bizonyítására Sl. (Told.) idézi a Bécsi Cod.-ból az *esket* és Komjátiból (Szt Pál) az *eskést*: a NySz.-ban azonban az *esk* nincs meg. — Önkényes elvonás az *esküvés* (régiesen *eskiés, eskés*) főnevekből. A régi főszó t. i. *es* volt s ehhez járult az *-küdik, -küzik* (ma *-kzik* igeképző). — Sl. még azt is állítja, hogy régente *eskestársak* annyit tett mint: socii conjurati, confederati. — Kazinczy az *esk* főnevet magáénak vallja. (Pandekt. 5: 13).

Eskü, Verseghy 1805 (Tiszt. Magy. 143). Elvonás az *eskiülni, eskiütlen* (valójában *eskiüretlen*) szóból. Alig hinnó az ember, hogy ez is csinált szó. A mit ma *eskiü*-nek mondunk, még a század elején *hol*-nek nevezték.

Esküdt szék, Helmeeczy 1832 (Jelenkor 1: 112): special jury. — Tzs. 1838.

Estelizni, Baróti Szabó 1792. (Vö. *reygelizni*).

Estély, Barczafalvi 1787 (Szigvart): „*stilus, genus scribendi vel dicendi. Szép estélylyel van írva ez az orázió*”. Nála ez nem egyéb, mint a stilus magyarosított kiejtése. — A mai *estély, estvölly* alakban először Kazinczynál 1794 („Rájok jött az *estvölly*”, Vak Lantos 106) a. m. *este*, s így elvonás a népies *estvölly* szóból. Még 1838-ban is (Tud. Társ. Zsebsz.) *estél* tesz s ugyanott a soirée: *estvény*; Helmeeczynél 1834 (Jelenkor 37) *estélcet*; 1845-ben (Fog.) *estély* már soirée is. — *Tánczestély*, Honderű 1843 (1: 147) és Fog. (1848).

Estike, Csokonai (Munk. 371. l.). — Márt.-nál (1807): *estvelke*: mutterviole, nachtviole. (Vö. Diószegi, Fűv.). — A nép nyelvéből.

Eszély, Szemere. — Szvorényi (24 l.) így ír: Szemere szivesen emlegette, hogy „mondva” nem többször, mint csak kétszer csinált szót: a *jellemet* unokaöccse, Bertalan óhajlására s az *eszélyt, eszé-*

lyen-t Gr. Széchenyi Istvánra. — Döbrentei is Szemerének tulajdonítja: „ildomoság felélesztése után Szemere Pál *eszélyt* szemelte ki”. (Akad. Ért. 1847. 145. l.). — *Eszélytelen*, Ball. (1846).

Észjog, Helmezy 1834 (Jelenkor. 422): „vernunftrecht”.

Eszközvetlenül, Gőleji Katona István 1646. (NySz.): a. m. immediate, közvetlenül. — Ugyanígy Fog. (1836).

Eszközölni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). „Valamiben *eszköznek*, segítőnek lenni. Ő *eszközölte* a békességet. Ezt nem *eszközölhetem*: nem használhatom, hasznát nem vehetem, vele nem élhetek”. — A Debr. Gramm. (307. l.) érdekes okoskodás alapján rosszalja. Szaklányi pedig ugyancsak 1795-ben (Magy. Mork. 44) erősen kifigurázza. *Kieszközölni*, exoperari Fog. 1835 (DMM.), ausmiteln. Tzs. (1835)

Észlelde. Az observatorium magyar neve Bugátnál (Tscharn. 1836). *örd*: ex *ör* et formativo locali *d* composita; Nagy Jánosnál (Hierolex. 1845) *csillagvizsgálda*; Toldy Tud. Mestárában (1858) *szemlélde*; Szabó Józsefnél (Akad. Ért. 1868) *észlelde*. Ez utóbbi, szerencsére, egy szótárba sem jutott bele s noha állami intézet hivatalos nevétől is sokáig használták, ma már kihaltnak tekintendő.

Észlelni, Barczafalvi 1792 (Tud. magyarul 32.). *Észelni* vagy *eszelni* mondja B. — az mondatik, a ki eszével foglalatoskodik szanszét minden bizonyos objektumon való megállapodás nélkül; valamint *szemlélni* az, a ki szemével ide a tova kalandozólag foglalatoskodik. *Észlet* az, a ki egész rándott akarattal foglalatoskodik objektuma körül, valamint hogy *szemlélni* az mondatik, a ki egy bizonyos objektumra függeszti szemcét s ezt jól körül meg körül méregeti”. Ugyanő nála *észlelet* is. — 1836-ig (Fog.) egy szótárban sincs meg; itt *észlet* is, theoria értelemben.

Eszme, Barczafalvi 1815-ben: „vis animae in se reflexiva; conscientia. *Eszmél*: vis animae in se ipsam actiosa est. *Eszmélet*: illud ipsum, quod ex reflexiva animae in se ipsam actuositate resultat”. (Szemere Pöljegyz. közt 1:256). Innen vette a mai értelmében Szemere (Toldy M. költ. és Szvor. Fejl. tün.). Elvonás az *eszmél*, ből, mint *szemle*, számla a *szemlél*-, *számlálból* s a népnél *bérmavizsga* sth. a *bérmál* és *vizsgálból*. — Verseghy ép azért tartotta az *eszmél* igét rossz szónak, mert az *-l* formativa elhagyása olyan szóra vezet: *eszmé*, „amit egy magyar sem ért a világon”. (Tiszt. Magy. 72,

Lex. 321.). — CzF. magyarázata, mely szerint *ész+mi* összetételből keletkezett, pusztá mese. — Az *eszmé* conscientiát (Szvor. id. m. 42), sőt *vilzet* is jelentett. (Kunoss Szf.). Ugyanő nála (Gyal. 1835) *eszméskedik*; witzeln. — Összetételei közül: *eszmecsere*. Fog. (1845): *eszmekonság*, *eszmétárállás*, CzF. (1864): *eszmelánczolat*, Ball. (1890). *Eszméiség* idealismus Fog. (1845).

Eszmélet, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 36): „az eszmélet közel sem jobbít, sőt inkább keserít”. — Pontosan nem lehet kivenni az értelmöt a szövegből. — Kazinczy is használta. (Szemere Munk. 2: 256). — A Mondolat rosszalja. Berzsenyi (Phil. Msz.) theoria értelemben használja. — Fog. (1836): bewusstsein. — U. o. *eszméletlen*, bewusstlos.

Eszmény, Thezárovich Gábor 1812. (A logyika talpkövei 8. l.). Kezdeti alakja: *eszmény* s jelentése: axioma; no. *elmenény*; theorema. A *-mény* képzőről nyelvújítóink, Révai szóbeli jóváhagyására támaszkodva, azt tanították, hogy az voltaképen önálló szó és *res*, *objectum* jelentésű; hiszen lapp nyelven *mini* is azt teszi, hogy *dolog*, és így *tönni*, vagy magyarosan *tömény* a. m. sok dolog (Kovács Mihály: Chemia 2: 207 és 4: 221). E szerint *eszmény* a. m. *észdolog* s csak olyan összetétel, mint pl. *éskép*, *észok* vagy *észrém*. Fog. a *-ményt* ezen értelemben valósággal létező szónak állítja (Deák M. Műszókönyv VII.) és Zschszótára régiebb kiadásába (még 1852-ben is) fölveszi. Jelenlegi alakja és értelme, hiszen *eszköz* is a. m. *ész+köz* (Vers. Lex. 288), Toldy és Szvorényi egyező tanúsága szerint, Szemere-től. (Vö. Munk. 1: 47). — *Eszményi*, 1831. (Phil.). — *Eszményesíteni*, idealizálni (Honderő 1844. 1: 386); *eszményesíteni*, Ball. (1854) és Madáchnál (CzF.).

Eszményíteni, Szontagh Gusztáv 1843 (Propyl. 2: 63): idealisiren. CzF. nál nincs meg; Ball. (1890) visszatal az *eszményesíteni*-re; Sim. B.-nál (1899) zárjelben.

Észrevétlen, Sándor István 1808. (Told.): non animadversus, non observatus.

Észszerű, am. vernunftmäßig Tzs. (1838). — Ez előbb „okosan való” Márt. (1823); *ésszerűti*, Tzs. (1835).

Ét. — A régi irodalom nyelvében megvolt (NySz.): de már a XVIII. sz. elején nem használták, úgy hogy SI. (1808) már kihalt szónak vehette, noha ragos alakjalt a nép ma is ismeri. (Tzs.). — Mint külön álló szó nem is kapott életre, csakis összetételeiben.

Már SI.-nál *étáros, éthely*: — *étvágy* (l. ezt): *étjegyzék* Kunoss 1834 (Szf.): *étterem*, dőlt betűkkel, Tzs. (1835): *étlap* Fog. (1845); *étrend* Nagy Ján. Hier. (1845) stb. A Bp. Hirlapban *étetlap*. Vö. (Ny. 25. 151).

Etelka. Dugonics 1788 (Könyvének címe). — Szaklányi 1795-ben (Magy. Merk. 43) így figurázza ki: „az *Etelka* szép kis Magyar Könyvetka: és tanátsolnám, hogy olvassa a Siderka, P'eterka, Eszterka stb.“

Étkezni. Alkotása éppen olyan mint a *falatozni* s Lovász Imre 1835-ben (Ért. 31) mégis azt kérdi: „mit nyertél vele, kérlek, ha a szokott s érthető *falatozás* helyett ezt teszed: *étkezés*?“ — Szótárban először Fog. (1836).

Étvágy. Fáy András. — Mind Bugát (Szóhalm.), mind Törv. Szt. neki tulajdonítja. Társ. 1: 216. — Bugát jobban szeretné, ha az *áhit*-ből *étít*-nak neveznék. — Nyulás (Erd. orv. vizek. 1.) *étkede*-nek nevezte már 1800-ban. Kazinczy *étvágy*-nak (Pandekt. 6: 14). — *Étvágytalanság* Bugát, 1843 (Szé.).

Év. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Az esztendő jelentő *év* megvan már a codexekben: később csak MA. és PP. szótáraiban, még pedig „ez éven, ez évi“ ragos alakokban. — A föllevenítését eleinte viaszatetszéssel fogadták, minthogy *év* a nép ajkán „genyedtség“-et tesz. Vö. Mondolat. — *Elévülés*, praescriptio: *elévülni*, praescribere. (Debr. 1837); *évtől*, perennirend (Tzs. 1835). Összetételei közül *évdj*, *évcnyeged*, *évpénz*, *évtized* (Kun. 1834); *évezred*, *évfolyam*, *évszázad* (Tzs. 1835); *évjáradék* (johresrente, azelőtt: *évpénz*, Jelenk. 2: 618, vagy *évhaszon* Tzs. 1835). — *Évjegy* nincs meg egy szótárban sem. — *Ezredév*, *ezredéves* Sim. B. (1839).

Évad. Szarvas Gábor 1876 (Ny. 4: 6). E szó „tempus“ jelentéssel megvolt a codex-irodalomban (NySz.) s itt-ott megvan a mai népnyelvben is (Ny. Kalauz). „A magyar nyelvbeli hibák megjavítását ezélba vevő tanácskozmány“ ajánlotta az *idény* helyett, melyről azt állította, hogy az *ülv* szóból *ny* képzővel van alkotva. Vö. *idény*.

Evékeny. Geleji Katona István 1645 (NySz.). Nála voltaképen *évékeny* s jelentése: edax, gefrässig.

Évkönyv. Kazinczy 1805. Ez év decz. 23-án így ír Szentgyörgyihez: „az Austriai Monarchia *Évkönyveit* (ezzel az új, de szükséges szóval bosszantani akarlak) ime küldöm“. — A Mondolat roszszalja. — Szécheni a Stádiumban *évrajz*-nak nevezi a krónikát.

Évszak, Kazinczy 1808 (Szivk. Reg.): „Így töltötte a szép évszakot szerelemben”. (191). — A Mondolat rosszalja. — A Phil. Műsz. Kazinczynak, (Szvor. Fejl. tün. 44 l.) Szemerének tulajdonítja.

Ezred, **Ezredes**. Igaz ugyan, hogy MA.-nál *ezeredes*: chiliarcha, chiliarchus, obrister, de úgy látszik e szó az értelemben nem jött divatba, mert a közbeszédben *obester*-nek nevezték még utóbb is sokáig. — Mártonnál (1807) még *ezeredes*, de már Dugonicsnál (Etelka, 45 l.) és Bar. Vm. Tszt.-ban (1807) hangugratással *ezredes* vagy *ezred-nagy*. — *Alezredes*: vicecolonellus Kreszn. — *Ezred*, regiment, először Márt. 1803. — Barczafalvi 1787-ben (Szigv.) a regementet *tömör*-nek, s az obestert *tömörnők*nek akarta nevezni, jeléül, hogy az *ezred* és *ezeredes* akkor még szokatlan lehetett.

F.

Facsarni, Széchenyi a Hitel és Világ cz. műveiben a *csavarni* helyett következetesen *facsarni* írt. Erre jegyezte meg Berzsenyi: — „A dunai nyelv a *facsarást* és *csavarást* igen jól megkülönbözteti olyformán, hogy a *facsaráson* valami nedvesség-kinyomás, a *csavaráson* pedig elfordítás, eltékerés van értve. Úgy gondolom, az írói nyelvben is jó lesz az értemények ezen határozottságát megtartani; mely szerint pedig így kell szólni: *kifacsartu tilkomat, elesavarta beszédemet*”. Berzs. Munkái 1864: 69.

Fagyalék, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SL.-nál: „gelatina, decoctum gelatum, vel caro cum jure gelatum”.

Fagyasztani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): fagylalni, fagyasztalni. — SL.-nál *faggyasztani*, *fagyasztalni*: gelare, glaciare. — Lovász Imre 1835-ben (Ért. 33) megrovásként említi, hogy a régi *fagylalni* helyett *faggyasztani*-t írnak.

Fagylalda, Kossuth 1842 (Pesti Hirlap augusztus 7. sz.): der Ort, wo Gefrornes servirt oder verkauft wird. Fog. (1845). — „Sallmayer úr — mondja a Honderű 1843-ban (2: 59) — első, ki figyelmeztetésünk következtében *fagylaldájára* magyar czímet is aggatott”. Ugyanitt megrója a Honderű a Regélőt, hogy a *fagylaltot* *jégnek* nevezi.

Fagyalt, Sándor István 1808 (SI). „Liquidum, gelatum, Ge-

frones". Ugyanigy Peretsenyi Nagy Lászlónál 1804-ben (Orith. 106). — *Fagylaltozni*. Fog. (1845).

Fagypont, Márton 1823 (Szt.): frigus glaciale, és Bugát 1833 (Orv.): punctum glaciale.

Fájékony, Jósika. A „Rejtett sebben” így magyarázza: „Wehleidig oly ember, ki igen érzékeny a fájdalomra”. (Ny. 27:116). Ismeretes volt már ugyanezen jelentéssel 1844-ben is (Ball.); tehát ha csakugyan tőle van, nem a „Rejtett seb-ben” (1857) használta először.

Fajlag, Fogarasi 1834 (Társalk. 402): specific. — Ugyanő nála: *fajlagi*: specificus (DMM. 1835) és *fajlagos* ugyanazon értelemben Fog. (1845) — Bugátnál 1833 (Orv.): *fajilag*.

Fájlalat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Ugyanitt *fájlalatos*. — Schmerzlich, schmerzlichkeit. (Ball.).

Fajsúly, Schirckhuber 1845 (Term.): specifisches Gewicht. Vargánál (Term. 1808): *különös vagy tulajdon súly*; Verseghynél (Lex.): *viszonyos súly*; Bugátnál (1836) fajheli súly; Tud. Msz. (1858) *arány-súly*. — Erre a mintára: *fajhő* vagy *fajmeleg*; specifische Wärme Ball. (1890); előbb: „arányos, viszonyos, fajlagos hő” Toldy, Tud. Msz. 1858.

Falám, Földi 1801. (Term. Hist. 283.): „*Falámok*, palpi, Pressspitzen,” noha megvan már Mártonnál is (1799). — Elvonás a *faláimol*: mohón eszik (NySz.) igéből.

Falánk. A nép nyelvéből véve. — Tsz. (1835). — Vö. Tsz.

Falárd. A nép nyelvéből véve. — Fog. (1836). — Vö. Tsz.

Falazat, Márton 1803 (Szt.): „gemäuer.” Ugyanez 1799-ben nála: falkeítés. — A nép nyelvéből véve.

Falragasz, l. *ragasz*.

Fanyarú, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). U. o. *fanyarodni*, *fanyarulni*. — *Fanyar*, 1816 (Berza. Vers. XLIII). — A nép ajkáról véve. Vö. Tsz.

Fáradalom Megvolt már 1813 előtt, mert a Mondolat kifigurázza. A két szótagú igetövekhez a régi irodalom nyelvében nem is igen járult az *-alom*-*elem* képző; talán *engedelem* az egyedüli. — A szó-

táruk közül először Fog. (1845); *fáradalmas* Nagy János Hierolex. (1845).

Fáradékony, Pázmánnál és csakis ő nála (NySz.). — SzD.-nál (Verskoszorú 3:147) 1786-ban *fáradékony* am. kifáradó.

Fásulni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD): „késni, szunynyadva, immel ámmal bánni valamivel”: „keményedni, vagy merevedni, zsibbadni; *elfásult a teste*”. (2-ik kiad.). — A nép nyelvéből véve. — *Megfásítani* (Phras. 869. l.). — *Fásítani*, macht stumpf, gefühlos Fog. (1836). *Befásítani* még egy szótárban sincs meg.

Fátyolozni. Márton 1823 (Szt.): *béfátyolozni*, verschleiern: *lefátyolozni*, entschleiern.

Fegy, Sándor István 1808 (Told.): disciplina, correctio, zucht. — Szerinte régi. Vö. *fegyház*. — E koholt főnévből formálták a *fegyelez*-et: züchtling. Tzs. (1835), még dőlt betűkkel adja.

Fegyelem. — A codexek korában gyakran használták, de azután teljesen kiveszett. A NySz.-nak egy adata sincs róla a XVII. és XVIII. századból. — SI. támasztotta fel a főnevet s az ő révén került az újabb irodalomba. — Márt. s a XIX. sz. eleji Tiszti Szótárak „fenyíték”-nek mondták a disciplinát. — A Mondolat rosszálja is az újítást. — *Fegyelmes*, *fegyelmetlen*, Tzs. (1836); *fegyelmezni*, discipliniren Fog. (1845).

Fegyház, Sándor István 1808 (SI.). — „A *feddni* hajdan *fegyni* volt”, s minthogy szerinte „a legrégebb igéknek praesentis indicativi tertia persona egyszersmind substantivumot is tett” (Sokf. 7:183. és 10:50.), a *fegyház* egyszerű szó-összetétel. Így van nála: *bírhely*, *főzhely*, *szélfá*, *járvíz*, *bívhely*, sőt *vágpad*, *ülhely* és *vetkezhely* is. (Sokf. 7:166–256.) — SzD.-nál: *fenyítették-ház*. — Jelenk. (1:437) *fegymunka*, correctionsarbeit; *fegyintézet* Fog. (1845).

Fegyvernők, Molnár Albertnél *fegyvernek*: machaeropolis és csakis ő nála. — Baróti Szabó Dávidnál 1786 (Verskoszorú, 3:147) *fegyvernek*: tsiszár: ugyanő nála (1792) tsiszár vagy helység neve. — Kassai (2:158) *fegyvernek* azaz hozzáértve *fegyvernek-helye*, helység a hol hajdan... hadakozás vala, uti *Andornak*, seu *Andreae possessio*. — *Fegyvernek* megvan a Debr. Gramm.-ban is (315 l.), fegyverekkel bántó értelemben: Mihálkovics Józsefnél (Korv. Mátý. 1:100) 1819-ben waffenknecht. — *Fegyvernők*, waffenträger, Kunoss 1834 (Szf.).

Fegyverszünet. — Legelőször Márt.-nál (1803) találom: azelőtt nála s a század-eleji Tiszti szótárakban: *fegyver-nyugvás, fegyverszünés, fegyver-csend*: SL.-nál *fegyver-állás* is. — *Fegyvergyakorlat* Fog. 1836. — *Fegyvertér*, Fog. (1845).

Fegyvertár, Márton 1799 (Szt.): zeughaus. — SL.-nál: *fegyverház, fegyvertárház*. — *Fegyvertárs*, Tzs. (1835). Vö. = *társ*.

Fegyverzet, Szontagh Gusztáv 1834 (Math. Szt.) armatur. Fog. (1836): bewaffnung, rüstung. — Tzs. (1835 és 1838) nincs meg.

Fehérje, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). — Nála a kocsonya mintájára *fehérnye*: mai alakja tölem. (Ny. 15: 171, 410, 456).

Fejleni. Ez, valamint az egész családja, ismeretlen volt a régi irodalom nyelvében. Először Sándor Istvánnál (1808), bizonyára a nép nyelvéből véve; *fejleni, fedeni*, solvi, resolvi, dissolvi. — Kreszneriesnél már *kifejlés*: evolutio, holott Verseghynél (Lex) ugyanez: *kifejtődés, kifejtés*. — Fog.-nál (1836) *fejlik, fejlődik*: schlägt aus (die Knospe), entwickelt sich, wickelt sich aus. — Tzs. (1838): *fejled* l. *fejlik, fejledez* (Széch. Vil. 49), *fejletlen, kifejlődés*. — Fog. (1845): *fejlemény, fejleszt, fejlettség, kifejlet, kifejleszt, kifejlődik*.

Fejtekezni, Faludi 1748 (NySz.). — SzD.-nál *kifejtekezni*: kibontakozni. Tzs. (1838): *fejtekezni* l. „*fejtözni*“.

Fekhely, Sándor István 1808 (Told. 427). Nála: *vad fekhely* am. bordélyház, a vadházasság mintájára. Maga a *fekhely* a nép nyelvéből. A Tsz.-ban nincs meg. — Innen elvonva *fek*: lager, lagerstätte Tzs. (1838).

Fekmentes l. *vészszét*.

Féktelen. Még a régi irodalom nyelvéből a *zabolítottan*-ra számos idézet van a NySz.-ban, a *féktelenre* egy since, s a *féktelen* is csak szótárakban fordul elő. — Effrenatio: *féktelenség* (Phil.); *féktelenkedik* Tzs. (1838). — Fog.-nál (1845) *féktelenkedik* is.

Fekv, Kazinczy 1814 (Ossián): „Csináltam e szót a Lototthoz írt Epigrammban, november 1814. A szó nem azoknak számokba való, a mellyek a Grammaticus czirkalma s lineája mellett állhatnak, hanem a mellyeket a szükség és csintalanság védelmezhetnek . . . Jó-e a rechthaberey? mert van-e habern? van-e ich habere, du haberst? Ügyde az usus? Vétett tehát a ki legelőbb monda *Rechthabereyt*; vétett a ki követte. Vétsek én is. Werke des Geistes und der Kunst sokszor

insultálnak a czirkalomnak és lineának s a tántzoló Grátzia sokszor hibásan lép, de grátziásan, s jaj annak a ki ennek czirkalommal szabja ki, meddig kellett volna lépnie". Kazinczy sajátkezü betoldása Szemere följegyzései közé (2:30, 31). Saját Pandektáiban (5:13) megvallja, hogy csakis egyszer, a Gróf Gyulai Lottához írt epigrammaiban élt vele. — Elvonás a *fekvésből* s jelentése: *lager, lagerstätte*. — A geológusok *feküre* módosították *Fog.* (1845). *Vö. alku* — alkuszik, *fekü* — fekszik. A nép nyelvében is *feküfa, állalfekü*. Tsz.

Felelősség, Fogarasi 1835 (DMM.): *responsabilitas*. — *Felelőtlenség*: *irresponsabilitas* Kunoss 1835 (Gyal.). — *Felelőtlenség*, noha ma ez szokásos, egy szótárban sincs meg.

Félemlíteni. A régi nyelvben csak *félemik* és *félemlik* van meg. — *Félemlíteni*, *macht furchtsam*, *Fog.* (1836). — *Megfélemlít* legelőször Sim. B.-nál (1899). — Alkotása olyan, mintha azt mondanók: *csuszamlít, futamlít, szólamlít*.

Félenkíteni, Helmezy 1816. Ez évben írja Kazinczy Helmezynek: „Némelly szavaidra azt lehetne kérdeni, hogy minek az? Péld. ok. *félenkíteni*, holott kész a *félenkké tenni*. De a felelet is kész. *Szépíteni* nem haszontalan azért, mert van *széppé* (s ha talán a *szépítés* annyi mint a *szelböltés*) és *szelbő tenni*. Nemesak azt kell adnunk a mire szükség van, hanem azt is a mi bővülködésre tartozó. — Szótárilag először Tsz. (1838) *furchtsam machen*. — *Félenkölni* (u. o.). — *Félenktelen*, *unfurchtsam* (u. o.).

Félmúlt, Fogarasi (1845).

Félre. Igékötővé csak a XVII. században válik: azelőtt *felen* és *félfelé*. *Vö. Ny.* 29:26. — Átvitt értelemben Paludi honosítja meg: *félrebenéz, félreval, félreért, félrehív, félremagyaráz, stb.* *Vö. Ny.* 25:344. — *Félreismer*, Tsz. (1835).

Féltékeny, Kazinczy 1805. — Toldy (Költ. Kézikönyve) Szemereinek tulajdonítja, holott már Kresznerics is Kazinczyt idézi és maga Kaz. 1805-ben (mikor Szemere még tanuló volt) így ír Kishez: „Azon új szók. melyeket ezen ideák kinyomására gyártottunk, mint *komoly, féltékeny* stb. — Tud. Gyűjt. (1818. III:78) szintén Kazinczynek tulajdonítja s hozzáteszi: „szinte olyan jó szó, mint *féltékeny, ömlékeny, hajlékony* stb.” *Vö. Savor. Fejl. tün.* 22. — A Mondolat rosszsalja.

Fém, Irinyi János 1842 (Orv. tár. 1:262): *metallum*. — Elvonás a *fénylik* igével egyeredetű és egyjelentésű *fémlik* igéből

mivel „a metallumok fémlenek”. — Bugátnál (Sz. 1843) *fém* am. glanz és *fémlik* glänzen; *fény* pedig nitor, splendor, lux. (Dicitur etiam *fém*). — *Fémezni*, mit metall überziehen Ball. 1857; *fémjelzés*, punzirung Ball. 1881. — Perecsenyi Nagy László 1804-ben (Orithia 97) a lámpást *fémkör*, (fénykör)-nek akarta nevezni, hozzátevén: „ez is úgy mint *tűkör*”.

Fenekkö, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Ma: alapkő. U. o. *fenéklélel*, ma alaptétel.

Fenn. *Fennkép* (ideál), *fennkürt* (hoboe), *fennlég* (aether) Fog. 1836; *fennkölt* stoltz, hochmüthig Tzs. (1838), erhaben, exaltirt Ball. (1857); *fennérzet*, *fennhatalom* Ball. (1854); *fennhatóság* Ball. (1857); *fennföld* Ball. (1864); *fennalk* Ball. (1872) stb.

Fenség, Kazinczy 1812 (Lev. 10:336 és Szemere Munkái 2:249): „Naposnak rossz szó, nyilván azért, mert a *ség* nem adverbiumok, hanem a adjectivumok vagy verbumok mellé szokott forradni. De ha így, vóttes lesz a *felség* is; s a *fensség* nem rosszabb, mint a *mostanság*, *távolság* (U. o. és Kaz. Szentgy. Lev. 315.) — *Fenséges*, ugyancsak nála (Vö. Kunoss 1834). — Erről Szemere pedig így szólt: „A királyi vérből származott hercegeknek (prinzz) *fensséges* titulust illenék adnunk, a szónak a *felséges*séggel való rokonsága miatt: a *magaság* a tituláris hercegeknek (fürst) maradhatna”. (Feljegyz. 2:204).

Fenső, Helmecczy 1834 (Jelenkor, 82). — Fog. (1836) *fenső* 1. *felső*; *fensőbb* tudományok. — CzF. nem fogadja be. — Ball. (1864), *fensőség*: hoheit, obergewalt, hegemonie.

Fény. Számos összetételei közül, a külön tárgyaltaakon kívül: *fénybogár* Földi (1801), *fény-anyag*, *fénymáz*, *fénymázolni*, *fénysugár*, *fényszomj*, *fénytörony* Tzs. (1835); *fénykör*, nimbus Fog. (1836); *fénypont* Kiss M. (1844); *fénykor* Fog. (1845); *fényoldal*, *fénytitkemeny* Ball. (1854) stb. — *Fénynyomat* még egy szótárban sincs.

Fényezni, Kunoss 1835 (Gyal.): polirozni, politérozni; *fényzett*; *fényzet*: politur.

Fényírás, 1858. Toldy (Mszt.); *fényirat*, *fényíratos kép* (u. o.); *fényíró* Ball. (1864); *fényírda* Ball. (1872). — Mindebből még semmi sincs meg CzF.-ban.

Fénykép, Fogarasi 1845 (Szt.): lichthild. — *Fényképelni*, *fényképelés*, *fényképelő* Toldy (Mszt. 1858); *fényképezni*, *fényképezés*, *fényképezészet* Ball. (1864).

Fénytelen. A régi irodalomban csak a *fényes, fényeséges* van meg; ellentétök: *fénytelen* nem jó elő. — Szótárilag Tzs. (1835)-ben glanzlos: *fényellen, fénytelen*. — *Fényteleníteni*, mattiren Ball. (1841).

Fényüzés. Takács József (Phil.). — Mindenesetre 1806 előtt, mert megvan már Bar. vm. és Veszp. vm. Tiszti szótáraiban is.

Férczelni. Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD). „Firtzelni, aggatni, akasztolni üzérnával; önzvefértzelte”. Vö. PP. 1801. Különben megvan Csúzinál is (Kreszu.). — A nép nyelvéből véve. — SL-nál *fércz*: fibula filacea. — *Férczmű* Tzs. 1838: *férczelmény* (Ball. 1881.).

Ferde. Márton 1808 (Szt.) schräge és Sándor István 1808 (SL): „curvus, vel ad partem, obliquo”. — A nép nyelvéből véve. Vö. Kassai (Szt.). — A Tájszótárban nincs meg. — *Ferditni, elferdíteni, ferdülai, elferdülai* Fog. (1846).

Férfiatlan. Bajza 1844 (Munk. 3:64): „a sok erejű Theodosiusnak egyik férfiatlan unokája . . .”. Az „unmännlich” mind Ball-nál (1847), mind Fog-nál (1848) am. nem férfias, férfhoz nem illő v. méltatlan; először 1854-ben (Ball.) *férfiatlan* is. E szóban a fosztó képző nem a *férfi*-ra, hanem a *férfiassz*-ra vonatkozik, mint a szőlőben (NySz.) a *szőlőssre*, az *oktalan* az *okosra*. — *Férfiatlanítani*, Ball. (1872).

Férjesezni. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I és II.). A „maritari” fordítása. — SL-nál ezenkívül *férjesezni, férjezni*: maritare, nuptui dare; *elférjezni*: filiam elocat, nuptui dat. Az újabb szótárak közül *férjezni* legelőször Ball. Teljes magy. Szót.-ban, 1872: CzF.-nál nincs meg. Ellenben *férjülni* már Ball. 1854.

Fertőtleníteni. Valamint maga a „desinfectio” új művelet, a neve is legújabbkori, legalább mi nálunk. (Ball. 1890). — *Fertőtleníteni* (Ball. 1881). — Mind a kettőnél jobb a *fertőzetleníteni*.

Fesledezni. Kazinczy 1814 (Pandekt. 6. köt. és Szemere Följegyz. 2:30 szerint). — Kazinczy különben is igen szerette az efféle igéket, p. *feküdni*. — Horvát Endrénél is (Zircz Eml. 50): *hamvaradni*.

Festész. Ez is, mint a *költész, építész, szobrász* 1830 táján keletkezhetett. *Festészet* megvan a Társalkodó 1833. foly. (10. l.): „a „maler” Tzs. (1835) még *festő és képiró*, de a „malerey” már *festészet* is. — *Festész*, Kunoss 1835 (Gyal. 77).

Festmény. Berczafalvi 1786 (M. Hirm.). Nála voltaképen *festevény*. — Tzs. (1838): *festemény*, de már Fog. (1836) *festmény* is.

Festői. — A „malerisch” 1833-ban (Hornmfv. 310. l.) még *festölegos*: Tzs. (1835): *festői, festőileg*.

Fesz. Révai 1803. (Antiquit.): „Feszés certe a radice substantiva *fesz* ita derivatur, sicut *nemes*, *lajos* a radicibus aeque substantivis *nem*, *lap* (224). — Budenz (MÜgSz. 521) ugyanczt állítja. — A megbízhatatlan Matias Imre a Tájsz. első kiadásában pápavidéki szónak állította. — Bajza-Schedelék, Szemerétől kölesőnzött szóval (Kazinczy Pandekt. 5:11) Döbrenteit *feszpőfnek* csúfolták affectatiójáért. — *Feszervő*, dőlő betűkkel szedve, *fesztelen* Tzs. (1835): — *fesznekedik. feszültség* Fog. (1836).

Feszély. Jósika 1853 (Gord. csomó): „feszélyezve valék: génirozva valék. A *fesz* és *feszély* közt a különbség az, hogy az első a francia „contraint” szót pótolja”. — Vö. Ny. 27:116. — CzF-nál és Hall. Telj. Szt.-ban nincs meg. — Ugyancsak az ötvenes években Sztorzeknél *feszély* am. spannung, tensio fizikai értelemben.

Fiatalodni. A régi irodalomban *fiatalozni* a. m. kiesirázni, föl-sarjadni. (NySz.). — Először SzD.-nál (1792) találom: *fiatalodni* am. „ifjadni, ifjúdni”, kétségtelenül a nép nyelvéből véve. — *Fiatalítani* (azelőtt ifjítani NySz.) nincs meg sem Márt., sem Kreszn.-nél: először Tzs. (1838) találom.

Ficzam. Pogarasi 1836 (Szt.): verrenkung. — Elvonás a *ficzamodni* igéből. — Még Bugátnál is 1838-ban csak *ficzamodás*.

Figyelem. Gyöngyösi 1693 (Kem. Ján. 402). — Elvonás a régi *figyelmes*-ből. Vö. Ny. 27:312.

Figyelmet. Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:33): „figyelmekkel vigyáztam szavaidra. — Elvonás a *figyelmetes*-ből, mint Vargyas-nál 1750 (Phras.) szemérmet a szemérmetesből.

Figyelni. Sándor István 1808 (SL). — Etymologiai következtetések alapján régi szónak állítja. „Figyelem és figyelmez öpen olyan mint *kegyelem* és *kegyelmes*: ha tehát van *kegy*, kell hogy legyen *figy* főnév is. *Kegyből* lett a régies *kegyedni*, SL szerint *kegyelni* is. E szerint lesz a *figyből* *figyelni*”.

Filosont. Bugát 1843 (Szl.): elefantesont. Az elefántról azt mondja Bugát: „unum ex turpissimis vocibus, cui potius turcicum *fil* substituere possumus; cum enim eburneus per „elefantesontból való” debet exprimi, ad huius enunciationem semper me male sentio”. —

A *fil* és *filesont* csakugyan belekerült Ball. szótárába s benne is maradt (1890).

Fináncz. A Bachkormány Magyarországra is behozta a pénzügy-örséget (finanzwache) s a köznép a pénzügy-öröket *finánczoknak* nevezte el. Egész 1899 (Sim. B.) egy szótárban sincs meg. — *Megfinánczolni*, noha közkeletű, még nem került szótárba.

Finomítani. Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): újítani, javítani. Pethénöl 1797-ben „a gypjú *finomítása*”. (Gazd. 199.). — *Finomolni* Fog. 1836.

Fintor. 1835-ben (Tzs.), még dőlten szedve: verzerri, fratzenhaft. — Elvonás a *fintorodik*, *fintorítból*. — *Fintorarcz*, *fintorkép* (u. o.).

Firkász. Fogarasi 1845 (Szt.): scribler. — A *firkálni*-ből elvont *fírka* (gekritzel) Tzs. (1835) továbbképzése.

Fitymálni. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): olesárlani, becsapni. — A nép nyelvéből véve. — Innen SzD. *fityma* melléknevet vont el, „hitrány” jelentéssel, noha ez a Bécsi Codex szerint hajdanában praeputiumot jelentett s ezt dr. Kovács Mihály föl is elevenítette (Bug. Szh.).

Fiúsítani. Kunoss 1834. A Szófüzérben magáénak vallja. — Georchnél (1804 Honnyi Törv. 1:132) *fiútl.* — *Vö. -síteni*.

Fivér. Ballagi 1842 előtt. — Ő maga beszélt el egyik akadémiai ülésen (Gyulai Pál és Joannovics György szóbeli közlése szerint), hogy a *fivér* és *nővér* szókat ő csinálta: hozzátésem, hogy mindenesetre 1840 és 42 között csinálta, mert már Fog. 1842 műszókönyvében mind a kettő megvan. Mikor a jogászok már *fiágról* (Tud. társ. 1836) és *leány-ágról*, utóbb *nő-ágról* beszéltek s az „extraneus a sanguine”: *külvéri*-re fordítottak, maguktól következtek a *fiági vér* és a *nőági vér*, valamint a *fitestvér* és *nőtestvér* kifejezések s ezek elrövidülése is. Hiszen ugyanígy lett az „egy test és vér”-ből a *testvér* is. — Nem esoda tehát, hogy a *nővér* és *fivér* szavak megvannak már jóval Ballagi javaslata előtt is. Perger *nővérnek* nevezi az affinit Sztrókay *fivérnek* az agnatus. (Törv. Szt.). Nagy János Microlex.-ban is „agnatus”: *fivér*, „cognatus” pedig *nővér*. E szókat tehát semmi esetre sem csinálhatta Ballagi; ő csakis más értelmet adott a már meglevő két szónak.

Fizetmény. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „fizetésbe

vett v. adott valami dolog, pénz, sat.” (1792). — Ugyanő nála: *előfizetmény, előfizetményen* 1786 (Verskosz. 147). — SI. csak tőle ismeri.

Fizetni. Ez igéhez a régi irodalmi nyelvben sem a *ki*, sem a *be* és *le* igekötő nem járt. Amaz először Faludinál (NySz.), emezek Nándor Istvánnál (1808). — *Előfizetni* I. a maga helyén.

Fodrász. Szarvas Gábor (Ny. 10:403) meséli, hogy egy borbély megteremtett három-négy új szót s elment velők Szemere miniszterhez (tehát 1848-ban), hogy melyik elnevezést tartja Szemere elegánsabbnak a paraszti borbély helyett, azt-e, hogy *hajnyíró, hajfodorító, hajfodrász* vagy *fodrász*. Nem tudom, honnan vette Szarvas e mesét. Tény, hogy a *hajfodrász* megvolt már 1832-ben (Jelenk. 1:34), megvan Kunossnál 1834-ben és Tzs. (1835); a *fodrász* pedig már 1836-ban (Fog.); tehát egy időben támadt az *épkész, festész, költész* s; tény az is — s ez már igazán bolondos dolog — hogy valaki a friseur *haj-ács*-nak akarta elnevezni. Kunoss 1835 (Gyal.) és Fog. (1836). — A Houderté 1844-ben (1:811) curiosumképen említi, hogy a Lipótvárosban van egy czimfelirat: „Itt a legújabb divat szerint a haj vágatik és fodrásztatik.”

Fogadalom. Helmeecy 1832 (Társalk. 11). Nála nemcsak gelübde, hanem (Jelenk.) stipulatio is: „a kötendő szerződés némely *fogadalmi*”. Kunossnál (1834): gelübde, votum; Fog.-nál (1833) *fogadomány*, de 1835-ben már *fogadalom* is.

Fogalom. Fogarasi 1833 (DMM.), noha megvan már előbb Jelenk. (1:650) és Phil. (1831). — A *conceptus* szó magyarosításával nagyon meg voltak akadva a nyelvújítók; próbát tettek a *fogás, fogat, fogam, fogony, észfogás, észfogal, megfogás, megfogal* szókkal, míg végre a Fog.-tól a magáénak vallott *fogalom* általánosan elfogadtatott. (Társ. 1:94). Innen *fogalmaz, fogalmazó* szintén Fog.-tól (1833). — A mai „fogalmazó-gyakornok” az 1845-i Hiv. Msz.-ban: *fogalom-gyakorló*. — *Fogalmazat*, Fog. (1836); *fogalmazodny*, Ball. (1854).

Fogamzatos. Jósika 1853 (Eszther): „empfindlich könnyen tenyésző vagy fogamzó”. Vö. Ny. 27:116. — *Fogamzat*: conception z. b. eines Kunstwerkes (Ball. 1854). — CzF.-ban sem az egyik, sem a másik nincs meg.

Foganatosítani. A Debr. Gramm. 1795-ben igazolni akarván azon állítását, hogy az *-atos* képzőjű melléktnevekhez az *-ít* igeképző nem járulhat, többek közt megemlítette azt is, mily képtelenség lenne,

ha valaki a *foganatos*-hoz az *-ítot* akarná függeszteni. (327. L), s ugyan-
ezt Szaklányi (Magy. Merk. 43. L) keményen kifigurázza. — A „kép-
telenség” nem is ötven mulva megvalósult. A Törv. tud. Szt. I. kiadá-
sában (1843) „effectuare” többek közt *foganatosítani* is. Igaz, hogy csak
sok vajúdás után. Fog.-nál (u. o.) *foganítani*, a Curia szótárában
(u. o.) *foganosítani*.

Fogász. I. sebész.

Fogat. fn. Kazinczy 1815 (Munk. 5:291). Vö. Szvor. Fejl.
ttn. — Sokáig a conceptust is *fogatnak* akarták nevezni, p. Bugát
1828 (Bonztud.) — *Egyfogatú, kétfogatú* Tzs. (1835). *Előfogat*, Debr.
Törv. Szt. (1837); *előfogatos*, Ball. (1854).

Fogazni. A NySz.-ban csakis a *fogzik* van meg, noha már
M.A.-nál conservatus: „fűrész-módra *fogazott*”. Ez a NySz.-ból kima-
rult. — Kreszn.-nél (1827), a nép ajkáról, „fogazni a kereket”.
Fogazat, zahn-werk. Tzs. (1838).

Fogékony. Bugát 1828 (Bonztud.). — Nyomban elfogadják
Stettner, Fogarasi, Széchenyi. (Vö. *capax* és *empfanglich*, Törv. tud.
Szt.). — Bugát sürűn alkalmazta az *-ékony* képzőt; ugyane munkájá-
ban: *küllékony, hegedékony*. — *Fogékonytalan*, *incapax* 1831 (Phil.),
ugyanolyan képzésű, mint a régi *érzékenytelen* (NySz.), ma *érzéketlen*. —
Helmeczynél 1834 (Jelenk. 296) meg is van a *fogéktalan*, *incapax*. —
Ball. (1890) különbséget tesz a *fogékonytalan* és a *fogéktalan* között. —
Kazinczynál (Pandekt., 6 köt.) az „*empfanglichkeit*”: *elfoghatóság*.

Foglalat. E szó régi (NySz.), csak a *contentum*, *summa*, *summa-
rium* jelentése új. — SzD. (Verskoszorú 3:147) és SI. — A Debreczeni
Grammatika helyteleníti: „Romának foglalatlja: Gallia, Hispania, Ger-
mania; Carthago, stb. nem azt teszi, hogy ezen országok benne vagy-
nak, hanem hogy ezeket magáévé tette (309 L) Szaklányi pedig így
figurázza ki: „a' kinek a' *Bor-tárjának foglalattya* jöfélé ó-bor; annak
a' legyen az intézettye, hogy azt meg tartsa”.

Foglalkozni. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „Fogáz-
kodni, öszvefogózkodtak a játékban”. — SI.-nál: *adhaerere*, *adhae-
rescere*. — Kunossnál 1835 (Gyal.): *foglalkozás*, *abonnement*; *foglal-
kodási szünet*: *abonnement suspendu*; de ugyanott: *engagiroz*: *fog-
lalkoztat*. — Tzs. 1838: *emivel foglalkozni*, *sich beschäftigen*. — A
mai értelmeket lásd Sim. Bal. (1899). *abonniren* és *engagiren* alatt.

Foglaló-mód. Debreczeni Grammatika (1795): *conjunctivus*.

Foglalvány. Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszorú 3:147 és 1792. (SzD.). Ugyanaz, mint *foglalat*. — *Befoglalvány*: a dolognak, p. o. levőinek contentuma, Berezafalvi 1787 (Szigv.). — *Foglalmány*, etwas erobertes, occupation Fog. (1836).

Fogyasztási adó. A nemzetgazdasági „consumtiót” Czövek (1822), Szlemenics (1823) *emésztésnek* nevezte: péld. „consumtio improductiva”: meddő emésztés (Törv. Sz.). — A consumtions-steuer (Honművész 1833; 223 l.) *emésztési adó*. — A Törv. tud. Mszt. tanúsága szerint gr. Széchenyi István volt az első, a ki ez értelemben a *fogyasztás* szóval élt. — Maga a *fogyasztási* is csak SzD.-nál (1792) jelentkezik először; azelőtt *fogyatni*.

Fogyatékos, Sándor István 1808 (Told.). Nála voltaképen *fogyatékos*: residuus, reliquus, v. defectuosus. Ő ugyanis azt állította már a Sokf. 7:187 l. hogy a *fogyadék* régenté *fogyadék* volt. — *Fogyatékos* Kreszu. (1827).

Fohász, Adámi 1760 (Ausführl. Sprachkunst. — Kazinczynál (Munk. VII. Gloss) „a *fohászkodás*” helyett. — Berzsenyi híres költeményének ezime eredetileg *fohászkodás* volt: Helmecey „javította ki”. A *fohász* igei voltát bizonyítja a codexekbeli *fohászda* NySz.

Fok, (gradus in circulo) Pethő 1812 (Mathesis). — Nála voltaképen *fog* és csak Bugát után (Bonextud. 1828) kezdtek a Közh. Esm. Tárában (1832) *foknak* írni. Vö. lajtörja *fogai* és *fokai*. — Dugonicsnál: iz. Bresztyenszkyknél *köriz*. — *Fokozat*, stufung, gradatio Kunoss 1834. (Szf.); *fokozatos* Kiss Mih. 1844 (Ujd. Sz.); *fokozni*, theilt in grade ein (Fog. 1845), steigern Ball. 1851 (Leguj. Sz.); *rangfokozat*, gradus honoris (Nagy, Hierolex. 1845); *lefokozni* l. a maga helyén. — *Felfokozni*, noha közhasználatú, egy szótárban sincs meg. — *Színfokozat*, Ball. (188.).

Folyadék, Molnár János 1777 (Fizika): „A *folyadéknak* alsó részei a felsőktől szüntelen nyomattatnak”. (4:25.) Így használja SzD. is (M. Muz. 1788. 1:58): „Vagy kéreggel emelt *folyadék* szolgáltak itallal”. — Dugonicsnál a. m. *köetkezmény*, *folyomány* (Tudák.) s ugyanígy 1848-ig a szótárakban. — A Dehr. Gramm.-nak az egész szó nem tetszik, mert „*folyad* ige nincs: ha pedig *folyadékból* módosult, mint *menedék*, *fonadék*, úgy inkább tenne progeniem pecorum. miut *ivadék* progenies piscium”.

Folyam. A régi irodalomban esakis „fluvius, fluentum, vagy

refugium, confugium". — Vö. folyamhely: asylum. SL. — „Cursus” értelemben a nyelvújítás hozta divatba, a *folyamat* helyett. — *Árfolyam* (Stettin. 1832); *érfolyam* (Ball. 1858), előbb *érfolyamat* (Tzs. 1835); *tanfolyam* (Fog. 1845). — Maga a *folyamat* is eredetileg *folyást* jelentett (NySz.) és csak a XVIII. század óta kezdtek cursus értelemben is használni, ilyformán: „jó folyamatja (folyása) van a dolognak” SzD. — *Folyamatos* MA.-nál, am. a mai gördülőkeny; Ball.-nál (1857): consequent, folgerecht, schussrichtig. — Ma a „folyamatos jelen”, „folyamatos múlt”, „folyamatos kiadvány” alatt valami „folytatólagos” dolgot értünk.

Folyamodvány, Fogarasi 1842 (recursus): előbb ugyanő tőle: *folyamodat* 1833. (DMM.). — *Felfolyamodni*, Tzs. (1838).

Folyékony, Nyulas 1800 (Erd. orv. vizek 1:32). — Verseghynél felváltva *folyulékonnyal*. (Lex.).

Folyó hó, Sándor István 1808 (Told.): „mensis labens, decurrens”. Nála voltaképen *folyó holdnap*. — *Folyó év* vagy *folyó esztendőre* simes példa a NySz.-ban, mert az 1:914 lapján levő csakis egy furcsa félreértés szüleménye. — Horányinál 1779 (Koporsó-Épület, 271): „folyó század ötödik esztendejében”. *Folyó szám* Ráth (Msz. 1853), *folyó számla* (Fog. Keresk. 1843); *folyóed tenni*, (Ball. 1881).

Folyóirat, Szemere 1810 (Munk. 3:19): Nála voltaképen *folyóírás* s jelentése zeitschrift. — Tzs. (1838) *folyóírás*: currentschrift, zeitschrift; Fog. (1845) *folyóirat*; Ball. (1846) *folyóírodalom*: journalistik.

Folyomány, Baróti Szabó Dávid (SzD. 1784): Nála a mai folyadék. — Verseghynél resultatum (Lex. 437); ugyanő nála *folyomány* az algebrai exponens. Mai értelme (corollarium) Fog. 1848.

Folyondár, Diószegi-Fazekas 1807 (Flör. 541): „tamus”. — Fog. (1836): schmerwurz, eine pflanze. — Kassai szerint (2:216) szegedi tájszó: Tsz. nem ismeri.

Folyós, Molnár János 1777 (Fiz. 2:24): flüssig. — Ugyanígy Berezafalvinál is (Tud. magy.). — *Folyósítani*: liquidiren, Ball. (1881)

Folytatólagos, Döbrentei 1833 (M. tud. társ. Jegyzőkönyvei): „a rendszabások *folytatólagos* vitatása”.

Folytonos (Baranya Várm. Tiszti szótára 1807) continens: *men-tenes* vagy *folytonos*. A matematikába Györy Sándor vitte be (Math. Műsz.). — Dugonicsnál: *huzamos*, Bolyainál: *szakadatlan*.

Fonákság (mai átrított értelmében) Kazinczy 1815, Szemere bizonyysága szerint (Munk. 2: 256).

Fonosor. Bugát azt mondja a Szh.-ban (1843), hogy az amalgam magyar nevét Szentpétery József, akkor élő híres ötvös-művésznek köszönjük. Ballagi Aladár azonban, a ki Szentpétery kéziratát olvasta, azt írja Kecskeméti W. Péter Ötvös könyve kiadásában (148. l.), hogy Szentpéterynél *foncsorolni*: amalgamieren. — Ebből az következik, hogy a *foncsor* főnevet Bugát vonta el a *foncsorolni* igéből s ő használta először 1836-ban (Tscharn. Phys.). — Különben *foncsorolni*, „*foncsallott* ezüst”, „*foncsallott* arany” a XVII. században élő Kecskeméti Péternél valóban előjön. — *Foncsorozni* (Tzs. 1838).

Fontoskodni. Berzsenyi Dániel 1829—1832. (Munkái 1864. 152. l.): „Az a Kazinczy, ki egybeült a legesekélyebb mikrológusi pepcesecsel szokott hajlódni és fontoskodni”. — Ballagi MN. szótárában még 1872-ben sincs meg, de a N. M. részben, már 1867-ben, wichtigthuerei: *fontoskodás*. CzF. sem ismeri.

Forda. Barczafalvi 1792. (Tud. magy. 27): tropus; ugyanez Verseghynél: szófordulat. — SL. nem fogadja el, valamint a Tud. társ. Zsebaz. sem: ellenben Fog. 1836. — CzF. szerint: „néhányek által javasolt, de eddig lábra nem kapott szó a metaphora magyar elnevezésére”. — Ujabb időkben a gazdák a „turnus”-ra használták.

Fordítmány. Fog. 1836 (Szt.): übersetzung.

Fordulatos. Simonyi—Ballaşa 1899 (Szt.): wendungsreich. — Előbb egy szótárunkban sincs meg.

Forgalom. Fogarasi 1843. (Keresk. Szt.): verkehr. — Előbb (Tzs. 1835) csak adás-vevés. — *Forgalmazni* Ball. (1857), előbb *forgalmítani* Fog. (1848). — *Forgalmas* még egy szótárunkban sincs meg.

Forgatag. Sándor István 1801. (Sokf. 7: 184). — Nála *förgeteg* és *foratag* mindegy; a wirbel jelentést később adták neki.

Forgatmány. Császár Ferencz 1840 (Vált. Msz.): „giro, girus”. — *Forgatmányos*: „der girator, kire a *foratag* hátrirat által hitelezői jogát átruházta”. (U. o.). — *Forgatmányozni* Ball. (Ker. Szt.).

Forgattyú. Sándor István 1801. (Sokf. 7: 184): „verticillum, verticulum, vagy quidquid verti solet”. — Különben a NySz. is említi egy „*forattyú*” (?) nevű játékot (Ny. 21: 211).

Forradalom. Horvát Endre 1831. (Árpád.): „És hév

forradalom képzelmét hányta vetette". (259). — *Revolutio* értelemben Szontaghnaál 1843-ban (*Propyl.* 78) és *Hírnök* (1844. év 181). — A szótárakban csak 1845 óta. (*Fog.*). — 1832-ben a *Jelenkor* (1:213): „az 1830-iki *ujulás* (*revolutio*)". — *Forradalmár* (*Ball.* 1854).

Forraszcso. Bugátnál 1833 (*Orv.*) *forrasztócső*, de már 1835-ben (*Tzs.*) dőlten szedve: löthréhren, *forraszcso* és a „loth”: *forrasz.* — Elvonás a *forraszt* igéből, mint a *támasz*, *tapasz* stb. a régi nyelvben.

Forrázat. Bugátnál 1833 (*Orv.*): *infusum*.

Forrongani. *Helmezy* 1834 (*Jelenkor* 198). — *Szemere Pál* (*Munk.* 3:133) 1816-ban írja *Kazineczynak*, hogy „*Literaturánk* mostani kora" ezimű munka megírását tervezi s hozzáteszi: „a *forrodás* vagy *forralgás* kora"; tehát akkor még a „forrongás" szó nem volt használatban. *Forrongás*: *brausen*, *gährung*. *Fog.* (1836).

Forrpont. A *forr* igetöt *Baróti Szabó* már 1789-ben (*Költ.* 1:12) főnévnek is vette: „hogy omol a sátán rettentő *forral* ölésc". Ma dühvel vagy hővel mondanók. — *Forrpont*, dőlten szedve, *Tzs.* (1835).

Foszladozni. *Bajza* 1829 (*Munk.* 3:95): „A ködfátyol azom időponthan foszladoz szét". — Egy szótárban sincs meg.

Födélzet. Ugy látszik, mintha a *födél* főnévhez egyenest hozzáfűggesztették volna a *-zet* képzőt. — E szót azonban megelőzte a *fődelezet* *Fog.* (1836) s ezt követte a *fűdelzet* *Fog.* (1845) és *Ball.* (1846); végre *Fog.* (1848): *födélzet*.

Födém. *Baróti Szabó Dávid* 1784. (*SzD.* 1. és 2. kiad.): „*házfedém* v. *fedél*; *fedémes*: *fedéles*, *fedett p. o. kert*; *fedény*, *ablak-fedény*: *-fedő*, *-takaró*; *fedelet*; *fedél*: *házfedelet*, *házfedél*; *fedőlék*, *födémény*, *fedezmény*. — Egy részük a nép nyelvéből vétethetett.

Födőzet. A *codex*ek korában a. m. „*lepel*, *boríték*, *takaró*": ugyanigy még *Benyák Bernátnál* is 1783-ban (*Okos Elm.* 103): „a *tiszteesség* egy drága *fedezet*, melly alatt kell megjelenni a világ piactán a böltsületet szerető szívnek". — *Bedeckung* és *deckung* *Fog.* (1836) és *Tzs.* (1838); *fedezetlen* *Tzs.* (1838.).

Főhadnagy. A *M. Hirmondóban* (1780) az *oberlieutenant*: *felhadnagy*; az *oberstlieutenant* pedig: *főhadnagy*. Ugyanigy *Mártonnál* 1803-ban, sőt még 1823-ban is *oberlieutenant* *felhadnagy*, de már *főhadnagy* is. — A régi irodalomban *főhadnagy* am. vezér.

Föladat, Bolyai 1832. (Arithm.). — Tzs. még 1835-ben is *föl-*
adás-nak, de 1838-ban már *föladat*nak nevezi a problémát. — Eötvös,
Toldy éltek fogytáig a régebb szót használták.

Föladni (denunciare), Sándor István 1808 (Told.) — Ez
értelemben a régi nyelv nem ismeri.

Föladvány, Thezarovich Gábor 1812 (Logyka VIII.):
problema. Nála *föladmány*. — Szótárban először Ball. (1857). —
Ugyanigy: *kiadmány*, expeditio Császár Ferencznél és Fogarasinál
(Törv. Szt.). *Kiadmányozni*: ausfertigen, expediren: *kiadmány*, Császár
Ferencz 1840 (Törv.), *kiadvány* Ráth (1853). — *Kiadvány*, könyvkiadás
értelmében, pl. a M. Tud. Akadémia kiadványa, egy szótárban sincs
meg. — *Beadmány*: exhibitum, eingereichte schrift Fog. (1845.).
Beadvány, ugyanezen értelemben Fog. (1848).

Fölbuzdulni, Sándor István 1808 (Told.): efferverescere;
felbuzditni u. o.: inflammare, animum alicui addere. — NySz.-ban
csakis *kibuzdul* és *megbuzdul*.

Föld-abrosz. Csak a XIX. század elején kezdik a mappát így
nevezni. (Bar. Vm. Tiszt. Szt. 12 és Márt. 1807). Ez utóbbinál 1803-ban
a „landkarte”; még *földkép*, *földrajz*, *mappa*.

Földelni. A nép nyelvéből véve. Tzs. (1838): *elföldelni* (elte-
metni) szintén a nép ajkáról 1841-ből, (Tzs.).

Földész, Fogarasi 1833 (DMM.): agricola: *földészet*, agricul-
tura. — Noha minden szótárban megvan, nem igen jött divatba. *a parva*

Földgömb, Bugát 1835 (Tzs. és Tscharn. 363). — SL-nál *földi*
gömb: Varga Mártonnál (1809) *földi gömböly*. — Vö. *éggömb*.

Földközi, Márton 1803 (Szt.): mittelländisch. — Bertalanfi-
nál 1757-ben (Vil. rövid. ism.) *földközepe*: mediterraneum.

Földművelés, Vargyas 1750 (Phras.) és Szönyi Benjamin
1774 (Gyerm. Fisikája. 69). Megvan már 1754-ben is (Selyem-eresztés
31. l), a föld megmunkálása értelmében. — A NySz. nem ismeri. —
MA.-nál *földművelés* a. m. plastes.

Földrajz. Legelőször Márt.-nál (1803) találom a jelentése: land.
karte: ugyanigy Kunossnál 1835-ben (Gyal. mappa alatt) és 1837-ben
is (Debr. Törv. Szt.), s minden közí szótáron végig egész 1867-ig
(Ball.). — Mai geographiai értelme, úgy látszik, a Toldy-féle Msz. (1858)
útján vált közkeletivé, noha a jelentését megtalálni már 1845-ben is

Nagy János Hierolexiconában. — A geographia PP.-nál *föld megírása*; a geographus Com.-nál *földleíró*; Mártonnál (1803) *geographie* és *geographisch*: *földleírás* és *földleírás*; Nyulasnál (Erd. Orv.) *földleíró*; Verseghynél (Lex.) *földleírás*; Tzs. (1835) és Fog. (1836) *földírat*.

Földrengés. A régi irodalomban csupán *földindulás*; SI.-nál *föld ingása, rezketése*. — Először Kresznericsnél (1827).

Földség. Hunfalvy János: *continent, festland*. — Előbb csakis szárazföld. — Nincs még meg sem CzF., sem Ball. Telj. Szt.-ban. — Először Ball. 1872.

Földszint. Baróti Szabó Dávid, 1792 (SzD.). A nép nyelvéből véve. — *Földszinti* Paulynál 1827-ben (Polg. igazg. 130.) a. m. horizontalis. — *Földszint, földszinti, parterre* Társalk. (1: 82); *földszintes* wagrrecht, horizontal Ball. 1857, ma *parterre* is: „*földszintes ptholy*“.

Földszoros. Az „isthmus“ a NySz.-ban *szoros föld*; PP.-nál: *föld szorulata*; SI.-nál *föld szorosa*; Fog.-nál (1836): *földszor*; Ball. (1843) *földszoros*.

Földtan. Bugát 1838. (Tud. tár 17: 1). Ugyanitt *földbuvár*, vagy *földtudós*: geológus.

Főleg. Kunoss 1834. (Szf.): *hauptsächlich, principaliter*. Ugyanő nála *főleges, principalis*. — Az előtt csakis *főként, főkép*.

Főlény. Jókai 1853 (Nagyszebeni Királybíró): „*ascendant* (fr.), azaz ama felsőségi hatás, melyet kiváló szellemek köznapi lények fölött gyakorolnak; hungarice eddig *auctoritás*“. — Vö. Ny. 27: 116. — CzF. nincs meg. — Legújabbban *főlényes* is: („*főlényesen* mosolygott“). Magy. Hirl. 38. sz.: 3.).

Fölfogni (auffassen, begreifen). — Ez értelemben a régi irodalom nem használta; legalább a NySz. egy példát sem idéz róla. — SzD., SI. sem ismeri. — Mártnál (1816) *auffassen, megérteni, megfogni*; *begreifen: megfogni, megérteni, által látui*. De ugyanő nála (1823) *auffassen: megfogni eszével, felfogni*; *auffassung: felfogás, megfogás*, t. i. eszével megértés; *auffassungvermögen: értelem, felfogó tehetség*. — Elterjedését e szerint, a XIX. század elejére tehetjük. — Sim. B.-nál (1899): *felfogás, felfogható* stb. — A német *auffassen* fordítása.

Fölrir, fn. P. Nagy László 1822 (Mesterszavak). — Kreszn.-nél nincs meg. — Kunoss (Gyal.) *inscriptio*; Nagy (Hiero.) *repraesentatio*.

Följogosítani, A „berechtigten, befugen“ Tzs. (1835): fölhatalmazni s jogot adni: Fog. (1845) *följogozni*, noha már Ball. (1843) *följogosítani*.

Fölkent, Szemere 1815 körül a közbeszédből idézi. (Följegyz. 2:123); „geweiht, gesalbt“. Tzs. (1838). — A Mondolat rosszsalja.

Fölkorbácsolni. Legújabbkori szó: még egy szótárbensínes meg.

Fölköszönteni, Ballagi 1854 (Szt.). Előbb: *ráköszönteni*, *elköszönteni* Fog. (1848).

Föllázítani, Sándor István 1808 (SI.): concitare ad seditionem.

Föllebbez, Sztrokay (Törv. Sz. az *uti* és *via appellata* czikkben). — Pázmánynál *föllyebbező*: superbus, qui supra vult videri, quam est. (Kreszn.). — SI.-nál *föllyebbezés*: ambitio. — Bar. vm. (1807) *följebbités*: licitatio.

Föllelkessedni. Egy szótárban sincs meg, valamint a *föllelkésíteni*, *föllelkésülni* sem.

Föllengeni, Barczafalvi 1787 (Szigv.). „Oda fel a levegő égben izeg-mozog“. Innen nála: *fellengér* a. m. léghajó. — SzD.-nál: *fellengező*: fennjáró; *fellengős* beszéd. *Föllengzős*, exaltatus Nagy János (Microlex.). — Mártonnál (1823): *fennlengés*, *fennlengő*.

Fölmentvény, Fogarasi 1833. (DMM.) lásd: „dispensatio. 1. (actus) fölmentés. 2. (res) fölmentvény. — Kunossnál 1835 (Gyal.) egyszerűen: *mentvény*.

Fölmondani. A *mondani* igéhez régente a *fel-* igekötő nem járult (NySz.). — 1795-ben Szaklányinál (Magy. Merk. 41. I.) *felmondani* a lakást. — 1799-ben Márt. (Szt.) „aufsagen: *felmondani*, felhagyni valamivel“. — Márt. (1803) „hersagen: *elmondani*, *felmondani*“. SI.-nál: „*felmondani* a pénzt, szállást, szolgálatot“. — Márt. (1807) „*felmondani* valamit németes magyarság; e helyett azt szoktuk mondani: *lemondani* valamiről“.

Fölöltő. Az „überrock“ Mártonnál (1803) „felső ruha“; Tzs. (1835): „felruha“; a Honderűben 1843 (1:39) *felöltő*. — Ez utóbbi azelőtt: *aermelkleid* Tzs. (1838).

Fölösíteni, Gyöngyösi 1700. (Char. 151). — Annyi mint: *szaporít*. — Vö. Ny. 27:251.

Fölöttleni, Baróti Szabó Dávid 1779 (P.M. 1:143): „haj-

sipotskákba *fel-ötlik* a nedv". — Itt tehát még át nem vitt értelemben, de már Tzs. (1838): erscheinen, auffallen.

Fölöttes, l. *alantus*.

Fölszállni. A szállni igéhez a régi nyelvben a *föl* igekötő nem járult (NySz.). — Szaklányi 1795-ben (Magy. Merk. 45) megrója a „felszállott a gabona árra” kifejezést. Gyergyai is azt állította, hogy „szállni *föl* nem lehet”. Vö. Ny. 2: 273.

Fölszínes, Széchenyi 1831 (Vil. 243): „a szó *felszínes* tolmácsa lelki érzéseinknek”. — Tzs. (1835): oberflächlich. — Széchenyinnél (u. o.) *felszínleg* és *felszínség* is (53. l.).

Föltengülni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). „Felépülni; majd feltengül betegségéből”. Vö. *föltöndülni* Ny. 25: 82.

Föltételes, Márton József 1803 (Szt.): bedingt; ugyanő nála: unbedingt, *feltétletlen*. Berzsenyinnél is a categoricus imperativus: *feltétletlen* észparancs. — Phil. (1831) *föltétlen*: inconditionatus; Tzs. (1838) *föltételezni*: bedingen.

Földület, Barczafalvi 1786 (M. Hirm. és Szigv.): superficies a geometráknál. — Részletesen tárgyalva (Adal. 254. l.). Érdekes a szóra nézve Berzsenyi nyilatkozata is. „Azon ellenvetéssel: nincs mérészni, tehát *mérészet* sem lehet, hidd el nekem semmit sem nyom; mert épen így nincs: *alkni, képelni, természetni, közelni, távolni*, mégis van *alkat, képlet, természet, közelet* és *távuolat*”. (Munk. 1804. 147. l.). Föltünők az efféle régi szavak is: *fekélyet* NySz.; *fedelet* SzD. s több efféle. — *Felületes* már a Mond.-ban megrója.

Földülfizetés, Georch 1804 (Honnyi Törv.): superinscriptio. Nála voltaképen *földülfiztetés*. — Mai alakja Fog.-nál 1833 (DMM.).

Földülvizsgálni. — Kunoss 1835-ben (Gyal.) a superrevisor, superrevisora még nem ismert alkalmas magyar szót. — 1846-ban Királyföldynél megvan már a *földülvizsgáló*; Ráthnál (1853) *földülvizsgálni, földülvizsgálat*. — Ez utóbbit, noha régi stílus curialisbeli latin szónak a fordítása, a Ny. (1: 365) németesnek mondta.

Fölvilágosítani. — A régi irodalom nyelvében az „elucidare, clarificare” világosítani, *kivilágosítani* MA., megvilágosítani; de a *felvilágosítani* egyszer sem fordul elő. Ez már a német hatás alatt, az *aufhellen, aufklären* mintájára jött divatba. Először Kreszn.-nél (1827), azután Tzs. (1835) *aufhellen, aufklären* alatt. — *Fölvilágosodni felvilá-*

gosulni szintén ismeretlennek a régi irodalomban. — Először Tzs. (1835) *au fgeklärt* alatt találom őket; előbb *megvilágosodni*.

Fölvonás, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „öt felvonásban lessz a játék”. — SI.-nál „felvonás a néző játékbán. Actus”. — *Felvonás-köz*: entre-acte, Honművész 1833 (371 L).

Fölzet, Sándor István 1808. (SI.). Nála voltaképen *felezet* s jelentése: superioritas rei alicujus, superficies. — Bar. vm. (1807) *fölzet*, rubrica; Fog. 1842 és HM. 1845 rubrum: *fölzet*, *felzet*.

Főnév. A „hauptwort” a Debreczeni Grammatikában (1795): *magában érthető név v. szó*: Mártonnál (1803): *főszó*; Tzs. (1835): *főnév*.

Főnnyezni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD. 59). — Ma is, akkor meg éppen szokatlan igeképzés. — Értelme: gügösködni.

Főnök, Helmeözy 1834 (Társalk. 351). Itt am. hauptling. — Sztrokaynál (Törv.): főúr, mágnás. Mai (chef, principal) jelentése Fogarasytól (1843). — Jórészt csak a Bachidőben jött forgalomba.

Főveg. — A Calepinus sajtóhibájából *söveg* helyett *főveg*nek nyomtatott s MA. PP. utján. (Vö. Ny. 18:463) tovább adott szót SzD. asszonyi süvegnek, Fog. (1836) „kappe”-nak, Tzs. (1838) kopfbedeckung-nak s haube-nak, CzF. „mindenfélre fejtakaró”-nak értelmezi. — Úgy látszik, a nép körében is elterjed már az eredeti *süveg* jelentéssel.

Főzemény, Faludi NySz. Ugyan ő tölté a *sütemény*.

Francia. A régi irodalom az országot nevezte *francziának* és *francziaországnak*, a nemzetet pedig *francziái-nak* *franczuznak* vagy *francznak*. De már a XVIII. században (Vetsei, Geogr. 1757) a nemzet is *francia* kezd lenni.

Frissíteni, Gyöngyösi 1693 (KJán. 457). U. o.: *frissülni*. Vö. Ny. 27:251. — 1661-ben *frissedni* áll *frissülni* helyett. Ny. 30:325.

Furdacos, Földi 1801. (Term. hist. 295): „ptinus, bohrrüffer”. Lásd Tzs. — Megvan már Márt.-nál is (1799).

Futam (fn.), Sándor István 1808 (SI.) — Réginek állítja, de a futamás és *futamal* bizonyítja, hogy igető. Egyetlen analógiája a *folgam*, mely főnév és igető is. — *Futamítani*, in die flucht jagen Fog. 1836; előbb *futamtatni*.

Futár. Elvonás a régi *futározn*i (MA.) igéből; megvan már

Kresznericsnél (1827), de értelmezés nélkül. — Fog.-nál (1836) találom először courier, lüfer jelentéssel; ugyanitt a lüfer: *futkár* (elvonás a futkároz-ból) és *futnok* is, ez utóbbi Szemerétől.

Futékony, Molnár Albertnél (1611) am. szökevény, refuga. — Geleji Katona mint példát említi az *-ékony* képzőre. — Nyulasnál (Erd. Orv. Viz. I.) am. a mai *illékony*.

Futoncz, A „carabus” Földinél (Term. hist. 1801), a nép nyelvéből vőve (Tzs.): *futrinka*; így van még Frivaldszky Imrénél is (Tud. Társ. Évk. II.) — *Futoncz* először Bugátnál (Szkh. 1843).

Fuvalmány, Gyöngyösi 1693 (Kem. Ján. 543), am. fuvatag. Vö. Ny. 27: 255. — SzD., SI.-nál megvan; CzF.-nál is, noha nem igen terjedt el.

Fuvalom, Gyöngyösi 1693 (Kem. Ján. 539): am. fúvás spiraculum. Ny. 27: 254.

Fuvattyú, Sándor István 1808 (SI.): „fúvó szerszám, blasbalg”.

Fuvola, Barczafalvi 1787. (Szegvárt). Nála voltaképen *fuvora* és *fuvorázni*: szerinte az *-ora* hangszerképző, vö. *zongora*; tehát = *fúr + ora*.

Függedelem, Miskolczi Gáspár 1654 (Angliai independentismus 79. l.). „A külső polgári társaságból is mindenféle rendes *függedelmet* el akar törölni”. — A NySz.-ban nincs meg; SzD. és SI.-nál a m. dependentia, subordinatio, tehát a mai *fegyelem* is. — Kunoss 1835 (Gyal.) a *függedelmet* *függelemre* rövidítette, s ebből *függelemes*: abhüngig Fog. (1836).

Függelék, Geleji Katona 1645. — Nála voltaképen *függő-lék*; mai alakja (1792) SzD.-nál. — Mondolat rosszalja. — Bar. vm. (1807). Verseghy (Lex.) és Bituicz 1834-ben (Math. Müsz.) az *ingát* akarták vele kifejezni.

Függélyes l. *függőleg*.

Független, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). Ugyanott: *függetlenség*. — *Függetleníteni*, Fog. 1845.

Függettyű, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): az órának lebegő tolla. — SI.-nál: perpendiculum. — Fog. 1836: *függettyű* a. m. *lógány* (l. i. inga).

Függön. Mártonnál (1803 és 1823) „senkbley”: *függőn*; Tsz. (1835) loth: *mérón, függön*; ugyanitt *függőgy, függőhid, függőláncz*.

Függőleg. Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): *dependenter*; SI.-nál: „magát el nem határozva, el nem tökölve”. — *Függőleges*, herabhängend (Márt. 1799), de már senkrecht is (Márt. 1803). — *Függély, függélyes*, Bugát 1828. (Bencztud.).

Függöny. Kmeth Dániel 1817 (Tud. Gyűjt. 6: 146.). Nála voltaképen pendulum és perpendiculum, vagyis a mai *inga és függő zsinór*; még ugyanígy a Közh. Esm. Tárában is. (Math. Sz.). — Mai „firhang” értelmében Helmecey kezdte használni a Társalkodóban 1832-ben. — SzD.: *előfüggő*. — *Függönyözni, kifüggönyözni*: drapieren Fog. (1836), mit gardinen versehen, Ball. (1890): *befüggönyözni* (ablakot) egy szótárban sincs meg.

Függvény. Baróti Szabó 1792. (SzD.). Nála *függmény* alakban és „kárpit, superlát” értelemben; SI.-nál: *quaste*; Verseghynél (Lex.) *inherentia*; Fogarasinál *vignette, etiquette*; még ugyanígy Czfk.-nál is; végre Győry Sándornál (1833) a matematikai értelemben vett *functio*. — *Függvényezni* Ball.-nál még legutóbb is (1890) a. m. „*etiquettiren, anzetteln*”.

Fültanú, 1 szemtanú.

Fürgencz. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). A régi *virgoncz* (MA.) szókélyes módosulata. A nyelvújítók szerettek a *fűrög, fűrög-fürgencz* példára hivatkozni, mikor a sok *-ancz*os főnével faragták.

Fürkészni. Vargyas 1750 (Phras.) *fürkészés*: *conquisitio*°. — A nép nyelvéből véve. — *Fürkész, fürkészel* Fog. (1836).

Fürtőzet. Gyöngyösi 1893 (Kem Ján. 364); a. m. *fürt*. Vö. Ny. 27: 254.

Fűszer, fűszerezni. Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1: Szótárj és 1792 (SzD.). — Az előtt *fűszerszám*. — SI.-nál: *aroma, condimentum, fűszer-írós, fűszeres, fűszerezni* (aromate conspergere, condire). — Fog. (Keresk. Szt. 1843): *fűszerész, fűszerészet*.

Fűvész. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Fűvet ismerő vagy fű-szedő. — Alkalmassint Benkő Józseftől való e szó. — SI.-nál: *fűvész, fűvészet, fűvészég, fűvészeni* (botanisare). — Márt. (1803): *fűvészker*. — PP.-nál (1801): *fűszérész*, botaniker, Molnár János után.

(M. könyvház). — Erre a mintára lett, jóval később, *gyümölcsész, gyümölcsészet*, pomologia Fog. (1845).

Füzér, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „a mi fel van füzve, vagy füzni-való. — A nép ajkáról véve. — *Füzértáncz*, cotillon (Ball. 1851): előbb körtáncz Ball. 1846.

Füzet, Kazinczy 1815. (Munk. 5:115.). Vö. Szvor. Fejl. tün. és Szem. 2:256. — Nála voltaképen blatt és csomó. — Mondolat ezt is rosszalta. — Kreszn. nem fogadja el. — Szótárilag Kun. Szf. (1834).

G.

Gagyogni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD): „gagyatolni, teretürázni, trécselni,” de már a 2-ik kiadásban: „a gyermekszóllás kezdete, lallare”. — SL-nál: *gagyogni, gagyogni, gügyögni*: blaterare, garrere, v. lallare, balbutire. — Kétségtelenül a nép ajkáról. Vö. Márt. és Kassai. — A Tsz.-ban nincs meg.

Gallyazni, Sándor István 1808 (Told.): frondere, frondescere, tehát gallyasodni; Kassainál ellenben (2:251), a nép ajkáról véve, defrondare arborem, ugyanígy Tsz. (1838). — *Gallyazat*, Tsz. (1835).

Gar. — A nagy *gar*ral járni székely mondást, szótárba szedve, legelőszőr (Phil. 102) találom. Innen elvonva: *gar*, stolz, hochmuth, Fog. 1836, s innen Kunoss furesa ötlete (Gyal. 1836), hogy a recensens: *gara*, recensencálni: *garálni* s a recensio: *garálat* legyen. Ball.-nál (1890) még megvan.

Gáz. Sándor István szerint (Sokféle 7:253) a *gázlőhely* régente *gúzhely* vagy éppen *gáz* lehetett. — 1828-ban, mikor a nemzetközi műszó, a gázvilágítás útján, a magyar nagy közönség ismeretkörébe is mindinkább behatolt, Bugátnak (Boncztud.) meg az jutott eszébe, hogy a régi *lábikra* helyett a *gáz* szót ajánlja*: radice[m] vocis *gázolni* ejus genuina significatio est vadum transire, quod cum primis musculorum suralium actione perficitur.* (Szé.). — Innen van Fog. (1836) szótárában ez a furesa egymás mellé állítás: *gáz* 1. die wade, 2. das gas. — Ez Mártonnál (1803): szesz, gözszesz, savanyúságszesz; 1823-ban levegő-szesz; Holmeczynél (1832) *légszesz*. — A *gáz* többszáma hol *gázok*, hol *gázak*; amaz még érezteti az idegent, ez már nem.

Gazdaságos. Márton József 1803 és 1807. (Szt.): vortheilhaft, wirtschaftlich. — A nép ajkáról.

Gazdász. Fogarasi 1845. évi Segédszótárában találom először a *gazdász* szót, mindamellett bajosan tőle van, mert CzF. (1864) maga is azt mondja: *gazdász* annyiban hibás alkatú szó, a mennyiben a *gazda* szótól származtatva, azt jelenti: *gazdával bántó* (mint juhász, kertész a m. juhval, kerttel bántó, a mi helytelen fogalom volna. Jobban talán: *ragyondsz**. — Ma már csak a gazdaságintézeti tanulók nevezik magukat *gazdászoknak*, talán azért, hogy a *jogászokhoz* hasonlítsanak. — A *nemzetgazdász* is ma már *nemzetgazdaság*.

Geny. Verseghy 1805. (Tiszt. Magy.). Elvonás a *genyedni*-ből.

Gép. Még sem Tzs. (1835), sem Fog. (1836) nem ismeri: először Tzs. (1838), dőlt szedéssel. Keletkezését e szerint 1836 vagy 37-re tehetjük. — A régi *gépely* megcsönkítése. — *Gépész*, Fog. (1845) előbb *gépelyész* Fog. (1836); *gépészet*, *gépezet* (előbb *gépelyzet*), *gépmű* Fog. (1845). — *Villanygép* Lugossy (Tud. tár 1840; jún. 371).

Gerinozes. Megvan már Cal.-nál 1584-ben; de itt, valamint a régi irodalomban általában, „rögös, göröngyös, koporcsos” a jelentése. — Mai értelmében Tzs. (1838).

Gerj. Vitkovics 1805 (Munk. 3:5). — Elvonás a *gerjed*-ből. — Nála: *regung*: Bugátnál 1833 (Orv. Szókönyv): *miasma*. — *Gerjes* u. o. *miasmaticus*, utóbb „*regsam*” (Ball. 1864).

Gerjedékeny. Geleji Katona István 1645 (NySz.): leicht entzündbar. — Ma: *erregbar*, *reizbar* Fog. (1836).

Gerjedelem. Faludi 1748. (Nem. assz. 157.). Ugyanő nála *gerjedelmes* (17.). Vö. Ny. 25:345. — *Gerjelem* a. m. *gerjedelem* (Tzs. 1838). Vö. *borzalom*. — *Gerjelmes* (Ball. 1864).

Gerle. A *gertliczt* a palóczság rövidítette *gerlère*, *gellère*, *gillère*. (Ny. 5:225; 21:46). Innen vette az irodalom nyelve. — Megvan már Tzs. (1835): *gerle*, *güli*, ez utóbbi még dőltén szedve.

Géza — Gyöző. — Sándor István írja a Sokfélében (7:144): „Szegedy gyanúja, hogy *Gejza* a mostani írással *Győzőnek* mondatott volna, szemlátomást helytelen, mert ha különben is megvizagállyuk, ezen három Fejedelmiünk semmi nagy győzedelmekkel nem dítsekedhetnek”. — 1843-ban (Hond. 356): „Gr. Amade Geyza (Viktor)“.

Gím. A régi nyelvben am. saarvastehen (NySz.), még SzD.-nál

is am. nőstény, p. o. őz v. szarvas: Benkő József a *gímet* „szarvas”-nak vette, Sándor István rothwildnak. (Vö. Sokféle 8:154). — Tzs. (1838) *gím-szarvas* l. szarvastesthöz, de ugyanott *gím* „rothwild”-et is tesz általában. — Hanák János 1845-ben (Term. rajz.) Benkő nyomán a szarvast (cervus, hirsch) elnevezte *gímnek*; nála van tehát *járorgím*, *irangím*, *közönséges gím* (25 l.). — Legújabbban Paszlavszky (Állattan, 1900) csakis a cervus elaphit nevezi *gím-szarvasnak*.

Gócz, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). „Kemencze, mely alatt tüzelnek”. — Székely tájszó; Sl. nem isméri és SzD.-ra utal. — *Gócz* (tűzhely). Jelenk. 1:77. — Tzs. 1835: brennpunkt is. — *Gócz-pont* (Ball. 1890).

Golyhó, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): — A nép nyelvéből. Vö. Tsz. és Adal. 284.

Golyó. A régi nyelvben csakis coleus, testiculus (Adal. 284). — Más értelemben SzD.-nál (1784 és 1792) először: *ketake-golyó* (stercus caprarum, Sl.) és *szemgolyó*; Bar. Vm. Tsz.-ban: *selyemgolyó* (galetae). Sl.-nál már globus. — A Mondolat s eleinte a Ny. is rosszalta.

Golyózni, ballotiren, Fogarasi 1843. A Törvtud. Szót. neki tulajdonítja s tőle veszi át a Keresk. Szótárból. (Jelenkor 1833. 299 l. még *golyóhisznai*.) — *Billiárdozni* értelemben megvan már 1835-ben (Kunoss, Gyalulati). — *Kigolyózni* még egy szótárban sincs.

Gomoly, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „kerékség, kerekdedség; a föld gomollya”. — *Gomolyag*: „tsomó, tsomolék” gombolyag”. — *Gomolyogni*: „láb alatt fenteregni, henteregni”. — A nép ajkáról vöve. — A *gomolyfelhő* összetételt Bugát (Szé.) magáénak vallja: cumulus, haufenwolke.

Gondnok, Császár Ferencz 1840 (Vált.): „csődületi *gondnok*: curator”. Fog.-nál (1843) *gondár*.

Gondolatjel, Mártonnál (1803) a „gedankenstreich” am. „figyelemjel”; 1823-ban: *gondolatgeus*. — Tzs. (1835): *gondolatjel*.

Gondozni. Sem CzF.-nál, sem Ball. Telj. Szl.-ban még nincs meg. — 1885-ben közölte a Nyr. (14:46), hogy Kis-Küküllőmegyében a kurátort *gondozónak* hívják. — Szótárilag először Ball. (1890): warten, pflegen, versorgen.

Górosó, Bugát 1836 (Tscharn. Phys.). — Bugát szerint (Szó-

halm.) a *gór* magyarul igen nagy-ot jelent; bizonyosságai a *górdió*, *górtyúk* és a *gorombu* szó gyökere: *gor*. (!).

Gordonka, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála *gordon* am. brúgó, bőgő, hegedű. — SI. maga nem ismeri, csakis SzD.-ra hivatkozik. — Kassai (1:257) szerint: a mi Helyalján brúgó, Egerben bőgő, az Erdélyben *gordon* (bass-geige). — Tsz.-ban nincs meg. — Tzs. (1835) violon: *gordon*, bőgő; violoncello: *gordonhegedű*, *gordonka*.

Gömb, Dugonics 1784 (Tudák.). Elvonás a *gömbölyű*-ből. „Ezen szó *gömbölyű* (mondja Dug. 2:139) fen-főroq a' magyaroknál, csudáalom, hogy veszhetett el a *gömb* szó, mivel úgy nem lehet *gömb* nélkül *gömbölyűt* mondani, mint harmat nélkül harmatot. Legalább ezzel is gazdagítsuk a magyar nyelvnek tárházát veszendő állapotjában“. A Debr. Gramm. megjegyzése ellenében, hogy a *gomb* és *gombolyag* analógiája nem elegendő erre az elvonásra, főlemlíthető a népies *gömböskü* is, a melyről a gömb leváladása már egészen természetes. — SI.-nál a *globus tormentarius ágyúgomb*, sőt *ágyúgombótz* is.

Göncz, Barczafalvi 1815 (Szemere Följegyz. közt 1:255): polus. „A *göntzöl* szekere nem megszaze van az Északi *göntzlöl*“. — Elvonás a *gönczöl* szóból. — Tarczy Lajos a physikai polaritást *gönczölősségnek*, a polarisatiót *gönczölítésnek* nevezte Természettanában.

Göngyölíteni, Sándor István 1808 (SI.). — A nép nyelvéből. — A Mondolat megütközött rajta. — Kassai (Szt.) *göngy* is. — Vas megyében *gönczölni* s ebből szintén elvonás útján *göncz*. (Tsz.). — Fog.-nál (1843): *göngy*, ballen; *göngyöl*, emballirt; *göngyölet*, emballage; *göngyűly*, tarx.

Gör, Sándor István 1808 (Told.). Nála am. cylindrus, walze, görgőfa. — Elvonás a *görögni*, *gördíteni* igékből. — *Görfa*, *görfügöny*, dölten szedve. Tzs. (1838). — A *görhid*, *görkárpit*, *görkorsi*, *görredőny*, *görzék* még ma is megvannak, legalább Ball.-nál (1890), mint a német *roll* ügyetlen fordításai.

Görbület, Bitnicz 1834 (Math.): curvatura. — „Curva duplicis curvaturae: kettős *görbületű görbe*“. (u. o.); *biegung* Tzs. (1835); *krümmung* Fog. (1836).

Gördület. A codexek korában „mennydörgés“ volt a jelentése (NySz.): azután kihal. — 1860 körül elevenedik fel újra, de most már *rhythmus*, *numerus*, *ebenmass in der rede* Ball. (1864): *gördültes*,

rhythmisch, ebenmässig (u. o.); *gördülékény*: geläufig, leichtfliegend Fog. (1845)

Göreb, Bugát 1833. (Orv. és Szh.): „est vox ex adjectivo *görbe*, curvus formata, cujus videlicet ultimae syllabae literae transpositae sunt“. — Tankönyvek, szótárak, sőt szépirók is elfogadták, de úgy látszik a régi *lombik* ki fogja teljesen szorítani.

Gőz. A *gőzzel való és gőzzel hajtott* jelzők elhagyásával alkotott összetételek közül megvan már 1807-ben (Márt.): *gőzermű*; 1823-ban (Márt.) *gőzhajó*, *gőzhajka*; 1832-ben (Társalk. 1:351) *gőzhajózás*; 1838-ban (Tzs.) *gőzköcsi*, *gőzmalom*; 1845-ben (Fog.) *gőzgolyó*, *gőzgép*, *gőzkazán*; 1854-ben (Ball.) *gőzmozdony*; 1857-ben (Ball.) *gőzmozgony* stb. Ilyen összetétell a *szélmalom*, *szélpuska* is.

Gőzkör, Sándor István 1808 (Told.): atmosphaera, dunstkreis. — Utóbb a luftkreis fordításaképen *levegőkör* (Közhaszn. Es-m. tára 1831. 1:470), de már Kunossnál (Szf. 1834): *légkör*.

Gubó, Kazinczy. Saját följegyzése szerint (Pandekt, 5:13). Jelentését nem adja. — „Gubacs“ értelemben megvan már SI-nál (1808). — Tzs. (1838) „cocon“ és einfaltspinsel értelemben is. Kazinczy alkalmasint az utóbbi értelemben használta. — Mindenesetre a nép nyelvéből van véve.

Gúla, Molnár János 1760. (R. Jel. Épül.). „Más egyéb toronyok Egyiptomban a görögöktől obeliscusoknak nevezettek: az olasz fordítás szerint pedig *gulyáknak* hivattatnak. Kászálius ezt a szót Frantzia eredetűnek tartja, mert ezeknél „aiguille“ tűt jelent. Mi ezt a szózatot megtarthatjuk a magyar nyelvben, míg a többi olasz szózatokon ki nem adunk“. (296—297 ll.). — Sándor István (Sokf. 9:59) és Kreszn. is Molnár Jánosra hivatkozik. — Vö. Adal. 291.

Gúny, Versegly 1805 (Tiszt. Magy.). — Elvonás a *gúnyol* igéből. „Mintha gyémántra akadtam volna — mondja Kisfaludy S. — úgy megörültem, midőn Verseglyben *magányt*, *szomjat*, *éhet*, *gúnyt* s *magamban dúhöt* találtam“. (Munk. 1893, 8. köt. 303.). — Vö. *éh NySz.*; *düh SzD.* — *Gúnyos*, Jelenkor (3:615). — *Gúnyirat*, *gúnykaczaj*, *gúnyvers* (Kunoss, Szf. 1834); *gúnykép* (Phil. 1834); *gúnyzó* (Tzs. 1838); *gúnymosoly* (Ball. 1843); *gúnydal* (Ball. 1854) stb.

Gúnynév, Szemere (Munk. 2:256).

Gúnyor, Barczafalvi 1787. (Szigvárt). „Szatira, széüosan

oktató beszéd“. — Érdekes, hogy a *gúnyor* majd húsz évvel korább való a *gúgnál*. — *Gúnyoros* (Tzs. 1838).

Gümő, Sándor István 1808 (Told.): „nodus, tuber, gibbus, protuberantia“. — Nála voltaképen *gömő*, ugyanigy Fog. 1836. — A nép nyelvéből véve. Vö. Tsz. — Tuberkel, tuberkulös (Tzs. 1838) és még CzF. is: *gumó*, *gumós*. — *Gümő*, tuberculum jelentéssel, először Bugátnál (Orv. 1833); *gümőkór*, *gümőkíros*. Balogh K. (Orv. Msz, 1883).

Gy.

Gyakorító ige, Thaisz András 1817 (Tud. Gyűjt. 12: 17). Nála voltaképen *gyakranító*; Pápaynál (M. Lit. 1808): *gyakorló* ige, a mai alak az 50-es években terjedt el. (Ball. (1857). — Verseghynél (Lex.) többszöröző ige.

Gyakorlat, Sándor István 1808 (Sl.): exercitium, usus. — Elvonás a régi *gyakorlatos* melléknévből. — Jelenk. (1: 443): praxis. A gymnasiumot a XVIII. század végén *gyakorlatosság*-nak akarták nevezni, a Révai ajánlta *mindenesség* (universitás) mintájára. Vö. Szaklányi Magyar Merkúr (1795: 41 l.). — *Hudgyakorlat*, Tzs. (1838).

Gyakorlatilag, Kunoss 1835 (Gyvá.). Előbb *gyakorlótay*, *gyakorlatosan* Fog. (DMM. 1833). — Ugyancsak Kunossnál *gyakorlati*, *practiens*, *Gyakorlatias*, noha közhasználatú, egy szótárunkban sincs meg.

Gyakorlott, Márton József 1803 és 1807 (Szt.): geübt: *gyakorlottság*, *gewandtheit*.

Gyakornok, Kunoss 1835 (Gyalulat). Vö. Törv. Tud. Műsz. — Fog.-nál 1836-ban első sorban *gyakorloncz*. — A fogalmazó *gyakornok* előbb „fogalomgyakorló“ Hiv. Msz. 1845.

Gyalogság, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) Előbb, úgy látszik, csak *gyalog sereg*, *gyalog katonaság* volt a neve. Vö. *lovasság*.

Gyám, Barczafalvi, 1787 (Szigvárt). „Pátronus vagy pátrona“. Elvonás a *gyámo*sból. — Rögtön elfogadta az egész irodalom; nemesak a Tiszti Szótárak, hanem a költők is: Csokonai, Horvát Endre stb. Sl.-nál *gyámfa*, *fulcrum ligneum*, *columna lignea*. Már a nép körében is el van terjedve. — Helmecczynél (Jel. 2: 52) motiválni: *gyámokélti*, utóbb *gyámélti*, Fog. (1848). *Gyámkodás* Ráth (1853).

Gyámuok, Szemere (Munk. 1: 47). — Kazinczy is neki tulajdonítja. (Pandekt. 5: 11).

Gyámság, Georch 1804. (Honnyi Törv. 1: 239).

Gyanítmány. A törvény-tudományi praesumptiónak sok neve volt: *föltétele, elővélemény, előköt, gyanítás, előgyanítás, igazvélés, ügytartás* (Törv.). — *Gyanítmány* (talán Zádortól?) Ball. (1851).

Gyanúskodni, Márton 1799 (Szt.): *verdacht haben*. Előbb csakis *gyanakodni*. — „*Verdächtig machen*“: *gyanúsá tenni, gyanúsígba hozni*. Már. (1823); *gyanúsítani, verdächtigen* Ball. (1854).

Gyanútlan. A *gyanút* a régi irodalom kétféle értelemben is használta: 1. a ki *gyanakodik*, 2. a mi *gyanút* gerjeszt (NySz.); de a *gyanútlan* nem ismerte. Először Fog.-nál (1836) találom. — Mártonnál (1803 és 1823) *verdachtlos* az. *gyanúságtalan*.

Gyár, Helmezy 1832 (Jelenkor 1: 53 és Phil. Műsz.). Elvonás a *gyárt* igéből. — Helm. úgy látszik szóbelileg már előbb közölte Széchenyivel, ki rögtön elfogadta és terjesztette (Vil. 1831. 466); ez okból neki is tulajdonították. — Toldy (M. Költ.) a *gyárt* is Szemerének tulajdonítja. Igaz, hogy Szem. Följegyz. közt (1: 222) az *erőmiv* (maschine) mellé, más tintával, oda van írva: *gyár*, de ebből csak az következik, hogy Szemere a *gépet* akarta *gyár-nak* nevezni. Nyulasnál 1800 (Erd. orv. viz.) *fahrica: gyártalom*. — Jelenk. 1: 194: *gyártvány, fabricatum*: Fog. (1845) már *gyártmány*. — *Gyárnok* Tzs. (1835), de már *gyáros* Tzs. (1838). — *Gyári* Fog. (1845); *gyáripár, gyármunkás* Ball. (1872).

Gyarmat, Szirmai Antal 1804 (Par. 110): „*Complura autem loca a Gyar fabricando nomen accepere, ita: Balassa-Gyarmat colonia ducis Balassa, Fejér-Gyarmat colonia alba, Fekete-gyarmat nigrae legionis, Füzes-Gyarmat colonia ad Salices*“: — E föltétele alapján lett a *colonia* magyarul *gyarmat*. — A Mondolat rosszalta. — Szemere (Följegyz. 1: 233) megemlíti, hogy Kulesár s dr. Kovács is használták. — *Gyarmatozni* (Jel. 1: 106), *gyarmatosítani* (Jel. 2: 423). — Sl.-nál *colonia: újlak, újszállás*: Geornehl: *szállásmány*.

Gyász. Új összetételei közül: *gyászbevezéd, gyászdal, gyászének* Sl.: *gyászseset, gyászev, gyászhír, gyászkisérlet, gyászműve, gyásztisztelt, gyászzene* Tzs. (1835); *gyászménet* Fog. (1845); *gyászszervertartás, gyász-ünnepély*, Nagy Ján. (Hierolex. 1845); *gyászejelentés* Ball. (Telj. Szt.); *gyásziinduló* Ball. (1881) stb. stb.

Gyér, Gyériteni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Az erdélyi népnyelvből. — *Gyérülni*, Fog. 1836. — A *gyér* mn. megvan ugyan a NySz.-ban, de Magyarországon nem igen ismerhették, mert a Mondolat megbotránkozott rajta. — *Gyérség*, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:118).

Gyermekek. A NySz. csakis gravidus, schwanger jelentéssel ismeri, noha a *gyermekeskedni*-re több adata van. — A kindisch azelőtt *gyermeki* volt. — *Gyermekek* kindisch értelemben megvan Márt. (1803).

Gyermeteg, Szemere (Munk. 1:47). „Legújabb időkben alakult szó a *naie* kifejezésére”. — mondja CzF. (1864).

Gyilok, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A *gyilkos*, (**gyalkos*, **gyolkos*) megvan a régi nyelvben is. A *gyilkos*-ból vonta el SzD. a *gyilok*-ot, de „ölés, gyilkosság” értelemben, s ebből képezte tovább a *gyilkolni* igét. — Sándor István viszont a *gyalkos*-ból a *gyalk*-ot, *gyalok*-ot vonta el pugio, sica jelentéssel. (Sokf. 1801 VII:188). Így tett Verseghy is, a ki a *dalkos*-ból a *dalk*-ot vonta el. (Tiszt. Magy. 127 és Phras. 1822: pugio, sica alatt). Verseghynél 1805 (Gramm. 23), *gyilk*: dolch, stilet; Réválnál 1806 (Elab. 234) *gyilok*: sica. *Legyilkolni* Tzs. (1835).

Gyógy, Bugát 1828 (Bonextud.). — Elvonás a *gyógyít*, *gyógyul* igékből, a mit az erdélyi helynevek: *Gyógy, Feredő-Gyógy, Gyógyputaka* is tetszetőssé tettek. (Vö. Ny. 11:234). — Fog.-nál (1836): cur, genesung. Összetételekben: *gyógygyerő, gyógygyű, gyógygytan, gyógygytudomány, gyógygyeiz* Bugát (Orv. 1833); *gyógygyr*, Kunoss (1834); *gyógygytár*, Fog. 1836); *gyógygyintézet* Kunoss (Gyal. 1835); *gyógygyforrás, gyógygyfűrő, gyógygykút* Tzs. (1838); *vízgyógygyintézet* Hirnök (1842); *gyógygyvöl* Bugát (Szé. 1843); *gyógygydíj, gyógygyhely*, Ball. (1857); *gyógygyeendég*, Ball. Legúj. m. Sz. (1851); *gyógygyhalás*, CzF. 1864; *gyógygykezelni* Ny. (1875), *gyógygyterem*, Ny. (1895) stb.

Gyógyász, Kisfaludy Károly. — Bugát mondja a Szóhalmazban: „Kisfaludy Carolus primus hac voce usus est; est vox e formativo personali -ász et verbi *gyógygytati* radice composita. — (Jelenkor 1:286). — *Gyógygyászat*, Tzs. 1835.

Gyógyszer, Bugát 1828. (Bonextud.) A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja ezt is és a *gyógygyszeraszt* is, megemlítvén, hogy „Pregardit pharmacopoeus pestiensis, vir cordatus, bonus omnino patriota” volt az első, a ki a ezimtblájára *gyógygyszertárt* iratott. —

A régi nyelvben: *orvoslani való szer*, Gyöngyösinél *orvosló-szer* (NySz.); SL-nál *orvos-szer*. — *Gyógyszer-áron, gyógyszeres* Bugát 1833 (Orv.); *gyógyszerészet, gyógyszerlan* Fog. (1836) *gyógyszerláros* Tzs. (1835).

Gyorsírás. A Társalkodó (1832: 119) írja, hogy „a gyorsírás (jelekkel beszéd után írás) hasznait ismervén s a nemzeti ellenőrség (controlle) e főszerejét, a nyilvánosság ezen jobb kezét honunkban is dívathá kívánván juttatni, gróf Andrássy György és gróf Károlyi György urak száz arany jutalmat rendelének annak, ki azt magáévá tévén, képes leszzen nemcsak a czélnak megfelelni, de másokat is mesterségébe avatni. Ezen felszólítás következtésében Borros Márton h. ügyvéd úr a gyorsírás tanulására szentelvén magát, s öt hónapot folytonos gyakorlása között töltvén el e nehéz mesterségnek, oly előmenetelt tett, hogy folyó évi januarius 29-ikén a nemzeti casino három óráig tartott nagy gyűlésén a vitákat nem minden szerencse nélkül írni le stenographiai jelekkel”. — *Gyorsíró* Társ. (1: 245); *gyorsírászat* Ball. (1854); *gyorsírni* Ball. (1872).

Gyorskocsi. Helmezy 1832 (Jelenk. 1: 571). — Előbb, a „diligence” ügyetlen fordítása: *szorgalomkocsi* is járta. (Fog. 1836) — P. Thewrewk Emil a *gyorskocsit* Huszthy Pálnak (1845) tulajdonította. (Ny. 10: 176). — Ugyanesak (Jelenk. 2: 96) *gyorsasajtó*. — Már SL-nál *gyorsdgyű* (Feldschlange, geschwindstück) s mint a legöregebb Leiter Jakob: *gyorsérő* (elasticitas, *Schnellkraft*); Tzs. (1838): *gyorshajó, gyorslóvész*. Utóbb *gyorsfudár* Fog. (1848); *gyorsvonat* Ball. (1872); *gyorsmenet, gyorsszállítmány* Ball. (1881) *gyorsárú*, Ball. (1890) stb.

Gyorsulás. Sztoczek 1858 (Toldy Mszt.): *acceleratio*. — A *gyorsulni* ige nincs meg sem a NySz.-ban, sem az 1848 előtti szótárakban: legelőször Ball.-nál találom (1854). — Physikai műszól, úgy látszik, Sztoczek alkalmazta először. Az *acceleratio* Molnárnál (1777), Vargánál (1808), Bugátnál (1836) *sietés*, Jedliknél (1850) *sebesedés*. — Ma az egyetemen: *sebesedés*, a műegyetemen: *gyorsulás*. Vagy-vagy!

Gyök. Dugonics 1798 (Tudák.). Az I. kiadásban még *gyökér*. — Elvonás a *gyökérből*: különben tájszó is. Ny. 8: 217, 218. és Kreszn. 1: 78. — Ugyanesak Dugonicsnál: *gyökjel*, *signum radicale*; *kőbgyök*. — Geornál (1804): *gyökös, gyökösség*; *radicalitas*. — Kunossnál (1834): *gyökszó, gyöknővény* (Ball. 1854); *gyöklözni* (Toldy Mszt. 1858); stb. *Gyököndis* egy szótárunkban sincs meg.

Gyöngéd. Kazinczy 1815 (Munk. VII. k. Tud. Gyljt. 1818. 3: 78 és Sztor. id. m. 20.). Maga Kazinczy így magyarázza: „Lett a

gyengéded szóból, melynek határozója: *gyengédeden* örökké azt jelentette: tenere, zärtlich. Úgy látszik, hogy a magánhangzón végződő mássalélrhetőknel a *ded* kicsinyítő *d*-vel cserélthetetik fel az euphonia kedvéért, mint *apréd, könnyűd* stb. *apródad, könnyűded* helyett". (Tud. Gyűjt. u. o.). Különben már Zvonarichnál a XVII. század elején többször előfordul *gyöngéden* NySz. — *Gyöngédtelen, unsanft* Tzs. (1835). Fog.-nál (1836): *gyöngéttlen*.

Gyöngélkedni, Sándor István 1808 (SI.): „molliter se gerere, esse delicatum, voluptuosum”. — *Gyengélkedés*, schwächlichkeiten (Fog. 1836); kränkeln, unpässlichkeiten (Tzs. 1835).

Gyönyör, Verseghy 1805 (Tiszt. Magy. 136.). — Rögtön elfogadta az egész költői irodalom: használta Kazinczy, Virág, Szemere s ez okból majd Kazinczynak, majd Szemerének tulajdonították (Ny. 10: 174, 176). Sőt maga Kazinczy is így ír Virág Benedek recensiójában: „Mit Vergnügen ward Recensent gewahr, dass Virág das durch Kazinczy geschaffene Wort *gyönyör* (adject. *deliciosus*, substantivum *voluptas*) gebraucht hat”. (Lév. 10: 370); a Pandektákban (5: 13) szintén azt mondja, hogy Verseghytől függetlenül jött rá. — A Mondolat és Sípós (ő és Új Magyar) rosszalta. — Elvonás a *gyönyörűből*. Vö. Adal. 274. — *Gyönyöríteni, gyönyörtelen* Tzs. (1838).

Győzelem, Gyöngyösi 1693. Erről Gy. maga így nyilatkozik: „Mikor a szónak középeből valamely hűtő vagy syllaba kivettetik, syncopénsk hívják a deákok. Ilyenek a deákoknál: Periculum, Piaculum pro Periculum. Piaculum. A Magyaroknál pedig: *győzelem* pro *győzodelem*, *guzsalya* pro *guzsallya*, a mint ezeket az én verseimben is úgy találai”. (Dug. kiad. I. köt. XLIII. és Ny. 27: 157). — *Győzelmes*, Kunoss Szf. (1834).

Gyű. Kunoss tanúsága szerint (Szf. 1834) Vajda Péter volt az első, a ki a kapszlit *gyűltoknak* nevezte. Ő maga, e minta szerint, a focusra *gyűlpontot* ajánlotta (Gyal. 1835). Ugyancz évben megvan már *gyűllég, gyűlpont, gyűlszer* (Tzs.), dölten szedve; Bugátnál 1836 (Tsch.) *gyűlampa*; Tzs. (1838): *gyűltalanítani*; Kiss Károlynál 1843 (Hud. Msz.): *gyűlgolyó, gyűluk, gyűpor* stb. s ugyanez évben Fog. (Keresk. Szt.) *gyűfa* v. *gyűfa*, Kunossnál 1835 (Gyal.) még *gyűjtőfácuka*. — *Gyűtáv*, Ball. (1854) s talán utolsónak: *gyűtűspuska*, Ball. (1872).

Gyuladalom, Gyöngyösi 1700 (Char. 195) a. m. „szenvedély, gerjedelem”. — Vö. Ny. 27: 254. — SI.-nál: incendium, ugyanígy CzF. — *Gyuladék*, breunstoff Tzs. (1838).

Gyulékony, Nyulas (Erd. orvosv. 1800. I: XXXIII.).

Gyulongani, Kazinczy (Pandekt. 5: 13). Jelentése: entflammen Ball. (1857).

Gyurma, Bugát 1828 (Bencztud.): „massa”. — Vö. tömeg.

Gyutacs, Kunoss 1835 (Gyal.): „capsula: a fegyvereknél gyűltok vagy *gyulacs*. Capsulás puská: *gyűltokos* vagy *gyulacsos* puská”. — Kiss Károlynál 1843 (Hadi Msz.): *gyujtacs* s végre *gyutacs* Ball. (1851). *Gyujtag*, zunder Fog. (1845).

Gyűjtelék, Kunoss 1835 (Gyal.): collecta. — *Gyűjtelékes*, Arany Jánosnál (Munk. 382): „gyűjtelékes czikkek”.

Gyűlde, Fogarasi 1845 (Szt.): „sammelplatz, versammlung, reunion”. Így nevezték a forradalom előtt a conservatívak pesti társaskörét. A Honderdben már 1844-ben szó van a *concordia-gyűldéről*. Vö. Petőfi: „A gyűlde ifjaihoz”.

Gyűledék, Baróti Szabo Dávid 1786 (Verskoszori 3: 148). Nála a. m. *gyűlevész*. — Fog. nál *gyűledék* a. m. aggregat.

Gyűlemény, Gyöngyösi 1674. (Mur. Ven. 14). Nála valójában csak *gyűleményes* fordul elő, maga a *gyűlemény* pedig Faludinál (NySz.). — SzD., SI.-nál: conventio, congregatio. — Ma inkább *gyűlevény*: 1. cumulus, coacervata massa, Bug. 1833 (Orv.) és Tsz.; 2. genyedség, rútság a kóros testben”. CzF. — Bugátnál: *gyűlevény*, *gyűlevényi állapot* (aggregat.-zustand). Tsch.

Gyülemleni, Bugát 1833 (Orv.): congregari, coacervari. — A köznyelvből véve. — Innen elvonva: *gyűlem*, aggregat. Fog. (1836).

Gyűlhely, Sándor István 1808 (SI.): „gyűlő hely, gyűlés helye, sammelplatz”.

Gyűlölet, gyűlöletes, Vargyas 1750. (Phras. az odium, odiosus, exosus, maligne alatt). — A *gyűlöletes* megvan ugyan Cal.-nál is, de az irodalom nem élt vele; s csakis SzD. és SI. honosították meg.

Gyümölcsész, l. fűvész.

Gyümölcsösíteni, Bertalanfi 1757 (Vil. rév. Esm. 47). — *Gyümölcsteleníteni*, *gyümölcstelenülni* Tsz. (1838).

Gyütremleni, Perecsenyi Nagy László 1804 (Orithia 12): *kigyütremlött* a gordusi csomó. — A nép nyelvében *felgyütremleni*.

H.

Habarcz. A „polypus” régi magyar neve (MA., PP., Földi Márk.) *habarnicza*. — A megcsönkített alakot először Bugátnál 1833 (Orv.) találom: Kunossnál 1835 (Gyal.) *habareza*. — A Phras.-ban (1750) *habarcz* am. *hibarez*. Vö. Tsz.

Hábor, Verseggy 1816 (Analyt.). — Elvonás a „háború”-ból. Vö. Ny. (14:399). — Kunoss 1834 (Szf.): *aufuhr*, *tumult*.

Had. E szó összetételei a régi irodalmi nyelvben, a *hadnagyon* kívül, mind tárgyi viszonyúak voltak: *hadgyűjtés*, *hadhirdetés*, *had-szerzés*, *hadtartás*, *hadviselés* stb. — Új összetételek: *had-állomány* (Ball. 1846), *had-apród* (Kiss K.: 1843), *hadbíró* (Ball. 1857, ezelőtt *hadügyész* is), *hadbiztos*, *hadcsoporth*, *hadépítész* (Kiss K. 1843), *had-erő*, *hadfi*, *hadgyakorlat*, *hadisten* (Tzs. 1838); *hadizenet* Sl.; *hadjuttalék*, *hadkötelek* (Ball. 1857); *hadkötelezettség*, Ball. (1881), *hadmozgalom*, *hadművészt*, (Ball. 1846); *hadművelet* (Ball. 1872); *hadnép* (Tzs. 1838, azelőtt *hadi nép*) *hadonizlop*, *hadparancsnok* (Kiss K. 1843); *hadsegéd* (Ball. 1846); *hadsereg*, *hadszárny*, *hadszemle* (Tzs. 1838); *hadtest* (Math.); *hadtörténet* (Kiss K. 1843); *hadtudomány*, *hadúr* (Székely Sándor 1822: *haldúr*; Vörösm 1825: *hadúr*), *hadügy* (Tzs. 1838); *hadvezér* (Vajda 1772. NySz., azelőtt *hadivezér*, még Faludinál is); *hadvizsgálat* (Tzs. 1838) stb.

Hadastyán, Samarjay 1843. (Ny. 23:227). Maga beszélte el, hogy e szót 1843-ban alkotta, s hogy az Athenaeum triumviratusa meg is dicsérte érte. — Készült az *aggyastyán* formájára, azon hiszemben, hogy a *styán* szóképző. Vö. Ny. 17:529. — Sl. *aggyütész*.

Hadász, Fogarasi 1845-i Segédszótárában találom először. — Kiss Károly 1843. (Hadi Msz.) még *hadtudón*. — *Hadászat* ugyancsak Fog. (1845). — *Harcászat* a. m. *harcos* és *harcászat* (taktika) még későbbiek. CzF. (1864).

Hadi törvény, Faludi NySz. — Ugyanő nála *hadi isten*, *hadi káplán*; Mikosnál: *hadi tiszt*; MA.-nál: *hadi hír*; legrégibb adat az EhrC.-ben: *hadi fegyver*. (NySz.).

Hadjárat, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.). — E szó, mintha régi volna, megvan a NySz.-ban is, de oda csakis tévedésből került bele.

Hadoszlop, Kiss Károly 1843 (Hadi MSz.): colonne. — Előbb: csapat, hadláb Tzs. (1835).

Hagyaték, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „hagyomás, hagyomány, hagyás”. — SI.-nál: reliquiae, residuum. — Mai verlassenschaft jelentése (Fog. 1836).

Hagyomány. E szó régi, „elhagyás, mandatum, traditio, bírság” értelemben (NySz.). — A legatum jelentése a XIX. század küszöbén, Nauásynál (1798), Georchnél és SI.-nál. — *Hagyományos*: legatarinus (SI), de traditionalis is Tzs. (1838). — *Hagyományozni* Pest Vm. (1806) fundator alatt.

Hajcsár. A hevesmegyei tájnyelvből vették. Helmecczynél actor boum. (Berzs. Vers. 1816. XLII.). — Kunosenál 1835 (Gyal.) a finansialis minister: *pénzhajtár*.

Hajcső, Molnár János 1777 (Phys.). — Nála ugyan többnyire *hajsip*, de *hajcsive* is (4: 46). capillarröhre. — Mai alakjában Varga Mártonnál 1808. (Term.). — *Hajcsővesség*, Bugátnál 1836. (Tsch.).

Hajdankor, Szemere 1813 (Munk. 3: 95). Tanácsot és utasítást instál Kazimczytól, nem jobb volna-e a *messze kor* helyett *hajdankor*? Ilyen a *jelen-kor* is.

Hajladék, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): clinamen, inclinamentum. SI.

Hajlam, Bugát 1833. (Orv. Szókönyv). — A Szóhalmazban határozottan magiának vallja. — *Hajlamos, hajlamostani* még egy szótárban sincsenek, noha már gyakran olvashatni őket.

Hajlat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): flexura, clinamen, sőt fornx (bolt) is; *hajlatos, flexilis*. SI. — Összetételben: *éghajlat*.

Hajhász, fn. Sándor István 1808 (Told.): quaesitor, inquisitor, vel pulsor ferarum. — Ugyanő nála *hajhászat*. — SzD. az igét *hajhászni* alakban írja; SI.-nál pedig *hajha*: vox feras vel pecora pelentium. — *Hajhász, vagy hajtár*: mükler, sensal Kunoss 1834 (Szf.).

Hajpor, Faludi 1748 (Munk. 142). — A NySz.-ból kimaradt. — SI.-nál: pulvis ad capillos albandos, haarpuder; *hajporozni*: pulvere capillari conspergere.

Hajsza, Kisfaludy Sándor (CzF. szerint): „Ciczke, Lepke, Fecske *hajsza*”. Agarászati műszó, máskép; *hajrá!* — Szótárban Ball. (1857) először: „hatz, hetz”.

Hajtalék, Dugonics 1784 (Tudák): parabola a geometriában. — Diószegiéknél 1807 (Füv. 34): „*kanyar*. A földmérők parabolájának legalkalmasabb magyar neve: *kanyar*: mert a mint az elhajtott kő, vagy *kanyarító* kanyarodva mégyen és esik le, éppen parabolát ír le.” — Nyírynél (Math.): „hajintó vonat”; Toldy Mésziban (1858) *egyenlők* is. — Ma már kihalt szónak tekinthető: a *kerülék*-kel együtt kiölte a harmadik testvércnek, a *mentelék*nek időtlensége.

Hajzat, Kazinczy 1814 (Pandekt. 6 köt. és Munk. 6:11): „*ge-lock*”. Vö. *dülöngani*. — Szótárban először Ball. (1854). Vö. Ny. (12:454).

Haladéktalan, Helmeccy 1834 (Jelenk. 85). — Fog. (1836) ohne anfschub. — Tzs. (1835) nem foglalja el. — Előbb: halaszthatatlan, haladék nélkül.

Haladvány, Jedlik 1850 (Term.): progressio, matematikai értelemben. — Dugonicsnál (Tudák) *folyamat*, Pethénél (1812) *folydagáló szer*, Bresztyenszky-nél (1827) *aránsor*, Győrynél (1832) *haladás*. Képzése hasonló az *eredmény*-éhez.

Halálbüntetés. — Régente „halálos büntetés vagy pedig halállal való büntetés”. Még sem Tzs. (1835), sem Fog. (1836) nem ismeri. Először Tzs. (1838), noha már Helmecczynél 1832-ben (Jelenk. 554). — *Halálsápadt*, Ball. (1881): todtenbleich: azelőtt *halálszínű*, Márt. (1833) és Tzs. (1838).

Halálozni, Faludi (NySz.). — *Elhalálozik, meghalálozik* igekötős alakban. Vajjon csakugyan ismeretlen volt-e előbb?

Halánték. Legelőször Miskolczy Ferencz Manuale Chirurgicumában találom (1742): *halántéksont*. — A NySz.-ban nincs meg. — SzD.-nál (1792): *halándék* is. — SI.-nál: *halándék, halánték, karánték*. — A Tsz.-ban *halánk* is.

Hálás, mn. Kazinczy (Szem. Munk. 2:256 szerint). — A régi irodalomban: *háladatos*. — Szemere, Följegyz. (2:124) szerint megvan már Kunicsnál is 1753-ban. — A Mondolat megbotránkozott rajta.

Haldokolni, Faludi (Ny. 25:345). — A nép nyelvében bizonyára megvolt már azelőtt is. — A NySz. nem ismeri.

Hall-. E szónak igerős összetételei Bugáttól származnak: úgy vélte, ha lehet *láthatár, látszó*, jó lesz a *hallideg, halljáról* (Boncztud. 1828) *hallterem* is auditoriumnak (Orv. 1833), *halleső* hőrohrnak (Tzs.

1835) stb. — Itt is bebizonyult, hogy a nyelvszokás nem követi mindig a logikát. Van ökrész, de nincs disznász, mint Gyulai Pál mondja.

Hallam, Ballagi 1846 (Szt.): der laut. Kétségtelenül a *szólam* mintájára. — *Hallamtani*, lautlehre Ball. (1851); *hallamos*, *hallamlík* Ball. (1857).

Hallgatag, Helmeczy 1832 (Jelenk. 1: 474): „*hallgatag-egyet-értés*”. — *Hallgatag*: stillschweigend, Fog. 1836.

Hallgatólajos, Fogarasi 1833 (DMM. „*tacitus*” alatt). — Mindamellett a Debr. Törv. Szt.-ban (1837): *tacitus consensus*, *hallgatással beegyezés*. Érdekes, hogy a *hallgatólajos* még CzF.-ban és Ball. Telj. Szt.-ban sincs meg.

Hallomány, Sándor István 1808. (SL): *auditus*, *auditió*.

Halmazni, Faludi (NySz.). — Lehet, hogy népies szó, noha a nép ajkáról nem hallani. — SL-nál: *congerere*, *acervare*, *cumulare*.

Halmazat (Phil.) a *physikai aggregatum* értelmében: — Fog.-nál (1835): *halmaz* nemcsak ige, hanem főnév is: *acervus*. — *Halmaz-állapot* (Ball. 1857). — *Elhalmazni*, überhäufen Tzs. (1835).

Háló-szoba, Faludi (NySz.). Új voltát Kazinczy következő följegyzése bizonyítja: „*Háló szoba*, mint *szántó föld* és *cladó leány*”. (Pandekt. 6 köt.). — Paludinál van először az *ebéllő-szoba*, *gyermek-szoba* is. Régente *háló*, *ebéllő* és *gyermekes ház* (NySz.).

Halottkém, Bugát 1833 (Orv.): *inspector mortuum*. Azon időtől a *chemikust vegykém*-nek is nevezték.

Hám, Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 22.): „Hogy ennek a gyökörszónak: *hám*, *epidermist* kell tenni, megmutatják ezek a származtatott szók: *hímlani*, *hámozni*; és így ez nem csak a lovak hámját teheti. — Bugátnál 1833 (Orv.): *epidermis*, *cuticula*. — *Hám-bőr* Fog. (1848); *hámréteg*, *hámsejt*. Ball. 1864.

Hamarítani, Faludi (Kreszn. szerint) „*hamarított tanács*”: *consilium praecipitanter initum*. — A NySz.-ból kimaradt.

Hamisítvány. Legelőször Ráth György 1853. évi Hiv. Mszt.-ban: *falsifikat*.

Hamvveder, Berzsenyi 1810 (Vesselőnyi hamvaihoz): „*S hamvvedredet bús czipruszággal illeti Mellpomenóm zokogva*.” — *Hamvadék*, *hamvasztani*, Tzs. (1838).

Hang — *Hang-adó* Tzs. (1838), Ball. (1854); *hang-árnyalat*, Ball. (1864); *hangjegy*, Kunoss (Gyal. 55); *hangjegyzés*, Ball. (1864); *hangláb* Kresznerics (1827); *hanglejtő*, Ball. (1864), előbb *hanglajtorja* Tzs. (1835); *hangszer* Társalk. (2: 15); *hangszerész* CzF. (1864); *hangszerezés*, *hangszerv* Ball. (1864); *hangszerzemény* Fog. (1836) stb.

Hangász, Ágoston Antal 1805. — Kazinczy (Lév. V. 433) Gr. Dessewffy Józseftől kérdi: ki az az Ágoston, a ki a *hangász* szót faragta? Dessewffy feleli (uo. 487), hogy érmindszenti plebános, a ki 1805-ben Magyar Iskola című könyvet írt. E szó, valamint a *hangdszat* (musica, Kunoss 1834) megvan ugyan még minden szótárunkban s a conservatoriumnak még az ötvenes években „hangászegyleti zenede” volt a neve; de ma már csak a könnyesebb cigányok nevezetik magukat *hangószóknak*.

Hanglejtés, Kunoss 1834 (Szf.): modulatio.

Hangnem, Verseghy 1820. (Lex. 453).

Hangnyomat, Kunoss 1835 (Gyal.): accentus. — *Hangnyomaték*, Ball. (1854); *hangnyomatékozás* CzF. (1864).

Hangolni, mai értelmében Vörösmarty. — „Qui hanc vocem primus in medium produxit, erat Vörösmarty: antea post germanicum passim *stimmel*, *stimmeli* dicebatur. (Bugár, Szóhalm. 174). *Elhangolni* s *elhangulni*, *verstimmen*, *verstimmt* werden Tzs. (1835); *elhangolódni*, Ball. (1872). *Lehangolni* Fog. (1848). A lelki *stimmungot* is *hangolatnak* nevezték eleinte: a *hangulat* a 40-es évek közepén kezdett divatba jönni. Fog. (1845).

Hangsúly, Kunoss 1835 (Gyal.): accentus. — Fog. 1836. — *Hangsúlyos*, *hangsúlyozni*: Fog. (1848).

Hangverseny, Helmezy 1833 (Jelenkor 510). — *Hangversenyezni* CzF.-nál még nincs meg; először Ball. (1881). — A *hangversenyző*-nek előbbi neve: *versenyelő* (Honműv. 1833: 405). — Márton-nál (1803 és 1823) concert: *muzsika-zajd*, *muzsika-zsinat*.

Hangzat, Gyöngyösi 1690. (Roxs. Kosz. 169): a m. *hang*. — V. ö.: Ny. 27: 254. — *Hangzás*, cottabus MA., a NySz.-ból kimaradt. — *Hangzatos* már SzD.-nál. — *Hangzatka*, sonett (Kunoss Szóf. 1834).

Hangyász, Földi 1801 (Term. hist.). — Megvan Márt.-nál is (1799): „egy emelő állat, ameisenbär.”

Hányados, Pethe 1812 (Mathesis). A „tizedes, százados”

formájára alkotott szó; Györy Sándor elfogadta s így jutott közhasználatba. Dugonicsnál a quotus = osztály; Bolyainál: mérőtárs. (Math. Msz.).

Hanyag. Sándor István 1808 (Sl). — A nép nyelvéből véve: „hanyag víz, aqua tepida.” Vö. Tsz. — Még 1834-ben is (Kunoss, Szóf.) *hanyag*, langy, lágy, meleg: laulich, lauwarm. Jelenkor 1834 (350) am. gleichgültig. — 1835-ben (Tzsz.) nachlässig: nachlässigkeit már *hanyag*, *hanyagság* is, de a *hanyagolni*, *elhanyagolni* még szokatlankul vannak megjelölve.

Hanyattszó. A „supinum” a Debreczeni Gramm-ban (1795) am. *hanyatló*; Ball. (1872): *hanyattszó*.

Hánylat. Györy Sándor 1832 (Math. Szt.): calculus *hánylás*. — 1862-ben (Akad. Ért. C. 3:66) így magyarázza: „calculus onnét vette nevét, mivel midőn még számítani nem tudtak, kavicsokkal *hányták* ki, hogy mennyi a keresett mennyiség, azaz *kihányták*, hogy *hány*? Innét a *hánydástól* a calculust csaknem szó szerinti: értelemben *hánylás* vagy *hánylás* által lehet kitenni.” — Vösz Armin János is szerette e csúf szót alkalmazni: *különbzékli hánylat*, *egészletli hánylat*. — Kihaltak tekinthető.

Harczias. Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): kriegerrisch.

Harsona. Bajza 1836 előtt. (Törv. Szt. tanúsága szerint, a „tuba” szónál). Nála credetileg *harsonya*. — Fog-nál (1836): *harsony*, *harsonya*: trompeta. — Végre Tzsz. (1838): *harsona*, *harsonás*, *harsonásni*.

Hasáb (prisma), Beregszászi Pál 1822 (Math.) — Bugát 1836 (Tsch.): „fissum frustum ligni prisma passim triangulare referens.” Megvan már Mártonnál (1803) *prisma*: hasábstest.

Hasbeszélő. Helmezy 1833-ban (Társ. 185) a bauchredner-t *hasbeszédnök*-nek, a Honművész ugyancsak 1833-ban *has-szónok*-nak (138 l.) nevezte. — Tzsz. (1835): *hasbeszélő*.

Hason. A régi nyelvben csak a *hasonfele* összetételben fordul elő. — SzD.-nál *hason*: hasonló, egyenlő és *hason-rész* (PM. 1: Szótár); Mondolat rosszalja. — *Hasonmérték*: symmetria Bugát 1828 (Boncz tud.) *Hasonalakú*, *hasoneredtű*, *hasonfajú*, *hasonnemű*, *hasonnerű*, *hasonszínű*, *hasontalan* (unähnlich) Tzsz. 1838; *hasonminőség* (CzF. 1864. — *Hasonulni* (assimiliren) Fog. 1845; *hasonulni* Ball. 1857. — *Áthasonulni*, *áthasonulni* CzF. (1862).

Hasonkép, Sándor István 1808 (Told.): „Exemplum, példa. Úgy látszik az „ebenbild“, fordítása (Fog. 1836).

Hasonlag, Bajza 1831 (Munk. 2:95.), a m. hasonlóképén. — Ball. 1846 (Szt.): *hasonlag*, gleichfalls, analog; *hasonlagos*: analogisch.

Hasonlótlan, Geleji Katona István 1645. (NySz. „életlen“ alatt). Vö. *egyenlőtlen*.

Hasonmás, Helmezy 1833 (Jel. 2:512) facsimile. — Jelenk. (1832:14): *hasonérték*.

Hasonszenyv, Bugát 1833. (Orv.): „vox composita e radicibus vocum *hasonló* et *szenvedni*.“ — Határozottan magáénak vallja. Magát a homocopathát utóbb *hasonszenyencz*-nek is nevezték. (Szh.); Bugát megjegyzi: mallem potius *hasonszenyész*.

Használni. A régi nyelvben csakis „nutzen gewähren, nützlich“ sein értelemben. — Második értelme: „brauchen, benützen“ először SzD.-nál: „hasznolom, hasznolom, vele élek, hasznát veszem, hasznosítom“ magyarázattal. *Használom* ezt v. amazt: hasznát veszem; vele-élek“ (2. kiad.) — SI.-nál: usare, usum accipere. — A Debr. Gramm. rosszalja: Szaklányi pedig (Magy. Merk. 45) így figurázza: „valamint igen kisség *használlják* a szegény marhák a mezőn való füvetket, úgy erősen *ártják* a poshadt vizeket.“ Baksay Sándor föl szólalt a *használatos* mai értelme ellen, de Szarvas pártolta. (Ny. 14:406) — *Elhasználni*, (Tzs. 1835); *felhasználni*, Ball. (1857), *kihasználni*, rosszalva (Ny. 8:34).

Haszonbér, haszonbérlet, George Illés 1804. (Törv. Msz.). Előbb s még utóbb is, sokáig: árenda, árendás. — *Haszonélvezet*: fruchtgenuss Ráth 1853; ez Ball. (1851) még *haszonvétel*.

Haszonvagy, Toldy 1822. (Isokr. 54) „Még Bessenyei Sándornál Ruhmsucht kilencz szótág: *dicsőségre való égygódás*, ma *dicsvág*. Így *bücsvág* Ehrsucht, *tetszvág*, Gefallsucht stb.“ (56).

Hasztalan, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:105): „hálóba kerítettvén, már *hasztalan!*... veszniek el kell.“ — SI.-nál is utilis; *hasztalanul*: frustra, invanum, incassum. — 1817-ben (Dessewffy, Bártfai: levelek, 15. l.): „hasztalan törekedés“.

Hatalmazni. — *Meghatalmazás*, plenipotenzia. George 1804. (Honnyí törv.): *hatalmazó*: plenipotentialis (Bar. vm.). — Előtte s még soká utána is: *teljes hatalom*. — A *hatalmaz* ige a régi nyelvben

csak ikes alakban jön elő: invalesco, augesco, praevaléo értelemben. (NySz.) — *Hatalmazény* Fog. 1835 (DMM.). — *Felhatalmazni*, Tzs. (1835).

Hatály, Szemere (Munk. 1:47). A Phil. Szt.-ban (energia, potentia) 1831-ből és a Társalkodóban (2:10) találom először; Fog.-nál 1836 még nincs meg, sem a Tud. Társ. Zsebsz.-ban 1838-ban. „Hatályos intézkedés” Honderű 1843 (2:607) és Ball. 1844. Eredeti értelme: intensitas, energia: *hatályos*: energikus. Mai jelentése a Bachidőben fejlődik ki: *hatályba lépni*, in Wirksamkeit treten. Ball. 1851. — *Hatályosítani, hatálytalan* Ball. 1857; *hatálytalanítani* CzF.

Hatány, CzF.-nél még nincs meg, de ugyanazon évben (1864) Ballaginál mint bölcészeti műszó: momentum; az orvosoknál viszont am. „hatószer”.

Határnap, Georch, 1804 (Törv. Szt.): terminus. Ugyanígy Bar. Vm. TSztban (1807) s ezenfelül *időhatár* is, valamint SzD.-nál (1792). Ennek megfordítása *határoló* 1825-ben Czöveknél (Törv. Szt.)

Határnok, Baróti Szabó Dávid 1792 (SxD.): *határkatona, határőr*. Még meg van CzF. és Ball. Telj. Sztban is. *Határör* Tzs. (1835).

Határolni, Pólya József (Szt. 1843): *határolt*, limitatus. — CzF. (1864). azt mondja: „németek által ajánlott újabb képzésű szó a német „bestimmen” szónak kifejezésére, bölcseleti értelemben.” — Ball. ugyancsak 1864-ben: a. m. umgrenzen, valamint *körülhatárolni* is.

Határozat, Fejér György 1810. (Log. 46). — A régi nyelvben is megvolt *határ* értelemben (NySz. és Phras. limes alatt.) Fejérnél a. m. determinatio, vagyis a mai meghatározás. (SzD). — A mai „beschluss” érteleme (Fog. 1836). — SzD.-nál ez is: „a beszéd meghatározatlanya.” *Határozatlan* még SzD.-nál is a. m. „határtalan”: mai értelme (indeterminatus) Dugonicsnál kezd kibontakozni. (Math.) — *Határozottság* Fog. (1833.)

Határozni. — *Elhatározni*, a régi nyelvben a. m. limito, limitem pono. „Morva vize, melly Magyarországot elhatározza a Morvaországtól.” (Heltai, Krón. 366.). Ily értelemben még SI.-nál is. — A mai „bestimmen, festsetzen, entscheiden, beschliessen” jelentés Fejér Györgynél 1810 (Emb. kim.) és Tzs. (1835). — Mártonnál (1803) mindez *meghatározni*.

Határozás. Először Bar. Vm. Tszban (1807.): ugyanitt a cassa : pénzszár.

Hatáskör. Széchenyi 1831 (Vih. 50.). — Törv. Szt. sphaera activitatis alatt Kölesseyből idézi. — Bugát a (Szé.ban) határozottan magáénak vallja.

Hátirat. Stettner 1832 (Váltójog). Vö. Kunoss (Szóf. 1834). Már Szirmaynál is (Gloss. 1806): *hátírás*. — *Hátírti* Tzs. (1835), dőlő betűkkel szedve.

Hátralék. Bitnicz 1831. (Gazd. Szt.): restantia. Nála voltaképen *hátralét*, a Pápaynál 1807 (Veszpr.) lévő *hátralétele* rövidítése. Egész 1848-ig csakis *hátralék*. — Szabó József Bányászati Szótárában (1848) van először *hátralék*, az akkor már divatos: *illeték*, *járadék*, *jutalék*, *szóralék* stb. mintájára idomítva. A nép *hátralékre* javította. (Ny. 25 : 317). *Adó-hátralék* Ball. (1857); *bérhátralék*, Ball. (1890). — *Hátralékos* Ball. (1881).

Hátrálni. Faludi 1748 (NySz.). — Hihetőbb, hogy a *hátra-áll* egyberántása, mintsem a *hátra* ih. továbbképzése. — *Hátrállatni*, SzD. *Hátrulat*, rückzug, retirade Kiss Károly 1843 (II. Msz.)

Hátrány. Noha Jedlik Természettanában (1830) találom először, nem hiszem, hogy tőle eredne. — Szótárban először Ball.-nál (1851). — Az *előny* mintájára, bámulatos merészséggel alkotva. — *Hátrányos* Ball. (1872). *Hátrányos (nachteilig) = Salvány* 184.

Hatvány. Györy Sándor 1833. (Math. Műszót. potentia alatt). Dugonicsnál. Bresztyenszky-nél: *kar*; Pethőnél *hatalom*; Bolyainál: *cselekedet*. — A kézi szótárakban csak 1846 körül jut bele (Ball. Királyföldy); ugyanakkor: *potenzíren* = *hatványtól*, *hatványosít*, *hatványol*, *cseleltényez*. — A mai *hatványoz* (Ball. 1848).

Hátvéd. Szontagh Gusztáv 1834 (Math.): arriere garde. Ugyanazon évben Kunossnál is (Szf.). — *Hátlap*, Jelenkor (1 : 554). — *Háttér*, Tud.-tár 1834 (1 : 245).

-ház. Ujabb összetételek: *árvaház* SI. *bérház*, Ball. 1854 (előbb béres-ház NySz.); *kávéház*, Faludi, 1748 (előbb kávésház, PP.); *órház*, *serház*, SzD. 1792 (ser-árolóház), *sóház*, *szerzetház* (Bar. Vm.), *telepház* u. o.; *váltóház* (Bar. Vm.); *vámház* (telonium, Pestm. Tiszt. Szt.), *zálogház* SI.

Hazafi. A NySz.-ban csakis *haza fia* és *hazafiá*. *Hazafi* már

1799-ben Mártonnál: *hazafüsitni*, Szirm. 1806. (Gloss.) — *Hazafas* és *hazafiatlan* CzF. (1864), amaz előbb mindig csak *hazafüti*.

Házalni, Kalmár György 1770 (Prodr.). Nála am. házban. otthon ülni (Ny. 29:168); de már Sándor Istvánnál (1808): *hausiren*.

Héber, Ballagi Mór 1841 („A héber költészetéről”). — Tzs. 1838) még csak *zsido* Fog.-nál (1845) már megvan a *héber*, *héberség*.

Hegesztelni, Arany János (Eszmény és való). Vö. Ny. Ny. 5:556. — Az engesztel, vigasztal mintájára.

Hegymögi. Sem CzF.-nél, sem Ball. Telj. Szt.-ban még nincs meg. Először Ball. (1872): *ultramontan*. — A Ny.-ben megtámadták, de helyeselték is. (1:197).

Helyeselni, Fogarasi 1836 (Szt.): „*helyeslés*, *helyeslet*: billigung”. — Előbb „helybenhagyni, jóváhagyni, javalni”. Márt. (1823) és Tzs. (1835).

Helyesírás, Révai (Phil. Müsz.) — MA. és PP.-nél: *igazán írás*.

Helyesíteni, Pápay S. 1807 (Veszpr. Tiszt. Szt.): *legitimare*. „*helyesíteni*, igazítani, helyesnek, igaznak megmutatni”. — Verseghy a logikai deductiót nevezte *helyesítésnek*. (Lex. 129). — Ball. (1890): *berichtigen*. Ugyanitt: *helyesbíteni*.

Helyettes, Barczafalvi 1786 (Szigvart). — A régi nyelvből *magános* és *faludnyál otthonos* példaképekül szolgálhattak: ugyanígy Bar. vm. (1806) *mellettes*: *adjunctus*, *adlateratus*. — *Helyettesíteni*, *surrogare* 1837 (Debr.).

Helyetteszni, Kunoss 1835 (Gyal.): *substituere*.

Helyezni. Sándor István 1808 (Told.): *locare*, *collocare*: *helyezkedni*: *locum capere*, *sedem figere*. — Azelőtt (NySz. és SzD.) *helyezni* és *helyhezkedni*. — *Áthelyezni*, Kunoss 1835. (Gyal.).

Helyírat, Sándor István 1808 (Told.). Nála voltaképen *helyírás*, *topographia*. — Tzs. (1838): *helyírat*: ugyanitt *helyszín*. CzF. (1864): *helyszínelni*. — Ball. (1881): *helyszínrész*.

Helyiség, Helmeczy 1833 (Jelenkor 101): *localität*.

Helynevek. — *Aba*: *desiderium*; *Adony*: *fulcimen*; *Bagota*: *perfidia*; *Báth*: *pernoctatio*; *Bán*, *Bánk*, *Bana*: *nedificium*; *Csaba*: *habitaclum*; *Gyarak*: *aestimatio*; *Kál*, *Káló*: *possessio hereditaria*; *Keszi*: *pratun*; *Táp*: *alimentum*. Révaiból idézi Szem. (Följegyz.).

Helynök, Nagy János 1845 (Hierolex.): vicarius.

Helyőrség l. *testőr*.

Helyrajz, Bugát 1833 (Orv.): topographia: *helyrajzi*: topographicus.

Helyrehozni, Faludi (Munk. 675). A NySz.-ból kimaradt. Vö. Ny. 25:345. — A régi nyelvben: *helyére hozni* NySz.

Helyteleníteni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.).

Helytelenkedni, Gyöngyösi 1693 (Kem. Ján. 383). Vö. Ny. 27:251. — Nála am. „helyét nem találja.” — Mai értelmé SI-nál.

Helyzet, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) Nála voltaképen *helyeztet*. SI-nál már *helyezet* is. — *Helyzet*, Bugát 1833 (Orv.) és Tsz. 1835. — *Helyhezkedni* SzD.: *helyezkedni* SI.

Hemzsegni, Gvadányi 1791. (NySz.). — SzD.-nál is. (1792). — A nép nyelvéből.

Henczegni, Mándy Péter. (CzF. szerint): „A Tisza vidékén am. hanyakodni.” — Tsz. nem ismeri.

Henger, Dugonics 1784 (Tudák.) Elvonás a *hengereg*-ből, mint a *mosoly*, sőtár a *mosolyog-* és *sóvárog*-ból, vagy már MA-nál a *hőmpöly* (NySz.). — Azt vetették ellene, hogy a *henger* PP. voltaképen „hóhér”, a mit viszont Diószegiék (Füv. 17) a *hévér* és *hever* különbözőségével akartak megegyeztetni. — *Hengeres* (Füv. 17). — *Hengere*lni Fog. (1835); *hengerezni*. Tsz. (1838).

Herczegiteni l. *isteníteni*.

Hervadékonny, Gelczi Katona István 1645 (NySz.). — Ugyanaz a mi a mai *heretag* (Kunoss, Szf. 1834).

Hevély, Jósika 1853. (Gord. eszmó): „a mi az embert hevíti, felrzza: emotio”. — Ny. 27:116. Ball. (1872) megkérdőjelezi: CzF.-ban nincs meg. — Legújabbban a Budapesti Hírlap *hevedelemre* javítja (?), holott az *adalom* képző szintúgy nem függedhet mellék- vagy főnévhez, mint az *ály* képző.

Heveny, Vargyas 1750 (Phras. aetius alatt): „hévtség, forróság”. — Elvonás a *hevenyében* szótól. Vö. Tsz.: *heventiben* — Kónyi-nál (Diszes Erköltöskre . . . 1775: 109. l.) és SzD.-nál am. *heves*, s az utóbbinál: *hevenykedni* = *heveskedni*, SI-nál: *praeipitanter* agere. — SzD.-nál: megütötte a *hév*, *heveteg*, a *gabonát*. — A *hevenyt* mint

melléknevet Bugát (Boncztud. 1828) a recensre foglalja le, a következő indokolással: „pro epitheto” „recens” genuinam expressionem non habuimus; *újdon* quidem in quibusdam casibus usui bene describit, sed de herba recenti vix possemus *újdon fű* dicere, et *heveny* in hoc casu tantum metaphoricè summi potest, quasi intelligeres: herbam in flagranti, id est nunc primo a radice avulsam esse”. (SzH. 185). — Csapodi *hevenyész*-sel (Ny. 14:124) akarta kiszorítani.

Hevenyészni. A Honművész 1833-ban (30 l.) az akkoriban híres improvisatort, Langenschwarzot *hevenyész-költész*-nek nevezi, így adván okát: „hevenyében költeményeket fog készíteni s így méltán *hevenyész*-nek nevezhetjük őtet magyarul”. — Ugyanott az improvisatio: *hevenyész*, s a következő számban a 39. lapon már nem *hevenyész*, hanem *hevenyész*. Mint ige: *hevenyészni* improvisiren Fog. (1836): Kunossnál (Gyal. 1835) ugyanez *hevenyezni*.

Heverészni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A nép nyelvéből.

Hévület, Kazinczy 1815 (Munk. 5:36): leidenschaft. Vö. Ny. (4:77).

Hézagpótló. A „Lückenbüßer” 1835-ben (Tzs.) *hézagpótló* s ugyanígy még 1864-ben Ball.-nál is: másfelől „die lücke ausfüllen”. Mártonnál (1823) a *hiányosságot kipotholni* s innen utóbb *hiánypótló*. E két kifejezés összekeveréséből támadt a *hézagpótló* CzF. (1864).

Hiány. Elvonás a *heányos*, *hijános* melléknévből. (Vö. Ny. 9:158). — Megvan már Hallernél a XVII. század végén, de csak a XIX. században terjed el. Bar. Vm. (1807): defectus: *héjány*. — *Hiány* nem jobb-e mint *hijánosság* s ha jó *hijános*, miért nem *hiján*? Kérli Kazinczy 1815-ben (Pandekt. 6. köt.). Verseghynél 1817-ben (M. Gramm.): *hiányjel*. — Tzs. (1835) *hiány*: abgang, mangel.

Hiányolni. Helmezy 1833 (Jelenkor, 686) am. a mai „hiányozni.” — Ball. (1864) *hiányolni*: vermissen, bemängeln, ausstellenungen machen; *hiánylat*: defect, ausfall. — *Hiányzani*, fehlen, mangeln Fog (1836), Tzs. (1838) itt még dülten szedve. — *Hiányosítani*, facere mancum, defectivum SI. (1808).

Hibázni. A régi irodalomban egyaránt megvolt, ugyanazon jelentéssel, *hibálni* és *hibázni* (NySz.); de az el igekötő egyikhez sem járult. — A nép nyelvében meg kellett lennie az *elhibázni* igének is. Mártonnál (1799) megvan már.

Hibáztatni. Megvan már 1838-ban (Tsz.): beschuldigen, eines fehlers anklagen. A Honderű 1844-ben (1:451) megjegyzi, hogy ez voltaképen annyit tesz: „széközlöni, hogy hibázzék”, s a *hibáztatni*-t ajánlja helyette, a „helyesleni, javasolni, magasztalni” mintájára.

Hidász. Kresznerics 1827 (Math. Műsz.): pontonier. — *Hidászat* Bull. (1872). *Hidázat:* brückung Tzs. (1838), holott maga a *hidazni* ige csak CzF. (1867).

Hidegvér, Sándor István 1808 (Told.): „hideg vérrel venni”. — Kresznerics hozzáteszi: *hidegvér*, sang froid.

Higany. Bugát 1828 (Bonztud.). — Valószínűleg nem a régi *higanyú* (NySz.), hanem a *híg anyag* lebegett előtte, noha a *higany*, minden bizonynyal „folyadék” jelentésben, említve van már Helmecky-nél (Berzs. Vers. 1816: X).

Himbálni, Faludi, 1748 (NySz.). — *Himba, hinta, hintálni,* SzD. — A nép nyelvéből.

Himnemű, Márton 1803 (Szt.) masculinum: *hímnem, hímnemű szó.* — Benyáknál 1780 körül (Ny. 20:424) *hímes nem.* — A Debr. Gramm.-ban (1785): férjfiúi nem.

Himpor, Földi 1801. (Term. Hist. 348): pollen. — SzD., SI. Kreszn. nem ismeri. — Mártonnál (1799) *magpor.* — Dószegi-Fazekas 1807 (Füv. 7.) elfogadják s megtoldják a *hímsszál*-l (filamentum).

Hirdetmény, George 1804 (Honnyi törv.) edictum: *közhirdetmény.* — Bar., Pest, Veszpr. m. Tiszti szót., Szirm. Gloss. elfogadják. — SI.-nál *hirdeteény.*

Hiresztelni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): rebesgetni, hírré tenni. — SI.-nál: divulgare, publicare. — Mondolat rossz-szalja. — A régi irodalomban csakis *híresztelni*, (NySz.). — A nép ajkán eredetileg *hírhesztelni* lehetett. Vö. *hírjesztelni* Tsz.

Hírezní. A Nyelvőr ajánlotta 1875-ben (4:483), hogy a telegráfot *hírzőnek* v. *hírezőnek*, a telegrafiát *hírzés* vagy *hírezésnek*, a telegrammot *hírzet* v. *hírzeménynek*, a telegrafálóit pedig *hírzemi* vagy *hírezní-nek* nevezzük. Ballagi (1890) bevette a szótárába, de elpendült minden nyom nélkül.

Hirhedt, Jósika 1857 (Rejtett seb): „berüchtigt, azaz rossz-hírű, pl. *hirhedt* zsivány: a *híres, hírneves, nagyhírű* tudós vagy mű-

vész. A kettőt kár lenne összetévesztetni*. Vö. Ny. 27:116. — E megkülönböztetést az irodalom előbb nem ismerte. „Hirhedt zonésze a világnak” (Vörösmarty Liszthez). Vö. CzF.

Hirlemény, Helmecczy 1834 (Jelenkor, 676): bulletin. — Noha minden szótárunkban megvan ma is s jól is van alkotva, mégsem terjedt el. Ugyanő a journalistát *hírésznek* akarta nevezni (Jelenkor, 3:818).

Hírnök. — Szaklányi már 1795-ben kifigurázza az akkortájt „hirlap” értelemben javasolt *hírneklet**. A magyar *hírnekkek* s a német *idővények**. Ez utóbbi nyilván a „zeitung” fordítása. — A mai *hírnök* Helmecczytól van (Phil. Msz. 130); a Közhasznú Em. tárában, 1832-ben (4:57) am. *kurir*. Ez Horvát Istvánnál 1822-ben (Aurora): *hírész*. — Kunoss 1835-ben a „póstát” akarta *hírnök*-nek nevezni. (Gyal.)

Hitbér, Kölcsey (Törv. Msz. szerint): arba sponsalistica.

Hitbizomány, Fogarasi 1833 (DMM.): fidei commissum. Előbb „hitre bízott jószág” vagy *hitrebizomány* (Törv.).

Hitelesíteni, Georch 1804 (Honnyi Törv. I:239).

Hitoletlen, Geleji Katona István 1845 (NySz.): incredibilis, absurdus. — Ma *hitetlenség*: misseredit és *hitetlenn* unbecidet.

Hitelezni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): pénzt hitelezni valakinek vagy valakitől, költségnözni: *hitelező* (creditor). — Sl.-nál (427): dare facultatem, potestatem.

Hiteljegy Helmecczy 1833 (Jelenkor 451).

Hitrege, Kunoss 1834 (Szf.): mythus; ugyanitt *hüszónok*. — *Hüszakadár*. Nagy János 1845 (Hierolex.). — *Hüszónoklat* Fog. (1836). *Hüttérítő*. Fog. (1845). Ez utóbbi szó, noha szokatlan alkotású, mert nem *hítel*, hanem *hitre lérit*, ma már nem kelt megütközést; ellenben a *hitoktatót*, mely most kezd elterjedni, ugyanczen okból még sokszor megrojják. Vö. Ny. (35:548).

Hiú. Kazinczy 1816-ban írja be Pandektái 6. kötetébe: „Hiú előttünk elmúlót jelentett, most eitel, kevélykedő értelmében”. Megjegyzendő, hogy „eitel” már 1803-ban (Mart. Szt.) *hiú* is, és „eitelkeit” *hiúság* is.

Hiúsítani. Legelőször Tzs. (1835)-ben találom: „ver-eiteln”, *elhiúsodni*, *elhiúsítani*. — Fog. (1836): eitel machen; *hiúskodni* (előbb

hívságozkodni Faludi), eitel. seyn. — *Hüüsdni*. Tzs. (1838). — *Hüü-*
sulni, *meghüüsulni* Honderü (1843. 1:659) és Fog. (1845). — *Meg-*
hüüsitani Ráth (1853). — Lásd *-süni*.

Hivatalnok. Fogarasi 1833. (DDM., *officialis* alatt). A M. Tud. Társ. Zsebszótárában még 1838-ban sincs meg s jobbatán csakis a Bach-korszakban vált közkeletűvé.

Hivatás. A „vocatio” előbb csak *hívás*, *meghívás*. Legelőször 1834-ben (Phil. Szt.) találom a *hivatást*. — Tzs. (1835). beruf. — *Hivatásos* még CzF.-nél nincs; először Ball. (1872). — *Hivatott*, *hiva-*
tottwig, CzF. (1864); Ball.-ból (1890) ki van felejtve. — *Hivatott*:
erwähnt, angezogen Ball. (1864).

Hivatkozni. Először Bar. Vm. Tszl.-ban (1807) provocare jelen-
tésben; (Jelenkor 2:380) és Fog.-nál (1833) appellare: 1) *ráhivat-*
kozni, 2) *főlebb hivatkozni*, főlebb vinni. — Kunoss (1834) sich beru-
fen, citare, appellare: *hivatkozal*: berufung, citatio, appellatio.

Hivékeny. Geleji Katona István 1645 (NySz.): credu-
lus, leichtgläubig. — Jobb szó, mint akár a Kazinczy-féle *huzelékény*-
(Mond.), akár a *hízekény* Fog. (1845), akár a *hiedékény* (Phil.).

Hívni. — Föl igekötővel is élt már a codexek korában; azután
kihalt. (NySz.). Kreszn.-nél sincs meg. — Márt.-nál (1807) hinaufrufen. —
„Auffordern” értelemben Ball. (1843).

Hízelegni. Még sem Mártonnál, sem Kresznericsnél nincs meg.
Először Kunoss Szf.-ben (1834), noha bizonyára már előbb is megvolt
a neologusoknál. — *Behízelegni* Tzs. (1835). — Előbb csakis *hízelkedni*.

Hóbortos. Baróti Szabó Dávid (Vö. Kreszn.). A köz-
beszédből véve. — Innen elvonva: *hóbort*, Kreszn.-nél értelmezés nél-
kül: Ball. (1864): der rappel.

Hódítmány. Először 1864 (CzF.).

Hófehér. Faludi 1748 (NySz.) — Ugyanilyen nála: *páznitzöld*
(607), *pihekönnyű*. — Volt idő, mikor az ilyen összetételeket nyelvünk
természetével meg nem férőknek mondták, noha Rimainál *tejfehér*,
Zrinyinél *jéghideg*, M.A.-nál *tűzveres* (NySz.). — *Hófehérké*-nek nevezi
a Bp. Hrl. az „edelweiss”-ot (Ny. 16:372).

Hogyan. Feltűnő, hogy a míg az *ígyen*, *ígyan* a régi iro-
dalomban sokszor előfordul, a *hogyan*-ra egy adat sincs (NySz.). —
Először Phras. (1750) „quomodo”: *hogy-hogy*, *miként*, *miképen*, *hogyan*,

mimódon. — Azután SzD. és SI.-nál. — *Akárhogyan, valahogyan* SI. — *Hárhogyan, sehogyan*, noha közkeletűek, egy szótárban sincsenek meg. — Mindannyia a nép nyelvéből.

Homályosítani. — A régi irodalomban az *el-* igekötő nem járult sem ehhez, sem a *homályosodni, homályosulni* igékhez. (NySz.). — Kresznericsnél, Mártonnál sincsenek meg. — Először Tzs. (1838).

Homlokzat, Baróti Szabó Dávid (1792) SzD.: ház-homloka. — *Homlokozni* ige nincs és nem is volt.

Homor, Verseghy 1805 (Tiszt. Magy.). — Elvonás a *homorúból*. — *Homoritni*. Tzs. (1835).

Hon, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — „*Honnyéből* kiköltözni; *honnyét* elárulni; *honnyóban* gyűlöletes.” Vargyasnál is patria: *honnyunk*. (Phras.). — A régi nyelvben is megvolt, de már a XVIII. században szokatlan lehetett, mert a Mondolat az indexre tette. — „Nem *honyi*, mondja Verseghy (Lex. 224), hanem *honi*, mert ez a *hon* gyökből formált szó”. — *Honolni* (Fog. 1845); *hontalan* (Tzs. 1835); *hontalanít* (CzF. 1864). — Vörösmarty (Munk. 11:156) szerint *angol-honi, német-honi* törhetők, mert a szónak első része a másik szó törzsekös értelmével (*hon* = *heimath*) semmi összecütkezésbe nem jő. De mily képtelenség — mondja — a *külhon, külhoni*!

Honfiúsítani, Kunoss 1834 (Szf.): in indigenam recipere. — *Honfius* Tzs. (1838); *hazafias* sokkal későbbi. (L. *hazafi*).

Honleány, Helmecey 1832. (Jel. 1:595): patriota. Ugyanigy már előbb: *honfi* (Puky 1830); *honfiárs* Fog (1836): *honpolgár* Fog. (1846). — „Hogy az indigena és patriota szavaknak szellemileg különböző értelmét nyelvünkön kifejezhessük, Kunoss jónak véli az indigenát *honfi*val, patriotát pedig *hazafi*val jelenteni.” (Szf. 1834:31). — *Hon-szeretet* (Kun. 1835), *honvégy* (Berzs. Vers. 1816): Sándor Istvánunk tulajdonítva, noha ennél nem találom.

Honos, l. Otthonos.

Honosítani, Helmecey 1832 (Jelenk. 1:2 és 235): naturalizare. — Ugyanott (1:309) *nemzetesített* is naturalisált. — *Honosodni, honosulni* Tzs. (1838); *meghonosítani*, Ráth (1853); *meghonosodni* (SzD.), *meghonosulni*. Ball. (1857).

Honvéd, Kisfaludy Károly 1821. „Nem estigged s *honvéd* tisztét teljesíti. Mig győz, vagy testhantok közt sírt talál”. (Az Élet korai

ezimfi versében). — P. Thewrewk József 1834-ben „Honvéd” cím alatt egy munkát adott ki. (Ny. 10:174). — Kunossnál 1835 (Gyalulat): *insurgens*, ugyanekkor (Tsz.) *am. „landwehre. vagyis a mai honvédelem,* ugyanígy Kiss Károlynál 1843 (Hadi Műsz.) s még Ball. 1848-iki szótárában is. — 1848 márczius 19-én, mikor „a nemzetőrségi tanácsban” tizenkét új zászlóalj föllállítását határozták el, Kiss Károly, idézve Kisfaludy versét, ajánlotta, hogy a nevek *honvéd* legyen, a mi nyomban el is fogadtatott. (Toldy, Irodalmi Beszédek, 2:76). — Ugyancsak 1848-ból a „*honvédelmi bizottmány*”. — Ráthnál (1853) *die landwehr: honvédség; landwehrmann: honvéd, s a landesvertheidigung: honvédelem.* „Polgár, légy *hazavéd* . . . egy epigramm kezdete a 48-előtti időkből. (Tóth Béla szíves közlése).

Hord. A *hord* igetöt 1848 előtt nem alkalmazták összetett szók képzésére. A német hivatalos hatás 1850 után indította meg: *hord-cró* (tragweite, Ball. 1851); *hordképesség*, Ball. (1864); *hordkör* (a. m. *hordter*) CzF. 1864; *hordszék* (Jósika 1857, v. 6. Ny. 28:118), *hordszék*, (Bérczy, Vad. Szt. 1860.). A sokat kárhoztatott *hordár* szó is a német hivatalos szótárban (Ráth, 1853) fordul elő legelőször; a ki csinálta (Zádor?), bizonyosan a *büvár, csapodár, csiszár* stb. analógiájára támaszkodott s nehezen gondolt arra, hogy rossz szót csinált. — Arany László elbeszélése szerint a hatvanas években volt a Király-utczában egy kurta-koresma, melynek czimtábláján ez állott: „zum hordar — a trágerhoz”.

Hordalék. Györry Sándor 1832 (Math.) „*geschiebe: hordalék, hordovány*”. Ball. 1872. — CzF.-ban nincs meg.

Hordnok. — A Pesti Hirlap 1901. X. 18. száma 5. lapján: „Anglia . . . a vad eröszak *hordnokává* süllyed”. — Nincs meg egy szótárunkban sem. — Nyilvánvaló, hogy a külpolitikai hírek írója, német lap fekvődvén előtte, a „tráger”-t akarta lefordítani; érezte, hogy sem a *hordó*, sem a *hordár* nem felelne meg. Legyen tehát *hordnok*! „Oszlopa, fentartója, személyesítője, képviselője” stb. nem jutott eszébe, annyira elvakította a „tráger”.

Horgony. Schuster János 1830 előtt. Bugát (Szék. az -any czikkben). — „Nevét *horgas* törésétől kapta.” (CzF.).

Horgony. (Már 1829-ben Páknál Vad. tud. 2:200). E szerint P. Thewrewk Emil tévedett, midőn Jósikának tulajdonította. (Ny. 10:174). — Megvan a Jelenkorban is 1832 (1:215). — *Horgonyozni* Tsz. (1835), még dölten szedve.

Hornyolat, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD).

Horty, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:26): „dühödött *hortyal* ne keverje fel álmát*. — Elvonás a *hortyog* igéből.

Horzsolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „horzsolódni, elhorzsolódni*. — A nép nyelvéből.

Hossz, Dugonics 1784. (Tudákosság). Elvonás az *egy hosszában, se vége se hossza* stb. kifejezésekből. Nála: *linea*; péld. *linea curva: horgas hossz*, *linea parallela: egyközű hossz*. — SL. óta *longitudo*. — Kreszn. nem fogadja el.

Hosszadalmas, Faludi 1748. (NySz.). Nála *hosszadalom* nem fordul elő. — SL-nál: *proximitas, proximitudo*.

Hosszmérték, Verseghy 1820 (Lex. 104). Ő a vonalzót (linealót) nevezte *hosszmérték*nek. — Mai *Längenmass* jelentése Tsz. (1835.).

Hozadék, Nánási 1798. (Test. 23). „Ezen Urához vitt jószágot a Deákok hívják *Allatura*, Magyarul legjobban kitchetjük: *Hozadék**. — Nála tehát voltaképen *hozomény*; ma „erträgniss“ (Ball. 1890).

Hozomány, Geröch 1806 (Honnyi törv. 2:218).

Hökhurut, Bugát 1833. (Orv.): „*keuchhusten**. A Szh.-ban így magyarázza: „est vox composita e radice verbi *hökkenni*, quod prae terrore profundam et sonoram inspirationem significat, et ex voce *hurut**. — Határozottan magáénak vallja. — Az orvosok az úri családokban e szót nagyon elterjesztették, mert *szamárhurut*ba már csak mégsem eshetik úrigyerek.

Hölgy. A régi irodalom nyelvében am. „feleség, menyasszony, szerető (NySz.): csakis Verseghytől, Kazinczytól fogva általában „nő“ is. Kaz. megjegyzi, hogy ő élt először e szóval versben. — Szemere így esőfölködik az orthológusokkal: „ha a hölgy nem jó, talán „kellometes fejérszemélyt“ mondjunk. Följegyz. (2:125). — Stettner 1832-ben így akarta az *asszony*, *hölgy*, *nőember* és *nő* viszonyát szabályozni: *foemina* = *nőember*; *domina* = *asszony*; *uxor* = *nő*; *nupta* = *hölgy*. (Törv. tud. Szt. az „*uxor*“ czikkben)

Hömérő. Megvan már Márt.-nál (1823). Kreszn.-nél (1827), sőt Math. Szt. szerint meg volna Verseghynél (Lex.) is. A physikák közül először Bugátnál (Tsch.): azelőtt *melegmérő* volt a neve (Márt. 1803).

Hőfok Bugát 1836. (Tscharn. 1:151).

Hőmérséklet, Bugát 1843. (Szh.). — Ugyanebben az értelemben *mérséklet* már Nyulasnál 1800-ban; *légmérséklet* Trattner Károlynál (Phil.). — *Hőmérsek*, Schirklhuber 1845 (Term.).

Hős, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). „Heros, fortis, animosus, strenuus, magnanimus” Sl. — A régi nyelvben megvolt, de a XVIII. században ez az érteleme el volt halva. — A Mondolat ki is figurázza. — A költői nyelvbe Szemere vitte be (Kazinczy, Pandekt. 5:11), viszont Szemere szerint Kazinczy és Berzsenyi. (Szemere, Munk. 2:256). — *Hősköltemény, hősszellem, hőstörténet, hőstett, hősnő, hősi, hősileg* Tzs. 1835.

Hulla, Pólya vagy Szemere 1843. — Toldy és Szvorényi az utóbbinak, Bug. (Szh.) amannak tulajdonítja; Szarvas híhásan Bugátnak (Ny. 10:403). — Fogarasinál (1848) *aas*, de már Ball.-nál 1851-ben *leiche* a jelentése. Különben megtehet, hogy Pólyának Szemere szóbelileg ajánlotta. — Göcsejben *hulla*: lehullott vagy hullófélben levő valami (Tsz.).

Hulladékony, Baróti Szabó Dávid 1786. (Verskoszorú 3:148): *hullékony*, leicht herabfallend Fog. (1848): *hullatag*, dülten szedve, hinfällig Tzs. (1835).

Hullám, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II. kiad.): *hullámos, hullámozik, hullámozat*. — Kazinczynál *hullámozol* és *hullámozik* is. Vö. *dulogyni*. Kassai hozzá teszi, hogy dunántúli szó a Balaton körül. — Előbb ismeretlen az irodalomban.

Hulló-csillag, Molnár János 1777. (Fiz. 2:141). — „A stella cadens” fordítása.

Húrozni, Márton 1803 (Szt.): *besaiten, bekároznai, felhározni*. — *Húrozat*, *besaitung* Fog. (1836).

Huszár (a sakkjátékban). Csokonai (Munk. 191). — Egész napjainkig *lónak* vagy *ugrónak* nevezték.

Huzal, Jedlik 1850. (Term.): „Ezen szó, sodrony (drath) helyett, a vonal formájára képeztetett.” A Toldyféle Msztban (1858) hozzáteszi Jedlik: „a drótot ma már nem sodorják, hanem huzzák”.

Huzam, Bugát 1828 (Boncztud.): *bélhuzam*, tractus intestinalis. — Kunossnál 1835 (Gyal.): „tractus, zug.” — Elvonás a régi *huzamos*, egy *huzamban* kifejezésekből. Vö. *párhuzamos*.

Huzat, fn. Kresznerics 1827: ductus, zug. — A nép nyelvéből véve. — Az Alföldön am. *lég-huzam* Vö. Tsz.

-hű. — Szótárilag első: *életkű, természetkű* Fog. (1845); továbbá *alakhű, híthű* Ball. (1851); *alkotmányhű, betűhű, elvű, értelemhű, szóhű, tartalomhű*, noha most is gyakran hallhatók még, egy szótárban sincsenek meg.

Hübér, Stettner 1832 (Váltójog). Vö. TörvMsz. — Ugyanazon évben (Jelenk. 166) fendum: haszonjóság. — *Hübéres*, Tzs. (1835), még dölten szedve.

Hüllő, Barczafalvi, 1792 (Tud. magy.). — A régi nyelvben *onászó-mászó* (NySz.). Földinél (1801) *kétélű*.

Hülye, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — SI.-nál simplex, stupidus, v. surdus, surdaster. — A nép nyelvéből véve.

Hűs, Márton 1799 (Szt.): „hűss l. hives, kühl, kalt. — SI.-nál is: frigidulus, subfrigidus, umbrosus, egy kihalt *hű* (frigus) szóból magyarázva, holott a *hűs* nem egyéb, mint a *hűvös* syncopéja. — *Hűsíteni, hűsítő* Márt. (1807). — *Hűselni*, Kreszn. (1827). — A nép sjkáról véve.

I.

Idog, — „Hár, köztöszij, madzag” értelemben már a régi irodalom nyelvében is megvolt (NySz.). — „Vox semiperdita, mondja Bugát (Szh.), dico semiperdita ideo, quod quamquam universa hungara juvenis in libro Principia linguae latinae appellato inter radices nervus, vi: in, ideg didicerit, eo tamen non obstante medici, chirurgique illi aliquot, qui medicinam hungarice tractaverunt, nomine non satis congruo *érezőin*, appellaverunt, et sic sensorios tantum nervos intelligentes, motorios prorsus excluserunt.” — Noha már Bertalanfinál (1757) megvan mai értelmében, (Vil. Esm. 214), mégis Bugáté az érdem, hogy e szó műszóvá vált; ő javasolta 1828-ban (Bonextud.). Ugyan ő nála: *ideges, idegesség*. — *Idegesíteni* Ball. (1890); *idegeskedni* egy szótárunkban sincs meg.

Idegzet, Fáy Andás (Vö. Szh.): „Pro expressione vocis germanicae, stimmung, Andreas Fáy idegzet proposuit, vox tamen hoc — mondja Bugát i. h. a „hangol” cikkben — magis psychica, quam

musica aut acustica est.* — E jelentéssel nem is került bele egy szótárba sem. Először Ball. (1857), s az értelme: nervensystem: pl. *gyöngye idegzetű*. — Az *idegezni* igére első adat SzD.-nál van „idegezni a kopját”. — Barczafalvinál (Szemere Följegyz. közt 1: 256). *idegzett*: „intensus”. — *Beidegzés, innervatio*, Ball. (1864); CzK.-nál még nincs meg.

Ideiglenes, Puky Károly 1830 (H. Törv. Szt.) és Kunoss 1835 (Gyal. 86): *provisorius*. — Az előtt *ideigvaló, ideigleni, időlegi, időigleni* (Jelenkor 1: 6, 15; Fog. 1833). Bar. Vm. Tiszt. Szt.-ban (1807): *ideiges*. — Az *ideiglenesen*-re a Ny. megjegyezte, hogy „csak annyi mint *ideiglen* (1: 315).

Idény, Jósika 1856 (Pigmalcon): „saison helyett; magyarul lehet *évszaknak* is mondani, de az *idén* szóból készült *idény* közelebb áll a „saison” fogalmához . . . s szebb és lágyabb, mint az *évszak* szó. (Rejt. Seb.). Vö. Ny. 27: 117. — Az analogia ez: *magán-magány; hián-hiány, versen-verseny, viszón-víszony* stb. Ny. 9: 158. — Vö. *évad*.

Idézni. *Előidézni* csakis „vorladen” Tzs. (1838), már „hervorrufen” is Fog. (1845). — *Felidézni* egy szótárban sincs meg, noha már 1843-ban Honderű (1: 190): *felidéstem*, mintegy a koporsóból e kísérteteket”. — *Megidézni* Tzs. (1838).

Idézővény, Fogarasi 1833. (DMM.): *citatio*. — *Idéző-jel* anführungszeichen Fog. (1836); ugyancz „felhúzó-jel” Tzs. (1835).

Idom, Barczafalvi, 1787 (Szigv.). — Nála „proportio, s megjegyzi, hogy „ez a szó él a dunamellékiek között”. (Vö. Tsz.) SzD. és SI.-nál *modus, ordo*, Szirmaynál (Glossa. 1806) *proportio*, Helmezy-nél (Berzs. Vers. 1816) *anlage*, Pukynál (Tiszt. Szt. 1827): *symmetria*, Kunossnál (Gyal. 1835): *stylus*. — Elvonás az *idomos* melléknévből. — Mai értelme s *idomít* származéka Fog. 1833 (DMM.) forma alatt. Szerinte „formare: alakítani (physice), *idomitni* (moraliter, intellectualiter). *Idomozott, proportionatus*, Bar. Vm. — Széchenyinnél (Törv. Szt.) *idomzat* am. *proportio*: Kunossnál (1834) *gestaltung, forma; idonzalosság formalitas*). *Idomias formalis, idomos modern* Kunoss (1835), *idomitalan*, *ungestaltet, unförmlich* Kunoss (1834), *idomitalanitni* Tzs. (1838); *idomulni*, Fog. (1836). — *Áldomitni*, *transformare* Kunoss 1835. (Gyal.); *áldomulni* egy szótárunkban sincs meg, noha közkeletű.

Idomár, Helmezy 1833 (Jelenkor, 690): *trainer*. — Fog.-nál (1836): *dress-irer*. Vö. Ny. 6: 310, hol is *idomító*-t ajánlanak helyette. — *Lélek-idomár*, Jókai Vö. Ny. 21: 578.

Idő. Összetételei közül *időköz* (Phras. subcisiuus alatt); *időközi*, *időközileg* (Kunoss, Szóf. 1834); *időszak* (Sl); *időpont* Márt. (1803). *időhatár*, *időszakasz* (SzD.); *időkör*, *időszakon* Bug. (Orv.); *időtartam*, Ball. (1854). stb.

Időleges, Kunoss 1331 (Szóf.) interimalis. Ugyanez Fog. (1833) *időigleni*, *időlegi*.

Időrend, Versegby 1820 (Lex. 415). series temporis. Magának vallja, noha Márt-nál is (1803).

Idősíteni. — El igekötővel, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. 24 l.): praescriptio. — „Ezzel osztán élhetünk így is: *elidősítette* ezen jószágot, praescripsit s meg kell vallanunk, hogy az *elidősítés* sokkal jobban kimeríti a praescriptio természetét, mint maga a praescriptio deák szó is”. — Fog. 1833 (DMM.) praescribere: *idősíteni*: praescribi: *idősülni*. — Kunoss (1834) *elidősület*: praescriptio, objective sumta.

Időzni, Faludi (NySz.). — Nála am. időt szabni, kitűzni; ugyanigy az *elidőz* is. SzD.-nál is, mind a két kiadásban: halogatni: Sl.-nál is: prorogare, differre, procrastinare, de n. o. morari, cunctari is. Ez utóbbinak felel meg a mai „verweilen” jelentés Kunoss (Szóf. 1834).

Időlni, Horvát Endre 1814 (Zircz Eml.). Nála am. *idősödni*: „és fíjaid fíjait, ha *időlsz*, erre tanítsad”. — Helmeceznél 1832 (Jelenk. 126) *elidűltség*; praescriptio, verjährrung; Bugátnál 1833 (Orv.) *idűll*: chronicus, *idűlő* betegség: morbus chronicus, *idűlőleg*: chronice.

Ifjonez, Berezafalvi 1787. (Szigv.). — Sl.-nál: *iffiancz*. Alkalmazint a *fürgencz*, *virgonez*, *szhancz* analogiájára.

Igazolni. A régi irodalom nyelvében am. approbo, justum censeo, vagyis helyeselni, igaznak ítélni. — Kazineceznél *igazlat*; rechtferdigung. (Pandektáim. 6. köt.). — Helmeceznél 1834-ben (Jelenkor 397) és ő utána Fog.-nál 1835 (DMM.) van szótarilag először verificare értelemben. — *Igazolvány* (Ball. 1851): certificat, „purifications-zeugniss”: tehát akkor készült, mikor a magyarnak purifikálni kellett magát. — *Beigazolni*, noha közkeletű, egy szótarban sincs meg.

Igenleges. A Phil. Szt. Fogarasinak tulajdonítja, de minthogy Fogarasi DM. Műszókönyvén kívül Bugát Orv. Szt.-ban is megvan, ugyanezak 1833-ban, valószínű, hogy mind a ketten mástól vették át, még pedig alkalmasint Helmeceztől, a kirel föl van jegyezve, hogy a *semleges*-t ő csinálta. — Phil. az *igenletes* alakot is idézi 1831-ből.

Igenleni. — Először Bar. Vm. (1807): affirmare, assentire: Sl.-nál: affirmare, approbare, confirmare, vel nimium existimare, multum putare. — Márt.-nál (1803) „bejahren: ráhagyni, ügygyal felelni.“

Igény, Helme c z y 1816 (Berzs. Vers. VIII.). Vö. Ny. 4:347. — Keletkezésének magyarázatát l. CzF. — *Igénytelen*, Társ. 1:19. (1832); *igényel* (Tzs. 1838); előbb *igényezni* is Kunoss (Gyal. 1835: praetendál). — *Igénybevenni*, Ball. (1846).

Igérvény, Fogarasi 1843 (Ker. Szt.): promesse. — Vö. Debr. Gramm. 313 l., hol is a kéremény, tanulmány, váromány szókkal együtt az *igérményt* is rosszalja.

Ihlelet, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). — A NySz. nem ismeri és az *ihletést* is csak Gvadányiból idézi.

Ihlemény, Ruszsek József 1812 (Berzs. Versei XIII.). — A Mondolat rosszalja.

Ihlet, fn. — A codexek korában élt ugyan, de azután kiveszett. — SzD. elevenítette föl (Berzs. Vers. 1816. VIII. l.).

Ijedelem, Gyöngyösi 1700 (Char. 339.). Vö. Ny. 27:254. *Ijedelmes, ijedelmeskedni* Faludinál. Vö. Ny. 27:254.

Iker. — Már l'P. mint kihalt szót említi. — SzD. is így említi, noha az *ikres* ma is él a székelyeknél (Tsz.). — Helme c z y SzD.-ot nevezi meg, mint föllelevenítőjét. (Berzs. Vers. 1816. XII.) — Vö. Dugonics Jolánka (1:70).

Ildom. Fogarasi 1845 körül. (Ny. tud. Ért. IV. 7:11) Elvonás a régi *ildomosból*. Történetét Fog. így beszéli el: „A negyvenes években gr. Széchenyi István néhányunkat magához hivatott, u. m. Szemere Pált, Bugát Pált, Szilassy Jánost, engem, s közölt velünk néhány idegen szót, ha lehetőknek találók, magyartítás végett, melyeket egy készüendő munkájában szeretne használni. A többi közt föl-említette a német *klug* szót, a mennyiben ez a latin *prudens et circumspectus* szónak felel meg. . . . Én megemlítettem e régi szót: *ildomos*, mely előjön a Müncheni codexben: „És legyetek *ildomosok*, mint kégyók“. Pompás — felkiálta gr. Széchenyi — a magyar ember ne csak okos legyen, hanem *ildomos* is“. — Jósika 1853-ban (Eszther) a „convenance“ szóra ajánlotta. Ny. 27:117. Vö. *eszély*. — Legújában összetévesztik az *ildomost* az *illedelmessel*. Vö. Ny. (13, 186).

Illani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála a. m. illan-

tani, osontani. *Elilla*: elillana, ellábbala, elugrék. — Azt hinném: a nép nyelvéből vette, de sem Kassai, sem a Tsz. nem ismeri. — Ha ő csinálta, úgy az *illa*-berek s az *illára* venni lehetett a kiindulása. — SI. viszont az *illat*-ból vont el egy régi *illani* igét, odorem reddere, halare, spirare jelentéssel — Pethe 1815-ben (Föld. Kim. 31) a volatilis-t *illató*-nak nevezte; Fog. (1845): *illó*, volatil, flüchtig. — *Illékony*, Szabó (Bány. 1848) előbb *szállékony* is, Társalk. (1835).

Illatszer, Helmeeczy 1833 (Társalk. 85); Kunossnál 1835 (Gyal.): *parfüm*; *illatszerész*, *parfümár*. — Sem Fog. (1836), sem Tsz. (1838) még nem ismeri. — Fog. (1845) már *illatszerészet* is. — Márt. nál (1823) *parfüm*: *jó illatozat*.

Illedelem, illem. A convenientiára, decentiára nem találták elegendőnek a régi *illendőséget*; sokféle szóval tették próbát. — 1831-ben (Phil.) megvan már az *illedelem*, *illedelemes*, *illemény*, *illeménys*; Kunossnál (1843) az *illedék*, *illedékes*; Ball-nál (1844) az *illem*, *illemes*; Fog. (1845): *illedelmellen*; Ball. (1847): *illemetlen*, de u. o. *illemtelenség*; Czf. (1866) *illedéktelen*.

Illedni, Lörincz Károly 1875 (Ny. 4:403) am. pásszol: *egybeilled*, *hozzáilled*. — Legelőször Ball. (1890). — Az *illeszt* iker párjával van ajánlva.

Illeszteni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — „Alkalmaztatom; *illesztetlen*: alkalmatlan”. — SI.-nál: *aptare*, *accomodare*. — Fog. (1836): „passt an, wendet an, fügt”; *illeszkedik*: fügt sich, ist fügsam”. — A régi nyelvben *összeilletni*.

Illeték, Geleji Katona István 1645. — Imre Sándor tanúsága szerint (Ny. Frt. 1. 7:92). — A NySzban nincs meg. — Fog.-nál (Jogt. Msz. 1842) *illeték*: *pars competens*; ugyan ő nála (SegédSz. 1845) *illeték*, *illetmény*: *gebühr*, *rata*, *antheil*; szintén ő nála (Sz. 1848) *competenz* is, és *illetékes* *competent*; *illetéktelen* *incompetent*. Ball. (Legújabb m. szavak 1851); *illetékkötelezett*, *gebührenpflichtig*; *illetékmentes*, *gebührenfrei* stb.

Illetmény, Bárány Péter 1791 (Vö. Ny. 10:308). Nála *relatio*; mai *competentia* (*gebühr*) értelme Pandy (Tiszt. Sz. 1828). — Sokszor alkalmazták a bírói *competentiára*, a mai *illetékességre* is; így (Jelenk. 1: 661): *illetmény*, *befugnaiss*. — *Illetményes*: *competens* Kiss M. szótára 1844. — Pák Dénesnél 1829 (Vad. 2: 182) *illetvény*: *competentia*. — Jelenk. (1: 421) *illetőség* ugyancsak bírói *competentia*.

Ima, Barczafalvi 1787. (Szigv.). — Elvonás, a minőre példa nincs, az *imád* igéből. Nála és Dugoniesnál, ki még a törökök *imám*-jára is hivatkozik (Jólánka 1:100) am. religio, de már Fog. 1836: gebeth. — *Imaharang*, *imaterem*, még dőlt betűkkel, Tsz. 1833: *imaház* Fog. 1845; *imakönyv*, (Társ. 1840); *imázni* Fog. 1848.; *imazsámoly* Ball. 1872. — *Imás* Barczafalvinal religiosus; (Ball. 1872) a. m. imádságos.

Ind, Sándor István 1808. (Sl.). — Régi szónak állítja, holott maga csinálta elvonás az *indit*, *indul*-ból a mint a Sokféleiben be is vallja: „Baróti Szabó Dávid úr a Kisdud Szótárába a többi új szavai közé felfogadta az *ingert* is. De mivel a mostani *ingerlem* még nem igen régen *ingellem*-nek mondatott s ez, a mint látszik, *indellemből* eredett, ehhez képest nem *inger*, hanem *ind* volna inkább a „stimulus, irritamen, incitamen, momentum. Ebből az *ind*-ből eredtek *indítani*, *indulni*, *indogni*, most *inogni*, *indogatni* most *ingatni*“. (Sokf. 10:53). Ez a hibásan elvont *ind* (vö. *csorog-csordul*, *konog-kondul* stb.) megvan még Ball. (1857) s ha mint külön szó el is pusztult, él az *indok* összetételben és származékaiban. — *Indok* (motivum) már 1831-ben. (Phil. Müsz.) *gyámok*-, *támok*kal váltakozva. Fog. (Törv. Sz.) A „motivál“-ra Kunoss 1835-ben (Gyal.) még nem tudott megfelelő szót. — Nagy János Hierolex.-ban (1845) *indokozni*, ugyanigy Ball. (1847). — Végre Fog. (1848) *indokolni*. — Ez utóbbi *indit*, *ösztökél*, *tuszkol*-értelemben előkerült egy XVII. századi forrásból is. Vö. Ny. (20:91).

Inda, Márton József 1799. (Szt.). — „A futófüvek szára, p. o. *dinnye-inda*, *tök-inda*. — A nép nyelvéből véve. — Barczafalvi a musculust (izmot) *testindának* akarta nevezni. (Szigv. 1787).

Inditék, Beöthy Zsolt 1886. (Akad. Ért. 33): motivum, az „indító ok“ helyett.

Indítvány, P. Thewrewk József (Ny. 10:174). — Fog. szerint (DMM. 1833): *indítvány* a motio; *indítóvány* pedig motivum. — Jelenk. (1:98) *indítvány*: motio, de ugyanott (748) am. *initiativa*. — *Indítványozni*, Kiss Mihály (1844).

Indóház, Kossuth 1844 előtt (Honderű 1844. 2:289). — P. Horváth Lázár itt ezt írta: „A Pesti Hírlap javasolta az *indóház* szót. Mi itt új szót fölöslegesnek tartunk. Ott vannak *hidfő*, *kútfő* régi szavaink. Ha *hidfő* jó, akkor *pályafő* elnevezés helyessége fölötte szó sem lehet, a két szó közt a legtökéletesebb analógia létezvén. Lehetne tán még *pályaszínnak*, *pályafőknak* is nevezni“. — *Pályaudvar*, *pályaház* Fog. (1846); *indóház*, Királyföldy (1846).

Indulatszó, Szemere 1814. (Munk. 3:117). — Zwischenwort, interjection Tzs. (1835.). — Mártonnál (1803): közbevető szó.

Inga, Bugát 1838. (Tscharn.). — A pendulumnak sok magyar nevet adtak: *fűgő*, Molnár János 1777 (Phys.); *fűgötyű* SzD. (1792); *billegő* (Márt. 1803); *lógó*, Varga Márton 1808 (Term.); *fűgölék*, Verseghy (Lex.); *fűgöny*, Kmeth Dániel 1817; *lógony*, Fog. (1836); s a nép ajkán: az óra *sétálója*. Bugát a (SzH.)-ban így beszéli el: „Quam male latini instrumentum hoc physicum, cum primis horologii partem pendulum appellaverint, elucet, ejusdem enim essentia non in eo consistit, quod pendeat, sed quod circa fixum quoddam punctum agitatum fine libero arcum describat: unde nobis de aptiori termino fuit cogitandum, quem in voce *inga* nos deprehendisse opinamur: est enim vox haec e verbi *inog*, movetur, radice facta, cui instrumentorum formativum a adjectum est.” Vö. *ing*.

Inger, Baróti Szabó Dávid 1792 (Szl.). Szeriate: *inger*: ösztön. „Ő volt az ingere: ingerlője. Az órának *ingere*: szüntelen lebegő tolla. *Óra-inger*: óra-toll.” SL neki tulajdonítja, ámbar Bárany Péternél is megvan: elater animi (Ny. 10:308). Helmeczy (Berza. Vers. XIII) Takácsénak mondja, irritation jelentéssel. — Elvonás az *inger*l igéből. — *Ingerlékony* Kanoss (Szófüz. 1834); *ingerlet*, Fog. (1836); *ingertelen* Tzs. (1835); *ingerülni* (Ball. 1844).

Ingerlék, B. Wesselényi Miklós 1832 (Társalkodó 24. sz.): „míg epe, gúny, izgága s egyéb *ingerlék* van az emberi természetben” . . . — Egy szótárban sincs meg.

Ingyenes, Szilágyi János 1813 (Lex. 331 szerint): gratuitus. — Verseghy megjegyzi (u. o. „viszontos, *ingyenes* rossz szavak a viszontagvaló és az ingyenvaló helyett”). — Verseghy ugyanis azt vélte s hirdette, hogy igehatározóhoz -s melléknévképző nem járulhat.

Intelem, Bugát 1833 (Orv.): monitum. A kézi szótárakba csak 1857-ben jut be. — *Intelmes*, Ball. (1890).

Intemény, Gyarmathi 1798 (Affin. 134) admonitio. — Nagy János Microlex-ban paranesis: *intrény*.

Intézet, Gyöngyösi 1700. (Dug. kiad. 1:9). Nála, az *intéz* aestimare értelmének megfelelőleg, opinio, aestimatio:

„A 'kinek az árrát bíts szokta nevelni,
Tsak *intézet* szerint kezdték elemelni”

SzD.-nál am. czél, dispositio, scopus: „intézetiben nem mehet elő”; Fejéernél: richtung (Phil. Müsz., Mártonnál 1799) és SI.-nál azonban már institutum is.

Intézkedni, Helmecezy 1832 (Jelenkor: 15): „intézkedés: arrangement”. — Kunosnál (1834): anstalten treffen, anordnen* — Phil. szótárban *intézkedés*: institutio.

Intézkvény, Fogarasi 1833 (DMM.): intimatum. Előbb intézőlevél (Törv.) — Császárnál 1840 (Vált.) *intézkvény*: eine tratte; *intézkvényes*: remittent; *intézkvényezett*: trassat. — Fog. (1845): *intézkvény*: 1. institutum 2. intimatum 3. tratte; de a ném. magy. részben institutio már *intézmény* is.

Inyencz. A gastronomiát a Honművész 1833-ban (377 l.) *falánk*-nak, Fog. (1845) *élművésznek* nevezi s e szó meg is marad a szótárakban egész maig (Ball. 1890). P. Horváth Lázár a Honderűben (1844. 1:33) *inyésznek* nevezte s ez alakult át a mai *inyenczezés* (GzP. 1865).

Ipar. Az *iparkodó* jelentésű *ipar* melléknevet az ország több részében a nép is használja. Az irodalom *ipar* szava Szemerétől van (Munk. 1:47) s a születés idejét 1830-ra tehetjük, mert Helmecezy lapjai (Jelenkor, Társalkodó még 1832-ben, sőt még 1833 elején is *műszorgalom*-nak nevezik az industriát, a német „gewerbeheiss” nyomán, de már (Jelenkor 2:554) *ipar* a m. iparkodás, sőt 1831-ben (Phil.) *ipar* a m. nius, igyekezet. A Phil. Müsz. Helmecezynek tulajdonítja ugrán az *ipar* szót, de ez csak onnan van, hogy az ő lapjában jön elő első ízben. — *Iparos* eleinte gewerbsam, erwerbsam, (Tza. 1835) és csak 1845-ben (Fog.) gewerbsmann.

Iparlovag. „A nagyvárosi emberfaj, melyet a francia igen jellemzőleg chevalier d’industrie (iparlovag) czimmel tisztelget”. Honderű 1843 (1:64). — Szótárilag Fog. (1845).

Ir. Az *irlap*, *írmódor*, *írón* sat. első példaképe már Barczafalvinál 1787 (Szigv.) található az *írmű-szer* (íráshoz való szerszám) szóban. — *Irlap* Jósikától (Törv. Szt. charta alatt); *írón* Szitkaytól (u. o. cerusa alatt); *írmód* Fogarásitól (1833).

Irály. — A stílus magyar kifejezése sok gondot adott a nyelvújítóknak. — Barczafalvinál: *estély* (l. ext); Mártonnál (1803) s a század-eleji Tiszti Szótárakban *írasmód*: Fog.-nál (1833) *írmód*; az 1845-iki Hiv. Msztban: *szorag*, stilisare *szovagolni*. — Az *írályt* Ball. 1851. (Legújabb m. szavak közt) találom legelőször.

Iram. — Földi 1801. (Term. hist.). — Nála voltaképen *iram*, s a *Cervus Tarandus*, rennthier neve. — Népies elvonás az *iramlik-iramlik* igéből. — *Iram*, lauf, fortschritt. (Fog. 1836). — Innen lettek: *iramkerék* (Beszédes József, Math. Szt. 1834), *iramhajó*, *iram-szín* stb. (Ball. 1872.). — Vö. Tsz.

Irány. — *Aránt, eránt, iránt* eredetileg egy szó volt; a régi irodalom semmi különbséget sem tett köztük. Még azután is, mikor az *arányoz* igéből már elvonták az *arányt* (l. ezt) s az *irányoz*-ból az *irányt*, a két új szó teljesen egyjelentésű volt. — Sf.-nál: „irány l. arány”. — Verseghynél *irány*, richtung (Gramm. 49), noha a Lex.-ban directio is *arány*, proportio is *arány*. — Szóchenyi 1831-ben, a Világban, a mai *aránylag* helyett mindig *iránylag*-ot ír. — A Honművészb. (1833; 79) proportionaliter: *irány szerint*. — Bugát 1828 (Bencztud.) és Kunoss 1835 (Gyal.) választják őket külön. — *Irány*, richtung; *irányozni*, richten; *irányzal*, richtung, tendenz Tsz. (1835); *irányzatlan*, ohne tendenz, Ball. (1846); *irányadó*, massgebend; *irányulni*, sich richten, tendiren Ball. (1851); *irányosság*, tendenz Ball. (1857); *irányos* CzF. (1865); *irányítani*, Ball. (1881); *irányzat*, Sim. B. (1899). Bajzánál *iránylat* am. czélvonal.

Iránylat. Bajza 1828 (Munk. 4:41): „ha az epigrammának minden részei szoros *iránylatban* vannak a czélponttal” ... Egy szó-tárban sincs meg. Az *iránylati* ige először CzF. (1865).

Iránytű. Kunoss 1835 (Gyal.): compass. Pethénél 1815 (Kémia, 41): *északmutató*; ugyanigy Tsz. (1835) is. — Az *iránytűvel*, Bugát 1836 (Tsch.) úgy akart tenni, mint Kazinczy az *erény*nyel: legyen belőle vocali prima rejecta, *rán* (Szt.): de nem lett sem *rán*, sem *rény*. Vö. *erény*.

Irányzat. Szóchenyi 1831. (Studium). Vö. Törv. Műsz. „tendensia” alatt. — Szemere füljegyz. szerint (2:43) *irányzat* már Fejér Györgynél 1810-ben is előfordul, de nem mondja meg: mily értelemben?

Irányzó. Pák Dénes 1829 (Vad. 2:182): „irányzó a pus-kán; visier, erbhungskreis. — Innen átvette Bérczy 1860 (Vad. Műsz. 51). — A köz-szótárak közül először Ball. 1864.

Irat. Sándor István 1803. (Föld.). Ugyanott: *irattartó*, *irat-tok*. A Bécsi Codexben *irat*: pictura s *iratos* ma is am. „bemalt” Ball. 1890). — *Irattár*, *irattárnok* Hiv. Msz. (1845).

Iratkozni. *Be* igekötővel sem CzF., sem Ball. Telj. Szót.-ban nincs meg; először Ball. (1890). — *Feliratkozni* legújabbkori szó, még egy szótárban sincs meg.

Irka, Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): kladde, kleckbuch. — Elvonás az *irkálni* igéből, valamint a népnél az *irkafirka* az *irkál-firkálból*. — A gyerekek írófüzete értelmében Ball. (1857).

Irnok, Dugonics 1794. (Jel. tört. 1:39). „Én ezen szótoldaleket *nok* csak éppen azon hivatalokra adom, melyeket valóságos Tisztiságoknak lenni gondolok, ú. m. *Tábornok, Tundecnok, Titoknak, Tömlőcznök*; és így a Summum Cancellarium *Fő-irnok*nak, Vice-Cancellarium *Al-irnok*nak mondanám. De kiknek szolgálatjokat csupán csak azért: mert munkálódnak, fizetéssel kielégítik, sütt árkos-számra is fizetik, azok az *ász-ész* toldalekkal megelégedhetnek. Ilyen az *írász*, ilyen az *ügyész* . . . Múltán mondhatom tehát (az *író-deákot*) *írásznak*, a főtisztiságút pedig *irnok*nak*. — Így van Bar. Vm. Tiszti Szótárában és Georchnél is, de már Paulynál (1827), cancellista am. *irnok*. — Érdekes Kassai megjegyzése (MDSzK. 3:352): „*Mérász*: gabonát ki 's bemérő: hasonló hozzá ezen új szó: *írász* (scriba)*.

Iroda, Fogarasi 1842 (Jogt. Mszk.). — Nála eredetileg: *irota* contor; *irota-ösme*: contorkunde; *írotár*: contorist. Ker. Szt. (1843). Ugyanott ugyanígy: *ivota* (büvette, 1848), *szállota*, (l. szálloda), alkalmasint a *palota* mintájára. — Ugyanígy 1845. évi Segédszótárában *irota*: schreibstube, bureau, comtoir, contor. — De Nagy Ignác már 1844-ben (Magy. titk. 1:34 l.) írja, hogy az *iroddát* a váltótörvényszéknél találták föl (Fog.-akkor ott szolgált), s a Hivatalos Műszótárban is (1845) cancellariae director már *iroda-igazgató* s a cancellariae practicans: *iroda-gyakorló*. — Ball.-nál még 1848-ban is *irota*.

Irodalom, Szemere (Munk. 1:47 és Ny. 10:174). — Ezt is meg akarták rövidíteni *iralom*ra (Fog. 1845); ugyanitt *iralomár* és *iralomás*: der literat. — *Irodalomár* Ball. (1881). — *Ponyva-irodalom*, CzF. (1870). Vö. „Ponyvára került aranytrombita”. Sárosi Gyulától (1849). — *Szépirodalom* Fog. (1845); itt ugyan, az akkori kísérlet szerint, *szépiralom*, *szépiralomár* s még jóval utóbb is így, de már 1843-ban (Honderű 1:99) *szépirodalom*. — „Szépirodalmi Közlöny” szerk. Szelestey László (1857).

Iroma. — Az epigrammnak legrégebb magyar neve: *purgoma*, a mi nem egyéb, mint a latin epigrammának parasztos elcsavarintása. Vö. Adal. 360. Megvan ez maiglan is a szótárakban. (CzF. és Ball.), s

ebből hántotta le Szabó István (?) az *oma* képzőt s függesztette az ír igetökhöz. A Magyar Állam útján terjedt el. Megvan már Ball-nál (1872.) — CzF. nem fogadta be. Az epigramma egyéb furesa nevei: *elménczke*, *elmévi* Fog. (1845), *villanyka*, *bölkvers* Ball. (1854.)

Iromány, Dugonics 1784 (Tudákosság). Nála formula algebraica, vagyis a mai *képlet*: de már Barczafalvinál 1787 (Szigv.): „*iromány*”: írni való dolog, scribendum quid, ellenben *iróvány*: írott dolog, scriptum quid. A' Szent iróvány: Sacra Scriptura. — SI-nál *iromány*: scriptum.

Irtózat. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): horror SI. — Elvonás az irtózatos mn.-ból.

Iskola-társ, Sándor István 1808 (SI. 292). — A régi nyelvben *tanuló-társ*. (NySz.). — A „schulkamerad” fordítása.

Isme, Novák Dániel 1833 (Társ. 2:191) *portékaisme*: waa-renkunde. — *Történet-isme* (Jelenkor 3:551). — Önkényes elvonás az *ismer* igéből. — P. Thewrewk József a Beretvalkozó tiükörben 51. l.) ki is figurázza. — Fog. (1836) elfogadja, de Tzs. (1838) és Ball. (1844) nem ismeri. — Bugát nagy örömmel kapta fel: *életisme*, *földisme*, *gyógyszerisme*, *kórisme* stb. (Szé.). — Ma már talán csak az *áruisme* él. Ball. 1854.

Ismerni. Ez igéhez, a NySz. szerint, a régi irodalomban sem *be*, sem *el*, sem *fel* igekötő nem járult: SI., SZD. Kreszn.-nél sincs rájuk adat. — Mártonnál (1803) verkennen: *clesmerni*. Az „*anerkennen*” jelentése először Tzs. (1835) és *eschismert* „*anerkannt*” (1838); *cliamerni*, eingestehen Tzs. (1835). — *Beismerni* Ráth (1853); *felismerni* Sim. B. (1899).

Ismérv. A kriteriumnak Nagy Jánosnál, 1845 (Hierolex.), többek közt, csodálatos egy értelmezése is van, t. i. *ismerve*. Sajtóhibának gondolná az ember, de ugyanez a főnév megvan Ráthnál is (1853) a „*kennzeichen*”: *ismerve* és viszont: *ismerve*, *kennzeichen*. — Ball. Legújabb m. szavak közt (1851) kriterium a m. *ismérv*. Ez tehát nem egyéb, mint annak a csodálatos „*ismerve*” főnévnek elrövidülése, vagy megfordítva az „*ismerve*” az *ismeré*nek talán ragos alakja volt.

Ismervény, Fogarasi 1833 (DNM.): *ösmervény*, recognitionales.

Ismételni, Nyulas Ferencz 1800. (Erd. orv. vizek, 1:XXXIII.). Gelci Katonánál: „*ismétlenitni*, ha szabad az iteraret így kimondani”. (NySz.) Bárány Péter szavai közt: *ismétl* (Ny. 10:308). Pápay (Veszpr.

Tiszt. Szót.) Nyulashoz csatlakozott. — Kreszn. megjegyzi: „vox heri et hodie nata, jam tamen civitate donari incipit. — Nevezetes benne, hogy az igéképző határozóhoz van függesztve, mire a régi nyelvben csak kevés példa van (aláz, följebe). — „Isméltetni, imégtetni” igék sem roszak”, mondja Verseghy (Lex. 258). — *Isméltődik*, CzF. (1865.)

Istenítési, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). SI-nál nincs meg. — Verseghynél: deificatio (Lex. 131); Kreszn.-nél: *istenítés*, apotheosis. — Kunoss (1834) vergőttem. — *Főnéhez -it* a múlt században még szokatlan volt. — Verseghy különösen kedvelője volt az efféle képzéseknek: *képít, emberít, szentít*, stb. (Lex.). — Erre a mintára lett a maga nemében egyetlen: *hercegténi, hercegtélt, gefürstet* Tzs. (1835). Legújában a *grófsítások, bárósítások* jöttek divatba.

Istennő, Kazinczy 1780. (Pandekt. 6. köt.): „1780-ban még dugta a fülét minden a Propertz, Horatz, Virgil előtt; most (1814) senki sem neveli. Superintendens Szilágyi akkor is juvállá, valamint a Deesse. Dea után csinált *Istennőt* is.” — Az előtt *istenasszony*. — Vö. né és nő.

Izám, Bugát 1833. (Orv. és Szh.): „si *elöcsés* diceretur, haec non tam „prolapsus”, quam vero proidentiam significaret: ideo de rectiori quadam denominatione fuit cogitandum, quam a radice verbi *izamodik* mutuando, in voce *izám* nos adinvenisse cogitamus. — Határozottan magáénak vallja.

Izony, Verseghy 1805. (Tiszt. Magy. 133). — Kazinczy is magáénak vallja. (Pandekt. 5: 13). — Ép olyan elvonás, mint a *dombor, nyomor, gyönyör* stb. Eredeti jelentése: *graus, grüel*, entsetzen (Fog. 1836); Bugátnál lesz: *scheu, horror*, péld. *Brestéri izony*: horror vacui (Tsch.): *fényizony* (Orv.). — Lásd: *vízizony*.

Izonyat, Kuniesnél 1753 (Szemere Följegyz. 2: 155) — Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): horror SI. — Elvonás az *izonyatosból*.

Ite, George (Honnyai Törv. 3: 38). — „Valamint *vádnak, kovácsnak, gyámnak, hengének*, mondjuk azt, a ki *vádol, kovácsol gyámol* és *hengel*, úgy *itének* mondhatnók azt, a ki *ítél*, és így ha van származtatott szavunk *ítél*, kellett valaha lenni gyökszónak is *Ite*, az az a ki *ítél*”. Nála tehát *forum, judicatus*. — Fogarasinál 1833 (DMM.) *urtheil, sententia*. — Sztrókaynál (Törv. tud. Mszt.) a *forum appellationis: felíte szék*. — Az *itéből* képezték az *itéaszt, itészetet* Fog. 1848.

-**ittas**, Jósika 1843 (Zrínyi): *elvezetittas*. — Petr. Horváth Lázár „szépen sikerült összetételnek tartja”. Honderű 1843 (2: 591). Erre a mintára: *diadal-ittas* Ball. (1881); *kéjittas* Fog. (1848); *örömittas* Ball. (1843); *szerelemittas* Ball. (1854); *győzelem-ittas* Ball. (1890) stb.

Ittasodni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *megittasodni*. — Igeköté nélkül SL-nál: *inebriari*. A nép nyelvéből véve. — *Ittasulni* Fog. (1836).

Ív. — A régi irodalom nyelvében az *ív* szót rendszerint csakis mint „fegyvert” emlegették; mint „görbéséget” nagy ritkán, mint „papirost” soha. Az *arcus* — két utóbbi értelmében magyarul is *arkus* volt. Péld. Mártonnál (1803) bogen: 1. hajlat, görbesség, karé, karélinea; 2. *kézír*, melyből a régiék löttek; 3. arkos papíros. Folio pedig „főlárkus formában”. — Az *ív* geometriai értelmét a matematikusok: Dugonics, Bresztyenszky, Bolyai fejlesztették ki (Math. Msz.), a papírosra vonatkozó értelmét pedig az írók. — Helmecczynél 1816 (Berzs. Vers. XII): 30 *ívpár*. — 1835-ben (Tzs.) már teljesen ki van fejlődve mind a kettő. — *Ívelni, ívezni, ívezet* Tzs. (1838); *ívrét* Fog. (1845); előbb másodré Fog. (1842).

Ivar, Pólya József 1843 előtt (Szkh. 212): „sexus: *ivari sexualis*”. — A magyar *nem* szó sokértelműsége (*geschlecht, gattung*, art) kívánatosá tette, hogy a „sexus”-ra külön szavunk legyen. — Pólya alkalmasint az *ivadék* szó megcsontítása és önkényes továbbképzése útján alkotta e csodálatos szót, a melyet az állattani irodalom ma sem nélkülözhet. — Jósika mit sem tudva Pólya javaslatáról 1854-ben (Ny. 27: 127), ugyanesak az *ivar*-t elefántcsont helyett ajánlotta, mert az elefántnak *ív* alakú nagy agyara van. Kétségtelen, hogy a fr. *ivoire* is hatással volt rá.

Izgalom, l. *buzgalom*.

Izlet, Faludi (NySz.). Nála voltaképen *izellet*. — A régi nyelvben megvolt az *izelni* (köstölni) és az *izlés* (*gustus, geschmack*), de nem volt meg sem az *izlik*, sem az *izlet* (NySz.). — SzD.-nál: „jó *izlést* (jó appetitust) kívánok”. — Az *izlik* Kunossnál (Gyal. 1835): „hogyan smakovál a peccsenye — hogyan *izlik* a sült”. — SzD., SL-nál: *izlet, izelt, izelet*: *gustus*. — *Izletes* Kazinczynál (Lev. 10: 118) am. *geschmackvoll*; *izletes férjfi*; de már 1831-ben (Phil.): *gustiös, sapidus*.

Izom, Helmecczy (Berzs. Vers. 1816) és Szemere följegyz. (2: 42). „Musculus — mondja Bogát — antea termino non satis adae-

quato *inustus*, subinde et *szólashús* dicebatur: quia tamen in lingua nostra patria adjectivum *izmos* „robustus“ existeret, huiusque conveniens substantivum *izom* esset: prius, qui me ad vocem *izom* adtentum reddidit, erat Antal (Antal Mihály, Tud. társ. I. t.): Schedel tamen voce hac iam prius usus fuisse dicitur. — A Phil. Horváth Józsefnek tulajdonítja. — *Izmosítani, izmosodni, izmosulni* Tzs. (1838); *Izomzat* egy szótárunkban sincs, noha gyakran olvashatjuk a hírlapokban. Ez is egyike azoknak a szavaknak, a melyekben a *zat* mint egységes képző szerepel. I. -*zat*.

Ízület, Bugát 1828 (Bonztud.) articulatio; *izülés*. — Tzs. (1838): *izület*. — Kunossnál (Gyal.) *izcsülés*. — Leginkább az „izületi csúsz“ sokat emlegetése tette ismeretessé.

Izz, Sándor István 1808 (Told.). Nála a. m. *audor*. — Horvát Endrénél 1814 (Zircz Eml. 13): „*izzó szivekről* küldöttek mennybe zsoltosmát“. — Fog (1836): *gluth, schweis*. — Elvonás az *izzó, izzadni* szókból. Hibás elvonás, mert *izz* csakis igető lehetett. — Az *izzik* igéhez tartozó *izzás* Tzs. (1835); maga az ige pedig Fog. (1836). — Érdekes a Pál Dénes Vad. tud.-ban (1829) előforduló *izzanat* a. m. *izzadás* (2: 168). — *Izzítani*, Szabó 1848 (Bány.).

Izzadmány, Bugát 1833 (Orv.) exsudatum: *izzadóanyag*. — Balogh K. (1883): *izzadmány*. — Nincs meg egy kézi szótárunkban sem, noha a közbeszédben is gyakran hallani.

J.

Jajditani a NySz.-ban nincs meg; először Kreszn.-nél: *eljajdítja magát*. A nép nyelvéből véve.

Jajdulni. — *Föl*-igekötővel, noha gyakran hallani, egy szótárban sincs még meg.

Jajjongani. A régi irodalomban csakis *jajogni*. (NySz.). — Mai alakja Kazinczynál (1816): „a feldühült vihar kéményeimben kinosan jajjong“. (Vida Lászlóhoz).

Jár. — Úgy látszik, a *jár* igetős összetételeit valamelyik bányászati író kezdte el, mert az első efféle példák: *járákna, járhely, járniú* a bányászatra vonatkoznak. (Tzs.). — A *járniú* már 1836-ban

Fog.-nál: *járórség* 1843 (Kiss K. Hadi Msz.): *járaszalay* Fog. (1845), két évvel előbb Ball.-nál „jártató, vezérszalag”.

Járadék, Helmeecz 1832 (Jelenk. 1: 502): „esvény vagy *járadék* (rente)”. U. i. (1: 80) rente még: *járadalom*, A *járadék* szó megvolt már jóval előbb Bar. vm. Tiszt. Szt.-ban is (1807), *competentia* vagyis *járandóság* jelentéssel. — *Járadékos* ugyancsak Helmeecznél 1834 (Jelenkor 457): *am. accessorialis* vagyis járulékos, de már 1846-ban (Ball.): *pfründner, rentner*.

Járandóság, Georch 1806. (Honnyi Törv. 2: 186): „Eme igékből állani, illeti sarjadzott állandóból, illendőből származtatják. Elcink az *állandóságot*, *illendőséget*: szintígy származtatjuk a *járból járandót*, innét pedig a *járandóságot*. Nemde mondjuk *kijár* (*competit*) neki, mondhatjuk tehát *kijárandó competentis*, és *járandóság competentia*. Egy rámára vagynak eme szavak szabva: ha tehát helyesek amazok, miért volna helytelen emez?” Alig hinnők, ha azt nem olvassuk, hogy ez is újítás. — *Járandány*, „gehalt” Ball. (1846).

Járat. — Az *át-, be-, föl-, kijárat* közül egyik sincs meg a NySz. ban, sem Márt.-nál, sem Kreszn.-nél. — Először *följárat* Fog. (1845); *átjárat, bejárat* Ball. (1854); *kijárat* Ball. (1890).

Járda. Ha a *zárda* csakugyan Helmeeczytől van (l. ezt), valószínű, hogy a *járda* is tőle származik. Megvan már 1838-ban (Tss.).

Járdalni, Kazinczy 1815 (Szemere Följegyz. 2: 133 és Pandekt. 5: 13); szerinte ez más, mint *járkálni*. — Vö. CzF. — Kunoss 1834 (Szf.): sétálni, spácieren. Lovász Imre megrója 1835-ben (Ért. 32), miért használják ezt az újítók *járkálni* helyett.

Járlék, Stettner 1832 (Vált. és Törv. Szt.): *accessorium*; *járlékos* *accessorius* Bugát (Orv.); *járlnok*, *accessista* Fog. (DMM. 1833); *járlat*, *accessio* Kunoss (1834).

Járlmány, Berzsényi (Phil. tanúsága szerint): *accidens, accidentalis*, *philosophiai* értelemben. — Fog.-nál (1833) *járlvány*: *accessorium*, *jogi* értelemben.

Járvány. A régi irodalomban is megvan *járvány*, de nem *epidemia*, hanem *arthritis* („izületi lob”, Balogh Kálmán) értelemben. — SzD.-nál (1792): *járvány*, *járvány*, ragadó betegség. — SI.-nál: *járvány*, *járvány*, *morbus epidemicus, endemius*. — *Járványos*, *epidemicus* Bugát 1833 (Orv.).

Játék. A német *spiel*-nek megfelelő magyar szóösszetételek előbb *játszó*-val alakultak: *játszópénz*, *játszótárs*, *játszókáz*, *játszóhely*, *játszóház*, *játszó-asztal*, *játszó-szoba* stb.: még Mártonnál 1823-ban is így. — Sándor Istvánnál már mutatkozik a német hatás: *játék-alak*, *játék-hely*, *játékhő*, *játékszer* stb. — Utóbb: *játékpénz*, *játékház*, *játék-bárcza*, *játéknap*, *játékasztal* Tzs. (1835).

Játékszín. Vargyas 1750. (Phras., scena alatt). PP.-nál: *játeknező hely* és *levélszín*. — Csak 1833 körül váltotta fel a *színház*.

Játszma — Ha nem csalódom, Jósikánál van először a forradalom ntáni regényeiben, alkalmasint a *lakoma* (előbb *laknia* is) mintájára (l. ezt). — Szótárilag CzF. (1865).

Javadalom, a Barczafalvi féle *uradalom* és *társadalom* mintájára képezve. Legelőször Bar. Vm. Tisztárában (1807) beneficium alatt a nyanyott beneficiatus: *javadalmas*, de csakis Kunoss (Szóf. 1843) és Fog. (1845) útján vált közkeletűvé. Ezelőtt még a beneficium ecclesiasticum-ot is egyházi jótéteménynek nevezték. — 1843-ban megvan már a *javadalmaszni* ige is. (Kun., Szf.).

Javasolni. Faludi 1748 (NySz.). — Előbb *javallni*. — Pápay 1807 (Veszpr.) megjegyzi: projectum inkább *javaslat*, mint *javallat*, mert *javallani* annyit tesz mint probare, adprobare, a projectum pedig még a nélkül szükségesdik. Mindamellett a XIX. század első harmadában még általában: *törvényjavallat* és csakis a harminczas évek közepén állapodik meg: *javallás*, *javallat*: billigung, beifall; *javaslat*: vorschlag. — *Törvényjavaslat* (Jelenk. 1: 4).

Javitani. A régi irodalom nyelvében *javítani*, *javulni* csakis gyógyítani, gyógyulni értelemben fordul elő (NySz.). — Szótárilag legelőször SI.-nál *javítani*: corrigere, emendare; *javulni*: meliorari. — Mártonál, ha csak valami eldugott helyen nem, egyáltalában nem fordul elő. — *Javított*, még dőltén szedve, Tzs. (1835); *javított-ír* (uo.); *javítmány* Fog. (1836); *javítók* 1840 (Akad. Névkönyv).

Jegecz, Irinyi János 1840, (Tud.-tár 23: 83). Nála eredetileg *jegecz*, *jegeczedik*, a *jég* kicsinyítőjével. „Crystallum — mondja Bugát — alii simpliciter *jég*, alii iterum *jégce* vel et *jegőze* dicunt” (Szkh. 120. 1). — Nendtviehnél 1845 (Vegyt. 21) találom először a mai *jegecz* alakot; ugyanő nála a „kristallisiren”: *jegedzés*, *jegítés*. — Királyöldynél (1846): *jegőcz*. — Ball. (1851): *jegecz*, *jegeczedik*, *jegeczesedik*; Ball. (1872): *jegeczesíteni*, *jegeczesülni*. *Jegedni*, *jegeszteni* Tzs. (1838).

Jegezni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „nagyon jegyez ott-kinn” — *Gelare, glaciare* SL — *A haraz mintájára*.

Jégkár, Sándor István 1808 (Told.): „*jégkár* a gabonában”. Erre a mintára: *tűzkár* Tzs. (1835); *vízkar* Tzs. (1838).

Jegyzék, George 1804. (Törv. Sz.). Megvan glossa, signaturajelentésben a Pestmegyei és Veszprémi Tiszti szótárakban. Kovács Mihály szerint: „Ahaaj, Borsod sat. Vármegyékben ismeretes. Nem is kell elhagyni v. felváltani evvel: *jegyzés*, mert *jegyzés nota*”. (Chemia: 1: 173). — A Mondolat kifigurázza. — *Arjegyzék*, Kunos (1834). — *Jegyzékváltás*: notenwechsel 1834 (Jelenkor 559).

Jegyzet, jegyzemény. — SzD. 1792. (Kisd. Szt.) — SL: nota, signum, signatura, animadversio. — Berezafalvi (Tud. magy. 8: 10): *jegyzet*, nota; *aljegyzet*, subnota. — *Jegyzvény* Baróti Szabó Dávid 1786 (Vereckoszorú 3: 148).

Jelbeszéd, Versegly 1820 (Lex. 23): „Valamint a symbolum *jelképnek*, úgy az ilyen másított értelmű beszéd (allegoria) is *jelbeszédnek* legjobban mondathatik.” — Ma *zeichensprache*, pantomime Tzs. (1835); *jelbeszédi*, pantomimisch (u. o.).

Jelenet, Berezafalvi v. Baróti 1792. (Tud. magy. 12. Kisd. Szt.): „Apparitum quid”. — E szó megvolt a codexek korában, azután kihalatták; úgy kellett újra feltámasztani. *Jelenetezni*, secuiren 1858 (Toldy, Msz.), előbb szinpadositani Ball. (1854).

Jeleníteni, Előszőr Tzs. (1835) találom vergegenwärtigen: *megjeleníteni*; előbb ugyanez Márt. (1823): *jelenvalóvá tenni*.

Jelenkor, Szemere 1813. Vö. *hajdankor*. — *Jelenidő* Fog. (1836), azelőtt *jelenvaló idő* Debr. Gramm. (1795), Márt. (1803, 1823).

Jelenleg, Kunos 1834 (8zf.) „gegenwärtig, jetzo”. — A Gyal.-ban (1835) az „actu”-t így magyarázza: „ha időre irányzott értelemben vétetik, *jelenleg*, ha pedig cselekedetet értünk alatta, *tetleg*. — *Jelenlegi*, actualis Fog. (1835).

Jelenlét, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.); *jelenlétekor* (u. o.). — *Lélek-jelenlét* Ball. (1864), előbb *lélekébrenység* Tzs. (1838).

Jelenteni. — Be igekötővel csak a codexek korában élt; azután kihal. (NySz.). — A XIX. század elején elevenedik föl (Márt. 1803, SL 1808). — Föl igekötővel a régi nyelvben ismeretlen. — „Denunciare”

azelőtt *föladni*; Szirmaynál (Glossa.) *bejelenteni*, és csak a Bachidő-ben lesz *följelenteni* (Ráth. 1853): *beanzeigen*, *angeben*.

Jelentkezni Kunoss 1834 (Szf.) Nála voltaképen *jelenkezni*: *sich gegenwärtigen*, *se praesentare*. — Ugyanigy Tsz. (1838): *sich zeigen*, *sich offenbaren*, sőt még Ball. (1857) is, noha már a „*sich melden*” alatt megvan a *jelentkezik* is. CzF. nem ismeri a *jelentkezik*-et, csakis a *jelenkezik*-et. — Ball. (1890) megvan mind a kettő, némi értelemkülönbséggel. — Vö. Tsz.

Jelentmény, Fogarasi 1833 (DMM.) *significatio*, megkülönböztetésül magától az *actustól*: a *jelentéstől*. — Ugyanez évben Edvi Illés Pálnál (Társalk. 2:32): *jelentvény* a. m. *symbolum*; 1835-ben Kunossnál (Gyal.): *annonce*. — *Jelentes*: *bedeutungsvoll*, *ausdrucksvoll* Fog. (1836): de már 1845-ben (Fog.) *jelentős*. — Ugyanitt *jelentékeny* vagy *jelentékes* és *jelentéktelen*.

Jelezni, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD.) Nála *jegyezni*, *jelelni*, *jelezni* egyértelmű. — A későbbi szótárak közül először Fog. nál (1845). — Mai jelentései a hatvanas években fejlődnek ki. Vö. Ball. 1864. — *Jelzék* (marko); *jelzet* (trace, signatur); *jelzetes* (signirt markirt); *jelző* (epitheton, markirend, signalisirend); *jelzős* (epithetisch) Ball. (1872.), sőt *jelze* is, *signal* értelemben Ball. (1864).

Jelige, jelmondat Böhrntei (Phil. szerint): motto. Előbb *homlokírás*, *jelmonddás* (U. o.).

Jelkóp, Sándor István 1801. (Sokféle 7:6.) Nála *symbolum*, ugyanigy Versegbynél is *jelképes*: *symbolicus*. — Kresznericsnél *emblemata*: — *Jelképezni* CzF.-ban még nincs meg; először Ball. (1872) szótárában.

Jelleg, Jósika 1853 (Eszther): „*typus*: mint *jellem*: *character*. Mikor e szót gyártottuk, eszünkbe sem jutott szűkeégtelen *synonymont* faragni, hanem hézagot pótolni jó szóval”. — Vö. Ny. 27:117. Különben megvan már Ball.-nál (1851). — *Jelleges*: *typisch* (CzF. és Ball. 1872): *jellegezni*, *jellegzet*, *jellegzetes*, noha az írói nyelvben gyakoriak, egy szótárunkban sincsenek meg.

Jellem, Szemere 1836 (Szemere Bert. Utaz. Külf. 1840 4. 1.). — A „*character*” Versegbynél (Lex.) *jel*, *jegy*, *bélyeg*, *szivbélyeg*; Kunossnál (Gyal.) *lelkezet*; Jósikánál *lelkület*. A *jellem* legelőször Szem. Bert. 1836 október 7-ikén írt s 1840-ben nyomtatásban megjelent levelében fordul elő, a következő megjegyzéssel: „Ha a *lelkület* szót mindenütt

fogjuk használni, hol a karakter használtatik, néha képtelenségeket mondandunk, midőn például lelketlen dolgok lelkeletciről beszélünk. Mindig érzém, e szót a *jegy* vagy *jel* gyökből kell kiarjadztatni, s így én előbb a *jegyilet*, aztán Szemere Pál a *jellem* szót csináltuk. — Szvorényi (Fejl. tün. 23) szerint: „No van már magyar character” állítja meg egykor Szemere Schedelt a megyeház terén. — Valóban? No hallom a szép szót. — *Jellem, jellemes, jellemez, jellemző* stb. — Dejsz az nem ő! Sok egy kiesit benne az l. — Szemere Följegyz. közt találtam egy helyet, mely a *jellem* szó képzését megmagyarázza. E helyen (1:206) t. i. ez áll: „NB. *caellem* et *cael*; *jel*, *fel*”, innen látható, hogy Szemere így okoskodott: *cael*: *caellem* — *jel*:? Ha szükség lett volna rá, már dugaszban készen volt a *fellem* is. Megjegyzendő, hogy *caellem* Berezafalvinál: *actio virtuosa*. (Szigv.). — A *jellem* a kézi szótárak közül először Ball-nál (1843). *Jellenrajz, jellemzet, jellemzetes* Fog. (1845); *jellemtelen* Ball. (1847); *jellemvonás* Ball. (1854).

Jelmez, Ballagi 1851 (Legújabb m. szavak: costume). — Fog-nál 1845-ben még csak öltözet, viselet, ruházat. — *Jelmezní*: costümiren, Ball. (1857); *jelmezlés*: costümrunkat Ball. (1864).

Jelölni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). — Nála *jelelni, jegyezni, jelezni* egyértelmű. Mártonnál is (1799) *jelelni, megjelelni, zeichnen*. — SL-nál: *jelölni*, signare, notare: *jelöllet*: signum, nota. — *Kijelelni*, candidare, Bar. vm. (1807).

Jelölt, Fogarasi 1833 (DMM.): *candidatus*. Ő *jelelt*-nek írja Helmezcynél (Jelenkor 3:444) *jelölt*. — *Tandjelölt* Ball. (1872); *képeselő-jelölt* egy szótárunkban sincs meg.

Jelző, Baróti Szabó Dávid 1780 (PM. 2:95): „fogad szót s a *jelzőre* rohan; Benyák Bernátnál 1783 (Okos Elm. 108): „az esküvés a gaz embereknél is megszokott *jelző*”.

Jelv, P. Horváth Lázár 1844 (Honderű 2:161): „Nem lehetne-e *jelv* szóval kitenni a *devise* szót”? — kérdi itt P. H. L. A kortársak egy ideig igennel feleltek. Megvan a *jelv* és több származéka Ball-nál (1857 és 1890) s CzF.-nál is. — Vö. *mérv*. ✕

Jelvény. Eredetileg *jellemény* volt Nagy Jánosnál 1845 (Hierolex.): *symbolum*. Ebből rántódott össze a mai *jelvény*. CzF. (1865), mint a *rejtemény, függeménnyből a rejtvény, függvény*.

Jelzalog, Kunoss 1835. (Gyalulat). — Fog. (1836) és Tsz.

(1838) még nem ismeri. Fog. még 1843-ban is (Keresk. Szt.) *küldzilog*-nak nevezi. — *Selzdlagos* ugyanezek Kunossnál (1835).

Jenő: Eugen, Jelenk. 1834 (3: 512.). — „Edmund magyarul Ödön s Eugén Jenő. Azért bibásan nevezik Jenő grófot Ödönnel.” Honderű 1843 (1: 174). — A Társ. (1840: 389) hivatkozik a borsodmegyei *Jenkére*, mely S. Eugeniától kapta a nevét.

Jobbítmány Fogarasi 1833 (DMM): melioratio. — *Jobbítvány*: amendement. Ball. (1854).

Jog. — Jankovich Miklós. Neki tulajdonítja a szót a Phil. Msz. (1834-ben) és Stettner 1832-ben (Váltójog, 174). Legelőször Döbrenteinél találom 1822-ben (Külf. Szinj. 2: 226): „az ahhoz való igaz *jog* (jus) nem tesz köztük különbséget”. — Pauly (Polg. Szt. 1827, 76 l.) így magyarázza: „*jog*, hajdani mondáskép, jobb kezét jelentett. Ezen kifejezés formájával él a német „das recht”, a francia „le droit” és ebben az értelemben használják is a szót.” — Stettner pedig (l. h.) így magyarázza: „Valamint *justus*nak *jus*, úgy *igam*nak hogy *ig* a győke, senki sem tagadhatja. Csak az lehet hát kérdés: vajjon az *ig*-ot szabad-e *joggá* változtatni? A közajkakon forgó *ih*, *ihar*, *ihász* szavak az írói nyelven *juh*, *juhar*, *juhász* alakban divatoznak. Példát hagyott rá a tiszteletes régiség a *jochtatnia*, *junkabb* és *jorgasson* szavakban, melyeket ma így ejtünk: *iktatnia*, *inkább*, *igasson*. Lásd Itévai Antiqu. §. 122*. Eddig Stettner. — Az *ig*-ot különben már Sándor István 1801-ben (Sokf. 7: 198) elvonta az *igaz*-ból, és ugyanó ruházta fel *jus* jelentéssel. Tőle vette át a Baranyamegyei Tsz. 1807-ben, de mivel a mélyhangú *ig* egyes szám 3-ik személye kellemtelen félreértésekre adhatott volna okot, a baranyaiak az *ig* szót magashangúnak vették, úgyhogy a 3-ik személy *ige* legyen. De ezzel csak csöbörből vödörbe estek. Ez lehetett az oka, hogy a magyar örvényhozók nem fogadták el Sándor István és a baranyaiak javaslatát. Nagyon kapóra jött nekik a *jog* és csakhamar félhagytak a *jus* helyett addig leginkább használt *igaz* szóval. — Az egyes szám 3-ik személyét eleinte *joggjának* írták (Jelenk. 1: 71). — *Jogos*, justitia Berzsenyinnél (Phil. Msz.); *jogosítani*, Fog. (1836); *jogosítvány*, Ráth (1853); ugyanez előbb *feljogozás*, *jogozat* Fog. (1845); *jogosult*, Ráth (1853); *jogilag*. Sztrokay 1843 (Törv. Szt.); *jogtalan* (Jelenk. 2: 282); *jogszerű*, Tsz. (1838). — Összetételei közül: *jogerím* (Jelenk. 2: 826); *jogvérelem*, *jogviszony* Kunoss 1834 (Szf.); *jogegyenlőség*, *jogérzet*, *jogigény*, *jogtanuló* Tsz. (1838) *jogtudor*, *jogtanár* Fog. (1845); *jogele*, Fog. (1848); *jogalap*, *jogérvényes*, *jogügylet* Ball. (1851); *jogerő*, Ráth (1853) stb.

Jogar. A királyi páleza, kormánypáleza helyett rövidebb, lehetőleg kéttagú szó kellett a nyelvújítóknak. Már a Mondolat korában megvolt a *fonyar*. Ez érthetlenséget a Mondolat ki is figurázta. Azután jött a *jogod* Ball. (1851) s végre a *jogar* CzF. (1865), ép oly érthetetlen, mint a másik kétfő.

Jogász. Fogarasi 1833 (DMM.): „jurisperitus: *jogász*, jurisprudentia.“ — *Jogász*, jurista (Phil.): *jogászlal* (Jelenk. 3: 608).

Jogeset. Stettner 1832 (Törv. Szt. szerint): casus juris.

Jólét. A *hol-lét*, *közel-lét*, *magánlét*, *távollét*, *billét*, *egyedül-létel*, *rosszul-létel* (NySz.) példája mutatja, hogy a wohlsein, wohlstandot voltaképen *jól-létnek* kellene írunk. Már 1834-ben Kunossnál (Szf.) és Tzs. (1835) *jólétnek* van írva.

Jól néz ki Kazinczy 1813 (Lev. 10: 493): „De mégis, úgymond Szentgyörgyi nem kellene minden Germanismust általhozni (melly még senkinek nem juta eszébe) mert, úgymond, a *jól néz ki*-re elég jó a *jó színben* vagyon, és nem tudhatni *mi néz ki* és *honnán néz ki*. — Mintha a *jól-néz ki* — feleli Kazinczy — csak ezt tenné, *jó színben* van. Az a homály, a melly ezen phrásisban ül, épen szükséges oka, mert azt teszi, hogy valami van a képben, a melly mutatja, hogy úgy kell lenni mint látjuk, de nem tudjuk tisztán, mi az a valami. Ilyen a *jól jön ki*, „est kommt gut heraus“. — Arany másként ítél róla; szerinte: „tagadhatlanul ocsmány *kinézer* szó; csipd, rügd, döfö valahol kapod a gaz kölyköt“. (Szépirod. Figy. 1861. Próza. dolg. 365.).

Jóslat. Döbrentei (Vö. Phil. Műsz.). — Sipos (ő és új magyar. 19) megrója; Szemere (Munk. 2: 248) védi. — *Jóshely*, Tzs. (1835); *jósda* Fog. (1845).

Jót-állás. — „Valakiért jót állani“ Gyarmathy 1794 (M. Nyelv-mester 2: 174). — Sándor István 1808 (SI): *jól* vagy *jót állani* valakiért; *jól* vagy *jót állás*: cautio, sponso, fidejussio. — Sem a NySz.-ban, sem SzD.-nál, sem Márt.-nál nincs meg. — CzF. németeknek mondja, noha talán a népnyelv is ismeri.

Jótékony. Toldy Ferencz 1823 (Haramják, Vö. Ny. 10: 216). Nála voltaképen *jótékony*: de már 1831-ben Imre kézirati szótárában (Phil. Műsz. „beneficus“ alatt) *jótékony*. Pázmánynál van először a *kártékony*, Wagner Phras.-ban a *csudatékony*. Furesaságképen említem meg, hogy ugyancsak Imrénél az exponibilis: *kitékony*. Bugátnál Szóhalma.) a reponibilis: *visszatékony*. — Vö. *-tékony*.

Jövedék. Sándor István 1801 (Sokféle : 7:45). Nála anynyít tesz: „a ki, vagy a mi jön”; s ebből azt következteti, hogy a régi magyaroknál ez lehetett a *vendég* neve. — SL-ban nincs meg. — Mai „gefälle” értelmében, az adónemmel együtt, csak 1848 után jött divatba: legelőször Ráth 1853-iki Új törvényhozási szótárában.

Jövedelmes. Faludi (NySz.). — *Jövedelmesíteni* Fog. (1836); *jövedelmezni* importere Fog. (1835), két évvel előbb csak „behozni”.

Jöveszteti. Fogarasi 1864. (Kereskedelmi Szótár): producere. — A *növeszteti* mintájára. — Fogarasi (CzF.) megjegyzi, hogy helyette némelyek a *termelni* igét használják; azonban ez csak arra alkalmazható, a mi terem, termesztetik; de a kézművekről, gyártmányokról, pl. kalapról, csizmáról nem mondhatjuk, hogy teremnek, tehát nem is termeltethetnek. — Nem jött divatba, noha számtalan analogia van az efféle képésre. — Ball. (1890) már nem ismeri.

Jutalék. Fogarasi 1836 (Szt.); antheil, prémie, dividende. — Az *osztalék* mintájára.

Jutalomjáték. Először Tzs. (1838) találom.

Jutány, jutányos, Szemere 1836 előtt. (Munk. 1:47 és Fog. 1836). Eredeti jelentése: vorthell, vorthellhaft; ezt azonban, úgy látszik, nem találták kielégítőnek. Jósika „Zrinyi a költő ezimű regényében (1843) az *előiséget, előlményt* használta. (Ny. 27:117). Ez már emlékeztetett a vorthell-nak legalább az első szótagjára s csak egy kicsinyt kellett rajta kurtítani. Így lett belőle *előny* (l. ezt).

K.

Kábulni. A régi irodalom nyelvében, a *kába* mn. értelmének megfelelőleg, „bolondulni, eszét elveszíteni” volt a jelentése (NySz.). Először SzD.-nál (1792) van az *elkábulni*, a mai értelemből közeledve: már Tzs. (1835) határozottan „betäubt werden”; *kábultság*: „betäubtheit”. — *Kábulat*, Fog. (1848). — Mártonnál (1803) a betäubben: elbódítani.

Kacsó, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „Katsótska kezetske. Add ide a kacsódat.” — MA., PP.-nál *kacs.* manus parvula. — Úgy látszik elvonás a *kacsoska* szóból.

Kaczér. A régi nyelvben am. 1. sodomita, 2. buja: *kaczérkodni* am. bujálkodni (NySz.). — Mai értelmével, saját bevallása szerint, Kazinczy ruházta fel. (Pandekt. 5:14).

Kagyló. Földi 1801 (Term. hist.): „kávás tsiga: concha, muschel“. — Mártonnál (1799) a muschel még „*konkha tsiga*“, de már 1803-ban *kagyló* is. — A nép ajkáról. Vö. Tsz.

Kaland. A régi *kalandos* (NySz.) szóból a nép is vont el egy *kaland* szót, pajtás értelemmel (Tsz.). — Az irodalom *kaland* szavát Verseghy vonta el (1805, Tiszt. Magy.), alkalmassint a *kalandozni* igéből, melynek jelentése SzD.-nál: szédeleg, lödörög, holyog, fel-alá jár, koslat (I. és II. kiad.).

Kalandor, Szemere (Munk. 1:47). — Lehetne elvonás is a népies *kalandoroz* igéből, de valószínűbb, hogy Szemere a *kaland*-hoz függesztette az ő -or képzőjét. Így csinálta a *diador* (triumphator), *viador*, *lobor* s a *mador* szokat is. Megvan már Jelenk. (1833:469).

Kalászat. Az „áhrenlese“ Mártonnál (1803, 1823): *tarlózás*; Tsz. (1835): hünger, kalászszedés, *kalászat*, ez utóbbi még dőlten szedve, valamint a MN. részben is (1838). — *Kalászkodni* ige megvan a nép nyelvében is (Tsz.). — A *kalászat* syncope útján is keletkezhetett a *kalászatból*, valamint a nép ajkán az *ágyalás*-ból az *ágyás* (Tsz.) s iróinknál a bonyolodalomból a *bonyodalom*.

Kalit. — Miklosich (Ny. 11:223) az ószláv „klėti“ és az új-szláv „klēt“-tel veti egybe, holott e szó sem a régi nyelvben, sem a népnyelvben nem fordul elő. — Költői elvonás a *kalitkából* (ószláv klétika). — Szótárban először Tsz. (1835).

Kamasz. Gyöngyösi 1895 (NySz.). — Az előtt vén kutyát, lusta disznót jelent. — Nála már „tölpel“ a jelentése: nagy kamasz legény. — Még SI.-nál is: „kamasz, canis utcuque adultus: vén-kamasz azaz vénkutyá.“ — Fog.-nál (1836): flegel, faulenzler, bengel.

Kamat. Eredetét l. Ny. 6:510. — Kresznerics azt írja: „Ex literis divisionalibus familiae Péterfianae de dto 4-tae May 1596 et per me in originali lectis“. — Az irodalomba alkalmasint Vajda Sámuel: „A mi Urunk Jesus Kristusnak élete czímű munkája (1772) I. köt. 187 l. vezette be. — SI.-nál foenus, usura, fructus pecuniae commodatae. — Mártonnál (1803.). — Pápay szerint (Veszpr.) dunántúli tájszó. — Bar. Vm. Tsztban (1807) usura: *kamatolás*; usurator: *kamatoló*. Ugyanigy (Tsz. 1835); de már Fog. (1836) *kamatoz* is. —

Kamatos (Tzs. 1835); *kamatosítani* (Ball. 1872). — Összetételei közül érdekes a *zins-conpon-ra* vonatkozó kifejezések fejlődése: *kamat-levélke* (Jelenk. 1:458); *kamatjegy*, *kamatszélet* (Fog. 1845); *kamatszéletény* (Ráth, Műszt. 1853). — *Kamatláb* Fog. (1842).

Kandalló, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). „Lángoló, tüzellő, szenelő tűzhely a szobában; vagy kerékvágás”. A nép nyelvéből véve. — Vö. *kandi* (Kassai Szókönyv 2:387).

Kandi, Helmeccy 1834 (Jelenkor 828) neugicrig. — Elvonás a *kandikál* (kanditkál) igéből.

Kanyar, Sándor István 1808 (Told.). Elvonás a *kanyarít* igékből. Nála *quadra*, *segmentum*; Diószegi-Fazekasnál: *parabola*. — Tzs. (1838): *abschnitt*, *segment*, *parabel*, *kegellinie*. — A NySz.-ban a *kanyarodik* (SzD.), *kanyarog* (Sl.) sinces meg. Mind a kettő bizonyára a nép ajkáról. — *Kanyarulat* Fog. 1836.

Kapcsolat, Versegghy 1820, (Lex.): „Copula a logicában *kapcsolat*, das *Bindewort*”. — Kresznericsnél, idézet nélkül, „*junctura*”. — *Kapcsolatos*, *copulativus* 1831 (Phil.).

Káprázat. A mai *káprázni* a régi nyelvben *kaprozni*: *kaprozni* a szemei”. Ugyanígy Kassainál (Gyök. Szt.) a nép nyelvéből. — A *káprázni*, bizonyára szintén a nép nyelvéből, először SzD.-nál (1792). — Mártonnál: *káprázni*, *kaprozni*, *kaprodzni*. (1803). — Tzs. (1838): *kápráztat*, *káprázal*, *káprázol*, *káprázolat*. — Szász Károlynál, innen elvonva, *kápra*. — Vö. *ábra*.

Kapuzat, Fogarasi (1836): *portal*. — A *homlokzat* mintájára a *kapu* főnévből, egyenest a *zat* képzővel.

Karcz, Versegghy 1805 (Tiszt, magy.), Vö. Szemere Munk. 3:129. — Elvonás a *karczolból*. Ilyen nála a *romb*, *tomb*, *zsémb* stb. — *Karczolat* Fog. (1836).

Kardalnok, Mátrai Gábor 1833 (Homműv. 24): *chorista*. — Czákó Zsigmond 1844-ben magát a Nemzeti Színház egyik *kardalno*kának nevezi (Honderű 2:278).

Kardbojt, Szontagh Gusztáv 1834 (Math.): *portedépée*.

Karhatalom. A „*brachium*” régi magyar neve *erőhatalom*. A századelei Tiszti szótárakban és Mártonnál (1807) *hatalomkar*, s e szó megmarad még sokáig. — *Karhatalom* először Tzs. (1838). — CzK. szerint egyre megy akár az egyik, akár a másik.

Kármentesíteni, Stettner 1832 (Törv. Szt.) és Helmezy 1833 (Jelenkor 497).

Karmolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál: „karmolni pro körmölnei”. A NySz.-ban csakis *körmölnei*. — Ez utóbbinak „másolni” jelentése egy szótárban sincs meg. — A *karmolni*-ből, elvonás útján, *karom*: „kralle” Tzs. (1835), még dőlten szedve.

Karnagy, Kovacsóczy 1833 (Társ. 16): kapellmeister.

Karolni. Igekötő nélkül ép oly kevéssé divatos, mint a német „umarmen” „um” nélkül. Ez Mártonnál (1803) még csak: megölelni, általölelni. Először Kreszn.-nél: „karolja, brachio complectitur; által karolta”. — *Felkarolni*, in die arme aufheben Fog. (1836), günstig aufnehmen z. b. einen plan Ball. (1857).

Károsodni, károsulni. Amaz SzD.-nál (1792), emez Fog. (1836). A régi nyelv, úgy látszik, a *kárt vallani* igével segített magán. — *Tűzkárosult, vízkárosult*, noha már régtől közkeletűek, nincsenek meg CzP.-ban.

Karózat. Bar. Vm. Tzst. ban (1807): vallatio, palliaden.

Karöltve, Berzsenyi 1815 (Szvorényi, Fejl. tün.). „Pát a midőn majd véled s Helmezyinkkel Virághoz együtt ballagunk karöltve . . .” — írja Vitkovicsnak. Az ilyféle kifejezés a század elején még szokatlan lehetett, mert a Mondolat megrója. Berzsenyi túlságig is vitte; nála még ez is: *öntudva, conecius* (Phil. Műz.).

Káröröm, Stettner. — Mikor St. kérdi Kazinczytól, hogy a tőle használt *gonoszöröm* talán Schadenfreude: *káröröm*, azt feleli K., hogy a *káröröm* szón nagyon őrzik a csinált terminus technicus. (Zádor lev. Kazinczyval. 121 és 127). Vö. Ny. 29: 223. — Kunossnál 1834 (Szófüz.) *káröröm*, más kárán való öröm. — *Kárörvendő, kárörvendve*, Tzs. (1835).

Karperecz, Molnár János 1777 (Phys. 3: 136): armilla. — Ő a sphaera armillaris-t karpereczű golyóbisnak nevezte. — A *karperecz* olyan alkotású szó, mint Faludinál a *zsebóra*. — SzD.-nál *karvas*: karra öltött vas.

Kárpótlás, Versegghy 1820 (Lex. 51): bonificatio, indemnificatio. Szilágyinál Versegghy *kárkipótlást* talált s erre megjegyzi, hogy „a *ki* e szóban haszontalan”. — Fog. (DMM. 1833) megjegyzi, hogy a *kárpótlás* három hosszú hangzóval egymásután igen rút szó. —

Mártonnál 1803 (Szt.) szintén *kárkipótóltis*, de *kártérítés* is. — Ball. (1854) már *kárpótolni*, s utóbb még *kártéríteni* is. (Ny. 13: 281).

Karszellem. Szontagh Gusztáv 1834 (Math.): esprit de corps.

Kártalanítani. Sándor István 1808 (SI.): damnum alicujus resarcire, restituere, supplere. — MA.-nál *káratlan* és Verseghynél (Lex. 51.) *káratlanítás*.

Kártékony. Először Pázmánynál (NySz.). Nála mindig kötőjellel: *kár-tékony*. — Beregszászi Nagy Pál így magyarázza: „compositum ex *kár* et *tékony*, hoc iterum ex *té* et formativum *kony*; *té* autem est pro *tő* contracto ex *terő*”. (Ny. 23: 132). — Ha ez igaz, úgy a *kártékony* igen-igen régi szó, mert a *terő*nek ilyenén összerántódására idő kellett. Honnan van tehát, hogy ha már másnak nem, legalább Cal. magyarjának, vagy MA.-nak nem jutott eszébe, mikor a *damnicus*, *damnigerulus* mellé a *kározt*, *kárhozót* s *kártévőt* írták. — Hihetőbb, hogy Pázmán maga csinálta.

Karzat. Bitnicz 1830. (Gazd. Szt.). — Nála *karozat*; mai alakjában (Jelenk. 1832: 9). — Bayer József szíves közlése szerint, a Nemzeti Színház első színlapján (1837) már *karzat*; előbb Szegeden, Sz.-Fehérvárt, Kolozsvárt: *galleria*.

Kaszabolni. Kalmár György 1770 (Prodromus, 418) *fel-kaszabolni*: „Ab antiquo *kaszab*, mészáros; alias pronuntiatum *kaszap*”. Átvesszik SzD. és SI., e föltevésével együtt. — Vö. Tsz. — Kassainál *kaszábolni*: *falce demetere, desecare* (Gyök. Szt.).

Kátyú. Helmezy bevallása szerint a pestmegyei tájnyelvből vették. H. így értelmezi: „mély, zökögő lyuk az úton”. (Berza. Vers. 1816. XLII.).

Kavics. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): kövecs. — A nép ajkáról. — A Mondolat különösnek találja.

Kazinczy szavai. Kazinczy kiírta magának a „Szigvárt” két kötetéből Berezsfalvi szavait (Pandekták 5: 3) s mottóul ezt írta a gyűjtemény elé: „Mennyi sok rossz szó, monda Szemere Májushan 1831 és mégis az az eggy kettő, melyet Berezsfalvi itt ada, több hasznára volt Literaturánknak, mint Horváth Ádámnak minden munkája”. — Ezután következnek a Pandektákban (5: 13) *Kazinczy Ferencz szavai* Kazinczy 1831. évi sajátkezű följegyzése szerint (Pandekt. 5: 13):

„szerény; lepe a lepkéből, más neve pillangó; *méllány*, hillig; *szellem*; *egyetem*, így Kazinczy, nem tudván, hogy Verseghy is, s Vers. nem tudván, hogy Kazinczy is így; *gyönyör*, Verseghy is, s épen úgy; *ábráz*, megújított: *agostyán*, megújított: *alkalom*, alkalmatosság helyett; *árny*; *badar*; *begyes*; *borág*; *csel* (?); *éldelni*, geniessen; *elem*, elementum; *esk*: *fekv.* ἀπαλαμπινον Gróf Gyulai Lottihoz írt epigramjaiban; *féltékeny*: *császna*, fritillaria imperialis, császár koronából; *gubó*; *hölgy*, én éltem o szóval először versben; *iszony*; *járdalni*; *kaczér*; *kecs*; *kedvencz*; *kellem*: *komoly*; *könyör*; *körny*; *kül* azaz *külső*; *lebel*, szellő; *lég*, levegő; *lenge*, leichtsinnig; *könnyelmű* azaz leichtsinnig; *lengence*, gyöngyvirág; *lengzet*, *máglya*, a rogus jelentésében; *nyomorú*: *nyögdel*; *gyálong*; *omboly*, hinár; *rom*; ezzel Szemere után én éltem először. Nagy harag volt érte Pesten. Most minden él vele; *szenvedelem*, Helmezy *szenvedély*-nok írta: *szöveteg*; *telj*; *híjdny*; *magány*; *terem*, Révai után; *tökély*, pro tökéletesség; *tusa*; *ülé* és *üdv*; *űr*; *vágy*, Verseghy gyöknek mondta, de kárhoztatta; *verseny*; *permet*; *sengzet*; *borzanal*: *emlény*; *törzs*, törzssatya; *rege*, mährchen; *agy*; *rettegem* azt, rettegek attól helyett: *szomor*; *fenyér*, Babócsay után, németül haide; *tora*, a Mich. Angelo által csodált szobormívet torsnak mondtam; *gondszabadjai bölcs*, le philosophe de Saussoucy; *mesterkéltni*, künsteln; *écskés*, stilslicht; *hongyilkos*; *szabadságtörő*, liberticide, mint szentségtörő: *nyakgyalú*: guillotine: *kéilem*“, transsumtum ex „nem kétlem“, quod unice fuit in usu, ad omnes casus et tempora: *bódor lovacnz*, irreunder ritter; *pályairás*, preisschrift, aliis jutalomírás; *engedékeny*, nachgiebig, biegsam; *képlő mesterségek*, bildende künste; *szesz*, vapeurs; *légyott*, rendez vous, egy légyottra hívta meg; *sengzet*, Dayka megszerette tőlem; *ismermény*, kennntnisse; *zápbeszéd*, wotten; *lengeség* et *könnyelműség*, leichtsinn. Ex utóbbikkal még prédikációkban is éltek utánam: *györ*, nem gyűrű, in *Vörös et fekete györ*, cornus alba et nigra, *példány*, exemplar; *szobor*, megvan Molnár Alb. Lexiconában oszlop jelentésben. Én „státua“ jelentést adtam a szónak s el van fogadva; *szobrász*, statuarius; *fonák*: a *vétel tudallata*, consensentia scelerum; *kivány*: *kivánság*; *élkivány*-appetitus“. — Kazinczy e följegyzése se nem teljes, se nem hibátlan; látszik, hogy csak utólag, emlékezetből írta össze.

Kazinczy contra Révai. Szemere Följegyz. közt (1:193) találom Kazinczy saját kezeirásával a következőket: „Révai Graum. (2:17): „*Strata mensa, területett asztal* (non *terített*). Kazinczy nem observálja“. — Nem!, így felel Kaz., mert a szokás sem. *Festett kép*,

nem *festettetett* kép: *vert* had, nem *verettegett* had: *nyert* győzelem, nem *nyerettegett*. Ugyan ezért tisztelt barátom nem tiszteltette. — Továbbá: „Római nem szenvedhette ezt: Nyugodj szírodban áldott öreg: s nyugodjál kívánt. Megadtam magam, mert így is jó. De nékem itt külön jár órzésem az övétől. *Nyugszom, alszom* kétféleképen conjugáltatnak, s némelly helyeken az egyik van meg, némelly más helyeken a másik: *Nyugodok, nyugodsz, nyugod.* — *Nyugszom, nyugszol, nyugszik.*“

Kebelharát. A busenfreund minden szótárunkban *lelki, testi-lelki barát*. A címül írt *sült* germanismus egy szótárban sincs meg, de annál gyakrabban rossz regényfordításokban. — Nyr. 1875 (484 l.)

Kebelbeli, Baranya-Vármegye Tiszt. szt.-ban (1807): gremialis. — A többi Tiszt. szótárak, csakis a megyékre ügyelve, *megyebelinek* nevezték. — A Hiv. Mszk.-ban (1845) *kebeli, kebelbeli*.

Kebelezní, Czövek István 1825 (Törv. tud. Szt.) *bekebelezni*, ingremiare. — Jelenkor 1832 (10): „a hazai kegyes iskolarend házában *keblező* tanító intézetek”. — Tzs. (1835) *bekebelezni*: einverleiben. Ma már *bekeblezés* intabulatio is Ball. (1890), és *kikebelezés* extabulatio. Ez utóbbi egy szótárunkban sincs meg. — *Kebleztet*: gremium CzF.

Kecs, Kazinczy 1794 (Sztella): „*kecses* teljes remény” Elvonás a *kecses, kecses*tel igékből. — Vö. Szemere (Munk. 3:130). Helmeczy Daykából idézi (Berzs. Vers. XIII), de oda is Kazinczy csúsztatja be, charme jelentéssel. — *Kecses, kecselen* Tzs. (1835).

Kedély, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). Nála voltaképen *kedély* s jelentése: animus, gemüth: alkalmasint a *személy* s a gr. Dessewffy-féle *szeszély* mintájára készült. — Kunoss a Szófüzérben (1834) a *szeszély*gyel egyazon jelentésűnek is mondja. Bugát maga így nyilatkozik róla: „Primus, qui voce hac usus est, erat svadente Antalio Bugát, sed hic non *kedély*, verum *kedély* dixit, placuit tamen et sane euphonice recentioribus literam v eliminare et *kedély* dicere. „(Szóhalm. 232). — A Tud. társ. Zsebsz. (1835) már *kedély*, de még dőlt betűvel. — Ugyanott *ked* is a. m. gemüth, és a *nedv, redv* is megcsonkítva: *ned* és *red* — *Kedélyes* Tzs. (1835): gemüthlich: ellenben Kunossnál 1835 (Gyal.) *kedélyes*: humoristicus. — *Kedélytelen* Ball. (1872): *kedélyzet* CzF. (1865), noha *kedélyezni* ige nincs és nem is volt.

Kedvencz, Dugonics (Szemere Munk. 2:257 és 3:42); Kazinczy ellenben magáénak vallja. (Pandekt. 5:13). Toldynál: busen-

kind (Ny. 10:216). Vö. Ballagi: „Nyelvújítás és nyelvrontás” (Akad. Ért. 1857:404).

Kedvezet. Gyöngyösi 1700. (Char. 370.): a. m. *kodvezés* Vö. Ny. 27:254.

Kedvezmény. Helmecey 1832 (Jelenkor 798). Nála: vortheil: „nekem a megtámadásra *kedvezményeket* nyújtanak”. — Először Fog. (1845): begünstigung. — *Kedvezményes*, begünstigt Ball. (1857): *kedvezményezni*, begünstigen Ball. (1890).

Kedvezőtlen l. *egyenlőtlen*.

Kegy. Adami, 1760. (NySz.). — Megvan ugyan MA. és PP. szótárában, de az irodalom nem élt vele. „Ez a szó *kegy*, mondja Dugonics, igen régi Magyar szó, de a magyar Szótárakból, sőt a beszédből is kiveszett. Nem régebben visszahozta Révai Miklós úr. Annyit tévesen, mint Jó-lelkűség vagy egyenes-szívűség”. — A Mondolat ki gúnyolja.

Kegy. E szót a régi nyelv összetételekre nem alkalmazta. Úgy látszik, Baróti Szabó Dávid volt az első ki a gratiakat *kegyzsűz*eknek nevezte. (1792) — Bar. Vm. Tszt. a pensióra 1807-ben a *kegyppénzt* kísérli meg, ugyanott *kegyzsoldos* is. A *kegydíj*, *kegydíjas* csak az ötvenes években jön divathá. — Fogarasi 1833-ban (DMM.) a patronust *kegyúr*nak s a jus patronatust *kegyúrsági jog*nak nevezi; a *kegyjel*, *kegylevel* megvannak már a harminczas években (Tzs.); ellenben az egyházpolitikai viták óta annyit emlegetett *kegytér* egy kézi szótárunkban sincs meg, noha már Nagy János Hierolexicon (1845) is ismeri.

Kegyed. Szemere 1820. — E szó történetét Döbrentei (Külf. Szinj. 1821. 1:112) így adja elő: „A magyar kénytelen a társalkodásban mindég a sok különféle hosszú titulusok említésére, mikor valakivel beszél, s ez nálunk az emberi osztályokat távolabb tartja egymástól, mint a többi európai nemzeteknél s a titulus örök említése bizonyos hidegen elválasztó falat von közébe s az idegent nem szólíthatjuk meg oly bizodalommal, mint a német, francia s olasz” . . . „Szerencsém lévén együtt lenni novemberben, 1820, Pesten Vitkovicsnál gr. Majláth Jánossal, Szemerével s Thaiszszal, ez előjött, s minthogy a szükségét nyelvünkben éreztük, gondolkoztunk kipótlásán. Szemere a *kegy*-et vélte legjobbnak, mert a régi idő úgyis ebből vette az egykor tiszteletben volt *Kegyelmelet*, a mi utóbb *Kelmed*, *Ked* lett s elaljasodott. E szerint a Sie, Vous, Ella, Lei megszólítás nyelvünkön

igy esnék: Honnan jő *Keggy* vagy *Kegyed* s ezzel meg lehetne szólítani minden ismeretlent, minden rangút a sok titulus említése nélkül. Tréfás megegyezéslinknél fogva, én kész lettem jegyzésben ezt a Publicum elcibe hozni.* Eddig Döbrentei. — Az itt elmondottakat megerősíti maga Szemere is. (Munkái 2: 257.). — A *Kegyed* azonban Kazinczynak nem tetszett. Kishez (1831. III. 7) írt levelében „a Döbrentei által folyamatba hozni akart, de Kendhez közeljáró *Kegyed*”-et titymálva említi. (Vö. Adal. 441).

Kegyelemdőfés. P. Horváth Lázár 1844 (Honderű 1: 222): gnadenstoss. — Ball.-nál (1854): *igaloumdőfés*. — A ezímszó először CzF.-nál (1865); Ball.-nál (1890) nincs meg.

Kegyelni. Sándor István 1808 (Told.) — Réginek állítja. Vö. *figyelni*. — „Ez nem egyéb mint a megjobbított *geggelni*, mely közönséges szó a Magyaroknál”. (Berzsenyi Dán. Versei 1816, 204 l.) — A Mondolat rosszolja. — Innen *kegyelet*, elcinto begünstigung jelentéssel Fog. (1836), de már Fog. (1845) pietást is; *kegyeletes*, CzF. (1865). — Döbrentei 1844-ben a pietást a *kegy* névgyökből eredő *kegyül* ige után *kegyület*-nek akarta nevezni. (Honderű 2: 288).

Kegyencz, Helmeecz 1816 (Berzs. Vers. VIII): gñstling. — „Kegyencz-királyné: favorit-königin”. (Társalk. 2: 1). — Valószínűleg tőle van *kéjencz* is. — Tzs. (1835) még dőlt betűkkel adja.

Kegyesrend. — Első neve „*Ahitatos onkolák szerzete*, Révai (Magyar Alagyák 1779); SI.-nál (1868) *kegyes oskolák*; Paulynál is 1827 *kegyes oskolák szerzete* (Polg. igazg.); Nagy János (Hierolex. 1895) a piaristákat *kegyiskolások*, *kegyiskolái szerzeteseknek* nevezte; Schirckhuber 1844-ben *kegyes szerzetbelinek* (Term.), de Purgstaller 1846-ban (Akad. Alman.) magát már *kegyes-rendi*-nek nevezi. — Verschy szerint *kegyes* nem pius, hanem graciosus, és a religiosus ordo nem *rend*, hanem *szerzet*. (Lex. 328 és 347).

Kéj, Adami 1760 (NySz.). Nála — kény. — Elvonás az önkéjén, maga kéje, kedve szerint* kifejezésekből. Fog. *kéjnől* a *kényre* utal (1836), holott Tzs. (1835) már megkülönbözteti őket: *wonne*, *wollust*, *kéj*; *willkühr*; *kény*. Vö. Ny. 28: 125. — Összetételei: *kéjhölgy* (Jelenk. 2: 586) Ugyancsak Tzs. (1835) megvan már *kéjérzet*, *kéjes*, *kéjdús*, *kéjmánoros*, *kéjteli*, *kéjleány*, *kéjvádlász*, *kéjhajó*, *kéjház*, *kéjutazás*, *kéjkustély* stb; 1836-ban *kéjelem* (*schwelgerey*, *delicatesse*); *kéjelmes*, *delicat*, Fog.; ellenben Tzs. 1838 a *kéjelem* és származékainál visszaul a

kényelemre s Ballagi csatlakozik hozzá, ellenben CzF. fenntartja, a *kényelem* s *kéjeleni* közti különbséggel. — *Kéjsóvár* Ball. (1854); *kéj-tonat* Ball. (1881); *kéjszonj.* Ball. (1890). — *Kéjencz*, l. *kegyencz*.

Kéjelegni, Kazinczy (Ered. munk. 1:3): „Tenger virág nyílt, sokan jöttek s *kéjelgtek* színök lángjain”. — Helmezy a Társalkodóban „udvarolni” (kurizálni) értelemben is használta: „a táncvigalomban *kéjelgő* fiatal jogászok”. — Szontagnál 1843 (Propyl. 46): „Róma örült fényűzés és *kéjelgés* fészkévé lön”. — Ball.-nál (1881): dehnönnél *kéjelkedni*, einer Dame den „Hof” machen.

Kelengye, Berezafalvi 1787 (Szigv.): „Mindaz, a’ mit a’ leánynyal vagy legénynyel adnak a szülők, mikor kiházásitják”. — SzD.-nál *-gal. — Eredetére nézve Vö. Ny. (13:262 és 28:399). — *Kelengyézni*, austaffiren Fog. (1848).

Kelet. A régi nyelvben az „oriens” mindig *napkelet*. — Ez értelemben *kelet* először SI.-nál (1808): datum értelemben pedig Fog. (1842); ugyanitt *keltezni*: datiren. — *Keleti*, orientalis SI.

Keletkezni. E szó sincs meg a régi irodalomban (NySz.). Először Horányinál 1779 (Koporsó-Épület 155): „az új békeségnek nevelkedése Károlynak vezérlése alatt keletkezett”, és Kresznerics szótárában (1827): intervenit, exoritur, enascitur, bizonyára a nép nyelvéből véve. — Ugyan ő nála *elkeletkezik*: elmegy, vagyis az *elkövetkezik*, eredeti alakjában. Vö. Kassai (Szt. 3:131). — Ugyanezt bizonyítja a Bar. Vm. Tiszt. (1807), melyben a metempsychosis (a mai lélekvándorlás) *lélekkeletkezésnek* van nevezve.

Kellék, Dohovics Vazul 1831. (Phil. Msz.) Nála a requisitum voltaképen *megkellék*, de már 1838-ban (Tzs.) igekötő nélkül és dőlten szedve. — *Kellékezni*, erfordern Fog. (1845).

Kellem, Kazinczy 1793 (Herder Paramythionjai): „Itt is valóságos görög *Kellemek* lebegnek, mint az ő szép meséiben”. Kazinczy (Munkái, VII. Gloss.) a *kelek* igéből akarja származtatni. — SI. kihalt szónak gondolja, holott nyilvánvaló, hogy csakis elvonás a *kellenies*-ből. — Verseghy (Tiszta Magyarság 63.) rosszul formált szónak mondja. — *Kellemtelen*, anmuthlos Fog. (1845).

Kellemesíteni, Horváth Ádám 1788. (M. Múzeum 1:44): „Zúgó lárnával *kellemesítették* a vizek az éjjelt”.

Kellemetleníteni, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 42): „Szinte azon hibák s fogyatkozások *kellemetlenítik* vénségeket”.

Kelme, Eder József 1801. (PP.): „Materia, Stoff, jede Materie, aus welcher etwas wird“. — Ha igaz, szókely szó volt, „textus“

értelemben. — Vö. Tsz.

Kémkedni, Gyöngyösi 1790. (Charitia, Dug. kiad. 1: 229):

„El is megyek és addig kémkedem,
Hogy megtudására annak verekedem“.

A kémelkedik syncopéja. Vö. Ny. 27: 158.

Kémlelet. Először Bar. Vm. Tszt.-ban (1807): proba, vizsgálat jelentéssel. Fog. (1836): forschung. Ezt megrövidítve: *kémlet*, experimentum Kunoss 1835 (Gyal.). — *Kémszer* Bugát. Szh. (már Nyulasnál 1800: *kémeszköz*); *kémvessző* Bugát (Orv.); *kémszemle* Ball. (1872).

Kén. — *Kénkü*-től és *kénygyertyától* különválasztva először SI.-nál találtam. Nála már *kénbűz*, *kénés*, *kénfonál* is. — *Kénsavany*, és *kénczni* Kovács Mihálynál 1807 (Chem. 1: 161 és 3: 145.). — Megjegyzendő, hogy a nép csakis *kénygyertyát* mond és soha *kénygyertyát* s viszont mindig *kénkövet* és soha *kínkövet*.

Kenetes. A régi nyelvben am. kenőcsös, geschmiert. — Nagy János Hierolex. (1845) sermo cum unctione: *kenetes* beezöd; unctione plenus: *kenetteljes*. — *Kenetes*, salbungsvoll Ball. (1854).

Kényállítmány, Bugát 1836. (Tscharn. és Szh.): „hypothesis“. Határozottan magáénak vallja. — Szótárban először Ball. (1857).

Kényelem, Helmezy 1816 előtt (Berzs. Vers. VIII). Alkalmasint a *kegyelem*, *szerelem*, *fegyelem*, *figyelem* analogiájára. — *Kényelmes* Kunoss 1834 (Szf.); *kényelmellen*, (Tsz. 1838).

Kény-élet, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1: 159). — SI.-nál vita voluptuosa luxuria, mollities. — *Kényencz*, Ball. (1890).

Kényeztetni. — Ez igéhez a régi irodalomban (a NySz. szerint) az *el* igekötő nem járult. — Először Márt. (1799).

Kényszer, Sándor István 1801. (Sokféle 7: 205). — Helytelen elvonás a *kénszerít*, *kínszerít* (mint ő mondja, *kénszerrel* reá hajt) igéből. Verseghy pedig (Lex. 68) azt hiszi, hogy a *kényszerítés* „kényszerítés“ helyett mondatik. — SI. medium coactivum. Vö. Adal. 261. — *Kényszerű*, *kényszerűlni* Ball. (1857).

Kényúr. — *Kényuraság* legelőször Bar. Vm. Tszt.-ban (1807) „despotia“ értelemmel: *kényúr* Kisfaludy S. (Munk. 4: 42) és Kunoss.

nál 1834-ben (Szf.) tyrannus, szelidebb értelemben véve: *kényárilag*, despotisch Tzs. (1835): *kényuralom* Fog. (1845). — *Kényárlkodni* Ball. (1890).

Képelni, Kazinczynál *képlő mesterségek*: bildende künste (Pandekt. 5:14). — Kovács Mihálynál 1825 (Phil.): formare, alakítani, idomítani. — Plastische kunst: *képlő művészet* Toldy (Msz. 1858): plastisch: *képlékeny* Ball. (1890): ugyanez előbb *ábrázmányos, képző, képzői* Ball. (1854), sőt *képzetes* is (Phil. 1831-ből).

Képes. Régi jelentéseit l. a NySz.-ban. Ezek között a maihoz legközelebb jár a „quod fieri potest, möglich”. A SzD.-nál idézett mondásban: „nem képes magamat erre adnom, vagyis nem cselekedhetem” még a régi jelentés van meg, de már áthidal az újra: „nem vagyok képes”. — Faludi már egészen mai szokás szerint mondja: „A kik ily képes emberek, megérdemlik, hogy a kormányt igazgassák”; SzD. ezt a *képes*-t *tehetősnek* értelmezi. Mindamellett Mártonnál (1807) *nem képes* még annyit tesz: „nem illendő, nem tisztességes”. Fejérnél (1810) *képesség* am. facultas s Verseghy megjegyzi (Lex. 178), hogy szokottabb lett volna a „tehetség” szóval élnie. Mártonnál (1823) már a „fáhiig”, ügyes, alkalmas, *képes* valamire: ich bin der sache nicht fáhiig: arra nem vagyok *képes*, azt nem tehetem, nem telik tőlem. — Brassai állítása, hogy a mai értelmű *képes* semmi nem egyéb, mint a „capax”-nak Liki István — Lichtenstein fölé travestálása (Ny. 1:182) tréfás ötletnek megjárja ugyan, de a nyelvtörténeti fejlődés világánál komolyan nem vehető. — *Képesíteni*: qualificare, Kunoss 1835 (Gyal.). — A NySz.-ban levő *képesítgel* értelmezése hibás.

-kópos. A *-képes* végzetű melléknemekre egyetlen egy példát sem találtam a forradalom előtti szótárakban. Az „arbeitsfáhiig”: munkabíró; a „waffenfáhiig”: fegyverfogható; a „zahlungs-fáhiig”: fizetni képes, stb. — Az első fessék Ráthnál (1853): *fizető-képes* és *határozatképes*: nyomban utánok: *nyugtáljképes, munkaképes, tanképes* Ball. (1854); *szolgálatképes*, Ball. (1857); *fegyverképes, harczképes, hitelképes* Ball. (1872); *szavazatképes*, Ball. (Telj. Szf.): *hadképes* Ball. (1890). — *Életképes, fizetése képes, párbajképes, udvarképes*, noha gyakran olvashatók, nincsenek meg a szótárakban. — *Munka-képtelen* Ball. (1872). — Vö. Ny. (6:1).

Képezde, Soltész Dániel 1846. — „E szót, Soltész Dániel szegedi pályatárs indítványára, 1846-ban, a pesti Dunapartnál induló fölben levő hajón, a tapasztalásszerzés végett állami költségen Bajorországba utazó tanárok hozták létre”. (Pacé. Szeml. 2:99 és Ny.

27:81). — Fog-nál (1845): praeparande: előkészítő tanoda, készüldé. — Iliv. Mszt.-ban (1845-ben): praeparandiale institutum, *képző intézet*; nygvan e szót ajánlotta a Ny. (4:100) a *képezde* helyett. — Tanítóképezde Ball. (1854). — Tanárképezde nincs egy szótárban sem.

Képezni. A régi nyelvben am. „képzelní, jelképezni, képeben megjelenni, ábrázolni“. (NySz.). — Szarvas Gábor állítása (Ny. I:403, 404), hogy a *képezni* igének mai *formálni, alkotni* jelentése is megvolt már a régieknél, tévedésen alapszik. A Pázmántól, Barótitól idézett mondatokban a *kiképezni* igének ugyanis nem „efformo, effingo“, hanem „ábrázolni, előtüntetni“ az igazi jelentése. — Mártonnál (1803) bilden am. 1. formálni, kiformálni, 2. tökéletesíteni, pällérozni; de már (1823): *képezni*, vagy *formálni*. Ha tehát értem volt, mint Szarvas állítja, hogy a *képezni* igét mai jelentésével ruházták föl, úgy ez az érdem mégis a nyelvújítóké. — *Kiképezni*, ausbilden Tzs. (1838); *előképzés, előképzettség* Ball. (1854); *képződni* Fog. (1836).

Képirás, Kovács Mihály 1825 (Phil.): hieroglyphus.

Képlet, Berczafalvi 1815 (Szemere Följegyz. közt 1:255) „egylepleten, sokképletes: simplex, multiplex“. Maga a *képlet* Bugátnál 1833 (Örv.): gebilde. — Előbb *képelet*, de már (Phil. 68 l.) és Fog. (1836) *képlet*: amott figura, itt vorstellung, és (Tud. tár. 17:2) *képlet*: gebilde. — Kunossnál (1835) schema. — Az ige váltakozik Bugátnál *képülmi*-vel. — Tzs. (1838) *képleg*: képleges: bildlich, ligürlich, metaphorisch; Fog. (1845) *képleyesít*: metamorphisirt; *képlelni* vorstellen; *képlet*: typus, formel; *képletes, képleti*, typisch.

Képtár. Sándor István 1808 (Told.): „képesház, képház, képestár, képtár, pinacotheca, bildergallerie“. — Úgy látszik, a Jelenkor (1:508) tette közkeletűvé.

Képviseelő, Sándor István 1808 (Told.): repraesentans, vicarius, vices gerens. — Georchnél a plenipotentarius: *meghatalmazott képviselő* (Honnyí törv.). — Különben már Faludinál is: „kezet ada, hogy *képét* fogja *viselni* és reméli, hogy győzedelmesen. (TE. 636, NySz.), sőt a Székely oklevéltárban is: „a székelyeknek személyeket és *képeket* *viseljük*. — A régi nyelvben: *képebeli*. (NySz.). — *Képriselet* (Jelenkor 2:246). — *Képviseelni* Kiss M. 1844.

Képzékeny. Szemere (Munk. 3:118). „A *bildsamra* nem jó volna-e ez a szó: *képzékeny*?“ — kérdi Kazinczytól. Ez utóbb maga is élt véle. (Ny. 10:175).

Képzelelni. A Phil. Szt.-ban 1831-ből megvan már *képzeltetés*, *imaginatio*, *képzeltetés*: *chimaericus*. — Kunossnál (1834) *képzeltető*: *phantasta*. — Fog.-nál (1836) *képzeltet*: *fantasirt*.

Képzelem. Pethe Ferencz 1812-ben (Honnyai Lev.) a poetát. Kazinczy nagy megbotrátkozására (Lev. 10:394), *képzelmésznek* akarta nevezni, s ebből következtethető, hogy a *képzelem* főnévre is gondolt, noha nem tudni, mily értelemmel ruházta volna fel. — *Képzelem*, *fantasia*, először Tzs. (1835), még dőlő betűkkel szedve. — Fog. (1848) *fantasia*, *einbildung*.

Képzélet. Bárány Péter 1791 (Ny. 10:309). Nála: *ideale*; SzD.-nál értelmezés nélkül; SI.-nál *phantasma* v. *opinio*, *persuasio*; Lánghynál (Phil. Műsz.) *phantasia*. — Fejérmél *imaginatio* és *imago*. — Verseghynél (Lex.) *imaginatum*, *das eingebildete*.

Képzemény. Goleji Katona István alkotása. (NySz.). — SI. hozta ismét divatba. — Kunossnál *képzeményes*, *képzetes*: *imaginarius* (Gyal).

Képzet. Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 126): *vorstellung*; Horváth Ádámnál 1789 (Phil.) *idea*, ugyanigy Barczafalvi (Tud. magy. 31), SI., Köteles, Ruszseknél. — Thezarovichnál: *imaginatum*. — *Képzetes* (Phil. 1831-ből) *formalis*, vagy *idealis*, sőt *plasticus* is: ugyanez Ball. (1857): *imaginär*.

Képzettség Verseghy 1820 (Lex. 115). Nála *am. idealitas*, *idealismus*. — Mai *bildung*, *cultur* jelentése Fog. (1845).

Képződmény. Szabó József 1848 (Bány.): *formation*, *gebilde*. — „Nem helyes szó, mondaná a Debr. Gramm. 1795 (304), mert ez a végzet *mány*, *mény*, mivel végbe vitt munkát jelent, csak tselekvő igék mellé tétethetik”. — *Képződni* l. *képezni*.

Képző-művészet. Novák Dániel 1833. (Társ. 294). Nála még *képző művészet*: *bildende Kunst*. — Tzs. (1835) *képző erő* stb.

Kérdemény. Schirckhuber 1858 (Toldy, Msz.): *problema*; *kérdeményes*: *problematicus*. — Nagy Ján. (Hierolex): *kérdetes*; ez pedig Fog.-nál (1838): *zur frage gehörrig*.

Kérdéses. Már 1807-ben Pest m. Tiszti Szótárában *questionatus* a. m. *kérdéses*. — Ellenben Verseghynél 1820 (Lex., Phil.), a *catechesis* vagyis a kérdeztetős tanítás *am. kérdéses* tanítás. — Fraglich, Tzs. (1835).

Kerékpár. A Nyr. (12:182) szerint a budapesti főkapitányság,

az Egyetértés szerkesztőisége (Tóth Béla?) tanácsára, nevezte el a békéklőt kerékpárnak 1883-ban — Szarvas Gábor Nyr. (12:134) különben helyeselte a *kerékpár* szót, valamint a *kerékpáros*, *kerékpározni* továbbképzéseit is.

Kérelmezni, Helmecczy 1834 (Jelenkor 75): petitioniren.

Kéremény. Noha e szó megvan már MA.-nál is, a XVIII. század végén teljesen ismeretlen volt. Kiténik ez a következő csúfolodásból: „Az eránt való *kéreménnyét*, hogy e' mi Városunkban ez idő szerint való *cseményekről*, és az én *tanulmányomnak* is fojamattyáról tudósítsam: annál nagyobb *örölményemre* vagyok tellyesíteni, hogy így ezen tsekölly *irományommal*. minapi *igérményem* szerint, *mutatványt* adhassak arról, mire mentem a Magyar Nyelvben xx-ből ide lett *érkezményemtől* fogva.” (Szaklányi: „új magyarország szerint írott levél”. Magy. Mork. 1795: 41 L.)

Kereskedelem, Fogarasi 1842 (Jagt. M. Sz. K.) commercium. — *Kereskedelmi*, commercialis (Keresk. Szt.). — Talán egyetlen főnévünk, három szótágú igéből *-alom*, *-elem* képzővel.

-kereskedő. Az efféle összetételek, mint *borkereskedő*, *gabona-kereskedő*, *taskereskedő* a régi nyelvben ismeretlenek voltak; rendszeren az *áros* szóval éltek; *bor-áros*, *gabona-áros*, *vas-áros*. Noha az *árosság* régenté nemcsak eladást, hanem vevést is, tehát általában kereskedést tett, az *árul* ige rokonsága az *áros*-ra lassanként rákényszerítette a kizárólagosan eladással foglalkozás jelentését. Az adás-vevés fogalmát jól kifejezően a *kereskedés* szó, a *lóval-kereskedő* (PP.), *rahszolgákkal kereskedő* (Márt.) kezdett divatba jönni a *lókupecz* meg az *emberáros* helyett. De ha a bornak, gabonának, vasnak van *árosa*, akkor lehet ugyanszoknak *kereskedője* is, s így ép oly jogosult szó: a *borkereskedő*, mint a *bor-áros*. E gondolatna, úgy látszik, csak a jelen században jöhettek, mert sem SzD., sem SI. nem ismeri a *-kereskedő*-féle összetételeket. Az orthologus Kresznericsnél még csak a *borkereskedőt* s a *könykkereskedőt* találom, de igen tanulságos Márton 1816-iki és 1823-iki szótárának e részben való összehasonlítása: *pferdhandel*: *lóval kereskedés* (1816), *lókereskedés* (1823); *tuchhandel*: *posztóval-kereskedés* (1816), *posztó-kereskedés* (1823); *ochsen-händler*: *ökhörrel kereskedő* (1816), *marha-kereskedő* (1823); *woll-händler*: *gyapjával való kereskedés* (1816), *gyapjú-kereskedés* (1823) stb. Úgy látszik tehát, hogy a *-kereskedő* végleges győzelmét 1820 tájára tehetjük, noha Márt.-nál már 1811-ben (Ny. 30:141) is megvan a *borkereskedő*.

ellenben a *könyvkereskedés*, a mit Kreszn. PP.-ből idéz, nincs meg PP. egyik kiadásában sem.

Kereslet, Fogarasi 1842 (Jogt. Mszk.): commercium. — Sem CzF., sem Ball (Telj. Szt.) nem ismeri. — Először Ball-nál (1881): nachfrage, begehrt értelemben. — A *kíválat* analogiájára készült s a *let* egyenest függött a *keres* igéhez.

Kérész, Földi 1801. (Term. hist.): ephemera. tagthierchen. — A nép nyelvéből?

Keresztmetszet, Györy Sándor 1832 (Math. Szt.): sectio fluvii, querschnitt. Nála voltaképen *keresztmetszés*. — Először Fog. 1848. — *Keresztűz*, kreuzfeuer Fog. 1845.

Keresztnevek. — Ezeken Dugonies kezdte meg az újítást, mikor az Adelt, Adeltkát, hogy *Eteléhez* hasonlítson, *Etelkára* változtatta. (l. ezt). — *Aranka*, Fog. (1836). CzF. megjegyzi, hogy az *arany* szóból van képezve, valamint a latin Aurelia aurumból. — *Araslán*, Leó (l. ezt). — *Benő*, a szótárak szerint Benedek, a közéletben Benjamin. — *Bódog*, *Boldog*: Felix fordítása Fog. (1836). — *Bolta*, ugyanígy a Beatrix fordítása akart lenni Tzs. (1838). — *Dőme*, Damianus Tzs. (1838). CzF. megjegyzi, hogy „németyek a Dömötört is ekképen rövidítik”. S hogy a zavar teljes legyen, a dominikánusokat is *dőmészeknek* nevezik. Ball. (1890). — *Ede*, Eduárd Ball. (1854). — *Ernő*, németyek szerint Ernestus, mások szerint Irenaeus, mondja CzF.: ez utóbbi ma *Jernő*. — *Frigyes*, Friedrich Fog. (1845). — *Gléza* (l. ezt). — *Győző*, Victor Ball. (1854): Nagy, Hierolex. (1845) Victor: *Gerő*: Victoria: *Gerőke*, noha *Gerő* már PPB.-nál am. Gergely. — *Hajnalka* (l. a *Soma* cikkben); — *Lipól*, Tzs. (1838), már PPB.-nál Lipolt. — *Manó*, Emanuel Ball. (1857). — *Mór*, Maurus (Trattner Kalend. 1828). — *Nándor* (l. ezt). — *Radó*: „Gyarmathi Sámuel szerint am. a latinos Conradus: németyek újabb időben Rudolf helyett hibásan használják”. CzF. (1870). De minthogy *radó*, mint közzsó, am. stänker, rauffbold, más alkalmasabb nevet kerestek s ezt valószínűleg az *Ensel-Réső* családnévben találták meg, az előrészt az *Anselm-re*, emezt pedig *Rezső* nek írva, *Rudolfra* alkalmazván. (Az Akadémia Almanachjában 1887 óta). — *Soma* (l. ezt). — *Szende*, Mansuetus Ball. (1864). — *Szilárd*, (l. ezt). — *Vidor*, Hilarius (Trattner, Kalend. 1828). — Érdekes lenne kikutatni, hogy az újabb időkben kik nevezték magukat *legelőször Álmós*, *Árpád*, *Áttila*, *Béla*, *Elenér*, *Gléza*, *Gyula*, *Jenő*, *Kálidra*, *Olga*, *Szabolcs*, *Tihamér*, *Zöldmák* stb.

Keret. Jó s i k a 1853 (Eszther): „ráma; képkeret: képráma. Ha a *keríteni* szó jó, akkor a *keret* is jó, mert *kör, körítés, kerítés* szavakból származik“. Vö. Ny. 27:117 és Tsz.

Keringő (walzer) Kazinezy 1815 (Munk. 9:59). Nála *kerengő*. Vö. Ny. (4:541). — Helmezy 1833 (Társalk. 57).

Kérni. — *Föl* igekötővel a régi nyelvben egészen mást jelentett, mint ma. „*Pénzt kérni föl*“: ferre ab aliquo argentum. — „*Könnyű fölkerüni*, de nehéz megfizetni“. (NySz.) — Még Faludinál is így. — Sl.-nál (1808) „*fölkerüni a várost*“: urbem provocare ad deditionem. — De már Kresza-nél (1827) *fölkér*: petit sibi dare: s vögre Tsz. (1835): auffordern.

Kertészet. Sl.-nál, sőt Tsz. (1835) és Fog. (1836) még *kertész-ség*, de Tsz. (1838) már *kertészet*. — Vö. -ászat, -észet.

Kerülék. Dugonics 1784 (Tudák.): ellipso. Diószegiék 1807-ben (Füv. 35) az ellipsis legalkalmasabb magyar nevének a *körkört* találták, mert két pontból íródik le és olyan, mintha két kör olvadt volna benne egygyé. — Bugát (Szh.) a *körkört* a rei significatae optime respondens-nek ítélte. — Ugyancsak Diószegiéknél *körkörös*: ellipticus. — Ma már sem a *kerülék*, sem a *körkör* nem él; viaszatörünk a nemzetközi *ellipszisre*.

Kérvény. Először 1845-ben Fogarasi szótárában találom: „bitte, bittgesuch, petition“ jelentéssel. *Kérvényezni*, petitioniren, Ball. (1851), előbb *kérelmezni* Fog. (1848).

Keserédes. Kazinezy. — Megvan Mártonnál is (1811): bittersüss. — Szemere Feljegyz. (1:230) Csokonainak tulajdonítja, mire Kazinezy sajátkezűleg írja oda 1815 szept. 20-án: „Kazinezytól ezen deák szó hasonlatosságára: dulcamara.“

Késlekedni. Bugát 1833 (Orv.): „postponere“ — A régi nyelvben „*késlelődni, késlelődni*“, Faludinál *késedelmeskedni* (NySz.). — Fog-nál (1836) *késlekedni* am. *késkedni*, verweilen. — Tsz. (1838) még nincs meg. — Fog.-nál (1836) ezenfelül még *késelgeni, késengeni* is

-kész. — A „-bereit“ vagy „-fertig“ végzetű német melléknemek szolgálai lefordítására az első példát Polneicsnál találtam 1807-ből: *szolgáltkész* (Alv. 1. lap). — Ezen és a *harcskész*-en kívül nem is igen került több a szótárakba, noha az *áldozatkész, feleletkész, had-kész, sajtókész* még ma is kísért néha.

Készítmény, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). SI.-nál artefactum; Fog.-nál (1836): präparat, fabrikat, erzeugniss.

Készlet, Helmeeczynél (Jelenk.) *pénzkészlet* am. „árfolyan“. — Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): vorrath. — A *let* függött a *kész*-hez, mert a bányászok *készíteni* igije (gar machen) nincs vele semmi kapcsolatban s jóval későbbi keletű is. — *Kvőkészlet*, bestock Sim. B.

Készülék, Sztoeczek 1859 (Toldy Mest.): apparat. — Bugát-nál 1836 (Tsch.), sőt még Jedliknél is 1850 (Term.) *készület*; Nagy Jánosnál (Hierolex.) *készülmény*.

Kételegni, Kunoss 1835 (Gyal. és Szf.): verlegen seyn. *Kételegés*: perplexitas. — Fog.-nál (1836) verlegen seyn és zweifeln. — A *kétkedni* ige akkor divatos mellékalakja. — Vö. -g = -kedik.

Kételtű, amphibium. Földi 1801. (Term. hist.) — Az amphibium PP.-nál „vizben és földön egyaránt élő állat“.

Kétely. Először Kiss Mihály Szt.-ban (1844): zweifel. — A miként *viszálkodni*-ből lett a *viszály*, *vetélkedni*-ből a *vetély*, ép úgy lett ez, elvonás útján, a *kétkedni*-ből. — Pulszky Ferencz (Élet. és korom 1:209) azt állítja, hogy B. Kötvös Józseftől való.

Kétértelmű, Sándor István 1808 (Told.) és Márton 1803 (Szt.). — Amott *aequivocus*, itt ugyanígy *doppelsinnig*. — Az *aequivocus* PP.-nál „sokfélekép magyarázható“.

Kétkedés, Versegghy (Szemere, Munk. 2:257). A *kétkedés*-ből rövidítve.

Kétlaktű: amphibium. — Szemere (Munk. 2:257) valamint Kovács Mihály (Chem. 3:145) szerint „ezt a szót Földi orvos csinálta: a kiről azt ítélem, hogy a legigazabb első orvos Magyar Iró“. A Természet-történetben azonban, melyre Kovács hivatkozik, nem *kétlaktű* hanem *kételtű* van. — L. ezt.

Kétleni. Megvan ugyan MA., PP.-nál és utóbb Adaminál is (NySz.), de Kazinczy megjegyzi, hogy csakis a *nem kéllen* járta azelőtt: „quod unice fuit in usu, ad omnes casus et tempora“. A NySz.-beli adatok csakugyan ezt bizonyítják.

Kevorék, Faludi 1748. — A NySz. szerint nála van először. — SzD.-nál am. habarék, zagyalék.

Kézbesíteni l. *szembesíteni*.

Kezdemény. Először Bar. Vm. Tiszt-ban (1807) „skeleton” in sensu translato jelentéssel. — Thewrewk Emil (Ny. 10: 174) azt állítja, hogy a mai értelemben atyja használta először, de nem mondja meg hol? Én a Társalkodó I. kötete 21. lapján és a Jelenkorban (1: 221) találok először „initiativa” jelentéssel. — Ugyanigy Fog. 1833 (DMM.). — „Beginnen, unternehmung” Tzs. (1835). — *Kezdeményezni* Ball. (1872).

Kezdetleges, Jósika 1853 (Eszther): „primitivus; kezdeties egészen mást tesz”. Vö. Ny. 27: 117; de nem mondja meg, hogy mit.

Kezelni, Sándor István 1808 (Told.): manipularo. — Megvan Pest Vm. Tiszti Szt.-ban is (1807.). — *Nyelkezeles* CzF. (1867); hozzáteszi azonban: „nem igen ajánlatos öszetétel, mert a „kezelés” szó nagyon anyagi működést előfeltételez”. — Szarvas Gábor (Ny. 14: 407) Baksay ellenében) pártjára kelt.

Kézirat, Sándor István 1808 (Told.) — Szemere írja Kazinczynak (Munk. 3: 89). „Szűr-szűrlet, tehát irat, kézirat?” — Továbbá (2: 251): „a kézirat fogja bántani fülét, mert ez a szó, a maga at végezetével még új. Megvalljuk, hogy minket is kedvetlenül érint meg ez a szó, midőn legelőbb hallók, s azt kérdök magunktól: ha ezen változtatásra volt-e szükség? De az -ás és az -at nincsenek értelem nélkül, s a kézirás is bánthatja fülünket a három accenttel”. — *Kézjegy,* manupropria CzF. (1865).

Kézmű, Márton 1803. (Szt.) „manufactur: kézműv, kézműv. — A régi irodalomban kézműves sincs meg, csakis kézi műves. (NySz.) — *Kézműzet,* manufactur Fog. (1845) a műrezt fn. összerantásából.

Kiadvány l. *Földadvány.*

Kiállani. Ez igének „elszenvedni, elviselni”-féle jelentése a régi irodalomban ismeretlen volt. (NySz.). — Megvan már Mártonnál (1799): „ausstehen” alatt: unausstehlich, *kiállthatatlan.* Vö. SI.

Kiállítani. A NySz.-ban nincs meg. — Mártonnál (1803) ausstellen: *kiállítás:* ausstellung. — Tzs. (1838) zu stande bringen is.

Kiáltvány, Szontagh Gusztáv 1834. (Math. Szt.); proclamatio. — A kézi szótárak közül először Ball. 1857.

Kibékíteni. — Sem ez, sem *békíteni* nincs meg a régi irodalomban. Vö. NySz. — *Békíteni,* SI. (1808); *megbékíteni, öszrebékíteni* Kreszn. (1827); *kibékíteni* CzF. (1865).

Kibocsátvány, Ballagi 1851 (Leguj. m. szav.): „erlass“: bocsátvány, kibocsátvány.

Kicsapongás, Fogarasi 1833 (DMM.): excessus. — Előbb kihágás, kikapás. (Törv.)

Kicsinyes. — Megvan már 1772-ben Vajdánál, „minutus“ értelemben (Kreszn.), de a NySz.-ból kimaradt. — Az újabb szótárak közül először Ball.-nál (1854): kleinlich. Ugyanez Fog. (1845) am. *kicsinyletes*. — *Kicsinykedű*, Ball. (1854).

Kicsinyítő, diminutivum a Debr. Gramm.-ban (1795) *kitsinyítő* vagy *alatszonyító* (164). — Gyarmathinál 1794 (Nyelv. mest. 60 l) *kicsinyző*.

Kidolgozni, Sándor István 1808 (Fold.). — Az „ansarbeiten“ szószerinti fordítása.

Kidrágítani, Gyulai Pál 1900. (Tolnai Magy. Szt.): kisteigerni. A Magyarító Szótár tárgyaláskor ajánlotta a M. Tud. Akadémia Nyelvtud. Bizottsága ülésén.

Kiegészíteni, Fogarasi 1833 (DMM.): integrare, ergänzen. — *Kiegészítmény* Ball. (1864). — *Kiegészülni* CzF. (1865).

Kiemelkedni, Faludi 1748 (Munk. 12). Sem SzD., sem SI. nem ismeri. — A NySz.-ból kimaradt.

Kiépíteni, Faludi (Munk. 334., 665): u. o. *kiépülni*. — Talán a nép sjkáról, noha sem SzD., SI., sem Tsz. nem ismeri. — A NySz.-ból kimaradt.

Kérdemelni, Czuczor-Fogarasi (1865). — Ballagi (1890) évi szótárában sincs meg.

Kérdemült, az „emeritus“ szószerinti fordítása. Először Bar. Vm. Tsz.-ban (1807). — Egy kéziszótárunkban sincs meg (Czimsz.), noha különösen a protestans lelki pásztorokról gyakran mondják.

Kifogásos, Imre János 1831 (Phil.): exceptivus. — Szótárilag először CzF. (1865). — *Kifogástalan*, Ball. (1864). — *Kifogásolni* Ball. (1881).

Kifütyölni, Faludi (NySz.). SI. cxsibilare, auspfeifen.

Kigyózni. Sem NySz., sem Kreszn. nincs meg. — Először Tsz. (1835). — A schlängeln fordítása.

Kihallgatni, Sándor István 1808 (Told.). A régi nyelvben ismeretlen. — Mártnál (1823): „kihallgatván mind a két félt”; de ugyanitt s le egész Ball. (1890) az audienz: *meghallgatás*. — A mai *kihallgatás* először SimB. (1899).

Kihasztnálni. — Egy szótárban sincs meg egész Ball. (1890-ig); a Ny. már 1879-ben (34 l.) megírta, mint az „ausnützen” fordítását.

Kiképezet, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 126): „plannum, mivel ez merő elme-béli rajzolás arra végre, hogy valaminek megtétele képeként hozzá alkalmaztatódjon.” — *Kiképezni*, ausbilden jelentésben Tsz. (1838).

Kikérdeni, kikérdezni Amaz Sándor István 1808 (Told. inquirere); emez Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.)

Kikezdeni, Márton István 1796. (Kereszt. theol. mor.) a paragraphust *kikezdetnek* nevezte, a mi Verseghyt (Lex. 332) a következő észrevételre indítja: „az én vélekedésem szerint az *dt.*, *be*, *fel*, *ki*, *le*, *össze*, *szét* és *vissza* előszócskákat a *kezd* igetől még a józan Logica is eltiltja”. Verseghy bizonyára túloz, mert a *kikezd*, *felkezd* megvan a nép nyelvében is (Tsz.), de tény, hogy a szótárak egész 1848-ig a *kezd* efféle igekötőt nem ismerték. — Az új *kikezdés* vagy *bekezdés* (alinea) csak 1872 óta (Ball.).

Kikövezni, Baróti Szabó Dávid, 1792 (SzD. 272): „kikövezett út”. — Ez ige megvolt a régi nyelvben is, de más jelentéssel (NySz.): mit steinwürfen hinaustreiben.

Kiküszöbölni, Baróti Szabó Dávid 1792 (Kisd. Szt.). Nála a m. *kikergelni*, s így alkalmasint az „eliminare” szó szerinti fordítása, noha a SI.-nál előforduló *küszöbölni* (domo, v. cubili exigero, expellere) népies eredetre látszik utalni. Vö. Tsz. — A matematikai értelemben vett „eliminatio” Dugonicsnál, Pethénél *kiirtás*, Bessztyenszky-nél *kizárás*, a Közh. Esm. tárában *kiirtás*, és csakis a Toldy-féle Tud. Műsz. (1858) honosítja meg a mai *kiküszöbölést*.

Kilátás. — Mártonnál még (1799) és SI. (1808) csakis: prospectus, aussicht. — A jövődre vonatkozó „aussicht” Kszinczynál s még 1833-ban is (Jelenkor 810) *kinézés*: „törvényes szokásink virágzása iránt most és jövődre biztos *kinézések* vannak”. A Mondolat rosszalta. — A *kilátás*-nak ez az értelme, úgy látszik, csak 1835 körül honosodhatott meg.

Kilincselni. A régi nyelvben *kilincsezés* am. colligatio, copulatio. —

SzD.-nál (1792) *kilincselni* am. zárni: *lekilincselni* az ajtót; ugyanígy Ball. (1890). — Legújabb időben az „antichambrirozás”-ra ajánlotta valaki a *kilincselést*. (Ki és hol?)

Kímélet. Meg volt a régi irodalmi nyelvben is, *takarékonosság, fősrénység* értelemben (NySz.). — Még SL-nál is: *kémélletlenség*: prodigalitas, excessus. — Mai értelme (Jelenk. 1:509) *kímélet* (discretion). — *Kímélet* (schonung); *kíméletes* (schonend); *kíméletlen* (schonungslos) Fog. (1836) és Tzs. (1838).

Kimerülni. Először Ball-nál (1854) erschöpfen: *kimerülni*, elgyengülni; erschöpft: *kimerült*.

Kínálvány. Stettner 1832. (Vált.): „Kínálást magában foglaló iromány”. Vö. Szf. — *Kínálat* Tzs. (1835). — *Kínálkozik*, először SL-nál (1808), azelőtt *kínálkodik* NySz.: ugyanígy még SL-nál *téplálkodik*, Dagonirsnál (Példabeszédek, 2:187) *törülködik*.

Kincstár. Benyák Bernát 1780 körül (Vö. Ny. 30:426). — A Debreczeni Gramm. rosszalta. — SzD.-nál „*kincstáros*”: kincstartó. — *Kincstárnok* Tzs. (1835) és Kunoss (Gyal.).

Kinevezni. — A NySz.-ban csak egy adat van rá a régi irodalomból: „helyes magyarsági *kinevezés*”. Régi értelme tehát am. kitétel, kifejezés (ausdruck). — „Ernennen” értelemben először Márt.-nál (1799); azelőtt egyszerűen csak *nevezni*, pld. „valakit tanács tagjává *nevezni*.” Márt. (1803).

Kinézni, l. *Jól néz ki*.

Kínpad, Sándor István 1808. (Told.): sella tormentuosa.

Kintorna. Pákh Albert. — A régi nyelvben csitera-főle háros hangszer: quinterna. NySz. — Vadnay Károly följegyzése szerint: „P. A. csinálta a szófaragók kigunyolására” helyesebben mondva ő újította fel verkli értelemben (Vö. Ny. 8:130.), noha ehhez a Jelenkor 1832-iki folyama (1:40) is már közel jár: „a sok czikornyás *kintorna* vagy fülhasagató rikoitozások helyett rendes egyházi karénczlők neveltessenek”.

Kínzalom. Ballagi 1846 (Szt.): marter; *kínzalmas*, martervoll. — A „gyötrelem, gyötrelmes” mintájára.

Kinyomni. A német „ausdrücken” eme szolgálai fordítása, a magyaros „kifejezni” helyett, alkalmasint Kazinczynál fordul elő először. Vö. Ny. 4:220; de megtalálni Berzsenyinnél is Ny. 1:145. —

Kinyomat fn. Fog. (1845). — E barbarismus ma már kihaltak tekinthető.

Kirakat, fn. Fogarasi 1836 (Szt.): auslage. — Tzs. (1838) nincs meg. — A Honművészhöz (1833; 13 l.): „*kirakó* üveg almárium”.

Kirándulni, Baróti Szabó Dávid 1803 (Magy. Vir.). Nála a. m. excedo, ausschreiten. — A mai „*kirándulás*” sokkal későbbi. A Társalkodó 1832-i évfolyamában (403 l.) írja egy tud. társ. tag: „Vándor *kijárásimat* (excursio) már két nap mulva elkezdem”. A Tzs.-ban (1835) *ausflug*; *rándulás*; de Fog.-nál (1836) már megvan ily értelemben a *kirándulás*.

Kirondeltség, Kisfafudy Sándor (Munk. 8:495): deputatio. „Egy *kirondeltségre* móltóztatott bizni”. — Vö. *küldöttség*.

Kisajátítani, Helmecey 1832 (Jel. 1:685): expropriare.

Kisdéd-óvó. — Sem Tzs. (1835), sem Fog. (1836) még nincs meg: először *kisdéd-óvó-intézet* kleinkinderbewahr-anstalt Tzs. (1838). — *Kisdéd-óvoda* Ball. (1851); előbb *kisdéd-óda* (Honderű 1845. 2:474) és *kisdéd-óvula* is Fog. (1848).

Kisebbség. A mai értelemben vett *kisebbséget* — mint a *többség* ellentétét — Helmecey 1832-ben (Jelcnk.: 542) *kevesebbségnek* nevezte; ugyanigy Fogarasi még 1842-ben is a minoritást. (Jogt. Mszk.). — *Kisebbség* am. schmach Fog. (1836); das kleinerseyn, schmällerung Tzs. (1838) és csak 1845-ben (Fog.) minoritát.

Kisérleti, kísérlet, Bugát 1836 (Techarn. Term. 2 l.). A Szóhalmazban mind a kettőt magáénak vallja s meg is mondja, hogy „ad analogiam reményel, merényel factum”. A szótárak közül először Tzs. 1838 veszi föl; azelőtt az experimentum: *próbálat* (Honműv. 1833:246), *tapasztalmány*, *kémlet*, sőt Kunossnál 1835 (Gyal.) még *virága* is. — *Kísérleti, kísérletes* experimental Fog. (1845); *kísérletezni* Ball. (1857). — Brassai rosszalotta s helyette mind végig *kisértményt* írt.

Kiskorú, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. m. Tiszt. Szt. 20 l.); Pestin. Tiszt. Szt.: *gyermekkorú*; Verseghynél (Lex.): *necendékkorú*. Vö. *nagykorú*. — *Kiskorú, kiskorúság* megvan SI.-nál is.

Kislelkű l. *nagylelkű*.

Kis-szívű. A régi nyelvben (NySz.) csakis *kicsíngyszívű*. — *Kis-szícné* Tzs. (1838).

Kiszenvedni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Kiszenvedni a büntetést”. — SL-nál: perpeti, tolerare. — Meghalni értelemben Ball. (1857).

Kitartani. Az „alere, nutrire, sustentare” jelentése először Sándor Istvánnál (1808).

Kitétel. A NySz.-ban nincs meg. — Mártonnál (1803) „aussetzung”: de már 1823-ban „ausdruck” is. — Verseghy (Lex. 162) nem helyeselte.

Kitevő, Győry Sándor 1832. (Math.): exponens, matematikai értelemben. — Pethénél *hatalomjel*, Bolyainál *rangjel* (Math. Msz.).

Kiút. — A Ny. (2: 126, 552) roszalta, de helyeselte is. L. *átvált*.

Kiváló. A „besonder, vorzüglich” a régi nyelvben: *kiváltképpen való, különös*, p. „kiváltképpen való tisztelettel” Mártonnál (1803). — A *kiváló* először Fog. Szt.-ában (1845): *ausnehmend, ausgenommen*: *kiváltság*: *ausnehmung, bevorzugung*, és csak CzF. nál (1865) lesz *kiváló* határozottan *am. kitünő*.

Kiváltság, Georch 1804. (Honayi Törv. 1: 16): „Eme szavakból *ment, szorult, felelt* származtatnak: *mentség, szorultság, feleltetés* stb.: miért ne származtathatnánk tehát *kiváltból kiváltság*? *Kiváltni* annyit teszen, mint excellere: innét mondjuk *kivált*, *praeipue*; és így *kiváltnak* mondhatjuk azt, a kinek privilegiuma vagyon, mert a többi közül *kiválik*”. — *Kiváltságos*, ugyan ő tőle (Törv. tud. Műsz.). — *Kiváltságolni*, *privilegisare* Fog. (1833).

Kiváncsi, Stettner György 1832 (Váltójog és Törv. tud. Műsz.): *requisitum, erforderlichis*: csak 1848 után jut be a szótárakba, *postulat* értelemben.

Kiváncsi, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „mohón kíváncsi”. — Ugyanigy Peretsenyi Nagy Lászlónál 1804.-ben: „férfi vérem *kiváncsiságot*” (Orith. 89). — Mártonnál 1807 és 1816 (Szt.) *kiváncsiság*: *begierde*, de már 1823-ban *nengierde* is. — Innen elvonva Kazinczynál: *kiváncs* *am. vorwitz* (Pandekta, 6 köt.). — Feltűnő szó a NySz.-ban *kiváncsik*, *desiderium, wunsch* értelemmel.

Kivételes, Fogarasi 1845 (Szt.) *exceptionell*. — *Kivételező*, *exceptiv* Ball. (1864): *kivételezni*, CzF. (1865).

Kivihetetlen. Az „ausführen” a régi irodalomban *végrehajtani, végbeinni, véghez vinni, végre vinni* (NySz.). — „Unausführbar”. Márt. (1803 és 1823): *végrehajlatlan*, de már Tsz. (1835) *kivihetetlen* is. —

A Nyr. (1:342) Bajzától idézi. A *kivétel* fn. (véghezvitel értelemben) csakis 1854-től kezdve van szótárban (Ball.).

Kivonat, Nyulas Ferencz 1800 (Erd. Orv. (XXXIV): extractum. — *Kivonatos* Phil. (1831) és Ball. (1857); *kivonatilag*, extractivo Fog. (1842); *kivonatolni* extrahiren, excerpiren Ball. (1890).

Kizárólag, Pauly Károly 1827 (Polg.) exclusive; *kizárólagos* 1843 (Törv.). — Széchenyinnél 1831 (VII.) állandóan: *kirekesztőleg*.

Köbor, Versegghy 1805 (Tiszta Magy.). A régi nyelvben volt egy *köbor* főnév „kosár” jelentéssel, és egy igető is (NySz.). — Versegghynél a *köbor* fn. és mn. elvonás a *köborol*, *köborog* igékből. Vö. Helmezy (Berzs. Vers. X.).

Kobozni. El- igekötővel régi szó (NySz.) s Heltainál is megvan 1575-ben (Törv. szerint) de azután kiesez. Benkő József eleveníti föl. (Tud. Gyűjt. 1824 évf. 9:80 szerint). — *Kobozmány*, die priese Ball. (1872).

Kocsikázni, Faludi 1748 (NySz.). — Feltűnő, hogy előbb nem jö elő. — *Ladikázni* csak SzD.-nál, *csónakázni* Fog. (1836) előszőr. — Úgy látszik, mindezek a *hajókázni* analogiájára képződtek.

Kocsizni, Baróti Szabó Dávid 1780 (PM. 2:52). — Sl.-nál rheda vehi, essedo vettari.

Kockázat, Molnár János 1777 (Fiz. Előszőr): Ha ezt látod 2°, ezt *kockázatnak* nevezik. Nála tehát: köb, vagy harmadik hatvány. — Fog.-nál (1836): etwas würfeliges. — CzF. (1865) már annyi is mint *kockázatalás* vagyis risico. — *Kockázatos* Ball. (1890).

Kohász. — Előbb *hutás*, *hutahivatal*, *hutatudomány*, még 1835 (Tzs.) és 1836-ban is (Fog.). — *Kohász*, szótárilag először Tzs. (1838); *Kohászat* (u. o.).

Koholmány, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Sl.-nál: conflatum v. commentum. — *Agykoholmány*, hircgespinst Sl.

Kolostor, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A *kolostor* *monostor* együtt említése (118 l.) arra látszik mutatni, hogy a *monostor*: *monasterium* analogiája vezette a *kolostor*: *kalastrom* föl vételére. — Sl.-nál nemesak *kolostor*, hanem *kalastor* is van.

Komoly, Kazinczy 1788. „Így nevezem én is az *ernst*-et. Az *ernst* a *komor*hoz közel vót, de minthogy kedvetlenebb a *komor*

az *ernst*-nél, az *r* betű keménysége *ly* betűvé változtatott el*. (M. Muzenm 1788. I. 158 l.) Ebből az tetszik ki, hogy Kaz. előtt is használta már valaki a *komolyt*, noha a Phil. Műsz. három helyen is neki tulajdonítja. Szemere Főljegyz. közé (1:180) Kazinezy sajátkezűleg írta a következőket: „A *komolyt* Révai nem szerette. Igen én, mert új ideát fest, még pedig tökéletesen. De prof. Mártontól tudom, hogy ez a szó még a paraszt nép előtt is a neologusok értelmekben forog fenn, Szaba várm. tájékán”. — Verseghy a Lex.-ban így ítél róla: „A *komor* a m. *morosus*; a *seriumra* a *komoly* szót vették fel az újabbak, de ez új szó, és a *komortól* az egy betű miatt nincs elég okunk megkülönböztetni”. — Különb. a szóvégi *r* könnyen válhatik a nép ajkán is *ly*-vé; vö. *quartier*: kvártély; *barbier*: borbély stb. — *Komolyítani, elkomolyítani, komolyodni* (Tzs. 1838); *elkomolyodni* Ball. (1857); *komolykodni* Ball. Telj. Szót. (1873).

Komorna. B. Orczy Lőrincz 1789 (NySz.). — A *komornyik*, megvolt a régi irodalomban. — A *komornát* a Mondolat rosszalta.

Kór. A régi nyelvben melléknév volt: „langvidus, morbidus”, és a „morbus, aegritudo” neve *kórság* volt. (NySz.) Így van még SL-nál is. *Tüdőkór* nála a m. tüdőbajos és a tüdőhaj neve *tüdőkórság*. — Bugát tette a melléknévet főnévvé (Orv. 1833) és ő hozta divatba a *kórságos* helyett a *kóros*-t. — *Holdkóros* Tzs. (1835); Mártonnál még 1823-ban is *holdkórságos*. — Egyéb összetételci Ball.-nál (1890): *agykór*, *álomkór*, *angolkór*, *aszókór*, *bujakór*, *békkór*, *dühkór*, *elmekór*, *élőkór*, *cpekór*, *féregkór*, *gürvéllykór*, *idrgkór*, *kékkór*, *körömkór*, *lépkór*, *májókór*, *mirigykór*, *rangkóros*, *résztkór*, *sápkór*, *sárgakór*, *szélekór*, *szerelenkór*, *tüdőkór*, *vérkór*, *vesekór*, *vizkór*.

Korány, V a n d z a. — Kazinezy szerzett neki polgárjogot (Ny. 3:500). — Szemere meg is dicséri, hogy még ilyen jelentéktelen embertől is ítvieszi azt, a mi jó (Munk. 3:120). — Bulwer „Night and Morning”-ját Vajda Péter „Éj és korány”-ra fordította. — Alkalmasint a *korány* volt az *idény* példaképe. Sz. Fehérvár vidékén a *korán* szót ragozzák s így ejtik: „*koránnyába* akarom meglesni (azaz kora hajnalban). Vö. Ny. 30:282.

Korcs, Gyöngyösi 1693 (Kem. Ján. 370). — Elvonás a *korcsos* mn.-ból. Vö. Ny. 27:312 — Összetételci: *korcsállat*, *korcsfaj*, *korcsnövény* (Tzs. 1838), tovább képzései: *elkorcsít*, *elkorcsul* (u. o.).

Korelnők, Helmecey 1834 (Jelenkor 767): alterspräsident.

Kor-engedély, Fogarasi 1833 (DMM.). — A „venia aetatis” magyar kitételére sok kísérlet történt. — Veszpr. Tsz. -ban (1807) *kor-engedés*; Bar. Vm. Tsz. -ban (1807) *korbecsáztat*, Pukynál (1830) *korengedelem*, Szlemenicsnél *kortörvényesítés* (Törv. Szt.).

Korhadni, Sándor István 1808 (Told.): *korhulni*, tabescere, putrescere. — Már SzD.-nál megvan *korhódít fa, elkorhódni.** — *Korhasztani*, Fog. (1836). A nép ajkáról véve. — *Korhalek* CzF. (1865), s székelység nyelvéből idézve.

Korhatag, Helmezy 1834 (Társalk. 205). *Korhatag fa*: abständig. — Szótárban először Ball. (1857). Vö. Tsz.

Kórház, Kovács Mihály 1807 (Chem. 1:156). A Mondolat kitégurazza, noha *kór-ágy* MA. PP. — Előbb ispitály, vagy ispita. — SI. nál *betegház*.

Kórisme, Bugát 1843. (Szóhalm.): *diagnosis morbi*, s hozzátessi: *rectius kórisme*. Határozottan magáénak vallja. — 1833-ban (Orv. Szókönyv) még *kórismeret*.

Kórjel, Bugát 1833. (Orv. Szókönyv). — A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja s hozzátessi: „*kórjel posset et tünde appellari*”.

Korlátnok, Kunoss 1835 (Szf.): *cancellarius*. — Az 1834-iki Szf.-ben még nincs meg.

Korlátozni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II. kiad.): „*kertelek, görgyázok, ..keritek, süvényezek, rekeszelek*”. — Ugyanez nála *korlátít* is. — Vajda Sámuelnél 1772 megvan *korlátolni* (Kreszn.), de a NySz.-ből kimaradt. — Verseghynél (Lex. 173) *megkorlátozás* am. definitio. — *Korlátozni* I. *korlátolni* Tzs. (1838); *korlátlan* Szűchenyi (VII. 65.) és Tzs. (1835); *korlátolt* (elme) u. o.; *korlátozott*, *beshränkt* Tzs. (1838).

Kormányzék, Sándor István 1803 (Könyv. ház): *gubernium*. A Tiszti szótárak nyomban elfogadták.

Kormányzat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). SI., Kreszn.-nél nincs meg; Kunossnál 1835 (Gyal.): *gubernium*.

Kóroda, Bugát 1843 (Szóhalm.): „*clanicum, krankenzimmer*. Est vox ex *kór*: *morbus et formativo locorum clausorum oda*, ad analogiam *tanoda*: *schola facta*. *Clinicum obstetricium* tamen eo, quod non pro morbozo statu sit destinatum, non tam *szülészti kóroda*, quam *születe*, vel consonantius adhuc et brevius etiam *születe* amarem appel-

lare". — A pesti egyetem sokáig tiszteletben is tartotta Bugát kívánságát. Vö. Adal. 324.

Korszak, Helmezy 1832 (Társalk. 392): epoche. — *Korszakos* CzF.-nál még nincs meg; epochenachend Ball. (1872).

Korszellem Kazinczy (Törv., 186 I.). — Kunoss (1834) zeitgeist.

Korszerű Helmezy 1834 (Társalk. 205): zeitgemäß; *korszerűség* (Jelenkor 3: 53). — A szótárak közül először Kiss Mihálynál (1844). — *Korszerűtlen* CzF. (1865); *korszerűsíteni* Ball. (1890).

Kórtan, Bugát 1838 (Tzs. és Szh.): „krankheitslehre“. — Határozottan magáénak vallja.

Kortárs, coetaneus 1831 (Phil.). — Kunoss (1834).

Kortos. Állítólag e szó spanyolból (cortes) került hozzánk s először 1821-ben egy nógrádmegyei heves követválasztáskor jött forgalomba (Pall. Iex.). — A francia „cortége“-ből is akarták származtatni, de ebből a magyarban alkalmasint *kortérsai*, *kortérsia* vált volna, mint bagázsia, grázsai, kurázsai, menázsai, sárzsai stb. — Az aulikusok a kis nemességet csáfolták „korteseknek“, mi azon időben annyit jelentett, mint forradalmár Pulszky F. Élet. és korom (I: 20). *Korteskedés* B. Kemény Zsigm. egyik munkájának a címe 1843-ból.

Kórtünet, Bugát 1833 (Orv.) phaenomenon morbosum, symptoma. Ugyanő nála *kórtünetemény* és *kórjelenség* is.

Köb, Dugonics 1784 (Tudák). Az arány ez: ha cubulus *köböl*, cubus *köb*. — Cohabura: *köbözés* Bitnicztől (Math. Műsz.).

Köbttartalom, Simon Florent 1833 (Társ. 154): kubikinhalt.

Kög. — Volt a régi magyar nyelvben egy *kölgy*, *kögy*, *kégy*, *köd*, *kégy*-nek irt szó, circus, circulus, curriculum, stadium jelentéssel. E szó Calepinus szótárában egy helyen (circus alatt) sajtóhibából *kög*nek van nyomtatva: s innen ez a *kög* bejutott MA., PP., SzD. szótárába, ez utóbbiba „kerék udvar“ jelentéssel. — Verseghynél 1820 (Lcx.) circulus: *kör* vagy *kög*. — A circulusra már úgyis meg lévén a *kör*, a rendelkezésre álló *kögöt* centrum értelemben akarták felhasználni Fog. (1836); a „körzöt, czirkalmat pedig *kögölnék* is nevezték Ball. (1857). — A „concentrare igére is jó lett volna egy rövid szó. Alkalmasint Greguss Ágost javasolta erre a *kögíteni* igét, mert „peki utóbb

is kedvelt mondása volt: „szerves egészszé kögteni”. — A kög sajtóhibás voltát Szarvas derítette ki. Vö. Ny. (16:32) és Adal. 320.

Köhécselni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál: tussitare. A nép nyelvéből.

Kölesönhatás, Berzsenyi (Phil.). — Megvan már 1832-ben (Jelenk. 30). — Viszonhatásnak is nevezték.

Költemény. A régi nyelvben csakis argumentum, commentum (NySz.). — Révainál már 1786-ban „költeményes gyűjtemény”. — Barczafalvinnál (1787) a poema: költevénny. — SzD.-nél (1792) költés vagy költemény. — SI.-nál költemény: poema; költeményes: poeticus.

Költér, Döbrentei 1842. (Berzs. Dán. munkái I. köt. 163): „mint buv-ár, rov-ár, kajt-ár, tünd-ér, csal-ár, csap-od-ár, s az új fut-ár”. — Döbr. az építést is építér-nek, a festést festérnek akarta nevezni, az -ész képző ellen lévén kifogása. (U. o. I. köt. CVIII. és 205). — Költér szóból lett nála költérteni vagy költérteni, „mely olyan, mint a becsmérteni, bérteni, fecsérteni, ócsárlani, örteni, pazarlani, porlani stb. s költérlés mint cselekvés, költérlet mint cselekezet”. (U. o. I. köt. 202).

Költészet. A poeta és poesis Márt.-nál (1823) még versköltő, versköltés. — A költész és költészet, úgy látszik, csak 1830 után terjedt el. Helmezy-nél 1833-ban (Társalkodó, 10) találom először a költészetet és (u. o. 115) az improvisator gyorsköltész. — Knoss-nál 1834 (Szf.), a poeta: költész, költő; ugyanő nála (Gyal.) költészecet, költészi, költészkedik. — Tzs. (1835), már sima szedőssel: költész, költésző, de csak költészség. — Legújabbán támadt így a könygköltő-ből a könygköltészet.

Költő, poeta Vargyas 1750 (Phras.). — Költőtudomány: poesis. — PP. és Com.-nál, versköltő, versszerző, versíró. — Költői, költőileg, költőncz (dichterling) Tzs. (1835).

Költőietlen, Bajza 1842 (Munk. 6:150): „igen érdekes mű... de mind e mellett nekem kisső száraznak s költőietlennek látszik”. — Az „unpoetisch Fog. (1845) költőietlenség s a Bajza szava csak 1881-ben (Ball.). — A ma szokásos alak: költőietlen egy szótárban sincs meg. — SimB.-nél nem költői.

Költségvetés. — A „budget” mai kifejezését nagysokára találták el. Költségjavallat, költségjegyzék, költségterv (Törv.) mind meg volt próbálva. — Szótárban először Tzs. (1835).

Könyv. A régi irodalomban *könyű* vagy *könyv*; „*könyvei* hullának: * *könyves* szetu: *könyvezni*. (NySz.). — A XVIII. század végén mind általánosabbá válik a *könyv* alak. — Verseghynél 1805 (Gramm. 26) *könyv*, *könyvek*. — Barczafalvi 1815-ben azt mondja: „*pessime et prorsus depravate dicitur könyű vel köny, utrumque non nisi nuper sic dici ceptum, et olim nunquam auditum vel scriptum*. (Szemere Följegyz. közt 1: 255).

Könyvholmű. Kazinczy 1814. (Vö. Ny. 6: 14). — Összerántva a „*könyű* elméjű”-ből; a német „*leichtsinnig*” formájára. — Kazinczy utánczói a *sinnig geistig*, *müthig* német szóvégzőket szintén az *elmű*vel szerették fordítani. Így támadtak: *egy-elmű*, *éles-elmű*, *igaz-elmű*, *kis-elmű*, *láng-elmű*, *mély-elmű*, *ön-elmű*, *rab-elmű*, *sülét-elmű*, *szabad-elmű*, *szép-elmű*, *szolga-elmű*, *lampa-elmű*, *víg-elmű* (Ball. 1890, részben Fog. 1836). A *könyvholmű* segítségére jött Jósika egyik regénye (1837); ez mentette meg. A többi végkép kihalt. Vö. Ny. 29: 27. — Kazinczy (Pandekt. 5: 14) dicsekszik, hogy más prédikációkban is élnek vele.*

Könyvomat. A lithographia Márton-nál (1823): *kőmetszés*, *könyvomatlás*; Helmezy-nél 1832 (Jelenk. 290): *kőirat*; Fog.-nál (1836): *könyvomat*. — *Könyvomatolni*, lithographiren Ball. (1890). — *Könyvomatos* még egy szótárban sincs meg.

Könyör. Verseghy 1805. (Tiszt. Magy. 136 és Analt. 1816. 1: 31 és 312); Kazinczy ellenben magának vallja. (Pandekt. 5: 13). Elvonás a *könyörög* és *könyörül* igékből — Vö. Helmezy (Berzs. Vers. X) és Szemere Munkái 2: 257. — *Könyörtelen* Tzs. (1838); *könyörudomány* Fog. (1860).

Könyörű. Verseghy 1808 (Gr. Katzajf. 160 1.): „*Könyörű tekintettel kezet nyújtott*”. — A *könyörül*ből elvont *könyör*ből tovább képezve. — Vörösmarty is használta s némely kiadója nem értvén, *gyönyörű*-re változtatta. (Gyulai Pál szóbeli közlése).

Könyörülékeny. Barczafalvi 1787 (Szigv.): *könyven* *könyörülő*. — Egy szótárban sincs meg.

Könyvelni. Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): *buchen*; *könyvelés*, *buchführung*; *könyvelő*, *buchhalter*.* — *Elkönyvelni*, Ball. (1887) (Ker. Szt.): *verbuchen*.

Könyvész. Toldy 1841 (Athenaeum, 2: 80); u. o. *könyvészet*. — Fog. (1845); Nagy Jánosnál ugyanazon évben (Hierolex.): *könyvismerő*, *könyvismeret*.

Könyvjegyzék. 1831-ben (Phil.) am. scholion, és scholiasta: *könyvjegyzész*; de már Tzs. (1835): *bücherverzeichnis*.

Könyvtár, Révai 1787 (Elegy. Vers. 60). — Molnár Jánosnál *könyvház*, SzD.-nál (Verskoszorú 3:148) *könyvtárház*; SL-nál *könyvesház* (NySz.). Ugyanigy SL-nál előbb *pénztár*, azután *pénztár*; *kincsesház*, *kincsház*. — A Mondolat megróttá. — *Kölesönkönyvtár* Tzs. (1835).

Könyvtáros. Nánási Benjamin 1798 (Testam.) Révai — a Faludi kiadása előszavában *könyvháznál* nevezi. — Puky (Tiszt. Szt. 1830): *könyvtárnok*.

Könyvvitel, Fogarasi 1836 (Szt): *buchhaltung*: *könyvvezető*, *buchhalter* (u. o.): ugyan ő nála (1842), hogy a germanizmus kifogástalan legyen, *könyvvezető* is.

Köpeny, Fogarasi 1836 (Szt.). Nála *köpony*, *köponyeg*: mantel. — Elvonás a *köponyeg* szóból. — *Köpcay* Tzs. (1838). CzF. azt hiszi, hogy a török mi tőlünk vette.

Kör, Dugonics 1784 (Tudákosság). — Nála tulajdonképen a *kör* kerülete, maga a *circulus* pedig *karika*. SzD. (ugyancsak 1784): *circus*. — A nép nyelvében talán már előbb is megvolt: *körbe ülni*, *körbe-róta* (Tsz.). — Kazinczy így nyilatkozik róla: „Ha Dugonics a *circulust* *körnek* nevezi, mert a *karika* nemtelen és alkalmatlan szó: akkor ő a nemzet háládatosságát érdemli s csendesen fogja nézni, hogy Debreczen kaczagja az új szót”. (Lev. 3:172).

Kör. Külön tárgyalt összetételein kívül még: *Kördal* (Király-fühi, 1846); *körfolyam* (Ball. 1890); *körforgás* (Tzs. 1835); *körirat*, *köriv* (Tzs. 1838); *körjárat*, *körjegyzék* (Ball. 1881); *körleg*, *körmozgás* (Ball. 1854); *körrendelet* (Ball. 1857); *körtér* (Tzs. 1835); *körutazás* (Ball. 1881); *körvonal* (Tzs. 1835); *körvonalozni* (Ball. 1864) stb. — *Körmagyar*, *körjegyző*, *körorvos* még egy szótárban sincs meg.

Köríteni. A Math. Msz. (1834) szerint Göcsejben *körtőlő* am. ezirkalom, a Tsz. szerint pedig „eszköz, a melylyel a hordóba beleszabják a fenevét”. — Tzs. (1835) *köríteni*: umgeben, umzingeln. — Ball. (1890) ugyanigy és „einen zirkel machen”, de Ball. (1881) szerint garniren: *köríteni* is. Vö. „marhahús körítve”.

Körlevél, Perecsenyi Nagy László 1822 (Mest.) és Jelenk. (1:160 és Társ. 2:37), Fogarasi 1833 (DM. *circulus* alatt). Előbbi nevei: *kerülőírás*, *kerülőlevél*, *futóirat*, *futólevél*. *Futóhirdetmény* (Törv. Szt.)

Körmenet, Helmezy 1833. (Jel. 2:343): „vallásos körmenet, processio“.

Körmondát. Érdekes a periódus lefordítása korultapogatódzás. — Verseghynél (Lex. 1820) *kerekbeszéd*; Fog-nál (DMM. 1833) *kerekmondát*; Phil. (1834) *körbeszéd*; végre Tzs. (1838): *körmondát*.

Körny, környez, Baróti Szabó Dávid (Kisd. Szót. I. és II. kiad.): Kazinezy ezt is magáénak vallja. (Pandekt. 5:13). Elvonás a *környül* és *környös-körül*-ből. SI.-nál (217) *köröng*: circus, circulus, orbis. — A Mondolat szerint *körny*: periphēria. — Az ige mind SzD.-nál, mind SI.-nál voltaképen *környözni* (környékezní, kerekítüni), mind a kettőnél *környítüni* is (cingere, circumdare). — *Környezni* (Tud. Gyűjt. 1817. IV. 40): „Az orosz lány ábrázját dupla nagyobb szárnyak *környezik*“. — Tzs. (1838): *környékezní, környözni, környezni*: umgeben; ma már a *környez* kiszorította a *környékezní* igeit eredeti jelentéséből s csakis átvitt értelemben tűri meg Ball. (1872). — *Környezet* (Kunose, Szófüz. 1834), előbb *környékezet*.

Körönd, Fogarasi 1846 (Szt.): rotunda. — Szarvas Gábor szerint azért lett *körönd*, mert a rotundában is megvan az *nd* (Ny. 10:501). Lehet, de nem szabad elfelednünk, hogy Kassai Szótára már 1834-ben megismertette az erdélyi *köröndös-körül*-t s hogy ezt Baranyában *köröndös-körül*-nek ejtik. Nem támadhatott-e a *körönd* elvonás útján, mint a *kür* a *kürös-körül*-ből.

Körözni, Fog. (1836) a. m. környezni; *körzik* = circuliren, *köröztel* ~ circuliren lassen Tzs. (1838); *körzet* = circumferentia Fog. (Törv. szt.): *köröztetés* = currentatio. Hiv. Műsz. (1846); *körző*: ezirkalom (Benovich József, vö. Ny. 10:176); *körözvény*, circular, randschreiben Ball. (1851). — Eleinte váltakozott a *körölni*-vel. Az 1846-iki Hiv. Műszban circulandum: *körölendő*.

Körrajz, Helmezy 1832. (Társalk. 218): contour. — A panoráma kifejezésére is használták. Phil. (1834).

Körtáncz, Parkas úr, magyar táneművész, feltalálója az új magyar *körtáncz*nak. (Társalk. I:104). — Csató Pál pedig 1833 (Társalk. 70): „A magyar *frissét* kell határozottabb s így tanulhatóbb formák alá venni s ezekből ismét egész *körtánczokat* képezni, mi mellett aztán a lassú nemcsak megmaradna, hanem egész szabad szépségében s művészi becsében maradna meg“. — Tehát a *csárdás* név még nem ismeretes. — *Körmagyar* egy szótárban sincs meg, noha már 1843-ban (Honderű, 2:18) ismeretes szó volt.

Körút, Tittel Pál 1831 (Közh. Esm. tára: Math. Szt.). Nála a bolygók pályája: orbita. — Ball. 1851 (Legúj. sz.): rundreise; Ball. (1881) már ringstrasse is.

Körülmény, Barczafalvi 1786. (M. Hirmondó és Szűrv.). Nála voltaképen *körülmény*: „Circumstantia, rossz magyarossággal *körüül állis*”. Példátlan dolog volt a *mány-mény* köpzőnek határozóhoz fliggesztése; nem is fogadta el SzD., SI., sem a század-eleji Tiszti szótárak, sem Márton; a Mondolat rosszalta; analogiával senki sem támogathatta s mégis diadalmaskodott. Diadalát, azt hiszem, a *körülmélet* segítségének köszönhetette. — 1830 táján már *körülményre* rövidült. Fog. (1833). Erre a mintára csinálta valaki a hatvanas években a *túlmányt* (túlkiadás), de ez már nem bírt lábra kapni: egy szótárba sem került bele. — *Körülményes* Kunoss 1835 (Gyal.).

Köteg, Kunoss 1834. (Szófüz.). — Magaénak vallja. Nála eredetileg a m. rechtspflicht, officium juris; noha már 1831-ban (Honműv. 50) *köteg* an. „esomó, hallen”. A Dehr. Törv. (1837): volumen.

Kötolem, Dohovics Vazul 1831. (Phil. Msz.). Nála conditio, föltetés, kikötés. — Mai pflicht, schuldigkeit értelmében először Ball. (1857). — „Alig gyökerezik meg egy új műszó, már ismét újat alkotnak helyébe; így váltotta fel többek közt a *köteleltséget* a *kötolem*”, mondja Ball. — Most már csak a „kötelmi jog”-ban él.

-köteles. Az efféle összetételekre az első példát alkalmasint Bar. Vm. Tiszt. (1807) adta. Itt ugyanis a vasallus: *kegyköteles*. — Tzs. (1835): *bérköteles* (zinspflichtig). Erre a mintára alakultak a Bach-időkben: *adóköteles*, *bélyegköteles*, *hadköteles*, *katonaköteles*, *vámköteles* (Ráth, Műszt. 1853): *szolgálatköteles* Ball. (1857); *iskola-köteles*, *tan-köteles*, SimB. (1899).

Kötelezettség. — Mártonnál (1823) a „verbindlichkeiten: *köteleztetés*, kötelesség. — Tzs. (1835) már a mai kifejezés.

Kötelezvény, Helmezy (Phil. szerint): obligatio.

Kötélzet. Eredetileg *kötélzet* volt, vagyis *kötél(e)zet*. Így van még, dőlten szedve, Tzs. (1835) és Tzs. (1838), de már 1845-ben *kötélzet* (Fog.). — Vö. *födélzet*.

Kötemény, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „Valamint szövemény; kötözet”. — SI.-nál *kötemény*, *kötécény*: ligatura, ligamen. Vö. *kötvény*. — Ugyanily viszonyban van: *kéremény* és *kérvény*.

Kötet, Bacsányi 1788 (Magy. Museum 1:XXIII): „az esz-

tendőnek végével egy *Kötetet* fog tenni“. — Kazinczynál 1793 (Paranymthion) *kötlet*-nek írva. — SzD.-nál (1792)* egy *kötet* vagy kötelek *széna*“. — Márton Szótárában (1803) megvan már a *kötet*, könyvre vonatkoztatva is.

Kötlevél, Pethe 1812 (Math.) am. obligatoria, vagyis a mai kötelezvény. — Fog.-nál (1836) am. contract. Erre a mintára készültek: *kötbér* Ráth (1853), előbb bánatpénz; *kötjel* Tzs. (1835); *kötszer* Bugát 1833 (Orv.). — Talán már csak a törvényemberei ragaszkodnak a *kötbér*hez, a többi szép szerivel olpusztult.

Kötszó, Benyák Bernát 1780 körül (Ny. 80:426) „conjunctio: *kötszó*, mert összeköt több mondásokat“. — Tzs. (1835).

Kötőszó, Verseghy 1822. (Lex.): „A copula tulajdonképen *kötélék*, *kötőszó*: Band, Bindewort“.

Kötvény, Fogarasi 1833. (DMM). Nála voltaképen *kötmény*, contractus értelemben. — Ball. (1851): *kötvény*, der Tractat. — Mai „obligation“, különösen pedig „staats-obligation“ értelme csak a 60-as években jött divatba.

Kövesülni, Molnár János 1777 (Fiz. 2:157): „*kövesüll* halak“. — A petrefactum fordítása. — *Kövesíteni* SI.

Köveszteni, Molnár János 1777 (Fiz. 2:163): „a kő termésére bizonyos *kövesítő* folyadékok szolgál“.

Követelni, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tsz. 19): „Ezt a szót „praetensio“ itt körülöttünk *követelésnek*, a Tiszaiak *követésnek* mondgyák, de mivel *követni* már többet is tesz, úgymint ezt is „sequi“, ezt is „imitari“, ezt is „deprecari“, nem ártana, ha közönségesen megegyeznének abban, hogy „praetendere“ *követelni* legyen“. — *Követelmény*: anforderung, még dőlten szedve, Tzs. (1835); *követelődley* Fog. (DMM. 1835); *követelődleges*, praetensiv Fog. (1845); *követelményezni*, postuliren Ball. (1854).

Következetes, Helmezy 1832 (Jelenk. 147). — A *következtelen*, mint a *következő* ellentéte, megvan már MA.-nál. — A *következet*, melyből a *következetes* származott, Barczafalvi szava (Tud. Magy. 6. l. consecrarium); Verseghynél (Lex. 31) az antecedentia és consequentia: *előzetek* és *következetek*. — Kreszn.-nél is: consequentia Fogarasinál (DMM.) sequela; ugyanott: consequenz = *következtelenség*. — Kunossnál (Szófliz.) *következet*: erfolg, successus. — Fog.-nál (1836): még *következelem* és *következelmes* is, folgc, folgerreich jelentéssel.

Következmény, Barczafalvi 1787 (Szgy.). Nála voltaköpen *követkevény*, consequutum quid: consecrarium, következett dolog*. Egész Fog-ig (1833) egy szótár sem fogadja be. — Jelenk. (I: 517): *következmény* (resultatum), ugyanígy Fog. (DMM. 1835).

Következni. — Ez igéhez a régi nyelvben *be* igekötő nem járult; helyette *meg-et* használtak: „megkövetkezett a halála”; „a mely dolgokat megmondottam vala, megkövetkeztenek”. (NySz.). — *Bekövetkezni* nincs még meg sem Mártonnál, sem Kreszn. nál; először Tzs. (1838) találom.

Következtetni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „ebből azt következtette; ezt nem jól következtetted”. — SI.-nál: *inferre*, *ex rebus concessis concludere*, *argumentari*. — Mártonnál (1799) is megvan. — NySz.-ban nincs meg.

Kövezet, gr. Dessewffy József 1818. (Bártfai levelek, 16) Vö. Dess. és Kazinczy lev. 2: 298 és Phil. Műsz. (144. l.). — A Kisd. Szótárban már megvan a *kikövezett út* a *vetni* cikkben. — Kazinczy-nál 1815 (Erd. lev. 167): *kikövelni*. — Kaeskovics Lajos (Tud. Gyűjt. 1831. 9: 69 l.) a mai *közetet* is *kövezetnek* nevezte.

Kövület, Nyulás Ferencz 1800. (Erd. orv. vizek I: XXXV) Határozottan magánának vallja. — *Kövleteni*, *kövültni*, *megkövültni* Tzs. (1835), előbb *kőré válni*, *kővé változtatni* Márton (1823).

Köz-. Feltűnő, hogy a NySz. szerint a régi irodalomban a következő fajtájú melléknecvek teljesen ismeretlenek voltak: *közdiratú*, Ball. (1846); *közérdekű* (egy szótárban sincs meg); *közértelmű*, Ball. (1846); *közérvényű*, Ball. (1890); *közhasználatú*, CzF. (1865); *közhitelű*, Ball. (1890); *közkeletű*, Ball. (Telj. Szt.); *közintézetű*, Ball. (1854); *köztudomású*, Ball. (1846) stb. — Én is csak egy példát találtam a régi nyelvben: *közrendű*, plebejus MA. Ez a NySz.-ból kimaradt.

Közbelső, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): *intermediär*. — *Közbelső* pont: *zwischenpunkt* (u. o.).

Közbirtokos, Pethe 1796 (Gazd. 198).

Közeg, Bugát 1836 (Tsch.): *eszköz*, *medium*; ugyanígy 1843 (Szkh.); Schirckhuber 1844 (Term.); Jedlik 1850 (Term.) és Toldy 1858 (Msz.). — A kézi szótárakba csak 1860-ban (Fog.) és 1864 (Ball.) kerül bele. — Ettől külön a föle függetlenül támad egy *közleg* is „organ” jelentéssel Ball. (1851); a hatóság, rendőrség *közlegei*, polizei-

organe. — 1872-ben Ball. (Telj. Szt.) a *közeg* és *közleg* összevazarodik: „a kormány közgei; a Deák-párt közge a Pesti Napló” s e mellett meg marad a physikai medium is. — A *közleg* megvan még Ball. (1890).

Közeledni, Baróti Szabó Dávid 1792 (Kisd. Szt.) — A régi nyelvben csakis *közelíteni*. Vö. *távolodni*. — *Közlegni* Tzs. (1835). Az ennek megfelelő: *távologni* nem kapott életre.

Közélet Bugát 1833 (Orv.). Nála am. „diæta, életrend”: *köz-életbeli*: *diæteticus*. Ugyanigy Fog. (1836); de már Tzs. (1838): „das gewöhnliche Leben” és Ball. (1890): „das öffentliche Leben”.

Közélet. A régi nyelvben megvolt a *túccollél* (NySz.): megvolt a *közelvaló lét*, de a *közélet* csak Tzs. (1835).

Közép. Összetételei közül *középszám*, *középtenger* Márt. (1803): *középkor* Tzs. (1835) stb. — *Közepes* Fog. (1836). Nála voltaképen *közepes* és az értelme: *concentrisch*, innen *középesíteni*: *concentriren*. — Mai értelme (mittelmässig) Ball. (Telj. Szt.). — Kunossnál a *neutralitas*: *középlet*, *középletesség* is. (Gyal.)

Középpont, Apáczai Csere 1653 (Encykl. V. rész. 4). Centrum nála *közlő-közép* vagy *középpont*. A NySz. csak Com.-ból idézi. — A *központ* először Bedeus Joákim 1807-ben megjelent „Olcsó építő-mesterség” című munkájában (Math. Szt.). — *Központ* eleinte interpunctio is (Phil.). — A *centrare*, *concentrare*, sok változat után, *közeplik*, Tzs. (1835): *középesít*, *közepít* Fog. (1836); *központúl* Bugát (1833) végre *központosít*, még dőlt betűkkel Tzs. 1835. — *Központosulás* Fog. 1842. — Érdekes, hogy a *központos* (*concentrisch*) sokkal későbbi. Ball. (1857). — Vö. *egyközepű*.

Középület. Először Bar. Vm. Sztban (1807): *aedes publicae*.

Közérthető. Megvan már 1831-ben (Phil.): *popularis*, ma „gemeinverständlich”. — Magában álló kifejezés. Nem mondhatjuk: *közlátható*, *köztudható*. stb

Közet, Szabó 1848 (Bány.): *gestein*. — Pethe 1815-ben (Kim. 187) *kőszeg*-nek nevezte: „kövek együtt, mint népség = emberek együtt”. — A *közet* igazolására föl lehet hozni a *szózat*, *magzat* szavakat s a csángók *között* (kövezett) utcáját Ny. (9:489).

Közgyűlés. A „generalversammlung” Márt.-nál (1803) *közönséges gyűlés*: Veszpr. m. (1807): *nagygyűlés*: Zala Vm. Tiszti Szt. (1807): *közgyűlekezet*; Szlemenicsnél 1823 (Törv. Mszt.) *közgyűlés*.

Közhasznú, Pethe 1797 (Gazd. 188): „közhasznú találmány”. — *Közhaszn SzD.* (1792).

Közjegyző, Georch 1809. (Honnyai törv. 4:120).

Körjog, Császár Ferencz 1835 (Társalk. 69) *jus publicum*. — Fog.-nál (1833) *nyilvános jog*.

Közlekedni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) SL-nál: „correspondere, se communicare”. — Előbb *közlelködni* vagy *közöslni*. — „Sűrű közlekedések folynak az orosz és burkus ndvarok között”. (Jel. 1:6).

Közlemény, Helmezy 1833. (Társ. 103): „Ámbár az álláspont a telegraph helyétől 4300 ölnyi távolság, mégis néhány másodperc alatt megtörtént a közlemény. — A communicatum eleinte *közölvény* is (Törv. Msz.).

Közlőcső, Molnár János 1777 (Fiz.). Nála többnyire *közlő csőve*: mai alakjában Varga Mártonnál 1808 (Term.): *communicationsröhre*. — Nyirynél *közösölő cső*, a Közh. Esm. tárában *közösölő cső* (Math. 1834, tubus alatt); Bugátnál 1836 (Tscharn.): *közölő cső*; Schirhubernél 1844 (Term.) *közlekedő cső*.

Közlöny, Fogarasi 1845 (Szt.): *das öffentliche Organ*: Nagy János (Hierolex. 1845): *organum communicativum*: ugyancsak 1845-ből (Ny. 10:176) *közlöny* a m. posta. — CzF. szerint: „eszköz, mely által valami közzététetik,” péld.: „a hírek *közlőnyi* a hírlapok”, — Az állítólagos -ny képzőről CzF. (1:143).

Közönbős, Barczafalvi 1787. (Szigv.): „*Közömb* (subst.) *indifferens quid*. Se jó, se rossz, se tetsző se nem tetsző dolog; *közömbös* (adj.) *indifferens*. „*Elben a dologban közömbös vagyok*”. — Talán a *külömb* távoli analogiája lebegett előtte. — *Közömbösíteni*, *közömbösíteni*, *neutralisiren* Tzs. (1838).

Közöny, Folnesics 1807 (Alv. 71). Nála a *közöny-újság* vagyis *közönöség*, nyilvános újság összetételben fordul elő. Valamint Versegby a *magán*, *magános*, *magányos*-ból elvonta a *magányt*, úgy csinálta Folnesics a *közön*, *közönös*, *közönyös* révén a *közönjt*. Ugyanez a gondolat tűnik elő Kunossnál (Szf. 1836): *közönös*, többekkel közös, *communis*; *közönöség* *gemeinschaftlichkeit*; *közöny*: *közönöség*, *das publicum*. Ugyanígy (Phil. 1831-ből) s ugyanitt *publicus*: *közönyös*. — De a *közöny*, a Barczafalvi *közömb* hatása alatt, csakhamar értelmet változtatott. — Már 1835-ben (Tzs.) *neutral*: *közönös*; *neutralisiren*

közösíteni és 1838-ban (Tzs.), még dőlt betűkkel szedve: *közöny*, indifferentismus, *közönyös* indifferens, *közönyösség* indifferentismus. — *Közönyösteni*, előbb a. m. publikálni (Phil. 1831-ből), később *macht indifferent*, *neutralisirt*. Fog. (1845).

Közösíteni. A régi irodalom nyelvében egyesegyedül Komjátinál (1583) fordul elő (NySz.). — Sándor István elevenítette föl (Told.), *communem facio, publicum officio, participem reddo*. Innen: *kiközösíteni*. — Az excommunicatíót a régi nyelvben kirekesztés, kitiltás, kiátkozás-nak mondták. — Bar. Vm. Tszt.-ban „szám-kitiltás”; Nagy János Hierolexiconában (1845) *kiközösítés*; CzF.-nál (1865): *kiközösítés*, vagy *kiközöseltés*, azzal a megjegyzéssel: „nem igen jöttek divatba”.

Közöttes. Györy Sándor 1832 (Math. Szt.). *Köztes érték*: *zwischenwert*. — *Közöttes órs*: *zwischenposten* Kiss K. 1843 (Hadi Msz.). — Általában *közöttes*: *zwischen-* (Ball. 1857). — A *helyettes*, *mellettes* mintájára.

Köztársaság. — A régi irodalom nyelvében (NySz.) *am. frequentia, gesellschaft*; a *respublica* pedig „közönséges társaság, vagy polgár-társaság”. — A mai *respublica* jelentésű *köztársaság* először Mártonnál (1803) és Sándor Istvánnál (1808). — Mártonnál (1799) még „szabad közönséges társaság”.

Köztelek. Az Állattenyésztő Társaság 1833. Pesten május 26-án tartott közgyűlése elhatározta, hogy az Üllői-úton szerzett telek (előbb gr. Károlyi György volt majorja) czéntul röviden *Köztelek* névvel fog neveztetni. — Ugyanazon évi márczius 13-án tartott ülésen még *ipar-telepnek* van nevezve. — Vö. *ipar*.

Közület. Barczafalvi 1787 (Szigv.): *area circuli vel ejuslibet figurae mathematicae*, tehát a mai *terület*. — Kautz Gyula 1862-ben (Politika vagy országásztan, 4. l.) a német „*gemeinwesen*” és az angol „*commonwealth*”-re kezdte alkalmazni. Vannak is követői; legújabban már a szépirok között is, mint p. Kozma Andor (Bpesti Szemle, 299 sz. 179 l.). — Noha a *lelkület*, *testület*, *érzület* analógiája támogathatja, mégsem lenne helyes, ha az *ület*-et képző szereppel ruháznók föl. A „*gemeinwesen*”-re lehetne talán a *közszervezet*-et használni.

Közvélemény. Helmezy 1832 (Jelenkor 1:3.). — Tzs. 1838.

Közvetlen. — Az *immediatus* kifejezésére sok kísérlet történt. — SzD.-nál (1792) *közbevetetlen*: Mártonnál (1803) *közvetetlen*; Verseghy-

nél (1820, Lex.) *eszközetlen*; Imrénél (1831, Phil.) *közvetlen*; Szilassy-nál (Phil.) *közvetlen*. Vö. (Ny. 18: 229; 21: 271). — *Közvetve* Puky 1830 (Törv.); *közvetett* Fog. (1836): *közvetőleg* (Phil.), *közvetőleges* Ball. (1846). — Helmeccy 1833 (Jelenk. 275) a „közvetett (indirect) adókat” *egyenetlen adóknak* nevezte. — *Közvetíteni*, Kiss M. (1844). Egyéb-ként vö. *természetlen*, *innaturale* Versegby (Lex.) és *korlátlan*.

Közzétenni. E kifejezés ismeretlen a régi irodalomban. — Mártonnál (1803): *közönségessé tenni* vagy *közírré tenni*, Fejérmél (Törv. 470) *közönségesíteni*. — Szótárilag először Fog. (1845) *promulgation*: *közzététel*: *promulgiren*: *közzé-tenni*.

Kúp, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). — Szintügy, mint a nép, ő is a kövébe kötött nádról mondja. — Földi 1801 (Term. hist. 401) a „kegelschnocke”-t, „kávás öszvegöngyölt kúp formájáról, *kúp-tsigának*”; Diószegi-Pazekas a *conicust kúposnak* (Füv. 21); Brestyenszky (Math. Msz.) már magát a *conust kúpnak* is nevezi; Bolyai pedig Erdélyiesen (Erd. m. Nyelv. műv. társ. 1796: 164) *csupnak* (Math. Msz.). — A Közhasznú Esm. tára (1: 350) a *conusra* a *kúpot*, a *sectio conicára* a *kúpszelet* szót fogadta el Titteltől. — SI.-nál: *sectio conica*, *teke-tágás*. Sokáig nevezték a „kuppel” és „dom”-ot is *kúpnak* Fog. (1836), s a kuglijátékot *kúpjátéknak*, a kugli-pályát *kúphelynek*, a parabolát *kúpvonalnak* Tzs. (1838). — *Kupolya* eredetileg „ein krugförmiges flechtwerk”. U. o. és még CzF. is. — A *kupola*, *kupulának* írva, mai értelmében 1833 (Honművész 28).

Kúszni, Sándor István 1808. (Told.): *reperere*, *serpere*; *kúszás*, *klettern auf einen baum*. (Márt. 1807). — Bizonyára a nép ajkáról véve. A Tsz.-ban nincs meg. — *Fa-kúsz*, harkály-féle madár Tsz.; *certhia*, *baumläufer* Földinél (Term. hist. 1801.); Com.-nál *pardalus* (NySz.). — „*Kúszó madarak*” ugyancsak Földinél.

Kutatni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — SI.-nál *quaerere*, *perquirere*, *scrutari*. — A nép ajkáról véve. (Vö. Tsz.) — *Felkutatni* Tzs. (1835). — *Kutasz* Bugátnál (Szh.) am. „sonde”. így adván okát: „*est vox formata e radice vocis kutatni et formativo instrumentorum czs, ob radicis duritiem in az mutata*” Ugyanő tőle: *kémvessző*. (L. ezt).

Kül. A régi nyelvben a *kül*, mint melléknév, teljesen háttérbe szorult a *külső* mellett. Hely- és utczaneveket kivéve, nincs is rá több példa egynél, t. i. a *külföld*, leginkább „*terra antenrhana*” értelemben: „házaad teli sok gondokkal, a *külföld* ostoba parasztsággal, a városok

egyenetlenséggel": (NySz.) ugyanigy rusticus: külföldi szántó ember. — Dugonics (Tudák. (1784) kezdi meg a *köl*összetételeit a *külzág*-gel (angulus extra peripheriam): követi Barczafalvi (1786) a *külzárossal*; azután Kaz. a *külzim*-, *külzin*- s *külvilág*-gal. Mily szokatlanok lehetnek még a XVIII. század elején az efféle összetételek, kitétszik a következő két adathól. A Mondolat rosszalja a *külzint* s *külő színc*re javítja; Holmecezy pedig a Jelenkor 1833-i folyamában sok tapogatózás után (előbb külső dolgok minisztere, azután külső miniszter, külső ügyi miniszter) bukkan rá a *külügy-miniszterre*. (Ny. 26: 386). — Fog.-nál (1836) megvan már a *külbőr*, *külhártya*, *külhon*, *külország* is s azóta sok ilyen: *kül-alak*, *kül-fül*, *kül-héj*, *kül-jel*, *kül-lég*, *kül-oldal*, *kül-piacz*, *kül-rész*, *kül-névez*, *kül-tag*, *kül-társ*, *kül-telek*, *kül-terj*, *kül-víz*, *kül-eonul*, stb. Ball. (1890).

Küldemény, Geleji Katona István 1645. — Imre Sándor tanósága szerint (Ny. Ért. I. 7: 92). — A NySz.-ban nincs meg. — Bar. Vm. Tszt.-ban (1807): *deposche*. — P. Thewrewk Emil szerint (Ny. 10: 174) az atyjától (P. Th. Józseftől) való. Ez természetesen csakis a mai jelentésre értendő. — Fog.-nál (DMM. 1833) *missio*: *küldemény* és *expeditio*: *hadküldemény*. Vö. Fog. (1836). — *Küldeményezni*: *expediren*, *spediren* Ráth (1853).

Küldöncz, Vörösmarty 1841 (Athenaeum, 1; 387): „A *küld*-nök szóval *küldöttet* akarnak jelenteni, mi kétszeres hiba, mert ez inkább *küldöt* jelent, a *küldöttet* *küldöncznek* kellvén nyelvtanilag nevezni". — Utóbb *emissarius* is Ball. (1857). Ugyanigy *forradalni* *küldönczök* CzF. (1865). — Ball. (1872) *ordonnanz*. — Végre Ball. (1881), úgy a mint Vörösmarty ajánlta. „bote, sendling".

Küldöttség, Perecsenyi Nagy László 1806. (Ért.): *deputatio*. — Ugyanez Pápaynál (Veszpr.) *választtság*, *megbízottság*; Georechnél (Honnyi Törv.) *választmány*; Pukynál *kiküldöttség*; Bar. Vm. Szt.-ban *kiszemeltség*, *tagzat*; Paulynál *kirendeltség* (l. ext); Kunosnál *választottság* (Gyal.).

Külföldieskedni, Széchenyi 1831 (Vil. 256). — Tzs. (1838): *külföldies*: nach art des ausländer.

Külhoni, Helmecezy 1833 (Társ. 152) *exoticus*. — Vö. hon.

Külön-. E szónak melléknévi használatára alig van egy-két példa a régi nyelvben. Rendesen csak ígehatározóul használták s a -*való* hozzáfűggesztésével formáltak belőle melléknévet. A nyelvújítás óta — az „extra-, separat-, sonder-, special"-jelzők lefordításában — sürdlen

élünk vele: külön-bizottság, külön-futár, külön-irány, külön-koesi, külön-parancs, külön-posta, külön-súly, külön-szavazat, külön-szoba, külön-vám, külön-vélemény, külön-vonat stb.

Különbözet. Megvan a Bécsi C.-ben varietas jelentéssel; többé azután nem jön elő. Ugy látszik, Imre János elevenítette föl: differentia értelemben (Phil. 1831).

Különböztlen. Geleji Katona István 1645 (NySz.), indifferent, unterschiedlos. — Vö. *egyenlőtlen, kedvezőtlen.*

Különbzők. — A differenciált Barczafalvi 1792-ben (Tud. magy.) *kalkének*; Pethe 1812-ben (Math.) a differenciálást *különböztetésnek*; Bolyai 1830-ban (Math. Msz.) a „calculus differentialis“-t *nömetisképzésgálatnak*, Györy 1832-ben (u. o.) *küzeléki hánylás-nak*, a differenciálást *küzelés-nek* s végre a Tud. Msz. 1858-ban, alkalmasint Sztoczek ajánlatára, a differenciált *különbzők-nek* s a műveletet *különbzőkélcének* nevezte. Ma már mi is visszatértünk a nemzetközi kifejezésekhez.

Különcz. Helmecey 1816. (Ny. 6:347 és Szvor. Fejl. tün. 51). — Dugonics *kedvence* és Barczafalvi *iffoncza* adhatta a xsinór-mértéket, hogy a német *-ling-et* a magyarban *-ncz* képzővel kell fordítani. Így akarta Helm. a schwächling, zärtling-re magyarban a *gyengéncz-et*, *kényéncz-et*, Szemere (Munk. 3:192), a schössling-re a *kebléncz-et*. — Vö. Ball. 1857: „Nyelvújítás ésnyelvrontás“ (Akad. Értea.).

Különíteni, Virág Benedek (Berzs. Vers. 1816. VIII). — A Döbrentei-Codexben megvan ugyan: *megkülöníteni*, berauben értelemben. — *Elkülöníteni* Tzs. (1835). — *Különített had*: detachirte truppen Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.). — *Különítmeny*: detachment Ball. (1881). — *Különülni, elkülönülni* egy szótárban sines meg.

Különködni. Helmecey 1832 (Jelenkor 1:112): „Lord Stanhope utazó angol, testvére a még különkedőbb Lady Stanhopenak“. — Fog. (1836) megvan már *különczködik* is. — 1831-ben (Phil.) *különködés* az. paradoxia.

Különleg. Imre János 1831 (Phil.) *separatim*. — Fog. (1835) *specifice*: *különleg*; *specificus*: *különleges*. — Ugyanez Ball. (1854) *speciell* is. — *Különlegesség*: *specialitát* Ball. (1881).

Különség. Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „különöség“. — Kreszn.-nél: „seorsitas“. — E szó, mondja a Ny. (1:478): „még élni sem kezdett igazán“.

Különzet. Először Bar. Vm. Tsz.-ban (1807) classis értelem-ben. — 1848-ig egy kézi szótárban sincs meg. — 1853-ban Ráth Hiv. műszótárában jelenik meg újra, most már „differentia” értelemben *Különzeteskedés*: paradoxia. (Phil. 1831-ből)

Külsőleg l. *belsőleg*.

Külsőlet, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 126): externum, mivel ez által a szó által már tagjainknak felosztását, már természetünk 's mind azt, a' mi külsőképpen rajtunk tapasztaltatik, nevezzük s ért-jük. — Ily előzmény után a Berezafalvi-féle *felület* csakugyan istenes-nek mondható.

Küteg. Bugát 1833 (Orv.): exanthema. — A Szh.-ban így magyarázza: „Est vox formata e radice vocis *küü*ni: excutere, ad analogiam gazdasszony ot csuhaj ex gazdasszony et csuha új contractis, cui formativum *eg* est additum, interim ob diphthongi praesentiam, quae in lingua nostra satis multiplicari non possunt, et *küteg* bene sonat, et hoc eo magis, quod ut germanorum *au*, quibus ea lingua scatur, diphthongorum turpissima est: ita ill earum fere pulcheri-mam constituit”. — *Küteges* hagymáz 1833 (Orv.).

Küzdelem. Még sem Tsz. (1835). sem Fog.-nál (1836) nincs meg. Először Tsz. (1838): „kampfringen”. *Küzdelemes* Ball. (1890). — *Küzdhely* Tsz. (1835): *küzdhomek* Fog. (1845); *küzdter* Ball. (1857).

L.

Lábazat, Kazinczy 1815 (Erd. lev. 332): „a mi a lábhoz tartozik”. Vö. Ny. (4:267). — Sockel, fussgestell, untersatz Ball. (1851). — Noha itt a *-zat* egységes képzőnek tekintendő, a Ny. (12:454) mindamellet elfogadhatónak jelentette ki.

Labdacs. Bugát 1833 (Orv.): pilula. — Kunossnál (Gyal. 1835): *lapdacs*. — A *labda*, *lapta* szokatlan kicsinyítése. — A régi nyelvben talán csak egy efféle példa van: *kövecs*.

Lábttyú, Berezafalvi 1786 (M. Hirmondó). Nála: strimfli. A Mondolat idejében már *lábttyú* s 1836 körül gamasnit és cipőt is jelent. (Fog.). — Úgy látszik a *kezttyú* mintájára csinálta. — Viszont a *lábtyú* mintául szolgált Bugátnak (Bencztud. 1828 és Szh.) a

makktýú, *præputium*, szó alkotására: „est vox e *makk*, *glans*, et formativo vestimentali *tyú* composita”. A csizmadiákat 1860 körül tréfásan *lábtýművészeknek* nevezték (Ball. 1872); Helmezy ellenben (Társ. 2:176) a szabómesterre egész komolyan ajánlotta a *ruhaművészt*.

Lágyék, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Lágyad rész, fej *lágyéka*, lágyada”. — Erdélyi tájszó (Tsz.). — SI. nem ismerte és csakis SzD. hitelére fogadta el. — CzF. értelmezése szerint „az emberi és állati testen oly rész, melyben csontok nincsenek”. — Bugátnak szüksége volt az „*inguen*” és „*lumbus*” (MA. és PP.-nál mind a kettő: *ágyék*) szabatos megkülönböztetésére, s minthogy a *vékonya* szót műnyelvi használatra alkalmatlannak tartotta, azt javasolta, hogy a *lumbus* legyen *ágyék*, az *inguen* pedig *lágyék* (Bonztud. 1828) nem gondolván meg, hogy a két szó hasonlósága örökös fölcseréléseket fog okozni, s ez tényleg be is következett.

Lajhár, Földi 1801. (Term. hist.): *faulthier*. Megvan MA.-nál s mint melléknév: *iners*, *deser*, *vecors*. — A „*faulthier*” Dugonicsnál, 1803 (Jólánka 1:551) *restnök*, vagy az ő helyesírásával: *röstnök*.

Lak, Révai, 1803: „*Lak* est *mansio*, *habitatio*, ut *composita* *vicorum nomina* clare docent: *Széplak*, *Útlak*, *Nagylak*; et idem *lak* etiam *verbum* est”. (Antiquit. §. 180). — *Lakhely*, Bérci cod. 67., 12., és *királyi lak* Kunics 1753 (Szédéziás, 12). — SI.-nál túlságig: *baromlak*, *bolondlak*, *fejedelemlak*, *halottlak*, *madárlak*, *méhlak*, *szegénylak*, *tyúklak*.

Lakályos, Józika 1853 (Eszther): „*wohlich*, azaz lakásra alkalmas”. Vö. Ny. (27:117). — Ball. (1872). — *Lakály* főnév is van Ball. Telj. Szt.-ban, noha nem hiszem, hogy valaki élt volna vele. — CzF. egyiket sem veszi fel.

Lakbér, Sándor István 1808 (SI): *merces habitationis*. — Azelőtt a közbeszédben: *kvartélypénz*. — *Házbér* már MA.-nál.

Lakoma, Kazinczy (Ered. Munk. 1:89). — E szót a „hatványozott elvonás” szüleményének nevezhetjük. — MA.-nál és Helmezy szerint (Berzs. Vers. 1816: XII.) a Phras.-ban megvan *lakmározni*, amott *tubereinari*, emitt *comessari*. Ebből SI.-nál (1808) elvonás útján *lakmár*: *epulo*, *comessator*, *heluo*, *lurco*. — Ebből elvonták továbbá a *lakma*, *lakoma* szót „*schmaus*” értelemben (Vö. Fog. 1836), innen azután *lakomázni*. — Komáromy Lajos és Halász Ignác a *lakozni* igéből akarták megmagyarázni Ny. (7:568 és 8:256, 12:8), de szerintem a „visszahódítás” ez esetben nem sikerült. Kassainál ugyanis

lakma a. m. torkos, falánk (3:258); innen **lakmálni*, **lakmálozni*, *lakmározni* s így tovább.

Laktanya, Helmecey 1834. (Jelenkor 120): kaszárnya: — Szoutaghnál (Muth.) *katonalák*; Kunossnál (Gyal.) *hadoncztanya*; Fog. (1836) *laktanya*. — *Laktanyázás* (Jelenkor 3:448).

Lámpa, Verseghy 1804 (Rikolti). A szótárak közül először a Hartleben 1827. évi N. M. szótárában. — A Róvaitól íratott Boldogréti Vig László féle pamfletben ezt olvassuk: „Mondhatjuk, hogy a *leodás* és *tsigás* szónok *tsoda* és *tsiga* a gyökere; de nem mondhatjuk, hogy a *lámpás* görög szónak *lámpa* a gyökere, mint Rikolti szerzője tselekszik, mikor okképen énekel:

Kilépven, tsudálja az égő lámpákat,
Melyek világítják a kerti utcákat”.

Verseghy ezt a csudálatos elvonást tudatosan eselekedte. Vö. Ny. (14:401). Így csinált a nép is az *universitashból univerzitál*, *interesből interl*. — A *lámpát* Kazinczy révén fogadta el az irodalom. — Vö. Adal. 414.

Lánczolat, Baróti Szabó Dávid, 1792. (SzD.). — SI.-nál *catenatio*. — *Lánczolatol*. (Bull. 1804). — *Fszme-lánczolat* (Bull. Telj. Szt.): *hegylánczolat* Fog. (1845).

Lángész, Berzsenyi 1808. (Fohászkodás). A „genie” Bar. m. Tiszti Szt. (1807): *elmeláng*; Fejérnél 1807 (Anthrop. 301): *észláng*; Szilasynál (Phil. Msz.): *lángelme*. Nyilvánvaló, hogy a *lángész* vagy *lángészláng* analogiája lebegett a nyelvújítók szeme előtt. Vö. Ny. (29:170).

Langy, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1: Szótár) és 1784 (SzD): *lángy meleg*, *lagymatag*; *langyos*, *langyosodni*, *langyítani*, *langyulni*. — A nép nyelvéből véve.

Lankás, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „*lankasztó*, nem hamar-menedékes p. o. út”. — A nép nyelvéből. — A *lanka* és *lankás* különféle jelentéseit, l. Tsz.

Lap, Barczafalvi 1787 (Kazinczy, Lev. 3:172). — SzD.-nál: *a könyvnek lapja*. — SI.-nál: *planum*, *pagina*. — A *kard lapja* megvan már Zrínyinél, de a *könyz lapja*, Kazinczy szerint, először Barczafalvinál; mert a NySz.-ban levő idézet PPB.-ból nincs meg PPB.-ban. — A régi irodalom nyelvében a *könyvnek levele* volt, *nem lapja*. (Vö. NySz.). — A M. Hirmondó (az első magyar hírlap) magát *újságlevélnek*, *hírlevélnek* nevezte, (még SI.-nál is *hírlevelek*: *pagellae publicae*)

s csak miután a *lap*, SzD. és SI. útján, pagina értelemben mindinkább elterjedt és Márton Szt.-ba is bejutott, kezdtek *hírlével* helyett *hírlapot* mondani (Vö. Társalk. 1:257). Utóbb a *hírlap* helyett röviden *lap* is (Társ. 2:143) meghonosodott; *napilap* (Társ. 1834:248); *heti-lap* (Fog. 1836: heti-lap); *havilap* (CzF. 1865). Ez utóbbi Kazinczynál 1810-ben meg *holnapos* írás. (Lev. 8:2). — *Lapozni*, paginiren Tzs. (1838), blättern, durchblättern Ball. (1857), ez az előtt: forgalni a könyvben; *lapszám* Márt. (1807), *lapszámozni* Tzs. (1838).

Latán, „Révai kezdte föl” — mondja Kresznerica. — Az előtt: *deák* nyelv. — A *latán* szolgált átmenetül a *latinra*. — Széchenyinél még 1831-ben is állandóan: *latán* (Vil.). — Tzs. (1835) csakis *latin*.

Láthatár, Berezafalvi 1786 (M. Hirmondó). — Apáczai Csérénél *látáthatározó*, Róvainál (A mennykönek mivoltáról 1781) *bíltáthatár*. — SzD. SI. elfogadja. — A philosophiai műnyelvbe Fejér vezeti be: „horizon cognitionum, ösmeretek láthatára” (Phil. Műsz.); a matematikaiba Kmeth Dániel (Math. Műsz.). — Ruszknél (Fil. hist. 1:32) *körhatár*, Versegbynél (Lex. 212) *szemkör*, v: *látáskör* (nem pedig *látkör*, miként a Math. Műsz. mondja), hiszen ugyanott Versegby megrója a *látáthatár*, *írástaltféle* összeröleleteket. — Ellenben Bar. vm. Tiszti Szótárában (1807) megvan már: *látóó*, *perspectivum* és *látópont*; *focus*. — Bugátnál (Boncztud. 1828) *látideg*; *látkép* (CzF. 1865); *látkör* (Jelenk. 1:10); *látyszer*, *látyszerész* (Kunoss 1834); *látáv*, *perspectiva* (Jósika 1853. Vö. Ny. 27:117); *bíltér* (Tzs. 1838). — *Látóóvezni*, Ball. (1857).

Látólet, Bugát 1833 (Orv.): „visum repertum”: Noha Pukynál már 1830-ban megvan, mégis — mivel talán még előbb is élt vele — határozottan magáénak vallja a Szch.-ban: „vox ex visum repertum de verbo ad verbum versa”. — A *ténylelet* (Sim. B. 1899) bajosan fogja már kiszorítani.

Látmány, látvány. — A régi nyelvben (Geleji Katona, NySz. és Vajda, Kreszn.) megvolt a *látomány* spectrum, erscheinung, spectaculum értelemben. — Ez először is *látományra* rövidült, azután folcseréltek (Kazinczy?) *látvány*-nyal. — Innen *látványos*, *látványosság*, *látványság*. — Az utóbbi először Bar. Vm. Tsziban (1807), de népies szó is, csak hogy nem a „látott dolog”, hanem a „néző tömeg” értelmében. Vö. Ny. (28:178, 277). — Ugyanigy: *függemény*, *függmény*, *függvény* és *kötemény*, *kötvény*. L. ezeket.

Látnok, Szemere. Kazinczy bizonyysága szerint. (Pandekt

5:11). — Kazinczynál már 1815-ben (Ered. Munk. I:154): „rá adta a látnok áldását”. — A Phil. Szótárban: *epoptus, visionarius, seher*.

Latolni, Vajda Sámuel 1772 (Kreszneries szerint) jól meglatolt igék: *verba bene ponderata*. — A NySz.-ből kimaradt. Egész 1845-ig (Fog.) az újabb szótárakba sem kerül bele.

Látomásozni, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tszt.). A „*vidimare*” kifejezésével sok próbálkozás történt. — *Látomítani, látozni, látamozni, láttasítani, láttomázni, láttamozni, láttazni* stb. (Törv. Tud.).

Látszomány, Geleji Katona István 1645 (NySz.) am. „*spectrum, erscheinung*”. Senki másnál nincs meg, esakis ő nála. Vö. *tetszemény*.

Láttatmány, L. *ületmény*.

Láz, Rácz István (Vö. Szóhalm. 274). Csak a mai (orvostudományi) értelme van tőle. „*Postquam febrim, mondia Bugát, per hideglelés, hungarice reddi non posse compertum fuisset, Stephanus Rác tactu optimo pro eadem reddenda láz proposuit, que vox paulo post publicam adprobationem meruit*”. — „*Wechselieber*” Mártonnál: *előző hideglelés*; Bugátnál (Orv.): *váltóláz*. — *Tejláz*, 1832. (Jelenkor 441); *poszláz*, *febris putrida Bug.* (Orv.). — „*Tumultus*” értelemben megvan már Otrókocsinál, mint elvonás a *lázad, lázaszt* igékhöz. (Vö. NySz.). — Vargyasnál (Phras.) és Baróti Szabó Dávidnál a. m. *lázító, lázasztó*. „*Te voltál erre láz*” (Kisd. Szt.) Ugyanitt megvan már a ritka, gyér erdő jelentése is. (Vö. Tsz.). — Hibásan van az elvonás Kazinczyra róva. (Ny. 4:455). — *Láz* (Bug. 1833); *lázbeteg* (Tsz. 1838).

Laza, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): ritka levelű káposzta, *laza* (gyér) erdő, magtalan gabona: merő *laza* az egész vetés. — Innen átvitt értelemben *laza*: „*locker, nicht fest, geringfügig*”. A nép nyelvéből. Vö. NySz. — *Lazítani*, *nachlassen* jelentésben Fog. (1836). — *Lazítani*, *relaxare*; *lazulni*, *relaxari* Bugát 1833 (Orv.).

Lázítani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*lázító, lázasztó*”. — Sl.-nál: *lázadni, lázulni és lázasztani, lázítani*. — A NySz. egy XVI. századbéli „*lázit*” sajtóhibás szót *lázit*-nak olvas, holott az nem egyéb, mint *lággit*.

Lázongani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*imittamott lázingának vagy lázonganak p. o. a fák stb.*” Kreszn. így értelmzi: „*huc illuc movetur, grassatur*”. — Kunoss 1834 (Szf.): „*lázogni*

vagy *lázongni*, sich empörend betragen*. — *Lázongás*: tumultus 1835 (Gyal.).

Leb, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „A láng lebegése. A' tűznek lebbe: a' tűz ereje*. — Székely tájszó. Tsz. — SI. nem veszi fel. — Fog. (1836): „die schwebt; in der schwebt sein: lebben lenni*. — Bugátnál (Tscharn.): *leb*, meteor; *lebtan*, meteorologia; *lebkő*, meteorstein (Sz. 275). — A természettanban némelyek az aethert is *leb-uck* nevezték.

Lebegni. A régi nyelvben *lebegni* s innen *levegő*; a mai alak először Faludinál (NySz.).

Lebel, Barczafalvi 1787 (Szigv.). Nála voltaképen *leble*: „aura, szellő*. — Ebből lett, Kazinczy példájára, a korabeli költőknek egyik legkedveltebb szava: *lebel*. — A NySz.-ban idézett s ki-gözlölgést jelentő *lebel-t* a nyelvújítók nem ismerhették.

Lebeszélni, Sándor István 1808 (Told.): „valamitől beszéd-del eltéríteni*. — Az *abreden* szó szerinti fordítása. — Márt.-nál (1803) *abreden*: „leverni valakit valamiről*. — PP.-nál *dissuadeo*: valakit elintek valamitől*.

Lebilincselni, Széchenyi 1831 (Vil. 253). Ball. (1854): *fesseln* — Az előbbi szótárakban ez mindig csak *megbilincselni*, *megbilincsezni*.

Leckézni, Faludi 1748. (NySz.). Nála: reprehendere, objurgare; Adáminál (NySz.) docere — *Leckértetni* Fog. (1836).

Leereszkedni, Orczy Lőrincz 1787 (NySz.): „Ez az igaz nagyság . . ., mikor a nagyok is *leereszkedhetnek*“. Nála először a mai átvitt értelemben. (NySz.). — Szótárilag Márt. (1799) „herablassend: alázatos, *leereszkedett**.

Lefegyverezni, Szontagh Gusztáv 1834 (Math. Szt.): *desarmiren*: *lefégyverkezés*, *lefégyverzés*, *desarmirung*.

Lefoglalni, Fogarasi (Törv. Szt. szerint): *confiscare*. — Különbö megvan már Tsz. (1835). — Előbb csakis *elfoglalni*.

Lefokozni. Először Nagy János Hierolexiconában (1845), a *degradatio* szó szerinti fordításaképen. Ball.-nál még 1857-ben is: *letéptetés*, *lejebbités*, *letétel*, *letisztetés*; de már 1864-ban *lefokozás* is.

Lég, Kazinczy 1815. (Munk. 5:45). — „Összevonva a *levegő* ég

használhatatlan szóból.* — Fogarasinak így adta elő: „A halotti beszédben még *teremtete, feledeve* szók állanak a mai *teremté, felede* helyett, tehát midőn ama szókban a nyelvszokás az *eve* szórészt *é-re* vonta össze, úgy valának ama hetők *l-eve-g* szóban is összevonhatók. S az igetörzsök a magyarban gyakran főnév is, pl. *nyom, les, zarar*. Ny. tud. Ért. (IV. 7: 11). — Az aer legrégibb magyar neve: *ég*, később megkülönböztetésül az *ég erősségétől*, a firmamentumtól, *levegő égnék* nevezik, de már a mult század második felében sok irónál egyszerűen *levegő* is, noha PP. ez értelmét még a legutolsó kiadásában sem ismeri. — Barczafalvi a Szemere Följegyzései közé kötött kéziratában így vélekedik: „*Rény, lég, példány, magány, szellem* stb. teljességgel meg nem állható szók. A szó formáláiban vagy származtatásban edjetlenedj példa slute, a mely azokat jóknak mutatná (1: 254).

Légeső. Bugát 1833. (Orv. Szókönyv): trachea. — A Szóhalmazban határozottan magáénak vallja. — Egyéb *lég-es* összetételek (a külön tárgyaltakon kívül) *légáram, léggömb* Ball. (1896); *légnemű* Tzs. (1835); *légsúlymérő* 1831 (Közh. Esm. tára); *légszáritott*, 1858 (Toldy, Msz.); *légűr* Ball. (1857); *légűres, légvár* Tzs. (1835) stb.

Légeny, Irinyi János 1842 (Orv. tár 1: 266): „Azot-ra (fojtó helyett) jobban illik a *legeny*, mint a kör-lég nagyobb alkotó része”. — Bugát javasolta 1843-ban (Szkh. 137) a *legeny* helyett a *légenyt*.

Légfűtés. Novák Dániel 1833 (Társalk. 90). A „luftheizung” szolgai fordítása. — Ugyanilyen a *vízfűtés*; egy szótárban sincs meg.

Léghajó. Helmecey 1832 (Jelenk. 1: 260): *léghajós* aëronauta. — Helmecey gúnyosan teszi hozzá: „de ezt talán rövidebben s jobban így is lehetne egy ősi magyar nyelvmesterünk után mondani: egy a levegő égben izével (ballon) uszkáló vagy oda felemelkedő (czepelkedő)”. — SI-nál: égi hajó. — *Léghajózás* (Társalk. 1: 357).

Léghatlan. — Először Ball. (1851). „A legújabb m. szavak” közt: luftdicht, a *vízhatlan* mintájára. L. ezt.

Léghuzam, Helmecey 1834 (Jelenkor 4). — Tzs. (1835): és Kunoss (Gyál.) *légvonat* is..

Légekör l. *gőzkör*.

Légszesz, Helmecey 1832 (Társalkodó 1: 245). Jelentése a mai világító gáz,

Légszivattyú. — Az antlia pneumatica Molnárnál 1777 (Fiz.)

szopó köpű: Segesvárynál (Derham, Physica-theologia. 1793), és Varga Mártonnál (Term. tud. 1808): *levegő-szírtattyú*. — A Közhaszn. Esm. tárában (1831): *légszírtattyú*.

Légzárólag, Kunoss 1835 (Gyal.): hermetice.

Légzés. A lélekzés elrövidülése a lég hatása alatt. Először CzF.-nál (1865) *légzés* l. *lélekzés*.

Légyott, Kazinczy magiának vallja. (Pandekt. 5:14): „Rendez-vous; egy légyottra hívta meg”. Vörösmarty rosszalta: „*Itt lesz a légyott?* Valóságos két alakú nép, mely *itt* is *ott* is van egy időben. Ha téhénél nem beszélnének így: *tala te*, a *Tala* még legalkalmasabb volna”. (Athenaeum 1841 1:287 és Munk. 11:163). Különb en ez a *tala* (elvonás a *talál* igéből) már Kreszn. figyelmét is megragadta. Nála *talabér*; am. findegeld, nyilván, hogy a *Talabér* családnévnek értelmet adjon.

Legyőzni. A NySz. esakís SzD.-ből (1803) idézi, s nem is lehetett egyáltalában elterjedve, mert Lovász Imre 1835-ben (Ért. 38) a nyelvszokással ellenkezőnek tartja, hogy *legyőzni*-t kezdenek írni.

Leh. fn. Dugonics (Borss. Vers. 1816. XI). — A régi irodalom nyelvén igető volt. — Különb en a nép nyelvén is él mint főnév. (Tsz.).

Leirat, fn. Helmeczy 1833 (Jelenkor 743): erlass. — Kunossnál (1835): descriptio. — Fog. (1842) rescriptum. — Vösz János Ármin a descriptiv-geometriát „*leirati*” mértan-nak nevezte; ez ma *ábrázoló*.

Lejárat. Császár Ferencz 1840. (Váltó-jog). Előbb „időtért váltó” Tsz. (1835).

Lejt, fn. Versegby 1805 (Tiszt. Magy.). Értelmét nem adja. — Különb en a nép nyelvén is: „*lejtnek megy*” (Tsz.). — Innen *lejt-mérés* Ball. (1864) előbb *lejtmérlegezés* is: nivellirung Fog. (1848) és *lejtezni*, előbb *escarpiren* Ball. (1872), utóbb *nivelliren* is Ball. (1890).

Leképezni, Vargyas 1750 (Phras.): adumbro, expingo. — Tsz. (1838): abformen, abbilden. — SzD.-nál: *leképezet* a. m. rajzolat.

Leköszönni. Sem a NySz., sem SzD., SI., Márt. nem ismerik még. — A Törv. Szt. szerint (401 l.) Kölcseynél először. — Megvan már Kunossnál is 1835-ben (Gyal. 92). — A német „*abdanken*”.

Lekötelezni, Faludi (NySz.). — SI.-nál: devincire, facere obligatum, obstrictum.

Lél, Bugát 1833 (Orv.): alkohol, spiritus. — Est radix vocis *lélek* occasione versionis taxae medicamentorum facta. Határozottan magáénak vallja. — Leginkább a *borlé* összetételben jött itt-ott használatba. (Tzs. 1838).

Lélek-ismeret, Széchenyi 1831. (Vil. XL): „legtisztább *lélekismeretem*”. — A NySz.-ban megvan ugyan czimszóként a *lélek-ismeret*, de egyetlen biztos adat sem illik rá. — Lovász Imre meg is rója Széchenyit, miért nem írja: *lelkiismeret*. (Ért. 33). — *Istentiszteletre* sincs adat a NySz.-ban, noha ott van a czimszók közt.

Lélek-jelenlét. — A „geistesgegenwart” 1833-ban a Honművészb. (309. l.): *elmejelenlét*; Tzs. (1838): *lélek-éberség*; ugyanígy és *lélek-éberség* Ball. (1857). — A mai *lélek-jelenlét*: praesentia animi Nagy János Hierolex. (1845) és Ball. (1864).

Lelencz. A régi irodalomban *talált gyermek*, Márt. (1803) és Sim. Krist. (1809); még Helmecczynól is 1834-ben: *talált gyermekhez* (Társ. 248) és *találványhoz* (Jelenk. 518). — Először 1835-ben, még dőlt betűkkel szedve, *lelencz* és *lelenczhez* Tzs. a *finling* mintájára.

Lelet, *leletezni*. Amaz Phil. (1831-ből) inventum, ez először a Törv. Szt. 1847-i kiadásában inventare jelentéssel. — *Megleletezni*, befund aufnehmen egy szótárunkban sincs meg.

Lelkesedni, *lelkesülni*. — Amaz SzD.-nál (1792) és SI.-nál animari; emez Tzs. (1835).

Lelkész, Dugonics 1803 (Jólánka, 1:94). — SI.-nál 1808 (Told. 231): pastor animarum. — E szó megvolt már különben 1796 körül is. (Magy. Merk. 42 l.). — Volt a ki a psychologust is *lelkész*-nek nevezte (Phil.), sőt Toldy még 1841-ben is (Athenaeum, 2:20) azt akarja, hogy *lelkész* és *lelkészlet* ily értelemben használtassanak.

Lelkiismeretlenség, Folnesics (Phil. szerint). A gewissenlosigkeit szó szerinti fordítása.

Lelkület, Jósika. (Vö. Törvtud. Műsz.). — Ma inkább az érzelmvilágnak vagy gondolkodásmódnak felel meg: a *jellem* végkép kiszorította eredeti értelméből. — *Lelkül* ige nincs és nem is volt.

Leltár, Fogarasi 1833. (DM.): inventarium. Nála eredetileg *lelettár*, de már 1836-ban *leltár*. — Ball.-nál (1851) az inventar: *leltény* is. — *Leltározni*, Fog. (1845). — Ezre a mintára *leltér*, *leltij*, *lelerő*, *leltog* Ball. (1858). — *Lelhely* egy szótárban sincs meg.

Lemez. A régi nyelvben a szántóvasat *lemez* vassnak és a mai *nemezt* (filz) is néha *lemeznek* mondták (NySz.). — „Lamina” jelentésben a *lemez*t Diószegi-Fazekasnál 1807 (Füv. 14) találom először. — Fog. (1836) *lemez* : platte. — *Lemezíteni* Ball. (1857); *lemezelní* (1864).

Lendíteni. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „lassan mozditani, indítani; csak alig *lendítettem meg*”. — A nép ajkáról véve. — *Lendülni* sokkal későbbi. (L. *lendület*).

Lendület. Vadnay Lajos 1843-ban Szoutagh Gusztávnak a „schwung”-ra a *lengület* szót ajánlotta (Propyl. 199 és Vadnay Károly 1901 június 26-án kelt leveléből is); de már 1851-ben (Ball.) *lendület* és 1854-ben (Ball.) *lendület*es is. — Maga a *lendülni* ige (CzF. 1865); *föllendülni* Ball. (1872). — Erőszakos elvonás útján csinálták a *lend-et*; *lend-erő*, *lendkerék* (Ball. 1872).

Lenge. Kazinczynál am. könnyelmű (Pandekt. 6:13). Ma inkább „schwank, leicht, schwebend. (Ball.). — A nép nyelvében egészen más a jelentése (Tsz.)

Lengenyő. Kazinczy 1814 (Pandekt. 6 köt.). „Vergissmeinnicht, Myosotis Scorpioides L.: a Debr. Füvészkönyvben Nefelejtsmizsót. Én: *emlény*. — Corona imperialis: Fritillaria imperialis L., Debr. Füvészkönyvben koronás hatkötű. Én: *császnő*. — Mayblume: Convallaria maialis L., Debr. Füvészkönyvben Májusi gyöngyvirág. Én: *lengenyő*. — Egyik sem vált be; ki mond ma „nefelejts” helyett *emlényt*, „gyöngyvirág” helyett *lengenyét*?

Lengés. Verseghy 1820 (Lex.). — Az oscillatoria sok kifejezést javasoltak; Horváth Ádámnál (Phys. 1792): *rezgés*; Segesvárynál (Derham, Phys. 1793) *hintázás*; Varga Mártonnál (Term. 1808) *lógzás*; Közhaszn. Esm. (1832) *billengés*, *hintálás*; Bugátnál (Tsch. 1836): *ingadozás*, *lógadozás*.

Lény. Bárány Póter 1791. (Ny. 10: 305.). — Nála voltaképen *lőny*; ugyanígy SzD.-nál, ez okból SI. ennek tulajdonítja. Ruszeknél (1812) ontologia *lőnyőtelelem*. — Mai alakjában Helmecezytől (Szemere Munk. 3: 107) — Kazinczy így magyarázza: „Lett a *le* gyökekből (*le*-het), mint a *mén* a *me* (*me*-het), *lny* az *i* (*i*-hatik) gyökerekből. A hűgítő *y* szebb hangzat kedvéért adatott hozzá, a mit annál kevésbbé rosszszalhatunk, mivel a *mén* is gyakran *mény* nek mondatik; az *lny* pedig soha *y* nélkül ezen értelemben elő nem fordul.” (Tud. Gyűjt. 1818. III. 79.) — Szemere örvendő írja Kazinczynak (Munk. 3: 107), hogy

a Helmeccy *lény* szavára analogiát talált: *me-hel, le-hel, mé-n* vagy *mény*: admissarius. — Verseghy tiltakozik az ilyen szóképzés ellen (Lex. 161). — Ellenben Kazinczy így ír Helmecczynek 1812-ben (Lev. 10: 270): „A *lény* neve az *Exs*nek excellens. Én bizonyosan fogok élni vele. De az effélet nem eggynek szabad tenni, nyerd meg róla Szemerét és társainkat. Ha ők akarandják, donabitur vox civitate”.

Lényeg. Helmeccy. 1832. (Jelenkor). — Előbb (péld. Verseghy, Lex.) *mivolt*, Balogh Pálnál *létalap*, Imrénél *léteg* (Phil.). A Jelenkorban (1832. 125) *léteny, létedelem*, de már (767) *lényegileg*. — Bugát szerint: „*lényeg* vox e latino essentia immediate versa, et versa e et ideae conformiter bene formata” (Szóhalm. 103 és 276). — Kunoss is így nyilatkozik: „Némelyek *létalap* helyett a *léteg* szót használják s a *létalapost* létegesnek mondják nem egészen helytelenül ugyan, de az igazi értelmet nem elég nyomosan fejezhetve ki. Legújabb s talán leghelyesebb szó a *lényeg* és *lényeges*, melly mellett hasonyszóképen 's nagyobb nyomósság kedvéért a *létalap* és *létalapos* is bizvást megmaradhat.” (Szf. 1835). — *Lényeges* (Phil. 1834) *lényegtelen* (Ball. 1864), előbb *lényegetlen* (Ball. 1854). — *Átlényegülés*, transsubstantio (Ball. 1854), noha maga a *lényegülni* ige teljesen ismeretlen.

Lépcsőzet. — Phil. (1831-ből): gradatio; Fog. (1836) stufung, abstufung, gradation. *Lépcsőzetes*, Ball. (1851).

Lépdelni. Kazinczy 1814 (Pandekt. 6 köt. és Szemere Följegyz. 2: 51). — A régi irodalomban *lépdegetni* és *lépdesni* (NySz.).

Lepe, Kazinczy. Saját följegyzése szerint (Pandekt. 5: 13). Jelentése am. lepke, pillangó. Vö. Tzs. (1838).

Lépkedni, Csokonai. (Berzs. Vers. VII.). — A nép nyolvéből véve. — Azelőtt *lépseelni, lépszelni*. (NySz.).

Léplezni, Kazinczy 1801 (Ered. Munk. 1: 170). — A Mondolatban rosszalva, valamint a *leplezet* is. — Széchenyinél 1830 (Törv. Szt.) palliativum medium: *leplező* szer. — Kunossnál palliative: *leplezve*; palliativus: *leplezett* (Gyal. 1835); *leplezet*: verschleierung, verhüllung (Szf. 1834). — *Leleplezni*, enthüllen Tzs. (1835); Mártonnál (1823) enthüllen: felfedni, kifestni, felfedezni.

Lépték, Gyűry Sándor 1832 (Math. Szt.): scala. — A *mérték* analogiájára: *mér-mérték, lép-lépték*.

Léptetni. — *Elő* igekötővel legelőször Faludinál, de nem a mai jelentésében. Vö. NySz. — „Promoveálni vkit a hivatalban” az-

előtt előbbmozdítani v. előmozdítani. — *Elöléptetés*; promotio Fog. 1833. (DMM.). — *Féltrelep* is Faludinál először. (NySz.).

Leszámítolni, Fogarasi 1842 (Jogt. Msz.); discontiren. — Ugyan ő nála 1843-ban (Ker. Szt.): *leszámítolal*, disconto. — *Visszleszámítolni* (Ny. 15:131.). — Ez talán az egyetlen példa, a mai nyelvben is, az *-at + ol* igeképzésre.

Létesíteni, Barczafalvi 1792. (Tudom. magyarul 9.). Nála megvan a *létes* mn. is (existentiosus), a melyből a *létesíteni*, *létesülni* igéket tovább képezte: ez azonban nem kapott lábra, noha egy darabig használták, p. Thezarovich (Logyika 1812), sőt ennél *léteskedni* mn. existo.

Letét, Kunoss 1834 (Szf.): „letétel, depositum”. Régente: letett jószág (Törv. Szt.). — Pápaynál 1807 (Veszpr. m.): *letétemény*, *letéteményes*. — *Letéteményezni*, Ball. (1851).

Létetni, Barczafalvi 1815 (Szemere Följegyz. közt 1:257). — „Facit ut fiat, effici”. Mint étet, tétet etc. *Létetvény*; effectum. Mint tanítvány. *Lételő ok*; causa efficiens. *Létetés*; efficax.

Létezni, Barczafalvi 1792. (Tud. magyarul). Nála voltaképpen *lételni*: *léllő* existens, *létlén* existentia. — Átmenetképen a *lételezni* igét is használták. (Vö. Mond. 76). — A *létezés* megvan már Imrénél 1831 (Phil. Műsz.).

Létszer, Versegghy 1820 (Lex.): materiale. — Utóbb Almási Balogh Pál, Dübrentei, Fogarasi az organum-ra alkalmazták. — *Létszeres*, organicus; *létszeresíteni*, organisare (Phil.). — Ball. nál is megvannak még (1890). A lét egyéb összetételei közül: *létjog* még CzF.-ban nincs meg, először Ball. (1890); *létszám* Ball. (1851).

Levelész, Földi 1801 (Term. Hist.): aphis, blatthaus. — Barczafalvi a postamestert nevezte *levelész*-nek, a levélhordót pedig *leveles*-nek (Szigv.); Sándor István pedig a cancellariust *főleveles*-nek és az archivariust *levelész*-nek. (Könyv. ház).

Levelezni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A régi nyelvben csak „folia emittere” és „vitam pampinis spoliare” értelemben; „valakivel levelezni” (correspondere) először SzD. szótárában.

Levelke. A régi irodalomban rend szerint *levelecske* és a *levélke* csak egyszer fordul elő Mellusnál (NySz.). — Dugonics azt állította, hogy az *asztalocska*, *szirocske*, *lelkecske*, *uracska* rótosan, vagy

czigányosan hangzik s hogy e szerint a *levélke* is szebb, mint a *leveleske*. (Etelka, 414).

Levéltár, Benyák Bernát 1780 körül. (Ny. 30:426) és Nánási 1798 (Tert. 109); *levéltáros*, Georch 1804 (Honnyi törv. Vö. Törv. Msz.); *levéltárnok*, Puky (Tiszt. Szt. 1830).

Levente. Már Zrínyi is él vele *leventa* alakban s heros jelentésben. Az újabb irodalomban Sándor István honosította meg. (Told. 1808). — Eredetét l. Ny. (6:441).

Levertség A „niederschlagen“ Mártonnál (1823), sőt még Tza. (1835) is „csüggedt, szomorú, kedvetlen.“ — Bugátnál 1833 (Orv.) azonban már *depressio*: *leverettsé*g és *leverő*: *deprimens*. — *Levertség* Bugát 1843 (Szh.) és Ball. (1857).

Levonat. Fogarasi 1833 (DMM.): „falcidia, veszteség.“ — 1843-ban ugyan ő nála (Ker. Szt.): *disconto*; 1845-ben (Fog.): *abzug*, *disconto*. — *Levonatolni*, *scontiren* Ball. (1872).

Lezárni, Pápay Sámuel 1807. (Veszp. Tszt.) *sequestrare*: *lezárni*, bírói *lezárás* alá venni. — Mártonnál *lezár*: *zuschliessen*, *zusperren*, Kresza-nél: *recludo*. — Mártonnál (1803) a *sequester*: „törvényes letartóztatás“. — *Lezárolni*, *sequestriren* Fog. 1843 (Ker. Szt.).

Lipce, Sándor István 1791 (Sokféle 2:112). — A 112. lapon *Liptse*, holott n. o. 104. lapon még Lajptzig és még 4:34 is *Liptset* rekeszben Lajptziggal magyarázza. Bizonyosan a régi Lipsia és a lipótmezei Lipce csengett a fülében. Így ő Jenát *Jenőnek*, Bolognát *Abony*nak, Thebaet *Tabány*nak, Bern-et *Berénynek* akarta nevezni. Még furesább: Dresden *Darázd*, Kopenhága: *Kappanhágó*; Stockholm: *Istókkalma*; Solothurn: *Szólótorony*; Julius Caesar: *Gyula császár*; Kalendarium Julianum: *Gyulai Kalendarium*. (Sokféle 2:110—115; 4:233; 12:220—243). Vö. Adal. 361. — Dugonics (Jólánka 1:599) egész komolyan állítja, hogy Riga régente *Rigó* volt.

Lob, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv.) — Csak a mai orvostudományi értelme van tőle; a szó megvan már nemcsak SL-nál flamma értelemben és Verseghynél (Aglája 1806:96), hanem a NySz.-ban is. Dugonics (Jólánka 1:317) szerint: „a tűznek elejét *lob*-nak, annak huzamos égését *láng*nak nevezzük. — Bugát így indokolja: antea inflammationem patria lingua voce *gyuladás* exprimebant, quia vero haec sesquipedales terminos suggestisset, vg. *agyvelőgyuladás*, idco de breviori quadam cogitatum erat, quam in vocula *lob* adinvenisse

rati, postquam eadem proposita fuisset, seu formativum paulo post publici juris facta est, quin aptum perinde vocabulum *gyuladás* ideo vivere desisset; *lob* enim in compositis vocibus deberet tantum adhiberi*. (Szóhalm. 283). — *Lobos*, inflammatorius; *lobellenes*, antiphlogisticus; *lobláz*, febris inflammatoria (Orv.).

Lobor, Szemere (Szvorényi Följegyz. szerint): pyramis. — Szótárban először 1843-ban (SzH.) és Ball-nál (1846) pyramide: „lobor, tetény, teték, gúla“. — Régebbi nevei a pyramisnak: Apáczainál *lángszabású*, Molnár Jánosnál *gúla*, Dugonicsnál *czővek*, Pethénél *toronyodzó*, Beregszászinál *szegetes kúp*, Bolyainál *tetény* (Math.). — A *lobor* szó eleje, mint a görögben is, a tűztől, annak *lobogásától*, a vége pedig a *szobortól* van véve.

Lom. l'P-nál am. dér, xózmara a fákon. — Mai értelmé először Gvadányinál (NySz.). Elvonás a *lím-lomból*. — *Lomtár*, CzF. (1866).

Lomb, Csokonai (Munk. 371). — Azt mondja Cs., hogy e szót MA. nyomán elevenítette föl. Téved, mert MA.-ban e szó nincs meg, hanem PPB.-nál (1767). Ugyanitt: *lombos*. — Tzs. (1835) *lombozni*, *lombosulni*. — Fog. (1836): *lombazat*.

Lopózni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „lopódzni, belopódzni, lopódzkodni“. — Rákóczi leveleiben: *lopódni*. (NySz.). — Ugyanigy: *dörgölődni* (NySz.); ma inkább: *dörgölődni*, *dörgölőzni*.

Lovagias, Széchenyi 1842 (Tudós Társ. Évk.) és Honderű 1844 (1: 335). Szótárban először Ball. (1854); *lovagiatlan* (u. l.)

Lovancz, Dugonics 1787 (Etelka, 63. l.): „A' Lovanczok — mondja Dug. — annyit tettek a' Régieknél, mint Lovas Katonák, nem különben a' Lábas Katonákat *Labanczoknak* mondták. Magyar Seregeink, Árpád idejében, csupa *Lovanczokból* állottanak. Gyűlöltek a *Labanczokat*“. — Az így koholt *lovancz* szóval Kazinczy is élt (l. *bódor* alatt) s CzF., szintűgy Ball. még 1872-ben is fölvette a Telj. Szt.-ba, de 1890-ben már elhagyta.

Lovar. — Dugonics és Berczafalvi 1787 (Szigv.) a reiter-t *lovancz*-nak nevezték. — A *lovar*, *múlovar*, úgy látszik, csak 1840 után jött divatba, mikor Wolf, utóbb Lejars híres czirkusza járt Budapestre. — Az utóbbi két szó először Kiss Mihály szótárában (1844); *lovarda*, reiterei Fog. (1848), de ugyanez *lovagolda* Honderű 1844 (2: 204); *lovagda* is Ball. (1854). — Wolf a czirkuszát „*múlovarszin*-nek nevezte. Honderű 1843 (1: 40). — Ugyanitt 1843 (2: 32): „aztán milyen bolond

új neveket komponálgatnak ezek az új reformator urak: *csónakda*, *lovarda*, *fagylalda*, *üdelelde**. — Nagy Ignác 1844 (Magy. titk. 34) *lovárdának* írja. — A m. kir. honvédség számára 1873-ban kiadott hivatalos Hadi Műszótárban pláne *lovárdászat* is!

Lovasság, Gyöngyösi 1674. (Mur. Vén. 126). Nála am. *lovastolta*, *lovaglás*. Vö. Ny. (27:256). — Az *equitalus* a régi nyelvben: *lovagsereg*, *lovas sereg*, *lovagság*. MA., s ugyanígy még 1786-ben Benkőnél (Erd. oláh nemz. 14), valamint Pestvárm. Tsztt.-ban; de már Dugonicsnál 1787 (Etelka, 95) és (Szirm. SL., Pestvárm.) *lovasság* is. — SzD.-nál: „*gyalogság*, valamint *lovagság*“.

Lökerő, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): *wurfweite*. Ugyanígy Fog. (1845). — Schleuderkraft Ball. (1857).

Löszér, Helmeczy 1832 (Jel. 1:762): *munitio*. — Ugyanez Kunossnál (1834) *schießwerk*, *geschütz*. — *Löfegyver* (Tzs. 1835): *lőgyapot* (Fog. 1860); *lőpor*, *lőrés* (Tzs. 1835); *lőtővel* (Berezy Károly 1860. Vad. Szt.). — SL-nál (1808): *lövő fegyver*, *lövőhely*, *lövő por*.

Lövedék, Versegly 1805 (Tiszt. Magy. 127). — Szótárban először Tzs. 1835 „*geschoss*“ alatt. — Kiss Károlynál (H. Msz. 1843) a *projektile*: *lőveték*, a *geschütz* pedig *lövőcs* vagy *lövőcse*; de már 1846-ban (Ball.) *lőveg* is.

Lövősz, Gyarmathi Sámuel 1816 (Vocabularium 46): „*Lövő*, *lövész*, *vadász*“. — Pák Dienes (Vadásztudomány 1829) már gyakran él vele, külön (2:169, 178 stb.) s összetételekben: *lövész-pálya* (2:172), *lövész-kunyhó* (2:183): *lövész-társaság* (2:199). — A Jelenkor (1832. 1:106) leírja a polgári *lövészek* (Schützen) tánezmulatságát. — *Czéllovész* Tzs. (1835). — A pesti „Schützengasse“ magyar neve 1817-ben „*Pattantyús-útcza*“ (Schmall, Adal. Bpest történetéhez), 1833-ban „*Lövöldöző-útcza*“ volt (Trattner, Kalend.).

Lövetel, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.) am. *lövés*. — A *jövetel* mintájára

Lövölde. Sokféleképen próbálgatták a „*schießplatz*“-ot lefordítani. Mártonnál (1803 és 1823) *lövöldöző hely*; Tzs. (1835): *lőhely*; Honderűben 1844 (1:255, 268): *lövönde*; Fog. (1845): *lőtér*; Fog. (1848): *lövölde*; ezután pedig Ball. (1854) *lőde*; CzP. (1865) *lövöde* is.

Lyukacs, Sándor István 1808 (Told.): „*foramen parvum*, *foramellum*“. — Elvonás a *lyukacsos* (régente *lyukasos*) mn.-ból. Vö. Adal. 340. l. — Továbbképzése SL-nál: *lyukacsolni*, *perforare*.

M.

Magán. — Összetételei közül a régi nyelv csak a *magánéletet* ismeri (NySz.). — A „privatmann-sache, schule” stb. Márt.-nál 1808-ban, sőt 1823-ban is: „*magános ember, dolog, iskola*” stb. A „*jus privatum*” egész Fogarasi-ig, sőt még 1835-ben nála is: „*magános törvény vagy jog*”. — Újak: *magánbeszéd, magándal, magánjáték, magánlancz, Tzs. (1838): magánjog, Fog. (1842); magánbürtön, magánérdek, magánlevél, magánvádló (Itáth. (1853); magánbirtok, magánczél, magánélet, magánépület, magániskola, magánóra, magánszemély, magánügy Ball. (1854) stb. stb.*

Magánhangzó. Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:0) és SI.-nál *vocalis*. — MA., PP.-nál *szószerező betű*; a Debreczeni Grammatikában: *magában hangzó*.

Magánozni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „*magán, vagy külön tartani*”. — Fog. (1833) *privatus; magánzó; privative: magánzólag*. — Kunossnál (Gyal.): *privatisare, magánozni*. — Ball. (1854) *magányzó: privatmann, particulier*.

Magány, Verseghy 1805. (Tiszt. Magy.). Elvonás a *magános, magányosból*. — Vö. Magy. Aglaja 1806 és Ny. Ért. (IX: 17), és Adal.: 259. — Kazinczy ezt is *magánosnak* vallja. (Pandekt. 5: 14). — Szemere (Munk. 3: 39) írja Kazinczynak 1810. XII. 27-én: „Nem jó lenne-e Berzsenyivel is bevételni a *magány* szavat? Azon sor: *Légy, magányosnág!* vezetöm s barátom! talán lehetne így: *Légy, magány, nekem vezetöm s barátom; vagy neologizálva: vezető s barátom*?”

Magaslat, Helmezy 1833 (Társalk. 109). Nála a. m. „a márvány-lapon domború *kiemelkedés*.” — Ball.-nál (1846) *erhöhung: domborulat, magaslat*; Ball. (1857): *terrasse, erhöhung*; Ball. (1872) megvan már a *magaslani* igé is: *sich erheben, emporragen*, de CzF.-nál nincs meg. Előbb lett a *magaslal* s azután vonták el belőle ezt a *magaslani* igét. — *Kimagaslani* Ball. (1881).

Magasztos, Barczafalvi 1787. (Szigv.). Nála: (adj.) *augustus, Titulus Principum*. — SzD., SI. nem fogadja el. — Fog. (1836): *majestätisch, herrlich*. — Elvonás és nyomban továbbképzés a *magaslat* igéből, a régi *magaszt* (NySz.) ismerete nélkül. — *Magasztosítani* Fog. (1846). — *Magasztosulni, felmagasztosulni* egy szótárban sincs meg.

Máglya, Kazinczy. Saját feljegyzése szerint (Pandekt. 5:13) ő használta először mai értelmében. Szvorényi Szemerének (Munk. 1:47) tulajdonítja. Mint szó megvan a Tsz. és a NySz.-ban is; csak a scheiterhaufen jelentés van Kazinczytól. — „*Máglya*: strues asserum pro dolis ad formam rogi compositus: mi pedig rogu-snak vettük” — mondja Helmeczy (Berzs. Vers. 1816. XLIII). — Barczafalvi a mai máglyát *faboglyúnak* akarta nevezni (1787, Szigvárt).

Mágnesség, Varga Márton 1808 (Gyöny. term. tud. 2:105) Nála *mágnesíteni*; Tarczynál 1838 (Term.) *mágnesezni*. — Szarvas Gábor azt akarta, hogy *mágnesság*-ot, *mágneses*-t, *mágnesozni*-t mondjunk. (L. Adal. 401 l.).

Magonoz. Az Erdészeti Lapokban (1862) Divald és Wagner közölték először a „sámling”-nek ezt az ügyetlen fordítását. — Szótárban először CzF. (1867). — A magkereskedők az ő árjegyzékeikkel úgy elterjesztették, hogy ma már a paraszt kertészek is hangoztatják.

Magtár, Pethe 1814 (Nemz. Gazd. 1:105). — SzD.-nál, SI.-nál: *életház*, *magház*. — Ez utóbbit l. Tsz.

Magyarítani, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszorú 3:149). — Megvan már 1785-ben is a Wolstáin-féle Baromorvosló könyv címlapján. A *magyarosítani* is a XVIII. század végén keletkezett; a Debr. Gramm. már 1795-ben megrója a *magyarítás* szót. — A Fővárosi Lapok (1879) ugyanily joggal írta: „*Magyarodunk*” s a Ny. (8:220) ezt megróta, holott a „*magyarít*”-ot, igaz hogy jóval utóbb, pártul fogta (26:41).

Magyartalan. Először CzF. (1867): nem magyaros. — Olyanforma képzés, mint az *istentelen* az *istenes*-sel szemben.

Majdani, Faludi (NySz.). — SI.-nál: *proxime futurus*, *venturus*. — Bizonyára a szintén nem régi *kajdani* mintájára.

Majmolni, Sándor István 1808 (Told.): *sequi*, *imitari*. *Majmozni*, úgy látszik, Geleji Katonánál fordul elő először.

Makktyú, l. *lábtyú*.

Mákony, Bugát 1833 (Orv.) *opium*. — Zrínyinél: *áfium* (NySz.).

Makra, Pethe Ferencz 1815 (Nemz. Gazd. 313). Nála voltaképen a debreczeni *Makrai pipáról* van szó. — *Makra* először Tsz. (1838) am. *makranczos*. — *Makrapipa* Fog. (1846).

Makranczos. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A nép nyelvéből. — SI. nem veszi át.

Málházni. A régi irodalomban csakis *málhálni*. (NySz.). — Malakja Kreszn.-nél.

Mámor, Sándor István 1808 (Told.): dolor capitis et molestia post crepulam, tehát katzenjammer. — Helmezy (Berzs. Vers. 1816. IX.) Csokonaiból is idézi. — Elvonás a *mámorosból*. — Fog. nál (1836) rausch; wonnetrunken: *kéjmámoros* Tzs. (1835).

Mancs, Pólya József 1843 (SzH.). Nála: „pes solidungulus, ungula”. — A nép nyelvén *mancs*: „labda fagyökrérből” (SzD. és Tsz.). — Pólya természetrajzi műszóvá tette és a mai *patások* sokáig *mancsosoknak* is nevezték. (Ball. 1848). — A *mancs* szót Bugát (Orv. és SzH.) „skybalum” értelemben akarta műszóul alkalmazni.

Marasztalni. A régi nyelvben csakis Molnár Albert szótárában és egyéb műveiben fordul elő. A többi íróknál a régiebb *marasztani*. Vö. NySz. — *El* igekötővel és convincere jelentéssel a Törv. Szt. első sorban Kölcseytől idézi; Pukynál is megvan 1830-ban.

Marczona. A régi irodalom nyelvében am. nichtsautz, wertlos, geringfügig. — Helmezy-nél (Berzs. Vers. 1816: XII) Wagner Phraseologiájában és Valudinál találták a „kegyetlen, szörnyű” jelentését s így elevenítették föl.

más. — A régi *bőjtmás, egyetmás, ingmás* (NySz.) példájára keletkeztek a nyelvújítás korában a már SI-nál (1808) meglevő *képmás*ából *képmás* Tzs. (1835); ugyanígy *hasonmás* (l. ezt); *kézmás* Fog. (1845); a már 1783-ban Benyáknál meglevő *névmás*ából: *névmás* Tzs. (1835).

Másítani. Dunántúli tájszó volt: a NySz.-beli néhány adat is bizonyítja. — Kis János mikor így ír: „*másította a szándékát*” hozzáteszi, „mert túl a Dunán mondják”. (Szemere Följegyz. 2: 55).

Másodlat, Császár Ferencz 1840 (Törv. szerint): duplicum. — Fog. (1842): duplicatum. Minthogy *másodolni* ige nincs és nem is volt, a *lat* egyenest kópzóul szerepelt.

Másodrendű, Sándor István 1808 (Told.): secundanus, secundarius. — PP.-nál: *második rendből való*; SzD.-nál *második rendbeli*. — Vö. elsőrendű.

Másolni. A régi nyelvben csak „ändern, alterere“ jelentéssel (NySz.). — *Lemásolni*: copiare már 1807-ben (Veszp. és Bar. Vm. Tszt.-ban); *másolat*: copia ugyancsak Bar. Vin. Tszt.-ban. — Benyáknál 1780 körül (Ny. 30:424) *másolat* am. declinatio a grammatikában.

Mássalhangzó. Benyák Bernát kéziratában 1780 körül (Ny. 30:423); ugyanigy Debreczeni Grammatika 1795. A consonans szó szerinti fordítása.

Mázolni. A régi irodalomban am. „incrustare, gypsare“ (NySz.). Erre vonatkozik még SzD.-nál is a *mázolat*: tectorium muri. — SI.-nál (1808) megvan már a *mázolni* legyalázó jelentése is: inquinat, maculat, vel male scribit, male pingit. — *Mázolat*: schmiererei Tsz. (1838).

Meder, Baróti Szabó Dávid 1792 (Kisd. Szót.): „A' viznek legmélyebbje, a' medre“; Kassai hozzászól.: „a' sebje“. SI. nem ismeri, csak utal SzD.-ra. Kazinczy sem ismerte. 1810-ben így ír Horváth Istvánnak: „Mi az a Rénus medre? Hol vette Kultsár ezt a szót, és tulajdonképen mit tészen. Ismérsz, hogy élni fogok vele kapott alkalommal, mihelyt tudhatom, micsoda“. — A nép nyelvéből véve. Vö. Tsz. és CzF. — A mai irodalmi jelentését (alveus, alveolus) Bugát magának tulajdonítja. (Szóhalm. 280).

Megbízni. — A régi irodalom nyelvében (NySz.) am. „elbízní magát, nekibátorodni“. — Mai értelme sem Mártnál, sem Kreszn.-nél. — Pest Vm. Tszt.-ban (1807) mandatarius: *megbízott* személy, Kunossnál (Gyal.) *megbízottas*; Paulynál 1827 (Polg.) mandatum: *megbízás*; Fog. (1836) *megbízni*: auftrag geben. — Másfelől a „zuverlässig“ Mártonnál (1823): „bizonyos, meghitt, reátámaszkodható“; Tsz. (1835), Fog. (1848): „biztos, bizonyos“; Ball. (1851) *megbízható*.

Megfigyelni. Jedlik vagy Sztoček 1858 (Tud. Műsz.). — Ball. (1857) még nincs meg. — Vö. *figyelni*.

Meghasonlottság. Sándor István 1808 (Told.): „discordia, dissensio“. — Egy újabb szótárban sincs meg.

Meglepni. — A régi nyelv csak überfallen értelemben ismeri: überraschen jelentéssel először Mártnál (1799).

Megokolni. — A székelyeknél *megokolni* a. m. valamiért v. valakiért jót állani. (Tsz.). — A Tájszótárból e szó átjött a köz-szótárakba: Fog. 1845, CzF. 1867. — Lörincz Károly 1861-ben (M. Ny. 6:340) ugyancz szónak *megfelelni* jelentését közölte Háromszékből. —

Budenznek rögtön eszébe ötlött, hogy ez igére erőltetés nélkül ráfoghatnók a „motivare, begründen” jelentést, mert *megokolni* úgy érthető: „okkal vagy okokkal fölszerelni” (M. Ny. 6:382). — Az új szó elterjesztéséhez hozzájárult Bánóczy József is. Vö. Ny. (23:184 és 224.)

Megpendíteni. A régi nyelvben, sőt még Kreszn.-nél is csak „ertönen lassen, erklingen”. — Átvitt jelentése: in anregung bringen, angeregt werden Tsz. (1838); ugyanitt ugyanígy: *megpendülni*.

Megróni. A régi nyelvben csak adnoto, inscribo, conscribo. — Tsz. (1838): rügen, ahnden.

Megtámadni. — A régi irodalomban nincs meg. A NySz. 1808-ból idézi csupán. — Először Márt.-nál (1799) angreifen: *megtámadni*. — Ezt azelőtt *redtámad*-dal fejezték ki.

Megvigyázni, Faldi (NySz.): beachten, achten. Fejérvől (1810) beobachten. — Verseggy (Lex. 321) megjegyzi: „a *vigyáz* ige a *meg* praefixummal szokatlan, mivel a *vigyáz* neutrum igének szinte művelő értelmet akar adni. Observare aliquem: valakire (nem pedig valakit) vigyázni”.

Mélázni, Barczafalvi 1787 (Szigy.). A *tsintzer* subst. és *tsintzeres* verbumot így magyarázza: „A’ muzsika szerszámon *mélázó* motozással ütött hangzat” és „A’ muzsikán *mélázva* hangokat üt”. — A *méláz* ige előfordulására, tudtommal, ez az első adat. — Lehet, hogy a Kassaitól (Szt. 3:343) említett *mélázskodik*: „est in stupore, seu ectasi” igót B. ismerte. — Bar. Vm. Tsz.-ban melancholia: *mélázás*: melancholicus: *mélázó* (1807). — *Méla*, melancholisch, schwer-müthig (Márt. 1807). — *Méla* a Tsz.-ban am. tréfálkozó, mókázó.

Mollók. — A „neben” és „bei” előtételi német szók fordításai: *melléig*, *mellékjövedelem*, *mellékszándék*, *mellékszoba*, *mellékt* már Sl.-nál; *mellékszél*, *mellékpület*, *mellékkérdés*, *mellékkijárási*, *mellékkörülmény*, *melléklépcső*, *melléknycseré*, *mellékszerep*, *melléktutcz* Tsz. (1838) stb. — *Mellékes* a NySz.-ban a. m. közeli, szomszédos; Márt.-nál (1807) schief, schräge; Kunossnál (1834) nebenscittig, adnexivus; Fog. (1836) nebenbey is; u. itt *mellékesség*: nebensache.

Mollókelni, Sándor István 1808 (Told.): „adjungere, ad-jicere, associare”. — *Melléket* Puky (1831). — Vitkovicsnál 1812 (Munk. 3:146): *ide-mellékezett*.

Mollóknév, Verseggy (Felelet és Lex.). — Az adjectivum Benyáknál 1780 körül (Ny. 30:424) *mellóknév*ező: a Debr. Gramml.-ban

(1795) mássalérthető; SzD.-nál (NySz.) mellékszó: Faludinál vezetékszó. — Georch. (1804) és utána sokan a családi praedicatumot neveztek *mellékné*nek.

Mellény. Barczafalvi 1815 körül. (Saját kézírata, Szemere Följegyz. közé kötve, 1:254): lajbli, pruszli. — Nyomtatásban Pák Dénestnél 1820 (Vad. 2:185). Ennél régibb adatra eddig nem akadtam. — Kunossnál 1835 (Gyal.) gilet: *mellény, melény*; pruszli (brustleib): *melény*. — Tzs. (1835) brustlatz, gilet: *mellény*. — 1899 végén azt írta némely lap, hogy a *mellény* szót Madarász József csinálta. Nem hihető, mert 1820-ban Madarász József még csak 14 és 1815-ben éppen 0 éves volt.

Mellettes, l. *helyettes*.

Mellkép. Pethő 1797 (Gazd., 347). Nála am. mell-szobor. — SL-nál brustbild. — *Mellszobor* 1832 (Társalk. 34): *mellvéd* Tzs. (1838).

Mellső, Sándor István 1808 (Sokféle 11:176). Szerinte a „szomszéd” régi magyar neve: *mellső*, mintegy *mellül eső*. — Anterior értelemben 1828 (Boncz. tud.), s erről Hugát (Szóhalm. 284) így szól: „antea *előő, előő dicta*, sed haec opposita est voci *tulső*; . . . *mellső et hátső corpori ipsi inhaerent, előő autem et tulső de vicinis corpori contignis rebus dici potest*”. Erőltetett okoskodás! Vö. Ny. (14:406., 555) és Adal. (290).

Méltalom, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): Nála méltatás; SL-nál: meritum; Fog. (1836): discretion, billigkeit; *méltalmas, méltalmatlan, méltalmazás* (discretion) Jelenk. (1:86). — Kiszorította a *méltányos* és *méltánylat*.

Méltány, mn. Kazinczy (Tud. Gyűjt. 1818. III:80). „Szarmazik ezen clavult igéből *mélt*, melynek részesülője: *méltő* még most s virágzatban vagyon. Így lett a köt-ből *kötény*, hogy több példát ne említek” (Vö. Nyr. 9:159). Ma már csak származékaiiban él: *méltányság*, aequitas Kazinczynál (Phil.); *méltányos*, Fog. (1836); *méltányol, méltánylat*, aequanimitas Phil. (1831); *méltánytalan* Phil. (1831) iniquus.

Méltatni Fejér 1810 (Szemere Följegyz. 2:58 szerint): „őket érdemükre fogjuk *méltatni*”. — A régi irodalomban is megvolt: „übergeben, übersenden” jelentéssel. (NySz.): ma würdigen.

Mélyedni, Fejér 1810 (Emb. kimiv.) *elmélyedés*: vertiefung.

— *Mélyedni, elmélyedni* Tzs. (1835); *mélyelék* Ball. (1864); *mélyeszteti*: abtufen Szabó 1848 (Bány.).

Mélyítai, Geidler József 1779 (Hadi oktatás 40): *megmélyítése az árkoknak*.

Meneszt, Barczafalvi 1787 (Szigv.). „Expedi v. gr. literas; *menesztő*: expediens.“ Baranya Tiszt. Szót. (1806) *expeditio*: *menesztés*, *menesztelés*. Ugyanigy Fog. 1836-tól — Ball. 1857-ig — Ball. 1872 ezen kívül még „ergehen lassen“. — Gyulai Pál állítása, hogy Szenvey használta először az ötvenes évek elején a Pesti Naplóban (Ny. 10:147), csakis az utóbbi érteleme vonatkozhatik. — *Képzésére* nézve. Vö. *fuggaszt*, *mulaszt*, *termeszt*, *ugraszt* stb. — *Elmeneszteti*, p. a vonatot. Révész, Vasúti Szt. (1885).

Menet. E főnév, noha a régi irodalomban igen sokszor előfordul, a XIX. század elején már nem lehetett közönséges szó, mert Verseghy (Lex. 14) megírja Pázmánt, hogy *menyhemenciel* helyett *menyhemencetet* írt, hiszen — mondja Verseghy — a regulahagyó igékből a nevek -al -el képzővel formáltatnak, mint hivatal, viadal, létel, étel, ital, hitel, vitel, jövetel, menetel stb. — Sl.-nál megvan a *menet*, de *menetelre* utalva. — Tzs. (1835): *menet*, *átmenet*, *bemenet*, *fölmenet*, *kimenet*. — *Átmeneti*, *átmenőleges*, *üborgangs*. Ráth (1853). A *menet* főnevet a magyar vasutak *menésre-jövisre* alkalmazzák. Így lett: *menetjegy*, eredetileg *passirschein* Ráth (1853), utóbb *farekárta* Ball. (1881); *menetrend* Ball. (1854); *menetdíj*, *menetidő*, *menetterv* stb. Ball. (1881).

Menetelni, Kunoss 1835 (Gyal.). Nála voltaképen *menetezni*: *marschirozni*. — Kiss Károlynál (1843) *marsolni*. — A mai *menetelni* alak, alkalmasint a *szüntetelni* mintájára, csak 1867 után. — Szótárilag legelőször SimB. (1899).

Menevéd, Barczafalvi 1787 (Szigv.). — *Salvus conductus*: úgy látszik, a *menés* és *védés* összerántása. Az 1845-iki Hiv. Műsz. veszi fel először, azután Fog. 1848. — Kemény Zsigmond is él vele (Rajongók 3:111. Vö. Ny. 25:80), azután Thaly Kálmán. Vö. Ny. (14:181). — Barczafalvi igét is formált belőle, *menevédez*; *salvo conductu munit*. — Georchnél (Honnyai Törv.): *menedék-levél*.

Menhely, P. Thewrewk József (Vö. Ny. 10:174). Előbb *menedék-hely*, *mentő hely*, *mentshely* (falu is Veszprém megyében). — Megvan már Kunossnál 1835 (Gyal.). — Ennek a mintájára készült 1867 táján a *menház* (Ball. 1872) és a Jókai *menlevele* Ny. (25:36).

Mennyiségtan. Taubner Károly 1842. (Tiszta mennyiség-tan.) A *mathematika* MA.-nál „bizonyos erősségből és megmutatásból álló tudomány”; PP. és Márt.-nál egyszerűen matematika. Molnár János (1777) és Dugonicsnál *tudákoság*; Barczafalvinál, Nyírynél *tudákság*. Ennek megértésére tudnunk kell, hogy a *tudákos* régente „örökösi mesterségben keverődött”-et is jelentett. — Pethe 1812-ben visszatér a *mathesis*re; Verseghy *mértudomány*nak, Kresznerics a Gyöngyösi-nél kétszer is előforduló *tudalom*, *tudalmasság* (*ars, scientia*) alapján *tudalomnak*, Breszttyenszky (*Math. Msz.*) *nagyságtudomány*nak, Bugát (1836) *tudélynak* és *biztannak* is akarta nevezni.

-ment, mentes. — SI.-nál (1808) *mentt*: excusatus, liber, immunis. — SzD.-nál (1792) *mentt* a büntetéstől; SI.-nál *adótól mentt*. — Könyi Jánosnál (NySz.) *mentes*: immunis: ugyanígy Paulynál 1827-ben (Polg. igazg.) *immunis*: *mentt*, *mentes*: *immunitas*: *mentesség*. — *Adómentes*, Tzs. (1835); *bélyegmentes*, Ráth (1853); *bérmentes*, Tzs. (1835); *díjment*, *díjmentes* Fog. (1845); *illetékmentes*, Ráth (1853); *légmentes*, Tzs. (1835); *ragálymentes*, CzF. (1870); *tehermentes*, Ráth (1853); *térmentes*, Ball. (1872); *tűzmentes*, *vámmentes*, Tzs. (1835); *vízmentes*, Ball. (1872), stb. — *Famentes*, *hadimentes*, *jégmentes*, *lázmentes*, noha közkeletűek, még nincsenek szótárban. — Az efféle melléknevekből igeképzésre első példák *mentesül*, *immunitare* Fog. (DMM.); *bérmentesül* Tzs. (1835) stb.

Mentelem, mentelmi. Vadnay Lajos 1867. — „Atyám, írja Vadnay Károly 1901 június 25-én kelt levelében, 1867-ben miskolci képviselő volt az országgyűlésen. Deák Ferencz buzdítá atyámat, hogy az *immunitas* latin szót szorítsa ki valamely jó magyar szóval. Emlékszem, mily kedvvel törte napokig a fejét. Mikor megvolt, képviselő barátai azt mondták rá, hogy a *mentelem* nagyon kelletlenül hangzik, de a *mentelmi* egészen jól. — Dr. Küffer Béla szíves tudósítása szerint a „*mentelmi jog*” szó már előfordul Horváth Lajos (szintén miskolci képviselő) jelentésében, melyet egy sajtóvétség dolgában 1867 okt. 25-én a Házhoz intézett; ugyanott az *immunitást sérthetlenségnek*, *mentességnek* mondja. (Irom. 3: 22.) — Sem a *mentelem*, sem a *mentelmi* még egy szótárunkban sincs meg, noha a *mentelmi* bizottság, *mentelmi* eset, *jog*, *ügy* stb. közkeletű szók. — SimB.-nál (1899) *immunität*: *sérthetlenség*, *mentesség*, *immunitás*; holtott universitátnál nincs *universitäts* és *facultátnál* *facultás*.

Méréső. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD., 65.). Jelentése *mérleg*; képzése, mint *hágső*, *lépcső*. — SI.-nál: *mérlettyű*.

Meredély, Jósika, 1857 (Rejt. seb.); praecipitium: előbb (1853) ugyanő nála *meretély*. — Ball. (1872): berglehne, halde, böschung.

Merengeni, Kisfaludy S. (Szemere Munkái II: 258). Kreszneries is Himfíre hivatkozik (1807-iki kiad. II: 202): „Szeretek ott *merengeni* Azon évben elmémmel”. II: 271: „Az érzemény tengerében Ölelkező *merengnek*”. Vö. *derengeni*.

Merény, -el, -let, Helmecey 1833 (Phil. Műsz. *Unternehmen* alatt). A Jelenkor (21: 431. l.) *wagstück* is. — Tzs. (1835): unternehmen: *merényel*; unternehmer: *merénylő*, vállaló; unternehmung: *merény*, vállalat, *merénykedés* még mint szokatlan szók vannak jelölve. — Jelenk. (1: 183): *merészlet* (attentat). — Fog. (1845) *merénylet*: attentat. — *Merényes*, gewagt Ball. (1857).

Méret fn., Beszédes József (Math. Műsz. 1838). A dimenziót Gyarmathy 1790-ben (Affin. 5) *méredelemnek*, Nagy Károly még 1832-ben *méréségnek* nevezte. (Társalkodó I: 128). — *Méret* Bolyainál: fractio (Math.). — *Méretes*, metrisch (Toldy, Msz.).

Merevenedni, Faludi. — A NySz. szerint nála először, ugyanúgy a *merevenülni* is.

Merevitni, Gyöngyösi 1700 (Char. 48). Ebből s a *merevedik*-ből vonták el a *meres* melléknevet. Ezt először Ball.-nál (1857) találom. — *Merevülni* megvan már Usokonainál (Berzs. Vers. VII.).

Mérkőzni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála *mérkezni*; bizonyára a nép nyelvből.

Mérleg, Helmecey 1829 előtt (Törvtud. Műsz. és Szvorényi Fejl. ttn.). — CzF. szerint „újabb időben helyesen alkotott szó, az *ülleg* (!) hasonlatára”. Megvan már Pák Dénesnél 1829 (Vad. 2: 189) és a Társalkodó 1832. folyamában (95. l.). — *Mérlegelni* Fog. (1836). — B. Eötvös József Gondolataiban *mérlegezni* CzF.

Mérnök, Kunoss 1834 (Szófüzér). Hozzáteszi: koros magyarul *inscellér*. A Gyalulathán pedig: „A geometra nemcsak földet mér, hanem más egyéb tárgyakat is: emélfogva általánosabb néven s helyesebben *mérnöknek* mondathatik”. Vö. Phil. Műsz.: a Math. Műsz.-ban (1834.) még *földmérő*.

Mérón. Megvan már „senkbley” alatt Tzs. (1835), kétségtelenül a *mérföld* (régente mélyföld) mintájára. — Berczafalvinál *mérműszer*: mérőszerszám; *mérvány*, symmetria Ball. (Telj. Szt.). Vö. *méro*.

Merőleges. Jedlik 1850 (Term.) *Merőleges* vonal: normalis linea. A szótárak közül először Ball.-nál (1857).

Mérsék. Elvonás a *mérsékel* igéből. Megvan már 1881-ben (Phil.) moderamen, sőt modus jelentéssel is. — Kassainál (Gyök. Szt.) *mérsék* am. *mérték*. *szóla boldogul* I. 10

Mérsékelni. Faludi 1748 (Nemes Emb.). A szó régi (NySz.); de ő vezette be az irodalmi nyelvbe „temperare” jelentéssel. Előbbi jelentése: *méreteget, mérsékel*; a temperat pedig *mértékel*.

Mérséklet. Nyulás 1800. (Erd. orv. vizek. I: XXXVI). A szó régi; csak a jelentése: temperatura (hőmérsék) új. — *Önmérséklet*, Phil. (1834). — *Vérmérséklet*: temperamentum Puky 1830 (II. törv.), előbb *vérmértéklet* is, Thezarovichnál 1812. (Logyka).

Mértan. Kunos 1835 (Gyalulat). A Törv. Szt. neki tulajdonítja. Fogarasi (1836) még nem ismeri.

Mértéklet: temperatura Petho 1815. (Földmív. kim. 30.).

Merülni. A régi nyelvben *föl* igekötő nem járult hozzá. — Szótárban Ball. (1843) — Ny. (23:322) helyeselte. — Vö. *kimerülni*.

Mérv. Petr. Horváth Lázár 1844. (Honderű I:584): „A színház *mérve* a nemzet műveltségének” s ” alatt hozzátesszi: „*mérv* = maaasztah, mensura, metrum, a *mérték* elvont eszméje, ad analog. *élv, érv, sérv* stb. Valamint *érv* és *érték* nem, úgy *mérv* és *mérték* sem egy. Innen symmetria *mérvardány*-nak nem jól mondatnék-e?” — Szótárilag először Ball.-nál (1854): *nagy mérőben*, im grossen maaasztabc. — *Mérvadó* Ball. (1881). Ma már inkább *irányadó*, nem pedig a sületlen *mértékadó*.

Mesés. A régi irodalomban am. aenigmatistes, vagyis *mesélő*. — „Mürchenhaft” jelentéssel először Orczynál ésszótárilag SI.-nál Vö. NySz.

Messzíteni. Bar. Vm. Tszet-han (1807) mint a *közelíteni* ellentéte: *messzítő látszó*. — Egy szótárunkban sincs meg azóta.

Mesteri. Faludi 1748 (NySz.): artificiosus. — Előbb ismeretlen az irodalomban. — A Mondolat rosszalja.

Mesterkélni. Kazinczy magáénak vallja (Pandekt. 5:14). Nála „künsteln”. — SI.-nál: „raffiniren”; Kressneriesnél „machinari”.

Mestermű. Verseghy 1820 (Lex. 171): „opus artis, kunstwerk.” — Márt.-nál ez (1803): *mesterségmív*.

Mételyezni. A régi irodalomban csakis *mételyesedni*, *mételyesíteni*, valamint *férgesedni*, *férgesíteni* és soha *férgezni*, ugyanabban az értelemben. — *Megmételyezni* CzF. (1867); *mételyezni* Ball. (1872)

Metszék, Györy Sándor 1832 (Math.): abscissa.

Metszet fn. Megvan Cal-nál s csakis ő nála, mert a régi irodalom nem használta (NySz.); azután Sándor Istvánnál 1808 (Told.). Nála a *rézmetset* összetételben (l. ezt). — Külön magában Tzs. (1835) am. schnitt és Fog. (1836): stich. — *Fametszet* Kunoss 1835. (Gyal. 116). *Kömetszet*, Fog. (1836). — *Átmetszet*, Ball. (1857), előbb *átmetset* Fog. (1845) és Ball. (1854).

Mez, Kalmár György, 1770. (Prodromus 273). — Vö. Ny. 29:160. — Érdekes Verseyhy megjegyzése is: „Nagyon hihető és előttem, hogy a *mez* szó, melly most néma gyökér, valaha annyit tett, mint boríték, lepedő, ruha stt. Innen származott a hajdani *mező*, a minek tudniillik valami borítéka, ruhája van, és ebből a *mező*, pratum herbis vestitum. Ezen etymológiára fontos okot adott én nekem a *meztelen* szó, melly annyit tesz még most is mint ruhátlan, borítékatlan. Későbbben a *mező* szóból koholtatott a privatívum *mezőtlen*, *mezőtelen*, mellyekből a köz nép a *mezítelen* és *mezillen* neveket csinálta”. (Lex. 313.) — Budenz szerint (Magy. Ugor Szt.) régente *mezej* jelentett ruhát.

Méz-édes. — Nincs meg, noha közhasználatú, egy magyar czím-szavú szótárban sem. — Ball. (1867) Ném.-magy. Szt.-ban a „honigsüss“ *méz-édességű*, de 1881-ben *méz-édes* is. — SimB. (1879): „édes mint a méz, mézes“. — Vö. *hőfehér*.

Mezőny, Bérczy Károly 1860 (Vad. Szt.): az angol sport-emberek „field“-je. — Önkényes alkotás; a *redőny* lehetett a mintaképe. (L. ezt).

Mimelni, Kazinczy 1811. (Vö. Szemere Munk. 3:56): „Mit mondhatok tehát a *mimelni*-re. Azt, hogy kimondhatatlanul kedves előttem... Instálom, méltóztassék a *mimelni*-vel mennél hamarabb ismeretessé tenni“. — Lásd: *utánosni*.

Mindegyik. A régi irodalomban csakis *mindenik*. Szótárilag Mártnál (1799) először. — A nép nyelvéből.

Mindenki. A régi irodalom nyelvében csakis *kiki*. — Először SL-nál (1808). A Mondolat rosszalja is.

Mindenség. A NySz.-ban csakis MA.-ból idézve, universitas (közönség) értelemben. — SzD.-nál *mindenség* már universum; Verseghy-nél (Gramm. 335) weltall. — Molnár Jánosnál 1777-ben az universitas scientiarum a „tudományok közönségessége”, Révainál *mindenessége* 1787-ben (Elegy. Vers. 38). — Debr. Gramm. rosszalta mind a kettőt.

Minősíteni, Dohovics 1831 (Phil.): qualificare. — Ugyanígy *minősíteni, minéműsíteni* Kunoss 1834 (Szf.). Ez utóbbi Fog. 1833 (DMM.). — *Minősítvény* Ráth (1853). — *Minőség* SzD. (1792); előbb *minéműség* (NySz.).

Minta. Sajnovics 1770. (Demonstr. 80, 83. V8. Ny. Közl. 28: 184). „Nuper dum Posonii apud R. Patrem Faludi versarer, eique mea manuscripta obiter inspicienda porrigerem, primo intuitu in vocem latinam forma, exemplar, modulus incidit. Ungari id vocant. a latinis mutato vocabulo forma, sed Lappones dicunt *Minta*, seu „sicut illud” . . . Haec et similia in augmentum linguae patriae insigniter servient”. — És a lapp *minta* szó csakugyan meghonosodott a magyarban. — „Ezen szóval Sajnovics után kezdettek némellyek élni, mint Faludi, Vajda”, így mondja Kresznerics. — SzD.-nál: ábrázó formája, rénekje valami cdénynek 1784 (Kisd. Szt. I. kiad.); sőt Versoghy (Lex.) azt tartja, hogy a régi magyarok *mintának* nevezték a modelát. — Hírbán tulajdonították Barczafalvinak (Ny. 1: 95). — Érdekes, hogy a lapp *mynta* szónak nem is „muster”, hanem „moneta, münze” (svéd-norvégül *mynt*) a jelentése s a Sajnovics tévedését a Leem-féle lapp-szótárnak egy fatális nyomtatás-hibája okozta. (Vö. Szinnyei, Ny. Közl. 28: 184). — *Mintázni* (Pák, Vad. 2: 179 és Társ. 1832: 49); *mintázat*, Ball. (1846); *mintaszerű*, Ball. (1881). — *Mintagazdaság*, Ball. (1854); *mintakép* CzF. stb. — *Mintapincze* még nincs szótárban.

Modor, Szemere (Munkái I: 47.). — Megvan már 1832-ben (Közhasznú Esm. tára 3: 414). — Vörösmarty (Figyelmező 1837.) védi azok ellen, a kik *monorral* (Társ. II: 109) akarták kiszorítani. — *Modoros*, manierirt Tzs. (1836); *modrozni*, manieriren Tzs. (1838).

Módosítás, Zay Sámuel 1791 (M. Mineralogia). — SzD. (1792): modificatio. — Bar. Vm. Tszt.-ban (1807) *módosítani* am. qualificare. — *Módosítvány*, amendement Ráth (1853). — Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 40): „minnen magunk szeretetének *kimódosítása*”.

Módosulni. Fejér 1810 (Lex. 295 szerint): modificare. — Verseghy (no.) megjegyzi Fejér ellenében, hogy „módosulás annyi

mint *modestificatio* vagy *moderatio*; a *modificatio* ellenben *módolás*.* — *Módosulat* CzF. (1867).

Módozat, Fogarasi 1842. (Jogt. Mszt.). — A modalitásra próbálták: *mód*, *útmód*, *módnasság*, *módság*, *módlat*, *hogyan-ság*, *mint-ség*, *módszer*, *mikéntség*, *idomultság* (Phil. és Törv. Msz.). — *Módozni* ige ismeretlen ma is.

Módszer, Fejér Gy. 1810 (Log.) — Verseghy a Lex.-ban (1820) így szól: „*methodus* Fejérnél *módszer*; neki a *methodus* analitica szétfejtős módszer, a *synthetica* összetevős: ha mégis *módrend*-nek mondaná.” — Kötelesnél (Phil. Műsz.) ugyancsak *módszer*. — Márton Istvánnál: *tanítási rend*. — Kovács Mihálynál: *rendűt*. — Imrénél (Phil. Műsz.) *tanrend*. — Verseghynél: *tanításmód*. — Kunossnál (Gyal.): *rendirány*. Szilasynál (Phil.): *rendősrény*. — *Módszeres* Fog. (1833), *módszertan* Fog. (1836).

Mohó, Faludi 1748 (NySz.). — A régi nyelvben *moh* (avidus), *mohon* (avidus), *mohóság* (aviditas). A *mohon*-t *mohón*-nak is írták sejtették; ebből vonta el a *mohó*-t. — SL-nál: *mohonság*, *mohóság*, *mohóság*.

Mokány, Bod Péter 1767: „*alpinus*, *montanus*, *wilder*, *roher bauer*”. — PP.-ban nincs meg. — Erdélyi tájszó. Vö. Ny. (23:438). — Helmeczyők (Berzs. Vers. 1816. XLIII.) *szilaj* értelemben honosították meg.

Monda, Kalmár György 1770 (Prodromus, 203). Nála *szóbeszéd*, *megszólás*; Dugonicsnál 1774-ben *közbeszéd*, 1784-ben *mondat*, *tétel*; Kármánál 1794 a mai „*sage*” a jelentése. Ez utóbbi jelentés, szótárba szedve, először SL-nál. — *Népmonda*, Tzs. (1835). Vö. Ny. (22:547–551; 23:90; 25:252; 29:165). — Elvonás a *monda-monda* vagy *te-monda* régi szóból.

Mondat, Barczafalvi 1792. (Tud. magyarul 35): „*Mondák* a mondásból s mondás által előállott kitetszőbb és már rendszerint való *Mondat*nál (*Dictum*) különb *Mondat*.” — Az itt javasolt *mondák*-ból lett nála *mondikos* (orator) a tudakos mintájára. — *Mondat*, spruch Fog. (1833); *mondattan* Ball. (1857).

Mondolat, Barczafalvi 1787 (Szigv.): *oratio*. — Egy a XVIII. század első negyedében sokat emlegetett, de már kihalt szó. Emlékét a „*Mondolat*” című gúnyírat őrzi.

Mondomány, Sándor István 1808 (Told.): *sententia*, *dictum*, *apophtegma*. — CzF.-nél czenfelül *kategoria* is.

Monyorú, Sándor István 1808 (Told.): ovatus, ovalis, ovo-similis. Régeinek állítja s mintegy bizonyossággal említi *monyorú-kerek* helységet, azt így értelmezvén: rota ovata, ab imperito carpentario profecta". S mindezt elhiszik neki: nemesak Kresznerics, de még Ballagi is (Telj. Szt.). — Ma már tudjuk, hogy Monyoró-Kerek am. mogyoró-erdő; (vö. Almakerék, Harasztkerék, Megykerék, Somkerék és Bees-kerek Torontálban), tudjuk azt is, hogy a *monyorú* szót maga SI. alkotta, a *mogyoró* mintájára s hogy ez utóbbit ő *mogy* (bogyó) formájából származottnak képzelte. Vö. (Adal. 288).

Moraj, l. *robaj*.

Mormolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „mormolva mennek a patakok”. — SI-nál: murmurare. — *Mormogni* Tsz. (1835). Ez minden bizonynyal, de alkalmasint amaz is, a nép nyelvéből.

Mosoly, Adami 1763 (Ausführ.) — Gyarmathy 1799 (Affin.). — „A Gyarmathitól vett szóp *mosoly*” — mondja Szemere (Munkái 2: 252). Élt azzal Berczafalvi is Szigvártjában. (U. o. 3: 136). — Elvonás a *mosolyodik*, *mosolyog* igékből.

Motyogni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála tögyögni, piszmogni, piszmolodni a jelentése; ugyanígy SI-nál; ellenben Márt. (1811) leise plappern. — CzF. csakis az első jelentését ismeri, Ball. Telj. Szt., valamint a Tsz. mind a kettőt.

Mozgalom l. *buzgalom* alatt.

Mozgékony, Bugát 1828 (Bonzetud.). — *Mozgékony*ság, mobilitas (Phil.). — Előbb *mozdulhatóságnak* nevezték.

Mozgony, Vörösmarty (Törvtud. Műsz. *machina* alatt). Módosítása a Berczafalvitól kigondolt *mozdony*-nak (Tud. magy. 1792.); ugyanezenek másik módosítása a *mozdony* (locomotiv). Ez utóbbi először 1844-ben (Honderű 2: 213) és az 1845-ben kiadott Hivatalos Műszótárban. — *Örök-mozgony* Pák Dénes 1829. (Vud. 2: 178). — A Honművészen (1833; 271. l.) *örök mozgvány*. — A Honderű így magyarázza e két szót: *mozgony*: a mi mozog; *mozdony*: a mi mozdult, következésképp locomotiv — minthogy célja a mozdítás — *mozdony*".

Mozgósítási, Kiss Károly 1843 (Hadl. Msz.): mobil-machung. — Nála voltaképen *mozgósítási*, de minthogy a nem katonai értelemben vett „mobilisiren” ige Fog. (1845) *ingósítási* nevet kapott, amiaz is átalakult erre a mintára. — Szótárilag először CzF. (1867).

Mozzanat, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv; Szóhalm.) Megvan nála *moczanat* alakban is; jelentése *momentum*, még pedig mind a két értelmében (pillanat és nyomaték). Így adja okát: „si momentum e movimento contractum est, *moczanat* valebit. — *Mozzanatos* Ny. (10 : 13).

Möglet, Fogarasi 1845 (Szt.): *hintergrund*. — A *körület*, *felület* stb. mintájára alkotott *mögület* önkényes egyberántása. Ilyen a *körlet* is Fog. (1848).

Mukkanni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). A nép ajkáról véve. — A Tsz.-ban nincs meg.

Mulasztani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „Elmulasztani kötelességét”. — A régi nyelvben „elmulatni”. — A nép nyelvéből véve. — Ugyanilyen képzés *mutaszt*, „mutat” helyett. Fog (1845).

Mulékony, Verseggy (Szemere Munk. II. 257 és Lex. 9. l.). — Ball. (1851) *mulatag* is.

Múlólagos, Ruszek József 1811 (Fil. Hist. 1 : 109): „*mulatagos* igazság, a mi valamelly Dolognak nem szükségkép tulajdona.

Munkakör, Ritnicz 1831 (Gazd.): *wirkungskreis*.

Munkálni. A régi irodalom nyelvében ezigeigekötővel nem fordul elő (NySz.). — *Kimunkálni* Baróti Szabó Dávid 1779 (PM: 1 : 7) és (*elaborare, effingere, exasciare*) SI. (199); *megmunkálni* (bizonyosan a nép nyelvéből) Kreszn. — *Munkilal* a codexek korában élt ugyan, de azután nem fordul elő. Úgy látszik, Pápay Sámuel elevenítette föl (Voszpr. Tsz. 1807) *operatum* értelemben. — *Előmunkálal* 1832 (Társalk. 374).

Munkatárs. A „mitarbeiter” Mártonnál (1823): „dolgozó társ, munkástárs, segítő társ”. — Tzs. (1835): *dologlárs, munkatárs*.

Mutatvány. — Szaklányi gúnyiratában (1795) *mutatmány*. Jelen alakjában először Bar. Vm. Tsz.-ban (1807) *tabella* és *probléma* kettős jelentéssel. — Kunossnál (Szf. 1834) *muster* vagy *probestück*: *mutatvány-iv anshänge-bogen* Tzs. (1835). — Ball. (1846): már *production* is. — *Mutateányos*: *ostensible* (Jelenkor 3 : 325)

Mű. — A külön tárgyalt összetételeken kívül még: *műarus, műbecs*, Tzs. (1835); *műbarát* Ball. (1857); *műegylet* Ball. (1854); *műemlék* (M. Tud. Akad. Alman. 1861); *műépítmény* Ball. (1890); *műértő* Fog. (1836); *műérzék* Ball. (1872), előbb a „*kunstsinn*”: *műhajlam, műkedv, műérzet, műérzelem* is: *műipar* Tzs. (1835); *műizlés*

CzF. (1867); *műkereskedés* Tzs. (1835); *műkertész* Ball. (1857); *műkiállítás* Fog. (1843); *műkincs* CzF. (1867); *műköltészet* Ball. (1872); *műkőr* Tzs. (1835); *műlovar*, *műmelléklet* Fog. (1845); *műnév* Ball. (1872); *műnyelv* Tzs. (1835); *műremek* Ball. (1864); *műszak* Ball. (1890), előbb „*schicht*” a bányászoknál; *műszorgalom*, „*ipar*” értelmében Jelenk. (1:85); *műtermék* Ball. (1864); *műtörténet* (M. Tud. Akad. Alman. 1861); *művezető* Fog. (1845) stb. stb. — A gúnyos értelmű *műhor*, *műlelkendezés*, *műhazafiság* stb. még egy szótárban sincs meg.

Műgyetem Kunoss 1835 (Gyal. 78): polytechnikum. — A görög-latin szó fordítása. Szóchenyi egyszerre több „műgyetemi iskolát” akart az országban létesíteni, a mai ipariskola értelmében. A *tudományegyetem* szóban az egyetem a latin universitast, a *műegyetem*ben pedig a görög „polisz”-t fejezi ki.

Műgond, Guzmics Izidor (Phil. szerint): studium.

Műkedvelő, Helmeccy 1832 (Jelenk. 1:9): „dilettantok, azaz műkedvelők játszanak”. — Kunstliebhaber Tzs. (1835). Ez ugyanitt és Kunossnál 1835 (Gyal.) *műbarát* is.

Működni, Bugát 1830. (Éptan. Orv. Szókönyv és Szóhalm.): fungitur, operatur. Határozottan magáénak vallja. — *Közreműködik* Ball. 1881. — Valamint az *emberkedés*, *legénykedés*, *vitészkedés* stb. denominális ige-származékok *ember-*, *legény-*, *vitész*ként viselkedést jelentenek, szintűgy a *működés* is voltaképen azt tenné, hogy *műként* viseli magát. — Ilyen volt Vitkovicsnál a *terénység* 1817 (Munk. 3:66). Erre az analógiára készült: *ténykedik*, úgy látszik, 1870 körül.

Műszerész, Helmeccy 1832 (Jelenk. 130): Nála zeugschmied. — *Műszerész*, instrumentenmacher (Ball. 1854): ugyanott zeugschmied: *szerkovács*. — A *műszer*-ből még *műszeres*: organicus; *műszeresíteni*, *műszerezni*: organisare; *műszerzet*: organismus Kunoss 1835 (Gyal.). Ez utóbbiak Ball.-nál (1890) már nincsenek meg.

Műszó, Kovács Mihály 1807. (Chemia I:180.). A Phil. Szót. hibásan tulajdonítja Döbrentének. Előbb s még sokkal utóbb is: *mesterelő*. — Georchnél és sok Tiszti szótárban: *remekszó*.

Műtan, Bugát 1838 (Tud. tár 17:2): műtani sm. technisch. — Ma már csak a „műtan-rendőri bejárásban” él.

Műterem, Helmeccy 1832 (Társalk. 217): atelier. — Ugyane szó 1834-ből a Phil. Msztrbau kunstkammer-t tesz és ez utóbbi értelem is fenntartotta magát egész napjainkig. Ball.-nál (1881) kunstkam-

mer: *műcsarnok*, *műterem*, noha már 1857-ben (Ball.) *műterem*: *arbeitsaal*, *atelier* is.

Műtét, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). — Fog. (1836) még csak *műtétel*; legelőször Királyföldi szótárában (1846). — Olyan összetétel, mint a régi nyelvben: *áldozat-tét*, *szolgálat-tét* (NySz.). Ugyancsak 1833-ban (Jelenk. 2: 636) *operatio*: *műveglén*.

Műtő, Bugát 1833 (Orv. Szókönyv). Előbb *műtevő* s mint ennek összerántódása érthető is: ő azonban egy *műt* igéből magyarázza, melyről azt mondja: „est verbum ad analogiam *fűt*: calefacit factum. (Szóhalm.). — Ez is Királyföldi (1846) szótárában először.

Műút, Fogarasi 1845 (Szt.) *chaussée*: csinált út, *műút*. — Ball.-nál (1851) *am. kunstreise* s ugyanígy még 1890-ben is.

Művelet, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. Tzs.): *operatum*. — Ruszek Józsefnél 1811 (Fil. Hist.): *effectus*. — Bugátnál (1833): *actus*, *actio*, *operatio*, *effectus*. — A „számtani művelet” (*operatio arithmetica*) még 1832-ben (Math.) *am.* „számvetési munkálkodás”. — Ruszeknél (1: 46) *műveletes* *am.* *practicus*, s a Mondolat meg is rója.

Műveltség. A régi irodalom nyelvében a *művelni* igének csakis *arbeiten*, *bearbeiten*, *machen* jelentése volt: „kiműveletlen bőrök, műveletlen kő” stb. (NySz.). — Wagn. (Phras.) *excolo* alatt *kiművelni*: Fejéernél 1810 (Lex. 124 szerint) és Márt.-nál (1823) megvan már „az elmét pallérozni, *kiművelni* (ausbilden); *kiműveltség*, pallérozottság (bildung). — A *művelni* igének ily átvitt értelemben való használata ellen mind a Debr. Gramm. 1795 (318), mind Versegby (Lex. 124) hiába tiltakoztak. — *Műveltség*, *művelődés*, *kiművelődés* *cultura* (Közh. Fsm.).

Művész, Barczafalvi 1787 (Szigv.): „*opifex*, akármí művöt dolgozó mester ember. Innen osztán *faművész*, *vasművész*, *réművész* sat.” — SzD.-nál csillaggal. — SL.-nál már *artifex*, *magister* is, a művessel szemben. — Kazinczy írja Szentgyörgyinek: *műves* franc. févre, mint aranyműves orfévre; *művész* *artiste*. (Kaz. Szentgy. lev. 315). — Imre János 1831-ben (Phil.) így akarta őket megkülönböztetni: *artifex*, *művész*; *opifex*, *munkász*; *laborator*: *dolgozó*. — Kisfaludy Nándornál *művészni* ige is van: „a szépen kiművészett márványra szegzé szemeit” (Munk. 7: 183). — *Művészileg* Fog. (1836); *művészkedik* Tzs. (1838). — *Énekművészet* Tzs. (1835); *tánczművész* 1833 (Társ.). — Újabban *építő művész*-szel akarták az *építést* kiszorítani, de sikertelenül.

Művészet, Sándor István 1808. (Sokféle 10:13). „Opificium, Handwerk a régiek szerint *műesség*, új szóval pedig lehetne *művészet*“. — A *kunst*-ot, Georch és utóbb Döbrentei nyomán, (Törv. és Phil. Müsz.) sokáig nevezték *művészsegnek* is.

Művezet, Fogarasi (1845): mechanik, mechanismus. — Összerántott alakja: *műzet*, u. o. — *Művezni*, *műzni* ige nincs és nem is volt. — *Életműzet*, organismus u. o. és Bug. (Szé.); *erőművezet*, *erőműzet* am. gépezet Fog. (1845); *kézműzet* u. o. — Különben már Benyák kéziratában 1780 körül (Ny. 30:423): *betűművezet*, *character rectae scriptionis*.

Művezető, Fogarasi 1845 (Szt.). — A „werkführer“ szolgai fordítása; olyan mint *könyvezető*, sőt CzF.-nál még *számvezető* is.

N.

Nádor, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD). „A Verseghytől(?) vett, de Kisfaludy által sanctionált *nádor* (Nádor-ispán, deákul Palatinus Comes). A deákban eimarad a Comes; miért ne maradjon el a magyarban)“ — mondja Szemere (Munkái II.252).

Nagykereskedő, Márton József 1816. Ugyan ő nála 1808-ban „nagyjával kereskedő“ és a grosshandel: „öreg kereskedés“. — Legújabbban *bor-nagykereskedő* is, a helyes *nagy borkereskedő* helyett. Vö. *nagy földbirtokos*, nem pedig *földnagybirtokos*.

Nagykorú, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. m. Tiszt. Szt. 20. l.); Pestm. Tiszt. Szt.-ban: *legénykorú*: Verseghynél (Lex.) *férfikorú*; Szirmaynál: *tökéletes korú*; Fogarasinál: *teljes korú*. — A *nagykorú* (grossjährig) legyőzte a többiit. — *Nagykorúsítás* Ball. (1881), előbb *gyámmentesítés* (u. o.).

Nagykövet. A „botschafter“ eleinte *főkövet* (Márt. 1823), utóbb *főrendű követ* (Hiv. Msz. 1845), noha a *nagykövet* megvan már Tzs. (1835).

Nagylelkűség, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD). A „magnanimitas“ fordítása. — *Nagylelkűleg* Széchenyi 1831 (Vil. 240). — Ennek ellentéte a *kislelkűség* eleinte (Márt. 1823) am. kleingoisterei, vagyis a mai kicsinykedés; de már Tzs. (1838) *kislelkű* kleinformig.

Nagyság. A „Nagyságod“-nak ez az elrövidülése a XIX. század

elején még igen szokatlan lehetett, mert a Mondolst ezt is indexre teszi. Kazinczynál: „*Nagysád pirul? sohajt? Talán talán...*” (Ered. Munk. 1:78). — Szemere följegyzése szerint (Munk. 3:137) megvan már Teleki Ádám Cid-fordításában, 1773-ban s Ny. (27:517) szerint Gvadányinál 1790, Bessenyeinél 1804-ben.

Nagyszerű. Feltűnő, hogy e mn. a NySz.-ban nincs meg, holott a kicsinyszerű, aprószerű stb. (Vö. Ny. 29:30) mn.-ekre több idézet van; s a mi még feltűnőbb SI. Kreszn.-nél és Tzs. (1835) sincs meg. — Előszőr Fog. (1836): grossartig. Különben a német egyértékese is csak a XIX. században jelentkezik először (L. Sanders). Középfoka majd *nagyszerűbb*, majd *nagyobbyszerű*. Vö. Ny. (16:367).

Nagyzolni. Egy szótárban sincs meg, noha a lapokban gyakran olvasható. Nincs is reá szükség, mert a *nagyzani* is elegendő.

Nándor. — Belgrád magyar neve a régi nyelvben (Vö. MA., CzF.) majd *Landor*-, majd *Nándor*-v. *Nándor-Fejérvár*. Ez talán a *Leander* vagy *Ncander* magyaros kiejtéséből származott (CzF.). — Újabb időben — mondja CzF. 1867-ben — valamely ügyetlen szógyártó *Nándort* „*Ferdinánd*” helyett erőszakolta a nyelvre. — Az ötvenes években már több *Nándort* ismertem.

Napdíj, Kölcsey (Törv. szerint): diurnum. Előbb *napbér*, *napjutalom*, *napszám*. (U. o.) — *Napdíjas* Iliv. Msz. (1846).

Nap-ernyő, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Vö. Dugonics (Jólánka 1:156). — Azelőtt: „*árnyéktartó*”. (NySz.); utóbb *napellenző* (SI.), sőt *napratartó* is. (Vö. Ny. 19:223).

Napfogyatkozás, Varga Márton (Csill. 1809). — MA., PP.-nál „*fogyatkozás a napban, holdban*”; Molnár Fizikájában (1777): „*napfogyta*”; Márt.-nál még 1816-ban is „*napbeli fogyatkozás*”.

Napi rend, Faludi 1748. (Munk. 196). — Kreszn.-ben megvan; a NySz.-ból kimaradt.

Napló, Baróti Szabó Dávidnál (1792) *napló-könyv*, diarium. Baranya Vm. Tiszti Szótárában (1807) egyszerűen *napló*, ugyancsak diarium jelentéssel. — Tzs. (1835) *tagchuch*: *napló-könyv*; — Kunoss 1835 (Gyal.): *napló* am. journal. Innen a „*Posti Napló*” neve. — *Naplósítani*, journalisiren Fog. 1843 (Keresk. Szt.).

Naponta, Kazinczy (Pandekt 6. köt.): „*de die, mint ifjonta. Kis-Tárkányi emberem szájából hallottam*”.

Napóra, Vargyas 1750 (Phras.): solarium. — MA. szótárában: *árnyék-óra*. A NySz.-ból ez utóbbi kimaradt.

Napszaka, Barczafalvi 1787 (Szigv.): „Nappalat, egész nappali idő”. — Az *éjszaka* mintájára, noha ez voltaképen *éjtszaka*, vö. *estendőszaka*, *napotészaka* stb. (NySz.).

Nap-szúrás, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). A sonnenstich fordítása. — Márt.-nál még 1823-ban is *napsültés*, *napégelés*.

Naptár, Barczafalvi 1787 (Szigvárt). Vö. *Tár*.

Nászdal, Sándor István 1803 (Könyv. ház): epithalamium. Ugyanott: *nászcéck*, *nászvers*, *nászsjáték* (comoedia).

Nedély, Szemere (Thewrewk E. Hely. Magy. 60 l. szerint) Jelentése: humor, *nedélyes*: humoristisch. — Képzése a *kedély* mintájára. — Szótárilag először Ball. (1864). — Kihaltak tekinthető.

Nefelejts, Márton 1799. (Szt.): „virág, Miosotis Scorpioides. — Ugyan ő nála 1811-ben: *enyemnefelejts*.

Negély, Jósika 1843 (Zrinyi): „affectatio; *negélytelen*: kibén nines affectatio”. Ny. (27:117). — Alkotása így képzelhető: *negéd*, *negédleni*, *negélleni*: *negély*, mint a *visszállani*-ből *viszálllyos* s ebből *viszdíly*. — Fog. (1845): *negélyes*, *negélyezni*.

Négyelni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.); *főlnégyelni* (u. o.); quadro, quadripartio SI.

Négyszögítés, Nyíry István 1834 (Math. Szt.) quadratura: „Kör négyszögítése”. — SzD.-nál (1792) helyesebben *négyszögesíteni*; ez utóbbi a későbbi szótárakból végkép kimaradt.

Négyzet, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála *négyzet* és jelentőse quadratura. — Így Varga Mártonnál is (Gyöny. Term. tud. 1808). — *Négyzet* alakban és quadratum jelentéssel Breztyenszky-nél (Math. Mszt.). — *Négyzetes* Ball. (1847). — *Négyzetezni*, quadrire Toldy (Msz. 1858).

Nehézkes, Versegly 1820 (Lex.): gravitatio. — Régi jelentését (nehéztelés, nehezen járás) l. NySz.

Nehézkes. A régi irodalom nyelvében am. grávida, schwanger. (NySz.); azután „etwas schwer” is Fog. (1836). — A „schwerfällig”-re eredetileg a *nehézkés*-t csinálták, nyilván az „édeskés, savanykás” mintájára Tsz. (1838), de már 1843-ban (Honderű 1:279) *nehézkés* am. „plump”. — Ball.-nál (1890) megvan mind a kettő.

Nehézmény. Még nincs meg sem CzF., sem Ball. Telj. Szt.-ban. — Arany János 1872-ben Ny. (1:244) a Reform cz. napilapból idézi s hozzászói: „a számadási difficultást akurja jelenteni, melyet eddig *nehézség*-nek mondtunk. Tehát lehet melléknévből így képezni főnevet: *szépmény, nagymény, rőtmdny* ? — *Nehézményelni*: difficultiren Ball. (1890), előbb *nehézségelni*. — Ma a számvevőségek *nehézményeznek*.

Nélkülem, Adami 1763 (NySz.). — SzD. hozzászói, hogy „Dunán túl úgy ejtik“.

Nélkülözni, Szemere Pál. (Told. Költ. és Szvorényi Fejl. tün. 23. l. tantárgya szerint.) Az Akad. Zsebsz. 1836-ben az *entbehren* alatt kevésbé ismert, szokatlan szónak jelöli. Eredeti alakja *nélküles* volt; Fog.-nál még 1852-ben is így. — „Látja uramöcsém — szölt Kazinczy együtt utaztukban Szemeréhez — mily szükségünk volna egy magyar *entbehren*-re is, s hol vegyék? — Hát a *nélkül*-ből: *nélküles* — válaszolá rögtön“. (Szem. Munk. 1:46.).

Némber. A bécsi és müncheni codexben: *némberi*. — Révai (Antiq. 1803. 251) úgy magyarázza, hogy *asszony* am. *domina*, *némberi* pedig *mulier* et *foemina*. Szerinte *némberi* voltaképen am. *nöemberé*. — SI.-nál is *némberi*. — Kunoss szerint (Szf. 1834) Vörösmarty vezette be *némber* alakban az irodalom nyelvébe. — Ma inkább már csak megvetőleg alkalmazzák: „elvetemedett némber“.

Nemesbiteni. Érdekes, hogy a régi irodalom a *nemes* és a *szép* középfokából nem csinált igét. — Mártonnál „veredeln“: *nemesíteni, nemesebbé tenni*, még 1823-ban is; ellenben Tzs. (1835) *veredelung*: *nemesítés, nemesbítés, nemesülés, nemesbülés*. — Fog.-nál (1836) sem a *nemesbül*, sem a *nemesbül* még nincs meg. — *Nemesbedni* CzF. (1867); Ball.-nál még 1890-ben sincs meg.

Nemeslelkű, Baróti Szabó Dávid 1803 (NySz.). — *Nemesszívó* Sándor István 1808 (SI.).

Németíteni, Fogarasi 1845 (Szt.): *verdeutschen*. — Szaklányi 1795-ben (Magy. Merk.) a *magyarít* kifigurázása közben elretentő például említi: „*németíteni, sidóítani, arabsítani*“.

Némileg, Mártonnál (1823) még csak *némünémüképpen*. — Jelenkor (1:303) és Tzs. (1835): *némileg*.

Nemleges. A Phil. Szt. 1831-ből idézi. Valószínűnek tartom, hogy Helmezy csinálta. Vö. *igenleges* és *semleges*.

Nemtő. — A Calopinus sajtóhibájából *nemző* helyett *nemtő*-nek nyomtatott s MA., PP. útján (Vö. Ny. 18: 463) továbbadott szó SzD.-nál (1784): természeti istent, geniust; *nemtői* vig, örvendetes, kényi, képi, természetit, genialist* jelent. — Szemere tanúsága szerint (Munk. 2: 258) Döme Károly kanonok, Kazinczy barátja élt vele először a költők közül 1815-ben (Metastasio); azután Vörösmarty (Phil.).

Nemzedék, Nagy Károly 1834 (Társalk. 143): generatio. — A genealogusok, nem valami finom ízléssel, *nemzék*re akarták rövidíteni Ball. (1864).

Nemzetiesíteni, Helmezy 1832 és Kunoss 1835 (Gyal.). — Nálók és még jóval később is Ball. (1857) *nemzetisíteni*-nek írva. — A *nemzetis* és *nemzetisíteni* csak Ball. (1864) jelenik meg.

Nemzetiség, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): nationalitas. Vö. *-iség*.

Nemzetközi. A francia „international” is neologismus, s a francia akadémia csak 1878-ban fogadta el. (Hatzf. Darmesteter Dict. Franc.). Nálunk a *nemzetközi* először CzF. (1867.).

Nemzetőr, Helmezy 1832 (Jelenkor, 5). Nála voltaképen *nemzeti ör*, még Ball. 1846 is így. — Csak 1848-ban lesz *nemzetőr*.

Nép. A régi nyelv nem ismer *nép*-pel kezdődő összetett szokat. A NySz.-beli *népgyűlekezet* tévedésen alapszik. — Orczynál (NySz.) *népözön* am. a mai népvándorlás; Sl.-nál *népű* (consul) *népnagy* (tribunus), *népországzás* (demoeratia). — A későbbiek mind német mintára: népbarát, népszellem, néphit, néptanító, népdal, néprege, népszokás, népnyelv, népgyűlés Tzs. (1835); népiskola, népjog, népkögy, néposztály, néprajz, népszámlálás, népszónok, néptörzs, néptömeg, népünnap, népvándorlás, népfölkelés, Ball. (1890); sőt ma már népfölkelő is stb., stb.

Népesíteni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — U. o. *népesedni*, *népesülni* is. — *Benépesíteni* Czövek 1825 (Törv.).

Népies, Kunoss 1835 (Gyal.): populár. — Márton Istvánnál (1796) *köznépi*, s erre Verseghi (Lex.) azt jegyzi meg, hogy „az i képző csak az üdőrül és a helyrül formál a Magyarban helyes adjectivumokat; a többi a barbarismusok, azaz a deákmaimozások közé tartozik és nyelvünkbeli irgalmatlanul kisír.”

Népszerű, Helmezy (Phil. Műsz. popularis alatt). — *Népszerű*—

síteni, Kunoss 1834 (Gyal.); népszerűtlen (Jelenkor, 3: 88), ugyanez Kunossnál: nép-ellenes; elnépszerűtlenníteni (Jelenkor 3: 445).

Néplap, Helmecczy 1832 (Jelenk. 223).

Néptelen, Sándor István 1808 (Told.): desertus, desolatus. — Népteleníteni Fog. (1836) népteleníteni Tzs. (1838).

Név. A régi nyelv nem ismeri összetett szó előtagjául (NySz.). A legelső példák SI. nál: *névcsere, névrokon* (SI); *névérték* (Stettin. 1832); *névjegy* (Fog. 1845); *névjegyzék* (Bar. vm. 1807); *névjel* Kun. 1834); *névkönyv* (Bar. vm. 1807); *nécmás* (Tzs. 1835, előbb *név másra* Benyák 1783 körül Ny. (30: 424) és SzD.); *névnap* (Kreszu. 1827); *névrag, névragozás* (Ball. 1857); *névsor* (Jelenk. 1: 19); *névtár* (Bar. vm. 1807); *névtárs* (Ball. 1857); *névünnep* (Ball. 1848).

Nevek írása. — „Az idegen nevek és szók leírásában sok tudós Magyarok úgy ítélnék, hogy azokat magyaroson kellene leírni. p. o. *Kserkses, Kvintus, Feliks* 's a t.; de ha c'ben a'más Nemzetek módját akarjuk okosan követni, minden idegen nevetek úgy írunk le, mint maga a' Nemzet. Ugyanis ha a' Frantzia ezeket a' maga módja szerint írná le p. o. *Tenckuli, Gagni, Saintechi, Quonté, Iroch, Quint-clech,* mellik Magyar tudná eltalálni, hogy ő ezt akarta írni: *Tököli, Gányi, Szentcsi, Kúti, Zairos, Kintses*! Ha azért mi nem szeretnők, hogy neveinket félre fatsargassák és mint egy nyomorékul írják le: mi se változtassuk el az idegenek neveit, és olvassa kiki a mint tudja. Az helyes írás inkább a Tudósokért van írva, mert a Tudatlanok különben sem tudnak a' jó és rossz írás közt különbséget tenni". Gyarmathi 1794 (Okoskodva tanító magyar Nyelvmost. 18). — Az itt említett magyar tudósok egyike volt Molnár János kanonok, ki 1777-ben (Fiz.) *Tálas-t, Le Ször-t, La Káll-t Gráhám-ot, Rikher-t, Rikdziohus-t, Laibnitz-ot* írt, de mintegy száz évig nem igen akadt követőkre. Most megint vannak magyar tudósok, a kik *Ákent, Mün-kent, Goluhoeszkít* írnak. Remélhető, hogy nekik sem igen fog követőjük találkozni. — A latin us végű nevek megeseonkitásáról érdekes Verseghy megjegyzése (Lex. 56): „Ha a suta nevek Merkúr, Urán, Polón, Vulcán, stb. helyesen magyarított nevek, miért ne mondjam én *Vénus asszonyt* is hasonló magyarítással *Vén asszonynak*. A Cardinális nevet nem tanultuk mink sem a némettől, sem a francziától, hanem a deáktól". Ellenben Szemere följegyzí magának pro memoria: Ignatius = Ignác; tehát Horatius = Horácz. — *Istenő.*

Nevelde, Kossuth P. Hírlapjában először. (Törv. tud. Műsz.

„educatorium institutum” cikkben). — *Vaknővelde* (Honderű 1844. 1: 332). — *Papnővelde* Fog. (1848), azelőtt papnevelőház, papnővendékház, s a mai *Papnővelde-utca* neve előbb *Seminarium-utca* (Trattner-Kalend.), utóbb *Nővendékpap-utca* volt (Honderű 1844. 1: 781).

Nevelész, Lubrich Ágost 1875 (Ny. 4: 468): pædagogus. — Különben megvan már CzF. (1867). Csak olyan, mint *festész, építész*, stb.

Név-elő. A nyelvtani „articulus” Benyáknál 1783 körül (Ny. 30: 424) *nemjel*, Mártonnál (Szt. 1803) *nemző*; ugyanigy Tzs. (1835). — Vajda Péternél (M. nyelvtud. 1835): *izelő, névmutató*. — Fog. (1845): *névtársa, név-elő*.

Nevezék. Először Bar. Vm. Tsz-t-ban (1807) *praedicatum* alatt ugyanigy Nagy János Hierolexiconában (1845). Maig sincs meg egymagában egy szótárunkban sem, csak a *nevezék*-ben összetételben, s azt a természetrajzi írók a „nomenclaturá”-ra fogadtak el. Ball. (1864).

Névleges. A „nominalis” előbb *névszerint való* (Phil. 1834), *névbeli* (Fog. 1833), *névszerű* (Hierolex. 1845), *névszerinti* (Törv. (1843), *névleges* Ball. (1854), még viszszantálva a „névszerinti”-re.

Névszerinti. Megvan már 1843-ban (Törv. Szt.) „nominalis” alatt. — Azelőtt „névszerint való” (Phil.).

Névszó. Benyák Bernát 1783 (Vö. Ny. 30: 454) *nomen*: *névszó, nevezet*. — Szótárilag Tzs. (1835).

Névtelen, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Előbb csakis *nevetlen* (NySz.), még Dugonicsnál is így (Etelka, 302).

Nézet, Helmeczy 1833 (Jelenk. 131): „megtartám előbbi *nézetimet* (véleményimet, ansichten)”. — *Nézés, pillantás” jelentéssel megvolt már a Mondolat idejében s az indexre is került.

Nézlet, Márton 1811 (Szt.) *anschauung* és Kötelesnél 1817 (Phil. Szt. tanúsága szerint): *intuitio*. — Ugyanigy Pukynál 1830 (Honai Törv. Szt.) *intuitio*: *nézet, érzéklet*; *intuitivus*: *nézetli, érzékleti*; *intuitive*: *nézetileg* (Phil.). — Beöly Fidél 1842 (Tud. tár 27: 49) a *visiót, látomást* akarta *nézet*-nek nevezni.

Nézpont, Bugát 1833 (Orv.): *gesichtspunkt*. Ugyanigy Tzs. (1835). — Barczafalvinál *szempont* (l. ezt).

Nő és né. E kettő közt sem a régi irodalom, sem a mai népnyelv nem tesz különbséget. Az első, a ki köztük különbséget álla-

pitott meg, tudtommal, Verseghy volt: „Né a nő substantivumból származik, melytől meg kell különböztetni. Az utóbbik soha sem szolgál formativa gyanánt és az elsővel soha sem kellene substantivum gyanánt élnünk, mert *varróné* annyit tesz, mint *varró mesterember* felesége: *varró nő* pedig annyit, mint *varró asszony*, akár feleség legyen, akár nem. Azonkívül nő csak éles inflexiókkal él: *nőnek, nőben* sat.; *né* pedig már tompákkal, már élesekkel, amint az elejébe függesztett szó kívánnya: *szabónétül, serfözönétül*”. Tiszt. Magy. (1805: 49. l.). — Kazinczy, nem ügyelve Verseghy figyelmeztetésére, így nyilatkozott: „Noha *né* a nőszók után nem egyebet tészem, mint feleséget, mint p. o. *királyné: a király Feleségét* jelenti; de mivel nincsen nyelvünkben olyatén végzőcska, formáló szócska, mely *nőstényt* jelentene, mint ezt jelentik a Német nyelvben az *inn*; a diákban az *a*, vagy *ia*, avagy *issa* szócskák: azért az okosság azt kívánja, hogy a jóra indult szokást (Polnesics kezdéseként) ne hátráltassuk, hanem segéljük s így engedjük meg, hogy *né* annyit tővő szócska is legyen, mint p. o. a Németeknél az *inn* s így tágitunk nyelvünkön”. (Magy. Rég. 1: 27 l.). — Polnesics „kezdése” ilyenforma volt: „Kérdje szépnéséged magát a betegnél meg; de mégis ama szelídné nem egyéb, hanem egy megtévelyodottné”. (Alv. 188). — Vö. Ny. (3: 491: 16: 56). — E tágitani akarás sok vitának s izetlenkedésnek lett a szülője, míg végre az irodalom Verseghy szabályát fogadta el, azzal a különbséggel, hogy a jelző szót egybeírja a nővel. Ny. (21: 295). Így lett: freundin: *barátnő* (MA.-nél: monacha, Dugonicsnál 1794 Jeles Türi. mai értelmében); göttin: *istennő*; schauspielerein: *színésznő*; wahrsagerin: *jósno*; gefährtin: *társnő*. Mindezek Tzs. (1835). — *Divatárosnő*, Munk. (1835). — *Úrnő* Fog. (1836). — *Énekesnő, markolányosnő* Ball. (1857); *papnő* (priesterin), *papné* (pfarrerin) Ball. (1890.). Irónő, művésznő, tanítónő, igazgatónő, tánczosnő még egy szótárunkban sincs meg. — A NySz.-ban tévedésből *asszonyné* is van, még pedig a XVIII. század elejéről idézve. Az idézett helyen azonban, a mint előre is gondolható, sajtóhiba van.

Nőies, nőietlen. Először CzF.-nál (1867) találom. — Vö. *fér-fias, férfiatlan*.

Nőnemű. A „foemininum” a Debrecz. Gramm.-ban (1795) *asszonyi nemű*, Mártonnál (1803) *anyanem*, Pápaynál 1808 (Magy. Liter.) *nőstény nemű*. — A Türv. Szt. tanúsága szerint a *nőnem* először Pergernél és Kunossnál (Gyal. 1835).

Nősülni. A régi irodalom nyelvében uxorum ducere: *nőszni*,

megnőszni (NySz.). Ugyanigy még SI.-nál is. — *Nősíteni*: vulgo házasítani megvan már Kassainál (3: 416); *megnősíteni*, beweiben Tzs. (1835). — *Nősülni*, nőszdni, uxorum ducere 1843 (Törv.); *megnősülni*, *megnőszni*, sich beweiben Királyföldi (1846). Ugyancsak 1846-ban Ball.-nál még csak *megnőszni*.

Növedék. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál: quidquid crescendi capax est, Vegetabile, crescens de terra. — A Math. Szt.-ban (1834): incrementum s Fog.-nál (1836): anwachs. — SI.-nál megvan a *nővedni* ige is, a régi nyelvből idézve. (Vö. *nevedni* NySz.). — Minden újabb szótártól kimaradt.

Növény. Berczafalvi 1787 (Szigv. I. Szót.): „valami tsak nőtt, plánta”. Nála voltaképen *nőcevény*. Molnár János *nőtevény*-nek nevezte. Dugonics (Gyöngyösi Munkáinak kiadásában 2: 376) a plántát *nőcetényre* változtatta: „Nő a Nővetény is, ha öntözik jobban”. Ugyanigy SzD.-nál is: vegetabile. Verseghynél (Aglája, 79) *nővőtény*, alkalmasint a népies *gyöcvőtény*, *jörvőtény* mintájára. — Földi, a magyar természetrajzi műnyelv első úttörője, 1793-ban (M. füvésztud.) a *nővevény* mellett nyilatkozott: „Valamint e szótól *jövik* van *jövevény* ettől: *szövik*, *szövevény*, úgy ettől *nővik* legegyszerűsebben lesz *nőcevény*, mely alkalmas a vegetabilók kitételekre”. — SI.-nál már *nővevényház* is. — 1836-ban (Fog. Szót.) már *nővény* is. Ilyen syncopéval változtatta a nép a *gyöcvölényt* *gyölényre* (Tsz. 995 lap); így akarta Kölessey az immigranst *jövény*-nek nevezni. (Törv. Szót.).

Növényzet. Helmeccy 1833 (Társalkodó II: 79.). Kunossnál 1834-ben már megvan. Ez is azon neologismusok közé tartozik, a melyeknél *-zat*, *-zet* mint egységes képző szerepel; mint pl. *homlokzat*, *kapuzat*, *személyzet* stb.

Nővér. Perger János és utóbb Ballagi 1842 előtt. (Lásd részletesen a *fióer* cikkben).

Nőveszteni. Sándor István 1808 (Told.): creare, facere ut crescit. — A régi irodalomban csakis *nőtetni*, még Mártonnál is (1823): „a haját *megnőtetni*, *megnevelni*. — Lovász Imre 1835-ben (Ért. 32) rosszalja, hogy az újítók *nőtetni* helyett *nőveszteni*-t írnak. A nép nyelvben azonban megvan *nőleszt*, *nyőleszt* s ebből lett a *nőveszt* irodalmi szóvá.

Nyák. Nyulas Ferencz 1800 (Erd. Orv. I: XXXVI.): mucus. Úgy látszik a *nyáku* (nyálka) megcsönkítése. — Bugátnál 1833 (Orv.); mucilago; *nyákhártya*: membrana mucosa.

Nyaktiló, Helme cz y 1834 (Jelenkor 8): guillotine (*nyakbárd* v. *nyaktiló*). — Kazinczy (Pandekt. 5:13) *nyakgyalú*-nak nevezte.

Nyár-elő, -hó, -utó. Kunoss 1835 (Gyal.): junius, julius, augusztus.

Nyargoncz, galopin, nem pedig „forspont”, mint a hogy a Rp. Hird. állította (Ny. 25:375). — Alkalmassint a forradalom alatt keletkezett, mert csak 1854-ben (Ball.) találom először. — Szontagh Gusztávnál 1834-ben (Math.) *vágtató*; Sim.B.-nál (1899) *fullajtár*. — Egyik sem jó!

Nyárspolgár. 1867-ben CzF.-nél még nincs meg. — Ball. Telj. Szt. megjegyzi, hogy „a spioßbürger szolgál fordítása”. Vö. Ny. (14:41).

Nyegle. Helme cz y azt állítja, hogy a pestmegyei tájnyelvből vették s jelentőse iactabundus (Berzs. Vers. 1816. XI.11; megvan a Tsz. első kiadásában (1838) is, de oda a segédszerkesztő (Maries Imre) bizonyára csak Helm. szavára csúsztatta bele. Vö. Adal. (284). — CzF. be is vallja, hogy „újabb időben divatba hozott szó”. — Szótárilag legelőször Tsz.-ben (1835) találom „marktschreyer, praler és bramarbas” alatt, s az utóbbi helyen dőlt betűkkel szedve, a mi a szónak újkori voltát jelzi. — A Tsz. új kiadásában nincs meg.

Nyelv-botlás, Paludi 1748. (NySz.). — Nincs meg SzD., SI., Kr., Fog. (1836); először Tsz. (1838).

Nyelvész, Szaklányi már 1795-ben kifigurázza. Magy. Merk. 14). — Baranya Vm. Tsz.-ban (1807): grammaticus. — SI.-nál (1808): grammaticus vel philologus. — *Nyelvészet*, philologia Kunoss (Gyal. 1835); ugyanitt *nyelvészileg*, philologie; *nyelvészkedik*, philologizál.

Nyelvezot. E szó megvan már C. szótárában „dictatio” értelemben: a régi irodalomban egyebütt nem fordul elő. — SzD.-nál (1792) *nyelvezés* am. „írás módja: írás- vagy beszéd-éjtés.” — P. Thewrewk József a Beretváltkozó Tükörben 1833 (45 l.) kifigurázza azokat, a kik stílus értelemben használják. — Fog.-nál (1836) am. stylistika. — Ball. (1857) am. sprachstyl, diction.

Nyelvjárás, Faludi 1748. (NySz.). Nála voltaképen *nyelvezjárás*. — SzD. és SI.-nál: locutio, loquela. — A dialectus Gyarmathinál 1794 (Nyelvm.): nyelvmód; „mundart dialect” Márt.-nál (1823) és Tsz. (1835): beszédmód, szóéjtés; Fog. (1836) *nyelvjárás*.

Nyelvművelés, Révai 1787 (Elegy. Vers. 96.). A földművelés analógiájára. — A Debr. Gramm. 1795 (318 l.) hosszasan bizonyít-

gatja a helytelenségét; Szaklányi pedig ugyanazon évben (Magy. Merk. 42. l.) kegyetlenül kifigurázza.

Nyelvőr. Szarvas Gábor 1872. — Volf György németesnek állította (Ny. 1: 15); Szarvas (u. o.) védelmezte, de a régi nyelvből vett analóg példával nem bírta támogatni. — Vö. *csendör, rendör*; ezeket a nép sok felé „csündér, ründér”-nek ejti.

Nyelvtan. — A „grammatica” MA., PF.-nál: „betűkről való tudomány, gramatika”; a Phras.-ban (1750) *szótudomány*; Benyáknál 1780 körül (Ny. 30: 423) *nyelemű*, „mert azt műveli, hogy a nyelv mind írás, mind szóllásképpen tudósan tanultasson meg”; Barczafalvinál 1787 (Szígv.) *nyelveműség*; Gyarmathinál (Nyelv.) 1794-ben: *nyelemester*, ugyanott a grammaticus: *nyelvmaíves, nyelvtanító*; Mártonnál (1803): *nyelvtudomány, nyelvmesterség, nyelvtanító könyv*; SI.-nál (1808): *nyelvkönyv*; Pergernél 1822 (Törv.) *nyelvészeti*; s Kunossnál 1835 (Gyal.) végre *nyelvtan*.

Nyeremény. 1833-ban a budai „asszony-egyesület” a színházban sorsjátékot rendezett száz *nyereménynyel* (Honművész, 605). — Szótárilag először Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): *gewinn, nyereség*; *gewinnst: nyeremény, nyertet*. — Ball.-nál is (1843). — *Nyereményes gewinner, der treffer Ball*. (1857).

Nyerészkedni, Fogarasi 1842 (Jogt. Msz.). Ő csinálta a *speculant-ra* a *nyerész, nyerkém* szót, s ezekből nyomban a *nyerészet, nyerkémlet* főneveket és *nyerészkedik, nyerkémkedik* igéket. — Ma már el sem igen hinnők, hogy a *nyerészkedni* ige így keletkezett. A nép nyelvén: *nyerekedni*.

Nyiladék. Baróti Szabó Dávid 1803 (NySz.). — SI.-nál *rima, hiatus, apertura*. — Ugyancsak SzD.-nál *nyiladozni* (NySz.); Kassainál (Gyök. Szt.) *nyiladni* is.

Nyilatkozat. A régi irodalom nyelvében *nyilatkozás* am. ki-nyílás: „a kapu nyilatkozása” (NySz.). Ezért ütközik meg a Mondolat a *nyilatkozat* mai átvitt értelmén. — *Nyilatkozatvány* Jelenkor (1: 38); *nyilatkozvány* Fog. (1836).

Nyilt szívű, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.).

Nyilvánítani, Sándor István 1808. (SI.). — Első példa a műveltető -ít képzőnek határozóhoz való függesztésére; előbb: *nyilvándgost* (SzD.), noha itt már megvan a *nyilvánodni* (SzD.). — A *nyilvánosít* is divatozott Fog. (1836), a XVIII. század elején támadt

nyilvános (NySz.) tovább képzéseként, gyakran *nyilványos-* és *nyilványosílnak* is írva. Ebből vonták el a *nyilvány*-t Helm. (Berzs. Vers. VIII.), majd főnévül: öffentlichkeit értelmében Tzs. (1835), majd melléknévül: manifestus, apertus Kassai (Gyök. Szt.). — *Nyilvánulni* (Tzs. 1838), *nyilvánulat* (Ball. 1872).

Nyilvános, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál: apertus, patulus, manifestus. Az ilyfajta képzésre első példa volt a *magános* Pázm. (NySz.); a *nyilvános* is már meglehetett a közbeszédben (Vö. NySz.). — SzD. megcsillagozza, a mi azt teszi, hogy még szokatlan. — *Nyilvános, nyilvánosság* eleinte evidens és evidentia is Thezarovich 1812 (Logyka és Phil.); publicitas Fog. (1833); *nyilvánosítani*, publicálni Kúss 1835 (Gyal.).

Nyirettyű, Berezafalvi 1787 (Szigv.): „Hegedűvonó”. Erdélyi szónak mondja; a Tsz. szerint Komárom vidéke is ismeri. Megvolt a régi nyelvben is (Ual. plectrum alatt). — Berezafalvi viszi be az irodalom nyelvébe; a Mondolat meg is rója érte.

Nyírok, Baróti Szabó Dávid 1780 (PM. 2:19) és 1784 (SzD.). — SI.-nál humor, liquor, succus, s népetimológiával hozzáteszi, hogy a *nyírlé* régi neve *nyírok*, a *nyírfác* pedig *nyíroka* volt. — SzD. a nép ajkáról vette.

Nyitány, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): „der Schlüssel z. b. einer position”, de ugyanazon évben Honderű (1:392): *nyitány* a Portici némából. — Fog.-nál (1845): mind a két jelentés. — A Honderűben (u. o. 2:807) *fuldány* am. a zenei „fuga”.

Nyolczad-rét, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „nyolczad-rétben álló könyv (in octavo)”.

Nyomasztani. — A régi nyelvben előbb csakis *nyomvasztani* és utóbb *nyommasztani*. Ugyanígy még SzD.-nál és Márt.-nál is (1807). — *Nyomasztani* először SI.-nál (1808); Fog.-nál (1836) a *nyomaszt* és *nyommaszt* egyenrangú, de Tzs. (1838) *nyommaszt*-nál már visszautal *nyomuszt*-ra.

Nyomat, fn. — Először 1831-ben Imre János gyűjteményében: momentum; *nyomatos*: momentosus. (Phil.). — Bugátnál 1833 (Orv.) am. typus; *nyomatos*: typicus. — Kun. (1834): *nyomat*, druck, pressio; Fog. druck, typus. Ugyanígy Ball. (1890) és itt még *nyomatos*: typisch. — *Lenyomat*: abdruck Tzs. (1838); *különnyomat* egy szótárunkban sincs még meg.

Nyomaték, Versegby 1805 (Tiszt. Magy. 126). Nála voltaképen *nyomadék*. „Momentum in ordine constructionis, *nyomadék*: nachdruck“. (Lex. 296). — SzD.-nál „*nyomadék*: a mit kinyomnak: *nyomadék-kép*. — A *nyomaték* először Bugátnál 1833 (Orv. Szókönyv), de értelme: linthea compressoria. Csak 1846. körül (Ball.) veszi fel a *nyomaték* a „nachdruck“ értelmet. — *Nyomadékos* még 1844-ben is (Ball.). — *Nyomatékos* Ball. (1846). — *Nyomatékosni* CzF. (1867).

Nyomatlyú, Szabó 1848 (Bány.): druckpumpe. A szivattyú (saugpumpe) mintájára. — Ball. nál (1844): *nyomatlyú* a zongora clavis-a; *nyomatlyú* pedig „drücker bei einer flinte“, vagyis a „ravasz“.

Nyomda, Bugát 1830 (Kórtudomány. 24 l.): „a beteges folyamatnak időhőzi viszonyából még egy más fogat is támad, melyet a kórtudósok (pathologus) *nyomdának* (typus) neveznek . . . a betegségnek különböző *nyomdái* vannak“. „Mindennapi *nyomdájá*: typi quotidiani“. (Orv.) Ugyanigy még 1843-ban is (SzH.) és *nyomdátlan*: atypicus“. — Pólya Józsefnél (SzH.) archetypus: *őnyomdájá*. — A *nyomda* mai értelmét a Törv. Szt. 1843. évi kiadásában találom először; ugyanitt *nyomdár*: typographus. — Irhőczy Kovács Lajosnál 1846 (Tiszt. Szt.): egyetemi *könyvnyomda* és typographus már *nyomdász*. — *Könyvnyomda* Honderő 1843 (2: 32); *nyomdászat* Fog. (1848).

Nyomor, Versegby 1805 (Tiszt. Magy. 136). Elvonás a *nyomorából*. — Vö. *gyönyör*.

Nyomás. — A régi irodalom nyelvében, mint a *nyom* főnév származéka, csakis *nyomos* s a jelentése (NySz.): langjährig, dauerhaft. — Mai „wichtig, gewichtig“ értelmében először Faludinál: „*nyomos* okoknak tulajdonítá“ (NySz.). — Ékezet nélkül van még Tzs. (1838), Fog. (1860), Ball. (1864) és csak 1867-ben jegyzi meg CzF., hogy „némellyek *nyomásnak* ejük“. — Ball. (1872) már *nyomás* is, és a még Tzs. (1838)-ban *nyomasítani* ige csak Ball. Telj. Szt.-ban (1873) válik *nyomásítani*-vá, noha már a Hrnők 1844-ben megjegyezte, hogy *nyomos* az, hol *nyom* vestigium találtatik, de nyujtva: *nyomás* már jelent ponderosust. (78 l.)

Nyomozat, Fogarasi (1836): erforschung, inquisition, investigation. — Előbb csak *nyomozás*.

Nyomatvány, Bercsalfalvi 1787 (Szigv.): „Nyomatott dolog, exemplár. Két nyomtatványt (Exemplárt) vettem ebből a könyvből.“ — SzD.-nál „nyomatvány: kötetlen nyomtatás“. — SI.-nál: „typica editio, v. expressum, extritratum.“ — A Debr. Gramm. szerint

„a *-tat, -tet* végezet ellenkezik a *-mány, -mény, -vány, -vény*-nyel s a kettő nem állhat meg egygyütt”. (326). — Verseghy is megrója Fejért az emlékeztelményért. (Lex. 297). A régi nyelvben, úgy látszik, nincs is ilyenekre példa. — Vö. *ültetmény*.

Nyögdécselni, Berzsényi 1811 (Kaz. Lev. 8:328): „Te sok jó szavakat elvetsz s még olyakat is — írja Kazinczynak, mellyek helyett jobbakat adni nem tudsz. . . . *Nyögdécselni, bökdécselni, szökdécselni, döngécselni szép dunai szavak*”. — *Nyögdécsel, gemiscit, lenes gemitus ducit* Kreszn. 1827. — *Nyögdécselni, girren; döngécselni, sumsen* Tzs. (1838).

Nyögdelni, Kazinczy (Pandekt. 5:13). Előbb csak *nyög-dögléni, nyögelleni* (NySz.).

Nyösöröggni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A nép nyelvéből.

Nyugalmazni, Pápay Sámuel 1807 (Veszp. Tiszti Szót.) „Jubilálni vagy egy Magyar szóval *nyugalmazni* is mondhatjuk. *Nyugalmazott, pensionatus*”.

Nyugat, Sándor István 1808 (Told.): *nyugat* occidentalis, occasus; *nyugoti*: occidentalis. A régi nyelvben mindig csak *napnyugoti*. — Vö. *kelet*.

Nyugdíj. A múlt század elei Tiszti szótárakban még *nyugalompénz*; de a *nyugvóhelyet, nyugvónapot* SI. már 1801 előtt *nyughelyre, nyugnapra* rövidítette (Sokféle 7:255. Vö. Mond.) s amazt Berzsényi is használta (Szemere munk. 2:258). — Stettmernél (1833) a *pensio*: *nyugfizetés*; Helmeceznél (Jelenk. 1:38) *nyugpénz* és ebből *nyugpénzes, nyugpénsezni*. A *nyugdíj* Helmeceznél (Jel. 2:60) s a *nyugdíjazás és nyugdíjazott* 1845-ben jelenik meg a Hivatalos Műszótárban. — A *nyugággy, nyugállapot, nyugév, nyughélfő, nyugidő, nyugjel, nyugóra, nyugpad* stb. Tzs. (1838) kipusztultak, de a *nyugdíj* el nem vesz; megőrzi a *nyugdíj-igény és a nyugdíj-szabályzat*.

Nyugta, Nagy János 1845 (Hierolexicon) *quietantia*; *nyugtázni*: *quietare*. — Vagy a *nyugtám, nyugtad, nyugta*, vagy pedig, s mi hihetőbb, a *rita és a Kiss Károlyféle vágta* (l. ezt) szolgált mintául. — Vö. Ny. (25:507).

Nyugtalan, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD. mindköt kiad.). — *Nyugtalanítani* (u. o.). — Előbb: *nyughatatlan*. — A Mondolat rosszulja is. — *Nyugtalankodni* Tzs. (1835).

Nyugtatvány, Helmezy 1816 (Berzs. Vers. VIII.) quietantia: Pukynál 1830 (H. Törv.) már *nyugtatványozni* quietare is. — Előbb menedék-levél, nyugtató-levél, majd nyugtató és nyugtaték, sőt Benyák Bernátnál 1780 körül (Ny. 30:426) *nyugtatvány* is.

Nyujtvány, Bugát 1828 (Bonextud.): „processus, apophysis”.

Nyülékony, Bugát 1828 (Bonextud.): „tractilis, zähe, dehnbar. — Uo. *nyüjtékony*: quod se facile extendi sinit.

Nyülvány, Berezafalvi, 1787. (Szigv. I:77.): „Az ő szép fejér nyakára leágazó *ér-nyülvány*”. — Fog. (1836). már *nyülvány*.

Nyüzsögni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD. 87). — A nép nyelvéből.

O. Ó.

Obon, Erdy János 1835 előtt (Szh. szerint): „est vox studio antiquitatis per J. N. Luczenbacher oblivioni erepta”. — Unczla, két lat Tzs. (1835). — CzF. szerint alkalmazni az „obulus” módosulata. — A NySz. nem ismeri.

Odábbítani, Szabó 1848 (Bány.): auslängen. Nála voltaképen *odábbolni*. — Ugyancz CzF.-nél „odább tesz vagy későbbre halaszt” jelentéssel. — Az *odábbítani*, noha gyakran olvasható, egy szótárunkban sincs meg. — A Tsz.-ban: „*odébbjön* innen az úr”, vagyis „menjen odább”.

Odaitélni. — Adjudicare a régi nyelvben (Phras.) *neki-itélni*. — Úgy látszik, Georch használta az *odaitélni* igét először (Honnyi törv. 1804). A Tiszti Szótárak nyomban elfogadták.

Odázní. — Valamint a régi *idézni* az *ide* helyhatározóból, ez szintűgy az *odá*-ból. — Ball.-nál (1864) még nincs meg. — CzF. 1867-ben azt mondja: „újabbkori szó”. — Ball. (1872) kérdőjellel adja. — Vö. *elodázní*.

Ódon. — Az *újdón* mintájára. — Először Tzs. (1835) találom, még dölt betűkkel szedve, altváterisch: *ódon*, *ódivatos*, *ószabású*. — Altmodisch Fog. (1836). — *Ódondász* l. *újdondász* alatt.

Óhaj. Valamint a *sohaj* (l. ezt) elvonás a *sohajtaniból*, ez is az

okajtani igéből. — Először Nagy János Hierolex.-ban (1845) találom desiderium alatt, azután Hall. (1854).

Okadatolni, Petr. Horvát Lázár 1844 (Honderű 1:33): motiválni. Hozzáteszi: „nyelvünknek meg igen sok új szóra van szüksége s azért szabadságot veszünk magunknak itt-ott egy-egy új faragású kitéttel föllépni. Mai szemlénk négy ily új szót hoz. Az idő majd megrostalandja őket; a rossz elhull, a jó nyelvkincsünk növelésére élni fog”. — Az itt ajánlott négy szó: *dallamadás, ingyész, okadatolni, páholytámla*. — Szógyűjteményben először Ráthnál (1853). — Budenz mesterkelt s erőltetettnek találta s helyette a *megokolni*-t ajánlotta. (M. Nyelvészet, 6:382).

Okirat, Fogarasi 1836 (Szt.): documentum. — Régebben csakis *oklevél*; Fejérnél (1810): „írott vallástétel”, Verseghynél (Lex.). *tanúírás*, Kunossnál (Gyal.) *tanúirat*.

Okmány, Perecsenyi Nagy László 1806. (Ért.): „documentum”. — Ezt akkoriban aligha vette észre valaki, mert ugyanez Érdy (Luczenbacher) Jánosnál *oktatmány*, szó szerint fordítván a *documentumot*. Az *oktatmány* csak a Bach-időben kopott le *okmányra*. Szótárunk közül csak az 1851-ben Ball.-tól kiadott „Legújabb magyar szók” során található először *actenstűek* értelemben. — *Okmányolni, okmányos* Ráth (1853).

Ó-kor, Nagy János 1845 (Hierolex.): ævum antiquum. — Kazinczynál 1815 (Szemere Munk. 3:119) *régi-kor*; Szemere kérdi tőle: nem lehetne-e *rég kort* is mondani. — Kazinczy később *hajdan-kort* írt. — Neveztek *óskornak* is (Maár Bonifác Egyet. Tört. 1853).

Okosulni, Vargyas 1750 (Phras., acuo alatt).

Okozat, Révai 1781. (A mennykő mivoltáról . . .) Jelentése: effectus. — *Okozatos*: pragmaticus, Kunoss 1835 (Gyal.).

Okszerű, Fogarasi 1835 (DMM.): „okszeres, okszerű, rationalis”. — Kunossnál (Gyal.) csakis *okszeres, okszerűség*. — *Okszerűtlen* Fog. (1845), előbb okellenes, okhiányos, sőt oktalan is Kunossnál. — *Okszer* főnév is volt, argumentum értelemben Tzs. (1838).

Oktatni. Ez igehez a régi irodalomban sem a *he*, sem a *ki* igeekötő nem járt (NySz.). — *Beoktatni*, abrichten, p. az ujonezokat (Ball. 1851); *kioktatni*, noha közhasználatú, nincs még szótárban,

Oldat, fn. Fogarasi 1836 (Szt.). Nála „lossprechung, absolu-

tion, ablasse“, tehát a régi *oldozat* (NySz.) értelemben: Irinyi Jánosnál 1840 (Tud. tár 1: 71): „chemische auflösung“. — Bugátnál 1833 (Orv.) solutio: „*olvadék* vagy *olvaszték*“. — A Szh.-ban (317 l.) már ő maga mondja: *old* (solvit) non confundendum cum *olvaszt*, quod „liquefacit“ significat. — *Oldószer*: auflösungsmittel Fog. (1845).

Ollózni. A régi nyelvben csak *ollolni* (NySz.). — SI.-nál megvan ugyan *ollózni*, de az agnellus jelentésű *olló* származékképpen nála az „bárányt elleni“. — Mai értelmében Fog.-nál (1836): „scheren, mit einer Schere schneiden“. — *Kiollózni*, noha közbeszédbeli szó, egy szótárunkban sincs meg.

Olvadék. — Calcepinusnál egy helyen (scoria alatt) megvan ugyan, de a NySz.-ból kimaradt. — SzD. és SI. elevenítik föl: amannál „*olvasztott* valami p. o. zsír, háj“; emennél liquamen, liquor. — *Olvadékony*, zerfiessbar Tzs. (1835); *olvadomány* Ball. (1851). — *Olvatag*, leicht schmelzend, zerfiessend Ball. (1857).

Olvasmány. Barczafalvi 1787 (Szigv.): „Olvadni való dolog. A Szentek életéről írt *olvasmányok*, a Légrendák“. Sem SzD., sem SI. nem fogadja el. — Kunosnál lecture (Gyal.).

Omladék. Baróti Szabó Dávid 1784 és 1792 (SzD.): „döledék, p. o. épület; valamint hulladék p. o. kő“. — Ugyanő nála: *omladni*, *omladozni*, *omlasztani*, *omlítani*. — Egy részök alkalmasint a nép ajkáról. — *Omladvány* Kazinczy 1815 (Erd. lev. 303); *omlatag* Ball. (1857); *omlekony* CzF. (1867).

Ónozat. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): stanno obduction, verzinnung (SI.).

Óraköz. Vargyas 1750 (Phras, subcisivus alatt). — Tzs. (1838).

Orgyilkos. Kunos 1834 (Szófüz. és Gyalulat). — A Veszpr. Tiszt. Szt.-ban *bérgyilkos*; Mártonnál (1803): *orozó gyilkosság*; Horváth Endrénél 1831 (Árpád): *oregyilkos*. — Jelenk. (2: 832) *orozyilkosság*. — Valószínűleg az *orgazda* mintájára. — *Ordílat*, raubthier, orkulcs SI.; *orevadász* Tzs. (1835).

Orrmány. Márton József 1811 (Szt.): „*örmány*. 1. der Schnabel am Schlitten, 2. der Rüssel des Elephanten“. — Ugyanő nála 1799-ben, 1803-ban rüssel: *orny*; 1807-ben *orny*: schnabel, rüssel; 1823-ban már az *orny* elmarad és rüssel csakis *orrozat*, *orrmány*. — Úgy látszik mind az *orny*, mind az *orrmány* népies szó Vö. Kassai (4: 41). — A Ny. (4: 433) rosszallotta.

Országász, Fogarasi 1833 (DM.): politicus: *országászat*: politica. — **Országglár**: minister Kunoss 1834 (Szf.). — **Országultság**, civilisatio Fog. (1848). — **Országglász**, *országglászat*, politicus Ráth (1853). — Úgy látszik, ezeket jobbaknak gondolták 1853-ban, mint a húsz év előttieket.

Országismert: *slatvitsch (latvany) 1841*.
Országnagy, Pethe 1813 (Kaz. Lev. 10:475): pair. Vö. Ball.

Orvoslat, Stettner 1832 (Törv. Mszt.): remedium; *jogorvoslat* (u. o.); *pörorvoslat* Fog. (1833). — Előbb csakis *orvoslás*.

Ósdi. Az 1848 előtti liberális-pártiak a conservativokat *maradiaknak*, *ósdinak* gúnyolták. Egész 1867-ig (CzF.) nincs meg egy szótárban sem. — Ball. (1872) és (Telj. Szt.) kérdőjellel közlik, pedig a képzése egészen szabályos.

Ostrom-állapot. A „belagerungszustand” Fog.-nál (1845): *harcsállapot* s 1851-ben (Ball.) *ostrom-állapot*.

Ostromzár, Helmezy 1832 (Jelenkor 1:40): blockadestand. — Márt. (1803) és Tzs. (1835) blockade: megszállás, körülfogás. — Tzs. (1838) már megvan.

Ó-szer, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD. I. és II.). „Régi, háji-báji, kopott, vásott, avitt, viseltes, ótska szerszám, portéka, holmi egygetmás. *Ó-szeres*: ó-szer áruló. Menj az ó-szer- vagy ó-szeres piactra”. — A szibvásárt Kolozsvárt *ó-szer*-nek nevezik Ny. (27:571).

Oszlopszat, Gr. Dessewffy József 1817. (Bártl. lev. 70). Nála „portiques”. — Társ. (2:233): colonnade; Fog. 1836. säulenwerk.

Oszolni. — *Fel* igekötővel a régi nyelvben ismeretlen. — Még Kreszn.-nél sincs meg, noha már Mártonnál (1807): zerfallen, sich theilen. — *Feloszlatni* is Márt.-nál (1803) először.

Osztag, Fogarasi 1845 (Szt.): division: az erdészethen unterabtheilung, section Ball. (1872).

Osztakozni. Egy szótárunkban sincs meg. A Nyr. (4:56)-ben találom először; „az idegenszerű, németes „osztom az előttem szólónak nézetét” helyes magyarosan így hangzik: *osztózom* vagy *osztakozom* az előttem szóló nézetében”.

Osztalék. Alig van szó, mely annyi értelemváltozáson ment volna át, mint ez. Benkő Józsefnél 1785 (Erd. ol. nemz. 14) am. divisio a katonaságnál; a Nemzeti Szinjátszó Társaság Tudósításában (Pest, 1795,

Pünkösöd havának 10-ik napján *páholyt*, Gyarmathinál 1799 (Affin. 320) überrest-et, osztályi maradékot, Pápaynál (Veszpr. Tsz.) rubricát jelent, és Helmeccy óta (Jelenk. 1832. (1:7.) és Társalkodó II:122) *dividendát*, a mit némelyek még utóbb (Fog. 1836) *osztadéknak* is neveztek. — Ma már *felülosztalék* is olvasható a hírlapokban.

Osztályozni, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. m. Tiszti Szót.): „classificare: külön rendbe, osztályba szedni, *elosztályozni*”. — *Osztályozat*, classificatio Jel. (2:162): *osztályzat* Kunoss (1834).

Osztrák. Az „östreich” népies módosulata, vagy az austriacus rövidítése (V8. Osztris); előbb „ausztriai”. A Mondolat idejében, e mellett még az „oszttyák”-ot is próbálták. — Márton szótára még 1823-ban sem ismeri. — Fog. (1836).

Otthonos, Faludi 1748 (NySz.). — Egyenest az *otthon*-ból továbbképezve; mert a *honos*, *meghonosodni* sokkal későbbiek (SzD.); *honosít* (Jelenk. 1:2): *honosítvány* (Fog. 1833); *honosulni* (Tzs. 1838).

Ovadék, Széchenyi 1831 (Törv. szerint): praeservativum. — Fogarasi 1836 (Szt.): cautel; Bar. Vm. (1807): *ovalom*. — Ugyancsak Fog. (1845) *ocaték*: cautel, vorsicht, vorbehalt; *ocatékos*: vorsichtig, bedachtsam. — Az *ovadék* cautio értelme CzF. (1867).

Óvakodni. A régi irodalom nyelvében, sőt még SzD., SI., Kreszn.-nél is csak *óvni magát*. — *Óvakodni* Kunoss 1834 (Szt.), Tzs. (1835) és Kassai (Gyök. Szt.). — A nép nyelvéből?

Óvatos, Helmeccy 1832 (Jelenk. 1:147): *óvatosság*, behutsamkeit. — Ezt megelőzte: *óval*, cautela 1831 (Phil.) és cautio 1832 (Stettner); ez utóbbtól van *ovalolni* is: cavere. — Fog.-nál (1845) *ovatos*: der protestat a váltójogban.

Óvoda, Fogarasi 1848 (Szt.). Nála voltaképen *óvda*; 1845-ben (Honderfi 2:474) *kisdedóda* is; de már 1851-ben (Ball.) *kisded-óvoda*. V8. *kisded-óvó*.

Övszer, Kunoss 1835 (Gyal.): praeservativum. — Fog. (1836) *óvósszer*, *óvszer*: praeservativummal. — *Övintézkedés*, noha gyakran olvashatjuk még most is, egy szótárban sincs meg.

Ö, ö.

Öblözni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „*megöblözni*, *kiöblözni* vmit”: *sinuosum facere, concavare* (Kreszn.). — *Öblözet*, *einziehung der Säulen* Told. Mszt. (1858); *höhlung* Ball. (1864). — A Tsz.-ban *öblöz*: *erösen süt a nap, a kályha*.

Öleb, Fáy András 1818. (Friss bokr. G.) — 1803-ban *ölebi kulya*, de már Mártonnál 1823-ban: *öleb*. — A „*schooohund*” fordítása.

Ödöngeni, Baróti Szabó Dávid (SL 460 tanúsága szerint). Nála am. *dölöngeni*. — A Mondolat rosszalja, pedig a nép nyelvéből van véve. Vö. Tsz.

Öltöny. Klóször SL-nál *öltöny*: „*indumentum, vestis, vestitus, amictus*”. — Bizonyosan a *köpcönyeg* mintájára. — Fog.-nál *öltöny* és *öltönyeg*, valamint ugyanez sak nála *köpcöny* és *köpcönyeg*. — Kunossnál (Gyal. 1835) a „*kaftán*” magyar neve: *öltény*. — A Törv. Szt. Kölcseynek tulajdonítja az *amictus* cikkben; Kiss Károlynál még 1843-ban is (Hadi Msz.): *überrock*. — A Honderű szerint 1844-ben volt a hatvani-utczában egy magyar szabó, ki a czimtábláján magát „*nemzeti öltönyész*”-nek nevezte (2:145).

Öltöszék, Fogarasi 1846 (Szt.): „*costume, toilette*”. — Megvan már a Honderűben (1843, 1:39) is.

Öltözködni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A nép nyelvéből. — A régi irodalomban: *öltözödni*, a *vetkeződni* párjaként.

Ömlengés, Kazinczy 1816 (Munk. 9:118). „*Szabad ömlengést ad phantaisiejének*”. Vö. *dereng*.

Ömleni, Kazinczy 1793. — „*Az Istenek atyja intett, s élet ömlött a porba*” (Param. 43). „*Zengzetekre ömlődözve énekle most*” (Uo. 39). „*Térdre ömlött előtte*” (Marm. 1:91). — Simonyi (Ny. 10:226) szerint előbb nem fordul elő. — *Kiömleni* Kunoss 1834 (Szf.): *elömleni* Tsz. (1835). A műnyelvbe Kovács Mihály vezette be először: *megömlés fusio*. (Chem. 1:45 és 2:201): „*Nem élhettem az őt verbummal, mert ez activum, nekem pedig neutrum verbum kellett*”. — SL-nál *ömlöd*, *ömlaszt* am. *omlad*, *omlaszt*; Szabónál 1848 (Bány.) *ömlasztani* *aufschliessen*. Ma pedig amaz *strömen*, *giessen*, *cmez* *schmelzen* Ball. (1896). — *Ömlodezni* SL-nál am. *omladozni*; Kunossnál 1834 (Szf.) *sich ergiessen*, *strömen*.

Ömleteg. Szemeré. Kazinczy bizonyysága szerint (Pandekt. 5:11), am. sturzbach. Egy szótárunkba sem került bele; kiölte a *zuhatag*. — Aranynál: „a tej változzék *ömleteg* önná”. (Elveszett alkotmány, 1. ének).

Ön. Széchenyi 1833. — CzF. (6:3) bizonyysága szerint Széchenyi vala az, „ki a megszólításban is merész újítással állott elő. T. i. az utóbbi időkben a *maga* czimezés is nagyon divatossa lett a népnél, mely, ha nem maga szőrű emberrel van dolga, de még sem tekintettel, vagy nagyságossal stb., azt *maga* szóval tiszteli meg. Nagyobb polgári állásban levők némely alattok vagy náloknál alantabb állókat szintén magasztuk. Ezt sem lehetett általánosán czimezési szóvá tenni. Igen, de azt mondá Széchenyi: *maga* és *ön* némileg együvé tartozó szók (vö. magadicsérés, öndicséret, magahitt, önhitt, magaszeretet, önszeretet stb.), miért ne lehetne az utóbbit is, mint az elsőt, önállóság használni? Tehát legyen *ön* a megszólító általános czim: rövid is (mint a you, vous, sie), nincsen is egy vagy más értelemben elkoptatva”. És lön!

Ön. Szóösszetételekre a régi nyelv az *ön*-t nem használta fel. (Vö. NySz. Szómutató); SzD. és SI.-nál sincsenek ilyenek, noha már 1791-ben Bárány Pöternél (Ny. 10:309) *önismeret* s *önszeretlet* (előbb magaismeret és magaszeretet); Barany. Tiszti szótárában (1807) *önfertőztetés*, *onania* (SI.-nál: *magufertőztetés*); *öngyilkosság*, *autochiria* és *önhaszon*, *interessentia*. — Utóbb Verseghynél (Lex.) *önurejűség*, *öntehetség*: — Imrónél (Phil. Műsz.): *önuralkodás*, *önmozgony*, *önharcz*, *öncélsé*, *önistenítés*. — Berzsényinél *öntörvényű* s *öntudva*. — Kunossnál (1834): *önfejű*; Fog. (1836) szótárában: *önhatalmú*, *önigazság*, *önlemondás*, *önfenntartás*, *önélgüllség*, *önhangzó*, *öndicséret*, *önvédelem*; — Tud. Társ. Zsebsz. (1838) *önakarát*, *önbizodalom*, *önéletírás*, *önérő*, *önjogú*, *önmegtagadás*, *önmegtartóztatás*. — Fog. (1845): *önéletrajz*; — Ball. (1857): *önámtás*, *önkormányzat*, *önuralom*, *önörd*; — Ball. (1864): *önteltség*; — CzF. (1867): *önképző*, *öntetszelgés*; Ball. (1872): *önfelelt*; — Ball. (1881): *önmegély*; — Ball. (1890): *önérdek*, *önkezelés*, *önműködő*, *önrendelkezés* stb. stb.

Önállás. Széchenyi 1831 (Vö. XVII.). — *Önálló* Stettner 1832 (Törv.). A selbständig szolgál fordítása. — *Önállóság* Bugát (1833). — Kunoss (1835) *önállásúval* akarta kiszorítani. — *Önállósítani* Kiss M. (1844); *önállótlan* Ball. (1857).

Önbecs. Kazinczy (Vö. Ny. 4:456). — Szótárilag Fog. (1845).

Önbírálat, Berzsenyi (Phil.): „conscientia sui moralis“. — Egy szótárunkban sincs meg.

Önértet, Kazinczy (Vö. Ny. 4:456). — A Phil. Szt. Berzsenyiből idézi: conscientia jelentéssel. — Náluk voltaképen *önerzés*, de már Kunoss (1834) *önértet*. — *Önértetes* Ball. (1890).

Önhittség, Döbrentei (Phil. szerint): praedidentia. — A régi irodalomban: *magachittség*, *magahittség*.

Önkéntes, Barczafalvi 1787 (Szigv.): „spontaneus“. — Erre a mintára készült a *földszíntes*, *vízszíntes*, *szeríntes*, *együttes* stb.

Önkény. Elvonás a régi *önkénjén*, *önkényén* (NySz.) igehatározókból. Megvan már Versegheynél (Lex. 427 l.) és Márt.-nál (1823) s ugyanitt *önkényes* is: Kunoss (1834): *önkényleg*; Tzs. (1835): *önkénytelen*. — Vö. Ny. (29:36).

Önkívület. E sokat és méltán hibáztatott szó keletkezése a Phil. szótárbeli adatokon nyomról nyomra követhető. Etasis: *magán kívül létel*, *magánkülvülettél*, *önkivüllet*, *önkivület* CzF. (1867).

Öntemény, Geleji Katona István 1845. Imre Sándor tanúsága szerint (Ny. Ért. I. 7:92). — A NySz.-ból kimaradt. — SI. szerint *öntemény* hajdan *öltemény* am. fusile. (Told. 1808). — *Öntevény*: guss Kazinczy 1815 (Erd. lev. 114). *Öntevény*, guss, abguss (Tzs. 1835). — *Öntevényezni* (pénzverési műszó): versetzen, vermischen Ball. (1890). — *Öntelek* Fog. (1836). — *Fősz-öntet*, gypsabguss Rómer Flórisnál 1871 (Archaeol. Ért. 161).

Öntöde, Királyföldi 1846 (Szt.). — *Vasöntöde*, *vasöntészet* Szabó 1848 (Bány.)

Öntudat, Verseghegy 1820 (Lex. 35): selbthewusstseyn és Berzsenyi (Phil.): „conscientia sui“. — Náluk voltaképen *öntudás*, de már Széchenyinnél (Vil. 263): *öntudat*. — Tzs. (1835) bewusstlos: *öntudatlan*. — *Öntudatos*, selbthewusst Fog. (1848).

Önzés, **önző**, Berzsenyi (Phil. Műsz.). — Nála voltaképen *önnönzés*, *önnönző*. — Fogarasinál 1833 (Műszókönyv) még így, de már 1835-ben (a II. kiadásban) *önsés*, *önző*, úgy hogy az elrövidülést 1834-re tehetjük. — Benyáknál: *önnenség* (l. ezt); Bar. Vm. Tsz.-ban: *önködés*; Versegheynél (Lex.) *önség*, *önnönség*; Kunossnál (Gyal.), *önös*, *önnönös*; Dossewffynél (Bátf. Lev. 76) *magamonság*; Imrcnél: *énzés*, *énkedés*; Fog. (1836) *önleges*. — Barczafalvinál (Tud. magy. 8): *önnözet*,

individuum. — *Őnzetlen* Tzs. (1835): sőt itt az utólagosan megszerkesztett alapige *őnzeni* is megvan: *selbstsüchtig sein, handeln*.

Őr, Baróti Szabó Dávid 1784. (Kisd. Szt.). — A régi nyelv, az Árpádok korában, jól ismerte (NySz.): azután, mint önálló szó kihalt s a nép nyelvében csak egyes összetételekben, *őrállás*, *őrfa* maradt meg. Baróti elevenítette föl s a költők: Csokonai, Horvát E., Kisfaludy S., Virág újra divatba hozták. (Vö. Berzsenyi Versei 1816. X. és XI.), s a szóösszetételekben mind előtagul, mind utótagul gyakran fölhasználták, a „custos” s a „schutz” lefordítására.

Őr-. — Már SL-nál: *őrangyal*, *őrhalom*, *őrház*, *őrhely*, *őrsereg*, *őrtorony*; Berzsenyinél: *őrszem*; Helmecczynél; Jelenkor (2:480) *őrvonal* (cordon); — *őrszemle*, *őrtűz* Fog. (1836); — *őrgróf* (Tzs. 1838): *őrkanonok*, *őrpapancsnok* Fog. (1845); *őrdjárdó*, *patrouille* Fog. (1836), ma inkább *őrdjárdó* (Ball. 1872).

Őregíteni. Ez ige élt már a codexek korában „vergrössern, vermehren” jelentésben; később kihalt, kiöli az *őregbű*. Még Márton szótárainak régebb kiadásában sincs meg. — Baróti Szabó Dávid és Sándor István hozzák újra forgalomba. Amannál *őregedem*, *őregszem*, *őregülök* már a mai értelmében; emennél is *őregedni*, *őregülni* senescere vel grandescere; *őregíteni* senem facere. Azelőtt *vénülni*, *vénülni*, *megaggulni*-nak mondták.

Őrjöng. Kazinczy 1815 (Ny. 3:134). *Őrjöngés*: raserei. — A régi *őrdül* (NySz.) és a SL-nál levő, alkalmasiint népies *őrdög* (hollyong, mint az őrdült) egybevegyítése. — A Mondolat rosszalja.

Őrködni. Nemesak a régi irodalomban, de még SzD., SL., Márt., Kreszn.-nél sincs meg. Megelégedtek „a strázsálni, vigyázni, virrasztani, gondoskodni” igékkel. — Először Kunossnál (Gyal. 1835) „strázsál: *őröz*, *örködik*; azután Fog. (1836).

Őrlemény, Geleji Katona István 1645 (NySz.). — SzD.-nél: „örlemi való”.

Őrmester, Sándor István 1803. (Magy. Könyvesház): *Strázsamester*. — Kovács Mihálynál (Chem. 1:177) *vigiliarum magister*, így indokolva: strázsá tót szó, azért hagytam el: ellenben pedig *Őr* a legrégebb magyar szó. — Jó volna tehát ez is: *őrség*: besatzung, praesidium.

Őrnagy. Kovács Mihály 1809. (Szemere Munk. 3:18):

„főstrázsa-mester dokt. Kovács szerint: *örnagy*“. — Egy 1327-iki oklevélben: „capitaneus speculatorum, quem vulgariter eor *nagyság*“ áll ugyan (Ny. 1:86), de erről Dr. Kovácsnak nem lehetett tudomása.

Örökíteni. A régi nyelvben am. „örégkíteni“, vagy pedig a mai „örökölni“. — Mai „verewigen“ jelentésében Mártonnál (Szt. 1799): *örökíteni, megörökíteni*. — *Átörökíteni* (vererben) csakis Sim. B. (1899), noha Ny. (1:141) megírta; *előörökíteni* (u. az) Ball. (1854).

Örökölni. A Bécsi Cod.-ben megvan az *öröklet* fn., tehát meg kellett lennie az *örököl* igének is. De azután, úgy látszik, kibált, mert a „haereditare“ még a XIX. sz. elején is mindig csak *örökösödni*, vagy „örökségül nyerni“ (Márt. és Törv.). — Sándor István eleveníti föl megint 1808 (SL). — *Öröklet*, haereditatio, successio Fog. 1835 (DM.). — *Örökletes*, haereditarius Bugát 1833 (Orv.). — E két utóbbi egy újabb szótárunkban sincs meg. — *Öröklődni* sincs meg, csakis az *át* igekötővel, Ball. (1890). — *Öröklő* levél-befejezéseknél és Vörösmartynál (2:327) annyit is tesz, mint öröklékértartó.

Örömlihető, Fáy András (Ball. Telj. Szt. szerint) e helyett: *örömtől lihető*. — Erre a mintára lett *örömtias* (l. -ittas), *örömpesze*, stb. — A legutóbbi, noha közkeletű, egy szótárunkban sincs meg.

Örömtelen, Holosovszki 1808 (Róz. titk. 82. l.): freudenleer, freudenlos Tzs. (1835).

Örs, Kiss Károly 1843 (Hadi Mszt.): „posten (nämlich der zu bewachende platz)“. — *Örs* nevű helységeknek, vagy talán éppen *Örs* vezérnek köszönhetjük e szavunkat. Vö. *Előd*.

Örség, Helmeczy 1832 (Jelenk. 70): besatzung. — Ma „wache“ és „posten“ is Ball. (1890). — Vasvármegye egyik járása is. — Vö. *ör*.

Örszer, Sándor István 1801. (Sokféle 7:32): „amuletum“. Vö. Ball. (1881).

Örület, örülség. Amaz Sándor Istvánnál 1808 (Told.): emez Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — *Örületes* (Phil. 113) egy mai szótárunkban sincs meg, noha gyakran olvaszuk hírlapjainkban. — Figyelemre méltó, hogy a régi nyelv csakis az *örjül* alakot (NySz.) ismerte.

Örvendíteni, Zrínyi Miklós (NySz.). — Úgy látszik, ő maga csinálta e szót. Sem a nép nyelvében, sem az irodalomban kivüle nincs meg.

Örsemény, Fogarasi 1842 (Jagt. Msz.): depositum. — *Örsemény* alakban megvolt már Georchnél 1804-ben (Törv. Szt.).

Ös- A régi irodalom e szót összetételekre nem alkalmazta. — Az első példákat Tzs. (1835 és 1838) találom: *öserdő, ösfog, öslakos, ösnyelv, öspróba, ösvilág*; Fog. (1845) *öskor*; CzF.-nál (1867) *ösállat, ösállapot, ösercseleti, ösforrás, ösképződmény, összokás*; — Ball. (1890): *ösnyomlatvány, östermelő* stb. Legnagyobb részük a német *ur-* utánzata.

Össze, Magy. Hirn. 1786 (Vö. Ny. 30:290). — Kresznerics a Szótára bevezetésében ezt írja: „igen hajlandó vagyok arra, hogy így írjuk *ösze* és nem *öszre*. Megvallom, első tett engem erre figyelmeztetett Mlgoz Zsolnai Dávid, veszprémi volt prépost, ki 1806. ápr. 16-án Bécsben engem is meglátogatván, beszédközben előhozta ezt is, és hogy ő ugyancz javasolta volna Veszprémben is azoknak, kik akkor a Tiszti Szótár kidolgozásában munkálkodtak. Ugyanezt ajánlja az analogia is; így mondjuk: *vissza* és nem *tiszva, messze* és nem *menzve*“. — **Összítés**: collectio 1831. (Phil.).

Összefüggés, Fejér 1810. (Logica, 14): Zusammenhang. — A régi nyelvben ismeretlen.

Összeg, Fogarasi 1833. (DMM. XV.). Tzs. még 1838-ban sem fogadja be. Más értelemben előfordul az *öszveg* szó már 1807-ban öszis: „lény-öszveg, sugaröszveg, focus in speculo caustico“. (Baranya Vármegyei Tiszti Szótár). — **Összegezni** (summiren) Ball. (1857).

Összeség, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): summa. — Nála voltaképen *ösveség*. — Nevezetes, hogy a régi irodalomban csakis a ragos alak: *öszveséggel* fordul elő. — U. o.; *öszveségen*.

Összesíteni, Fejér 1810 (Lex. 81 szorint). — Nála *öszvesíteni*: componere s erre Verseghy megjegyzi, hogy az *öszves* adjectivum szokatlan és így igét belőle formálni nem lehet. Az *öszvesítés*, ha helyes és szokott volna, csak annyit tehetne, mint summatio. — A Jelenkorban (1832, 59 l.) am. combinatio.

Összeszedni magát, Kazinczy 1814 (Pandekt. 6 köt.): „ich sammle mich“. — Határozottan magáénak vallja.

Összhang, Bárány Péter 1791. (Ny. 10:308) SzD. hozzáfűzi a maig is fenmaradt nép-etimológiás magyarázatot: „valamint *ösz-cér, öszvér*“. — Innen *összhangzani* (Phil. 1831). Erre a mintára készült utóbb: *össznér* Kreszn. (1827): *öszszó* (Tzs. 1838), *öszkép, öszszpontozni* (Ball. 1857); *összállam, összhírodalom, öszszpontozni*

CzF. (1867) stb. — Az *őszvér* szó legrégibb alakja: *ezpér* Vö. Szamota, Schlágli m. szójegyzék (62 l.) és Munkácsi. Árja elemek (510 l.).

Ősz-elő, őszhó, ősz-utó, Kunoss 1835 (Gyal.): szeptember, október, november.

Őszinte. A régi irodalom nyelvében am. simpliciter, nem pedig aufrichtig. (NySz. SzD.). A Mondolat meg is titkózik a simplex, candidus jelentésen Vö. Ny. (29:36.).

Ősztöndíj. A veszprémi Tiszti szótárban *őszlönpénz*, Kunossnál *segédpénz*, a Társalkodóban (1835:376) *díjpénz*. Az első és utolsóból forrt össze az *ősztöndíj*; megvan már Tsz. -ban (1835); *ősztöndíjas* (U o. 1838).

Őszveledni, őszvolíteni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Őszve-cgyeledni, egyelíteni. — *Őszvellet*: synthesis. Ez utóbbi szó, „betrag, complex” értelemben *őszletre* rövidülve Fog. (1845); *őszletesni* CzF. (1867).

Ötlet, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála objectum, ugyanígy SL-nál, de már 1831-ben (Phil. Msz.) incidentia és Helme-czynél (Társ. 1:19), továbbá Kunossnál (Szf. 1834): einfall. *Ötletes* Kunossnál (Gyal.) incidentalis, Ball-nál (1872) „voller einfälle”. — *Ötlemény*, Barczafalvi 1815 (Szemere Följegyz. közt, 1:257): „quidquid se mihi objicit, adeoque objectum”. — Fog.-nál (1838) *ötlemény*: gegenstand, einfall. — Az *ötlet* előbbi „incidentia” jelentése ma is megvan a „valaminek *ötletéből*” kifejezésben.

Ötvény, Bugát 1836. (Tscharn. Term. tud. 445). — „Legirung: érez-egyveleg, *ötvény*” s hozzáteszi: „ab *ötvös*”. — A Szóhalmazban (331) határozottan magáénak vallja. — A szó különben régi (NySz.), csak a mai értelem s a hibás etimologia van tőle. — Az *ötvös*-ből elvont *öte*-nek egy másik továbbképzése: *ötvöz* és *ötvözet*, ugyancsak „legiren” értelemben már 1846 (Ball.).

Őzönlöni, Faludi 1748 (NySz.). — Nála voltaképen *özönözni* diluvio, inundo: „sebes sírással őzönözte mind a két szemét”. — Mai alakjában *özönlik* Kazinczy 1814 (Pandekt. 6.) és Szemere Följegyz. (2:63); *özönlet* Fog. 1836. — A *vízözön* és *özönvíz* váltakozó használatára Versegby (Lex. 142) ezt jegyzi meg: „Az *özönvíz*, mely-lyel már Pázmán is élt, a szavak összevetvéscünk reguláit sérti. Egyet tesz e vallyon a szobaleány és a leányszoba? a húsló és a lóhús? a színbor és a borszín? a vakmerő és a merő vak?”

Özvegyülni, Sándor István 1808 (Told.): viduari. — *Megözvegyülni* Kreszn. (1827). — Gvadányinál *megözvegyedni* (NySz.); előbb csakis „özvegységre jutni” (Márt.).

P.

Padlat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Ugyanott: *padolat*, *padozat* is. — *Pudlózat*, Kunoss 1834 (Szf.).

Páholy, Helmeeczy 1833 (Jelenk. 2: 210 és 564): „színerkély, loge — páholy”. Ugyancsak 1833-ból (Homműv. 31. l.). — Bayer József szíves közlése szerint a loge: 1792-ben *osztat*, 1795-ben *osztalék*, azután lo'si, lozsi, logé (még 1821-ben is). A Nemzeti Színház első színlapján 1837-ben: *páholy* s az 1838-i Színházi Zsebkönyvben *páholygúló*. — *Páhó* a nép nyelvén am. eszű, magazin. (CzF. és Tsz.).

Pálmázn, Gyöngyösi 1833 (Kem. Ján. 564): „pálmával jutalmaz, koronáz”. Vö. Ny. (27: 251).

Pályadíj. E szót a löversenyeknek köszönjük. Míg az Akadémián eleinte *jutalmakat*, a Pesti löversenyek alapítói mindjárt kezdetül fogva (1827) *pályadíjakat* tűztek ki (Társ. 2: 197). — *Pályamunka*, M. tud. társ. Jegyzőkönyvei 1832-ből; azelőtt: *jutalomírás* Márt. (1807). — *Pályakérdés* a szótárak közül először Fog.-nál (1848); azelőtt *jutalomkérdés* Márt. (1807). — *Pályatér* Kunoss (1834).

Pályaház, pályaudvar, L. indóház.

Pályairás, Kazinczy (Pamlekt. 5: 14). Mások „jutalomírás”-nak nevezték, a „preisschrift”-et szó szerint fordítva.

Pályatárs, Helmeeczy 1833 (Jelenkor 1: 6). — Berufsgenoss amtsagenoss, kampfgenos Fog. 1845.

Pályázat, Sándor István 1808 (Told.): „pályafutás, pályázat, stadii decursio, curriculum”. — Még Fog.-nál (1836) am. wettrennen, carrousel; de már Tzs. (1838) „concurriren um einen Preis” is; u. o. *pályázó*: wettrenner és concurrent.

Pamlag, Barczafalvi 1787 (Szigv. II. Szótár): „Házban való Kanapé. Üljön le ide a' Pamlagra, a Kanapéra”. A gyepből való kanapé pedig: *gyepleg*. Látni ebből, hogy az első szótag a *pamut*

megesonkítása: a második szótagot sokszor alkalmazta képző gyanánt, minden rend és szabály nélkül: *holtallag*, kriptá; *laplag*, egy árkus papiros; *párüllag*, atmosphaera; *űszkeleg*; tűzokádó hegy. — Kazinczy (Szemere Munk. 3: 120) s Berzsenyi, Kisfaludy S. (II. o. 2: 258) elfogadták s használták. Így vált közkeletivé.

Panaszolni. — A régi irodalomban sem a *be*-, sem az *el*-ige-kötő nem járult hozzá. (NySz.). Még Kreszn.-nél sincsenek meg. — Amasz Tzs. (1835), ez Tzs. (1838).

Pangani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „hijába állva romolni; az étel *elpangott*“. — A nép nyelvéből véve. — SI. csak SzD.-ből idézi. — Fog. (1836): „stockt, steht still.“

Papír. A régi nyelvben *papiros*. — A németes alak Bugátnál 1828 (Benczud.): *papírlemez*, és Tzs. (1835): *papierbaum*, *papírfa* és *papierstande*, *papírpalka*. Ebből azt következtetem, hogy a *papír* szó valami botanikai értekezésben látott először napvilágot. — Egy-magában Bugátnál (Tsch. 1836) már sok helyen előfordul. — Tzs. (1838) még így *papír*, lásd *papiros*.

Paprika, Csapó József 1775 (Új füveskert). A nép nyelvéből véve. — Eredetét I. Ny. (22: 44). — Hazai kéziratban már 1758. Ny. (27: 31). — Előbb törökbors.

Para, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „az háló széllyére aggatott s a víz színén lebegő könnyű fa“. — *lunen parafa, quercus suber* SI.

Parancs. Megvan már C., MA., PP.-nál, de a régi irodalom nem élt vele. Szemere (Munk. 2: 528) följegyzése szerint Dugonics Kazinczy, Kisfaludy Sándor elevenítették föl. SzD. 1792-ben (Kisd. Szt.) megcsillagozza. — Elvonás a *parancsol* igéből. Dugonics így adja okát: „Régi magyar szó a *Parancs*. Elveszett, de nem veszett el a *parancsol*. A mit a régiek így mondtak: „ez a mái *parancs*, a mostaniak így mondgyák:“ ez a mái *parancsolat*. Ha *abroncsol* az *abroncsból*, úgy a *parancsol* *parancsból*“. (Jólánka 150). — *Parancsszó* (a mái vezényszó) Társalk. 1833 (276). — *Parancsozni* (commandiren) uo.

Parancsnok, Helmecczy 1832 (Jelenk. 1: 781, 792): *commandant* (Phil.), *imperator*. — Fogarasi a dictatort *parancsárnak* akarta nevezni, a „kulcsár“ mintájára (1833). — *Parancsnokolni* még egy kézi szótárban sincs meg, noha gyakran hallani,

Parány, Földi 1801. (Term. hist. 428): *monas*, „Tsupa szem-

mel láthatatlan, eggy pontnyi féreg. — Varga Mártonnál (Term. 1: X): *molecula*. — De már Imrénél 1831 (Phil.) *atomus*. — Elvonás a *parányi* mn.-ból. — Az *atomus* Szilasyánál: *lét-elem* (Phil.).

Páratlan, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD. 57). — Nála csakis *impar*: SI.-nál már *unicus is*. — Vö. *páros*.

Párbaj, Zalamegye Tiszti Szótára (1807): *duellum*; *párbajt* *víni*: *duellare*. — *Párbajsegéd* CzF. (1870), azelőtt: *bajtanú*, *viadaltanú*, *bajsegéd* Ball. (1854). — *Párbajozni* Ball. (1890).

Párbeszéd, Helmecezy 1833 (Társ. 308). — Ball. (1843): *dialog*.

Párhuzamos, Pethe 1812 (Mathesis, 439). Nála voltaképen *párhuzamos*, *párhuzamosan*, *párhuzamoszni*. — A régi *huzamos* (*continuus*) szó szerencsés felhasználása: nála ugyanígy *parallelipedum*: *párlapos*, a mit *párlapra* rövidítettek (Ball. 1854). — A *béthuzam* már Bugátnál 1833 (Örv. Szk.): *huzam*, *párhuzam* Kunossnál 1835 (Gyal.); ugyanígy *léghuzam* (Fog. 1836) és *légeonat* 1835-ben (Gyal.).

Párkányzat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „*pártázat*, *övedzet*”.

Párologni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Ugyanott: *kipárologni*. — A régi nyelvben *párállik*, *kipárállik*. — Az újabb alak a *pírol* (*scrfervacio*) népies továbbképzése, a *gőzölög* mintájára.

Páros, Pethe 1812 (Math.): „*par*, *impar*”. Előbb *páros* csakis *compar*, *junctus*, *socium habens* (NySz.): *par*, *impar* pedig csakis *feles*, *feletlen* (NySz.).

Párosítani, Vargyas 1750 (Phras. socio alatt). — SI.-nál: *conjungere*, *copulare*, *consociare*. — *Megpárosodni* Faludi (NySz.). — *Párosolni* Tzs. (1835). — Gvadányinál: *párodás* (NySz.).

Pártatlan, Sándor István 1808. (Told.): *medius*, *neutrius partis*, a *partium studio alienus*. — Az *unparteilich* fordítása.

Pártfogolni, Helmecezy (Törv. Műsz.). *Clieus*: *pártfogott*: ugyanez Desselwffynél (Bártfal Levelek: 14) *pártfogott*. — Kunossnál 1834 (Szf.) *pártfogolni*: *patrocinari*, in *schutz* nehmen. — Vö. Ny. (4: 491 és 20: 196).

Pártítani, **pártulni**, Sándor István 1808 (Told.): in *partem* *seducere*, *factioni* *adjungere*: in *partem* *secedere*, *parti sive factioni* *accedere*. — *Elpártítani* SzD. (1792).

Pártolni. A régi nyelvben: *seditionem moveo, conspiro* MA.: *pártolás*: *aufbruch, aufstand* PP. — Ugyanigy még SzD.-nál, sőt még Kreszn.-nél is. — Mai értelme Puky Károlynál (Törv. Szt. 1830) és Fog.-nál (1836): *pártolni*, *protegere*: *pártolás*, *protectio*. — Tzs. (1838): *partey nehmen*, *unterstützen*.

Párviadal, Bajza 1832 (Munk. 5:38). Ugyanez évben a Jelenkorban is (386 l.). — A Törv. Szt. Külseytől is idézi.

Párvonal, Helmezy 1834 (Társalk. 125): „Köztünk s a külföld között *párvonalát* (parallela) húzván”... A szótárak közül először Toldy Mszt. (1858) s Ball. (1864). — *Párvonalozni* CzF. (1870).

Pát (*mészpát* stb.) Bugát 1836. (Tsch. és Szh.). — Határozottan magáénak vallja. Nála voltaképen *pat*, *mészpat*, *mészőpat*, mert *pat* est *radix vocis pattan, pattyog* et a voce „pat” elidendo literam s, *pat* tantum remansit. Így ismerik szótáraink a legutóbbi időkgig, noha már vagy harmincz év óta *pátnak* ejtik. — Ball. (1890) *pat* vagy *pát*.

Pata. „Veszprém vármegyei tájszó — írja 1810-ben Szemere Kazinczynak — s jelentése: *ökör körme*; *patázni* egy játéknem” (Szem. Munk. 3:42). — Vargyas (Phras.) trochus alatt és Kassainál (4:43) „*pata* nevű gyermekjáték: más neve: *pilinczk* vagy *pinck*” — Tzs. (1835) huf: *pata*, köröm. — Vö. Ny. (13:314).

Pazar, Versegly 1805. (Tiszt. Magy. 135). Jelentését a Lex.-ban adja, t. i. „luxus”. — Kazinczynál *pazarfény* (Kreszn.). A nép-nél is *pazérva ejteni a jószágot*: elpazarolni. (Tsz.). — Elvonás a *pazérlani*, *pazarlani* igéből. — A *pazér* Csokonainál is (Berzs. Vers. 1816. IX.) és Mártonnál (1800, Szt.) „*pazér*: *verschwender, prasser*”.

Péceze, pécezéni, Sándor István 1808. (Told.) a nép nyelvéből vette: *signum, nota* v. *meta* stb. (L. Kassai 4:112): *signare*, *notare*. — Ma leginkább a ki ígekötővel.

Példány. Kazinczy 1803. Szentgyörgyinek ezt írja: „A Marmontel meséjinek első könyve előtt e szók fognak állani: Báróczynak, *példányomnak*, *mesteremnek*” (Lev. 3:30). Midőn Szentgyörgyi figyelmezteti, hogy a *példány* nem jó, mert a *mány* csak a *verbumtől* ágazott szóban vagy on a maga helyén, azt válaszolja: „Ügyde ez nem *mány*, hanem csak *ány*: *ügyde* van *báldány*, *sármány* stb.” (Lev. 3:176). Csokonaihoz ezt írja: „Az *aesthesis*t inkább a nagy *példányokból* kell meríteni, mint a *didacticus* könyvekből”. (Lev. 3:33). —

Szemere (Munk. 2: 258) Barótit és Kazinczyt nevezi meg első használóiul. — SL-nál már exemplar, de azért még 1817-ben is előfordul a *példázat*, a mai *példálynak* régebbi neve. (Tud. Gyűjt. VII: 158.). Egy másik neve volt: *nyomtatvány*. (Márt. 1803.). — *Példánykép*, formular Ball. (1813); *példánypince* Széchenyi 1831. (VII.): a mai minta-pince. — *Cacrepéldány* egy szótárunkban sincs meg.

Példátlan, Sándor István 1808 (Told.): „carens exemplo, unicus”.

Pendülni. — El- igekötővel, noha átvitt értelemben is gyakran olvasható, egy szótárban sincs meg.

Penge, Bugát 1832. (Orv. Tár 6: 120). — A Term. tud. Szh. (340). egyenest magáénak vallja. Az ő okoskodása ez volt: *a est formativum instrumentorum, v. gr. in vocibus kapa et donga, quae e verborum kapni et dongani radicibus factae sunt adjecto formativo.* (Term. Szh. 64). Így csinálta ő az *ingát* (l. ext) s a *pengét* is, formativum vocis ab mollitiem radicis in *e* mutatum (U. o. 71.). Vö. Ny. (28: 24 és 124).

Pénzjegy, pénztárjegy. — SL-nál: *pénzjel, pénztárjel* am. banknote, bankozettel. Ball. (1857) amaz münzschein, ex cassenschein.

Pénztár. Névtelen 1786 (Elméi megjegyzések . . . 11. — Petrik Bibliographiájában 2: 704) és Nánási Benjamin 1798 (Test. 108). — Bar. Vm. (1807) *pénzszár és pénztárnokság*. — *Pénztárnok* (Akad. Alman. 1832). — *Pénztáros* Márt. (1823). — Ugyancsak ama névtelennél: *pénztártiszt*,

Pénzügy. Helmezy 1832 (Jelenk. 399): financia. A Hiv. Műszótár még 1845-ben sem fogadja el: ebben „financia: kincstárlat és finanzwache: kincstárlati őrség; financierum minister: kincstárlati főkormánytanácsos;” noha Ball.-nál már 1844-ben *pénzügy-miniszter* — *Pénzügyőr* finanzwache Ball. (1851), de már 1860-ban *pénzügyőr* (Fog.). — A finansminister a közl. szótárak közül először CzF.-ban: *pénzügyér*.

Pénzverde, Szabó 1848 (Bány.) münzamt. — Előbb (Fog. 1848) *pénzverőde* is. — Ha már nem *pénzverő*, úgy mindegy csakugyan: akár *verőde*, akár *verde*.

Percz, Márton (1803) am. minuta. — Kovács Mihály 1807 (Chem. 3: 141): „minutum. Mondja ezt a magyar: *egy perczben mult*”. „Nála tehát időpercz; ellenben Pethénél (Mathesis 1812. I: 439) *ívpercz*. —

Még Kazinczynál is a régi *perczentés*. — A „secundum Pethénél második percz, Verseghynél (Math. Műsz.) másodikpercz.

Perem. — A régi irodalomban csakis *prém* és *perém*, ragos alakjaiban is megtartván a második szótag hosszúságát. — Aranyánál is „*perémje* az útnak”. — Kecskemét vidékén a ragos alak megrövidült: „Visszapillant a nap a föld *pereméről* (Petőfi). — Ebből a ragos alakból vonták el a *perem* szót. — Kenessey Hajózási Szt-ban egy vastag szegélyfának *peremfa* a neve. Vö. CzF.

Permet és permeteg. Kazinczy 1815 (Munk. 6:26) és (Pandekt. 5:14). — Vö. Ny. (4:220). — A nép nyelvéből véve. — A székelyeknél: *permedeg* Vö. CzF.

Permetezni, Baróti Szabó Dávid 1780 (PM. 2:57) és 1784 (SzD.). A székelyföldi nyelvből véve.

Pest, am. kemence. — Baróti Szabó Dávid a székely nép nyelvéből jegyezte föl a vezette be az irodalomba. — Most különösen a kohászat él vele.

Peto, am. tojás. — Benkő József 1778 (Transylv. 1:402) és SzD. jegyezték föl a székely nép nyelvéből. — A Mondolat megütközött rajta. — Az orvosi és zoologiai irodalomban Bugát honosította meg.

Petty, Sándor István 1808 (SL) macula. Elvonás a *petlegezett* igóból. Szerinte a *petymeg, petymet* négento *pety-menyét* volt. — A nép nyelvén *petty* „piczike” is. — *Pettyes maculosus, variegatus versicolor* SL.

Petyhüdni. A régi nyelvben egyedül Geleji Katona élt vele. — SI följegyezte, de jelentését nem tudta. — Kassainál (4:108) „*pettyhüszik* a fa, lignum corrumpitur, cariem et putredinem aquirendo”. — Fog-nál (1835): schlaff werden, erschlaffen.

Pezsgő, Helmezy 1832 (Jelenkor 761): champagne. „Habzott a *pezsgő-bor*”. A Honművészen még 1833-ban (68 l.) is *sampányi*.

Picziny, Faludi 1748. (NySz.). — Előbből ismeretlen az irodalomban. Bizonyosan a nép nyelvéből.

Pihenni. A régi irodalom nyelvében csakis respirare, athem helen. — Mai jelentése, a nép nyelvéből véve, először SzD.-nál: „*pihenő hely, kipihente magát*”. — Helmezy is (Berzs. Vers. 1816. VIII. SzD.-ra utal.

Pihený, caesura. Döbrentei Gábor 1842. (Berzsenyi Dániel munkái I. köt. 199): „A' kis *pihený* szó is akarná magát mentőgetni, miért csuszék ki tollból, ezek írta közben, *Fábchich, Guzmics cá-gánnya* = caesura helyett. Mert: menek, mensz, *men* után van: meny, menyasszony, menny: szövök, szövész, *sző*-ből lön: Szőny falu Komárom vm.; unok, unsz, *un* ada nevet Esztergom vármegyében *Ung*-nak; zuhanok, zuhansz, *zuhan*-ból álla elé szépen nem régiben: *zuhany*: és nem sokkal előbb: villanok, villansz, villanból: *villany*“. — Így nyelvészkedtek nálunk még félszázaddal ezelőtt!

Pikkelyezni, Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 17): *pikkelyezett*, imbricatus. — Pikkelyezni: schuppen Tsz. (1835).

Pillanat. — *pillanat*, *szempillantat* már a codexekben, de utóbb nem él velök az irodalom. — SI. eleveníti fel őket. — *Pillanat* (momentum) megvan Phil. Szt.-ban 1831-ből: *pillanatilag* Kunoss 1835 (Gyal.).

Pillér. Ball.-nál (Ném. Magy. Szt. 1867) találom először. — CzF. a franczia „*pilier*“ s a német „*pfeiler*“-rel veti egybe.

Pimasz, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „*pisma*, tünys, szuszi, muszi, szúszma, bíhasz“. — Ugyanigy Tsz. *pimasz*: élehetetlen: *pisma* pedig: buta, bárgyó, mamlasz. — De már Tsz. (1835): „*laffe*: *pimasz*, *kamasz*“. Fog.-nál pedig (1836): *pimasz*, ein grober oder roher mensch, ein bauernölpel: grob, ungesittet. ;

Pinczér, Pethe 1812 (Mathesis I: 439). — Kunoss a *bornokkal*, Bugát az *etűőkkel*, Freeskay a *pincés*-sel akarták kiszorítani, de siker nélkül. A debreceni civis, úgy hallom, *kelnéráj*osnak hívja.

Piperézni, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1: 48) és 1792 (SzD.) ornare, exornare SI. — *Pipere* régente fűszert is jelentett (NySz.).

Piperkőcz, Szekrényesy 1832 (Társalk. 360.). — Ugyane laphan (264. l.) a stutzer még *nyalkafi*, Márton 1803 Szt. szerint; a Honművészbén (1833; 48): *piperész*: Tsz. (1835) pedig *piperőcz*.

Pipogya. Tiszamelléki tájszó volt. Vö. Helmeccy (Berzs. Vers. 1816. XLIII.).

Pír, Györfy József 1783 (Klimius föld alattvaló útja, 10 l.): „a föld alatt való napnak *pírja*“. — SI.: rubor. Elvonás a *piros* m. névből. — A *kajnalpír*, Thewrewk Emil tanácsága szerint, P. Thewrewk Józseftől Ny. (10: 174). — *Szégyenpír* Ball. (1857): előbb (1847) *schamröthe*: orczapírulás.

Pirulat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SL-nál: rubedo v. erubescencia, confusio.

Pislantani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A nép nyelvéből.

Pisze, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „tempe, lapos orró” (SzD. 1792); SL-nál nemesek ez, hanem parvus, minutus, exilis. — A nép ajkáról véve.

Piszkítani, Sándor István 1808 (Told.): sordidare, poluere. A nép nyelvéből? A Tsz.-ban nincs meg.

Pocsékolni, Sándor István 1808 (SL) prodigere, dilapidare. — *Elpocsékolni* ugyanazon értelemben u. o. — A nép nyelvéből. — A régi irodalomban (NySz.) *pocsékolni* csakis „besározni, bepiszkolni” értelemben.

Poggyász, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „tzele-tzula keteputa, bútýor, holmi egyyet-más”. — SL-nál: bulga, sarcina, res convasatae. — A nép nyelvéből véve. Tsz.

Poharazni, Sándor István 1808 (Told.): „potare, compotare”. Nála még *pohározni*. — Alkalmasint a nép nyelvéből.

Polgárháború, Sándor István 1808 (Told.): „bellum civile. — Nem ennek, hanem a Bürgerkriegnek fordítása.

Polgárosodás, Fejér 1810 (Phil.). Nála *polgárosodott* am. civilisirt. — *Polgárosítás, polgárosodás*: civilisatio. — Ugyancz Mártonnál (1823): *pallérozottság*; Verseghynél (1820) *erkölesösödés, erkölesösítés*; Tsz. (1838): *polgárisodás, polgáritás, polgárodás, polgárukás*; Hall. (1872): *polgárisítás, polgárisodás, noha a polgáris ma már inkább purgeres-t, sem mint civilizált-at jelent*.

Pongyola, Kazinczy 1788. (Gessner Idyll. *3). Meg tudta adni az éneknek azt a tetsző pongyolaságot, melynek a gyermekkori poesis munkáiban kellett mosolyogni”. — SzD.-nál *-gal s jelentése: felöltöztetlen; *pongyláskodni*: „pörénn hordozni magát”. — SL. nem ismeri s csakis SzD.-ra utal. — Gyarmathi (Vocabularium, 1816) *laxe vestitus*-sal értelmezi s ugyanígy a későbbi szótárakban, p. Kunossnál: *négligé* (Gyal.). — Kétségtelen, hogy a *pongyla*; *pelengye, pongyla, plengyuka* (Tsz.) sat. vált itt, Kazinczy tolla alatt, irodalmi szóvá. — Diószegiéknél (Füv. 43) *pongyla*: „gindár, flaccidus”.

Pontos, Verseghy (Phras. és Lex.) — A Mesterszókönyv

„punctualitas” cikkben Versegbynck tulajdonítja a *pontosdág* szót. Kétséges, mert Márton NM. szótárában 1799 a „genauigkeit” cikkben megvan már ez is: ellenben ugyanesak Mártonnál „pünktlichkeit” alatt *pontra termelt, pontomos*.

Pontozni, Sándor István 1808 (Told.): punctare, punctis notare, interpungere. — A NySz.-ban: punktozni. — Fog.-nál (1836) *pontozal*: interpunction: Ráth (MűSzt. 1853): punctuation.

Porítani. SI. följegyzése szerint a Bátoribibliában előforduló *porítani* ige „corripere, verbis castigare” jelentésű. Vö. *pirit* (NySz.). — Tzs. (1838) *porítani* ausschelten, mint szokatlan szó van jelölve. — A mai *porítani* (pulver) Ball. (1854).

Por-köppönyeg, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „por ellen való fedezmény”. — Az efféle szóösszetétel akkoriban még szokatlan volt. Vö. *napernyő*.

Porladni, porlasztani. — Sándor István 1808 (Told.) *porhadni, porhasztani* mollescere, putrescere; mollire, putrefacere. — Ugyanigy Fog. (1836). — Tzs. (1838) *porlad* és *porlasztás* is. — *Porlékony* Fog. (1836). — *Porlatag* Ball. (1872).

Pórnap, Faludi (Munk. 601). — Sem a NySz., sem SzD., SI. nem ismeri; szótárilag Kunossnál (Szóf. 1834).

Porosz, Aranka György 1791. (Az igazgatás formáiról és az Uralkodók kötelességeikről egy próba. Irta Franczul Friderik *porosz* király, fordította Aranka György.). — A Mondolat roszalta. — Kuzinczy Orpheus (II: 156. l.) még *Prusz* király, Márt. *prusszus*, de már Wagn. Phras. (1750.) *pörösz* a „praeda” szó alatt.

Pórúljárni, Faludi (NySz. 2:1314). Nála valójában *porúl* járni; ugyanigy SI.-nál, Fog. (1836). — De Kresznericsnél és Tzs. (1838): *pórul*.

Posványosodni, Sándor István 1808 (Told.) in paludem converti. — *Posványodni* Tzs. (1838). — *Elposványítani, elposványulni* egy szótárunkban sincs meg, noha közkeletűek.

Pót, Baróti Szabó Dávid 1784. (Kiad. Szt. I. kiad. 63): „Folt, toldalék, megszerzés”. — Elvonás a *pótolni* igéből. — Ő csak föllevevénítője, mert megvan már MA. és PP.-nál is (NySz.); de a mi a XVII. és XVIII. században észrevétlenül elpendült, a XIX.-ben élénk viesszhangra talált, akárhogy csúfolta is a Mondolat. — Kunossnál

(Szófüz. és Gyal.): *póteskü* és *pótkötel*; Fog. (1833) *pótszer*; Ball. (1844 és 1848): *pótudó*, *pótköltés*, *pótsúly*; (1852): *pótdíj*; Fog. (1860) *pótrizsgálat*; Ball. (1872): *pótkáró*, *pótszög*; stb. Mindez kiveszhet, de a *póthitelre*, *póttagra* s a mi még egy szótárunkban sincs meg: a *póttartalékos*-ra nálunk mindig lesz szükség.

Pótlék. Sándor István 1808 (Told.). Nála *pollolék* alakban s supplementum, additamentum jelentéssel. — Kunossnál 1834 (Szf.) *pótolék*; Tzs. (1835) végre *pótlék*: Zusatz.

Pöf, Szemere 1831 előtt. — Kazinczy tanúsága szerint (Pandekt. 5:11). — Jelentése: aufgeblasenheit. (Tzs. 1838). — Elvonás a *pöffed* igéből.

Puhány, Bugát 1833 (Orv.): molluscum. — Kunossnál 1834 (Szf.): *puháng*. — Tzs. (1838): *puháng*, dől: hetfűkkel szedve. — Bugát 1843 (Szf.) elfogadja a *puhángot*, talán azért, hogy a molibdén elemet *puhángnak* nevezhesse.

Puhatolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *kipuhatolni* (u. o.). — Noha *puhatolódik* már PPB.-nél is megvan, ismeretlen szó lehetett, mert a Mondolat megbotránkozik rajta.

Országos Széchényi Könyvtár

R.

Rabiga. Sándor István 1808. (Told.): „jugum servitiae, jugum servile”. — Rablancz Kunoss 1834 (Szf.).

Rabszolga, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „mancipium”. — A NySz.-ban nincs meg, sőt még SI.-nál sincs. — *Rabszolga* (sclav) Jel. (1:84).

Rács. A régi irodalom nem ismerte; SzD. használja először 1792 (Kisd. Sz.). — Kovács Mihály 1807 (Chem. 1:166) megjegyzi, hogy élnek vele a Tisza mellett és hogy b. e. Révai kételkedett e szó igaz voltában. — Vassács SI. (1808); *rácsolni*, *rácsolat* Fog. (1836).

Rag. Kresznerics 1827. (1:1): Suffixum. „Ezen szócskákat, mivel a gyökér szóhoz *rag*-adnak és vele egyetemben egy egészet tesznek, *rag*-szóknak neveztem. Mások ragasztékoknak hívják. Nem ellenzem, de nekem a rövidebb szó jobban tetszik”. U. o. *előrag*,

ige-rag, névrág, végrág. — Nála még *szó-ragasztás*, de *ragzat* is (I: XXVIII); a mai *ragozás* csak 1845-ben kerül szótárba (Fog.). *Szó-ragozás* Ball. (1858). A *rag* előtételű szók közül *ragtapasz* (Fog. 1836), *raglap*, *raglevél* (Fog. 1843) a mai „*falragasz*” értelemben.

Ragadékony, Geleji Katona István 1645. (NySz.): *contagiosus*.

Ragály, Baróti Szabó Dávid 1792. (Kisd. Szt.): nála *bojtorján-fajta*. Alkalmassint a *ragadály*, *ragadvány* (*galium aparine*) szándékos rövidítése, mert Tsz. nem ismeri s Kassai (Szk. 4: 175) sem adja gazdáját. — Kovács Mihály, a *dagály* mintájára, a „*contagium*” jelentést ruházza rá Szemere Munkái (3: 140). — Bugátnál (Örv. 1833) *ragdlyos* hagymáz (*typhus contagiosus*), s ez a jelentése lassanként el is terjed az egész irodalomban. — Fog. (1836) még visszautal a *ragadványra*; Tsz. (1838) is még dőlöt betűkkel, de ugyanott már *ragdlyozni* is; *ragdlyosítani* pedig Ball. (1854).

Ragasz. A nép nyelvében csakis az *ajtó-ragasz* összetételben fordul elő (SzD., SI., CzF.; a Tsz.-ban nincs meg.). — Külön szóként Dugonics 1784. (Tudák.) affixum, annexum és SI.-nál — *ragasztók* (affixum, annexum, agglutinatum. v. copula, appendix). Mai jelentése először Pethénél (Földmiv. Kimia, 287): „A közösséges *ragaszok*at (töment, kása) oltott mész és homok elegyítése által készítik”. (295 l.). — A Tsz. (1835) *kitt* = *ragasz*, dőlöt betűkkel van nyomtatva, a mi azt teszi, hogy még kevésbé ismeretes. — *Ragaszolni*, kitten Fog. (1836). — A különös észjárású *falragasz* csak 1848 után, mint a Bachhivatalnokok majd mindennapos *maueranschlagjainak* fordítása. Ball. (1857).

Ragyogvány, Gyöngyösi 1690 (Kem. Ján. 513 stb.): *fulgor, splendor*. Vö. Ny. (25: 255) — SzD.-nál: „égi, kerti *ragyogványok*: csillagok, virágok”. — Berzsenyinél: Koszorúzza fejem legdicsőbb *ragyogvány*. Vö. CzF.

Rajongani, Szemere (Munkái I: 46.). „Régóta tussakodom, hogy a *schwärmer*nek magyar nevet adhassak” — írja 1813-ban Kölcseynek. 1811-ben (III: 44) a *vezekény*-t pendíti meg; 1814-ben, Klopstock azon állítására támaszkodva, hogy a *schwärmer* nem egyéb, mint *warmer*, a *hév-ből* *hényzót* farag (III: 188), míg végre, miután Kölcsey a *rajra* figyelmezteti (Munk. 9: 231), a Fejér György *rajoskodó-ját* (Phil. Műsz.), vagy pedig a Mondolathán *kigányolt rajlodót* *rajongóra* módosítja. (Vö. *raj* és *rajong*).

Rajz. — Népies elvonás a nála régiebb *rajzol* igéből. — Vö. Adal. (43. l.). — Tudományszakok elnevezésében rendszerint a német „graphie” végű szavaknak felel meg: állatrajz, égrajz, életrajz, földrajz, helyrajz, helyszínrajz, korrajz, kőrajz, néprajz, növényrajz, természetrajz, tőrrajz, vízrajz, stb. Ball. (1890).

Rajzolat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): ábrázolat, *Isképezet, rajzolevény.*

Rajzón, Kunoss 1834 (Szf.): „koros magyarsággal plajbász”. — Írón Tzs. (1838). Ezt a Törv. Szt. Sztrokaytól idézi.

Rakasz. A „verschlag”: *deazkaláda* Márton (1803); *rukláda* és *deazkurekasz* Tzs. (1835); de ugyanitt, a *rak*- és *rekasz*-ből összevegyítve már *rakasz* is, dőlt szedéssel. — Azért bizony ma is *ferslág*.

Rákfene, Sándor István 1808 (Told.): gangraena, carcinoma; *rákfenes*: gangraenosus. — A NySz.-ban csakis *fene rák*. — SI. *rágó fenének* magyarázza.

Rakodmány, rakomány, Sándor István 1808 (Told.): amaz „onus navale vel currule”; emez „structura”. Később egyjelentésűnek veszik. Vö. Fog. (1836): *rakodmány* l. *rakomány*. — A *rakomány* a nép ajkán is él.

Rakonczátlan, Faludi 1748 (NySz.): „rakonczátlan nyelvi”; SI.-nál effrenis, infrenis. — *Rakonczátlankodni* Fog. (1845).

Raktár, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. Tiszt. Szt.). Nála depositorium: *rakhely, rakház*. Csodálatos, hogy a különben orthologus Pápay ez igetűs összetételen nem ütközött meg. — *Raktár* 1832 (Jelenkor 1: 290). — *Rakpiacz,* Budapesten a mai Ferencz-József-tér (Tud. társ. Névkönyv 1836, 17. l.). — *Raktárnok* Fog. (1836); *raktárolni*. — *Rakpart* Ball. (1872).

Rángani, Bugát 1833. (Orv. és Szh.): „verbum „convellitur” antea semper per *rángatólódzik* fuit relictum; quia tamen hujus generis verborum copia in lingua nostra existit, v. gr. *peng, pendül, pendit; kong, kondul, kondít; forog fordul, fordít; rándul* autem et *rándít* in lingua jam existerent, opinabar et horum frequentativum, *ráng, huedum* non existentem in usum vocari posse” e hezzátcszi *rángás*, antea *rángatólózás*. — Megvan már (Tzs. 1835).

Rangvita, Sándor István 1808 (Told.): „contentio de loco superiori”. — A „rangstreit” szó szerinti fordítása.

Ravatal, Berzsenyi Dániel 1816. (Versch. 204. l.): „Ez egy ember magasságú s mintegy másfél öl hosszúságú fekete deszkából készült ormos fedelű bolt, melyet a' Nemesek sírjokra és kriptájokra szoktak állítani. Láttam kettőseket és hármasakat is. Homlokfalára zászlókat szoktak szegezni s különbféle sírverseket írni. Gyermekkoromban Soprony és Vas Vgyékben kevés nemes faluk temetői voltak e nélkül. Egyéb jelentéseit l. NySz. — Berzsenyinél *ravatal* is. (H. o.).

Recézni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — *Reticulare*, *reticulatim* quid Kreszn. — *Recézet* (SzD.).

Redő, **redőzni**, Baróti Szabó Dávid 1792 (Kisd. Sz.) Vö. Szemere (Munk. 2:257). Akár legyen az elvonás a *redősből*, miként Szarvas állította (Ny. 23:274, 417. 540) jogosulatlan, akár jogosult (Ny. 23:376, 509 és 27:350), miként Prikkel kimutatta, annyi tény, hogy az irodalomba SzD. útján hatolt be, s hogy a Mondolat még megütközött rajta. — *Őszveredőlt* (zusammengefaltot) Kazinczynál 1812 (Lev. 10:257). — *Redőzet* Kunoss (1834).

Redőny, Szemere (Vö. Ny. 10:376). Megvan már Kunossnál 1835. (Gyal.). — Önkényes továbbképzése a *redő*-nek, talán a *függöny* példájára.

Redv, Gvadányi (NySz.). Nüla voltaképen *rete*, *retce*. — A nép nyelvéből véve.

Rég, fn. Verseghy 1805 (Gramm. 27). Elvonás a *régi* mn.-ból; jelentése: alterthum. Innen: *régész*, *régészet* Ipolyi Arnoldnál 1861. (Arch. Közl.); előbb *régiségbuvár*, *régiségtudomány*. — Helmecczynél 1834 (Jelenkor 320) *óságbuvár*.

Reg. A XVI. sz. írónál megvolt még, de azután kiesett a divatból. — Baróti Szabó Dávid (1784) és Révai támasztották fel (Elegy. Vers: 1787. 212 l.) amaz egy, ez két g-vel: „virradó *reygtől* fogva egész a tsendes estig”. Ez utóbbinak is megmaradt a nyoma a *reggély* (*matinée*) szóban, az *estély* mintájára. Fog. (1845). — Vö. *dulongani*.

Rege. Megvolt a régi irodalomban is, de csak „*vetus cantilena*” értelemben. — SzD.-nál (1784) már „*régi mese*” is. — Márt.-nál (1807) *märchen*, *sage*, holott 1799-ben csakis *alter gesang*, *altes lied*. — Kazinczy magának tulajdonítja a használatba hozatal érdemét. (Pandekt. 5:14).

Regény, Szemere (Munk. 1:47). — Ha a *rege* szóból *+eny* szabad volt *regényt* csinálni, azt gondolta valaki (Ball. 1846) szabad lesz a *meséből* szintűgy *mesényt* (anekdote) alkotni. A következők megmutatták, hogy nem szabad. — *Regényes* Jelenk. (2:14). — *Regényke* Kunoss (Gyal.).

Reggeledni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Ugyanő nála: *nappalodik*. — A NySz-ban egyik sincs meg, noha *esteledik*, *éjjeledik* megvan.

Reggelizni, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD. II. és II. kiad.). Nála: *reggelez*, reggel falatoz; *déllez*, délben eszik és *estelez*, este eszik. SI. nem ismeri. Mai alakja Fog.-nál (1836.)

Régíteni, Gyöngyösi 1674 (Mn. Vén. Aj. 1.): am. megörö-
kít. Vö. Ny. (27:252). — Nem igen honosodott meg. — Széchenyi „elavít” értelemben használta. (Törv. 24.). — *Régülni* SI.

Régmult, Debreczeni Grammatika 1795. Itt voltaképen *régen* *mult* idő: Gyarmathinál 1794 (Nyelv. XXIX.): *multnál* *lőbb*; Vajda Péternél (M. Nyelvtud. 1835) *régmult*.

Réja, réjázni, Csokonai 1802. (Munkái, Toldy kiad. 371) „nóta, dal, dana; innen: *réjázni*”. Vö. Tsz.

Rejleni. — Valamint *fejleni* (l. ezt) a *fejteni* igéből fejlődött. szintűgy *rejleni* a *rejteniből*, még pedig sokkal később, mint amaz. Szótárban nincs előbb 1857-nél (Ball.): „verborgen sein, darin stecken”. — Ugyanigy támadt a nép ajkán a *fojtani*-ből *fojlani*, *eloltani*-ből *elojlani* és a *sujtani*-ből *sujlani*. Vö. Tsz.

Rejtelem, Fogarasi 1845 (Szt.): geheimmis, mysterien. — Kuthy Lajostól 1846-ban: „Hazai rejtelmek”. — *Rejtelemes*, mystisch Toldy (Mszt. 1858).

Rejtély, Szemere. — Kazinezy bizonyossága szerint (Pandekt. 5:11). Nála aenigma. Toldynál 1823 Haramják (104): „mérge vipera-faj, melly a sötétben mászik s a *rejtélyben* (das verborgene) szúr”. Még 1836-ban is „ein heimlicher schutzort” Fog., holott már 1831-ben (Phil.) aenigma is. Szótárilag először 1846-ban „räthsel és charade” (Ball.). — *Rejtélyes*: mysticus (Phil.).

Rejtőzködni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Faludi-
nál *rejtekezni*, Gelejinél *rejteződni* (NySz.).

Rejtvény, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD.). — Nála

rejtvény mn. és *rejtvényes*. — Dessewffy Bártfai leveleiben (60): *rejtmeny* (mystère). Bugát a szakácság condimentumait akarta *rejtmenyek*nek nevezni. (Éptan. 1830, 37 l.). — Mátrai Gábornál 1833 (Houmívész 11 l.) *rejtvény* am. aenigma: ugyanígy Kunoss 1834 (Szóf.) *rejtvény*, räthscl, charade. — *Rejtvényes*, räthsclhaft Fog. (1836). — *Betürejtvény* Ball. (1857); *Képrejtvény*. 1875 Ny. (4: 101) és SimB. (1899); *szórejtvény* Houmívész (1833. 12 l.)

Rekeszelni, Sándor István 1808 (Told.): cludere, includere. — Máskép *receszelni* SzD. — Ez utóbbi a nép nyelvéből. — A NySz.-ban egyik sincs meg.

Rekeszték, Geleji Katona István (NySz.). Nála conclusio, illatio: *állatú rekeszték*: conclusio affirmativa. — Sl.-nál (a nép nyelvéből) claustrum, clausura, conclave, cubile sedusum.

Rém, Dugonics 1803 (Jólánka, 1: 175): „olyas tünemény, mely az embert éjjel megijeszti, *rémnek* mondták a régi Magyarok, Innént vették eredetjüket ezek a szavak: *rémül*, *rémület*, *rémült*. A Deákok ezt spectrumnak mondgyák*. Kazinczynál is 1815 (Ny. 4: 220): „Az a mi *rémít*, kísértet, spectrum“. — Elvonás a *rém*től. — Tovább képzése: *rémiség* Mártonnál (1803); *rémiség*es Puky 1830. és (Tsz.); *rémlet*, *rémletes* Kunoss 1834 (Szf.); *rémés* CzF. (1870). Összetételekben: *rémalak*, *rémkép* Kunoss 1834 (Szófűz.); *bányarém* (Fog. 1836); *agyrém*, *rémrendszer* Tzs. (1838); *rémkir*, *rémkiáltás*, *rémlátás* (Ball. (1857), *rémuralom* (CzF. 1870). — Ma már ih. is, p. *rémok*, *rémörös* Vö. Ny. (23: 476).

Remegni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „reszketni: remegnek a' faun a' levelek“. — Tremere, timere Sl.

Remek-munka. A régi nyelvben *remek* am. pars, segmentum, fragmentum: *meslerrmek* am. meisterstück. Utóbb a mester elhagyásával *remek* a mesterlegények czéhbe felvételükkor készített „szigorlati“ darabja (NySz.). — Innen *remekbe* készített munka röviden: *remek-munka*. Ez a mai értelemben először Sl.-nál. — *Remekelni* a régi nyelvben zerschneiden, zerstückeln (NySz.); ein meisterstück machen Fog. (1836). — *Remekirő* Biticz 1827 (A magy. nyelvbéli előadás, 207); *remeknél* Fog. (1836).

Remény, Gyöngyösi 1700 (NySz.). E szó megvan ugyan MA. szótárában, de a NySz. tanúsága szerint a régi irodalom nem élt vele, a *reménység* helyett. Vö. Helmezy (Berzs. Vers. IX.).

Rémleli. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „úgy rémlik előttem“. — SL-nál „praesagire animo, ominari“. — A nép nyelvéből. — *Rémület* a codexek korában élt, „reszkotós“ értelemben. (Vö. NySz.: földrémlés); azután kihalt. A XIX. században elevenedik föl. (Kreszn.). — *Rémületes* Tzs. (1838).

Rémregényes, Berzsenyi 1829—1832. (Munk. 1864:68): „A Délsziget, mely ismét valami *rémregényes* és rejteményes költemény Vörösmartytól“. — Maig sincs meg egy szótárunkban sem.

Rendelet. — Calpinus szótárában megvan ugyan, de sem MA., sem PT.-nál. A régi irodalom egyáltalában nem élt vele s a hol kellett, mindig *rendelést* mondott. — Először Pest Vm. Tszt.-ban (1807): constitutio alatt; Kreszn.-nél (1827) és Fog.-nál (1833) statutum. — Kunossnál 1834 (Szf.) verordnung; ugyanitt és Fog.-nál *rendelmény* is. Ez utóbbi Bugátnál 1833 (Orv.) ordinatio. — A váltójogi műnyelvben (Usászár, Msz. 1840): *rendelmény* am. ordre, *rendelményes* dispositive, *rendelményezni*: auf ordre ausstellen.

Rendelkezni, Stettner 1832 (Törv. szerint) disponere

Rendelvény, Barczafalvi 1786 (M. Hirm. Vö. Ny. 11 375): „valamint a *tanítvány* helyett nem mondhatok tanítást, úgy a *rendelvény*, *tégyezvény* stb. helyett teljességgel nem mondhatok *rendelést* stb.“ — Ball.-nál (1846) *rendelvény*: decret, patent, verordnung és recept is; *rendelvényes* pedig „remittent“ a váltójogban. — Vö. *rendelet*.

Rendész, rendészet. Először Bar. Vm. Tszt.-ban: (1807) registrar; u. o. regestrum jelentéssel. — CzF.-nál (1870) am. *rendőr* és *rendőrség*. — Hirlapjaink ma is használják a rendészetet, enyhébb kifejezésül, a „közrend fenntartása“ értelmében.

Rendezkedni, Helmezy 1832 (Jelenk. 1:351). *Rendezkedés*: arrangement. — *Elrendezkedni* Tzs. (1838); *berendezkedni* egy szótárban sincs meg.

Rendezni. A régi nyelvben a *rend* főnévhez csakis az -el igéképző járult. — *Rendez* legelőször Bar. Vm. Tszt.-ban (1807) regestrare, lajstromoz jelentéssel; Széchenyinél 1831 (Vil. 246): barátságosan *elrendezgetni*; Kunossnál (Szf. 1834) coordinare; Fog.-nál (1833) *rendeztetés*: regulatio; ugyanő nála (1836) *rendez*: ordnen, reguliren; Tzs. (1838) *rendező*: regisseur. — *Rendezet*: systema (Bar. Vm. 1807). — *Elrendezni* Kunoss (Gyal. 8 1.); *berendezni* Ball. (1864).

Rendhagyó. Versegby 1820 (Lex.) irregularis; azelőtt rendetlen. Vö. „rendetlen, regulátlan igék”. Debr. Gramm. 1795; Pápay (M. Litt. 2:21). — Gyarmathinál (M. Nyelv.) „törvénytelen igék”.

Rondjel. Márton 1823 (Szt.). — Perecsenyi Nagy Lászlónál (Mesterszavak, 1822): *érdemjel*; a Jelenkorban (3:408): *becsületjel*.

Rendkívül. Megvan már Pázmánnál és a NySz. szerint csakis ő nála. Versegby meg is jegyzi: „a *rendkívül* helyett helyesebb és törvényesebb a *renden kívül*, mert csak az eggy *kétség kívül* van szokásban”. — A NySz. a *rendkívüli* szót egy 1600-ban kelt levélből idézi, melyet Ungnad a császárhoz intézett. Nyilvánvaló botlás. Ungnad nem írhatott magyar levelet a császárhoz. Szádeczky Lajos fordította magyarra e levelet 1884-ben. — *Rendkívüli* Márt. (1823), előbb *rendkívülszó*. — Fog.-nál (1836.) *rendkívüles* és *rendkívülies* is.

Rendőr. Mártonnál (1823): *polizei-landreiter* (Ny. 30:131); Fogarasinál (DMM. 1833.) a mai *rendőrség* értelemben; de már Fog. (1836.) megvan a *rendőr* is, a *rendőrség* is.

Rendszabály. Helmeeczy 1824 (Jelenkor 804). — *Rendszabályozni*: reglementiren, massregeln Ball. (1864). — *Megrendszabályozni* Sim. B. (1899).

Rendszabás. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál *rendszerelő*: „ordinator, legislator”. — A M. tud. Társaság alaprajza és rendszabásai*, ez volt a m. tud. akadémia első nyomatványa (1831). — Ma Ügyrend. — *Rendszalag*, ordensband Kunoss 1834 (Szf.).

Rendszám. Benyák Bernát 1780 körül (Ny. 30:424) nomen ordinale: „*rendszámu* névszó”. — Versegby 1820 (Lex.): numerus ordinalis. — *Rendszor* Fáy Andrásnál symmetria (Phil.), ma rangordnung Ball. (1864).

Rendszer. Dugonics 1784 — A Tudákosságban használja először; nála „series” a jelentése, ugyanígy még Bárany Péternél is Ny. (10:309). Földi volt az első, ki a „systema” kifejezésére alkalmazta. A Phil. Műsz. hibásan tulajdonítja első sorban Döbrentének, ki a Természet törtétiája megjelentekor (1801) még csak 15 éves volt. — Pethénél systema: alkotmány; systematicus: alkotmányos (Földműv. Kim. 16. 1.). — *Rendszeres*, előbb ordinarius (Phil.), de Helmeeczytől (no.) systematicus is. — Systemisare: *rendszeresíteni* Fogarasi 1833 (Jelenk. 2:269. DMM.); *rendszerezni* Debr. Törv. Szt. (1837).

Rengeteg, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „rengeteg (nagy, sűrű, roppant) erdő”. — SI.-nál: tremor vel tremulus, vel ingens, vastus, densus.

Rény, Szemere (Kazinczy bizonyossága szerint, Pandekt. 5: 11). Vö. *crény*.

Renyhe, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD). Ugyanitt *elrenyhed*, *renyhélkedik*. — A nép nyelvéből. — *Renyhülai* Fog. (1836).

Repedék, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD). — SI.-nál: ruptura, li-sura, rima. — A nép nyelvéből. — *Repedékeny*, quod facile rumpitur és *repszteni* SI. A NySz.-ban egyik sincs meg.

Repkény, Kazinczy (Gessner Idyll. 5). Kreszn., Kunoss és Szvorényi egyező tanúsága szerint. Szemere köszönnak mondja. Kazinczy (Ered. Munk. 1: 298) így magyarázza: „*repkény*, hedera. A „borostyán” nevezet örökre a laurusé. A „babér” iszonyú nevével csak az fog élni, a ki tompa érzeni, hogy a patikai és konyhai szókkal szép munkákban élni nem szabad”. — Diószegiéknél (Füv. 346) „glecoma hederacea: *repkény*, földi borostyán, katona-petrezselyem”. A Mondolat rosszalta.

Részarány. A symmetriára (Phil.) sok nevet próbáltak: Verseghy-nél *egymértékűség*; Fáy Andrásnál *rendsor*; Paulynál *mérésklet*; Fogarasinál *idomosság*; Imrenél *mértékazonosság*; Mártonnál (1803) *symmetrie*; *részarányosság*, symmetrisch: *részarányos*; Tzs. (1835): *részarány*, *részarányos*.

Részecske. Megvan MA., PP. és Bertalanfinál 1757 (Vil. Esm. 63): „kicsinyded forma *részecskék*” (particula); a NySz.-ból kimaradt. — A chemikusoktól kedvelt *részecs* Toldynál (Msz. 1858).

Részesülő, Debreczeni Grammatika 1795: participium; Gyarmathinál 1794 (Nyelv. XXX.) *részelmény*; Benyáknál (Ny. 80: 42) *részület*.

Részintes, Bugát 1833 (Orv.): partialis. Képzése olyan, mint *általános*, *magános*, *rögtönös*, stb.

Részleges, Fogarasi 1805 (DM. 29. 1): „*részleg*, *részenként*, partialis: *részleges*, *részlegi*, partialiter. — Ball. (1864) ezenkívül „speciell, particulär” is. — Bánóczy ez utóbbi értelemben ajánlja, a particularisatióra pedig a *részlegesítést* Ny. (8: 9).

Részlet, Benyák Bernát 1780 körül (Ny. 30: 424) nomen partitivum: *részleti* névszó. — Mai értelmében Helmezy 1833. (Jelenk.

2:19 és Társ. 2:188): *détall*. — Bar. vm. (1807) *részlet*: portio; még ugyanígy Kunoss (1834): *részlet* am. *antheil*, *rata*, portio. — (Jelenkor 2:270): *részletes*: — Kunoss Gyal. (25. l.) *detailliren*: *részletezni*. — Fog. (1842): *részletesíteni*: Fog. 1835 (DMM.) *részezni* és Tzs. (1838) *részelni* is: *detailliren*.

Részre-hajlani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI-nál: *partium studio abripi*, *parti alterutri studere*, *favere* — *Részre-hajlatlan* Tzs. (1835). — Mártonnál (1823): *részre-hajlástalan*.

Részvény, részvényes, Széchenyi 1832. — A Törv. Műszótár neki tulajdonítja, noha alkalmasint Helmezy keze is benne van. A Jelenkor 1832 január 14. számában (32. l.) a „Pénzfolyamat” rovatában még *Bankactiák*, az 1832 január 18. számában (40. l.) szentül folyvást: *Bank-actiák* vagy *részvények*. — A *részvényes* pedig (uo.) a február 20-i számában (130. l.): „A *részvényesek* v. *résztársak* (*actionariusok*).” — Érdekes, hogy a *részvény* régibb szó, mint a *tény*.

Részvét, Kazinczy 1808 (Marmontel, I.117) A régi nyelvben a *vétel*, más szóval összetéve, csakis a *külsőben* rövidült *vétre*. — A Mondolat meg is rója. — Baranyamegye Tiszti Szótárában *részvétlenség* am. *neutralitas*, sőt Szontagh Gusztávnál még 1834-ban is az (Math. Műsz.). — *Részvéttlen*, *gleichgültig* Tzs. (1835), theilnahmlos Tzs. (1838). — *Részvétkeny*, theilnehmend Ball. (1890).

Részvétel, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD). SI-nál: *participatio* vel *communio*; *részre-vő*: *particeps*, *participans*, *partiarus*, *consors*, *socius*.

Réteg, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*rétek*, sok rétből állóság, sat. hasadék, hézak, nyíladék, repedés; a vasnak gántsa. Réteges, rétekes vas. melyet jól össze nem vertek.” — SI. csak SzD-ot idézi. — Varga Mártonnál 1808 (Term. 1: VI és IX): *spathum*. Vb. Ny. (9: 419 és 12: 534). — *Rétegezni* Fog. (1836): *rétegzet* Bugát 1838 (Tud. tár. 17: 2).

Rettegni vmit Kazinczy használta legelőször a „rettegni valakitől” helyett. (Pandekt. 5:11.)

Rettenet. A codexek korában megvolt (NySz.). — Szemere Följegyz. szerint (2:154) Kisfaludy Sándor elevenítette föl. — Kresznerics is Himfyt idézi (109 l.)

Rezgés, Horváth Ádám 1792 (Physiolog). Nála *oscillatio* is. — Ma a gyorsabb *oscillatio*kat (*vibratio*kat) nevezik vele; a lassúbbak

neve: *lengés* (l. ext). — *Rezge*, dölten szedve: zitternd Tzs. (1838). — *Rezdülni*, erzittern, erbeben Ball. (1857). — *Rezdülni* még egy szó-
tárban nincs meg.

Rézmetset, Sándor István 1808 (Told.). Ugyanő nála *rézszórat* is, mint a kupferstich szolgál fordítása. — PP.-nál chalcographus: *réstábla-metsző*.

Rézsutt, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „rézsent, oldalast, oldalaslag”. — A nép nyelvéből véve.

Riadal, Kiss Károly 1843 (Hadi Mszt.: „reveilzeichen mit trommel und trompeten: riadalt verni vagy fűni”. — A *diadal* mintájára. — Szontaghnál (Math.): ébresztő. — *Riadalom*, Ball. (Telj. Szt.) Toldy Ferencztől idézi: „vérmezők riadalmi”. — Ennek elrövidítése: *rialom* CzP. és a hűség kitöltésével *rialom* Ball. (1890). — *Rivaj* Ball. (Telj. Szt.) Kemény Zsigmondtól idézi: „harsány rivaj”.

Rikkancs, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): őrző, csősz, kerülő. — Tzs. (1838): nachtwächter, ausrüfer. — A székeley nép nyelvéből. — Újabban am. „ujságáruló gycrek”. Kozma Andor 1900 január 15-ikén említette nekem, hogy ez értelemben ő használta a rikkancs szót először.

Rím, Horvát István 1810 előtt. (Kaz. Lev. 8:562): „Azon okból voltam én Szemerének *ríma* szavának ellensége, s inkább *rímét* ajánlottam, mert nálunk a *ríma*, *kalona-ríma* „alacsony asszonyi személyt jelent”. — Kazinczy a leveleiben, 1807 előtt, *cadentiáknak* vagy *reimnek* nevezi: 1810-ben *rímát* kezd írni: „dolgában és szaporábban sem a legtisztább *ríma*”. 1810 szept. 24-én már így: „a *rímelt* versekben a római color antiquus elveszett”. Majd mélyhangjának veszi: „megfosztva *rímjától* . . . poétai darabnak sem fogna vététni”. Erd. Muz. (I: 74. 79). — Maga Kazinczy így nyilatkozik róla: „Az i a francziából kölcsönöztetett. Ha szabad volt Eleinknek a bokréta, ezimer, bagnét, karabély, pallér, gavallér stb. a franczia (?) nyelvből által venni, miért ne fogadhatnók mi is el a *rímét*, mely a hímmel egyezőleg hangzik”. Tud. Gyűjt. (1818. 3: 80). Kazinczy különben Szemerének tulajdonítja. (Pandekt. 5: 11). — *Rímes*, *rímelni* Tzs. (1835). *rímezni*, *rímelen* Tzs. (1838).

Ríma, Sándor István 1808 (Told.): „scortum, meretrix, prostibulum”. — A nép nyelvéből véve (Tsz.).

Rimázkodni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). „Esen-

kedni, esdeklenni, könyörögni*. A nép ajkán *reménkedik is*. Tsz. és NySz. Innen *rimány* főnevet is vontak el, „das anliegen* értelemben. Vitkovics 1809 (Munk. 1:33) és Fog. (1836).

Ripacsos, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD. I. és II.). „Darabos, tserepes, vagy himlőhelyes. „Ripatsos föld v. út*. — St. elvonja belőle a *ripacs* főnevet, „frustulum, laciniola* jelentéssel, ebből pedig a *rip*-ot (frustulum, lacinia, fragmentum), réginek mondván. — A nép ajkán *ripacs*: himlőhely (Tsz.).

Rivaj, Berczafalvi 1815 (Szemere Följegyz. közt 1:257). Nála voltaképen *riaj* s jelentése: „a riadáskori lármás rémzuhaj*. — Vö. *ria* Tsz.

Robaj, Győagyősi 1695. (Cupido, Dug. kiad. 2:581). Nála voltaképen *roppaj*:

Erős *roppaj* hattyu azomban fületem,
Egy him szarvast látok felvetvén szememet.

Ez úgy függ össze a *ropog*-gal, mint a *robaj* a *robog*-gal. — „A messzelevő tábornak a robaja* Molnár Jánosnál 1777. (Fiz. 2:126). Ugyanigy Kisfaludy S.-nál. — A *robajt* Tsz. nem ismeri, noha Kr. világosan mondja: „ex usu plebis“. Kassai szerint „dunamelléki szó, a mit nem hallani sem a Hegyalján, sem Erdélyben“. (4:232). — „*Robaj, moraj, zörej, zsibaj, dőrej* dunai szavak ugyan, de igen jó magyar szavak, szintígy mint a *kacaj, zaj* írja Berzsenyi Kazinczynak (Lev. 8:328). — Ugyanígyen *dobaj* Ball. (1872).

Roham, Bugát 1833. (Örv. Szókönyv). Jelentése: insultus, invasio, paroxysmus. — A Szóhalmazban így magyarázza: *roham*, paroxysmus. Cum idea paroxysmi usque recentissima tempora passim per „ostrom“ sit reddita, voxque haec e germanorum „sturm“ sit destructa: ideo de rectiori quadam voce fuit cogitandum, quam per *roham* bene exprimi posse cogitamus: est enim e radice *rohanni*, cum formativo *am* composita*. — Határozottan magáénak vallja. — *Rohamos, rohamosan* először CzF.-ban (1870).

Rokkant. Az invalidusra sok kifejezést ajánltak: Mártonnál (1803) szolgáltra alkalmatlan; Tsz. (1835) kórkatona; Ball. (1843) kivénült; Samarjaytól (1843) hadastyán; Fog. (1845) aggharczos; Hiv. Msz. (1846) sérvitéz, rokkant katona. Az „invalidenhaus Tsz. (1835) kórkatonaház; Ball. (1843) agghadház; Ball. (1854) rokkant-

tak háza. — *Rokkant* eleinte „kreuzlahm, buglahm, (lóra) és baufällig, épületre érte (Tzs. 1838), de verkrüppelt is Fog. (1836).

Rokonitani, Széchenyi 1831 (VII. 251). — Tzs. (1835) verbrüderu; ugyanitt *rokonulni* is.

Rokonszenv, Bugát 1833 (Orv. és Szh.). Natározottan magáénak vallja. *Rokonszenes* (uo.). — *Rokonszeneczn* Kunoss 1835 (Gyal).

Rom, Vargyas 1750 (Phras. fragmentum, parietinae alatt). — Elvonás a *romlik* igéből. — Sl.-nál, réginek állitva, fragmen, fragmentum, v. rudus, ruina, v. exitium, pernicies, exitus. — A költői nyelvbe Kazinczy vitte be. (Szemere, Munk. 2:259.) Kazinczy is azt mondja: „ezzel Szemere után én éltem először. Nagy harag volt Budapesten. Most minden él vele“. (Pandekt. 5:13). — *Várom CzF.* (1874) — Így akarta Fogarasi az *ömlők*ből a volumenre az *öm-öt* (1835).

Róna, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „egyenes p. o föld. — Sl.-nál: planus v. planities. A nép ajkán: víztőlkör, kerékvágás, sekély árkoeska, ösvény, út.“ (Tzs.).

Roncs, Sándor István 1808 (Told.). Nála panniculus, lacinia. — Elvonás a *roncsol* igéből. — Tzs. (1838): der lumpen. — Ujabban Ball. (1890) csak a hajókról: *hajóroncs*, wrack. — Kenessey Hajóz. Szt.-ban (1865): *roncsalék*.

Ronda, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD): „gamat, galád, rusnya“. — A nép ajkáról véve. — Kassai megjegyzi, hogy dunamelléki szó.

Roskatag, Helmeczy 1834 (Jelenkor 675): „kis Tiszánk *roskatag* és pandalos partinak néholi beomlasztási“. — Sem Fog. (1836.) sem Tzs. (1838) nem ismeri. — *Roskadozni*, *roskaszani* SzD. (1792).

Rostélyzat, Vargyas 1750 (Phras.): cancelli. Nála voltaképen *rostélyozat*; elrövidítve Fog. (1836).

Rosszalni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „rossznak tartom“. — Sem a NySz.-ban, sem Mártonnál nincs meg. Vajjon a nép nyelvéből?

Rothatag. A régi nyelvben és Sándor Istvánnál 1808 (Told.). *rothatag*: putredo vel putridus. Mai alakja és jelentése Tzs. (1836).

Rovancs, Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): scontro. — Talán a *puffancs*, *rikkancs*, *lebbencs* mintájára. — *Rovancsolni*, *scontriren* Ball. (1851).

Rovar. Bugát 1833 (Orv. és Szh.). — Nála voltaképen *robar*: mert az ő okoskodása körülbelől ez volt: kellett lenni a régi magyar nyelvben egy *bar* szónak, a mely élő állatot jelentett. Ma már csak származékaiban él, ú. m. *barom*, *bárány*, *borjú*, *ember* (quasi diceres ön *bar*, ego *animal*!), *barlang*, rectius *barlak*: baromlakás. S az egykorúak el is hitték Bugátnak ezt a kényálítmányát, sőt még Ball. Telj. Szótárában is megvan a *bar*, az obsoletumot jelentő + jellel. Bugát szerint tehát *robar* (rovott *bár*) alkalmas lesz az insectum kifejezésére. A műnyelv el is fogadta, csakhogy némely cretnak *rovar*-nak kezdte írni. Hiába jajdult fel Bugát, hogy qui *rovar* scribunt, etymologia vocis destruunt, nec euphoniae quidquid addunt, a *rovar* legyőzte a *robart*. — Tzs. (1838) még *robar*, s a *rovar*nál vissza a *robarra*, de már Ball. (1872): a *robarnál* van a visszaütalás *rovarra*, s 1890-ben a szegény *robar* már archaismusnak van elkeresztelve.

Rovat, Sándor István 1808 (Told.): *stria*, *crena* stb.; ugyanígy Kunoss 1834 (Szófiuz. és Gyalulat): de 1835-ben már *rubrica*. Ugyanez a Pestmegyei Tiszti Szótárban (1807): *rovalolat*. — *Rubricare*: *rovalolni*, *rovalozni* ugyancsak Kunossnál (Gyal.). — *Rovatos* Tzs. (1838).

Rozzant, Baróti Szabó Dávid, 1792 (SzD.). Nincs meg sem Kassainál, sem Tzs. — Mindamellelt a nép nyelvéből vehette Vö. *rozoga* és *roggyan*.

Röfögni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „görrögni, mint a disznó”. — A nép ajkáról véve.

Rögeszme. A fixe idee clointo „rögzött képzelet” Tzs. (1835); azután *röggeszme* Széchenyinél 1842-ben (Akad. Évk. 6: 69) és Ball. (1843); végre *rögeszme* Fog. (1890).

Rögtönözni, Fogarasi 1836 (Szt.): extemporiren. — Törv. Szt. neki tulajdonítja; különben ez az ige megvan már 1835-ben (Tzs.).

Helmeczy 1833-ban (Társalk. 115) még improvisálni-t mond, de az improvisator-t „gyors költésznek, rögtönész-nek” nevezi. — Kunossnál is 1835 (Gyal.) exsemporizál: *hevenyez*, *rögtönöz*: improvisator pedig: *hevenyező*, *rögtön verselő*. — *Rögtönös*, plötzlich Tzs. (1838.) — *Rögtöntörvény*, statarium Fog. (1838), a mi mindenképen jobb mint ugyanő tőle 1833-ban (DMM.) az álló *törvény*: standrecht. — *Rögtönzet* Ball. (1857).

Rögzíteni. — Először Ball. (1872): fixiren. — CzF.-nál még nincs meg. — Előbb (Ball. 1854): *rögözni*; fixirung: *rögözés*.

Röhögni. A régi irodalomban (NySz.) am. „röfögni, grunzen“. — Mai népies értelmét (rohes gelächter) Faludi honosította meg az irodalomban.

Röpde, Csernátony Lajos nevezte így a „Hon“-ba, „Nemzet“-be írt cikkeiben a francia voliére-t. — Egy szótárunkba sem került bele. — Vö. Ny. (12: 184).

Röperő, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): flugkraft.

Röpirat, Tzs. (1838). — Kunos 1835-ben (Gyal.) a flugschrift-ra még nem ismert magyar szót, noha (Jelenk. 1: 424) megvan már *röpkeirat*, és Fog. (1836) megvan már a *röp* is „flug“ jelentéssel. — Utóbb a természettudomány-írók a *röp*-öt „flügel“ s a *röp*-t „flügler“ értelemben vették, vö. *hártyaröp* (Hanák, 1845.), ma *hártvány szárnyai*. Már Földinél (Term. hist. 1801) a pingvin neve: *reptelen*. — Sl.-nál broschur: *vakorekkönyv*.

Röpke, Helmezy 1832 (Jelenkor 424) *röpkeirat*; flugschrift. — Magában *röpke* Tzs. (1835): flüchtig. Fog.-nál (1836) *röpke* federball is. — Talán a nép nyelvéből. — A Tsz.-ban nincs meg.

Röppentyű, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.). — Előbb: *rakéta* Tzs. (1838).

Rövidárú, Fogarasi 1843 (Keresk. Sat.). A kurzwaare betűszerinti fordítása.

Rövidlátó, Sándor István 1808 (Told.): obtusam oculorum aciem habens. — A kurzichtig fordítása. Márt.-nál még 1823-ban is *rövidlátás*. Újabban *közellátó* ajánltak helyette, noha ez más. Ny. (14: 128).

Rövidleg, Fogarasi 1835 (DDM.): summarie; *rövidleges*; summarius. — Ugyanő nála *rövidlet*; abkürzung Fog. (1836); *rövidletben*; synoptisch; *rövidlevezni*, resumiren Fog. (1848). — *Rövidütmény* Tzs. (1835).

Rüg. — *Rügerő*, dölten szedve, federkraft. Tzs. (1835); *rüggyanta* gummi elasticum Bugát 1843 (Szh.) stb.

Rugalmas, Helmezy (Törv.). Megvan már 1829-ben (Pák., Vad. 2: 193). A Közhasznú Esm. tárában Nyíry István az elasticitást *kelékengységnek* akarta nevezni. Illeg Barczafalvi (Szigv.) és Bugát (Tsch.) honnan vehették az *ermetzs*-t, el sem bírom képzelni. — *Rugalom* Tzs. (1835).

Ruganyos, Gergelyffi András 1809 (Technologia): „A

tiszta vas legsülkeresebb, *ruganosabb* és keményebb". (173 l.). — Tehát nem *rug+any+os*, hanem *ruganos*, később *ruganyos*, s ebből elvonás útján *rugany*.

Rugasz. Barczafalvi 1816 (Szemere Följegyz. közt 1:260): „feder. A' pléh' rugasza". — A *dugasz* mintájára.

Rugékony. A Törv. tud. Műszótár Kunossnak (Gyal. 1835) tulajdonítja, de megvan már Imrénél is 1831. (Phil.).

Ruggyanta. A gummi elasticumra Kunoss 1835-ben (Gyal.) még nem tud szót. — 1843-ban Bugát Szóhalmazában megvan már a *ruggyanta*, mindamellett P. Horváth Lázár 1844-ben a *rugonya* szót ajánlja — alig hinnők — a *burgonya* analogiájára.

Rugósság. Bárány Péter 1791. (Ny. 10:309). — Varga Mártonnál is (Gyöny. Term. tud. 1808) szintén így.

Ruhaszekrény. A Mondolat rosszalja, bizonyosan azért, mert a régi nyelven nem mondták: *ruhs-kosár*, hanem *ruhás-kosár*, *bor-hordó*, hanem *boros-hordó*, *pénz-láda*, hanem *pénzes-láda* stb. — Erre a mintára van a *levélszekrény* is. (Tzs. 1838).

Ruhatár. Szekrényesy 1833 (Társ. 24): *garderobe*. — *Ruhatárnok*, *garderobier* Ball. (1843).

Ruházni. A régi irodalom nyelvében sem az *által* (ál), sem a *be* igekötő nem járult ehhez az igehez. — *Átruházás* Fog.-nál 1833 (DMM.): *transvestitio* alatt; *beruházni* ugyancsak ő nála, de jóval később, csak 1842-ben (Jogt.): *investire*.

S

Sajátság. Baróti Szabó Dávid 1792 (Kisd. Szótár): ugyanazon évben Barczafalvinál (Tud. magy. 8). Jelentése: *proprietas*. — 1837-ben a Debr. Törv. szótárban királyi *sajátság* am. királyi tulajdon. — *Sajátos* eleinte nemcsak *eigenthümlich*, hanem *eigenthümer* is, azaz birtokos. (Gyal. 1835.). — A mai *sajátságos* Tzs. (1838) — *Sajátolni*: magáévá tenni, SzD. — *Sajátítani*, *elsajátítani*, *megsajátítani*: in *eigenthum* *nehmen*, *adpropriare* Kunoss 1834 (Szófüz.). — *Sajátlag*: *eigentlich*, *specifisch*; *sajátlagos*: *eigentlich*, *eigenthümlich* *specifisch* Fog. (1836).

Sajnálát, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): u. i. *sajnálatos*. Compassio, compatibilis Kreszn.

Sajnálkozni, Sándor István 1803 (Told.): „vicem alienus dolere, compati, condolere”. Nála voltaképen *sajnálkodik*; de Kreszneicsnél már *sajnálkozik* is. Vö. *kinálkozni*.

Sajnos, Faludi (NySz.). — A nép nyelvéből ő honosította meg az irodalomban.

Sajon, Barczafalvi 1815 (Szemere Följegyz. közt 1:260): „sensus leviusculi ingratus. *Sajnál* mint használ. *Sajnomra* van: mint hasznomra van”. — Elvonás a *sajnos*-ból.

Sajtószabadság, Széchenyi 1830 (Törv.). Előbb: „nyomtatási szabadság” (u. o.). — *Sajtóvétség*: pressvergehen Fog. (1845); *sajtópör*, *sajtóügy* CzF. (1870.).

Sanditani, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A nép nyelvéből véve; előbb az irodalomban *sandalni* (NySz.).

Sanyar, Versegghy 1805. (Tiszt. magy. 135). Jelentése: elend. plage, qual (Fog. 1836). — Elvonás a *sanyarú*-ból.

Sápadni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): halványodni, sárgulni: macescere, macrescere, tabescere, SI. — *Sápasztani*, maciare, exsugere. — A nép nyelvéből. — *Sápadozni* Tzs. (1838): *sápatag* Ball. (1872).

Sápkór. A *sápadni*-ből elvont *sáp* először Tzs. (1838), még dőlő betűkkel szedve; jelentése: blässe. — *Sápkór*, *sápkóros* Bugátnál 1843 (Szch.): előbb *fehértórnak* nevezte. (Orv.).

Sarj, Versegghy 1805 (Tiszt. Magy. 126). — Elvonás a *sarjad*, *sarjaz* igékből. — SI.-nál már *sarjas*: recetua. — A régi ételnem: *ledny sarja* nevet (NySz. SzD.) ma már nem értjük, valamint azt sem, hogy Kazinezy a „kardot” mi okból és minő alapon akarta *sarj*-nak nevezni. Ny. (4:456).

Sarjadni, *sarjadék*, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Már PPB.-nél megvan *sarjazni*, mint népies továbbképzés a *sarjá*-ból.

Sark-osillag, Molnár János 1777 (Fiz. 1:129) és SzD. A *sark*-összetételei a régi nyelvben ismeretlenek. *Sarkkór*, *sarkvidék* Kun. (1834); *sarkpont*, *sarkszám* Tzs. 1838: *sarktétele*: axioma CzF.

Sarkigazság, Versegghy 1820. (Lex. 47): „axioma”. — A

(Törv.) szerint gr. Széchenyi István is élt vele. — Ma since jobb szavunk az axiómára. — Verseghynél még: *sark-állítás, sarkevalóság* is.

Sarkitani. A fizikai polarizációt Tarczy gönczölítés-nek, Jedlik (Toldy, Msz. 1857) *rezgirányítás*-nak, Sztoczek (u. o.) *sarkítás*nak, *sarkulás*nak nevezte. — Ma leginkább *poldrozás, poldrosság* a neve.

Satnya. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *hitvány; el-satnyulni, elhitványodni*. Helmezy szerint egyjelentésű a *sovány*-nyal. (Berzs. Vers. 1816. XLII.). — Tzs. (1838): *verkümmert; ugyanitt: satnyadni, satnyulni, elsatnylani*. — A nép nyelvéből.

Sav. Nyulas Ferencz 1797 (Pethe Vizsg. Gazd. 280 és Erd. Orv. vizek 1:XXXVI). Úgy látszik, egyenesen a *só* birtokragos alakjából, a *savá*-ból elvonva, mint a hogy némely újabb nemzetgazdasági író a *javá*-ból a *jav* szót akarta elvonni. Gergelyfi (Techn. 1809) is él vele: *sósav, salétromsav, kénkősav* stb. — Bugát így ír róla a Szóhalm.-ban: „antea acidum *sarany* appellabatur, quia tamen radix vocis hujus *sav* sit; hac contenti, *savany* rejecimus”. — Noha e szó 1797-ben Pethe Gazd. újságjában egy névtelen kis cikkben fordul elő legelőször, mégsem tulajdoníthatjuk Pethének, mert ő mindig *saranyt* írt, Nyulas pedig mindig *savat*.

Sáv. Verseghy 1805 (Tiszt. Magy. 143). — Elvonás a *sávos*-, *sávol*ból. Bugátnál (Orv.): *stria, vibex*. — Tzs. (1835): „streif, *stria*”.

Savany. Verseghy 1805 (Tiszt. Magy. 132). Nála értelmese nélkül. — Pethénél 1815-ben (Kim. passim): *acidum, säure; kén-savany, szén-savany* stb. A Nyulastól javasolt s Bugáttól ajánlott *sav* kiszorította a műnyelvből.

Sebész. Helmezy 1832 (Társalk. 45). Bugát (Orv. és Szh.) így nyilatkozik róla: „chirurgus antea, sed et nunc adhuc et *seborvos* appellatur, qua denominatione quidam non contenti, malunt se passim orvos appellare; sebész attamen maxime euphonicum ist, reique ipsi quam optime convenit . . .” Ugyanigy *sebészeg* (Orv.), de 1843 (Szt.) már *sebészeti* is. — Erre a mintára *fogyász* Szh. (1843), *fogyászat* Fog. (1845).

Sebezni. Kisfaludy Sándor 1801 (Himfy II. kiad. 1:4): „Egy gügös szőp *megsebzette* Csalt nem sejtett szívemet”. — Az előtt csakis *sebesíteni*. — Kreszn. is rá hivatkozott.

Seborvos. Sándor István 1808. Vö. Ny. (3:411) és Sl. —

Azelőtt a chirurgus magyar neve borbély volt; a thierarzt: *baromgyógyító* v. *baromorvosló*; a zahnarzt: *foggyógyító*; a wundarzt: *sebggyógyító*; az augenarzt: *szemgyógyító* (NySz.) — A seb orvos-főle összetételekre a szótáríróknál találunk ugyan néhány példát: *baromorvos*, *szemorvos* (MA), *lóorvos* PP.; de ezek, úgy látszik, nem hatoltak ki sem a közbeszéd, sem az irodalom nyelvébe. — *Állatorvos*, *fogorvos* Tzs. (1835) stb.

Segéd. A régi irodalom nyelvében am. segedelem, segítség (NySz.). — SzD.-nál (1792) már *segítő* is: *segédhad*. — Márt.-nál (1799): *helfer*, *gehülfe*. — Kreszn.-nél (1827): *segédtanító*; — Kunossnál (1835) *segédszer*, *segédísz*: *adjutant*; — Tzs. (1838): *segédeszköz*, *segédige*, *segédkönyv*; — Fog. (1845): *segédlelkész*; *segédhivatal*, *segédkéz*, *segéd-személyzet*; Ball.-nál (1881): *segédfogalmazó*. — *Segélczeni*, *segédkezni* Kunoss 1835 (Gyal. 97). — *Segédlet* CzF. (1870), noha *segédcelni* ige nem volt s ma sincs.

Segély. Bessenyei 1772 (Ágis, 31): „Egy trónus . . . *segélyt* hajusan kér ellene támadott szegény közösségtől, melly mindenkör retteg királya képétől”. — Helmezy (Berzs. Vers. 1816. VII. 1.) új származtatásnak gondolja, pedig nem az, hanem a versmérték parancsolta megrövidítése a *segedelem* szónak, a *veszedelem* — *veszély* példájára. Egyebült, a hol a mérték engedi, Bessenyei mindig *segedelmet* ír. — Sándor István 1801-i Szójegyzékében (Sokf. 7:251) ily sorrenddel jut rá: *segéleni* — *segélleni*; *segétség*, *segéd*, *auxilium* — *segedelem*, *segélység*, *segély*. — Bar. Vm. Tiszt.-ban (1807) „*adjunctus*: *segély*, mellettes; *adjutantius*: *segéd*, *segély*; *assistentia*: *segély-erő*.” Eleinte tehát egyjelentésű a *segéddel*. — Tisztán megkülönböztetve Kunossnál 1834 (Szf.) *segéd* am. segítő személy; *segély* pedig am. *segedelem*, *segítség*. — *Segélytelen* Tzs. (1835); *segélyezni* Fog. (1845), előbb *segedelmezni* (Gyal. 74). — *Segélydíj* Iliv. Msz. (1846).

Segítkezni. Szily Kálmán 1875 (Term. Könyv. Váll.); „a M. Tud. Akadémia *segítkezésével* kiadja a Term. tud. Társ.” — Gyöngédebb, mint a *segélyezés*. — Ball. (1890) így érti: *aushilfe leisten*, *beistehen*; holott *segélyezés*: *unterstützung*, *subventionierung*.

Sejt. In. Bugát 1828 (Boncztud. és Orv. Szókönyv). A mébeszéknel előbb is megvolt *sejlt*, *sejlt*, *sejte*, *sejt*, *sejt* alakokban és bienenzelle értelemben. (Vö. Adal. 316). — A *physiologiába* ő vezeti be. — Ugyancsak tőle *sejtszövet*: *textus cellulosus* (Boncztud. 1828).

Sejteni. Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD. I. és II.). „*Sej-*

dítteti, sajdíttani, észre venni. *Megsejtette* a nyulat. — Bizonyára a nép nyelvéből, noha a Tsz.-ban nincs meg. *Sejditvény* Helmecczy 1832 (Jelenk. 34): ahnung; ugyancz Tzs. (1835) dőlt betűkkel szedve: *sejdelem*, noha már Kunossnál (1834): *sejtelem*. — Tzs. (1838) megvan mind a *sejdelem*, mind a *sejtelem*.

Selejtezni. A régi *selejten*-ből elvont *selejt* megvan már Kreszn.-nél, de értelmezés nélkül. Fog.-nál (1836) am. „honigscheibe”. — Ellenben Tzs. (1835) „wrack”: alja vagy rossza vagy *selejtje* valaminek; „wrackgut”: *selejtárú*, *selejt* portéka. — Mártonnál (1823 „ausmaustern”: *selejtessét királogatni*; Tzs. (1835) pedig *kiselejtezni*, még dőlt betűkkel szedve.

Selyembogár, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:164). — A NySz.-ban: selyemeresztő, selyemaszaró, selyemtermő bogár. — *Selyemnyészés* Tzs. (1838).

Semleg, semleges, Helmecczy. — Bugát a Szóhalm. *egyik-semes* cikke alatt ezt mondja: aliqui vocem hanc praeceunte Helmecczyo *semleges* dixerunt, antiquior expressio erat *közömbös*, ego per *inadmos* tentavi reddere. — Tzs. még 1838-ban sem fogadja be. — *Egyiksemesíteni*, neutralisare (Pethe 1815, Kim. 36). — *Semlegesíteni* Fog. (1845).

Semmiházi. Először Kreszn.-nél (1827) „nihil habens” értelmezéssel. — Ball.-nál is (1890): habenichts. — CzF.-nál „dibdáb ember” is.

Semmirevaló. — A régi irodalomban, még Gyöngyösinél is am. „semmi haszna nem vehető”, vagyis a mai *semmire sem való*. (NySz.). Mostani átvitt értelme, emberre alkalmazva, SL.-nál (1808). — A nép nyelvéből véve.

Semmiteni. — Megvan *semmitleni* alakban a Münchener codex-ben és csakis itt (NySz.). Utóbb semmi nyoma. — Fogarasi eleveníti föl 1836-ban vernichten, annulliren, utóbb (1845) még cassiren, amortisiren értelemben is. — Előbb (DMM.) nála is, mint a többi Tiszti Szótárakban: *semmitleni*. Ugyanő nála *megsemmíteni* is, és cassationsgericht: *semmitési szék* Fog. (1845). — *Semmitőszék* Ball. (1854).

Sempont, Bugát 1836 (Tsch.): a mágnes *sempontja*, nullpunkt des magnetes. — A physikusok ma *semleges pont*nak mondják, ellenben a mérnökök a vízális zéruspontját ma is *sempont*nak nevezik s ezt a Nyelvőr helyeselte is. (24:47).

Senyv, Versegghy 1805 (Tiszt. Magy. 143). Elvonás a *senyvet*-ből; jelentése: verwelkung. — Bugátnál 1833 (Orv.) *senyv*: cachexia;

segyes: cachecticus; *bujasenyv*: syphilis. — Ez utóbbi szót Kőlcsey is használta. (Törv.).

Sereglet, Benkő József 1785 (Erd. Ol. Nemz. 7. 1.). Nála am. bataillon. — Egy szótárba sem került bele. Vö. *állatsereglet*.

Seregülni, Vargyas 1750. (Phras. tumeo alatt).

Sérni, Gyöngyösi (Kem. Ján. 452). Elvonás a régi *sérés*, *séretlen*, *sérődik*-ből. Vö. Ny. (27:312). — Jelentése: dolere SL. — „*Sér* a kezem. Mid *sér*? SzD. — *Sér* főnév is Gvadányinál (NySz.) és SL-nál: vulnus, v. laesio. — Továbbképzései: *sérletni*, *sérdekleni* SzD. — Összetételben: *sérvidéz*, a hadastyán régibb neve Hiv. Msz. (1845).

Sértemény, Gyöngyösi 1700. (Char. 296): sérülés, sebesülés. Vö. Ny. (27:255). — Kreszn.-nél: lacsura. — CzF.-nál *sértemény* l. *sértelen*.

Sérv, Gyöngyösi (Kem. Ján. 465). Jelentése: vulnus, wunde (NySz.), ugyanígy SL. — Bugát hernia értelemben foglalta le, a népies *sérvés* alapján (Orv.); ugyanő nála: *sérvkötő*, *sérmetezés*. — *Sérves* (laesus, sanciatu, vulneratus) SzD. (196) és SL

Séta, Sándor István 1801. (Sokf. 7:255): „A *sétálóhely*-et hajdan *sétahelynek*, *járhelynek* nevezték”. — Elvonás a *sétél* igéből. — Vö. SL. — *Sétasor*, allée Tzs. (1835); *sétalér*, promenadeplatz Fog. (1845).

Sétány, Helmezy 1833 (Jelenk. 2:210): promenade. Vö. Ny. (10:176). — CzF.-nál *sétály* is.

Sikamlós. A „zweideutig” jelentésű „schlüpfrig”-et először Márton (1823) fordítja *sikamlósra*: ellenben *sikamló* még 1838-ban (Tzs.), sőt Ball. (1854) is, de már 1864-ben (Ball.) *sikamló* l. *sikamlós*. L.

Siker, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „nincs sikere, haszna, foganattya a’ szónak, dolognak”. — SL-nál: emolumentum, utilitas, effectus, successus; *sikeres*: efficax, fructuosus: *sikeretlen*, inefficax, infructuosus. — *Sikeresíteni* (Jelenk. 1:2); *sikeretleníteni*, invalidare Fog. 1833; *sikeríteni*, *sikerülni* Fog. 1836. — Előbb *siker* csakis lentor, gluten, stb.; *sikeres* glutinosus, *sikeretlen*, non tenax; *sikeretlenít*, dissolvo (NySz.).

Sikló, Baróti Szabó Dávid, 1792 (SzD.): laevigans, glabrans Kreszn. — *Siklani*, sikamlani SzD.: lubricari, vel in lubrico probabi. SL. — *Elsiklott* a lába. (SzD.). — *Kisiklik* Tzs. (1835). — *Sikló*-kigyó, natter Földi 1801 (Term. hist.). — *Sikló*, rampe Ball. (1872).

Sikoly. A regényfordítók egykori kedvelt szava. — Elvonás a *sikolt*-ból, mint a *sóhaj* a *sóhajból*. — Egy szótárban sincs meg.

Silány. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II.): „Silány ember, gabona; hitványulni, rosszulni”. U. o. *silányulni* is. — A nép nyelvéből. — „Bessenyei a Holmijában (1779) e szót gáncsolja” — mondja Szemere (Följegyz. 1: 237).

Silányítani. Helmezy (CzF. tanúsága szerint). — 1838-ig egy szótárunkban sincs meg. Helm. használta először eme kifejezésben: „tönkre *silányítani* valakit”. — *Elsilányítani* Ball. (1857); *elsilányulni* Ball. (1868).

Sillámlani. Arany János (Murány ostr. 74 l.): „ködszerűen sillámlott kétséges világa”, és csillag alatt hozzáteszi: „*sillámlik* táj-szó a nép ajkán. Mondatik arról, a mi sötétben fehérség vagy villágoosság által feltetszik ugyan, de fénye nincs: tehát nem az, a mi csillámlik s mivel helyette más szavunk nincs, talán az irodalmi nyelvbe is fölvehető”. — Egy szótárba sem került bele, pedig a „*wetterleuchten*”-nek jobban megfelelné, mint a mai *villanni*, vagy akár a *villogni*. Vö. Ball. (1861).

Sípláda. Pákdénes 1829 (Vad. 2: 191): *drehorgel* Fog. (1836).

Sipoly. Bugát 1833 (Orv.): *tistula*. — A Szh.-ban magáénak vallja. — A *síp* fn. önkényes továbbképzése.

Sír. Összetételei közül Sl.-nál (1808): *sírbolt*, *sírbeszéd*, *sírdomb*, *sírdény*, *sírének*, *sírhely*, *sírgödör*; — Márt.-nál (1811): *sírvész*; — Fog.-nál (1836) *síremlék*; Tsz. (1838) *sírjel*, *sírcsarnok*, *mausoleum*, *sírszobor* stb.

Sirály. Földi 1801. (Term. hist.): *larus*, mőwe. — A nép nyelvéből véve.

Sírák. Horvát Endre 1831 (Árpád 142, 165 l.). A Szt. Margit életében (Pray kiadás, 83) előforduló „gyakorolván *syralmak*nak bevseges *syramit*” hibás olvasásából keletkezett: támogatta a *villám*, *hullám* analógiája s a *síránczik* ige rokon hangzása. Vö. Adal. (451). — *Sírámlat*, jeremiade Kunoss (Gyal. 1835).

Síránc. A nép nyelvéből véve — Ball. (1857). — Vö. Tsz.

Sírhalom. Kazinczy 1788 (Magy. Museum 1: 4):

„Sírhalmaim halvány virágok”
Illatozási között fekszenek”.

A Kisdéd Szótárban (1792) még csillaggal: Márton szótárában (1799) is megvan már grabmahl alatt. Kresznerics hivatkozás nélkül közli.

Sír-irat, Sándor István 1808 (Sl.). Nála voltaképen *sír írás*, *sír ízlm*: epitaphium, inscriptio sepulchralis. Ugyanigy (Bar. vm.). — *Sírirat* (Kunoss, Szóf. 1834 és Tzs. 1835).

Sírkert, Sándor István 1798 (Sokf. 5:248.). — Sl. nincs meg. — Toldy szerint: „igen költői s versben is a használhatatlan (!) temető helyén felette szép”. Vö. Ny. (10:217). — Petőfi a *temető szót* nem találta ilyennek.

Sírkő, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.).

Sírolni, elsírolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*Elsírolni*, eltemetni”. — Sl.-nál *sírolni*, sepelire, temetni. Kassai szerint (Szókönyv 4:305) Eger vidékén *sírolni*, am. sírt ásni.

Sivár, Jósika 1843 (Zrínyi): „*sivár* (wüst), *sír* gyökezből, mint *siv-atag* (wüstenei); *sivár ázelem* (wüster treiben), *sivár fő* (wüster kopf). Vö. Ny. (27:118). Fog. (1845): wüst, öde. — *Sivárolni*, *elsivárolni* egy szótárunkban sincs meg.

Sivatag. — Megvan a régi irodalom nyelvében is „schrocklich, entsetzlich” értelemben: p. o.: „sivatag parasztok és egyéb alá való emberek”. (NySz.). — Először Sándor Istvánnál „desertus, puszta” értelemben. (1808).

Sívítani, Sándor István 1808 (Sl.): ejulare, vociferari, v. sibilare, v. stridere. — A nép nyelvéből. Vö. Tzs. — A NySz.-ban nincs meg, mert az a *sítds*, a mit Szarvas a *sívtáds* syncopéjának tartott, nem egyéb sajtóhibánál, *sírás* helyett.

Sodrony. A régi *drót* 1829-ben (Pák, Vad. tud. 2:173., 194) *sodrány*, *sodrat*; Tzs. (1835) már *sodrony*. — *Sodronyozni*, szokottabban: drótozni — mondja CzF. (1870).

Sóhaj, Szemere (Munkái 3:118). „Így talán lehetne *sóhaj* is” — kérdi Kazinczytól, s a *morajra* hivatkozik. — Vö. Szemere szavai. — *Sóhajtozni* 1792 (SzD.) a nép nyelvéből.

Sokszerű, Vargyas 1750 (Phras., multiplex alatt). — Sl.-nál: compositus, consistens ex diversis rebus. — *Sokszerűsíteni*, variare Fog. (1833).

Sokszoros, Maróthi 1743 (Arithm.): „multiplex” (M. Vir. NySz.). Feltűnő, hogy a régi nyelv (a NySz. szerint) a *többszörös*,

ötázörös, hatszoros, százsoros, ezerszeres melléknveket nem ismeri. *Sokszorosítani* Ball. (1864).

Sokszorozni, Maróthi 1743. (Arithm. 9): „A Multiplicatiót Magyarul nagy részént *Sokasításnak* hívják. Nem illő ez iránt senkivel tizvódnai. De mivel azok a jobb nevek, a' mellyekből a' dolgot inkább meg lehet esmérni: úgy látszik, hogy jobb, a' deák-szó for májára, *Sokszorozásnak* hívni, mint *Sokasításnak*. Mert az Öszveadásban is semmi egyéb nintsen a' Sokasításnál. Ellenben a Multiplacatiót abból mindenkor bizonyosan meg lehet esmérni, hogy abban ezek a' szók: *kétszer, háromszor, hatszor, nyoltszor*, az az *sokszor* ennyi 's ennyi: szüntelen előfordulnak. Mindazáltal, ha valakinek ez a' szó épen nem tetszik, ám nevezze *Sokasításnak*. Talán idővel a' másik Nevezetnek is lekopik a' darabossága*. — A NySz.-ban Czeglédi Istvánból (1659) idézett *sokszoroz* ige korántsem teszi azt, hogy „multiplicat“, hanem hogy a *sokszor* szót hangoztatja. Vö. *ebadtézni, halljukozni, éljenezni, kilecsékelni* stb.

Soma. „Erősen fogtak a latin nevek fordításához: a Constantinust már elég szerencsésen — Szilárdra bémálták, (a hortiak Hevesben az Aurorát Hajnalkára, Szerk.), a különben elég szép hangzató Cornelium pedig épen *Somdra*, hihetőleg a *somfa* után, mely németül *Cornel-Kirschenbaumnak* neveztetik“. Társ. (1840: 389). — A névjújtóknál tehát nem Sámuel, hanem Kornél. CzF.-nál is így a hozzáteszi, hogy „németyek hibásan Samu helyett is kezdték használni“, noha már PPB.-nál Sámuel: *Soma* is. — Ball. (1881 és 1890): Samuel — Soma: de Soma = Cornel.

Sorakozni. A reallíren és rangíren Kiss Károlynál (Hadi Msz. 1843) még csak *sorba gyűlni*, v. *sorzani*. A „*sorakoz*“ 1848-ban lesz katonai műszóvá; először Ball.-nál (1851). — Azóta ez általánosan elterjedt; igekötők függedtek hozzá: *mellé, hozzá, körül-sorakozni*. Ugyancsak 1848-ban a „*herstellte euch*“ helyett „*visszakoz*“-t kiáltottak. (Ball. 1851). E. nyomtalanul elhangzott, ki is figurázták Ny. (10: 319). — A *sorakoz*-t alkalmasint a *hadakoz, fegyverkez* analogiája mentette meg.

Sorhajó, Sándor István 1808 (Told.): „*navis classica, bellica, linicenschiff*“. Erre a mintára: *sorkatonaság, sorlövés*, 1832. (Jelenkor 1: 387 és 623); *sorzred* 1834 (Math. Msz. VIII.); *sorhadak, sorjegyzés* Tzs. (1836); *sorszám* Fog. (1846); *sorrend* Ráth 1853 (Msz.); *sornietzet* Ball. (1857); *sortűz* Ball. (1864); *sorfal* Ball. (1881).

Sorolni. Csodálatos, hogy a *sor* főnévből a régi nyelv nem formált igéket. (NySz.). — *Sorozni* (l. ezt) már SzD.-nál. — *Sorolni*, sorra szedni classifiicare Benyáknál 1780 körül Ny. (30: 473). — *El- és elő* igékötővel Fog.-nál (1845); *felsorolni* Ball. (1864); *sorolni* reihen Ball. (1857).

Sorozat. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála *contignatio*; Fog. (1836): register, tabelle; Ball. (1872) reihenfolge, classe, classification. — *Sorozatos, rangsorozat* CzF. (1870).

Sorozni. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál ordinare, serere; Mártonnál nincs meg; Fog. (DMM.), Kunoss (Gyal.) am. registrare; *sorozás*: registratio. Ugyanigy a későbbi szótárakban is; még Ball. (1872); *sorozás* = classificierung, de itt már *sorozni* annyi is mint: „ciurolliren”. — *Beorozni* Kunoss 1835 (Gyal.): immatriculare, impropotcollare. — Fog. (1836) még nincs. — Ball. (1846): assentiren.

Sorrend. — A XIX. század elején még az ilyenek is megötköztek. — Vagy *sor*, vagy *rend*, de nem *sorrend* — mondja a Mondolat.

Sorajáték. Puky 1830 (Honai Törv. Szt.): lotteria. — Bar. Vm. Tsztban (1807): *számjáték*.

Sorajegy. Helmecczy 1833 (Jelenkor 811). — 1832-ben (Társalk. 85) egyszerűen: *sora* am. *sorajegy*.

Sorsolni. Sándor István 1808 (Told.): „sorsot mondani vagy sorsot húzni”. *Sorsolás*: sorsmondás vagy sors húzás. — Ugyanigy Bar. Vm. Tsztb. (1807) *sorsolás*: sortilegium. — Tsz. (1835) *ausloosung*; *sorsozás*. — *Kisorol*, verlosen Ráth (Műsz. 1853); ugyanez előbb *kisorol* Ball. (Új Szavak 1851).

Sorvasztani. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „*sorvasztó* bánat: epeztő, fogyasztó”. — A nép nyelvéből véve.

Sovár. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „kivánsi, nagyon kívánó; *sorárember, sorároggni* a tisztségre stb.” SI.-nál avidus, inhians. — Elvonás a *sordrog*-ból.

Sövényzet. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *sepimentum* Kreszl.

Sugalom. Kazinczy 1814 (Paulekt. 6 kötet.): *sugalmait követve*. — Széchenyi 1831 (Vil. 255): „a kebelnek gyengéd ihletit és sugalmát”. — Helmecczynél 1834 (Jelenk. 438): „az augouleini herczeg sugalmára levetvén álarczáját”. Egyértelmű a *sugalat*-tal.

Tzs. (1838). — *Sugalom*, szótárilag, először Fog. (1848): eingebung, antrieb. — *Sugalmazni* még 1890-ben sincs meg Ball.-nál; először SimB. (1899).

Sugározni, Sándor István 1808 (Told.): „radiare, splendere”. — A régi nyelvben csak „tündöklelni, fényleni”. — SzD.-nál (1792) már *sugárolni* is.

Sugdosni, Sándor István 1808 (Told.): loqui in aurem. — A nép nyelvéből Tsz. Faludinál *sugdolni*, *sugdodolni* (NySz.).

Suhancz, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „nevendék paraszt fitzko”. — Csillaggal jelölve, a mi azt teszi, hogy még szokatlan. — Elvonás a *suhanczár*-ból.

Suhintani, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). *Megsuhintani*, *red-suhintani* (1792). — SI. hozzá teszi: „suhítani, most *sujtani*”. — A nép nyelvéből véve.

Súly. — *Súlygyen* már Imrénél 1831-ben (Phil.); a Math. Szt. Kassich Ignácra hivatkozik. — *Súlygyenlítő* ugyancsak Imrénél (Phil.); *súlyírdugos*, perpendicularis Bugát 1833 (Orv.); *súlyosít*, *súlyosbít*, *súlyosbul* Fog. (1836); *súlypont* 1832 (Közhaszn. Esm. tára).

Surranni. A nép nyelvéből véve. Kassai megjegyzi, hogy gyönyösi szó. (4:340). Jelentése: elabitor furtive. — Tzs. (1835): „huschen”. — Kassainál még *elsurranni*, *kisurranni* is.

Sürgöny, Szontagh Gusztáv 1834 (Math.): döpêche. — E szót a negyvenes években a „staféta”-ra is ajánlották Ny. (10:176). — *Sürgönyözni* CzF.-nál nincs meg; először Ball. (1872).

Sürgös, Császárferecz 1840-ben (Törv.) a praeferenstre ajánlta a *sürgelést*. Ez nemokára, már 1845-ben (Hiv. Msz.) *sürgőse* rövidült. — Így magyarázható: „sürgös, a mi miatt vagy a mi körül sürgögni, forogni kell: szorgos, a mi miatt szorgoskodni kell”. Vö. Ny. (4:407).

Sütemény, Faludi (NySz.). Nála: „minden süttött dolog”. Maga keze süteménye, nyársra való sütemény”. — SI.-nál már különösen *csukros-sütemény* is. — Vö. *Főzemény*.

Sütőde, Fogarasi 1845 (Szt.): „sütőház, bückerei”.

Svéd, Sándor István 1798 (Sokféle, 4:234). Vö. angol.

Sz.

Szabadalom, Helmezy 1833 (Jelenkor 2: 762): privilegium; ugyanígy Honműv. (1833; 140 l.). — Kunossnál (1834) emancipatio, elibertatio. — Phil. (1831 b6l): licentia; *szabadalmas*, licentiosus. — Fog. (1836): privilegium, vorrecht; *szabadalmas*: privilegirt, bevoorrecht; *szabadalmazni*: bevoorrechten: Kunossnál (1835): elibertare, emancipare. Viszont Helmezy az emancipatiót *szabadályosításnak* nevezi. (Jelenkor 2: 795). — A privilegiumra, a kiváltságon kívül (l. ext), még a *szabadíték* és *szabadéket* is ajánlották Fog. (1845).

Szabadelvű, Kisfaludy Károly Ny. (8: 14). — Nála voltaképen *szabadelmű*. Vö. Könyvelmü.

Szabadkőműves, Biró Márton 1761 (NySz.): „azt mondgyák, hogy ők frey-maurecek, magyarul szabadkőművesek, mert az ő mesterségek igen szabados, és szabadnak is neveztetik”.

Szabadni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II.) „Szabadda hagyni, megengedni, nem tiltani. Ezt nem szabadom. Ezt nem szabadgyák neked”. — A régi nyelvből nem ismeretes, noha, mint Szarvas Gábor következtette, alkalmasint megvolt benne. Ny. (20: 232). Vö. Tsz. — A Mondolat megütközött a „szabadda” alakon.

Szabadonc, Imre János 1831 (Phil.) libertinus. — Helmezy-nél (Jelenkor) voluntär; ugyanígy Tsz. (1835) és Fog. (1836). — Mind a két jelentés Ball. (1890).

Szabadságos. A régi nyelvben am. szabad vagy féktelen (NySz.): beurlaubt, licentiatu8 Pestm. Tiszt. Szt. (1807). — *Szabadságosi*, beurlauben Ráth (1853), előbb engedelmeczeni Fog. (1845).

Szabály, Vörösmarty (Törvtud. Szót.). Előbb *szabás* vagy *szabat*; Barczsalfalvinál *szabda*. — *Szabályos* (Jelenk. 1: 357), *szabálytalan* Szontagh 1834 (Math.), ugyanő még a reguläre truppent is szabályos seregeknek nevezi; *szabályozni* (Jelenkor 1833: 489); *szabályzat* Kunoss (Gyal. 1835); *szabályszerű* Fog. (1836); *szabályoslt*, *szabályrendelet*, *szabályszerűtlen* CzF. (1870).

Szabász. Egészen új keletű szó. Sem CzF.-nál sem Ball. Telj. Szt.-ban még nincs meg. — Először Ball.-nál (1890): zuschneider. — Azóta már *szabászati* iskolák is támadtak. — De ha a *költőknek* szükségük volt és van a *költészet* szóra, a *szabóknak* és *könyvkötőknek*

is meg kell adni a jogot a szabáshatra és könyvkötészetre. Quod uni justum, alteri acquum!

Szabatos, Helmezy 1832 (Jelenk. 175); *szabatosság* (præcisio): ugyanott (127) *szabat* is „portio, adag” jelentéssel. — Vö. Tzs. (1838) *szabat* construction, form. — *Szabatosítani*, regelrecht machen. Ball. (1872). — Volf György (Ny. 23:188) keményen megróttá „újságíróink tudatlan fitogtatás”-át, a kik a jó magyar „szabatosság” helyett „præcisitás”-t irnak.

Szabott ár, Pethe 1796 (Gazd. Ujs. 221).

Szabvány, Sándor István 1801. (Sokf. 228). Nála *demensum, pensum*, vagyis a mai *adag*. — SI. nincs meg. — Először Fog. (1836), de más értelemben: *szabmány* etwas festgesetztes oder bestimmte; eine bestimmte arbeit, verdungene arbeit, s minden szó-tárban ugyanígy az ötvenes évek végéig; de már Fog. (1860): *szabvány*, statut. — Ball. (1872): *szabvány*, *szabványos*, *szabványszerű*: norma, normale, normális.

Szaglik. — „Es riecht” a régi irodalom nyelvében s még Mártonnál is (1823): „illatozni, bűzleni, szagoskodni”. A *szaglik* Tzs. (1835)-ben először.

Szájadék, Pólya József 1843 (Szjh. szerint): stomatia, pori, spiracula. — *Szájazat*, mündung Bugát (Orv.). — *Szájhős*, *szájhősködni* Fog. (1845). — *Szájkosár* Tzs. (1835).

Szájongani, Baróti Szabó Dévid 1792 (SzD.): „imittamott ánsorogni, mintegy szájtátva szédelegni”. — SI.-nál: „otlari, nihil agere”. — Kazinczy is él vele. Vö. Simonyi, Tüzetes m. nyelvt. — A nép nyelvéből véve, l. Kassai (Gyök. Szt.).

Szak. — Az *éjszak*, *éjtszaka*, *estendőszaka*, *hetetszaka*, *napot-szaka*, *nyaratatzaka*, *teletszaka*, s az *erőszak*, *félszak*, *kézag* Ny. (9:419) összetételekbe burkolt régi *szak* szónak igazi értelmét (CzF., Tzs.) csak sejteni lehet, de tudni nem tudjuk még ma sem. Vargyas 1750 (Phras.), nyilván csak elvonás útján regio-nak, SzD. „rész, táj, szakasz”-nak értelmezte; SI.-nál ugyanígy: *para*, *plaga*, *frustrum*, s ez utóbbit legalább részben megerősíti a már Kreszn. időzte népies szólás: *szakká tenni* (részekre törni), *szakká válik* (szétnyomódik, törődik). A nyelvújítás első időszakában, ehhez képest, csakis *abschnitt*, *theil*, *zeit*, *periode*, *paragraph* értelemben vették (Fog. 1836). Így keletkeztek az *évszak* (Kaz.), *időszak*, *korszak*, *versszak* összetételek. — A német *fach*-nak megfelelő *szak* más eredetű és sokkal újabb keletű.

Mint ismeretes, a *szakma* szót „*facultas in scientiis*”; mitsoda Szakmában, Facultásban Professzor? Ez a Professzor a „maga Szakmájában derék ember”. Szigv. (1:686 és 2:728) Barczafalvi von/a el a régi *szakmányból* (*operarum elocatio, conductio, demensum MA.*) s ez a *szakma* igen természetes értelem-módosulással lássanként a *fach* jelentést vette föl. Kunoss a Gyalulában (1835) a *fach*-ot még „hivatalkör, műkör” szókkal fordítja; de a Tud. társ. Zsebsz.-ban (ugyancsak 1835) megvan már a *fach* jelentései közt a *szak* is, (szintűgy, mint Barczafalvinál a *szakma*) tudományokra, művészetekre és mesterségekre érve. Egész 1846-ig magában áll; nincsenek sem származékai, sem összetételei. Ekkor jelennek meg: a *szakember*, *szakértő*, *szakosztály*, *szaktudomány*, *szaktudós*, *szak-újjoncz*; 1851-ben a *szakrendszer*, *szaktanár*, *szaktanulmány*; 1857-ben: *szak-avatott*, *szakismeret*, *szakismerő*, *szakközlöny*, *szaklap*, *szakosztályozni*, *szakítás* (mindezek Ball-nál) stb. Kétségtelen, hogy a *szak* diadalát a német *fach* hasonló hangzása is elősegítette. — Figyelemre méltó a SzD.-nál (1784) előforduló, bizonyára népies kifejezés: „*szabad szakára, szabad-jába ereszteni valamit*”.

Szakadár, Nagy János 1845 (Hierolex.): *schismaticus*. — Perecsenyi Nagy Lászlónál 1802-ben egy „*esthonuyai*” (estlandi) magyar fejedelemnek *szakadár* a neve.

Szakítani. A régi irodalomban csakis *szakasztani* (NySz.); *szakajtani* SzD. (1792); *szakítani* is SI. (1808), de még visszantálva *szakasztani-ra*.

A nép nyelvén talán még ma is csak *szakajtani*. Vö. *száritani*.

Szakma, Barczafalvi 1787 (Szigv.), vö. *szak*.

Szalag. Megvan már MA.-nál *vimen, vinculum* jelentésben. — Vargyas Phras.-ban (1750) szintén *vinculum* alatt, s németül *band*-nak értelmezve. — 1815-ben Szemere, a Phras. e helyére hivatkozva, írja Kazinczynak: „hogy a *szalag* a pántlikát kitehesse, meg sem álmód-tam”. (Szem. Munk. 3:120). — Helmezy is (Berzs. Vere. 1816:XII) a Phras.-ra hivatkozik. — *Szalagos, szalagozni* Fog. (1836). — Bizonyosan ez a minta lebegett Bugát előtt, mikor 1828-ban a *ligamentumot szalag*-nak nevezte. (Bonextud.).

Szálladék, Nyulás Ferencz 1800 (Erd. orv. 1:XXXVIII) *sedimentum*. — Ball. (1850) *niederschlag, de sublimat is*. Fog. (1836), *szállék, szálludék* (*sublimat*); *áledék* (*niederschlag*).

Szállásolni, K a z i n o z y 1815 (Erd. lev. 182): „*szálláson lenni*”. — Az *cinquartiren* régi neve *bekvártélyozni*; azután *benzállítani*, még

1834-ben Szontagh Gusztávnál is így (Math. Szt.). — *Szállásolni, be-szállásolni* Tzs. (1835). — Jelenkor 1833 (807) *szállásozni*, ugyanígy Kiss Károlynál 1843 (Hadi Msz.): *szállásos, beszállásos*. — Ball. (1857) *elszállásol*: cinquantieren, beherbergen.

Szállítmány, George 1804 (Honnyi törv.). Nála colonia, a mai gyarmat. — SI.-nál *szállítvány*, transport. — Fog.-nál (1833) *szállít-mány*: transportatum, *szállítvány*: transportus. — *Szállítmányos*: speditur Ball. (1864); *szállítmányozni*: spediren Ball. (1890).

Szálloda, Fogarasi. — CzF. csarnok cikkében Fog. magát vallja szerzőjéül. Eredetileg *szállotá*-nak csinálta, alkalmasint a „palota” formájára Fog. (1845); ugyanítt hotelier: *szállotás*. Így van ez 1848-ig a szótárakban, kivéve Nagy Jánosnál (Hierolex. 1845) mansionaticum* alatt *szálloda*. — Vö. iroda.

Szállomány, Fogarasi 1836 (Szt.): der anfall eines gutes durch den tod: caducitas. — CzF.-nél ugyanez *szállomás* is; ellenben *szállomásozni* am. stationiren Ball. (1872 és 1890).

Szalonka, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „madár neme, snef”. — Földinél 1801 (Term. hist.) csakis „scolopax galinago”, általában pedig snef. — SI.-nál: „erdei snef”.

Számadolni, Sándor István 1808 (SI. és Sokf. 11:172): „Pro számot adni, reddere rationes, praestare ratiocinium”. — Lehet, hogy a nép nyelvéről vette. — Vö. Ny. (11:152 és 21:211). — Tsz.-ban *számadolni*.

Számfeletti, Puky 1830 (Honni Törv. Szt., supernumerarius). Ez Márt.-nál (1803) „szükségtelen”: Bar. Vm. (1807) „felesleges”: Veszpr. Tiszt. Szt. (1807) „számfelett való”.

Számítani, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „számolom”, számlálom”. — A régi irodalomban nincs meg, s nem is volt szokás főnévhez az -ít képzőt függeszteni. — *Beszámítani* (Puky 1830); *felszámítani*, *kiszámítani*, *leszámítani*, *megszámítani* Tzs. (1838); *összeszámítani* Fog. (1845). — *Elszámítani* (verrechnen) egy szótárunkban sincs, noha „az elszámította magát” közkeletű s már 1838-ban is az volt. Vö. Ny. (12:520). Germanismus-e? Szarvas Gábor nem tartotta annak.

Számjegy, Sándor István 1808 (Told.): numeri nota, ziffer”. — Fog.-nál (1836) „számjegy l. számjel; és számjelezní: be-ziffern”. — *Számnév* Tzs. (1835); *számsor* Ball. (1854); *számerő*, *szám-tandémok*, *számítiszt*, *számlap* Fog. (1845); *számfejtő* Hiv. Msz. (1845).

Számla, Fogarasi 1836. (Szt.). — CzF. számla cikkében magának vallja. — Elvonás a számlál igéből. — Eredetileg csak annyit jelentett, mint maga a számlálás: zählen, zählung Fog. (1836), de már Fog. (1845) contót is. — *Arjegyzék* először Kunoss (Szóf. 1834).

Számszerű, Molnár János 1777 (Pizika I: 62). A régi nyelvben a *szerű* sohasem járult főnévhez. Tudtommal ez volt rá az első példa. Vö. -szerű.

Számüzni, Bajza 1826 (Vers.): „A számüzött”. — A régi nyelvben számkivetni. — Vörösmartynál számküszni: „jár számküszöten az árva fiú”. — CzF. helyesen jegyzi meg, hogy „a mai számüzni önkényes rövidítés, mert a *ki* vagy *kiv* a szám szóhoz és nem az *üz* vagy *vet* szóhoz tartozván, el nem hagyható vala: ennek ellenére a tetszetes kurtítás divatba hozta”.

Számvitel. A régi irodalom nyelvén számot vettek, számot vetettek, de számot nem vittek; volt számvető, számvető, de számvivőt nem ismertek. — *Számvitel*, számvivő Tzs. (1835).

Szánalom, Nagy János 1845 (Hierolex.): miseratio, misericordia: *szánalmaw*: miserabilis. Előbb szádnakozás, szánandó, szánatos.

Szanaszét, Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD.): „Széltibe, szerte, széljel, szorin szerte”. — A nép nyelvéből.

Szándéklat, Stettner 1832. (Váltójog): intentio. Vö. Törv. Msz. — A köz szótárak közül először Ball. (1864). A *szándékolni* ige is csak 1838-ban jut szótárba (Tzs.); azelőtt *szándékozni* és *szándékoskodni*. (NySz.).

Szaporulni, Gyöngyösi 1700 (Chariclia 335). — SI-nál: multiplicari. — *Szaporulat*: zuwachs Ball. (1864).

Szappan-buborék, Sándor István 1808 (Told.). — Az együtt említett *szappanhólyag* elárulja, hogy a „seifenblase” fordítása.

Száritani. Első pillanatra csodálatosnak tetszik, hogy ez az ige sem lett volna meg a régi nyelvben (NySz.); de ha figyelembe vesszük, hogy a *szárazsztani* is megfelelt a szükségnek, s hogy az *akad*, *dagad*, *ragad* mellett nincs *akít*, *dagít*, *ragít*, csodálkozásunk elenyészik. — Először Miskolczy „Chirurgiai Útitársá”-ban (1742) találom, *elszáritani*, *száritó víz* (270 l.), azután Bertalanfinál (1757): „a mit a szél . . . felszáritott (VII. Esm. 82). — A nép ajkáról. — A népnél legújabbban már *fakítani* (fakaszt, fakajt, fakít), *fáritani* (fáraszt, fárajt, fárit) is megvan. I. Tzs.

Származók, Verseghy 1820 (Phil.). Notae derivativae; származók jegyek. — *Származékos*: derivativ Fog. (1836).

Szárnységéd, Helmezy 1832 (Jelenk. 554): flügeladjutant. Ugyanex *szárnységségéd* Tzs. (1838). — *Szárnycional* Ball. (1872).

Szarvorrú, Földi 1801. (Term. Hist. 102): rhinoceros. A „nas-horn-vogel“-t *orr-szarvú*-nak nevezték már 1799-ben. (Márt.)

Szavalni, Döbrentei 1814 előtt (Kazinczy, Pand. 6. köt., Dessewffy, Bártfai Lev. 142 és Külf. Játékszín 1:209). Vö. Phil. Műsz. „declamatio“ alatt. — *Elszaval* Dessewffy Bártfai Lev.-ben fordul elő legelőször, de tudva van, hogy ezeket Döbrentei rendezte sajtó alá. — *Szavalt* Kunoss 1834 (Szf.): *szavalmány* Kunoss 1843 (Szf.). — *Megszavalni* annyit is tett, mint meghangolni valamely hangszeri Tzs. (1838); megvan Ball.-nál még 1890-ben is.

Szavatozni, Fogarasi 1833 (DMM.): evictio alatt. Nála voltaképen *szoratozni*: minthogy akkor azt vőlték, hogy a régi *szavat*, *szavatos* (NySz.) a szó-ból származik. — Kunossal (Gyal.) *szavatozni*.

Szavazni, Kölcsey (Törv. Szt. tanúsága szerint). Megvan már 1832-ben (Jelenk. 4 l.). Előbb voksolni, szóadni. — *Szavazat* Kunoss 1834 (Szf.), de a Jelenkorban (B: 426) még azért: *szózat-többség*. — *Leaszavazni* Tzs. (1835); *megszavazni* Ball. (1857).

Század (saeculum), Molnár János 1777 (Fizika, V. könyv: 111). „Mabillon... Krisztus urunk harmadik századgyabéli oly Írást emleget...”: „a 13-ik században is emlegettetik... Bakó Rogernek üveges tsivője“. A költészetben először Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:116 és 160), azután Ányos Pál élt vele (1780):

„Örökös háborúk bírták századait,
Nemes vére festé Dunája habjait“.

Vö. Ny. (25:86 és 129). — Helmezy (Berzs. vers. XII.) Ráth Mátyásnak tulajdonítja, de ez 1780-ban, tehát Molnár után, élt vele. — Bessenymél: *esztendőszáz*, Barczafalvinál *százszaka*; Brassainál s az őt követő kolozsvári íróknál most is *évszáz*, noha a millenniumot ők sem mondják *évezernek*.

Százalék, Fogarasi 1845 (Szt.): „századbér, procentum“. — Ugyanő nála 1842-ben (Jogt. Msz.) procentuare: „századolni, százalni“. — *Százalékos* Ball. (1854); *százalékosni* Ball. (1857).

Számszoroszni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): centuplicare (Sl.); *számszoron*, centuplex ugyanitt.

Szántóli, Helmezy 1832 (Társ. 1:254): procento.

Szebbíteni, Sándor István 1808 (Told.). — *Szebbülni* (l. Kreszn.) megvan már Biró Mártonnál, de a NySz.-ból kimaradt.

Szédületes, Jósika 1833 (Eszther): „schwindelnd: szédületes magasság: schwindelnde höhe”. (Vö. Ny. 27:118). — *Szédület* csak CzF. ban van meg.

Szegecs. A -cs kicsinyítő képzővel csak egy-két esetben éltek a nyelvújítók. A címűl írt szó először Tzs. (1835), még dőlt szedéssel: ugyanott *szegecselni*: zwecken.

Szegély. Nincs meg sem a NySz., sem SzD. és SL-nál: először Márt. (1807) pillis szónál *szegély*: schnitt és Kreszn. (1827): „segmentum; ház-szegélye: apex tecti”. — A nép nyelvéből véve. — Fog. (1836): saum, einfassung, besatz, abschnitt. — *Szegélyzet*, dőlten szedve, Tzs. (1835); *szegélyezni*: säumen, besetzen Fog. (1845).

-szegény. Míg a -dás összetételek hatalmasan felburjánzottak, a *-szegények* közül csak a *vérszegény*, *vízszegény* van meg a szótárakban. CzF. (1874). — *Eszmeszegény*, *gondolatszegény*, noha ezeket is olvasni, egy szótárunkban sincs meg.

Szegődmény, Fogarasi 1836. (Szt.): convention, vertrag. — Sem Tzs. (1838), sem Ball. (egész 1857-ig) nem fogadja el, s még 1890-ben is *szegődnégre* utal vissza. — *Szegődményes* CzF. (1870).

Szegülni. — Noha a Tsz.-ban nincs meg, talán mégis a nép nyelvéből, mint a *szegni* ige tovább képzése. Vö. CzF. *szeg* (l) és *szegül* alatt. — A Mondolathoz *szegült* am. „emelt, készített”. — Fog. (1836) *szegül*: wird gedreht, dreht sich, biegt sich. L. *ellenszegülni*.

Szegvény, Fogarasi 1845 (Szt.). Nála voltaképen *szegmény*: segmentum. — *Szegvény*, *szegvényrendszer*: coordinatensystem Toldy (1858 Msz.).

Szegyenkö, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): „szegyenköre állítani”. — Faludinál *szegyen-oszlop*, a schandsäule fordítása.

Szegyenletes. Nincs meg egész 1870-ig (CzF.) egy szótárunkban sem. — Maga a *szegyenlet* is csak efféle mondásokban élt: „majd meghalt *szegyenletében*”.

Székelyi, Sándor István 1808 (Told.). Nála voltaképen *székezni*: alvum exonerare: *székezés*: alvi dejectio. — Bugátnál 1833 (Orv. Szak.) *székelés*: alvi depositio és a rút *hányrszékelés*: brech-

ruhr. — Lovász Imre 1835-ben (Ért. 33) szemére veti Bugátnak, miért ír *széklettel* helyett *székelés-t*. — „Sitzten, residiren“ értelemben Tzs. (1838).

Székes-egyház, Sándor István 1808 (Told.): templum cathedralis. — Mártonnál (1803) „öreg templom, püspöki templom“.

Székhely, Sándor István 1801 (Sokf. 7:74). — Maga a szó megvolt már a régi nyelvben is, még pedig többféle értelemben (NySz.). — Mai residentia* értelmében ő használta először, az addigi *székes hely* helyett.

Szólcsend, Mártonnál (1823): *szélnyugvás, szélszűnct*. — Tzs. (1835): *szélcsend és szélesenden* is.

Szelep. A „ventil“ Mártonnál (1823): *levegő-csap*; a Math. Szt.-ban (1834): *lejjentyű, lyppantyú*; Bugátnál 1833 (Orv.): *billentyű*; Tzs. (1835) még dőlt szedéssel: *szelep*, alkalmasint a „szérep min-tájára. — *Szellentyű* Fog. (1836).

Szélhámos. A régi nyelvben am. *szélő hámos* vagyis *lógós*. (NySz.). — Tóth Béla elevenítette föl 1852-ben, „schwindler“ értelemben. (Ny. 11:185 és 22:421; Szájru szájra, I. kiad. 235 l.).

Szélhűdés. A régi nyelvben *szélhűdni deliro, insanio, vertigine corripior* (NySz.). Bugát e szót a paralyssra foglalta le, s ugyanő nála *szélhűdt, szélhűdéses*: paralyticus. (Orv. Szt. 1833). — Utóbb valaki önkényesen *hűdésre, hűdöttre* rövidítette (Vö. Balogh Orv. Szt. 1833).

Széljegyzet, Sándor István 1808 (Told.): nota marginalis.

Szellem, Kazinczy 1810. (Lev. 8:2): „Európát philosophusi *szellem* (geist) főjja végig“. — Puky Ferencz 1810 jan. 27-én a Hazai Tudósításokban 50 frt jutalmat tűzött ki a „spiritus“ szónak lefonlítására s nyomban utána, február 3-án Balla Antal szintén 50 frtot az „universum“ s universitas magyarrá fordításáért. Kazinczy pályázott a *szellem*-mel, így indokolván javaslatát: „A Zrínyinél már előforduló *szellet* gyökere *szél* s ennek talán a *szélek* (scindo), minthogy a *szél* (ventus) az arczbört *szeli*. A *szélből* lesz *szelclni* (spirare) s innen *szelelés*, erasissal *szellés* (spiratio), mellyel egy a *szellet* (spiritus) azon különbséggel, hogy amaz az actiót, ez pedig az actio által producált dolgot teszi. A *szellet* szónak azonban egy hibája vagyon az, hogy *et-be* megyen ki, s a „spiritus vester“ *szelletetek* által tétetnék ki, mellyben a két *te* syllaba hangzása fáj a fülnek. Változtassuk a *szelletet*

szellemmé, mint a hogyan a *kellből* leve *kellem*, és nem *kell*t vagy *kellés* s a *szellemetek* nem fogja bántani a fület." — A jutalmat nem adták ki, mert a *szellem* nem tetszett a pályabíráknak. — Nyomatásban először Szemerénci 1811-ben, Müller egy német dalának fordításában látott napvilágot. (Szvor. Felj. 24). — Innen *szellemíteni*, *begeistigen* Kiss M.-nál 1844 (Ujd. Szav.): *átszellemlülni* (l. a magra helyén). — *Szellemdús*, csak 1845-ben (Fog.): *szellemes* csak (UzF.-nál először: *szellemetlen*, ad normam *kellemetlen* még 1854-ben is (Ball), sőt CzF. is a *szellemtelen*-nél visszautal *szellemetlen*-re; *szellemileg*, *spirituáliter* Nagy János 1845 (Hierolex). — *Czéh-szellem* Tzs. (1835); *közszellem* Tzs. (1838). — A Nyr. is elismerte, hogy a *szellem* szóra szükségünk van (6:15).

Szólmalom. Megvan már MA.-nál is; a NySz. csak későbbi forrásokból idézi. — Az efféle szóösszetétel (széltől hajtott v. szél-hajtott malom helyett) a régi nyelvben szokatlan lehetett. — A „wind-mühle” fordítása. — A német hatásnak köszönjük a *szélpuskát* is SL (1808), a *gőzhajót*, *gőzmalmot*, a *gőzgépet* s annyi más efféle ma már kiirthatatlan s napról-napra szaporodó összetételt.

Szélsőség, Sándor István 1808 (Sokf. 9:30): „A német és olasz pedig a két *szélsőségek*, *extremitások*”. SL nincs meg, s a többi kézi szótárak közül is legelőször Fog. (1860).

Szélütés, Pethe 1797 (Gazd. 254): „tagoknak *szél-ütése*” SL-nál: „paralysis, hemiplexia”. — Ugyanott *széltől ütött*: paralyticus.

Szolvény, Helmezy 1832 (Jelenk. 1:242): „profil”. — Ball. (1857): 1. coupon, 2. fournir. — A coupon előbb (Jelenk. 1:459): kamatlevelke. — A háromféle értelem a származékokban is előtűnik: *szelvényezni*, *profiliren*: *szelvényező*; *fournir-arbeiter*; *szelvényutalvány*, *couponstalon* Ball. (1890). — Baróci Szabó Dávid 1792 (SzD.) a *zsindelet* akarta *szelvénynek* nevezni.

Szélzet, Fogarasi 1836 (Szt.): *bordluc*. — A *szélesni*, *anschroten*, *rändern* Tzs. (1835) igéből.

Szembesítési, Helmezy (Jelenk. 1832—34 évf.): „confrontare”. — A kijegyzésnél elfeledtem fölírti a kötöt és lapozámot. — A Törv. Szt. Sztrokaytól idézi. — Önkényes ígképzsragosalakból, koholt képzővel. Erre a mintára lett *kézbesítési* Fog. (1845); *ellenbesítési*, *contraponiren* (u. o.); *közbesítési*, *interpoliren* Toldy (Mszt. 1858); Csodálatos, hogy az effélének a nép nyelvében is van hasonmása, de alkalmasint csak tudákosságból. Vö. *helybesítési* Tsz.

Szembetűnni, Gyöngyösi (Charikl. 412): „szembe tűn”. — Faludinál: *szembe tűnik* (NySz.).

Szemcse, Bugát 1828 (Boncztud.): acinus, granum; *szemcsés*, granulosa. — *Szemcsézni*: granuliren Ball. (1864). — A *-csa*, *-cse* kicsinyítő képzőre a régi nyelvben kevés példánk van: *gyermekcse*, *embercse* (M.A. homunculus alatt) *lócsa* s talán még egy-kettő. A NySz.-ban megvan *üvegcsé* is, de az idézett helyen valójában *üvegecske* áll. — Sl.-nál *levélcsé* am. czédula. — *Üvegcsé*, Illschchen Fog. (1848).

Szemcső, Baróti Szabó Dávid 1793 (SzD.): „messzelátó, néző cső”. — Sl.-nál: tubus opticus, telescopium. — Bar. Vin. Text.-ban (1807): *látcső*.

Szemelni, Baróti Szabó Dávid 1793 (SzD.). Nála a népies értelmében; de már Sl.-nál: tueri, spectare, aspicere, contemplari. — Ugyanigy Berczafalvinál. Vö. *észlelni* alatt.

Szemelvény. Az „excerpt”-re több nevet próbálgattak: *szemelet*, *szemeldék* Fog. (1845); *válogatmány* Nagy Ján. (Hicrolex.) és a mit az irodalom elfogadott: *szemelvény* Kiss Mihály 1844 (Ujd. Szav.).

Személyes, **személyetlen**, Benyák Bernát 1780 körül (Ny. 30:425): personale, impersonale: Márton József 1799 (Szt.) persoonlijk *személyesen*; personaliter, in persona Sl. — A *személyes* megvan ugyan már Pázmánál is (Kreszn.: a NySz.-ból kimaradt): „személyes egyesülés” i. i. két természetnek egy személyben való egyesülése; megvan Faludinál is a népies „perszónás ember” értelemben s nem úgy, miként a NySz. magyarázza. — *Személyeskedni* (még CzF.-nál sincs meg) Ball. 1890., noha már 1834-ben megvolt a (Jelenkor, 9) „személyeskedő polemia”. — *Személyesség* a század elején am. a mai *személyiség* (Törv.). — A „*Hét személyes táblát*” Dugonics 1803 (Jóhánka 1:568) *heterogének* akarta nevezni.

Személyíteni, Versegly 1820 (Lex. 341.): „Annai mint valamit személy gyanánt előállítani”. — Ma inkább az ugyanő tőle és Erescitol használt *személyesíteni* (Phil. Sz.). — *Személyesülni* Fog. (1836).

Személynök, Berczafalvi 1787 (Szigv.): personalis. — Goorehnél: *személyviselő* (Törv.) — *Hét személynök*: septemvir 1843 (Törv.). — Pápay megrója, hogy „úcmelyek a personalist *személynek*nek akarják nevezni”. (Veszpr. Tiszti Szt. 1807).

Személyzet. Először Bar. Vin. Tszthan (1807.) *személyet* alakban: „personale, felekezet, *személyet*; status personalis: *személyet*, vagy

személyetbeli kar“. -- *Személyzet* először Társalk. (1:175) és Kunoss-nál 1834-ben (Szf.). — Fog.-nál (1836) *personale*; *személység* is. — *Szolgaszemélyzet* Ball. (1890). — *Személyezni* ige nincs és nem is volt.

Szemer. — Noha Bugátnál 1833 (Orv.) találom először, nem hiszem, hogy tőle származnék, mert ez esetben megemlítené. — Mártonnál (1823) „*gran*: grán, szem, t. i. egy árpaszem nehézségű mérték“. — Tzs. (1838) még dölten szedve.

Szemere Pál szavai. — Kazinczy 1831. évi följegyzése szerint (Pandekt. 6:11): „*rény*, virtus; *csillár*, Szent-János bogara, lichtwarm; *lomhár*, saumthier, szamár; *dalnok*, dichter, liederdichter; *futnok*, lauffer, kengyelfutó; *munkály*: handlung; *rím*, *hős*; *lény*; szobor; *küzdelleni*; *szenvelyg*; *szévedez*, zerstreut (sein?); *rejtély*, acnigma; *besze*, erzählung; *sohaj*; *szöveteg* (?); *tonal*, szóval vette Berezafalvitól; *fesz*, *pőf*; *arófornyás*, mint ezikornyas; *dálnok*; *vihar*, forgó szél, turbo, Comeniusból; *rivacs*, jégeső, Comeniusból; *gyámnok*, tutor; *terv*, planum; *elv*, principium; *élv*, genuss; *színész*, theatralista; *tömb*, gruppe, tömbörcü (?); *dörg*: tonitru; *előleg*, a priori; *utólag*, a posteriori; *látnok*, seher, prophet; *ömléteg*, sturzbach; *engedély*, gehorsam; *csondár*, abentheuer; *érdek*, interesse, Helmezy, Vörösmarty; *raganat*, mint daganat; *dőkhőnez*, wüthrich; *naplony*: napló, journal“. — Eddig tart Kazinczy nem teljes és nem is hibátlan följegyzése. Látszik, hogy csak utólag, emlékezetből írta össze.

Szemeskedni, Gyöngyösi 1690 (NySz.). — Nála *szemeskedés* am. előrelátás, elővigyázat.

Szemész. Bugát 1833 (Orv.): „*oculista*; *szemészség*: oculistica“. — *Szeméssel* Fog. (1836).

Szemhatár, horizon. Először Bar. Vm. Tsz. (1807). Úgy látszik Bánócziig (Ny. 23:183) senki sem élt vele s nem is került a kézi szótárakba. — Simonyi ajánlta a „láthatár“ helyett Ny. (9:228). — Sim. és Ball. Szótárában (1800) megvan; a „láthatár“ ellenben ki van hagyva.

Szemkör. Verseghy 1820. (Lex. 212). Ugyanott *látáskör* is. — Amazt Bánóczi József elevenítette föl. Ny. (23:183 és 223).

Szemköztes. Kenessey Albert 1865 (Hajóz. Msz.): „*szemköztes szél*, schraler wind“. Előbb csakis „szemközti“.

Szemle, Berezafalvi 1787. (Szigv.). — Nála a *szemle*-eső összetételben fordul elő: „*tubus opticus*“. — Önállóan Kunoss Szóf.

(1834) és Tzs. (1835): schau, musterung, revue. — Elvonás a szemlélgéből. — *Sereg-szemle* Jel. (2:484). — *Könyvszemle*, bücherschau Ball. (1854). — Továbbképzése: *szemlélsz*, inspicient Fog. (1845).

Szemlélet, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 10. és 125): „sokkal nagyobb előmenetelt tennénk minden dolgainkban, ha kevésben ragaszkodnánk a körülöttünk levő *szemléletek*hez.” — Nála am. obiectum s ezt így indokolja: „így neveztem, mivel valami felől gondolkodunk, eszméről értékünk által azt mintegy szemlélni látszatunk.” — Kresznericsnél: intuitus; ugyanígy Phil. Szt. és intuitivus, speculativus: *szemléletez*, *szemléleteli*. — Ma, mint műszó, beobachtung Ball. (1890).

Szemöld, Kazinczy 1814 előtt (Munk. VII. költ. Gloss.). — Az „ők végezet nélkül — mondja Kaz. Miért jobb így, más foljebb „árny”. — Szemere diadalul írja. Kaz.-nak, hogy a *vakond* népies szóban tulált rá analogiát. „Péczelen a vakondok-túrást *vakond-túrás*-nak hívják. Ha a vakond-túrás jó, nem rossz a *vakond* is, s tehát e szerint a *szemöldöt* a Czinkék s Beregszásziak is eltilíthetik hiba nélkül”. Ez okból ő a *szelindel* sem tartotta rosszznak (Munk. 3:120, 157). — CzF. (5:1229) megjegyzi, hogy alig van rá analog példa, mert nem mondjuk: *szurd*, *szánd*, *köld*, szurdok, szándok, köldök helyett, „azonban a rövidség ajánlatossá teszi”. — Vö. *dülöngái*.

Szempilla, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I és II.) Gvadányinál *szempile* (NySz.). — A nép nyelvéből.

Szempont, Barczafalvi 1787. (Szigv.): „visus punctum. — A Mondolat idejében még ezt is kifigurázták.

Szemtanú, Sándor István 1808 (Told.): „testis oculatus”. — Az augenzeuge fordítása. — Ugyanígy *fültanú* Pauly 1827 (Polg. Igazg.).

Szemüveg, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): pápaszem. — SL-nál vitrum oculare, augenglas. — Ez utóbbinak szó szerinti fordítása az Erd. Nyelvmlv. Társaság munkájának első darabjában (1796): *üveg szem*. „Probálgattya, ha olvashatná, de nem bódogul; vcszi elő az *üveg szemet*, avál elolvassa 's viszsza teszi a' sebibe” (165 l.). — *Szemüvegezni* (lorgnettiren), noha már 1845-ben Fog.-nál megvan, CzF.-ből kimaradt.

Szén. A régi nyelvben tüzet vagy paraszt jelentett; a „kohle” neve *altt-szén* vagy *kott-szén* volt. — *Köszén* SL-nál (1808): lithanthrax, carbo fossilis. — *Szeníteni*, *szenülni*, verkohlen Tzs. (1838).

Szende, Toldy 1823 (Ny. 10:217). Nála: gelassen. — Mátray

Gábornál: naiv (Phil.). — Tzs. (1838): mild, gelind, piano. — CzF. beismeri, hogy „a szender, szenderég közismeretű szóktól vonatott el, a mennyiben a szendének csendes, szelid külseje a szendergőélőx hasonló”. *Szendíteni, szendülni, gelassen machen, werden* Tzs. (1838).

Szendor, Versegby 1805 (Tiszt. Magy. 136 és Anal. 1: 312). Elvonás a *szenderedik* igéből. — Nála: *hesperus*. — Kunossnál (Szóf. 1834): könnyű álm, schlummer. — *Szenderegni* Kunoss (1834): *szenderülni, elszenderíteni, elszenderülni* Tzs. (1838).

Szénkéneg, Bugátnál (s már előbb Schusternél) az *-eg -eg* volt a chemiában az „oxidok képzője”, alkalmasint az „agyag” formájára. Talán csak ez az egy *szénkéneg* maradt meg belőlük, s ezt is a fillokszéra okozta.

Szennyíteni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.), „szennyestíteni”. — U. o. *szennyülni* am. szennyesedni.

Szennytelen, Sándor István 1808 (Told.): immaculatus, im pollutus, mundus.

Szentély, Jósaika (Időve, Ny. 27: 117). — Először Nagy János Hierolexiconában (1845) sanctuarium: *szenthely, szentély*. — *Szenthely* már 1832-ben (Társalkodó 107).

Szentesíteni, Kunoss 1835 (Gyal.): sanctionare. — *Szentesítvény:* sanction, weibe Ball. (1851). — *Az előtt megerősíteni* (Törv.).

Szeny, Barczafalvi 1787. (Szígv.): [Nála *szeny*, s hozzáteszi: „nem szeny, mint a’ hogy néhány elhibázódott czen könyvben”. — Önkényes elvonás a *szenved* igéből; értelme: szenvedés, nyomorúság. — Bugátnál is (Orv.): passio, das leiden. — Él az *ellenszeny, hasonsszeny, rokonszeny* összetételekben. — *Szenves, affectvoll; szentelen, affectlos* Ball. (1854); sőt *szenvület, pathos* és *szenvületes* is Fog. (1845).

Szenvedékeny, Geleji Katona István 1645 (NySz.): qui facile patitur. — A Phras.-ban (1750) patiens; Versegbynél (Lex. 335) pathologicum, ellentétben a *gyakorlékony* nyal (practicum). — Imrénél (1831. Phil.) passivitas: *szenvedékenység:* Fog.-nál (1836) passiv: *szenvedőleges*.

Szenvedelem, Kazinczy (Szemere, Munk. 2: 259 és Phil.): passio. — Különbs, írja Szemere Kazinczynak 1812-ben, hogy Kovács (Mihály) a *szenvedelemnek* mind analogiáját, mind jelentését első hallásra kitalálá (Munk. 3: 83). — Szóchenyi is élt vele (Törv.). — Innen

szenvedelmes: leidenschaftlich (Fog. 1836); *szenvedelmetlenség*, apathia 1831. (Phil.). — Megrövidítve: *szenvelem*, *szenvelmes*, pathos, pathetisch Ball. (1864).

Szenvedély, Helme c z y (Phil.): passio. — Innen *szenvedélyes*, passionatus Kunoss (Szóf. 1834). — *Szenvedélyetlen* Ball. (1854); *szenvedélytelen* Ball. (1857).

Szenvelgés, Szemere. — Kazinczy bizonyosága szerint (Pandekt. 5:11). Nála voltaképen *szenvelgyeni*. A Törv. Msz. Érdytől idézi. (L. az *affectatio* cikkben). Csak 1848-ban jut be a kézi szótárakba.

Szenvtelen, Jósika 1854. (Zöld vadász): „indolens, impassible; Páriz Pápainak „fajdalmatlan” szava helyett”. — Vö. Ny. (27:118).

Szépelegni, Fogarasi 1836 (Szt.): „liebkošen, tändeln, süs-seln”. — Tzs. (1835. és 1838.) még nincs meg. — Úgy látszik az „édelegni” mintájára.

Szépészet, Greguss Ágost 1849 („A szépészet alapvonatai”). Előbb Fog. (1848) az aesthetika: ízléstan, dísztan, széptan, széplet”. — Először Ball. (1854) aesthetik: *szépészet* és Ball. (1857): *szépész*, aesthetiker.

Szépnem, Faludi 1748 (Munk. 206): nőnem. — SzD., SI: *sexus sequior*. — A NySz.-ből kimaradt.

Szerelem-gyermek. Georch 1804 (Honnyi Törv. 1:76): „Tisztességesebb név a *szerelem-gyermek* (kind der liebe), mint ama czudar *fattyú*, vagy *kocsa* név”.

Szerelni. — Először Bar. Vm. Tisztban (1807): „*fölszerelés*: specificatio; a kézművesek fölszerelése: specificatio opificum. — A kézi szótárak közül először 1835-ben (Tzs.): *felszerel* (hajót), ausrüden; 1838-ban (Tzs.) *felszerelés*: ausrüedung, ausmontirung, auf-takelung. — 1857-ben (Ball.) *szerelés*: instrumentation; ugyanitt *felszerelni* már ausrüsten, adjustiren, instruiren is; ellenben Szontaghnál (Math. 1834) equipiren: *fölszerezni*. — CzF.-nál (1865): „*leszerel*, a mi fölszerelve) volt, azon szereket róla leszedi. Hajót leszerezni”. — CzF.-nál (1870): „*szerelni*: bizonyos szerekkel ellát, fölkészít stb.” — *Szerelvény*, einrichtung, rüstzeug Ball. (1872); *szerelő*, monteur (Révész, Vasúti Szótár 1885); *szerelék*, adjustirung Ball. (1872).

Szerencsejáték, Márton 1803 (Szt.). — SI.-nál hazardspiel. A glücksspiel szó szerinti fordítása. — A régi nyelvben *kázspárt* és a hazardspieler: *kázspártos* (NySz.). — Kunossnál (Gyal.) am. lotteria.

Szerény, Kazinczy 1811. — A Puky-Balla-féle pályázatra (I. szellem) küldött értekezése végén így szól: „A modestus a modustól ered: a modus annyi mint *mérték*. De a *mérték* már egy más adjectivumunk által vagyon gyökérül elfoglalva, a *mértékleles* által, s a *mértékény* azért sem fogott volna jó lenni, mert a *keny* terminatio csak az ollyakat illeti, mellyek verbumtól erednek. Szerencsénkre a magyar nyelvnek még egy szava vagyon, melly a „modus“ jelentésének megfelel: *szer*. Ezt vevém gyökérül s a *kemény* és *fösvény* terminatióját forrasztottam össze vele”. — 1812 február 14-ikén így ír Kishez: „Nem akartam Poetai Berkeinet *szerénység*ből Erdőnek nevezni”; később (43. l.): „az én tiszteletemre oly méltó, szép és *szerény* asszonyod”. — Dessewffy véleménye szerint *szerény* szép szó, jó szó, de azt teszi *régulier*, nem pedig *modeste* (Lex III: 89). Ez észrevétel nem éppen alaptalan, mert a század elején némelyek az *inordinatus*t már *szeréntelen*-nek is nevezték. (Baranya Várm. Tiszti Szót. 1807). Ha a *szeréntelen*-ből a fosztó képzőt elhagyjuk, csakugyan inkább a *régulier*, mintsem a *modeste* válik ki. A Tud. Gyűjt. (1818. III: 81.) Kaz. így magyarázza: „A *szer* és *ény* alkotórészekből szerkeztetett össze, a *scrény* analógiája szerint. Ez valóban olly gyönyörű s egyszersmind olly elkerülhetetlenül szükséges szó, hogy annak elfogadásától csak az fog idegenkedni, kire a Cháriszok még soha sem mosolyogtak s ki nem gondol vele, ha nyelvünk pirultával „a nemzet aláztatik”. — *Szerénykedik, szerénytelenkedik* Ball. (1857).

Szerrep, Barczafalvi 1787 (Szigv.): „E' vagy ama' személy viselés vagy előadás. Ez a Komédiás nem jól játszotta a' maga' szerepjét, nem jól adta elő azt a' személyt, a' kit elő kellett volna néki adni. Az én szerepem Nagy Sándor leszsz, az ő képét fogom viselni.” — Dugonics (1803) így nyilatkozik e szóról: „Ez a szó *szerrep*, igen régi magyar szó. Épen azt teszi, a mit a németeknél ez: eine Rolle . . . A német Rollnál is jobb a *szerrep*”. (Jólánka. 1: 214). — Képzése, ha csak a biharmegyei helynévre nem gondolunk, érthetetlen. — *Szerrepelni* csak 1845-től fogva (Fog.). — *Vendégszerrep* Tzs. (1835); *vendégszerrepelni* Monderő 1843 (1: 140) és Ball. (1857).

Szerfeletti. — Noha a *szer felett* már Hallernél (1682) és Faludinál is megvan (Vö. Simonyi, Magy. Határozók 2: 37), a NySz.-ból ki-maradt. — Sl.-nál: nimium, valde, immodice, supra modum; ugyanott *szer felett való*: nimius, immodicus. — Tzs. (1835): *szerföletti*, übermässig.

Szerintezni, Széchenyi 1831 (Töcv. Szt. szerint): confor-

mare. — Tzs. (1838) dőlt betűkkel nyomatja. — Megvan Ball. (1890). — Szerintes: conform Tzs. (1838).

Szerkesztési, Helmecezy 1833 (Jelenkor czimlapja). Előbb a redactor mindig *szerkesztelő*, sőt a Jelenkor számainak legalján még 1834-ben is ez áll: *szerkeszteti* Helmecezy Mihály, noha a czimlapon és szövegben (452) *szerkesztőt* ír. — A *szerkesztési* ige megvan különben a régi irodalom nyelvében is: *jungere, sociare, copulare* értelemben. — *Szerkesztmény, composition* Ball. (1854).

Szerkezet, Berezafalvi 1792. (Tud. magy. 21): *structura*. — Egy codexben megvan ugyan, de utóbb nem használta senki; B. elevenítette föl. — SI., Kézsn. nem fogadja el.

Szerkönyv, Nagy János 1845 (Hierolex.): agenda, rituale. — Előbb *szertartásos, szertartó* könyv Tzs. (1835).

Szertár, Helmecezy 1832 (Jelenkor 1:101) *magasin*. — Tzs. (1835) *zeughaus: hadszertár*; — Ball. (1851) *zeugkammer: szertárnok: zeugschaffer*. — Ball. (1857) *am. apotheke: szertári: officinal*. — Toldy (MSzt. 1858) *cabinet: természettudományi szertár: physik.-cabinet*.

Szerv, Somogyi Antal. E szó megvan már a Szegeden 1844-ben *Új Szók* cím alatt megjelent s bolondabbnál bolondabb szavaktól hemzsegő füzetben, *fatum* értelemmel. A szerző így adja okát: „Tacitusként *fatum non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium caussarum. Ex a nexus naturalium caussarum*, e rend az, mit kifejezni akarunk. Én tehát a *rend*-t, a *szerből* származtatom a *fatum* kifejezésére használandó szót, hozzá tévén (mint az *elhöz* tettük) a *e* betűt. Ugyanitt: *szervus, fatalis*, s így van ez Ball. Fog. Zsebészótáráiban egész 1848-ig. Mai értelmét Szemere ruházta rá. 1846 június 10-én írja Szemere Toldynak: „Apropos, egy új szó van: *szere, orgán*” (Munkái III.334). Efféle gondolata Bugátnak már 1843-ban volt (Szóhalm. 103): „Cum autem hanc idcam (organon) hungarus potius per voces *szerkesztési, szerkeszkedni* exprimere soleat ideo eidem e radice, quae *szer* est, debuisse per aptum quoddam formativum fieri”. — Berezafalvinál (Tud. magy. 13): *organum, szer-telem*. — *Szervus, szervellen, szervezni, szervezet* Ball. (1851).

Szerzelék, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszorú 3:150) és 1792 (SzD): „reáadás, toldalék”. — SI.-nál: *appendix, additamentum, mantiassa*.

Szerzemény, Geleji Katona István 1645. — Imre Sándor

tanúsága szerint (Ny. Ért. I. 7:92). — A NySz.-ból kimaradt. — SzD. szerint *szerződmény* am. *institutum* és *szerzőmény* am. *kezesmény* (1792). Az irodalom e megkülönböztetést nem fogadta el.

Szerződmény, Fogarasi 1833 (DMM.): „*pactatio, szerződés; pactum szerződmény*.” — Fog. (1848): *vertrag, contract*.

Szeszély, gr. Dessewffy József. (Akad. Ért. 1847 év, 148.) „Az angol humorban — így ír Döbrentei i. h. — majd élez perczeg, majd kesernyesség, miként *szesze* tartja, s ezért is nevezé ezt magyarban gr. D. J. *szeszélynek*”. Ugyanigy a Phil. Műsz. neki tulajdonítja a *szeszélyest*. — Ma nem *humor*, hanem „*laune*”.

Szeszes-ital, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): *bor etc.* — Sl., Kreszn.-nél nincs meg. — Fog. (1836): *szeszes italok, geistige getranke*.

Szét, Faludi 1848 (NySz.). — Előbb: *szélytel* vagy *szélt*.

Szétforgácsolni. A régi irodalomban a *forgácsolni* ige sincs meg (NySz.); először Sándor Istvánnál 1808 (Sl.), „*csztergályozni*” értelmében s régeinek mondva. Mai értelmében, *szélytel* ige-kötővel Márt.-nál (1803), *zersplittern* alatt. — *Forgácsolni*, *splittern* Fog. (1836); *elforgácsolni*, *elforgácsolódni*, *absplittern* Tzs. (1835).

Szigetelni. — *Elsgizetel*, Németungvári Tóth László. (Kaz. tanúsága szerint, Tud. Gyűjt. 1818. III.). — Mások a *magányoz* igével akarták kifejezni: „*magányzott (isolata) köoszlopon áll egy óra . . .*” Tud. Gyűjt. 1817. (9:121). Vö. Ny. (29:168). — *Szigetelni* Tzs. (1835); CzF.-nél *szigetezni* is.

Szigor, Helmezy (Berzs. Vers. 1816. X). — Elvonás a *szigorú* melléknévből, mint *dombor, gyönyör, nyomor* stb. Eleinte melléknév is: *rigorosus* (Phil.); de már Kunossnál 1834-ben (Szf.) am. *streng*e. — *Szigoritani*, *verschärfen* Ball. (1854); ugyanitt *rigorosum*: *szigorú vizsgálat, szigorlat*, noha *szigorolni* ige ma is ismeretlen. — *Szigorlatozni* egy szótárban sincs.

Szijazat, Faludi (NySz.). — A NySz. szerint maga a *szijaz* ige nincs meg a régi irodalomban.

Szikár, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „*Hítvány, tsapnydt, őszitvér, madárhús, száraz*”. — Sl.-nál *szigár*, valamint Kresznericsnél is, ki a *szigorú* családjaiba foglalja. — A nép nyelvén *csingár* is.

Szilánk, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála *szilag*, *szilak* alakban és *szilánkos* továbbképzéssel. — Sl.-nál *szilánk* am. gyalu-hulladék. — A nép nyelvéből véve.

Szilárd, Szemere 1816 előtt. (Berzs. Vers. 1816: XII). — Sokat találgatták e szó. képzése módját. — P. Thewrewk József, Döbrentei és Pulszky Ferencz egyező nyilatkozata szerint Ny. (4: 307., 10: 175., 11: 518) a *szil* főnévből van alkotva; és pedig a latin „*robur*” volt az, a mi Szemerét e gondolatra vezetett. „*Robur*” (mi kemény fát is, keménységet is jelent) úgy viszonylik „*robustus*”-hoz, mint *szil* a *szilárd*-hoz. A *csalárd* szó formájára készült, maga meg az Erdélyi János-féle *valárd* (*realis*) szónak szolgált mintául. — Elcinte a „*solid*” másik értelmében is használták: „jobb ízléssel választott és *szilárdabb* szindarabok. (Társalk. 1833: 82). — A *szilárdít* és *szilárdul* igék a szótárak közül először Fog. (1845). — Szemere Följegyz. közt megvan a *tolárd* is: „tolakodó, frech”. (1: 208). Vö. CzF. — Mint keresztnév, *Szilárd* am. Constantinus.

Szilvány, Földi 1801. (Term.): kopoptyúhártya. — Vannak magyar természettudósok, kik a halakról szóltukban, csupa orthologia-hajhászatból a *szilvány* szót nem merik kiejteni, nehogy a neológia gyanújába essenek. Igaz, hogy e szó a nyelvújítás idejében jutott be az irodalom nyelvébe; lehet, hogy nyelvújításszerűnek is jűtészhetik, de azért ne féljenek tőle. Nem gyártott szó ez, a nép ajkán termett. Vö. Téz.: *szilvány* és *szivány* is.

Szimatolni, Baróti Szabó Dávid 1780 (PM. 2: 18) és 1784 (SzD. 229.). Nála *főlszimatolni*: nyomozni, fűrkészni, vizelteni; Sl.-nál: inquirere, investigare, scrutari. — A nép nyelvéből véve. Ebből elvonva: *szimat*: az angol „*scent*”, a vadászott állatok szaga, s mit a vizsla, kopó megérez (Bérczy, Vad. 1860); ma, ezen kívül még, szaglólétetség is.

Szín-. A „játékszín”-beli *szín* összetételei: *szindarab* (Jelenkor 1832: 9); *színfal*, Honműv. (1833: 137) és Kunoss (Gyal. 1835: 22); *színház* Széchenyi (VII. XXVIII.), (Társalk. 1: 82); *színhely*, Fog. (1836.); *színigazgató* Kunoss (Gyal. 1835: 109); *színköltő*, *színköltészet* Csató Pál 1833. (Társ. 10); *színkör* Széchenyi 1831. (VII. 179) és Fog. (1845); *színlap* CzF. (1870); *színmű* Fog. (1836); *színpad* (Társ. 1: 82); *színdarablat* CzF. (1870); *színtér*, scena Társ. 1834 (301. 1.) stb. — Bayer József szíves közlése szerint mult századi színlapokon: theatrum, játékszín, játszó-szín. — Az 1837-ben megnyílt, későbbi Nemzeti Színház a színlapon „Pesti magyar színház”-nak van nevezve.

Szinész, Szemere (Munkái I: 47). — Kazinczynál már 1831-ben (Ered. Munk. I: 305). Neki tulajdonítja Kazinczy is. (Pandekt. 5: 11). A Társalkodó I. kötetében még *szinjátász*, de már 1832. II. felében: *szinészi társaság* (31. l.), *szinészet* (74. l.).

Szinezet. Először Bar. Vm. Tszban (1807) qualificata és superficies kettős értelemmel. — „Colorit” jelentéssel 1835-ben Kunossnál; ugyanez Szilassynál: *szinclés, szincés* (Phil.).

Sziniteni. Először Tzs. (1838) találom: gar machen, vagyis szín-rézzé változtatni. Utóbb minden fém reductiója, desoxidatiója is *szinités* Neudtvich 1844 (Vegyten, 84. l.) és Szabó 1848 (Bány.).

Szinjáték, Sándor István 1808 (Told.): ludus scenicus. — Tzs. (1835): schauspiel. — Viszont *játekazín*: schauplatz. Vö. Dessewffy 1817 (Bártfai levelek 91 l.).

Színkép, Ballagi 1854 (Szt.): farbenbild; *színyomat*, farbendruck Toldy Mszt. (1858).

Színleg, Széchenyi 1831 (Vil. 247): „tán szlíz marad képleg és színleg”. — *Színleges* Helmeczy 1832 (Jelenkor I: 62): scheinbar. — Tzs. (1835) scheinbar: látszatos, színlett, ál, tettetett. — Fog. (1836) már megvan.

Színlelni, Fogarasi 1836 (Szt.): verstellen. A régi irodalomban csakis *színlelt, színlelni*, s így még Tzs. (1835) is. — A nép nyelvéből véve. Vö. Tsz.

Színművész, Helmeczy 1832 (Jelenkor I: 25). Vö. *szinész*.

Szintezni, Ballagi 1843 (Szt.) nivelliren. — Régi mérnökeinknél a „nivellement” majd *estőlés* (Beszédes, Math. Msz.), majd *földszinlés* (Vedres, u. o.); utóbb *szekmérlevezés* Fog. (1848); *lejt mérés*, Ball. (1854).

Színvonal. Először 1851-ben Ballaginál (Legújabb m. szavak): niveau. — *Színvonalazni*, nivelliren CzF. (1870). A geologiai niveaukat, minthogy nem vonalak, bajos lévén színvonalaknak nevezni, Petrovits Gyula, ajánlatomra, *színtájaknak* nevezte 1872-ben (Cotta, A jelen geológiája).

Szipoly, MA. és **IP.** szótárában megvolt ugyan, de az irodalom nem használta s nem is igen lehetett ismeretes, mert a Mondolat megütközik rajta. — *Szipolyoz, kiszipolyoz*, aussaugen SimB. (1899); előbb *kiszipolni* Ball. (1881).

Szirom. Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 7): „petalum a virágoknál. Ez a szó *szirom* lexiconunkban (PP.) térszen festett hárttyát, membrana colorata. Eredetét vehette a *syrmától*, a melly az aszszonyok hosszú földig óró vékony fátyolát tette. Megmaradt nyoma a szijgyártóknál, a kik *szirom*ynak nevezik a festett bőrt, mellyel tzifrázatokat varrnak és a vadászoknál, a kik az olvadás után „megfagyott fénylő havat *szirom*osnak mondják“. — *Szirom*, blumenblatt Fog. (1836).

Sziirt. A régi nyelvben osakis *köszirt* összetételben fordul elő (NySz.). — Külön választva SzD. (1784). — Eleinte többnyire mélyhangúnak veszik; Csokonai is (Munk. Toldy-kiad. 373) a szebbhangzás kedvéért: „ne szaporítsuk azt a sok *c* betűt, mert most is sok monotonitást csinál“.

Szittyá. A régi irodalomban (Vö. Irod. Tört. Közl. 7:494) a népet, kivétel nélkül, *scythiának*, *scythiainak* s az országot *scythiának* írták s a beszédben minden bizonynyal latinosan is ejtették. A XVIII. század közepén kezdett Vargyas (Phras. „asinus és bellatrix“ alatt) *szittyai* magyarokról beszélni; követik Rajnis (1781), Dugonics (1788). Virág (1808). A két utóbbi írók népszerűségének köszönhetjük a *szittyá* szó elterjedését. Vö. (Ny. 30:143) és Irod. Tört. Közl. (XI. köt.).

Szivacs. Bugát 1828 (Bonextud.): spongia; *szivacsos*: spongiósus. — Márt.-nál (1823) spongyia és spongyás; Sl.-nál: *szivaczó*.

Szivar. Vörösmarty 1837. (Figyelmező, II. félv.: 110): „A szipa eddig banya (Vettel) értelenben volt ismeretes, az író fiatal-ság most cigarró helyett akarja használni. A szipa még a szipákolra is emlékeztet, mi annyit tesz, mint sűrűen s egészen e disztelen foglalatosság gyönyöreibe merülve tobákolni... S nevezzük most már a szép, karsú cigarrót *szipának*! Havannah minden fűszerei bosszút kiáltanak... Tréfán kívül e helyett más szót kellene csinálnunk: talán *szivar*? mivel *szivárogná* jó fel benne a füst. De ha megmarad is az idegen cigarro-név, nem veszünk vele: a szipánál mindenesetre kellemesb“. Vö. Ny. (25:507). — P. Horváth Lázár 1844-ben (Honderű 1:754) a *szivar* helyett a *szivolót* ajánlotta a következő okoskodással: „A sok *rozz* szónak, mellyeket a purismus kora faragott, egyik legrosszabbika a *szivar*, melly cigarrót akar tenni. Nem említve, hogy olly tárgyak, melly szánk számára van szánva, nevének is lehető leg-aestheticusabbnak kell lenni, s hogy e kellék a szivarban nemesak hogy meg nincs, de sőt ellenkezőleg a szivar második szótágja undor-

ébresztő tárgyat jelöl; e szó kőszítője az analogiára sem ügyelt, különben lehetetlen, hogy a *fuvola* szó figyelmét kikerülte volna, mely egyenesen vezet a vele minden képzelhető tekintetben tökéletesen rokon *szivola* szóra. Amabban léget fúvunk, ebből léget s vele füstöt szivunk. E szó minden neologizmi kelléknek tökéletesen megfelel. Tehát *cigarró* többé nem *szivar*, még kevésbbé *szipa*, hanem ha tetszik: *szivola*. — Jósika Miklós (id. Ny. 27:118) a *szivar* szót magának vallja a W. (Wesselényi?) *szipája* és P. Horváth Lázár *szivolója* helyett. — A *szivar* azért győzött, mert legjobban emlékeztetett a cigarróra. — Először Fog. (1845) szótárában: *szivar*, *szivaroz*. — Ball. (1881): *szivarka*. — Bar. Vm. Textban (1807) antlia *szivdr*-nak van

HOVATAG.

Szivattyúzni, Márton 1803 (Szt.): pumpen, *kiszivattyúzni*, (u. o.). — Sem a NySz., sem Kreszn.-ben nincs meg.

Szivelni, Faludi (NySz.). — Nála meg-igekézővel s jelentése am. szivére venni, vagy, a mint ma mondani szokás, *megszivelni*. (Ez utóbbi egy szótárunkban sincs meg). — Vajda Sámuelnél 1773 (NySz.) am. elviselni, ertragen; SzD.-nál (1792) szeretni is. — A nép nyelvéből.

Szívely, Döbrentei 1842. (Berzs. Dán. Munkái I. 288 és 313 ll.): „Szívely, Gemüth, mint hasonlóan névszóhoz függött *éty*, *éty* raggal: cikikely, személy, lapály, ragály, seregély, Erdély (erdő), vitály (vita), guzsaly, dagály, s az újabb szeszély és kedély (kedvény). E kedély igen jó, kedv szeessenései jellemzéséhez, de mivel a Gemüth szlv édes ömledte, nyájassága, jámborságában magáról feledkező feláldozás, különböztetendő szó kell. Kedélyes ember azon felül lehet *szívelyes*. Csokonaihan kedély volt és nőmi *szívelység*, Berzsényiben csupán: szívely”.

Szíveskedés, Gyöngyösi 1700. (Char. Előb. 21): „jó indulat, előzékenység”. — Vö. Ny. (27:253). — Valószínűleg a népnelvből.

Szivkény, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 126) „passio, t. i. a' mihez a' sziv felettéből hajol, az eránt gyenge könnyel is szokott lenni”. — SzD. fölvette a Kisd. Sztrba s innen meg ártette Kresznecics. — Ma *szivkéj* Ball. (1890).

Szivképző, Kazinczy 1808. — „Marmontel szivképző meséi” ez volt K. egyik művének a címe. Akkor még a *képezni* igének „formálni” jelentése clannyira szokatlan volt, hogy a Mondolat bátran megrohatta.

Szivornya, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „(ső, mely-lyel huzattatik víz, bor”. A szokatlanságot jelölő csillaggal. — Fog. (1836): stechheber, heber.

Szívszorongva, Helmeczy 1832 (Jelenkor, 57): „Hányan tekintenek szívszorongva házaikra vissza”. — A régi „szívszakadva” mintájára.

Szívtelen. A régi irodalomban csakis *szívetlen* (NySz.); SzD.-nál is *szívetlenkedni*: bátoratlankodni. Tzs. (1835) herzlos: *szívetlen*, *szűtlen*; Tzs. (1838) már *szívtelen* is.

Szó. — Összetételei közül: *szóbbőség*, Márt. (1823); *szócsó* Tzs. (1835), azelőtt beszéző cső Márt. (1823); *szófejtés*, *szógyomozás* Márt. (1823); *szószék* Tzs. (1885), előbb szószólló-szék, predikáló-szék Márt.

Szobatudós, Szóchenyi 1831 (Vil. 244): „szennyes szoba-tudós”. — Tzs. (1835): stubengelehrte.

Szobor. Igaz, hogy MA., PP.-nál (de csakis szótárban) megvan a statua jelentése; a századoleji társalgási nyelv, ha ismerte, földbe vert karónak értette. — Innen a Mondolat megbotránkozása a statua értelmén. — Kazinczy homosította meg: „én státua jelentést adtam e szónak s el van fogadva”, így dicsékszik (Pandekt. 5:14).

Szobrász, Kazinczy magiának vallja (Pandekt. 5:14): Szvo-rényi Szemerének tulajdonítja (Szem. Munk. 1:47). — *Szobrászat* Fog. (1836).

Szobrozni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): columnare, columnatura: *szobrozat*.

Szócsere, Vargyas 1750 (Phras., tropus alatt). — SzD.-nál: szó-váltás; SI.-nál: colloquium, discursus, confabulatio. Fog. (1860): metonymia. — E mintára: *nércsere* (Tzs. 1833), *eszmecsere* (Fog. 1845).

Szójáték, Fejér 1810 (Logica 34). — A wortspiel fordítása: — Pázmánynál *szóbeli játék* (NySz.).

Szokásos, Polnesics 1807 (Alv. 183). A gebräuchlich fordí-tása. „Én a régi szerint is, úgy is, a mint *szokásos*, tudnék írni”.

Szóképrő, Verseggy 1820. (Lex. 191). — Egyszerűen *képző*-nek is nevezi. — L. a *szónok* cikkben.

Szókötés, Sándor István 1808 (Told.). constructio vocum. — Ugyanigy Tzs. (1835): syntax. — Fog. (1836) *szókötés* l. *szófüzés*.

Szokvány, Bugát 1833 (Orv.) és Fog. (1836): *gewohnheit*; *szokványos*, *habitualis*, *gewohnt*. — Tzs. (1838) és Ball. (1843—1857) nem fogadja el. — Ball. (1864): *habitus*, *habituell* a bölcsészetben. — Ball. Keresk. Szt. (1887) *usance*; *szokványbuz*: *usanceweitzen*.

Szólám, Thezarovich 1812. (A logyika talpkövei 1820). Nála voltaképen *terminus*; *középszólám*: *medius terminus*, *végző szólámok*: *extremi termini*. Döbrentei Gábornál 1842. (Bérsz. Dán. Munk. I. köt. 234) *sprache*, és csillag alatt hozzáteszi: „*nyelv, zunge*; *szólám, sprache*. Úgy lehet *szól* igéből, miként *él, fut, foly, hull, szell, kell* igéből lett: *őlem, futam, folyam, hullám, szellem, kellem* stb.” De Fogarasinál 1836-ban (Zsebez.) már: *szólám, szólomány*: *die Phrase*.

Szólamlani, Faludi 1748 (NySz.). Nála mindig *meg-* igekötővel, ugyanigy Bíró Mártonnál 1761 (NySz.). — Magában SzD. és SL. Alkalmasint a nép nyelvéből van véve. — *Felszólamlás*, *reclamation* Ráth (1853).

Szolgálatos, Márton 1803 (Szt.) *am dienlich*; utóbb *dienstfertig* is Tzs. (1838); Ball.-nál (1890) *dienstlich*, *dienstgefällig*, *dienstbefissen*.

Szolgalelkűség, 1881-ben (Phil.) *servilitas*.

Szolgalom. Egyike a legesodólatosabb képzésű szónak. Először Ball. Legújabb m. szavai közt 1851-ben és Ráthnál 1853 (Hiv. Msz.). Alkalmasint valami Bach-hivatalnok gondolta ki. — Úgy látszik, a *szolgalmány* kiszoríthatja. Ez credetileg annyi volt mint „*leistung*“, de már 1890-ben Ball.-nál egyjelentésű a *szolgalommal*.

Szólomás, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *am*, „*szólás, valamint hallomás*: *hallás*“. — SL-nál: *oratio, locutio, loquela*; ugyanitt *szólomány* is.

Szomj, Sándor István 1808 (Föld.) és Verseghy 1805 (Fiszt Magy. 126). — Elvonás a *szomjú*, *szomjaz*-ból. — „Mintha gyémántra akadtam volna, úgy megörültem, midőn Kazinczyban legelőször *kelleni*-et, Verseghiben *magányt, szomjat, éhét, gúnyt* . . . találtam“.

-**szomj** A német *-durst* és *-sucht* végű összetételek fordításai: *vérsszomj*, Kazinczy (Munk. 5: 185), Pázmánál *vérsszomjuhozás* (NySz.) *hírszomj* Kunoss (Gyal. 30); *diésszomj*, *pénzszomj* Tzs. (1835) *tétsszomj* Ball. (1854)

Szomor, Kazinczy 1815 (Munk.). Nála *mn. szomorjdték* szo-

morú játék helyett. — Verseghynél 1816 (Anal.) főnév; traurigkeit, betrübniss Fog. (1836). — Elvonás a *szomorú-ból*, mint gyönyör a gyönyörűből stb.

Szomorújáték, Vargyas 1750 (Phras., fabula alatt.). — PP.-nál még 1801-ben is: „Szerzetes játék főszemélyek dolgaikról, mellynek nagy friss a kezdeti és pompás, de a vége szomorú és rettetes”. Kazinczy *szomorújáték*-ra akarta rövidíteni, ad normam: *domborná*. — Kunicsnál 1753 (Szederziás): *keserves játék*; Sándor Istvánnál 1803 (Könyv.-ház) a tragoedia: *gyászjáték, gyászvegű játék*.

Szónok, Verseghy 1805 (Tiszt. Magy. 127 és Anal. 100): „*Komornok*, vulgo *komornyék ex komra*, fortassis et *szónok* orator, quod nunc nomen oppidi *Szolnok* quoque dicti, et ex szó”. Máshol pedig így: „A *nok* képző az országnak fő hivatalyait jelenti, mint *lálnok, pohárnok, tárnok*. A *szónok* valaha, mikor az egyik fejedlem a másikhoz szószóllókat, avagy orátorokat küldött, az országnak nagyobb tisztviselői közé tartozhatott” (M. Gramm. 99). — E fura főltevés *Szolnok* nélkül bizonyosan nem jutott volna V. eszébe. — Érdekes, hogy a *szónoklat* a szótárakban előbb van meg (Fog. 1836), mint a *szónokolni* Fog. (1845). — *Szónokszék* Tzs. (1835). — Helmecky az oratórt *beszédnöknek* akarta nevezni. (Phil.). — Vö. *írnok*.

Szor, angustia Révai 1808. „Hoc modo (fesz a feszesből) et *szor* radicem, jam dudum deperditam, evolvere, satisque definire licet ex derivatis *szoros, szorit, szorul*”. Rév. (Antiquit. 224). — Budenz, MnySz. (31°) igények véli, a melyből *szorós* = *szoros*, valamint *tilós* = *tilos*. Sl. réginek mondja, ugyancsak *angustia*, klemme jelentéssel.

Szórakozni. — Kazinczynál (Szemere Munk. 3:21) *elszörni magát*, a sich zerstreuen szolgai fordítása. „Dr. Kovács és Kulesár fennakadtak rajta, Horvát István jóvalton — mint ő szeret szólni — jóvalta”. — Tzs. (1835) zerstreunug: *elzóródás*. — *Szórakozni, szórakozottság*, Fog. (1836); ellenben Kunossnál (Gyal. 28): *szórakodás, szórakodott*. — *Elszórakozni* CzP. (1864).

Szórend, Perecsenyi Nagy László 1806 (Ért.). Nála am. stylus. — Fog. (1845): wortstellung.

Szorgalom, Faludi (NySz.). E szó meg volt a régi nyelvben is cura, sollicitudo jelentésben. (Ehr. C. 70). Faludi elevenítette föl, elvonás útján a *szorgalmas-ból*. — Megvan Wagner Phras.-ban is. — Sipos (Ó és új Magyar 1817) szerint nem jó szó, hiszen megvan a

szorgalmatosság. Elhiszem — írja Kazinczy — ha az ember mindig gubás auditorium előtt papolna, de néha ódát is kell írunk. (Kaz. Szentgy. lev. 315.). — *Szorgalom-köcsi* (diligencia) Jel. (1:14).

Szorgolni, szorgolódni. Ez Faludinál (NySz.), amaz Kisfaludy Sándornál (Berza. Vers. 1816. VII.). — A nép ajkáról.

Szorgosulni, Gyöngyösi 1700 (Char. 162): am. „szorgossá válik”. Vö. Ny. (27:252). Nem igen terjedt el. — Phras. (tumeo cikkben) megvan; CzF.-nél nincs.

Szorítkozni, Bertalanfi 1757 (VII. Esm. 70): „kénköves részetekké . . . öszveszorítkozván, nem kevés melegséget szerzenek”. — Fog. nál (1836): sich pressen. — Tzs. (1838): sich einschränken. — Ball. (1854): *vulumire szorítkozik*: sich auf etwas beschränken.

Szorítvány, Gyöngyösi 1693 (Kem. Ján. 543): pressura, compressus. Vö. Ny. (27:255). — SzD.-nél: „A fagy szorítványa”. — CzF.-nél nincs meg.

Szorozni, Györy Sándor 1832. (Math. Szt.). — A sokszorozás önkényes elrövidítése. — Pethénél (Math.) a multiplicatio: *többszörözés*; ha ez győzedelmeskedett volna a sokszorozáson, akkor ma alkalmasint *szörözést* mondanánk. — Brassai az ismételt szorzást, vagyis a hatványozást *szor-szorzásnak* akarta nevezni. Ny. (8:274). — *Szor-zal, szorozmány* 1858 (Toldy Mst.), előbb *sokszorozat* is Ball. (1854).

Szorulni. A régi irodalomban *el* nem járult hozzá. — Szótárilag először Tzs. (1838) *elazorul*: „beklommen werden”. — A mai *elszorul a szívem*, Mártonnál (1803) „elfogódik”. Ez sincs meg a régi irodalomban. — *Kiszorulni* először Faludinál.

Szorultság, Faludi (NySz.): necessitas, angustiae SI. — A nép nyelvéből.

Szórványos, Bugát 1833 (Orv.): sporadicus. — Szórványos szigetek, sporaden Ball. (1846). A *szórvány* egy kézi szótárban sincs meg, még CzF.-nél sem: de megvan Bugát Szh.-ban: *szórvány*, mint melléknév (sporadicus).

Szótag, Rájnis. 1781 (M. Helikonra vezérlő kalauz). — Benyák Bernátnál is (Ny. 30:423). Gyarmathi (Phil. Műsz.) és Ráth Mátyás (I. Rájnisnál és a M. Hirmondóban 1780.) *táttat*-nak akarták nevezni. — *Szótagolni*, Benyák Bernát (Ny. 30:423), és SzD. (1792). — A monosyllaba vox Gyarmathinál (Nyelvmester XXVI) „egyhangú szó”.

Szótár, Ráth Mátyás M. Hirmondója ölesztette föl a PPB. dictionariumban levő *Zótár* szót. A M. Hirm. 1781. folyamában először a 187. lapon: „Így nevezi egygy tudós levelezőm Magyarul igen helyesen a Lexint“. Azután a 245. l. Végre a 326 l.: „A *Szó-tárt* nem én találtam fel újontan, hanem Benkő József uram emlékeztetett reá, hogy Pápai Párizz akképen teszi ki a Lexicont Magyarul: mert az ő Zótárjánna kétségkívül Szótárt kell érteni; s az azt valamelly régibb könyvben fogta úgy írva találni, nem tudván pedig igaz értelmét, azonképpen a maga Dictionariumába bejegyzette“. — A Debr. Gramm. (1785) nem helyeselte; Szaklányi pedig ugyanazon évben (Magy. Merk. 44) így figurázta ki: „nem is nézett ezen Mondolatoknak írója a Magyar Szótárba, míg azokat írta, sem *Szó-fábrákba*, sem *Szó-pintzébe*, sem *Szó-tokba*. Mert neki az Agyeleje is *Szó-tárazékér*“.

Szőkevény, Faludi 1748 (NySz.). — Három eset közül kétszer *szőkevénynek* van nyomtatva. — Előbb: *szőkö*, *szőkevény*.

Szőkö év. — A régi nyelvben csakis *szőkö* napról van szó (Mátyás ugrása). — MA.-nál az annus bissextilis: *napszőkö esztendő*; PP. nál bissextilis annus alatt *szőkö* vagy *ugró esztendő*. — Tzs. (1835) *szőkö év*. — A történeti fejlődés ismerete eloszlatja azt a logikai nehézséget, a melyet Hunfalvy Ny. (I: 26) a *szőkö év* kifejezésben talált.

Szőkö kút, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „ugró, vizet fel-lövellő kút“.

Szőlész, l. *dinnyész*.

Szőrme. — „Újabban alkotott szó, mondja CzF.: am. prém, vagyis *szőrös bőrkelmé*.“ — Önkényesen alkotott szó: *szőr+me* Vö. *érme*. — Ball. 1854. évi Szt.-ban találom először: *fellwerk*. — Bécezy Vadász-Szótárában *szőrmen vad* (így): *haarwild*.

Szörny, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoeszorú: 154) és Verseggy 1805 (Tiszt. Magy. 132). Kazinczy terjesztette el s ezért a kortársak rendszerint neki tulajdonították (Phil.). — Elvonás a *szörnyű*-ből. — Kazinczy így nyilatkozik róla: „*szörny monstrum, ungeheuer, wütherich*. Szabó Dávidnak *szörnyeteg* — és ez is jó: a köznépnek *csuda*! A szót talán Verseggynek köszönhetjük. Szépen festi az undok dolgot.“ (Fred. Munk. I: 295). — Tehát nemcsak a *szörnyeteg*, hanem a *szörny* is Barótitól.

Szörnyeteg, Baróti Szabó Dávid 1788 (M. Mus. I: 58):

„Keservében dühödött a *szörnyeteg* annyi jók özönén. — Hogy e szó csakugyan töle van s e helyen fordul elő először, bizonyítja SL. és Kazinczy (M. Mus. 1:185). — Verseghy *szörnyetre* akarta javítani, innen *szörnyetes*: *monstrosus*; pedig a *szörnyeteg* szó egész szabályosan van alkotva. Vö. *görnyed*, *görnyeteg*, *förmed*, *förmeteg*.

Szörp. Bugát 1833 (Orv. és Szh.): „*vox partim quod cum latino syrup elisis vocalibus utcumque conveniat, partim quod lambendo v. potius sorbillando sumi possit, quod hungarice szörpölmi dicimus: recentissime occasione versionis taxae medicamentorum* (1829) *facta.* — Tzs. (1835).

Szövedék, Kazinczy 1812 (Ered. Munk. 1:96): „az ágak szent szövedéki között, hol *philomela* keserg”. — *Szövedékes* CzF.

Szöveg, Fogarasi 1843. (Törv. Műszótár). — Kovácsnál 1807 (Chemia): *szövet*; Stettnernél 1832 (Vált. jog) *szövény*, Kunossnál, 1835 (Gyal.) *szövedék*. — *Szövegezni* Ball. (1864).

Szövet, fn. Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:166) és 1792 (SzD.). — SL-nál: *pannus*, *tela*, *textum*, *textile*, *zeug*.

Szöveteg, Kazinczy Pandektáiban (5:11 és 14) magáénak vallja, de Szemerécnek is. Nem tudni mit: főnevet vagy melléknevet értettek rajta. Egy szótárunkba sem került bele.

Szövetkezet Először Bar. Vm. Tszt.-ban (1807) liga alatt; azelőtt csak a szövetség s a szövetkezés volt ismeretes. — Fog. (1836) bundverein.

Szundítani, szundikálni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). — A nép nyelvéből.

Szunnyadalom, Faludi (NySz.). Nála csak a melléknév (*szunnyadalmas*) van meg; a főnév SL-nál: *sopor*, *dormitio*. — Szunnyatag Ball. (1857), a régi nyelvben és még SL-nál is *szunnyadag*.

Szurony, Szontagh Gusztáv 1834. (Math. Mszt.). Még van már 1833-ban is: „szuronnal (bajonette) ellátott puskák” (Társ. 2:277). — A panganét régi magyar neve: *péter-kés* (SzD.); ugyanitt *hard öcsese*, *kard fla* is. — Bar. Vm. (1807): *puskator*.

Szurt, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „Szenny, motsók, korom”. — Elvonás a nép ajkáról vett (*szurtos*) melléknévből.

Szusz, Pethe 1797 (Gazd. 68): „a hideglelést a szusszáról megtudhatod”. — A nép ajkáról.

Szűkkeblű. Először Tzs. (1835) találom e kifejezést „engbrüstig” alatt, *kisleblű* értelemben.

Szükségelni, Imre János 1831 (Phil) *szükséglet*: necessitatio. — *Szükséglet*, Bedürfniss Fog. (1845).

Szükségtelen, Pethe 1797 (Gazd: 313). — SL-nál: non necessarius, supervacaneus, superfluous. — Phil. (1831) *szükségtelen* is contingentia alatt.

Szűkület, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). SL-nál: egestas, egestas, inopia, necessitas. — Az orvosoknál: verengerung. — Egy szótárunkban sincs meg.

Szülékeny, Geleji Katona István 1845. (NySz. a *tenyészekény* alatt): ferax, fetiflous, fruchtbar.

Szülemény, Faludi 1748 (NySz.). — Megvan a Jord. C-ben: Faludi, Orczy elevenítik föl. — Előbb: *szülés, szülött*. — *Szülemleni*, Bugát 1833 (Orv.) semet producens: *szülemelő*. — *Szülemedni*: progenerari, nasci. — A két utóbbi alkalmasint a nép nyelvéből.

Szülész, Bugát 1828 (Bonztud.): „obstetricator; *szülészeg*: obstetricia”. — *Szülészet* Tzs. (1836). — Ugyancsak Bugátnál 1833 (Orv.) domus puerperarum: *szülház*; utóbb *szülde* (Szh. a kóroda czikkben); Ball. (1846): *szülemház*.

Szünet. — Baróti Szabó Dávidnál (SzD.): *üreségszünet*, *fegyverszünet*, *iskola-szünet* (222); *bérletszünet* Ball (1846); *munkaszünet* Tzs. (1838). — *Szünetjel* Márt. (1803): *szünetelni*, pausiren Tzs. (1836).

Szünnap, Barczafalvi 1787 (Szigv.). — Nála voltaképen „szünnep: vacatio a studiis. Juliusban kezdődik a *szünnep*, a vákátzió.” — Az *ünnap* mintájára. — Még Kresznericsnél is így: „Újra hozzáfogtam a fordításához a tavali (1801.) *szünnep*ekben.” (A Császárok 1806: IV.); de már Dugonicsnál 1787 (Etelka, 39 l.), Georchnél (Monnyi Törv.) és Márt. (1803) *szünnap*. — Dugonicsnál (uo.) *szünnaplás* is. — *Szünidő* 1832 (Társ. 340) am. pausa, de Jelenkor (1834, 117 l.) már ferien is. — *Szünnóra* Fog. 1836.

Szüntetés, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SL-nál: procurata cessatio. — A legújabb időben, a Budapesti Szemle után, az angol „strike” lefordítására kezdik használni.

Szürkület, Barezafalvi 1787. (Szigv.). Hozzá teszi: „Erdélyi szó. Nap' lementte után vagy fel költte előtt való homályosos világozság”. Előbb ismeretlen az irodalomban. — SzD., SI.

T.

Táblázat. A régi irodalomban csakis getäfel, tafelwerk; „a mennyezet táblázata”. (NySz.). — „Tabella” értelmében Ball. Telj. Szt.-ban (1873); *táblázatos* Ball. (1881).

Tábornok, Barezafalvi 1787 (Szigv.). — Nála tábornok am. feldmarschal. — SI.-nál castrorum motator. A harminczes években Helmezy a Jelenkorban (1832) és Tzs. (1835) helyettesíteni akarták a *tábornagy*-gyal; még pedig így: „general”, *tábornagy*; „general-lieutenant”, *altábornagy*; generalmajor: *tábornagy őrmester*; general litit: *tábornagyság*. — Fog. (1836) már *tábornok*; general; *tábornagyszernagy*; feldzeugmeister; *tábornagy*; feldmarschall. — (Jelenk. 1: 182) *tábornoki őrnagy*; generalmajor. — A *vezér-őrnagy* először Kiss Károly (Hadi msz. 1843).

Táborszer. A „feldequipage, heorgeräth” SI.-nál *tábori egyet-más*. — Tzs. (1835) *táborszer* s innen (n. o.) feldzeugmeister: *tábornagyszernagy*, előbb ugyanez *hadi tármester* Márt. (1823). — *Táborkar*, generalstab Ball. (1851).

Tágadalom, Gyöngyösi 1700 (Char. 205). Vö. Ny. (27: 254). — SI.-nál: lenimen, lenimentum, levamen, relaxatio. — CzF.-nél nincs meg.

Tagadólag, Versegby 1820 (Lex.) negative. — *Tagadólagos* negativus 1831-ből (Phil.).

Taglalni, Kunoss Endre 1834. (Szófüzér). — U. o. *taglalat*. Jelentésük: zergliedern, zergliederung. — Már SzD.-nál (1792) *taglat*: analysis.

Taglejtés, Helmezy 1833 (Társ. 195). — Hierolex. (1845): gesticulatio; Ball. (1847); geberdung. — *Tagjáték* Ball. (1864).

Tagositani. — Először Tzs. (1835), de csak „begliedern” értelem-ben. — „Commassiren” jelentéssel Fog. (1845). — Vö. *tag-osztály*.

Tag-osztály, Gáthy István 1837 (Társalkodó, 1837. 17. l.). A földbirtokok commassatiója a XIX. század első negyedében nálunk

még új fogalom volt: a század elején megjelent szótárak még nem ismerik. — Az 1836. évi törvény, az akkori írók nyomán, *összevítésnek*. Fog. (1836) *összevítésnek*, Jelenkor 1833 (512) *összötömegítésnek*, sőt Ball. (még 1846) *tömegítésnek* is nevezi.

Tagozni. — A régi nyelvben a *tag* főnévhez csak az -ol ige-képző járult. (NySz.). — Az -oz-ra első példa Haranyamegye Tiszti Szt.-ban (43 l.) *tagzat* am. deputatio. — Maga a *tagoz* ige először Ball. (1847) *gliedern* alatt: *tagozalos*, *gegliedert* Ball. (1857): végre a *tagozat* mint nyelvtani műszó *gliederung* alatt, Toldy Msz. (1858): *tagozottság*: *articulirtheit* (u. o.).

Tagtárs, Márton 1803 (Szt.): *mitglied*. — *Tagság* Ball. (1890): CzF.-nál nincs meg.

Táj. E szó, noha már MA.-nál is megvan, a régi irodalomban csakis rugos alakokban (*tája, tájban, tájon, tájig, tájt*) fordul elő, s e szerint szó-összetételekre sem használhatták. — Első e nemből *égtáj* SzD.-nál; azután *tájas* (*confinis*), *tájszó, tájszólás* SI.-nál (1808); *tájkép, tájfestmény, tájrajz* Kunoss (Szf. 1834); *tájbeszéd, tájnyelv* (Tzs. 1838); *tájdívatás* (Ball. 1857); *tájejtés* (Ball. 1864).

Tájékozni, Versegghy 1820 (Lex. 329). Nála voltaképen *tájéklani*. „Magát *tájéklani*, sich orientiren“. — De már 1834-ben (Phil. Műsz.) *tájékozni* is. Ugyanítt *tájolni, tájozni, tájékosztani* is. — Kunoss-nál (Gyal.) *orientiren*: irányozni; Tzs. (1835): „magát elintézni, eligazodni“. — *Tájékozatlan, tájékozóltni* (Ball. 1890).

Tajkos, Sándor István 1808 (Told.): „testudo, tekenős béka“. Mindenki önkényes szófaragásnak tartaná, ha nem tudnák, hogy már a Beszt. Szt.-ban megvan *testudo*: *tolyakas*. — SI. bizonyosan a néptől hallotta. — A Tsz. nem ismeri. — Legközelebb jár hozzá a beregi *tajgós*; a ki a lábait járás közben összeszúrolja, csám-pás“. — *Tajkos*: schildkröte (Tzs. 1838), sőt az állattani íróknál *tajkár* és *tajkonc* is Ball. (1872).

Tájoló, tájlat, Sztoček József 1858 (Toldy, Tud. Msz.). Amaz: *boussole, compass*; emez *situatio*; *tájlatrajz*: *situationsplan*. — Értekezésiben előbb (Term. társ. Évk.) *tájola* alakban írta. — *Tájtű, magnetnadel* (Ball. Legúj. m. szavak 1851).

Tájszó, Sándor István 1808. (SI.): „*Vox provinciae propria*“. Ugyanez Versegghynél (Lex.): *megyebeli szó*; utóbb *környékszó* (Phil.); Pukynál (Honni törv. Szt. 1830): *tájjékszó*.

Tajt, Helme c z y (Berzs. Vers. 1816. X.) — Elvonás a *tajtékből*, mint Kuzinczynál *árny* az *árnyékből*. — Talán népies.

Tajtékozni. Bizonyára a nép nyelvéből. Tzs. (1835).

Takarékpénztár, F á y A n d r á s (Törv.). — Jelenk. (2: 43). — Széchenyi *takaréktár*ra (Törv.), a nép *takarék*ra rövidítette. — *Takaréktárhely* (sparherd) Ball. (1864).

Tákolni. A *ták* (bőrfolt)-ról azt mondja Helme c z y, hogy a táj-nyelvből vették (Berzs. Vers. 1816. XLII.), noha már P't.-nál is megvan appendix, Zusatz értelemben és SzD.-nál: „bőrfolt a kiszakadt bocskorban”. Ugyancsak SzD.-nál: *tákolni, tákozni*; flicken Fog. (1836). — *Tákolmány*, noha közhasználatú, egy szótárunkban sincs meg.

Talaj, Barczafalvi 1787 (Szigv.): Nála voltaképen *talaly*: „A' háznak az alja belől; a ház földje: pádimentom”. — Alkalmasint a *talp-alj* önkényes egyberántása. — SzD., SI. nem fogadja el. — Megvan azonban: fustboden, *talaj*: fustteppich, *talajszőnyeg* Tzs. (1835); ugyanigy Ball. (1843): sőt *talajkocska*, *parquet* Ball. (1846); mindezek még (Ball. 1857) is, de itt már eriboden is, pl. *homokos talaj*: der sandige boden. — *Talajvíz* Ball. (1881).

Találka. A „rendez-vous” az 1848 előtti szótárakban: „jőjj-oda, találkozás, légyott” (l. ezt); de már 1854-ben (Ball.) *találka* is. Ex talán az egyetlen példa kicsinyítőnek az igetöböz fliggesztésére.

Talány, Helme c z y 1816 (Berzs. Vers. VIII) *tal* vagy *talány*: aenigma. — Alkalmasint elvonás a *talánozni, talányozni* igéből. L. ezt SI. — *Képtalány* Fog. (1848).

Tálca. A régi nyelvben (NySz.) *tálca*. — Mai alakja először SI.-nál: *tálka, tálcza, tárca*.

Talp. Mielőtt az *alap*-összetételei annyira divatba nem jöttek, a század elején a *talp*-összetételeit kísértették meg. Versegbynél (Lex.): *talpállítás, talperő, talpértelmény, talpsszer, talpigasság, talp-ök, talpregula*. — *Talppont, talpvonal* Tzs. (1838) stb.

Talpatzat, Baróti Szabó Dávid 1792 fundamentum. Uo. *talpalat* is. — SI.-nál: *tulpazni, basim ponere, fundamentum collocare*.

Tám, Révnyi (Antiquitates. §. 125). „A *tám*, ortus, oriens, deductum est *támud*. Sed *tám* pro ortu et oriente, semen primigenium, est etiam apud hebraeos”. Ma már csak összetételeiben él: *támpont*

(Királyföldi, 1846): *támfa* Ball. (1864); *támfa* Ball. (1872). — Különben a *tám* „pult”-ot is jelentett. (Tzs.)

Támbla, J ó s i k a 1853 (Nagyszeb. királyh.): „falhoz támasztható fogas: *támlaszék*, régen karosszéknek mondták, a zsellyeszék is igen régi s tesz *hordaszék*et.” — Különben megjegyzendő, hogy a *támbla* már P. Horváth Lázárnál 1843-ban megvan. (l. *okadatolni* alatt) — Vö. Ny. (27: 118). — Uo. *támlány*: fauteuil.

Támolyogni, Kisfaludy Sándor (Berzs. Vers. 1816. VII). — A nép ajkáról.

Tan, Sándor István 1808 (Sokf. 9: 53): „Nála *tanhely* összetételben. „*Tanhely*: schola, tanítás és tanulás helye”. — Elvonás a *tanít* és *tanul* igékből. — Önállóan Helmecezytől vagy Forgó Györgytől. „Cum scientiarum vastus numerus — így szól Bugát — antea sesquipedali voce *tudomány* adjecta fuerit hungarice redditus: hinc ut malo huius mederemur, apud Carolum Kisfaludy hyemis tempore vespertinis horis convenientes, consilium agitavimus de breviori quadam et magis rotunda voce illi nimium longae substituere; cumque latinorum voci Doctrina, et germanorum Lehre, *Tan* nostrum cum verborum *tanítai* et *tanulni* radix optime cohaerent . . . ideo hoc contenti, mihi erat cum ipso in medium prodeundum in opere mea *Éptan* (1830) appellato: evenitque eo, ut quantum intermedio tempore a malevolis persecutus sum, qui praedictum opus libenter *Ébtan* vocitarunt, tantum ab aliis sanae mentis imitatus, numerus scientiarum per *tan* formatorum intra breve tempus adeo increvit, ut mihi ipsi jamjam nimium esse videretur. — Quantum recorder, qui primus hanc vocem proposuit, vel Georgius Forgó comitatus Pestiensis physicus solidissimi characteris vir vel vero „Michael Helmecezy erat.” (Szh. 111.). — Tzs.-ban (1838) még dőlt betűvel.

Tan-. — Összetételei közül: *tananyag* Ball. (Telj. Szt.); *tandíj* Ball. (1857); *tanoszköz* Tzs. (1838); *tanév* Fog. (1848); *tanfelliügyelő* Ball. (1881); *tanfolyam* Fog. (1845); *tanintézet* Nagy J. (Hierolex. 1845); *tankerület* Ball. (1890); *tanköltemény* Ball. (1854); *tanköltségzet* Ball. (Telj. Szt.); *tankönyv* Ball. (1843); *tanmenet* Ball. (1857); *tanmód*, *tannevelő* Ball. (1881); *tanóra*, *tanosztály* Ball. (1851); *tanpénz* Ráth (1853); *tanrendszer* Fog. (1848); *tan szabadság*, *tan szak* Ráth (1853); *tan szék* Kiss M. (1844); *tan szer* Tzs. (1838); *tan tárgy* Ball. (1857); *tan terem*, *tan testület* Ráth (1853); *tan tétel* Fog. (1848); *tan ügy* Ball. (1854) stb. stb.

-tan. — A külföféle tudományok megkülönböztetésére Bugát alkalmazta először: *éptan* (diætetica) l. *tan* alatt; nyomban követték Helmecey és Kunoss, amannál: *alaktan* (Jelenk. 1834: 99), ennél: *állattan* stb. Gyal. (1835), s azután egy vége-érhetetlen hosszú sor: *alaptan*, *boncztan*, *élettan*, *embertan*, *erkölcstan*, *fánytan*, *földtan*, *hangtan*, *hittan*, *hőtan*, *irálytan*, *ismerettan*, *kortan*, *körtan*, *légtüneménytan*, *lélektan*, *madártan*, *mértan*, *módszertan*, *mondattan*, *műtan*, *növénytan*, *nyelvtan*, *öslénytan*, *számtan*, *széptan*, *természettan*, *törtan*, *történettan*, *verstan* stb. stb. Ball. (1890). — Utolsó éveiben Bolyai János egy universalis tankönyv írásához készült, melynek czíme *tan-tan* (tanok tana) lett volna — Vö. Adal. (201. l.).

Tanácskozomány, Fogarasi 1845 (Szt.): conferenz.

Tanácsnok, Berezafalvi 1787 (Szigv.): „konziliárius”. — SzD.-nál *gal. — Kazinczy 1803-ban így ír Szentgyörgyinek (Lev. 3: 172): „Berezafalvi Szabó Dávid szükségtelen szókat is csinált és nevetségesséket. Minek a kuffert (coffre) s a Gárdistát (Testőrző) *bőrönde* és *Belörmésznek* nevezni? S e monstruosus szókat mi justificálhatja? De a kétszáz rossz, rút és szükségtelen közt volt 40 jó, s azokkal élni igen is illő. Bizony Debreczen mondhatja a mit akar, de a Secretárius csakugyan örökkön örökké *Titoknok* marad, sőt a Consiliarius is *Tanácsnok* s a pagina lap vagy oldal, Debreczennek a Grammatikusai protestálhatnak, a hogy nékiek tetszik.” — Ma már visszatértünk a régi jó *tanácsosra*.

Tanár, Fogarasi 1833 (DMMSzk. XIII. és Szóf. 1834, 68): „Doctor, *tanár* mint ductor, vezér; doctor juris: *törvénytánár*”. — Nála tehát doctor; ngyanigy Tzs. (1838). — Nem sokkal utóbb Fog-nál Bugát a *tanár* szót a professorra ajánlotta (Tsch. 1836, 431), a következő okoskodással: „*Tanár* est vox temporibus recentioribus per Helmeceyum (?) pro doctore exprimendo, male producta; quae e radice vocis *tanitni* et formativo ár, vel potius itidem radice vocis *árasztani* composita, *tan-árasztó*, doctrinae communicatorem significat, qui hodierno aevo non doctor sed professor est, unde nos voce *tanár* semper tantum pro exprimendo unice professore utimur”. (Szh. 422). — Egész 1850-ig küzködött a doctor és a professor a „tanár” névért; utoljára is a *tanárasztó* győzött. Vö. *tudor*

Táncmulatság. Folnesics 1807 (Alv. 10). — A tanzunterhaltung szó szerinti fordítása.

Tánczrend, Csátó Pál 1833 (Társalk. 69): a tanzordnung fordítása.

Tanoda, Barczafalvi 1787 (Szigv.): „*Tanoda*, kisebb Oskola, mellyben csak a' Logyikaig tanítanak, azt kivévén: *tanodalom*, akár mellyik nagyobb Oskola, mellyben a' Logyikától fogva más feljebb való tudományokat, akár csak némelleyiket akár mindeniket tanítják”. — SzD., SI. nem fogadják el; a Mondolat kifigurázza, de Helmerczy (Törv. 412) fölkapja s belekerül a szótárakba (Fog. 1836). Bugát így nyilatkozik róla: „*Tanoda*, schola, est vox e radice verborum *tan*ítani et *tan*ulni, atque formativo locorum *oda* composita, suo tempore per Thewrewkium turpiter elusa, nunc tanien iam regnotenus usn veniens”. (Szkh. 422. Vö. P. Thewrewk Józsa.: Beretváltkozó tükör. 1833: 47). — A székes fővárosnak már öt reáliskolája van, s csak egy Reáltanodája.

Tanonecz, Bugát 1830 (Éptan. 2. l.). Nála *éptanonecz* am. hygieologus, tehát szerinte *tanonecz* az, a ki valamely *tan*-nál foglalkozik. Mai értelmé Pogarasinál 1845 (Szt.): lehrling, schüler. — „Ismerve szótári tisztemet, mondja Ball. (1867, Előszó), még az utálatos *tanonecz* szónak is helyet kellett adnom, mert e szó már széltire használtatik.

Tanrend, Imre János 1841 (Phil. Műsz.). — Nála am. methodus, vagyis a tanítás rendje és módja. — Mai értelmében először Kelemen Béla Zsebszótárában (1897); pedig ismeri minden tanár, tanító és tanuló legalább harmincz esztendő óta. Vajjon melyik iskola élt vele először?

Tantorv, Bugát 1839 (M. Akad. Évk. 5: 138). A szótárak közül legelőször Ball. (Legújabb m. szavak 1851) veszi föl. — A „lehrplan” 1834-ben (Jelenkor: 111) még iskola-terv: „az új iskolaterv igen szabadelmű s alapos műveltségre irányzó”.

Tanújel, 1831 (Phil.) specimen; — Fog. (1836): beweis, merkmal.

Tanulmány, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). — Barczafalvinál 1787 (Szigv.): „Tanulni való dolog; pensum.” — SzD.-nál „*tanulmány* vagy *tanulmány*”; SI.-nál: doctrina, scientia, studium. — Kanossnál (Szóf. 1834, 68): *tanulmány* am. disciplina; ellenben *tanít-mány* Bugát (Bencztud. 1828) a doctrina; Fog. (1836) csak a studium: *tanulmány*. — *Tanulmányozni*: studiren csak 1846 (Királyf. 361).

Tanulság. A régi irodalom nyelve nem tett különbséget a

tanulmány és tanúság között. Vö. NySz. — Sándor István (1808) választja őket külön: amaz nála: *doctrina, eruditio, studium*, ez pedig *testimonium*. — *Tanúságos* a régi nyelvben am. jártas: „a zent yrashau tanwsagos“ (NySz.). *Tanúságos*, *lehrreich*, *belehrend* Tzs. (1835). — Lovász Iure 1835-ben (Ért. 51) egyáltalában rosszalja a *tanulmány* szót.

Tanultság, Faludi (NySz.). — Nyomban utána rendtársánál, Benyák Bernátnál 1783-ban: „ha a józan tanultságnak izelelete jobban volna elterjedve az emberek között“ (Okos elm. 3.).

Tanúsítani, Kunoss 1835 (Gyal.): *testificari*. — Azelőtt: bizonyosságot tenni. — *Tanúskodni* Debr. Törv. Szt. (1837). — *Tanúsítvány*: *testimoniales* Hiv. Msz. (1845). — *Tanúzni* Fog. (1845).

Táp. Révai (Antiquitates §. 29). „*Alimentum et nutrimentum, aptum sive vici nomen, unde scilicet ista suppeditari solent. Hoc autem valere palam est ex derivato inde verbo táplál, quod adjecto affixo formativo ita prorsus natum esse facile quisque advertet; ut a szám verbum számlál; a szem verbum szemlél*“. Innen a Kossuth Pesti Hirlapjában az alumneum magyar neve: *táplda*. (Törvtud. Műsz.). — Bugátnál Bonasztud. 1828 és Orv. 1833) *táp*: *chylus*; *tápanyag*: *materia chylosa*; *tápcső*: *ductus thoracicus*; *tápedények* *vasa chyliifera*. — Fog.-nál (1845) *tápszet*: *nahrungsmitel*. — Ball.-nál (1846) *tápinlézet*, *alumneum*, *convict*.

Tapintani, Benyák Bernát 1783: *redtapint* (Okos Elm. 10); „Lágyadonn tapogatni, tsak alig érni, illetni, érinteni“. SzD. (I. és II.). — A nép nyelvéből véve. — A mai *tapintat* (*tact*) 1832-ben még *tapintás*. „A *tapintás*, mellyet eddigi kormányvitelében kimutatott“. (Jelenk. 605). — *Tapintat* (Tzs. 1838); *tapintatlan* Ball. 1846; *tapintatos* SimB. (1899).

Táplálék. A *nutrimen*, *nutrimentum* a régi nyelvben *táplálat* MA., PP. (A NySz.-ból kimaradt). — Révainál *táp*; Verseglynél *tápla* (Tiszt. Magy. 1805); SzD.-nál (1792): *táplálmány*; (Tzs. 1835): *táplálék*. — Ugyanitt *nahrhaft*: *táplálékony*.

Táplálkozni, Sándor István 1808 (Told.): „*ali, nutrir, victitare, se sustentare, focillare*“. Nála voltaképen *táplálkodni*. Vö. főntebb *kinálvány* ezikkünkkel. — Bugátnál 1833 (Orv.) *nutritio*: *táplálkozás*. — A régi nyelvben *táplálódás*; még SzD.-nál is így.

Tapogatózni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*manu praeversare v. investigare, scrutari*“ SI. — A nép nyelvéből.

Taps, Barczafalvi 1787 (Szigv. 2:361). — Elvonás a tapsol igéből. — *Tapsonc* Ball. (1857).

Tár, Bertalanffi 1754 (Kereszty. böles. 7): „jóságoknak tárja” és Kalmár György 1770 (Prodromus 421), Vö. Ny. (29:167). — Elvonás a tárház, társzeker (NySz.) régi szavakból. — Összetétel utótagjaként már 1767-ben Bod Péternél (PPB. lexicon), alkalmasint a szó-tárházból a ház elhagyásával. — Erre a mintára készült már a XVIII. század végén és a XIX. elején: *fegyvertár* (Debr. Gramm. 1795:323), *kincstár*, *könyvtár*, *levéltár* (Georch. 1804), *magtár*, *törvénytár* (Georch), *tudománytár* (Kreszn.); *csinlár* (Jel. 2:229), *okmánytár*, M. Tud. Akad. (1857); *pórtár* Kunoss 1835 (Gyal.); *példatár* Ball. (1854). — A Debr. Gramm. (id. h.) erősen czáfolja az ilyen össze-tételek helyességét (323 l.).

Tárcsa, Először Bar. Vm. Tsz.-ban (1807) meta alatt. — Horvát Endre szerint (Árpád, 485) kisebb szerű paizs: pelta. — Tsz. (1838) Győr megyéből közli: tárcsára löni, czélba löni. — Vö. Ny. (11:513). — E szónak a bányászat mai műnyelvében nagy szerep jutott.

Tárcza, Helmecczy 1834 (Jelenkor 455): „külgügyi tárcza (portefeuille)”. — Tsz. (1835), brieftasche am. *tárcza*, dölten szedve. — Fog. (1836) *tárcza*: brieftasche, portefeuille. — Talán csak az utóbbi értelemben van Helmecczytól. — CzP. szerint: „helyesen alkotott s általánosan divatba jött ujabbkori szó; a *tárból* *cza* kicsinyzővel képeztetett”. — *Tárczaczikk* Ball. (1872).

Tárgy, Deesi Sámuel 1790 (Vö. Ny. 30:289) és Horváth Ádám (Psychologia 1792). Vö. Phil. Müsz. A szó régi, de még I.P.-nál is csak „meta, ziel, zielscheibe” értelemben. (Vö. „Ha madária tárgyalasz, ne pöngesd ijadat”, km. Dug.). Az objectumra addig nem volt megállapított szavunk. Apáczai: *előtte levő dolog*-nak, Barczafalvi *előzmény*-nek, Bárány (1790) *ötlöny*-nek, a KisdSz. *ötlemény*-nek vagy *ötlet*-nek akarta nevezni: másfelől Kovács Mihály (Chemia I:152) a *tárgyon* materiát akart érteni, így: *hét tárgy* = caloricum, *éztárgy* = hydrogenium stb. *Tárgyalni* még 1838-ban is (Tsz.) am. zielen, de már 1842-ben (Fog.): pertractare, verhandeln. — *Tárgymutató* Tsz. (1835); *tárgyeset* Ball. (1854); az utóbbi *szenvendő* Fog. (1845) *vád-eset* Ball. (1857) és *vádló eset* Gyarmathy 1794 (M. Nyelv.).

Tárgyas, Versegly 1820 (Lex. 316): objectiv. Simon Florentinél 1833 (Társalk. 245) *tárgyas* am. reál; *tárgyas iskola*:

reáliskola. Ball. (1890): mit object verschon, object enthaltend *tárgyas* ragozás. Ugyancz CzF.-nál: *tárgyi* ragozás.

Tárgyazni, tárgyazat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): pro objecto habet Kreszn.; object, substrat Fog. (1836). — Bar. Vm. (1807) am. planum; architectonicum planum: építményi *tárgyazat*.

Tárgyilagos, objectivus, Fogarasi 1833. (DM. Műszókönyv). — *Tárgyalag*, objective, már 1813 előtt. (Mond.); *tárgyilag* Stettner 1832 (V8. -lag-leg); *tárgyilag*os Kunoss (Gyalulat). A mai *tárgyias*t Brassai hozta forgalomba: CzF.-nál még nincs meg.

Tárlani, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): aperire Kreszn. — *Kitárlani* Könyi 1786 (Paraszt ember, 268). SzD.-nál *tárlalni* is. — *Tárlat*: Öffnung Fog. (1845). — Ha jól emlékezem, Brassai ajánlotta a kiállítás helyett a *tárlatot*. *Műtárlat* Ball. (1857). *Képtárlat* Ball. (1872); *világtárlat* Ball. (1881); *tárló* (schaukasten) móg egy szótárunkban sincs meg. — *Tárlasztani*, öffnen; *tárlni*, *kitárlni*, sich öffnen Fog. (1836); *felkitárlni* Tzs. (1838).

Tárna, Szabó 1848 (Bány.): stollen: *altárna*: erbetollen. — Ha jól tudom, Kiss Károly volt az első (Hud. Msz. 1843), a ki az *akna* második szótagját képzőül vette s vele a sappe lefordítására, az előbb használt *árkolat* helyett, *gátna* szót alkotott. Szontagh, Baricz a sappeur-t *árkásznak* (Math.), Kiss *gátmásznak* nevezte. Ezt a példát követték a selmeczi tanárok, mikor a „stollen“-t *tárnára*, a „grube“-t *vájára* keresztelték. A többi elpusztult: a *tárna* megélt.

Társ. — A régi nyelvben az efféle összetételek, mint *bajtárs*, *iskolátárs*, *pályatárs* stb. épp oly furcsák lettek volna, mintha ma azt mondanák: betegségtárs, gimnáziumtárs, újtárs. — *Bajtárs* Bod Péter 1767 (PPB. Gloss.) contubernarius: *paj-társ*, *baj-társ*. — A régi nyelvben (NySz.) csakis *pajk-társ*, *paj-társ*, *pajtás*. — Látnivaló, hogy a régi *paj-társ* eredetét Bod Péter nem ismervén, tudákos népetimológiát követett el, a mikor az eltorzultnak vélt alakot *bajtárs*ra javította ki. Ez a „kijavítás“ nem a nyelvújítás korában történt tehát, s nem is nyelvújító műve, a miként Thewrewk Emil (Hely. Magy. 32) gondolta. — V8. Ny. (19: 484). Erre a mintára: *érdektárs* Fog. (1833); *laktárs* Tzs. (1835) stb.

Társadalom, Barczafalvi 1786 (Hirm.) Alkalmasint a *sokadalom* mintájára. — Nála „kollégium“. — Utóbb Casino is (Fog. 1836); majd pedig czéh, genossenschaft és a mai *társulat* (Tzs. 1838); ugyanitt

társadalmias gesellschaftlich. — Mai elvont értelme, először Helmeccy-nél (Jelenkor 3: 548): „Francziaországot *társadalmi* (socialis) revolútiótól ója”.

Társalogni, Fogarasi 1845 (Szt.): conversiren, — Különben már a Honderfiben is (1843. I: 27). Előbb csakis *társalkodni.* — *Társalda,* casino Királyföldi (1846).

Társas, Baróti Szabó Dávid 1792. (Kisd. Szt.) SL-nál: „socialis, sociabilis, ad societatem pertinens”. — *Társas* egyház: ecclesia collegiata 1807. Pest. Vm. Tiszt. (190). — *Társasítani* megvolt ugyan a codexekben, de kihalt s a NySz. szerint SzD. elevenítette föl. Ugyan ő nála: *társasodni, társodni, Társas-élet* (Fog. 1836), *társas-kocsi, társaskör* (1848); *társas-szabály* (Ball. 1864) stb. — Helmeccy 1834-ben (Jelenkor, 656) az omnibust *czimbordsnak* akarta nevezni.

Társulni, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 28). — SL-nál jungi, sociari. *Társulat,* bund, association Tzs. (1838). — E névvel első a Természettudományi Társulat. (1841). — 1848-ban *társulatum* katonai compagnie-t is értettek vö. társulatparancsnok, compagnie-commandant Fog. 1848.

Tartalék. A régi nyelvben s még SzD. és SL-nál is: fulcrum, sustentaculum, vel frenum, lupatum, retinaculum. — De már 1807-ben Pestm. Tiszt.-ban reserva: *tartalék-sereg,* Társalk. (2: 129): *tartalék-alap*; Jelenk. (1: 52): *tartalék* (vorbehalt); s Fog. (1836): reservata, reserve; Tzs. (1838): *tartalék-tőke*: reserve-fond. — SzD.-nál *tartalékos* az, a minek támasza vagy főkje van; Ball. (1872): reservista.

Tartalom. Megvan már a Bécsi-Codexben és csakis itt: az irodalom utóbb nem élt vele. Révai és Sándor István eleveníti föl, egyenes hivatkozással a Bécsi-Codexre: summa, summarium, argumentum, inhalt értelemben. — *Tartalmas*: inhaltreich, gehaltreich, gehaltig, Tzs. (1835); *tartalmatlan* Ball. (1864); *tartalmazni* Fog. (1845); *tartal-milag* Ball. (1851).

Tartály, Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): behältniss. — Vö. *assály, lapály, vessély.*

Tartam. Először Ráth Hiv. Msz.-ban (1853), alkalmasint Zádortól. — *Tartamos,* haltbar Ball. (1857). — Vö. *szólam.*

Tartány, Pólya József 1843 (Szh.): receptaculum. — Szótárainkba nem került bele, noha a víz-reservoir székes-fővárosi nevét,

a *víztartányt* már 1874-ben emlegetik a Nyr.-ban (169 L.) s azóta is sokszor olvashatjuk.

Tartozék, Stettner 1832 (Vált. jog, Törv. tud.): *appertinentia*. — Georchuél (1804) *hozzátartozandó*; Fogarasinál (1833): *tartoizat, tartozmány, tartozvány*. — Ugyancsak Stettnernél *tartozékos*: *appertinentialis*.

Tartóztatni. — *Föl* igekötővel nincs meg a NySz.-ban, noha MA.-nál „intercipia” alatt megtalálható; viszont *le* igekötővel megvan a NySz.-ban, de nincs meg a régi nyelvben, mert az idézett hely C.-ból *béttartóztatnak* olvasandó. — A *letartóztat* először Georchuél 1804-ben (Törv. Szt. detentio alatt). Nyomban elfogadta mindenki.

Tátongani. — A régi irodalomban (NySz.) *tátogni*, ugyanigy még Tzs. (1835). Az *-ng*-os alakot először Tzs. (1838) találom.

Táv, Turi Pál. (Theoriája a világ alkotványja mechanismusának. 1800). Ebben az egyetemi dissertatióban, mely Dugonics vezetésével készült, *táv* apsiszt, *földáv* periheliumot, *altáv* apheliumot jelentett; de már a század első negyedében általában „*distantia*” értelemben használták. — Elvonás a *távorból*. Ma már csak összetételeiben él: *távcső*; *távíró* (L. ezeket külön); *távűrgöny* Ball. (1864).

Tavaszelő, -hó, -utó, Kunoss 1835 (Gyal.): márczius, április, május.

Tavaszkodni, Márton József 1799 (Szt.): „frühling werden”. — A nép nyelvéből. — Az évszakok közül csak ez az egy veszi fel az *-odik* igeközpöt; viszont az *-l* igeközpöt csak a nyár és tél veszi föl, noha SzD. megkísérettette a *tavaszkodást* és *őszölést* is (286 L.), de eredmény nélkül.

Távcső, Kmeth Dániel 1817 (Tud. Gyűjt. VI:147). Bugát-nál pedig *tácső*, érdekes indokolással: „Vox e radice vocum *távól, távolság*, quae non ut quidem habere volunt *táv*, ubi litera *v*, coincidentium duarum vocalium gluten sistit, sed *tá* tantum est, et voce *cső* cohaeit, convenitque cum oppidi cujusdam marmarosiensis, quod *Técső* dicitur, nomine (Szóhalm. 421). — *Távcsővezni* CzF. 1874.

Távíró, távolíró. Az utóbbi már Sándor Istvánnál 1808 (Told.) telegraphus, fernschreiber, ugyanigy még Helmezcynél is (Phil.); a Mondolatban *messíró*; Kunossnál (Gyal. 1835) *jelekíró*. — Tzs. (1835), dőlt betűkkel szedve, *távíró*. — 1845-ben (Fog.): *távírás, távírat, távíratí*; — 1853-ban (Ráth): *távírda, távírdai*; — 1857 (Ball.)

táviratolni; — 1864 (Ball.) *táviratozni*. — Egy szótárunkban sincs meg *távirás*, *távirni*, noha sokszor hallani ezeket is. — *Távjelző*, *distanz-signal* Ball. (1881).

Távlat, Fogarasi 1845 (Szt.): *perspective*. — *Táculat*, mint meglevő s élő szót említi Berzsenyi. Vö. *közelet*. — *Modértávlat* Fog. (1845). — Barabás Miklós 1841-ben a mai távlatant *táctannak* nevezte (Honderű 1:558).

Távolítani, Faludi 1748 (NySz.). Nála *digredior, sich entfernen* a jelentése: „Mihelyt ettől a centrumtárgytól félre horgadnak s távolítanak, azonnal megfogytatkoznak kötelességekben.” Ugyanő nála *eltávolít* vmit. — A *közelít* mintájára készült. — SI.-nál: *távolítani*, *vitare, devitare, relinquere* v. *amovere, avertere*.

Távolodni, Baróti Szabó Dávid 1792. (Kisd. Szt.). — Sem ez, sem a *közeledni* nincs meg a NySz.-ban.

Téboly, Verkeghy 1805 (Tiszt. Magyar. 129). — Elvonás a *tébolyodik, tébolyog-ból*. . . . *Eas puto e sopitis [radicis] sine anxietate adhiberi posse, quarum sensus ex earum derivatis, primo intuitu innotescit ut asomor, téboly vel tévely hanyor, masoly, hempely vel hunger, szender, könyör*. (Analytica I:91 és 312). — *Téboly-üldözt* Bugát 1843 (Szil.); *tébolyda* Királyföldi (1846).

Tegezni, Sándor István 1808 (Told.): „tégetni, te szóval illetni”. — Nála voltaképen *légezni*. — A nép nyelvében, valamint Szil.-nál is *tégetni*. Gyarmathynál 1794 (Nyelv. IX.) *tegetni*; Fog.-nál (1836): *teeget, tegecz, teez* l. *légez*; *légez* alatt pedig *tegez, téget*; *légezés*; alább pedig *tézni*. — Látni ebből, hogy a mai *tegezni* szabálytalan elrövidülés, noha a Tájzsótár egy gyűjtője a Székelyföldről már föl jegyezte.

Tehenész, Sándor István 1808 (Told.): *pastor vaccarum*. — A nép nyelvéből véve *Tez*. — SI.-nál *tevész* és *tevészet* is: „*camelarius, camelasia*”. — *Tehenészet* CzF. (1874).

Tehetséges, tehetségtelen. — Az utóbbi a régi nyelvben egyáltalában nem fordul elő, amaz pedig csakis: *possibilis, möglich* értelemben. Minden *tehetséges* annak, a ki hiszen: *vagyis mindent* tehet. (NySz.). — Még 1857-ben is (Ball.) „*tehetséges: vermögend, vermöglich, de már talentvoll is*.” — *Tehetségtelen* először SI.-nál (1808) „*impos, impotens*” és csak jól későn 1874-ben (CzF.) *talentlos* jelentéssel.

Tejút, Nyíry István 1834 (Math.): „galaxia, fehér út, tőjút”. — Márt.-nál és Sl.-nál (1803): „égi ország útja, ég útja”. — A székely földön *hadak útja* Tsz. — Zrinyinél (NySz.) a *tejes út* a via lactea, a *tejút* pedig a milchstrasse fordítása. — *Tejfog* Fog. (1836): milchzahn: előbb *csecsfog*, *szopófog* Márt. (1803) és Tsz. (1835).

Tekeasztal, Verseghy 1808 (Gr. Kaczajfalvi 7): biliárd. — *Tekebot*: billardstock Tsz. (1835).

Tekintély, Kossuth 1842 előtt (Pesti Hirlap). — Hogy e szót valóban Kossuth csinálta, egykorú tanúk is bizonyítják, a Törv. Müsz. (1847) szerkesztői, kik egyenesen neki tulajdonítják az auctoritas ezikkben (Ny. 14:129). — Előszőr Fog.-nál (JogMk.) 1842-ben, aztán Kunossnál (Szóf. 1843): itt már *tekintélyes* is. — Azelőtt *tekintet* nem csak blick, anblick, rücksicht, berücksichtigung, hanem auctoritát, ansehen is (Fog. 1836): innen *tekintetes*: ansehnlich.

Tékony, Sándor István 1808 (Told.): „faciens, efficiens, periciens, perpetrans”. Réginek állítja, noha kétségtelenül ő vonta el a *kártékony* és *csudatékony*-ból. Megvan máig minden szótárunkban (Ball. 1890), jóllehet senki nem mondja s nem is írja.

Telekkönyv, Kunoss 1834 (Szf.): grundbuch. — Birtokról 1831 (Gazd.) *birtokkönyv*; az 1848 előtti törvényekben *földkönyv* (Törv.). — *Telekkönyvezni* CzF.-nál még nincs meg; szótárilag először Ball. (1890).

Télelő, -hó, -utó, Kunoss 1835. (Gyal.): december, január, február.

Telep, Sándor István 1801. (Sokféle 7:237): „A ház egykor, még a keresztyén eleinknél is, csak telelőhely vala, mert máskor szüntelenül kiinn vagyis sátor alatt laktak. Az, úgy tetszik, *Telepnek* is mondatott, és ugyan a *tél* és *ép* szavakból, azaz *Téli Épületnek*. *Telepből* eredtek *telepedni* s *telepíteni*.” — Elvonás a most említett igékből. — 1830 körül, Szemere ajánlatára (Feljegyz. 1:233 és Munk. 1:47) sitz, niederlassung, colonie értelemben használták (Fog. és Tsz. — Helmezy ajánlotta az ágyú-batteriára az *ágyú telepet* (Kunoss, Szófuz.): ebből a jelentésből azonban kiszorította az *üteg*. — Volta-féle *telep* Schirckhubernél 1844. (Term.-ban). — *Telepes*, előbb váltójogi műszó domiciliat jelentéssel, Fog. (1843); utóbb colonist Ball. (1864); *telepitvény* Ball. (1864); *telepitvényes* még egy szótárban sincs meg; *települni* Tsz. (1835). — *Érzetelep*, erzlagerstätte; *bányatelep*, bergort Ball. (1881).

Telér, Szabó 1848 (Bány.): „gang” a bányászatban. CzF. még nem ismeri. — Előbb egyszerűen *ér*-nek nevezték s valószínűleg azért, hogy a sokféle *er-et* egymástól megkülönböztethessék, a művelés alattiakat *tele-ér*-nek vették s innen származott, egyberántás útján, *telér*, mint a *nőemberből némbor*. Ugyanígyen egyberántással csinált Budenz az „elő-ember”-ből *clémbert*. Vö. *elnök*.

Televény, A régi nyelvben *televény* am. „összehordott, összehozott sokféle gaz. (NySz. és SzD.); Kassainál (Szókönyv) „az a föld, a mely az ajtó előtt lábhordással föltekik”: Tzs. (1838) garten-erde; Fog. (1848) humus.

Telivér, Széchenyi-nél 1828-ban (Lovakról, 61 L.) még *teljes vérű, félvérű*; de már 1831-ben (Világ) *telivér*. — A *félvér* még egy szótárban sincs meg.

Telj, Vermeghy 1805. (Tiszta Magyarság 129, és Gramm. 27.); Kazinczy ellenben magáénak vallja. (Pandekt. 5: 14). Nála *telly*-nek írva jelentése: die völle. — Elvonás a *teljes* (tellyes) melléknévből. Már 1795-ben a Debr. Gramm. (287) a *telics*ből származtatja; ugyanígy mondja Kovács Mihály: „Teljességgel ezt a szót nem írni tellyességgel. Mert *teljes* jó e-től a’ szótól: *Teli*, és így származott *Telics* v. *Teljes*” (Chem. 1: 156).

-teli, teljes. — Az efféle németességre az első példát Folnesics adta 1807-ben (Alv.). Nála már megvannak: *erőteltjes, izlésteltjes, méltóságteltjes, örömteli, reményteltjes, szerlemteltjes*. — A Mondolat meg is rója az *erőteltjes*-t, és Jósika Miklós mindamellett azt állította, hogy az *erőteltjes* szót ő csinálta s hogy a többi efféle összetételek ennek mintájára mind 1835 után támadtak. Vö. Ny. (27: 118). — Schedelnél 1823-ban (Ny. 10: 219) *kétségteltjes*. — A következők szótárakból vannak véve: *bútteltjes, dicsteli, dicsteltjes, életteli, érdemteli, érdemteltjes, gondteltjes, kegyteli, kegyteltjes, reményteli, szeretetteltjes, tisztelteltjes, titokteli, titokteltjes, világteltjes* Tzs. (1835 és 1838); *kecsteli, kecsteltjes, kellemteli, kellemteltjes, könyteli* Fog. (1836); *életteltjes, hódolatteltjes* CzF. (1864) stb. — Egy kettő hiján, szerencsére, kihaltak.

Teljesülni, Fogarasi 1836 (Szt.): geht in erfüllung. — Előbb csakis *teljesedni* Márton (1823), Tzs. (1835). *Teljesítmény, teljesítvény* Ráth (1853).

Teljetlen, Geleji Katona István 1645 (NySz.): imper-

fectus, *tellyestelen* vagy *teljetlen*. — Ma inkább unvollständig, nicht vollständig Ball. (1857).

Teljhatalom, Toldy Ferencz, 1823. (A haramják 24). Előbb és sokkal utóbb is: *teljes hatalom*.

Telülni, Bugát 1833 (Orv.): „plenum fieri, saturari; *telülés*, saturatio.* — Fog.-nál (1836) *telelni* is. — *Telütni*, sättigen Nendtvich 1844 (Vegy. tan, 21). és Fog. (1845); ugyanez Bugátnál (Szh.) *telletni* és *telelni*.

Temető. Mai értelmében még nincs meg a NySz.-ban. Megvan Márt.-nál (1799), bizonyosan a nép nyelvéből véve.

Teng-élet, Bugát 1833. (Orv.): vegetativa vita, vegetatio.

Tengerész, Fogarasi 1836 (Szt.); ugyanitt *tengerészet*. — Tzs. (1835) még nincs meg. — *Tengernagy* Tzs. (1838); ugyanitt (1835) még admirál.

Tenger-öböl, Márton József 1803 (Szt.): golf. — Veesel-nél (Geogr. 1741: öblös tenger; Faludinál nagy öblő tenger; Bertalanffi-nál (Vil. Esm. 1757): *tengeri kebel*, noha már PP.-nél sinus maris: *tenger öbl*.

Tengerszem. — Molnár János 1777 (Fiz. 2: 171); „a tengerszemeket pedig meséknek tartjuk“. — SI.-nál: „a nagy hegyen fekvő igen mély tó, tenger szeme“. — A szepesi „meerauge“ fordítása.

Tény. E szóról Hefli Ignác az állította 1885-ben (Vö. Ny. 129), hogy Kossuth használta először a Pesti Hírlapban, holott megvolt már Szemerénél 1811-ben, igaz, hogy nem a mai értelemben, hanem „tugend“ jelentéssel. Ő ugyanis ebből az analogiából indult ki: „sein, lenni — *lény*; thun, tenni — *tény*“. — De mai értelmében sem származhatik Kossuthtól, mert a Phil. Szt.-ban megvan már 1831-ből: actus, *cselekvény*, *tény*. (Adal. 276) és — a mi elég furcsa: *tényleg* am. praxis, practice (Phil.). — *Tényleges*, *ténylegesen*, positivus, positivo 1837 (Debr.); *tény-álladék*, thatbestand Fog. (1845); *tényvázlat* Hir. Msz. (1845); *tényleg*, factisch Kiss M. (1844); *ténylegestl* Ball. (1857); *ténykedik* Ball. (1872). Vö. *működik*. — *Tényező*, factor jelentéssel megvan már 1843-ban Kunossnál (Szf.), de nehezen tőle való, mert Bugát Szóhalmazában (1848) is megvan. Hihetőleg valamelyik matematikustól (melyiktől?) származik; volt még *tényezet* is „product“ jelentéssel. Fog. (1845).

Tenyész. — A Magyarországi Állattenyésztő Társaság 1834-re szóló jelentésében (Jelenkor 3:459) már *tenyészlovakról* van szó. Igétis összetétel-e, vagy elvonás a *tenyészt* igéből? nem tudom meghatározni. Annyi bizonyos, hogy összetételeiben országszerte elterjedt szóvá vált. — *Tenyészde*, pepiniére Fog. (1845).

Tenyészékény, Geleji Katona István 1645 (NySz.): *ferax, fertilis, fruchtbar*.

Tenyészetlen, Paludi (NySz.): *sterilis, unfruchtbar*. — Geleji Katonánál: *tenyészéketlen*. (NySz.).

Tényező. Először Ballagi 1843. évi szótárában találom „factor” alatt. Alkalmasint mathematicus csinálta. — Toldy Mszk.-ban (1858) *tényező* is. — *Tényezni*: „eszközli, hogy valami ténynyő legyen”. (CzF.).

Tépdesni, Baróti Szabó Dávid 1780 (PM. 2:82): *le-tépdesni*.

Tér, spatium értelemben Dugonics (Tudák), noha már Bertalanfinál is 1757-ben: „*tért keresvén és elterjedvén*” (VII. esm. 72). — A régi nyelvben melléknév, leggyakrabban „planus, patulus, latus, amplus” jelentéssel; *térég* pedig planities. — A spatium Kazinczynál: *ár* (Phil.), ugyanigy Bolyainál (Math.). — *Térköz* SI.-nál értelmezés nélkül; Tzs. (1838): intervallum. — *Nyíllér*, offener sprechsaal einer zeitschrift Bull. (1890). Budapest *terét* még 1833-ban is „piacz”-nak nevezték: Széna-piacz, Rózsa-piacz, Hal-piacz, József-piacz, Theatrom-piacz, Városház-piacz stb. (Trattner, Kalend.).

Térdszalag, Helmezy 1834 (Jelenkor 556): *térdszalag-rend* (kniebandorden). — *Térdkép* Tzs. (1835).

Terelni, Vargyas 1750 (Phras. deduco, fons, fingo alatt): „más felé terelni, maga malmára terelni”. — A nép ajkáról. — SzD.-nál a *tere-lura* elötagjának továbbképzéseként am. trécselni.

Terem, fn., Révai elevenfötte föl. (Kazinczy Munkái VII. Gloss.). „... Argos váramnak belső *teremében* gyenge kezével ott sző...” Még 1833-ban is a Jelenkorban hangugratás nélkül: *teremet*, *teremt* stb. — *Várterem*, burgsaal (Társalk. 1:43); *ebélt terem* (u. o. 1:210); *munka terem* (u. o. 1:245); *elő terem* (u. o. 1:360); *mellék terem*, *tánc terem* (u. o. 2:194); *gyűlésterem* Tzs. (1838): *ét terem* Tzs. (1835), még dőlt betűkkel.

Teremtény, Gyöngyösi 1700. (Char. (231). Vö. Ny. (27:28).

Terep, Faludinál 1748 (NySz.) *terepes*: spatiosus, amplus. — A nép nyelvéből vitte be az irodalomba. — Ebből vonta el SzD. (1784) melléknévül. SL pedig főnévül a *terep*-et spatium, v. planities jelentéssel. — A *terep* utóbb „terrain” lett. (Ball. 1881); helyébe (ad normam: földszín, vízszín) a *térszín*t ajánlottam 1872-ben. A geologusok el is fogadták.

Térfogat, Jedlik 1850 (Term.): volumen. — Fog.-nál (1848) *térfogalom*: rauminhalt; Ball. (1854-nél): *tértartalom*, de ugyanitt már volumen alatt *térfogat* is.

Terime, Barczafalvi 1787 (Szigvárt): „volumen. A fizikában emenynyi vagy amanynyi helyet foglaló minemisége vagy Terültsége a testnek.” — Bugát a Szh.-ban így magyarázza: „*térime* (volumen) est vox ad analogiam *karima*: circumferentia e voce *tér* spatium et vocula *ima* ob radiceis mollitiem in *ime* transmutata facta”. — Ball. (1890) *térime* és *terime*.

Teríték, Sándor István 1808. (Told.). — Nála: stroma, stratum, stragulum, v. dorsuale, v. mensale, mappa; tehát egyúttal *terítés* és *terítő* is. — 1833-ban (Társalkodó, 77 l.) már „couvert” az asztalon.

Térítvény, Fogarasi 1835 (DMM): reversales. Az 1833 évi első kiadásban Helmeczy javaslata szerint (Jelenkor 1:314), még *tértelvény*, ugyanígy Kunoissnál is (Gyal.). A Tzs. (1838) szerint: *térítmény*, ersatz; *térítvény* revers, rückschein, gegenschein, recopisse.

Terj, Barczafalvi 1792 (Tud. magy.) Nála voltaképen *teréj*: extension. — Fog.-nál (1836) *terj*: ausdehnung, extension. Elvonás a *terjedből*. Vö. *gerj*, *szenv*, *geny* stb. — A NySz.-ban *terj* am. planities, ebene.

Terjedék. A régi nyelvben am. progenies, abkömmling. Még SL-nál is (1808) propago. — Bar. Vm. (1807): extensio. — Fog.-nál (1836) ugyanígy.

Terjedékeny. A régi nyelvben am. téres, tágas: weit, ausgebreitet. (NySz.). — Phil. (1831-ből) extensivus. — 1835-ben (Tzs.) már dehubar, ausdehnbar.

Terjedelem, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). Sem SL sem Kreszn. nincs meg. — Tzs. (1835): ausdehnung és *terjedelmes* (uo. 1838): umfassend, weitechweifig.

Terjedtség, SzD.-nál értelmezés nélkül. — Szaklányi 1795-ben (Magy. Merk. 43) kifigurázza: „híro fog lenni az egész Vármegye *Terjedségén* és sok *Uradalomban*.“ — A Debr. Gramm. is rosszalja „*planities*“ értelemben. — Kreszn.-nél volumen; Fog. (1835) *ausdehnung*. A NySz. a Gelejinél előforduló *kiterjedtséget* (őgnek *kiterjedtsége*) *dilatatio*, *divulgation*nak értelmezi, „*expansum*, *firmamentum*“ helyett.

Terjengeni, Imre János 1831 (Phil.); *dissipatio*, *terjengés*. „Azon hirt is *terjengetik*“ (Jelenkor 3:541) — Tzs. (1838) *terjeng*: sich ausbreiten, entfalten. — *Terjengős*, *ausdehnung* Ball. (1864).

Terjesztetni, Elő-Márton József 1803 (Szt.): darstellen, vortragen. — *Előterjesztmény* Kunoss 1835 (Gyal.). — Föl-Mártonnál 1807 csak am *kiterjesztetni*; Pukynál 1830 (Honni Törv. Szt.): remonstrare. — Be-Imre Sándor (Idegen és hibás szót bírál. 123 és 151) kifogásolta az efféle igékhez a *be*-igekötő függesztését; ellenben Komáromy Lajos (Ny. 3:126) védelmezte.

Térkép, Helmezy (Math. szerint) Nála „*brouillon*“ — 1848-ig egy szótárunkban sincs meg; ekkor Fog.-nál már a mai jelentéce. — *Térképezni*, *térképészet* Ball. 1872. — Ez utóbbiak CzF.-nál nincsenek meg.

Terméketlen, Gyöngyösi (Kem. Ján. 71). Nála voltaképen *terméktelen* (ad normam: *magtalan*, *gyümölcstelen*), de már Paludinal 1748-ban (Munk. 7) *terméketlen*. — SI.-nál megvan mindakettő, s kívülök még *termékenyedni*, *termékenyíteni* (SzD.). — *Termékenyülni* (Tzs. 1838). — Döbrentei 1842-ben (Berzs. Munk. 1:245) a *termékitni* igét is ajánlotta: „*termékenyíteni* helyett egyenesen névszóból, mint a már ragított *kerék* vagy *kerekből* *kerekíteni*“.

Termelni. A „*producere*, *producens*“ lefordítására sok ajánlat történt. Eleinte csakis „*termesztetni*, *termesztő*“, de miután az kizárólag a földművelő *producens*re akarták használni, az általánosabb fogalomra javasolták: *jövecsző* (l. ezt) „*szülemző*, *szüleményző*, *terményző*“ Ball. (1854). A *termelni*, *termelő* először Ball.-nál (1857), noha már *termélek* megvan Fog.-nál (1836), de nem *productum*, hanem *beschaffenheit* értelemben. — *Termelvény*: *erzeugniss* Ball. (1890).

Termény, Bercsalfalvi 1792 (Tud. Magy. 19): „*quid quid naturaliter provenit*“. — SI. nem fogadja el.

Természetes, Márton József 1799 (Szt.). — Két jelentését adja: 1. *indulatus*, *leidenschaftlich*. 2. e helyett *természeti*, *natürlich*. —

Az első a nép nyelvéből véve; a második a naturalis, natürlieh fordítása. Ugyanő nála *természetesen*. — Szaklányi már 1795-ben (Magy. Merk. 43) kifigurázza a *természetest* és *természetlent* a a Debr. Gramm. is megőröja. — SI.-nál: naturalis, naturae conformis: naturaliter. — A régi nyelvben: „természet szerint való” (NySz.). — SI.-nál: *természetlen* is, non naturalis, a mit utóbb *természet-ellenesnek* (Ball. 1857), ma pedig *természet-ellenesnek* (Ball. 1881) mondunk.

Termesztvény. Barczafalvi 1792 (Tud. Magy. 19): „procreatum quid”. — SI. nem fogadja el. — A *termeszt* alkalmasint élt már akkor is a nép ajakán, mert SzD.-nál: „Sok zöldséget (kerti vete-ményt) természet a jó kertész” (233) és ugyancsak nála 1779 (PM. 1:124) „búzáat természeteni”.

Termőhely. Zay Sámuel (Mineralogia 1791). — Az ásványi, növényi *fundort*-ra a legújabb időkig az időtlen *lel helyet* használták, míg a Termtud. Közl. a *termőhelyet* újra föl nem elevenítette. Ma már így van Ball. szótárában is.

Térparancsnok. Kiss Károly 1843 (Had. Műsz.) Szontagh Gusztáv 1834 (Math. 108) a platzcommandót *helyparancsnok*égnak nevezte s így lett a platzhauptmann: *helykapitány*; platzmajor: *helyőrnagy* (Fog. 1845). Ennek ellenében Kiss K. a *térkapitányt* és a *térőrnagyot* ajánlotta. — A *hely* és *tér* több évig tartó küzdelmében végre az utóbbi lett a győztes, de azért Ball. legutóbbi nagy szótárában (1890) még megvannak a régi küzdelem emlékei.

Térszín. 1. *terep*.

Terület. Sándor István 1808 (Told.). Nála: „series, classis, schichte”. Nyulas Ferenczről (Erd. Örv. 1:XXXIX) és Varga Mártonnál (Term. 1:XI): volumen. Még Fog.-nál is (1836): erdlage, schichte, noha már Pethénél 1812-ben és Bresztyenszky Béla 1829-ben megjelent geometriájában *terület* am. superficies (Math. Szt.). — 1838-ban (Tzs.) már fläche is. — Szabatosan Toldy (Msz. 1857): flächeninhalt. — Vámterület Ráth (1853), előbb vámvidék Fog. (1845).

Terv. — Kazinczy egyenest Szemerének tulajdonítja (Pandekt. 5:11), a Phil. Msz. pedig Helmerczynek. — Elterjedését a harminczas évek legelejére tehetjük. (Társalkodó, 1:39 és Jelenk. 1:106). Még 1816-ban Helm. (Berzs. Vers. X 1) *terjnek* nevezi a planumot. *Tervezni*, még dőlhet hetükkkel szedve, entworfen Tzs. (1835); *tervezet* Fog. (1845), *terverajz* Ball. (1846).

Tespédni, Kazinczy 1814 (Pandekt. 6 köt.): „*tespedi* nüansza az *elalélnak*“. — A nép nyelvéből.

Testalkat l. *alkat*.

Testállás, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): test állapota, magassága vagy kicsiny-léte. — Kreszn. hibásan idézi MA. szótárát, mert itt csak „testnek állása“ van.

Testgyakorlat. — Sándor István 1808 (Told.): *testgyakorlás*, *exercitium corporis*. — Fog. (1845): *testgyakorlat*, *gymnastik*, *leibesübung*.

Testőr, Sándor István 1808 (M. Könyvh.). — Nála am. leibgarde és testőrő: leibgardist. — *Testőrség* (Fog. 1835), előbb: *testőrő sereg*. — Ugyanigy *kelyőrség* csak 1846 (Királyf.).

Testület, Helmecey 1834 (Jelenkor, 99): *corporatio*. — Pukynál (1830): *testesülés*; Fog. nál 1838 (DMM.): *testesület*. — „In corpore“ Helmeceynél (Jelenk. 3:741) *testületben*; 1845-ben (Fog.): *testületileg*. — Alkalmasint toltibából megvan a *testülés* (*incarnatio*) a Döbrentei-Codexben is (NySz.), *testesülés* helyett.

Testvériteni. „Averbrüden“ Mártonnál (1823): öszve atyafisodni; Tzs. (1835): *testvéresíteni*, *testvéresülni*; Tzs. (1838): *testvériteni*, *testvérülni*.

-tét. A *-tétel* rövidítése képen: *csodulét* wunderthat Kazinczy 1815 (Erd. lev. 225); *feltét*, *bodingniss* (uo.); *letét* (l. ezt); *betét* Tzs. (1835).

Tétel, Dugonics 1784 (Tudák.): *satz*, *theorem*. Már Pázmán is használta efféle értelemben. (NySz.).

Tételes. Először Baranyamegye Tiszt. Szt.-ban (1807) *tételes* ember: *activus homo*: de már Kresznacsnál s ugyanigy Tzs. (1838) *positivus*.

Tetemedni, Horváth Endre 1814 (Zircz. Eml. 25): „az jobban *tetemedni* szokott, mi vonódva tenyészik“. — Egy szótárunkban sincs meg.

Téteményezni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): meg-sokallotta az adakozást, *jó téteményezést* (203 l.). — Ball. (1864): *leisten*, (bölcs.) *setzen*. — *Téteményes*: *positivus* Verseghy (Lex.).

Tétlen. A *tesz* igének ép oly természetes tovább képzése, mint az *étlen*, *létlen* (NySz.) s mégis a század elején, mikor alkalmazni kezdték, megütkezést keltett. (Vö. Mondolat). — *Tétlenkedni* Ball. (1872).

Tetődzeni, Kunoss 1835 (Gyal.): culminiren. Legújabbban az *ormódzeni* kezd divatba jönni.

Tetőirányos. A „verticalis” Mártonnál (1803): *ponterányos*, *telőpontos*; Pestmegye Tszt.-ban *telőardányzó*; Kunossnál 1835 (Gyal.): *súlyirányos*; Tzs. (1835): *tetőirányos*.

Tetőpont, Kmeth Dániel 1817 (Tud. gyűjt.) zenith. — Apáczáinál *tetői pont*. (Enc.). — A *tetőpont*nak sajátos jelentése van Márt.-nál 1799 (Szt.) ú. m.: der perpendicular, die senkrechte Linie; *tetőpontos*: senkrecht, perpendicular.

Tetszelegni, Szilasy János 1834 (Phil.) „*tetszelgés*: coquetterie: *tetszelgő*, coquet.* — Döbrentei *tetszeskedő*-nek nevezte.

Tetszemény, Geleji Katona István 1645 (NySz.). Nála: spectrum és phantasma. — Fog. (DMM. 1833): *királyi tetszemény*, placetum; ugyanez 1845-ben *királyi tetszevény* (Hiv. Msz.)

Tetszetes, Faludi 1748 (NySz.). — Amadénél is megvan simulator, heuchler; Comeniushan pedig „szemmel látható, szembe ötlő jelentéssel”. Először Faludinál van „anmuthig, angenehm” értelme: *tetszeteskedik* nála am. tetszeni-akarni, tetszeskedni (studet complacere. SI.). — Ugyanígy Fog.-nál (1836), de itt már *tetszetős* is. — Utóbb a kettő között különbség fejlődött ki: *tetszetes*, beliebt, gefällig vagy scheinbar; *tetszetős* pedig annehmlich, complaisant Ball. (1864).

Tetszhalál, Bugát 1831 előtt (Orv.). Határozottan magácnak vallja, valamint a *színhalált* is (Szh.). — Megvan már Közhaszn. Esm. táru (2:157.). — A szótárakba csak 1845-ben jő bele (Fog. és Ball.); a *tetszhalott* pedig csak 1854-ben (Ball.). — E hibás alkotású szók helyébe a Nyelvőr az *álhalál* és *álhalott* szókat ajánlotta (5:390 és 13:473). A nép annyira nem érti e szót, hogy *csóthakra* csavarja át. Ny. (11:337).

Tetszőleg, tetszőleges. — Amaz először Sándor Istvánnál (1808) lubenter, grate, vagyis „szívesen, öröme” jelentéssel. — Tzs. (1838): anständig, gefällig vagy scheinbar. — Ball.-nál (1847) már „belicbig” is. — Az utóbbi a kézi szótárak közül csakis SimB. Szt.-ban (1899) kerül elő legelsőbbben: belicbig, tetszőszerinti, noha a matematikusok régóta használják.

Tetszvágy, Helmezy 1816 (Berzs. Vers. X:1)

Tettleg, Helmezy 1832 (Jelenkor). A 119. lapon még:

tettképen (de facto): a 126. lapon: de jure et de facto, *tett- és törvénytleg*. — Szontaghnál 1835 (Tud. tár. 7:138) am, factisch. Ugyancsak Helm.-nél (Jelenkor 4:104) *tettlegi* kormány: factisch és (4:739) *tettlegesítés*: practicabilitas. — *Tettlegen*, factisch (Fog. 1835); „de facto”, *tettleq*, *tettleqes* Kunoas (Gyal.): *tettleqesitni*, *tettleqesülni* be-
tätigen (Ball. 1854) *tettleqesség*, thätichkeit (Ráth, 1853). — Furcsaság-
képen megemlítjük, hogy *tettleq*-nek akarták nevezni a praxist is, *tettleqes*, *tettleq-i*-nek a practicum (Phil.).

Tév, Sándor István 1808 (Sokf. 11:179 és SI.). Szerinte „*tébolygó* annyi mint *tévb*en *bolygó*. *Tév* annyi lehetett mint *error*”. — *Tév*: irrthum (Fog. 1836); *téves* és *téveleg*, irríg csak Ball. (1854). Az utóbbi később labyrinth is Ball. (1872). — Az összetételekben a német irr- lefordítására gyakran fölhasználták: *tévhit*, *tévhiedelem* irr-
glaube, irrwahl (amaz Nagy, Hiesolexikon 1845; emez Ball. 1872), *tévtan*, irrlehre (Ball. 1846); *tévút*: irrweg, irrfad (Fog. 1836). — *Tévmentes* (Ball. 1872). Jósika 1853-ban a labyrinthust „*téveq*-nek Királyf. 1846) akarta nevezni,” mert ez nem oly faragatlan, mint a *tömkeleg* szó”. (Ny. 27:118).

Tevékeny, Geleji Katona István 1645 (NySz.): faciens, (thuend. — Nála voltaképen (*kárt*) *tévékeny*. — Mai alakjában Ball.-nál (1843): thätig. — Pákh Albert az állatkertben a tevéket nézve, így kiálta föl: „most már tudom, honnan jő a magyar *tevékenység*!”

Tévely, Czirjók Mihály 1785 (Érz. levelek, 31) és SzD. Nálak a *tévelykert* (labyrinthus) összetételben. — Elvonás a *tévelyg*-ből. Vö. Szemere (Munk. 3:129.). Lásd *téboly*.

Tevőleges, Bugát 1836 (Tsch.). A positivus fordítása. Ugyanez Vereghynél *téteményes* (Lex.).

Tilódni, Kozma Andor 1901. (Budap. Szeml. (299 füz. 173 l.): „bőrrüviselt, vagy hosszabb időn át kórházakban *tilódlott* emberek.” — A nép nyelvéből véve; jelentése: szenvedni. Vö. Tsz.

Tiltani, Be: beschlag auf etwas legen Tzs. (1835). — *Le*: inhibere Stettner 1832 (Vált.).

Tisztázni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála, bizonyára a nép nyelvéből véve, *tisztádni*. — Purisare az előtt: „tisztára leírni” Szirma. 1806 (Gloss.); először Kresznericsnél és Paulynál 1827 (Polg. Igazg.): *tisztázni*, *letisztázni*. — *Tisztázat* Tzs. (1838).

Tisztelegni, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): „*Tisztelegj!*

praesentirt!" — E katonai paranasszónak köszönjük a *tisztelkedni* ige megrövidülését *tisztelegni*-re. — Ball.-nál (1847): praesentiren, salutiren; ugyanő nála (1857): ehre bezeigen, die honneurs machen, complimentiren.

Tiszteletdíj. Döbrentei 1833 (Tud. társ. jelentés. Jelenkorban 3:528) honorarium. — E szó Bar. Vm. Tszt.-ban (1807) *becapénz*; Czöveknél (Törv.) *tiszteletbeli bér*; Fog.-nál (1833) *böcsületdíj*. — A mai *tiszteletbeli* (honorarius) hivatal Pápsynál (Veszpr. 1807) és még Kunosznál is (1835) *becsületbeli*, holott már Pestm. Tszt.-ban (1807) megvan a *tiszteletbeli* és a Tud. társ. Alaprajzában (1831): *tiszteleti* tag. — *Tiszteletpéldány*: freiemplar Ball. (1890).

Tisztelkedni. A régi nyelvben a. m. „diescedni: gloriar, rühmen”. — SzD.-nál és SI.-nál értelmezés nélkül. — Kresznericsnél: „in honore exhibendo occupatur”: Fog.-nál (1836): „erweist höflichkeit, bezeugt ehre, macht complimente, gratulirt”.

Tiszti kar. Először Bar. Vm. Tszt.-ban (1807) magistratus alatt. — Kreszn.-nél chorus officialis. — A régebbi kísérleteket l. Törv. Msz.

Tisztújítás. Sándor István 1808 (Told.): „officialium restauratio”. — Sokáig magyarul is csak restauráció, a nép ajkán pedig restegráció. — Szirmaynál Gloss. [(1806) építészek; Kölescsyél: székújítás. (Vö. Törv. Szt.). — Pápay Sámuel (Veszpr. 38) megjegyzi, hogy „igen helytelen szó” a széképítés (restauratio) mind azért, mivel a széket nem építtük, hanem csinállyuk, mind pedig azért, mert a restauratio nem is első tsinálást, hanem csak megújítást tesz: azt tehát jobban mondhatjuk *Tisztujjításnak*”.

Titkár. Szemere 1836 előtt (Munk. 1:47 és Fog. 1836): „Recentiores — mondja Bugát — de quadam meliori voce (t. i. a titoknok helyébe) substituenda cogitarunt, atque per formativum *dr titkár* habere voluerunt, quae tamen etymologice proditorem secreti, scilicet „*ki a titkot elárulja*” significat . . . Hinc si versive vellemus secretarium reddere, non tam *titkár*, quam potius *titőr*, id est custos secreti, nominandus esset, quod et magis euphonicum foret”. (Szkh. 435). Az Akadémia *titoknoka* 1870 óta *titkár*. — Dugonics 1787-ben (Etelka 297) a secretarium *titkos*-nak nevezte.

Titoknok. Benyák Bernát 1780 körül? (Vö. Ny. 30:46) és Barczafalvi 1787 (Szigv.). — E szót rögtön elfogadta majdnem az egész ország, jóllehet a Debr. Gramm. (327) erősen ellenezett. „Bizony

— mondja Kazinczy — a Secretarius örökkön-örökké *titoknok* marad, sőt a Consiliarius is: *Tanácsnok**. (M. Múz. 1788). És ime éppen a két halhatatlan pusztult el legelőbb, nem azért, mert a *nok* törzsökös szláv képző, hanem mivel a *titoknok* — Bugát szerint — „una e turpissimis vocibus, praesertim si in dativum pluralis numeri (*titoknokoknak*) cadat” (Szkh. 435). Ez okból akarta Fog. (1835) *titnokra* változtatni. A NySz. ba a *titoknok*, Ballagi Aladár akadémiai előmlása szerint, sajátoságos tévedésből került bele.

Titokzatos. Alkotására nézve ez a nyelvújítás legérdekesebb szavai közé tartozik. — *Titokzat* fn. egyetlen szótárunkból sem ismeretes; *titokzani* vagy *titkozni* ige nincs és nem is volt soha. Maga a *titokzatos* sincs meg sem CzF.-nál, sem Ball. Teljes szótárában; a Magy. Ném. szótárak közül először Ball.-nál (1890) s azután Sim. B. (1899). Úgy látszik, mintha egyenest a *titok* fn.-hez a *zatos* képző függődt volna. A dolog azonban nincs így. — Bugátnál (Szkh.) *titkozat*, mysticismus; Ball.-nál (1854) mysteriös: *titkozat*; mysticismus, mystik: *titkozatosság*. Az, a ki e szót csinálta, alattomban gondolt egy *titkozni* igét, ebből formált egy *titkozat* főnevet s ebből a *titkozatost* — Ball. (1881) megvan még a *titkozat* s megvan már a *titkozatosság*.

Tivornyázni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „dözsölni, dobzódni”. — Bizonyára a népies: *devernýazni*. — SI.-nál: „tabernas vinarias frequentare, helluari, nepotari”. Ugyanitt *tivornya*, am. taberna vinaria, vagyis kocsma. — Fog.-nál (1836): weinschenke, de már schmaua, schwelgerey is. — A weinschenke jelentés lassanként kivesz, noha még CzF. is megemlíti (1874).

Tizedes, P e t h e 1812 (Mathesis). Előbb (NySz.) csak decurio; Pethénél először „decimalis” jelentésben. Márt.-nál (1803) *tizedrészt*.

Toborzani, Berzsenyi 1816 (Vers. 204). — A régi nyelvben *toborzok* egy különös neve volt a magyar táncznak: „vitézivel *toborzok-tánczot* alias hajdó-tánczot jártata”. (NySz.). — Verseggy (Tiszt. Magy.) 1805-ben elvonta ebből a *toborz* főnevet; Berzsenyi pedig igét csinált belőle, mondván, hogy „*toborzó* vagy táborozó nótá és táncz az volt a Régieknél, a mi most a Verhung”. — Így lett *toborzani*, werben; *toborzás*, werbung. (Jelenk. 1: 10. és 591; Fog. 1836).

Tolacs, tolattyú, l. dugattyú.

Tollazat, Faludi (Munk. 636). — A NySz.-ból kimaradt.

Tollkés. Először Bar. Vm. Tiszt.-ban (1807) penniculus alatt. —

A federmesser szó szerinti fordítása. — A Mondolat meg is rója. — A NySz.-ban: tollesináló kés. Egyéb összetételei: *tollharcz* 1831-ből (Phil. 59. L); *tollrajz* (Tzs. 1835); *tollhiba* (Ball. 1854).

Tollnok, Pauly 1827 (Polg. igaz.). — Nála concipista. — 1844/45 körül kezd divatba jönni „actuar” értelemben Fog. (1845). — 1900-ban a „tanfelügyelőségi *tollnokok*” bizonyítványt kértek Simonyitól és Szinnyeitől, hogy az ő nevük ellenkezik a helyes magyarsággal Ny. (29:277.).

Tollvivő, Puky Károly 1830 (H. Törv.): *actuarius*. — Előbb *tollvezető* (Törv. Szt.). — *Tollvitel*: *stylistika* (Jelenkor 3:505).

Toloncz. Érdekes Helmezy gondolata, mely szerint ezeket a szerencsétleneket *tolakvóknak* kellene nevezni. 1834-ben (Jelenk. 816) ezt írja: „azonnal fogassanak el s mint *tolakvók* (*schüblinge*) talyigán vitessenek a határon túl. — Javaslata természetesen pártolásra nem talált s a *schüblinget* egyelőre *visszatartott-nak* nevezték. Fog. (1845). Ball. (1851) stb. — A *toloncz* először Ráthnál (1853), de még CzF. nem fogadja be; Ball.-nál (1872); ugyanitt *tolonczolni* is.

Torlasz. Helmezy a Jelenkorban meg volt akadva a *barricade* francia szóval; nevezte *torlasztásnak* (1:87); *torlatnak* (1:571); *torlaszték-nak* (3:267); *torladékhalmaznak* (3:261), az elbarrikádozást *elhalmazolásnak* (3:390); ugyanez még 1845-ben is (Fog.): *torlasztás*, *feltorlasztás*, *torladékozás*. — Ugyancsak Fog. (1845) *torlasz* am. *barriéro*; ellenben Ball. (1851) am. *verhau*; *torlaszföld*, *schwemmland*, végre Ráth (1853) *barricade* is. — *Torlaszolni* Ráth (1853).

Torlasztani, Széchenyi 1831 (Vil. 70). — *Torlatni* Helmezy 1834 (Jelenkor 40): a Duna *torladó özöne*”. — Fog. (1838): *sich anhäufen*; *torladék*: *anhäufung*.

Torlat, Kazinczy 1815 (Munk. 8:113, 194): *szeletorlat*, *vihar torlata*. Vö. Ny. (4:501). — Helmezynél Jelenk. (1:571): *barricade*; *Jégtorlat* Tzs. (1835).

Torlódni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *torlódás*, *össze-torlódni*. SL-nál *congeri*, *cumulari*, *coacervari*. — A nép nyelvéből véve. — SL-nál *torlomány* is.

Torna. Először Ballagi Telj. Szt.-ban (1873), idegen szó gyanánt jelölve. Ugyanitt, a sorok között, *torndzni* is. — *Torndsz*, *torndszat* Ball. (1881).

Torz *in*, Barczafalvi 1787 (Szigv.). — Nála a német trotz. — Ugyanigy SzD.-nál: „torzani, torzonkodni, trutszolni, torzoskodni, ellenkezni”. — Mai értelmében elvonás a *torzas, torzomborz*-ból. „Torz, idomtalan, helytelen, entstellt; *torzítani*, helyteleníteni, entstellen”. Kunoss (Szóf. 1834); *torzkép* (Jelenk. 1:421). *Torzulni* nincs meg egy szótarunkban sem, kivéve az igekötős *eltorzul* Ball. (1890).

Torzsalkodni, Márton 1807. (Szt.): heimtückisch nachstellen — Tzs. (1838): zanken, hadern, uneinig seyn. — A nép nyelvéből.

Továbbítani l. *aldobbitás*.

Többlet, Ráth 1853. (Msz.). mehrbetrag. — Valószínűleg a *többlet* egyberautása. Vö. *möglet* vagy pedig a *letnek*, mint önálló képzőnek alkalmazása. — Talán Zádortól? A Ny. (25:453) védelmébe fogadta.

Többyire, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). „Többyire mind: majd mind”. — Az előtt csupán *többire*; még Sl. is erre utal. — Mikes később előkerült leveleiben is előfordul.

Többség, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). Horzáteszi: „valamint egység”. — Sl.-nál: pluralitas. — Jelenk. (2:6) és Tzs. (1838): mehrheit. — *Szótöbbség* Jelenk. (2:208).

Többszörözni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): multiplicare (Sl.). — *Többszörös*, mehrmalig Tzs. (1838); *többszörösíteni* Ball. (1864). — *Többszöríteni* Geleji Katona szava (Ny8z.).

Tökéletesedni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — *Tökéletesíteni* Debr. Gramm. (1795) roszalja, mert szerinte az *-atos* végzős mellőknemekhez az *-ít* igeképző nem járulhat; Szaklányi pedig ugyanazon évben (Magy. Merk. 42, 43) keményen kifigurázza. — *Tökéletesülni* Fog. (1836).

Tökély, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nála virtus és u. o. *tökélyes* is, még csillaggal jelölve. — Elvonás a *tökélett* (SzD.) és *többlýetes*-ből. Szemere (Munk. 2:253), elég szerencsétlenül, így magyarázza: „A *tökély*, melyet (perfectio értelemben) Kisfaludy Károlyunk hozott divatba, a *tök*-ből vette származását (!) *Szem* és *lap* és *szak*-ból hasonlóan lönek ezek is: *személy* és *lapály* és *szakáll*”. — CzF. szerint szabályszerűleg alkotott új szó, a mennyiben a *tök* (*tek*) ígétörzset elfogadhatónak tartjuk. — Mind a két magyarázat gyermekes hiszékenységg. — A „perfectio” értelmet a Phil. Műszótár Gr. Dessewffynek, Kazinczy önmagának (Pandekt. 5:14) tulajdonítja. —

Tökélyesíteni Kunss (1834); *tökélyesbűlni, tökélyesülni* Ball. (1864); *tökélyesbíteni* Ball. (1872).

Tőke-pénz, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „magpénz, főpénz. — A tőkepénzt hit-haszonra, haszonvételre, szaporításra, tenyésztésre kiadni“. — SL: capitale. — *Tőkepénzes*, capitalist Tza. (1835). — Fog.-nál (1843) *tőkész*; ma már *tőkés is* Ball. (1872).

Tőkésíteni, Helmezy 1832 (Jel. 1: 677): capitalisare. — A szótárakba csak 1872-től kezdve kerül bele.

Töltemény, Gyöngyösi 1700 (Char. 86): am. *töltelék*. Vö. Ny. (27: 255). — SL-nál farcimen, fartum, fartile. — CzF. szerint nem igen divatos.

Töltvény, Gyöngyösi 1690 (Rozs. Kusz. 223, 294), am. töltés; SL-nál agger, moles, aggestus. Vö. Ny. (27: 255); Jelenk. (2: 21) am. mina. — A mai *töltény*, puska-töltés értelemben, először Kiss Károly (Had. műsz. 1843) „*vaktöltény*“ összetételben: előbb *töltet*, patron Kunoss Gyal. (1835).

Töm, Sándor István 1808 (SL). Szerinte: *töm* a régi nyelvben „multus“-t jelentett; ebből *tömöb, tömbb*, most *több*, plus és *tömezer* a régi nyelvben am. milliom, ezernyi ezer“. — Budenznél a *töb*: *tölebb, tölb* (MUGSz.). Mind a *töm* (multus), mind a *tömezer* valamint a *töményes* is (multus, numerosus) csupa fictio. — SL felteszi azt is, hogy *tömleni, töményleni* a régi nyelvben annyi volt, mint implere, complere, farcinare, congerere. Látszik, hogy a *töm* ige is hatással volt rá a sok föltevés kigondolásában. — Más oldalról is rájöttek a *tömre*, mint névszóra. — Bresztyenszkynél (Math.) stereometria: *tömmélmérés*, de már Ball. (1846): *tömmérés*; stereographic: *tömrész*, sterootypie: *tömmnyomat* stb.

Tömb, Szomere (Munkái 1: 47) és Kazinczy bizonyossága szerint is (Pandekt. 5: 11). Kazinczy a *tömbörű* tájszót említi mellette, a mi alkalmasint ugyanaz, a mi a Tsz.-ban *tömbörű*. Tehát elvonás ebből, nem pedig: *töm+öb*, a miként CzF. magyarázta. A szótárak közül először a Toldy-féle Tud. Műszótárban (1858): *gruppe, tömb*; *gruppiren, tömbesít, tömböz*. — Legjobban fenntartotta magát a geológiában s a tanszer-gyűjteményekben (vö. *rajztömb*).

Tömedék, Bugát 1833 (Orv.). Nála am. intensitas. — Fog.-nál (1836) a népies jelentés is: „das gestopfte, gefüllte, stopfwerk“.

Tömeg, Vörösmarty 1829 előtt. Megvan már Pák Dénesné

1829 (Vad. 2:197). — Phil. Helmezynek tulajdonítja, mert ő is használta a Jelenkorban. — „Vocem hanc primus Vörösmarty in medium protulit: paulo post unanimi consensu pro exprimenda „massa“ assumpta sit, adeo quidem ut ne portae inferi quidem adversus eam valeant“ — mondja Bugát; ugyanígy a „gyurma“ cikkben: „Cum tamen vox *tömeg* pulvere pyrio celerius per universam Hungariam propagata fuisset“. (Sz. 173, 439). — Talán a Verseggy-féle: „szertömény a testben, massa in corpore“ (Lex.), vagy pedig a népies *tömzsi, tömörzsi* hozták e gondolatra. — Kleinte melléknéviül is használták: *tömör*, *massiv* értelemben (Gyal. 1835). — *Tömecs* (massenhaft) csak Ball. (1857). — *Tömeg-őr, tömeg-gondár, tömeggondnok*: massae curator. Ball. (1843 és 1846). — *Tömecs*, molekula 1858 Toldy (Müsz.).

Tömény. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A régi nyelvben *tömény-ezer*: milliom, ezernyi ezer: ebből vonta el „sok, számtalan“ jelentéssel. — SI. a *tömény* szónak „saccus, culeus, marsupium“ jelentést ad s ezt réginek állítja; Bugátnál viszont *tömény*: concentratus (chemiai értelemben), p. *tömény kénsav* (Örv.) s innen *töményíteni* Ball. (1846).

Tömíteni. Nyulas Ferencz 1800 (Erd. orv. vizek. I.). Volta képen am. tömődötté tesz s az állít, szállít, futamít, takarít, térít stb. analogiájára van készítve. — *Tömülni* Tzs. (1835).

Tömkeleg. Molnár János 1760 (Rég. jel. épül. 148, 255, 383). Sokáig Barczafalvinak tulajdonították, noha ő maga is Molnár Jánosra utal. — Révainál 1787-ben (Elegy. Vers. 14):

Nem de csodálta világ hegyes építménye rakásit,
És ezer útba szakadt *tömkeleg* annyi falát?

Szirmaynál is 1806-ban (Gloss.) *tömkeleg*. Vö. Ny. (14:174). — Szilasi Ny. (28:152) az oszm. újg. *tombalak* szóval (gömbölyű, gombolyag-forma) veti egybe.

Tömör. Barczafalvi 1787 (Szigv.). Nála am. „regement: *tömörnök*: eggy regementnek a feje“. — Ez értelemben teljesen érthetetlen a közpése. — A SI.-nál levő *tömör*: pumilio, nanus vagy parvus, exilis a népies *tömörzsi, tömörcsök* megrövidítése. Ez lassanként a nem épen messze eső „massiv“ értelembre idomult át. — Pák Dénes 1829 (Vad. 2:197) és Tzs. (1835): *massiv, tömör, tömött*; s viszont *tömör*: *massiv, klein, untersetzt*. (1838). — Továbbképzései: *tömörödni* Ball. 1857; *tömörít* Ball. 1864; *tömörül* CzP. 1874.

Tömjös. Először Fog. (1845) találom, stockwerk im bergbau jelentéssel. — Elvonás a tömjösi, tömjösök melléknévből. (Tsz.).

Tönk. — A NySz. a *tönkre tesz* kifejezést nem ismeri, valamint SzD., SI. sem. Először Kresznoricánál találom: *tenkre tesz, tenkre visz*; ugyanígy Tsz. — Kreszn. megjegyzi, hogy *tenk* magán nincs szokásban. Az elvonás alkalmasint Helmecczytól van, noha a Törv. Szt. Fogarásitól s Széchenyitől idézi: banquerotte alatt. Ma már a *tönkre*, úgy szólván, élő igeképzővé vált. — *Tönk*, fatörzsök, truncus Gyarmathy 1799 (Affin. 269).

Töredékes, Imre János 1831 (Phil.): aphoristicus. — Tzs. (1838): fragmentarisch, rhapsodisch.

Törlesztetni, Helmecczy 1834 (Jelenkor 111): *eltörlesztetni* (eltörölni). — Kunoss 1835-ben (Gyal.) a cassationsgerichtet *törlesztő-széknék* nevezi. — Fog.-nál (1836) *törlesztetni*: abschaffen, aufheben, de már Tzs. (1838) amortisiren is. Ez utóbbi igével sokáig meg voltak akadva. Bar. Vm. (1807): *elhaltatni*; a Jelenkorban (1:30, 526) majd fogyasztani, majd enyészteni. — Lovász Imre 1835-ben (Ert. 52.) megroja a Jelenkort, hogy a *törlesztetni* szót divatba hozta

Törmelék. Csodálatos, hogy ez a közönséges, országszerző ismert szó egész 1854-ig (Ball.) egy szótárunkban sem volt. Vö. Tzs.

Törpülni. A *törpe* megvolt a régi irodalom nyelvében is. (NySz.). — *Eltörpíteni, eltörpülni* először Tzs. (1835).

Történelem, Döbrentei 1842. (Berzs. Munk. 241): „Mint győzelem, agyalom, türelem. *Történelem* pedig mint győzelem aggodalom, türelem. Ez nagyobb fokozatot jelent, amaz kisebbet. *Történelem* tehát apróbb vonás összezetete; *történelem* pedig egész nemzeté”. — CzF. szerint is „több történetet foglal magában”. A forradalom előtti szótárak nem ismerik; először Ball. (1851). — *Történész, történelesect* Fog. (1836); Tzs. (1838) nem fogadja be.

Történet. A régi nyelvben csakis accidentia, casus, eventus. (NySz.). — Molnár János volt az első, Kresznoricus szerint, ki e szót historia értelemben használta: „Az anyaszentegyház történeti” 1769. — SI.-nál „történetek”: annales, chronica, historia: és *történetíró*: historiographus, historicus. — Brassai ellenezte, Szarvas védte a *történet* szónak ezt az új értelmét. Ny. 1 (164 és 406).

Törtszám, Maróthi 1743 (Arithm.). — Apáczai s a régi arith-

metikák darabszámnak nevezték, később Dugonics (1784) *töredéknek*, Győri Sándor (1832), elég furesén, *töreknek*. (Math. Msz.).

Törülközni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A nép nyelvéből. — Vö. *kindlány* cikkünkkel.

Törvényozikk, Stettner 1832. (Vált. jog és Törv. Tud. Szt.): articulus. — Előbb: *törvényezikkely*.

Törvényesíteni, Nánási Benj. 1799 (M. polg. örök. 95. l.). — Georchnélis (Törv.): legitimare; Baranyamegye Tiszt. Szót.: solemnizare.

Törvényhatóság, Virág Benedek. — Helmecky (Berzsenyi Versci 1816, VIII.) Virágénak valja.

Törvényhozó, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). A legislator szó szerinti fordítása. Azelőtt: *törvényadó*, *törvénytszabó*, *törvény-szerző*, *törvénytevő* NySz.

Törvényszerűsíteni, legitimare (Debr. Törv. Szót. 1837). — Sem CzF., sem Ball. nincs meg. Vö. -stf.

Törvénysszünet, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.).

Törvénytar, Georck 1804 (Honnyi törv. 1:5).

Törzs, Kaszinczy 1815 (Munk. VII. Gloss.). „A törzsek megcsonkítása, vö. árnyék és árny”. — Szemere örvend a *törzs* szónak a *szelendet* ép oly jónak találja, valamint a *törzs* és *szemöld* szavakat. (Munk. 3: 118, 120). Elkerülte mind a kettőjük figyelmét, hogy már MA.-nál is megvan Ny. (14: 406, 493). Bereczafalvinál is megvan ez az elvonás, de *törzse* alakban: „etymon, origo vocis”. (Szemere Följegyz. közt 1: 257). Ugyanigy nála *gömbe* és nem *gömb*, *börönde*, ma *börönd*. — Horvát Endre szerint tájszó és *törzs* am. törzsök (Árpád, 486). A *törzs*, mint katonai mfiszó (stab), először Kiss Károlynál 1843 (Hadi Msz.).

Törzsszám, Komnenovich Sándor 1858 (Toldy, Msz.) primzahl. — Sok javaslat előzte meg: Mártonnál (1803) *főszám*, Verseghynél (1822) *sorokszám*, Pethénél (1812) *rendeletlen szám*, Bresttyenszkyknél (1827) *elsőrendbéli szám*, Bolyainál (1831) *előszám*, Márt. (1823) *törzsokazám*.

Törzstiszt, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): stabsofficier. — Azelőtt főtiszt Tzs. (1835).

Töszó, Benyák Bernát 1780 körül (Ny. 30:425) nomen primitivum. — Szótárilag SL-nál: vox primitiva, vocabulum primigenium.

Tőzs, tőzsde. Fogarasi 1843 (Keresk. Szót.). Önkényes elvonás a *tőzsér*-ből, mint a *cím* a *cíuerből* a *a cég* a *cégérből*; emez rögtöni tovább képzés a negyvenes években felburjánzott *da-de* képzővel Ny. (16:233).

Trágya, trágyázni. A régi nyelvben am. csemege és fűszer-szám; az ige pedig am. fűszerezni (NySz.). Csak a XVIII. század második felében válik a mai értelem általánossá, noha még Faludinál is: „előveszik az udvariságot, *trágyázzák* a szókat”.

Trón, Márton 1823 (Szt.): „trónus. v. *thrón*”. Az előtt (Márt. 1803) csakis trónus. — *Thronbeszéd* Jelenk. (1:555). — *Trón, trónus* Tzs. (1835). — *Trónolni* Ball. Telj. Szt. (1873).

Tudalom, Gyöngyösi 1700 (Char. 205): am. *tudomány* Vö. Ny. (27:254). — A NySz.-ből kimaradt, noha Kreszn. és CzF. is megjegyezte: „már Gyöngyösi élt ezen szóval”. — Kreszn.-nél: *scientia, disciplina, mathesis: tudalmas: mathematicus: tudalmasság: cognitio mathematica*; SzD.-nál am. tudományos és tudományosság. — Bar. Vm.: *tudalék* am. *theoria*; *tudalékos* Kreszn. — Helmeeczynél (Jelenkor 3:485) *tudalom* am. *bewusstseyn*. — Tzs. (1833): *kenntnis, kunde*. — Ugyanigy Ball. Telj. Szt. — Szász Bélánál 1874 (Műl. Logika) *tudalom* ismét am. *tödat*; *tudalmas* am. *tudatos*; *tudalmatlan* am. *öutudatlan*. Vö. Ny. (8:112).

Tudat, Berczafalvi 1792. (Tud. magyarul 32). „Az, a mi az elmében az eszmérséből, értésből, tudásból előáll vagy kikerekedik, *csméretnek, értetnek, tudatnak* (ipsam cognitum, intellectum, scitum)... mondatik”. — SI. nem fogadja el. — A Lex. (47) szerint némelyek *tudat* nak mondták az axiómát. — *Köztudat* (Perecsényi Nagy László 1822. Mest. szav.); ugyanitt *tudatos* am. *consciens*; Ball. (1851) *bewusst*.

Tudományos. A régi nyelvben *tudományos* am. „hozzá értő, jártas valamiben, p.: tudományos a hadhoz”. — „Scientificus” értelemben SI.-nál (1808); nála egyszersmind „literarius” is. — Ugyanott *tudományosság*: *literatura*. — Tzs. (1835): *gelehramkeit*.

Tudor, Bugát 1836. (Tsch.): Valamint a *nagyúrból* lett — így szól Bugát — a *nádor*, ép úgy lehet az olyan úrból, a ki tud, vagyis a *tud-úrból* *tudor*. — A szótárak közül először 1854-ben Ball., mikor a *tanár* már véglegesen professzor lett.

Tudósítvány, Stettner 1832 (Vált.): „aviso”.

Túl, mint igekötő. — Bercsényi Miklós, Rákóczy főve-

zöre, különösen kedvelte az igekötőt. A NySz. hat példája közül öt töle való. Ha az ő levelci idejökben jelentek volna meg, azt kellene mondanunk, hogy ő volt a meghonosítója. Így azonban Faludi érdeme vagy hünye. Nála megvan már *túlhagy* és *tüllép* (Munk. 150, 676); a NySz.-ból ezek azonban kimaradtak. — SzD.-nál a népies *túlesni*, SI.-nál *túlhatni*, *tülmenni*; Kazinczynál *tülmúlni* (Szem. Följegyz. 2:132): Tzs. (1838): *túl-ad*, *tüllél*, *tüllér*, *tülfeszít*, *tüllhág*, *tüllhalad*; (Jelenk. 1:3), *tülnyúlik*, *tütlelik*; Fog. (1848): *tülbecsül*, *tülcsigáz*, *tülvévül*, *tütlélt* stb.

Túl- névszók előtt. — Toldy, Szvorényi a *túl-* ily esetben való alkalmazását Szemerének tulajdonítják — Vö. Szem. Följegyz. (2:1). Ilyenek: *tülerő*, *tülfinom* Ball. (1864); *tülköltség* Kunoss (Gyal.): *tülnagy* Toldy (Msz.); *tülnépes* Fog. (1848); *tülnyomó* Fog. (1836); *tülsúly* Tzs. (1835); *tülvilág* Ball. (1890) stb. — *Tülbuzgóság*, *tülhatalom*, *tülmány* egy szótárunkban sincs meg.

Tulajdonítmány, Imre János 1831. (Phil. Szt.) attributum. — Nála voltaképen *tulajdonítvány*. — Mai alakja Ball. (1851).

Tulajdonjog. — Ezt a M. Tul. Társaság 1833-ban *kézirat-sajátság* jognak; Kunoss 1835-ben (Gyal.) általában *sajátság* jognak; Szlemenics *sajátság jussának*, Czövek pedig *tulajdonosság jussának* nevezi. — Eigenthumsrecht: *tulajdonjog* Fog. (1845).

Tulajdonnév, Debreczeni Gram. 1795: nomen proprium. — A régi irodalomban „tulajdon neve szerint” am. a magra néven.

Tulajdonos. A régi nyelvben „edlogató” vagy „önző” volt a jelentése. — Először Baróti Szabó Dávidnál (SzD. 1792) proprietarius értelemben: „tulajdonosa egy Regimentnek”. — SI.-nál általában proprietarius.

Túlsapongani, Széchenyi (Törv. szerint) az exorbitantst nevezte *túlsapongónak*.

Tülmány l. körülmény.

Tülozni, Széchenyi 1835 (Társalk. 5): „ultráskodni”. — Az übertreiben-re több javaslat volt: *tülvész* Tzs. (1835); *tütláz*, *tülnagyít* Kunoss 1835 (Gyal.); Fog. (1836) *tülkodik*. — A *tülor*, szótárilag, először Fog. (1836): übertreibt, ist ein ultra. — Képzésére nézve vö. *ulánózni* és a régi *ellenezni*.

Túltság, Gr. Dessewffy József. — Kazinczy 1816-ban

(II.86) ezt írja Dess.-nek: „Nem látszik jónak, mint ezek nem volnának, *innenség, környűlség, mellettség*“. A mire Dess. (91) azt feleli: „Ha *felség* jó, miért volna a *tűlség* rossz“. Azonban a *tűlség* nem szép szó; igaz, de nem lehet minden szó szép és nem is kell hogy legyen“. — *Tűlségos* Helmecczynél (Jelenkor 3. évf.) utopista; Kunossnál ugyanakkor (1834) übertrieben; *tűlségoskodik* Fog. (1836).

Tűlszárnyalni, Kiss Károly 1843 (Hadi Mez.): überflügeln.

Turfa. — Pethe Ferencz a Föld. műv. Kémiában (1815) *törfnek* nevezte; de már Márt.-nál (1823) *torf: turfa, törf, gyeptözeg*.

Turul. „Banerium Regis Ethelae, quod in proprio scuto gestare consueuerat, similitudinem auis habebat, quae hungarice *Turul* dicitur, in capite cum corona“. (Kézai: Chronicon hungaricum, A. Horányi, 46 l.). Miféle madár lehetett ez a *turul*? Kresznerics 1820-ban (Egyh. Érték. 3:168) gerliczének gondolta, „mert a *turul* szinte olly természetű hangot követő nevezet, mint deákul a „turtur“; Horvát Endre *sasfajú*-nak mondja (Árpád, 486 l.). Vörösmarty (Aurora 1831:269) *turólyá*-nek olvassa; Szabó Károly *karólynak*. — Fog. (1836): der Aar. — Vámbéry szerint: sólyomfajta madár. Vö. Thury József (Turul, 4:124). — Az ezredéves emlékmű sasként örökítette meg.

Túrznai, Fogarasi 1845 (Szt.): schürfen. A *túrznai tájzónak* (Kreszn.) átidomítása.

Tusa, Kazinczy 1814. (Pandektám 6 köt.): „kampf, lucta. Usináltam ezt a szót a *tusakodomból*. Való, hogy a *tusa* szóból *tusádkodom* vagy *tusázkodomnak* kellene formáltatni, mint a *ruha* és *csuda* szóból *csudálkozom* és *ruházodom*. De a szóra szükség vala s Ossziánban szépen fest, mert illik a régi ismeretlen világ ismeretlen történeteihez az ismeretlen szó“. — CzF.-ra jellemző: hogy a régi *tusakodni*-t az új *tusá*-ból származtatja. — *Tusáznai* szintén Kazinczynál. Vö. Kunoss Szf. (1834).

Tüdővész, Bugát 1833 (Orv.): phthisis pulmonalis.

Tüfa, Sándor István 1808 (Told.): nadelholz.

Tükrözni, Kisfaludy Sándor (Munk. 7:156): „a patakban tükrözi magát“. — *Tükröz, tükrözel* Kunoss (1834 (Szf.), Tzs. (1835). — A német „spiegeln“ fordítása.

Tünde, Vörösmarty 1831 (Csongor és Tünde). Elvonás a *tündér*-ből. Eredetileg személynév. — Fog. (1836) csak anyyi mint „tündér“. — Tzs. (1838): „schnell vergänglich, verliegond“.

Tünetmenny, Barczafalvi 1786 (M. Hirmondó). „Valami csak előlme tünik“ (Vö. Ny. 11: 374); „quaelibet res, quae actu adficiendo apparet — ipsum Phaenomeni corpus“. (Tud. magy. 13). — SzD.-nál: látomány, képzelmény vagy jelenmény; SL.-nál: Apparentia, Phaenomenon. — *Tünetmenny* CzF.

Tünet, fn. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II.). Nála lélek-látás, később objectum. — Barczafalvinál 1792 (Tud. magy. 13. l.): „Adficiens apparitum quid, actu simplici: — phaenomenum“. — SL.-nál: spectrum, visum, species, phantasma. — A Mondolat ára „eggy tünet forint volt“ t. i. saját írt. — Tzs. (1838): schein, erscheinung. Bugátnál 1833 (Orv.): symptoma.

Tünni. — Feltünő, hogy a régi nyelv ehhez az igéhez sem a fel, sem a ki igekötőt nem függesztette. Zrínyinél megvan ugyan a *kítűn*, de nem a mai, hanem *eltűn*ik értelemben. (NySz.). — Sőt Márt. nál és Fog. nál (1836) sincsenek meg. — Kreszn.-nél *kítűnik*, elucet: Kunossnál (1835. Gyal.) auffallend: *feltűnő*; ominens: *kítűnő*; eminentia: *kítűnőség*. A Tzs.-ban (1838) *feltűnik*: erscheinen, auffallen, ins angefallen; *kítűnik* sich ausnehmen, hervorscheinen, hervorragen. — *Előtűnik* ugyanitt: in vorsehein kommen.

Tüntetni. A régi irodalomban am. „átalakítani, elváltoztatni“. (NySz.). — Faludinál (l. Kreszn.) és SL.-nál: „repraesentat, facit ut videatur, appareat“. — Szontágh Gusztávnál *tüntetés* am. demonstratio, katonai értelemben (Math. 102). — Fog. nál (1836): „vorspiegeln, vorstellen“. — Ball. (1854) demonstration: *tüntetés* és Ball. (1857) *tüntetni* vorspiegeln, erscheinen lassen: ugyanigy Fog. (1848 és Fog. 1860). — Mind a mellett el van terjedve az a nézet, hogy a *tüntetés* szót Benedek tábornak nagy hivatalában *csejviltük*, mikor a pesti fiatal-ságot a demonstrálástól falragaszokon óva intették. Ez moscheszéd! Ball. vagy Fog. szótára bizonyosan megvolt Benedek irodáiban. Mind-össze annyi az igaz, hogy a *tüntetés* szó akkor vált közkeletűvé. — *Kítűntetni* Ball. (1851).

Türedelem, türelem. Amaz megvan már a codexek korában, de a későbbi irodalom nem él vele s a patientiát „türés, békességes türés“-nek nevezi. Faludi támasztja fel *türedelmes, türedelmesség* származékaival együtt (NySz.), noha Kazinczy (Pandektum, 6 köt.) ezt írja: *türedelem, toleranz*. Vox ficta per Matth. Ráth, occasione publicati Edicti Tolerantialis sub Josepho II. ad similitudinem *türedelem*, unde *türedelmesség* ex *türem*“. — A *türelem* először SzD.-nál (1792), valamint *türelmes* és *türelmellen* is.

Tűzálló, Kovács Mihály (Chemia II:204). „Olyan szó, mint *örüllő*; így csináltam ezt is: *levegő-ég álló*, id quod in aere libero non corrumpitur“.

Tűzér, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.); uo. *tűzérség*. — Előbb: pattantyós, pattantyóság Tzs. (1838).

Tűzeskedni, Sándor István 1808 (Told.): „agere nimium fervide, praecipitanter; hevenkedni“. — A nép nyelvéből.

Tűzetes, Kossuth. — CzF. (6:542) ezt jegyzi meg róla: „legelsőbben a Kossuth L. szerkesztette Hirlapban olvastuk a *tűzetesen* ígéhatarozóval együtt. — Érdekes a szó története is. Nem a *tűzet* főnévből származik (hiszen ilyen főnév nincs és nem is volt), hanem a *tűzött* mn.-ből. — Királyföldinél (1846) és Fog. (1848) „ex professo, am. *tűzöttesen*, Ball.-nál (1846) *tűzetlesen*, noha Fog.-nál (1845) ugyanez *tűziesen*“.

Tűzi-játék. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD). *Tűzjáték* Tzs. (1835).

Tűzoltó, Sándor István 1808 (Told.). Nála *sypho incendiaricus*. — Fog. (1836): der feuerlöschor. — *Tűzör* Márt. (1823). — Mártonnál (1803) *tűzi próba*; Tzs. (1835): *tűzpróba*.

Tűzvész, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): A régi *szél-vész*, *vész* (Káldi, Kreszn.: a NySz.-ban nincs meg) mintájára.

U. Ű.

Udvarhölgy 1835-ben (Tzs.) még *udvari dáma*, ugyanigy Fog. (1848); *udvari dáma* vagy *dalnő* Ball. (1854); *udvari dalnő* Ball. (1864 és 1881); CzF.-ban nincs meg; végre *udvarhölgy* ehrendanc, hofdame Ball. (1890). — *Udvarmester* Márt. (1803). *Udvarnagy*, hofmarschall Fog. (1845), előbb „*udvari főtisztartó*“ Tzs. (1835).

Udvarias. — A NySz.-ban *udvariás* és *udvariállan*. — Még SzD. és SI.-nál is így. — Kunoss 1834 (Szóf.): *udvarias* és *udvariaskodni*.

Udvarolni. A régi irodalom nyelvében: ministro, famulor, servio, honorem exhibeo; de már Gyöngyösinél (NySz.): „ez menyének, amaz *udearol* ángyának. — Kunoss (1834): den hof machen.

Udvaroncz. A „höfing“ Mártonnál (1803) „udvari csapodár“: ugyanő nála (1823): „udvari uracs“: Kunossnál 1834 (Szf.): „udvarnok“: végre 1835-ben, dőlt szedéssel: *udvaroncz* (Tzs.).

Ugrány, Földi 1801 (Term. hist. 68): „kenguru“.

Ugrasztani. Sándor István 1808 (Sl.): am. „ugratni“, vadat *felugrasztani*. — A nép nyelvéből. Vö. Simonyi (M. Nyelv. 2: 107).

Újdon. A régi nyelvben csak *ujdon-új* összetételben, mint „csapadon-csapa, tisztádon-tiszta“ stb. s a nép nyelvében is csak így, vagy pedig *ujdonat-új*. — Úgy látszik, SzD. (1792) választotta külön szóvá: *újdón* (novus, recens, neotericus, Sl.); *újdóni*, *újdonság* s hozzáteszi: mint hajdani, hajdaniság. — Kazinczynál *újdonság*: neuheit, novitát; *újság*: neuigkei (Pandektám 6. köt. és Szemere Följegyz. 2: 84).

Újdondász, Pákh Albert. — Vadnay Károly följegyzése szerint (Fővár. Lapok 1879: 28. sz.): „P. A. csinálta a szófaragók ki-gyönyölására“. — Ugyanigy Jókai: „Királyi Pál felszólított, hogy nem állók-e be a Jelenkorhoz újdondásznak? (Pákh Albert csinálta e szót: hadd maradjon a míg benne tart)“. Vö. Ny. (29: 225). — A tré-fás kifejezést komolynak vették, igét is csináltak hozzá *újdondászni* (neuigkeiten schreiben Ball. 1837): sőt mintául is szolgált új szó faragására: *ódonász*, s ebből rögtöni elvonás útján: *ódonás*, anti-quariat (Ball. 1872).

Újoncz, Barczafalvi 1787 (Szigy.). Vö. *ifjoncz*. — SzD. nem fogadja el; Sl. azt mondja: „*Újontz pro Új suhantz, tyro, novitius*“. — Bar. vm. Tiszt.: tiro militaris *ujjontz katona*. — *Újjonczozni* (Fog. 1836).

Újrázni, l. *éljenezni*.

Újság. A régi nyelvben csak novitas és novilunium. (NySz.). — Rát Mátyás (1780) kezdte az ő Hírmondóját „*újság*“-levélnek nevezni; így még SzD.-nál is (1792). — De már Sl.-nál (1808) *újság*: ephemerides, zeitung.

Újságozni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). Nova nar-rare, recitare Sl.

Undor. Vereseghy 1805 (Tiszt. Magy.) és Sl. Ez utóbbinál esz: mn.: fastidiosus, nauseabundus, nauseans. — Elvonás a nép ajkán élő *undorodik*, *undorít*-ből. — Kunos (Szóf. 1834) abscheu, eckel.

Uraes, Dugonics 1787 (Etelka, 412) „ezen szó-toldalékok:

acs, ecs . . . a' régi Magyaroknál meg-szokták kisebbíteni az előttelevő szavakat. Például: *kőrecs, kapocs, dugacs, kulacs, makacs**. (1)

Uralom, Kossuth, Pesti Hirl. (Törv. Szt. szerint) *democratia: néparalom*. — Ilhetőleg az *uradalom* syncopéja, vö. *bizalom, győzelem*. — Szótárilag Fog. (1815): *uralom* besitz, herrschaft. Ugyanitt *urulgani*, herrschen, dominiren.

Uralni. A régi irodalom nyelvében mindig „*urának vallani*” a jelentése s a mai szótárakban sincs máskép. A közbeszédben s a gondatlanabb íróknál annyit tesz: *uralkodni*. A Honderűben már 1843-ban (1: 27) ez utóbbi értelemben „három fejedelem uralja „a társaság magas köreit Párisban”. — A „dominálni” s a német „beherrschen” accusativust kíván; úgy váltók, hogy ilyen igének a magyarban is kell lenni. — Kiss Károly 1843-ban (Hadi Msz.) az *uradni* igét ajánlotta: *uradallóponi*, ein dominirender punkt. Nem talált tetszésre, de a Honderű példája ragadóssá vált, s kérdés, hogy e helytelen szokás kúrtható-e még? Így történt a *birálni* igével is. A régi nyelvben am. „*birájának vallani*”, ma pedig „*biroként szerepelni*”. Úgy látszik, az *uralni* is ily értelemváltozáson megy át. — Mártonnál (1807) *uralni* am. a mai *urazni*.

Uras. — A régi irodalomban nincs meg; a „*nobel, herrisel*” Faludinál *úriás* volt. (NySz.). — Az *uras* Kreszn.-nél (1827) először: „a kinek ura, vagy férje van” értelemben; bizonyosan a nép nyelvéből véve. — A mai *uras* először Tzs. (1835); *uraskodni* még egy szótárunkban sincs meg, mert az az *uraskodni* (domino, herrschen), a mit a NySz. 1648-ból idéz, ha megnézzük az idézett forrást, kiténik, hogy csak hibás olvasás *uralkodni* helyett.

Úrbér, P. Thewrewk József 1826 (Magy. Anthol. 2: 119): „Az úrbér (urbarium) szót Pozsonyban 1826 márt. 27-dikén bevégezett, aztán több vármegye követével közölt, ezektől megvizsgált és észrevételeikkel meg bővített „Glossarium etc.” című eredeti kéziratom szerint magam csináltam”. — Szirmay a latin *urbariumot* a magyar *úr borából* származtatta (Hung. in Par. 96) s alkalmasint ez az *úrbor* vezetett az *úrbér* megalkotására. (Ny. 10: 173).

Úrhölgy, Fogarasi 1845 (Szt.); *úrné* megvan már MA.-nál: „domine, heri”. A NySz.-ban száz évvel későbből.

Úrias, Faludi 1748 (NySz.). — Nála voltaképen *úriás*. Még SzD. és SI.-nál is így. — **Úrias** Fog. (1836).

Urodalom, Barczafalvi 1787 (Szigv.). — Ma már nem is hinné az ember, hogy ez is csinált szó (Ny. 11:466): pedig ez is csak olyan, mint a *társadalom*, *püspökség* stb. — A Debr. Gramm. (326) megjegyezte, hogy mivel *Úr* nem ige, hanem név, *urodalom* nem teheti az *úr* birtokát. — A *birodalom* hasonló hangzása menthette meg. — Vö. *társadalom*.

Uzadék. Először 1835-ben (Tzs.) találom, még dőlt betűkkel szedve. Jelentése: *anschwemmung*; *uzadékföld*: ein angeschwemmtes stück land. — *Uzadék* am. tenger-hányatók Ball. (1872).

Uzály, Munkácsy János 1835 (Füzérke, 7): *schleppe*; *uzályruha* schleppenkleid; *uzályvivő* schleppenträger. — Társalk. (1833:194) *schleppe*: *uszó-alj*; ebből lett az *uzály* egyberántva. — Kunossnál ugyancsak 1835-ben (Gyal.), a szoknya mintájára: *uszonya*; ugyanígy *buroknya*, wickler. — *Uzályos* Tzs. (1838).

Uzár, Pethe Ferencz 1815 (Term. hist. 1:287): der Pudel, angl.: the waterdog. — Elvonás az *uzkárolni* (az úszkállani dissimilatioja) igéből, valamint a *buvár* a *buvárlani* (*buvállani)-ból.

Uzoda. A Szóchenyi csónakdjával egyidőben született az *úszda* Ball. (1843); ugyanígy még Ball. (1847). — Mai alakjában Honderű 1843 (1:679) és Fog. (1848).

Utalni, Kalmár György 1770 (Prodromus 395): „utasítani, utat mutatni” értelemben. Vö. Ny. (29:168). — Dugonicsnál *utalni* am. *utazni*. (L. ezt). — *Átutalni*, a mit újabb időben az országgyűlésen annyit emlegetnek (átutalási eljárás) még egy szótárunkban sincs meg. Nincs meg a *kiutalni* sem, a mit ma a *kiutaltatványozni* helyett mondanak.

Utalvány, Császár Ferencz (Váltójog), noha már 1838-ban is (Tzs.). — Előtte s még utóbb is sokáig *utasítvány*nak, *kirendelés*nek nevezték az assignatiót, valamint a váltójogi adressot. — Nála *utaltatványozott* am. adressat. — A mai „assignare” jelentés Hiv. Mszt. (1845). — *Kiutaltatványozni* Ball. (1881).

Után. Révai kezdte a német *nach*-kezdetű szók lefordítására alkalmazni. Elegyes Verseiben 1787 (156) *utánidő*: nachzeit. Erre a mintára: *utánnyomat*, nachdruck Kunoss 1834 (Szf.); *utánkép*, *utánképzés*: nachbild, nachbilden Tzs. (1835); *utánnél* Ball. Telj. Szt.: *utánnével* CzF. (1874); *utánnételezni* Ball. (1881).

Utánozni, Döbrentei 1816 előtt. (Berzs. Vers. VII.). — Képzésére olyan, mint a régi *ellenezni*. — A Tud. Gyűjt. (1818 foly.

3:80): „A mimelni (Kazinczytól) a francia *mime* szóból készült, de minekutánna a művelt lelkű Döbrentei megmutatá, hogy azt magyarul is helyesen kitchetjük ezen szóval: *utánnazni*, ennek mint hazainak vagyunk kénytelenek engedni az elsőséget, noha talán amaz kedvesebben hangzik“. Ugyanígy még Külf. Szinj. (1:182) Vö. Ny. (3:317). — *Utánzal* 1831 (Phil. 55).

Utasítani, Bárótzí 1774 (Kass. 131): „Valakihez utasított levél“ és Baróti Szabó 1792. (Kisd. Szót.): „Valakihez *utasított* ember“. — *Elutasítani* nála am. eligazítani valakit valamely dologban: „Dolgaiban elutasítani“ (260). — A NySz.-ban sem *utasít*, sem *utas* (utazó) nincs még meg; ott *utas* am. „habens iter“: „Esic az mag nóhol *utas* helyre“. — Ball. (Telj. Szt. szerint) Meggyesinél megvan *utahítani*, utasítani értelemben. *Utasítvány* Tzs. (1838). *Kintasítani* Ráth (1853), *visszaütasítani* Tzs. (1835).

Utász, Baricz György (Math. Műsz.).

Utazni. A NySz. szerint Faludi lett volna az első, a ki a Meggyesinél, Gyöngyösinél előforduló *útozni* igét *útozni*-nak írta. Tény, hogy az *útozni* ige aránylag fiatal szó s hogy csak lassacskán szorította ki elődjét, az *útonjárni*-t. Dugonics még 1803-ban is (Jólánka 1:557) *útozónak* nevezi a mai *utazót*. — A Phras.-ban (1750) megvan az *utazó* s az *utazás* a „comitatus, iter, itio, viator“ czikkekbén. Az *utazásra* eddigelé legrégibb adat 1708-ból (PP. s fíemen czikkben) a NySz.-ból kimaradt. — *Elutazni* Sl.

Uteza-nevek Budán. A Társalk. 1832. évf. deczemb. 8-i számában olvasom: „Az országgyűlési követek Pozsony városa utczáját már nem csak németül, mint előbb volt, hanem felül magyarul felírva fogják találni. Így van Budán a várban már esztendő óta; az alsó város utczájának magyar neveit pedig mult nyáron iratá-fel a város rendelése. A budai magyar elnevezések közül ezek jegyzetesebék; a Várban: *királyi vár tere* (Burgplatz); *György tere* (Georgiplatz); *Díszpiace* (Paradeplatz); *Séta kös* (Promenadegassell); *Várfok köze* (Rondelgassell); *Fortuna-Sikátor* (Fortunagassell); az Alsó Városban: *Váralja*, ó. m. a hidmelletti sor; *Ferencz király tere*; a mint az út a várba kanyarodik: *Virág utczája*, a tájatt hol Virág Benedek lakott; *Alhévíz uteza*; *Nádor tere*; *Kelemtöld sora*; a Krisztina-városban: *Altala-uteza*; A Vizi városban: *Mátyás király tere*; *Felhévíz uteza*. Fel van ezzel ölesztve a császárfüldőnek régi magyar *felhévíz* nevezete; a mai rudasfüldő pedig *alhévíz*; így mutatja a *Kelemtöld*

sora Szt. Gellért hegye alját, mellynek Árpád idejébeli neve *Kelem-hegy* volt. — Adá ezen elnevezéseket Döbrentei Gábor tartományi biztos úr és a m. tud. társ. titoknoka*.

Ütlefél, Baróti Szabó Dávid 1782 (Kiad. Szt.). A századelei Tiszti szótárak még mind *üti levélnek* vagy *utazó levélnek* fordítják a passualest, csak az egy veszprémmegyei jegyzi meg: „*ütlefél* vagy csak *ütlefél* üszvetéve”

Utó. Már a régi nyelvben megvolt: *utól-élek*, *utól-ser*, *utól-tag* (NySz.). — A nyelvújítás az *utólt* *utóra* rövidítve, gépiesen felhasználta a „nach” kezdetű német szók lefordítására: *utóajdék* SI.; *utóérzés*, *utóhang* (Fejér, Emb. k. mív. 1810); *utóbaj*, *utóékezés* Bugát 1833 (Orv.); *utócsapat*, *utóhangzat*, *utókor*, *utóserreg*, *utóvilág* Kunoss 1834. (Szf.); *utóbánat*, *utófájdalom*, *utóhír*, *utóíz*, *utókezes*, *utómunka*, *utónyár*, *utóörökös*, *utóosz*, *utóraj*, *utószülött*, *utószüret*, *utótél*, *utótudósítás*, *utónév* Tzs. (1835); *utógondolat* Ball. (1857); *utóhatás*, *utómondat*, *utószó* CzF. (1874) stb.

Utód, Thezarovich Gábor 1828 (Phil. szerint). Nála am. posterior. „Demonstrare a priori: előről okot mutatni; demonstrare a posteriori: utódról okot mutatni. — A posteriorhoz közel jár a posteritas. Így lett Mátraynál (Honművész 1833; 28. l.), Helmeeczynél 1833-ban (Jelenkor 830) és Fog-nál (ugyancsak 1833) az *utód* *successor*. Ez utóbbinál *utófi* is. — Noha *utódlani* ige ma sincs, az *utódlás* *nachfolge*, közhasználatú. — Először Ráth szótárában (1853).

Utóirat. — SzD.-nál *utólb*, vagy *utóbb-írás*; SI.-nál *utól-írás*, Tzs. 1835: *utó-írás*; Kunoss (Gyal.): *utóirat*.

Utólag, Szemeré, Kazinczy bizonyossága szerint (Pandekt. 5: 11): a posteriori. Az *előleg* (a priori) mintájára. — Inre Jánosnál 1831-ben (Phil.) *utánlag* is. Ball.-nál (1851) *nachträglich*. — *Utólagos* (no.).

Útszéli, Id. Szász Károly 1839 (M. Nyelvtud. 2: 92): „*útszéli eszme*”. — Szótárilag Ball. (1872) először: *landlaufig*, *gang und gebe*; Ball. (1890) ezeken felül: „*banal*”.

Ütvesztő-(kert), Faludi (NySz.): *labyrinth*.

Ü, Ű.

Üde, Jósika 1853 (Eszther): „frisch, friss; az üdülni szónak gyöke: *üd*: az *üdrözöl*ni szónak: *üde*. Ezen ártatlan és magyar szó évekig pihent munkáinkban”. Vö. Ny. (27:118). — Semmi kifogás nem érheti a nép-etimológiás elvonást, noha a régi *üddölni*, *felüddölni* (felserkenni, felébredni NySz.) minden bizonynyal az *üde* (idő) származéka. — A szintén ide tartozó Horváth Endrónél (Zirez Eml. 11) *idül*-nek irt *üdülni* és *üdülni* (először SI.) a népnyelvből vannak átvéve. (Tsz.).

Üdv, Kazinczy (Munk. VII. glossarium és Szemere Munk. 2:256): „Gyökere az *üdvösség* szónak”, mondja Kazinczy, holott *üdvöz* összetett szó: *üd* + *vöz* (Rudeniz, MűgSz. 807). — Kazinczy szerette *ide*-nek írni. — *Üdrös*, azelőtt üdvösséges Tzs. (1835).

Üdvlelde, Széchenyi 1843. (Ily című munkája): walhalla. — Fog. (1845) *üdvleldére* akarta változtatni, mert így jobb hangzású s „az *üd* törzs régebbi iratokban s nélküi is használtatik”. — A Honderű (1843. 1:475) megjegyzi, hogy talán helyesebb lenne *duvleldé*-nek nevezni.

Ügy-összetételei közül: *ügyfél* Fog. (1836); *ügyigazgató* Tzs. (1838); *ügyirány* Ball. (1890); *ügyirat* Ball. (1851); *ügykezelés* Ráth (1853); *ügykőr* Ball. (1857); *ügymenet* Ráth (1853); *ügyosztály* Ball. (1881); *ügyrend* Ráth (1853); *ügyvezető* Fog. (1845); *ügyviselő* Fog. (1836); *ügyvitel* Fog. (1843); *ügyvivő* Fog. (1836) stb.

Ügyelni, Kalmár György 1770. (Prodromus 421). Vö. Ny. 29:168): gondját viselni. — SzD.-nál: *redügyel*: vigyáz, hozzát. — *Ügyelet* Szirmaynál (1806, Gloss.) institutum s hozzá teszi: „új szó”. A Mondolat rosszalja is. — Fog.-nál (1836): *aufschung, inspectio*. — *Ügyeletes* CzF.-nál (1874) székelő szó s arról mondatik, a ki mindeure ügyel. — *Ügyeletes* káplár: *inspectio*. — *Felügyelni, felügyelet, felügyelőség* Fog.-nál 1833 (DMM.) és Kunossnál 1835 (Gyal.).

Ügyér. — 1862-ben (CzF.) találom először a *belügyért*, ugyanott a *hadügyért*, *külügyért*, *pénzügyért*.

Ügyes, Faludi 1748 (NySz.). — Nála: *verus, justus, legitimus*; *ügyellen*: *illegitimus*; *ügyetlenség*: *injunctio, injuria*. — Kalmárnál

1770 (Prodr. 420) *ügyes* am prókátor (Ny. 29: 167). — Népies értelme (Tsz.) már SzD. és SL-nál: aptus, habilis; *ügyetlen*: ineptus, inhabilis. — A Mondolat még megütöközött rajta. — *Ügyestleni*, abrichtolni Kunoss 1835 (Gyal.); *ügyeskedni* Fog. (1836).

Ügyész, Barczafalvi 1786 (M. Hirn.). Nála prókátor a jelentése. — A Debr. Gramm. (327) nem helyeselte, „mert az *-ász -ész* vezetékek csak testi látható dolgot jelentő Novek után tétotnek, az *ügy* pedig nem testi látható dolog. — Érdekes, a mit Szirmay (Gloss.) mondott 1806-ban: „A fiscalist *ügyvéd*lőnek vagy *ügyész*nek kezdik nevezni, de kérem a nemzetemet, tartsa meg az előbbeni fiskus, fiskális, prókátor nevezeteket . . . ; érteni sem fogják az új nevezeteket, melyek nagyon erőszakosak. Ha maradhat a németből: borbély, pék, vinczellér stb., miért ne maradhatna a deákából: fiskus, fiskális, prókátor, ágens?” — De az *ügyész* győzött a minthogy a fiskust a prókátortól meg kellett különböztetni, az ügyészt az elsőre foglalták le, a prókátor helyébe pedig sok versenytárs közül kellett választani: *ügyfolytató* (SzD.); *ügyfogó* (SL.); *ügyviselő* (Bar. Vin.); *ügyvéd*lő (Szirm.); *ügyvéd*ő (Vchzpr. Vm.); *pervéd*ő (Pauely); *ügynök* (Fog.) a végre *ügyvéd* (M. Nemz. Gazd. 1814. 2: 82) és Tud. Gyűjt (1817. XII: 17). Vö. *véd*.

Ügyködni, Fogarasi 1842 (Jogt. MSzK.): agere. — A Bugát-féle *működni* formájára.

Ügylet, Fogarasi 1845 (Szt.): geschäft. — Az üzlethez való viszonyát l. CzF. — E szóban a közs *-let* függött a főnévhez.

Ügynök, Császár Ferencz 1840 (Vált. Msz.): Az „agent” előbb ügyvivő, ügyviselő, ügytiszt. A közkezi szótárakba csak 1851-ben (Ball.) került bele. Fog. (1835) az ügyészt akarta így nevezni. Kunossnál 1835 (Gyal.) a superintendens: *főügynök*.

Ügyvéd. Már 1787-ben, II. József rendeletében „a jobbágyok és földesurak pöreiről” előfordul, Zolnai Gyula szíves értesítése szerint, az *ügyvéd*ő szó (26. és 27. §.). — L. egyébként: *ügyész* alatt.

Üledék, Sándor István 1808 (Told.): „sedimentum, bodensatz”. — Talán a nép ajkán is megvolt már. — *Üledékes*: sedimentär Toldy (Msz. 1853).

Ülepítóni, Sándor István 1808 (Told.): „sedare, facere, ut subsideat”. — Alkalmasint a nép nyelvéből.

Ülnök, Barczafalvi 1787. (Szigv.). Nála az *előül*nök össze-

tételben s ebből vonta össze Bugát a mai elnököt Magában *ülnök* Fog. (1836).

Ültetmény, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). „Planta, valamint vetemény. *Ültetményezni*; *ültetményes*, kert.* Ugyanő nála: „*láltotmány*, a mit pénzért láttatnak”. SL — A Debr. Gramm. tagadta az efféle képzések helyességét (320). Vö. *nyomtatvány* s a Mondolat is rosszalta. — SL-nál: *Ültetvény* stb; Kunoss pedig (Szóf. 1834) haragosan kiált föl: *ültetmény*, nem pedig *ültetvény*! — Vö. *mány*, *mény* és *rány*, *vény*.

Ünnepély, Szemere (Munkái I. 47). — *Ünnepélyes* (Társalkodó, I. 22). *Ünnepileg*, *ünnepiség*, *festlichkeit* Tzs. (1835). — A Ny.-nek, az *ünnepély* ellen folytatott harca szülte legújabbban az *ünnepség*-et (Bp. Hirl. 4: 224), a melyről mindenesetre kedvesebb az *ünnepiség*. — (Társ. 1832: 139) *ünneplet*. — *Ünnepies* Nagy Ján. (Hierolex. 1845).

Ür, Adami 1763. (Ausführl. 2-ik kiad.) Kalmár György 1770 (Prodromus 277). Vö. Ny. (29: 166). — Dugonicsnál (Tudák. 263) 1784-ben: „Nem nézvén sem a nagy högyek domborodásait, sem a mély völgyeknek *üreit*”. — A szépirodalomban Kazinczy használta először s ez okból neki tulajdonították e szót (Phil. Műsz. továbbá Szvorényi: Fejl. tün. 30 l.). — Elvonas az *üres* melléknévből. — *Ürmérték* Bugát 1836 (Tsch); *ürtartalom* Ball (1872); *ürlep* CzF. (1874).

Üregelni, Fogarasi 1836 (Szt.) höhlen. Mivel németben hohl = üreg, a höhlen-re a magyarban: *üregelni* is kellett.

Ürülék. Az „excrementum” finomabb kifejezéseül ajánlották; *ürítvány* Bugát 1843 (Sz.); *ürítés* Fog. (1845); *ürülék* Ball. (1854.).

Üteg, Szontagh Gusztáv 1834 (Math. Műsz.). Valószínűleg így keletkezett: francziában battre-ütni, tehát batterie-üteg. Helmezy a batteriát a Jelenkorban (1832) álgyu-telepnek nevezte, innen vették a fizikusok a „galvántelep” kifejezést.

Ütem, Arany János. — „*Üteny*-nek nevezték a tactust, kik az any képzőt oly panacueának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít. Én az *ütem* szót helyesbnek gondoltam”. (Próz. Dolg. 11). — A tactus Fog.-nál (1845) *üteg* is; *ütegazilárd*, tactföest (u. o.). — *Ütemezni*, *ütemszerű* Ball. (Telj. Szt.).

Ütér, Bugát 1828 (Bonextud. és Orv.). „Antea *életér*, subin et *veröér* vocabatur, quia tamen *ütér* et brevissimum et etiam maxime euphonicum, idco paulo post civitate donatum est”. (Sz.) — *Üteres* (Orv.).

Üvegcse l. szemecse.

Üvegezni, Sándor István 1808 (Told.). — Nála emailiren. — Fog. (1836): glasiren, glasuren. — *Beüvegezni*: verglasen. — *Üvegesedik, megüvegesedik*, Sim. B. (1899): verglasen.

Üvegház, Sándor István 1808 (Told.): „hibernaculum vegetabilium, glaashaas“. — Az utóbbi forrításon.

Üzde, Szabó József 1848 (Bány. Szt.): treibhaus. Nála csak kohászati értelemben; utóbb a székesfőváros (1880-ban) a növényi melegházat akarta *üzdeháznak* nevezni. (Ny. 10:564).

Üzelem, Jósika 1843 (Zrinyi a költő). Vö. Ny. 27:118).: *sivdr üzelem*: wüstes treiben. — *Üzelmes, betriebsam* Ball. (1864).

Üzem, Wagner és Divald 1862. Erdészeti Lapok (84 l. stb.): *üzemenőd, üzemrendszer* stb. Vö. Adal. (445).

Üzér, Fogarasi 1842 (Jogt. Műszt.): negociator, geschäftsmann. — Magánának vallja (CzF.). — *Üzéség* Fog. (1842); *üzérkedni, üzérlet* Fog. (1845).

Üzlet, Fogarasi (CzF. VI.698). — Különben Baranya-Vármegye Tiszti Szótárában (1807) megvan már *üzet*, praxis értelemben; „praxim exercere: üzetet folytatni“. — Fog. az *üzlet* szót *üzölet*-nek magyarázza, noha *üzölni* igét nem ismert, ha csak a székelyeknél divatozó, szerinte „szagolni“ jelentésű igére nem gondolt.

V.

Vad-ember, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.).

Vádlevél, Baranya Várm. Tiszt. Szt. (1807): actionalis libellus. — *Vád-irat* Fog. (1836); *vádpont* Tzs. (1835). — *Vád* régi elvonás a *vádol*-ból Vö. Adal. (438).

Vadoncz, Berezafalvi 1786 (M. Hirm.). Nála: vadember, az *ifjoncz, újoncz* mintájára. Megvan már Fog. (1836) wüddling; ma csak vadcesemete.

Vador, Szemere (Gyulai Pál szóbeli közlése szerint). Nála am. barbár. — *Vador*, wüddlieb Tzs. (1836); hogy érthetőbb legyen, Fog. (1845) *vadorennak*, Ballagi pedig (1854) *vad-ornak* írja. — Bérczy-

nél (Vad. Szt.) ismét *vador*. — Az *orvadász* (ad normam : orgazda), úgy látszik, végtékp kiszorította.

Vágány, Molnár János 1777 (I: 97): a csavar vágott része. — Dugonicsnál (Tudák.): abscissa. — SL-nál *vágány* vagy *vágovány* „sectum, caesum, incisum”; Fog. (1848): geleise. — Vö. *vágaték*.

Vágaték, Geleji Katona István 1645 (NySz.): „Az első könyvnek első sectiója, első *vágatékja*”. — SL-nál *segmen*, *putamen* és *vágaték* a versben: caesura. — Tzs. (1835): schnitt. — Fog. (1836) geleise is: *vágatékos*, voll geleisen.

Vágta, Kiss Károly 1843 (Hadi Msz.): galopp. — A népies *vita* mintájára, ez is elvonás a *vágtatni* igéből. Ugyanígy a *nyugta*. — A katonai műnyelvben meghonosodott.

Vágy, fn. Verseggy 1805. (Tiszt. Magy. 12. l. Vö. Szemere Munkái 2: 259). — Kazinczy magiának vallja (Pandekt. 5: 14). A Mondolat rosszalta, hogy főnévvé tették. — Nincs meg SL-nál, mindamellett Helmezy (Berzsenyi Versei 1816: XI.) a *honvágyat* Sándor Istvának tulajdonítja. *Bírvágy*, *bosszúvágy* Kunoss 1834 (Szf.): *nyervágy* Stettner 1832 (Törv.); *hírvágy* Kunoss 1835 (Gyal. 30); *ludvágy* Fog. (1848); *rangvágy* Tzs. (1835); *totlvágy* Fog. (1845). stb.

Vagyilag, **vagylagos**, Fogarasi 1842 (Jogt. Msz.): disjunctive, disjunctivus. Ugyanő nála (1845): alternative.

Vagyon, fn. Molnár János 1777 (Phys. 45). Nála a *test vagyonja* am. a test tömege. — SzD.-nál (1784 és 1792): „birtok, jószág, érték; kihült, kifordult, kikopott minden *vagyonnyából*: sokra megy az 5 *vagyonnya*; *vagyonnya* elgyőzi, elbirja”. E példák mutatják, hogy a nép nyelvéből vették. Régente a mai *vagyon* fn. *vagy* volt (NySz.). — Ugyancsak SzD.-nál: *vagyonmány* is. — *Vagyonos* (vagamosnak írva) már Faludinál 1748 (NySz.). — SzD.-nál *vagyonos*: birtokos, jószágos, értékes, tehetős; *megvagyonosodni*: meggazdagodni. — SL-nál *vagyonatlan*, ma *vagyontelen*. — Fog. (1842) *vagyon* am. realis; de ugyanő (Ker. Szt. 1843): *vagyonilag* melléknévként am. activ. Ball.-nál ugyan így még 1890-ben is, noha CzF.-nál (1874) am. „a vagyont tekintve”.

Vágytárs, Fogarasi 1833 (DMM.): rivalis.

Vakond l. szemöld.

Váladék, Pethe 1815 (Földműv. Kim. 58 l.): praecipitatum.

— A *váladni* ige *el-* igekötővel csakis Apáczsainál (NySz.): egymagában először SI.-nál: *e numero plurium prodire separatim praebere* jelentéssel; *kiváladni* u. o. ugyanaz.

Válasz. A „scheide“-összetételeinek a régi nyelvben *választó* felelt meg, p. *választóvíz*. Az erdélyi *Választ* helység „scheideweg“-nek értelmezve, mintája lett a *válasszal*, *válaszpont*, *válaszvonat* stb. összetételeknek. Mindezek már Tzs. (1835).

Válaszolni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.): felelni; respondere vagy rescribere. SI.

Választék. A régi irodalomban csakis *sejunctum*, vel *limes sejungens* (SI). — *Választék*: *auswahl*; *választékos*, *gewählt* Tzs. (1838).

Választmány, Barczafalvi 1787 (Szigv.). Nála am. választott dolog. „Áldott légy Te, én Választványom!“ (1:656). — Mai értelméhez már közel áll Georchnél (Honnyai Törv.): *deputatio*. — „Ausschuss“ jelentése először Kun. (1834); azelőtt *választottság* (Jelenk. 2:674). Vö. *küldöttség*.

Válfaj, Diószegi-Fazekas 1807 (Füv. 55): „*varietas*“. — Vö. *válrokonság*.

Vállalat, Helmecey 1833 (Jelenk. 2:126): *unternehmung*. — Tzs. (1835). — A *vállal* igehez a régi nyelvben *el* igekötő nem járult, csakis a *fel*. Kresznericsnél (1827) találom először: *elválalja*, idézet nélkül, tehát a nép nyelvéből. — *Vállalkozó*: *unternehmend* Kun. (1834).

Vállbojt, Szontagh Gusztáv 1834 (Math.): *epaulette*, *vállboglár*, *vállbojt*. — Jelenkor 1832 (1:60): *vállrózsa*. — Kiss Károlynál 1843 (Had. Msz.): *vállrojt*.

Vallomány, Szirmay 1806. (Gloss.). Nála csakis *vallományos* van *fassionarius* alatt s hozzáteszi: „új szó“. — *Vallomány*, *fassio* Fog. 1833. (DMM.).

Vallomás Barczafalvi 1787 (Szigv.). — Nála „*confessio* v. g. *Augustana*, *Helvetica* etc. — Fog. (1836); *fassion*, *bekenntniß*“.

Vállvetés. — E kifejezést *vállal vetni* a NySz. csakis SzD. Magy. Vir.-ból (1803) idézheti. — „A kézfogásban, *vállvetésben* van az erő“. Széchenyi (1844). Vö. CzF.

Válmány, Fogarasi 1845 (Szt.): *eductum*, *das ausgeschiedene*.

Valódi, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) „igazi, valóságos

Valódi magyar. *Valódi* — mondja Pethe 1797-ben — provincialismus, pro *valójában való* (Gazd. 3.) — *Valódiilag* Folnesics 1807. (Alv. 5); *valódiatlan* (unecht) Ball. (1854).

Valóhü. Jósika 1857 (Ilejt. seb): wahrheitsgetreu: nem kell a valószínűvel összetévesztetni, mit a német „wahrscheinlich“-nek mond. Vö. Ny. (27: 118). — Egy szótárunkban sincs meg.

Valós. Előfordul MA.-nál: „az hajókon *valósok*“, vagyis a „hajón-lévők“. — Mai értelmében először Kresznericsnél (1827); a kézi szótárakban csak 1864 óta (Ball.). — A matematikában: *valós függvény*, *functio realis* Györi Sándortól 1832 (Math.).

Valósítani. A régi nyelvben am. valónak mutatni valónak bizonyítani, tehát mai kifejezéssel: igazolni. (NySz.). — Ugyanígy még Benyáknál 1783 (Okos Elme, a Könyv ajánlásában): „igaz és tökéletes tisztelődnek örökös *valósítás*ául ajánlja“. — Sándor Istvánnál 1808 (Told.) már *realisare* is: „valóságosítani, *valósítani*, *verificare*, *realisare*“. — Helmoezy 1816 (Berzs. Vers. VII.) Pápaynak tulajdonítja. *Megvalósítani* Bitnicznál 1831-ben (Gazd.) am. bestättigen; Ball. (1872): *realisiren*; *megvalósulni* sich bestättigen Tzs. (1838).

Valósodni. A régi nyelvben am. „valaminek a valóságáról meggyőződni, sich überzeugen“. (NySz.). — Sándor Istvánnál 1808 (Told.) már *realisari* is: „valóságosodni, *valósodni*; *verificari*, *realisari*“. — *Valósulni* Fog. (1836). — *Megvalósodni*, *megvalósulni* Tzs. (1838).

Valószínű. A „wahrscheinlich, verisimile“ első fordítása *igazszínű* volt, Thezarovich 1812 (Log.); *igazszínűtlen* (uo.). — A *valószínű* először Balogh Sámuehnél (Phil. Szt. tanúsága szerint); *valószínűtlen* Tzs. (1835); *valószínűleg* Kunoss 1835 (Gyal. 114).

Valótlan. Sándor István 1808 (Told.): „quod non est, quod non existit“. — Thezarovichnál (Phil. 1812) már „falsus“ is.

Válrokonság. Irinyi János 1839 (Tud. tár 22: 381): wahlverwandtschaft. — Már Tzs. (1838), dőltén szedve: *válpont*; scheidepunkt, trennungspunkt. — Úgy látszik így okoskodtak: ha a *támasz*-ból Révai *tám* főnévre következtetett, ugyanez állhat a *válassz*-ból a *vál* elvonásra is, s ez esetben még a *válik* ige is mellettünk szól. — A Társalk. (1: 134) a Göthe-féle wahlverwandtschaft-ot „kéjrokonság“-nak fordította.

Válság, válságos. Jósika 1853 (Gord. csom.): „crisis; a

pont, hol valaminek credenciája elvállik, az jóra vagy rosszra fordul: *váltságos*; *criticus*; *válságos óra*, *válságos állapot*. Vö. Ny. (28:118). — Előbb is kellett már Jósikának e szót használnia, mert a *válság* megvan már Fog.-nál (1848).

Váltakozni, Fogarasi 1845 (Szf.): wechseln.

Váltó, Pethe 1814 (Nemz. Gazd. 1:31). „Váltónak nevezhetjük azt a nyomtatással egyvelges írott papírost, melyet németül *Vekszel*-nek mondanak stb.” — Márt. Szt.-ban: *váltólevél*. — SI.-nál: *tserelevél*. — *Váltójog* Stettner (1833).

Változat, Gyöngyösi 1700 (Char. 32): „mutatio, veränderung”. — *Változatos* a régi nyelvben am. kölesönös (Komjáthi, NySz.). — Mai értelmé Kunoss 1835 (Gyal. 113).

Változékony, Vargyas 1750 (Phras., mutabilis alatt).

Változvány, Sándor István 1808 (SI.). Nála am. vicissitudo. — Fog. (1848): varietät, wechsel. L. Ball. (1890).

Vámolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): exigere portorium, desumere vectigal. SI. — A nép nyelvéből.

Vándor. — Már Comenius Jaunájában előforduló elvonás a *vándorol*-ból (NySz.), de Szemere tanúsága szerint (Munk. 2:259) Kazinczy hozta divathá.

Vándorolni. Ez igéhez a régi irodalom igekötőt nem függesztett (NySz. és Kreszn.). — *Bevándorolni*, *elvándorolni* (Márt. (1803); *kivándorolni* Márt. (1823).

Varazat, Gyöngyösi 1690 (Rozs. Kosz. 190). Vö. Ny. (27:254). — Értelme: vulneris crustatio, ulceris obductio SI. — *Varaz*, *varazás* SI.-nál. — CzF.-nál nincs meg.

Varázs, Verseghy 1805 (Tiszt. Magy.). Vö. Berzs. Vers. X. Elvonás a *varázsol* igéből. — Úgy látszik ezt az elvonást MA. is megtette; nála ugyanis, ha nem sajtóhiba, „magicus”: *varázsi* (1621). — ANySz.-ban nincs meg. — Összetételei közül *varázsból*, *varázserő*, *varázsfű*, *varázshang*, *varázsigé*, *varázsjáték*, *varázskép*, *varázskőr*, *varázsszó*, *varázstűkőr*, *varázsvessző* már Fog. (1836); mindannyi a zauber fordítása. — *Varázslat* Tzs. (1835).

Várna. „Némelyek (Erdélyi János?) által fölvett szó az idegen származású „kaste” azaz zárt családörzs vagy zárt osztály jelentéső-

ben" — mondja CzF. — Először Ball.-nál (1851) találom. — Képzése érthetetlen; talán a Kiss Károlyféle *gálna* volt a mintakép. L. *lárna*.

Váromány. „Nem helyes szó a *kéremény* — állítja a Debr. Gramm. 1795 — mert a *mány, mény* tökéletesen végre hajtott dolgot jelent. Ez a szó pedig: *kér* még jövődőre és bizonytalanságra nóz. Így ezek sem volnának jók: tanulmány, jövődőlmény, *véromány*, igérmény". — Legelőször Tzs. (1835) — alkalmasint Fogarásitól — *váromány* anwartschaft értelemben, de még dőlten szedve. — *Várományos*, anwartschafter Fog. (1845).

Városliget. A Honművészen (1833: 80) a pesti „stadtwäldchen" még *erdőcskének* van nevezve. Mióta hívják *városliget*-nek?

Varrány. Bugát 1828 (Bonextud.): sutura.

Vaspálya. Az oisenbahnra a vasút (először a Jelenkorban olvas-tam) nem volt elegendő; a német szót szolgálai módra is le kellett fordítani. Először Ball. (1843).

Vasparipa. A Budapesti Hirlap 1883 február 27. sz. szerint Csanády Sándor orsz. gyűl. képviselő ajánlotta a velocipéd helyett. Szarvas Gábornak az akkori sok javaslat között, ez tetszett leginkább. Ny. (12: 135).

Váz. E szó a régi irodalom nyelvében csakis terculamentumot, madárijesztőt jelentett, még SzD., SI.-nál is. — Barczafalvi a sceletum-ot „csontváz"-nak nevezvén el, maga a *váz* is lassanként skelett, gerippe jelentést vett föl. Tzs. (1838).

Vázlat. Helmeczy 1832 (Jelenkor 274). — Skizze alatt Phil. is neki tulajdonítja. — Tzs. (1835) *vázolni*, skizziren; *vázlat*, *vázolat* még dőlő betűkkel szedve. — Kunoss (Gyal.) *vázlaton*: synopticus.

Véd. Baróti Szabó Dávid 1784 (Paraszi majorság II.). Ő az első, a ki a *védet* főnévül használja) még pedig, alkalmasint a *véd* szó analógiájára, *védelem*, *oltalom* értelemben. Pár évvel később Kazinczy a *véd-anya* és *véd-fiú* összetételben él vele: „az árván maradt gyermekeknek Véd-Átyja (Tutora)*: ... „büntetést rendelve azon Véd-Átyáknak, a kik Véd-fiokat megtsalták". (Orpheus 179.) 2: 52 és 61.). — Kisd. Szt. patrónusnak értelmezi, de már *védírdet* is említ. Bar. Vm. Tsz.-ban (1897): *védhímű*. — Költők: Kis, Kisfaludy, S., Verseggy, Virág élnek vele (Ny. 11: 25); törvényhatóságok elfogadják (Zala vm. Szótárában *védletél*); SI. szerint *véd* egyjelentésű a *védelemmel*, de azért *véd-anya* nála is tutor: ugyanígy Verseggy Lexi-

conában is, sőt itt a theodicea istenvéd is. Mi több, az orthologus Vidovich „A magyar neologia rostálgattatásában” (1826: 98) köszönetet is mond a neologusoknak eme helyesen rövidített szóért. Csak az egy Kreszn. nem tántorodik el, még 1827-ben sem ismeri el főnévnek. — CzF. szerint egyike azon neveknek, melyek egyszersmind igék. — A közbeszéd a védnit ma sem igen használja; *védelmezni*-t mond inkább helyette s ez lényegesen könnyítette a *kontvéd, ügyvéd* végleges győzelmét. — A Pandekták 6. kötetében megjegyzi Kazinczy: „A régibb időben, hol a hosszút szerették, a *védelmező* eltolta a *védőt*. Az újabb időkben, hol a rövidet, elnyesetet szeretjük, a *védő* tolja el amazt. Mily szerencse — így kiált fel — hogy *védistent, védangyalt ügyvédet* mondhatunk”. — Szabó Károlynál R. M. Könyvtár 1: 408) a *védoszlop* bizonyosan íráshiha *végoszlop* helyett. V8. *vég hely, végvár*. (Ny. 25: 232). — *Védtelen* Ball. (1872). E között és a *védellen* között, úgy látszik különbséget akartak tenni, amazt blossgestellt, exponirt, emezt pedig wehrlos, unbeschützt, unvortheidigt értelmében vévén. Efféle különbség a *gondtalan* és *gondatlan* között csakugyan ki is fejlődött. (L. ezt).

Véd. Számos más összetételekben is. *Védbeszéd, védírat*: apologia 1831 (Phil.); *védasszony* Tzs. (1835); a Kossuth-alapította *véd-egylet* (1844); *véderdő*, Ball. (1890); *véderő*, Ball. (1872); *véderősség, védfal, védfegyver, védgát, védistennő* Tzs. (1835); *védjegy*, Ball. (1887); *védmű, védőr, védszellem, védszent, védúr* Tzs. (1835); *védrendszér* Ball. (1857); *védvonat* Bug. (1833)

Védelem, Faludi 1748 (NySz.). — Elvonás a régi *védelmező*-ből; továbbképzése SzD.-nál: *védelmes* (MVir. 334).

Védencz, Helmeocz 1815 (Szemere, Munk. 3: 192). — Ballagi hibásan tulajdonítja Kisfaludy Károlynak (Akad. Értesítő 1857: 404)

Véderő, Kisfaludy Sándor 1838 (Munk. 3: 42): „véderejét oda gyűjtván, honnan legtöbb bajt vára”.

Védnök, Kunoss 1834 (Szóf.): „*Védencz*, a ki védetik, *védnök*, a ki véd: defensor, victor.

Védvám, Fogarasi 1843 (Keresk. Szt.): schutzzoll. — *Védvámos*, protectionist Ball. (1890).

Vég. A régi irodalom nyelve a *végő* vagy *végkép* jelentésű *vég*-et sohasem függesztette az *-al* vagy *-ás* képzőjű névszók elé. Alkalmasint első példák erre a *végvonaglás*: convulsio lethalis SI. és

a *végítélet-hozás*: endurtheil, *végrendelés*: testament Márt. (1803). — Effélék a nyelvvéjtás óta nagy számmal: *végakarát* Bar. Vm. (1807); *végállomás* Ball. (1881); *végeladás* CzF. (1874), sőt a kereskedőknél már *végeladni* is; *végelemzés* Szontagh 1843 (Propyl. 21) és Ball. (1857); *végrodmény*, *végérvényes*, *végjelentés* Ráth (1853) *végtárgyalás*, *végítélet* Ball. (1890) stb.

Véges, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): a minek vége határa van, p. „*véges elme*”. — SL-nál: habens terminum, temporaneus, non perpetuus. — Érdekes, hogy a *végetlen* és a *végtelen* között ma már némi értelem különbség figyelhető meg.

Véglog, **végloges**. Először Ráth Mészr.-ban (1853), talán Zádortól. Előbb: elhatározó, vég, végső Fog. (1843). — *Véglegestlení* még egy szótárunkban sincs meg. (Ujmsz. jegyz.).

Véglet, Barczafalvi 1792. (Tud. magy. 7): „Az, a' mi a' *végletből* [mai szóval: bevégezésből] kikerekedik vagy resultál, *végletnek* (resultatum ex occupatione in habendo fine — illud ipsum, quod finitum est) . . . mondattathatnék. — Mai értelme (Phil. Műsz. exiremum alatt és Ball. Legúj. sz. 1861). — *Végletes*, endigtilig Ball. (1864. és 1890).

Vég-ok Márton József 1803 (Szt.). — „A német endursache szerint” — mondja Verseghy (Lex. 59).

Végrehajtani. — A NySz. nem ismeri. — SzD.-nál am. véghe, vagy véghez visz; SL-nál: exequi, perficere, consummare, transigere.

Végrendelet, Holmeccy 1832 (Jel. 1: 591). — Még utóbb is sokáig nevezték *végrendelésnek*, *végintézet*. (Törv.). — A *végrendelés*ni, *végintézkedni* is megvan már 1837-ben (Debr. Törv. testari alatt).

Végtag, Márton József 1803 (Szt.) endsylbe és Sándor Istvánnál: „*elunis*”. Ugyanigy Fog.-nál (1836): hinterbacken és endsylbe is. — Bugátnál (Orv. 1833 és Szh. 1843) *végtag*: extremitas: alsó és felső *végtagok*: extremitates inferiores et superiores.

Végzemény, Barczafalvi 1786. (M. Hirm. Vö. Ny. 11: 375) — Nála volaképen *végezemény*. — Mai alakjában először Bar. Vm. Tszl.-ban (1807) „*decretum*” értelemben; Fog.-nál (1836) „*beschluss*” 1838-ban (Tzs.) ismét decretum és *végzeményes*: decretalis. — Ma mindakettő, Vö. CzF. és Ball.

Végzet. — A régi irodalomban *végezet* vagy am. *vég* (finis)

vagy *végzemény* (deliberatum). NySz. — A Honművészben (1833; 201 L.) a cikkek vége mindig *végzetnek* van nevezve: például: „*végzete következik*”. Fog.-nál (1836) *végzet* is am. beschluss, de már nemcsak nála, hanem 1831-ből (Phil.) fatum, verhängniss is. — Ball.-nál (1890): endigung; beschluss, rathschluss; verhängniss, schicksal, fatum, fűgung. — Ball.-nál (1854) verhängnissvoll: *végzetteljes*, *végzetes*. — *Végzeteszerű* Jósika 1843 (Zrinyi).

Vegy, Barczafalvi 1787 (Szigv. Ajánlat: 1): A' legszebb színeket a' leggyönyörűsegeobb *vegy-gyol* festő rea*. — Elvonás a *vegyes*, *vegyít*-ből. — SzD.-nál am. *vegyes*. — SI.-nál megvan a népies *vegybúza*: farrago, frumentum miscellum. — Fog. (1836): etwas gemischtes, gemisch és már előbb Bugátuál (Orv. 1833): *vegybontás*, *vegyrészt*, *vegytudomány*, *vegytudós*; Kunossnál (Gyal. (1835): *vegyalkut*, *vegyszerkezet*; utóbb Fog. (1845): *vegy-arány*, *vegy-crő*, *vegyész*, *vegyészeti*, *vegyfolyam*; Ball. (1872): *vegy-elem*; CzF. (1874): *vegy-elemzés*, a mit az ásványvizek ezimkén az óta sokszor *vegyelemzésnek* is írnak.

Vegyíték, Döme Károly (Berzs. Vers. 1816. VII.): „szín-vegyíték”.

Vegyrokonság. — A „chemische affinität” első magyar neve: *chemiai atyafindy*. Varga Márton 1808 (Term.): azután *vegytani rokonság* Bugát 1836 (Tsch.) s végre Nendtvichnél 1844 (Vegyten, 44) *vegyrokonság*.

Vegyten, Bugát 1833 (Orv.): chemia. — A vegyten magyar nevezet ellen — így ír Fogarasi 1835-ben (Társalk. 59) — némellyek azon észrevételt tevők, hogy a Chemiában nemcsak vegyítünk, hanem bontunk is. Nem igaz, mert a vegykém (chemikus) tudja, hogy midőn bont is, ismét új vegyületet állít elő. Továbbá a *vegy* szó nem teszen vegyítést, hanem valami vegyületet: és így *Vegyten* annyi, mint vegyületekről s ezek viszonyiról ú. m. újabb vegyítéseikről, s ha tetszik, bontásaikról szóló tudomány*.

Vegyület, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A NySz.-ban nincs meg még a *vegyül* ige sem s feltűnő, hogy a *vegyed*, *vegyeledik*, *vegyest* is csak Sz. MVir.-ből van idézve. — Csakis a *vegyít* ige körül elő már a XVII. században. — Igen valószínű, hogy mindezek csak elvonások *elcegyeledik* (egyveledik), *elcegyest*, *elcegyít* szóból, az igeekötőnek képzelt el lehántásával. — SzD.-nál *vegyülmény* is; mindakettő: mixtura Kreszn. Ugyanez *vegyülék* is CzF. (1874). — Ma *vegyület*: chemische Verbindung és elegy vagy keverék: Mischung.

— A *regyülni* ige szintén SzD.-nál (PM. 1779:11) és SL.-nál: *misceri, commisceri, permisceri*.

Vélelem, Horvát Endre (Berza. Vers. 7): *am. vélemény* (Tzs. 1838). — Ugyanígy Benyáknál 1820 (Vers. 48). — Először különbözteti meg őket Ráth György Műszótára (1853): *vélelem*, praesumption, vermuthung; *vélelmezni*, vermuthen; *vélcmény*, crachten, ermassen, meinung.

Vélemény, Faludi 1748. (Munk. 39). — A NySz.-ből kimaradt. — SzD.-nál: „E’ merő *vélcmény* és nem tudomány; merő igazság gyanánt árúlja *vélcményeit*. — Ugyancsak SzD.-nál: „*vélcményes állítások*”. — *Vélcményes*: dogmaticus is (Phil.). — *Vélcményezni*, votisare. Hiv. Mez. (1845) és begutachten Ball. (1851). — *Felülvélcményezni* (uo.). — *Külvélcmény* Ball. (1854).

Vélvétel, Benyák Bernát 1783 (Okos Elm. 125): „proiectum, mintha mondanám, *vélést vetni*. — Ez alkalmasint az első kísérlet az ígétős öszszetételék meghonosítására.

Vendéglő, Sándor István 1808 (Told.): *coquus tabernarius traiteur*. — Márt. (1803) *gasthaus*: vendégfogadó; *speisehaus*: *vendég ház*. — *Vendéglő* még 1848-ban is Fog.-nál annyi mint *vendégfogadás*, *gastherr*. — *Vendéglős*, *vendéglő*: *gastherr* Ball. (1854) és csak 1857-ben (Ball.) lesz: *vendéglő gasthaus* is. — A Pesti Hirlap 1901. X. 17-i száma szörnyen kifiguráz egy pozsonyi nyomtatványt, melyben a *vendéglő* korábbi értelmében van véve.

Venni magának. — Szaklányi 1795-ben (Magy. Merk. 41, 43) kegyetlenül kifigurázza az effőle kifejezéseket: „*vottem magamnak egy lakást, vottem magamnak egy nyelvemestert*”. — Akkor még nagyon érezték rajta a germanizmust.

Vény, Bugát 1839 (Akad. Évkönyvek 5:147). — „Recipe, est vox ad analogiam *lény* facta, scilicet ut haec e radice verbi *le-ni*, ita *tény* e radice verbi *ce-ni* capere, sumere est facta; quam quidem tanto magis valere opinor, cum *tény* in genere sit scriptorum documentorum, quale etiam formula medicamenti est, formativum. (Szóhalm. 466). — Határozottan magának vallja.

Véralkat, l. *alkat*.

Vérbő, Horányi 1779 (Koporsó-Epület 85). — Nála valójában *vérbőnes*: sanguineus, *vérrel bőves* helyett. — Fog. 1845 (Szl.) *vérbő*: plethorisch; Bugátnál ugyanez: *vérmes*

Véreb. Ez is egyike a szolgál fordításoknak. Megvan Tzs. (1835).

Véredény, Márton 1803 (Szt.): blutgefäss.

Vér-ér. A' német blutaderből fordította (1789-ben) b. e. Rätz Cons. és Prof., a' ki a' Magyaroknak felette sokat írt, és ezért örök emlékezetre méltó". — Vö. Kováts Mihály (Chem. 2:201). — Márt. (1799).

Vérfürdő, Sándor István 1808 (Told.): caedes, laniena".

Vérmező, Sándor István 1808 (Told.): locus pugnae. — Kazinczynál is 1809. (Ered. Munk. 1:179). — Az 1833-iki Honművész a budai generáltról ír s a bécsi glaciát *tár mezejének* nevezi. 1834 október 8-ikán írja a Jelenkor (641): „Budán a vár-alatti tágas és esztendő óta kellemetes síksággá alakított *vérmező*, a németek General-Wiesennek hívják, a Krisztinaváros térszomszédjában". A fővárosi közönség még emlékeztén rá, hogy ott fejezték le Martinovicsot és társait, hazafias népetimológiával a *vérmezőt vérmezőre* változtatta s ez elnevezést utóbb a városi tanács is elfogadta.

Verőér, Sándor István 1808 (Told.): arteria) — Az előtt: *élet-ér. élőér, felverő-ér, mozgó-ér* (NySz.); *dobló-ér* Bertalanfi (Vil. esm. 1757). — L. *ülér*.

Vérpad, Helme c z y 1832 (Jelenk. 1:133): schaffott. — Előbb *gyászpad*, a mit a Mondolat meg is ró.

Vérpatak, Gyöngyösi (Kem. Ján. 564). Vö. Ny. (27., 28).

Vérrokon, Sándor István 1808 (Told.): cognatus, propinquus, consanguineus. — Az előtt M.A.-tól Márt.-ig consanguineus: „vér szerint való rokon, vagy atyafi". — SzD.-nál: *vér-atyafi* (1792). — Lehet, hogy a blutsverwandter fordítása, de hihetőbb, hogy a „vércm s atyámia" egyberántódása. Vö. *testvérem* am. „testem és vérem".

Verselni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II.). „Verselni: mással feltenni, vetélkedni; ez avval *versellő*; vele nem *verselhetsz*; vele nem vetélkedhetel". — SI.-nál „versus facere" is.

Verseny. Természetszerű elvonás a *versenges*, *verseshöl*; megvan már Comeniusnál (NySz.). A költők közül először Kazinczynál (Pandekt. 5:14) és Horvát Endrénél (Berzs. Munk. IX.). — *Lóverseny* Szemerétől (Munk. 1:47): *akudály-verseny*, *gát verseny* egy szótárban sincs meg; *holtverseny* Czif. (1864); *csónakverseny* Ball. (1872). — Trattner 1829-i Kalendáriomában: „A Pesti *Ló-Versen-futás*"; 1830-ban: *Ló-versenezés* vagy *Ló-futtatás*; 1831-ben *Lóverseny*.

Versenypálya. Széchenyi 1831 (Vil. 254): „versenypályát futva”. — Ez értelemben nincs meg egy szótárunkban sem; szintígy a *versenytér* sincs. — Ball.-nál (1890) *versenypálya* am. parallelbahn, vasúti értelemben.

Versenytárs. Kunoss 1835 (Gyalulat: rival alatt). — Helme-czynél 1832 (Társalk. 11) és Fogarasinál (1833): *vágytárs*; Tzs. (1835): *vetélkedő társ*. — Rivalitas: *vágytársaság* Fog.

Versezni. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Verset írni versezet, versező”. — Ellenben SL.-nál *verselni*: versus facere, v. concertare; *verselet*: poema v. concertatio; *verselő*: versificator, versifex. — Ma elég laicsán *verselni* — versificáren; és *versezet* — gedicht. Vö. Ball. (1890).

Versszak. Kunoss 1835 (Gyal.): stropha. — Társalk. (1835: 71) stanze. — 1833-ban Társalk. (116): *versszakasz*. — *Versláb, versmérték* Tzs. (1835).

Vértanú. Sándor István 1808 (Told.): martyr. — Az előtt martyríum: mártírság, vagy még gyakrabban, mártíromság. — A Moudolat még megütözik rajta.

Vértezni. Széchenyi 1831 (Vil. 54): „elszúnással *vértéz* föl minket”. — Fog. (1836): beharnischen, bepanzern. — *Vértezni*: harnisch Kunoss 1834 (Szóf.).

Vésemény. Sándor István 1808 (Told.): opus coelatum. — Tzs. (1838): gravirung.

Vésnök. Kunoss. A Szófüzérben (1834) magáénak vallja.

Vész. Összetételek előtagjául a régi irodalom e főnevet nem alkalmazta, s nem ismerte a *vészes* melléknövet sem. Ez utóbbit Kölcsey, Vörösmarty hozták divatba. (CzF.). — A szótárak közül először Fog.-nál (1836): stürmisch, gefahrvoll. — *Vészharang* Tzs. (1835) és Kunoss, Gyal. (103); *vészjel* Tzs. (1838); *vészlövés, vészmadár* (Tzs. 1838), ez utóbbi az előtt *szélvész madár* Márt. (1803). — A vasúti *vészfék* SimB.-nál (1899).

Veszélyes, veszélytelen. A régi irodalomban csakis *veszedelmes*. — A szótárak közül először Tzs. (1835): gefährlich, *veszélyes*; gefährlichkeit: *veszélyesség*. — *Életveszélyes, tűzveszélyes*: feuerge-gefährlich (Ráth MSzt. 1853). — Hirlapjainkban legújabbán *állam-veszélyes* is, noha ez még egy szótárunkban sincs meg. Az előtt *állam-*

ellenes, staatsgefährlich (Ráth, MSzt. 1853). *Közveszélyes* is csak SimB.-nál (1899) először. — *Veszélytelen* Tzs. (1838).

Veszélyeztetni. A régi irodalomban *veszedelmezni, veszedelmaztetni* (NySz.). — Először a Jelenkorban 1832 (1:1) találom: „a meglevő jót veszélyeztetve”.

Vesztegház, *Helmezy* (Berks. Vers. 1816. X.) *domus contumacialis*. — *Veszteginézet* (Jelenkor 1:57); *vesztegzár* Tzs. (1835).

Veszteni. A Mondolat már 1813-ban megrörta ezt a germanismust: „gyermekét elvesztette”, e helyett: „gyermekét meghaltak”.

Vesztes, *Faludi* (NySz.). — Ha igaz, előbb nem fordul elő. A NySz.-ban megvan ugyan a *vesztesen*, de az idézett hely nem így, hanem *vesztésén*-nek olvasandó. — A *veszteség* is Faludinál először. E helyett *Maggyei* 1660-ban *veszteményt* mondott, de magára maradt vele (NySz.). — Ez utóbbit a „calo”-ra lehetne talán felhasználni.

Vetély, *Bonyák Bernát* 1783. (Lásd *vételtély* alatt). — Ettől függetlenül, a *vetélkedni* igéből elvonás útján támadt a mai *vetély*, *contentio* Fog. (1833), *wettkampf, wettsreiß* Tzs. (1838). — *Pulszky* a *vetély* szót B. Eötvösnek tulajdonította (Élet. és korom). — Fogarasinál *vete* is, hatványozott elvonás útján: de ez ellen Vörösmarty (Figyelmező, 1837, II. félév 7. sz.) erőlyesen tiltakozott. — *Vetélytárs* Fog. (1835), előbb *vágytárs* Fog. (1833).

Vetemíteni, vetemülni. Amaz először SI.-nál (1808) *projicere* értelemben; Fog.-nál (1836): *macht schräge*; u. o. *vetemül* am. *vete-medik*; *elvetemül* am. *elvetemedik*.

Vetény, *Baróti Szabó Dávid* 1792 (SzD.): „vetény-fa, melly elvetett magból termett” — SI.-nál: *vetény* am. „semen”, *vetemény*.

Vetitni, *Vész Ármin János* 1838. (Tud. MSz.). — Szóbeli értesülésom szerint. — Különben a *vetület*, *projectio*, megvan már Jedliknél 1850. (Term.). — SI.-nál *projicere*: *vetemíteni*. — A Nyr. 9:124), elég rossz ízléssel, a *vetélmi*-t is szóba hozta.

Vétlen. A régi irodalom nyelvében *vétellen*. (NySz.). Az elrövidült alak, *Szemere Főjegyz.* (2:133) szerint, *Kazinczytól* való; a Phil. Szótárban am. *inculpatus*. — *Észrevétlen* SI.; *bucsurvétlen* Királyföldi (1846); *részvétlen* Bar. Vm. (1807.)

Vevény, *Császár Ferencz* 1840 (Váltójog). — Az empfang-

[scheln, recognitionales, recepisso szók fordítására vegyesen használták az előtt: *ösmervény* (Fog. 1833), *elismervény* (Kun. 1835), *véllevél* Fog. (1836), *juttatvány* (Kölcsey, Törv. Műsz.), *térítvény* (Tud. társ. Zsebsz. 1838). — *Térít-vevény*: gegénrecepisse 1845. (Hiv. Műsz.). — *Posta-vevény* Ball. (1857).

Vezekelni, Horvát Endre 1831. (Árpád. 430. l.): „itt vezekelte bűnét az utolsó vénkorig”. A Pesti Gábor Új Testamentomában (136. l.) előforduló *veszékel* (fleo, plango, lamentor) hibás olvasásából keletkezett. Tzs. (1835) adja neki a „büssen” jelentést. Vö. Adal. (450).

Vezény, Barczafalvi 1787 (Szigv.): commando. Nála voltaképen *vezéd* és *vezédes*, commandans. — Ugyanígy Bar. Vm. (1807). — A *vezény* csak 1848-ban jő divatba: *vezényező*, *vezényelni*, *vezénylet* Ball. (1851). — De azért a *vezéd* is megvan Ball.-nál még 1854-ben.

Vezér, Összetételei közül, a külön tárgyaltakon kívül: *vezércsillag* Sl.; *vezérelv* Tzs. (1838); *vezérszeme* Ball. (1864); *vezérfonál*, Sl.; *vezérmagár* Toldy (Mész. 1858); *vezérszerep* Ball. (Telj. Szt.) stb.

Vezércikk, Fogarasi 1844 (Szt.); *vezércikkezni* Ball. (1890). — Újabb időben a Bpesti Hirl. a „leitartikel”-t, nem tudni mi okból, *vezető cikkelynek* nevezi. Igaz, hogy ez némelyesébb, de az mégsem lehet elegendő ok. Vö. *vezércsillag*, *vezérfonál*, sőt a nép nyelvén is a *vezérúr* az, a melyik az úrfalka élén jár.

Vezérkar, Ujvári 1833 (Társ. 378): stab der generalität. — Szontaghnál 1834 (Math.) ez: *tábornoki kar*; Tzs. (1835): *tábornagyi kar*.

Vezérlet, Kunoss 1834 (Szf.). Előbb csakis *vezérlés*.

Vezér-őrnagy, l. *tábornok*.

Vezérszó, Kovács Mihály 1807. (Chem. 1:151): „Ezt Bevezetősnek nevezik közönségesen. Az összetétele ennek a szónak jó, mert szoktuk mondani ezeket is: *vezér-kos*, *vezér-lehén*, *vezér-gyeplő* . . . És így vezérszó a nyit teszén, mint vezető beszéd. Bevezetés pedig tselekedetet teszén”. — A Mondolat megroja.

Vezetékeny, Sándor István 1808. (Told.): „könnyen vezethető. — Fog.-nál (1838): „leitfähig, leitbar”.

Vézna. A Pestmegyei népnyelvből vették. (Berzs. Vera. 1816. XLII.). Helmeznynél macilentus, szikár a jelentése. — *Véznitani*, *véz-nálni* Tzs. (1836). — Fog. (1836) *véznyó*-nak írja.

Viador, Szemere (Thewr. Hely. Magy. 61 l. szerint): gladiator.

Nyilvánvaló, hogy a latin szó formája határozó volt e magyar szó alkotásában. Szótárilag először Ball. (1854). — Ugyan-e mintára s ugyancsak Szemerétől: *diador*, *triumphator*, de ez egy szótárban sincs meg.

Vidor, Sándor István 1808 (Told.): „L. vid, vidám, vig”. — *Vid* (lactus) már MA.-nál megvan. — Ehhez függesztette SL, úgy lát-szik, a *komor*, *bátor* analogiájára az -or szóvéget. — CzF.-ban következő származékaik találjuk: *vidoritani*, *vidorodni*, *vidorulni*, *vidorság*. *Vidor* keresztnév is: Hilarius már 1829-ben (Tattner-Kalend.).

Vigalom. A régi irodalomban csakis *vigadalom*, és helyesen, mert az *alom*-elem csupán igékhez járulhat. — Az *al* kihagyása a *győzelem*, *bizalom* analogiájára történhetett. Vö. *borzalom*. — Először Kunossnál 1834 (Szfi.) találom: *vigalom*, *vidulat*: fröhlichkeit, unterhaltung: Fog.-nál (1836) már *vigadalom* l. *vigalom*. — *Tánczvigalom* Tzs. (1838).

Viganó. — Szótárilag először Tzs. (1838) *viganó*: frauenkleid. — Erdélyben *vigán*, *vigána*, *viganó*-nak, Magyarországon *viganó*-nak ejtik s majd gyapot-szoknyát, majd gyapot-réklit értenek rajta. (Tsz.). — Megvan a szlávban is *vigán*, ugyanazon értelemben. (Ny. 13: 336). — Némelyek *Vigano* asszonyinak, a XIX. század legelején a bécsi olasz opera híres magántáncosnőjének nevéből származtatták; lihetőbb, hogy a gyapotgyárairól és gyártmányairól ismert *Wigan* angol városból terjedt el. Vö. CzF. — Így származik a *barézs*-ruha *Baréges* francia várostól.

Vigarda. Vadnay Lajos (Vadnay Károly 1901 jún. 26-án hozzám írt levele szerint). — Ez lett a pesti redoute első hivatalos neve 1865-ben. Zichy Antal és Czuczor Gergely tréfás epigrammákat írtak ellene és a *vigadó* nevet ajánlották, a mi 1875-ben hivatalosan is elfogadtatott. Vö. Ny. (4: 73).

Vigas, Folnesics 1807 (Alv. 30). Elvonás a *vigaszt*, *vigasztal* igékből, mint az *eresz*, *tapasz*, *válasz* stb. — A NySz.-ban is megvan, de csak tévedésből. Kazinczy e szót Pongrácz sárospataki professornak tulajdonította. Vö. Szemere (Munkái 3: 134) *Vigasztalom* szintén Folnesicsnál (101). — A Mondolat megrója.

Vigjáték, Vargyas 1750 (Phras. fabula szó alatt). — PP.-nál (1801-ben is) csak komédia. — Sándor Istvánnál 1803 (Könyv. ház) *comœdia*: *nászjáték*, *nászvégi játék*.

Vihar. Megvan ugyan már Com. Jannájában (NySz.), de Szemere igen megőrül, mikor itt rábukkan, mert nyelvújítási adatot lát benne. (Följegyz. 1:5). — A nép nyelvéből véve. (Ny. 1:565). — SzD., SI., Márt., Kreszn. nem ismerik. — *Vihar, viharos, viharzani* Kunoss 1834 (Szf.); *elviharzani* Tzs. (1835).

Világi pap, Sándor István 1808 (Told.): „ecclesiasticus, petrinus”. — Ugyanigy Márt.-nál is (Szt.). — A weltpriester fordítása.

Világiasítani, Fogarasi 1836 (Szt.): secularisare. Nála, az akkori szokás szerint (l. nemzetiesíteni), voltaképen *világiasítani*; ugyanigy Szlemenicsnél (Törv. szerint). — *Világiasítani* Hiv. Msz. (1845).

Világítani. A régi nyelv az *-ít s -ül -ül* igeeképzőket nem szívesen függesztette főnevekhez; az elsőre nem is tudok több példát a *lapít* és *szégyenít*nél. Úgy látszik, a *szégyen* is eredetileg melléknév volt. Vö. *szégyenszemre, szégyenkurva, szégyenorca* Kreszn. — A *világít* először SzD.-nál (1792); előbb *világol, világosít, világoskodik* (NySz.). — Mily kevésbé lehetett a *világít* még a XIX. század elején is elterjedve, két adattal bizonyíthatjuk. Bar. Vm. Tszt. (1807) a saecularisatiót vagyis a világi lábra állítást *világításnak*, Helmezy Jelenkora pedig 1833-ban (510 l.) az illuminatiót *kivilágosításnak* nevezi. — *Átvilágítani* Tzs. (1835); ugyanez Comeniusnál még *átvilágoskodni* (NySz.). — *Kivilágítani* Kunoss 1835 (Gyal. 64). — *Bevilágítani* Tzs. (1835).

Világlát, Kunoss 1836 (Gyal.): „postulatum. Olly igazságos mondat, melynek minden bizonylatok nélkül hitelt kell nyernie”. — Ma beleuchtung evidenz Ny. (15:221). — Egy szótárunkban sincs meg.

Világpolgár, Döbrentei (Phil. szerint): „weltbürger”.

Világtáj, Sándor István 1808 (Told.): „világ tája, clima, zona, weltstrich”.

Villam, Tarczy Lajos 1843 (Term. tan). Az első kiadásban (1838) nála is *villany*. Ugyanott *villamos, villamosni* stb. — Ugyanigy Nendtvich 1844 (Vegytan, 7 l.): *villamosság*.

Villámhárító, Sándor István 1796 (Sokféle 4:23). — Orcznál *mennykő hárító* (NySz.): Révainál 1781 (Mennykő művoltáról): „háboró-pózna, háború-elfolytató”.

Villany, Kunoss 1831 (Tud. Gyűjt. VI:46): „Ezen szó első tagja bizonyosan elődinknél virágzott egykor, de elhalt a tűzszök és csak sarjadzása maradt fenn ezen közönségesen esmiért szavainkban

villám, villámlik, villan, villog; a második tag, *any, -anya*, nemző; s így vélekedésem szerint ezen név nemcsak azt jelenti, hogy a *villany* természetére nézve ugyanaz, a mi a *villám*; hanem még azt is eléggé érteti velünk, hogy az csak kisebb mennyiséget s mintegy szemünk előtt láthatatlan nemzőt jelent. Ezek voltak nevezetesebb okaim, hogy a latin nevezetet elmellőzni hátrorkodom, s hogy a helyett a *villany* nevet mertem létesíteni*. — Bugát (Szóhalm.) rosszalja, így szólván: „Electricitatem alii praecunte Schedelo, *villany* dicunt, sed minus bene”: ő a *berz* szót ajánlta. — Molnár Jánosnál 1777 (Fiz. gyántdztal, Fábian Jónsefnél elektromosság. Vö. Adal. (36 L.). — *Villanyos, villanyozni* Tzs. (1835).

Virágzat, Kazinczy. — Szemere (Munkái III. 43) neki tulajdonítja s a *menyezet, bollozat, csillagzat, magzat* analógiával igazolja. — Különben megvan már Baróti Szabó Dávidnál 1779 (PM. 1: 135).

Virány, Berzsenyi. (Ajánlás Verseihez 1808.) „Felleng sas elméd Delphi' diosó ogón 'S a Kegyek életadó „*virányin*“. (Vö. Kazinczy-Dessewffy Levelcz. II: 387 és Szemere Munkái III: 140.) Dessewffy erre a mintára akarta a *licht*-et *villány*-nak nevezni. „mert *vildg* azt is teszi: *welt* és így kettős értelmű“. — *Virányos*; Hurreich, hegriút Tzs. (1838). Döbrentei így nevezett el egy szép helyet a budai hegyekben.

Virítani, virulni, Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1: 133) és 1784. (SzD. I. és II.). *Virítanak* a' fák, kertek, mezők; *virulat*. — Az Érdy-codexben előfordul: *megvirul*; de újabb példa nincs a NySz.-ban. — *Felvirulni* egy szótárban sincs meg. — *Virulmány* Fog. (1836).

Viselkedni, Fogarasi 1845 (Szt.): sich kleiden, sich bezeigen.

Visszahatás, Márton 1803 (Szt.): reactio. — *Visszahatni* reagere Kreszn. — *Visszahatólag*, retractive Hiv. Msz. (1845). — *Versceghynél* (Lex.): visztonterfőküldés.

Visszapótlás, Versceghy 1820 (Lex.) solutio; Czövek István 1825 (Törv. szerint): compensatio.

Visszatorlás, Helmeczy 1834 (Jelenkor, 48): repressalie.

Visszér, Bugát 1828 (Boncztud. és Orv.): „Ad finem praeteriti et initium praesentis sacculi multa germanorum male imitando versive reddiderunt hungari, ita inter caetera, e germanorum blutader vérér fecerunt; quia vero arteriae periunde sanguinem ferentes pari vel majori adhuc jure poseant vérér appellari; hinc rejecto hocce

eidem *visszér* supponimus, quae vox e radice vocis *vissz*-a, re, retro significantis et vocula *ér* cohaeret, quasi diceret vena est vas, quod sanguinem revehit*. (Sz. 474). — A visszhang mintájára készült s a mióta tudjuk, hogy a *vissz*-út (Tsz.) a nép ajkán is él, másképp ítélünk az efféle összetételek kérdésében. Vö. Budenz, MÜgSz.

Visszfény, Imre János 1831 (Phil.): reflexum.

Visszhang, Baróti Szabó Dávid. (Vö. Szemere Pál, Munkái II:260 és Szvorényi Fejl. tün. 47.) „Még ezelőtt kevés — így szól Kazinczy 1788-ban — ismeretlen volt a *visszhang*, s ki nem érzi, hogy a *visszhang* nem egyéb az *ecchónál*“ (M. Múzeum I:185). Cal. és MA-nál *kehő*; SL-nál *térhang*, Kreszn.-nél *berekszó*, Bugátuál (Term. tan) *forhang*, fordult hang helyett. — Csallóközben *visszúton* annyi mint: visszamenet Nyr. (1:333). — 1840 körül a viszontlást, a *visszhang* mintájára, *visztátra* akarta valaki rövidíteni; Vörösmarty tiltakozott ellene. Athenaeum 1841, (1:287).

Viszály, Percsényi Nagy László 1806 (Ért.). — Nála controversia: Fog. (1836) streitigkeit. — *Viszálni* intertexo, contexo; *viszálnodni* altercor, cavillor, controversor MA.; *viszályos* Molnár Jánosnál 1777 (Phys.) inversus, verkehrt; SzD.-nál (1784) viszontagos, megfordítható. — Ezekből elvonás útján. Vö. Ny. (9:159). — A *viszály* a NySz.-ba érthetetlen tévedés útján jutott bele. — Ma már sokan úgy gondolják, hogy a *viszálnodik* lett a *viszályból* s ennek megfelelőleg kijavítják a helyesírását *viszálykodikra*!

Viszonozni, Kónyi János 1774. (NySz.): „Jól esmérnél, ha akarnál, *viszonozta* a madár“. — SzD.-nál is: *viszongolni*, *viszonyozni*. *Viszonzat*: repressalie Skontagh Gusztáv 1834 (Math. Sz.): correlatio Fog. (1833): vergeltung, erwiderung Fog. (1836); *viszonyzatos* relativus Kunos (1835); *viszonyzatlan*, absolutus Fog. (1842).

Viszony, Versegly 1805 (Tiszt. Magy. 132). — Elvonás a *viszonyos*, *viszonyolni* és *viszonyoz*-ból. Toldy hibásan tulajdonította Szemerének (M. Költ. Kézik.). — Vö. Ny. (9:157). — *Viszonylag*, *viszonylagos* Iliv. Műsz. (1845); *viszonylat* Fog. (1848); *viszonyítani*, CzF. (1874); *viszonyulni* Ball. (1872). — *Cserviszony* egy szótárunkban sincs meg.

Viszonyos, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. és NySz.). A régi *viszon* továbbképzése, a *magános*, *nyilvános* stb. mintájára s az a természetszerű lágyítása. Vö. Adal. (268).

Vita, Faludi 1748 (NySz.). Egy vagy két helyen előfordul már előbb is, de kétségtelen, hogy ő hozta divatba. — Népies elvonás a *vitall*, *vitáldodik* (vetélkedik) igéből mint *kína* a *kínálból*. *Vitázni* Kunoss (1834): *elvitázhatlan* Ball. (1857); *vitatkorik* Fog. (1836); *vitás* Ball. (1881). — *Szóvita*, *viláirat* Tzs. (1835).

Vitatni. — A régi nyelvben mindig bosszú í-vel. — *Elvitatni*, még dölten szedve Tzs. (1838): *megvitatni* (voltaképen *megvitatni*) régente am. ostromolni p. várat (NySz.) és csak 1840 körül veszi föl mai „debattiren” értelmét Ball. (1843).

Vitolbér, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — *Viteldij* Fog. (1836).

Vívmány. Először Ball.-nál (1851): *errungenschaft*. — CzF.-ből kimaradt.

Vívni. Igeközös összetételei közül: *elvívni* a régi nyelvben ismeretlen. Először SzD.-nál: „elvivom tőle az országot”. — *Kivívni*, erőstürmen értelemben, csakis a Bécsi-Cod.-ben (NySz.); utóbb, mint az „auf-fechten” fordítása Berzsenyinél (Vers. 1816: 97) „*novem kivételum* mély porából” és Tzs. (1835). — *Víszavívni* a régi nyelvben egészen mást jelentett (NySz.): *viszavívó* am. perversus, verkehrt. Mai értelme egy szótárunkban sincs meg.

Vívódni. — A régi irodalomban ismeretlen volt (NySz.); SzD. (1792) jegyezte föl először a nép nyelvéből: *vívódik*, *vetekedik*. — Kresznericsuól vívódik alakban is: ne *viódjál* velem. — Vö. Tsz.

Vízépítés. A német wasserbau szó szerinti fordítása. A Mondolat (1813) megütöközött rajta, bizonyosan úgy okoskodván, hogy templomot, házat igen, de *víz*et nem lehet *építeni*. — Ilyenformán *vízgyógyítás*: wassercour Tzs. (1835); *vízgyógyintézet* Fog. (1845).

Vízesés, Márton József 1803 Szótára. — Az előző kiadásban (1799) wasserfall: „zuhanó, vízrohanás, vízzuhanás”; 1803-ban: vízrohanás, vízzuhanás, *vízesés*. — Szó szerinti fordítás. — Sl.-nál *vízomlás*.

Vízhatlan. Először Tzs. (1835), még dölten szedve: wasserdicht. — Kunoss 1834 (Szf.): *vízellenes*.

Vízirányos, Márton József 1803 (Szt.): „horizont, látáshatár, szemhatár, *vízerdny*; horizontal, *vízérdnyos*, *vízérdnyosan*. — Sl.-nál (1808) vízarányos. — A nép nyelvéből véve.

Víziszony, Bugát 1833. (Orv.). Határozottan magáénak vallja. (Szé.), noha megvan már Pák Dénesnél 1829-ben (Vad. 2:165); ugyanott: *fényiszony*; photophobia.

Vízkór. Bugát 1833 (Orv.): hydrops. — Előbb (NySz.) vízkórság, vízi betegség. — *Vízkóros*, előbb vízkórságos.

Víz-óra. A régi irodalomban a clepsydrát, horologium arenarium-ot *folyó-órának* nevezték. Márt.-nál (1803) és SI.-nál találom először a *féveny-órát*, mint a „sanduhr“ fordítását. Erre a német mintára nevezi Tzs. (1835) a „wasseruhr“-t *vízórának*. Itt tehát *víz-órán* olyan eszközt értettek, melynél az *időt vízzel* mérték; most pedig, néhány év óta, olyan eszközt értünk rajta, melylyel a *víz* mérik.

Vízszint, Sándor István 1808 (Told.): horizontaliter. — Valamint a *földszint*, ez is a nép nyelvéből. — Fog.-nál (1836) *vízszinleg*: wasserflächlich; Tzs. (1838) *vízszinleges* is. — *Vízszintest* legelőször Schirckhuber Tern.-tanában (irta 1843-ban) találom. — Kmothnél *egyfektű*, Pethőnél *vízfektű* (Math.): Bugátnál (Tzs. 1835 és Tsch. 1836) *fekümlés*, *fekirányos*.

Vízvezeték, Sándor István 1808 (Told.): „aqueductus“. A régibb szótárakban, sőt még Márt.-nál is, az aqueductus, wasserleitung neve: *vízbevitel*, *vízárkolás*. — A mit a „ductus“ nem bírt megtenni, megtette a „leitung“. — *Vízvezeték* Tzs. (1835) wassergang alatt.

Vizsga. Versegghy 1805. (Tiszt. Magy. 116). Vö. Szemere Munk. (3:129). — Elvonás a *vizsgál-ból*, ugyanigy *dorga*, *tápla*, *zaba* stb. — Eleinte csak melléknév s jelentése: forschbegierig (Pák Dén. 1829. Vad. 2:201 és Tud. társ. Zsebsz. 1835); de már Széchenyinnél (Törv. Szt.) disquisitio és Kunossnál (Gyal. 1835) experimentum. — Jelenkor 1834 (564) *égvizsga* an. observatorium. — Az examen egészen 1848-ig *vizsgálat* vagy *próbatétel*, de minthogy ez utóbbit experimentumra is használták (Fog. 1836), a *vizga* és *próbatétel* két jelentése lassanként összezavarodik s úgy látezik már a hatvanas évek körül az examen, prüfung jelentés határozottan kidomborodik. Vajjon melyik iskola élt vele először? *Vizsgálni* még egy szótárban sincs meg.

Vizsgálat, Baróti Szabó Dávid 1792. (Kisd. Szt.): „Szorose vizsgálat alá vetni“. — SI.-nál: censura v. lustramen, recensio v. scrutatio, inquisitio.

Vízlatni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. I. és II.):

„fűrkészni, fűtyészni, keresgélni; mindent *felvizslat*, felkutat; *vizslató* szemekkel lenni“. — A nép ajkáról véve.

Vonadék. Barczafalvi 1787. (Szigy.). — I. vonal. Egy szótárunkban sincs meg; pedig az újabb időkben *vonadék-anyagok-on* extract-ot értenek.

Vonakodni. A régi irodalom nyelvében három értelme volt: vonaglani (agonisare), veszekedni és nyújtózkodni. — Mai jelentését először Kunosnál 1834 (Szf.) találom: sich weigern. Azelőtt ez: magát vonogatni, szabadkozni Márt. (1803).

Vonal. Sándor István 1801. (Sokféle 7:247, 252): „Érez vonál, aes ductile“. — „Különbféle vastagságú arany *Vonalak* vagyis Darótok“. Mai értelmében Barczafalvitól 1815-ben: „*vonál*, linea mint fonál, fedel. Ez a vonal mellet az amavval: haec linea parallela est illius. (Szemere Feljegyz. közt, 1:255). Vö. Math. Műsz. — Szemere (Munk. 3:191, 192) írja Kölcseynek, hogy Kazinczy a Barczafalvi *vonálját* örömmel fogadta, s hogy ezen Barczafalvi mennyire örül. A Szigvarthan még nem *vonál*, hanem *vonadék* áll, „egy vonás“ jelentéssel. — *Vámvonál* Fog. (1845). — *Vonál* ige tévedés a NySz.-ban.

Vonalozni. Szontagh Gusztáv 1834 (Math. Sz.). Nála am. rubriciren. — Tzs. (1835) liniren: *vonaloz*, *lénütz*; Fog. (1836) nem ismeri; Tzs. (1838): *vonalec*, linienzieher; *vonasz*, „linial, regel“. — *Vonalkázni* (schraffieren) egy szótárunkban sincs meg.

Vonat. fu. SzD.: „első *vonatra* (húzára) mindjárt nyert“. — SI.-ban nincs meg. A Mondolat lines értelemben megrója. — Fog. (1836): strich, zug, extract. *Különvonat* Ball. (1864) *teherevonat* Ball. (1857); *gyorsvonat*, *személyvonat* Ball. (1872); *futárvonat*, *kéjvonat* Ball. (1881); *villámvonat* még egy szótárban sincs meg.

Vonulni. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — SI.-nál: se subtrahere, subducere. — *Visszavonulni*, se retrahere SI. és Márt. (1803) zurückziehen. — *Elvonulni* Kazinczy (Ered. Munk. 1:97). — Tzs. (1835) zurückgezogenheit: *elvonultság*; (1838): *visszavonultság*. — Fog. (1836): *hátravonul*, *félrevonul*.

Vonzalom. Imre Jánosnál 1831 (Phil.) sympathia; Bugátná 1833-ban (Orv.): amor; Kunosnál 1834-ben (Szf.) neigung. — *Vonzalmas*, anziehend Fog. (1836).

Vonzani. — A régi nyelvben (NySz.) rendszerint *vonzani*, noha Cal. régies helyesírású felében (Vö. Adal. 304) kivétel nélkül *con-*

zani és *MA.*-nál is (1621) *kivonzom*, de itt csak sajtóhibából. — A *NySz.*-ban is megvan *elvizonzó* 'szivattyú', de ez tévedés, mert az idézett helyen *vizvonó* áll. — Minden kétséget kizárólag megvan *Orczynál* 1760-ban: „Szépek! . . . Ti vagytok világnak *vonzó* szivárványi”. (Költeményes Holmi 1787 a 150. lapon). — *Versceghynél* 1805 (Tiszt. Magy. 158) nemcsak *vonzani*, hanem *vonozni* is, valamint *nemzeni* és *nemezni*. — *Márt.*-nál (még 1823-ban is) anziehend: „magához *vonzó*, édesgető, gyönyörködtető”.

Vonzat, *fn.* *Fejér György* 1810 (Phil. szerint): *beziehung*. — Utóbb csak annyi mint *vonzalom*, *Tzs.* (1838), *attraction* *Ball.* (1890). — *Czf.* (1874) itt már: bizonyos nyelvtani viszony.

Vonzódni, *Márton* 1811 (Szt.): *geneigt seyn; vonzódás; neigung*. Nála voltaképen *vonzódik*; ugyanígy még *Fog.* (1836), de már *vonzódikra* utalva.

Vonzó-erő, *Baróti Szabó Dávid* 1792 (SzD.): *vis attractiva* (Kreszn.). Itt még *vonzó erő*. — *Tzs.* (1835) dőlt szedéssel: *vonzerő*; *Tzs.* (1838): *vonzerő*.

Vörheny, *Versceghy* 1805 (Tiszt. Magy. 132). — Elvonás a *vörhenyes, vörhőnyőből*. — Nála valójában: *vöröny*, mert ő a melléknevet is *vörhőnyőnek* írta, „a k rossz epentetika miatt”. (Uo. 85). — A *scarlatina* jelentés már *Bugátánál* 1833 (Orv.).

Z.

Zagyvalék, *Baróti Szabó Dávid* 1792 (SzD. 114). — *SL*-nál: „mistara, miscellaneum”. A nép nyelvéből véve. — Képzésére (*zagyvól-zagyvalék*) éppen olyan mint *morzadt-morzavulék*. Nem igen érthető tehát, hogy miért kívánja *Antibarbarus* (1879) hogy *hátralék* helyett *hátralékol* mondjunk.

Zajtalan, *Fogarasi* 1845 (Szt.): *geräuschlos*. Ez időtájt sokat nevettek „a köntelen és zajtalan gyúfák”-on, a miket egy kercskodó nagy hűhóval árult.

Zakatolni, *Baróti Szabó Dávid* 1792 (SzD.): *zörögni, zörgelni*. — A nép nyelvéből vette. *SL* eskakis *SzD.* hitelére fogadja el.

Zamat, Sándor István 1808 (Told.). — Nála „szamat: sapor”. — Fog.-nál (1836) *szamat* l. *samat*. — A nép nyelvéből véve.

Záporolni, Gyöngyösi 1700 (Char. 157): am. „záporként hull.” Vö. Ny. (27:252). — Nem igen terjedt el. CzF.-nél nincs meg.

Zár. „Pessulum, repagulum” értelemben régi szó. — Sándor Istvánnál 1803 (Könyv. ház), am. *claustrum*, *monasterium*; *zárcsember*: *monachus*; *zárcsász*: *monacha*, *monialis*. — „Sequestrum” értelemben Georch 1804. (Törv. Szt.). — *Sequestrum* *judiciale*: *bírói zár* (Bar. Vm. Tszt. 1807); *bírói zárlat* (Debr. Törvényk. Szt. 1837).

Zár. Már SL-nál (1808): *zárfa*, *obex*, *veetis*; *zárhely* *claustrum*; *zárláncz*: *catena retinens*; *zárpénz*, *sperrgeld*; *zárszó*, *epilogus*, *conclusio*; — Kunosnál 1834 (Szf.): *zárgondviselő*, *sequestri curator*; — Fog. (1836): *zárkő*. — Fog. (1845): *zárgút*, *zármondat*, *zárvonal*; Iliv. Msz. (1845): *zárgondnok*. — Ball. (1857): *zárbeszéd*, *zárfal*, *zárhang*, *zárijelentés*; — Ball. (1864): *zárenek*; — Ball. (1872): *záruva*, *zárszámadás*, *zárvülés*, stb. stb.

Záradék, Helmecezy (Törv. Müsz. *clausula* alatt). Jelenk. (1:20).

Zárda, Precsenyi Nagy László-nál 1822 (Mest.) *claustrum*: *zárd*. — Helmecezynél (Törv. Müsz. *claustrum* alatt) *zárdá*. Vö. Adal. (323). — Fog.-nál (1842): *clausura*

Zárjel, Szalay Imre 1834. (Phil. Maz. szerint): *parenthesis*. — Verseghynél (Lex.) *rekesz*; legújabbán *rekeszjel* is Ball. (1890). — *Zárjelezni* Ball. (1864); *bezárjelezni* Ball. (1881).

Zárlat, Kölcsey (Törv. Müsz.). Nála *clausula*, de már 1832-ben (Jelenk. 14.) *sequestrum*.

Zárnap, Pauly 1827 (Polg. Igazg.): *terminus praeclusi*.

Zártszék. Bayer József szíves közlése szerint már 1792-ben megvan, s később is így, *zárhelylyel* váltakozva. Debreczenben (1799): „*numerizált szék*, *elrekesztett szék*”: sőt Pesten az 1827 augusztus 19-i színlap szerint *töltött szék* is, talán a mai zsöllye.

Zone, Helmecezy 1832 (Jelenk. 148). Itt am. *melodia*. — Ugyanígy *bájjene*: *zaubermelodie* 1832 (Társalk. 313). — Kunosnál 1834-ben (Szf.) *zene*, *zengzel*, *hanga*: „*arie*, *musik*”. — Tzs. (1835) *musik*: *muzsika*, *hangúszat*, *zene* *dölt szedéssel*; *nachtmusik*: *őjmuzsika*, *éjjene*; *morgenstündchen*: *korányzene*. — Fog. (1836) *zene*: *musik*, *stündchen*; *zenélni*: *musik machen*; *zencóra*: *spieluhr*. —

Tzs. (1838): *zenész, zenészet*. — Fog. (1845) *zenér* am. *zenész*; ugyanitt: *zene-egylet, zenekar, zenemű, zeneszó*. — A *zeneboná*-ból elmondva és tovább képezve. — *Zenede* l. *hangdsz* alatt.

Zengzet, Kazinczy (Pandekt. 5:14). Ugyanott megjegyzi, hogy „Dayka megszerette tőlem”; használta Csokonai is (Berzs. Vers. VII.); *musik, modulation* Fog. (1836). — *Zengzetes* Csató Pálnál 1833. (Társalk. 5). — A *hangzani, hangzat* mintájára, noha zengzeni, mint CzF. mondja, nem divatos. — Lehet a *zengedezet* (SzD.) egybe-rántása is. A Mondolat idejében az *oporát zengeménynek* akarták nevezni. — Fog.-nál (1836) *zengemény* l. *zene*.

Zerge, Földi 1801 (Term. hist.): „zerge vagy zerna, antilope; kőszáli zerge; gemse.

Zilálni. — *Szilálni* ige megvolt a régi irodalom nyelvében is (NySz.): *ventilare, spargere, dispergere* értelemben. (SI.), „ma is megvan minden szótárunkban, pl. Ball. (1890). — E mellett egy másik alak és jelentés is kifejlődik. — Diószegiéknél 1807, (Fűv. 37): *zilált*, „sparsa”, mikor a levelek minden rend nélkül innen onnan nőnek ki. *Zilálni*, *zerzausen*; *zilált*, *zerzausen, zerfahren*; *ziláltság* Ball. (1857).

Zimankó, Arany János 1846. (Toldi, I. Én): „De ki vna bajt égi háborúval, | Szélveszes, *zimankós*, viharos borúval”. — Sárosi Gyulánál (Ar. Tromb.): „Meggyült a fejünk felett a *zimankó*, | Majd annyi a bajunk, mint a bécsi bankó”. — A nép nyelvéből. CzF. szótárában nincs meg.

Zok szó, Sándor István 1808 (Told.): „gemitus, singultus plorantis”. — A nép nyelvéből véve, de értelmét, nyilván a *zokogni* hatása alatt, módosítva. — Horváth Ádámnál (Rudolphias, 1817) helyesebben am. „akadékos szó”. Vö. Lehr Alb. (Toldi 51). — *Zok* (Tzs. 1838) annyi is mint: *stampfmühle*. Vö. Lehr Alb. (Toldi, 64).

Zongora, zongoráz. Baczafalvi 1787 (Szígv.): *Klavikordium, klavikordiumoz*. — Ugyanigy van nála: *fuwora, fuworáz*; *szárvongora*: ilgel nevű muzsika-szerszám, úgy játszanak rajta mint a klavikordiumon; *tollongora*: spinétli. Mindannyia bizonyosan a népies *lambura, lambora* mintájára, az *orgonával* összevegyítve. — Utóbb, a *zongora* mintájára. akarták a harmonikát *hangorának* nevezni Ball. (1846).

Zord, Sándor István 1808 (Told.): „asper, horridus, barbarus, immanis”. — Elvonás a *zordon*-ból.

Zökkenni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „nagyot zökkent a kocsí”. — SL-nál: „agitari, jactari, quassari, concuti”. A nép nyelvéből véve.

Zöm, Szemere 1815. (Feljegyz. I: 344 és Munkái I: 46). Elvonás a *zömök* melléknévből, mint *szemöld* a *szemöldökből*. — 1848-ig egy szótárunkban sínes meg.

Zöngö, Jedlik 1850 (Term.) tonus, physikai értelemben. — *Alapzöngö*: grundton. — Képzése hasonló az ingához. A szótárak közül először Ball-nál (1851).

Zőrej l. *robaj*.

Zörrenni, Sándor István 1808 (Told.): strepitum dare. — A nép nyelvéből véve. — Feltűnő, hogy a régi irodalom mily sok efféle mozzanatos képzési igét nem ismert. Péld.: *csuppan, csörren, csurran, dörren, mukkan, pukkan, szíppan, szöklek, zörren* stb.

Zúdítni, Baróti Szabó Dávid 1792. (SzD.). *Felzúdit, kiszúdit, nekiszúdit, lezúdit*. — A NySz. nem ismeri.

Zug. — Így írva előfordul régi oklevelekben is: *ligetzug, agyagzug, zuglak* (NySz.), de kérdés, hogy ezek nem *szög*-nek olvasandók-e? — Orczy Lőrincz az ő „setét szög”-jét bizonyosan a nép ajkáról vette. Vö. *szeg-azug*. — Mártonnál (1807) megvan már *winkel* alatt, *schlupfwinkel*: *zugoly, züg, sarok*. — A budai „*auwinkel*” 1833-ban (Honműv. 111 l.), szó szerinti fordítással: *lígelzug*-nak van nevezve. — Döbrentei nevezte el a budai *auwinkel*-t, a zala-megyei Szegliget (ma Szigliget) mintájára, *zugliget*-nek. Ez megvan már Fog. (1836). — Ez időtájt a *zug*-ot a „*winkel*” kezdetű német szók lefordítására foglalták le: *winkeldrucker*: *zug-könyynyomlató*, *winkelprediger*: *zugpapoló*, *winkelpresse*: *zugszajtó*, *winkelschule*: *zugiskola* Tzs. (1835); a mai vigécz neve Fog. (1845): *zugalkusz*; forradalom utániak: *zugügyvéd*, *zugnyomda*, *zug-utca*, *zuggyűlés* Ball. (1857) stb.

Zuhany, Beszédes József 1834 előtt (Math.): cataracta, *vízzuhany*. Kiss Károlynál (Hadi Műsz. 1843) *zuhany*, der strom; Bugátnál (Szkh. 1843): *zuhárdó*, sturzbad; Ball-nál (1843) *sturz*: *zuham*; Kiss Mihálynál (Ujdonszavak 1844) *zuhany*, sturzbad, douche és Fog. (1845) *zuhany*, strom, douche, douchebad, tropfbad, sturzbad; *zuhanogni*, wendet das sturzbad an. — Ugy támadhatott a *zuhan*-ból, mint a versen, hián-ból verseny, hiány. Vö. Adal. (260).

Zuhatag, Novák Dániel 1833 (Párs. 142): wasserfall.

Zuzmó, Diószegi és Fazekas. 1808 (Páv.). — A „lichenek“ a debreceni botanikusoktól kapták, a *zuzmó*hoz való hasonlatosságunknál fogva a *zuzmó* nevet. (Hazslinszky, M. Birod. zuzmóflórája VI. l.).

Zúzni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A nép nyelvéből. — Nevzetes, hogy a NySz.-ban nincs adat rá. — *Zúszda* Fog. (1845): pochwerk.

Zülleni. Először 1829-ben Pák Dienes Vad. Tud.-ban (2: 174) találom: *elszüllik*. — *Elszüllik, elszülök*: aufrocknen von kühen, schafen Tzs. (1838). — Átvitt értelemben talán Aranyánál először: „*elszülött* az apai háztól, mint a mely kivert kan *elszüllik* a nyájtól“ (Toldi) Vö. Lehr Alb. (81). — Ball.-nál (1890) *elszülleni*: die milch verlieren: verscheneht davonziehen; moralisch verkommen; „*szülleni* l. szűrteni“ (u. o.).

Zür, Sándor István 1808 (Told.): „chaos, confusio, mixtum stb.“ — A *zürzavar* összetételéből leválasztva. Ugyanő nála *zürös*. mixtus, turbidus, turbulentus. — *Zürhang*: misshall, missklang. Tzs. (1838).

Zürmind, Vörösmarty 1831 (Aurora 290.): „Mért vagyok én itt, e *zürmindet* látni“. — Jelentése: zürzavar, chaos: alkotása olyan mint Rugátnál 1828 (Boncztud.) a *hüemind*: pancreas. „Helyben nem hagyható hibás szólás“ — mondja Berzsenyi az Aurora c. kötetének bírálatában (Munk. 1864: 69 l.).

Zs.

Zsákutoza. — Nagy Ignác 1834 (Társalk. 127). A szótárakban A „sackgasse“ egész 1850-ig: *vakutoza, térfmeg-utoza*. — A *zsákutoza* először Ball. Szt.-ban (1854).

Zsandár. A Bach-kormány, a régi pandúrok helyett, 1851-ben Magyarországra is behozta a *gendarm*-okat s a köznép *zsandároknak* nevezte el őket. — Szótáríróink felfogására jellemző, hogy egész 1899 (SimB.) egy szótárban sem volt meg.

Zsará, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Elvonás a régi zsarátnak-ból. Ugyanő nála: *zsarátolni* am. parázsolni.

Zsarovni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD). „Ki-zsarovni, kikérni, vájni, satzolni”. — SI.-nál: extorquere, exprimere. — A nép ajkáról véve.

Zsarnok, Szemere 1831 előtt. (Toldy és Szvorényi egyező tanúsága szerint). — Megvan már 1831-ből. (Phil.) — Jelenk. 1832 (1. l. még *zsarló*, de már a 78. lapon *zsarnok*. — Az 1831-iki Aurorában Kölcsey egyik versének a címe: *Tyrann*. — Szemere a wütherichre előbb a *dühöncz-öt* ajánlotta. (Kazinczy Pandekt. 5:11). — Érdekes, hogy a *zsarnok* szó megvolt már 1806-ban Perecsenyi Nagy László-nál (Ért.) *zsarnok* am. executio; *zsarnokoló*: executor. — Szemere olvasta Perecsenyit (Munk. 3:135) s így bizonyosan észrevette ott a *zsarnok* szót; utóbb azután elfogadható jelentéssel ruházta föl. A *zsarol* igéből elvonták a *zsar* főnevet is; Toldy Haramjaiban Ny. (10:129)¹ *zsarpad*: tortur. — Fog.-nál (1836): *zsar* a zwang-nak felel meg. — Ball.-nál (1890) *zsarmat*: wucherzinsen, vagyis *zsarolt kamat*!

Zsebóra, Faludi 1748 (NySz.). — Olyan összetétel, mint *asztalkeszernő* a XVII. században. (NySz.). — Ugyanő nála: *függő-óra*, s átírvé: *öröm-óra*. — Erre a mintára: *zsebkendő*, *zsebkés*, *zsebkönyv*. SI.; *zsebszótár* (Fog. 1836); *zsebpénz*, *zsebtolvaj*, sőt még *zseb-öl* is zollstock értelemben (Tzs. 1835 és 38); holott Kis Jánosnál még 1789-ben „Sebbe való könyv” (Vö. Petrik, Bibl.).

Zsibáros, Sándor István 1808 (Told.): scrutarius, veteramentarius. — A *zsibásáros* elrövidítése.

Zsivány, Baróti Szabó Dávid, 1792 (SzD.). — A nép nyelvéből.

Zsong, Bugát. 1833 (Orv. és Szh.): contractilitas, tonus; *zsonglító*: tonicus. — Tzs. (1838) *zsongítani*, spannkraft geben; s ugyanitt először *zsongani*: summen, summsen. Ugyanez Tzs. (1835) még *dongani*, *bongani*. Vajjon a *zsongani* a nép nyelvéből van-e? SzD.-nál *zsumogni* am. magában dörmögni; Tzs.-ban *zsongolni* am. dúdolni, de mulatni és tánczolni is; CzE.-nál „zsonguak a méhek”, de hozzáteszi, hogy a *zsong* mélyhangú módosulataként is használják, p. „életre *zsong*”, vagyis „életre *zsendül*”.

Zsörtölödni. A nép nyelvéből. — Először Tzs. (1838): *zsörtös*, *zsörtösködik* és ugyancsak 1838-ban (Tzs.) *zsörtölöds*, mint dunamelléki tájszó van közölve.

FÜGGELÉK.

A nyelvújítás kedveltebb képzőinek és képzésmódjainak jegyzéke.

1. Igeképzők.

-aszt, -eszt: erjeszt, ernyeszt, fagyaszt, fejleszt, fogyaszt, hamvaszt, hegeszt (Kassai, Gyök. Szt.), hullaszt (SK.), illet, jegeszt, jöveszt, korhaszt, köveszt, mélyeszt, meneszt, mulaszt, növeszt, nyomaszt, omiaszt, ömleszt, porlaszt, repeszt, roskaszt, sápaszt, sorvaszt, táraszt, termoszt, torlaszt, törleszt, ugraszt, stb.

-g. A *-edik, -odik* visszahatónak a *-g* gyakorító képzővel való fölcserélése megvan ugyan mind a régi nyelvben (versenkedik = *verseny*; szivárogdik = *szirárg*; szorongdik = *szorong* (NySz.), mind a nép nyelvében (agyarkodik = *agyarg*; incselkedik = *incselg* Tsz.), de ezt eskis a nyelvújítás teszi rendszerre s a szórtüvidítés egyik kedvelt módszerévé: *hivalg* = hivalkodik; *hizelg* = hizelkedik; *késelg* = késelkedik; *kételg* = kételkedik; *leselg* = leselkedik; *rivalg* = rivalkodik; *társalg* = társalkodik; *tisztelg* = tisztelkedik; *uralg* = uralkodik; *vetelg* = vetelkedik; stb. Sokszor váltakozott az *-edik, -odik* is *-g*-vel: *andalg* = andalodik; *képzalg* = képzelődik; *közalg* = közelkedik; *tárolg* = távolodik. Lassanként annyi példa gyülemlett össze az *-alg* végződésű gyakorító igékre, hogy bőven lehetett analogiát találni mind igéhez, mind névszóhoz való hozzáfűggesztésére. Így támadtak *diszalg* (Társalk. 2: 25), *édelg*, *érzalg*, *kéjalg*, *szépelg* (mind-ezek már 1836-ban Fog.-nál); *szentelg*, *fényelg* Ball. (1851), *letszalg* (Phil. 1834) stb.

-ít. ábrándít, akolbolít, alábbít, alakít, alapít, aljasít, alkalmasít, államosít, állandósít, állít, általánosít, andalít, arányít, arányosít, árusít, azonosít, bérmentesít, biztosít, bonyolít, bőszt, büszkít, csekélyít, csoportosít, czélszerűsít, derít, díjmentesít, divatosít, divatszűrűsít, domborít, dörít, dűhít, egyedít, egyenlt, egyénít, egyenlít, egyetemít,

egységesít, egyszerűsít, ékít, élénkít, élenyít, előnyösít, emberít, érczít, érdemesít, erődít, értékesít, értéktelenít, értelmesít, értesít, érvényesít, érvénytelenít, érzékenyít, érzékit, érzéketlenít, eszményiesít, eszményít, (el)jovit, fásít, félemlít, félenkit, főmit, fénytelenít, ferdít, férfiatlanít, fertőtlenít, fiatalít, finomít, fűsít, foganatosít, folyosít, fölösít, frissít, futamít, függetlenít, göngyölit, gyakorít, gyámit, gyanúsít, gyarmatosít, gyérít, gyönyörít, gyűtalanít, gyűmölcsösít, gyűmölcselenít, hajlamosít, hamarít, hasonít, hatályosít, hatálytalanít, helyesbít, helyesít, helyettesít, helytelenít, hercegit, hiányosít, hitelesít, hiúsít, homályosít, humorít, honfűsít, honosít, hűsít, idomit, idomtalanít, idősít, irányít, istenít, izmosít, izzít, jegezesít, jelenít, jogosít, jövedelmesít, kamatosít, kármentesít, kártalanít, kellemesít, kellemetlenít, képesít, köplegesít, kézbesít, kicsinyít, komolyít, korosít, korszerűsít, körít, kövesít, követít, középesít, közepít, közömbösít, közönyösít, közösít, központosít, köztetít, különít, lazít, lázít, lendít, lótosít, lótszeresít, magasztosít, mágnesít, magyarít, magyarosít, másit, mélyít, mentesít, merevit, messzít, minősít, módosít, mozgósít, nagykorúsít, négyvezőgesít, négyszögít, nemesbít, nemesít, németít, nemzetilest népesít, népszerűsít, néptelenít, nősit, nyilvánít, nyilvánosít, nyomósít, nyugtalanít, odábbít, omlít, önállósít, örvendít. Összesít, összpontosít, ősszt, őszvelít, párosít, pártít, piszkít, polgárít, polgárosít, porít, posványít, ragályosít, régít, rendszeresít, részlegesít, részletesít, rezdít, rokonít, rögzít, sajátít, sarkít, semlegesít, semmit, sikeresít, sikertelenít, sikerít, silányít, sivít, sokszorosít, súlyosbít, szabályosít, szabatosít, számít, szebbít, személyesít, személyít, szenderít, szendít, szennyít, szentesít, szigorít, szilárdít, színt, tagosít, tájokít, társasít, távolít, telít, ténylegesít, termékenyít, termékít, testvérit, tettlegesít, továbbít, tökéletesít, tökéseit, támogat, toményít, tomit, tomorít, törptt, törvényesít, törvényszerűsít, utasít, üdít, ügyesít, ülopt, valósít, véglegesít, vetemít, vetít, vidorít, világiasít, világít, virít, viszonyít. stb. Névszóból az efféle igeképzést Szaklányi 1795-ben (Magy. Merk. 43) a *magyarítani, deakítani, németíteni, görögíteni, dologítani, örömiteni, asztaltítani, nadragítani, pálinkítani* stb. igékkel ligurázza ki. — Ellenben Verseghy jónak találta. Vö. *emberít*.

-kedik, -kodik. Faludi igen kedvelte ezt az igeképzőt; ő vezette be az irodalomba, részint a népielvből véve, részint maga csinálván a következő igéket: akadékoskodik, arczátlanokodik, ártalmaskodik, csemegéskodik, dicsőségeskedik, durváskodik, engedelmetlenkedik, érdemeskedik, fejeskedik, gyalázkodik, gyilkoskodik, halálkodik, hasonlatoskodik, haszontalanokodik, hívságoskodik, ijedelmeskedik, jelekedik, kegyeskedik, kémeskedik, kendőzkodik, késedelmeskedik, keserkedik, különöskodik, mennyországoskodik, őcsálkodik, otthonoskodik, ördögöskodik, pajtáskodik, példázkodik, remetéskedik, rosszakodik, sebeskedik, setéteskedik, sinkedik, szennyeskedik, színeskedik, tekinteteskedik, temérdekeskedik, tetszeteskedik, unalmaskodik, vadász-kodik. Vö. Ny. (25 : 343, 396).

-kezik, -kozik. A következő igék nincsenek meg a régi irodalom nyelvében, tehát valószínűleg a nyelvújítás korából valók:

ajánlkozik, botlakozik (Faludi), esakakozik (Fal.) csatlakozik (Tzs. 1835), építkezik (Fog. 1845), érintkezik, érülkőzik, fejtekezik, foglalkozik, hivatkozik, iratkozik, ítelkezik, jelentkezik, kínálkozik, mentkezik (NySz.), mutatkozik (Tzs. 1835), osztakozik, őltekezik (Tüz. m. Nyelvt., egy szótárunkban sincs), rejtekezik (Fal.), rendelkezik, sajnálkozik, segédkezik, segítkezik, sorakozik, szórakozik, szoritkozik, színetkezik (Tüz. M. Nyelvt., egy szótárunkban sincs), táplálkozik, tiltakozik, törülkőzik, vállalkozik, váltakozik, védekezik, visszakozik, vitakozik, vonatkozik stb.

-mányoz, -ványoz: adományoz, (l. ezt), alkotmányoz, állványoz, engedményez, eredményez, forgatmányoz, hagyományoz, hatványoz, indítványoz, intézvényez, jótéteményez, kedvezményez, kérvényez, kezdeményez, kiadományoz, követelményez, küldeményez, letéteményez, nehézményez, nyugtatványoz, ötvényez, rendelményez, szállírmányoz, szelvényez, tanulmányoz, téteményez, utalványoz, ültetményez, véleményez. stb.

-ng: állong, horzong, dereng (l. ezt), dölöng, dühöng, forrong, gyúlong, gyűlöng, jajong, lázong, mereng, ömleng, örjöng, rajong, szájong, tatong, terjeng, ujjong stb.

-sit. — Ha a XVII. században, vagy azóta valamelyik magyar író magánhangzón végződő melléknévből az *-it* képzővel igét akart formálni, igen egyszerű módszert követett: lehasított a melléknév végéről a magánhangzót s helyébe ragasztotta az *-it*-et. (Vö. csonkít, görbit, porhanyít, savanyít, könnyít stb.). Ez az eljárás oly egyszerű, hogy kételkedni sem lehet biztosságában. Egyszer mégis fölmondta a szolgálatot. A régi magyar törvény a leányágnak fiú-ággá tételét, vagyis leánynak a fiút illető juss megadását „*praeffectió*”-nak nevezte. E szót Georch Illós 1804-ben az ő „Honnyi Törvény”-ében magyarul akarta kitenni. Előtte már Nánásy is (Vö. Törv. Msz.) megpróbálkozott a szóval s a „*praeffectió*”-t *megférfit*ített leánynak nevezte; de ez nem tetszett Georchnek és méltán. Ő egyenesen a „*fiú*” szóhoz függesztette az *-it* képzőt és *fiúított* leánynak fordította, elfelejtve az *-it* lehasítását, vagy s mi még hihetőbb, rettegve a *fiút* igen örezhető hiatustól. Ugyanígy járt az a magyar törvénytudós (ki volt? nem tudom), a ki az indigénatust *haza-fiúítás*nak nevezte. (Vö. Szirmai, Gloss.) A *fiúit* *furexa* hangzásán csakhamar segítettek (alkalmasint Kövy. Törv. Msz.), eszükbe jutván, hogy némely leány nagyon *fiúsan* viseli magát. Így keletkezett a *fiúsit*. Mikor ez megvolt, a másik már magától ment: *haza-fiúsit* (Szirmaynál), *honfiúsit* (Kunoss), noha a *haza-fiú*, *honfiú*s mellékeveket senkisésem ismerte. A tört ösvényen, úgy látszik, Fogarasi és Kunoss mentek előre legbátrabban. A *minémús* melléknévből csinálta Fogarasi 1833-ban a *minémúsít* igét, noha Dohovicsnál már 1831-ben (Phil.) és Kunossnál már 1834-ben *minősít*: Tzs. (1835) a vereinfachen még *egyszerít*, *egyszeresít*, Fog-nál (1836) *egyszerűsít*: Kunossnál (Gyal. 1835) popularizál: *népszerűsít*. E sikerek megalapították a *-sit* igeképző szorecséjét, vagy szabatosabban mondva, a végző magánhangzó és az *-it* közé az s becsúsztatását. Vö. *hiúsít* (régente: *hívit* NySz.), *tanúsít*, *mozgósít*, *önállósít*,

nagykörűsít, dicstszerűsít, czélszerűsít, sokszerűsít, stb., elamnyira, hogy most már az *-ít, -ű*-vel (különösen a szerűvel végződő melléknévokra nézve) a *-ít-et* jóformán élő igeképzőnek lehet tekinteni. Nem hiszem, hogy valaki ekkorig használta volna a *valószínűsít, egyidejűsít* igéket s mégsem fogna senki nagyon megilletkőzni magyarságomon, ha azt mondanám: „a vádlott sehogy sem bírta állítását valószínűsíteni”: „két különböző korbeli eseményt nem szabad egyidejűsíteni”, stb. Ragos alakokhoz Holmecczy kezdte hozzáfűggesztetni. Vö. *szembesíteni*. — Valami harmincz éve hallottam egy hivatalszolgátót: „azt lestezt mondani, *sítsem kézbe*. A nép tehát külön igének gondolja, s ez magyarázza meg a Tsz. beli *helybesít* (helybenhagy) igét.

-ül, -ül, ábrándul, alakul, alapul, alkonyul, átlényegül, átszellemül, békül, bizonyosul, bonyolul, bősziül, búszkül, családoslul, csoportoslul, csoportul, disztelenül, domborul, dörül, egőszül, együl, ékül, élénkül, élenyül, elfogul, ellenszegül, elnemzetlenül, érczül, érdemesül, érdemül, értéktelenül, értesül, érvényesül, érzékenyül, (el)évül, fanyarul, fásul, félénkül, ferdül, finomul, frissül, gyérül, gyorsul, gyümölcstelenül, hasonul, hiúsul, homályoslul, hounsul, idomul, idősiül, idül, ingerül, irányul, izmosul, izül, jegyezésül, jogosul, károsul, kényszerül, komolyul, koresul, kövesül, kövül, közömbösül, különül, lazul, lelkesül, lendül, létesül, lombosul, magasatosul, merevül, médosul, nemesbiül, nemesül, népesül, nősiül, nyilvánul, okosul, összpontosul, özvegyül, párosul, pártul, polgárosul, polgáruul, posványul, régül, renyhul, rezdül, sarkul, seregül, sikerül, silányul, súlyosbul, szaporul, szebbül, személyesül, szenderül, szendül, szennyül, szilárdul, szorgosul, társul, táruul, települ, teljesül, telül, termékenyül, testvéresül, testvörül, tettegesül, tökéletesül, tökélyesül, tömörül, tömül, törpül, üdül, valósiül, vegyül, vetemül, vidorul, viszonyul, vonul, záporul stb.

-z (határozóköhöz s ragos alakokhoz): *éljenez, előlegez, előttenfz, helyettesz, láttamoz, szerintez, szintez, táloz, újrász, utánoz, vízszintez stb.* (L. *-mányoz, -ványoz*).

II. Névszóképzők.

-a, -e: bura, hulla, inga, lenge, pengó, rezge, zünge.

-acs, -ecs: dugacs, gyutacs, labdac, rudacs Fog. (1836), szegacs, szívacs, tobacs, tömeacs, uracs, várac, Kiss K. (Hadi Msz. 1843).

-adalom, -edelem: álladalom, dörgedelem, forradalom, függedelem, gyuladalom, hosszadalom, hevedelem, illedelem, irodalom, javadalom, tágalalom, társadalom, urodalom.

-adék, -edék: álladék, ásadék, csapadék, esedék, folyadék, gyuladék, gyűlledék, hajladék, hamvadék, hozadék, illedék, járadék, jövedék, korhadék, lövedék, nemzedék, növedék, nyiladék, nyomadék,

omladék, ovadék, repedék, szálladék, szövedék, tömedék, uszadék, üledék, vonadék, záradék.

-ag, -eg : alag, alag, állag, anyag, ázalag, csomag, jelleg, köteg, közeg, lüteg, lényeg, léteg, löveg, osztag, összeg, szalag, szénkéteg, szöveg, tömeg, üteg.

-al : huzal, vonal.

-alék, -elék : adalék, ázalék, fagyalék, földelék, függelék, gyűjtelék, hajtalék, hordalék, jutalék, osztalék, öntelék, roncsalék, szerzelek, törmelék, tudalék, uszalék.

-alom, -elem : bántalom, bíralom, bízalom, borzadalom, bőlesem, buzgalom, esüggedelem, élelem, érelem, érzelem, fáradalom, fogyelem, fogadalom, fogalom, forgalom, fuvalom, függelem, gerjedelem, győzelem, ijedelem, intelem, izgalom, kéjelem, könyelem, képzelem, kereskedelem, kinzalom, kíváncsalom, kötelem, küzdelem, méltalom, mentelem, mozgalom, rejtalem, riadalom, rugalom, sejtelem, sugalom, szabadalom, szanalom, szenvedelem, szolgalom, szunyadalom, terjedelem, történelem, tudalom, türelem, uralom, üzelem, vajdalom, védelem, vételem, vigalom.

-ály, -ély : aggály, borzadály, esepogély, egély, engedély, erély, esély, eszély, feszély, függély, hatály, hevély, irály, lakály(os), meredély, reggély, rejtély, szabály, szögély, szentély, szenvedély, szeszély, szivély, tartály, tekintély, uszály, ünnepély.

-am, -em : állam, esellem, dallam, elem, érem, hajlam, hallam, illem, jellem, szellem, szólam, tartam, ütem, üzem, villam.

-any, -eny : alany, éleny, higány, horgany, légeny, üteny, villany.

-ány, -ény : billegény, csattogány, csatány, cselszövény, durvány, düllény, ébrény, egyközény, emlény, erény, földény, fölöny, hatány, hátrány, idény, igény, jutány, korány, lóny, mellény, méltány, merény, nyitány, példány, puhány, regény, részvény, sötány, szerény, támlány, tartány, tény, termény, töltény, ugrány, vágány, varrány, vény, vetény, vezény, virány.

-ar, -er : jogar, lovar, rovar, szemer.

-ár, -ér : agancsár, áldozár, bankár, esutár, esillár, csontár, dalár, forradalmár, füzér, hordár, idomár, irodalmár, pinceszér, országlár, sivár, szakadár, tanár, titkár, tűzér, ügyér, üzér, zenér.

-árd. — Falárd, fogárd Tzs. (1838), szilárd, tolárd (tolakodó, frech) Szemere följegyz. I: 208, valárd. Vö. szilárd.

-ásos, -ésos : A régi irodalom nyelve s jórészt a mai népnyelv is az *-ás-és* képzőjű névszókhoz, majdnem kivétel nélkül, csakis akkor függeszti az *-os, -és* melléknévképzőt, ha azok, átvitt értelemben, valami konkrét dolgot is jelentenek; péld. bolthajtásos, írásos,

keléses, kerítéses, kiütéses, mártásos, padlásos, rántásos, rovásos, sujtásos, tisztulásos, tojásos, varrásos, vérfolyásos, vizállásos stb. Egy-két magában álló kivétel van ugyan a Nyász.-ban; de ezek nem is mind hitelesek; péld. a vallásosan csakis Cal.-ból van idézve, de ott „vallásképpen” áll. — A nyelvújítás idejéből valók: áldásos, SimB. (1899); befolyásos, Ball. (1881); ellenmondásos, Phil. (1831); fizetéses, Jelenk. (3: 793); folytatásos, Ball. (1890); hatásos, Ball. (1848); hivatásos, Ball. (1872); izléses, Ball. (1864); kérdéscs, Pest Vm (1807); kifejezéses Ball. (1864); kifogásos, Phil. (62. l.); könyvül állásos Poky (1890); szertartásos, Hiv. Msz. (1845); szerződéses, Ball. (1890); szokásos, Polnesics (1807); vallásos, Marton Isiv. (Ker. theol. 1796); vonásos Tzs. (1835); felvonásos, CzP. (1864), stb. — Verseghy (Lex. 392) a *vallásosság* szavon szörnyen megütközött; három felkiáltójelet tett melléje.

-ástalan, -éstelen. — A régi nyelv az *-ás* és *-és* képzőjű névszókhoz a fosztó *lalan-telen*, úgy látszik, soha sem függesztette. Erre az első példát alkalmasiut Kazinczy adta az áldástalannal. (Munk. 3: 95). Erre a mintára készültek: ellenmondástalan, Ball. (1890); érzéstelen, Tzs. (1835); fizetéstelen, Fog. (1845); hatástalan, izléstelen, Tzs. (1838); kifejezéstelen, Ball. (1854); kifogástalan, Ball. (1864); önzéstelen, Ball. (1857); összefüggéstelen SimB. (1899); vallástalan SL (1808) stb.

-ász, -ész: aknász, árkász, borász, bölcsész, bővívész, csempész, csillagász, cipész, csukrász, diányész, ékszerész, építész, erdősz, fenyképész, festész, firkász, fogász, fűdész, fűszerész, fűvész, gúzdész, gépész, gyógyász, gyógyszerész, gyümölcsész, hadász, hangász, hangszerész, hangyász, harcász, hasonszenvész, hevenyész, hidász, illatszerez, irasz, itész, jogász, kohász, költész, könyvész, látszerész, lelkész, levelész, lövész, műszerész, művész, nevelész, nyelvész, nyorósz, nyomdász, országász, régész, rendész, schész, szabász, szemész, szemlész, szópész, színész, szobrász, szőlész, szülész, tehenész, tengerész, térképész, tevész, tornász, történcsz, utász, ügyész, zenész.

-ászat, észet. Ez az összetett főnévképző a régi nyelvben csakis olyan tárgynevekhez (leginkább állatnevekhez) járulhatott, a melyekből *-ász, -ész* igeképzővel cselekvő igék is sarjadzhattak. Így keletkeztek a *vadászat, halászat, agyarszat, nyúlászat, madarászat, bányászat* főnevek s így keletkezhettek volna, ha a régi nyelvben talán nem is voltak szokásosak: az *aranyászat, bogarászat, foglyászat, galambászat, horgászat, rúkászat, sólymászat, egyészet*. A régi nyelv azonban meg nem szenvedte volna p. a *juhászat, méhészet, kertészet*, stb. főneveket, mert ha a *kertész, méhés* stb. főneveket ismerte is, de nem ismerte (s ma sem ismerjük) a *juhászni, kertészni, méhészni*, stb. igéket. E korlátot a nyelvújítás döntötte le; nem bővítette ki a régi szabályt új szabállyal (-at, CzP.), hanem egyszerűen elhanyagolta. Az első példát erre tudtommal Szilágyi Sam. Ausztr. Paraszt. Ifjúság stb. 1774: 154 lapon a *méhészet* szóval és Sándor István adta, ki je a Sokfélében (10: 18) így szól: „opificium, handwerk, a régiek szerint műceltség, új szóval pedig lehetne művészet”. Ugyancsak ő nála

megvan a *csillagászat*, *tevésszet* (SI.). Eleinte nem igen talált követőkre. Kazinczy, Döbrentey, Kállay s még mások a *műrésszel* helyett *művészség* szóval éltek; a Közh. Ésm. tára (1831) elfogadta a *csillagászt*, de a *csillagászatot* nem; Berzsenyi *csillagászműságot* (de *költészt* és *költészetet*), Szilassy *csillagászműnyt* írt (Phil. Msz.). Csakis 1835 táján szűnik meg ez irányban a nyelvújítók addigi aggodalmaskodása: ekkor már a *csukrászat*, *építészet*, *erdészet* (eleinte *erdőszet*), *fodrászat*, *gyógyászat*, *gyógyszerészet*, *festészet*, *hangászat*, *méhészet*, *költészet*, *sebészet*, *szemészet*, *szőlészet*, *szobrászat*, *tengerészet*, stb. (Fog. 1836) divatba jött. És most? Az *ászat* élő képző: járulhat igetűhöz, főnévhez válogatás nélkül: péld. *faragászat*, *könyvkölészet*, *könyvrészlet*, *régészet* stb.

-at, -et: adat, ajánlat, alakulat, alakzat, alapzat, aljázat, alkonyat, állványzat, ámulat, áradat, áramulat, aránylat, arányzat, árnyulat, árnyazat, árnyéklát, árnyekozat, áthozat, átnézet, bámulat, belzet, bérlet, bevonat, billeptyűzet, bizonylat, bohózat, bonczolat, borzanat, botránkozás, hőleseit, böngeészet, bürözet, búszület, burkolat, bútorzat, buvárlat, búvöllet, csapat, esatolat, esztornázat, esikolat, esiszolat Ball (1831), csoportozat, csoportulat, esődület, ezáfolat Kunoss (1834), ezélat, ezifrázat Fog. (1836), ezimzet, dermenet, derület, díszlet, dolgozat, domborzat, dombozat Fog. (1845), dördület, dörrenet, egészlet, egészület, egyenozet, egylet, egyület, ékezet, édelet, ellenkezet, ellenzet, elmelet, elnöklet, előzet, élvezet, emelet, értekezet, érület, őrzéklet, őrzet, észlelet, eszmélet, fájlalat, falazat, fegyverzet, fodrozat Fog. (1836), fogalmazat, fogamzat, fogat, fogazat, foglalat, fokozat, folyóirat, fourázat, födelet, földézet, földőzet, földadat, földirat, földület, földülvígázat, földzet, fürkészet, fürdőzet, fűzet, gallyazat, gépzet, göngyöllet, gorbület, gördület, gyakorlat, gyűlölet, hajlat, halmazat, hangulat, hangzat, hánnyat, határozat, hátrálat, hehezet, helyzet, hevület, hiánylat, hidazat, hódolat Kunoss (1834), hornyolat, hullámszat, idegzet, idomzat, ihlolet, ihlet, ingerlet, intézet, irányzat, irat, írőzat, iszonyat, ivezet, izlet, izület, járulat, javaslat, jegyzet, jelzet, jellegzet, jellemzet, jelöllet, jöslat kábulat, kalászat Fog. (1836), kanyarulat, kapesolat, káprázat Tzs. (1835), karezolat, karózat, karzat, kebelzet, kedvezet, kegyelet, kömlelet, képlet, képviselet, kőpzelet, kőpzet, kézirát, kiképezet, kikezlet, kínálat Tzs. (1835), kinyomat, kirakat, kíséret Tzs. (1835), kíséret, kivonat, koczkázat, kormányzat, környezet, körzet, könczet, kölet, következet, kövezet, kövület, középlet, közet, különbözet, különzet, láncolat, leirat, lejárat, lelet, lendület, lépcsőzet, leplezet, leszámítolat, levonat, lombozat, magaslat, másolat, másolat, melléklet, méltánylat, mérőnylet, mérészlet, méret, mérséklet, mértéklet, metszet, mintázat, módosulat, módozat, mondat, mondolat, mozzanat, munkalat, művelet, művezet, négyzet, nézet, nézet, nyelvezet, nyilatkozat, nyilvánulat, nyomtat, nyomozat, okirat, okozat, oldat, orvoslat, osztolozat, osztályzat, ovat(ös), öblőzet, önkívület, öntet, öröklet, örület, ötlet, ötvözet, padlat, padozat, pályázat, párkányzat, pillanat, pirulat, pontozat, rácszat, rajszolat, redőzet, rendezet, részlet, rétegzet, rostélyzat, rovat, rögtönzet, sajnálat, segédlet, sorozat, sóvényzet, sugalat, szabályzat, szabot, szájzat, szándéklát, szaporulat,

szavakat, szavazat, szédület, szegélyzet, szerkezet, szégyenlet(es), szélzet, szemlélet, szervezet, szíjazat, színezet, szobrozat, szónoklat, szorzat, szövet, szövetkezet, szükséglet, szűkület, szünet, táblázat, tagozat, tájlat, talpazat, tapasztalat (Kunoss 1834), tárgyzat, tárlat, tarlózat (Tzs. 1835), társulat, távlat, terület, tervezet, testület, tisztázat, titkozat(ot), tollázat, tömpulat (Ball. 1834), torlat, tudat, tükrözet, tűnet, tűzet(es), utánzat, ügylet, vállalat, változat, varazat, varázslat, vázlat, véglét, végzet, vegyület, verszet, vezérlét, villanat Tzs. (1838), világlat, virágzat, viszonylat, viszonzat, vizsgálat, vonat, vonzat, zárlat.

-atag, -eteg. A nyelvújítás egyik igen kedvelt költői képzője. linc: álmatag, Ball. 1890 (nem tudni mi okon tájszónak mondja): avatag; bomlatag, Fog. (1845); csüggeteg, Kunoss 1831 (Szf.), Vorosm. még csüggedeg-nek írja (Élet és Literatura 3: 115); dőleteg, dörgeteg, dúlatag (egy szótárban sínesenek meg, Simonyi (Tüz. m. nyelvt., költőkből idézi őket): élveteg; ernyeteg; forgatag; függeteg (Tüz. m. nyelvt.); habzatag, undulatos (Jelenk. 3: 676); hallgatag, hamvatag, hervatag, higgatag (Tüz. m. nyelvt.), hullatag, izgatag, korhatag; lakatag (Tüz. m. nyelvt.); mozgatag Told. Msz. (1858); mőlatag Ball. (1857); omlatag; ömleteg; permeteg; porhatag, Tzs. (1835); porlatag; rengeteg, romlatag (Tüz. m. nyelvt.); roskatag; rothatag; sorvatag, Ball. (1872); szenveteg Ball. (1890); szörnveteg; szöveteg; szunyatag; téveteg; tikkatag (Phil. 106 l.); zuhatag; zúbbatag (Tüz. m. nyelvt.). — A népnyelvi és régi irodalombeli adatokra nézve, Vö. Tüz. m. nyelvt.

-cz: bohócz, élecz, jegocz.

-da, -de: áruda, bölesüde Ball. (1854), csillagda, csónakda, czukrászda, dalárda, dolgozda, észlelde, erőde, fagyaldá, fényirda, forda, gondolkozda Arany (Aristoph. 1: 106 gúnyból) gyűlde, iroda, járda, képezde, kóroda, lovarda, lővölde, növelde, nyomda, óvoda, öntöde, pénzverde, poroda, rüpe, sütöde, szálloda, szemlélde, tanoda, távirda, tébolyda, tenyészde, tőzsde, uszoda, üdvölde, üzde, vizelde (egy szótárban sínes) zároda, zenede Vö. Adal. (323).

-ék: alvadék, bennék, bizonyíték, biztosíték, bomladék, duzzadék, ellenék, érzék, hamvadék, hátulék, illeték, indíték, ingerlék, irányék, járuléék, javítók, jegyzék, jelzék, kellék, kerülék, kőszülék, keverék, korhadék, különbzék, melyedék, metszék, nemzék, nevezék, olvadék, omladék, öltözék, pótlék, rokaszték, sarjadék, szájadék, származék, százelek, szorolék, táplálék, tartozék, teríték, terjedék, torladék, ürülék, vladék, vegyíték, vegyülék, zagyvalék.

-ékeny, -ékony: alkalmazékony, állékony, békülékeny Ball. (1864), borulékony, Fog. (1845), botlókony Fog. (1836), csalékony, csudatékony, égékeny Fog. (1836), előzékeny, engedékeny, cpedékeny, esékeny, evékeny, fájékony, fáradékony, féltékeny, fogékony, folyékony, forgékony Tzs. (1838), foszlékony Ball. (1881), fúgrékony (Phil.), gerjedékony, gördülékony, gylékony, hallgatékony (Phil.), hegedékony, hervadekony, hevülékony Ball. (1890), hiszékeny, hullékony Fog. (1836), ijedékeny, Tzs. (1838), illékony, ingerlékeny Kun.

(1834), izgékony Kun. (1834), javulékony Ball. (1857), jelentékeny, jótékony, kártékony, képlekony, képzékeny, kételkedény (Phil.), könyörülékeny, közlékony (Phil.), lelékeny Ny. (10 : 218), lobbanékony Fog. (1845), mállekony Tzs. (1835), mozgékony, mulékony, nyújtékony, nyulékony, olvadékony, omlékony, porlékony, ragadékony, repedékeny, részvékony, robbanékony Ball. (1890), romlékony Kunos (1834), rugékony, simulékony Fog. (1845), szállékony Fog. (1838), szenvedékeny, szülékony, találékony Tzs. (1838), tanulékony (Phil.), táplálékony, társulékony Ball. (1872), tenyészékony, terjedékeny, tevékony, tűnékony Geleji Kutona, változékony, vezetékony. — Verseghy különösen szerette e képzőt péld.: építékony, gyakorlékony, kérdékony, osztékony stb. (Lex.).

-onc-, -oncz: bérencz, dühöncz, elméncz, fegyencz, futonc, fürgencz, ifjencz, ingyencz, kedvencz, kegyencz, kéjencz, költöncz, küldöncz, különecz, lelencz, lovancz, magonc, nyargonc, szabadonc, tanöncz, tapeonc, tolöncz, udvaronc, őjencz, vadöncz, védencz.

-i. — „A való sokszor kimaradhat, mint ezekben: ott való, önként való, távolabb való, addig való sat a filozófiai előulásokban meg rövidíthetjük így: *ottani, önkénti, távolabbi, addigi* stb.“ Pápay Sámuel 1808 (M. irodalomtörténet, 307 l.). — **SL-nál** (1808): *itteni, ottani*; Márt.-nál (1823): *érezkeletti, természetfeletti, szerfeletti, rendkívüli, házasságküüli, fölfebbi*; Kreszn.-nél (1827): *táli, dunántáli, tiszántáli*; Széchenyinél 1831 (VII.) igen gyakori a *körüli, körülti*; Tzs. (1835): *közelebbi, továbbbi, rendszerinti*; Fog. 1833 (DMM.): *törvényelleni, atományküüli, sorküüli, törvényküüli*; Tzs. (1838): *távöli, stb.* — *Alábbi, fenti, közeli, miképeni, voltaképeni* még egy szótárban sincs meg. — Bugát beszéli (Szt. 98), hogy Széchenyi kezdett először, megútván a *való, levő* pótlékot, a ragos szókhoz is *-i* köpzőt függesztetni s így lett „istennől való gondolkodás“ helyett *istennöli*. Az utánzók seregének ez az újítás annyira megtetszett, hogy mindenütt éltek vele, noha a MNy. rendszere, igen ajánlotta az óvatosságot. Különösen a negyvenes-ötvenes években burjánzott fel; de a hatvanas években erőfeszítések hangzottak ellene s ma már divatja multnak tekinthető. — **MA.** földemi-, születésünki-je, a sajó-szent-péteri végzés városünki-ja s a nép gyermekkorosi-ja mintájára írta Vörösmarty a „sírhatlomi“ fliz-t. — Ha a ragos alak önálló szóvá fejlődött, meg is tűri a nyelvtörzök az *-i* hozzáfüggesztését, p. *nappali, esteli, reggeli, azonnali*, Medgyesinél (XVII. század) *együttali*. Vö. Imre Sand. Ideg. és hibás szöl. 110. (1873). — Az *-ási, -ési*-re nézve L. P. Thewrowk Emil perdöntő értekezését. Ny. (8 : 306).

-i-as, i-atlan. E kettős melléknév köpzőre első példák: udvarias és úrias (l. ezeket). E mintára vannak: állatias SimB. (1899), anyagiás Ball. (1864), aeszonyias CzF., családias SimB. (1899), egyházas Ball. (1872), egyháziatlan Ball. (1881), emberies Bajzánál és SimB. (1899), erzékiés Ball. (1846), falusias Tzs. (1838), gépies Ball. (1864), gyakorlatias, gyakorlatiatlan, halottias (egy szótárban sincsenek meg), harczias, hazafias, hazafiatlan, házias Ball. (1864), hétköznapias CzF., hősies CzF., kezderies, királyias Tzs. (1838), kísérteties Ball. (1854),

költőietlen, külföldies, külvárosias Tzs. (1838), légics (egy szótárban sínes), lovagias, lovagiatlan, nemzeties Ball. (1857), népies Kunoss (1834), nőies, nőietlen CzF., nyárias Tzs. (1838), otthonias, otthoniatlan Ball. (1857), őszies Ball. (1857), polgárias Ball. (1872), pórias Fog. (1845), szinpadias CzF., szónokias Ball. (1864), szűzies SimB. (1899). tárgyias; tavaszias (egy szótárban sínes), télies Ball. (1846), testvéries Ball. (1854), tündéries Ball. (1854), ünnepies, valódiatlan, városias Tzs. (1838), világias.

-i-ság, -i-ség. E kettős képző magyartalanságára Versegghy figyelmeztette az írókat: „A deák nagyon szeret adjectivumokból substantivumokat csinálni: a magyar ellenben a főnévből vagy a gyökérből formálja a származékokat, és így p. az *ember* nevből mind az *emberi* adjectivumot, mind az *emberség* nevet. Az *emberiség* tehát szinte oly szószórnyet mint ezek volnának: *ebiség, feneiség, herzegiség, vendégiség, özvegyiség, papiség, gazdaiság* stb.” (Lex. 213). — És tényleg ily alkotású főneveink egész Pázmányig egy sínes. Nála az *udvariség* az első (NySz.). SzD.-nál *emberiség, lelkiiség, nemzetiség*: ezután már nagy számmal: *állatiság* 1796 (Márt. Theol. morál. Lex): *erkölcsiség, eredetiség, természetiség, testiség, érzékiség* (Sl.); *öniség* (Georch, 1806); *szolgaiság* (Phil. 179 I.); *értelemiség* (Jelenk. 2: 213.); *alkutiság* Ball. 1872); *államiság* (Ball. 1881); *helyiség* (Jelenk. 2: 101); *eggyéniség* Ball. 1848); *személyiség* Versegghynél (Lex.) s utána még sokáig: *személység*.

-lag, -leg. — Az igehatározókat formáló *-lag, -leg* a régi nyelvben igei s egyéb (leginkább *-s* végű) melléknemekhez illeszkedett (NySz.), de *-i* és *-ő* végű melléknemekhez, valamint főnevekhez a régi irodalom nyelvében nem függött soha. (NySz.). — A nyelvújítás történetét, a népnyelv egyes analógiáira támaszkodva (Ny. 7: 634), a különben is gyöngye korlátokat. Szaklányi már 1795-ben (Magy. Merk.) ki-figurázza a gyermekleg, lilionlag, mesterleg, rózsálag-féle képzéseket. — Mártonnál (1803) megvan már előleg: Sl.-nál (1808) haslag, bizonyosan a nép nyelvéből vőve; Polnesicsnál (1807) belsőleg, külsőleg; Kuzinczynál (1811) emberileg, egyetemleg; Kunossnál (Szf., Gyal.) egyénileg, egyetkőleg, erkölcsileg, főleg, gyakorlatilag, légzárólag. — Fog. (1836): alkalmitlag, anyailag, aránylag, barátilag, bírólag, egyakarutlag, egyenközűleg, egyhangúlag, egyidejűleg, egykötőleg, egy-neműleg, eredetileg, érzékileg, festőileg, hasonlag, időközileg, időleg, jelenleg, képleg. — Tzs. (1838), kizárólag, különleg, mennyileg, minőleg, némileg, nemleg, önkényleg, sajátlag, semleg, színleg, tetőleg, tettleg. — Tzs. (1835): egyoldalúlag egyszerűleg, együgyűleg, urilag, ünnepileg, valódiilag. — Fog. (1845): egyenleg, egyértelműleg, elvileg, érdemileg, esetleg, fajlag, tényleg, vagyonilag, stb. stb.

-lagos, leges. A *-lag, -leg*-gel képzett igehatározókhoz a régi nyelv új képzőket egyáltalában nem függesztett: a mai *-lagos, -leges* melléknemek, egy kivételével, ismeretlenek voltak még a múlt században. Az első példát Bíró Márton adja a *felesleges*-sel; sokáig nem akadt követője, 1830 körül vetik rá magukat e kényelmes képzőre

a filozofiai és jogi műnyelv megalkotói, s köztük első sorban Fogarasi. A következő összeállításban, helykimelésből, csak a főszó van kitéve, a melyhez a *-lagos*, *leges*-t hozzáfüggesztették: Allító-, arány-, át-, átmenő-, cselekvő-, egyetem-, egykedvű-, együtt-, elő-, előző-, elvi-, érdem-, érintő-, eset-, eshető-, ész-, faj-, folytató-, futó-, függő-, gép-, hallgató-, harmad-, hason-, hozzávető-, idő-, igen-, illető-, kép-, kezdet-, kizáró-, követelő-, közép-, közvető-, külön-, látszó-, másod-, melles-, mennyi-, mérő-, minő-, műlő-, nem-, név-, néző-, oldal-, pótló-, rész-, rövid-, saját-, sejtő-, sem-, szenvedő-, szín-, tagadó-, támadó-, tárgyi-, tény-, tető-, tetsző-, tett-, tevő-, utó-, vagy-, védő-, vég-, viszonylagos, stb.

-lan, (-atlan, -talan helyett). — Versíróknál az *atallan* helyett már rég találhatunk *allant*. Helmeczy szerint már Zrínyinél is megvan a *láthatlan* (Berzs. Vers. 1816). *Láthatlan* prózaíróinál is (I. NySz.). — *Simíllan* SzD. (1792, 15 l.). — A Mondolat (1813) megírja az *avatlant*, *lálthatlant*. — Kisfaludy S. 1825-ben így ír (Munk. 3:34): „Élőben és *élelten*-ben kárt okozott”. Széchenyinnél 1831-ben *korlállan* s ugyanakkor (Phil.) *közvetlen*. Ugyanígy *álthatlan* Bug. (Tsch.), *légthatlan*, *vízthatlan*. Széchenyi volt az első, a ki akkor is *lan*-ra rövidített, mikor a *t* torlódásától nem kellett tartani, p. „*prinaszlan* fáradni a közjóért”. Legmesszebb ment e tekintetben Kúthy Lajos a Hazai rejtelmekben, p. *oklan*, *néplen* stb.

-lat, -let. — (Vö. *-zat, -zet*). Ugyanígy támadtak: ezimlet, értekezlet, iránylat, kereslet, készlet, korlet, másodlat, műglet, rövidlet, segédlet, sirámlat, szigorlat, többlet, ügylet, tüzéret, üzlet, véglet, stb.

-ma, -me: adoma, érme, gyurma, iroma, játszma, szürme.

-mány, -mény: Allítmány, állomány, áradmány, árulmány, beadmány, bérlemény, bizomány, bizoltmány, bővítmény, bővültmény, esalomány esatolmány, eselekmény, diszítmény, egyezmény, ejtemény, ékitmény, élmény, előzmény, élvezmény, emésztmény, engedmény, építmény, eredmény, erődítmény, értemény, érzemény, esemény, eszmény, fejlemény, férezelemény, festmény, fizetmény, folyamány, fordítmány, forgatmány, fűdemeny, fűdözmény, főzemény, fuvalmány, gyanítmány, gyúromány, gyűlelmény, hagyomány, hallomány, hirdetmény, hírlemény, hódítvány, hozomány, ihlemény, illemény, illetmény, intemény, intézmény, iromány, izzadmány, járomány, járulmány, javítvány, jegyzemény, jelentmény, jobbitvány, kedvezmény, képzemény, képződmény, kérdemény, kéremény, készítmény, kezdemény, kisdmány, kiegészítmény, kísértmény, kobozmány, koholmány, körülmény, kötemény, követelmény, következmény, közlemény, küldemény, különítmény, látszómány, láttatvány, mondomány, nehezmény, nyeremény, okmány, olvadmány, olvasmány, ormány, öntemény, örlemény, őrzemény, ötlemény, rakodmány, rendelmény, rövidítmény, sértemény, sütemény, szállítvány, szállomány, szavalmány, szegődmény, szerkesztmény, szerzemény, szerződmény, szolomány, szolgálmány, szorozmány, szülemény, tákolmány, tanácskozmány, tanítvány, tanulmány, táplálmány, teljesítmény, teremtmény, térítvány, tetszemény, tettetmény (Rajnisnál am. dráma, vö. Kreszn.), torlomány, töltemény, tulajdonítvány, túl-

mány, tünemény, ültetmény, választmány, vallomány, válmány, váromány, végzemény, vegyülmény, vélemény, vésemény, virulmány, vívmány.

-mány és -vány. — A nyelvújítás e képzőpárok funkciója közt határozott különbséget tett. Ezt Fog. (1833: IV—VII.) így formulázta: „A *vány, vény és mány, mény* végszótagokkal számlálhatlan a zavar-még jelesb írónknál is... A régibb szóknál a mány a' vány-nyal sohasem zavartatott össze, p. o. *járvány* (morbus gradiens v. grassans), *ingorvány* (a mi inog), *maradvány* (a mi marad), *törvény* (a mi megtöri a természeti szabadságot), *nyugtatóvány* (a mi nyugtat); viszont: *adó-mány* (a mit adnak, datum v. donatum quid), *vetemény* (satum), *tartomány* (tentum, possessum), *tudomány* (quod scitur); fordul ugyan elő *ásvány és ortóvány*, de lehet és köll is ezeket *ásmány és irtó-mánynak* nevezni. Vagyis: átható igéknél cselekvő formában a *vány* cselekvő jelentésű (subjectivitas), a *mány* szenvedő (objectivitas); és így motio (motum quid) *indítmány*, nem pedig *indítvány*, a mi: movens quid, motivum; fundatio: *alapítvány*, ellenben *fundationales litterae*: *alapítvány*”. — Innen származott, hogy a Jelenkor a Bugát *eredmény* szavát minden áron *eredményre* akarta változtatni, s hogy Kunoss az *ültetvény* szót helytelenítette. Ebben annyira meutek, hogy a *mény* szóképzőt önálló szónak vették, objectum, a *ványt* pedig subjectum értelemben (Fog. 1835: XXIII. és 23) *Vö. vény.* — Innen van ma is a színmű *cselekménye* és a bűnös *cselekménye*; *intézmény*; institutum és *intézmény* intimum. — *Vö. (Ny. 3:535 és Tüz. M. Nyelv. 494, 195).*

nok, -nök. — Vörösmarty az 1840-iki Emlény hírlatában így ír erről: „Igazok van, kik a *nok, nök, nek-es* szók elszaporodásától rettegnék: alig van ennél a nyelvben valami izetlenebb s egyszerűsminő ragályosabb, mert a legegységűbb ember is képes ily szókat koholni, de gondosabb írónak az ily koholmányt felkapni nem szabad: sőt bíráló azt hiszi, nem volna disztelen vállalkozás egy *nok, nök-író* társaságot szerkeszteni”. (Minden munkái 11. k. 216. lap.). — Ide tartoznak: akarnok (Mikszáth, gúnyból) bibornok, dalnok, dandárnok, díjnok, döntnök, elnök, fegyvernök, főnök, gondnok, gyakornok, gyámnok, határnok, helynök, hírnök, hivatalnok, hordnok, irattárnok, írnok, járulnok, javítnok, kardalnok, kincstárnok, korlátnok, könyvtárnok, látnok, levéltárnok, mérnök, parancsnok, pénztárnok, raktárnok, ruhatárnok, személynök, szertárnok, szónok, tábornok, tanácsnok, titoknok, tollnok, ügynök, ülnök, védnök, vésnök, zsarnok.

-ony, -öny: előny, függöny, horgony, közlöny, mákony, mezöny, mozdony, mozgony, ötlöny, redöny, sodrony, sürgöny, szurony.

-or: áldor, gúnyor, kalandor, lobor, modor, tádor, vador, viador, vider.

-ótlan, -ötlen. — Geleji Katona István (1645) kezdte az *egyenlő, hasonló, különböző* melléknemekhez a *-tlan, -tlen* fosztóképző hozzá-függesztését. Az *egyenlőtlen* megmaradt s erre a mintára lett a *kedvezőtlen, önállótlan, feletlen*.

-s (határozóhoz, névmáshoz stb.). — A régi *különös* és *magános* mintájára lettek: alantas, általános, általellenes, azonos, együttes, ellenes, előttes, felettes, folytonos, földszintes, hányados, helyettes, ideiglenes, ingyenes, közönös, közöttes, mellettes, nyilvános, otthonos, önkéntes, részintes, szemköztes, szerintes, vízszintes.

-ső, -ső: benső, előlső, fenső, közbelső, közbenső, mellső.

-szerű: -szerűtlen. A NySz. a -szerű összetételeiből a következőket szedte össze: alacsony-szerű, apró-szerű, azonszerű, egyszerű, felszerű, ifjú-szerű, kicsiny-szerű, kisded-szerű, könnyű-szerű, középszerű, közszerű, vékony-szerű. Látnivaló, hogy ez összetételekben az előreez legtöbbnyire melléknév, számnév, s egyszer névmás, de főnév egyetlen egyszer sem. Főneveknek a -szerű elé kapcsolását a nyelvújítás hozta divatba. A főneves összetételre az első: a *számszerű* (l. ezt). Fölzárzáddal utóbb Helmezy alkotja meg a *célszerűt* és *népszerűt*. Ettől fogva indul meg a főneves -szerűk feltartóztathatatlan áradata, elannyira, hogy a -szerűt ma már élő képzőnek kell tekintenünk, mely nemcsak melléknemekhez (újabbak: kisszerű, külszerű, nagyszerű, saját-szerű, sok-szerű, többszerű, való-szerű), közfőnevekhez (alak-, emléke-, ész-, forma-, gép-, hivatás-, idő-, ílem-, jog-, kor-, mese-, név-, ok-, őszön-, példány-, rege-, regény-, szabály-, szabvány-, szak-, szín-, szokás-, szükség-, terv-, titok-, törvény-, tünemény-, ütem-, üzlet-, vég-, végzet-, stb.), de még idegen személynemekhez is hozzáfűgged. (Vö. *Proteus-szerű*). — A *népszerűt* természetesen nyomban követte a *népszerűtlen* ezt pedig betűrendben az *alakszerűtlen*, *célkészertlen*, *észszertlen*, *formaszertlen*, *időszertlen*, *korszertlen*, *okszertlen*, *szabályszerűtlen*, *törvényszerűtlen*, *végyszerűtlen* stb.

-tyű, -tyű: billentyű, dugattyű, emeltyű, forgattyű, fuvattyű, függettyű, lábttyű, makktyű, nyomattyű, röppentyű, szellentyű, tolattyű.

-v főnévképző: élv, érv, ismérv, jelv, mérv, szerv, terv.

-vány, -vény: alapítvány, alkotmány, állvány, ásvány, aszilván, bendvány, bizonyítvány, bujtvány, cselekvény, cselezkövény, csepövény, csillogvány, csökevény, csurgóvány, döntvény, dugvány, égvény, elismervény, emelkedvény, emelvény, értesítvény, érvény, fogalmazvány, foglalvány, folyamodvány, földadvány, fölmentvény, függvény, haladvány, hamisítvány, hatalmazvány, hatvány, honosítvány, időzvény, igazoltvány, igórvény, indítvány, intézvény, ismérvény, járvány, jelvény, jogosítvány, kérvény, kiadvány, kiáltvány, kibocsátvány, kínálvány, körözvény, kötelezvény, kötvény, látvány, mentvény, minősítvény, módosítvány, mutatvány, növény, nyilatkoztatvány, nyomtatvány, nyingtatvány, nyújtvány, nyultvány, onladvány, öntvény, ötvény, ragyogvány, rejtvény, rendelvény, szabvány, szegvény, szelvény, szemelvény, szentesítvény, szerelvény, szilvány, szokvány, szorítvány, szórvány, szökevény, tanúsítvány, telepítvény, televény, tértvény, termelvény, termeszvény, tetsvény, töltvény, tudositvány, utalvány, utasítvány, ütötvény, változvány, villogvány.

-zat, -zet. Nemcsak a szóknek és kifejezéseknek, de még a szóképzőknek is megvan a maguk divatja. A csalexek korában nagyon kedvelt volt az *-at, -et* főnévképző. (Vö. intet, kinzat, aradat, támadat, árulat, vádolat, születet, stb.): a XVI. század második felében megcsappan a népszerűsége: a XVII. századon át egész a XVIII-ik végeig el ugyan folyvást, de alig élnek vele, sőt ha lehet, el is kerülnek. A régi *menet, bemenet, előmenet, fölmenet, kimenet* szókat megtoldják s általánosán *menetelt, bemenetelt* ... stb. mondanak. Mikor a nyelvújítók, a múlt század végén föléleveníteni kezdik s Barczafalvi a *mondát, szerkezet, tudat* szókat javasolja, e talpraesett szókról tudomást sem vesznek (mint pl. Kr. sem), mikor pedig Kazinczy a *fűzet* (heft) szóval él, a *Mondolat* kifigurázza érte. De mindez nem akadályozhatta a phoenixként megújódott őreg képző végleges meg erősödését, javára volt az *-ás, -és* képzőtől való szabatos megkülönböztetése is, noha ebben némelyek erősen túloztak. Századunk harmincas éveiben oly eleven már ismét, mint öt-hatszáz évvel azelőtt. Gombamódra támadnak különösen a *-z* végű igékből az *-at, -et*-tel való névszóképzések: *arányzat, irányzat, szabályzat, viszonzat* stb. Annyi ilyen képzésű szó támadt egyszerre s a *-zat* annyira divatba jött, hogy nem is igen lehet csodálkozni szegény Vajda Péter megtévelyedésén, a ki a *zat*-ot önálló szóvá akarta tenni, természet (= termő zat) értelmében. Nem is vesződtek már azzal, hogy a főnévhez előbb a *-z* igéképzőt s aztán az igéhez az *-at, -et* főnévképzőt függesztessék: a régi *szózat* példájára mindjárt a kész *-zat, -zet*-et toldották a főnévhez. A ki a *domborzat*, szót csinálta, nem vizsgálta, vajjon van-e *domborozni* vagy *domborozani* ige, egyenest a *dombor-hoz* hozzáragsztotta a *-zat*-ot. Ugyanígy született: *bokózat, énekelzet* (SzD. és Ball. 1890), *felelzet, gyökérzet, hajzat, homlokzat, izomzat, kápuzat, köllézet, közet, lábazat, növényzet, személynét, titokzat, zengzet* stb. Úgy látszik a *-zat, -zet* élő képzővé fog válni.

II. Egyéb képzésmódok.

Csonkítás (apocope, syncope): álcza, áthatlan Bugár 1836 (Tsch.), átló, bálna, bíralom, bízalom, bonyodalom, borzalom, császna, esermely, csőr, délibáb, drélnő, diadal, egylet, elv, erjedni, öröd, esernyő, észlet, függelem, gép, gépezet, gerjelem, gerle, győzelem, habarez, hasztalan, hátrálni, indóház, jótékony, kártékony, kedély, kétkedni, könnyelmű, körlöt, kültet, lég, légzés, möglet, múltó, nagysád, nedély, növény, nyugtalan, ősszhang, ősszbírodalom, ősszlet, pát, ragály, rény, riadal, rialom, rögeszme, sejt, számúzni, szorozni, távlat, telér, többlet, uralom, vigalom, visszer, visszhang, visszfény, vízhatlan.

Elvonás: ábra, ábránd, akasz, alkony, állam, általány, anda, áram, arány, árboez, arez, ármány, árny, balga, bék, bitó, bitor, bizton, bók, bonez (bonezokból) bonez (bonezolból), bödor, borá, botrány,

bölcseletű, csáb, csákó, csemp, csend, csillám, csir, csüd, czég, ezikk, czim, dacz, dag, dán, derű, diés, dij, dombor, dölyf, dörzs, dú, dudor, düh, éd, egyed, egyen, egyetem, éh, ék, emle, emlék, enyhe, érdek, erj, esk, eskü, estély, eszme, falám, fegy, fekv, fém, fesz, ficzam, figyel, figyelem, figyelmet, iátor, írka, fohász, foncsor, forrasz, futár, gar, gáz, geny, gerj, gömb, göncz, göngy, gör, gúny, gyám, gyár, gyilok, gyógy, gyök, gyöngéd, gyönyör, gyű, gyűlem, hábor, ludoná, hám, henger, heveny, hiány, hóbot, homor, horty, hossz, huzam, hűdés, idom, ildom, ima, ind, inger, iram, írka, isme, iszam, iszony, ite, izom, kaland, kalit, kandi, kanyar, kápra, karcz, karom, kecs, kéj, kelet, kellem, kén, kétély, kóbor, kolostor, korcs, köb, könnyör, köpony, kör, körny, körönd, közöny, lakoma, lámpa, láz, lel, lob, lom, lyukaes, magány, magaszt(ós), mámor, merév, mérsék, mez, mohó, monda, mosoly, nador, Nándor, negély, nyák, nyomor, nyugat, nyagta, ohaj, ön, önkény, papir, parancs, parány, pazar, petty, pir, pót, pöl, rag, ragasz, rajz, ráng, redő, rég, rem, réteg, rimány, rom, roncs, rugany, sajón, sanyar, sáp, sarj, sav, savany, sáv, segély, senyv, sér, séta, sikoly, sóhaj, sovár, suhancz, szakma, számla, szemle, szemöld, szende, szender, szenv, (ellen)szenv, (ro)konszenv, szigor, szimat, szivar, szomj, szomor, szor, szörny, szörp, szurt, tajt, talány, tám, tan, táp, taps, tár (fa), táv, téboly, tékony, telep, telj, tenyész, terep, terj, terv, tévely, toborz, torlasz, torz, tökély, tömb, tömény, tömör, tömzs, tönk, törzs, tözs, tusa, tünde, újdon, undor, uszkár, üde, üdv, ür, vád, vágta, vakond, válasz, vándor, varázs, vegy, verseny, vetély, vigasz, vizsály, viszony, vita, vizsga, vörheny, zene, zord, zöm, zuhany, zúzmará, zűr, zsarat.

Igető főnévvé tétele: alkat, alkusz, esavar, esülland, fegy, futam, fürkész, hajhász, halmoz, lejt, töm, vág, vagy, nagyon, vöd.

Igetős összetételek: aszkór, bókvers, dugáró, forrpont, függő, gyűhely, halljárat, horderő, hordképesség, hordszék, imódor, iron, jármű, járszalag, kötbér, körtel, körtörél, kötszer, kötsző, küzdhomok, küzdter, látszó, láthatár, látkép, látkör, látlelet, látszer, láttór, lelly, leltár, lökerő, löfegyver, löpor, lörés, lözter, menhely, menház, mérőn, mórtar, nézpont, nyugdíj, óvintézkedés, óvszer, rakpart, raktár, röp-erő, ruggvanta, szünnap, szünidő, szünóra, tengélet, tetszhalál, tetsz-vág, ütér, váltaj, válrokonság, vélvetély, vonzerő.

Különlegességek: agancs, beszély, bördőnd, esalogány, esipesz, delej, deréklő, dermenet, egyen, előd, érziilet, féltemlit, forda, furola, göröcs, göröh, gyermekteg, gyutues, ludastyán, harsona, hőkburut, hulló, ivar, keret, komorna, közömbös, közület, lellyület, lengenye, meuevőd, mérleg, moszat DiószegiFüv (1837), nedély, ódonás, panlag, pártfogolni, piperkőcz, roham, rovincsolni, rovar, sipoly, szelep, szerep, szivornya, talaj, támla, tárna, terime, testület, tömkeleg, ujdondász, utód, várna, vezény, vigarda, zongora, zuzmó.

Sajtóhibából támadt szók: főveg, kög, minta, nemtő, sirám, vizekeini.

TARTALOM-JEGYZÉK.

Előszó	OMK V
A jelölések magyarázata	IX
Szótár	1
Függelék	389

Országos Széchényi Könyvtár

HORNÝANSZKY VIKTOR KIADÁSÁBAN BUDAPESTEN
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

MAGYAR IRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZINNYEI JÓZSEF

KIR. TANÁCSOS,

A M. N. MŰZSÉMI HIRLAP-KÖNYVTÁR IGAZGATÓ-ÓRÁ

A M. T. AKADÉMIA I. TAGJA

A teljes mű a pótlékkötettel együtt 12 kötetre van
tervezve, melyből az 1901. év végeig megjelent:

			Ara korona
I. kötet	(1—9 füzet)	Aachs—Bzenaszki, felbörk.	30.—
II. "	(10—18 ")	Caban—Exner	12.—
III. "	(19—28 ")	Fa—Gwóth	13.—
IV. "	(29—37 ")	Gyalai—Hvrtl	12.—
V. "	(38—46 ")	Iezés—Kempner . . .	12.—
VI. "	(47—55 ")	Kende—Kozocsa . . .	12.—
VII. "	(56—64 ")	Küberich—Loysch . .	12.—

A VIII. kötetből eddig az 1—7 (65—71) füzetek jelentek
meg, melyek a Lobl—Méry neveket foglalják magukban.

⇒⇒ Egy-egy füzet ára 1 korona ⇐⇐

Az 1—71 füzet összesen 15,003 író életrajzát
tartalmazza.

ADALÉKOK

A

MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM
TÖRTÉNETÉHEZ.

IRTA

SZILY KÁLMÁN.

- I. Irodalom-történetiek. Régi magyar megttyyelések. Magyar természettudósok száz évvel ezelőtti (1889). — A Természetudományi Társulat ötvenéves történetének vázlata (1892). — Természetudományi mozgalmaink az utolsó évtizedben (1877). — Elnöki megnyitó-beszédek a Természetudományi Társulat közgyűlésein. — Apáczai Encyclopaediája mathem. és fizikai szempontból. — Az első geografia magyar nyelven. — A hont foglaltó magyarok természetrajzi ismeretei. — A XVI. századi magyar arithmetikák. — György mester arithmetikája 1499-ből. — Adatok Bolyai Farkas életrajzához. — Sztoezek József emlékezete. — Arany János mint főtthár. — Az első magyar gazdasági folyóirat.
- II. Nyelvtörténetiek. A természetudományi műnyelvéről a magyar irodalomban. — Rag. — A „felület” és társai. — Némely „ny” végű szónk keletkezéséről. — Kényszerit. — Nyegle. — Lukna. — Hőzag. — Néhány új szó keletkezéséhez. — Közöny, magány, viszály. — Eszton kedd. — Lövélai. — Versegly mint neologus. — A „teny” szó eredete. — Férj. — Tömkeleg. — Drida. — Csákó. — Golyó. — Mogy. — Góla. — Egy elsőbbségi kérdés. — Tenyésztő növények. — Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. — Fehérje. — Sejt. — Szoba. — Kölgy. — A „da, de” képző (?) történetéhez. — Egy feledésbe ment szótárunkról. — Az -s képző megkettőződéséről. — Aggastyán. — Fogház. — Pirkál. — Dal. — Alkalmatlankodik. — Magyarinak Pécs, németnek Bécs. — Szállók az Urnak! — Mustra. — Űz és üldöz. — Tudományos műnyelvünk első zsengéi. — Bot. — Bonczol. — Hurez. — Váltigen, választigen. — Agykér. — A M. Nemzeti Múzeumnak egy csodabogara. — A Magyar Nyelvtörténeti Szótár. — Eb ura fakó! — Kiakolbolit. — A schlagli latin magyar nyelvemlékek. — A Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. — Mély hangha-e a mágnes? — Regülő hettő. — A többes mint helynévképző. — A Königsbergi Töredék. — „En csináltam.” — Monda. — Dj. — Lámpa. — Nyelvújítási adalok gyűjtése. — A Lázár-Zelma-codex. — Törlejt, vellejt. — Irnag. — Pöre. — Gyám, jog, ügyvéd. — Kolomp. — Hátralék. — Kegyed és On. — Attila. — Szivar, nyugta. — Űzem. — Század. — Kötény. — Gyflok. — Vezeket, sirám. — Erjed. — A Régi M. Nyelvemlékek II. kötetének kétféle kiadása.

***** Ára füzve 6 korona. >>>>>>>>>>

A MAGYAR NYELVUJÍTÁS SZÓTÁRA

IRTA

SZILY KÁLMÁN.

MÁSODIK RÉSZ.

(MIND A KÉT RÉSZRE TERJEDŐ SZÓMUTATÓVAL.)

BUDAPEST.

HORNYÁNSZKY VIKTOR KIADÁSA.

1908.

Ára 12 korona.

Ugyannezen mű teljes kiadása (I—II. rész együtt) 24 koronáért kapható.

ELŐSZÓ.

E szótár első részének megjelenésekor az előszóban azt a reményemet fejeztem ki, hogy munkámnak, noha se nem teljes, se nem tökéletes, mégis nagy haszna lesz: t. i. új kutatásokra fog ösztönözni.

Reményem beteljesedett. Az utóbbi hat év alatt — az első rész ugyanis 1902-ben jelent meg — folyóirataink annyi új adatot közöltek a magyar nyelvújítás történetéhez, a mennyi előbb, mindent összevéve, sem látott bennök napvilágot. Beüthy Zsolt, Király Pál, Mikszáth Kálmán, Ponori Thewrewk Emil, Széll Farkas, Thallóczy Lajos és Tóth Béla magánúton is számos új adattal örvendeztettek meg; a XVII. századi nyelvújításra vonatkozólag pedig Simai Ödön egy egész gyűjteményt bocsátott rendelkezésemre, mely ekkoráig még nem volt közrebocsátva. Magam is sok felől s különösen Széchenyi István munkáiból és Kossuth Pesti Hirlapjából jegyezgettem ki új adatokat.

A különféle folyóiratokban szétszórva megjelent adatok használata is már tetemes nehézséggel járt; a fiókomban levőknek pedig csak a „Magyar Nyelv” szerkesztősége veherte hasznukat. Sokan intéztek hozzám felszólításokat, hogy ideje volna a Nyelvújítási Szótárnak vagy második kiadását közrebocsátani, vagy legalább az első egy pótkötettel kiegészíteni.

Új kiadás a régit elavulttá teszi s mind azokat, kik a régit annak idején megszerezték, mintegy kényszeríti, hogy ezt sutba dobva, az újat is megszerezzék. Ez okból pótkötet, vagyis inkább egy második rész kiadására határoztam el magamat. Így az 1902-ben megjelent Nyelvújítási Szótár az egész munkának első része, ez pedig, mely most az olvasó előtt fekszik, második része lett. S hogy a két rész együvé tartozása külsőképen is szembe tűnjék, az egésznek közös, folytatólagos lapszámozást adtunk: amaz a 404-ik lapon végződik, ez pedig a 405-iken kezdődik. A Szómutató is (lásd itt a 612. lapon) mind a két részre vonatkozik. Ha t. i. a Szómutatóban az illető szó mellett álló lapszám 405-nél kisebb, akkor e szó tárgyalása az első részben, ha pedig 404-nél nagyobb, akkor a második részben keresendő. Így pl. *ábrándkép* mellett 1 és 425 számok állanak. Ez tehát azt jelenti, hogy az „ábrándkép” mind az első rész 1. lapján, mind a második rész 425. lapján tárgyalva van.

E második részt is azzal a kéréssel nyújtom át olvasóimnak, mint az első:

„Sok szóról, a mit újnak mondok, be fogjátok bizonyítani, hogy már jóval előbb is megvolt; sokról, a mit csinált szónak tartok, ki fogjátok mutatni, hogy megvolt a nép nyelvében is. Ne bízzatok bennem, a kijelölt nyomokon menjetek, a hol lehet, előbbre és czáfoljátok meg mentül több állításomat.”

Végül őszinte köszönetet mondok SIMAI ÖDÖNNEK, ki mind a sajtó alá rendezésben, mind a Szómutató elkészítésében az ő ismert buzgalomával és szakavatottságával nagy segítségemre volt.

Budapest, 1908. szeptember.

Szily Kálmán.

A JELÖLÉSEK MAGYARÁZATA.

(Polytatás.*)

Ábel vagy *Ábel hal.* — Kónyi János: Ábel halála 1774.

Adat. — Jablanczy: Adatok átalakulási mozgalmaink első történetéhez. I. köt. 1842.

A hav. Juhászné. — Kónyi János: A havasoki Juhászné. 1774.

Akad. — Gr. Széchenyi István: A' magyar Academia körül. 1842.

Akad. Ért. — Akadémiai Értesítő.

Akad. Évk. — Akadémiai Évkönyvek.

A' magyar nyelvnek . . . — Gáti István: A magyar nyelvnek a m. hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafini elmékedések. 1790.

Anekd. — Andrád Sámuel: Anekdoták I. 1789.

Angl. és Magy. igazg. — Aranka György: Anglus és Magyar igazgatás. 1790.

Arany per. — Dugonics András: Arany pereczek 1790.

Arch. Ért. — Archaeologiai Értesítő.

Aristoph. — Arany János: Aristophanes vígjátékai. Három kötet. 1880.

Arithm. — Bolyai Farkas: Arithmetica eleje B. B. F. által. 1830.

Athen. — Athenaeum, szerk. Bajza, Schedel, Vörösmarty.

Ausztr. Par. — Szilágyi Sámuel: Az ausztriai paraszt ifjúságot . . . oktató kézikönyvecske. Wiegand János után 1774.

Bajjal ment. — Kisfaludy Károly: Bajjal ment, vígan jött. 1826.

Balaton. — Gr. Széchenyi István: Balatoni gúzhajózás. 1848.

Balittél. — B. Wesselényi Miklós: Balitéletekről. 1833.

* Lásd az első rész VIII. lapján.

Baráts. nagylelk. — Kisfaludy Károly: Barátság és nagylelkűség. 1820.

Baráts. okt. — Szerentsi Nagy István: Barátságos oktatás. 1783.

Baráts. szer. — Kisfaludy Károly: Barátság és szerelem. 1723.

Bold. Szomb. — Esterás Pál: Az boldogságos Szűz Mária Szombattyá. 1891.

Bölcs. — Purgstaller József: A bölcsészet elemei. 1843.

Bp. Hirl. — Budapesti Hírlap, szerk. Rákosi Jenő.

Buzavir. — Fáy András: Buzavirágok. 1839.

Buzd. vers. — Kreskay Imre: Buzdító versek. 1809.

Cant. vagy Cention. — Kájoni János: Centionale Catholicum 1676; III. kiad. 1719.

Charicl. — Gyöngyösy István: Chariclea. 1700.

Continuat. a magy. Krón. — Kovács János: Continuatiója a magyar Chronikának 1742–1750.

Demokr. — Kónyi János: Demokritus 1786

Dug. Följ. — Dugonics András Följegyzései. Kiadta ifj. Szilnyei József. Olesó könyvtár. 162. sz.

Egyház. Érték. — Egyházi értekezések. Szerk. Horváth János. 1824.

Elbesz. — Kisfaludy Károly: Elbeszélés 1827.

Élet Lit. — Muzárium. Élet és Literatura.

Elmfuttat. — Kónyi János: Elmfuttatás 1792.

Első hajós. — Kónyi János: Az első hajós. 1774.

Elv. alkotm. — Arany János: Elveszett alkotmány. 1845.

Emb. okoss. — Horvát József: Emberi okosság. 1763.

Enc. vagy Encycl. — Apáczai Csere János: Encyclopaedia. 1653.

Ének Zr. I. és Th. hdzass. — Gyöngyösi István: Ének Zrínyi Ilona és Thököly házaságáról 1683. (Kézirat Nema. Múz. könyvt.)

Epigr. — Kisfaludy Károly: Epigrammák 1823.

Erd. Hiradó. — Erdélyi Hiradó, szerk. Méhes Sámuel. 1832.

Erk. lev. — Báróczy Sándor: Erköltsi levelek. 1774.

Erd. Mus. — Döbrentei Gábor: Erdélyi Musaeum.

Ért. — Lovász Imre: Értekezés a magy. nyelvújításról. 1835.

Erkölesi m. — Kónyi János: Gellert Erköltsi meséi. 1776.

Erk. nev. — Sándor József: Az erköltsi nevelésről. Zolikoffer után. 1796.

Eszterh. vig. — Bessenyei György: Az eszterházi vigasságok. 1772.

Fejér köpöny. — Kisfaludy Károly: Fejér köpönyeg. 1825.

Fekete mért. — Benkő József: Fekete epés mértéklet. 1791.

Fels. M. Minerva. — Felső Magyarországi Minerva.

Filos. — Sartori Bernát: Magyar nyelven filozófia. 1772.

Francz. — Thomas János: Francia Nyolvmester. 1763.

Följ. — Dugonics András Följegyzései. Kiadta ifj. Szinnyei József. Olcsó Könyvt. 162. sz.

Föv. Lap. — Pövárosi Lapok, szerk. Vadnai Károly.

Füv. — Diószegi-Fazekas: Fűvészkönyv. 1807.

Geogr. — Gr. Lázár János: Gyermekek Geographiája. 1750.

Gondolatok. — Gr. Gvadányi József: A mostan folyó török háborúra czélozó gondolatok. 1789.

Gör. ny. első kezd. vagy *Gör. gr.* — Márton István: A görög nyelv első kezdete. 1794.

Gramm. — Geleji Katona István: Magyar Grammatikátska. 1645.

Gyapj. vit. — Dugonics András: Gyapjas vitések. 1794.

Gyógysz. Ért. — Schuster: Gyógyszores Értekezések. 1829.

Hadi exerc. — Kovács János: Hadi exercitium. 1746.

Hadi okt. — Geidler József: Hadi oktatás. 1775.

Hadi tört. — Hadi történetek. 1790.

Hadi vez. — Dugonics András: Hadi Vezérek. 1817.

Hajós. — Kónyi János: Az első hajós. 1775.

Hal. besz. — Szathmáry Pap Mihály: Halotti beszéd . . . 1770.

Halló. — Gelei József: Hallónak boldogestvéje. 1788.

Haml. — Kazinczy Ferencz: Külföldi Játékszín. Hamlet. 1790.

Három egysz. — Kisfaludy Károly: Három egyszerre. 1829.

Hármas Jaj. — Medgyesi Pál: Erdej S' Egesz Mag'ar Nep eg'inas után, tsak hamar érkezett Hármas Jajja 'S Siralma. 1653.

Haszn. Mul. — Hasznos Multságok. 1829. évf.

Hazai Rejtelm. — Kuthy Lajos: Hazai Rejtelmek. 1847.

Haz. Külf. — Kultsár István: Hazai és Külföldi tudósítások.

Helic. — Kazinczy Ferencz: Heliconi virágok. 1791.

Helic. Kal. — Rajnis József: A Magyar Heliconra vezérő Kauluz. 1781.

Hervey sirh. — Pétzeli József: Hervey sirhalmái. 1790.

Híd. — Gr. Andrassy József és gr. Széchenyi Istvánnak a budapesti Híd-Egyesülethez irányzott jelentése. 1833.

Hít. — Gr. Széchenyi István: Hítel. 1830.

Hivatatra vez. beszéd. — Kazinczy Ferencz: Hivatalra vezető beszéd. 1789.

Horáts. és Kur. — Horátságok és Kuriátságok. 1791.

- Hunn.* — Gr. Széchenyi István: Hunnia. Közli Török János, 1858.
Hűs. pr. — Kisfaludy Károly: Hűség próbája. 1828.
Ig. Ist. — Pósa-házi János: Igazság Istápa. 1669.
Ifj. Rob. — Gelei József: Ifjabbik Robinson. 1787.
Jel. — Dugonics András: Jeles Történetek. 1794, I. II.
Jelent. az Iparműkiáll. — Kossuth Lajos: Jelentés az Iparműkiállításról. 1843.
Jol. — Dugonics András: Jolánka. 1803.
Kárp. Kincst. — Kölcsey Ferencz: Kárpáti Kincstár. 1838.
Kárp. Egyes. Évk. — Kárpát-Egyesület Évkönyve. 1875.
Kel. B. — Kelemen Béla: Magyar és Német Kézi Szótár
Kel. N. — Gr. Széchenyi István: Kelet népe. 1841.
Kel. nyug. — Fáy András: Kelet Népe, nyugaton. 1842.
XIV. Kelemen lev. — Kónyi János: XIV. Kelemen levelei. 1783.
Kem. Ján. — Gyöngyösi István: Kemény János. 1693.
Kem. Sim. — Kisfaludy Károly: Kemény Simon. 1820.
Ker. Bölcs. — Bertalanffy Pál: Keresztyén Böltsétség. 1758.
Kir. Besz. — Királyi Beszélgetések. 1749.
Kisf. Társ. Évk. — A Kisfaludy-Társaság Évkönyvei.
Költ. Holmi. — Br. Orczy Lőrincz: Költeményes Holmi. 1787.
Külf. Ját. — Bajza József: Külföldi Játékszin.
Külf. utazó lev. — Sándor István: Egy külföldön utazó levelei. 1793.
Lat. rud. — Márton István: Latin rudimenta. 1795.
Leányó. — Kisfaludy Károly: Leányörzö. 1827.
Legröv. ny. éjtsz. — Horváth Ádám: A legrövidebb nyári éjtszaka. 1791.
Legsz. Leány. — Vajda Péter: A legszebb leány. Tréfás elbeszélések. 1834.
Less. meséi. — Kazinczy-Aszalay: Lessing meséi. 1793.
Lev. — Sándor István: Egy külföldön utazó levelei. 1793.
Logikabeli cikk — Benyák Bernát: Logikabeli cikkelyek. 1777.
Lov. — Gr. Széchenyi István: Lovakról. 1828.
Lóvers. — Gr. Széchenyi István: Néhány szó a Lóverseny körül. 1838.
Lib. Mem. — Béli-Cellarius: Liber Memorialis. 1719, 1777.
Magy. Alagy. — Révai Miklós: Magyar Alagyáknak első könyvek. 1778.
Magy. Almanach. — D. Deesy Sámuel: Magyar Almanach. 1796.
Magy. Hel. — Rajniss József: A magyar Heliconra vezérő Kalauz. 1781.

- Magy. Könyvh.* — Molnár János: Magyar Könyvház. 1783.
- Magy. litt. esmérete.* — Pápay Sámuel: A magyar litteratura esmérete. 1808.
- Magy. Mars.* — Listi László: Magyar Mars. 1653.
- Magy. Secr.* — Mészáros Ignác: Magyar Secretarius. 1793.
- Magy. urad.* — Dugonics András: Magyaroknak uradalmak. 1801.
- Marg. Leg.* — Margit-legenda.
- Márt. (1718).* — Márton József: Lexicon trilingue 1818. Az idézetek egyrésze a Glossariumból való!
- Máty. deák.* — Kisfaludy Károly: Mátyás deák. 1826.
- Mért.* — Hollán Ernő: Mértan alapvonalai. 1854.
- M. Korn. Lap.* — Magyar koronaországot illető országos törvény- és kormánylap. 1850—59.
- M. Mars.* — Listi László: Magyar Mars. 1653.
- M. Ny.* — Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat. 1905, 1906, 1907.
- Mi Urunk.* — Vajda Sámuel: A mi Urunk Jesus Kristusnak élete. Három kötet. 1772—74.
- M. Könyvesház.* — Molnár János: Magyar Könyvesház. 1783.
- M. polg. örök.* — Nánásy Benjamin: A magyar polgárnak törvény szerint való rendes örököse. 1799.
- M. Tud. Társ. Jegyz.* — A Magyar Tudós Társaság jegyzőkönyvei.
- M. szent korona.* — D. Deesy Sámuel: A magyar szent korona. 1792.
- Mul. ó.* — Kónyi János: Unalmas időkre szabható mulató óra. 1774.
- Munk.* Kisfaludy Sándor: Minden Munkái. (Angyal D.-féle kiadás.)
- Munkács köv. szerz. versek.* — Gr. Koháry István: Munkács kövárában szerzett versek. 1720.
- Mur. vén.* — Gyöngyösy István: Murányi Vénus.
- Nem. Emb.* — Faludi Ferencz: Nemes Ember. 1748.
- Német Gramm.* — Márton József: Német grammatika. 1802.
- Nemz. Jóság.* — Vedres István: Egy nemzeti jóság. 1807.
- Ném. rud.* — Márton István: Német rudimenta. 1801.
- Ny. Eml.* — Nyelvemléktár. Régi magyar Codexek és nyomtatványok. 1874—90.
- Oecon. vit.* — Sófalvi József: Oeconomia vitae humanae. 1777.
- Okl. Sz.* — Szamota-Zolnai: Oklevél szótár. 1905.
- Olc. könyvt.* — Olcsó könyvtár, szerkeszti Gyulai Pál.
- Orfeus és Eur.* — Kónyi János: Orfeusz és Euridice. 1774.

- Orsz. nap.* — Kölcsey Ferenc: Országgyűlési napló. 1832—1833.
- Ortogr.* — Révai Miklós: A magyar nyelv tanításának két részei. 1779.
- Orv. Gyógyász. Vegyt.* — Mannó Alajos: Orvos Gyógyszerészeti Vegytan. 1842.
- Orv. tan.* — Domby Sámuel: Orvosi tanítás. 1794.
- Osm.* — D. Decsy Sámuel: Osmanographia 1788; I., II., 1789. III.
- Ossián.* — Fábian Gábor: Ossián énekei. 1833.
- Ovid.* — Peretsenyi Nagy László: Ovidius enyelgése. 1820.
- Önism.* — Gr. Széchenyi István: Önismeret. 1859.
- Pálma Cipr.* — Kisfaludy Károly: Pálma és Ciprus. 1823.
- Paraszt emb.* — Kónyi János: A paraszt ember Magyarországon. 1786.
- Párttűt.* — Kisfaludy Károly: Párttűk. 1819.
- Példab.* — Dugonics András: Példabeszédek. 1820.
- Peleskei Not.* — Gr. Gvadányi József: A peleskei Nótarius. 1788.
- Pest. Hírl.* — Pesti Hírlap. 1841., 1842. stb.
- Pest. lev.* — Vujda Péter: Pesti levelek. 1837.
- Petrik. Bibl.* — Petrik: Magyarország Bibliographiája. 1890—91.
- Phaedr.* — Phaedri Fabulae editae a Stephano Márton. 1793.
- Phil. Közl.* — Egyetemes Philologiai Közlöny. Kiadja a Budapesti Philologiai Társaság.
- Philoth.* — Kollarics Joakim: Philothea, azaz ájtatos életre vezérlő út. 1764.
- Phys.* — Segesvári István: Physico-theologia. 1793.
- Pol. cz.* — Gr. Széchenyi István: Hirlapi cikkei. Két kötet. 1893—94.
- Polg. Szóz.* — Kuthy Lajos: Polgári szózat kelet népéhez. 1841.
- Prodr.* — Kalmár György: Prodomus. 1770.
- Progr. Tör.* — Gr. Széchenyi István: Politikai programmtörvédek. 1847.
- Propyl.* — Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához. 1839.
- Próz.* — Arany János: Prózai dolgozatai. 1879.
- Robins.* — Geici József: Ifjabbik Robinson. 1787.
- Radnai tört.* — Dugonics András: Radnai történetek. 1810.
- Régi M. Nyelvünk.* — Ballagi Aladár: Régi Magyar Nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. 1904.
- Replica.* — Bajza József: Replica, vagy mellyik a valódi Auróra. 1834. (4 l.).

- Róm. tört.* — Dugonics András: Római történetek. 1800.
- Röv. Igazg.* — Kástoni János: Rövid Igazgatás. 1647.
- Serk. óra.* — Prágai András: Fejedelmek serkentő órája. 1628.
- Socr. rediv.* — Benkő József: Olesó érczeket arannyá változtató erdélyi magyar alchimista, vagy Fogarasi Pap József élete. 1785.
- Stad.* — Gr. Széchenyi István: Stadium. 1833.
- Stat. férf.* — Csengery Antal: Magyar Szónokok és Státus férfiak. 1851.
- Szabad elmélk.* — Spielenberg Pál: Szabad elmélkedések az ... adózás systemájának tökéletlenségéről. 1790.
- Szécsi Már.* — Kisfaludy Károly: Szécsi Mária. 1820.
- Szed.* — Kunics Ferencz: Szedeceiás 1753.
- Szegedi Múzs.* — Vedres István: A szegedi Múzsák százados ünnepe. 1820.
- Szeml.* — Kovacsóczy Mihály: Szemlélt. 1836.
- Szent Aty. Öröme.* — Medgyesi Pál: Szent Atyák Öröme. 1640.
- Szépirod. Szemle.* — Magyar Szépirodalmi Szemle. Kiadja a Kisfaludy-Társaság 1847.
- Szerecs.* — Dugonics András: Szerécsenek. 1798. I., II.
- Szer. fund.* — Mátyási József: Semminél több valami I. kötet. 1789.
- Szil. szab.* — Kisfaludy Károly: Szilágyi szabadsága. 1823.
- Szitty.* — Dugonics András: Szittyai történetek. I. 1806, II. 1808.
- Szecs.* — Dugonics András: Szerécsenek. 1798. I., II.
- Tagl.* — Gr. Desselwilly József: A Hitel taglatatja. 1830.
- Term. hist.* — Fábian József: Természeti história. 1799.
- Term. rajz.* — Hanák János: Terményrajz. 1845.
- Term. Szkh.* — Bugát Pál: Természettudományi Szóhalmoz. 1843.
- Term. tan.* — Jedlik Ányos: Súlyos textek természettana. 1850.
- Theolog. Mór.* — Márton István: Theologusai Morál. 1796.
- Thököly házass.* — Gyöngyösi István: Ének Zrínyi Hona és Thököly házasságáról. 1683.
- Titk.* — Geleji Katona István: Titkok titka. 1645.
- Tiszt. Magyars.* — Verseghy Ferencz: Tiszta Magyarság. 1805.
- Told. Észv. a Conv. lex. pörhöz.* — Bajza József: Toldalék észrevételek a Conversations lexikoni pörhöz. 1830.
- Tör. Lex.* — Mikes Kelemen: Törökországi Levellei.
- Törv. Tud.* — Kossuth Lajos: Törvényhatósági Tudósítások. 1836.
- Trój.* — Dugonics András: Trója veszedelme. 1774.
- Tromb.* — Csúzy Zsigmond: Evangéliomi Trombita. 1724.
- Udvari emb.* — Faludi Ferencz: Udvari ember. 1771.

- Uliss.* — Dugonics András Ulisszes története. 1780.
Unalm. id. — Kónyi János: Unalmas időkre szabható mulató óra. 1774.
Ungar. Gramm. — Farkas János: Ungarische Grammatik. 1771.
Üdöl. — Gr. Széchenyi István: Üdvölködé. 1843.
Vad. Msz. — Bérczy Károly: Vadász Műszótár. 1860.
Vad. tud. — Pák Dienes: Vadászat-tudomány. Két köt. 1829.
Válts. — Goleji Katona István: Váltság titka I. 1645., II. 1647., III. 1649.
Várta m. — Kónyi János: Várta mulatság. 1774.
Védelm. magy. nyelv. — Báróti Sándor: Védelmesett magyar nyelv. 1790.
Vil. — Gr. Széchenyi István Világ. 1831.
Zakkariás lev. — Szatsvay Sándor: Zakkariásnak Rómából kelt levelei. 1786.
Zalán. — Vörösmarthy Mihály: Zalán futása. 1625.
Zách nemz. — Kisfaludy Károly: Zách nemzetség. 1721.
Zeng. sípszó. — Csúzy Zsigmond: Zengedező sípszó. 1723.

A, Á.

Ábránd. *Ábrándkép*, Vajda Péter 1837 (Pest. Lev. 2:169). — *Kiábrándulni*, Széchenyi 1842 (Akad. 28, 29): „korántsem ábrándult ki még”; „kiábrándult felfogás”. Széchenyi különben is gyakran függeszti az *ul* igeképzőt főnévhez: *elhomokul* (Pol. cz. 1:114) *elzigegetül* (Vil. 120), *fenekül* (Vil. 210), *kihagyomázul* (Pol. cz. 1:357), *kivilágul* (Pol. cz. 194). — Fog. (1845): wird enttäuscht. „Kiábrándít csak 1848-ban jut azótárba, Fog. „enttäuschen” alatt.

Adalék. Mai jelentésében Kossuth 1841 (Pest. Hírl. 443): „Adalék büntető jogi eszmékhez”.

Ádáz. A népnyelvből Vö. MNy. 2:231. Már SzD. előtt Rajnienál (1781. Magy. Hel. 21): „a dühöt Maurus katonának *ádáz* homloka.”

Adoma, Kölessey 1838-ban (Kárp. Kincst. XII) még *anek-dótnak* nevezi.

Adomány, donatio értelmében, Nánásy 1799 (M. polg. örök. 34, 36 stb.); *adományos* donationalis és donatarius. — Pestm. Tiszti szótárában (1806) donatio regia: *királyi adomány*. — Széchenyinél (Pol. cz. 1:302) *advány* is.

Adózat. Márt. (1823): contingent; u. i. *adótár*: steuer-casse.

Agancs. Pák Dienesnél 1829 (Vad. tud. 2:185) a „geweih” *koszorúsat*; Vajda Péternél (Állatt. 275) *tőmazarc*. Újabban *ágasszarv* val (Nyr. 32:32) akarják helyettesíteni, nyilván hiába!

Aggály. Kovacsóczy Mihály 1828 (Varázs rózsza 11. l.): „ha bösz, remény, vágy, *aggály* . . . változó lánggal fogják körül.” — *Aggályos*, bekümmert Királyf. 1846; bedenklích Ball. (1854); *aggálytalan*, unbedenklich (U. o.).

Agylob. (Vö. *agy*, NyUSz.). Széchenyinél 1833 (Stad. 224): „Valami *agylobi* t. i. velőgyuladási költemény.” — Szerentsi Nagy István, mint Bugát fullajtárja, már 1783-ban (Baráts. okt. 26, 37) *agytalan* *fejüröl* beszél. (Király Pál leveléből.)

Agyon. Már 1691-ben Estorás Pálnál (Bold. . . Szomb. 78): „mintha valaki agyon lőtte volna, szörnyű halált halt.” Ez adat a NySz.-ból kimaradt. Kalmárnál 1770 (Prodr.) *agyonrúg*, ver. — Kazinczynál 1790 (Himlet 84, 92) *agyonaszár*, *agyondőf.* — Márt. (1800 és 1803): *agyon* bök, hajit, lovagol, nyom, tapod stb.

Ajakhang. Márton Istvánnál 1794-ben (Gör. gr. 71) még *ajakbetű*, így Mártonnál még 1823-ban is. A Görög grammatikában u. o. található: *torakbetű*, *fogbetű* és *inybetű*.

Ajánlkozni. Külcsey 1833 (Orsz. nap. jan. 17): „a napkönyvre 119 részvényes *ajánlkozván*, . . .” — Széchenyinél 1835 (Hunn 33): „külseje legkevésbé *ajánlkozó*.” — *Ajánlkozat.* selbtempfehlung, selbstantrag, Kunoss 1834 (Szf.)

Áj尔多zni. Bugát 1833 (Orv.) *áj尔多zás:* animi deliquescentia.* Kunossnál 1834 (Szf.) *áj尔多zni* (frequ.) ohnmächtig werden.

Akadéktalan. Kossuth 1843 (Pest. Hírl. 515): „*azt csak az akadéktalan műipar s virágzó földművelés kölcsönhatása teremtheti*.” — Nem jutott szótárba.

Akadvány. Geleji Katona István 1645 (Gramm. X.): „*akadvány*, *ragadvány*, *maradvány*, *járvány*.” A NySz-ból kimaradt.

Akaratlanság. Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 504): „Az mi Természetünknek veszetsege, melyet meg-tapasztalhatni . . . a Hiveknek titkos akaratlanságokból . . . elegendő meg mutattya.” A NySz. ből kimaradt.

Al-: *Altiszt* 1759 (Nyr. 30:524); *aligazgató* 1791 (Nyr. 30:289); *allap* Dugonics 1791 (Etelk. 1:52); *alkapitány* Dug. 1794 (Jel. 1:285); *alelölölő*, *allaszolgabírák*, *alladoszedő*, *alljegyző* (Magy. Almanach, 1796:140 és 209); *alvesér* Dug. 1798 (Szecs. 1:415).

Al-: *Áltviság*, Dayka G. 1791 (Olesó könyvt. 59:18); (u. o. 72): *álkegyesség*.

Alacsonyabbság. Széchenyi 1831. (Vil. 38). A mellőknemek középfokához gyakran függeszti a -ság -ség képzőt, pl. *drágábbság* (Hitel 165), *kellemtlenebbség* (Vil. 224). Legújabbban a Bp. Hírl. (1907. jun. 28: közgazd. rov.) is a pénz *drágábbságáról* írt.

Alag. Zichy Antal *azt állítja* (Széchenyi, Pol. czikk. 2:683), hogy e szót Széchenyi a Hitelben *lényeg* értelmében használta. Én nem bírtam a Hitelben ráakadni.

Alagút. 1839-ben (Századunk, 613) *italag* is. Kossuthnál (Pest. Hirl. 1: 85) *tölcserút*, nyilván azért, mert „tunnel” angolul tölcserút is tesz.

Aláírni. Medgyesi Pál 1650 (Dialogus Politico-ecclesiasticus 210): „senki ne írjon, senki ha irattatott-is, ne engedjen néki vagy alá ne írjon”. — Kovács János 1746 (Hadi exerc. 61): „votumjait aláírják”. — *Aláírás* András S. 1789 (Anekdót. 1: 160). — Márt. (1803) unterschreibung: *aláírás*, de unterschift: *alólírás*.

Alak. 1793-ban Verseghynél (Mi a Poézis) „látszat, külszin” értelemben: „valamely állapotnak *alakját* (species, schein) valóságos igaznak tartja” (15 l.); majd pedig „lárvas személy”: „a mit a deák Comicusok personának, avagy lárvas személynek neveztek, azt én *alaknak* mondhatom” (60 l.). — Márt.-nál (1823) *savany-alak* am. sauerstoff.

Alakiség. Jelenkor 1836: 279. — *Megalakítani.* Ráth Gy. 1853 (Hiv. Msz.): constitueren.

Alakulni. Noha ez ige már 1834-ben megvolt NyUSz; azért még 1844-ben is a Védegyület *alkotó* közgyűléséről van szó, a mai *alakuló* helyett (Magy. szózatok 1847).

Alany. Kossuth így nyilatkozik róla (Pest. Hirl. 1: 24 l.): „Szolgailag készült szó az *alany* subiectum, melynek pusztá szenvedőlogességére mutató betűi a „subiectivitas” eszméjével merőben ellenkeznek (mi inkább *öneg, önlegen, önegíteni* mondanók). — A kertészek *alanya* CzF.-nál (1862).

Alap. *Alapeszme* Kossuth (Pest. Hirl. 1: 353): *alapkő* Márt. 1823, grundstein; *alaptörvény* 1829 (Haszn. Mul. 32); *alaptétel* Jelenk. 1: 206; *alaptőke* Kossuth (Pest. Hirl. 1: 81): „az alaptőkének beszorzásához segédkezeket nyújtani”; Széchenyinél (1833-ban, Hid. 82. l.) *sarktőke*.

Alapítvány. Széchenyi 1830 (Hit. 200 l.): „S mennyi fundatio — alapítvány- s mennyi áldozat”. — *Alapítványtőke* (Jelenk. 1: 138).

Alapos. Dugonics (Följ. 39. l.) szerint már Berczafalvi maga képezte tovább saját *alap* szavából: „hozzá is fogtam s legelől is egy *alapos* magyar grammatika-készítéshez”. — Leghivobb követője Gelei József még a Szigvárt esztendejében (1787) használja már mai alakjában (Ifj. Rob. 303): „*leg alaposabb* (fundamentumosabb) reménysegeink is füstbe mennek”.

Alaptalan. Zalai Tiszti Sztr. 1807 „Fundamentum” alatt „Infundatus: *alaptalan*.”

Alapulni Kisfaludy Károlynál 1827 (El. besz.) és Széchenyinél 1828-ban (Lov. 39 és 88) *alapodik*, de már 1830-ban (Hitel 98): „az ország java az egész virágzásán *alapul*”; (Vil. 192) „olly szent helyen látszik *alapulni*, mint a frigszekrény valaha”.

Alárendelni. Márt. (1803): *unterordnen*.

Alattomos. A nép nyelvéből véve. Előbb *alattomban* és *alattomban való*. Még SzD.-nál is (1792) *alattomos*; Márt. (1807) *alattomos*. Vö. Nyr. 19: 173; 21: 571; 31: 407.

Áldásos. Szótárilag először Sim. B. (1899). E helyett Kossuthnál 1841 (Pest. Hírl. I) *áldásdús*, Széchenyinél 1833 (Stad. 214) *áldás-szerű*.

Aléldozni Bugát 1833 (Orv.): „aléldozás: lipopyria, vagyis láz fázással”. A MTsz.-ban *alélközni*.

Alhang Márt. (1803) *grundstimme*.

Alj. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*aljbor*, *aljpálinka*, valaminek alja”. Népies elvonás az *aljból*. — Márt. (1803) „*auswürfling*: *ally*”. — Nyulasnál 1800 (Erd. Orv. viz.): *basis chemica*. — Tzs. (1835) *grund*. — *Aljadék* Baróti Szabó Dávid 1784. (SzD. 73): „*alja*, *utolja*, *gaza*, *szemete* vminek”. Ugyanő nála *elaljasodni* sőt *elaljadni* is. (1792). — *Elaljasulni*, Széchenyi 1830 (Hit. 207): „nemesek az *elaljasultakban* . . . de még a szebb lelkűekben is”. — Szótárban először Fog. 1848.

Alkalatos. Széchenyi 1828 (Lov. 226): „egy szép alkalatos s tágas vendégfogadó.” Érdekes fölcserélése az *al* és *alom* képzőknek.

Alkalmatosítani Geleji Katona István 1645 (Titk. 476): „fel-öltöztetni . . . *alkalmatosítani* . . . Istent illető erő”; u. i. (618 l.): *alkalmasítani*: „nemes állatoknak belőle való létele alkalmasítója”. A NySz.-ból kimaradt. — *Alkalmasulni* Széchenyi 1834 (Pol. cz. I: 46): „mind hajóknak, mind hajósoknak alkalmasulni kell” Nem jutott szótárba, am. *alkalmazkodni*. — *Alkalmazkodni* Széchenyi 1831 (Vil. 49): „alkalmazkodván a többséghez”; (Vil. 297): „az ő ízléséhez alkalmazkodják”.

Alkotmány. Benyák 1780 körül (Ny. 30: 471): „*Constitutiones Regni*: az Ország törvény-alkotmányai”. — Székér Joakim 1791 (Magyarok eredete 2: 336): „A polgári *alkotmány* (*Statum civilem*) virágzó állapotba helyezteti”; ugyancsak *alkotmány* M. Hirmondó 1793 (I: 265): Kármánál 1794 (Uránia, Bevez.): „míg nemzeti sarkalatos Törvényeink

lesznek Talp-kövei alkotványunknak. Márt. (1803, constitution alatt és Sl.-nál, sőt néha még utóbb is: 1843-ban Széch. (Pol. cz. 1: 340–350) és Pest. Hirl. (534) *alkotmányos polgár*. Ellenben Márt. (1803) *alkotmány*: system és *alkotmányos*: systematisch — Széch. 1843 (Pol. cz. 1: 380, 511) *alkotmányyszerűség*, *alkotmányosodni*. Ez utóbbi nem jutott szótárba.

Alkudozni, Márt. (1803) tractiren. A nép nyelvéből. NySz.-ban és Kreszn.-nél nincs meg. — Hierolex. (1845) transigere: *peralkudozni* is.

Alítmány, Geleji Katona István 1645 (Tők. 1063): „a' romolhatatlan Istennek ditsőségét az ő költsagos agyának tetszemény-jének, *alítmányjának* a' vagy képzeményének hasonlatosságává változtatván.” Jelentése: vélemény. — A NySz. ból kimaradt.

Álladalom. *Álladatlomtudomány*: statistica Márt. (1818); Széchenyinél 1835 (Pol. cz. 1: 122) am. állapot: „financzi álladalmja javulni kezd”; (u. o. 194: „mostani álladalmáról kívánok néhány szót közleni”. *Államgazdász* Fáy András 1862: (Elszegényedések 25): „A legnagyobb államférfiak, államgazdászok minden erejüket kimerítették az e végre szolgáló eszközök feltalálásában”.

Állam. Mai jelentésében Kemény Zs. és Csengerynél 1851-ben (Státusfér. 345). — Széchenyi Hunniájába 1858 (66) Török János csempészte be, a kormány szó helyébe.

Állampolgár. A „civis patriae, Staatsbürger” Szlemenicsnél (Törv. Szt.) *haszampolgár*; Széchenyinél 1841 (Kel. N. 268), Fog. (1845) *honpolgár*; ugyanígy még a Bach-időben is (Ráth, Hiv. Msz. és Ball. 1857). — Ball. (1881) *állampolgár* és *honpolgár*; SimB. (1899) már csakis *állampolgár*. Ha így haladunk, a honfiból nemsokára *államfi* lesz még.

Állandósulni. Még egy szótárunkban sincs meg.

Álláspont. Márt. (1803, 1823): *állópont*; Széchenyinél 1828-ban (Lovakról 161) *állóhely*; 1830-ban (Hit. 204 és 223) *álláshely*; de (Hit. 161) és 1831 (Vil. 172) *álláspont*.

Állat. *Állatkert* Márt. (1818) vivarium alatt. — Vajda Péternél is 1837-ben „Pesti levelek” 2: 67. — *Állatország* Márton István 1801 (Ném. rudim. szótára). — *Állatsereglet* helyett Márt. (1803) vadaskert, vadasház; 1823-ban *állattartó hely*.

Állatilag, Széchenyi 1833 (Stad. 140): „állatilag vegetált”. — *Állatiatlan* 1845 (Hierolex.) inanimalis.

Állatiság. Márton István 1796 (Theolog. Moral 151): „Három-féle Eredeti tulajdonsága van az emberi természetnek, úgymint: az embernek, mint élő valóságnak *Állatisága**. — Szontágh Gusztáv 1829 (Élet Literat. 101): „Észet találunk... még az *állatiság*’ határán álló Vad-emberek’ csapatjainál*.

Állhatatoskodni. Széchenyi 1831 (Vil. 146): „kis dolgok körül heveskodni s *állhatatoskodni**. — Nem jutott szótárba.

Állítmány. *Állítomány* alakban Marikovszkinál 1772-ben (Nép-hez való tudósítás 134. l.): „Ez nagy tévelygés midőn egy két törtétepből, azonnal közönséges *állítományt* hoznak-ki*: u. i. 197. és 344. lap is. — Széchenyinél 1831-ben (Vil. 95): „hibás elvekre rakott *állítmány**: (Vil. 124): „azért dül a bomlik szerte annyi kezdet s *állítvány**. Itt pedig „*errichtung*“ s jelentése. Ugyanő nála *állítvány* is (Vil. 207).

Állítólag. Pestmegye Tiszti Szt. (1807) praetensive: *állítólag*, *celle*; Szirmay (Gloss.) affirmative; Márt. (1807): *muthmaesslich*, *anmasslich*, *vorgeblich*.

Állomány. Benyák 1777 (Logikabeli czikkelyek 53: „az sem tsupa lélek, sem tsupa test, hanem e’ kettő között valami közép értelmű *állomány**; ép így ugyanő nála 1780 körül is: „Substantia: *állomány** (Nyr. 30:474). — Fog. (1836) bestand, bestandwesen. — *Közállomány* az 1840. évi törvényekben am. „*status publicus*“. Sokszor él e szóval Széchenyi és Deák is. — Fog. a „*substanz*“-ra *állomány* helyett *állorányt* ajánlotta; *állorányos*: substantiel (1836).

Állvány. Baróti Szabó Dávid 1792: „Tsont-váz. *tsont-állvány**.

Alólírt. Még 1792-ben Mészáros Ign. „Magyar Secretariatusában“ csak *alól megírt* (153. és 371).

Álom-: *Álomítai*, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.). Kazinczynál 1790-ben (Hamlet 47): „mitsoda az egész világ egy nagyra-vágyó előtt? egy *álom-árnyék**. *Álomméz* Csokonai 1803 (Dorottya, Olesó K. 64): „Álommézzel kezdí Izraelt locsolni*; Aranynál is: „Álommézet csókolt ajakára“ (Toldi 4. é.).

Általános. Márt. (1803): „*allgemein*: mindenes, mindenesen*; ellenben „*apodiktisch*: *általános*, *általánosan**.

Alvajárás. Márt. (1803): *aleakoborló*; Kunoss (1834, Szf.): *álombolygás*.

Alzat, Imre János 1831 (Phil. Msz.) substratum. — Széchenyi 1835 (Hunn. 243): „kellemek vadászata volt jobbadán foglalatosságink fő *alzata*“. Szótárban SimB. (1902).

Andalogni *Elandalit* 1792 (A M. Történ. rövid rajzolatja 183) és Dugonics 1798 (Szerers. 1:226): „ezelőtt annyira *el-andallítottad* öreg fejemet. Mindazáltal még mostanában is édesdedően emlékezöm megcsalattatásom felől“. Itt tehát elbolondít, megtéveszt jelentésben; de már Kazinczy 1788 (Gessn. id. 170) és Dugonicsnál is 1803-ban (Jol. 1:162) mai jelentésében is. — „*Andalgó* meleg van“: tikkasztó meleg. (P. Thewrewk Emil rákospalotai parasztasszonytól hallotta). — *Szándalgó* Széchenyi kedvelt kifejezése, különösen Kossuthra alkalmazva. (Kel. N. gyakran). — *Anda*, Pák Dienes 1829 (Vad. tud.) és Tzs. (1838), még dőlt betűkkel.

Anyag, Széchenyi gyakran ír e helyett *agyagot*, pl. Hitel 140 és Vil. 33, 122, 124.

Anyá: *Anyakönyv*, Márt. (1803) csak *születéskönyv*, matrikula: Kisfaludy Sándornál 1806 (Munk. 8:681) *keresztéskönyv*. — *Anyaföld*, Kisfaludy Sándornál 1801-ben (Mind. Munk. 1:27). — *Anyasország*, Kölcsey 1833 (Országgyűl. napló márcz. 31): „nincs az Erdélyt tapodó önköny ellen az anyasországhoz kapcsoltatáson kívül más oltalom“.

Áradat, Baróti Szabó Dávid (1792).

Aranka (vö. NyUSz. 172). Mint nőnév előfordul már a 14. században: „Domina Aranka“ 1311 (AnjouOkm. I. 172).

Arány. *Arányosság*: proportio (Wagn. Phras.). — *Arányos*, Gáti Istv. 1790 (M. nyelv... szükséges volta... 20): „szép a Test, ha annak minden Tagjai arányosak (proportionales)“. — *Érányos*, Márt. (1803) competent; *erányítlan* (U. o.) disproportionirt — *Arányatlan*, SI. (1808); *aránytalan*, unverhältnissmässig; *aránytalanság*, missverhältniss, Márt. (1823). — Széchenyinnél 1831 (Vil. 15 és 144) *iránplag* és *iránytalan*.

Aránylat, Széchenyi 1830 (Hit. 87): „a munka és erő közt forgó helyes aránylatot feltalálni“. Am. *viszony*.

Aránysúly, Széchenyi 1828 (Lov. 52, 101, 106) és 1831 (Vil. 11): „remélhetem, aránysúlyba hozandja ingatag, eldarabolt munkámat“. Am. *egyensúly*. Ugyanez 1835 (Hunn. 24) *iránysúly* is.

Arányzat, Benyák 1780 körül (Nyr. 30:475): „Proportio, illendőség, szer“. — Verseghy (1792 (Magy. Mus. 2:166): „Szerentsé-

sebb elméje arra birt. . . hogy . . . részeinek *arányozattjára* vigyázzon". — Széchenyinél 1830 (Hit. 48): „ezen három tehetség egymáshoz illő *arányozata*": verhältniss; de 1831 (Vil. 160): „vagy pedig honi szavunk csak egy *arányozattal* is mást jelent" am. nuance.

Áranyozólag 1828 (Lov. 42, 47) proportionatim; ugyanez Kunoss 1835 (Szf.) *arányzatilag*.

Aratvány, Széchenyi 1831 (Vil. 333): „meglepven egyszerre a mi *aratványunkat*, a legjobb s leghasznosabbakat válogatná ki". Megvan SzD.-nál is (1784), de azóta egy szótárban sincs.

Arca, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 569): „arzra burulvan ezt mondgyad"; (619) is; (750): „*arczra le esem*"; Geleji Katona István is 1645 (Titk. 371): „Mert Josue előtté *arczra esvén* őtet imádtá"; még érdekesebb ugyancsak nála 1645-ben (Válts. 1: 840): „hizelkedő tsél tsapira . . . *arczval* fordulvan". — Kalmár György 1770 Prodr. 274: „semmi-némű mestersegnek nincs ányí dívatja, mint a' rut eleven képfestésnek, pokol *arcznak*". — Baróti Szabó Dávid 1780 (Par. Maj. 2: 175): „ha földön *arzra* legott nem esik". Mind e két helyen versben. — *Arctzonás*, Dugonics 1804 (Jol. 2: 738): „az *arcz-vonásokból* mög-nem-ösmerheted Gyulafit?" — *Arcttudomány*, Márt. (1818): physiognomie; *arczkép*, Márt. (1823): portrait; *arctzonal*, Wesselényi 1833 (Balitél: 5); *álarctos*, Bagát 1833 (Orv.).

Árfolyam, Márt. (1803) *pénzbecsfolyamat*; (1823) *pénzfolyamat*; 1839-ben (Themis 3: 22) *pénzfolyam*; 1848-ban (Fog.) *pénzkelet*, *pénzbecs*; 1858-ban (Pálffy Alb. Atyaiház 1: 218) *árkelet* is.

Árny. *Árnyékrajz*, *árnyéklép*, Márt. 1803 (Sztr); *árnyékolodal*, Kisfaludy Károly 1829 (Csák 1: 3): „az *árnyékolodalát* ma érzem". Kölcseynél még 1833-ban is (Országgy. napló jan. 13): „A szerzetes élet *árnyékos oldalai*". — *Árnyalak*, Helmeccy 1829 (Élet Literat. 216): „Karjaim' ez *árnyalakhoz* Ohajtást terjengetem".

Árnyékolni, Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák Öröme 167). Nála *bcárnyékol*: „nagyinak kellet . . . az olyanak (t. i. felhőnek) lenni, mint a' mely olly nagy sokaságnak bé-árnyékolására elégséges lehetet". — *Árnyéklát*, Mészáros Ign. 1771 (Kártigám 168): „betért a sűrű *árnyéklát* alá", tehát még *árnyék* jelentésben. — *Árnyékozat*, Kisfaludy Sándor 1825, Szinművészség (4: 543): „*Árnyékozataiban* különböző". Széchenyinél is *árnyékozás* (Lov. 107 és Hit. 34) am. nuance; ugyanez nála utóbb (Pol. cz. 1: 34) *árnyazat* is. — *Árnyékolni*, Adami (1768) schattiren.

Árpád. „A mikor engem — írja Horvát Árpád, Irod. Közl. 4:102 — Örményi József országbíró keresztvízre tartott, a keresztelő pap kérdésére szívszorongva rebegte Örményi az Arpadus nevet, és bosszósan dörmögte magában, ugyan mi jutott eszébe az én secretáriusomnak, hogy a fiát ilyen bolond névre keresztelteti. A pesti magyarság körében ellenben az Árpád név örvondetes meglepetést keltett. Vitkovics írja Döbrentének (1820, II. 26): Horvátnak tegnap előtt fiát szült az ő jó felesége. *Árpád*, István nevet kapott a keresztegben. Hát neked mikor születik Zoltánod?”

Araslán. 1839-ben Szigligetnél (Ered. színműv. 41): „*araslány* bajnokok voltak”; 1842-ben Jablanczynál (Adat. 42): „Abd el Kader a puszták *araslánya*”. De a francia „lion” mintájára már 1841-ben (Pest. Hirl. 293): „az ú. n. *araslánok*”.

Árú-kellet. Pest. Hirl. 1843 (39. l.): „a gyarmatok egész árú-kelletét (waarenbedarf) megvásárolja a státus számára”. — *Szükséglet*, Fog. (1845).

Árverés, Márt. (1803) *árfelverés*: steigerung; 1807-ben: „*árper* l. kótyavetye, versteigerung; *árperleni* l. kótyavetyélni, versteigern”. Ugyanígy 1811-ben, de 1816-ban már elhagyja. — *Ársoökkentés* (Pest. Hirl. 1:442) am. *árlejtés*.

Ásvány, Kármánnál 1794 (Uránia 2:191) *ásmány*: „A' Ruzma... olyan, mint valamely meg-égettett *Ásmány* (Minora)”. — *Ásványország*, Márton István 1801 (Német rud.) mineralreich; Márt. szótárában is (1803). — *Ásványtár* Márt. (1823): mineralien-cabinet. — *Ásványvíz*, Bugát 1833 (Orv.).

Aszalmány, Márt. (1803): „Huzel: aszalmány, aszalt gyümölcs”.

Aszkóros, Bugát 1833 (Orv.). Arany is használta az Elv. Alk.-ban.

Asztaltárs, Nagy János 1845 (Hierolex.) convictor. — Cal.-nál *asztalostárs*; Márt. (1803) *ebédeltárs*; Tzs. (1835) *evőtárs*; Ball. (1881) *éttárs* is. Egy szótárban sincs. (Vö. -társ, NyUSz.) — Az *asztaltársaság* is csak SimB. (1902) először.

Átgondolni, Széchenyi 1828 (Lov. 75): „mindeneket átgondolván”.

Áthasonítani. Előbb *áthasonlítani*, Bugát 1833 (Orv.) és Tzs. (1838). Kossuthnál 1841 (Pest. Hirl. 20) *hasonegyíteni*.

-atlan, -talan, Márt. (1803) volt tán az első, a ki a „gesetzlos”-t

törvénytelennek és a „gesetzwidrig“-et törvénytelennek fordítva, különbséget állapított meg. Ugyanígy nála érzékellen és érzéktelen. — Széchenyinél igen furcsán: *álhágtalan* (Hit. 119) *unüberwindlich*; „*dobogtalan szív*“ (Vil. 84).

Átlagos. *Általagos* alakban Dugonics 1801 (Magyar. urad. 11): diagonaliter. Érdekes, hogy Fenyéri és Bajza a *Conversat.* pör irataiban mindig: *egyáltalagot* írnak *egyáltalában* helyett.

Átmérő. Mai alakjában Márt. (1799): „*Diameter, átmérő*“. — Széchenyinél 1845-ben (Pol. cz. 2: 461) *átmérőleges* am. a mai „*átlagos*“.

Átszemlélni, Széchenyi 1831 (Vil. 291): „*azokat rövid idő alatt átszemlélhetné*“: *überblicken*. Nem jutott szótárba.

Átvalósulás. A Hierolex. (1845) ezt ajánlja a „*transsubstantiatio*“-ra. Nincs meg egy újabb szótárban sem; pedig mindenesetre jobb, mint az „*átlényegülés*“.

Átváltozni, Sándor István 1808 (Told.): *általváltozás, általváltozni*. Márt.-nál még (1803) csakis *eltváltozni*, de 1823-ban már nála is. Széch.-nél 1830 (Hit. 82): „*átváltozási időszak*“.

Átvitel. A Ny8x. egyetlen adata szerint *általvitel* am. *metaphora*. Márt. (1803) *überführung*, Kreszn.-nél *traductio*, Tsz. (1835) *überführung* és *übertrag*. — *Átviteles*, *tralatitius* Hierolex (1845); Ball., CzF. nem ismerik; SimB. visszaul *átvitte*.

Avatkozni, Geloji Katona István 1849 (Válts. 3: 442): „*megismertetvén magát, osztán hozzánk avatkozik, belénk-száll, ajándékait velünk közli*“ (t. i. a Szentlélek). — *Beleavatkozni* Dugonics 1798 (Szerocs. 1: 187) és Márt. (1803). — A *neutralitást avatkozatlanságnak* is nevezték. Kunoss (1834 Szf.)

Azonosítani. A Phil. Műsz.-ban 1831-ből *azonosítás, ugyanazonlás*; Bezerédj Istvánnál 1842-ben (Pest. Hir. 681) *ugyanazonítani*; Kossuthnál 1841-ben (Pest. Hir. 175. l.) *ugyanazítani*; Guzmicsnál (Phil. Műsz.) *egyíteni*, de ugyanitt már *azonosítani* is, Csapó följegyzése után.

B

Babérkoszorú, Kónyi János 1797, Dafnis 113: az áldozatok szarvaira babér- és fenyőkoszorúkat aggattak. — Dugonics Szereca. 2: Csokonai „Dugonics oszlopa” versében is 1798-ban.

Bábrajz, Széchenyi 1831 (Vil. 156): puppenbild. Nincs szótárban.

Baj, *betegség* értelemben, Benkő Sámuelnél 1791 (Fekete epés mértéklet 446): „Az arany-ér gyomor bajakat, és a' gyomor bajok arany eret szereznek”.

Bajnokló, Dugonics 1780 (Uliss. 42): „Megismerem képét azon Bajnoklónak, a' ki javamra vált,” a régi *vitézlő* analogiájára. *Bajnoklat* Bécsi C.-ben (266.).

Bajor. E népet Sándor István 1793-ban (Lev. 221) *bábornak* nevezi: „Passzávnak, melly immár *Bábor* kerületben fekszik, igen romántzos fekvése vagyon”.

Bájosítani, Széchenyi 1831 (Vil. 81): „versekkel is bájosítgatód üres pillanatidat”. — Nincs szótárban. — *Bájulni* (Stad. 256) sivatag paradicsommá *bájul*. — *Előbábujolni* (U. o. 35).

Bal. *Balértelem*, Pósaázi 1669 (Ig. ist. 1:478): „azért nem érdemel *balszót*,” „balértelemmel magyarázzák”; Lelki paradicsom 1700 (Vv,b): „*balaszerclem*, vagy más gonosz indolat”. Ezek a NySz.-ből kimaradtak. — *Balvélekedés*, *balkimenetel* Horváth József 1764 (Emb. okoss. 100, 492); *balvélemény* Kisfaludy Károly 1820 (Szécsi Mária 29): „Látom *bal* vélemény készlet fegyverhez.” — Széchenyinél 1828 (Lov. II): *bal ideák*, *bal teoriák*; (U. o. 105) *balhang*; (Hit 143) *bal tudomány*, (Vil. 56, 57, 82): *balmagyarázat*, *balismeret*, *balképzet* stb.

Baleset, Horvát József 1764 (Emberi okoss. 285): „A' böltsnek azon kell iparkodnia, hogy a' *bal eseteiket* által-láthassa”.

Balga, Baróti Szabó Dávid 1777 (Új mértékre v. vers. 238): „Epitesz sokat, és sokakat vendégleni szoktál, Majd, majd Balga, lapos gutta zsebedbe le tsap.”

Bámitani, Vajda Sámuel 1774 (A mi Urunk, 439): „Az ő tsn-dálatos hatalmával mind egyig *elbámitotta* a Názáretieket.”

Bánadalom, Mikes Kelemen (Tör. Lev. 104. lev.) A régi nyelvben csakis ő nála; Kresznerics is tőle idézi. Kunoss 1834 (Szf.): *rene, poenitudo*.

Bánatpénz, Márt. (1823): reukauf; ugyanő nála 1803-ban *bánat-bér, bánatbírság*.

Bányász, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD) a *bányást kövész-re* akarta „magyarítani.”

Barangolni, Márt. (1803) *ausstreichen*.

Baráti. A régi nyelvben (NySz) „*monasticus, mönchisch*” a jelentése; *felebaráti* Orczy Lőrincznél 1787 (Költ. Holmi 132): „Meghült nála fele baráti szerelem”; Baróti Szabó Dávid 1792-ben (SzD) *barátos*: barátságos; *baráti*, *freundschaftlich, freundlich* értelemben Márt. (1803). *Barátilag* Tzs. (1835).

Bátorlét, Széchenyi 1833 (Stad. 35): „szabadság s bátorlét. Ma: „biztonság”.

Becsár. Már 1790-ben. (Spilenberg: Szabad Elmélk. 56 l.). — Márt. (1803) „*taxe: taksa, becsűár*”.

Becserélni. A német „*eintauschen*” Márt.-nál még 1823-ban is csak *cicserélni*. A német szó szerinti utánzata Ball (1854).

Becsesítés, Széchenyi 1830 (Hit. 216): „*reputatioja, becsesítése*”. — Tzs. (1838): *wertherhebung, schätzbarmachung*.

Becsület. *Becsületértés* Márton József 1803 (Sztr.): *ehrgefühl; becsületsértés* Márton István 1796 (Theolog. Mor. 536): „eltörölhetetlen gyalázat van az illetőn *Becsületsértéssel* összekötve.” — *Becsületszó*. Sem a NySz.-ban, sem Kresznericsnél. — Az „*ehrenwort*” Márt.-nál (1803): „szóadás, ígélet, fogadás”. Ugyanő nála (1823) megvan már a *becsületszó* (Ehrenwort), de nem a mai értelemben, hanem mint megbecsülő, megtisztelő szó: Wort der Achtung. A közbeszédben ugy látszik, csak a „szavamat vagy parolámat (olasz parola am. szó) adom” járta, s minthogy ezt rendszeren kézzsorítás követi, ez úton keletkezett a „parolázni” ige. A *becsületszó*, mai értelemben, Kunoss és Tzs. (1835). — *Becsületvesztett* (Curia Szt. 1836); Szirmaynál 1806 (Gloss.) „tisztessége vesztett.”

Becsivágy. Előzője lehetett e kifejezés: *becsület-vidgyás* 1788 (Trenk Fr. életének historiája 3:135) — Márt. (1803) *becsületre-vágyódás*. — Kölcseynél 1833 (Orsz. napló jun. 16.) *becsületvágy*.

Befolyás, Gáti István 1790 (A' magyar nyelvnek . . . 9 és 21); Aranka 1791 (Budai Bassa, előszó): „a' szerelemnek . . . semmi bő-folyása ne lenne”. Sándor Istv. 1793 (Lov. 199): „a mi nemzetünkre már régtől fogva annyi az influxusa: *befolyása*”. — Széchenyi 1835 (Hunn. 153): „*befolyásos* emberek”; azonban ezt is Török János csuszattatta be ide a „kormány emberei” helyett (Vö. állam). 1858-ban nem volt tanácsos a „kormányt” sokat emlegetni.

Behálózni, Baróti Szabó Dávid (1792): „Bő-hálózni — fedezni az igazságot”. A régi nyelv csak a *kálól*, *behárlól* alakot ismerte.

Behozat, Széchenyi 1830 (Hit. 24): „annak (a bornak) másunnan *behozatát* kárhoztatná.” — Nincs szótárban.

Bék, Wagner 1750 (Phras.) pax; Dugonicsnál tovább képezve és összetételekben is: *békész*, *pacificator* 1788 (Etelka 1:133), *békezikkel* 1817 (Hadi vez. 216); *békkötés* (U. o. 68). Széchenyinél (Hit. 28): *békes tenger*; (Hit. 82): *békentűrés*. Ugyanőnála *békétürcsöcség* is (Kell. 25). Nincs szótárban.

Béke. *Békepohár* Adami M. 1763 (Sprachkunst 295): „előg lesz ez most békepohárra: za cincm Freundschaftstrunk”; utána Kazinczynál 1790-ben (Haulet 123); *békealki*, *békehir*, *békepont* Márt. 1823 (Satr.); *békező* Kisfaludy Károly 1823 (Irène 5:1); *béke nap* u. ő nála 1825-ben Tihamér 11); *békebíróság* Kölcsey 1833 (Országgy. napló máj. 22.)

Békülni. Ezt az igét a NySz. nem ismeri. *Kibékülni* Verseggy 1806 (Szentasiné): „a gazdasszounnyal ismét kibékültek”. — *Ősvebékülni* Sándor Istv. 1808 (Told.). — *Békülekény*, Ball. (1864).

Bel. Úgy látszik, Baróti Szabó Dávid használta először köz melléknévül, 1784 (SzD.): *beláolmány*, *belconka* (54), *belnyavalya* (55); 1780 (Par. Maj.) *belhajlék* (2: 91), sőt *belréss* (2: 42), *belzugoly* (2: 109), *belzaj* (2: 121), sőt *belképpen* is „belsőképen” helyett. — Versegghynél 1804 (Rikóti 101) *belérzemény*. — Dugonicsnál 1806 (Szitty. Tört. 1: 156) önállóított főnévként is: „Európának *bellyébe* ereszködtek”. — Széchenyinél 1828 (Lov. 134): az „inzucht” *belhajás*; ugyanő a „honfi” mintájára a belföldit előg furcsán *belfinék* nevezte (VII. 279). Kossuthnál 1842 (Pest, Hirl. 17) *beligazgatás*; (U. o. I: 753) *belszerkezet* és 1847 (Hetilap, 371) *belforgalom*; Fog. (1842) *belbirtok*: intravillanum.

Belátás, Tattai Ferencz 1761. (Az igaz kegyességnek kezdete és előmenetele. Intőbesz.): „minket e' dolgokban-való mélyebb bé-

látással (Penetratioval) és jámborsággal gyakorta sokkal fellyülhaladnak. Szótárilag Márt. (1803); *mélybeldtású*, tiefsinnig Márt. (1823).

Belbecs, Széchenyi 1835 (Hunn. 33): „Ha *külkecs* párosul *belbecscsel*“.

Belépti jegy, Dugonicsnál 1794 (Jeles tört. 1:299): *bérjel*, billet; Márt. (1803) „billet“: paleta, bemenő levélke p. o. a játékszínbe; „abonniren“: bejáró palétát váltani a játékszínbe. Némelyek azt hiszik, hogy a belépti jegy rossz szó, mert nincs „belépt“ főnév s helyette a belépő jegyet erőltetik. De hiszen akkor „térti jegy, térti vevény, Dunamenti község, Tiszamenti utazás“ is rossz volna. *Bementi jegy*, Jósika 1844 (Egy házasság . . . 2:23).

Belzet, Fogarasi (1842): contextus, nigrum. Különben *belzet* általában belseje is vminek: „templom *belzete*“: penetralia templi, 1845 (Hierolex.).

Bélyeg-. A stempelgebühr (Tzs. 1838) *bélyegadó*, *bélyegbér*; Fog. (1842) *bélyegdíj*; végre Ráthnál 1853 (Hiv. Msz.) *bélyegillték*, *bélyegjövendék* stb.

Benszültt, Magy. Hirm. 1786 (376). Itt tulajdonképen: *ben-született*: „a“ ben-születettekkal ugyan azon szabadsággal éljenek“; Márt. (1803) „eingeboren: földi, született polgárja valamely tartománynak“. Dugonicsnál: *ittthonos* (Etelka 2:79 és Szerecs. 1:206). — *Bennszültt* Tzs. (1835).

Benyomás, Kónyi János 1786 (Parasztember 402); 1788, Trenk Fr. életének historiájában is (1:13); Márton Istvánnál 1796-ban Theologusi Moral (226). — *Benyomułni* Márt. (1803) dringen.

Bérelni, kibérelni 1763-ban (Nyr. 32:92) és Benyák 1780 körül (Nyr. 30:473). Az előtt „árendálni“.

Bérkocsi, Márt. (1803): „állongó béres kocsi“.

Bérlet, *Bérletszűnés* Vajda Péter 1835, Pesti levelek (1:72.)

Bérma, Népies elvonás a „bérmálni“ igéből. Csak összetételekben él, noha Hierolex. (1845) *bérma* am. confirmatio. Ugyanitt *bérmaasszony*; Ball. (1890) *bérma*-apa, fiú, olaj, út.

Beruházni helyett Kunossnál 1838 (Századunk 152) *beárázni*, Bezerédj Istvánnál 1841 (Pesti Hirl. 214) *befordítani*, Széchenyinél 1844 (Pol. cz. 2:304) *befektetni*.

Beszámítani, Mészáros Ignácznál 1792-ben (Magy. Secretarius 390) *beszámolni*: „az erdőnek meg-magzására fordított költséget az Árendába be-fogja számolni”.

Beszédrész, Márt. (1803) redetheil.

Betáblázni, 1836-ban még (Jelenk. 49) „hitelesen bégjegyzetett (intabulált) kötelezvények”.

Betanítani, Ball. (1844) einstudiren.

-beteg, *Szívbeteg*, Amade 1750 körül (Olasó könyvt. 309:275). „Légy . . . Orvos istene és enyhítője, Ilyen beteg raboknak, Ily szívbeteg raboknak”. — *Betegesülni*, 1771-ből (Ny. 32:91).

Betű-, Benyák 1780 körül (Nyr. 30:423): „Alphabetum: *Betűalajstrom*, *Betűtábla*”. — *Betűszedő* Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák öröme 411); és Geleji Katona István 1645 (Titk. 859): „az utolsónak a' végét tekinté az író, a' vagy a' *bötű szedő* meg, és azt vélvén, hogy immár le-írta vagy ki-szedte”. — *Betűszedés* Geleji Katona István 1649 (Válta. 3: utolsó l.): „bötű-szedésbeli hibák”. A NySz.-ből kimaradtak.

Betűvetés, Dugonics 1784 (Tudák. ozimlap) algebra. A Math. Műsz. is idézi tőle; Barezafalvinál: *betűtertktség*, *betűtudákság*; Pethénél 1812-ben: *betűszámvetés*, Márt.-nál (1803) *betűs számvetés*; Tsz.-ban *betűszámolás*. Ma nóhol még: *betűszámítás*.

Betűzni, *Betűzés*: characteris scriptio Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30:423); *betűzet* Kazinczy 1789 (Hivatalra vez. beszéd 18): „A *Betűzet* valóságos segítő mód azoknak, a' kik valamit könyv nélkül tanultatnak”.

Betyár, Gelei József 1787 (Ifj. Rob. 414): „Péntek, mint jó erejében levő *betyár*, maga a' Spanyol . . . hátára vette”; 1788-ban már Dugonics is él vele (Etelka 1:163) tolvaj, zsitány értelemben; érdekes nála (Szerecs. 1:23. l.): „Magokat nem haranjáknak: hanem (lángyabb ki-fojezettel élvén) szabad *Betyároknak* mondották”. Ugyan-itt (24. l.) *betyárka* is; *betyárember* Dugonics 1794 (Jeles tört. 1:59. l.).

Bevásárolni, Mészáros Ignác 1792 (Magy. Secret. 18): „szokott szüksége felett is *bévásárolt*”.

Bevégzet, Széchenyi 1840 (Pol. cz. 1:252): „a legközelebbi országgyűlésnek *bévégzete*”. Nincs szótárban.

Bevégzett tények, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 763): „azt tehát a *bévégzett tények* (faits accomplis) közé sorozván”.

Bevezetés, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Szép a' bé-vezetés (előjáró beszéd) annak a' könyvnek”.

Bibelni, Arany János 1851 (Kertben): „Gyümölcsfáim közt *bibelek*”. Elvonás a *bibelődni* igéből. Nem jutott szótárba.

Bibornok. „Biboros érsek olyan érsek (p. a poseni), a kinek, noha nem bibornok, joga van bíbort viselni” (Schlauch Lőrincz szóbeli közlése 1902 május 8-án).

Bilincstelen, Széchenyi 1831. (Vil. 283): „bilincstelen fejtegetésekre alkalmat ad”. Ma: „fesztelen”. — Nem jutott szótárba.

Birálni, B. Bálint J. 1784 (Kodrus 57): „Tettét kinek-kinek egyaránt bírállya, Istennél a jobbágy olyan mint Királlya”. — *Bírálat* Kölcsey 1832 (Országgy. napló deczemb. 20): „a *bírálatok* rosszabbak”.

Birni valamivel, Sándor István 1793 (Lev. 369): „ezüst, réz, vas, és ónbányákkal is *bírnak*”. Kármán Józsefnél is 1794 (Uránia 118): „kivánnám az egész Világnak meg-mutatni, ki az, a' kívül én bírok”.

Bíróilag, Kölcsey 1833 (Országgy. napló ján. 21): „mindig bíróilag ki kell hallgatni”.

Birtokos, Már mai jelentésében, Adami (1763).

Birtoktalan, Széchenyi 1830 (Hit. 108): „a birtokosok megbecsülik a birtoktalanok jussait”. — Nem jutott szótárba.

Bitó, Baróti Szabó Dávid már 1784-ben is (SzD.) „*bitó*: szobor, melyhez kötik a' leütendő ökröt”.

Bizalmas, Gyöngyösi 1683 (Ének Zrínyi I. és Thököly házass. 331 v. r.): „Rz is tovább mozdul sok szép sereggel *Bizalmas* szívének olyan reményivel”.

Bízatlankodás, Széchenyi 1831 (Vil. 72): „Az Udvar s nemzet közti *bízatlankodás*”: (Vil. 239): „ítéletünkbeni *bízatlankodás*”. Ugyanez nála (Vil. 176): *bizodalmatlankodás*. Egyik sem jutott szótárba.

Bizomány, commissio jelentésben Kisfaludy Sándor 1806 (Mind. munk. 8:209): „Fontos *bizományai* által a nádorispán igen megbecsült”.

Bizonyíték. E helyett Kölcseynél 1833-ban (Országgy. napló

febr. 28) *bizonyítvány*: „Écsben a Wesselényi merényei felől írásbeli bizonyítványok vagynak”.

Bizonyolni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „valamit bizonynyal erősíteni”. — Széchenyinél 1830 (Hit. 66): „száraz számadás, mely a nyereséget *bizonyolja*”; 1831 (Vil. 307): „világos factum *bizonyolja*”. — Am. bizonyítani.

Bizottmány, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 266): „alsóházi *bizottmány*”; u. i. 1843 (446) „*bizottmányilag* tanácskozik”.

Bizottság, *bizalom* értelemben 1788-ban (Trenk Fr. életének hist. 2:191): „Az ő bennem való *bizottságát* egészen ki-nyertem”. Mai értelmében Széchenyi 1831 (Vil. 291): „azt némileg a választottság s *bizottságnak* lehetne átengedni”. De ugyanő *elbizakodottságot* is értett rajta (Vil. 88): „miként írhat olly nagy önhittséggel s *bizottsággal* olyanrul, a miről ismerete nincs”.

Biztonság. Már 1848-ban Hetilap (1546 l.): „kevesebb *biztonságban* s kevesebb elősegülésben részesülnek”. — A névtelen vezércikk-író csillag alatt hozzáteszi: „Biztonság = securitas. Jó-e?”

Biztos, commissarius jelentésben Decsy S. 1789, Osmanogr. III:288: „a’ török táborba küldetett *biztosai* által”. — Széchenyinél 1830 (Hit. 172) a *biztosság* am. „kezeség, garancia”; de néha „*biztosságot*” is ért rajta (Vil. 304): „az intézet három tagú *biztossága*”.

Biztosító-társaság. Márt. (1823) tűzvízkarmentő társaság, sőt még 1842-ben Fáy Andrásnál (Pesti Hirl. 118) tűzkármentesítés, noha Széchenyinél már 1833-ban (Hid 20) *biztosító* intézet.

Bocsátvány, 1836 (Jelenk. 16): erlass.

Bohózat, 1830-ban a Bajza-féle Külföldi Játékszin 192. l.: „Eléggő tapasztalatlan vagyok magammal *bohózatot* üzni hagyni”.

Bojtár. — Vö. NySz. *bujtár* alatt. — *Bujtárkodni*, Bíró Márton 1756 (Micse et Spicae 1:276): „Tizen-négy esztendőig *bujtárkodott*”. A NySz.-ból kimaradt. — Dugonicsnál is 1780-ban (Uliás. 171).

Bókolni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „bókol, bólogat, szundikálva le-le-üti fejét”.

Boltozatos, Márt. (1803): „bogengang, *boltozatos* út, hajlék”.

Bom, Széchenyi 1848 (Balaton, 19). Jelentése: bomladék, vmi elbomlott dolog. Elvonás a *bomlikból*, valamint rom a *romlikból*.

Bomba. Valamint a német „lampe”-ből a nép nyelvén *lámpi*, szintúgy a „bombo”-ból *bombi* lett. Még Márt.-nál is (1803. *bombi*, *bombihányó*, *bombizni*). A NySz. csakis Rákóczy F. leveleiből idézi a *bombát* és *bombázást*. Érdekes, hogy Kovács Jánosnál 1742-ben (Continuat. a Magy. Chron. 86): *bommáz*-t találunk: „Érsek-Ujvár alá szálla aztot . . . keménnyen bomházta”.

Bomladék. Kazinczy-Aszalay 1793 (Less. meséi 10): „Egynek bomladékját mindenkor másnak tenyésztőre fordítja a’ természet”.

Boncz. Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2:94): „vegys eszmémet *boncz* alá”. Önállóan nincs szótárban.

Boncztan. Dugonicsnál 1803-ban (Jolánka 1:175) *bonczolmány* „Ezen szavat: Váz, inkább a’ Bonczolmányba (Anatomia) lehetne bévenni”.

Bonyolítani. Széchenyi 1831 (Vil. 215): „nincsen olly bonyolított dilemma, melyből kibujni ne tudna”; 1833 (Hid. 98): „végvesztélybe bonyolíthatja”. Ugyanő nála *bonyodalom* 1843 (Pol. cz. 1:395) és (U. o. 382): „ezernyi *bonyolulat* és szüvevény”; előbb pedig 1835 (Hunn. 60): „az austriai Complicatiók *bonyolékjaival*”.

Bor. *Borpincze*, Gyöngyösi István 1683 (Ének Th. és Zr. I. házasságáról 244 vrs.): „Borpinczejdet is töltöbben találni”. — *Borhegy* Dugonics 1808 (Szitty. tört. 2:13). — *Bortövecske*, Dayka Gábor (Olcsó könyvt. 59:99).

Boriték. A régiségben általában minden burkot, födelet, leplet jelentett. *Levélboriték* értelemben Márton Istvánnál 1793 (Phaedr. 362): „Boriték (couvert) nélkül is össze lehet a levelet hajtani”. — Dugonicsnál 1795-ben *borék* (Jel. tört. 2:267): „a’ levelet zsebéből ki-vévén, annak *borék-írását* egy kevéssé szemlélteti”. Ez utóbbi a népnyelvben is megvan (MTSz.); bizonyosnak látszik azonban, hogy Dugonics korában Berezafalvi alkotásának tartották; a Magy. Hirm. 1786:570, ahol B. védi új szavait és saját eljárását, ez áll: „Hogy a’ Borék olyan mint Kerék; meg-tetszik onnan, hogy éppen úgy leszz a’ bor-ból *borít*, *borúl*, *borong*, mint a’ hogy leszz *ker*-ből *kerít*, *kerül*, *kereng*”.

Borongós. Dugonics 1788 (Etelka 1:320): „Ki-ki-törte magát borongós ábrázattyokon a’ kétséges gyanó”. Szótárilag Sándor István-nál (1808). — A néptől véve.

Ború, Gvadányi 1788, Peleskei Not. (14:3): „Földim bájott hoz-
zám láttam, hogy szomorú | Ijedve ezt mondja: Háború! Háború! | Jön
a török sűrűn, mint égen a *ború*, | Majd viszi a népet, légyen bár
mely korú”. Jelentése: sűrű, nagy felhő. — NySz. ból kimaradt.

Borúlat, Kazinczy 1790 (Hamlet 11): „feletted mindég borúla-
tok vannak”.

Botlékony, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „gyarló, meg-eső,
tántorodó, botló” és Kisfaludy Károly 1820 (Szécsi M.): „Mi az aka-
rat, mi a nagyság? melyet egy *botlékony* érzés vezérel”.

Botozni, Farkas János 1771 (Ungar. Gramm. 288): prügeln.
Előbb (NySz.) csak *botolni*. — *Megbotoztatni* Kazinczy 1790 Hamlet
66: „nem szánnám megbotoztatni”.

Botrányos, Pesti Hirl. (1841:66 l.): „különféle botrányos jele-
netek”. — Szótárilag Ball. (1843), noha *botránytalan* már Tsz. (1888).
Azelőtt „botránkoztató”.

Bölcsélet, Versegly 1818-ban (M. Gramm. 220) tiltakozott az
ellen, hogy a *bölcselkedik*, *gazdálkodik* stb. igékből *bölcsel*, *gazdál*-
lehessen kikövetkeztetni. *Bölcsélet*, Szontagh G. 1839 (Propyl. I.). —
Széchenyinél 1841 (Kel. N. 101) *bölcsélet*: philosophia és (96) *bölcséle-
tileg*: philosophice; ugyanő nála (VII. 285) vernünftelo: *bölcséskedés*.

Bölcsész, Tuppy József 1838 (Századunk 373): „Bölcsész, böl-
csészet, bölcsészakedik = philosophus, philosophia, philosophatur, oly
szavak, melyekre ma már elkerülhetlen szükségünk van, és melyek
a régiebb bölcselkedő és bölcselkedés felett némi elsőséggel bírnak
látszanak. A bölcsész, azonkívül, hogy nem melléknév, mint bölcsel-
kedő, oly főnév, melytől kényelmesen lehet a többi szükségeket
származtatni; továbbá a philosophusnak fogalmát is gondolkodásban,
ítéletben ügyes, gyakorlott *ész* eléggé kifejezi, mi oly tulajdonság,
melly minden tudományszónak óhajtható. A *bölcselkedés* csak foglal-
kozás s nem eredmény, mint a *bölcsészet*”. Tuppy e fejtegetéséhez a
szerkesztő (Orosz József) azt teszi hozzá, hogy így tehát a *nevelész*
is helyesebb volna mint a *nevelő*. 1841-ben Taubner K. Mértanában
(7) és 1842-ben (Athen. jan. 21) már a *bölcsész* el van fogadva. A
nevelészt pedig Lubrich kapta fel.

Bősz, mint főnév. „Javítási *bősz*ünknek gátja lehessen. (Pesti
Hirl. 1842:23); és Széchenyinél 1843-ban: „míg lecsillapodik a fel-
idézett *bősz*”. (Pol. cz. 1:485).

Bővíték még sem Hall., sem SimB. szótárában; először Kelemen Bélánál.

Búbánat. A NySz.-ből kimaradt, noha MA. szótárában is megvan „algus” alatt. — Dugonics 1774 (Troja vesz. 166). „Bó-bánatid miatt ha végét érheted”; *búbánatos* ugyanő nála 1798-ban (Szerecs. 1:13); *búgond*, *búbaj* ugyanő nála 1803-ban (Jolánka 2:203): „Vajon, mit álmodtál Rása? Bó-gondot és Bó-bajt”.

Bücsü. Amadénél 1750 körül (Olasó Könyvt. 309:339): „Ütött már az óra Azon bucsuszóra”. — *Bücsűpohár* Kisfaludy Károly 1825 (Fejér köpöny.); *bücsűfény* 1824 (Magányos sir); *bucsuzászló* 1829 (Élet Liter. 5).

Budapest. Széchenyi 1831 (Vil. 331): „fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni, mely kevés év, sőt hónap múlva olly megszokottan a könnyen hangzanék mint Bukarest”. — „Diese von Sz. zuerst gebrauchte Benennung von Ofen und Pesth fängt an seit dem Erscheinen des Világ gang und gäbe zu werden” — mondja l'aziai a Világ fordításában (406 l.)

Bukni, Adami 1763 (Sprachkunst) sich neigen, beugen a jelentése. — *Faltiment machen* jelentésben már Dugonicsnál 1798 (Szerecs. 1:341): „először szerencsések voltunk, az-után meg-buktunk”. — *Elbukni,* Kölcsey 1833 (Orsz. napl. ápr. 15): „a javaslat... szavazatra jövéen, elbukott”.

Buksi, Márton (1803) kopfhänger; (1823) dickkopf.

Burkolni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „nyalábba, tsomóba kötöz”. — B. Bálintitt József 1784 (Kodrus 50): „Személyedet búban mi veszély *burkollya*?”

Burkony. A múlt század harminczas éveiben nagy divat volt a nőknél a „wickler”. Úgy vélték, hogy kell rá magyar szó. Kunossnál a „szoknya” mintájára *burknya* (Gyal. 1835); Fog. (1836) *burkonya*. Tsz. (1838) *burkony*. Ez utóbbi megvan Aranyánál is (Arist. 3:274).

Büskomoly, Kisfaludy Sándornál 1809-ben (Mind munk. 8:187) *büskomor*.

Butitani, Baróti Szabó Dávidnál (1784) am. tompítani, életleníteni; ugyanigy SI.-nál hebetare, de itt stupefacere is. Márt. (1807) butitani, elbutítani: dumm machen. — *Elbutítani,* Páriz Pápai 1708

(PP.) torpescit: „ingenium socordiae torpescit: A' restség miatt az elme el-búdul". A NySz.-ból kimaradt.

Bátor, Decsy S. 1788 (Osmanogr. 1:73): „egy tehetős kereskedőnek házi batorát... három 's négy száz ezer aranyakra könnyen lehet betsülni". Szótárilag már Baróti Szabónál 1792-ben, de még *batyú*, *málka* értelemben. — Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 161): „a szobáknak ingó készületeik"; Mártonnál 1799 Hausgeräth am. *bátor*, *házi-bátor*. Ugyanő nála (1803) „meuble": házi eszköz, *bátor*; „meubliren": *kibátorozni*, háziesszközökkel kirakni v. megrakni; „meublung": *kibátorozás*. — *Felbátorozni*, ausstaffiren Tzs. (1835).

Búvár. *Fölbúvározni*, Geleji Katona István 1647 (Válts. I. Előszó b): „felbúvározhatatlan tenger". A NySz.-ból kimaradt.

Buzdulat, Kisfaludy Károly 1820 (Irène, ajánl.; *buzdulatlan* u. i. (5:7). — *Fölbuzdulni* PP. „inferveo". A NySz.-ból kimaradt.

Buzgólkodni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „buzgólkodtam". — Ugyanő nála (1792) *buzgódni* is.

Bün-, Márt. (1803) a Criminal-Gericht: *bün-ügy-törvényszék*, de Criminalrichter: *bün-ügy-bíró*, *bün-ügybíró*. Ugyanő nála (1803) a *bünbádat*, *bünbánatos* is (Buss-szónál): *bünhely* Szirmaynál 1806 (Gloss.); *bünrovás* Kisfaludy Sándornál 1826 (Mind. munk. 5:288); *bünpör* ugyanő nála 1806-ban (Mind. munk. 8:677); *bünpalástolás*, Szóchenyi 1833 (Stadium 185): *palliatio criminis*. Törv. Mez. egyenest neki tulajdonítja; *büntény*, Hierolex. (1845): „rossztény, *büntény*, *kártény*"; *büntett*, Fog. 1835; *büntét*, Tzs. (1835). — Magában *bün-ügy* Tzs. (1838).

Bünbocsánat, Geleji Katona István 1645 (Titk. 644): „a' bünbocsánatra szüksége volna". A NySz. nem ismeri.

Bünpör. Verseghy 1806 (Vö. NyK. 36:221). Ő ajánlotta e szót a „causa criminalis"-ra a Zalamegyei Tiszti Szótárt készítő deputatiónak a ajánlata el is fogadtatott (Zalam. Tiszt. 1807). — A többi Tiszti szótárak: „*büntető por*, *büntető ügy*, *főbenjáró por*, *vérpör*, *fenyítő ügy*, *büntetti ügynek* nevezték, míg végre Fog. (DMM.) útján általánosan elfogadtatott. Kisfaludy S. Munkái: 677 lapján a *Ténypör* is föl van említve, de ez nyilvánvaló tévedés. A *Feny*-(ítő) pört olvasta valaki *Ténypör*nek.

Cs, Cz.

Csáb, Széchenyi 1828 (Lov. 145): „a külső csábnak feláldozza”; 1830 (Hit. 139): „legbájosabb csábok”.

Csafart, Széchenyi 1830 (Hit. 47): „öntartásunk mennél csafartabb”. Am. „affektált”.

Csal-. Az így kezdődő példák sorát alkalmasint Kalmár György kezdi meg 1770-ben Prodrómusában (263): „Ményi szint mutat éltében e' világi *csal-ember*”; *csallép*, Mészáros Ignác 1772 (Kartigám 91); *csalút*, *csalósvény*, Márt 1823; *csalkert*, Baróti Szabó D. (1792) és Kisfaludy S. 1806 (Mind. munk. 8:680): „labyrinth”, mert *csal* substantive is vétethetik, p. o. *csalt vetni* az alföldön *cselt vetni*. — *Csal*, mint főnév, Széchenyi 1833 (Stadium 220): „ez felette nagy *csal* — csalatkozás”, csalódás helyett; *csalképzület* (Lov. 26 és Vil. 182); *csalóéletmény*, 1835 (Hunn. 28: ang. „fallacy”; *csalkép*, 1841 (KetN. 83).

Csalit, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD. 11): „avar: mező, haraszt, tsalit”. — A NySz.-ban *csarita*, kérdőjellel.

Csalódni. Már 1770-ben Szathmáry Pap Mihálynál (Hal. besz. Gr. Kán Erzs. felett): „Nem *csalódott* e meg reménységed?” Ugyanígy 1774-ben ifj. Szilágyi Sámuelnél (Auszt. Par. 56. l.): „sokképen megtsalódhatik az ember?”

Csalogány, Horvát Endre „Árpád”-jában „csaló” értelemben használja 1830-ban (31): „csalogány szorosokban vivni kéntelenek”. Kazinczy (1784, Lev. 61) talán nem is a *csalogat* igéből formálta a „grasmücke” magyar nevét, hanem a népies *csalokányt* módosította és ruházta fel más értelemmel. Pák Dienes szerint ugyanis (Vad. tud. 2:193) *csalokány* am. „csalóka”, a mivel a madarászok a madarakat lépre csalogatják. — A MNy. kérdésére Szentkereszty Tivadar írja (1:143): „Nagyváradon a külvárosi lakosok általánosan használják a *csalokányt* 1) a csapóajtós kalitkába zárt madárra, 2) a halászok műrovarára.

Csapat, Márt. (1803) csapat, seregszapat: colonne.

Csapadék, Mannó Alajos 1842 (Orv. Vegyt. 246), Károlyi 1843 (Vegyt. 191): praecipitatum. — Széchenyi (Pol. cz. 149) a „cotteriát” akarta *csapatéknak* nevezni.

Csárdás, 1842-ben írja Vachott Imre (Regélő 1:2 sz.): „mit a széplelkű grófnétól (gr. Károlyi Györgynétől) már csak azért is

szabad igénylenünk, mert a mult évi (tehát 1841-iki) casino-bálok egyikében ő volt a legelső, ki derék hazánkfia báró V. B. (Wenkheim Béla) fölhívására, ezzel a még akkor szabálytalan társas magyar tánczot megkezdeni sziveskedék". — Vachott Imre a „szabályos magyar tánczon" az akkor fölkapott (Szöhlősytől komponált) körtánczot érti; a „szabálytalan" magyar tánczon pedig bizonyosan a mai *csárdást*. — E szó (zenére érve) megvan szintén Vachott Imrénél (Regélő, 1842, ápr. 23): „nem fog ártani, ha Erkel úr az igazi magyar fajnak természetét, szokásait, erkölcsait a *csárdás zenéjét*, mint lelke hű tolmácsát, közelebből tanulja ismerni".

Csarnok, Baróti Szabó Dávid elevenítette föl 1779-ben (Par. Maj. 1:133): „A' fa vedrek . . . Fel-vett *tsarnok* alatt hosszú sorral . . . magok közt legyenek állva"; u. i. a szótárban is: „*Tsarnok*, Tornázt, folyosó". 1784-ben (SzD.) is ugyanígy magyarázva. — 1834-ben (Társalk. 409) *csarnokvár* am. citadelle.

Csata-, **Csatatér**, 1804-ből idézve az Irodalomtört. Közl. III. 425. l. Horvát István levelezése P. Horvát Endrével cz. kéziratból (Nemz. Múz. 1425. XII. Quart. Hung.): „Himfy is a véres *tsata térről* félre vonodván, A' susogó Patakok' mentében nyugte szerelmét". — Előbb *csatapiacz*, SzD. 1792; u. i. *csatahely* is; az előbbi 1791-ben is Szeitz: Mérő-serpenyő 50: „Azonnal ki-is állék a' *tsata-piatzra*"; *csatamező*, Kazinczy 1793 (Herder, Par. 56); *csatadal*, Kisfaludy Sándor 1825 (Mind. munk. 5:494): „Ez a környékbeli nemességnek *csatadala*"; *csatajel*, Jelenkor (1832:13); *csatazaj* (u. i. 20); *csatarend*, Márt. 1803 (Linientruppen czikkben). — *Csatakiáltás*, Kisfaludy Károly 1819 (Ilka 2:4); u. i. (3:8) *csatakirma* is; *csatasík*, *csatavész* u. ő nála 1824-ben (Mohács).

Csatányos, Horváth Mihály (Magyarország függetl. harczának története III:568): éclatant. — Jósika szava

Cselekvény, Dugonicsnál 1806 (Szitty. 1:110) már „cselekedet, tett" jelentéssel.

Cselekvényesség, Kemény Zsigmond 1851 (Statusfér. 338): „Széchenyi óriási cselekvényessége".

Cselszövény a „cselszövevény" egyberántása, valamint a *sövény* — ha igaz — a szövevényé. A PPB.-ből Szarvas idézte *sövevényes* (Nyr. 15:366) sajtóhiba, PP. minden előbbi kiadásában *szövevényes* van az illető helyen.

Csempészet, Nándor Istvánnál 1793 (Lev. 372) „alattomban való kereskedés”; Márt. (1803) schleichhändler: „loppal kereskedő”; Tzs. (1835) „dugárkodás”. (Vö. *dugórú*).

Csend. Gyöngyösinél még nincs meg. Dugonics csempészte be Gyöngyösi Cupidójába, „csendes kedve” helyett „kedves csendgyét” írván. Vö. MNy. 1:423.

Csendélet, Jósika 1844 (Az élet' utjai 174—175): „Ollykor a' legegyszerűbb *csendéletnek* is megvannak a maga fénypontjai”. — Szótárban Ball. (1846).

Csendülni, Szóchenyi 1842 (Kell. 40): „csendülj te fölhevült vér”, csendesülj helyett.

Cseppenték, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1021): „kenyert a' Christus szerzése ellen tészta cseppentékvé változtatták”.

Cserény, Baróti Szabó Dávid (1792): „Tserény: fűzből, fűvesszőből, vitlából, szalagból fontt-, kötött kas, -kosár”. Mártonnál már 1800-ban is.

Csibor, Fábán József 1799 (Term. hist.) dytiscus és Földi 1801 (Term. hist.) hydrophilus; u. i. csikbogár: dytiscus. Bugátnál (Szóh.) ez is, az is dytiscus.

Csigázat, Dugonics 1803 (Jolánka 1:71): „Mihelyest több illy csigák (Trochles) összerévételnek: azt a' moztont (Machina) már így szoktuk nevezni Csigázat (Polypastus)”.

Csikland, főnév, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1:522) *idegcsikland*; (U. o. 438): *kéjcsiklandilag*. Elvonás a *csiklandozni* igéből.

Csikolni és megcsikolni, Márt. (1803) streifen.

Csillagászat, Dugonics 1803-ban *csillagodmány*nak nevezi (Jolánka 1:64): „Ha valaha csillagodmányomat (Astronomiam) magyarul kiadom”; u. ő nála a *csillagász*: *csillagodmányos*; u. itt 1:70: „a' Magyar Csillagodmányosok (Astronomi)”. — Aranynál *csillagászni* is (Bolond Ist. II:24 vrs.): „S ha csillagásztak, ő névén a csöbe Sipkát akasztott más lurkó elébe”. Vö. *bányász* és *bányászni*.

Csillám, Comeniusnál: „fényes bogarak avagy *tsillámok*” (NySz.). — Utána először Gelei Józsefnél 1787-ben (Ifj. Rob. 63): „nézzetek csak az esttsillagra . . . szikrázó *tsillámokat* hány le reánk”. — Márt. (1803) *csillámp*: flimmer; *csillám* pedig schimmer; fejeér *csillámföld*: katzensilber. — *Csillámlát*, Zalányi P. 1774 (Belisarius 188).

Csillanat. 1830 (Hit. 26): „egy szebb jövődönnek szép előjelei s villámcsillanató jelenései”: (Schimmernde blitzerscheinungen a német fordításban). Nem jutott szótárba.

Csillap. Dugonics 1795 (Jel. tört. 3:55): „Bazillának *csillapjai*”; elvonás a *csillapítóból*. — *Csillapat* 1798-ban (Szerecs. 1:160): „A' csöndösen fojó vizeknek *csillapatját* látván”.

Csillár. Kossuth 1843 (Jelent. az Iparműkiáll. 42): „*vildárlámpa*: lusterlampe”. De 1845-ben (Fog.) már „*csillár*: luster” is. — „*Vilár*, luster” megvan Ball-nál még 1890-ben is.

Csinosítani. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — Széchenyi kedves szava (Vil. 10): főtől talpig *csinosult*; (U. o. 265): *csinosult* magyar asszony; (U. o. 277): *csinosbult* külföld. Jelentése: „gobildet”. Ugyanígy *kicsinosult* (Stad. 239) am. civilizált.

Csirág. Adami 1763 (Sprachkunst) spargel. Alkalmassint hibás olvasat a *csíra* többes száma helyett. Vö. Szarvas (Nyr. 17:216) és Tolnai V. (Nyr. 31:149).

Csirázat. Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 123. versz.): „Az bölcsőben látszik első *csirázatja* Kinck jövődöben lesz szép viráztatja”.

Csiszárkodás. Széchenyi 1831 (Vil. 318): „A csiszárkodás számtalan fogásai”. A német fordításban: pferdemäklerei. Nem jutott szótárba.

Csókdosni. Kazinczy 1811 (Töv. és vir. 32): „*csókdossa* homlok”; *csókdoz*, Kisfaludy Károly 1827 (A két hajós): „könnyűded *habcsókdózás* közt”.

Csomózat. Baróti Szabó Dávid 1779 (Par. Maj. 1:138).

Csónak. E szó, a NySz. adatai szerint, nem volt tovább képezve. — *Csónakozni*, Márt. (1800) tschinakeln, a *hajós* analógiájára; a mai *csónakázni* (Kazinczy 1788, Gessner Idyll. 128) pedig a *hajókáz* mintájára lett. Szótárban Fog. (1836). — *Csónakos*, Dugonics 1803 (Jolánka 1:439): „ki-fizette a' *csónakost*”. — *Csónakász*, Széchenyi 1830 (Hit. 60): „Az északamerikai hajós kitesz budai *csónakászikon*”. Az utóbbi nem jutott szótárba.

Csoportosítani. Geidler József 1775 (Hadi oktatás 29): „a' Lovasságát össze *tsoportosithassa*”. — *Csoportosodni*, Benyák B. 1783 (Okos elm. 64).

Csöd. Elcinte „pályázat”-ot, sőt „gyülekezet”-et is jelentett. Így pl. 1841-ben (Pesti Hirl. 6): „csöd a Nemzeti színház igazgatóságára”; Kuthy Lajosnál pedig 1841-ben (Polg. Szóz.): „ünnopi csöd”.

Csödtömeg, Szalay Lászlónál 1837 (Themis 1: 32, 33).

Csőr, Petényinek (Új M. Múz. 1850, 2: 415) nem tetszik sem a *csőr*, sem a *csorr*; helyettök a *nyilv* szót ajánlja „ad normam nyelv = nyelv: nyilv = nyíló), mintán a madárorr legfőbb működését annak nyílása eszközli”.

Csörtetni, Márt. (1803) rauschen. Kreszn.-nél *facit ut strepat*. — Ball. (1857) *klirren, rasseln*.

Csücsösodni, Sándor István (1808) *cuspidari*; ugyanitt *csücsösíteni*: „*accuminare, cuspidare*”. Ez SzD.-nál (1784) *csücsözni*. — *Kicsücsösodni* megvan SzD.-nál, Kreszn.-nél, de azóta minden szótárból kimaradt. Újabb időkben a hírlapok nagyon fölkapták a németességet: „a dolog oda *csücsösödött ki*”.

Csücspont, szótárilag először Toldy (Muzt. 1858): *schoitelpunkt*. Ball. (1864) „Zenith” is.

Csunyulni. *Keltsünyülök*: *exsordesco* PP. (1708). — A NySz.-ból kimaradt.

Csuszamat, Dugonics 1798 (Szerecs. 1: 251): „(valami különös csuszamattal) körülöztül-husították a’ levegőt”; *csuszamatos* ugyanő nála 1810-ben (Rádnoi tört. 13): „az út *csuszamatosná* változott”.

Csüggeteg, Kisfaludy Károly 1823 (Baráts. szer. 6): „bátorítja *csüggeteg* érzeteit”.

Czáf fn. Jelenkor (1832, 2: 472): „Ezen egyszerű elbeszélése a’ dolognak az egyetlen *czáf*, melyet ama’ rágalomnak ellenébe kell szegezni”. Elvonás a *czáf*olból. Fölvette Tza. (1838) is.

Czél. *Czellövés*: *scheibenschiessen*; *czélpont*: korn Márt. (1803).

Czéliránytalan, Kölcsey 1832 (Országgy. napló, december 26): „az ujságot pedig ily országban . . . *czéliránytalan*nak vallá”.

Czélszerű. Kölcseynél 1832-ben (Országgy. napló, december 21) *czélzerinti*: „Széchenyi kezdett valami . . . *czélzerinti* dolgozásról szólni”.

Czélzat. *Czellözet* alakban Németh Antal 1776 (Trója királynéi 26): „Az egész pokolnak pogányságra agyarkodó *tzélozattyát*”.

Cziczoma, Szerencsi Nagy István 1783 (Baráts. okt. 43) *tsitzoma*; ugyanitt *tsitzomázní*. Márt. (1803) am. geziere. — A NySz. ban csakis *csicsoma*.

Czikkelyezni, Medgyesi Pál 1640 (Szent Aty. Öröme 167): „az negyedik Tzikkelynek *megtzikkelyezésében* be-is fogom hozni”. A NySz.-ből kimaradt.

Czikkiró, Fáy András 1842 (Kel. nyug. 50).

Czim. Benyáknál már 1780 körül (Ny. 30:472) *tsitzczim*: titulatura. Döme Károlynál 1788 (Magy. Múz. 1:393) *czimezet*, Márton Istvánnál 1793 (Phaedr. 377) *czimezés*; Márt. (1800) *czimel* am. titulál, de ez nem kapott lábra. *Czímkép* már 1789-ben András S. (Anekd. I. Rev. XXVII.): titelkupfer. Szótárilag Márt. (1823 vignette). — *Czímsercep* 1835 (Munkácsi, Füzérke).

Czimerlet. A Böcsi és Münch. Codexben am. *czím*. Széchenyinnél, alkalmasint Holmeczy tanácsára, am. *czégér* (Vil. 162).

Czimlap. Barczafalvi (Dug. Följ. 37): „Már csak láttára is Etelka czimjének, s majd még sokkal inkább az ugyanazon *czimlapon* álló szerzőr (auctor) nevének . . . neki pezsadültek . . . érzéseim”. — Ugyancsak Dugonicsnál a Gyöngyösi-kiadás bevezetésében 1796-ban gyakran. — *Homloklevél* is járta ebben az időben Titelblatt értelemben (Magy. Múz. 1788:661).

Czím tábla, Jelenkor (1833:154): „Kalmárok 's boltosoknál 's egyéb középületek 's helyeken is nem magyar foliratok, *czím táblák* és jegyek láthatók”.

Czinczér. 1801-ben Földinél (Term. hist.) a „cerambyx” magyar neve *csin-csimbogár*, „mert cinczogó hangot ad”. — *Czinczér* vagy Frivaldszky Imrőtől vagy Hanák Jánostól 1845 (Term. rajz 59): „nevét a cinczogatásától vette”. Igazság szerint *czinczér*nek kellett volna elbér-málni, csakhogy ez egy népfajt is jelent nyelvünkben.

Czukrasz, Széchenyi 1830 (Hit. 161). Alkalmasint Helmeczy szava. Előbb: *czukros* és *czukorpék* is. — *Czukraszda* megvan Kelemen Béla szótárában (1897).

Czukrozni, Thomas János 1763 (Franczia Nyelvemester 1:209): „sucer”. — Előbb s utána is sokáig *nádmézelní*-t mondták. SzD. nem ismeri, csak Márt. (1803).

D.

Dal, Geleji Katona István 1647-ben (Válts. 2:1278) a következő közmondást jegyzi föl: „*A' bor hajtja a' vendégségben a' dall,* a' mint szólnak”. Megvan Gyöngyösinél is 1693-ban (Kcm. Ján. 36): „kedves dalat mondgya jó reménnyel”. Vö. Nyr. 31:169 és 32:501).

-dal. *Bordal*, Kazinczy-Aszalay 1793 (Lessing mes. 22): „a' vig Bor-dalt inkább érdemli”; *tánczdal* Hasznos Mul. 1829 (152)

Dalastyán, Kuthy 1847 (Hazai Rejtelm.* 2:350): „Épen egy dalastyán nyujtogatá gégejét a szinpadon, kapkodva a néhai torokhangok után”. Jelentése agg énekes, készült a *hadastyán* példájára.

Daljáték, Jelenkor (1832:175) opera jelentésben.

Dédelgetni. — *Dédelni*, Peretsenyi Nagy I. 1820 Ovidius Enyelgése (183): „*dédele* lanyha tüzed”.

Délkör, Dugonics 1784 (Tud. 2:31): „Egy Dél-kör alatt, sub eodem meridiano”. — *Délpont*, Márton István 1796 (Theol. Moral Előb. 33): „Az Igazság napja a' Délponthoz közelebb jöván...”

Derengeni, Király Pál szíves sorai szerint Abszurdum közönséges szó. A MTsz.-ban nincs meg.

Dermedezni, Széchenyi 1831 (Vil. 52): „hazánk mély álomban dermedező gyenge léte”. Vö. *áradozni*.

Derület, Kónyi János 1774 (Abel hal. 7): „tsendes hajnallásnak derületén”.

Diadal, Baróti Szabó Dávid 1780 (Par. Maj. 2:124): „Nagy kárhan telik e *diadal*”. *Diadalos*, Széchenyi 1841 (Keln. 14); Fog. (1845): siegreich. A *diadal* mintájára Széchenyi 1830-ban (Hit. 62) a *kiedelmet kiedel-re*, Fog. 1835-ben (Mszk.) a *jövedelmet jövedel-re*, Bugát 1843-ban (Szh.) a *hatalmat hatal-ra* akarta rövidíteni.

Diadalmatlan, Széchenyi 1833 (Stad. 27). Nem jutott szótárba.

Dics. „Dies ist ein von Verseghy geschaffenes, von mir nie gebrauchtes Wort, statt *dichnég*” — mondja Kazinczy (Lev. 12:270). Kazinczy azonban kétszeresen is téved: először is abban, hogy a *dics* szót Verseghy csinálta (hiszen megvan már 1760-ban Adaminál); másodszor pedig abban, hogy ő a *dics*-et soha sem használta. Dehogy nem használta! Ossián énekeiben (Munk. 1815, 6:171): „Megtért s

dicsében tére vissza! — *Dicsbeszéd*, Somogyi Gedeon 1819 (Magy. Verselés VIII); *dicsőrk*, Kuthy Lajos 1841 (Polg. szósz. 88). *Dicstelen*, Veresghy 1806 (Aglája 155).

Díjazni, Hierolex (1845): *praemiare, munerari, taxare*.

Dísz, Sófalvi József 1777 (Oecon. vit. hum. Ajánl V.): „az emberi léleknek amaz első rendű *díszei*”. — *Díszteleníteni*, Kónyi János 1774 (Orfeus és Eur. Rövid summa): „ki-menetlen végetlensége igen *dísztelenítene*”. — Geleji Katona István 1645 (Válts. 1:886) *megdíszteleníteni*. — Ez a NySz.-ból kimaradt. — *Eldíszteleníteni*, Kazinczy 1788 (Gessn. id. 132).

Dísz-. A mai *díszdru* (galanterie-waare) Márt. (1803): pompa-portéka, pompa-mív, ékes mív; Márt. (1823) ékességbeli portéka; Tzs. (1838) *ékeser-áru*, noha Tzs. (1835) már *díszdru*. *Díszdírgy*, *díszvirág* Márt. (1823); *díszfok*, Széchenyi 1831 (Vil. 272): „meg nem ismerhető *díszfokra* virulna fel”. *Díszpéldány*, Társalk. 1834 (184) *Díszőrség*. Az „chronwache” Márt. (1803) pompastrázsa, pompa-őralló; 1823-ban bocsületbeli űr, rangőr s végre Tzs. (1835) *díszőrség*, noha még 1842-ben (Pesti Hirl. 251) „tisztületi őrség” is. *Díszruha*, Márt. (1803) pompaköntös.

Dísztelegni, Kovacsóczy Mihály 1828 (Varázs-rózsa 3): „hámulandón *dísztelegj* bájkesséddel”.

Díszlet, Kisfaludy Károly 1823 (Baráts. szer. 5): „a' viruló természet felséges *díszletében* a lelket csendes ináadásra gerjeszti”. — Széchenyi 1830 (Hit. 73): „annyi *díszlete* — successusa — van

Divat. *Divatárus*, Sándor Istvánnál 1793-ban (Lev. 344): „módos *kalmár*”. — *Divatbáb*, Vajda Péter 1834 (Legszebb leány 154); *divatruha* u. i. 155.

Divatolni, Széchenyi 1828 (Lov. 47): „Szebben virágoznának és *divatolnának*”. — *Divatos* 1831 (Vil. 162). — *Divatlanság* 1830 (Hit. 145): „Ez legfőbb oka a magyarság *divatlanságának*”.

Divatosság, Fáy András 1829 (Élet Literat. 82): „ezen *divatosság* (ha úgy szabad neveznem) nem mindig biztos mértéke az Irói-érdemnek”.

Dobhártya, Márton Istvánnál még *füldobhártya* 1801 (Német rud. sztr.), ugyanigy Márt.-nál is (1803).

Dolgász, Széchenyi 1831 (Vil. 276): „a mit a német Geschäfts-

mann szóval fejez ki a mi tán *doigdsz* névvel mondhatnók". Vö. *művész*.

Domborítani, domborulni, Baróti Szabó Dávid (1792).

Döbbsenteni, *Megdöbbsenteni*, Kovács János 1742 (Continuunt. a Magy. Chron. 2: 25): „az Fő rendeknek sziveket annyira *meg döbbsentette*". — *Megdöbbsenni*, Kovács János 1746 (Hadi exerc. 97): „a' maga nyája *meg-döbbsenik*". — *Döbbsenet* Aranyánál.

Dőlevény, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3: 778): „A' minémű okoskodásokkal pedig a' Lutheristák az ő *dőlevény* értelmekeket támogatják, igen *hingák*". Nála am. *dülékény*, hajló. — A NySz.-ból kimaradt.

Dölyf, Erre a mintára Pák D. (Vad. tud.) az *asthmá-t*, a „göthös“-ből elvonva, *göthnek* akarta nevezni.

Dönteni, Csúzy Zsigmond 1724 (Tromb. Cziml.): „harsogásával *döntögeti*". — *Ledöntögetni*, Horvát József 1764 (Emb. okoss. 188).

Ügydöntő, *peremptorius* Pauly 1827 (Polg. 19); *perdöntő*, Pesty Frigyes 1867 (Törv. tud. Ért.).

Döntvény, Kossuthnál már 1842-ben (Pesti Hirl. 717): *döntvénytár*.

Dőre, Horvát József 1764 (Emberi okoss. 148): „Harag a' döréket okosakká teszi". — *Dörülni*, Baróti Szabó Dávid 1792 (285).

Dörgedelmes, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 909): „B. úr a Jelenkorban a Pesti Hirlapnak ugyancsak *dörgedelmes*, morgadalmas lándsával nekiugrat".

Dugacs, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Dugats: dugó, dugasz. Bé-dugatsolni".

-dús. Efféle németességre az első példák: Kovacsóczynál 1828 (Varázsa-Rózsa 17) *virágdús*; Helmecczynél 1832 (Jelenk. 124) *aranydús*; Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 1) *áldásdús*; (u. i. 149. l.): *hajlamdús*; 1842 (255. l.): *eredménydús*; 1843 (26. l.): *érdek és érdemdús*, sőt 1842 (724. l.) Kazinczy Gábornál még *számdús* is. — *Tettdús, éremdús*, Hetilap 1847 (1209); Széchenyinnél (KelN. 172) *szereteldús*, (Ak. Évk. 6: 71) *szellemdús*; Aranyánál (Aristophanes 3: 277, 306) *nyájdús, szagdús*, talán csak tréfából.

Düh, Megvolt már a codexek korában A FesteticsC. (74): „Mykorth haragodneycek ew dwhewk my reank": cum irascetur furor

eorum ia nos. A NySz.-ból kimaradt. — Így látszik Baróti Szabó Dávid elevenítette föl. Ugyanő nála („adász” szónál, SzD.) *dükiteni* is.

Düledék, Molnár János 1760 (NySz.) és Dugonics 1788 (Etelka 1. előszó). — Kisfaludy Sándornál *dőlék* is 1826 (Mind. munk. 5: 170): „süllyedezők *dőléke*”.

Dülöngélni, Dugonics 1798 (Szerecs. 2: 238): „a’ hasáboknak már eme részére, már amarra dülöngélt”. — A nép nyelvéből.

Dültbetű, Márt. (1803) Cursivschrift.

Dzsidás, Zalamegye Tiszti Szótára (1807).

E, É.

Ébredés, Széchenyi (Hit. 148 és Vil. 47): „a kakas a lelki *ébredés* példázója”; ugyanő nála 1828 (Lov. 191) *ébrelem*: „félbe nem szakasztott vizsga *ébrelemmel*”. — *Lelekébrültség*, 1834 (Társalk. 211). — *Kiebredni*, 1843 (Pol. cz. 1: 503): tévedéseiből *kiebredre*, hibáikat elismervé. (U. o. 2: 64) *kieberedve* is.

Édelegni, Verseghy 1806 (Aglaja 178): „Nyájasan édelegtek .. az esti hús szelek”.

Égény, Bugát 1833 (Orv.): aether, naphta. — Széchenyinél 1835 (Pol. cz. 1: 102 és KelN. 78): tüzelő szer. Ez utóbbi jelentésben nem jutott szótárba.

Égevény. *Égevényes*, Baróti Szabó Dávid (1792): „p. o. föld, melyben az apró kővetsek szárazság idején mindent ki-sűtnék, égetnek”. — A nép nyelvéből.

Egydedség, Széchenyi 1830 (Hit. 147): „az öltözeti egydedség”, uniformitas.

Egyed. A Debreczeni Gramm. 1795 (263): „egy-ed. Nints meg. Ezt tenné: unitas, mint hatod, huszad, század; és fel lehetne venni”. — *Egyediség*, Fáy András 1842 (Kel. nyug. 65) individualitát.

Egyedüli, Kunoss 1834 (Szf.); ugyanitt *egyedüliesen* is. A Phil. Mész.-ban (1831) „solitarius: *egyedüles, egyedületes*”. Ugyanígy Széchenyinél (Vil. 56) *egyedüles* ember: ein einzeln; Vil. (137): „értelmi

súly egyedüles valódi felsőbbség e világon". — Bugát (Szh.), hihetőleg a *magános, különösre* gondolva, megjegyzi: „non *egyedüli*, sed potius *egyedülös* dicendum foret”.

Egyenlítőgetés, Széchenyi 1839 (Pol. cz. 1:389) am. nivellatio.

Egyenlősíteni, Geleji Katona Istvánnál 1645 (Titk. 117) a proportio am. *egyenlősíthetőség*: „nincs semmi olly proportio azaz egyben-vethetőség, avagy egyenlősíthetőség”. — Gelei Józsefnél 1787-ben (Ifjabbik Robins. 67): *egyenlőítő karika* (aequator). Szótárba csak későn kerül. Egyidejűleg Fog. és Hierolox. (399) 1845-ben, előbb *egyenlőzni* Tzs. (1838). Kozma Andornál 1901-ben (Bp. Szemle) *egyenlősíteni* is.

Egyenlőtlen, Geleji Katona István 1645 (Titk. aj. el. 19): „két külön állatú *egyenlőtlen* Isteneket... imádnak”; igen sokszor használja: *egyenlőtlenység* ugyanő nála 1645 (Gramm. 2:25): inaequalitas. — A NySz. -ból kimaradt. *Kedvezőtlen*, Kovács János 1748 (Hadi exerc. 62) *kedvezetlen*: „a kedvezetlen (unparteilich) Hadi Törvényekről”; Márt. (1803): „splitterrichten: kemény és *kedvezetlen megítélés* valakinek”.

Egyenruha, Helmecezy 1836 (Jelenk. 203), Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 4): „dívatfeszés *katona-egyenruhák*”; Kisfaludy S. 1830—40 közt. (Mind. munk. 7:417). — *Formaruha*, Decsy Sámuel 1792 (M. szent korona).

Egyensúly, Széchenyinél 1838-ban (Lov. 161): „mindent legsebbe rendbe a legnagyobb *egyenlő súlyba* hoz”; de már 1831-ben (Vil. 87): „mig tökéletesb *egyensúlyba* helyezkedik”. *Egyensúlyozni*, Magvasy Károly, 1841 (Pesti Hirl. 371): balanceiren. Torna-műszó.

Egyes szám, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 34): „Az Eloah pedig az egyes számban igen ritkán találtatik”. — U. i. *sokat jegyző szám*, több számról mutató ige; de már ugyanő nála 1640-ben (Szent Atyák Öröme 131) *többes szám* is: „többes számmal mondta volna ki”.

Egyesület, Vajda Péter 1837 (Pest. Lev. 2:111): „az amerikai *egyesületek* (értsd: az Egyesült Államok) lakosai”.

Egyetem, Dugonicsnál 1774-ben (Trója vesz. 108): „Egy helyen lesz osztán bődög maradásod, 's az Isteneiddel *egyetem* lakásod”. Jelentése a régi: *egyetemben*. — Márt. (1818) „convictus: együttélés, *egyetem*”. — Fog. 1836 (DMM) haeres universales: *egyetemi* örökös. Széchenyinél legtöbbszörre „universum” értelemben: „az egész egye-

tem csúf mystificatio volna" (Hit. 140); „az egész egyetem rügói, lánczai" (Hit. 111) stb.

Egyetemi nyilvános rendes tanár. 1829-ben még így: „A Tudományos mindenesség közönséges és rend szerint való oktatója". (Vö. Schuster, Gyógyász. Ért. 93).

Egylet, Széchenyi kedves szava, mondja Toldy (Nyelvt. Ért. IV. 8: 20). Petr. Horváth Lázárnál 1841 (Pesti Hirl. 448) megvan már a *műegylet*.

Egynemű, Geleji Katona István 1645 (Titk. 356): „Magával egy rendű és nemű teremtetett Angyal" és (357): „több Angyalok ő vélek egy neművek". — PP.-nál is (1708): „conjugata: egynemű igék". — A NySz.-ban nincs meg.

Egységes, Geleji Katona István 1645 (Titk. aj. el. 18): „Mi vagyunk igazán az Unitariusok azaz Egységesek, 's nem ők". — Más jelentésben u. l. 103 is: „*egységes* azaz *simplicissima*". A NySz.-ból kimaradt. — Nála van különben *kettőséges* is: *binarius* (Titk. 878).

Egyszerű, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 19): „az abbanvaló külömbsegeket mutattjuk meg; miképpen állyon tudniaillik ugyan azon *egy-szerű*, örök es születetlen Isteni Allat mindenik Szemelyben". Itt tehát már simplex jelentésben. Ugyanő nála 1650-ben is (Dialogus Politico ecclesiasticus 123): „Az Presbyterek hivatallya-is kétféle, *egy szerű és több szerű*". — A NySz.-ból kimaradt.

Egytől egyig, Kölcsey 1832 (Országgy. napló, december 16): „én egytől egyig kitaszigállak". Baróti Szabó Dávidnál: *végtől végig*. (SzD). — Vö. MNy. 3: 144.

Együgyű, Pázmán ebből *együgyűl* igét formált (NySz.).

Együlni. *Egyíteni*, Geleji Katona István 1645 (Titk. 726): „hamissan egygyiti, a' vagy képzí egynek lenni". A NySz.-ból kimaradt. — *Együlni* Verseghy 1806 (Aglaja, A nefelejts): „Két csöppet láttam ... *együlni*"; ugyanő nála *egyít* is, 1791 (Egy jó szívből költ szatira): „kár, hogy sok borszal *egyíti*".

Együttmunka, Széchenyi 1831 (Vil. 64): „mindnyájunk együttmunkája által". Még nem jutott szótárba.

Egyvéleményiség. Széchenyi 1831 (Vil. 169): „érezni a férfiúi egyvéleményiség melegét". Jelentése: következetesség". Nem jutott szótárba.

Éjnapgyen, Apáczainál 1653 (Encycl.) az *acquinoctium nap-éjegysége*; M. Hirm. (1781:191) *nap-éj egyenlősége*; Bugátnál 1836 (Tscharn.) *éjegyen*; Tzs. (1838) *napéjegyen*.

Éjsetét, Dugonics 1780 (Uliss. 94): „Éj-setétté teszi”. Ugyanő nála *csotkönnnyűség* 1808 (Szitty. tört. 2:98).

Éjszaki fény, M. Hirm. 1780:176: „Deákul aurora borealisnak (éjszaki hajnalnak) nevezetik. Magyarul talán helyesebben *éjszaki verességnék* mondhatjuk”. — Márt. (1803) *éjszakerőt* is.

Ék, Baróti Szabó Dávid 1777 (1j mért. vers. 18): „Éljen azért Erzsébeth egész Wirtht éke sokáig”; *felékelni* Dugonics 1788 (Etelka 1:52): „a' Természetnek és a' Mesterségnek különbs javaival *felékelte* Kis-asszony”; *ékitvény* Hajza 1830 (Külf. Játéksz. 193.): *ékitvény-szer* annyit mint *ékezer*.

Ékezni, accentuiren Révai 1778 (Magy. Alagy. előszó): „Azonbann a' kettős mással-hangzók (consonantes) előtt valók bátor ne is legyenek *meg-ékezte*, hosszasaoknak fognak mindazonáltal tartatni”; ugyanő nála u. i. *ékesetlen* is: „a' szó-végén *ékesetlen*, a' vagyis rövid magánhangzó után nem kettős a' mássalhangzó”. — *Beékezeni*, „einkeilen” Dugonics 1803 (Jolán. 1:92): „És noha bár mindenütt *ly* bőttüt bé-nem-ékezhettek-is, de bé-ékezték ezekbe az *l* bőttüt”. — *Ékkő*, Széchenyi 1830 (Hit. 148) „boltozat, melynek *ékkőve* nincs: schlusstein”.

Eladósulni, Fáy András 1862 (Elszegényedések 23): „Könnyen fulig sülyedhetnek nagy kamató törleszthetetlen *eladósulásokban*”. *Adósítani*, noha MA. PP. szótárában s Geleji Katona Istvánnál 1645 (Titk. 30) is megvan, a NySz.-ból kimaradt.

Elbeszélő költészet. Úgy látszik, hogy ez az elnevezés Hunfalvynál fordul elő először 1842-ben. Ugyanis Aristoteles Poetikájának fordításában mondja: „Azt hiszem epopoeát legjobb elbeszélő költészetnek fordítani” (Kisf. Társ. Évk. 3:150).

Elbomolhatatlan, Széchenyi 1831 (Vil. 56). Még nem jutott szótárba.

Elbonczolni, Széchenyi 1831 (Vil. 1): „míg (a hon) *elbonczolt* részei Buda s Pesten nem egyesülnek”. Még nem jutott szótárba.

Élcelődni. Szótárilag Kelemen Bélánál (1897) először.

Eldöd, Baróti Szabó Dávid 1788 (Magy. Mus. 28): „Hol vagytok Nemes Eldödink?”

Elégületlen. Az *elégedni*, *elégíteni* megvan a régi nyelvben is (NySz). *Elégült*, *elégületlen* a szótárak közül először Tza. (1835). Érdekes Széchenyinél 1835-ben (Hunn. 175) *megelégtelenség* és Fog. nál (1836) *elégületlen* a. m. unzufrieden és *elégülten* a. m. missvergnügt. Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 1:351): „megelégtülten házsártos”; (u. o. 360) „elégülj meg ezzel”.

Elegy, fn. Adami 1763 (Sprachkunst): vermischung. Előbb csak melléknév.

Élelmény. *Élelmény* alakban Zalányi Péter 1774 (Belisarius 183): „Kétségkívül igen rossz dolog, hogy légyenek olyan emberek, kik az ő élelményeknek minden költségöt másokra vethessék”; Kónyinnál is 1786. (Paraszt emb. 11, stb.)

Élengeni. Kisfaludy Károly 1820 (Irène): „melly fertelem között *élengsz*”. — Vö. dülöng, mereng, ömleng stb.

Élesz. Geleji Katona István 1649 (Válts 3:827): „egy-más ellen valo gyomor-béli halálos gyűlölségnek, és majd lotsendesíttethetlen zenebonának *élessévé* tövé”. Elvonás az *éleszt* igéből. Vö. támasz, tapasz, rekerz stb. — A NySz-ból kimaradt.

Élet. *Életmód* Kollárics Joákim 1764 (Philothea XXII.); *életidő* Márton István 1796 (Theol. Morál 470); *életfonal*, *életnem*, *élettörténet*, *életvég* Márt. (1803). — *Életjáradék* Fog. (1845), de ugyanő nála előbb *életbér* Jogt. (1842), a Jelenkorban (1836: 102) *életdíj*. — *Életkérdés*, Jelenkor 1833 (II:420). — Széchenyinél (Vil. 82): *életkellem*, (Vil. 120): *életrajz*, (Vil. 39): *élettudomány*, (Vil. 176): *életszikra*, *életkérdés* (Akad. 21); Bugátnál 1833 (Orv.) *életrend*.

Életbe léptetni. Széchenyinél 1831 (Vil. 273) sőt még 1843 (Pol. cz. 2:97) is *életbe hozni*, de ekkor már (U. o. 101) *életbe-léptetni* is.

Életjelenség. Kisfaludy Sándor 1824 (Mind. munk. 2:334); Bárótzinnál 1774 (Kassándra 7:86) élet jelensége. Ugyancsak Kisfaludinál *életkezo* (id. h. 1:70) és *életvessély* 1825. (Mind. munk. 3:433).

Életunt. Kisfaludy Károly 1827 (Leányó. 1:6): „valami élet-unt agglegény mellő nem való”. Előbb csak: *élete megunt*.

Elfogódni. Andrád Sámuel 1789 (Anekdóták 1:6): „A Tyrannus úgy elfogódék ezen a' ritka hűségén való tsodálkozás miatt”.

Elfogult. Széchenyinél 1828 (Lov. 91) még *előelfoglalás* am. a

mai elfogultság; de már 1830 (Hit. 111): „annyi *elfogultság* s előítélet van köztünk; (Vil. 169): ha nem lágyvelejtűleg vagy *elfogulttlag* ítélünk”; (Vil. 189): „az *elfogultlan* olvasó” és 1833 (Stad. 1.): „*elfogultlan* barátságos tanácskozás”; de már 1841 (KelN. 241) *elfogultlan* is. Maga a különben sehol nem található *fogulni* ige is megvan Széchenyinél (Vil. 152) „mert a dolog ellen *fogulva* s így vak vagy”: gegen die Sache eingenommen.

Elfohászkodni. Széchenyi 1831 (Vil. 38): „szolid áhitattal elfohászkodott imádság”. — Nem jutott szótárba.

Elhamarkodni. A codexek korában a. m. „gyorsan elszaladni” (NySz.). „Übereilen” értelemben Tzs. (1838); ez azelőtt elbebehurgyalni (Tzs. 1835).

Eliszonyulni. Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2: 178).

Elítélni. Régi jelentéseit I. NySz. — „Verurtheilen” értelemben Tzs. (1838); ugyanez Márt. (1823): „kárboztatni”.

Elizetleníteni. Széchenyi 1830 (Hit. 119): „elegék . . . a legserényebb kereskedőt is elizetleníteni”. Jelentése: „diszguztálni”. — Megvan Faludinál is, de más jelentésben (NySz.)

Eljenezni. Kölcsey 1833 (Országgy. napló január 31): „Mindezek elegendőképen *megéljeneztetvén*, dictáltatni rendeltettek”.

Elképzelni. Kazinczy 1790 (Hamlet, Prónayhoz): „képzeld-el; hogy bé-nyújtó Levelemet Koronánk őrizete után azon szobában irom”.

Elkeseredni, a régi nyelvben a. m. a mai „elszomorodni”. Az „erbittern” (NySz. és Márt. 1808 és 1823) *neki keveredik*; de ugyanez már Kölcseynél 1826 (Élet. Literat. Körner Zrínyijéről) „poétáinkat a kritikának akadozásaival az *elkeseredésig* kintzotad”. Határozottan *verbittern* jelentése van azonban az *elkeserít*-nek már Névtelennél 1792 (A Magy. Tört. Röv. Rajzolatya 142): „Ezen . . . békességkötés . . . igen meg-háborította azokat . . . e’ féle okok annyira *el-keserítették* minnyájokat; hogy . . . pártos gondolatokat forraltak”.

Ellen-. *Ellenbizonyosság*, Cantus Catholici 1738 (183); *ellenzár* 1786 (Nyr. 30:94); *ellenoldal*, *ellenzög* Dugonics 1784 (Tudák. 2:29 és 63); *ellenvélekedés* Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskorzór. 1:64); *ellenrész*, *ellenírás*, *ellenmás* Márt. (1808); *ellentétmuusz* Márt. (1818); *ellenmásolat*, *ellenérő* Márt. (1823). *Ellenméreg* Kisfaludy Sándor 1801 (Mind. Munk. 1:48). — *Ellenpárt* Kisfaludy Károly 1828 (Vérpohár);

ellenhad u. *önála* 1823 (Erzsébet); *ellenjegyzet*, *ellenszavazó*, Kőlcsey 1833 (Orsz. napl. máj. 15. és júl. 5.). *Ellenzálog* Széchenyi (VII. 52): *gegenpfand* (Ball. NMagy. Szt. 1854). Magyar szótárban még nincs. — *Ellenindítvány*, *ellenpróba* Ujváry szótárában (1898).

Ellenes. Bugátnál 1838 (Orv.): *lázellenes*, *gutacellenes*, *hurutellenes*, *görcsellenes*, *lobellenes*, *rithellenes*; Pesti Hirl. 1843 (15): *nemzetellenes*, Hierolx. (1845) *alkotmányellenes*.

Elleneskedés. Széchenyi 1831 (VII. 345): „ősi elleneskedésink, melyek a hazát anyszor gyászba boriták”. — Nem jutott szótárba.

Ellene szegezni. Sófalvi József 1777 (Oecon. vit. hum. 62): „minden ok nélkül ne *szegezd ellene* magadat az ő kívánságának”. Dugonics 1795 (Jel. tört. 2: 240): „Gyakorta *ellene-szegezte* magát . . . rendeléseinek”.

Ellenhatás. Széchenyi 1830 (Hit. 164): „Actio — hatás, reactio — ellenhatás”; (U. o. 180): „mennél erősb a hatás, annál hathatósab az *ellenhatás*”.

Ellenkezet. Gyöngyösi 1683 (Thököly házass. 155.): „Troja alatt az hol sok *ellenkezetben* kellett lenni”.

Ellenkezőleg. Geidler József 1775 (Hadi okt. 85): nála *repugnanter*. SzD.-nál 1792 (SzD.): „Ellenes, ellenkező. Ellenszen esett: ellenkezőleg”; Sándor Istvánnál (Told.) *contrarie*, *repugnanter*, a *diametro*; de azért Márt.-nál még 1828-ban is „im *gegentheil: ellenben, sőt inkább*”. — Kunossnál 1835 (Gyal.) „*au contraire*”. — Az „ellenkező” régi jelentését l. NySz.: *ellenkező ember* stb. *Ellenkező* Geidler Józsefnél 1775 (Hadi okt.) mindig am. „ellenfél”.

Ellenmérő. Széchenyi 1830 (Hit. 146): „ki az ellenmérő *sorpenyőbe* tudomány- vagy érdemsúlyt vethet”. — A franczia „*contre-balancer*”-ra gondolhatott. Nem jutott szótárba.

Ellenőr. A *controleur* Mártonnál (1803), *számtartás-vizsgáló*; u. o. „*gegenschreiber*” szó alatt *visszadsz számtartó*; Zala Tiszti Szótárban *ellenrignyázó*, Baranyáéban *ellenen*; Kisfaludy Sándornál (Munk. 8: 674) *viszontirnyázó* is. — Ugyanitt meg van említve (735), hogy a M. Tud. Társ. Rendszabásainak tárgyalásakor 1828-ban Kisfaludy Sándor ajánlatára fogadták el az ellenőrt. — *Ellenőrség*, Balli (1857).

Ellensúly. Ez Márt. (1803) „*fontmás*”. *Ellensúlyozni* Széchenyi 1847 (Progr. Tör. 37).

Ellentétet. Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1: 459).

Ellenti. Széchenyi kedvelt szava: „jó-ellenti gát” (VII. 94); *ellentiség* (VII. 100 gehässigkeit); „megbocsátandja *ellentemi* indulatoskodásodat” (VII. 186: deine leidenschaftlichkeit gegen mich); *bátorság-ellenti* (VII. 273: sicherheitswidrig); *becsület-ellentiség* (VII. 279: ehrlosigkeit); *törvény-ellentiség* (VII. 256: gesetzwidrigkeit); „pénz-állapotunk *ellenükisége* ránk nézve mily nagy kár” (VII. 118): „elődink vad és kaján egymás-ellentiségeknek tulajdoníthatjuk (Hit. 233).

Ellenzék. Márt. (1803) az oppositio (parlamentí értelmében) ellenkező fél; 1807-ben ugyanígy. 1828-ban widersetzungsparthei: ellenkező rész, ellenfél. Széchenyi 1830 (Hit. 27, 30, 32) ellenzésnek nevezi; *ellenzéken* pedig 1831-ben a mai „ellentét”-et érti: „ellenzékben állanak a sokaság bévett szokásaival” (VII. 284).

Elmagyaratlonodás. Széchenyi 1831 (VII. 13): „a lassú, de mindennapi elmagyaratlonodás”.

Elme. Legelső összetétele valószínűleg az *elmevillongás* Liszti Lászlónál 1853 (M. Mus. 9: 28): „Sok *elmevillongás* s tanácsban tolyongás miatt elmulattaték”. *Elmeállapot*, fassung des gemüths Márt. (1803); *elmejáték*, Kazinczy 1788 (Gessen. id. bev.) és Kisfaludy Sándor 1808 (Mind. Munk. 3: 436); *elmemű* (U. o. 1807, 1: 252); *elmeharcz* Széchenyi (VII. 84); *elmemagzat* (U. o. 21: geistesprodukt; *elmesur-lasztó* (U. o. 217: ideenaustausch veranlassend); *elmelehetős* (Hit. 236); *elmevitatás* (VII. 11): geisteskampfe. — *Elmezavar* 1845 (Hiorolex.) perplexitas értelemben.

Elme-háborodott (Szótárilag CzF.-nál először). Ez olyan nyakatekert képzés, mint az *úrhagyott asszony*, *ügyfogyott ember*, *észvesztett parancsolat*, *nyaktekert kifejezés* lenne. — *Elmebeteg* annyiban jobb, hogy már 1804-ből van rá némi analogia: a *hagymázbeteg*, noha csak MA. szótárában. — *Elmegyógyász*, szótárilag Ujváry Béla (1898).

Elmény, már Kölcsey-nél 1833-ban (Országgy. napló január 7.): „A ki roményt bir, az élelmenyre számot ne tartson. E maximát még Schillertől tanultam”.

Elnézni. Batsányi János 1788 (Magy. Mns. 1: 458): „Azon nyomtatásbeli hibákat . . . könnyen el-fogják nézni Olvasóink”.

Elnöklet. Kisfaludy Sándor 1842. (Mind. Munk. 8: 600).

Elnyomorulni. Széchenyi 1830 (Hit. 88) am. elnyomorodni.

Elő-. *Előbástya, előpalota* Kovács János 1742 (Contin. a M. Chron. 95 és 152); *előgond* (vorsorge) Geidler József 1775 (Hadi okt. 104). Dugonicsnál *előmunka* 1784 (Tud. 1:25); *előőr* 1794 (Gyapj. vit. 2:336); *elősereg* 1803 (Jol. 2:745.); *előviszontagság* (u. i. 1:1.); *előlevél* Révai 1778 (Magy. Alagy.); *előkérdés* Mészáros Ignác (Magy. Secr. 21, 7.); *előhegy*, Márt. (1803); *előképzélet*, Márt. (1818); *előárboc*, *elővitorla*, *elő-csapat*, *előebéd*, *előfal*, *előlánczos* Márt. (1823); *előczata* Kisfaludy Károly 1820 (Kemény 2:1); *előkor* Kisfaludy S. 1826 (Mind. Munk. 5:174); Széchenyinnél (Hit. 45): „anyatejjel szitt a gyermeki korunk *előfogalmai*;” ugyanónála (Vil. 270): mindon lehető *előlátás* után (ma: *előrelátás*; *előöröm* (Hit. 138): halhatatlanság *előörömei*; *előreható* (Vil. 5); *előtűntetni* (Hit. 215).

Előbeszéd. Geleji Kutona István 1649 (Válts. 3): „ajánló *előbeszéd*”. — A NySz.-ból kimaradt.

Élődi. Márt. (1803) schmarotzer.

Előézés. Révai 1787 (Vers. 147.): „Szerencsétlen *elő-ézés* Szomorú életéről;” Kazinczynál is 1788-ban (Magy. Mus. 149); Calepinasban „előbb való megézés”; MA., PP., Phras.: „elői megézés”; Márt. (1803) *előre-ézés*; Fejér Györgynél (1817. czímlap): „Álomlátások és eleve- érzések”; végre Tza. (1835): *előézet*”.

Előfizetés. Magy. Hirm. 1786 (7.): „minden Exemplárért edgy edgy Hollandus aranyat kíván *elő fizetésül*”.

Előidézni. Káldi Györgynél a XVII. században (Vö. Kreszn.) annyi mint *megidézni*. Márt. (1803) vorfordern; Tzs. (1835) vorladen; Ball. (1844) erwecken; Fog. (1845) hervorrufen.

Előírni. Mészáros Ignác 1793 (Magy. Secr. 21): „kemény törvényeket *elő-nem írhat*”.

Előítélet. Szeli Károly 1777 (Bábamesterség XII.). Széchenyinnél 1828 (Lov. 104) *előítéletes*; ugyanő nála *előítéletlen* (vorurtheilfrei) is. (Vil. 164). — Ez utóbbi nem jutott szótárba.

Előjel. Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi Majors. 245): „az igen híres Kép-festő tsak az állásban tesszen olykor *elő-jelt*”.

Előkészíteni. Liszti László 1653 (Magy. Mars 12:28): „*elő-készítette* Fényes királyi székét”. — A NySz.-ból kimaradt.

Előkészület. Dugonics 1784 (Tud. 1:4): „a' Bető-vetésnek elő-

készülete". Márt. (1823) am. vorrichtung. — *Előkészítmény* Széchenyi 1841 (KelN. 212).

Előleges. Márt. (1800): „előleges p. o. esméretek 's a' t.: die sogenannten Erkenntnisse a priori u. s. w."

Előléptetés, Pestmegye Tisztban (1807) és Márt. (1818) „gradatio" alatt egyszerűen *léptetés*; ugyan csak Pestm. Tiszt. Szótárában és Pukynál (1830) *előmenetelesíteni*, noha már Kresznericsnél *előléptetés* is megvan. — Bitnicznél 1831 (Gazd. Szt.) *előléptetni* am. befördern.

Előülölő. Bél-Cellarins 1777 (Liber Memor.)

Előmenetelesíteni. Márton István 1801 (Ném. rud.) gedenken.

Előmozdítani. A NySz.-ban nincs meg, noha Medgyesinél 1658-ban: „a' Joknac szeretője, becsüllője s elő-mozdítója légyen" (Ötöd. Jaj, 9) és Pósházánál is 1669-ben (Igasság Istája 1:704): „a Reformatio munkájának ő általa való elő-mozdításáért".

Előnév, Márt. (1799) „vorname". Családi praedicatum jelentésben Dugonicsnál 1800 (Róm. tört. 168). Ez utóbbi Veszpr. Tiszt. (1807) *birtoknév*: Georchnél 1806 (Honnyi törv.) *melléknév*. Vö. Törv. Msz.

Előnyomulni, Márt. (1807) vordringen.

Előrajz, Márt. (1823) entwurf. — Ez 1803-ban még „előleges rajzolat".

Előre, Kászoni János 1647 (Rövid igazg. 128): „tapogatózva es előre nézve írjuk, a mit irunk" és Gyöngyösi István 1688 (Ének Th. és Zr. I. házass. 267. vsz): „Mert előre szokott vágyani az dicsőség". A NySz.-ból kimaradt. — Medgyesinél 1640-ben: *előben* (Szent Aty. Örtöme C₄): „Edgynchány előben-való meg-tudásra szükséges dolgok". — Igekötővé a XVII. század végén lesz. — Geleji Katonánál: *belőltre, kívülre* 1645-ben (Titk. 422, 423).

Előszeretet, Kossuth 1842 (Pest. Hirl. 59): „előszeretet s előgyűlölség nélkül".

Előszoba, Kovács János 1742 (Continuat. a Magyar Krónik. 119): „Egy szabad Komornikok asztala a Fő-Udvári-Mester előszobájában". — Márt. (1803) „bejáró szoba". Széchenyinnél 1833 (Stad. 12) az anti-chambrirózás am. *előszobaiság*: „sok futkározás, idővesztés, előszobaiság s több efféle méltatlanságok". Utóbb ugyan ő nála *előszobázn*i 1843 (Pol. cz. 1:308 és 2:462).

Elővigyázat. *Elővigyázás*, Geidler József 1775 (Hadi oktat. 34): „ezen *elő-vigyázások* el-vesztegetettek”: *elővigyázat*, Kisfaludy K. 1827 (Tollagi 3:1): „a speculáló ész, elővigyázatot örömet gyöngeségre magyarázzák”. — *Elővigyázatos*, 1845 (Hierolex.), vorsichtig Ball. (1857).

Előzet, Kovács János 1746 (Hadi exerc. 28): nála *fronte*: „a' kölső két nyílás . . . a' hátusó *Fronte* avagy előzettyét tsinállyá”. Baróti Szabónál is 1792-ben (SzD.). — A Hierolex.-ban (1846) *előzetes* annyi is mint „kitűnő, jeles, praecellens”.

Elsőrendű, Sófalvi József 1777 (Oecon. vit. hum. V). Vö. *düss*.

Elszomorodni. A NySz.-ban nincs meg. — Először Márt. (1807).

Eltököllet, Kisfaludy Károly 1820 (Szécsi Már.): ugyanitt *eltököllettség* is.

Eltulajdonítani, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 868): „Elhidgyed hogy ha . . . effele *el-tulajdonítot* josszágot viszuza nem adtz . . . igazan meg nem terhetz”. — A NySz.-ból kimaradt.

Elv. *Elvileg*, Szöchenyi 1842 (Akad. 15). *Elv kérdés*, Jablanczy 1842 (Adat. 168). Ugyanő (6. l.) *elvésznek* nevezte a philosophust.

Élvezmény. Jablanczy 1841 (Adat. 32).

Elvont, Geleji Katona István 1645 (Titk. 770). Nála voltaképen: *elvonatott*: „a' Szent-Lélek concretum az-az magán lévő személy, 's nem pedig abstractum, a' személytől el-vonatott dolog”. — *Elvont*, Sartori 1772 (Filos. 20). — Kazinczy 1789 (Hivatalra vez. beszéd 16): „Ez a' mód, a' melly szerint a' leg-érthetőbb, érzékenység-alá-vetett képezeteknek az azokról el-vontt, abstrahált képezetek által kell meg-világosítatni”.

Emberbarát, Kölcsey 1833 (Országgy. napló január 21): „sok emberbarát a nemesség municipalis érdekeit rossz oldalról tekintí”; Márt. 1823-ban (Sztr.) még *emberek barátja*; Kónyi Jánosnál 1786-ban (Paraszt. emb. 288) *embéri-barát*. — *Emberbarátai*, Bajza 1830 (Told. Észv. a Conv. lex. pörhöz 19). — *Emberbarátilag*, Ball. (1864).

Emberesíteni, Széchenyi 1833 (Stad. 86): „*emberesíteni* a rengeteget”. — Am. népesíteni.

Emberiség, Geleji Katona István 1645 (Titk. 476): „ugyan a'ban [a lelkében] áll az ő emberi léte, a' vagy *emberisége*”; u. i.

1026: *isteniség* is. A NySz.-ból mind a kettő kimaradt. — Széchenyinnél 1830 (Hit. 162) *emberiség* am. humanus. Ez nem jutott szótárba.

Emberismeret, Márton István 1796 (Theol. Morál 43): „Hijjával voltak . . . az annyira szükséges Embereismeretnek”.

Emelet, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 1: 44): „azon négy emeletre fel-vivődött lak-hely, melyben jó királyunk mulat”: u. ez évben Jel. tört. (1: 299) is.

Emésztmény, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Trágya, ganój, ganaj, zsiradék, emésztmény”. — Ugyanebben a jelentésben Domby Sámuelnél 1794-ben (Orvosi Tan. 28): *emésztet*.

Emlék, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 1: 2) és 1798 (Szerecs. 2: 48). — *Emlékkő*, Dugonics 1808 (Szittyai tört. 2: 50); *emlékoszlop*, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 1: 105); (U. o. 1: 2): *emléképület*. — *Emlékkjel*, Márt. (1818); *emlékpénz*, *emlékkor*, *emlékmondás*, Márt. (1823). — *Emléksor*, *emlékvers*, Kisfaludy Károly 1823 (Baráts. szer. 8 és Tollagi 1: 9). — *Emlékbeszéd*, Kötlecsey 1832 (Országgy. napló december 17).

Engedék, Széchenyi 1831 (VII. 80): „bird a nemesi közönséget ily engedékekre”. Jelentése: concessio.

Engedély, Kazinczy 1829 (Élet Liter. 264): „*Engedély* kedvezőbb Johovának mint az áldozat”. *Engedékenység* a jelentése. — *Engedélyezni*, Pesti Hirl. 1842 (359. l.): „különös kedvezések engedélyeztetésének”. — Szótárilag először Fog. (1845). — Széchenyinnél 1841 (KelN. 45): „a kormánytól engedelmezett Pesti Hirlap”.

Engedmény, Széchenyinnél még 1844-ben is engedvény: „akkor böles az engedvény, mikor köszönetet szül”. — Fog. 1833 (DMM.) *engedvény*: indulgentia; 1835-ben (U. o.) litterae cessionales. Ugyanígy CzF.

Enyh, Dugonics 1803 (Jol. 1: 547): „Azt a' helyet mondgyuk *Enyh-hejnek*, melyben magát az ember kipiheenni. Ettől az Eny-szótól származnak ezek: *ki-enyhitem* magamat; *enyhítés*. Az után *Enyhülök*, *enyhülés*, *enyhülődés*. Hátha ez a' szó is *enyiszek* ebből az *eny* gyökből sarjadzott?”. — *Enyh*, Kisfaludy Sándor 1801 (Mind. Munk. 1: 100). Geleinnél 1788 (Halló 1: 108) *enyh* melléknév is: „enyhobb szolő”.

Építész, Társalk. 1834 (149).

Építmény, Széchenyinnél 1830 (Hit. 161) *építvény*; és (VII. 233) a *superaedificatum*: *felülépítmény*; utóbb 1833 (Hid. 3): ez is *felülépítmény*; 1833 (Stad. 26) *ráépítmény*.

Érdek, Széchenyi 1831 (Vil. 349): „csékély érdekét is elveszténé”. Nála ige is: „őt jobban érdekkesse mint saját fiát” (Vil. 835); am. érdekelni. — *Közérdek* (Stad. 213); „Soha nem lesznek oly közérdekűek” (Stad. 227). — *Érdekelni*, Kisfaludy Károly 1828 (Hős. pr. 2) már egészen mai jelentésében: „a dolog nem igen érdekli”.

Érdekes, Széchenyi 1830 (Hit. 158): „az ország legérdekesebb — leginteressánsabb — része”. De azért 1831-ben is (Vil. 35, 45 és 243) *érdeklő* is am. interessans. — *Érdektelen* (Vil. 304). — *Érdekesíteni*, 1847 (Progr. tör. 50 am. „érdekessé tenni”. — Ez nem jutott szótárba.

Érdeklet, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.), nála am. érintés, megérintés; *érdeklődés* a jelentése Bajánál 1829 (Élet. Litr. 55): „a' műveltebb olvasóra olly ritkán munkálnak annyi érdeklettel”. Ugyanígy Kisfaludy Sándornál is 1833-ban (Mind. Munk. 7:397). — *Érdeklletes*, Fábian Gábor 1833 (Ossián én. 1:33).

Érdem-. *Érdemcsillag*, Kisfaludy Károly (A szerelem). — *Érdemkereszt*, Márt. (1828): kreuz. — *Érdemoszlop*, Mátyási 1790 (Szer. fund. 23); *érdempénz*, Vedres 1807 (Nemz. Jórág 55); *érdemszék*, Révai 1778 (Magy. Alagy. 19). Ugyanő nála 1787 (Vers. 93): *érdemülés*. — *Érdemtűli*, Széchenyi 1831 (Vil. 228): „egynék sincs érdemtűli tekintete” (= tekintélye). Vö. *tengertűli*.

Érdemesíteni, Báróti Sándor 1774 (Kassándra 7:70, 79); 1804-ben Bessenyeinél is (Bihari rem. 55). — *Érdemesíteni*, 1792 (Magy. Tört. Köv. Rajz. 28: „érdemítette minden hazabeli főtisztességekre”.

Erdész, Kassainál 1816-ban: „Bába: szülősz, az az szülő asszony körül forgolódo és vele bánó, mint *erdész*, tsösz” (MNy. 1:226).

Érelem, Baróti Szabó Dávid 1779 (Paraszi Maj. 1:115): „Am de gyümöls-kertnek feles esztendői folyások hoznak dísz, *érelmet*”. Érdekes, hogy Sándor István 1808-ban (Sokf. 9:51) ezt mondja: „Érelem, Fatum, sors inevitabile. A' mi az Embert éri öltöben, a' mit ol nem kerülhet”. Ő tehát „végzet” jelentéssel ruházta fel.

Erosztékeny, Geleji Katona István 1645 (Gramm. 2:25 és 36): „Ha jól mondjuk érzékeny, mi bántja meg, hogy ne mondhasuk *erosztékeny*, tudni illik a' szőlő, a' buza?” — A Ny8z.-ból kimaradt.

Érettségi, Terray Károly 1842-ben (Athen. 2:177) a porosz „maturitátsprüfung”-ot *érettkori vizsgálatnak* nevezi. Nálunk 1851-ben tartottak először ilyen vizsgálatokat s ekkor mindjárt *érettséginek*

nevezték (Ball. Új szavak 1851). *Érettségizni*, noha már jó idő óta közönséges szó, még csak Kelemen szótárában van meg.

Erkölciség, Márton István 1796 (Theol. Moral. 198): *moralitas*: u. i. *erkölcsis*: erkölcsös, *moralis*: *erkölestudomány* és *erkölcslíró*, *moralista* (41. l.). — Versegly (Lex. 298) erősen megrója Mártont az *erkölciség* szóért, hiszen nem mondjuk: *papiség*, *tisztiség* stb. *papság*, *tisztég* stb. helyett.

Erőditmény, Kosanthenál 1841 (Pesti Hírl. 5. l.): *erősítvény*: „minden erősítvényi munkákat a hadügyminiszteriumban összehason- tosítani”.

Erőművész, Széchenyi 1831 (Vil. 72 és 319): „egy *practicus erőművész*nél tanulná meg”: mechaniker. Ugyanő nála 1834 (Pol. cz. 1: 34) *erőműves*: gépész.

Erősíték, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD. 169): „*Palánk*:... *erősíték*, *kerítették*”.

Erőszakoskodni, Geleji Katona István 1645 (Ttk. Aj. előb. 1): „a lelkek-isméretin *erőszakoskodók* ellen való kegyes Párttartójának”. — A NySz.-ből kimaradt.

Érv, Kossuth 1843 (Pesti Hírl. 89): „maguknak *érvet* (*geltung*) és életet igényeljenek”. Fogarasinál is (1852) az *érv* annyi mint a mai *érvény*.

Érzék, Kájoni János 1676 (Cantionale catholicum 531): „*Érzék*ünk zabolázd meg, hogy mind látás, hallás, figyelem, vigyázás tisztán maradhasson meg”. — A NySz.-ből kimaradt. — Dugonicsnál 1780 (Uliss. 54) am. *ézés*.

Érzékenyíteni, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3: 645): „Menyi érez, réz, ón, ezüst, arany etc. vagyon, e' világon, mind méltóságosb az ő *érezkenyítő*, s' mozogtató lelkére nézve azoknál egy lov”. — A NySz.-ből kimaradt. — *Érzékenyedik*, *érezkenykedik*, Benyák 1780 körül (Nyr. 30: 473): „*sensum incipit habere*”; Márt. (1803) „*empfindeln*”.

Érzéketlen, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 278): „valami egyeb oly *érezketlenség* szerző halálos nyavalya szállhat hirtelen read”, és Geleji Katona István 1645 (Ttk. 616): „az okatlan és *érezketlen* állatoktól meg-választja”; (u. o. 37): „*érezketlen* vagy okosságatlan állatok”. — A NySz.-ből kimaradt. — Márt. (1803) *érezketlen*: *gefühlos*

és *érzékelen*: sinnos. Ez utóbbi megvan már különben 1791 (Horáitz és Kur. 35).

Érzékfeletti, Márt. (1800): *érzékfelettség*, Márt. (1803) *metaphysik* szónál; *érzéket*, *érzékelni*, *érzékség*, Márt. (1803): *gefühl*; *érzéketi*, *nézleti*, Márt. (1818): *intuitivus*.

Érzelet, Kisfaludy Sándor 1793 (Mind. Munkái 7:178: „az enyelgő tekintetek és édes beszédek csak kívülről repdes körülöttük és csak az érzeleket legyezi“.

Érzélgés, Toldy Ferencz 1829 (Klet Liter. 139): „Említsem e még a régiekben az *érzélgést*, mely, ha illetődés czélja, világos ellenkezésben áll a komikummal“ — *Érzelkedni*, Guzmics Isidor 1829 u. i. 131): „szereplünk *érzelkedni* is“. Széchenyinél 1835 (Hunn. 159) *érmelmény* is, az „*érzelem*“ és „*érmemény*“ egybekoverése.

Érmeményes, Márt. (1818. Gloss.) „*sentimentalis*: *érmeményes*, *érméki*“.

Érzet Megvan az Ehrenf. C.-ben (162): „mykoron sem zava sem *erzety* nem voltuolna“ (Vö. Ballagi Aladár, Régi M. Nyelvünk, 57). A NySz.-ból kimaradt. — *Érzet*: *empfindung* Márt. (1803); ugyanitt *érzeterő* is.

Esékony, Baróti Szabó Dávidnál (1792) „*esedékony*: gyarló, meg-eső, botló, botlékony“.

Esengen, Széchenyi 1831 (Vil. 123): „A szív- és lélek-eledel utáni *esengés*“. — (Vil. 125): „ma éppen annyi a kérő s *esengő*“. — Bugát 1803 (Orv.) *anhelare*. — A népnél *csenkedik*.

Estély. — *Estvély*, Adami 1763 (Sprachkunst). — Horváth József 1764 (Emb. okoss. 33 és 34); 1777-ben Baróti Szabó D. (Új mért. vers. 102): „Az *estvély* barnás sátorait sűrűn terjeszteni kezdte“. Mai jelentésében Petr. Horváth Lázárnál 1841 (Pesti Hírl. 238).

Ész-él, Széchenyi 1831 (Vil. 123) am. *elme-él*. — *Észfogás* (Hit. 217) am. *sophisma*; *észkötlés* (Vil. 283) am. *geistes-ausgeburten*; *észtehetség* (Hit. 231) nincs szótárban.

Eszély. E szó Szemere Pál alkotása; az *ildomot* pedig Fogarasi támasztotta fel. Kossuth és a Pesti Hirlapisták az *eszélyt*, Széchenyi pedig az *ildomot* pártolta. — Vö. MNy. 1:174. — *Eszélytelen*, Bajza 1842 (Athen. 2:598).

Eszközölni. — *Kieszközölni*, Márt. (1803): ausmitteln.

Észlelni. „Egy jó szót készíteni, minő például Szemere „jel-leme“, Fogarasi „észlelése“ nem olly könnyű, mint gondolnók” — mondja Kossuth (Pest. Hir. 1: 24). Csakhogy az „észlelést“ nem Fog., hanem Barczafalvi készítette.

Észlet, Széchenyi 1831 (Vil. 49) „nem velejét s észleti - ratio-nabilis — okát tekintettük”. — Ball.-nál am. theorie és syllogismus.

Eszmetársulás, Kossuth 1841 (Pesti Hir. 761): „ez csak olly-nemű lehet, mint az eszme-társulás (associatio idearum)”. — *Eszme-csere*, Kuthy 1841 (Polg. szóz. 115). — *Eszmerokonság*, Fáy András 1862 (Elszegényedések 39). — *Eszmeébredő*, Arany János (Próz. dolg. 80).

Észrevétel, Márt. (1803). — MA.-nál observatio: észbevéttel. — Széchenyinnél 1835 (Pol. cz. 1: 99) észrevét is.

Eszrevétlen, Bonyák 1780 körül (Nyr. 30: 474) „Insensibilis: Észrevételen, észrevételeetlen”.

Étlap, Helmezy 1834 (Társalkodó, 1).

Étvágy, Baróti Szabó Dávidnál 1792 (SzD.: „jó ízlést (appetitust) kívánok”. — Márt. (1803) ételkivándás; (1823): étikivárat. — Széchenyinnél (Pol. cz. 1: 685) étvágyias: appetitlich.

Év. *Kisvár Hírad.* Mul. (1829: 249); *évszám*, Kőlcsey 1833 (Országgy. napló február 28): „De nem nézted meg az évszámot”.

Évlapok. Először (Debr. Törv. Szt. 1837) annales. Valamint az eredetije, ez is most már csak többesben. A „Zeitung” első magyar nevei is csak többes alakban divtak: „hírlevelek, újságlevelek” (SL).

Évrajz, Széchenyi 1830 (Hlt. 92). Am. krónika. Ugyanő nála (Vil. 13) *honévrájs* is. — Márt. (1803) *korkönyv*. — *Kölönk* is mondták Ball. (1857).

Ezred, Márt. (1803) „jahrtausend: ezer esztendő, tíz század”: de már (1823) ugyanez *ezered* is. — *Ezred*, regiment Dugonics 1788 (Etelka 1: 86): „Etelének oda rendelttével bé-töltetne heányos *Ezrede*”. — *Huszárezred* ugyanő nála 1790 (Ar. per. 150).

F.

Fagyasztani, Széchenyi 1831 (Vil. 247): „*megfagyasztani* nem vagy elég hatalmas“. Ugyanő nála 1833 (Stud. 233): „minden ipart (t. i. iparkodást) *elfagyaszt*“.

Fagylalt. „A *Jegest* (gefrorenes) itt mesterül készítik“, Sándor István 1793 (Lev. 71). Benyáknál (Ny. 30:472) *gelatura: fagylalat*; ugyanez M. Hirm. 1794 (19. sz.). Peretsenyi Nagy Lászlónál 1802-ben (Szakadár 187) még *fagylat*: „hideg italokat, leginkább adatott *Narants-fagylatokat*“. — Márt. (1803) *gefrorenes: fagylalt*; azonban „*gallerte*“ is az. — Széchenyinél 1830 (Hit. 161): „*kocsisnak fagyaltot* készíteni, szobatisztítónak beretválnai“; Hit. 49) *fagylalt*, de (213) ismét *fagyalt*.

Fagyypont, 1780 Magy. Hirm. (96): „A *O* jelenti a' *fagy pontját*“. — Domby 1794 (Orv. tan. 155) „*fagylaló punctum*“.

Falám. A *falámostól* már a Debr. Gram. ki következtette 1795-ben (166).

Falánk, Pák Dicencsónál 1829 (Vad. tud.) *evénk* is.

Falóra, Márton József (1803) *wanduhr. Régente* (NySz.) *falra-való óra*, ma *fali óra*.

Fanyarú, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.); u. i. *fanyarodni* is; *fanyar*, *fanyarság* Márt. (1803) *herbe; fanyarkás, kesernyés herblich*. — A nép nyelvéből.

Faragatlan, *rudis*, roh jelentésben, Kalmár György 1770 (Prodr. 260): „nem tudja, hogy ő nyomorúlt barom és *faragatlan*“. — *Faragatlanság*, Márt.-nál (1803): rohheít.

Fáritgatni, Széchenyi 1830 (Hit. 10): „Csak a vám körül *fáritgatják* eszeket“. — Vö. MTsz.

Fásulni, Kalmár György 1770 (Prodr. 261): „Jaj! ha talám inkább *fásulsz* s kövesülsz azok által“; *fásul* u. i.: „Óh te! kevély! ha azok inkább *fásítanak*! Óh te!“: *gefühlos, stump werden és machen*. — *Fásulatlan*. Széchenyi 1833 (Stud. 169). — *Elfásulni*, Baróti Szabó Dávid 1780 (Par. Maj. 2:82): „*elfásult vénység*“. — *Elfásítani*, Kisfaludy Károly 1823 (Szil. szabad. 1:2): „*elfásítja szívünket*“. — *Fásultság* szótárilag Kelemen Bélánál először.

Feddékény, Széchenyi 1831 (Vil. 22): „ne *feddékény* ajakkal bírálgaasuk”. Am. *feddő*.

Fedelmezni, Kájoni János 1719 (Cantion. Cathol. 3. kiad. 620): „hol biborral, hol fátyollal *fedelmezték* szépségem”. — Úgy látszik, közvetlenül a *fed* igéből képezve a *védelmez*, *oltalmaz* mintájára.

Fegyelem, Baróti Szabó Dávid eleveniti föl 1792 (SzD.) „Fegyelem: fenyítették. Fegyelem alá vetni valakit”.

Fegyház. Előbb *fenyítékház*, Andrád S. 1789 (Anekdóták 1:218): „büntetésül akart engemet a' *fenyíték-házba* adni”. — Századunk 1838 (393): *fékház*.

Fegyvernők 1266-ban (Okl. Sz.), *armiger* jelentésben, már megvan.

Fegyverszünet, Gyöngyösi István 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 150 verssz.): „Inkább békességet vésznek, mint ostromlást. Fegyverszünetekben nem tesznek több bomlást”: utána Dugonicsnál 1798-ban (Szecs. 1:403). — *Fegyvergyakorló* Magy. Hirm. 1786 (584): „Fegyvergyakorló társaságok”. — *Fegyverviselt*, Jelenkor 1832 (39), a *katonaviselt*, *hivatalviselt* mintájára. *Fegyvertár*, Dugonics 1798 (Szerecs. 1:91): „Ekkor Tiamis Fegyver-tárjában dolgozott”, már a Debr. Gramm.-ban is 1795-ben. — Kovács Jánosnál 1746 (Hadi ex. 78): *fegyverház* (zeughaus); u. o. (79) *fegyvermeister* (büchsenmeister).

Fejezni, köpfen, Kónyi János 1786 (Parasztemb. 144): „a' gonosztevőket, kiket akasztani . . . kerékbe törni, *fejezni* . . . kellenék”. — *Lefejezni* 1792 (A magy. Történet. Rövv. Rajzolatya 37): „magához hívatta . . . a' Hertzegeket, hogy szeme előtt *lefejeztesse* őket”. — Előbb *lenyakaazni*.

Fejleni, Kisfaludy Sándor 1807 (Regék 40): „szerették már akkor egymást, Minekelőtt *kifejlett* Valóságok a bimbóból”; u. i. (41) *fejldez*: „Fejlendező korában”. — Kovácsóczynál 1828-ban (Varázsrózsa 42) *fejladni*; Széchenyinél (Hit. 31, 129) *fejlődik*, *kifejlés*, *kifejlődik*, sőt *kifejlendhetés* is; (Vil. 344) *fejletlen*. — *Kifejlesztteni* Külcsey 1826 (Élet. Liter. 43); *fejlémény*, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 443 l.): „az idő bizonynyal meghozza a maga fejléményeit”.

Fejlem, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 443 l.), nála már *életfejlem* összetételben: „még nemzetiségünk, még alkotmányos *életfejlemünk* tekintetében is”. Bugát *hajlam*-ának mintájára.

Fejtekezni, Széchenyi 1833 (Stad. 134): „a méreg még nem fejtekezhetett ki bennök”. Ma: *kifejlődik*. *Fejtemény* exegesis, explicatio 1845 (Hierolex.)

Fejtörve, Széchenyi 1833 (Stad. 159): „azok szoktak *fejtörve* vesződni”. — Vö. *karöltve*.

Fekhely, Széchenyi 1834 (Pol. cz. 1:25) nála am. *rakodó hely*.

Fekülni, Széchenyi 1831 (Vil. 57): „szeretnének látni rakoncátlan vizeink *fekülését*”. Am. *fekesni*. Nem jutott szótárba. — *Féketlen* (Vil. 45) *féktele*n helyett.

Fekvés, Széchenyi 1830 (Hit. 91) „kereskedési fekvés”; (Hit. 187): „a nemzet szerencsés fekvése”. — A német: *lage*; ma helyzet, állás.

Fél-. — A régi nyelv nem ismeri a következő melléknöveket: *félálmós* (Dugonics 1780) *Uliass*. 104), *féljobb*, *félbal* (Kovács Jánosnál 1746 *Hadi ex.* 21 és 12); *féldomború*, *félgömbölyű*, *féltudós* (Márt. 1803 *Sztr.*) — *Kazinczynál* 1811-ben (Töv. és vir. 38): *félkoska* is. — Főnévi összetételei közül újak: *félgyász*, *félkör*, *félgömb* (Dugonics 1788 *Etelka* (1:269 és 1:4; *Tudák*. 2:32); *félhang*, *félszázad* (Kazinczynál 1791 *Hamlet* 81 és előszó): *fél selyem* (már *Adaminál* 1763-ban *Sprachkunst Sztr.*); *félteke* (Sándor Istvánnál 1798-ban *Sokf.* 5:235) stb.

Feledék, Dugonics 1780 (*Uliass*. 215), *SzD.* (1792) és Széchenyi 1830 *Hit.* 139): „a feledék határtalan tengere”.

Felelet. Széchenyi 1831 (Vil. 38): „annál nagyobb a felelet és kötelesség; (Stad. 219): „a legnagyobb *feleletnek* is ki volna téve”. A mai *felelősség*. Ez Kunossnál 1835 (*Gyal.*) „feleletesség”.

Félemlíteni. B. Bálintott, 1784 (*Kodrús* 68): „Engem nem félemlített dühösséged árja”. — *Megfélemlíteni* már Kelemen Béla szótárában (1897)

Feleslog Széchenyi 1830 (*Hit.* 81). „a exáhek s limitatio *feleslege*”, am. *felesleges volta*; (*Hit.* 188): „jó pénzbeli rendelkezés *felesleg* volna”, am. *felesleges*; (Stad. 237): „feleslegességökrül merek kezkeskedni”.

Félreismeri. Kisfaludy Károly 1819 (*Pártüt.* 3:1): „bizonyosan félre ismertek”.

Félre vezetni. Széchenyi 1833 (*Hid.* 32). — Ugyanő nála *felre-facsarás* is (Vil. 108), Vö. *facsarni*.

Felségsértés. Szirmai 1806 (Gloss.) és Márt. (1818) crimen laesae majestatis. — Kövy, Szlemenicencél „felségbántás”.

Fémer. Rómer Flóris 1870 (Arch. Ért. 206): medaillon. „A magyar vármegyék czimereit *fémerek* alakjában vereté egy lapra.” Alkalmasint a *fém* és *czimer* egyvelítése írtján keletkezett. Az Arch. Ért., noha erősen kifigurázták írte (Adal. 365), ma is él vele.

Fenek. *Fenekrajzolat* Márton István 1801 (Ném. rud., Sztr.); Grundlage; Márt. (1803) *fenékmegfogás, fenéktörvény, fenékerő, fenékok, fenéktudomány, fenékvonás, fenékgazság.* — *Fenekülni* Széchenyi 1831 (Vil. 210) am. alapulni; *fenéktelen* (Vil. 27): „fenéktelen alapokra teleptéd”.

Fenn. Dugonicsnál 1774: *fenbércz, fenház, fenhegy* (Trója vesz. 92, 105, 275 l.); *fennkölt* Faludi: „*fennkölt dombotska és fennkölt méltóság*” NySz.; *fennható* Benyák 1783 (Okos elm. 80): „Fennható észzezel ajándékoztattak meg”; (U. i. 63) *fennhatóság*: „vidám ósznek *fennhatóságával* ékeskednek”. — *Fennkör* Széchenyi 1831 (Vil. 39): „*fennkörén világít*”, németül: leuchtet im erhabenen Kreise”.

Fennsik. Lugossy József ajánlotta Regulynak a „hochebene” kifejezésére; elő is fordul Regulynál 1850 szept. 16-án tartott előadásában a Dzungárokról: „az egész közép-ázsiai fensik a dzungár Khánnak hódolt” (Új M. Muz. 1850/I. LXIX. l.). — Ball. (1862).

Fenség. Barczafalvi Szabó Dávid 1787 (Szígv.) „*fennség*: Eminentzia”; már 1786-ban Magy. Hirm. 109 is; *fenség* Dugonics 1795 (Jeles tört. 2: 77): „*istván herczeg — Ó-Fensége*”. — A *fenség* szó megvan ugyan a Pozs. C.-ben (Ny. Eml. 13: 126), de csakis másoláshibából a *szentség* helyett. Vö. ThewrC. (Ny. Eml. 2: 290).

Fény. *Fénycsillag* Amade László 1750 körül (Versei, 101. — Dugonicsnál 1780 (Üllás 4, 76): *fénykő, fényég*; 1774 (Trója vesz. 126) *fény-rubint* is. — Márt. (1803): *fényperje, glanzgras*; Márt. (1823) *fénymáz, lack*: Kisfaludy Sándor (Munk. 4: 445 és 2: 512) *fénypont, fénykör.* — Kisfaludy Károly *fénysugár* 1828 (Kedves táj), *fénykoszorú* 1822 (Lantos szerelme).

Fénydegélni. Széchenyi 1831 (Vil. 160): „csak ön körülben *fénydegél* a ismeretlen éldégél”. Jelentése: „glimmt mit schwachem glanze”. *Fényesíteni* ugyanő nála 1835 (Pol. cz. 1: 89): „másoktól elidegenített festékekkel *fölfényesítve*; 1843 (U. o. 308): egy kissé csinosultabban és *fényesültebben* kellene állópní.

Fényledezni. Széchenyi 1830 (Hit. 175): „egészség színe fényledezzen”. Vö. *áradozni*.

Fényüzés. Sándor István 1793 (Lev. 526): „egy szóval minden a lukszust, *fényüzést* és bővelkedést kezdi árulni”. — E minta szerint 1845-ben (Századunk, 58) az elegantiára *csínüzést* próbáltak.

Ferde. Horváth Ádám 1791 (Legröv. nyári éjtsz. 54): „Ferde-négyazeg, Rhombus”.

Férflas. M. A.-nál *férjflas* am. „férfikiváló asszony, virosa mulier”. — Kaldi Bibliájában (Vö. Kreszn.) *férjftalan* am. eunuch. — A „männlich” Márt.-nál (1803) *férjflui*, Verseghynél azonban már *férflas* 1806 (Áglaia 103): „minthogy férflas volt külső figurája 's a' társalkodásban módosan járt szája, kedvéért sok dáma le is betegedett”. Széchenyinél 1828-ban (Lov. 158): „olgy férfi, kiben semmi asszonyos s olgy leány, kiben semmi férflas nincs”. — Kazinczynál 1829 (Élet Liter. 176): „ilyen ugyan elég van . . . a' *férflas* erőben dagadozó Jugurthában”. — Tzs. (1835) „männlich”: *férflas*. — *Férflodni*, Széchenyi (Stad. 18): minden *férflodás* nélkül beestelen agg korra jussunk. — Kisfaludy Károly 1820 (Nyr. 33:154) *férflúsdni*. — *Férflasodás* Széchenyi Völ. 176).

Férfliszabó, Márt. (1803) még *férjflurhaszabó*; de „*frauenschnieder*”: *asszonyhaszabó*; azonban már ugyanő nála (1816) *férjfliszabó* is.

Festékelni. Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák öröme 66): ezzel menti az Isten *ki festékelte* képeit az bálványozástul”. — A NySz.-ből kimaradt

Festeközni. Széchenyi 1830 (Hit. 74): „kétségbeesés *festeközik* a képén”. Ugyancsak (Hit. 10 és Völ. 51).

Festmény. *Festmény* alakban Szatsvaynál 1786 (Zakkariaslev. 71), sőt még Toldynál 1829-ben is (Élet. Liter. 139); *festvény* Schusternál 1829 (Gyógyysz. Ért. 77) am. tinctura.

Festői. Kölcseynél 1838-ban (Kárp. Kincst. V.): *festékeny*.

Feszülten. Széchenyi 1830. (Hit. 147): „társaságokban *feszülten* érezzük magunkat”. Am. zsenirozva, feszélyezve. — *Feszülékeny* expansibilis Hierolex. (1846).

Feszültség. Kisfaludy Károly 1825 (Sok baj semm. 6.): „Feszültségem lassanként eloszlott”.

Fiatalos a régi nyelvben csakis „fiatal erdőt” tett (NySz.). 1845-ből *fiatalos juvenilis* (Hierolex.); jung (Fog.) A mit azelőtt „fiatal hévnek” mondtunk, ma némelyek *fiatalos* hévnek mondják, bizonyosan a „jugendlich” kedvéért.

Figyelem. Kájoni János 1676 (Cantionale Catholicum 531): „Érzékünk zabolázd meg, hogy mind látás hallás, *figyelem*, vigyázás, tisztán maradhasson meg”. (Vö. MNy. 3:370).

Fiók. E szót a *fiial* egyértékesekeként a régi nyelv nem használta. Efajta összetételeink sorát úgy látszik a *fiók strássa* nyitja meg 1746-ban Kovács Jánosnál (Hadi exerc. 46); Baróti Szabó Dávidnál 1792 (SzD): „*Fiók Iskolák, Társaságok* 's. a.' t. más anya, fő, első iskolához, Társasághoz hallgató, tartozó kisebb Iskolák”. *Fióközlet* Ball. (1881).

Fityma. Széchenyi (Pol. cz. 2:62^a) am. fitymálás. — Arany Jánosnál (Aristoph. 3:283) am. fitymáló.

Fiúsítani. Szirmay 1806 (Gloss. 147): „Praefectio: fiúsítás, jobb: Fiúsítás”. — *Leányfiúsítani* Czibek 1825. (Vö. Törv. Sz.)

Fizetlen. Széchenyi 1833 (Stad. 186): „bizonyos uracsok közmulatságokba *fizetlenül* járnak”. — *Befizetni és lefizetni* Márt (1803), de amaz csak a népies „befizettek neki” jelentésében.

Fodráss. Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 348) *hajfodró*.

Fodrozat. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD).

Fogat. Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:710) nála *propositio*: „Erős az első *fogatja* a' bizonyoságnak”. A NySz.-ből kimaradt.

Fogaték. Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1156): „A' nagyobbik *fogatékját* e'nek az ellen-vetésnek . . .”. — A NySz.-ből kimaradt.

Fogékony. Kisfaludy Károly 1820 (Szécsi M. 2:6): „az ifjúság . . . csak fogékony érzetek álmaait nyomozza”.

Foglalat. Révai 1787 (Vers. 93): „a' Fejezeteknek rövid Foglatatjaikat Summariumoknak nevezte”. — Dugonicsnál 1794 (Gyapj. vlt. 2:117): *foglalék*.

Foglalkozni. Baróti Szabó Dávid 1784 is. Széchenyinnél 1840 (Pol. cz. 1:275): „egyedül selyem tenyésztéssel *foglalkodandik*”.

Fogulni, l. *elfogult*.

Fogyasztani. A régi nyelvben *fogyatni*; de már Mikes Törökorsz. leveleiben meg van *fogyasztani* (165. lev.) és *elfogyasztani* (80. lev.). — Széchenyinél (Vil. 109) *belső fogyasztás*; (Stad. 253): *belfogyasztás*. — *Fogyasztó*, a természetével ellentétben (Vil. 104.). Baróti Szabó Dávidnál (1792) *elfogyasztalni* is.

Fogyatkozásos, NySz., Márt. (1803) defect. — *Fogyatékoskodni* Baróti Szabó Dávid 1784 (Szt.)

Fojtékony. Széchenyi 1833 (Stad. 75): „a mindent elevenítő hiteli systemának legfojtékonyabb gátja”.

Fok. Márt. (1803): „a karika rajz 360 mértékrészre osztatik”. Ugyanő nála a nyelvtani fok: „grádits, első, közép, harmadik grádits”.

Folyam. Cursus értelemben Káazoni János 1647 (Rév. Igazg. 130): „Illik igen-is nem teak a’ haszontalan és semmire kellő illetlen Fogásokkal (frivolae), melyeket nem az Ország végezésinek ’s Törvényeinek folyamiból szoktak venni”. — *Folyamat*, cursus Horvát János 1763 (Emberi okoss. 494): „helyes folyamattya léssen felvállalt munkáidnak”.

Folyamodni. Márt. (1803) *felfolyamodni* am. appelliren.

Folyár. A régi nyelvben „cursor”. A NySz. rosszul értelmezi az ott idézett példát. — Sl.-nál: *lascivus*.

Folyó hó. Magy. Hirm. 1781 (260): „A’ folyó hónapnak 21-dik napján”: Mészáros Ignácznál is 1792-ben (Magy. Secr. 25.). — *Folyó extendő*, Márt. (1803). — *Folyószám* Medgyesinél 1640 (Szent Aty. Öröme 261) „az edgymás után folyó szám”. A NySz.-ból kimaradt. — *Folyópénz* Kazinczy 1790 (Hamlet 25): „biztatásait *folyópénz* gyanánt vettem”.

Folyóirat. Kármánnál 1794 (Urán., Bév.) *folytatott írás*; 1795-ben: „Az 1795-diki Magyar Merkurushoz tartozó Bibliotheca” (59 és 93 l.) *folyóírás*; *folyóírat* Horváth 1819 (Theodul estéi. X). — *Folyóbeszéd* Márton István 1796 (Theol. 787: „a’ folyó Beszéd Stílusától nem kellene külön szakasztatni”.

Folyondár. Márton József (1800): „Folyondár, Növény: Convolvulus, Winde”; már 1798-ban említi Földi, hogy „a nép közt” járatos ez. Rövid kritika és rajzolat a’ magyar füvésztudományról 52.)

Folytán. szótárilag először Ball. (1857).

Folytatólag. Kölcsey 1833 (Országgy. napló 333): „az urbéri czikkelyek fordításával *folytatólag* bajlódott”.

Fonadékos. Széchenyi 1830 (Hit. 107): „Arachne szöveténél is fonadékosabb tárgy”. — Vö. CzF.

Fonákítani. Széchenyi 1831 (Vil. 355) „jobbra helyett balrát *fonákít*”. Jelentése: entstellen. Nem jutott szótárba.

Fonatékos. Geleji Katona István 1645 (Válts. 1:430): „Meg határozom az első rétit e'nek a' háromágú *fonatekos* bizonyágnak”. — A NySz.-ből kimaradt.

Fontolat. Széchenyi 1831 (Vil. 97): „mélyebb fontolatra vetni”; (Vil. 142): „inkább vétetik most lelki mint testi ereje fontolatra”. A német fordításban: berechnung.

Fordulatos. (Hierolex. 1845) „*conversivus: fordulatos, térületes; inversibilis, versatilis: fordulatos, fordulékony*”.

Forgalom. Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 859. l.): közlekedést, forgalmat s iparüzletet nagyobb vámmal ne terheljék”; u. o. 1843 (361): élénk forgalom. — Athen. 1842 (2:537) *közforgás*; Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 6) egyszerűen *forgás*; Széchenyinnél 1830 (Hit. 50): „a pénznek kissé sebesb *fordulása*”.

Forgóköny. Széchenyi 1835 (Pol. cz. 142): „ügyes, *forgéköny*, körülnéző”. — (U. o. 100): „ügyes *forgolódékony*”. — *Forgony* Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2:178) am. forगत, volubilis. Széchenyinnél is 1843 (Pol. cz. 1:506): *forgony*; Fog. (1845) wirbel. — Utóbb a technikusok a turbinát akarták így nevezni.

Forradalom. 1793-ban Sándor Istvánnál (Külf. utazó lev. 272): „a revolutio, az ország megfordulása”; Mártonnál (1803): „társaság-felfordulás”; ugyanez nála 1823-ban: „rendfelfordulás”; 1830-ban Széchenyinnél (Hitel 232): „*vérengző zendület*”; 1832 (Jelenk. 213): „az 1830-iki *ujulás* (revolutio)”; 1835-ben (Kunoss Gyalulat): „*lázadás, zendülés*”. — Végre 1838-ban az Athenaeumban (I:355) „földünk forradalmairól” van szó; Széchenyinnél pedig 1841-ben (KelN. 50): „forradalmi idők” és az Athen. (1842:1009) „a francia nagy forradalom”.

Forradozni. Széchenyi 1841 (KelN. 58): „Semmi nem alszik többé, sőt minden túléberségre forradoz”.

Fő-. Ujabb összetételei Márt. (1803): *főszikkely, főépület, főgon-
dolat, főhatalom, főrang, főszemély, főtanácsnok, főpostahivatal,
főbíró* stb.

Födélzet. *Fedelezet* alakja Geleji Józsefnél 1787 (Ifj. Rob. 13, 29),
de nemcsak *hajófödélzet* értelemben, hanem „szobamennyezet” (178),
„*házfödél*” (391) jelentéssel is. *Fedele*t már Dugonicsnál 1774 (Trója
vesz. 109): „Sőt Nigenum Tengerszorult helyhezete Világossá lett már
a’ Viz fedelete”: 1788-ban (Etelka 1:199): „*szalma fedeletű*” is

Födözet. *Fedezni* védeni értelemben Geidler Józsefnél 1775
(Hadi oktat. 15: „az Eleesség hordást fedezzék és bizonyos módon
azoknak utjokat intézzék”. — *Fedezetlen* Baróti Szabó Dávid 1792
(SzD), nála am. befödetlen. — *Födözet.* Széchenyinél 1835 (Pol. cz.
1:132, 135) és Pesti Hirl. (1842: 602 am. a *hajó födélzete*.

Födözködni. Széchenyi 1830 (Hit. 147): „más legény a jó
öltöztetű paraszt gazda fia, mint a ronggyal fedezkedő”. — Az
öltözködni mintájára.

Főgymnasium. A budapesti kegyesrendieké még 1858-ban is
nagygymnasium (Tud. Msz. 6). — Mihálkánál 1858 (Állattan *felső*
és *alsó* gymnasium.

Főhadnagy. Kovács János 1746 (Hadi exerc. 51: „Fő-Hadnagy
(Obriſt-Lieutenant)”. —

Főladás. Széchenyi 1831 (Vil. 71): „az egész *főladás* a körül
forog”; (Vil. 273): „ez a nehéz *főladás*”. — Am. főladat. — (Vil.
178: *királyi feladás* = königliche proposition.

Főlbontozolni. Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák Öröme 14):
„Jegyzéskőjét eleitől fogva mind végig *fel-bontoztam* vala”. — A
NySz.-ből kimaradt.

Főlbujtani. Kölessey 1833 (Országgy. napló ápril 15): „de mi
szükség az emlékezet viperáit *felbujtanunk*”. — *Főlbujtani* már Baróti
Szabó Dávid 1792 (SzD. 117) is. — A nép nyelvéből.

Főlbuzditani. Geleji Katona István 1645 (Titk. 268: „ő *buzdít-
fel*... könyörgésc”. PP.-nál *inferveo, infervesco*. — *Felbuzdítani* szin-
tén Geleji Katonánál 1645 (Vált. 1: 547): „e’nel-is inkább *fel-gerjedje-
nek és felbuzduljanak*”. — A NySz.-ből mindakettő kimaradt.

Fölcserelni. Márt. (1803) eintauschen. — A NySz.-ban csak
el- és megcserelni.

Fölcsövezni, Márt. (1803) organisiren: „tsős műszerekkel felkészíteni, feltsösműszerezni, feltsövezni a testet”.

Fölcsigázni, Molnár János 1760. (NySz.) Nála csakis „csigákon felvontatni”. Átvitt értelmében Kossuthnál 1842 (Pesti Hirl. 724): „felcsigázott áron” és Fog. (1845).

Földabrosz, Baróti Szabó Dávid 1784; igen gyakran előfordul ugyancsak mappa jelentésben Gelei Józsefnél 1787-ben (Ifj. Rob. 27. stb.). — *Földkép* Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30:473); Széchenyi 1831 (VII. 331: landkarte. — Sándor Istvánnál *föld képe*: mappa.

Földeríteni, Geleji Katona István 1647 (Válts. 2:547: „az ő kegyelmes tekintetét pedig reánk felderíti, azt rajtunk tündökléteti”. — A NySz.-ből kimaradt.

Földgömb, Magy. Hirm. 1786 (560 L): „ő is hátán lakik ezen tengelye körül szüntelen kóválygó földgömbnek”. — *Földteke* Kisfaludy Sándor 1825 (Mind. Munk. 2:350).

Földközi, Sándor István 1791 (Sokf. 2:152) *föld közi tenger*: Mare mediterraneum”; Dugonicsnál van *hegyközi* 1803 (Jolánka 1:39), és *vízközi* is 1801 (Magy. urad. 47): riparensis.

Földművelés, Bél-Cellarius 1719. (Lib. mem.) agricultura.

Földrengés, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:195): „kemény kő-táblákra iratott... rémitő földrengések között”. A NySz.-ből kimaradt. — Ezt már 1795-ben ajánlja Sándor István (Sokf. 4:119): „A... Földindulás, 's több egynehány szavak helyében... más szavakkal kellene élnünk és ugyan..., a' Földindulás helyett... Földingással vagy *rengéssel*”; él is vele 1808-ban (Sokf. 11:118).

Földszint, Baróti Szabó Dávid előtt *földszin*, pl. 1779 Mihálec (Par. maj. 2:2) és 1787 Révai (Vera. 76). — A *földszintex*, horizontalis, Dugonicsnál 1801-ben *földszines* (Magy. urad. 11): „az említett sürli hosszak nem függösen le-felé... hanem föld-szinesen horizontaltiter) vonatnak”. — A „földszintes” Széchenyinnél 1830 (Hit. 126) *földszini* és (VII. 241) *földszinti* is.

Földszoros, Márt. (1803): *földnyak*, *földszorulat*; *tengerszoros* már 1799-ben ugyanő nála „canal” jelentésben; a meerege: „földköz szorossa”.

Fölemlíteni, először CzF. szótárában 1864) az *említ* szónál. — Ball.-nál még 1890-ben sincs meg.

Főlesküdni. 1792 (A Magy. Förténót. rövid. Rajzolattya 26): „meg-vallotta azokat, kik élete ellen *fel-esküdték*“. — Márt. (1803) „Profess: klastrombaváló *felesküvés*“.

Főlfátyolosni, Kisfaludy K. 1820 (Irène 3: 4): „*felfátyolozván* őt, ismerjétek zultántok hitvesének“. — Tsz. (1838) einschleiyern.

Fölhaladni, Széchenyi 1831 (Vil. 191) „nem *haladja fel* a jó szándékot“. — (Vil. 294) „minden mást mód nélkül *felhaladna*“. — Ma *fölülhaladni*.

Fölhang, Márt. (1803) discant; *fellengős hang* pedig az „alt“ hang.

Főlidézni, Páriz-Pápai Imre 1743 (Keskény út 58): „jól tudják, hogy a' *fel-idézett* ember nem comparealt“. — A NySz.-ból kimaradt. — Kazinczynál 1829 (Élet Literat. 171): „A' *felidézett* három szó ugyan ezt kiáltja“. — *Előidézni* ugyanő nála u. i. (274. l.): „a' megholtakat elő szoktad *idézni*“. — Széchenyinél (Pol. cz. 1: 485) „garabonczilag *felidézett* bösz“. — Szótárban csak 1900. óta Kelemen Bélánál.

Főlirat, Márt. (1818): titulus. A német „aufschrift“ szószerinti fordítása.

Főljajdulni, Kazinczy 1829 (Élet Literat. 266): „E' szóra *feljajdula* Saul“.

Főljogosítani helyett Márt. (1803) *just adni*.

Főlkorbácsolni, Széchenyi 1842 (Akad. 15): „minden szenvedelmek úgy szólván elvileg és rendszeresen főlkorbácsoltatnak“. Egy évvel előbb (Kel. Nép. 289): „a közönség *felosztározása*“.

Főlköszönteni. Egész CzF.-ig szótárainkban ismeretlen.

Föllázítani, Vargyas 1750 (Phras.): „turbare“. — *Föllázulni,* Széchenyi 1831 (Vil. 277): „század részét sem teszi a *föllázult* s lázulandó ellenvetéseknek“. — Ma *föllázadni*.

Föllebbenni, Kölcsey 1838 (Vadászlak 2): „*föllebbent* a kárpit“. *Föllebenteni,* Kossuth 1848 (Pesti Hirl. 59): „ha *föllebbentjük* a fátyolt, mely állapotunkat, mint a valóság színi szobrát elfedezé“. — Szótárban először Ball. (1890).

Föllelkesíteni, Széchenyi 1841 (KelN. 123): „szilárd elbárára... lelkesíti föl“; *föllelkesülés*: extasis 1845 (Hierolex).

Föllépni. Ez a régi nyelvben csakis „hinauf, heraufsteigen“

értelmű (NySz. és Márt. 1807, 1816). A német „aufreten” pedig „felállani, megjelenni a játékszínen” (Márt. 1803); ugyanő nála (1823): „kiállani vagy kilépni a közönség eleibe”. Csakis 1835-ben (Tsz.) tesz: *föllép, följelen* a játékszínen”. És most? Most már jelenség, láz, fájdalom, álmatlanság, hányás, hasmenés is föllép, különösen az orvosok írásaiban és beszédében. (Vö. Nyr. 15: 265).

Fölmenekedni, Széchenyi 1831 (Vil. 85): „c vádttul bizonyosan *fölmenekszem*”. — Ma *fölmentődni*. — Nem jutott szótárba.

Fölműlni, Kisfaludy Károly 1823 (Baráts. szer. 2). — Széchenyi 1831 (Vil. 3): „tehetségemet *fölműlja*”. Ugyanigy (Vil. 7). — Ma *fölműlni*.

Föltötledezni, Széchenyi 1833 (Stad. 34). Vö. *áradozni*.

Fölserdíteni, Geleji Katona István 1645 (Válts. 1: 708): „őtet, mint egy szép gyenge sugár vesző szálat *fel sórdítettek*”. — A NySz.-ből kimaradt.

Fölsűlni, Márt. (1803): blind ankommen. — A népnyelvből.

Fölszámolás, Széchenyi 1831 (Vil. 270): „minden lehető előlátás a *fölszámolás* után”: berechnung. — Ma mást tesz.

Fölszínes, Széchenyi 1831 (Vil. 157): „a szó csak *felazínes* tolmácsa lelki érzéseinknek”. — *Fölszíneleg* (Vil. 6): „a mit én *fölszíneleg* örínthetendek”. — *Fölszíneleg* (Hit. 64): „külső fény a felazíneség elég a magasbra szültnek”. — A két utóbbi nem került szótárba. *Fölszíneleg* (Kell. 23).

Föltételes, Márton István 1796 (Theol. 67); u. i. 704: *feltéletlen*, inconditionatus.

Föltület. A superficiesre Geleji Katona István 1647-ben (NySz.) a *színelet* szót csinálta.

Fölülfizetni, Pápay Sámuel 1807 (Vesspr. Tiszt. Szt.) *supervolvere*. — Ma már *tűlfizetni* is, noha ez még egy szótárban sincs meg.

Fölvértezni, Széchenyi 1831 (Vil. 37): „férfiai önértéssel s elszánással *vértéz föl*”.

Fölvigyzni. A régi nyelvben a vigyáz ige csakis *meg* és rá igekötővel fordul elő. — *Fölvigyzó* (inspector) először Baranya várm. Tiszt. (1807); *fölvigyzat* Széch. 1830 (Hit. 113).

Fölvilágosodás, Szontagh Gusztáv 1829 (Élet és Lit. 113): „ne harsogjunk . . . a Felvilágosodás és Rationalismus ellen”. — Széchenyi 1830 (Hit 60): „nem lehet káros a félszeg fölvilágosodásnál”. — Ugyanő nála (VII. 182) „*fölvilágosultabb* nemzetek”.

Fölvonás, Kazinczy 1790 (Hamlet, 1): „Hamlet szomorú játék VI Fölvonásban”. — Ellenben Sándor Istvánnál 1793-ban (Lev. 55): „a velentzei jó hang megkívánja, hogy a játéknak minden *nyílása* végén”.

Fölzet, Baróti Szabó Dávidnál 1792 (SzD.) „*Felzet*: a' mi valaminek feléről, fel' részéről, színéről elszedetik”.

Főnév, Bonyák Bernátnál 1780 körül (Nyr. 30 : 424) „Substantivum: *Főnévszó*, Magánálló névszó”.

Főnök. A Hierolex.-ban (1845) tribunus: *osztályfőnök*; generalis ordinis: *szerzefőnök*, *rendfőnök*; guardianus: *zárdafőnök*. — Kazinczy Gábornál 1842-ben (Pesti Hirl. 742) ad normam *elnöklet* megvan a *főnöklet* is.

Fősvényíteni. Geleji Katona István 1645 (Litk. 298): „Bezzeg igen szűkítik és hogy így szolljak, *fősvényítik* az Isteni természetnek jóságát”. — A NySz.-ból kimaradt.

Francozia, mint népnév megvan már Ráday Pálnál 1709-ben (Benderben való utazásomnak Diariuma, Olesó Könyvt. 256:189 és 207): „frantzia generalis”, „frantzia követ”; utána (Gr. Lázár Jánosnál 1750 (Geographia 156): „a' Frantziák birtokok alá vettek volt”; *francziás* Thomas J. 1763 (Franczia Nyelv. 2:109): „à la françoise: francziásan”. Mikes Kelemennél (Tör. lev.) is már többnyire a nemzetet jelenti, de néha még nála is az országot. (39 lev.): „Francziában való létünkör”; (82): „Bécsből Francziába ment”.

Fullánkzat, Dugonics 1780 (Uliss. 15): „Darázssal-is közlött azok *fullánkzati*”.

Fura, Dugonics 1788 (Etelka 1:139): „fura kérdés” és (Tárházi 1:8): „a vers mennél kurtább, annál furább” és *furanág* (Szerecs. 1:34). — A népnévből.

Futam, Dugonics 1780 (Uliss. 96): „Fris *futami* hempergő vizeknek”. ♀

Futalékos, Dugonics 1788 (Etelka 1:192): „most se hihetem; hogy nyulak ne lettenek *futalékos* apjak” és (Szerecs. 2:12): „ezen *futalékos* álmát rosszra magyarázta”.

Fuvacs, Adami 1763 (Sprachkunst Sztr.) blasbalg. Első a *szivacs*, *tolacs*, *dugacs*-féle szavaink között.

Fuvallat, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:257): „Spiritus, mely tulajdonul *fuvallatot*, és lehelletet jegyez”.

Fuvalom, Gyöngyösi 1683 (Éack Th. és Zr. I. ház. 89 verssz.): „Gondolom *fuvalma* majd fel is ébreszti”.

Fuvattyúzni, Széchenyinél 1841-ben (KelN. 249): „fuvattyúz-zuk . . . a tüzet”. Ad normam: *szivattyúzni*. Jelentése: „éleszteni”. — Egy szótárban sincs meg.

Fuvola, Dugonicsnál 1808 (Szitty. 2:169) még *fucora*; Sándor Istvánnál (Told.) *fujora*; Kunossnál 1834 (Szf.) *fuvolya*. — Mai alakja Tzs. (1835).

Függ. *Függirányos* Tzs. (1838). Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 1:533) *függeztimer* a „ezégér” helyébe; (U. o. 2:16) *függeztimerezni*. — *Függ-ön* helyett (Társalk. 1834:369) *önfüggöny*.

Függedni, Medgyesinél (Jajók 4) *függedés* és 1657-ben (Rah-szabadato Mesterség 4): „Ez a templum az Úr Christus ábrázattját viselvén, az ő *red függedésre* vezéreltettek a könyörgés közben az akkori hivek”. — A NySz.-ból kimaradtak.

Függelék, Baróti Szabó Dávidnál (1792) *függeszték* is.

Független, Geleji Katona István 1645 (Titk. 461 és 786): „sum-mus Legislator, legfőbb és felsőbb, másoktól *független* Törvényt szabo”: „másoktól *független* tellyes hatalmú”. — A NySz.-ból kimaradt. — *Függetleníteni*, Széchenyi 1831 (VII. 36): „lelkünk függetlenítésére irányzó törekedésünk”.

Fülke, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:841): „szokás tehát, hogy a' meg-maradott ostyának . . . tartatására valo *flykhétske* tsinál-tassék, melyet ők ciboriumnak hívnak”.

Fürdővendég, Márt. (1803): badegast szóról-szóra.

Fürgencz, Baróti Szabó Dávid 1779 (Par. Maj. 2:193): „Für-gentz lábaival szinét alig éri homoknak”.

Fűszer, Geleji Katona István 1645 (Válts. 1047): „azonban pedig külömb külömb *fű szerek*vel készítettett halaknak nemes nemeikvel . . . meg-töltöznek”. — A NySz.-ból kimaradt. — *Fűszerszet* már Páriz Pápainál 1708-ban Aromata, és *fűszerszet-áruló* is. Baróti Szabó Dávid-nál 1784: „fűszéres: fűvet ismérő, fűszedő (fű-szér, fű-szeresség)”.

Füvészt, Magy. Hirm. 1780 (588): „... ment Bétsbe az Orvosi Tudományra, melly mellett a' füvészt (botanica) tudományt is... tanulta"; (u. i. 764) *füvézség* is, mind a kétszer Benkő József czikkeiben; *füvézsét* Sándor István 1801 (Sokf. 10:14): „A *Füvézsét* is, (ha ezt az új szót el akarnók fogadni) nem a füvet jelentenő, hanem a Füvészt Tudományt". — *Füvézsékt,* Sándor István 1793 (Lev. 88).

Füzény, Benkő József 1783 (M. Könyvesház 1:335): Szent Ilona füve. — Diószeginél (Füv. 282) lythrum. — Ball. (1890): heiderich, die gemeine lysimachie.

Füzér, Páriz Pápai (1708) „linea margaritarum: Füzött rend gyöngy, *Füzérgyöngy*". — A NySz.-ból kimaradt.

Füzét, Baróti Szabó Dávid (1792): „Szövevény, szövet, *füzét*".

Füzölék, Kónyi János 1776 (Erkölcsei mcs. 61): „Füzölékjét róla hatan is szaggatják". A régi *kötölék* mintájára.

G, Gy.

Garat, Bugát 1833 (Orv.) „pharinx" jelentésben. E jelentését határozottan magáénak vallja. (Sah.)

Gátatlan, Széchenyi 1831 (Vil. 50): „én is egy álmetaphysika *gátatlan* térein keresém": schrankenlos. — Nem jutott szótárba.

Gazdatiszt, Márt. (1803 és 1823) „Fourier: Gazdatiszt, furir, kvártély tsináló, katonakenyér és lőeleségosztó tiszt a katonáknál". — Kelemen Béláig egy magyar szótárban sincs meg a mai jelentésében.

Gázvilágítás, Mannónál 1842-ben (Orv. Gyógyysz. Vegyt.) és Károlynál 1843-ban (Vegyt.) még *gőz* és *gőzvilágítás*, noha „gas" már 1835-ben (Tsz.) *légaszsz.* — *Légaszszvilágítás* csak 1845 (Fog.); *gázvilágítás* pedig 1854 (Ball.)

Geiza, Már 1785-ből ismeretes, mint vezetéknev. Vö. Petrik, Bibl. I.).

Gépész, Széchenyinél 1834-ben (Pol. cz. I:34) *erőműves*, (u. o. 30) *mozgonyos*, sőt *mozgonyár* is (Keln. 96), noha (Lóvers. 123 és 127) már megvan a *gépész* is.

Gerjedmény, Széchenyi 1841 (Keln. 41): „legkisebb gerjedményre zablát tör”.

Gerjelmes, Arany Jánosnál is (Széché emlékezete). Vö. *bizalmas, nyugalmas, győzelmes, bizodalmas* stb. helyett.

Gili, Vörösmarty „K. Matild” cz. költeményében: „zöld ágon kis gili zokogva bűg”, 1830 (Aurora).

Golyó. *Szemgolyó*, Márt. (1803) augapfel.

Gomoly, Magy. Mus. 1788 (1:262): „Mind elmúlnak a' Világok gomolyai 's elő-szállanak ismét porokból”: u. i. *földgomoly* is. — 1836-ban (Jelenk. 16) „gomoly vagy köteg am. ballen”. — Dugonicsnál 1780-ban (Uliss. 140) *gomboly*; elvonás a *gombolyítból*.

Gonddíj, Jelenk. 1836 (208) am. „provisio”.

Gondnok. Ez Dugonicsnál 1808 (Szitty. 2:232) *gondosnak* van nevezve. — „Holmi gondnok, gyakornok szavak — mondja Bugát (Szab. XIII) — főkép a többes szám tulajdonítójában gondnokoknak, gyakornokoknak főleinknek soha sem fognak tetszeni”.

Gondolat-csere, Széchenyi 1831 (Vil. 5): „gondolat-cserére nyújtott alkalmat”. — Am. *eszmecsere*. Nem jutott szótárba.

Gondolatjel, Kisfaludy Károly 1824 (Különf. Levél): „Tömvé sohajtással, felkiáltó 's gondolat-jelekkel”.

Gondviselni, Kónyi János 1786 (Paraszt emb. 347): „A' hátra hagyatott árrák közönségesképpen igen rosszul gondviselletnek 's neveltetnek”.

Gőgtelen, Széchenyi 1831 (Vil. 397): „a gőgtelen tudatlanság nem bizza el magát”. — Az *okos és okatlan* mintájára. — Nem jutott szótárba.

Gömb, Dugonics 1780 (Uliss. 65): „Ez ennek, az annak a gömböt hajtotta”, labda jelentésben.

Gördülékeny alkalmasint Kossuthtól 1841 (Pest. Hirl. 710): „declamatiojában nagy gördülékenység (volubilitas) van”. — Szótárban Fog. (1845).

Görnyíteni, Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 2): „nyolczvan évtől görnyítve lép halkan elé”.

Gőzerő, Széchenyi 1831 (Vil. 332): „iszonyú nagyságú szekerek Anglia egyik városából a másikba gördülnek gőzerő által”.

Gőzkoesi, Jelenkor 1832 (II: 603): „Az oxfordi gőzkoesi szeptember 3-án kezdé meg rendes utját”; *gőzesekér*, Bölönyi Farkas Sándor 1834 (Utaz. Amerik.). — Széchenyinél 1835-ben (Pol. cz. 1: 95) *gőzöny* am. a mai *gőzgép*.

Gőzkör, Márton Istvánnál 1801-ben (Ném. rud. sztr.) *gőzkörnyék*; ugyanígy Márt. (1803).

Gránátos. A régi nyelvben am. „mit granaten geschmückt”; a „grenadier” pedig *granatéros* (NySz.). Még Keszthely-nél is így, de Tzs. (1835) már ez is *gránátos*.

Gulyáshús. 1807-ben Mártonnál: *das gujaschfleisch*; Sándor Istvánnál 1808 (Told): *bográtshús*, *hagymás tehénhúsnak magyarázva*; Simai Kristófnál (1810): „cum cumino, cepis et pipere cocta caro bubula”. Már a múlt század elején nagyon ismeretes szó lehetett, akkor már német neve is volt; ma pedig úgy szólván nemzetközivé lett. Márt. 1847-ben (Richter és Schuster szótára végén) felkiáltó jellel bélyegzi meg s az akkoriban még szintén szokásos *gulyásos húsr*a javítja, valószínűleg azért, mert *gulyás* húsnak is érthetné valaki.

Gúnyírás, *gúnyvers*, Verseghy 1806 (NyKözl. 35: 230); *gúnyező*, Kisfaludy Károly 1830 (Karácsonyój); *gúnymosoly*, Vajda Péter 1834 (Legszöbb leány). — Széchenyi különösen kedvelte a „gúny”-os össze-
téseket: *gúny-dcs* (Stad. 145); *gúnykongás* (Vil. 65); *hohngelächter*; *gúny-nyíl*, 1834 (Pol. cz. 1: 34); *gúnyriaj* (Hunn. 153); *gúnyrobaj* (Hunn. 141); *gúnytajték* (Vil. 163); *geifer des hohnes*.

Gúnyázat, Dugonics 1780 (Uliass. 78): „Kérde is hol vette e' *gúnyázatokat*”. Vö. *ruházat*.

Gúnyor, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskosz. 148): „gunyoló írás”.

Gümő, Márt. (1803): *beule*. U. o. *gömő* is.

Gyakorlati, Berzeanyi 1829 (Élet Liter. 50): „eleven testbe öltözött 's leggyakorlatibb Philosophia”.

Gyakorlodalom, Hierolex. (1845). Így is próbálták a „gymnasiumot” magyarra fordítani.

Gyakornok, Társalk. 1834 (140).

Gyalogság. 1743 (Helyt. tart. tan. körlevél, Akad. Ért. 1856: 91): „Infanteria hungarica, vulgo *Magyar gyalogság*”.

Gyám-. *Gyámatya*, *gyámánya*, Barczafalvi 1787 (Szigvárt); *gyám*-

fiú, Dugonics 1806 (Szitty. tört. 1:254); *gyámítani*, Döme Károly 1788 (Magy. Mus. 1:393): „Ügy gyámíts, hogy jobban meg ne merüljek”; *gyámszülék*, Márton 1823 (Sztr.); u. i. *gyámosszlop* is. — *Gyámtalan árva*, 1807 (Zalaegerszegi Tiszt. Szt.). — Széchenyinnél 1830 (Hit. 171): „nem szorul ily fonák gyámokra”. — Itt am. stütze. — Vil. (320): „még számos *gyám-okoskodásokat* hozhatnék elő támaszul”.

Gyámangyal. Kisfaludy Károly 1820 (Kemény S. 1:2); *gyám-kéz*, ugyanő nála 1820 (Iréne 1:1) és 1821-ben (Az élet korai).

Gyanítlan, Széchenyi 1831 (Vil. 172): „ohne es zu ahnen”; *gyanúlag* (Vil. 90): „hypothetisch”; *gyanúsízines* (Vil. 16 és Hit. 153) am. *gyanús*. Egyik sem jutott szótárba.

Gyanúsítani, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1036): „támaszokkal gyámolgtatják hogy-már ha a'nál-is inkább nem *gyanúsítják*”. — Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 352): „indignatioval utasítja el magától Z. úr gyanúsításait”. — Szótárilag először Ball. (1854). — *Gyanúszkodni*, Benyák B. 1783 (Okos Elm. 72).

Gyár. A Debr. Gramm. 1795-ben másfél lapon tárgyalja e gyökér származékait, de anélkül, hogy jelentését megállapítaná. Széchenyinnél 1830 (Hit. 163): „gyárok, fabrikák”; ugyanő nála (Vil. 267) *gyárász* és *gyárnok* am. *fabrikant*. — Márt. (1803) „fabrik: mivház” és „fabrikant: mivházmester”. — Verseghy 1806 (NyK. 35:224) *mestermivház* is.

Gyarapodvány, Kölcsey 1833 (Országgy. napló jun. 15): „Isten megadta érnünk, hogy minden fő hivatalaink, s a nem főeknek is nem megvetendő része ily dicséretes *gyarapodványokból* állanak”.

Gyarapúlni, Kalmár György 1770 (Prodr. 341): „fog gyarapodni sokat, gyarapúlva naponként”. A NySz. ismeri — de csak az Erdy-codexből — a *gyarapultatni* igét.

Gyarlandó. A *gyarló* és *halandó* egybekeverése. Nincs meg egy szótárunkban sem (még Kelemen Béla 1904-ben megjelent Kézi Szótárában sincs). A MNy. 1:324 szerint nem „csinálmány”, hanem „népi eredetű”. Pár éve kapták föl jobban.

Gyarmat, Debr. Gramm. 1795 (259): „*Gyarmat* vagy jarmat... Ez egynehány Helységek Neve; és ezt tenné: *tsinálmány*, építés, colonia... mint *Balassa Gyarmat*, Colonia Ducis Balassa”. — *Gyarmatosítás*, Jelenkor 1832 (112. l.). — Sándor István 1793 (Lev) új szállók: *colonista*; Márt. (1803) új ülés: *colonia*.

Gyász. *Gyászsors, gyászsír.* Amade 1750 körül (Olcso K. 309: 210, 216). — *Gyászhet,* Kármán 1794 (Urán. 2:18). — *Gyászsírd,* -*kő, -oszlop,* Márt. (1799); *gyászboszorú,* Márt. (1800); *gyászlevél,* Márton István 1793 (Phaedr. 374); *gyászdal,* -*ének, -köpönyeg, -fátyol,* Márt. (1803); *gyászsírs,* -*köntös,* Márt. (1818-ban); *gyászsírszándó, -óra, -palást,* Márt. (1823); *gyászsírs,* Baróti Szabó Dávid 1786 (Versk. 2:71); *gyászsírs,* Kónyi János 1783 (XIV. Kelemen lev. 297); *gyászsírs,* Virág B. 1792 (Magy. Mus. 2:388); *gyászsírs,* Dugonics 1800 (Róm. tört. 43). — *Gyászsírs,* Kisfaludy Károly 1830 (Szeretők sírja). *gyászsírs,* *gyászsírs,* 1825 (Mohács). — A népnél *gyászsírs,* *gyászsírs,* megvető jelentéssel.

Gyér, Geleji Katona István 1645 (Gramm. 2:33): „ki így szoll mély-föld, 's ki mért föld, 's igazábban-is, . . . ki ritka, s' ki *gyér*”. — Baróti Szabó Dávid 1772 (Új mért v. vers. 195): „Hol *gyér*en rongyos négy öt hat hét fa vagyon”; *elgyérülni* (U. o. 192): „Hol pedig *elgyérülni*, ritka felette nagyon”.

Gyertyásni, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:662): „a' *gyertyásni*-is sok *gyertya* világnál kellene fel-keresni az Evangelisták és Apostolok irásiban, ha nem: a' Sidoktól vétetett caeremonia”. — Miszkolczinál (NySz. egészen más a jelentése.

Gyilkolni, Kalmár György 1770 (Prodr. 401): „De ő nekik nem tisztek, hogy *gyilkoljanak* embert”. — *Gyilk* pedig tör, pugio jelentésben Dugonicsnál 1798 (Szerecs. 1:22): „jobb kezébe vette *gyilkját*”.

Gyógy. *Gyógygyógytár,* Schuster 1829 (Gyógygy. Ért. 6). Márt. 1803): „*szeráros, szerbolt, szertudomány*”; Tzs. (1835): *gyógytár*; Jelenkor 1833 (147): *gyógygyógytár*; Hierolex. (1845) *gyógygyógytár*; infirmaria, utóbb cursalon. — Tzs. (1835) *gyógygyógytár*.

Gyógyász, Kisfaludy Károly 1827 (Betegek 1:4): „Hát Forgay a te *gyógyászod* is?”

Gyomor. *Gyomorcsepp, gyomorkurut,* Márt. (1803); *gyomornedv,* Márton István 1801 (Német rudim. Sztr) magensaft.

Gyorsírásszat, 1843 (Pest. Hirl. 276): „az april 9-ikán tartott *gyorsírásszati verseny*”.

Gyök, Benyák Bernát 1780 körül (Nyr. 31:256): Dugonicsnál van már: *gyökkjel, derékgyök, köbgyök* is 1798-ban (Tud.). Ugyanő nála 1801-ben *meggyökkösödik* is (Magy. urad. 25). — *Gyökkvond* egy szótárunkban sincs meg.

Gyökér-ok. Széchenyi 1831 (VII. 58) „akkor nyomozza ki gyökér-okát”: grundursache. Ugyanlgy (VII. 59 és 64).

Gyöngélkedni, András Sámuel 1789 (Anekdóták 1: X): „azért töllem *gyöngélkedőtől* (reconvalescens) se kívánhatja senki”.

Gyönyöríteni, Peretsenyi Nagy László 1820 (Ovid. Eny. 53, 93).

Győzelmes, Bessenyei György 1772 (Hunyadi László 14).

Győzelmeskedni, Gyöngyösi 1688 (Ének Th. és Zr. I. házass. 185 verszak): „Ugy győzelmeskedik, mint tetszik kedvinek”.

Gyufa, Irinyi János már 1842-ben „nincs sötétség többé” reklammal hirdette az ő „kértelen és zajtalan *gyufát*” (Athen. 1; 1068).

Gyúrovány, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD. „Gyúrovány: gyúrott, dagasztott szerből készült, p. o. kép”.

Gyüledezn, Dugonics 1788 (Etelka 2: 108): „véresőppei . . orcsájára gyüledeztek vala”.

Gyűlem, Széchenyi 1842 (Akad. 32) am. gyűlés, gyülekezet.

Gyűlpont. 1841 (Pest. Hirl. 145) és Széchenyi (KelN. 260).

Gyümölcsteleníteni, Baróti Szabó Dávid 1784 (Sat)

Országos Széchenyi Könyvtár

H.

Hábor. E szónak a *háboriból* való elvonása megvan már a Debr. Gramm. 1795 (274).

Had. *Hadjő,* Baróti Sz. D. (1792) am. fővezér; *hadisten,* Kazinczy 1791 (Helic. 79), *hadistenasszony, -isenés* Márt. (1803); *hadcsapat, -sereg, -tudomány, -vizsgálat* Márt. (1823); *hadisenés* helyett még 1781-ben (Magy. Hirm. 207) *hadjelentés*; *hadtest* Kisfaludy Sándor 1816 Mind. Munk. (4: 269); Kisfaludy Károlynál 1820-ban *hadi nézés* a mai *hadszemle* helyett.

Hadbíró. Az auditor Márt. (1803) *katona-prókátor*.

Hadi törvény. Kovács János 1746 (Hadi exerc. 58): „a' Hadi-Törvények béhozása szerint”; u. itt olvashatók már: *hadi erő*; *hadi fogás* (88) *hadi tanács* (77) *hadi szolga* (78).

Hagyomány. E szó, *hagyomány* alakban, Ráday Gedeonnál már 1735-ben (Munk. 52) am. legatum. — *Hagyományos* legatarius Zalam. Tsz. 1806.

Hajlat, Dugonics 1780 (Uliss. 76): „te feléd van bús lelkem hajlattyá”. — *Hajlag* Barczafalvi Szabó Dávid 1792 (Tud. magy. 47) clima.

Hajcsár. Már Baróti Szabó Dávidnál (1792).

Hajlam. Ugyanilyen képzéssel Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 443) *fejlem*, Széchenyinél *gyűlem*, Bugátnál *űtem* stb.

Hajnalodni, Baróti Szabó Dávid (1784). — SL-nál *hajnalodik* I. *hajnallik*. — A nép nyelvéből. — A NySz.-ban nincs meg.

Hajóhíd, Kovács János 1742 (Magy. Chron. Continuatiója 2: 103). „A' Városlak a' hajóhídtől fogva . . . fegyverben állottak”.

Hajporozni, Thomas János 1763 (Franczia Nyelvmester 1: 181). „De la Poudre De l'iris: *Haj porzó*; Se poudrer: Magát *főljporozni*”. — Márt. (1803) pudern, aufpudern.

Hajzat, Verseghy 1791 (Egy jó szívből költ szatira): „Vállra folyó fűrtös *hajzasatját* három izromban megrázá”.

Haladat, Sándor István 1808 (Told.) Elvonás a *haladatos*-ból. — Széchenyinél (Vil. 180) *haladás*; (Vil. 15) *haladat*; (Vil. 238) *hákadó*.

Haladéktalan. *Haladékos* Kászoni János 1647 (Röv. Igazg. 282): „helyesen találtatott e' Haladékos akadály (remoratorium impedimentum)”. *Haladékony*, Vörösmarty M. 1825 (Zalán 1): „bí a' haladékony időhöz”.

Halál-, Halálszend, Kisfaludy Károly 1830 (A lantos); *halálfélelem* u. önála 1825 (Tihmér 11); *halálszín* ugyancsak nála 1820 (Iréne 3: 4). — *Meghalálosni* már 1728-ból Szeged vidékéről (Oklsz.).

Halaványodni. A NySz. nem ismeri, bár *elhálaványodik* már Geleji Katona Istvánnál 1647-ben (Válts. 2: 950): „el-halványodék belé ragyogó piros orezája”, Gyöngyösinél is 1669-ben (Nur Ven. 2: 58): „Néha mint félig holt meg *el halványodott*”. — *Halványítani* Gyöngyösi 1700 (Charikleia 4: 134): „És így halaványította 's rútította színedet”.

Hallamos, am. „hangos”. A Törv. Szt. (1847) Czuczortól idézi.

Hallgatóság. A régi nyelvben ez am. taciturnitas; az iskolai

auditorium pedig *tanítványtság* (M. A. 1621 „discipulatus”). — A mai *hallgatóság* gr. Dessewffy Aurélnál 1841-ben (XYZ-könyv 51): „éljeneztetnek a hallgatóság által”.

Hallomány, Mészáros Ignác 1793 (Vö. Nyr. 32: 162) és Dugonics 1806 (Szitty. tört. 1: 107): „Azt is hallományból tudom”.

Halmaz, mint főnév Kölessey 1833 (Országgy. napló jan. 5. és 14): „halmaz javítgatásokat hozának zsebelkben”. „A végzés *halmaz*sal jött”.

Halmosulni, Széchenyi 1831 (Vil. 45): „*rájok halmosult a haza legszebb áldása*”. — Ugyanő nála (Vil. 92) „sokszor annyira *fölhalmosult* a pénz”. — Nem jutottak szótárba.

Halmazni. Már 1700-ban (Lelk. Parad. Ff.): „a bűnt bűnnel *halmazom*”. A MTsz.-ban nincs meg, de Abanj, Borsod, Zemplén megyékben közhasználatú, különösen a *fel* igekötővel. (Király Pál szíves közlése.) — Széchenyinnél 1844 (Pol. cz. 2: 274): „porban heverő *halmazványok*”.

Hálószoza, Dugonicsnál egyszerűen csak *háló* 1803 (Jolánka 1: 329): „Őtet tehát egyenesen a' *Hálóba* kísérték”.

Hamarítani; a Faludtitól idézett: „*hamarított tanács*” Kovács Jánosnál 1746-ban (Hadi exerc. 65): „*Hamar-Törvény* (Stand-Recht)”. — Dugonicsnál 1794 (Gyapj 1: 197): „*hamartatta* . . . halála”.

Hamis. Hangra alkalmazva neologismus. Márton (1823) és Tsz. (1835) *hibás hang*, *hibásan énekelni*; Széchenyinnél 1828 (Lov. 105) *balhang*. — *Hamisan énekelni* Ball. (1854).

Hamvveder, Kármán 1794 (Uránia 3: 95): *Hamvaskoporsó* (urna). — Márt. (1803) *hamvedény*, de *hamvveder* is (todtenurne).

Handabanda. A *handabandázni* ige szótárilag először 1838-ban (MTsz.) van följegyezve, mint balatonmelléki szó. Széchenyi jól ismerhette, mert már ugyancsak 1838-ban a belőle elvont *handabanda* főnevet is használja (Lóvers. 3). Vö. Kossuth szavaival (Pesti Hirl. 3: 25): „nem egyéb volna, mint az, a mit a nagyérdemű gróf így szokott nevezni: *handabanda*”. — Szótárban Ball. (1844).

Hang-, *Hangjel*, Benyáknál (Ny. 30: 243): *hangjelezni* Márton István 1796 (Gör. gramm. 71, 76): a *hangszer* Sándor Istvánnál 1798-ban *hangeszköz* (Sokf. 5: 235, előbb pedig 1793 (Lov. 235) *muzsika-eszköz*. — *Hangnem*, *hangbetű*, Márt. (1803); *hangjáték*, Csokonai 1803

(Olas. könyv. 58: 101); *hangzavar* Kisfaludy Sándor 1825 (Mind. M. 2: 408); *hangművész* 1829 (Haszn. Mul. 154).

Hang-adó. A „hangot adni” kifejezést a Nysz. nem ismeri, noha a nép nyelvében bizonyosan régebb van. Márt. (1799) találom: „tönnen, hangot adni, hangzani”. Tzs. (1838) *hang-adás*: ton geben, anstimmen. Hierolex. (1845) *intonator*: hangadó; Ball. (1854) „tonangeber: hangadó, átv. ért. kolompos”. — *Hangadó körök* kedves hírlapi kifejezés.

Hangász. Ágoston Antalnál 1805-ben *hangász-értele* am. a mai *hangfestés* (onomatopeia) s *hangász-szó* am. *hangfestő* szó (200). — Pák Dieuesnél 1829 (Vad. tud. 2: 180) *hangász* musicus és *hangászat* musica.

Hangerő. P. Thewrewk Emil szava; ugyanő tőle *hangfordulás* (lautverschiebung), *hanghézag* (hiatus), *hanghuzam*. — *Hanghangatlás* (cadentia) Verseghytől. (P. Thewrewk Emil szíves közlése.)

Hangolni. Márt. (1803): „a’ klavírt vagy a’ hegedőt feligazítani”.

Hangulat. Széchenyi 1840 (Pol. cz. 1: 289): „mind ezen menetetési hangulatom mellett is”; 1841 (KelN. 4): „Nem vagyok ily hangulatban”.

Hangzat. Kazinczynál 1790-ben (Hamlet 86) *szóhangzat*: „a’ Religiót haszontalan szó-hangzattá változtatta”. — *Hangzatka* 1821 (Szépliter. Ajándék) és Kisfaludy Károly 1823 (Tollagi 1: 9). — *Hangzatni*, Kazinczy 1811 (Töv. és vir. 3): „Diphthongot röviden hangzatni tilalmas Opornak”.

Hántalék. Baróti Szabó Dávid (1792): „Hántalék török-buza haj”.

Hanyag. Horvát Endre ajánlatára Kazinczy „indifferens” értelemben használta. (Kaz. Lev. 12: 562).

Harcz. *Harczfi*, Kisfaludy K. 1824 (Olaszországban) *harczjáték* u. ö. nála 1829 (Budai harc.); *harczmező* u. ö. nála 1821 (Az élet korai); *harczmoraj* 1829 (Budai harc.). — *Harcznok*, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 24): „Az isteni jog harcznoka”.

Harczias. Vachott Imre 1841 (Athen. 1: 1069): „harczias természetű barátom”.

Harczona. Arany János (Aristoph. 3: 287) am. „harczos”, s marczona mintájára.

Háromszögellés. Dugonics 1784 (Tud. 2: 129): trigonometria:

„lapos háromszögellés; gömbös háromszögellés“. Ma földmérői műszó; a trigonometria pedig: *háromszögletan*.

Hars. Verseghy 1805 (Tiszt. magyars.) elvonás a *harsogból*. — Kreszn.-nél „sonus resonans, stridens“. — Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 806): „az összeegyült ezereknek léget hasító *éljen-harsa*“.

Hasáb, Adami (1763) és Dugonics 1784 (Tud. 2:155): *prisma triangulare*.

Hasbeszélő, Márt. (1803) *hasból* szóló; ugyanő nála (1833): *hasból*, vagy *hassal* beszélő.

Hason. Kalmár Györgynél 1770 (Prodr. 284) „hasonlóság“ értelemben: „jó akaratjának mihez van *hasonja*“. — Adami (1763). — Márt. (1799) „abart: *hasonfaj*“; Márt. (1803) *hasonszó*; Jelenk. (1:14) *hason-érték*. — *Hasonítani*, Nagy Károlynál 1841 (Daguerreotyp 281), előbb *áthasonlítani* Bug. 1833 (Orv.), még így Tzs. (1838); Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 20) ugyanez *hasonegyíteni*.

Hasonlít rá, Vörösmarty 1827 (Eger, I. évf.): „Méne futásával röpülő solyomra hasonlít“. Vajjon nem a hexameter facsarta-e ki V. tollából? Egyveledés a „ráformázzik, ráút“ kifejezésekkel. Egyre jobban terjed.

Hasonmás, Kisfaludy Sándor 1807 (Mind. Munk. 2:139).

Használni, Verseghy még 1818-ban (M. Gramm. 213) jól megkülönböztette a „használ“ középrendű igét a „haszonol művelő igétől“.

Haszon. *Haszonles*, Széchenyi 1830 (Hit. 148): „kicsapongó nyereség- s *haszonles*“; (Vil. 47): „nyomorult önség, *haszonles*“. — *Haszontét*, ugyanő nála (Vig. 194) am. „haszontétel“. — Egyik sem került szótárba. — *Haszonélő* (Stad. 75) am. usufructuarius. — *Haszonvehetlenség* (Hit. 125). — *Haszonvétesítés* (Stad. 58): „víz alatt fekvő föld haszonvétesítése“. — *Haszonvéttlen*, Kossuth 1843 (Pesti Hirl. 551): „amott Pest délkeleti részén vesztegel a Ludovicea, ridegen, magánosan, *haszonvéttlenül*“. Más, mint a *haszonvehetetlen*, Vö. *tétlen* és *tehetetlen*. — Ma sincs szótárban.

Hasztalan, Amade László 1750 körül (Olcs. Könyvt. 309:320): „Sok járt már így hasztalanul, De más kárán ritka tanul“. — Széchenyinnél igen gyakran „hasztalan“ helyett. Póld. (Hit. 144): „*hasztalan* félénk katonák“; (Vil. 273): „nemtelenebb s *hasztalanabb* magán“ stb.

Hatalmasulni Széchenyinnél 1834-ben (Pol. cz. 1:61): „egyet-értés által erősödött és közös erő által *hatalmasult* ember“.

Hatalmazni. *Meghatalmazni, meghatalmazás*, Márt. 1803. (Szt.): bevollmächtigen. — *Felkatalmazni* helyett Mészáros Ignác 1792 (Magyar Secret. 433) *felkatalmaszt*: „kit mi erre felhatalmasítunk, fog számot adni”. — *Maga a felhatalmazni* Kazinczy 1829 (Élet Literat. 308): „felhatalmozá a' Redactiót, hogy . . . tégye változtatásit”.

Hatályos Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2: 98): efficiens. — *Hatályosság*: efficacia 1845 (Hierulex.); *hatályos mondat*: kraftspruch Arany (Próz. dolg. 94).

Hatány. 1842 (Athen. 2: 26): „a lét végetlen *hatánya*”

Határ. *Határország*, Kisfaludy Sándor 1806 (Mind. Munk. 8: 677); *határvonal*, Páry András 1842 (Kel. nyug. 50); *határvillongás*, Georch 1804 (Honnyi törv.).

Határozat, Márton István 1796 (Theol. 365): „a határozatot . . . munkásságába viszi”. — *Határozat* mai jelentésében SzD. (1792) „tökélet” szónál. — *Határozmány*, Fog. 1842 (Jogt.) determinatio, conclusum.

Határozó, „vagy függő szótetem, bestimmungssylben; határozó szócska, bestimmungswort, particula” (Magy. Gramm. 1781). — *Határozó*: „egyenlítő öv, kög, abranta az égen”, SzD. (1792).

Határozott, entchieden jelentésben Geleji Katona István 1645 (Ttk. 31): „definite *határozottul*”; 1781-ben is (Magy. Gramm. Bev.): „Igék, *Határozottak*, Bestimmte, Determinata vel Definita. — *Határozatlanok*, Unbestimmte, — Indeterminata vel Indefinita”. — *Határozott*, Széchenyi (Vil. 193): „vagyoni tehetsége igen határozott”, au. korlátolt. — *Elhatározottság* ugyanő nála 1835 (Pol. cz. 1: 78).

Hatáskör, Kisfaludy Károly 1821 (Zách nemz. 1: 1) „új hatásköröd nyílik”.

Hatásos, Kossuth 1841 (249): „a büntetés azonnal hatásosabb”; szótárilag először Ball. (1848).

Hatékony, Széchenyi 1835 (Hunn. 248): „csak az erősnek szánakozása és pártverése *hatékony*”, Szótárban először Ball. (1844).

Hatóság, Széchenyi 1831 (Vil. 36): „mindenkinék érző kebelet, hatóságot, módot adának”. — Alkalmasint am. *hatni bírás*.

Hátrahatni, Széchenyi 1890 (Hit. 189): „a törvény *hátraható* ereje”. Ma: *visszaható*. — *Hátrész* (Vil. 75): „a képnek hátrésze olly halavány volt”. Ma *háttér*.

Hátráltatni, Kőnyinál 1774 (Mul. óra 21): „hát mi *hátráltatja* még kötelezésedet”. — *Hátrítani*, Geidler József 1775 (Hadi okt. 92) és Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1:466): „nemzeti kifejlésünket *hátrító*”.

-**ház**. *Tetemház*, Geleji Katona István 1647 (Válts. 2:446). — *Kávéház*, Mikos Kolomen (136. Lev.). Eddigi tudomásunk szerint korábban nem fordul elő. Előbb s gyakran még utóbb is *kávésház*. — *Serház*, 1771 Farkas János (Ungar. Gramm. 236); *sálogház*, 1781 (Magy. Gramm. 184); *árvaház*, *vámház*, *sóház*, *tesontház*, *üvegház*. Márt. (1803).

Hazaáruló, Andrád Sámuel 1789 (Anekd. 1:3) és Márt. (1803) *verräther*; előbb *párttűtő*. — *Hazaszeretet*, Benyák 1780 körül (Ny. 30:426), szótárban Márt. (1803). A NySz.-ban *hazaszeretetesség*; a Tiszti Szótárakban *hazaszeretés*; SI.-nál *hazaszeretőség*.

Hazafi. Már 1653-ban Medgyesinél megvan (Hárm. Jaj, Czími.), de a NySz.-ból kimaradt. — *Hazafiság*, Ráday Gedeonnál már 1735-ben (Munk. 177). — *Hazafüűtás* 1806 (Pestm. Tsat.). — *Hazafisítani*, Márt. (1823) és Széchenyi is (Vil. 206); ma *honfűsít*. — *Hazafiatlanság*, Barczafalvi Szabó Dávid 1789 (Dugonics Följegyz., Olos. Könyvt. 162:38. l.). — *Hazafítlan* és *hazafítlanság*, Széchenyi (Hit. 10, 59, 104 stb.), de 1843 (Pol. cz. 524) *hazafiatlan* is.

Házalni, Benyák Bernátuál 1780 körül (Ny. 30:476) „*vagari*”; Márt. (1803): „*házzról házra járni*”.

Házibarát, Sándor István 1808 (Told.): *domus familiaris*.

Héber a Bécsi C.-ben gyakran, de utóbb csakis „*zsidó*”. Úgy látszik, Ballagi Mórnaál támad fel ismét „A héber költészetéről” 1841-ben. — Hirschfeld Fülöpnél 1842-ben (Athen. I:977) nem *héber*, hanem *éber*.

Helyesírás, 1781-ben (Magy. Gramm. bev.): „*rechtschreibung*”.

Helyezni, Kőnyinál 1779-ben *helel* (Hadi román 158): „És hogy ditséretét méltán érdemelje, Ágyút s' várhoz csak közel *helelje*”. — *Helyhezet*, Dugonicsnál 1774-ben (Trója vesz 109): „*Sigeum* Tenger szorult *helybezete*”. — *Helyeztetni*, Thomas János 1763 (Francz. Nyelvem 1:50)

Helyrehozni, Bél-Cellarius 1719 (Lib. Mem.) *helyrehozathatlan*: *irreparabilis* — Thomas Jánosnál is 1763-ban (Franczia Nyelv-mester 1:206) „*Reformer*: Meg jobbítani, helyre hozni”. — *Helyreül*,

Geleji Katona István 1645 (Titk. 926): „corrigálás, a'vagy meg-emen-dálás, az az meg jobbitás, es helyre álltetés képpen”. — *Helyreigazit*, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:845): „Igy szokott ez . . . törvénycznek rectificaltatásokban, helyre-igazittatásokban-is lennie” és Kovács János 1746 (Hadi exerc. 70): „ha . . . hibányosság találtottnék, tehát helyre igazittathassa”.

Helyteleníteni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.).

Helyzet. Ebben az alakban már Fáy Andrásnál 1829-ben (Élet Literat. 79): „az Iróknak egymás közt zajlongó helyzetjeiket elmellőzi”.

Hengercs. Gelei József 1787 (Robinz. 313) a „tekercs” mintájára. — *Hengerülni*, Széchenyi 1830 (Hit. 186) am. *hengeredni*. Nem jutott szótárba.

Henyétlen, Széchenyi 1831 (Vil. 297): „henyétlen fáradozó vágy látni, tanulni óhajt”. — Nem jutott szótárba.

Hervadozni, Márt. (1803) „auszehrende krankheit: hervadozás”.

Hervatag, Helmezy M. 1829 (Élet Literat. 216): „Ifjúságom mint a' rózs-Koszorú, olly hervatag”.

Hézagpótlás már 1832-ben Jelenkor (I: 42).

Hiány megvan már 1683-ban (Okl. Szt.). — *Hiánypótlék*, Széchenyi 1831 (Vil. 165): lückenbüsser. Nem jutott szótárba.

Hibátlanítani, Benyák Bernát 1780 körül (Nyr. 30:420): „corrigere: hibátlanítani”. — *Hibátlanság*, Geidler Józsefnél 1775 (Hadi oktat. 157).

Hibázni. *Elhibázni*, Kalmár György 1770 (Prodr. 253) és Kónyi János 1774 (Várta mul. 14).

Hidasz helyett 1790-ben (Hadi tört. 3:193): „Hidas (Pionnier) Főhadnagy”.

Hidegvér, Zalányi Péter 1774 (Belisar. 81): „De azt ők tellyes lehetetlennek tartották, hogy . . . hideg vérrrel ellensége lehessen”. Egész Kresznericsig mindig a -vel raggal.

Hiedelmetlenség, Széchenyi 1830 (Hit. 91). Am. *bizalmatlan-ság*. Nem jutott szótárba.

Hímezni, Barczafalvi 1787 (Szigv.): „acu Phrygio pingit: himet varr”. A régi nyelvben *hímezni* am. bemalen, beschmücken, beschü-

nigen, verstellen (NySz.); ellenben „sticken: szépen kivarni, stikkolni” (Márt. 1799), de 1803-ban aussticken: *kihímezni*. A későbbi *Hímző-utczát* Pesten 1817-ben *Hímvarró-utczának* nevezték. — *Hímezés*, Széchenyinél (Hit. 165) am. *hímezés-hímzés*.

Himnemű, Thomas Jánosnál 1763 (Franzia Nyelv-mester 1: 52): „generis Masculini: az az: *Férfiai neműek*” u. i. *asszonyi neműek*. — *Himnemű*, Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30: 424) Masculinum: „Himnévnm, *Himnemű* névszó”.

Hirdetmény, Márt. (1803): anschlagzettelt; *hírdetvény*, M. Hirm. 1793 (I: 415).

Hírlap, Helmezy 1832 (Társalk. 257); tehát nem Kossuthtól, hiszen a Pest. Hírl. csak 1841-ben indult meg.

Hit. *Hitágazat*, Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák Öröme C₂): „ez Hitágazatnak buzgó oltalmazójának és terjesztőjének”. A NySz.-ből kimaradt. — *Hitfelekezet*, Márton István 1796 (Theolog. Moral. előb. 36): „A' Keresztény Hitfelekezet (Confessio)”; u. i. *hitludomány*: dogmatica is. — *Hitsorsos*, Márton József 1800 (Sztr): Dugonicsnál *hitpajtás*, 1790 (Árany perecz. 412).

Hitbizomány, Kossuthnál még 1842-ben is (Pest. Hírl. 773): „*hitrebizomány*”.

Hitelosíteni, Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák Öröme 180): „azokból-is (Vasarhelyi Uram kedvéért) *hitelosíteni* fogom az bizonyításokat”. — Geleji Katona Istvánnál is 1645-ben (Tük. 749): „Enyedinek perhibealtatik, *hitelositetik*”. — A NySz.-ből kimaradt. — A Pesti Hírlapban 1841 (I: 141): „az előbbi napi jegyzőkönyv meg-*hitelositése* után”.

Hitnyomozás. Fog. (1836) inquisition.

Hittség, Széchenyi 1831 (VII. 185) „azon *hittségben* s képzeletben”. A német fordításban am. „wahn”.

Hiúkodás, Széchenyi 1830 (Hit. 211) am. *hiúskodás*; ugyanigy nála *butakodni* is *butáskodni* helyett. (Keln. 7).

Hiúvágý, Széchenyi 1831 (VII. 170) „nyomorult *hiúvágý*”. — Nem jutott szótárba.

Hivatalkodni, 1845 táján keletkezett alkalmasint a „foglakodni” képeré (Fog., Hierolex., Hiv. Msz); kiszorította a vele egykorú *hivataloskodni*.

Hivatalos. A NySz. szerint a régi nyelvben csakis „vocatus, invitatus” jelentése, Medgyesinél azonban már hajlik az „officiosus” felé; „hivatalos tanító” és „hivatalos személy” (1636 Praxis Pietatis 914 és 921); „officialis” a jelentése Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30:472): „Subalternus Officialis: Allhivatalos”; határozottan „officiosus” a jelentése Márton Istvánnál 1796-ban (Theol. Moral 491): „Hivatalos kötelességeinkben . . . meg ne akadályoztasson”. Szótárak közül először Pestm. és Veszprémm. Tiszti szótáraiban. Ugyanez alkalmából Révai tiltakozott a *hivatalos*nak „officiosus” értelmében való használata ellen (NyK. 35:198) s a *hivatalbéli*t ajánlotta helyette. — Márt. nál 1823-ban is „*hivatalbeli* ujság” az amtzeitung, a Jelenkorban (1832, 2:423): *hivatalos tudósítás*, majd később (no. 583) *kormányújság*, Széchenyinél 1833-ban (Hid. 13) „*hivatalszintű jelentés*”. — Ugyanő nála *hivatalos* előfordul „*hivatalnok*” jelentésben is: „mintha becsületes és jó lelkiismeretű hivatalosoknak tökéletes híjával volnánk” (KelN. 280).

Hivatás, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „Hívás (vocatio) v. hivatás”.

Hivatva, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 81): „*minő roppant befolyásra hivatvák*”. — Széchenyinél (Vil. 144, sőt 1843-ban Üdv. 6): *meghívateva*, illetőleg (Vil. 96) „*erre vagy meghíva*”. Ugyanő nála a mai *hivatás* helyett 1830-ban (Hit. 224) *meghívatis*.

Hogyan, Benyák Bernát 1780 körül (Ny. 30:424) az adverbiumot: *Hogyan szó*, *Hogyanos*-nak akarta nevezni. — *Hogyanosság*, Hunfalvynál 1842-ben (Kisf. Társ. Évk. III:178): „A’ szöveg olly homályos, hogy belőle ki nem vehetni az ismerés *hogyanosságát*”.

Homloktér. Legújabbban ez járja *előtér* helyett a hírlapokban, mintha az utóbbi kerülendő rossz szó volna.

Hon. Nemesak Vörösmarty, Kossuth is (Pesti Hirl. I:356) pártjára kel az *angoihon*, *némethon* stb. szónak. — *Honolni*, Jablanczy (Adat. 42).

Hon-, Honáruló, Kisfaludy Károly 1823 (Epist.). — *Honszeretet* Kölcsey 1826 (Élet Liter. 37): „a’ *honszeretetnek* vezérszavallaga”: *honszerelem*, Kazinczy 1829 (Élet Liter. 173): „*honszerelem és dicsőség* . . . rokon ideák voltak”.

Honderű. 1841-ben társaság akart alakulni, hogy „Pestnek *aestheticátlan* nevezetű *Honderűre* változtassák”. (Pesti Hirl. I:19).

Ez lett azután 1843-ban Petrichevich Horváth Lázár szépirodalmi lapjának a címe.

Honos. *Meghonosít*, Vajda Péter 1837 (Pesti lev. 2: 67); *honosít* Fábrián G. 1833 (Ossián ének 1: 26); *honosság* Széchenyinél 1837 (Vil. 282) am. comfort. Mai értelmében Ball. (1890).

Honosi, Széchenyi 1841 (KelN. 145): „Egy hajszálon függ az egész, drága *Honosiak*”. Vö. Lehr Albert a sí képzőről (Bpesti Szeml. 1903).

Honvéd, Széchenyi 1831 (Vil. 325): „tökélyre fogja vinni hongyeasillcsi, *honvéd* s ekép nemzeti erejét”. — *Honvédelem* (Vil. 88), landesverteidigung. — *Honvédő*, a mai *honvéd* értelmében, Terray Károly 1842 (Athen. II: 176): landwehr.

Hordnok, Martin Péter 1885 (Temesvári főgymn. Ért.): „Az eseteknek szükségképeni *hordnoka* az állag”.

Horgony. Nevezték *horgónynak* is, p. Kovacsóczy 1828 (Varázs Róza 15).

Horony, Sándor István 1808 (Told.): „creno, strix, stria.” — Elvonás a „hornyol” igéből. Kreszu. nagy bölcsen hozzászói: „*horny*, *horony*, mint *torony*”.

Horty, Kisfaludy Sándor 1825 (Mind. Munk. 2: 377): „S mint egy nagy kürt *hortyaival* (ordító, mord fuvalom)”. — A NySz. említ egy *hortyé* alakot „hortyogás” jelentésben.

Hossz, Benyáknál 1780 körül. (Vö. Ny. 30: 473): „Linea, vonás, *hossz*”.

Hozomány. Mint szó, előjön már Geleji Katona Istvánnál 1645 (Gramm. 2: 25): „ha szép szók lélcemény, gyűjtemény . . . miért nem ezek is: szerzemény, küldemény, . . . *hozomány*”.

Hőfok, Schusternál 1829 (Gyógysz. Ért. 10): „Reaumur 40-dik léposője”. — *Hőmérő* helyett Széchenyinél 1830 (Illit 87) *hőmérték*.

Hökhurut. Ugyanez Hunfalvy Jánosnál 1842-ben (Athen. 1: 96) *kökhurut*. — A *hörghurut* Bugártól.

Hölgy, Kazinczy 1791 (Helic. vir. 58): „Hölgyecske: Asszonyka, Leányka” és 1793 (Herder Paramyth. 43): „Igy lett a' Férfi, így a' Hölgy”.

Hörp. Dugonics 1780 (Uliss. 180): „El nyelhetik végre a' mérges hörpöket". Vö. *szörp*.

Hős. *Hőskor*, Kőlcsey 1826 (Élet Literat. 20): „Ekkor szokott a' Hős-kor feltetszeni"; *hős költemény* Nemes-Apáti Kis Sámuel 1829 (Élet Literat. 50).

Hősködni, Fog. (1836): Széchenyinél (KelN. 164) *hősösködni*.

Hullaszt, Dugonics 1780 (Uliss. 207): „Utánna a' Csordás szá-mossan hullasztja" vö. *múlik*, *múlaszt*.

Hullatag, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2: 181); *hullékony* Pólya József 1843 (Szh.) *deciduus*.

Hunyor, Adami Mihály 1763 (Sprachkunst): das schlummern, nicken. Elvonás a *hunyorít*, *hunyorgat*-ból.

Hurutolni, Márton József (1799): husten. Előbb csak *hurutni*.

Huzalékos, Gr. Dessewffy József 1830 (Tagl. 65): „huzalékos beszéd (tirade)". — Nem jutott szótárba.

Huzamat, Dugonics 1804 (Jolánka 2: 90) „Tiszta habot (szőkő-vízzel) elegyít a huzamat".

Huzavona. Legújabb időkig „zánkerei, plackerei" volt a jelentése. — Tzs. és SimB. is így. Minthogy azonban *húzni-vonni* annyit is tesz, mint „in die Länge ziehen" és *húzás-vonás*: perendinatio (Hierolex.), sokszor hallani a *huzavonát* „húzás-balasztás" értelemben is. Pl. Szécheuyi 1830 (Hit. 182) „a pöröknek végnélküli *huzavonája*": herumziehen.

-hű. Pesti Hírl.-ban már 1841-ben (200. l. után): „Mátyás király *életű* mellszobra"; *jellemhíven* 1842 (Pesti Hírl. 305).

Hűs, Kalmár György 1770 (Prodrom. 314): „Ha van cgéességek a cszeket függesztik a Hűsre". — *Hűsíteni* Márt. (1799): erkühen.

I.

-i képző ragos alakokhoz, Bugát beszéli (Term. Szh. 98), hogy „Széchenyi kezdett először, megunván a *való*, *levő* pótlékot, a ragos szókhoz is -i képzőt függeszteni". — Íme néhány példa csak a Hítelből: *egymáshoz* (136), *haláltuli* (138), *magokrul*, *kereskedőkrul*:

(157), büntetéstüli (165), holtakruli (177), önmagávali (186), magunkkali (211) stb. lásd továbbá e szótárunkban: *ellentemi*, *ellentünkiség*, *láttulilag*, *napsystemáki* (Vil. 145). — Kétségtelen, hogy Széchenyi rendkívül szerette e képzőt, de kétségtelen az is, hogy nem ő volt a kezdője. A „Hitel”-nek az a kézírata, melyet előzetesen Döbrentéivel is átolvasztatott, megvan a Széchenyi-múzeumban. Ebben eredetileg *való*, *levő* van mindenütt és így csak utóbb változtatta valaki (Helmeczy?) *i*-re. Széchenyi örömmel egyezett bele e rövidítésbe s ő lett a leg-szenvedélyesebb terjesztője — de csakis terjesztője, nem pedig kigondolója. — Ellenben Révai 1806-ban (NyK. 35 : 198) még „a közelebb szóból sem mert közelebbi mellékszavat csinálni”.

-ias, *-ies*. Kossuth igen szerette e képzőt. Egy vezérczikke egyetlen hasábján (Pesti Hirl. 1842 : 239) *gazdaságias*, *mindennapias*, *testvéries*, *úrberies*; (U. o. 1841 : 81): „hogy a magyar *európaias* legyen”; (1842 : 17): „*eredeties* nemzetiségünk”; (1842 : 612): „*szűnyogiasan* kisserd”; (1841 : 4) *polgáriás* (jelentőse: purgeros); (1842 : 1) *stíriás*.

Ideg. — *Idegész*. Bugátnál 1833 (Orv.). — Márt. (1803) *nervenfeiber észőln-hideg*, ugyanitt *észőinas*.

Idegzet. Jelenkor 1833 (147): „17 évű ’s így elidült in-zaugorulatból lába egész *idegzetének* v. *ideg-rendszerezének* (nervorum systema) tökéletes helyreálltával, teljesen felépült”. — Kuthy Lajosnál 1841 (Polg. Szóz. 15): „lankadt *idegzetű* beteges nép”.

Idézni, Márt. (1803) „idéző jel: anführungszeichen”.

Idom. *Idomosság*, Benyák Bernát 1780 körül (Nyr. 30 : 476) „*Habilité: Idomosság*”; *idomos* Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): módos, rendes; *idomtalan* Verségynél 1791-ben: „*Sánta, idomtalan és hazájában megvetett Poétát*” (A vil. közöns. történetei); de már 1792-ben Baróti Szabó Dávidnál (SzD) „*idomtalan*: rendetlen, csinatlan, módatlan”. Pestm. Tszt.-ában (1806) *idom* am. proportio, mire Verséghy (Vö. NyK. 33 : 227) azt jegyzi meg, hogy *idom* „módot, rendet, esint tesz”. — Széchenyinnél (Hid. 72) „*idomtalan* teher” am. aránytalan teher. — (Stad. 176): „a költségeknek *idomszerinti* viselése”.

Idomár, Széchenyinnél (Önismertet) lelki idomár; Jókainál *lélek-idomár*.

Idomítani, Széchenyi 1830 (Hit. 43): „nem idomítják ügyességeiket”. — (Hit. 62): „a rosszabb ló, ha idomítottatott, meggyőzi a jobbat”.

mely idomítva nincs". — Am: „trainiren". — *Idomlag*, Vil. 56: „idomlag olly csekély adó": verhältnissmäßig. — *Idomos*, Vil. 17: „nem az egész roppant építményhez idomozva tekintvén": im verhältniss. — Vil. 39. — U. o. 40: „a legalacsonyabbnak kötelességei *idomzólag* csekélyek": verhältnissmäßig. — *Idomul*, Hit. 47: „nevelés, tanulás, idomulás kell". — U. o. 41: „idomlás" is szintén „trainiren" jelentéssel. — *Idomzat*, Hit. 43: „mind testi, mind lelki tehetségeknek teljes idomzatban kell kifejtve lenniük"; Hit. 87: „ha eltalálná is az igazi idomzatot. — Am. arány. — *Lépcső-idomzat* (Vil. 262): stufenverhältniss. — *Idomzatos* (Vil. 87): proportionirt.

Idő. *Időkor*, Márton István 1795 (Lat. rud. 128); *időpont* u. ő nála 1794 (A gör. ny. első kezd. előb. 86); *időszó*, verbum Benyák B. 1780 körül (Nyr. 30: 425); *időrend*, Márt. (1803); *időmérték* Báróczy 1774 (Erk. lev. 69): „a' mi helyünk egy pont, *időmértékünk* egy szempillantás"; *időszakasz* 1781 (Magy. Hirm. 122); *időszámítás* Gelei József 1787 (Robinz. 80); *idő-kör* Széchenyi 1830 (Hit. 76); *időjós* ugyanő nála (Vil. 307); *időszaki* Fog. 1835 (DMM.); *időszaki lap* Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 1).

Időmérő. Jelenkor (1833: 221): „Ezen túl minden hadi hajó kapjon egy chronometert (idő mérő) 's egy reflexió-kört (Reflexionskreis)". Szótárilag Tzs. (1835).

Időszéri. Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 27): „minden Teremtet állatok időszeriek és változandók"; ép így u. i. 692 is: „az én vagy *idő széri*, vagy penig örök állapotom felől való sok rendbéli kételkedésem". A NySz-ból kimaradt.

Időzni. Gyöngyösi István 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 294 vrs.): „Terítve lesz már ott az Hymen oltára: Csak ne *időzz* sokat, menj áldozatjára". — Furcsa jelentése van e szónak Márton Istvánnál 1795 (Lat. rud. 59): „*elidőzni*: coningálni; *időzet*: coniugatio".

Ifjontu. Kisfaludy K. 1823 (Szilágyi szab. 1: 7): „*ifjonti* habjait a régi kajánság felém zudítá".

Igazgaték. Geleji Katona István 1649 (Válts. 3: 355): „az utánna hagyott czérnának ductus-át, vezetékjét, *igazgatékját* követvén". — A NySz. ből kimaradt.

Igazi. Horvát János 1763 (Emberi okoss. 362): „Ha valamihez kezdettől, arra *igazi* és serény elmével tekénts". Szótárilag SzD. (1792).

Igazolni, Kisfaludy Károlynál 1823 (Baráts. szer. 2): „Sokszor felmul egy halál száz életet — e mondást *igazlá* Kétessey“. Kunos 1834 (Szé. és Gyal.) *igazolja magát*: „rechtfertigolja magát.“ — *Igazolány* 1845 (Hierolex.) legitimatoriae litterae.

Igenleni, Geleji Katona István 1647 (Válts. 2: ajánl. C₄): „de őket nem imádjuk, mert azt magok is *igenlenék*“. Am. „megsokalni“. A NySz.-ból kimaradt. Dugonics 1788 (Etelka 1: 318): „Etolka hamar meg-fogja-*igenleni* hatható kérésedet“. Am. *igennel* felelni — Széchenyinél 1831 (VII. 178) *igenezni* am. bejahan. Ugyanő nála (II. 18): „negativa (nemleges), de semmi positiva (*igenleges*) hasznót nem hajt“. — Ezt Helmezy juttatta ide.

Igéyezni, Kisfaludy Károly 1819 (Stibor 3: 5): „Uram! nagy-lelkűségedet *igéyzem*“.

Igérvény, Gr. Dessewffy Emil 1839 (Századunk 564) promissae.

Ihlet. Már a codexek korában élt, de azután a NySz. szerint kiveszett volna, holott Geleji Katona Istvánnál 1645 (Titk. 212, 613) és 1649 (Válts. 3), gyakran előfordul, pl. (1200): „azt az éjjeli ugallatot és *ihletet*“.

Íjász. Dugonicsnál 1788 (Etelka, 81): „Azokat, kik különösen Nyilakkal, azaz Kézi-íjakkal dolgoztanak a hadban, *Íjászoknak* hívták a régi Magyarok. Ezek azok, kiket mostanában nem *Íjászoknak*, hanem kurtábban szőlővau, Jászoknak mondunk“. — E föltevés oly tetszetősnek látszott, hogy még Hunfalvy Pál is megemlítette „Magyarország Ethnographiájában“. Csakhogy egy nagy bökkenő van a dologban! Az *íjász*-nak nemcsak hogy nyoma sincs a régi nyelvben, hanem bizonyos is, hogy az *íj* a régiségben magashangú szó volt s a sagitariust, arcitenenst *íes*-nek, *íjes*-nek mondták még a XVI. században is és csak utóbb csapott ez át a mély hangra, mikor már régesrégén köztünk laktak a jászok (Vö. Nagy Gyula, Nyr. 6: 360).

Ijedékeny, Széchenyi 1833 (Stad. 116): „az *íjedékenyeket* egy kissé megrezzeinti“. — *Ijedezni* ugyanő nála (Hit. 153). Vö. SI. és NySz.

Iker. Kalmár György veszi föl a székely népnelyvből az irodalomba 1770-ben (Prodr. 272): „Nincs okom, hodj költssem magamat két fővel ikernek“. Vö. MNy. 3: 120 és 3: 221.

Ildom, Vö. eszély. (MNy. 1: 176).

Illanni, Baróti Szabó Dávid 1784 (Sztr.): „osonta, illana, illa, farkalla”.

Illem, Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 1:308) *illem-oklató*, *sitten-prediger*; u. o. *illemtanárság*. — 1845-ben (Hierolex.) *illemtelen*: *inconveniens* és *illemetlen*: *indecens*.

Illeték-egyenérték, 1852 (M. Korm. Lap. 142); *bélyegilleték*, Ráth (Hiv. MSzt.) 1853.

Illetőleg, Sándor István 1808 (Told.): „illetve, érve, érintve, tapintva”. — Kreszn.-nél: „concernenter, tangendo”. A „respective”-t illető próbálgatásokat l. Márt., Törv. és Phil. Msz.

Imázni, Dugonics 1803 (Jolánka 1:322): „valamint (a szokás szerint) *imázott*, az után esedezett is”. Révai szerint (Vö. NyK. 35:208): „*Ima* gyökér, belőle lett *imád*. Hasonlóképen, hogy *ite* gyökér, az is bizonyos, s abból vagy *ítél* ige. Olyan a *mesél* ige a *mesé* gyökérből. *Imád* annyi mint *adorat*, az *ima* — *adoratio*”.

Indíték, Medgyesinél 1658 (Jajkok, 4 számozatlanul): „*mozdító ok*”; Hierolex. (1845) *motivum*: *mozdíték*; Decsinél 1788 (Osm. 2. kiad. 1:4) *indító ok*; Beöthy Zsoltnál *indíték*.

Indítvány, Kőlcseynél 1833-ban (Országgy. napló) mindig *am. iniciativa*.

Indok helyett Kármánnál 1794 (Uránia 1:19): *indít-ok*: „Vallás’ leghtalmasabb Indít-okait terjesztvén cloibo”.

Indulatlan. A régi nyelvben (NySz.) *am. immobilis*. — SI.-nál *indulatlanság* *am. apathia*. — Széchenyinél (VII. 11) *indulatlan* *am. indulatnélküli*: *leidenschaftlos*.

Inger, Márt. (1818) *érsinger* *am. galvanismus*. — *Ingerledik* Dombó Sámuel 1794 (Orv. tan. 608): „A’ veres bimbőmereg, a’ vérrel össze-egyveledik és ingerledik”. — *Ingerlékeny* Kisfaludy Sándor (Szigliget, 12). — *Felingerülni* Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 4): „a felingerült atya”. *Ingerültség* Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 17): „nem csekély *ingerültséggel* szaggatják a nemzet kebelét”. — Széchenyinél 1830 (Hit. 105) egy különös melléknévi alak: *legingerőbb*.

Ingóság. A régi nyelvben ez a *n. mobilitas, beweglichkeit* (MA. PT.); a „*bona mobilia, mobiliar-vermőgen*” pedig *ingó marha* és *ingó-bingó jószág* (NySz. és Márt. 1803); *ingó* és *ingatlan jószág* Kovács János 1742 (A Magyar. Chron. Continuatioja 2:91): „minden

ingó és ingatlan jószágok confiscaltatassanak*. — Csak 1844 körül (Kiss, Ujd. Szavak) lesz *ingóság*;

Ingyenes, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 122): „a' Menyországna ingyen vetelevel tsak híszsz es meg-tersz vala“. — Geleji Katona Istvánnál is 1645-ben (Titk. 29): „Ezért áldotta-meg... Nagyságodat *ingyenes* kegyelméből ez ételben-is“; Gelejinél különben *ingyeni* is 1649 (Válts. 3:1044): „a' kikek tudni-illik, *ingyeni* kegyelméből akart, ujonnan... meg-világosított“. — A NySz.-ből kimaradtak.

Intézet, Geleji Katona Istvánnál 1649 (Válts. titk. 3:1205) „cél, szándék“. A NySz.-ből kimaradt. — Pethónél 1812 (Math.) am. „regula“, noha már M. Hirm. 1793 (1:216) „institutum“ is. — *Közintézet*, i stitutum publicum; süketnémák *intézete* Bar. Vm. Tszt. (1807).

Intézkedni, Széchenyi 1830 (Hit. 230): „józanabb *intézkedés*“. — Ugyanő nála 1834 (Pol. cz. 1:18) „minden új *intézkvény* csak idővel s tapasztalással javítható“. Nála tehát am. institutio. — Kovácsóczy 1836 (Szemlélő, 471) *intézmény*: institutio.

Ipar, Helmezy 1823 (Aurora 76): „Mindenható iparral feszülöngé Egy nagy Minden kereugve szűk melyemben“. — Széchenyi 1830 (Hit. 108, 127, 132, 157 stb.) „egy cél elérése végett összesedett erő, ipar és munka“. — *Közipar*, serénység és munkásság. — „Flössegélését minden *iparral* s tehetséggel fogja eszközölni“. Ugyanígy még 1841-ben is (KelN. 67. Am. *iparkodás*). — De már 1838-ban ugyanő nála (Lóvers. 158) mai értelmében is: „*ipar*, kereskedés, gyár nagy virágzásban van“; és *iparág* 1834 (Pol. cz. 1:25). Kossuthnál 1841 (Pest. Hirl. 293) az industria műipar és a gewerberman műiparos. Széchenyinnél is 1845 (Pol. cz. 2:467). — Az *Iparegyesület* 1841-ben alakult. — *Iparműves*, Kossuth 1843 (Pesti Hirl. 516).

Iparlovag, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 558) és Athen. (2:263).

Ir. Az *írmódor*, *íron* első példaképe alkalmasint Benyáknál 1780 körül (Ny. 30:423) *írmű*.

Írály. Révai 1806-ban a stílust *toll*-nak akarta nevezni: „ékes, nyájas, haragos tolla vagyon“. *Tisztbéli toll*: stilus curialis. (V8. NyK. 35:197).

Iram, Peretsenyi Nagy Lászlónál 1820 (Ovid. 143): „a' paripákon erős szível *iramra* kelek“.

Irány. Széchenyinél igen gyakran am. *arány*. *Irányhaladó* (Vil. 284) am. alles verhältniss übersteigend; *irány-idomzat* (Vil. 267): verhältniss; *irányontuli* (Vil. 193) ugyanaz, mint irányhaladó; *iránylag* (Vil. 15) am. *aránylag*; „a nagy közönséghez *irányozva*“ (Vil. 93): am. *arányítva*; *iránytalan* (Vil. 144) am. *aránytalan*.

Irány-adó, Fáy András 1841 (Kel. Nép. nyug. 3): „egy központosító, egy irányadó vezér“. — Szótárban Ball. (1851). Jobb, mint a sületlen germanismus: *mérték-adó*.

Irányos, Pápay Sámuelnél 1808-ban (Magy. litt. esmérete 23): „Élete“ módgyához képest *irányos* oktatásokat vehessen“. Vö. *irány*.

Irányszat, Széchenyi 1831 (Vil. 66 és 124) még annyi mint *irány*; 1833 (Stad. 15): „legfőbb *irányszata* volt“. Itt már am. *tendentia*.

Iráttár helyett Dugonicsnál 1794-ben *irástár* (Gyapj. vit. 2:126): „a“ Királynak *Írás-tárjába* tartották“.

Irodalom, 1842-ben (Regélő I. sz.) *iralomra* rövidítve, ugyanitt *szépiralom*.

Iromány. *Irmány* alakban már Benyák Bernátnál 1780 körül (Nyr. 30:426) Archivum: *Irmányház*, *Irmánytár*; Archivarius *Irmányos*; Protocollum: *Irmánykönyv*, *Irmánylat*. — Révai 1806-ban ezt írta: „Az *iromány* új *tojomány*. Senki sem mondja *tojás* helyett *tojomány*, pedig nem actio, hanem már actum“.

Írószer, Kisfaludy K. 1829 (Három egysz. 1:4) „Mi ez — írószerek“. — Előbb *írószerszám*.

Írthatékony, Széchenyi 1831 (Vil. 143): „tudatlanságból erodnek s így *írthatékonyabbak*“. Talán egyetlen példa a *-hat -het* és *ékony* kapcsolatára. Nem jutott szótárba.

Írtózat. Gyöngyösi István 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 217. vers.): „Tudom nagy *írtózat* ülne itt sziveden“.

Iskolatára, Verseghy 1806 (Aglaja): „Ugy kezd költsögetni boldogult uráról, Mint gyermekkorában oskolatársáról“.

Isme, Szirmay Antal 1806 (Gloss. 172) „Litteratura Ungarica: Magyar Nyelvösme. Uj szó“.

Ismerni. *Elismerni* Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1012): „E“ szerént az ok szerént-is azért immár *el-ismérheted*, kiknek ne kellessék az Urnak asztalához járulniok“. A NySz.-ből kimaradt. —

Ismerni tanul Bessenyei 1777 (A Bessenyei Gy. társasága 14): „Mellyel e' világot ismerni tanultad”.

Ismértelen, Széchenyinél 1831 (Vil. 271) a szokott ismeretlen helyett. Ugyanigy ő nála *ábrázlatlan* (Vil. 58), *óthdgtalan* (Hit. 119); *dobogtalan* (Vil. 84); *lepleztelen* (Vil. 72); *vigyáztalan* (Hit. 73, 146).

Ismérv, Jablanczy 1842 (Adatok 183): „mellyik azon halhatatlan *ismérv*, miről a század valóságos óhajását megismerem?” Ugyanő nála (233) *védv* am. argumentum. Ellenben Hierolex. (1845) „kritérium”: *ismerve* és Ráthnál (1853) „kennzeichen”: *ismerve*. Ugyanigy a Hierolex. két helyen is (25 és 79). Ráthnál „behelf”: am. *védv*.

Ismételni, Széchenyinél 1831 (Vil. 298) *ismétezeni* alakban is.

Isten hozzátok, Sándor István 1808 (Told.); *Isten veletek* (Kreszn.).

Isteníteni, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3: 118): „a' Christus Attyának jobbára való ílése nem az ő testének *Istenesítetésc*, vagy ugyan *Istenítettése*, hogy így szoljak; az az Isteniségvé való változtatása”. — *Istenülni* Kisfaludy Károly 1821 (Élet és phant.): „Az ember *istenülve* az égbe feltekint”; *istenesülni* ugyanő nála 1824 (Róza dala): „Érzete *istenesül*”; sőt *istenkedés* is 1821-ben (Az élet korai).

Iszony. Már a Debreczeni Gramm. 1795-ben (270): „*iszom* vagy *iszony*, *iszonyú* stb”.

Itészet. 1847-ben a Szépirod. szemlében (júl. 11-i sz.).

ittas, *Borittas* Geleji Katona István 1647 (Válts. 2: 736). — Széchenyi 1831 (Vil. 226): *opiumittas*; 1836 (Hun. 178): *álemittaság*; Kosáth 1841 (Pest. Hirl. 106) *örömittas*. — *Ittasodni* megvan már PP-nál is a „probe” cikkben. A Ny-Sz.-ból kimaradt.

-iv. — *Boltiv*, *boltivezni* Tzs. (1835).

Ivor. Ez a különös keresztnév kezd meghonosodni. Csinálója, B. Kaas, maga beszélt el Tóth Bélának: „Az én nevem *Ivar*. Ősi dán név. Arra kereszteltek s családom annak is hívott mindig. De ez a név az iskolában — az ötvenes évek derekán — gonosz derűtséget keltett. Ivarszerv! sottogták a diákok, valahányszor az *Ivar* a fürdőbe hatott. Ekkor csináltam az *Ivor* nevet. A böcs professzorok örömmel fogadták el: hadd legyen vége az izetlen szójátékoknak”. — Arany-nál (Aristoph. 3: 291) *ivor* am. elefántcsont.

Izgatag, izgékony. Amaz Hierolex. (1846), ez Kiss Mihály 1844 (Ujd. Sz.); értelmük: reizbar. — Ma *izgékony* körülbelől am. *mozgékony*, előre érte.

Izzadalom, Széchenyi 1845 (Pol. cz. 2:466). — *Izzitami* Mannó 1842 (Orv. Gyógyysz. Vegyt. 288). — *Izzatag* Aranyánál (Aristoph. 3:291) am. glühend.

J.

Jár. *Jármű* Tza. (1835); *járszalag*, Széchenyi 1835 (Hunn. 112) és 1841 (KelN. 238); Ball.-nál (1843) „jártató, vezérszalag”. Márt. (1803) „jártató köté”. —

Járadalom, Széchenyi 1841 (KelN. 208): „Dózsa-féle diadali járadalom”, am. diadalmenet.

Járat. *Hajójáratok*, P. Thewrewk Emil ajánlatára fogadta el a Közlekedési Minisztérium.

Jártas, járatlan. A régi nyelvben mindakettő csak az útra vonatkozott: „jártas út, járatlan út (NySz.). — Átvitt értelemben SzD. (1792): „jártas-költés a tudományokban”. Márt. (1803) *jártas*: wohlbewandert; *járatlan* (1807): nicht bewandert. Ezek a nép nyelvéből. Ellenben *járatos*: gangbar értelemben (Tza. 1835) a népnél ismeretlen. Vö. Baksay észrevételeit és Szarvas válaszáat (Nyr. 14: 85 és 406).

Járolni. Kisfaludy Sándor 1806-ban (Munk. 8:674) az accessistára a *járolót* ajánlotta: utóbb *járolnok*. *Hozzájárolni*, ez igének „beírtetés, zuthun” jelentése a régi nyelvben, úgy látszik, ismeretlen volt. Széchenyinnél igen gyakran, pl. 1830 (Hit. 194): „több esztendei hozzájárulásunk nélkül”. — Ugyanő nála „szabad odajárulás” is; valamint *összejárolni* 1843 (Pol. cz. 1:309): „százezer kis részletnek kell összejárolnia”.

Járolék, Szirmaynál 1806-ban (Gloss. 9) az accessorium csak: *járolat*; épígy (accidens, accessorium) Pápaynál is 1808 (Magy. litt. csmérete 165).

Járvány. *Járvány* alakban és mai értelmében Bati Jánosnál 1785-ben (Útmutatás 2, 82): „Miolta Európába jött [a himlő], azóta szüntelen . . . járvány nyavallya volt”. Sőt magában is (163): „A”

rendes himlő-is akkor járvány vala* ; *járványos*, Benkőnél 1791 (Fekete epés mértéklet 374): „Az esztendőnek gyúlado és *járványos* állapotjában*.

Játék. *Játékpiaç*, Kónyi János 1774 (Mul. ó. 42); *játékház*, Révai 1778 (Magy. Alagy. 23); *játékeszköz*, *játékkirály*, Batsányi 1792 (Magy. Mus. 2:8 és 363); *játékdolog*, *játékportéka*, Márton István 1801 (Német rud. sztr.); *játékszoba*, *játékpénz*, *játékbűb*, Márt. (1803).

Játékszin. Vö. Horváth Ádám 1787 (Magy. Múzea 236): „Szokott nevezett ez a Szin a Magyaroknál, olly épületért, mellynek csak fedele és oldalai vagynak; így mondják: Kotsi Szin, Szekér Szin, Borszin, Temetőszin. Ezért nevezhetem a' jádzó-helyet jádzó-Szinnek is, a Jádzó-tér pedig legszorosabban a Játékok el-rekesztett helyét határozza-meg*.

Javaslat, Széchenyi 1830 (Hit. 179): „javaslatot adni*. — B. Vay Miklós, a főrendi ház egykori elnöke, ölte fogytáig, „*törvényjavallatot*“ mondott.

Javasolni, Kovács János 1746 (Hadi exerc. 76): „a' Comendant javasolásából . . . disponaltassék“. Itt tehát am. „helybenhagyni“.

Javítani, Sándor Istvánnál még 1793-ban (Lev. 30): „A hajók egykorig pihennek a *kijobbíttatnak*“. — *Javítmány* Kunoss (1835); *javulékony*, *meliorabilis* (Hierolox.)

Jegecz, Schuster-nál 1829 (Gyógyysz. Ért. 8) *jegesedés*, *jegesítés*, Taubner-nál 1841 (Mértan. 8) *jegedénytan* am. *krystallographia*. — Mannó A. Orv. Gyógyysz. Vegytanában (1842) találom először *jegecz*, *jegecztan*, *jegedzés*, *jegítés* (288); Károlyinál 1843 (Vegyt. 125) *jegeczes*; Mihálkánál 1843 (Jegeczisme elemei).

Jegyzék, Benyák 1780 körül (Nyr. 30:426) *protocollum*: *Jegyzékönyv*.

-jegyzék. *Arjegyzék*, Bugát 1833 (Orv.), *sortjegyzék*, Kunoss 1835 (Gyal.) am. *elenchus*.

Jegyzet, Dugonics 1784 (Tud. 1:9) *scholia* és 1788 (Etelka 1. elősz.) már mai jelentésében.

Jegyző. A régi nyelvben csakis melléknév. Szótárilag legelőször Márt. (1803) „*notar*: *jegyző tiszt*, *jegyző*“.

Jelenlét, Széchenyi 1830 (Hit. 188) „mit bizonyít a jelenlét?“ Am. *jelenkor*.

Jelenlétlenség. Geleji Katona István 1645 (Titk. 827): „az ő test szerént való jelenlétlenségére nézve el-haggyatott Tanítványoknak igazgatójok“. A NySz.-ból kimaradt.

Jelenség. Széchenyinél 1828 (Lov. 68) *jelenés* am. a mai *jelenség*; ugyanigy 1830 (Hit. 37) „ez furcsa és csodálatos *jelenés*“.

Jelenteni. *Bejelenteni*, Baróti Szabó Dávid (1792): „bővallom, bójelentem“. *Feljelenteni*, Kölcsey 1833 (Országgy. napló jun. 23), „ha megyékben végeztetnék a dolog, akkor a felségnek tartozott feljelentés esedik“. Még nem a mai értelemben.

Jelentkezni, Széchenyinél 1830 (Hit. 188) „akkor *jelenezik* azon időszak“; *t* nélkül.

Jelezni, Kalmár György 1770 (Prodr. 416): „nézgetem . . . emberek erkölcsét a' miből lehet el-ki-jelezni“. *Jelölmény*, Beuyák B. 1780 körül (Nyr. 30:475) „Nota rei: a Dolog *Jelölménye*, Tekintete.“

Jelkép 1790-ben már megvan (Trenk emlékeztető jele 31 l.): „Végzem ezen halotti beszédemet egy *jelképpel* az én költeményimből.“

Jellem. Így lett a Hierolex.-ban az „intensitás: *bellem*“. — *Jellemzet*, Széchenyi 1841 (KelN. 9) am. karakteristikon.

Jelmez, Kemény Zsigmondnál 1851 (Csengery, Státusférfiak 336).

Jobbulékony 1845 (Hierolex.) *meliorabilis*.

Jog. Az Athenaeum 1842-ben (1:1094) Deák híres követjelentését ismertetvén, megjegyzi, hogy „Deák szorosan ragaszkodik irodalmi nyelvünk szavaihoz s a már elfogadott formákhoz, az egy *jog* szót kivéve, mely helyett állandóan a régi *jus*t használja. A jogot azonban — folytatja az ismertető — a nyelvszokás úgy látszik már elfogadta, mert keletkezett belőle: *jogos*, *jogosít*, *jogosítás* stb., ámbar a szó származása gyanús; és pedig elfogadta azon egyszerű okból, mivel elkerülhetetlen szükség vala rá, s a *jus* holt tetem, melyből semmit sem lehetett fejleszteni. De azon férfiú keble, ki a jog létesülését élete feladatánál tűzé ki, kinek ez tehát legazentebb eszméje, meglehet visszaborzad egy szótól, mely nem ered tiszta forrásból“. — De nemsokára, talán épp eme gyöngéd figyelmeztetésre, Deák is elfogadta a *jog* szót. (Vö. Kónyi: Deák F. beszédei).

Jogar, P. Thewrewk Emil megjegyzi Arany Aristophanesében (3:291), hogy a *jogar* szó Czuczortól való.

Jogtalanság 1833 (Jelenkor 282): „polgári tilalmak v. *jogtalanságok* (inhabilitas)*; *polgárjog* u. itt (282, l.); *jogegyenlőség*, Vajda Péter 1837 (Pesti levelek 2:115).

Jóhiszemű. Noha a „hiszem” főnév megvan már a régi nyelvben (NySz.), a „bona fides, mala fides” PP.-től le, minden Tiszti szótáron végig, egész 1845-ig: „jólelkűség, rosszlelkűség” s a „bonne fidei possessor” jólelkű, vagy igaz lélekkel bíró birtokos. Először 1845-ben (Hiv. MSz.) találom a bona fides-re a *jó hiszem* et, de azért a mala fides még itt is „rosszlelkűség”; 1846-ban (Ball.) „*jóhiszemű és jóhiszeműleg*”. — *Rosszhiszemű* Ball. (1854) „unredlich” alatt.

Jolánka, Dugonics (1803): „Etelká”-nak leánya. A régi magyarban megvolt a „*Jolanta*” nemzetközi nőnév (Jolent, Marg. Leg.); Dugonics hozta a „jó lánykával” kapcsolatba. Innen Jolán (CzF. Vö. MNy. (1:37).

Jól néz ki, Sándor István 1795 (Sokf. 3:229): „Ezen halbőrökből, mellyek által láthatók, 's igen jól ki-néznek, készitnek maguknak eső-ruhát”. *Ugy néz ki* ugyanő nála már 1791 (Sokf. 4:131): „*úgy néznek ki, mintha Rubinból állanának*”.

Jós-. *Jóshang* 1829 (Hazza. Mul. 138); *jóshely* 1832 (Jelenkor 255).

Jutalék 1835 (Tsz.) contingent, dült betűkkel.

Jutalmas, Széchenyi 1828 (Lov. 85) és 1830 (Hit. 70): „a javítás sokkal *jutalmasabb*”, am. *előnyös*.

Jutalomjáték. Megvan már a budai színház 1834-iki színlapján (L. Phil. Közl. 28:144).

Jutányi, Német Mihály „sevényházi plébánus”-nak 1792-ben megjelent „A' selyem jáhokról” című népies nyelven írt munkájában: „Mellyeket (kosokat és jáhokat) rész szerint a' Kamara Jóságokra ki osztotta, rész szerint pedig *jutányi* árán a' Földes Uraknak eladatta”. Vö. *jórtányi*.

Jutányos, Széch. 1833 (Hid. 98): „jutányosoknak ígérkeznek theoriában”. — *Jutányosulni*, Helmeczy 1842 (Jelenk. XII. 22): „módfelett drágák s hogy *jutányosuljanak*”.

K.

Kábülni, „betäubt werden“ jelentésben már Kőnyinál 1774 (Ábel hal. 161): „Kábulya omlanak le a' földre“. — *Megkábítani* ugyanő nála 1786 (Paraszt emb. 60): „Kinek fejét a gyermekekkel telle ház megkábította“. — *Elkábülni*, András Sámuel 1789 (Anekdót. 1: 198): „vagy megbolondul vagy elkábul a' feje belő“; *elkábítani*, Márt. (1803) dumm machen. — *Kábakorság*, Széchenyi 1830 (Hit. 209) am. a mai álomkór. — Nem jutott szótárba.

Kacsó, Amade László 1720 körül (Olcs. könyvt. 309: 834): „Add osacsódat, Szép kacsódat Én nekem kezembe“ és Baróti Szabó Dávidnál 1784 (SzD.): „kats: *kacsó*, kezetake“.

Kajdács, Hanák János 1845 (Term. rajz): „kajdácsok vagy papagájok“. — Alkalmasint elvonás a *kajdácsolni* igéből, noha ugyancsak 1845-ben (Fog.), 1846-ban (Ball) és 1848-ban (Fog.) *kajdácsnak* írja, egy somogymegyei falura emlékeztetve. — *Kajdász*, marktschreyer Fog. (1845). Arany is él ezzel.

Kalandor még 1835-ben is (Tzs.) dőlt betűkkel. Márt. (1803) tudás ember, tudafi, rémség buvára; Márt. 1823): rémségvadászó, szörnyetegűző; Sándor Istvánnál (1808) szerentse-kisértő; Páknál 1829 (Vad. tud. 2: 201) zándor, de már *kalandor* is. Széchenyi 1831 (Vil. 257) szerencse-vadász.

Káldor. Ujabban sokan vették fel családnévül; Vörösmarty „vad Káldora“ tette népszerűvé. Először 1753-ban Kunits Ferencz Sedecziás című keserves játékában fordul elő, „chaldeus“ értelemben. Vö. Nyr. 31: 170.

Kamat. Kisfaludy Sándor 1806-ban ezt írja Sümegen: „interusu-rina. *kamat*. Ezen a tájon minden paraszt nemcsak megérti, hanem maga is él vele“. (Munk. 8: 680.) — Széchenyinél 1828 (Lov. 314) és 1830 (Hit. 54, 80, 116) *kamatol* a mai kamatozik helyett. — *Kamatlan* 1828 (Lov. 85); *kamatláb* 1833 (Stad. 54), de már Jelenk. 1836 (6 l.) *kamatláb*.

Kandalló. Magyar Hirm. 1780 (212): „Most a' kandallóban lévő) tüzből méno“; és Magyar Gramm. 1781 (179): „Kandalló, der Kamin“. Szótárilag SzD.-nál (1784).

Kandi, Matics Imre, kinek adatai teljesen megbízhatatlanok (Vö.

Adal. 264), e szót pápavidékeinek mondja. — Tzs. (1835). „guckkasten, guckfenster“ jelentéssel, de dőlt betűkkel szedve,

Kanyar, Márt. (1803) *kanyarfa, kanyarvas*; Bugátánál 1836-ban *kanyarerő* összetételekben.

Kapcsolat, Versenhy 1793 (Mi a Poézis?): „*szókapcsolatok*“. — *Kapcsolék* Széchenyi 1835 (Hunn. 120): „se rokon érzésnek, se barátságának, se közérőnynek nem *kapcsoléka*“. Itt am. *kapocs*; Kunosnál 1835 (Gyal.) am. *acolum*.

Kápra, Szász Károly (Álmos, 109): „Vajh nem csak ijesztő káprázat e látmány? Nem *kápra*, valóban pokolbeli Ármány!“ (Vö. *ábra*). — *Kápránd* (Nyr. 34:214).

Káprázat, Benyák B. 1780 körül (Nyr. 30:475): „Phantasma“. — *Káprázolat* Kazinczy 1790 (Hamlet 5): „Gusztáv azt mondja, hogy az csak káprázolat“.

Kar, facultas értelemben. — Révainál 1781 (Menykö mivoltáról, A₂) „*facultas philosophica*“: *böltelkedési társaság*. — Márt. (1803) *tudományrang, tudománykar*. — Pauly 1827 (Polg. Igazg.) *tudós kar*; a Curia szótárában (1836): „*törvényes kar, orvosi kar, böltelkedési kar* s végre a Hiv. Muztban (1845) *hittudományi, jogtudományi kar*“.

Karangyal, Kónyi 1774 (Ábel hal. 121): „Egy Kar-angyal szólított elő“.

Kardozni, Dugonics 1770 (Trója vesz. 110): „Vaktában kardozunk“; előbb *kardol*; ugyanő nála *kardalló* = gladiator 1800 (Róma tört. 224) és *kardalkodás* 1808 (Cserei 278).

Karimázat, Baróti Szabó Dávid (1792). U. i. *kikarimázni*.

Karnagy, Márt. (1803): *főmussikamester*; Mátraynál *karfő*. (Vö. MNy. 3:287).

Karak és Rendek. Már SzD.-nál (1792) megvan. — Dugonicsnál: „*Alladalmak és Rendek*“ (vö. Kreszn.); Szirmaynál 1806 (Gloss.) „*Nemesi Karok és Fő Rendek*“; Pest, Veszprém, Zala, Tiszt, Szótban (1807): „*Karok és Rendek*“, a veszprémiben érdekes indokolással (249. l.): „A' Kar szót nem a' Deák chorusból, hanem a vitézködő Nemesek karjaitul származtatván, s közönséges meggyezés által azt a' jelentést adhattuk neki, a' mit a' Status Deák szó tesz. De egyébiránt is mondják: „Est in bono statu, jó karban vagyom“.

Karolni. Átkarolni, Kisfaludy Károly 1826 (Máty. deák 1:5): „a hazát bennem átkarolja”. — Főlkarolni mai átvitt értelmében Széchenyi 1845 (Pol. cz. 2:508).

Karöltve. Efféle összetétel Szóchenyinél igen gyakori: *kardugva* (Stad. 24): „ő sem fogja élni napjait kardugva s resten”; *karnyugva* (Vil. 56): „henyélve s karnyugva tekinteni a szégyeneket”; *karkulcsolva* (KelN. 86); *kar- és kardnyugva* (Hunn. 98). — Vö. *Fejtörve*.

Káröröm, Márton István 1796 (Theol. Moral 527): „a Kárörömnék, Igazságtalanságnak . . . gyűlölségre méltó voltokat . . . érezhessük” és Márt.-nál 1823 (Sztr.): *schadenfreude*. — *Kárörvendő*, Kisfaludy Sándor 1807 (Mind. Munk. 2:250): „S kárörvendő hahotával ismét viasszaguldott”. — *Kármosoly* Kuthy Lajos (Polg. Szóz. 152).

Karperecz, Kollárits 1764 (Phil. XXXIX).

Kárpótlás, Márt. (1803) „compensation, ersatz, schadloshaltung”

Kartárs, Hierolex (1845): „membrum facultatis”. A kézi szótárak közül először SimB (1809).

Kártékonykodni. Megvan SzD-nál, SI-nál és Földinél (Term. hist. 336): „a mézmoly a méhkasokban *kártékonykodik*”. — Az újabb szótárakból kimaradt. — Széchenyinél (Pol. cz. 1:88) *kártékonyatlan* is.

Kártevőketlen, Geleji Katona István 1645 (Titk. 669): „szálla az Apostolokra is olyan szelid és értelem nélkül való jelekben, ugy mint *kár-tevőketlen* szélben”. — A Nyszból kimaradt.

Kátyú, Baróti Szabó Dávid 1803 (Magy. Vir.): „*kátyó*, mély híg sár, koponya”.

Kávézni. Kónyi János 1779 (Hadi román 31): „kevélyen dohányoz, kávéz, tűz mellett fül”. Szótárilag Márt.-nál 1800 (Sztr.)

Kebelezni, Geleji Katona István 1645 (Titk. 904): nála *bekbelestet*: „Az háromságot insinualja, bé-kebelezototi ávagy férkezoteti” — Széchenyinél 1831 (Vil. 290): „a társaságba nem *keblesíteli* személyek”.

Kecs, Dayka Gábor 1791 (Heloiz Abelardhoz, Hadi Történetek 1:810): „S letépven a halál hódító Kecseid — Kecsek! ti szültétek Holois könyeit”. — *Kecses,* Jelenkor (1832:9).

Kedély. E szóról a Századunk 1841-ben (197) ezeket mondja: „A Gemüthben legkevesebb sines *ked*, *kedv* vagy *kédből*, hanem *szíveteli*, *szíveteljes*, vagy mintegy *szívévé lett* emberről mondjuk németül: ein gemüthlicher Mensch s így magyarul *szívetes* embernek lehetne az illetént mondani. *Kedély* vagy *kedvély* azt közelíthetné meg, mit a franczia e szóval jelez: enjouement.

Kedélyes, Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 97) Bezzerédj Istvánt magasztalni akarván, „*kedélyes szerzőnek*” nevezi. — *Kedélydús* ugyanő 1841 (Pesti Hirl. 291): „*kedélydús éldelettel kínálkozó társalgási tehetség*”. — *Kedélyes* (u. i. 97) annyi mint: nemes kedélyű.

Kedvenoz. Szótárilag Márt (1823): lieblich.

Kegy. Első összetétele: *kegyszűs* Horváth Ádámnál 1791-ben (Legröv. nyári éjtsz. 49): „a’ *kegyszűsekkel* a’ zöld erdő’ térségét... sétáló helyül választotta magának”. — *Kegyjel* Bajza J. 1830 (Külföldi Ját. szin. 188).

Kegyelet, Fáy András 1841 (Pest. Hirl. 501) és 1842 (Kcl. Népe nyug. 68). Szótárban Fog. (1845) pietét.

Kegyestelen, Geleji Katona István 1647 (NySz). Ő csinálta az impinsra, valamint a *feljestelent* az imperfectusra, de nem igen akadt követője. Verseghy (Lex. 69) megróttá Gánóztit, hogy a „*coelebs*”-et *házastalannak* nevezte: „mert a *talán* adjectivumokat az s középsővel formált adjectivumokból nem szülhet”.

Kegyűri jog, Hierolex. (1845): jus patronatus.

Kéj. Első összetétele, ügylátszik, *kéjpillanat* Kisfaludy Károly 1823 (Epigr. 7): „*kéjpillanatit* bába meríti korán”. — A *kény* és *kéj* különbségét Kazinczy így határozza meg 1829-ben (Élet Literat. 309): „*Kény* rokon a’ gyönyörrel, melly a’ legszebb öröm’ legfőbb tetőjét (voluptas) jegyzi. A *kéj* arbitrium, Willkühr, szabados tetszés”.

Kelet, Gyöngyösi 1689 (Mur. Vén. 3:126): „Ama szerzett szép hír ki-ér az egekig, Keletről feljövén, terjed nap-nyugotig” és ugyanő nála 1683-ban (Ének Th. és Zr. I. házass. 184 vrsz.): „Kelettől nap-nyugtig hat erős sugára”.

Keltezni. *Előkeltezni*, praedatate Hierolex. (76); *utánkeltezni* Fog. (Törv. Szt.)

Kellem. Dayka Gábor 1792 (Bárdossy Jánosné halálára 2. vrsz.): „Eihervadt kellemjöt tekintjük itt”. Kármánnál 1794 (Uránia 1:48);

„de nem sokára édes Kellemeid' Szemlélésében elmerülve fogsz meg-látni“.

Kémelet, Dugonicsnál *kémez* 1791 (Etelka 1:101): „az el-árultatás miatt legfélelmesebb *Kémez* vala“. — *Kémeledni* Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD).

Kény-. *Kénybecs*, Széchenyi (Stad. 92): pretium affectionis; *kénymunka* 1842 (Pest. Hirl. 752) zwangsarbeit, ugyanez *kényszer-munka* Ráth (1853).

Kenyér-. — *Kenyéririgylés*, Márton (1803) brodneid; *kenyér-tudomány* Márton István 1796 (Theolog. Moral 789): a' Magyar Poesisba jóllehet e' nem Kenyértudomány, szép 's jeles mustrákkal ditseked-hetünk"; Márt. (1803) *kenyérkereső tudományok*.

Kényszer. Az elvonást a Debr. Gramm. végezte 1795-ben (273): „*kényszer vagy kényszer* (mint: műszer, számszer) elveszett Szó, lett abból: *kényszerít, kényszerig, elkényszeredett*“.

Képelni, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Poetatis 935): „az Istennek minden-nemü *képelése* valóságos Balvány“ és ugyanő nála 1640 (Szent Atyák Öröme 67): „Nem szokta kegyelmed azzal . . . az Istennek *képelését* menteni“. — A Nysz-ból kimaradt.

-**képes**. *Fizetélképes, udvarképes*, megvan már Kelemen Béla szótárában (1897).

Képesíteni, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1254): Egy-gyik hazugságot tehát más bokros hazugsággal szinelíti, és képesíti“.

Képez, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2:180): „hangász: musi-cus, hangászat: musica, mint szobrász: statuarus, szobrászat: statua-ria; *képez*: bildner, *képezet*: bildnerer“. — Ma csakis összetéve: *fényképez, térképez*.

Képezni. Mai értelmében 1796-ban Sándor Józsefnél (Erk. nev. 27): „növendékek szívének képzése“.

Képleg, Széchenyi 1830 (Hit. 81): „ezt paradoxonnak látja sok s igazán olyan is *képleg*.“ Am. *látszólag*.

Képlet. Matematikai formula értelmében Tanbner Károlynál 1841 (Mértan).

Képviselő, Aranka György 1790 (Angl. és Magy. igazg. 8); Magy. Hirm. 1793 (I: 127); Csokonai 1800 (Vö. Ny. 32: 163); Kisfaludy

Sándornál 1806 (Munk. 8: 683) vicarius; Zala Tszban (1807) mandatarus.

Képviselőház. Köleseynél 1833 (Országgy. napló január 30): „a másik képviselői házat alkotott”. II. i. *képviselőház* is. — *Képviselő* Kölesey 1833 (Országgy. napló június 4): „a képviselést a nemesség szegény volta lassanként hozta be”.

Képzelem. Kisfaludy Sándor (Eseghvár, III: 143) és Kisfaludy Károly 1819 (Stibor 4: 2): „Mely képzelmelek!”

Képzelet. Kónyi János 1775 (Az első hajós 30): „ama setétes képzelethől kifejtőzhessen”; épígy 1786-han (Paraszt emb. 17. — Phantasma a jelentése Kazinczynál is 1789-ben (Hivatalra vez. beszéd 29): „az a kedves képzelet”; de phantasia már 1791-ben Horváth Ádámnál (Legröv. nyári éjtsz. 2): „A’ mellynél tovább nem szükség menni *képzeletben*”.

Képzeltetés. Széchenyi 1830 (Hit. 86): „a jó renddel meg nem egyeztethető képzelgések”; (VII. 77): „theoriában megvénült képzelgők.”

Képzemény. Dugonics hozta divatba 1780 (Uliss. 158): „Minapi álmomban derült ugyan fényem, De hamar onyíszott ezen képzeményeem”. — Megvan (Etelka 1: 57. és Szerecs. 2: 153) is. Szótárilag SzD. 1792.

Képzet. Goleji Katona István 1649 (Válts. 3: 1322): „Az az erő is pedig . . . tsak me ő varásloi *képzet*, és bűv-bájos gondolat”. „Itt phantasma. Vargyasnál 1750-ben (Phras.): facies; Kónyinál 1775-ben vorstellung (Hajós 27): „szemei előtt levegett az a’ *képzet*”. — *Képzetrend* Márton István 1793 (Phaedrus 380): „a’ gondolatinknak jó rendbe való lerakását hívják a’ Rhetorok Dispositionak (*képzetrend*)”.

Képzetes. Taubner Károly 1841 (Mértan, 96) imaginär.

Képzettség. Mai jelentésében Nemes-Apáti Kis Sámuel 1829 (Élet Literat. 31): „saját *képzettsége* nem idomos annak értésére”.

Kerekdíteni. Kovács János 1746 (Hadi exere. 63): „kerekdített Circulust formál”.

Kereset: actio Pestm. Tiszti Sztr. 1807.

Kereskedelem. „A pesti m. kereskedelmi bank” 1842 április 30-án tartotta alakuló közgyűlését. (Pest. Hirl. 2: 294). — A „commerz” Mártonnál (1803) „kereskedési közözsülés”.

-kereskedő. *Élelégkereskedés* Kovács Jánosnál 1746 (Hadi exerc. 80: „a' Polgár vagy városiakat az ő eleség-kereskedés és utazásokban ne gátollya”; *posztókereskedés* Decsy Sámuel 1788 (Ozmannogr. 1: 115); *borkereskedés* Márt. (1799) weinhandel. — *Fakereskedő* Márt. (1818) xilopola; *könykkereskedés* Decsy Sámuel 1790 (Pannóniai Feniksz 197); *búza-kereskedő* Mészáros Ignác 1793 (Magy. Secretarius 17).

Keresztezni. A régi nyelvben (NySz.) am. „kerozztettel megjelölmi”. — Tsz. (1838) am. „kreuzen,” alkalmasint még csak a régi értelemben. — „A fajok kereszttezése” 1865 (CzF.); „verkrenzung” Ball. (1881). — *Keresztődzeni* Ball. (1890).

Keresztelmény. Dugonics 1820 (Példab. 1: 126): „Pali pap körösztoélménnye:” keresztelése. *Kikeresztelkedni*, noha gyakran halljuk, még nem jutott szótárba.

Keresztmetzset. Hasonló összetétel a *keresztvágás* Kovács Jánosnál 1742 (Continuat. a magy. Krón. 2: 117): „a' világ négy szeglete felé kereszt-vágással tsapa”. — *Keresztkérdések* Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 158): „ugynevezett keresztkérdésekkel (cross examination)”. Szótárilag SimB. (1902).

Keresztnevek. *Angyalka*: Angelica (Hierolex.); *Aranka*, *Árpád* (l. a maga helyén). — Az első *Etelka* Almási Etelka volt, született 1789-ban (Ny. 31: 151); *Izor*, legújabbban, különösen, a zsidóknál, Izidor helyett; ugyan ilyen a régi *Izsó* családnév alkalmazása, szintén Izidor helyett; *Jolánka* (l. ezt); *Mór* megvan már PPB. függelékében; SI.-nál *Rádó*, *Ráda*: Conradus, *Récsé*: Richardus (Sokféle XII: 217). — Furcsaságképen említem meg, hogy Nagy János 1845-ben (Hierolex.) szent Fulgentiust szent Villamosnak akarta nevezni.

Keresztény. Pázmányig majd mindig *kereszttyén*. Ő magyarázta, hogy „a Krisztus keresztitől *keresztény* nevet viselünk” Vö. Kreszn.). — Zrínyinél hol *kereszttyén*, hol *keresztény*.

Kerülek. Dugonicsnál nem 1784, hanem 1798-ban (Tudák.) s nem *kerülek*, hanem *kerekdék*. Amaz Jedliknél 1850 (Term. tan) és Ball.-nál (1857). Ugyanennél 1854-ben még „köröd, körönd, körkör, petekör, kerekdék”.

Kerületes. Baróti Szabó Dávid 1762 (Szt.): „Körös: környös, kerületes”. — „Voluminosus” jelentésben Kossuthnál 1842 (Pesti Hirl. 859).

Kérvény. A „bittschrift” Márt. (1803) *kérő írás*, *kérelemírás*. Kossuthnál 1842 (Pesti Hirl. 207)* petitionsrecht: kérelmi jog.

Keserédes. Ilyen Aranyánál (Aristoph. 3:285) *gyönyörédes*.

Készítmény. Baróti Szabó Dávid 1788 (Magy. Mus. 1:60): „S Isteni *Készítmény*, piros hajnalt 's havat hintő”.

Készülék. Széchenyinél 1833 (Stad. 26) *készülmény* is: „annak búszt kötetű készülmény sem elég”. Ugyanez a Hierolex.-ban is.

Kesztyűzni. Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi Majors. 363): „Mások kesztyűzött kézzel lombjából ragadnak.”

Kétértelmű. Márt. (1803) „doppelsinn: *kétértelműség, kétértelmelem*”.

Kétkedni. Verseghy 1806 (Aglaja: Venus és Amor): „Ez legyen oly rossz kút, úgymond *kétkedve* magában”.

Kétleni. Kunics 1753 (Széd. 41): „nem ellenzem fiú köteleességét, de ahhoz fogható tehetséget *kétlelem*”.

Kétségbe vonni. E kifejezés a régi nyelvben ismeretlen. A XVII. és XVIII. században (NySz. és Kreszn.) *kétségbe hozni* volt szokásos, sőt így van még Márt. (1803 és 1823) és Tze. is (1838). Toldynál (M. Tud. Társ. Jegyz. 1831 decz 2): *kétségbe húzni*. — *Kétségbe vonatlan* Ball. (1846), *kétségbevonhatlan* (Fog. 1848).

Kétszeresíteni. Horváth Ádám 1791 (Legröv. nyári éjtsz. 52): „Kétszeresítéd siralmadat bölts éneked” hangjával”. Vö. *többszörösít*.

Kétszinűség. *simulation* Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák Öröme 88): „alig hihetnem, hogy . . . ez hízkelés és az kétszinűség ennyire ortzájára férhessen”. — A NySz-ból kimaradt. — Báróti Sándornál 1775. (Erk. lev. 20) *kétszinség*: „Nintsen a gonoszszágnak fellyeb való mértéke, mint kétszinség”. — *Kétszinkedni* SzD. 1792 (217).

Kéttagú. A mathematikai binomiumra sok nevet ajánlottak. Dugonicsnál 1784 (Tudák.) *kéttrajú*; Bolyai 1830 (Arithm) *kétiszú*, Győry 1832 (MathSat.) *kétszakiú*, Bresztyenszky és Bitnicz (U. o.) *kéttagú*.

Kevesülni Széchenyi 1831 (Vil. 164): „nem nagyobbul, hanem *kevesül*”. — Nem jutott szótárba.

Kézalatti. Kölcsey 1833 (Országgy. napló jún. 2.): „Winkler kézalatti munkálódásairól annyi mindenféle hír szóráték szőlyel”. — A *kézalatt* (veszek, eladók) sincs a NySz.-ban: az első ily kifejezés Kazinczynál 1790 (Hamlet 84): „kéz alatt takarítsd el”.

Kézbér. Széchenyi 1831 (Vil. 241): „a *kézbér* ára nevedednek”. —

A „manupretium” fordítása, noha ez már MA.-nál *munkebér*. Nem is jutott szótárba.

Kézcsók. Kármán 1794 (Uránia 2:68): „meg-érdemlett egy Kéz-csókot”.

Kezdemény. Peretsenyi Nagy László 1804 (Mezengy 86): „Kit a’ négy kezdemény ’s a’ Természet sirat”. U. i. „Kezdemény: Elementa quatuor itten értetik”. — *Kezdeményi* Kölcsey 1833 (Országgy. napló máj. 11.): „a kezdeményi jog — — —,” tehát a mai *kezdeményezési* jog.

Kezdetíteni. Geleji Katona István 1647 (Válts. 2: aj, előb.): „principians principium: *kezdetű* kezdet” és „principium principiatum: kezdetítettett kezdetje”. A NySz-ból kimaradt.

Kezdetes. Geleji Katona István 1645 (Titk. 308): „nem lehetett semmi okon teremtetett és kezdetes létű Angyal”. — A NySz.-ből kimaradt.

Kezelni. Sándor István 1793 (Lev. 452): „a finantz *kezelte*se”.

Kezesíteni Fogarasi 1833 (Diák Magy. Műszókönyv) garantiren; *kezesítő*eny; garantie. Kossuth is élt vele (Pest. Hirl. 1843:515): „királyi székünk biztosságát *kezesíthetik*”. *Kezeselni* (Fog. 1842) „garantiren, verbürgen” s innen *kezeslet* is. Vö. *biztosíték*.

Kézi könyv. MA. és PP.-nál „kézben hordozó könyvecske”. Com. Jan. (15 p.): „kézben forgó könyvecske”. — Horvát János 1763 (Emberi okoss. 8): „Ezt a’ tsekély kézi Könyvet ha tetszik értelmissen olvasni” és Márton István 1793 (Latin rud. előb. 4): „Ezen két Classisoknak kézi könyvek lesz az az Új Rudimenta”; ugyanő nála 1801-ben (Német rud. előb.): *kézikönyvecske*. — Szótárilag Márt. (1803).

Kézirat. Sándor Istvánnál már 1793-ban is (Sokf. 8:7): „Igy neveztetik a legrégibb Magyar Könyvekben ’s kéziratokban”.

Kézmű. Lázár János 1750 (Geograph. 44): „A Kéz-művek és Mesterségek . . . virágokban vannak”. — *Kézműház* 1792 (A magy. tört. rövid rajzolatja 185): „épített fábrikákat, kéz-műv-házakat”. — A manufactura Széchenyinél 1830-ban *készlet* (Hitel 163): Készletek, manufaktúrák”.

Kiállani. „Elszenvedni, elviselni” jelentésben Kovács János 1746 (Hadi exerc. 84): „Ostromot kiállottak”; Geidler Józsefnél is 1775-

ben (Hadi oktatás 155): „A' Világon a' legjobb Armáda sem álhattyai az ily Táborozást sokáig.”

Kiállítvány. Páy András 1862 (Elszegényedések 18): „Ha a fényűzés . . . a honi ipar kiállítványaira szorítkozik, nem nagy veszély.”

Kicsapongás. Márt. (1803) excess. — Eleinte „tulzás” értelemben. Sándor Istvánnál 1793 (Lév. 357) „kicsapó gyönyörködés”; Széchenyinél (Hit. 216): „valamely elsőségnek *kicsapongó* reputációja”; (Vil. 9): *kicsapongó* szerénység; (Vil. 172) *kicsapongás*: übertreibung. Ma inkább ausschweifung (Bail)

Kicsinyítő. Márton István 1793 (Phaedrus 177): „Diminutivum Nomen vagy kicsinyítő szónak hívják az olyan szót, a' melly *kicsinyíti* a' szók értelmét”, ugyanő nála 1795 (Latin rud. 44): *kicsinyítő* névszó.

Kicsinységes. Széchenyi 1831 (Vil. 185): „legkicsinységesebb hiúság.” Am. *kicsinyes*, nem jutott szótárba. — *Kicsiákedő* ugyanő nála 1843 (Pol. cz. 2: 195).

Kidolgozni. Faludi Munk. (747, 772): „semmit sem tudok kidolgozni.” A NySz-ból kimaradt. — Kónyi János 1774 (Abel hal előlj. b.): „határozatlan dolognak rendességét *kidolgozta*”; ugyanő nála 1786-ban is (Paraszt emb. 7. — Szótárilag Márt.-nál 1799 (Szt) „umarbeiten: újra kidolgozni”.

Kiébredni, l. ébredés.

Kiegyenlení. Széchenyi 1839 (Pol. cz. 228): „a dolog maga magátul *kiegyenlül*.” — Nincs szótárban.

Kiéheztetni. Ki igekötővel először Thomas Jánosnál 1763-ban (Francia Nyelvmoster 1: 193) „Affamor: Kiéheztetni”.

Kiépiteni. Már Bél-Cellariusnál 1719 (Lib. Mem.) exaedicare.

Kigyózni. Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házasság. 315 versz.): „És keziben vévén *kigyózott* Pálczáját Elröpül”. — A NySz.-ból kimaradt.

Kihallgatni. Kazinczy 1790 (Hamlet 78): „Kegyelmes Hertzeg. hallgass ki”. — *Kihallgatás*: audienz, Sándor István 1791 (Sokf. 2: 100): „A Ferrarai Hertzegnek a' Követe ki a kihallgatást (Audientziát) ezen Pápánál semmiképen meg nem nyerhette”. — „Audienz-zimmer: meghallgató palota”. Márt. (1823)

Kijózanodni, Dugonics 1788 (Etelka 2:126): „a' meztelen Kardoknak szokatlan Villámaira mint-egy ki-józanodván“. — *Kijózanulni*, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — A NySz. szerint csakis meg igekötővel használta az irodalom is.

Kikeletkezni, Széchenyi 1831 (Vil. 63): „mintha vizből keletkeztünk volna ki.“. — Nem jutott szótárba.

Kiképzett, Széchenyi 1841 (KelN. 16): civilisált; *kiképzettség* (U. o.): *kiképződni* 1843 (Pol. cz. I: 474).

Kikészíteni, Kovács János 1750 (Continuat. a magy. Krón. 3:106): „a' bagariának ki-készítésekre való eszközök-is bőven fel-találtattnak“.

Kikezdet, Márton István 1794 (Görög ny. első kezd 130): „Ki kell a' grammaticából azt a' Kikezdetet keresni“.

Kikötni, NySz.-ban csakis „alligo, adnecto, ad portum applico“ jelentéssel. — „Ausbedingen“ értelemben Márt. (1803).

Kikülönböztetni, Széchenyi 1828 (Lov. 107): „valamelly külön-ség és kikülönböztető tulajdonság“. — Csakis Kreszn. Szótárában:

Kiküszöbbsélni Dugonics 1789 (Tárházi 3:4): „Sőt azon leszek még ma, hogy Tárházi a' kapitányt *ki-küszöbbsélni*, az urat pedig bővegyo“; ugyanő nála 1788-ban is (Etelka 1:242).

Kilátás, Márton Istvánnál 1796 (Theolog. Moral 461) még *kinézés*: „Kedves kinézéseket ad a' jövőre“.

Kilóposó, Márt. (1803) austritt; de a későbbi kiadásokban már elhagyja. Vö. Lehr Albert: *kiült* (MNy. 3:73).

Kilihogni, Széchenyi 1831 (Vil. 171): „Tasso, ki szerelmét börtönben lihegé ki“. Nem jutott szótárba.

Kilincselni, antichambrirozni, Tolnai Magyarító Szótárában: „Azért kapott fel olyan nagyon, mert egyre *kilincsel* a nagy uraknál; *régigkilincselte* a befolyásos embereket“.

Kimélet, mai értelmé Kisfaludy Károlynál 1820 (Baráts. nagy-lelk. 189 sor.): „ha kimélet tart vissza, bátran valíthatod“. — *Kiméletlen* már a NySz.-ban is.

Kimenteni. A régi nyelvben csakis „befreien, erretten“. — Mai „entschuldigen“ értelmé Sándor Istvánnál 1808 (Told.).

Kincs. — *Fölkincsezeni*, Széchenyi 1833 (Stad. 27): „a lefolyt századok legtöbb tapasztalásit *kincsezte föl*”. Ugyanő nála 1847 (Progr. 48) *fölkincselni* is; ez utóbbi Aranyánál is (Próz. Dolg. 84). — Jablanczynál 1841 (Adat. 42) *kikincsezeni* am. „kiaknázni”.

Kincstárnok, Dugonics 1810 (Radnai tört. 6): „Ez a jó Király (Kincs-tárnokjának hűtelensége avagy tolvajsága miatt) annyira jutott”. Szótárilag Márt. (1823).

Kinevezni. A régi nyelvben annyit jelentett, mint *megnevezni*: Medgyesi Pálnál 1636 (Praxis Pietatis Olv. 4): „az ki-novczóst elhagyvan tsak Közönséggel említem az Királyokat” és Geleji Katona Istvánnál 1645 (Titk. 472): „Sőt a’ harmadik is . . . ugyan itt nyilván *kinevezeték*”.

Kinézés, Márton István 1796 (Theol. Mor. 461): „kedves kinézeseket ad a jövőre”.

Kínveríték, Széchenyi 1831 (Vil. 145): „a *kínverítéktől* elalvó autodafé”. — Nem jutott szótárba.

Kirándulni, Adami Mihály 1763 (Sprachkunst 300): „*ki-rándulok* Új-falura: ich werde nach N. fahren”. Épigy fahren a jelentése Dugonicsnál is 1791 (Etelka 1:248): „*ki-rándóltam* tehát Ázsiába”; ugyanő nála *felrándulni* is 1788 (Etelka 1:183, 2:4).

Kirekesztőleg, Bajzánál 1829 (Élet Lit. 54) és Széchenyinnél mind a Hít., mind a Vil.-ban igen gyakran „kizárólag” helyett. — Nem jutott szótárba.

Kirendeltség Zala Tsztarában 1806. (Vö. NyK. 35:217); delegatio (Hierolex. 1846). Egy kézi szótárban sincs meg.

Kisdédóvó-intézet. 1836 (Jelenk. 141).

Kiség, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszorú 1:40): „Vendége’ kíségit azonnal, észre vevő”. Vö. *miség* a NySz.-ban.

Kisérleni, kísérlet. *Kisélni* jelentésben már Marikowski 1772 (Néphez való tudósítás 263): „Ezek után minden nyavalyát *késérlő* esetek meg-szünnén, álma is meg-tér”. U. i. 284: „*késérlő* jelek”. Bugát ugyan saját vallomása szerint maga alkotta a *kisérleni* igét, de nem lehetetlen, hogy olvasta valamikor épen Marikowski orvosi könyvében a felhasználta az experimentum kifejezésére. — Sándor Istvánnál 1799 (Sokf. 6:107) „*kisértet*, *kisértés*: Experimentum, Tentamen, Próba”.

Kiskorú, Verseghy (Vö. NyK. 35:226) és Kisfaludy Sándor 1806 (Munk. 8:681). — Márt. (1803) *drvakoros*.

Kislelkű, Széchenyi 1830 (Hit. 25): „ha *kislelkűleg* minden javítást kirekeszt”. *Kislelkűség* (VII. 131). Vö. *-lelkű és nagylelkű*.

Kisszerű. A régi nyelvben (NySz.) csakis *kicsingszerű* és *kisedszerű*. A címszó először Fog. (1845) szótárában.

Kiszéledtség, Medgyesinél 1640 (Szent Atyák öröme 282): „valamely lyukatekan, lattyak az embert, de ki széledtséget nem tudgyuk”. — Alkalmassint am. *terjedelem*.

Kiszenvedni, meghalni értelemben Kisfaludy Károlynál 1819 (Stübor 1:3): „Már ő *kiszenvedett*”.

Kitartás: „ausdauern”. — Előbb „állhatatosság, türelem”, utóbb „kitűrés” pl. 1841 (Pesti Hirl. 323) és csak 1845-ben (Fog.) *kitartóság*, végre 1867-ben (Ball.) *kitartás*.

Kitermesztani, Széchenyi 1830 (Hit. 35): „sok életjavakat *termeszthet ki*”. Ma termel, produkál. Nem jutott szótárba.

Kiterület, Geleji Katona Istvánnál 1645 (Titk. 471): „Es e' lön első bizonyito ok a' *ki-területvel* egygyűtt, hogy a' Gideon Angyala a' Christus lőtt légyen”. Jelentése?

Kiválakozni, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:287): „Ne *válakozzatok-ki* a' közönséges Anyaszent-egy-házból”. — Nincs a NySz.-ban.

Kiváltság, Dugonics 1795 (Jeles tört. 2:146): „A' Régi Kiváltság (Privilegium) a' Klastrom' kezdőjének nyelve szerént Görögül iratztatott”. — Zalányinál 1774-ben (Belisarius 182): „*felelőbb szabadsága* (privilegiuma)”.

Kivánsosi, Bessenyei György 1772 (Hunyadi László Ajánl. 7): és Kónyi János 1786 (Demokr. 2:131) *kiváncsiság*: „az ő (t. i. az asszonyok) kíváncsiságoktól legyetek mentek óh férfiak”. — *Kévdánc*: kívánság, étvágy Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 1:20): „Évésnek, ivásnak szörnyű *kévdáncsa*” és 1798 (Szerecs. 1:370): „Füvorájának ékes hangozatjával jobb *kévdáncsot* adna legelő juhsának”.

Kivenni valamit: „meglátni, észrevenni”. Ez a sokszor megrott németesség már Faludinál megvan 1771-ben (Udvári emb. 3:93): „Az embert külső magaviseeléséből veszszük ki”. — A NySz.-ból

kimaradt. Dugonicsnál is 1794-ben (Jel. tört. 153): „ki lehetett venni azon lónak temérdek nagyságát”.

Kivételés, Széchenyi 1844 (Akad. Évk. VII: 56). — *Kivételésni* 1845 (Hierolax.) az „exceptivus” czikkben.

Kivonat, Magy. Hirmondó 1796 (1: 215). — *Kivonatal* Széchenyi 1830 (Hit. 201): „a számadás *kivonatala*”; ugyanilyen (Stad. 13): „kérte pénze *viassaadatait*”. Mind a kettő alkalmasint a „behozatal” mintájára. Egyik sem jutott szótárba.

Kivonatkozni, Széchenyi 1830 (Hit. 209): „a közjóra törekvésből akármilyen szin vagy ürgy alatt kivonatkozik”. — Jelentése: „kihúzni, kivonni magát valamiből”. Nem jutott szótárba.

Kocsizni, Kónyi János 1776 (Erkölcsei mes. 74): „Tehát kocsizzon kegyelmed”. — *Hintőzni* Dugonics 1803 (Jolánka 1: 118).

Koczkáztatni, Márton István 1794 (Gör. ny. Előb.): „kereszmé nyomot *koczkáztatni*”. Széchenyi 1833 (Hid. 87): „5 perczentért *koczkáztassa* pénzét”. — 1843 (Pol. cz. I: 479) „nagyobbat nem nyer, de még azt is *koczkázza*”.

Komoly, Márton Józsefnél 1802 (Német gramm.) ezt olvassuk: „erst, *komoly* (komorkás). Mit erstem Gesichte: komoly tekintettel. Komoly tul a' dunai szó, éppen azt teszi, mint serius”. Lehet, hogy erre a helyre hivatkozik Kazinczy, mikor Szemere Följegyz.-ben Révai ellen a *komolyt* védi. — *Komolyodni* Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.). — *Elkomolyodni* Kisfaludy Sándor 1801 (Mind. Munk. 1: 45). „Az erdő *elkomolyodott*”.

Kopácsolék, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Diónak *hőjja*, *haja*, *kopátja*, *kopácsolékja*”.

Kór főnévi használatát: „languor, morbus; schwachheit, kränkheit” jelentéssel már MA. PP. és PPB.-nál, és Adaminál is megtaláljuk. Bugát valószínűleg ezekre támaszkodva hozta e jelentést forgalomba. Különös, hogy az említett régi szótárak mind a főnévi értelmet adják első helyen, eddigelé azonban a régi irodalomból nincs adatunk a főnévi használatra. — Bugátnál *aggkór*, *álom*, *angol*, *ass*, *bü*, *féreg*, *görvély*, *ideg*, *kék*, *rászt*, *sáp*, *sárga*, *szél*, *tüdő*, *vér*, *vizkór*. Széchenyinnél 1843 (Pol. cz. 2: 15) „*élvkóros* sybaritismus”.

Korányi: korai, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 1: 9): „Csudállották illy' fiatal emberben azon erkölcsöknek *korányi* meg-érését”.

Korcs. *Korcs*tudós Kármánnál 1794 (Iránia Bevezetése); *korcs*pers, *korcs*szó u. i. (1: 293). — *Korcs*faj, *korcs*fajta Márt. (1803). — *Korcs*osítani SzD.-nál 1792. — *Korcs*fő Baróti Szabó Dávid 1791 (Kazinczy: *Helic. vir.* 21): „A' korta-fiakból azám-ki-vetéshe ment”.

Korcsulni Széchenyi 1831 (Vil. 161): „Bábellé *korcsul* szegény anyanyelvünk”. — Nem jutott szótárba. — *Elkorcsulni* 1835 (Pol. cz. 1: 146).

Kórház. Márt. (1818) *clanicum* = kórintézet, a mai kóroda helyett.

Kórjeles, Fáy András 1842 (Kel. nyug. 62: *Kórjelenység* u. ő nála 1862 (Elszegényedések, 11).

Korlátlan, Széchenyi 1830 (Hit. 62); *korlát*lanság (Hit. 141); *korlát*os (Hit. 31) „hol a beszéd *korlát*os, ott rab a nyelv”.

Korlevél. Versegly 1806 (NyK. 35: 226): *litterae revisionales*.

Koronaőr, Dugonics 1795 (Jelen tört. 2: 40): „és azt Korona-örnek-is nevezte”. *Koronaörökös*, ugyanő nála u. itt (2: 176): „magok után *Koronaörökös*t nem hagytak”. — *Korona*zherceg, Jelenkőr 1832 (326).

Korszellelem, Kölessey 1833-ban (Országgy. napló január 19) így ír e szóról: „*Kor*szellelem ez egy valóságos parvenu. A *szellelem* szó épen huszonnégy esztendő, *korral* összetéve alig husz; és ime országgyűlési rangot nyert annyi sokaknak felette, mik már a tizenhetedik században születtek. Mind ez a demokratiai veszedelmes csapongástól cred, mely sem régiséget, sem születést, sem jogokat nem tisztol. Azonban mégis csak valljuk meg: a szó mágiás erővel bír s gyakran mindent kipótol, amit csak az ékesen szólás megkíván”.

Kortárs, Márt. (1803) *zeitgenoss*.

Kortos, 1841 (Pesti Hirl. 141): „sok száz *cortos*”; Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2: 226) *kortosvezető*.

Kortévesztés, Szilasy János (Vö. Phil. Msz.): anachronismus. Később *kor*elleniség (Ujd. Szav. 1844); *évszám*tévesztés (Hierolex.).

Koszorúzat, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „Koszoruzattya, *te*tézettye valaminek”. — *Koszorú*ttan u. i.

Kovand, Mihálka Antal 1843 (Jegeczismo). Nála voltaképen *kor*ond, valószínűleg a *kova* porondból egyberántva, pl. *vaskor*ond. De már Ball. (1854) s bizonyosan ennél előbb is: *kov*and, *vaskov*and.

Köb. Dugonics már a Tudákosság előtt is használja 1780-ban (Uliss. 35): „Le-is üle ottan *köbnyi* sok kövére”. *Köbnyok*

Kökemény. Dugonics 1790 (Arany per. 21) és 1794 (Gyapj. vit. 1: 156). — Márt. (1799): *kösziklakemény* (felsenhart). — Régebben: *kökéménységű*.

Kölcsönös. A régi nyelvben ez a. m. „kölcsön vett vagy kölcsön adott”. Pl.: „alig tudtam feleségemet kölcsönös lovakon házunkhoz elhozatnom”. Mai értelmében csakis Geleji Katona Istvánnál (1645): „egymáshoz reciproce, kölcsönösen és öszvefordulóképpen vagynak”. (Ttk. 295). Baróti Szabó Dávidnál (1792): „*kölcsönös szolgálat* am. kölcsönben való szolgálat”. — SI.-nál *kölcsönös ígéret* „promissum mutuum, restipulatio”. Széchenyinél a „reciproce” sohasem *kölcsönösen*, hanem *viszonylag*.

Költekezni. Baróti Szabó Dávidnál (1792) és Sándor István 1808 (Told.): „migrare”. Kassainál (Gyök. Szt.) „transfert se, et migrat aliorum”. (Vö. *elkeletkezni* Kreszn.). Másik értelme Tzs. (1835) ausgeben, u. i. Fog. (1836), de itt egyszersmind „zieht aus oder ein, wandert”. Mind a kettő a nép nyelvéből. CzF., Kelemen, SimB.-nál csak a pénzre vonatkozó jelentése van meg.

Költemény. Bonyáknál 1780 körül (Nyr. 30: 475) *költeményes* am. poeta. — Dugonicsnál (Jol. 2: 173) ugyanígy; SI.-nál poeticus: *költő* s a poesis: *költőség*. — *Költeményezni* (Ny. 32: 168) am. kohlui.

Költész. Csokonai 1803: „A heroidáknak egy különös character van a *költészvilágban*” — így áll az Olesó könyvtárban (59: 106). Csokonai eredeti kéziratában (Akad. kéziratár): „a *költés világában*”.

Költő. Baróti Szabó Dávid 1794 (Parasztí Majors.³ 15: „*Költői* nevet szomjúzva keresvén”. *Költőncz* Toldy Ferencz 1831 (Kritik. Lapok 1: 60): „kész költőinket költőnczöknek (Dichterling) csúfolni”.

Könnny. Sándor István 1796-ban (Sokf. 4: 120) ezt mondja: „Mi szükség a *könyveket* „lachrymas” *könnyekbe* változtatni? vagy talán a’ legmagyartalanabb-is nem érti-e legottan a’ Beszédből, hogy nem az olvasni való, hanem a’ szemből hulló könyvekről vagyon a’ szó? Ha ezt kellene minden szavunkban követnünk, mellyek noha sokkal különbet tesznek, még-is egyféleképen hangzanak, úgy bizony sok szavainkat el-kellene változtatnunk. Illyenek többek közt: *adó, eső, hordó, lemető, vonó. óra, tok*”.

Könnyedni. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): *könnnyebbülni*.

könnyebbedni. — Olyan képzés, mint a régi: *lassódik, lassúdik*. — *Megkönnyedni*, Dugonics 1795 (Jel. tört. 1: 14).

Könyvelmü, Márt. (1823) leichtsinn: *könyvelme*, leichtsinnig: *könny elméjü*; ugyanígy melodisch: *könny énekü*. — *Könyvelmüs-ködni*, Széchenyi 1831 (VII. 136). Nem jutott szótárba.

Könyör. Az elvonást már a Debr. Gramm. hajtotta végre 1795-ben (274): „*könyör* mint: *tsöd, tsödít, tsödör* . . .) nincs meg ez a szó . . . Belőle lett *könyörü* (mint ebből *gyöngy, gyönyörü*; *hábor, háború*). E slatsen-meg; hanem belőle . . . *könyörög* . . . *könyörül*, quasi fit *könyörü**.

Könyvtár. Sándor István 1796-ban (Sokf. 4: 119) e szóra vonatkozólag így szól: „Bibliotheca, ha egy egész Házat jelent, melly a' Könyvek tartására rendeltetett, mint p. o. Bétsben a' Tsászári magyarul *Könyvesháznak* jól neveztetik, ha pedig egy szobát teszen, akkor *Könyves-szobának* hivattathatik, de mint hogy immár hébe-hóba mondjuk: Kávéház, Borház, Sörház, ámbátor ezek-is többnyire tsak egy két szobából állanak, úgy *Könyvháznak* vagy-is inkább *Könyves-háznak* is el-mondhattunk. Azonban igen jól neveztetik *Könyves-tárnak* is és ugyan Itéletem szerint sokkal jobban, mint *Könyvtárnak*, mert valamint a' magyar soha nem szokta mondani *Haltó, Vadkert, Vízkorsó, Borpalatzk, Vajpogátsa, Iróvaj*, hanem *Halastó, Vadaskert, Vizeskorsó, Borospalatzk, Vajaspogátsa, Irósvaj*; úgy bizon a' *Könyvtár* 's ezzel a' *Könyvház*-is ha bár a' Kánonok Molnár Úr-is élt vele, nints legjobban mondva, minthogy két Substantivumból in Casu Nominativo áll a' szó*. — *Könyvtárnok*, Márt. (1823).

Könyvkötész, Barczafalvi Szabó Dávid 1790 (Dugonics Följegyz. 37).

Könyvsajtó, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) — Sándor István-nál 1808 (Told.) a typographus: *könyvsajtoló*. — Pázmánynál a nyomtató prés sajtója: Hallernál nyomtató sajtó; Comeniusban „sajtó alá vetni a betűket“. (NySz.)

Kör, Kónyi János 1779 (Hadi román 27, 85): „*Körbenvette** és Dugonicsnál 1780-ban (Uliass. 123): „*Köre** öreg hárja lábnai terjedtével által ölelhette ki-ki két kezével“ és: „*Nézik éles hűgyét rezes lándzsájoknak S horgasult nagy körét vas buzogányoknak**.“

Kör. *Körnegyed*, Dugonics 1784 (Tudák. 3: 7) *körközépeostó* Verseghynél 1806-ban „*diameter*“. (Vö. NyK. 35: 223); *körirat*, Bajza

1834 (Kritikai lapok 5: 13); *körtér*, circus Peretsenyi Nagy László 1800 (Léta, 109); *körudvarlás*, cerele Jelenk. 1832 (II: 433 és 441).

Körlet, Széchenyi 1835 (Hunn. 75) am. *körzet*.

Körmondát, Márt. (1803): *kerekbeszéd*, ugyanő nála 1823 (Szt.) *körmondás*, *körbeszéd*; *körmondát* Fog. (1835).

Körny, környezni. Dagonics 1780 (Uliss. 154): „*környözi* láb'zsárit aelyem-szij' horgával“. *Környít* Baróti Szabó Dávidnál 1780 (Paraszti majors. 2: 218): „A' től közelít... Fogván honn-heverő népet környíteni fagyjal“. — U. i. (2: 61) *környös* is: „folső részen lélekzet-helyet nyítt, melyen a környös' levegő fúrhassa magát be“.

Köröttes, Széchenyi (1835 Pol. cz. 1: 142): „*körötteseitől* meg nem szünöleg magasztalva“. Am. *körülötte* levő. Vö. *alantas*, *fölöttes*, *helyettes*. Egy szótárban sincs meg.

Körözvény, 1845 (Hicrolex.).

Körrajz, Márt. (1823): umriss. — Ez ugyanő nála (1803): *külső rajzolat*, *szinrajzolat*.

Körülbelől, NySz.-ban, sőt még SI és Krcszn.-nél is am. „ubivis, ubique, undique“, noha már 1799-ben (Márt.) „beilaufig, ungefähr“.

Körülmény. Benyák Bernát 1780 körül (Nyr. 30: 473) „velum, velatio“ értelemben. — Széchenyinnél 1830 (Hit. 14) a régi *környülállás* helyett *körüállás*: „ötletét *körüállás*ához alkalmaztatja“. Ugyanő nála (Vil. 81): „*legkörüállásosabban* be is bizonyítani“. Megvan nála azonban a *körülmény* is: „sok függ a *körülményektől*“ (Hit. 54).

Körülti. Egyike Széchenyi legkedveltebb szavainak. (Hit. 119): „a szállítások *körülti* bátorság“; (Vil. 72): „más a Gallus *körülti* eset“; (Vil. 81): „vám *körülti* ideám“; (Vil. 92): „pénzügy *körülti* tudatlanság“; „bor *körülti* tárgy“; (Vil. 112) „gabona *körülti* isméletink“, atb

Köték, Baróti Szabó Dávidnál (1792) és Sándor Istvánnál (1808) am. ligula, taccia, instita, fascia és vinculum. *Kötékgyártó*: bandmacher (U. o.).

Köteleskép, Széchenyi 1831 (Vil. 310): „sokan köztünk *köteleskép* dologhoz értékek hiszik magokat“. — Nem jutott szótárba. Ma: *kötelenségszerűleg*.

Kötéltánczos, Sándor István 1799 (Sokf. 6: 150). — SzD.-nál 1792) *kötélugró*: *kötélenjáró*; Márt. nál 1803 (Szt.): *kötélen tántroló*.

Kötemény. Horvát János 1763 (Emb. okoss. 476). — Dugonics 1774 (Trój. 108) am ligamen: Márt. (1803) *kötemény* am. strickgras. — Fog. (1833): *kötmény* am. contractus; Ball. (1851): *kötvény*, der tractat; Ball. (1854) *kölmény*: bündniss; Hierolex. (1845) *kötményes*: ligins. Az 1903 V. törv. cikkben: *kötményezett kötvények*. Ilyen Széchenyinél (Pol. cz. 1: 302) *advány* „adomány” helyett.

Kötet. Révai 1787 (Vers. előszó): „Egy különös kötetet adok e’ felékből közre” u. i. *kötelecske* is.

Kötőszó Márton István 1793 (Latin rud. 57): conjunctio. — *Kötészó*, Benyák 1780 körül (Vö. Nyr. 30: 426) „conjuncto: *kötészó*, mert össze köt több mondásokat”. — Ball. (1875) még nincs meg a *kötő szó*, csakis a *kötészó*; 1890-ben már megvan amaz is, de vissza-utalással a *kötészóra*.

Kövedni, Sándor István 1808 (Told.): petrescere, petrefieri. — A nép nyelvén *kövedni*, *kövéstenni*: corticem exuere, decorticare.

Kövész, Baróti Szabó Dávidnál 1792 (SzD.) am. bányász; Sándor Istvánnál 1808 (Told.) „latomus, lapicida és lapidum notitiam habens”: Ballaginál megvan még 1872-ben is „mineralogus” értelmében.

Következek, Széchenyi 1831 (Vil. 233): „az okokat a következőkkel össze nem zavarni”. Ugyanígy (Vil. 179). Nem jutott szó-tárba. Ma *következmény*.

Következményes, Széchenyi 1838, 1841 (Lóvers. 25 és Kel. N. 118).

Következetlenség, Benyák B. 1780 körül (Nyr. 30: 473).

Következőleg, Mártonnál (1799) még csak a régi *következés-képpen*, de 1803-ban folglich: *következőleg* is, sőt consequent; *következőleges*; inconsequent: *következőlegtelen*.

Következtében, Széchenyinél 1833 (Stad. 79 és 106) *következésében*. „In Folge dessen” még Fog. és Ball. (1847 és 1848-i) szótáraiban is *következésében* és csak (Ball. 1854) lesz *következtében* is.

Következtetni, Széchenyinél 1841 (Kel. N. 199): „a halált bekövetkeztetni”.

Kövezet. „A Város *flastroma* olly rossz, hogy már rosszabb nem lehet”. Sándor Istv. 1793 (Lev. 460).

Köz. Újabb összetételei: *közértelem*, Dugonics 1778 Szerecs. 2: 286; *közhírdetmény*, Márt.-nál (1823); *közizlés*, Márton István 1794.

A görögny. első kezd. előb. 19): *közkereset* Márt. nál 1818 (Szt.): *coacquisitum*; *közköltség*, Márt. (1823) a „regiment” szónál; *köznyelv* Kazinczy 1788 (Gessner idyll. ajánl. 1.): *közszolgálat*, Márton István 1796 (Theolog. Moral. 459); *köztapasztalás*, *közteher*, Kisfaludy Sándor 1832 (Mind. Munk. 7: 459, 493); *köztiszt*, Márt. nál 1818 (Szt.) *calendarium* szónál; *köztűt*, Kalmár Gy. 1770 (Prodromus 230).

Köz-, melléknévi összetételei: *közrendű* Geleji Katona István 1645 (Titk. 168), *közennű* ugyanő nála 1649 (Válts. 3: 404). A Ny. Sz.-ból mindakettő kimaradt. — Dugonicsnál: *közeredetű* 1798 (Szerecs. 1: 314); *köztételű* 1803 (Jolánka 1: 62), *közmenességű* 1800 (Római tört. 61). — Márt. (1803) *közértelmű*: *populár*; (1823) *közkedvességű*: *allbeliebt*. *Közdivatú*, Szécheny. 1833 (Stad. 243), *közkirú* Magy. Hirm. 1781 (239).

Közbelső, Geleji Katona Istvánnál *közbelső* 1645 (Titk. 441): „Ama három közbelősöket nem illetvén”.

Közeledni, Baróti Szabó Dávid (1784).

Közegyenleg, Széchenyi 1830 (Hit. 94): „ásatik *közegyenleg* két mély árok”. — Am. egyenközüleg, párhuzamosan.

Közelebbíteni, Széchenyi 1830 (Hit. 115): „a hihetőséghez *legközelebbítő*”. — Ugyanő nála (Hit. 217): „Urunk *közelebbő* tisztci”. — Mindakettő csak a NySz.-ban.

Közelegni, Kájoninál 1719 (Cantionale, 4) *elközlegetni*.

Közélet, Kónyi János 1776 (Erkölcsei m. 2): „Valljuk meg a' köz életben ha így nem ítélünk-e?”.

Közelíthetlen, Széchenyi 1831 (Vil. 88): „közelíthetlen sziget”.

Közelső, *legközelbső*, Geleji Katona István 1645 (Titk. 10): „Órdöngős Simon után leg közelső — helyet... érdemelnek”.

Közép. *Középtenger*, Márton Istv. 1794 (Görög ny. 69); *középkor*, Márt. (1803); *középtávolság*, Horváth Ádám 1792 (Legröv. nyári éjtsz. 70); Sándor Istvánnál *középkör* am. *aequator*; Pólyánál *középkülvű* am. *excentrikus*. (Vö. Bugát, Szh.), ugyancz Pethőnél *másközepű* (Math. Szt.); Széchenyinél *középesedés*, *középesülés* (Hit. 153 és 156); am. *concentratio*; Kossuthnál *középtűteni* 1842 (Pest. Hirl.)

Középpont, Horvát Jánosnál 1763 (Emberi okoss. 368): *középpnyi pont*; *központ*, Verseghy 1792 (Magy. Mus. 2: 28): „Valamennyi Napok mind egy köz-pontra verődvén”.

Közérdek, Kőlcsey 1833 (Országgy. napló jan. 30): „ellenkezni látszanak az elemek; de van egy *közérdek*, mi alatt azok egyesülhetnek”. Széchenyinél is (Stad. 218); (U. o. 227) *közérdekű* is. Ez utóbbi először Kel. B. szótárában.

Közértelmesség, Széchenyi 1831 (Vil. 205) s egyebütt is igen gyakran él vele. — Nem jutott szótárba.

Közérzet, Bugát 1843 (Szab.) coenaesthesia.

Közet, Bány. Szf. 1845: gebirge.

Közigazdaság, Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 97). — Széchenyinél 1842 (Akad. 14) „ehhez nem kívántatik... — felette nagy *közigazdasági* kiképzettség”.

Közhasznú, Kónyi János 1786 (Paraszt emb. 77): „köz-hasznú kérdések”; *közhasznúság* Márton István 1796 (Theolog. Moral 459); *közhaszon* Kulnár György 1770 (Prodrom. 369).

Közigazgatás, Mészáros Ignác 1793 (M. Szekr. 159).

Közbjog, Kunoss Endre 1838 (Századunk. 109). Előbb a jus publicum: közöséses törvény, közügyi törvény, nyilvános jog, nyilvánjog s még az 1845-iki Hivatalos Műszótárban is „közálladalmi törvény, országjog”. Vö. Törv. tud. Műszótár.

Közlekedni, Benyák Bernát 1780 körül (Nyr. 30:475) „*közlekedés*: commercium”. — *Közködni* (Tud. Társ. Jegyz. 1832 jan. 30 és Bugát Szab.). — Széchenyi 1830 (Hit. 116) „természetes közösülések”; 1833 (Stad. 201) „a mai közösülések kellemé”; 1834 (Pol. cz. 1:57): „könnyülni fog a közösülés”, noha (U. o. 65) „a könnyített közlekedések is”.

Közlékény, Imre János 1831 (Phil.) communicativus; Tzs. (1838) mittheilsam.

Közlletmény, Nagy János 1845 (Hierolex.) expediens. „Találjunk valami *közlletményt*”. Az övé kívül egy szótár sem ismeri.

Közönyös. 1833 (Jelenk. 560): „*közönyös* (allgemein: határozatok”. — Az indifferentismus az Athenaeumban még 1842-ben is (II:47) *közönyösségnek* van írva.

Közösíteni, Geleji Katona Istvánnál is 1649 (Válta. 3:843): „ő magában senkit a Christusval nem egygyesít, sem az ő testével vérével nem *közösít*”.

Központosulni, Széchenyi 1841 (KelN. 22): „hazánk erei központosuljanak“.

Közzszellem, Széchenyi 1838 (Lóvers. 6) és Kossuth 1842 (Pest. Hirl. 17): „public spirit“. — Széchenyinéél előbb (Vil. 205) ugyanez „közlélek“.

Köztársaság, Decsy Sámuel 1789 (Ozm. 3: 63, 101, 208). — Sándor Istvánnál 1793 (Lev.) „velentzel közönség“; Kisfaludy Sándornál 1806 (Munk. 8: 682) „közország“.

Közvélemény, Kisfaludy Sándor 1816 (Mind. Munk. 2: 386): „Mert ama bal közvélemény hazugság“. Széchenyi 1830 (Hit. 162): „S engedelmeskedni ilyesnek tán tanácsosb, mint neki parancsolni akarni — neve közvélemény“.

Közetítteni, Szontagh Gusztáv 1839 (Propyl. 228). — Széchenyinéél 1833 (Stad. 217) „minden közetés nélkül“.

Közvetlen, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pictatis 9: „az Isten Választot Népét-is, tulajdonul es közbe-vetetlen ő szenteli meg“. Gieleji Katona Istvánnál 1645 (Gramm. 2: 25): „immediate: közbötlenül, közbevetetlenül, cszhözötlenül“. — Közvetlen Barczafalvi 1792 (Tud. magy. 14).

Közzétenni, Kármán József 1794 (Uránia Bèvezetés): „de a Virtusnak-is van tulajdon Kellemetessége; ezt közzé-tenni . . . alkalmas lehet talán Irásunk“. — Közreadni, Révai 1787 (Vers. előszó): „Egy különös Kötetet adok e' féléből közre“. — Közrebocsátani Baróti Szabó Dávid 1794 (Par. Maj.² Előszó). — Kazinczy 1811 (Töv. és vir. 2): „A' ki Közre bocsát minket, ismeri Publicumát“.

Kúp, Márt (1803) kegel: kúp, kúptest a nagyságtudományban.

Kül. **Küljel** Kalmár Györgynél 1770-ben (Prodrom. 354): „igazat nem mutat a' küljel“. — **Külok**, Benyák B. 1780 körül (Nyr. 30: 475); causa extrinseca; külérő vis extrinseca. Az előbbi Verseghy használja először nyomtatásban 1792 (Magy. Mus. 2: 36): „létte' okát nem vette kül-októl“. Dugonicsnál 1784-ben (Tudák. 2: 48); külözög és 1788-ban (Ételk. 1: 134) külország, külországi s u. i. (2: 60) kültartomány. — **Küldisz, külérőszak**, Baróti Szabó Dávid 1792 (Magy. Mus. 2: 16 és 256) és külszin 1792 (SzD.). — Dugonics önállóan is használja: „Mindeneknek csak külél láttványok“. 1790 (Arany pereczek, 10).

Külsin, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszor. 2: 34). „Kül

tsinodra ha néz, versenghot Frantzia, Német". — Hierolex. (1845) *elegantia externa*; azóta egy szótárban sincs meg. — A „fényűző“ mintájára az *elegans-t* *csínűzőnek* akarták nevezni. (Századunk, 1839, 58).

Küldemény, Geleji Kutona István 1645 (Gramm. 2:25): „ha szép szók létemény, gyűjtemény... miért nem ezek is: *szerzemény*, *küldemény*“ stb. — A NySz.-ből kimaradt.

Küldöttség. 1806-ban Pestm. Tiszt. Sztárának készítésekor a deputatiora a *választmány* és *küldöttség* szokat ajánlták. Erre Révai a következő megjegyzést tette: „Meg nem nyugaszom sem a *választmány*, sem a *küldöttség* szón. A *mány* csak dolog, nem élő személy; a *választmány* igazán „*declarata res*“ és nem „*delecti viri*“. A *ság* praeteritummal igen ritka pölda: *vásottság*. A *küldöttség* mi lehet? talán „*missionatus* vagy *missitudo*“. — Széchenyinél 1828 (Lov. 35) *kiküldöttség*. — Még 1845-ben is (Hierolex.) „*exmissi comitatus*: vármegyei küldnökkök“. Vö. *küldöncz*.

Külföldieskedni. Márton (1823: az „ausländerei“ czikkben. Gr. Dessewffy Józsefnél 1829 (Élet Liter. 15): *külföldiesedés*. Széchenyinél 1830 (Hit. 56) „*külföldies magyar*“; azonban (Hit. 216 és Vil. 334) „*külföldis urak*“; ugyanígy (Vil. 50) „a sok honfelejtett *külföldiskedők*“. Ugyanő nála *elkülföldiesül* (Vil. 123).

Különbözet, Dugonics 1784 (Tudák. 1:185) *differentia*. — U. i. *felkülönbözet* is.

Különcz, Dugonics 1798 (Szres. 2:405): „a vezérek, kik (mind vörökre s eszökre nézve) *különczök* is voltak“. — Nála am. „*kitünő*, *kiváló*“.

Különíteni, Virág Benedek 1813 (Thália 15). — Széchenyinél 1831 (Vil. 296) *elkülöníteni*. — Ugyanő nála 1830 (Hit. 166) *megkülönböztetni* am. *megkülönböztetni*: „*megkülönböztetni a szépeket a rutaktól*“.

Különkődni, Kisfaludy Sándor 1824 (Mind. Munk. 2:325): „*Különkődő* mihelyt eszes, szép és gazdag egy leány“.

Különlét, Báróczy 1786 (Erk. lev. 32).

Különszínes, Széchenyi 1831 (Vil. 208): „*egyesülés a sokaság olly számtalan különszínesei közt*“. — Nem jutott szótárba.

Külség, Sándor István 1808 (Told.): *parq externa*. — Széchenyinél 1835 (Hunn. 22): „*ítéljünk a dolgokról milétük és nem külségük szerint*“.

Küzdelem, Széchenyi 1830 (Hit. 232): „vérengző zendületek s küzdelmek”. — Ugyanő nála 1835 (Pol. cz. 1:108) „sokszorozott küzdelem (struggle) után”. — *Kiküzdeni* Márt. (1823) ausringen.

Küzdhely, Kisfaludy Károly 1828 (Emléksorok): „Hol nincs versenkezés, nincs küzdhelye bátor erőnek”.

L.

Lábazat, Kovács János 1746 (Nadi exercit. 19, 20): „Ezen fegyver *lábazattyának* hivatik az alsó sarkolazattya, avagy vasasztatása”.

Lábttyü, András Sámuel 1789 (Anekd. 1:48): „a' paputsot *lábttyünek*-is nevezjék”. — Dugonicsnál 1800 (Római tört. 115) *homloktyü*, am. fejkötő, homlokdisz.

Lágyvelejü, Széchenyi 1831 (Vil. 76): „lágyvelejü s nyúlászivü”. — Noha nála igen gyakran fordul elő, szótárban nincs.

Lak-, *Lakhely* a 18-ik század végén először Ventzelnél 1771-ben (A' jóh tenyestésről és a' dohány művelésről 65). — *Lakház* Miháltz 1779 körül (Paraszi major 2:72) és Magy. Hirm. 1786 (183). — *Lakkerület* Kuzinczy 1788 (Magy. Mus. 1:149). — *Laketék* Baróti Szabó Dávid 1788 (Magy. Mus. 1:290). — *Lakföld* Horváth Ádám 1793 (Hol-mi 2:257). — *Lakszoba*, *lakpalota* Márton István 1801 (Német rudim. sztr.)

Lakályos, Jakab Ödönnél 1899 (Vö. Nyr. 28:356) *lakálytalan* is.

Lakoma, *Lakmár*, epulum Baróti Szabó Dávid 1780 (Paraszi Majors. Szótár): „Majd mikor a' kürtök *lakmárt* hirdetnek”.

Lakosság, Pápay Sámuelnél 1807 (Veszpr.) am. incolatus: „megnyerni a lakosságot”. — Széchenyi 1831 (Vil. 284): „szintannyi életkellem s *lakosság* találtatik a szántóvető kalibájában”. A német fordításban „gemüchlicheit”; ez Jósikánál *lakályosság*. — A mai értelmű *lakosság* először 1835-beu (Tzs.) szótározva.

Laktanya, Márt. (1803) „katona-lakház”.

Lámpa. Szótárilag Márt. (1823); u. i. *lámpácska*, *éjjeli lámpa*, *olajlámpa*, *lámpakorom* és *lámpaolaj*.

Lámpaláz. Vahot 1853 (Magy. Thalia 149), a német *lampenfieber* fordítása.

lan. (-atlan, -talan helyett). Baróti Szabó Dávidnál 1792 (Szt.) *barátlanság*; Simainál 1810 (SK) *barátlan* és *kétlen*; Verseghynél *innaturale* 1826 (Lex.) *természellen*; Széchenyinél 1828 (Lov. 85) *kamatlan*; (Hit. 62) *korlátlan*; (Hit. 232) *magzatlan* am. gyermektelen; (Stad. 230) *gyémántlan*; (Vil. 9): „soktul gyűlölve, még többtől félreértve, panaszlan fáradni a közjóért”, stb. — Kossuthnál 1841 (Pest. Hirl. 105): „*tétlen nyugalom*”.

Lángész. Márt. (1803): *elmeremek, remekelme*. — Dugonics 1803 (Jolánka 1:308): „A' mit a' Franciaia úgy mond: Genie, a' Magyar így mondhattya: *Reá-termeltség* vagy *Reá-termés*. Mert terem az ember valamire”.

Lángozat. Gyöngyösi István 1683 (Th. és Zr. II. házassága 62): „mint tehetted le szíved kezdett *lángozatját*”.

Lap. Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszorú: a' Szótárban esett hibák helyreüjtetése): „a' melly utolsó szó a' következő *lapra* csúszott”. — *Lapszám* Márt.-nál (1800): *levéllapszám*. — A NySz.-ban levő idézet (a könyv lapja) PP. 1801 iki Ederféle kiadásából van véve.

Lát. Császár Ferencz 1840 (Vált. Msz.): „sicht, vista”; *látra*: a vista, auf sicht. — *Lát utáni váltó*, nach sicht-wechsel. Fog. 1842.

Láta. Vajnocz János 1837 (Szembetegs.). Nála am. pupilla. „Vajnocz primus ita appellavit”, mondja Bugát (Szkh.). Pólya (U. o.) *látá*nak akarta nevezni, alkalmasint a *látó* ablakot csavarva össze. Viszont Széchenyi a „revue”-nek akarta a *láta* nevet adni: „nem egy kis séta, nem egy kis *láta* (revue) következésében hoz itéletet”. (KelN. 162).

Látalék. Dugonicsnál 1798 (Szerecs. 1:11): „Minő *látalékokat* szerzett egy nyughatatlan istenség”.

Láthatár. Márt. (1803): *szemhatár*. — *Látkör*, Kisfaludy Sándor (Eseghvár, I:10) és Kisfaludy Károly 1821 (Élet és phant.): „a' *lálköröm* túl fenten lebegteti”.

Látszólag. Széchenyi 1833 (Stad. 214). *Látszólagos* Kossuth 1842 (Pest. Hirl. 1): „a szokatlanság s nydonság *látszólagos* színe miatt”.

Láttatmány. Baróti Szabó Dávid 1784 (53).

Láttáv. Bugát 1843 (Szkh.) *distantia visionis*.

Látványság, népies értelmében, (Vö. Nyr. 28: 277) Márt. (1803 és 1823) a „gewimmel“ cikkben.

Lavintani, Széchenyi 1831 (Vil. 101): „csuszamós angol nyeregbe ült, azon *lavintani* nem tanult még meg: noch nicht gelernt, wie man sich auf diesem im gleichgewichte hält. — Vajjon honnan vette Sz. e szót?

Láz, mint melléknév, zendülő, lázadó értelemben Vörösmartynál 1825 (Zalán 210): „rejtve maradtak a *láz* pórok előtt“.

Lázítani, Baróti Szabó Dávid 1784; ugyanő nála 1792 (SzD. 58) *fellázítani*. Verseghynél 1793 (Mi a Poézis 31) *fellázulni* is. — *Lázasztani* Kájoninál 1719 (Cantion. 101). — *Lázulás* Verseghy 1806 (Aglaja). — *Lázongás* Jelenkor 1833 (84).

Lebecsteleníteni, Széchenyi 1831 (Vil. 276): „ha már ott áll nevetek, ne *becstelenítsétek* azt *le*“. — Nem jutott szótárba.

Lebel, Peretsenyi Nagy László 1820 (Ovid. Enyelg.) „Lebel: auru szép szó; az ilyenek és más régiek mindenütt fűszerszámozzák ezen fordítást, mert más magyarul jól beszélni; más tudóson írni; fejteni“.

Lebilincselni, Széchenyi 1828 (Pol. cz. 1: 8); ugyanő nála 1831 (Vil. 51): „minden erejét *lebilincsezté*“. Az utóbbi alakja nem jutott szótárba.

Lécezet, Márton József (1823) lattenwerk.

Leczkepénz 1853 (M. Korm. Lap, 1: 162) és Ráth György (Msz.).

Ledolgozni megvan már 1803-ban (Márt.).

Lég, Széchenyinnél 1841 (KelN. 102): „állításom, mint a német mondja, nincs a *légből* kapva“.

Léghajó, Márt. (1798) *levegőhajó*: luftball.

Léghatlan, Mannó 1842 (Orv. Gyógyysz. Vegyt. 290).

Léghuzam. Márton Istvánnál 1801-ben (Német rud. Sztr) *levegővonulat*, *levegővonat*: zugluft.

Légkör, Fábrián G. 1833 Ossián é. 3: 59).

Légmérsék, Jelenkor 1832 (II: 522): „lég-mérsék (aëris temperatura)“; *légmérő* Értesítő 1833 (17).

Légszesz, Márt. (1803) *levegőszesz*: áther; ugyanő nála (1823) au. gas.

Legyőzni, Baróti Szabó Dávid 1780 (Paraszi majors. 2:125): „S hogy ha legyőzettek, 's tsáfos szaladásra szorultak”.

Leh, Dugonics 1798 (Szerecs. 2:87): „utolsó lehhére vigyázni... kötelességedben-is áll jó fiú”. A Példabesz. (2:186) ben ezt mondja: „Ennek a szónak Spiritus valóságos Magyar neve: Leh; innént származik: *lehelek, spiro*. Mit tehetünk arról, hogy Magyar eleink *leh* szónak léttét nem tudván, azt *léleknek* neverték”.

Lejtősités, Márt. (1803) abdachung

Lekötelezettség, Márt. (1803): obligation.

Lélek, A tranquillitas animi Cal-nál, Pázmánál lelki csendesség (Nysz.); Márt. (1803) seelenruhe: *léleknyugalom*; *lélekerő* u. o.; Faludinál lelkierő; *lélekfurdalás* Tsz. (1828), előbb lelkifurdalás (Nysz.); *lélekvándorlás* Márt. (1803), Baranya Tsztarában (1807) ugyanez *lélekkeltekzés*.

Lélokismeret, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 938): „minden léleknek lélek ismereti szerint alája kel az felső hatalmasságnak... vetni”; a XVIII. században Farkas Jánosnál 1771-ben (Ungar. Gramm. 518): „a *lélekisméreten* uralkodni”, Dugonicsnál is 1788 (Etelka 2:106).

Lelkesedni, Geleji Katona István 1645 (Titk. 554): „a Pythagoras metempsychosát, *állat-lelkesedését*, állatni akarná”. A NySzból kimaradt. — *Lelkesülni* Kisfaludy Károly 1821 (Tiszta szerelem): „S váltig nem *lelkesül* gyönyörű kényétől”; 1825 (Epigramm. 25): „szent *lelkesülés*”.

Lelkiismeretes, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 494): „Az Szombatnak lelki ismeretes meg szentelése”. A Nyszból kimaradt. — *Lelkiismeretesség* Márton István 1796 (Theol. Morál 244), u. i. *lelkiismeretlen* és *lelkiismeretlenség*. Szótárilag ez utóbbi Márt. (1803).

Lelkiség, Geleji Katona István 1645 (Titk. 614): „ő Lelkiségének avagy *Lélekségének* egygyetlen egy állat szerint való ihletit... természetiből önti”. Egyik sincs a NySzbban.

Leltározni, Ugyanez 1845-ben (Hierolex.) *lelezni, találozni*. — Baranya Tsztarában (1807) inventarium: *találtatmány* Vö. nyomtatvány.

Lemészárolni, még Ballaginál nincs meg. A régi nyelvben (NySz.) e helyett *fölmészárolni*-t mondtak.

Lemondani, Faludi 1748 (Nem. Emb. 69): „inkább megtagadta

volna a nevét, hogy sem lemondott volna egyszer megrögzött véleményében, noha már PP.-nál „abdico” lemondani valamiről.

Lény Bessenyeinél lét: „két emberi lét magát eggyé teheti”. (Galant. Lev. 65).

Lepárlás. Károlyi 1843 (Vegyt. 23) destillatio.

Léposózni 1845 (Hierolex.) scandere. *Lépcsőzetes*, Kisfaludy Sándor 1840 körül (Mind. Munk. 6:365).

Lepleg. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) — Széchenyinél igen gyakran, pl. (Vil. 112): „lerántja a *lepleget*”; (Vil. 160): *kaldllepleg*; 1834 (Pol. cz. 1:75) „minden *lepleg* nélkül tudtára adni”; (U. o. 2:141): „*leplegtelenül* így szólnak”.

Léplezni. *Leleplezni* helyett Csuzinál 1723-ban (Vö. Kreszn.) *lepalástolni*. Ez a NySz.-ből kimaradt. — Kazinczy 1793 (Paramyth. 17): *leplőzés*; (u. o. 32) *beleplezni*. — *Lepleset* Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 9): „sötét *leplezetű* alak.” Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 1:435 és 2:488) *fölleplezni* am. *leleplezni*. — Ugyanő nála (Vil. 72): „*lepleztelen* őszinteséggel”.

Les. *Lesverem*, Dugonics 1774 (Trója vesz. 97): „Észrovehettétek *lesverem* ásását”; *lesháló* SzD. (1792); *lespont* Verseghy 1806 (Aglaja 82): „*lespontokon* őrt állanak”.

Leszármaztatás. Márton István 1796 (Theolog. Moral 71). — Márt. (1803) deduction.

Leszokni. A régi nyelvben *elészokni*, *elészoktatni*. Még Márt. (1823) és Kreszn. is így. — Tzs. (1835) megvan *leszokni* és *leszoktatni* is.

Léteg. Helmezy 1832 (Jelenk.) organum. — „Quantum scio, Helmezy erat primus, qui voce „életmű” non contentus, eidem aliam, scilicet *léteg* substituere voluit, quod tamen tentamen non successit” — mondja Bugát (SzH. 103). — Ball-nál (1890) *léteg*, *léteges*, *létegesíteni*, *léteget* az archaismus jelével vannak megjelölve. — Kunoss „létalap” szónál megemlíti, hogy „némelyek az essentiát is *létegnak* nevezték, nem egészen helytelenül” (Szf.).

Létemény. Benyák Bernát 1777 (Logikabeli czikk. 41): „Igazsága-is olly világos minden *léteménynek*, hogy azt meg kérdésben-is lehessen venni.” Vö. *lény*.

Letét. Pestm. Tiszt. Sztárában *letéltett jószág*, Zalácsban *letett jószág*. Verseghynél és Kisfaludynál 1806-ban egyszerűen *letett*. (Vö. NyK. 35:223).

Létszám. Magy. Korm. Lap. 1850 (438).

Létszer. Márt. (1818) am. atom.

Levegő: luft. A régi nyelvben csak *levegő ég*, vagy csak *ég*. — *Levegő* Kazinczynál 1790 (Hamlet 88): „a’ testetlen levegővel beszél”. Barcsafalvinál mindig *lebegő* 1792. (Tud. magy. 14, 15, 43 stb).

Levelezni. Magy. Hirm. 1781 (99): „Erdélyi levelezője már régtől fogva semmi nevezetes tudósítást nem tehetett felüle”; u. i. (483): „Trieszti Világ Levelezője (Welt Korrespondent)”. — *Levelező könyv* Batsányi 1792 (Magy. Mus. 1:88).

Levelke. Adami Mihály 1763 (Sprachkunst 303): „előre küldöm e’ levelkómet”.

Lévéltárnok. Szirmay 1806 (Gloss. 41, 184): archivarius, ugyanigy Zalam. Tiszt. Szt. 1807 (39 l.). — Kisfaludy Sándor a *levélmestert* ajánlotta (Munk. 8:676).

Levendékény. Geleji Katona István (Titk. 671): „árnyéki a’ levendékény testü galamb képben szállott volna”. *Lebegő* a jelentése.

Levente. Az újabb irodalomban Dugonics honosította meg. — Nála: *leventés, leventésé, leventészködés* (1790 és 1798. Arany per. 134; Szerecs. 1:45, 2:94 stb.).

Lezární. Dugonics 1791 (Ételka 2:153) és 1798 (Szerecs. 1:133): „*Le-zárva* vagyok mind eddig két Vén Banyának őrizetje alatt”.

Lóbor. Ball. (1872) a „gúla” szónál azt a csodálatos megjegyzést teszi, hogy ennél jobb szó a *lóbor*. (Vö. Phil. Közl. I:76).

Logar. Sztoczek József 1860 (Schrön logarai). Önkényes megcsoukítása a „logarithmus” szónak. Előbb (Math. Msz.) *számszer* (Dugonics), *polcsjegyszám, arányszám* (Bresztyenszky), *viszonyszám* (Nyíry), *rangjel* (Bolyai), *szorszám* Toldy (Msz.). Ma visszatértünk a nemzetközi szóra,

Lom. Mai értelme Geleji Józsefnél 1787 (Ifj. Robinz. 176): „hozzá látott az ő házikójában leszakadt lomnak kihordásához”.

Lomb. *Lombosodni* Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD): „Lombosodik az erdő.” — *Lombozat*, Márt. (1823): *levelezet*.

Lomposág. Baróti Szabó Dávid (1792) már a mai értelemben; U. i. *lomposkodni*.

Lopódzni. *Belopódzni*, Dugonics 1780 (Uliss. 71): „Onnat belopódzik háza pitvarába”. SzD-nál is (1784).

Lovagias. Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 105): „lovagias szellemű bajnok”. — Bél-Cellarius Liber Memoriálisában (1771) ugyanaz *lovagosi*. — *Lovagiattan* 1842 (Athen. II: 598).

Lovagjáték. Márt. (1803); *lovagrend* u. ő nála (1799).

Lovar. Márt.-nál (1803) a „kunstreiter” *mesterséges lovar*. A „circus”-t 1843-ban a Pest. Hirl. (291) *műlovarkörnek* nevezi. Széchenyi 1859-ben (Önism. 17) a jockeyt nevezte *lovar*-nak.

Lovasság: equitatus jelentésben Kovács Jánosnál 1750 (Continuat. a magy. Krón. 3: 45): „ígért . . . öt czerből álló lovaesságot” és Heidler Józsefnél 1775 (Hadi oktat. 3): „a” Lovasságnak Tábori Strásái meg-kettőztettnek”.

Lőgyapot vegytermészettani sajátosságai. Ez czíme egy Pesten 1847-ben megjelent könyvnek, melyet Frankenstein után Komáromy Lajos fordított magyarra.

Lövet. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD). — „Egy lövetre való por” — Bugát a kristért *allövet*-nek akarta nevezni.

Lövetel. Dugonics 1780 (Uliss. 71): „Egy nyíl lövetelnél tovább se vélheted”.

Lövész. *Czellövész*, Jelenkor 1832 (II: 425): „A” pesti *czellövész társaság* ünnepe”.

Lövölde. Kohárynál 1683 körül (Munkács köv. szerz. versek 3: 7) *lövőkáz*: „Juték azon közben egy szép lövő házban, mulattanak sokan ott az puskázásban” A NySz.-ban nincs.

Lüktetni. A NySz. nem ismeri, pedig már Kreszn. is idézte Vajda Sámueltól 1774-ből: „feje veleje *lüktet*”. — SI.-nál (1808) *lüg-tetni*: felverni. — A nép nyelvéből.

Lyukacs. *lyukacsolni* Baróti Szabó Dávid (1792).

M

Magán. *Magánhitelesség* Goleji Katona István 1645 (Ttk. 858): „és ennek magán-hitelességét kétségessé tenni akarják.” (U. I. 253) *magánhiteles* is. A NySz-ból kimaradt. *Magánélet*, Széchenyi 1835 (Hunn. 203); *magánérdek*, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1: 439); *magán-intézet*, Hierolex. (1845); *magániskola*, *magánrajz*, *magánszemély* Fog. (1845).

Magánhangzó. Sylvesternél szótévo, a NySz.-ban *magáruul* szóló is. — Thomas Jánosnál 1763 (Francz. 1: 2) *magánhangzó* betűk, *mássalhangzó* betűk. — Révainál is 1778 (Alagy. előszó), Rajnienál is 1781 (Helic. Kal. 105): „A bűtűk részint *magánhangzók*, részint *mássalhangzók*”. — Odább pedig: „a *magánhangzó* és *mássalhangzó* bűtűnek nevezetít nem én találtam fel, hanem gyermekkoromban jó Magyaroktól hallottam és most is jóváhagyom”. (Megszerzés 72)

Magánjog. Kunoss Endre 1838 („Polgári Magánjog” című munkája). Előbb *magányos törvény*, különön *törvény*, *magányos ügyi törvény* (Törv. tud. Műsz.).

Magántanár. A budapesti tud. egyetemen a privatdocenseket 1863.4 óta nevezik hivatalosan *magántanároknak*; 1862.3-ban még *magántanító* volt a nevök. (Fröhlich Izidor egy. tanár úr szíves közlése.)

Magány. *Magány-áros* Márt. (1823) monopolist; *magány-oktató* 1841 (Pesti Hird. 82).

Magasulni. Széchenyi 1831 (Vil. 33): „mind jobban *magasul-tatok* azon dicső álláshoz”. — *Felmagasulni* ugyanő nála 1841 (KelN. 3): „ki fejlettebb, *felmagasult* polgárisodás”.

Máglya. Márt. (1803) „scheiterhaufen: testégető rakásfa.” — U. o. *mágla* am. hrombeere (rubus fruticosus) Vö. Diószegi (Füv.).

Mágnesség. Márt. (1818) magneticus: *mágnesses*, *mágnesi*; pyxis magneticus: északmérő, v. mutató.

Magtár. Dugonics 1800 (Róm. tört. 31), de nem granarium, hanem seminarium értelmében.

Magzatozni. Széchenyi 1828 (Lov. 156): „tökéletes párnak tökéletes fiakat kell *magzatozni*”.

Magyarázatos, Kászoni János 1647 (Röv. igazg. 169) „a' Kere-

setnek meg-határozott, *magyarsatos* állapottya*. Am. definitivus. — A NySz.-ból kimaradt.

Magyarítani, Benyák Bernát 1777: „A' deák nyelv-műben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom” (Nyr. 30:422). *Megmagyarosodni* Dugonics 1788 (Etelka 1:15). — *Magyarosulni* Jelenkor 1833 (706) és *magyarodni* (U. o. 705). — *Magyaroskodni* Széchenyi 1831 (Vil. 165): „inkább németez, francziáz, mint *magyaroskodni*”. — Nincs szótárban.

Magyartalan, Sándor István 1796 (Sokf. 4:120). Nála annyi mint: magyarul nem értő, nem tudó.

Majmolni, Horváth Ádám 1787 (Hunniás, előszó) és Gelei József-nél 1787 (Ifj. Rob. 85): „Igen jól cselekeszitek, hogy Robinsont majmoljátok”. — *Majmolgatni* Horváth Ádám 1791 (Legröv. ny. éjtsz. 47): „gyakran majmolgatta hangját a' te Hárfádnak”.

Mákony. 1829 (Schuster, Orv. Gyógysz. Ért. 165) opium.

Makra. A nép nyelvén am. „nyalka, hetyke” Ball (Telj. Szt.). — Legújabbban a demokratából a nép ajkán *mokra* lett, mint a borsodi kortes-nótában:

„Egyszer nagyúr, másszor *mokra*,
Menjen vissza Andornokra”.

Makrancz. Elvonás a *makranczos*ból, már Kresznericsnél is. — Széchenyinél 1834 (Pol. cz. 1:46): „nincs, ki a folyam legváltozóbb *makranczait* ismerné”. — Fog.-nál (1836) am. „caprice”. — *Makranczoskodni*, Baróti Szabó Dávid (1792).

Mámor. *Kéj mámor* 1829 (Aurora 253). *Örömmámor*, *örömmá-mor*s, Tes. (1838). — Széchenyinél 1843 (Üdvl. 59): „ne *mámorítá el* esztét”.

Marczona, Baróti Szabó Dávid (1784) am. „mérgező állatotska, bestye”. — Széchenyi 1831 (Vil. 21): „savany, keser, *marczona*, sőt méreg nélkül”. Itt „setzmittel” a jelentése.

Marczongás, Széchenyi 1831 (Vil. 49): „megsértett hiúság a önszeretet *marczongásit* férfiasan kiállani”. Am. *marczangolás*. Nem jutott szótárba.

Marhahús, A „bubula” MA.-nál, PP.-nál s a XVII. századi Nomenclaturákban kivétel nélkül „*tehénhús*”. A *marhahús* szó minden valószínűség szerint csak a XVIII. század második felében terjed el.

Első adatunk eddigelé Thomas Jánosnál 1763 (Francz. 1:179) „Du Boeuf: *Marhahús*“. Vö. Nyr. 31:254.

-más. *Nóvmás*, Márton István 1795 (Latin rud. 53). Az ő nyelv-tanaiban van már: *személyes, birtokos, mutató, kérdő, visszontagló* (reciproca) és *másravitelő* vagy *rávitelés* nóvmás (MNY. 2:399). — Márt. (1803): *írásmás, rajzmás, festésmás*: copie; *fontmás*: gegen-gewicht.

Másodlagos, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2:145) am. secundarius. Szótárban Ball. (1872).

Másolni. *Levélni* megvan már Márt. (1803); ugyanott *másoló* is. — Révai (Vö. NyK. 35:207) nem tartotta ezt „copiare“ értelemben jónak, mert „alterare, permutare“ a jelentése.

Mássalhangzó l. *magánhangzó*.

Medrezés, Széchenyi 1831 (Vil. 261): „vizárokot, csatornákat, *medrezést*“. Jelentése: folyamszabályozás. — Nem jutott szótárba.

Megérettség, Széchenyi 1830 (Hit. 73): „kezdetétől fogva meg-érettségeig tart“. — Csak a NySz.-ban.

Meglepni, Márt. (1803): „überrschung: meglepés, rajtaütés“. Tzs. (1835) „betretung: meglepés: betretenheit: meglepetés“.

Megpendíteni, Széchenyi 1833 (Hid. 3): „a kérdést megpen-díteni“.

Megrendelni. A NySz. egy példát idéz rá az Erdy-codexből s ehhez a mai *elrendelni* a jelentése. A „bestellen“ értelmet legelőször 1823-ban (Márt.) találom: „mondva csinált, *megrendelt* munka“; (u. o.): „*megrendelés* pl. a portéka küldése eránt“.

Megsemmisíteni, Széchenyi 1830 (Hit. 144). Nincs szótárban, am. *megsemmisülni*.

Megszállhatlan, Széchenyi 1831 (Vil. 88): „megszállhatlan sziget“. — Nincs szótárban.

Megszámíthatlan, Széchenyi 1831 (Vil. 244): „megszámíthatlan nagy nyereség“. — Nincs szótárban.

Meggzünni. Ez igének németes-franciás szerkezetű Bárótzinál 1774 (Kasszándra 4:201): „Tőgy azért eleget magadnak, és szünyét meg tovább engemet utálni“.

Megütödni vmin, András Sámuel 1789 (Anekd. 1:9): „Azután egészen megütödvé, haza-indul”; u. i. 269: „nagyon meg-ütődék, mikor látná”.

Mélázni, Márt. (1799) *méla*, *mélásság*: milzsucht, milzsüchtig. — *Kélmélázni*, András Sámuel 1789 (Anekd. 1:83): „mikor a' Természet Hohenloét formálta, Magyarról gondolkodott völt; *de el-mélázván magát*, Németet tsinált belőlle”.

Mellék. *Mellékszoba*, Benyák 1780 körül (Nyr. 30:472). — Dugonicsnál *mellékberek* (1780 Uliss. 65); *mellékkert* (1790 Arany Per. 271); *mellékkoldal* (1784 Tudák. 2:51, catheti); *mellékpont* (1791 Eteleka² 2:230); *mellékszög* (1784 Tud. 2:4); Magy. Mus. 1788 (283): *mellékdolog*; *melléksút*, Mészáros I. 1793 (Magy. Secr. 33). — Márt. (1803): *mellékszél*, *mellékjelentés*, *melléklevél*, *mellékkoltár*, *mellékok*. — Csokonainál 1803 (Dorottya előszó): *mellékszemély*, *melléktörténet*, *mellékkép*; *melléktárgy* Döbrentei 1814 (Erd. Mus. 1:159). Márt. (1823): *mellékpület*, *mellékdg*, *mellékhang*, *mellékhivatal*, *mellékkijárás* stb. — *Mellékes*: nebenseitig, Batsányi 1788 (Magy. Mus. 1:281): „furtsaságból vagy más valamely *mellékes* tekintetből tselekedett”. — Segesvárinál 1793 (Phys. 151) *mellékesség* am. parallelismus.

Mellékezet, Kovács János 1746 (Hudi exerc. 25): „Parápet, annyit tévesen mint egy *mellékezet*, mellet az ember a' mellet védelmezi”.

Melléknév. Ebben az alakjában, de családi előnév értelemben először Dugonicsnál 1800 (Római tört. 12): „Ezt Silviusnak . . . mondták, mely *mellék*-nevet meg-tartottak a' következők-is”.

Melléknevek közép és felső foka, Szóchenyi a középfokot rendszerint rövidítve írja, pl. a Hit-ben: *költségesb* (114), *legesszesb*, *legbersületesb* (122), *tökélletesb* (137), *legérdekesb* (158), *szorosb* (165), *legártatlanbak* (154); a Vil.-ban pedig: *fiatalbak* (20), *legjózanbak* (54), *tehetetlenbak* (56), *legdúsbak* (62), *legkathatósblag* (64), *legnehézb* (67), *legvitézb* (100), *legcéli irányosblag* (118) stb.

Mellesleges. A XVIII. században *mellesley* am. „oldalaslag, lateraliter”. Márt. (1803) nebenbey; ugyanitt *mellesleges* am. parallel. Mai jelentésére nézve lásd „accessorialis” alatt Törv. Msz.

Mellezet, Márt. (1823): „bruststück in der wappenkunst”.

Mellkép, Sándor István 1793 (Lev. 155): „folyosói rakva vagy-nak válogatott írott képekkel, tükrökkel, régi *mellyképekkel* és szob-

rokkal: brustbilder und bildsäulen. — *Mellpántika*, Kazinczy 1788 (Magy. Mus. 1: 79). — *Mellthea, mellvédfal*, Márt. (1823). — *Mellvért*, Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 1).

Mellszorongva, Széchenyi 1831 (Vil. 190): beklommenen herzens. Nincs szótárban. — Vö. *szvszorongva*.

Méltányolni, Kisfaludy Károly 1820 (Irénce); *méltányos*, Jelenkor 1832 (23): billig, aequus: *méltányítani*, Tars. 1834 (361).

Méltatni, Baróti Szabó Dávid (1792): „Méltatni, méltóztatni, méltóvá tenni, v. -íteni. Asztalához méltatott téged is. Tisztségre méltatni valakit“.

Mélyebbülni, Széchenyi 1831 (Vil. 241): „modre mélyebbül“. — Nincs szótárban.

Mélységeskedni, Geleji Katona István 1647 (Válts. 3: Aj. El. f.): „Eléggé subtilizálnak, mélységeskednek“. A NySz.-ból kimaradt.

Menet, Széchenyi 1834 (Pol. cz. 1: 58): „kalauzra kelle bizni *menetünk*“; 1833 (Hid. 60) *rámenet*: a mai feljáró a hidaknál; 1834 (Pol. cz. 1: 65) *előmenet* am. „előmenetel“. *Átmeneti*, Hanák 1846 (Term. rajz, Előszó).

Menház, Toldy Ferencz 1834 (Tud. tár 4: 115).

Mennyileges. A „quantitativ“ Geleji Katonánál 1649 *mennyiség* (Válts. 3: 1363). L. *mérsék. Mennyis* (u. l. 1370): „azt állatják, hogy a' Christus teste jelen-legyen . . . mennyiség, és minéműség nélkül, sem mennyisen, sem ki-terjedten“. Fog.-nál (1845) *mennyiségi*, Ball.-nál (1854) ezenkívül még *mennyiségbeli* és *mennyiséges* is, de már Ball. (1857) *mennyileges* am. quantitativ.

Mennyiségtan, Athenaeum 1841 (1: 1137). Taubner 1841-ben a mathesist *mértannak*, a geometriát pedig *tértannak* akarta nevezni.

Mennyisedni, Széchenyi 1828 (Lov. 53): „a portéka mindig abban az arányban *mennyisedik*, a melyben azt keresik“. — Nem jött divatba.

-ment, -mentes. *Hadmentes* SzD.-nál (1792) *hadi mentes*es; *lázment*, Vörösmartynál (Lear); *vízmentes*, Károlynál 1843 (Vegyt. 228); *mentesíteni*, Széchenyi 1830 (Hit. 217); *bérmentes* Jelenkor 1833 (418); *bérmentesíteni*, Kunoss 1835 (Gyal.); *bérmentezni*, Tzs. (1835).

Mentekezni, Kóczy János 1779 (NySz.); SzD.-nál am. *mentő*.

dik, kifejtődik; SI.-nál: liberor, evado, declinor; Tzs. (1835) sich entschuldigen. — A nép nyelvéből?

Mentelem megvolt már különben 1845-ben (Hierolex.) excusatio jelentésben; szintűgy *mentelmes* és *mentelmezni*.

Meredekes, Farkas János 1771 (Ungarische Gramm. 254): abbängig, gähe. — *Meredékeny*, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 1:1): „Nincs oly meredékeny magasság”.

Merény, Dugonicsnál *merőény*. 1780 (Uliss. 115): „veszedelmes mervény”. — *Merény* megvan Kölceynél is 1833-ban (Országgyűl. napló január 18).

Merészíteni, Geleji Katona István 1645 (Válts. 1:765): „a' szegény bűnösöket az ő hozzá való menetelre *mérészítse*”. — A NySz.-ből kimaradt.

Mérgezni. A NySz.-ban nincs meg. Először Márt. (1803) giftig: *megmérgezett*. A régi nyelvben „megöletni”. — *Megmérgyülni*, Baróti Szabó Dávid 1780 (Par. Maj. 2:187): „asszonyi módon *megmérgyülvén*”. Nem jutott szótárba. — *Méregpokár*, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 2:160).

Mérnök, Dugonicsnál 1798 (Szerecs. 2:275): *földmérész*.

Merőleges, Gyűry Sándor 1834 (Tud. tár. 1:103): „perpendiculariter, *merőlegesen*”.

Mérsék. A régi nyelvben is meg kellett lennie, mert Geleji Katona Istvánnál már továbbképezve is előfordul: *mérsékes*, 1649 (Válts. 3:1363): „ott legyenek, a' hol a' symbolumok, a' kenyér, és bor, vagynak, de nem mennyiségesen, nem *mérsékesen*, nem környüliratosan”. — A czímszó egyébként már 1750-ben Kovács Jánosnál (Continuat. a magy. Krón. 3:74): „szokatlan hévség kezdődött, a' mely szinten Kis-Asszony havának elejéig tartott, oly *mérsékben*, hogy abban nem-tsak marhák vesztenek el”.

Mértékarány, Márt. (1803): proportion.

Mértéklet, Horvát János 1763 (Emberi okoss. 145): „ez megnyugosztallya az elmét, és oly *mértékletben* tartya, a' mely azt soha fel nem háborította”. (U. i. 307): „emberi *mértéklet*”. — Szótárilag SzD. (1792).

Mesterkéltni, Márt. (1803): nachkünsteln.

Mestermű. Az „artefactum”-ra 1806-ban Verseghy és Kisfaludy

(NyK. 35:220) a *mestermű* szót ajánlotta a Zalamegye Tisztára ezt el is fogadta; SI-nál *mestermunka*: *meisterstück*. — Ball. (1890) ez is, az is „*meisterstück*“.

Mesterszó, Márt. (1799) *kunstwort*.

Messzelátó, Márt. (1799): *fernglas*, *teleskopium*. — Előbb *messzelátóüveg* Horvát János 1763 (Emb. okoss. 21): „Nem keveset csudálom a' nagyobbító és *messze látó üvegeknek* fel-találását“. — *Messzelátó üvegű* Gelei József 1787 (Ifj. Rob. 30). *Messzelátó cső* már 1697-ben (NySz.). — Horváth Ádámnál *sípüveg* 1791 (Legrov. nyári éjtsz. 17).

Mézezni. A régi irodalom nem ismeri a *mézelni*-t mond helyette (NySz.); még SI-nál is *mézelni* am. „*melle dulcorare*“, noha SzD-nál „*mézelnék a méhek*“, vagyis mézet hordanak. — *Mézezni* először Kresza-nél, a nép nyelvéből.

Mézike, Márt. (1803): *colibri*, *virágmadár*; (1823) *mézmadár*.

Mezőgazda, Dercsényi János 1833 (Előterjesztés 1); u. i. *mezőgazdaság* is. Márt. (1803) *mezei gazdaság*; (1823) *mezei gazda*.

Milyenség, Barczafalvi Szabó Dávid. 1792 (Tud. magy. 7).

Mindennapias, Széchenyi 1835 (Hunn. 176). Ma sincs még szótárban, noha közkeletű.

Mindenüttes, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3. előb. C₃): „a' Mindenüttesek bennünket patvarkodva rágalmaznak“: *ubiquinarius*. — A NySzóból kimaradt.

Mindünnen, Széchenyi 1731 (VII. 67): „mindünnen élet s erő fejlődezett“; (VII. 118): „mindünnen ajánlatnak“ stb. Am. *mindenün-nen*. Nem jutott szótárba.

Minőleges. A „*qualitativ*“ Fog.-nál (1845) *minőségi*, Ball.-nál (1854) ezenkívül még *milyenségi* és *milyeségi* is, de már Ball. (1857) *minőleges* am. *qualitativ*.

Minősülni, Széchenyi 1841 (KelN. 165): „kik nincsenek *minősülve* Charenton, Bodlam, vagy nemsokára, remélem, Vácznak tébolydóira“.

Minta-pincze, Széchenyi 1831 (VII. 291). Erre a mintára *minta-fogház* Pesti Hirl. 1842 (887): „leírását adja a legújabbban épült londoni *minta-fogház*nak“.

Mintás: normalis Magy. Hirm. 1786 (522): „egész esztendeig a' Mintás (normalis, Minta: Norma) Oskolában nem tanult“. — *Minta-iskola*, helyett Jelenkor 1832 (2: 244) *példaiskola*. Sem Tzs, sem Fog-nál nincs. Először Ballaginál (1854).

Mirigy. A régi nyelvben rendszeren am. „abscessus, apostema“, vagy pedig pestis (NySz), de MA-nál „glandula“ is. Ezt azonban közönségesen „ikráshús“-nak nevezték az orvostudományi írók is. Bugáté az érdem, hogy elfogadott műszó lett belőle.

Modor, Kölcsseynél már 1829 (Élet Literat. 131): „Nem ezen parányi recensiónak szerzője az első, ki a *modorban* (manier) való dolgozást a poétáknak rossz néven vette“.

Módosítvány, Jelenkor 1833 (430 és 435). — Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 93): „a javaslat két módosítványa (amendement) nyújtaték be“.

Módszer, Márt. (1803): *módrénd, módszer, módszeres*.

Módtalan, Széchenyi 1831 (Vil. 62): „*módtalan* hibás“; (Vil. 233): „a nemes öntudatot *módtalan* emeli.“ — Am. mód nélkül.

Mohazat, Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házasságáról) „Mert a' melly gyengeség űlte ábrázatyát. Nem látván még akkor semmi *mohazatját*. — „Pubertas“ a jelentése“.

Monda, (*mondanivaló*, jelentésben) Kazinczy is él vele 1790-ben (Hamlet 66): „Ezen mondájokat olyan tsűf lármával mondták el“ — *Közmonda*: közbeszéd Dugonics 1774 (Trója vesz. 131).

Mondalom, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1: 306) am. „mondás“. — *Mondalmas*, Aranyánál (Próz. dolg. 88): „sententiosus“.

Mondomány, Benyák 1780 körül (Nyr. 30: 426) „constructio“: Értelmes mondás, Szólmány, Mondmány“.

Mozdítlan, Kovács János 1746 (Hadi exere. 20): „jobb kezét *mozdítlan* helén tartván“.

Mozgalmas. Kemény Zsigmond 1851 (Stat. férf. 337): „mozgalmas idők“.

Mozgatag, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2: 178) am. *mozgékony*.

Mulasztani, Kovács János 1750 (Continuat. a magy. Krón. 3: 14): „a' nő árának meg kiszebbítése és e' féle el-mulasztat-tak“. — Horváth János 1763 (Emb. okoss. 31): „mellyet ha egy-

szer *el-mulasztasz*, mind-örökké *el-mulasztva* vagyon". — *Kimulasztani* Dugonics 1774 (Trója vesz. 220).

Mulasztékonyság, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 59): „vétkesen hanyag mulasztékonyság“.

Mulólag, Geleji Katona Istvánnál 1649 (Válts. 3:556) obiter: „de ezt illetém csak obiter mint egy mulólag“; Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD) így magyarázza: „hamarjában, futó félben, általfutva“.

Munkabér, Márton József (1803). — *Munkadíj*, Jelenkor 1833 (91).

Munka-felosztás, Széchenyi 1830 (Hit. 160): „a munka-felosztás emeli az emberi fő tehetségit“.

Munkatárs, Jelenkor 1833 (737). — Bajza 1834 (Replica 4).

Munkavágy, Széchenyi 1831 (VII. 11): „új erőre gyúlt munkavágyom“. Am. *munkakedv*. Nincs szótárban.

Mutatkozni, Medgyesinél 1653-ban (Hármas Jajja 35, 36) *mutatkozás* már megvan: „ez élet csak eg kis mutatkozás, s — ottan hamar el-énezés“. — A NySz.-ből kimaradt. — Széchenyinél 1830 (Hit. 165) és (VII. 15).

Mutatvány, Kisfaludy Károly 1819 (Pártutók 3:1): „Hiszen a kritika igen kegyes lesz, minthogy első mutatványunk“.

Mű-. *Műalak*, *műalkat*, Aranyánál (Próz. 65); *műárus*, *műbírdló*, *műértő* Márt. (1823); *műkiállítás*, Athen. 1841 (II: 26); *műbarát* Vajda Péter 1837 (Pest. lev. 2:145); *műiparos* Kossuth 1842 (Pest. Hirl. 67); *műszabály*, Értesítő (Jelenkor melléklete) 1833 (14); *műtermény* Károlyi 1843 (Vegy. 51).

Műdarab, Verseghy (Mi a Poézis, 13) „aestheticabeli műdarabok“. Szótárban Ball. (1864) *kunstwerk*. Ez utóbbi (Márt. 1803) *mesterség-mű*; *kunsthändler*: *mesterségmiváros*; *kunsthandlung*: *mesterségműves bolt*; *kunstammer*: *mesterségmivár*; *künstler*: *mesterségműves*; *kunstrichter*: *mesterségmivéltő*; *kunstgärtner*: *mesterséges kertész*. — Hát csakugyan nem volt szükség nyelvújításra?

Műegyetem, Kossuthnál 1842 (Pesti Hirl. 377): *műiparegyetem*.

Műszerész, Széchenyi 1830 (Hit. 158) am. *mechanikus*. — Ugyanez Vedresnél 1820 (Szegedi Múzs. 31) *műszeres*.

Műszó, Horváth Ádámnál 1791 (Legrov. nyári éjtsz. X.): *mesterszó*: Márt. is (1803). — Révainál 1806 (NyK. 35: 187) már *műszó*.

Müterem, Mannó 1842 (Orv. Gyógysz. Vegyt. 291) officina.

Mütételezni, Széchenyi 1841 (KelN. 196) am. operálni. Ugyanazt előbb (Vil. 42) *müveglenni*-vel fejezte ki. — *Müveglő* (Hit. 190).

Művelet, Benyák B. 1777 (Logikabeli czikk. 62): „Hogy ha pediglen valami *művelet* oly nagy erővel vitetett véghez, hogy az ember s a természet tehetségét felül haladja, azt tudának lenni mondjuk”. — Versegbynél is 1792 (Magy. Mus. 2:21). — SzD-nál (1792) *művelmény*.

Művelődés, Döbrentei 1814 (Erd. Múz. 1:115); Széchenyi 1828 (Lov. Ajánl. 2). — *Műveltség* (Hit. 80): „mennél nagyobb a műveltség, annál több ágra oszlik minden tudomány”.

Művészileg, Kölcsey 1833 (Országgy. napló július 28): „Hiszen ily firkálás művészileg figyelmet nem érdemel”. — *Művészpálya*, Kisfaludy Károly 1823 (Epigr. 1).

N.

-**nagy**. A régi *főnagy*, *hadnagy*, *násznagy*, *várnagy* (NySz) min-tájára lett a nyelvújítás idejében *aldornagy*; *egyháznagy*: praelatus (Fog. DMM. 1833); *bányanagy* Tsa (1835); *falkanagy* (Vad. MSz.); *háznagy* magnus domesticus (Hierolex.); *karnagy* (l. ezt); *népnagy* tribunus plebis (Kreszn.); *őrnagy* (l. ezt); *polgárnagy* (Fog. 1845); *tábornagy*; *udvarnagy* magnus seneschallus (Hierolex.). A mai *háznagy* még nincs szótárban.

Nagybátya, **nagynéne**, Márt. (1823). — Előbb (MA., PP., Márt.): *atyám öccse*, *anyám öccse* v. *bátyja*; vagy egyszerűen csak *bátya*, *néne*, mint a népnelvben ma is.

Nagybecsű, Kazinczy 1810 (Cserei Farkas Urhoz ezimlap): „Cserei Farkas Urhoz, midőn Autographiai Gyűjteménye öregbbitése végett néhány nagybecsű leveleket küldö”. — Gr. Dessewffy József 1828 (Fels. M. orsz. Min.): „köszönöm a nagybecsű Grófnak szíves-ségét”. — Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 53): „nagybecsű ajánlkozását köszö-nettel fogadjuk”. — SimB. szótárában (1902) van meg először.

Nagyherczeg, Márt. (1803); u. i. *nagyherczegség*.

Nagykereskedő, Páriz Pápai 1708. magnarius. A NySz. ból kimaradt. — Göbböl Gáspár 1785 (Utazó lélek 73): „Persiai nagy kereskedőknek”.

Nagykorú, Verseghy 1806 (NyK. 35: 226).

Nagylelkű, Geleji Katona István 1845 (Válts. 1 előb.): „nagy lelkű... mértéktelen Egyházi rendekvel áldja meg”. A NySz.-ből kimaradt. — *Nagylelkűség*, Tatai Ferencz 1761 (Az igaz kegyességnek kezdete és előmenetelo Intőbesz.): „meddig mehet a *nagylelkűség*, „magnanimitas”.

Nagyszerű, Ugyancsak 1835-ben Vörösmarty Szózatában a „*nagyszerű* halál”.

Nagyvilág, Kazinczy-Azsalay 1793 (Lessing meséi 99): „A’ Nagyvilág nem Tudósoknak, nem Pochtáknak való”. — *Nagyvilági*, Dugonics 1803 (Jolánka 2: 234): „de megént mög-szid engem’ ez a’ *Nagyvilági* leány”.

Nagyzolni. Először Tiptai-Schubert szótárában (1901).

Napernyő, Kazinczynál 1790-ben *nappaizs* (Hamlet Prónayhoz 2): „*nappaizsok* alatt... fel-tornyozott hajjal láttam sétálgatni”.

Napfogyatkozás, Horváth Adám 1791 (Legröv. nyári éjtsz. 21): „a’ nap fogyatkozások renddel következése”; (u. i. 20. l.): *holdfogyatkozás*, sőt (22. l.) *földfogyatkozás* is: „inkább lehetne a’ nap fogyatkozást, *földfogyatkozásnak* nevezni”. — Szótárilag Márt.-nál (1799 és 1800).

Napilap, 1834 (Társalk. 248) journal.

Napirend, országgyűlési értelemben, Kölcsény 1833 (Országgyűl. napló január 14): „Napirend vala az izenetben... szükséges változtatásokat megtenni”.

Napló. Révai ajánlására a Pestmegyei Tisztiszótár 1806-ban *napaló könyvnek* nevezi a diariumot.

Nappalodni, Baróti Szabó Dávid 1792 (Szt.): „valamint hajnalodni”.

Nász. *Nászpompa*, Verseghy 1806 (A tejárló menyecske, Aglaja). *Nászaajándék*, Márt. 1816-ban is csak *menyasszonyi ajándék*. — Amaz Fog. (1845)

Nefelejts, Verseghy 1791 (Kazinczy, Helic. vir. 59): „A’ par-ton lengett a’ fővenyben Eggy Ne-felejts”. Kazinczynál 1790 (Hamlet 107): *elnefelejts*: „Itt egy szál ép El-ne-felejts”.

Negéd, Széchenyi 1835 (Pol. cz. 1:106) am. szeszély: „az idők *negédjei* szerint”.

Négyszögesítés, Magy. Hirm. 1780 (735): „a Karikának négyszögesíthetését (Quadratura Circuli) keresik”.

Négyzet, Verseghy 1792 (Magy. Mus. 2:29): „mi-képpen A Testek távúl-létének *négyzeti*, olly renddel láttattya magát lankadni”; (u. i.): „Dugonics Úrnál a Quadratumnak magyar neve *Derék*, Molnár Úrnál pedig *Négyzet* (A természetiekről 2, 2:82)”.

Nehezbülni, Széchenyi 1833 (Stad. 200): „mind *qualitásra*, mind *quantitásra* egészen megváltozott a *nehezbülni*”.

Nehézkesedés, Segesváry 1793 (Phys. 49) gravitatio.

Nélkülözni, Kőlcsey 1833 (Országgy. napló január 27): „Uraim *nélkülözni* valóban hőrosi szó”.

Némajáték, Márt. (1803) pantomimie.

Nemeslelkű, Márt. (1803) is, (u. i.) *nemeslelkűség*. — *Nemes-szívű*, Baróti Szabó Dávid (1792).

Nemesülni, Széchenyi 1833 (Stad. 4): „Szelidült, *nemesült* az emberiség”.

Némileg, Széchenyi 1833 (Stad. 147). — Ugyanő nála 1843 (Üdvl. 49 és Pol. cz. 2:196) *némilegi* és *némileges* is.

Nemi ösztön, Márton István 1796 (Theolog. Moral. 627): „ellenkezik a Nemi ösztönnek általán fogva való megfojtása is”.

Nemleges, Széchenyi 1830 (Hitel 185): „Egy pár elégett falu csak *negativa* — *nemleges* —, de semmi *positiva* — *igenleges* — hasznót hajt”.

Nemlő, Széchenyi 1831 (Vil. 245): „egy *nemlő* voks kilencz *igenlő* voksot is megsemmisít”. Am. verneinend.

Nemzemény, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1091): „Elsőben, mert ez *genimen vitis*, szőlő-tővnek *nemzeményje*, az az bor volt”. A NySz.-ből kimaradt. — *Nemzéketlen*, Geleji Katona István 1645 (Gramm. 2:9): „ha szabad mondani kegyetlen; egésztelen, tellyestelen, avagy tellyetlen, szüléketlen, *nemzéketlen*, éléketlen”.

Nemzés, Széchenyi 1828 (Lov. 94): „sok *nemzések* által legnagyobb tökéletességre hozott spanyol birka”; 1830 (Illit. 21): „ha ezen

szép társasági szokás több nemzeten hat keresztül"; (Hit. 186): „sok nemzetsoron át”. — Am. nemzedék. E helyett nemcék (generatio) Hierolex. (1845).

Nemzetgazdaság, Kossuth 1842 (Pest. Hirl. 67). — Az oeconomia politica Szlemenicanél *nemzeti gazdálkodás* (Törv. Mszt.); Széchenyinél (Hit. 110 és Vil. 133) *nemzeti gazdaság*; Ráthnál (Mszt. 1853) *nemzetgazdaszat*; Karvasynál *államgazdaszat és államgazdaszat*. A M. tud. Akadémia nemzetgazdasági bizottságának folyóirata 1893-ig *Nemzetgazdasági Szemle* volt, azóta *Közgazdasági Szemle*. A Közgazd. Lex. a közgazdaság szónál *társadalomgazdaságra* utal.

Nemzeties, Széchenyi 1833 (Stad. 70): „legislegelső a nemzetiség”. — U. o. 22: „rokonatlanságink a nemzetlétlenségink”. — Ugyanő nála (Vil. 13) *elnemzetlenülés*: entnationalisirung: és 1841 (Keln. 255): „míg felnemzetesül a magyar”; és 1844-ben (Akad. Évk. VII: 52): „az újabb kornak nemzetiesb fölébredése”. — Kölcseynél 1833 (Országgy. napló márcz 11): *nemzetisedés*: „elég, hogy embereink a nemzetisedésre hajlandók”.

Nemzetiseges, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1: 547).

Nemzetközi, 1859 (M. Korm. Lap 44): „nemzetközi távirdegyezmény”.

Nép-. *Népországlás*, Márt. (1803); *népszónok*, Versegby 1806 (NyK. 35: 22²); *népgyűlés*, M. Morkur 1796 (1163); *népiskola*, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2: 156); *népjog*, Tzs. (1838); *népszámlálás*, 1850 (M. Korm. Lap 105); *néptanító*, Márton István (Theol. 136); *népvándorlás*, Márt. (1803); *népfölkelés*, Márt. (1823); *néposztály*, Toldy Ferencz 1829 (Élet Literat. 143); *népfelség* 1832 (Erd. Híradó 2: 406, 411); *népdal* Jelenkor 1833 (721); u. i. (657); *népünnep*. *Népérdek*, *nép-tömeg*, *néposztályozat*, *népsszellem*, Kölcsey 1833 (Országgy. napló).

Nepesíteni, Benyák B. 1783 (Okos olm. 60): itt tulajdonképen *megnepesíteni*; Kónyi János 1786 (Paraszt emb. 211): „Az eddig való *nepesítés* . . . keveset használt”; *elnepesül*, ugyanő nála 1786 (Demokr. 2: 174). — *Népescsés*, Pétzeli József 1790 (II. József 28): „A' népescsés és a' meg jobbított gazdálkodásnak módja”.

Népesség. E szó a XIX. század előttről ismeretlen. Előbb a „bevölkezerung-ot (népszám értelmében is) népescsésnek mondták, sőt még utóbb is sokáig. Így pl. Széchenyinél 1830-ban (Hit. 98) „hol több a népescsés, több a consumens”; ugyanígy 1832-ben (Játékszin,

7): „az egész 10 milliói népesedést örökkön örökké ily nyomorult kapocs által kötni össze”. — Maga a *népesség* Pápay Sámuelnél először 1807-ben (Veszpr. Tiszti Szt.); közsztárhan pedig Márt. (1823).

Népetlenség, Széchenyi 1833 (Stad. 134): „a *népetlenség* iránti köz panasz”.

Néprajz, Fog. (1845): ethnographia. Előbb és gyakran utóbb is: népleírás, szokásleírás, erkölcsleírás.

Népteleníteni, Kónyi János 1786 (Paraszt emb. 371): „Az országot néptelenítik”.

Név-, *Névaldítás* 1832 (Erd. Híradó 2:64); *nénap*, Kármán József 1794 (Uránia 2:242): „Teréz, kinek Névnapiján itt vigadtunk, mellem érkezik”; Márt.-nál 1803 (Szt.): *nénap*, *nénap innepje* u. i. *nénap ajándék*, bindband.

Neveltség, Kölcsey 1833 (Országgy. napló máj. 23): „fejet bajtani, s igent mondogatni, ez a *neveltség*”.

Nevező, Apáczai 1853 (Enc.) denominator; Maróthy-nál 1743 (Arithm.) a *törtézet alsója*, vagy röviden *alásó*. Dugonics-nál *nemező*.

Névkönyv, Jambressich 1742 (Szt.) album. A NySz.-ból ki-maradt.

Nézet, Kovacsóczy 1828 (Varázs-Rózsa).

Nézlet, Márt. (1803); *nézleti* (u. ö. 1818) intuitívus.

Nézemény, Kölcsey 1833 (Országgy. napló jún. 2): „Egy való-ságos demokratiai *nézemény*”. — *Látvány* a jelentése.

Nézőpont, 1788 (Trenk Fr. élet. histor. 3:111) és Márt. (1803).

Nőnemű, Thomas János-nál 1763 (Francz. Nyelv. 2:21): *asszonyi nemű*; Benyák 1780 körül (Nyr. 30:425) *nőstén nemű*.

Növedék, Baróti Szabó Dávid (1784) „*nevedék*: nevendék, nevedékeny, nevendékeny, gyermekdéd”.

Növet, fn., Széchenyi 1828 (Pol. cz. 1:5): „mind csak egy s épen azon törzsek *növetjei*”. Ugyanez a régi nyelvben „jövés” (NySz.); ma „hajítás”-nak mondanék.

Növevény. Eddig Berezafalvi szavának tartotta mindenki, holott megvan már Bél-Cellarius Liber Memorialisa 1735-iki kiadásában „pul-lus” alatt: „fiatskája akármi állatnak, vemhe, madárti, *nyövevény*

fiatska". Itt tehát melléknévi értelmű s am. a mai „növendék”; képzésére analog a „jövevény, halovány, szövevény” stb. szókkal. — Verseghy 1806 (NyK. 35:228) a „planta” jelentését azért kifogásolta, mert *növevény* lehet állat is, mivel annyit tesz, mint „crescens”.

Növötény Molnár Jánostól (Verseghi tanúsága szerint Magy. Mus. 3:30) „*Növötények*: Vegetabilia Molnár úr Könyvtárának IV. szakasz 177. oldal”. — *Nöténynek* is írták (NyK. 35:228).

Nyaklánoz, Baróti Szabó Dávid (1792). — *Nyakkendő*, Sándor István 1808 (Told.); Márton Istvánnál 1801 (Német rud. szt.) csak: *nyakkeszkenő*, sőt Márt. (1803) *nyakraváló és nyakbaváló keszkenő*.

Nyaktiló, Kreskay Imre 1809 (Buzd. vers. 8): „hogy a Frantzia Nem véreért öltözvén vas-békóban | elvesztegetett Népeért adózzon *Nyaktilóban*”.

Nyalábolni, Baróti Szabó Dávid 1784 és 1793 (SzD.): „nyalásba kötni valamit; *elnyalábolni*”. A nép nyelvéből. — Kresznerics szerint magvan már Matkónál (Sámbár ellen) *nyalábollat*. A NySz.-ből kimaradt. — *Álnyalábolni* egy szótárban sincs meg.

Nyár-elő, -hó, -utó, Fog. 1835 (DMM.): *előnyár, deréknyár, utónyár*.

Nyargalóoz, Márt. (1800) rennthier. — Földi szava.

Nyárszolgár, M. Életképek 1843 (II. 496) és Széchenyi 1845 (Pol. cz. 2:584).

Nyelvtudós, Baróti Szabó Dávid (1792).

Nyelvész, Dugonicsnál 1796 (Gyöngyösi kiad. LXIII): „Ezeket az ifjoncz Nyelvészeknek oktatásokra”. — *Nyelvészet*, Jelenkor 1832 (2:424): „Unokaöccsének . . . a’ nyelvészetet illető gyűjteményét”.

Nyelvjárás, Révai 1787 (Vers. 96): „Görögökre tekintvén Több nyelv’ járását fogja szeretni hazánk”. — *Nyelvszokás*, Márton István 1796 (Theol. Moral. 33): „Minden paranteolatot az akkori Nyelvszokás szerint kell ki-magyarázni”.

Nyelvtudomány. Az 1795-diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca (89); *nyeltemlék*, Jelenk. (3:794).

Nyelvújítás, Molnár János 1784. (Vö. Nyr. 32:280).

Nyerészkedni, 1841 (Pest. Hir. 6). — *Nyertesíteni*, Széchenyi 1833 (Stad. 177), am. „nyereséget okozni”.

Nyiladék, Baróti Szabó Dávid (1792): „Lék, hasadék, nyiladék”.

Nyilam, Bugát 1843 (Szh.): „lumen vasis, calibre”. Vö. *állam*, *illem*, *szólam* stb.

Nyílt kérdés. E kifejezéssel, úgy látszik, Bezerédj István élt először a mi irodalmunkban. Ezt Kossuth e szavaiból következtetem: „hogy tisztelt barátunk, Bezerédj István szavaival éljünk, ezt mindenki számára *nyílt kérdésnek* kell hagyni”. — Még nincs szótározva.

Nyilvánítani, Benyák Bernát 1783 (Okos elm. 71): „és a' mi *nyilvánítja* az ő tökéletes hatalmokat, az”. — *Kinyilvánítani*, Dugonics 1798 (Szerecs. 1:135): „Magad lévén haláloznak *ki-nyilvánítója*”. — *Kinyilvánodni*, Mészáros Ignác 1793 (Magy. Secret. 17); ugyanő nála *nyiledni* helyett *nyiládkoztat* (Magy. Secret. 95). — Kisfaludy Sándor 1806-ban (Munk. 8:675) a liquidatorra a *nyiládnító* szót ajánlotta, s ezt Zala Tisztára el is fogadta. U. o. liquidare: *nyilvánítani*.

Nyilvános, Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 247): „nyilvánvaló tántzoló szálák”. Ma: nyilvános táncztermek. — *Nyilvánosság* megvan Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30:475). — *Nyilvánosítás*, Jelenkor 1832 (22).

Nyirettyű, Baróti Szabó Dávid 1777 (Uj mértékre vett vers. 154) am. *hegedűvonó*. — *Nyirettyűs*, Kazinczy 1809 (Berzsenyihez): „Az őrsi öreg nyirettyűs”.

Nyirok, Márt. (1803) *nyirk*. Bugátnál is limpha: *nyirk*, különösen sok összetételben (Orv. és Szh.).

Nyomasztani, Horvát János 1763 (Emberi okoss. 17): „a' nevelésnek reánk *nyomasztatott* ábrázaltja erős”. Nála mindig ebben az alakban.

Nyomaték, 1763-ban Thomas (Francz. Nyelv. 2:31) *ábranyomaték*: „un pendule”. — Kalmárnál 1770 (Prodr. 372): „a Magyar szállás-módnak . . . fontos *nyomatékját*”. — Márt. (1803) „gewicht” értelemben; Márt. (1807) *nyomadék* am. fustritt. — Széchenyinnél (Vil. 19) *nyomadék*: nachdruck. — *Nyomatékos*, Kossuth 1842 (Pest. Hirl. 10): „ezen ellenvetést mi egyáltalában nem tartjuk *nyomatékosnak*”. Szótárban ez utóbbi Fog. (1845).

Nyomozat. Érdekes Benyák B.-nál 1783 (Okos elm. 41) a következő: „ez a' kedves kívánság, melyet kiki közülök erősen szorít szívéhez, *egynyomozatúnak* tartatja egyggyikkel a másikat”.

Nyomtatvány, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszorú 149).

Nyögdecselni, Márt. (1803) „girren“. *Nyögdelni*, Szemere Pál 1814 (Erd. Muz. 1:50): „e' szívet itt e' messze nyögdelőt“.

Nyug, Arany 1856 (Új M. Museum). Nála főnév, s jelentése: pausa.

Nyug. *Nyugággy*, Vajda Péter 1834 (Legszebb leány 113); *nyuglevél*: quietantia, Zala Tszt. (1807); ellenben Baranya és Veszprém „nyugtató levél“; *nyugpont*, Kisfaludy Károly 1823 (Honvág): „nyugpontra nem talál“ és Tzs. (1835).

Nyugat, Horváth Ádámnál 1791 (Legröv. nyári éjtsz. 41): „A' hosszának kelet felől nyugotig van a' vége“. — *Nyugati*, Baróti Szabó Dávid (1792) „Nap-enyészeti (nyugati) szél“.

Nyuláztat, Dugonics 1788 (Etelka 1:120): „hogy a' nyuláztat hoz foghasson, szabadságot kéré az el-menetelre“.

Nyulvány, Szatsvay 1786 (Zakariás levelei 176): *érnyulocvány*.

O. Ó.

Ok. *Okszabás*, Márt. (1818 Gloss.) sanctio. — *Okfő*, Kölcsey 1833 (Országgy. napló január 1): „az abuóji öreg követtel politikai avúlt okfőket hallani: nem volt előttem váratlan“. Fog. (1836) „grundsatz, grundprincip“. — Tzs. (1838) „l. elv“. — Bugátnál 1843 (Szh.) *oksúly* am. argumentum. Széchenyinél (KelN. 90): *okszerinti* (rationabilis), *okelleniley* (irrationaliter), sőt (Vil. 316) *oklatos* is (rationabilis).

Okirat. Verseghynél és Kisfaludy Sándornál 1806 (NyK. 35:222) a documentum: *tanúlevél*; Zalamegye Tszt.-ában „bizonyított, ok levél“. *Oklevelni* Jablanczynál 1842 (Adat. 70) am. „dokumentálni“.

Oknyomozó, Márt. (1823) pragmatisch.

Okszerű, Bugátnál 1833-ban (Orvosi Tár 9:104) *okszeres*: „sok okszeres (rationalis) orvos elolvastván azt“.

Oktalankodni, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:201): „a' lelki dolgokban okosságval való oktalankodásokat meg-ismértetni... vetélkedik“. — A NySz.-ból kimaradt.

Olajfestés, Márt. (1803) ölmahlerei.

Olcsódní. Széchenyi 1831 (Vil. 108): „szállítása *olcsódní* fog”.

Oldal. A „pagina” MA., PP.-nál: „az papiros foliomnak mind két felől való része; pagella: egy levél az könyvben”, de már PP. (1762): „levél papirosnak egyik *oldala*”: pagina. — A Debr. Gramm. (1795) szerint: „*oldal* sem igen jó a könyvlevelének jelentésére; mert a könyvnek, a mint most kötik, *csak hat oldala* vagyon, alsó, felső, külső, belső, jobb és bal; hogy értené hát valaki ezt: lásd a könyvnek 100-ik oldalán”. — Márt. (1803): „die Seite eines Blattes Papier od. eines Buches: egy levélpapirosnak, vagy a könyv levelének *oldala* vagy *lapja*”. — *Oldalfegyver*, Geidler József 1775 (Hadi oktat. 19): „Oldal-fegyverekkel mindenkor fel-legyenek fegyverkezve”; ugyanolyan kópészű, mint Geleji Katona Istvánnál 1645-ben az *oldalnyűg* (Válts. 1: 1083): „oldalban rug, ha . . . oldal nyűgöt lábaira nem hány”. Ez a NySz.-ből kimaradt.

Oldalozat, Kovács János 1742 (Continuatioja a magy. Krón. 3: 109): „*oldalozattya* hasonló három szinés posztóval bé-burított”.

Olvadékony már megvan Geleji Katona Istvánnál 1645. (Vö. NySz.)

Olvasottság, Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák Öröme 833): „Emberséges magad viseléséről és egyéb külső *olvasodeágodról* bizonyosságot töttem”. A NySz.-ből kimaradt. — Szótárilag Márt.-nál 1803 (Szt.) belesenheit. — *Olvasatlanság*, Dugonics 1806 (Szitty. tört. 1: 15) unbelesenheit. — *Olvasókönyv*, Márt. (1799). — *Olvasó közönség*, Márt. (1823).

Omladékony, Geleji Katona István 1645 (NySz.). — *Omlék*, Kisfaludy Sándor 1837 (Mind. Munk. 3: 173): „A megrokkant test-omlékok”. — *Omladvány*, Márt. nál 1803 (Szt.): schutt.

Omlatag, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2: 201).

Orgyilkos, Ozirjék Mihálynál 1785 (Érzékeny levelek 106) *orogyilkos*: „Látván a természet bennem *orogyilkost*, Elrémült”. — *Orlopás*, Dugonics 1774 (Trója vesz. 279): „*Or-lopás*, erőszak, tsalás, főravaszság”.

Országász. *Országlász, országlászat*, Fogarasi 1839 (Figyelmező 1839: 406).

Oszladedékony, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3: Aj. El. c.): „sűrűbb sokval az alsó levegő égnél, melly feletűebb ritkás és *oszladedékony*”.

Oszlopszat, Sándor István 1795 (Sokf. 3: 170): „Valamint Astrum. Gestirn magyarul Tsillagzatnak neveztetik, mivel több Tsillagokból szokott állani, úgy az olyan kőből vagy értzből való Kép-oszlop-is, melly több faragott, vagy öntött képeket foglal magában, 's mellynek a' Németeknél a' neve die Gruppe, Képoszlopszatnak neveztetetik“. — *Oszlopszni*, Révai 1787 (Vers. 239): „Karjait Vállával az Édes Hazának Oszlopozza“. — *Oszlopszat*, külön, Kisfaludy Sándor 1796 (Mind. Munk. 7: 271): „Mindenütt bőven láthatni az oszlopszatokat“. — *Oszlopszat*: oszlopos tag, Berezafalvi 1792 (Tud. magy.) és Dugonics 1795 (Jeles tört. 2: 279).

Osztakozni, Helmecey 1823 (Anora 76): „Lángöszönimbe osztakozva A' néma egy nyelvet lehel“. — Kisfaludy Károlynál is 1825 (Tihamér 4); ugyanő nála: *mértelkezni* is (Tat. Magy. 1: 6) 1819 am. *mérközni*. — Széchenyi 1840 (Pol. cz. 1: 291): „éppen azokban *osztakozni* akarni“; Kossuth 1842 (Pest. Hirl. 239): „testvéri *osztakozás*“; Hierolex. (1845) *condvisio*: „együtt *osztakozás*“.

Osztalék Dugonicsnál 1794-ben am. loge, páholy (Jeles tört. 1: 299): „Abonnement (Bérlés), Abonnement suspendu (Bérlés szünet), Billet (Bérjel) ... Logo (Osztalék)“. Innen vehette a Nemzeti Színház Társaság Tudósítása 1795-ben. — Széchenyi 1830 (Hit. 155): „részvénycbül ötöt illető *osztalék*“. Nála (Hit. 160) annyi is mint: elosztás, felosztás. — A *dividenda* Szalay Lászlónál 1837 (Themis 1: 33) *osztadék*. — *Felülosztalék* már 1833-ban (Értcsítő 27).

Osztály, Pápay Sámuel 1807 (Veszpr. Tsz.). Nála már nemcsak „*divisio*“, mint a régi nyelvben, hanem „*classis*“ is. — *Osztályza* Széchenyi (Vil. 311). — *Osztályrészt*, Márton József (1803) kapitál.

Osztom véleményét. Ez a kirívó germanismus talán Széchenyinnél a Kelet Népében (1841) van legelsőbbben: „korántsem osztom én azok véleményét“ (69); „*elcicit* is jobbadán *osztom*“ (117). — Érdekes szó Jablanczynál 1842-ben (Adat. 62) az *osztos*: „osztályrészes, sorsos“ értelmében, nyilván a *vesztes*, nyertes mintájára.

Otthonos SzD-nál am. otthonn maradó, házat, honnyát őrző, magános. — *Otthonosság*, *otthonoskodni* u. i. — Dugonicsnál: *ittthonos* am. benszült 1788 (Etelka 2: 79). — Széchenyinnél 1840 (Pol. cz. 1: 242): „igen-igen *otthonillannak* (unheimlich) érzem magamat“.

Óvadék, Széchenyi 1833 (Stad. 163): „minden felingerlésnek

legbiztosb óvadéka, praeservativuma*. A Jelenkorban (775) ugyan ezen évben még csak *kezespénz*, *tuaspénz*.

Övintézkedés. Először KelB. szótárában.

Óvoda, Nagy János 1845 (Hierolex. 144).

Ö.

Ököljog, Baróti Szabó Dávidnál (1792): *ökölígaság*; a „faustrecht” Márt.-nál (1803) egyszerűen *erőszak*, ugyanő nála (1823) *erőssakijus*; 1835-ben (Tzs.) *ököljog*, Kovácsóczy Szemlélőjében pedig 1836 (560 l.) *kujukjog*.

Öltöny. Már Berczafalvinál 1787 (Szigv.) megvan az *öltönyeg*, „kaputrok” jelentéssel.

Öltöзде, Nagy János 1845 (Hierolex.) sacristia; Ball. (1857) ankleide-zimmer, sacristei.

Ömlengeni. 1845 (Hierolex.) *átömlengeni* am. transfundere.

Ömleni, Kazinczy 1788 (Gessner idyll. 186): „hamva a’ posványba ömlött” és 1790 (Hamlet 76). *Ömledezni* Kisfaludy Sándor 1807 (Mind Munk. 1: 313): „De van minden jobb emberben | Érző szív, mely *ömledez*”. — *Kiömleni* Márt. (1803) ergiessen. — 1841 (Pesti Hirl. 19): „hála és tiszteletérzet *ömleszti* el keblét”.

Ön. Széchenyi 1833 (Stad. 100): „Ezen azót Ön, míg jobbra nem tanítatom, magyarban úgy használom, mint a Sie-t”. — Vö. MNy. 1: 78.

Ön-, Verseghynél 1792 (Magy. Mus. 2: 31) *önerő*; Kazinczynál 1793 (Faran. 49) *önvezérlés*; Kármán 1794 (Urán.) *öngondolkodás*; Márt. (1803): *önnönbetszés*, *önnönészű*, *önnöngyilkosság*, *önnönhaszonkereső*; de már 1823-ban *öndicséret*, *önhatalmú*, *önmegvetés*. — Sándor Józsefnél 1796 (Zollikoffer, Erk. nev. 51) *öntelzés*. — Széchenyinnél (Hit. 29) *önismeret*, (Hit. 144) *önbecs*, (Hit. 158) *önvallomás*, (Hit. 163) *öntapasztalás*, (Hit. 198) *önkötelezés*, (Hit. 151) *öntagadás*; Márton István-nál 1796 (Theolog. Moral. 407): *önnöntetés*; *önvád* Kisfaludy Károly (1825 Tihmér 6); *önalkotott* u. ö. (1823 Baráts. szerelem 6); *önmegadás* Kazinczy 1829 (Élet Literat. 248); *önvédelem* Kisfaludy Sándor 1826 (Mind. Munk. 5: 316).

Önállás, Kisfaludy Károly 1830 (Csak 1:2); Széchenyi 1831 (Vil. 13): „kisebb nemzetek önállóságát századokig fenntartották”. — *Önálló* (Hit. 68, Vil. 138, 329). — *Önállástalan, önállatlan*, Hierolex. (1845).

Önbizás, Széchenyi 1831 (Vil. 231): „az önbizás, ha elbizottsággá nem fajul”. Am. *önbizalom*. Nem jutott szótárba. — *Önbizalomtalan* Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 120).

Önérzet, Kisfaludy Károlynál 1825 (Tihamér 2); Széchenyi 1830 (Hit. 224): „nemes önérzet”. — *Önérző* (Vil. 200): „önérző egyenes szavaim”.

Önhittség, Kisfaludy Károly 1823 (Baráts. szerelem 2): „az önhittség göznimbust fona homloka köré”.

Önkény, Geleji Katona István 1645 (Titk. 34): „kik ön-kények szerént igen készek az embereknek veszedelmekre”. — *Önkényes* Dugonics 1790 (Arany perocz. 260, 338, 346): „Ön-kényes akarattya-ból szánt szándékkal el-vette”. *Önkényeskedik* ugyanő nála 1806 (Szitty. tört. 2: 79). — *Önkényesség* ugyanő nála 1800 (Róm. tört. 41): tyrannismus. Pestm. Tisztárában (1801) és Márt. (1818) *önkénység*: spontaneitas. — Széchenyinnél 1833 (Stad. 170) *önkényes* am. „önkényt szerető”. *Önkénykedik* (Vil. 162).

Öntartás, Széchenyi 1830 (Hit. 47): „öntartásunk mennél feszesb”; (Stad. 133): „férlias magatartású szántóvetőink”. Am. magatartás, magaviselet.

Öntudat, Márt. (1803) *magatudat*. — *Öntudatos* Kuthy Lajos 1841 (Polg. Szóz. 34 és Széchenyi 1844 (Akad. Évk. VII: 59). — Széchenyinnél *öntudalom* is öntudat helyett (Vil. 243). Nem jutott szótárba.

Önzés, Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30: 473) *énkerlés* s *énmagamkodás* is; Pestm. Tiszti Satr.-ban (1806) *maga szeretés*, mire Verseghy (Vö. NyK. 35: 224) megjegyzi, hogy ez „philantiát” tesz s helyette a *magakeresést* ajánlja; Dugonicsnál (Péld. 2: 69) *énés*; Széchenyinnél (Vil. 250 és 261) *ennenes* és *enség*. — *Önség*, Kisfaludy Károly 1828 (Csal. 4: 3); *önnönség* Márt. (1803) am. eigenheit, ellenben a „selbstsucht” „magánozás”, s egoist: „magánozó”. S végül Nemes Apáti Kiss Sámuel 1829 (Élet Lit. 30): *önzés*. — Helmecczynél 1843 (Jelenk. május 13): „ki lenne önzékteleőbb Méltóságodnál”. Ma: önzetlen.

Ör. Dugonics 1774 (Trója vesz. 101): „S a' vár örjeinek életét el-fogták*.

-ör. *Koronaör* Dugonics 1795 (Jel. tört. 2:40); *kapuör* 1794 (Gyapj. 2:136); *testör* (U. o. 1:408); *parancsör*, ordonnanz és vámör Márt. (1823); *tekeör*, marqueur 1834 (Társ. 2). — *Nyelvör* Szarvastól (1872). Volf György kifogásolta. (Nyr. I.)

Ör. *Órhely*, Gyöngyösi 1700 (Charicl. 10:118); *örles*, Baróti Szabó Dávid 1779 (Par. Maj. 1:179): „örlesből mintegy letekintve*. *Örnerég* Márt. (1799) garnison; *örváltás* (1803); *örtűz* (1823); Dugonicsnál *örhás* 1790 (Arany perecz. 320), *örangyal* 1795 (Jel. tört. 2:116); Verseghynél 1806 (Aglája 108) *örszem*; Kisfaludy Károlynál 1830 (Csák 2:1) *örsnapat*; Jelenkor 1833 (73) *örkanonok*; *örzöz* (Tas. 1835).

Örjöng. Debr. Gramm. 1795 (280): „öröng, vagy örjöng, divagatur"

Öröklét, Kisfaludy Károly 1821 (Élet phant.)

Örökölni. A mai *öröklött baj* Márt. (1803): „nemzetiséges nyavalya*. — *Örökleg*, Széchenyi 1831 (Vil. 162) és Stad. 98: „még is csak csuszás-mászás maradna örökleg*. — Am. *örökre*.

Örökölni, Kisfaludy Károly 1824 (Viszontlátás 4): „Zászlóim rüptével öröklőjön neved*.

Öröm. Márt. (1803) freudenthräne: *örömkönyec*, *örömköny*. — Sándor István 1793 (Lev. 57) freudemäcchen, lustmäcchen: *örömléány* *Örömmünnep*, Márton József 1799 (Szt.); (1803) *örömmáldozat*, *örömlé-*nek és (1823) *örömdal*. — Kisfaludy Károly 1825 (Elte) *örömkacaj*. — *Örömrépesve*, Kisfaludy Károly 1824 (Viszontlátás 2); *örömsikoltozás* Kazinczy 1790 (Hamlet, Prónayhoz); *örömujjongatás*, *örömkidítás* Márt. (1803); *örömsugárzó* Kisfaludy Károly 1823 (Baráts. szerelem 12); *örömtűz* Kosanthe 1841 (Pesti Hirl. 106).

Ös. *Ösanya*, *ösatya*, Márt. (1803): gross-grossvater; *ösatya* Verseghynél is 1806 (Aglája 83); *öslasós* Sándor István 1808 (Sokf. 9:54) aborigenes; *öslak* Kisfaludy Károly 1829 (Élet Literat. 2); *öskor* Fábrián Gábor 1833 (Ossián én. 2:23). — *Ösnyomtatvány* Hierolex. (1845).

Össze. Nehányszor előfordul már a régi irodalomban is, p. 1700-ban (Lelk. parad. Vv. 2): „nem férnek össze*. — Mikes Törökorsz. Leveleiben *esse* am. a mai „össze* (M. Ny. 2:339). — Kassai Józsefnél

(Szókönyv. 5. csomó) 1816-ban: „*össze* és *össze* is szokásban vagon. Euphoniával mondják *össze*, különben pedig mondják *össze*. Valamint nem *viszva*, hanem *viszva*, *mészve*, nem *mészve*, úgy *össze* nem *össze* kellett mondani. Nem mondják *össze-viszva*, hanem *össze viszva*“.

Összebarátosítani, Széchenyi 1831 (Vil. 208) „oldhatlan kötelekkel *barátosítá össze*“: verbrüdern. — Nem jutott szótárba.

Összeboncozolni, Széchenyi 1831 (Vil. 65): „*összeboncozott* s így erőtlen hazájok“. Nem jutott szótárba.

Összeesni. Egész 1867-ig (CzF.) egy szótárban sincs meg; azelőtt *összerogyni*, vagy ha dátumról volt szó, *együvé esni*, Márt. (1823).

Összeférhetlenség. Az incompatibilitas Georchnél (Honnyi Törv. 3:92) *megférhetlenség*; Pestm. Tszttban (1807) *egymással meg nem férő*; Paulynál (Polg. ig.) *összeférhetlenség*; Fog. (1833) *összeférhetlenség*.

Összefüggés, Benyák Bernát 1780 körül (Nyr. 30:475). — Mártonnál (1803) *zusammenhängen* még: „*össze*veragadni, *össze*köttetve lenni“, de 1833-ban már nála is megvan. — Széchenyinnél 1833 (Stad.) *összefüggészeni* is.

Összeg. Széchenyinnél 1843 (Pol. cz. 2:60) ugyanez *összelék* is.

Összeség. Barczafalvi Szabó Dávidnál 1792 (Tud. magy. 7) már mai alakjában: „Gondoljunk abból a minden dolgokkal Közsébből álló edj *összeséget*; ez a mi ezt az *összeséget* elő-adja“. — *Erő-összeség* (complexus virium) u. itt (23).

Összeseregíteni, Széchenyi 1830 (Hit. 124) „*összeseregíti* Isten házába“. — Nem jutott szótárba.

Összesíteni, Széchenyi 1831 (Vil. 58): „minden erőnek egy főcélra *összesítése*“. Ugyanez az 1836-iki törvényekben am. *tagosítás*. — Széchenyinnél gyakran *összesedik* ige is: „számos találmányból *összesedett* egész“ (Hit. 109). — *Összesülni* (Haszn. Mul. 1829 (60). — *Összíteni* Széchenyinnél: „mindeneket egyesítsenek a *összítésnek*“ (Vil. 332).

Összetagolni, Vajda Sámuel 1774 (Mi Urunk 3:438): „megpökdöztették és rátul *össze* taglottatók ötet“ (t. i. Jézust). — A Nysz-ból kimaradt. — Vö. *tagolni*.

Összevonat. Széchenyi 1833 (Stad. 209): „ennek tehát sommás *összevonatja* ez . . .”

Összezsugorulni, Széchenyi 1831 (Vil. 36) „a növény *összezsugorul* az ősz hidegétől”. — Nem jutott szótárba.

Összhangzatos. Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 359). — *Összhangyon* Arany (Aristoph. 3: 309).

Összpontosítani, Széchenyi 1841 (KelN. 52): „*pontosítunk össze* minden tehetségeinket”; *összepontosodott*, Dessewffy Aurél (Vö. Üdvl. 64); *összpontosulni*, Széchenyi (KelN. 50): *összpontosítani*, Jablanczy 1842 (Adat. 66).

Összserű: concretus, Hierolex. (1845); ugyanez *összenőtt*, egysült (Phil.); *együttes* Fog. (1845); *összetes* Szontagh Gusztáv 1839 (Propyl. VIII); Széchenyinnél 1843 (Pol. cz. 2: 118) *összetes*.

Összszó, Kassai József 1816 (Szókönyv 5-ik csomó): „*Összszó*. Vox composita. Ez általam alkotott új szó ugyan, de úgy itélem, helyes, ezen singes helyett: *összszé kötött szó*; mert ha helyes *Öszvér*, ez helyett *összve keveredett vér* (mulus), miért nem lenne helyes *összszó* ez helyett *összszé tett, összszé kötött szó*”.

Ösztöndíj. Márt. (1803) *ösztöndíjtelés*; 1834 (Társalk. 297) *díjpénz*.

Összelni, Dugonicsnál am.: comparare, 1798 (Szerecs. 1: 97): „E mostani történetöt . . . álmanak tüneményével *össszelvén*; ezt amannak tolmácsjává röndölte”.

Ötlet: incidentia, Kisfaludy Károly 1828 (Csalódások 4: 15): „az bizonyosan Lucza ötlete volt”.

Özön. *Vérözön*, Márt. (1803) blutbad. — *Beözönlés*, Széchenyi 1831 (Vil. 235): „a vad nemzetek *beözönlése*”. Nem jutott szótárba. (Hit. 144): „Egész létünket *előözönlí*”.

Özvegyülni, Thomas János 1763 (Francia nyelv. 3: 33): „egy meg-özvegyült Hertzeznének vagy Printzeznének ez a Titulussa”.

P.

Padlat, Dugonics 1774 (Trója vesz. 123); *padlatos* ugyanő nála, 1803 (Jolánka 1:150): „Össze-gyűltek a Gályának padlatos tetejére”. — *Padlózat* Gelei József 1787 (Ifj. Robinson 74): nála *padlózat* s jelentése: contignatio. Mai alakjában Márt. (1803) schicht.

Páholy. Eredeti népies jelentésével már 1799-ben (Magyar-szójáték 45): „Mert ha rajta érem, ugyan megpáholom, Ha szinte meg bálna meg rakott Páholom”. — Épigy népies értelemben még Kisfaludy Károlynál is 1819 (Stíbor 3:4): „Ezen páholyban itt Elrejtheted magad! nem lát itt senki”.

Pálmassilva. Így akarta Márton István 1801 (Német rud. szót.) a dattelbaum-ot magyarítani: „a datolya igaz magyar neve”: Márt. (1803): *pálmassilvafa*.

Pálya. *Pályusik*, Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 1); *pályatér* 1829 (Budai harczi.). — *Pályakor*, Széchenyi 1830 (Illt. 166 és VII. 178); *pályalovas* ugyanő nála (Lov. 189) am. jockey; *pályavégzett*, Hierolcx. (1845). Ez egy szótárban sincs.

Pályadíj, Széchenyi 1828 (Lov. 37): „azon munkáknak nyujtaná-e a pályadíjt?” Kisfaludy Károlynál 1827 (A két hajós) *pályabér*

Pályatárs, Kisfaludy Károly 1827 (A két hajós): „Pályatársul s hű vezérül engem küldtek istenid”.

Pályázó, Kölessey 1832 (Országgy. napló december 8): „mostani állásában pályázás helyett a pályázók pártfogolását gyakorolhatja”.

Pályáztatás, Széchenyi 1831 (VII. 312). — Am. „lófuttatás”. — Egy szótárban sincs.

Parancs. Versben, Istváni: Volter és Griseldisében (Kolozsvár, 1580) két helyen is megvan. Vö. R. M. Költ. tára 2:402. — E két adat a NySz.-ból kimaradt. — Adami 1763 (Sprachkunstjában) „parancs: gebot” — utána Magy. Hirm. (1781:340): *parancskírás*.

Parancsnokolni, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1:560).

Parány, Adami 1763 (Sprachkunst): sehr klein; Márt. (1800): „egy Ászalék féreg neme, Monas, Punctpolyp”. Schuster János 1829 (Gyógysz. Ért. 163) atomus. — *Parányvisly*, Károlyi 1843 (Vegyt. 12.)

Párbaj, Verseghy 1806 (NyK. 35:223). — Berczafalvinál 1787 (Szigv.) *kettes tsata*; Márt. (1803) *kettős viadal*.

Párnaszék, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „pamlag, kanapé” — Faludinál (NySz.) *párnás szék*.

Páros, Andrád Sámuel 1789 (Anekd. 1:230) „azt kérdő: *páros-e* vagy *páratlan?*”

Párosítani. *Összepárosítani*, Dugonics 1788 (Etelka 1:211); *párosolni* Kónyi János 1774 (Várta m. 4): „Király az özvegy-Aszszonnyal özve-párosula” — Márton Istvánnál ez utóbbi: *párosni* 1795 (Görög ny. előb. XI): „a' Galagonyát a' Tzödrussal özve-haeonlitani nem akarjuk, Rómával nem pározhatunk”. — Kisfaludy Károlynál: *párulni* 1821 (Dalforrás): „Ott, hol erő, s szerelem párul, nincs messze az ónek”.

Párt. Noha MA.-nál a *párt* szónak „*factio, partes*” jelentése is megvan és SzD.-nál *párt* am. fél, rész, felekezet, mégis a mai értelme még a XIX. sz. elején sem igen lehetett használatban, mert Márt.-nál (1823) „zu einer Partei übergehen: valamelyik félhez áttal menni”; „sich in zwei Parteien theilen: két részre, vagy felekezetre osztani”. De már 1835-ben (Tzs.) *partey* *párt* is. — Kovacsóczyánál 1836 (Szeml. 688) *pártatlan* helyett *párttalan*.

Pártfogolni, Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30:472) *pártfogalat* am. *defensio*; Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 293) *pártfogatás* a mai „pártfogolás” helyett. Szontagh Gusztávnál 1829 (Élet Literat. 114): „balgatagságot, setétséget, irrationalismust kellene követnie 's pártfogolnia”.

Pártolni. *Műpártoló, irodalompártoló* Hierolex. (1845): *maecenas artis, litteraturae*.

Pártszellem, Kölcsey 1833 (Országgy. napló márcz. 20): „Itagályt a szabolesiak talán csak pártszellemből hívták meg”. *Párthiv*, Helmezy 1823 (Auróra 78): „ki volt párthivem ekkor”. *Pártvezér* Jelenkor 1833 (758).

Pártvéd, Széchenyi 1831 (Vil. 160) „tanácsosb lenne gyámoló *pártvédet* ölelnie s férjhez mennie”. — Am. *pártfogó*.

Pásztoróra, Márt. (1823) a „schäferstunde” a *szerelemnek szerentsés órája*; Berzsenyinnél 1829 (Élet. Liter. 42): „túl a pásztoróra első édes pillanatán” és Tzs. (1835); 1842 (Pesti Hirl. 623) *pásztor-órázni* is.

Patakszat: patak, Dugonics 1798 (Szerecs. 2:324); már előbb is 1790-ben (Arany perecz. 21), de értelmét nehéz megállapítani: „ő meg-gátolhattya, meg-is gátollya” Titkosnak patakszatait*.

Pecsétgyűrű, Márt. (1800). Előbb csak: *pecsétes* v. *pecsétlő* gyűrű.

Péczézni, Márt. (1803) abstecken.

Példány, Dugonics 1790 (Arany perecz. előszó): „annak számos Példányait egy cseztendő alatt úgy el-kapkodta”. — Tehát már exemplar a jelentése. Nevezi egyszerűen *példá-nak* is 1790 (Felj. 53): „A példák egészen elkelvén, 1790-dikben . . . elkezdjük az újra való nyomtatást”.

Példányiskola, 1843 (Posti Hirl. 206) am. a mai *mintaiskola*. Vö. *példánypincze, mintapincze*.

Példázatos, Márt. (1803) sinnbildlich. — *Példabeszédes, Márton* István 1796 (Theolog. Moral 31): „példabeszédes kifejezésck”.

Pénz-, Pénzalap Széchenyi 1833 (Stad. 177): „hathatósan nagyob-bodik a nemzeti pénzalap”. Am. capitalis. — *Pénzláb, Századunk* 1839 (780) münzfuss. — *Megpénzesülni, Széchenyi* (Stad. 79). — *Pélpénze-sülni* ugyanő nála (Keln. 95).

Pénztár, Magy. Hirm. is 1786 (14, 21): „a’ F. Királyi Pénz-tár-ból el-költött 90 ezer forintok-is hozzá vagynak számlálva”.

Pénzügy, Márt. (1803) „finanzen”: *közüvedelemügy*; finanz-rath: *közüvedelmi tanácsos*, de már ugyanő nála (1823) „münzwesen”: *pénzügy*. — Széchenyiné 1844 (Pol. cz. 2:297) „financier: *pénzügyész*”. — *Pénzügyőrség* M. Korm. Lap 1850 (LX és 654).

Percz, Révai 1787 (Vers. 148): „Tudjad azt mégis, mi nagy ára minden Log kisebb pertzneck”. Verseghynél is 1792 (Magy. Mus. 2:32) *másodszereű idő-percz és másodszereű percz*. Márt.-nál (1803) már mint hosszsmérték is: „linie: egy pertz, egy *hüvelyknyi mértéknek tized része*”. Ügylátszik ebben a jelentésben él vole Deesy Sámuel már 1788-ban (Ozmannogr. 2:259). — Sándor István 1798-ban (Sokf. 5:24) a következő ajánlatot teszi: „Minutum Nagy pertz vagy Apró lehet; minutum secunda pedig Kis pertz, Más-apró, Másony”. — Ugyanő 1799 ben (Sokf. 6:108): „Apró Minutum. A’ Földmérő ’s Tsillagász Tudományban annyi mint hatvanadik része valami Egésznek. Minu-tum Horac mondatott immár Pertzneck ’s Pertzenésnek-is, de ezek a’

magyar szavak inkább illenek Másapróhoz vagyis Másonyhoz, melynek a' deák neve: Minutum secundum, secunda, mert ez a Másony az, mely csak annyi időt tésszen, mint egy óra Ingerének *pertzenése*. — Ő tehát csak a *másodperc*-et akarta *percznek* neveztetni. Mind az idő- s mind ívpercz járatos volt tehát már a XVIII. század legvégén. Névtelennél 1792 (A magy. tört. rövid rajzolatya 147): „*egy periszt sem akartak engedni az arany diplomából*” és Márt. (1803) das scrupel: „*egy grádusnak egy hatvanod része, pertz*”. Barczafalvinál 1787 (Szigv.): „*egygy órában 60 elsődpertzenet van*”.

Petyhüdni, Baróti Szabó Dávid 1803 (Magy. Vir. Told.) „Petytylitt (rothadt, reves) fa, mely éjtszaka fénylik”.

Pihenni. Mai jelentésében már Kovács János 1742 (Continuat. a magy. Krón. 2:63) és Adaminál 1763 (Sprachkunst). — Széchenyinél a régi jelentésében még 1830-ban is (Hit. 205) „*fejedelminknek utolsó pihenetig hív jobbágyai vagyunk*”: bis zum letzten hauche. — Dugonicsnál 1780 (Uliss. 39) „*megpihenni*” helyett *megpihülni*.

Pillanat, Kisfaludy Károly 1823 (Epigr. 7): „*kéjpillanatit buba meríti*”. — Széchenyi 1828 (Pol. cz. 1:7): „*egyekbe ragad, de csak pillanatokig*”; 1830 (Hit. 58) „*órákat pillanatokká varázsol*”, de azért még nála is gyakran megvan a régi *pillantot* (pl. Hit. 35, 62, 75, 107 stb.). — Kossuthnál *pillanatnyilag* is 1841 (Pesti Hirl. 5) Ez utóbbi ma sincs azótárban.

Pinczér, Magy. Hirm. 1786 (522): „*fennszolgáló Legény*”.

Piperézni, Medgyesi Pál 1836 (Praxis pietatis 541): „*ez Napnak nagyub részét, magok tífrogatásában, pipesgetésében, és piperésében töltik*”. Szönyi Nagy István 1675 (Márt. Coron. 196): „*pipe-rési magát*”. — A NySz.-ból kimaradt. — *Felpiperézni*, Kazinczy 1793 (Paramyth. 58).

Pirulat, Baróti Szabó Dávid (1784).

Pisszegni. Baróti Szabó Dávid (1792). — *Kipisszegetni* Márt. (1803): „*herauszischen*”.

Pocsékolni. *Pocsék*, Baróti Szabó Dávid 1803 (MVir.): potsadék, lots-pots. „*Potsékká tette a' jégesső a' szőlőt*”. — Márt.-nál (1803) „*pocsékká tenni az ellenség táborát: den feind aufs haupt schlagen*”.

Poggyász, 1749 (Kir. Besz. 159): „*podgyász*”. — *Poggyászolni* Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2:32).

Poharazni. Ezen alakjában Kisfaludy Károlynál 1826 (Bajjal ment): „Az alatt a két öreg katona poharazott”.

Polgár. *Polgárháború.* Sándor István 1793 (Lev. 384); *polgár-jog* Jelenkor 1833 (282): „senkit sem kell csupán vallásbeli vélekedésért a polgárjogokból... kizárni”.

Polgárias, Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 4).

Polgárzat, Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 249 és 443) am. a mai „állam” (civitas). *Polgárosni* ige nincs és nem is volt.

Pontozni. Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD) „pettegetni: tarkálni, babosan festeni, pontozni”; Márt.-nál (1803) is „punctiren: pontozni, megpontozni, pontokat rakni”. Sándor Istvánnál 1796 (Sokf. 4: 228): *pontolás*: „a Pontolás kihagyatott”.

Pór. *Pórczeg* Kazinczy 1811 (Töv. vir. 10) és *pórend* is.

Porcz, Sándor István 1808 (Told.) cartilego. Elvonás a *porczogó*-ból; Bugát hozta divatba.

Pórias, 1841 Athenaeum (2: 798).

Pórul jární, Perecsenyi Nagy László 1800 (Léta, 25).

Postatiszt. — *Postahivatal, postapénz, postahajó, postanap* Márt. (1803). — A *postatiszt* u. i. csak: *postán való tisztviselő, posta íródeák, posta számtartó*, de már 1816-ban u. ö. nála: *posta tisztviselő* s végül 1823-ban *postatiszt*.

Pót, Bertalanfi Pál 1758 (Ker. Bölc. 488): „az életedben elmulatott jónak holtod után semmi *pótyd* nem találod. — Adaminál 1763 (Sprachk.) am. „zusatz”.

Pótlék, Márton István 1794 (Görög nyelv első kezd. 180): „némelly szókhöz *pótléku* is hozzá tétetik”. *Pótlék* alakban Csokonsi 1803 (Dorottya előb.): „nem fogja azokat... unalmas *pótlékok*nak tartani”. *Pótlékeső* Márt. (1823) *füllwort*; *pótlék-adás* Jelenkor 1833 (462).

Pótszög. Mennyiségi műszók (1850). — Dugonicsnál „szög mássa” Pethénél: „derékszöglet pótolatja” (MathMsz.)

Próbatét, Széchenyi 1831 (Vil. 316): „próbatétek tökéletesen eldöntendik”. — Nem jutott szótárba.

Puhatolni, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.); *puhatolódni* Tzs. (1835) *dölt betűkkel*.

Pünkösdi király, e népies kifejezésünket nem ismeri a NySz. Geleji Katona Istvánnál már megvan 1647-ben (Válts. 2:414): „ő tsak olyan farsangos Pünkösdi Király volna, mint ama' comoediai játékban lévő personatus”.

R.

Rab-, Verseghynél 1807-ben (Az elhagyott leány) *rabjárom*: „Mást választok én is Férjemnek S rabjármába fűzőm Kényemnek”; *rabbilincs* u. ő nála 1806 (Aglaja, Phillis) „Rabbilincsre fűzgetett.” — *Rabláncz* Révai 1787 (Vers. 145): „Hogy meg-törtem rab-lánczomat, Vallom szégyenemmel”. Kazinczynál is 1791-ben (Heliconi vir. 108): u. itt (29) Döme Károlynál *rabkötél* is. — *Rabigázni* Jablanczy 1842 (Adal. 120): „rabigázott erők”.

Rabszolga, Kónyi János 1774 (Lausus 179): „Lausus a' strásához közelítván magát a' rab szolgának nevével jelenté”. — *Rabszolga-kereskedő* helyett Kisfaludy Károlynál 1820 (Irène 1:3): *rabkereskedő*.

Racs, Gelei József 1787 (Ifj. Robins. 394): „az utánn sok próbái utánn farátsot is készített”.

Rag, Vö. Debreczeni Gramm. 1795 (170, 248, 267): *rag*, *ragasz*.

Ragadék, Széchenyi 1830 (Hit. 117): „földi ragadékokból szabaduljon ki.” — *Ragadékonyság* (Vil. 143) „mint a postis, ragadékonyságuk által megfertőztetik”. Am. *ragályosság*. — *Porragasztvány* (KelN. 4).

Ragaszos, Szilágyi Sámuel 1774 (Ausstr. Par. 2), am. *ragadós*.

Raggaték, Geleji Katona István 1645 (Gramm. 2:10): „Mint Vágaték, akadék, raggaték, aggaték”.

Rajongani, Márt. (1803) *rajoskodni* és a fanaticismus: *valids-rajosság*.

Rajz, Márt. (1803) „figur: *rajs*, *rajskép*”, és *rajskönyv*, *rajzmeister* is. — *Arnyékrajz* Márt. (1803) schattenriiss: *Életrajz* Jelenkor 1833 (586): *rajzcsekkőz* Márt. (1823): *vázrajz* Széchenyi 1830 (Hit. 39): *rajszer* Hierolex. (1845): graphiarium.

Rajzolat, Dugonics 1774 (Trója vesz. 155): „Mutattya Apjának képét arczulattya, Anyja személyével egyes rajzolattya”, és Révainál

1778 (Magy. Alagy. 2): „Magyarul rajzolatokra veti“. *Rajzolvány* Benyák 1780 körül (Nyr. 30:472).

Rakódmány, Geleji Katona István 1645 (Gramm. 2:25): „ha szép szók lélemény, gyűjtemény . . . miért nem ezek is . . . szerzemény, küldemény . . . varromány, rakottmány“. — *Rakódmány* Baróti Szabó Dávid 1784 (89).

Rakomány, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD). Széchenyinél *rakvány* is: „sarkából kifordíthatandó gyenge *rakvány* (Stad. 21); 1834-ben (Pol. cz. 1:35): „a hajók *lerakványai*“. — *Rakományos* Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 225): „nemzetiségünk hű *rakományosa* volt“. Ma *letéteményes*.

Rakásolni, Molnár Albert 1604 (Szt.) Nála gyakran, de csakis nála, valamint a *padlásolni* is. (NySz.) — Ilyen a népnyelvben *ágyásolni*, voltaképen *ágylásolni* (Tsz.), *hidlásolni* Ball. (1857); ilyenek továbbá: *befolyásolni*, *kifogásolni*, *el-ki-beszállásolni*, *rovásolni* (PP), *vonásolni* Sándor István, Sokféle 4:121.

Raktár, Kármánál az Irániában 1794 (2:111) *rakodó tár*: „czek az Europaiak *Rakodó-tárjai*“. — Perecsenyi Nagy László szerint (Mester Szavak 1822): „*Granarium*, *Élészáz* vagy *Magazinum*, *Gabonás Rak-tár*“. — Márton Istvánnál 1801 (Német rud. Sztr) *rakkely*: magazin, élészáz.

Rándulat, Baróti Szabó Dávid (1792). Kresznericsnél am. excursus. — Ball. (1890) *verstauchung* is.

Rang-, *Itangrend*, Márt. (1803); *rangvagy* Márt. (1823).

Redő, Adami Mihálynál 1763 (Sprachkunst), itt am. „Halter“. — *Redőzet* Széchenyi 1830 (Hitel 183) „Erőltetett vizsgálat redőzeti s tudomány benyomási a homlokon“.

Reg, Adami 1763 (Sprachkunst) „reg: die Frühe“.

Regedal, Petrichevich Horváth Lázár 1841 (Pesti Hirl. 238): „nem lehetne a romance szót *regedullal* kitenni? Bocsaát e neologismusért“.

Regény. Úgy látszik eleinte melléknévül is használták. — Cselkövy (Kölcsey) így ír 1826 (Élet Literat. 17): „s időnként szélesedő ismeretekkel fog ő egykor *regénységeinek* csillogása közül kilépve e' való nagyság' világosságában állani. Az ő *regénytettei* a' dicsőség sugaraiban fognak késő századokra által fényleni“. Jelentése: csoda,

csodás. — *Regényes* ugyanő nála 1826 (Élet i. literat. 20): „a' hősikor a maga *regényes* alakját századról nem csak megtartja, de öregbíti is”. — *Vadregényes* Petőfi 1844 (Az alföld).

Reggelni. Dugonicsnál 1780 (Uliss. 81) „Regellett az idő”. A *hajnallik* mintájára.

Régiségbűvár. Márt. (1808) am. antiquarius.

Rejleni. Kossuth 1841 (Pest. Hirl. 81): „még csak csiráiban rejlett gondolat”; 1842 (Pest. Hirl. nov. 3): „a majoratusok eszméjében *rejő* jog”; ugyanakkor Széchenyi (Akad. 19): „ezekben rejlik feltámadási erőnk”. Korábbi műveiben a mai *rejlék* helyett csakis „*rejtezni*” és „*rejtekezni*”. — *Rejledezni* Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 123): „unokák unokáiban ezrediziglen *rejdelez*”. — A *fejledezeni* mintájára.

Rejtelmes. Kisfaludy Károly 1824 (Sulyosdi S.): „Pharao rejtelmes álmát képezteté bennök”. Meg kellett lenni tehát a *rejtelem*-nek is. Kisfaludy K.-nál van *rejtékeny* is 1820 (Baráts. nagylolk. 322 sor): „kit illet ezen rejtékeny rajzolat”.

Rejtélyes. Kisfaludy Károly 1821 (Élet phant.): „Tüskéket hintve rejtélyes útra”. Ugyanő nála 1822-ben (Írói tanács) és 1823 (Andor és Juczi).

Rekeszolni. Baróti Szabó Dávid 1792 (121, 188).

Rém. Adami 1763 (Sprachkunst): „das erstaunen: *rème*”. — *Rémzet* Benyák 1780 körül: adparentia (Nyr. 30:475). Márton (1799) *rémség*: abenthener. — *Rémlet* Kisfaludy Károly 1823 (Baráts. szer. 3): „mindent előszede hús rémleteit táplálni”; *rémletes* ugyanő nála 1826 (Eprészleány): „Ködszárnyakon illan a rémletes éj”.

Remek-munka. Mai jelentésben Dugonicsnál 1798-ban (Szerecs. 1:239): „a' természetnek *remek-munkáit*”. — A *remek*-nek mai jelentése már Kónyinál 1774 (Orfeusz és Eurid. 28): „Mert férjedet égi *remeknek* tarthatod”. Dugonicsnál is 1788 (Ételka 2:57): „a' Természet *remekje*” Classisch jelentésben Márton Istvánnál 1795 (Görög ny. XL): „e' Nyelven ismerkedhetünk meg . . . *remek* példáival”. — *Remekes* Kónyi János 1774 (A hav. Juh. 112): „a *remekes* fiatalságnak szerelmes alagja (alakja)”. Horváth Ádámnál 1791 (Legröv. nyári éjtesz. 87): *remeki*. *Remekelni*, meisterstück machen Márt.-nál (1807). *Remekírás*, Benkő József 1785 (Socrates rediv.): „adott ki egy beszertelő *Remekírást* (Dissertatio Inauguralis)”; *remekíró* Márt. (1823), ugyanő nála 1803-ban még: *remekkönyvszerző*, *remekkönyvíró*, *nyelveremekíró*, *nyel-*

remekszersző. — *Remekmű* Márt. (1803) *remekműv*: lehrprobe. — *Remek-lalkú* Széchenyi 1831 (Vil. 21) am. genialis. — *Remeklet* (u. o. 144) am. meisterstück.

Remény, Geleji Katona István 1647 (Válts. 2: ajánló előb.): „űdvőzlégý, ó kereszt, egygyetlen-egy reményűnk”; és Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 326 versz): „Mit tehet, csak máskint az Remény ne csalja”. — Esterás Pálnál 1681 (Uold. Szomb. 147): „az én lelkemnek Isten után legnagyobb reménye”. A NySz.-ből kimaradtak. — Kazinczy 1791-ben (Helle. vir. 100): „*remény-fűm*” bánatos ágain énekli. „Igy nevezem ön az ákácztot melynek árnyékában vannak a’ temetők többnyire az alföldön”. — Ugyancsak ő 1811-ben (Töv. és vir. 8) ezeket mondja: „’S esendet mond mikor ir, ’s kecsét és kegyet; a’ mi reménység volt eddig hosszú mondani! néki *remény*”. *Reménységár* Kisfaludy Sándor 1833 (Mind. Munk. 3: 109).

Rémüldözni. Még sem Ball., sem KelB.-nál, csakis SimB. szótárában, de német értelmezés nélkül.

Rendelet, Kónyi János 1779 (Hadi román 107): „Innen seregűnknek lehet ki-keleti; De legyen okosan módja ’s rendeleti”. A NySz. idézi ugyan Calepinusból, a „deliberatum és deliberatio” szókra utalva, de ha ott e szók alatt keressük, nem *rendelet*-et, hanem csak *rendelést* találunk. Kónyié odig az első adat e szóra. — Széchenyi 1831 (Vil. 225) „előbb utóbb tiszta *rendeletű* dunapartok”: geregelt; (Vil. 243) „tökéletes *rendeletű* intézet”: vollkommen eingerichtet.

Rendelkezni, Széchenyi 1830 (Hit. 131): „az emberi észnek olly nagy díszére való *rendelkezés*”; (Hit. 198): „pénzbeli *rendelkezés*”.

Rendeltetés, Márton István 1796 (Theol. 113): „az ember legfőbb *rendeltetés*”. — A NySz., SzD., SL, Kreszn. nem ismeri. Először Márt. (1803): bestimmung.

Rendelvény, Benyák 1780 körül (Nyr. 30: 473) *rendölmény*: intimatum.

Rendezkedés, Széchenyi 1831 (Vil. 340): „belső *rendezkedésűnk*”: organisation. — (Stad. 184): „lány *rendezkedések* által a törvények főczélja tökéletesen el van hibázva”. — *Berendezkedni* szótárban először Ujvárinál 1898 (Magy. francz.); *elrendezkedés* 1833 (Széchenyi Hid. 16).

Rendfék, Széchenyi 1831 (Vil. 263): „kiket egyéb *rendfék* nem tarthat, mint a büntetéstűli félelem”. — Nem jutott szótárba.

Rendjel helyett Márt. (1803): *rendczimer*; a *rendszalag* helyett pedig *rendpántlika*.

Rendkívül, Geleji Katona Istvánnál is mindig így. — *Rend kívüles*, Jelenkor 1832 (38).

Rendsor, Széchenyi 1831 (Vil. 229): „a tárgyak *rendsorának* kijelölése”. — Am. *sorrend*.

Rendszabályozni, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 51): „egyeseknek a történet *rendszabályozás* alóli ki vétele”.

Rendszabás, Medgyesinél *szer szabás*, 1636 (Praxis pietatis 490): „Az Apostoloknak kiváltképpen való *szer szabások* és igazgatások által rendeltetett”. — A NySz.-ból kimaradt.

Rendszám, Márton Istvánnál 1795 (Latin rud.) *rendszaámok* helyett Márt. (1803): *rendelő számok*.

Rendszer, systema jelentésben Márton Istvánnál 1793 (Phaedrus Előb. XI): „Meg-betsülhetetlen hasznok származnak ezen Tanításbeli Rendszerből (Systema) az Ifjakra”. — *Rendszeres*, Márt. (1803): methodisch. — Medgyesinél *rendszeri és rendszereni*, 1636 (Praxis Pietatis 698 és 600): „*rendszeri* hivatalomban Istenesen járván”, és: „Ekedig az Kegyeseknek mind közönséges, s-mind kiváltképpen való *rend szereni* Gyakorlásáról szoltunk Immar Következik ezen kegyeseknek, Istent dicsőítő *rend* kívül való Gyakorlása”. Mindkettőnek *rendszerinti* a jelentése. — *Rendszeres*, Széchenyi 1831 (Vil. 2): „kimerítő tartalma, vagy *rendszeres váza*”. — *Rendszerezni* (Vil. 128): „had, mely *rendszeresze*, disciplinálva nincs”. — Jablanczynál 1841 (Adat. 30): „a megfontoló párt *rendszerítése*”; Kossuthnál 1842 (Pest. Hirl. 17): „a theoria *rendszerített épülete*”.

Rendületlen, Geleji Katona István 1645 (Titk. 227): „Fen marad tehát . . . *megrendületlenül* ez a' Keresztyeni igazság”. — A NySz.-ból kimaradt.

Rénszarvas, Sándor Istvánnál 1795 (Sokf. 3:194): „Ama szarvasok' neméből, melyeknek a' nevek németül Rennthier (magyarul *Rénállatoknak*, vagy *Lószarvasoknak* nevezhetjük) igen sok találkozik itten”. — Márton Istvánnál 1801 (Német rud.) *futóska*. — *Íránszarvas*, nyargalócz, Földi 1801 (Term. Hist.) és Márt. (1800).

Repeszteti, Thomas János 1763 (Franczia nyelvm. 1:194) *clrepeszteti*: briser.

Repkény, Benkő József 1784 (Kaz. Lev. 1:60): „a Hedera Poeticának a székelyeknél *repkényfa* az ő neve, úgy tetszik, az egyéb fákra felfolyásától, avagy repülésétől. Hallottam először mintegy két esztendővel, csiki székelyektől“. — *Repkényes*, Kazinczy 1811 (Töv. vir. 9): „*Repkényes* poharat vártam“.

Reptelen, Földi 1801 (Term. Hist.) és Márt. 1803 (Sztr): *Pett-gans*, *Aptenodytes*.

Repület, Kazinczy 1791 (Helic. vir. 64): „*Bátorodás az élet sebes repülete ellen*“. — A CornC.-ben előfordul, de azután a NySz. szerint nincs rá példa a régiségben.

Részecske, Geleji Katonánál 164² (Titk. 221) és Medgyesinél is 1636 (Praxis Pietat. 304).

Részleges, Jelenkor 1833 (802).

Részestülő a Magyar Grammaticában 1781 (40): *részestelő*, *részest* szó. Márton Istvánnál 1795 (Latin rud. 57): *időrészes*.

Részlet, Bonyák B.-nál 1780 körül nem *részlet*, hanem „*Részbeli névező*“ van. — Széchenyi 1828 (Lov. III): „ha majd a munka *részleteibe* belebocsátkozom“; de már 1831-ben (Vil. 273): „nem engedek *ebből részletbe* bocsátkoznom“; (u. o. 328) „száraz *részletek*“: details.

Részrehajlás, Medgyesinél 1658-ban (Isteni és Istenes Synat 26) *részre vonódás*: „*Ennec tisztí egy szoval . . . azt minden külső belső erőszaktul, zúrzavartul oltalmazni, részre vonodás nélkül*“. — Zalányi Péter 1774 (Belisarius 75): „*olly' idő szakaszszát kellene várunk, mely részre hajlás nélkül való lenne*“.

Részrehajlatlan, Széchenyi 1831 (Vil. 351): „a törvényeket a hatalmas és erőtlen közt *részrehajlatlanibbá*“: unpartheiischer machen. — Márt. (1828) *részrehajlatlan*.

Részvény, Széchenyi 1830 (Illit. 155): „*actiájából — részvényéből — ötöt illető dividend*“. *Részvényes* (Vil. 266).

Részvétlen, Kisfaludy Károly 1826 (Erzsébet): „*Távol kedvesitől, részvétlentül, élve temettem*“. — *Részvétlenség*, Kölcsey 1833 (Országgy. napló jan. 16): „*nektek két iszonyú hibátok van — részvétlenség, és féltékenység*“.

Réteg, Debr. Gramm. 1795 (160): *stratum super stratum*. — Márt. (1803) *erdschicht*: *földréti*, de *schicht*: *rétegrend* is, és *schieferig*: *réteges*.

Reteszes, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:217): „nem megyek a'nyira el, hogy . . . retezes rekeszét . . . által szőkjem”.

Retegősködni, Széchenyi 1830 (Hit. 232): „minden rettegősködésünk éretlen képzelgésinkből származik”. — Nem jutott szótárba.

Rézmetszés, Magy. Kurir 1787 (1:419 és András Sámuel 1789 (Anekd. 1:XXVI): „egy Magyarót akartam réz metzésben tételni”. — Így Márt.-nál is (1803). — *Rézmetsző*, Márton István 1801 (Német rud. sztr): kupferstecher és Márt. (1803).

Részutt, Horváth Ádám 1791 (Legröv. ny. éjtsz. 12): „Mint a' melly lapos térséget részut érdekel”. — *Részutság*, u. itt (64) és *részutos* (13): „a' nap költe részutosan megy elé”.

Riadalom, Kisfaludy Károly 1826 (Erzsébet): „Harsány tárogatók nyers riadalmi között”.

Rikkancs, Baróti Szabó Dávid (1784).

Rím. Történetére nézve érdekes gr. Teleky József megjegyzése 1826-ban (Élet Literat. 234): „Az idegen gyökök kikorecsésében midőn azokat nyelvünkbe által akarjuk tenni, elég vigyázók nem lehetünk. Azoknak elfogadásában szükségképen megkívántatik, hahogy azok helyesen kerestessenek ki, és oly könnyen érthetők legyenek, hogy azokra a hazaiak mindjárt ráismerjenek, különben azok az ujonnan kobolt gyökök közé számíttathatnak p. o. *Rím* és ebből rimelni ezen képzelt törzsökből rím helyben nem hagyható, mert ez a' Frantziáknál a' Német *Reim* vagy a' Görög Ροιμας-ból eredett, következőleg abban a' gyökér meg nagyon már rontva”. — *Rímes*, rimetlen, rimkinzó, rimversítő, Márt. (1823); *rimjáték*, Kölcsey 1826 (Élet Literat. 51): „üres izetlen rimjáték”.

Ringatni, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „belegetni, rengetni, ringatni a gyermeket a böltsőben”. — A nép nyelvéből. — A NySz.-ban nincs. — *Ringatkozni*, Széchenyi 1831 (Vil. 176): „a határtalan bizodalom álmaiban ringatkozik”. Nincs szótárban.

Rivalgani, Széchenyi 1841 (KelN. 3) örömrivalgás. Szótárban mindez, mind rivalgani, Fog. (1845).

Rokon. *Rokonérzés*, Széchenyi 1831 (Vil. 9): „hozzám vonzó hazafiúi rokonérzésnek”. — *Rokontalan* (U. o. 343): „rokontalan létünk”. — *Rokonosodni*, Baróti Szabó Dávid 1792 (13. l.). — *Rokonítani*, Kisfaludy Károly 1821 (Nelson 1:1): „csendes érzetem véletek roko-

nit"; ugyanő nála *rokonulni*, 1826 (Erzsébet): „És rokonált lélek őt nem enyelgi körül”.

Rom. „*Végromra fogja bírni az egészet*”, Széchenyi 1833 (Hid. 93); ugyanő nála *Itomisten* (Vil. 175): „a romisten vaskeze nyomja az emberi nemet”. Szintén 1831-ben Vörösmartynál is, a „Rom” című eposzában.

Romolhatlan, Széchenyi 1831 (Vil. 295); *romlékony* (U. o. 103); *elromlottság* (Hit. 143): „az elromlottság legmélyebb lépcsője”. Ez nincs szótárban. — *Romlatag*, Nagy János 1845 (Hierolex.): *corruptibilis*.

Róna, Kónyi János 1774 (A hav. Juhászné 89): „nem messze vagyon egy magános *rónahely*”. — Dugonicsnál *rónás* (1791 Etelka² 2: 284): „rónás ábrázat”. — *Lerónázni* (1803, Jolánka 1: 42): „a tetején lévén annak az oldalán, mely... elég menedékesen le-rónáztatott... a völgynek sűrűjébe le-ereszkedett”.

Rontalom, Széchenyi 1831 (Vil. 177): „akár észből folynak, akár *rontalmi* vágyból”. Nem jutott szótárba.

Rothadékony, Geleji Katona Istvánnál 1645 (Titk. 909): „ha valami televény földön vagy *rothadékony* talpon vettetik fel (a fundamentum) sokáig állandó-nem lehet”. A NySz.-ből kimaradt. Arauc Jánosnál is 1849 (Névn. gond.).

Rothadtság, Széchenyi 1831 (Vil. 246): „nemzeti *rothadtság*”. — *Rothanat* (Hit. 143): „lelki *rothanat* jele”. Am. rothadás. Vö. *szemmel*.

Rozzant, Baróti Szabó Dávid (1784).

Rögeszme, Kossuth 1843 (Pesti Hírl. 25): „ha rögeszméje (fixe idee) pendítették meg”.

Rögtönözni, Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 55): „*szapora-költők*, improvisatori, azok: kik ex tempore azon álló helyben, valamit az ember elejekbe ad, arról verseket öntenek”. — *Rögtöntörvény*, Jelenkor 1832 (215): *standrecht*. Kovács Jánosnál 1746 (Hadi exerc. 65): „A' *Hamar-Törvényről* (Stand-Recht)”.

Röperő, Széchenyi 1841 (KelN. 26): „lábaimmel iparkodtam volna pótolgatni megperzselt tollaim röperéjét”. U. o. 160 és 162 *röpczik* és *röpiró* is.

Rövidlátó, Gelei Józsefnél 1787 (Hj. Rob. 49, 343): *kurta látású*.

Rövidület, Kunoss 1835 (Gyal.) abbreviatio.

Rugalom, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2:193). — Széchenyinél 1833 (Stad. 240): „a szorgalmasnak inaiba óriási rugalmat önt”.

Rugony, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2:193): „rógó, rugony, rugattyú: toll a puskaszerszámon”. — Kossuthnál 1842 (Pest. Hirl. 255): „hogy a nemzeti önfeljődésnek hatalmas *rugonya* legyen”.

Rugósság, Gelei József 1787 (Ifj. Rob., Vö. Nyr. 31:153): „olylan fa kellett annak, a' melylynek rugóssága (elasticitassa) vagyon”.

S.

Saját-, Benyák 1780 körül (Nyr. 30:472) *sajáton úr*: proprietarius dominus. — Széchenyi 1833 (Stad. 132): „ingatlan sajátón élni a házi boldogság napjait”. — *Sajátkezűleg* ugyanő nála 1841 (Kell. 268). — *Sajátszerű*, Fog. (1845). — *Sajátlan* improprius (Phil.), ungentlich Tsz. (1835). Képzésre nézve vö. *korlátlan*.

Sajátosítás, Széchenyi 1833 (Stad. 91): „jóságink sajátosítása által pedig két negyedével nőne vagyonunk”.

Sajátság, Széchenyinél 1828 (Lov. 117) *magános minéműség* azt teszi, a mit ma *egyéni sajtátság*nak nevezünk; ellenben *személyi és vagyoni sajtátság* (Vil. 272) azt teszi, a mit ma *tulajdon*nak nevezünk, s ugyanigy (Stad. 225) *sajátsági jus* am. *tulajdonjog*. Kovácsóczyánál is 1836 (Szeml. 471) *birtoksajátság*.

Sajnálkozni, Márton József (1803) „bedauern: sajnálkozni v. szánsakozni rajta”.

Sajtkukacz, Dugonics 1791 (Etelka 2:366): „Ezekre Gyula, valamint a' Sajt-kukacz, úgy fel-pattana”. Érdekes, hogy a *kukacz*-szóra a NySz. egyetlen adatot sem ismer a régi irodalomból. Márt. (1803). — A népryelvből.

Sajtó alá rendezés helyett 1842-ben (Kisf. Társ. Évl. III:67): „sajtó alá igazítás”.

Sajtóhiba, M. Korm. Lap 1851 (97); *sajtópör* Jelenkor 1853 (712), de n. i. (729) *újságpör* is; *sajátörvény* u. i. (769).

Sanyarság, Széchenyi 1831 (Vil. 312). A német fordításban: „mühseligkeit”.

Sápadni. Az Aurorában 1836-ban (38) van *eladpulni* is.

Sárczipő, 1850 (M. Korm. Lap 492). — *Sártégla*, Széchenyi 1831 Vil. 228). A „kothziegel” szó szerinti fordítása. Nem jutott szótárba.

Sarjadoszni, Széchenyi 1833 (Hid. 68). Vö. *áradozni*.

Sarjázat, Dugonics 1780 (Ullas. 76): „Üdvözlégly Istennek remek sarjazzatja”.

Sarkalat, Széchenyi 1830 (Hit. 161): „mindennek *sarkalatja*”. — (Vil. 257): „ha legelső *sarkalati* helyesen lesznek lerakva”. — *Sarkalatkő* (Hit. 9): „ki ki saját gondolatját hiszi legmélyebb *sarkalatkőnek*”. Ez nem jutott szótárba.

Sarkkő, Széchenyi 1833 (Hid. 11); u. i. *sarktőlc* is (12).

Sarkolozat, Kovács János 1746 (Hadi exerc. 17): „3 ujnyi vas tsapotska a' sarkolazoton alul vagyon, mellet a' tuskézet meg-erősítettik”.

Sarkszámok, cardinalia Márton István 1795 (Latin rud. 58). — Márt. 1803: *földsarkmagasság*.

Sátorozni, Geleji Katona István 1645 (Titk. 997): „ő közzöttők sátorozott, lakozott”.

Savany, Márt. (1823) sauerstoff: *savany-alak*. — *El-savanyulni*, Széchenyi 1830 (Hit. 156 és Vil. 65): „el nem savanyult ember”.

Sebészet, Fog. (1836) és Figyelmező 1839 (501).

Sebezni, Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi Majorság^o 252): „A' Szőlőköt ezen sebzés éleszi”.

Seborvos, Baróti Szabó Dávid (1792). — *Fogorvos*, Márt. (1799).

Segéd-, *Segédsereg*, Dugonics 1808 (Szitty. tört. 2: 79); *segéd-pénz*, Döbrentei 1814 (Erd. Mus. 1: 63); *segéd-tanító*, *segéd-tiszt*, *segéd-tudomány* Márt. nál (1823); *segéd-kéz*, Kisfaludy Károly 1819 (Tatárok 3: 1); *segédremény*, ugyanő nála 1819 (Ilka 2: 1). — *Segéd-mód*, *segéd-kar*, Kölcsey 1833 (Országgy. napló február 1 és auguszt. 19). — *Segéd-könyv*, Bajza 1830 (Figyelmezt. Wigand Közöns. Tárára 2). — Kisfaludy Sándor 1806 (Munk. 8: 674): „az adjunctusra a *segédet* ajánlotta, mert azért van az adjunctus, hogy adjutor legyen”. — Széchenyinél 1828 (Lov. 11) *segédeszköz*.

Segély. Bessenyeinél nemcsak ez, hanem *segelem* is. Ugyanígy Mészáros Ignácznál is 1792 (Magy. Secr. 11). — *Segélyezni* 1842 (Pest. Hir. 605): „az országos segélyezéssel (subsidiáumokkal) foglalkozott”. — Szótárban először Fog. (1845).

Sejddülni, Széchenyi 1831 (Vil. 160): „a mi lelkén rémlik, *sejddül*, vagy benne rejtezik”. Érdekes ikorpárja a *sejditnek*. Nem jutott szótárba. — *Sejdelem* (Hit. 112) ma: sejtelem; *sejditlen* (Hit. 113, Vil. 18 és 123); *elősejdités* (= vorahnung, Stad. 105). — *Sejtekezni, sejtelemezni*, Hierolex. (1845) conjecturare.

Selyembogár, MA.-nál „necydalus” és Bél-Cellariusnál (1719) bombyx alatt. — A NySz.-ból kimaradt. — *Selyemtenyésztés*, Dercsényi János 1833 (Előterjesztés 1). — *Selymészház*, Széchenyi 1831 (Vil. 118): seidenspinnerei.

Semleges, 1836 (Jelenk. 98): neutral.

Semmirevaló. Átvitt értelmre már Horvát Jánosnál 1763 (Emberi okoss. 53): „távoz” olyantól, mint sótalan kémától, és semmire-való embertől*.

Semmiteni, Széchenyi 1834 (Pol. cz. 1:33): „ki a visszamehetés lehetőségét hajói elégetése által *semmité meg**.

Senyv, Sándor Istvánnál 1808 (Told.): tabes, putror, rancor, putredo. — A NySz.-ból törlendő. (Vö. Nyr. 32:28). — *Senyveteg,* Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2:194).

Sereglet, Dugonicsnál is 1794 (Gyapj. vit. 2:407): „Meg-ijesztetett volna akár-kit is ama’ vasas sereglet*.

Seregülni, 1750 (Phras.) „tumeo” czikkben. — Széchenyi 1831 (Vil. 178): „az ország képviselői országgyűlésre *seregüljenek**. — Egy újabb szótárban aines meg.

Sérv, Dugonics 1774 (Trója vesz. 59): „Onnan vagy vissza hozza Hesionet, vagy ezen *sérvenek* más orvosságát keresse”. — E szót Dugonics Gyöngyösi Kemény Jánosáha (2:7:45) is becsempészte a *sér* szó helyett. — *Sérves,* Dugonics 1780 (Ullsa. 15): „Láttya ezt Telemek cauda mely *sérvennen*”. — *Sértelen,* Vörösmarty (Zalán futása). — *Sérpótlás,* Széchenyi 1831 (Vil. 280): „van módja a *sérpótlást* megtenni s torlani”. Ma: *visszatorlás*.

Sétány, Toldy Ferencz 1829 (Élet Literat. 144): „Uraink ’s Dámáink . . . *sétányokon*, concertokban . . . idegen nyelvekkel élnek*.

Sétatér, Tóth Lőrincz 1837 (Athen. 1:52): „A várkormány gondjai által csinos 's tiszta sétatőrre változtatott várvidék”.

Sikamlat, Kazinczy 1815 (Erd. Mus. 2:95).

Siker, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.): „siker vólta a' dolognak, v. sikere, *sikerellen*”. — *Sikeretlen*, Medgyesi Pál 1650 (Dialogus Politico-ecclesiasticus 97): „kisebb az ő ajándékjuk 's sikeretlenb-is tanítások az Apostolokénál”. — *Sikerés*, Mézáros Ignác 1793 (Magy. Secret. 82): „a' köz jót sikeresen olő-mozdithassa”. — *Sikeretleníteni*, Jelenkor 1832 (5). *Sikerestülni*, Széchenyi 1831 (Vil. 187). Ma: *sikerülni*. — *Sikeresbítés* ugyanő nála (Vil. 153). — *Sikeresztetés* (Vil. 291). — *Sikereltetés* (Hid. 86). — *Sikerlet* (KetN. 253) am. próbatétel. — Nem jutottak szótárba.

Silány, Horvát János 1763 (Emberi okoss. 405): „kedvessebb lakás nékem a' *Silány* kalibatska”. *Silányítani* Helmeczy 1833 (Jelenkor 667): „a' hideg esőzés . . . a' különben mostoha vásárt *tönkre silányítja*”.

Sillámlani, Geleji Katona Istvánnál van *sillámlni* is, 1647 (Válts. 2:1168): „mind immár ditsőseges gyors test, *ki-sillámék* közszülők”. A NySz.-ból kimaradt.

Sínyletlen, Széchenyi 1831 (Vil. 40): „hideg, meleg *sínyletlen* elbírása”. — Nincs szótárban.

Sír. Révainál *sirgödör* (1790, Dugonics Felj. 55); Dugonicsnál *sirverem* (1795, Jeles tört. 2:78); *sirvera*, Révai 1787 (Vers. 87): „Sirtatok és mi ditső sir verset-is írtatok immár”. Gelei Józsefnél 1788 (Halló 1:24): *sírdomb*; Csokonai 1798 (A' haza' templomának örömnapja 6): *sírhely*; Márt-nál *siroszlop* (1799), *sírfel*, *sírfa*, *sírűreg* (1803), *síremlék* (1823), *sírlámpás*, Hasznos Mulats. 1829 (215).

Sírály már Grossingernél 1793 (Ornithologia 370). — A nép nyelvéből. Vö. MNy. 2:114.

Sírhalom, Kájoni János 1676 (Cautionale catholicum 694): „E síralmot és *sírhalmot* ki elsőbben szerzette, kimulását 's számadását gyakorta emlegette”. — A XVIII. század elejéről is idézi Thaly (Irodalmi és műveltség-történeti Tanulmányok a Rákóczy korból 412): „Sírhalmom hol léssen, te tudod latennem”. — A NySz.-ban nincs.

Sírkő, Kazinczy 1788 (Gessner idyll 185, 186): „sír-kövét elhányva hagyjátok”.

Sírpart. Széchenyi 1831 (Vil. 133): „a teremtési vágy az ember kebléből csak sírparton szakad ki”. Nincs szótárban.

Sivatag. Gelei József 1788 (Halló 1:134): „Oh be nagy sivatag pusztaság e világ én reám nézve” és Gvadányi 1789 (Gondolatok, Előb.): „hasonló lettem amaz sivatag és vadon Erdők közepén barlangba lakozó szarándokhoz”.

Sodrony. Jelenkor 1832 (184) „günczöli sodrony: polardraht”. A régi drót Sándor Istvánnál (1808) *sodoredny*: tortum, intortum, tortile.

Sóhajtozni. Medgyesi Pál 1650 (Dialogus Politico-ecclesiasticus Praef. 7): „kinn jártunkban, sóhajtozva emlegettem”. Mikes (Törökorsz. Lev. 30, 42) és Kónyi János 1774 (Orfeus Eurid. 16): „Fákon sóhajtozva ülnek Szárnyas égi madarak”. — A NySzbán nincs meg

Sor. *Sorszám*, Kovács János 1746 (Hadi exerc. 35): „ha pedig egy gyalog hiden szorunkodnak *sor számmal* machiroznak”. „Ha *sorszám*ban bé Machiroznak”. — *Sorhegy* Kazinczy 1788 (Gessner idyll 247): „Axon a sor-hegyen egy fiatal Pásztor kecskéket legeltetett” — *Sortáncz*, Kónyi János 1797 (Dafnis 137): „a’ vig játékokbann és sortánczokban szehbnél szebb lett volna”. Csokonainál is 1803 (Dorotya). — *Sorlövet* Jelenkor 1832 (387).

Sorfa. Márt. (1803) „allee: két *sorfás* sétáló”. 1835 (Tss.) *fasor*.

Sorolni. Kisfaludy Sándornál 1806 (Mind. munk. 8:678) ugyanez *sorozni*. A *sorol* és *soroz* egyébként is gyakran fölcserélődött. Kalmárnál 1770 (Prodr. 206): „nyelvünknek minden szavait *lesoroztam*”. — Kossuthnál 1841-ben (Pest. Hirl. 1) *elősorozni*, Széchenyinél 1843 (Üdvl. 40) *elősorolni*. — *Resorozni* 1841 (142 l.): „Az önkéntesek szép számmal jelennek meg a besorozás helyén”.

Sorajáték. Márt. (1803) *lotteria*. — Zala Tiszti Szt. (1807) *sorsjátékon* „házárdjátékot” ért.

Sorajegy helyett Széchenyinél 1828 (Lov. 220) *sors*: „el lehet egy *sorssal* nyerni”. Márt. (1823) *sorajel*.

Sorsos. Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*sorsosom* am. társam; *sorsosokai*: egyenlő szerencsájú társai”. *Hítsorsos* glaubensgenoss Márt. (1803).

Sorsozás. Széchenyi 1831 (Vil. 245): „*sorsozás*, melly nélkül

senki taggá nem lehet*. — Ma: *golyózás*. — *Kisorsozni* Erd. Hiradó 1832 (2: 66).

Sorvadékony, Geleji Katona István 1645 (Titk. 940): „És így az ellenkező értelme igen *sorvadékony fundamentumokhoz támaszkodik*“. A NySzéből kimaradt.

Sorvadozni, Széchenyi 1831 (VII. 237): „Az állati kellemekek bilincsei közt *sorvadoznak*“. — Vö. *dradozni*. — *Sorvatag* 1845 (Hierol.) marcessibilis.

Sorvasztani, Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD): „sorvaszta, fonynyasztta, hervasztta“.

Sővényzet, Kónyi János 1774 (A hav. juhászné 94): „Kalyibákat az akoltól csak egy *sővényzet* különböztette“. — SzD-nál is (1784).

Sővevény, Szarvas Gábor PPB. szótárából idézi a *sővény* szó magyarázataképen a *sővevény* alakot: „aspera silva: „rút sővevényes erdő“. Ez itt azonban sajtóhiba, mert PP. minden előbbi kiadásában „rút *sővevényes* erdő“.

Sugallat, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3: 1199): „Nem hamisíthatják tehát semmi-képpen meg a' Lutheristák, azt az éjjeli *sugallatot* és ihletet“. — A NySzban nincs.

Sugalmazni, már Kelemen Béla szótárában (1897).

Sugározni, Kónyi János 1774 (Orfeus Eurid. 15): „a' nap *sugárzik*“; (Ábel 5): „*sugárzó nap*“. — *Kisugárzik* Zalányi Péter 1774 (Bellisarius 165): „a' tselekedeteknek erköltsi jóságai ki-sugároznak“. — *Sugárlat* Dugonics 1780 (Uliss. 55): „a' nap *sugárlattya*“. SzD-nál is (1784). — *Sugárzat* Horváth Ádám 1791 (Legröv. ny. éjtsz. 84) „Testének a' föld alól-is fel-ható *sugárzatja*“.

Súlyegyen, Pak Dienes 1829 (Vad. tud. 2: 195); ugyanott *súlyegyenlék* is.

Súlyosulás, Széchenyi 1833 (Stad. 201): „adófizetési terhek mindenbeni súlyosulását“.

Súlyozni, Kónyi János 1774 (Orfeus Eurid. 48): „Mert ki sokszor szívét nagy gonddal *súlyozá*, az most hűségével örömét *meghozá*“.

Súlypont Ez Márt. (1803) „*terek-köszéppont*“.

Sülyedékeny, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1315): „minden jámbor megértheti, mely ingoványos, és *sülyedékeny* fundamentum építettett legyen . . . vélekedése”. A NySzban nincs.

Sülyeteg, Széchenyi 1830 (Hit. 241) „mocsár kaszálóvá, *sülyeteg* sárarkolat kemény úttá váljon”.

Sürgelem, Arany János 1859 (Próz. dolg. 83): „A mindennapi élet *sürgelme*”.

Sürgős. Ez Márt. (1803) *sürgelős*: dringend.

Sz.

Szabadalom helyett 1836 (Jelenk. 16) *szabadlték*; Tzs. (1838) *szabadék* és *privilegirt*: *szabadékos*.

Szabadelvű. *Szabadelmű*: freigeist, esprit, Szenvei 1822 (Szépliteraturai Ajándék 32). — *Szabadelvűség* Kossuth 1836 (Törv. Tud. 12); 1841 (Pesti Hírl. 295): *szabadelvűleg* és *szabadelvűség* Hradnay Ferencz cikkében. De ugyanazon oldalon megvan a régibb *szabadelmű* is. — Jablanczynél 1842 (Adat. 61): „akkor lesznek nemcsak *szabadelműk* és *szabadelvűk*, hanem valóságos liberálisok”.

Szabadítvány. Tzs. (1838): „lehrbrief, freibrief”. Még 1890-ben is Ball.-nál.

Szabadjegy, Márt. (1823). Nála „*szabadjel*: freibillet t. i. a' bemenetelre”. Az pedig Tzs. (1838) *szabad bejegy* és csak Ball. (1854) lesz szabadjegy.

Szabadságharcz, Erd. Híradó 1832 (202).

Szabály, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:853) a regulát rájának mondja magyarul. — Széchenyinnél 1833 (Stad. 219): „a Duna mi módon *rendeltessék*” (t. i. *szabályoztassék*).

Szabvány. 1845 (Hierolex): norma: *szabványtalan*: abnormis; *szabványos*: normalis: *szabványzat*: normativum. *

Szájazat, mündung Kovács János 1746 (Hadi exerc. 15): „ballkezével egy tenyérynire a Tséve *szájozattyátul*, fegyverét előtte tartja”.

Szájhős, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2:221).

Szak. 1841 (Pesti Hírl. 93 : „az új ügyrendszer feltalálója, mint *sak embere*“. — *Szaktudomány* (U. o. 82).

Szaktmány (robot értelmében), Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2:195); *szakmányozni* Széchenyi 1831 (Vil. 83) am. robotolni. Vö. NySz.

Szállítmány. 1793 (M. Hírn. 1:142) am. colonia; (U. o. 298) *szállítvány*: transport. SzD-nál is (Magy. Vir.) 1803-ban. — Bezerődj Istvánnál 1842 (Pest. Hírl. 211) *megszállítás* am. a mai „telepítés“. *Szállíték* 1845 (Hierolex.) „transportatum“.

Szálló ige. A „gefügeltos wort“-ra Thallóczy Lajos ajánlta a kifejezést 1894 május 13-án Tóth Bélához írt levelében. (Szájrukszájra 1901:267). A „száll a madár ágról ágra“ juttatta eszembe — írja Thallóczy. „Igy száll az ige majd a fa tetejére, majd lebukik a mélybe, senki sem tudja merre jött s hová tűnt“. — Rögtön elfogadta az egész irodalom.

Szálloda. Hierolex-ban (1845) *condescensia*, *diversorium* alatt *szállás*, sőt „*pandochaeum*“ alatt *szálladalom* is.

Szalmaözvegy, Márt. (1803) *strohwitwe*: *ura elutazott asszony*; Tzs. (1835): „*asszony, kinek a férje távol van*“. — Fog. (1848) már *szalmaözvegy*.

Szám-, Márt. (1803): *számszó, számbetű, számtábla* (*zifferblatt*). — *Számkönyv* Verseghy 1824 (Egyház. Érték. III:80).

Számadási zár, Széchenyi 1833 (Stad. 100): „*a decemberi számadási zárnál az sült miúdig ki*“. — *Ma zárszámadás*.

Számadolni Aranyánál is (Aristoph. 3:315).

Számítani. Már 1787-ben megvan Gelei Józsefnél (Robinz. 80) az *előszámítás*. Révai 1806-ban (Vö. NyK. 35:204) a *beszámítás* szót hibáztatta, „mert nincs *számít ige*“ s ajánlotta helyette a *beszámlálást*. Ugyanigy Széchenyi 1831-ben *kiszámított* helyett *kiszámláltat* ír: „előre *kiszámlált* kegyetlenség (Vil. 118); ugyanigy *kiszámlált terv* (Koln. 21).

Számláló, Apáczai 1653 (Encycl.): *numerator*; Maróthyánál 1743 (Arith.) „*a törtszám felsője*“ vagy röviden *felső*; Dugonicsnál *részlet*; Györy Sándornál *hányító* (MathSzt.)

Számítást, Kisfaludy Sándor 1806-ban (Munk. 8:674) a „*ratio officialis*“-ra a *számítást* ajánlotta s Zalamegye Tisztára el is fogadta. Mészáros Ignácánál 1793 (Magy. Secret. 431) *sámvéő tiszt*.

Száműzni. A régi *számkiűt* mintájára már Dugonics alkotott néhány igét: *számkicsap* 1798 (Szerecs. 1: 135): „Meg-érdömlötted... hogy az élők közül *szám-ki-csapatassál*”; *számkiemenetel* u. i. 263: „önkénes szám-ki-menetelőmnek okáról... gondolkozom”; *számki-menés* u. i. 178: „önkénecs *szám-ki-menés*”. Dugonicsnál 1808 (Szitty. tört. 2: 259) *számkijutás* is; Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 20) *számkiűt* am. „deportált”.

Számvitel, Somogyi Gedeon 1819 (Értekezés a Magyar Verseles módjáról 87, 123).

Szánalom. Megvan MA.-nál és csakis nála a *szánalmas*. — Jablanczynál 1842 (Adat 134): „érzete *szánalomra* ébred”.

Szándéklát. *Szándéklatos*, Jelenkor 1833 (795); *szándékolni*, Figyelmező 1837 (1: 82).

Szántsándékos. Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 311): „nem szenvedhet az Isten semminemű *szánt-szándékos* tisztátalasságot”; ugyanő nála: *szemléltetésos, vizsgáztatásos*. A két első nincs a NySz.-ban. A csímszó Márton Istvánnál is 1796 (Theol. Moral. 228): „a’ szánt-szándékos gonoszéletűek”.

Szaporodmány, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3: 1411): „a’ mit meg-öttek benne, az ugyan el-költ, hanem a’ töredékjei és *szaporodmányjai* maradtak meg”. — A NySz.-ban nincs.

Szappanbuborék, Márt. (1803).

Száradék. Márt. (1818) *aestuarium*: „száradék, a’ honnan a’ víz kiszáradt”.

Szármány, Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30: 425): *szármánynév*, eredeti névszó: n. derivativum. *Szármány* Dugonics 1798 (Szerecs. 2: 363): „mintha nem valami alkotván, hanem égi *szármány* lenne”.

Származék. Verseghy 1793 (Mi a Poézis? Előszó, 3) „*származék-szavak*”.

Szárnyazni: szárnyakkal ellátni, Gyöngyösi 1683 (Ének Th és Zr. J. házass. 315 vrsz.): „Végre Mercurius szárnyazván bokáját”. Ugyanő nála van *fliegen* jelentése is (Mur. Vén. Előb. 3). — *Szárnyszat* Kovács János 1748 (Hadi exerc. 17): „ezen *szárnyszat* szokott az egész Fortalitiumban legerősebb lennyi”.

Szárnysegéd, Geidler Józsefnél 1775 (Hadi okl. 140): *szárnyadjutant*. — Magy. Hirm. 1793 (1: 83) már *szárnysegéd*.

Szárnyvonal, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 359): „szárnyvonal Vukovárhoz”.

Szarvorrú, Sándor István 1798 (Sokf. 5:28): „A' szarv-orrú” és Márton István 1801 (Német rud. szl.): nashorn.

Szavazni Márt. (1823) abstümmen. — Széchenyinél még 1834-ben (Pol. cz. I:49): „öt részvény tulajdonosa egy szózáttal bír”.

Század, Kényi János 1776 (Erkölcsei mes. 73): „Talán most a' németeknek hadakozó századja vagyok”. — *Félszázad* Kazinczy 1700 (Hamlet, Prónayhoz): „különben fél-század kívántatott volna”.

Százalagos, Arany János (Aristoph. 3:315) „százalékos” helyett valamint a zoologusoknál *szalag* „szalék” helyett.

Szebbíteni, Aszalai János 1791 (Kazinczy Heliconi vir. 108): „szép vala míg nem szebbítette magát patmagolásaival”.

-szegény, Aranyánál (Próz. dolg. 56) *rínaszegény*; Széchenyinél 1834 (Pol. cz. I:49) *vízszegény*.

Szegénykedni, Széchenyi 1830 (Hit. 41). „hitel nélkül *szegénykedésre* vagyunk ítélve”. — *Elszegényülni* (Hit. 17 és Vil. 137): „az *elszegényülésnek* legbizonyosabb következése az elaljasodás”.

Szegezkeskedni, Széchenyi 1831 (Vil. 28): hydrsként *szegezkeskedik* előmenetelünk ellen. Nem jutott szótárba.

Szegletesség, Kisfaludy Károly 1819 (Kérők 27): „minden szegletessége mellett szerelomre méltó”. Ilyen értelemben nem ismerte a régi nyelv.

Szegülni, Széchenyi 1831 (Vil. 26): „hányan *szegültek* és feszültek e javítás ellen”.

Szégyenhalál, Kisfaludy Károly 1812 (Zách. Kl. 5:7): „te mentsz meg a' szégyenhaláltól”. — *Szégyenfolt* először SimB. szótárában.

Szégyenletes, Nagy János 1845 (Hierolex.) propudiosus.

Székes egyház megvan már 1806-ban Pestmegye Tiszti Szótárában.

Szélcsend, Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 11): „a tespedt levegő elnehezült a vészteglő szélcsendben”. Sándor István (1808) és Márt. (1823) *szélszünet*.

Széljegyzet, Baróti Szabó Dávid (1792) *széljegy*.

Szellem, Széchényinél 1828 (Lov. 8, 10, 25): „a század lelke, az egyesületek lelke, nemzeti lélek”; de már 1830 (Hit. 25) „nemzeti szellem”. — *Szelleműs*, Stettner György 1839 (Akad. Lovélt, 82. sz.). — „Az örök igazságnak megszellemesített mathesisi szabálya”. — *Szellemeskedni* SimB. (1899). Előbb egy szótárban sincs. — *Szellemileg* Kisfaludy Sándor (Mind. Munk. 7: 414, 1844 előtt; u. i. 6: 246). — *Szabadzszellemű* Kölcsey 1833 (Országgy. napló márcz. 5). — *Párt-szellem* u. i. (márcz. 20). — *Szellemvilági*, Nemes-Apáti Kiss Sámuel 1829 (Élet Literat. 29).

Szellentyű, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2: 178). — Széchényinél 1841 (KelN. 80) *mentségazellentyű*: a mai „biztosító szelep”.

Szélzet. A *szélni* ige megvan MA.-nál „marginare” alatt. A NySz. ből kimaradt.

Szembesíteni, Dugonicsnál: *szemköztetni* 1774 (Trója vesz. 118): „szemközteti ismét a’ vitézebbeket”. — A szembesíteni mintájára készült *perbesíteni* Hierolex. (67): „perbe idézni”. — V. ő. *készbesíteni*.

Személybiztosság, Kossuth 1836 (Törv. Tud. 12): „a személy biztossága egészen oda van”. „Az alkotmány és személyes biztosság”. *Személyleírás* Kisfaludy Károly 1827 (Leányörzö 2: 6): „most hallottam személyleírását a postán”.

Személyes, személytelen Geleji Katona István 1645 (Titk. 586): „a’ szollás pedig állatos és személyes, ’s nem pedig valami állatlan és személytelen dolognak tulajdon tulajdokodete”; *személytelen* u. i. (685): „Mert az erő két féle, személyes és személytelen, hypostatica et accidentalis”. — *Személyesség* u. i. (684): „Szent Léleknek személyességében kételkedni szabad”. *Személyűség* u. i. 473: „Bizonyos személyűségre innen mutatódik”. — A NySz. ből kimaradtak.

Személyesítés, Márt. (1803) *prosopopoeie*. — Geleji Katonánál 1645-ben (Titk. 33) *személy-tettetés*: „a’ Rhetorok prosopopoejének, személyje való költetésnek, *személy tettetésnek* hívnak” és ugyanő nála 1649 (Válts. 3: 323) *személyt-költés*. *Személyesedés* Geleji Katona István 1649 (Titk. 557): „minek előtte az emberséggel *őszve* nem *személyesedett* volna, egész személy volt”. — A NySz.-ből kimaradt.

Személyesség, Széchényi 1831 (Vit. 26): „ha minden *személyesség* helyett, a dologhoz tartakoztái volna”. Am. személyeskedés. Ez megvan (U. o. 90): „több okoskodás kevésb *személyeskedés* tor-

dulna elő". — *Személység* ugyanü nála (Hit. 14): „életét személyiségéhez a körülállásihoz alkalmaztatja". Am. *személyiség*.

Személyezni, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1324): „nem mondathatik synusiának . . . hanem csak synhypostasiznak, ha szabad így szólani, az az *össze-személyezésnek*". A NySz.-ból kimaradt — Kisfaludy Károlynál 1819 (Stibor 1:1): „személyezd a világot, s annak is fején esörgő sapkát találsz". Am. *personificare*.

Személyzet, Bitnicznól 1831 (Gazd. Szt.) a „personale": *személyszem*; Bugátnál pedig 1833 (Orv.) *személység*.

Szemész, Jelenkor 1832 (1:233): oculista.

Szemhatár, Márt. (1803) horizont.

Szemkör, Vö. Baróti Szabó Dávidnál 1779 (Par. Maj. 1:15): „Elision látszik szem' tsirkalmára kerülni".

Szemköz, Kovács János 1746 (Hadi exerc. 27): „Az egész Battalion telles szemközszel (Fronte) a' Hídhöz nyomakodik". Dugonics is használja 1803 (Jolánka 1:608): „szemközömbbe állott"; itt am. szemközt velem.

Szemlélet, *Szemlélés* értelemben, már Listi Lászlónál 1653 (Magy. Mars 17): „Ráró tekinteti s deli szemléleti". — *Szemlélet*, Szontagh Gusztáv 1839 (Propyl. VIII) anschauung; *szemlélődés* pedig speculation.

Szemöld, Kazinczy 1813 (Dajka G. versei XIV.): „hosszan elvonuló szemölde".

Szemtanú, Geleji Katona Istvánnál 1645 (Válts. 1:1149): *szemes tanú*: „A' szemes tanúkat, a' kik előtt lott". Márt.-nál (1803) „szemmel látott tanú"; Pápaynál 1807 (Veszpr. Tiszt. Szt.) „füllel hallott tanú". — *Szemtanúság* Széchenyi 1831 (Vil. 250). Nem jutott szótárba.

Szemüveg, Andrád Sámuel 1789 (Anekdót. 1:68): „szem-üveget (oculár v. pápa-szem) tesznek az orrokra". Horváth Ádám 1791 Legrov. ny. éjtsz. 3): „*üveg-lentse*, lens optica", alább *szem-üvegnek* is fog neveztetni". — *Üveg szem* (u. i. 4): „A' természeti bölts szemhez olly üveg szemet vete".

Szén, *Kőszén*, Magy. Hirm. 1780 (60): „Magok oltsóbbat és jobbat tanultak tsínálni a nálunk közönséges földi v. kőszénből (Stein-Kohlen)". Magy. Hirm. 1781 (74) is.

Szender, Peretsenyi Nagy László 1820 (Ovid. Enyelg. 33) magáénak vallja: „általam a' Lucifer *Derünnyc*; Vesperus *Szender* nevet kapott munkáimban kitétetve”. — *Szenderíteni*, Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 1.7. vrssz.): „Az rá ehült Sasok szomit *szen-derítsed*”. — *Szenderogni*, Kazinczy 1793 (Paramyth. 55): „szomjú szemekkel meredt a szendergő Ifjúra”. — *Szenderülni*, Kisfaludy Károly 1821 (Az élet korai): „Szép álmok özönébe szenderül”. — *Elszenderülni*, ugyanő nála 1823 (Honvágy). — *Elszenderíteni*, Baróti Szabó Dávid (1792).

Szendesség, Márt. nál (1803) a „gelassenheit”: *indulatosságatlanság*.

Szennyítóni, Baróti Szabó Dávid (1784). — *Szennyülni*, Dugonics 1774 (Trója veszed. 105): „S le-vetvén válláról szennyült gyász ruháját”.

Szentesítóni, Kisfaludy Károly 1824 (Szellőhöz): „Gyöngén súgva nevémet, *Szentesítád* emlékemet”. — *Szentesülni*, ugyanő nála 1821 (A nyugtató): „Egy vak szokáson szentesült erő”. — Márt. (1803) *szen-títteni*: heiligsprechen. — Széchenyinnél 1833 (Stad. 242): „a törvényt *felszentelni*”.

Szenvedelem, Kazinczy 1813-ban ezt mondja (Dayka G. versei előszó): „Mi azokat (*szed+g+em*) *szenvedelmek*nek nevezhetnénk, mert ha az engedni-ből lehetett *engedelem*, miért ne *szenvedelem* a *szenvedni*-ből? 's innen osztán jönne leidenschaftlich, passione, *szenvedelmes*, „avec passion” *szenvedelemmel* 's tovább *szenvedelmenen*”. — *Felszenvedelmezni*, Széchenyinnél 1841 (Keln. 222): „*felszenvedelmezik* a közön-séget”.

Szépészet, 1843-ban Purgstaller (Bölcs. I: 3) az aesthetikát *szép-műtannak* nevezte.

Szépület, Kónyi János 1776 (Erk. mes. 48): „Miképpen szár-mazott, s mint lett illy *szépület*”.

Szered, Széchenyi 1831 (VII. 21): „aranyelválasztásra *szered* (kényeső) kell”. — Kovách Mihály (Chem. 1807) a gyógyszer-tárt nevezte *szerednek*, Schuster pedig (vö. Adal. 51) a kénesőt *szeredany-nak*. Ebből lett Széchenyinnél *szered*.

Szerelemgyermek, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 1: 101): „Nau-balusnak fia, *szerelem-gyermek*”.

Szerelni, Debr. Gramm. 1795 (386): „*szer-el* mint *per*, *per-el*,

ér, érel 's a t.) tulajdonképpen ezt teszi: előveszi az eszközt, a szeret, és él azzal, vagy inkább: szerelni valamit ennyit tehetne: szernek, jónak, rendesnek tartani valamit.

Szerencse-. Zalányi Péter 1774 (Belisarius 16): „a' világi dolgokat, mint a' szerentse-játékok, olyannak lenni nem oemertem”, és Magy. Hirm. 1786 (169) is. — *Szerencse-koczká*, Ányos Pál 1788 (Magy. Mus. 1: 69): „S úgy rendezed ember' szerentse-kotzkáját”. — Széchenyinél 1831 (Vil. 257): „szerencsevadászokat, korhelyeket, ügyes erazénylirítőket mindig találunk”. — (U. o. 296): *szerencschajhász* és (U. o. 285) *szerencschős* is. — *Szerencsevágy* (U. o. 35): „lépést sem tesz más okból, mint szerencsevágyból”. Nem jutott szótárba.

Szerencsélni: gratulor, Kossuth 1841 (Pesti Hird. 175): „Mi csak szerencsélni akarjuk az ev. magyarokat, hogy főkormányzójukban ily férfival dicsekedhetnek”. — A régi nyelvben: *szerencséltetni*. Baróti Szabó Dávidnál (1792) *szerencsélni*: szerencsét kívánni:

Szerencsésíteni, Széchenyi 1833 (Stad. 49): „az élet kellemével másokat is szerencsésíthet”.

Szerénykedni, Széchenyi 1830 (Hit. 216): „az árnyékban szerénykedő szépet s érdemest kiki csudálva szemléli”.

Szerép, Széchenyinél 1828 (Lov. 205) „rollát játszik”; ugyanígy (Hit. 21): „rollát választani”. — *Szerépelni*, ugyanő nála 1845 (Pol. cz. 2: 530); 1843-ban még kétszer is (Pol. cz. 323 és 353) *szerépeskedni*.

-szeretet. *Igazság-szeretet, tudomány-szeretet*, Márton István 1796 (Theol. Moral. 423, 453). — *Emberszeretet*, Calepinusból idézve, a NySz.-ban, de Cal.-nál nem ez, hanem *emberszeretés* van.

Szeretkezni, Kazinczynál 1814. (Erd. Mus. 1: 75) *szeretközés*; Berzsenyi Dániel 1829 (Élet. Literat. 52): „azok a szeretkezőket betakarják és legyezzék”.

Szerintezni, Széchenyi 1833 (Stad. 36): „értelmi súlya után szerintezi — conformálja — munkálódásit”.

Szerkesztési tévedésből került a NySz.-ba. (Vö. Ny. 31: 255). — Kölcsey 1832 (Országgy. napló decz. 25): „fogjuk e naplónak szerkesztőül adni Kölcsejt”. — *Szerkeszteni*, Geleji Katona István 1845 (Titk. 767): „külömb külömb tagokból egy titkos és lelki test szerkesztőjék”. — A NySz.-ból kimaradt.

Szerkezet, Dugonicsnál ez *szervezet*, 1780 (Uliss. 122): „Tágú szerkeztele mohos szorulónknak, Süllyednek részei . . . padlónknak”.

Szerv, Benkő József 1791-ben (Fekete epés mértéklet, 282) *testmúszernek* mondja. — Márt. (1803): *érszkazér, érszkmúszér*.

Szerzelék, Dugonicsnál *szervelet*, 1784 (Tudák. 2: 183).

Szerzemény, Geleji Katona István 1645 (Gramm. 2: 25) és 1647 (Válts. 2: 167): „az Isten parantsolatját az ő új *szervevényekért* hátra hagyták”. A NySz.-ból kimaradt. — Sándor István 1793 (Lev. 337): „*Nagyságos szervevény* a párisi Hotel des Invalides”; ma így mondanók: „nagyszerű intézet”. — *Szerzeményes*: acquisitionalista. Kunoss 1835 (Szóf.). Vö. Törv. Tud. Sztr.

Szerződés, Széchenyi 1830 (Hit. 172). A régi nyelvben is megvolt, de a „contractus” hosszú időre kiszorította.

Szerzősködni, Széchenyi 1831 (Vil. 200): „a szövevényes hiteltárgyról *szerzősködni*”. Am. *szerzőként szerepelni*. — Nem jutott szótárba.

Szeszély, Kölessey 1833 (Országgy. napló febr. 20): „Azért hiában szólt Széchenyi is három óranegyedig. *Szeszélye* lobbanásai ajkakat mosolygásra nyitottak ugyan; de szíveket . . .”. — *Szeszélyes*. Kisfaludy Károly 1810—20 között (Kisértet): „*Szeszéles* viselete a szerelem kedvellőjét . . . nyilván el árulta”; és 1821 (Zách nemz. 1: 1) és ugyanakkor (Az élet koraiban).

Szeszes ital, Kájoni 1719 (Cant. 282).

Szigetelni, Benyáknál 1780 körül: „*isoler: magánosítani*”. — Széchenyinnél 1840 (Pol. cz. 1: 287) *elzigetülni* is. — *Elszigeteltség*. Kölessey 1838 (Kárpáti kincst. VIII): „Mely magány! mely elszigeteltség mindentől”.

Szigor. Állítólag megvan 1793-ban (Kaz. lev. 2: 307); az eredetiben azonban a latin „vigor” van. (Vö. Nyr. 31: 510).

Szigorlat, M. Korm. Lap 1853 (I: 161). — Hierolex.-ban (1845): „szigorú kísérlet, szigorú próbatét, tanári kísérlet”. — Itt a *tanáron* „doctor” értendő.

Szilárdítani, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2: 247) és Kiss Mih. szótára 1844. — A *szilárd* mintájára alkotott *tolárd* megvan Arany-nál is (Aristoph. 3: 320) „tolakodó, befurakodó” jelentésben.

Szimatolni, Baróti Szabó Dávid 1779 (Par. maj. 1:102): „rögöket *szimatolva* nyomozua”. — *Felszimatolni* ugyanő nála (Új mért. 52).

Szín. *Szinpad* helyett Kazinczy 1790 (Hamlet, Prónayhoz): „tölgyfa ággal fel-koszorúzva, nem tartotta alacsonyáságnak *színre* lépni és a' Nép előtt játszani”.

Szín. *Szinpad*, Verseghy 1824 (Egyház. Érték. III:81): „A gyönyörű fényvel s ragyogó példákkal igéző Szinpadok, öltözetek”. — *Szinlap*, Petőfi Sándor 1844 (Megyeri): „Körmölgeté mint más s színlapot”; 1835-ben Vajda Péternél (Pesti levelek 1:49): *játékszin-csedula*.

Szinenjáró, Széchenyi 1830 (Hit. 31): „mennyi egyoldaló, *szinenjáró* s felületes”.

Szinész. Kazinczynál 1790 (Hamlet 55) *szinjátész*: „a' Poéta és Szin-játész ereje annyira meghatotta”. Így még Széchenyinél is 1830 (Hit. 46), de 1831 (Vil. 330) már *szinész*et. — *Szinésznő*, Kölcsey 1833 (Országgy. napló június 2): „azalatt míg egy rész... a' szinésznő szépségeket nézelli”.

Szinezetlen, Dugonics 1788 (Etelka 1:24): „szinezetlen ártatlanságára bízták a' Gömböck szerencsével tellyes kimarkolását” a. m. *szinléstelen*. — Ugyanígy (Jolánka 1:16) 1803-ban is: „szinezetlen természet”.

Szinjáték, Sándor István 1801 (Sokf. 7:255): „Nézőjáték, Spec-taculum ludicrum. *Szemjáték, szinjáték, mesejáték*”.

Szinlelni, Erd. Hiradó 1832 (2:14).

Színművészet, Helmeczy 1832 (Jelenk. 1:25).

Színvegyület, Kisfaludy Károly 1829 (Áltudósok 1:4): „Mi lesz a' színvegyülethől?” — Aranynál *színvegy* (Élv. alk.).

Színvonal, Horváth János 1838 (Századunk 482): „a jobb par-ton levő vasút azt a *színvonal* (niveau) tökéletességére s a járás gyorsaságára nézve felülhaladná”. — A *szintáját* Petrovics Gyula 1872-ben Cotta, A jelen geológiájában) P. Thewrewk Emil tanácsára alkalmazta. (P. Thewrewk Emil szíves közlése).

Szirt. A régi nyelvben csakis *kőszirt* és *nyakszirt* összetételben fordul elő. — Eleinte többnyire mélyhangú; még Széchenyinél is 1828 (Pol. cz. 1:9): „Phyle óriási *kőszirtjai*”.

Szív. *Szívdobogva* Magy. Mus. 1792 (2: 45); *szívemelő*, Kisfaludy Sándor 1826 (Mind. Munk. 5: 173). — Széchenyi 1831 (Vil. 33): „barát-ságszülte *szívömlések*”; (U. o. 51): „*szívizstóninket* semmi nem tölt-heti be”; (u. o. 168): „a *szívrokonság* legtisztább gerjedelmi”.

Szivacs. Bödei Bódós Fercencznel 1789 (Sely. ereszt. bog. 40 és 49) a *szijács* „*szivats*”-nak van írva.

Sziveskedni. Gyöngyösi 1683 (Enak Th. és Zr. I. házass. 366 vrsz.): „Végre terhe alatt alig piheskedik Ilyen az szeretet, az hol *sziveskedik*”. — A NySz.-ban nincs.

Szó. *Szóper*, Baróti Szabó Dávid (1792); *szómagyardzat*, *szófaragó*, (workkünstler), *szókönyv*, Márt. (1803). *Szótöbbség*, Brassai 1836 (Vasár-napi Ujság 3: 147). *Szóalkat*, Széchenyi 1841 (KelN. 181). *Szó-árudat*, Hierolex. (1845): logomachia. — *Szóvirág*, Jablanczy 1842 (Adat. 14). *Szógyárnok*, Széchenyi 1831 (Vil. 163) „a szógyárnok felséges kitéte-lekkel gazdagítja a hont”.

Szobaleány. Adami 1763 (Sprachkunst 238). *Szobafogság*, Jelen-kor 1833 (536).

Szobor. Sándor István 1793 (Lev. 88): „a templom előtt egy szép *rezes szobor* látszik”; (u. o. 49): „görög márvány *szoborok*; két óriásnak a *szobora*”, de (u. o. 95) *szobrot* is. *Éres szobor* u. l. (323); ugyancsak ő mondja 1795-ben (Sokf. 3: 161): „Utazásaimban a’ kép-oszlopot, Bildsäule, tsak nem mindenütt Szobornak neveztem, de mint-hogy e nevezés nem tetszik némelyeknek, ahoképest Haller László után az ilyen faragott vagy öntött képet ezután *Képoszlopnak* nevezem”.

Szobrász. Előbb *képfaragó* (NySz.) és *képöntő* (Ny. 31: 151). Dugonicsnál (Gyapj. 1: 156) *kőművész*. — *Szobrázni* Széchenyi 1831 (Vil. 131): lehetetlen kavicsból emberalakot szobrázni”. (U. o. 146) „*építő és szobrászó*”.

Szójáték. Névtelen (1799): „Magyar *szó-játék*. Az az olyan mon-dások, mellyek hangjokra nézve meg egygyeznek ugyan; de értel-mekre egy mástól különböznek”. U. i. (előszó végén): „Mert e’ *szó-játékom* itten Weszprémben költ”.

Szokásos. Megyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 488): „az Keresz-tyeneknek szokásos rendtartások volt”. U. itt (643 is): „szokásos tselekedetek” és ugyanő nála 1640 (Szent Atyák Öröme 2). Geleji Katona Istvánnál 1645 (Gramm. 2: 39): „Nemelly joságos jegyzésű primitivumokból vétséges derivatumok származnak. Mint szokás, *szoká-*

szó". — Ugyanő nála 1649-ben (Válts. 3:1353) *szokottságos*: usitatissima. — Ezek a NySz.-ban nincsenek.

Szókötés 1792 (Magy. Hirm. 1:37). — Márt. (1803) *syntax: szörendelés*.

Szólamlani. *Felstólamlás*, 1842 (Pest. Hirl. 635).

Szólásszabadság. E szó az 1832/36-i országgyűlésen született, még pedig 1835 júliusában. Itt még: *szóllási szabadság*, *szóllásbeli törvényen szabadság*, *szóllásbeli szabadság*. Mai alakjában a Jelenkorban 1835 (2:561): *szólás-szabadság* és (585) *szólásszabadság*.

Szolgalelkűség, Kazinczy 1829 (Élet. Literat. 155): „az a *szolgalelkűség*, mely elfojtja az önbecs' érzését”.

Szóllamány, Dugonics 1794 (Gyapj. vit. 2:222): „szavának a történett dolgokkal oly meg-egygyezése; *olly bősége szóllamányának*, hogy ezek az asszonyi Nemet felül-haladnak”.

-szomj, *Vérszomj*, Verseghy 1806 (Aglaja 182): „iszonyú vérszomjai ellen a mielő korának keserű panaszokra fakadtak”. — *Dics-szomj* Kisfaludy Károly 1823 (Vérpohár): „Ákos dics-szomját felbuzdította”; *hírszomj*, Széchenyi 1831 (Vil. 209); *teltszomjas* Vajda Péter 1834 (Legsz. Leány 7).

Szomjadosni, Széchenyi 1831 (Vil. 120): „*szomjadosó földesúr*”; (U. o. 145): „midőn az erő tettek után *szomjados*”. Nem jutott szó-tárba. — Vö. *áradozni*.

Szomor, Benkő József 1785 (Socr. rediv. G. 2): „a következő Szomor-játék (Tragoedia) szabása Verses Irásban”, Márt. (1803): „mesto — *szomorkás*”. — Dugonics 1795 (Jelen tört. 2:171): „szomorkás történet”. „*Szomor-édesden* ballagó Hazafi”, Gr. Dessewffy József 1828 (Fels. M. Minerva).

Szónok, Verseghy 1806 (Aglaja 158, 159): „s a szónokszékre fel-állván kezdi az ellenség szándékát fejteni”; „szónoki fortély”. — *Szónoklat*, Kölcsey 1833 (Országgy. napló jannár 19): „a demosthenesi szónoklatok engedni fogják”. *Szónokság* ugyanitt (január 22); 1793-ban Sándor Istvánnál (Lev. 150): „Gyénuának mindeddig se *Bezzédesei*, se Költői, se Képrói, se Képfaragói nem voltak”.

Szórákozás, Széchenyinél 1843 (Üdvl. 1): „ha *szórákolás* által egészen el nem szédül fejtünk”. — *Elszórákozás* Bajza 1830 (Külf. Ját. 175). *Szétaszórákolt*, Jelenkor 1833 (797).

Szorg. Széchenyi 1831 (Vil. 323): „lőnevelésre gond és *szorg* kell”. — Elvonás a „szorgos” mn.-ból. Nincs szótárban.

Szorítkozni valamire. Széchenyi 1841 (KelN. 23): „arra szorítkozva ...”

Szótag. Verseghynél 1793 (Mi a Poézis, Előszó 3 és 54): *betűfogás és szóíz*. — Márt. (1803) „buchstabiren: betűfoglalás” és a „monosyllaba vox”: *egytagú szó*.

Szótáros: szótárfő, Dugonics 1803 (Jolánka 1:319): „Le kellene a Szótárosoknak Aiföldre is menni”.

Szökem, Arany (Aristoph. 3:317) am. ugrás: „Paripák sugár *szökemé*”. Olyan alkotású mint az *ütem* ugyancsak Aranytól; *hajlam* Bugáttól (1833 Orv.); *gyülem*, Széchenyitől (1842 Akad. 32); *fejlem*, Kosuthtól 1841 (Pest. Hir. 448): *életfejlemünk* am. „életünk fejlődése”.

Szörny, Baróti Szabó Dávid 1777 (Uj mért. v. versek 15): „itt kikkől lelket ki nem fűzött *szörnye* vizeknek”.

Szörnyeteg. E szót aligha Baróti alkotta: Nyr. 31:465, 585 szerint sok helyen ismeretes népies szó.

Szövedékes, Jelenk. 1832 (I:380).

Szöveg 1835 (Tza.) dőlt betűkkel és Fog. (1836).

Szövény, Széchenyi 1831 (Vil. 263): „durva posztónál sokkal drágább *szövény*”. Alkalmassint *szövet* a jelentése, noha a német fordításban: *teppich*.

Szövetkezet. Mai genossenschaft értelemben Matiekovits Sándor használta először 1872 márczius 24—26. tartott első magyar közgazdasági gyűlésen (Horváth János: Ipari szövetkezeteink rendszere). Akarták „*kölcsönösségi társulatoknak*” is nevezni (Nyr. 33:404).

Szövetséges, Geleji Katona István 1645 (Válts. 1:364): „olylan familiariter, olyan bátorságosan és külső testi szövetségesen vélek lábaslag nem ül”. — Confoederatus jelentésben PP. 1706. — A NySz.-ban nincs.

Szövezet, Pétzeli 1790 (Hervey sirh. 223): „mi szükség volt e’ ragyogó *szövezetre*, e’ mesterséggel készült pompás öltözetre”.

Szunnyadalom, Kazinczy 1793 (Paramyth. 19): „szunnyadalmat töltök csendes tekintetere”.

Szurony. A mai „szurony szegezve“ Kossuthnál 1841-ben „ki-szügezett szuronygyal“ (Pesti Hirl. 329), de már 1843-ban Kiss Károlynál (Had. Max.) *szuronyt szegezni*.

Szűkkeblűség. Kazinczy 1829 (Élet Literat. 163): „Illyeneket aggatóni a' hol az Író okait értani lehetne, szűkkeblűségre mutat“. — *Szűkkeblű*, Széchenyi 1831 (Vil. 136): „a magyar nem szűkkeblű, nem is fővény“. — *Szűkszerű* (U. o. 18): „szűkszerű és zavart eszű“. A két utóbbi nem jutott szótárba. — Széchenyi a Kelet népében *tűgkeblűeknek* csófolta Kossuthékat.

Szűkkörű. Márton József (1823) „ein kleinlicher Mensch: szűk körű ember“.

Szűkület 1845 (Hierolex. 176) angustia.

Szülemény. Geleji Katona Istvánnál is 1649 (Válts. 3:1105): „Nem iszom e' szőlő-tővnek nemzetjéből a' vagy szüleményjéből“. A XVII. századból ez az egyetlen adat rá.

Szülész. Kassainál 1816 (Szókönyv 5-ik csomó) „bába: szülőt fogó, *szülősz*, az az szülő asszony körül forgolódo s velebánó, mint *erdősz*, *tsősz*. De még ennek szokás kell“. Vö. MNy. 1: 226.

Szünet. *Munkaszünet*, Márt. (1803) feyerabend.

Szünnaplás. Dugonics 1788 (Etelka 1: 25); *szűnóra* u. itt (1: 291): „*Szűn-óránk* lévén a' beszélgetésre“.

Szüretelni. Kovács János 1750 (Continuat. a magy. Krón. 3: 103): „Az ősz pedig igen tiszta és szüretelésre alkalmas vala“.

Szűrkület. Baróti Szabó Dávid 1777 (Uj mért. v. vers. 207): „Tsak szűrkületkor akadtunk a' szőlőre“ = napnyugta után. — *Be-szűrkülni*, invesperascere (Hierolex).

T.

Táblabíró. Magy. Hírn. 1781 (12): „Valóságos Tábla Birák (Actualis Assessor)“; SzD-nál is (1792).

Tábornok. Szirmay Antal 1809-ben a „tavernicust“ akarta *tábornokra* magyarosítani.

Táborszem. Kulcsár István 1813 (Haz. Külf. II: 8 sz.) am. vorpost. Vö. Kaz. Lev. (12: 598).

Tagadásos, Kászoni János 1647 (Rövv. Igazg. 166): „a' Tagadásos keresetben nem a' Fel-peresnek, hanem az Al-peresnek kell bizonyítani”: negatorius. — A Nyszából kimaradt.

Tagadólag, Baróti Szabó Dávid (1792) negative.

Taglalni, Kisfaludy Károly 1819 (Stibor 3:2): „no taglalni a gonosz tettét”. — Hollán Ernőnél 1854 (Mért.) analytische geometrie: *taglalati mérlem*.

Taglejtés, Márton (1803) „mimik: tagllejtés, tagmérséklés; geberde: taghordozás, tagjártatás”.

Tagolni a régi nyelvben am. fustigo, flagello, verbero; *eltagolni*: durchprügeln. — Márton Istvánnál 1793-ban vereet *eltagolni* am. scandere; *verstaglás* am. scansio (Phaedr. 401, 402). — Széchenyinél 1830 (Hit. 163): „az *eltagoltból* türihető egészset alkotni”. Itt am. „eldarabolni”; ugyangy *tagolat* (Vil. 123) nála am. zergliederung. — Pestm. Tiszt. Sztárában „analysis: *taglat*, vagy felosztás”.

Tájékozni, Vachott Imrénél 1842 (Regélő 39. sz.): „hogyan magunkat *tájékozassuk*”.

Takaréktár, Széchenyi 1833 (Stad. 88): „*takaréktárak* (Sparcassa), biztosító intézetek”.

Talaj, Márt. (1803): „az erdő *talállya* vagy földje”, a „grund” czikkben. — Széchenyinél 1844 (Pol. cz. 2:296): „óriási *talajú* pyramis”, vagyis *talpú*.

Találékony, Széchenyi 1833 (Stad. 59). — Az „erfinderisch, erfindsamkeit” Márt. (1823), a régi *leleményesen* kívül, *találás*, *találóság*; Széchenyinél 1830 (Hit. 107) *találmányos* s ugyanigy, valamint *találmányosság* is, Tzs. (1835); de már Tzs. (1838) *találékony* is megvan. — Bartal (Gloss.) az inventiosust s a *találékonyt* a Phras.-ból idézi, de csakis tévedésből, mert ott egyik sincs meg.

Találka. A Szépirod. Szemlében 1847 (II:301) *találka*. — A kiesnyítőnek igetűhöz függesztésére, a *szipkán*, *szopkán* kívül, talán egyetlen példa.

Találmányos, Kónyi János 1774 (Ábel hal.): „Az autornak ritka példájú *találmányos* eszét”. — Baróti Szabó Dávid (1792): „*Találmányos* elme”. (L. *találékony* alatt is).

-talan, -telen. *Dicsőtelen* inglorius (Phras.); *kellőtlen* (indebitus):

istenfelöltlenesség impietas; *tevétlenség*, inactivus (Hierol. 1845). Ellenben Márt. (1803) kedvezetlen „splitterrichten” alatt. — L. ismértelen is.

Talány. Betűtalány, Hierol. (1845).

Talap. Fogarasi (1836): „fussgestell, postament”; *talapzat*: pedestal, 1842 (Pesti Hirl. 73); *talapzás*: terasseirung, Fog. (1845).

Talp. *Talpkő*, Magy. Mus. 1788 (1:169); Baróti Szabó Dávidnál (1792) *talptétele*; Márt. (1803) *talprajz*, ugyanő nála (1818) *talppont*: nadir; *talpfal*, Verseghy 1790 (Emlékeztető oszlop): ugyanő a „principium”-ot *talp-oknak* akarta nevezni. (Vö. NyK. 35:228).

Támaszték. Némely orthologizálni akaró hírlap a *támasz* helyett mindig *támasztékot* ír, abban a hiszemben, hogy amazt a nyelvújítók csonkították. (Vö. NySz.).

Tan. Debr. Gramm. 1795 (286): „*Tan*. Nintsen így már magában: illy formát tett vizsgálódni valamiről. Lettek belőle . . . *tano*, *tanakodik*, *tanítás*, *tanít*, *tanul* stb”. Igen gyakran hivatkozik a *tan* gyökre 142, 243, 244 stb. — *Tanintézet*, Tzs. (1835); *tankepesítő vizsga*, noha közkeletű, nem jutott szótárba; *tanpénz* (Hierol. 89); *tanszék*, Kossuth 1843 (Pesti Hirl. 516); *tanazér*, noha Tzs. (1838) am. lehrgeräth, Hierol. ben methodust jelent; *tanügyi tanár*, Hierol. am. „musseum nationale”; *tanítétel*, (Hierol.) lemma; *tanügy*, Hanák 1846 (Term. rajz, Előszó). — Széchenyinél 1841 (KelN. 127): „a nagy Teremtő példája szerint szoros *tanilag* azt tanítja”.

Tanácsnok. Kisfaludy Sándor 1806-ban (Munk. 8:674) a „consultor”-ra a *számítanácsnokot* ajánlotta s Zalamegye Tisztára (1807) el is fogadta.

Tanár. Széchenyinél 1843-ban (Pol. cz. 2:173) am. „doctrinär”; 1845 (Hierol.) *tanárocsni* am. „graduare in doctorem”.

Tanítmány. Széchenyi 1831 (Vil. 209): „legtöbb *tanítmánya* a feleharáti szeretet”. — Am. doctrina.

Tanúbizonyosságos, Széchenyi 1831 (Vil. 294): „állításomat *tanúbizonyosságos factumok* fogják megerősíteni”. — *Tanúbizonyítási* ugyanő nála 1833 (Stad. 55): „ha mind ezeket kénytelen *tanúbizonyítani*”. — *Tanújel*, 1830 (lit. 199).

Tanulmány. Gyöngyösi 1700 (Charikl. ajánló lev.): „Akár-ki is örömesbb foglallya magát szokott tanulmányában mint más féle dolgokban”. A NySz.-ban nincs. — *Tanulmányosság*, gr. Dessewffy József

1829 (Élet Literat. 15): „naplókönyv-tanulmányosság: Journal-Gelchr-samkeit“.

Tanulságos, Bajza 1834 (Kritikai Lapok 4:26). — Márt. (1803) „lehrreich: tanúságos“.

Tanútlan, Széchenyi 1831 (Vil. 209): „jót tenni, habár tanútlan is“. Nincs szótárban.

Tapasz. A régi nyelvben am. „malter“. — Bugátnál 1833 (Orv.) am. emplastrum; u. o. angoltapasz.

Tapasztalom fn. Széchenyi 1835 (Pol. cz. 1:108): „ezek mindennapi látmányok, tapasztaltak“.

Tapintani, Kónyi János 1776 (Erkölcsei mes. 64): „a' pulsust tapintja“. — *Tapintat*, Széchenyinnél 1835 (Pol. cz. 1:101), *tapintatos*, 1843 (U. o. 330).

Táplálék, Verseghy 1806 (Szentesiné): „Táplálékot talál a bölcs kérlelésben, Könyvecséget pedig a részesülésben“.

Tápszér, Vajda Péter 1837 (Pesti lev. 2:75). — *Táplálatos*, Márt. (1803).

Tár. Rádai Pál 1715 (Lelki hódoláshoz alk. Istenes új énekek 25): „Oh bizodalmam, Ur Jézus, kincses tár! Légy lelkem s testem körül, mint erős vár“. — Igen részletesen ír a Magy. Hirm. 1781-ben (326): „mind-azonáltal nem olly igen megavult szó a' Tár, hogy ne lehetne azzal más szókként szabadon élnünk: a minthogy én, ha mindenek egygyeránt megérténék, a Deák Fiscus, vagy-is Francia Finance szót nem-is mondanám különben Magyarúl, hanem Tárnak, az honnan mi mind e máj napig azon Fő Méltóságot, a ki arra hajdan gondot visel vala, Tárnok-Mesternek szoktuk nevezni. Tár-könyvnek pedig azt lehetne mondani, a' minek más nyelveken Encyclopaedia vagy-is Dictionnaire Encyclopédique a nevezete“. — Márt. (1823) *országjár*: staats-casse; *vagyonjár*: vorrathsgewölbe. — *Hadijár*, Etédi Sós M. 1792 (Magyar Gyász 93): „És hogy a' Hadi-tár ki-ne-üresüljön“.

Tárgy (mai értelmében), Bessenyei György 1772 (Eszterh. vir. 24): „Mindon érzésünknek tárgya lett“. — Révainál 1778 (Magy. Alagy. 25). — *Tárgyavatatlan*, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 59). — *Letárgyalni* még sem CzF., sem Ball. (Telj. Szt.) nincs meg; szótárban először Ball. (1890).

Tárgyazat, 1834 (Társalk. 147). — *Tárgylagos*, Fábian Gábor 1833 (Ossian 1:30).

Társ. A régi nyelv összetételek előtagjául nem alkalmazta. Az első példát Geleji Katona szolgáltatja rá a *társ-ok*-ban 1647 (Váls. 2:1025): „A Fiu pedig *társ-ok* concansa, az az, az Atyával együtt munkálkodó fő ok”; azután Sándor Istvánnál 1799 (Sokf. 6:106) a *társnap*-ot (parcius) és *társhold*-at (paraselene), Dugonicsnál 1800-ban *társváros* (Római tört. 222): „Ez-is híressé tette Numantiát, hogy *Társ-város*-ának ügyét föl-fogta“.

-társ. A *bajtárs* féle összetételek már a régi nyelvben is előkerülnek, de a NySz. nem tud róluk. Így: *személytárs*, Geleji Katona István 1645 (Titk. 476): „Lelke . . . nem része ugyan, hanem, hogy így szolljak, azon egy állatu személy-társá”; *vezértárs*, Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 38. vrsz.): „Ariadne nélkül baj lesz cselekedned, Vezér társod légyen“. Dugonicsnál van: *tengertárs*, 1774 (Trója vesz. 154): „Tenger társim között ezek a' meg-hittek“. — *Tiszt-társ*, Kazinczy 1789 (Hivatalra vez. besz. 13): „benneteket, mint . . . Tiszt-társaimat segítségemre kelni látlak“. Mészáros Ignácznál is 1793 (Magy. Secret. 418). — Márt. (1803) *csechtárs*: milchsbruder. — *embertárs*, SzD. (1792); *hazaftárs*, *hivataltárs*, Márt. (1803): *osztálytárs*, Fog. 1853 (DMM.); *vágytárs*, Bajza 1830 (Külf. Játéksz. 110, 112); *kontárs*, Széchenyi 1833 (Stad. 5), ugyanő nála *konftárs*, 1834 (Pol. cz. 1:21); *ügytárs*, Debr. Törv. (1837); *kartárs*, *rendtárs*, Hierolex. (1845). — Vö. *iskolátárs*.

Társalkodóné, Kármán 1794 (Uránia, Bévezetés): „kellometes Társalkodóné“. — U. o. „a szépnem az ízlés uralkodónéja“.

Társalogni, Széchenyi 1835 (Hunn. 67): „szövetkezzünk *társalgási* (köz) viszonyainkban egy test és egy lélekkel“. Itt tehát a „*társalgási*“ am. a mai *társadalmi*.

Társas, Kovács János 1742 (Continuat. a magy. Krón. 2:99): „ebben az utolsó zene-bonában *társassak* voltak“. — *Társasítani*, Thomas 1763 (Franciaia 1:193) „Associer: *Társasítani*, *társalkodni*“.

Társulni. *Társulati*: socialis, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 2): „a *társulati* (socialis) viszonyok változtával“. *Társulni* a codexek korában élt: Kónyi eleveniti föl 1779 (HRom. 112) és Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi majors. 2 186): „*társulván* hideget, 's meleget“. — *Társulékony* (Hierolex.) am. *socialis*; ez előbb *társalkodékony*, *társalékony* (Phil.).

Tartakozni, Széchenyi 1831 (Vil. 26): „te szorosan csak a dologhoz *tartakoztál*“. — Nincs szótárban.

Tartalék. — „Reserv“ jelentésben már Kovács Jánosnál 1746 (Hadi exerc. 91): „Ha a' . . . meg-vert népnek tartalékban friss népe nintsen, . . . tehát a' veszedelem annál nagyobb“. — *Tartalékpont*, Horváth Ádám 1791 (Legröv. ny. éjtsz. 65): „a' Plánéták' minden fordulásoknak Két tartalék pontja van“; *tartaléksereg*: reservcorp. Márt. (1803); *tartalékpénzalap*, *tartaléktőke*, Jelenkor 1832 (7, 377). *Tartalékos*, Horvát János 1763 (Emberi okoss. 90): „Homérus igen helyessen vélte, hogy Menelaus, Nesztor, Ulisszes, mivel tartalyékosak, és késedelmessék valának a' szállításban, Görög Országának Böltséi“ — itt *tartózkodó* a jelentése; ugyanő nála *tartalékosság* (21). — Széchenyinél (Vil. 248) *tartaléktalan* am. schrankenlos.

Tartalom. A NySz. a BócsiC.-ban levő helyet rosszul értelmezi. — Barczafalvinál 1787 (Szigv.) „tartalom“ helyett *béfozlalvány*.

Tartólag, Széchenyi 1831 (Vil. 249): „csak úgy boldogulhat *tartólag*“. — Am. *tartósan*.

Tartóztatni, Márt. (1803) *viesszatartóztatni* am. „einbehalten“; (U. o.) a „sequester“: *törvényes letartóztatás*.

Tátrafüred. Schmecksre 1839-ben, az ugyanakkor ott alapított hideg-vízgyógyintézettről, Szontagh Gusztáv a *Nagyszalóki fürdő*, Tóth Lőrincz pedig a *Tátrai-fürdő* magyar nevet ajánlotta (vö. Athenaeum 1842, 1: 946). Az utóbbi elnevezés alakult át *Táttra-Füred*dé, de csak nagy sokára, t. i.: „1846 július 31-ikén az akkor ott (Schmecksen) mulató közönség nevezte el e helyet, a regényes Balaton-Füred pendantjából *Táttra-Füred*-nek“ (Kárp. Egyes. Évk. 1875). — Ball. 1854-ben, sőt még 1867-ben is *Táttra-Kiesd*-nek nevezi. — Bugátnál 1843 (Szóhalmoz: *Károlyfüred* am. Karlsbad).

Távirda, M. Korm. Lap 1850 (496).

Távlat. Vedresnél 1820 (Szegedi Muzsák 19) *távulat*. — *Távrajz*: (távlatrajz értelemben) Századunk 1844 (182).

Távolodni. Dugonicsnál *távulni* 1774 (Trója vesz. 153): „De a szívbeli társ, ha egykor meg-avul, Vagy szemeink elől másvilágra távol, Tötött szájjal Társa akkor neki bámél“. — *Eltávulni* SzD. (1792).

Távozat, Kónyi János 1774 (Első hajós 23): „szomorúan nézett a' *távozaton* által“. — Széchenyi 1830 (Hit. 110): „2000 esztendő *távozat*“.

Tébolyda, Széchenyinél 1841 (KelN. 165) *tébolydó*: „Charenton, Bedlam, vagy nem sokára, remélem, Vácznak *tébolydó*“. De ugyan-

ezt (U. o. 44) labyrinthus jelentésben is használja. — *Tébolyság* (U. o. 122): „vakbuzgó tébolyságba estek”. — Kisfaludy Károlynál 1828 (Fősv. 1) *bolondház*.

Tegezni, Márt. (1803) „*dutzen*”: *tezni, tezük egymást*. — Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 1: 402) *tezgetni*. — Lovász (Ért. 31) megrója az újítókat, hogy „a szokott és érthető *tégetni*” helyett *tezni*-t írják.

Tejút, Komáromi Csipkés György 1685 (Aetrológiáról 60): „az Egen levő ország után vagy téi uton vagyon”. A NySz.-ban nincs. — Horváth Ádám szerint is régi szó, 1791 (Legröv. ny. éjtsz. 35): „most ország útnak; téj útnak hívtak régen”.

Tekintély, Széchenyinél 1828 (Lov. 96): „a világ *legtekinteteseb urai*”, a „tekintélyes” helyett. — Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 201): „nem éljük többé bitorlott tekintély korát”. „A Cz. úr által idézett tekintélyek (auctoritások)”.

Tékoz, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1: 324): „koldusbothoz közel álló *tékoz* (Prasser)”. — Elvonás a *tékozolni* igéből. — Ugyanígy (U. o. 2: 234).

Telelő, -**hó**, **utó** hónapneveket 1835-ben Vajda Péter indítványozza (Pesti levelek 1: 51); maga a levél tkp. 1834-iki keletű; Kunoss ágyáltszik csak átvette tőle.

Telep, Adami 1763 (Sprachk.). Nála am. „lager”. — *Telepes* 1841 (Athen. I: 104). — *Telepítvény*, Széchenyi 1836 (Pol. cz. 1: 170) és *telepvény* ugyanő nála 1838 (Lóvers. 9); továbbá *telepíteni* 1833 (Stad. 145).

Telepítvényes, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 351): „a czukorvám-kérdés leginkább a *telepítvényeseket*, kereskedőket foglalatoskodtatja”. — Szótárilag SimB. (1902) először.

-**teli**, -**teljes**, Széchenyinél igen gyakran. Eleinte *-tele*. Péld. (Hit. 223 és 233): *títoktele*; (Hit. 230): *reménytele*. De már (Vil. 1 és 112) *szerencseteli*; (U. o. 71) *életteli*; (U. o. 144) *lajteli*; (U. o. 156) *kinteli*; (U. o. 164) *varázslelki*; (U. o. 174) *charakterteli*; (U. o. 238) *örömteli*. — Pol. cikkeiben: *becsületteli*, *tapintatlanságteli*, *vigyázat-teli*, *gőgteli* stb. — Kossuthnál (Pesti Hirl. 2: 359) *tanulságteljes*.

Telíteni, Mannó 1842 (Orv. Gyógysz. Vegyt. 292). — *Túltelteti*, Károlyi 1843 (Vegyt. 204) *supersaturare*. — A Debr. Gramm. (245) a „tölt” igét *teltiből* magyarázza.

Telivér, Kazinczynál is 1829 (Élet Literat. 162): „Igy jöve be

a' Lovagok' Lexiconába a' teljes-vérű (vollblütig) olly ló megjegyző-sére, mellynek mind atyja, mind anyja ángoly volt". — Széchenyi 1830 (Hit. 59): „az angol *telivér* kifutja lovainkat".

Télszak, Széchenyi 1831 (Vil. 60): „*télszakot* vesszük érkezte idejének". — Nem jutott szótárba. — Vö. *nyársszak*.

Temető, Kovács Jánosnál 1742 (Continuatiója a magy. Krón. 2: 105): „A' midőn a' *temető* gráditsához értek volna, a' kotsi megállott". — Barótinál is 1777-ben (Új mértékre vett vers 72): „*temetőre* vitetni készül". — Sándor István így ír 1795-ben (Sokf. 5: 249): „Füstedény: Rauchfass, Füstölőnek-is mondják ugyan némellyek, de e bizony tsak olyan, mint mikor a Tzinteremet *Temetőnek* mondjuk. Füstölő és Temető igazán Fumans, Fumigans, Sepeliens. Még a Temetőhely sem tetszik mindennek". Ezért csinálta ő a *sírkertet*. — *Köztemető*, Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi Majors.: 177): „Tsonttyai köz'tt a' köz temetőn nints semmi különbség".

Tengerész. Még 1835-ben (Tzs.) seeofficier magyarul *tengeri tiszt*.

Tengeröböl, Márt. (1799). Ugyanitt *tengerszoros* is. Az előbbi helyett gr. Lázár Jánosnál 1750 (Gyermekek Geogr. 21): „Sinusok avagy *Tenger* Kerületei".

Tengerszem. Gr. Lázár János 1750 (Gyermekek Geogr. 132): „Mitsoda Tók, és Tenger-Szemek vagynak Itáliában?"

Tengertelen, Széchenyi 1831 (Vil. 13): „tengertelen hazánk". — Nincs szótárban.

Tengertől, Széchenyi 1831 (Vil. 94): „próbálták *tengertőlra* vitelét borainknak". — *Tengertűli* (U. o. 294): „messze gyarmatokra, *tengertűli* földre". — E szokatlan összetétel csak Széchenyinnél. Vö. *érdemtűli*.

Tengeteg, Széchenyinnél 1830 (Hit. 210): „Milly szánakozásra méltók ily állati *tengetegek*".

Tény. Kossuthnál a Hefi említette hely a következő 1841 (Pesti Hirl. 24): „Szolgailag készült szó például a németben mind magyarban egyaránt borzasztó „Thatsache: tett dolog" — a mi magában is képtelenség, mert a mi That az nem lehet Sache, a mi „tett" az sohasem dolog (mi *ténynek* kezdtük nevezni a factumot)". — *Tényleg* praxis Széchenyi 1830 (Hitel 165): „Végre a' dolog praxisába — *ténylegébe* bocsátkozott". — *Tényleges* Kossuth 1836 (Törv. Tud. 188):

„azt 1805-i törvény nem tényleges (positivus), hanem engedelmző (permissivus)“. — Toldy Ferencz 1834 (Tud. tár. 4: 111), Károlyi Gáspárra hivatkozva, és Széchenyi a mai *tényt* *lettudolog*nak is nevezték: „a *lettudolog*, a válságos *factum*“ (Keln. 112).

Tenyész. *Tenyészede, tenyészmag*, Márt. (1823) „same“ szónál.

Térdelni, Kónyi János 1779 (NySz.). *Letérdelni*, Kazinczy 1790 (Hamlet 71) és Dugonics 1794 (Jeges tört. igen sokszor).

Térdszalag, Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 316): „kék nadrágkötő rend“.

Térdzék, Baróti Szabó Dávid (1792): „valamint láb-zék, zsámoly“. — Ma: *térdszámoly*.

Terem. *Táncsterem* Thomaasnál 1763 (Francia, 2: 199): *tánczos folyosó*; András Sámnelnél 1789 (Anekd. 1: 85) *tánczpalota*: „a' Neumark nevezetű piatzon lévő tántz-palotában is el-dugja az ezüst kalánt“. — Ányosnál 1791 (Heliconi vir. 102) *tánczoló palota*: „Tánczó paloták, ti kedves helyeim“; Sándor Istvánnál 1793 (Kulf. Lev. 229): *tánczó szála*; Mártonnál (1803): „*táncz-palota, tántzház*; ugyanő-nála (1823) *tántzszála*“. — *Olvasó-terem*, Jelenkor 1833 (739).

Térhely, Kónyi János 1774 (Unalm. id. 104).

-terhes. *Villámterhes*. Fáy András 1829 (Élet Literat. 79): „el a' villámterhes felkiáltásokat“; *végzetterhes*, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 359): „im itt van az adó végzetterhes kérdése“.

Térítvény. A Hierolex. (1845) szerint „reversalis: *térítvény*; receptissae: *tértelvény*“.

Terjeszteti. Vargyas 1750 (Phras.) „aperio“ czikkben: „előterjeszteti, megmutatni“. — *Fölterjesztés*. Zalamegye Tszt. (1807): *repraesentatio*.

Terjesztmény, Szontágh Gusztáv 1829 (Élet Literat. 146): „mivel a' Nyelv az egész Nemzet' sajátja, a' *terjesztmények* elfogadása tőle függ“.

Térkép, Schuster szótárában (1838) már a mai jelentésében: Kossuthnál is így 1842 (Pesti Hirl. 724).

Termék. A NySz. csak *termék* *arany* összetételben ismeri MA. szótárából s nála *naturale* a jelentése: Dugonicsnál 1780 (Uliass. 54): *am. termő*. „Vágj elegendő fát, ha mindjárt *terméket*“. Sándor Istvánnál 1808 (SI) már: *productum terrae, procreantum*.

Terméketlen, Geleji Katona István 1645 (Gramm. 2:38). A NySz.-ban is megvan, de csak a *tenyészéketlen* alatt. — Sándor Istvánnál 1793 (Lév. 18): „Egy fővenyes kopár *termékenytelen* lapátz mező”; (U. o. 27): „nyomorultabb s *termékenytelenebb* alig lehet a világon” Vö. *érzékenytelen*.

Termelni, Szöchenyimél 1828 (Löv. 17 és 46) ugyanez még *kitermesztelni*. — Geleinél 1787 (Rob. 126): *teremvény*. — *Terménygrajz*, Hanák 1846 (1).

Termény, Geleji Katona István 1649 (Válts. 3:1091): „Szőlőtővnek nemzeményje a’ vagy *terményje*, volt tehát, a’ mi a’ pohárban volt”; u. i.: „Es az elsőről mondja, hogy nem iszik a’ból a’ szőlőtővnek *terményjéből*”. — Nincs a NySz.-ban.

Természet-elleni, Szöchenyi 1831 (VII. 30); *természet-ellentiség* (U. o. 145).

Természetes, Kászoni János 1647 (Rövid Igazg. 98): „a’ Lezállítás penig a’ dolognak *természetes* belső mi-voltából vagyón”. Ugyanitt (375): „A’ magok *természetes* mi-voltokban, éppen különböznek egymástól”. Nincs a NySz.-ban. — Horvát Jánosnál is 1763 (Emberi okoss. 424): „meg-ismérheti az ember *természetes* hajlandóságit” és Névtelennél 1792 (A magy. történet. rövid rajzolatja 45): „nemzette még egy *természetes* fiát, Kálmánt”. — Verseghynél 1793 (Mi a Poézis, 10) *természetesség* am. naivitást; *természetiség* am. natürliekeit. (U. o. 25) *természettenség* is. Ez megvan Csúzynál is 1724 (Tromb. C5). A NySz.-ból ez is kimaradt.

Természetfeletti, Márt. (1803); ugyanitt: *tapasztalásfeletti*.

Természetrajz, Bugát 1833 (Orv.) és 1836 (Tscham. 1): „A természettudomány *történeli* és *elmélyi* részre oszlik; amaz *természetrajznak* . . . nevezetik”. Előbb *természeti historia* (Földi, 1801), *természet történeli* SI. (1808); *természethistoria* Márt. (1823), ugyanígy Tsz. (1835). Ocskovszky János még 1841-ben is *természettörténelnek* nevezte, a mi Tarczy Lajost (Athen. 1842:550) arra a megjegyzésre indította hogy „a *természettörténelnek*nél jobb szó a *természetrajz*”.

Természetszeri, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 16): „az Christusnak embersege teremtetet, es ezokaert nem . . . lehet mindenüti jelen . . . ebben avagy amaz helybe — egyszers-mind valóságos jelen létellet . . . természet szeri valósaga szerint” u. i. (211): „míg *természet szeri* romlottságodban lévén, az Christus kívől vagy”. — A NySz.-ból kimaradt.

Természetszerű. A „naturalis, naturgemäs“ Versegghynél (Lex.) *természetszerint való*; Tzs. (1835) *természetszerinti*; Fog. és Hierolax. (1845) *természetszerű*.

Természettan. Bugát 1836 (Tscharn. 1): „természettudomány vagy *természettan* (Physica)“. — Előbb csakis természettudomány s még Tzs. (1835) is így.

Természettudomány. Dugonics 1784 (Tudák. 1:2): *physica*. — *Természettörvény* Márton István 1796 (Theolog. Moral 762).

Termeszteni. Horvát Jánosnál 1763 (Emberi okosa. 300): „A' szőlő-tő három szőlőt termeszt“. — A NySz. csak Baróti (MVir.)-ből ismeri. — *Föltermeszteni*, Dugonics 1820 (Példab. 165): „Föltermeszteti az aranyat is“.

Terület. Márt. (1803) „*erdschieht: földterület*“.

Terv. Széchenyinél 1833 (Hid. 27): „részletes terv“. — *Tervezel*, 1839 (Századunk 352). — Ugyancsak Széchenyinél (KolN. 59): „*kitervezni*, mi módon lehetne ezen elemeket annyira kifejteni . . .“.

Tespedni. *Tespeleg*, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2:197) *am. torposcens*. — *Tespedség*, Széchenyi 1830 (Hit. 124): „*apathia és tespedség*“: (Tzs. 1835) *am. stockung*. — *Tespeszteni*, ugyanő nála (Vil. 344): „*kilábolni tespesztő tudatlanságiból*“. Nem jutott szótarba.

Testállás. Geleji Katona Istvánnál 1649 (Válts. 3:810) *testeállása*: „De még az-is tudattatásra méltó, minémű situsval, *teste állásával*, látszott-légyen a' Szent Lélek galamb képben“. — Sófalvi 1777 (Oecon. vit. XX): „Szép testállású“. — *Testállás*, Baróti Szabó Dávidnál 1779 (P. M. 1:68): „nagy testállása . . . légyen“.

Testgyakorlat. Benkő 1791 (Fekete mért. 154) *testgyakorlás*. — Kuthy Lajos 1841 (Polg. szóz. 62) *testgyakorlat*.

Testiség. Medgyesi Pál 1650 (Dialogus Politico ecclesiasticus 179): „*az testiségben merült nyakasok*“. A NySz.-ből kimaradt. — *Emberiség, eszköziség, isteniség, lelkiiség* már mind Geleji Katona Istvánnál 1645.

Testör. Dugonics 1790 (Arany perecz. 356) és 1794 (Gyapjas vit. 1:408 s igen gyakran).

Testvéries, testvérietlen. Az első Kossuthnál 1842 (Pesti Hirl. 239); az utóbbi: *testvéretlen* alakban Kisfaludy Károlynál 1829 (Három egysz. 1:5): „*Átláttam testvéretlen tetteted*“.

Testvériteni, Kisfaludy Károly 1829 (Hárm. egysz. 1: 5): „ezen ruha *testvérenit* bennünket”. — Széchenyi 1831 (Vil. 162): „különböző tulajdonú nyelveket *testvériteni*”.

Tét. *Tétverseny*, Széchenyi 1838 (Lóvers. 130).

Tétel, Páriz Pápaínál 1708-ban már „thema” jelentésben.

Tetemesülni, Széchenyi 1833 (Stad. 196): „idomizaton től *tetemesültek*”. — Stad. 200: „*tetemesült* kellemekekben részesül”.

Téteményezni, Baróti Szabó Dávid (1784) *jótéteményezni*.

Tétlen. Érdekes Széchenyinél 1833 (Hid. 58) *kártétlen*, és Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 105): „*tétlen* nyugalom”.

Tetszetes, Geleji Katona Istvánnál *tetszős*, 1649 (Válts. 3: 493): „a’ Philep Evangelista négy leányaiban *tetszősön* be-teltyosodott”. — *Tetszetőn*, Kőnyinál 1774 (Múlató óra 15): „a’ Grófnak tetszetős és tisztes szándékában semmi gyanúst nem tapasztalt”. Révainál is 1787 (Vers. 261). — *Tetszetes*, Márt. (1803): *scheinbar*.

Tetszhalott, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 139) *tetszholt*. — Thomisben (1839: 95) *rélthalott*.

Tetszmény, Terray Károly 1842 (Athen. 2: 27) a dogmát nevezte *tetszménynek*, Bugát pedig 1843 (Szh.) az aspectust.

Tettleg, Széchenyinél (Pol. cz. 2: 689) *tettlegezni* am. effectuálni.

Tév. *Tévút*, Széchenyi 1834 (Pol. cz. 1: 72). — *Tévirány* (KelN. 122). — *Tévnézel*, Hetilap 1847 (745): „a magyar financia körüli *tévnézetek*”.

Tévedezni, Kazinczy 1788 (Magy. Mus. 1: 31): „Bátortalanul *tévedez* tekintete”.

Tévedség, Sándor István 1808 (Told.): „erratio. aberratio. deviatio”. — Széchenyinél is 1835 (Hunn. 124): „nyomozásim *tévedtségig* kinzó habzási közt”.

Tevékeny, Mai alakjában már Schuster szótárában (1838). — *Tevékellen*, Kun Pál 1879 (vö. Nyr. 31: 79). Az inactívusra Kunoss 1835-ben (Gyal.) a *tehellén* („nem tehetetlen”) ajánlta, Nagy János pedig 1845-be (Hierolex.) a *teröltent*. Ball. is (1890) különbséget tesz a *tehellén* és *tehetetlen* közt. — Ilyen képzésű a *fogékatlan*, *fogéktalan* (vö. *fogékony*), *bottléktalan* inoffensus, Hierolex. (1845). — Vö. *Kártevéketlen*.

Tevőleges. Toldy Ferencz 1834 (Tudománystár 4:8): „egészen tevőleges (positivus) tudomány“. — Furcsán hangzik Kossuthnál 1841 (Pesti Hirl. 67): „most már *tevőlegesen* mondhatjuk: hitünkben nem csalatkoztunk“. — (U. o. 1842:17) *tétleles* is.

Tézetgni. Széchenyi 1831 (Vil. 166): „bátyját kendezi, öccsét *tézetgi*“. Am. a mai tegezni — Nem jutott szótárba.

Til- Elvonás a tilos mn.-ből, mint *kellem, pir, azor* stb. a *kellemes* (kellemös), *piros, szoros* melléknevekből, noha *tilos* hajdan *tilós* volt. Összetételekre használták: *tilhatár, tilmérföld* (bannmeile) s az erdészetben még ma is *tilárok*, Ball. (1890).

Tiszteleti. Márt. (1823) ehrenmitglied: „*becsületbeli tag*“.

Tisztkör. Széchenyi 1831 (Vil. 56): „sikeretlenül fáradtak *tiszt-körökben*“. — A német fordításban amtsphaere.

Titoknok. Göböl Gáspárnál 1785-ben (Utazó lélek 70): „ennek titoknokja Polycarpo di Azvedo elszaladt“. — Szatavaynál is 1786-ban (Zakkariás levelei előszó 3). — Dugonicsnál (Szitty. 2:9) *belső titoknok* am. val. b. titk. tan.

Titokzatos. 1845 (Hierolex.): *titkozni*, mystificare; *titkozatos*: scrutabilis; *azámtitkozat*: kabala.

Tivornyázni. András Sámuel 1789 (Anekdót. 1:32): „azokkal együtt a' számár árrából *vigon tivornyázott*“.

Tojásdad. Márt. (1823): oval. Ugyanez nála 1799-ben *tojáshozzas*. — *Kagylódad*: muschelförmig (1823).

Toll- **Tollkés** Márt. (1803) *tolltároló kés*. — **Tollharcz** Kónyinnál 1783 (XIV. Kelemen lev. 340) *tollháború*, Bárótzinnál 1790 (Védelm. magy. nyelv. 72) *penna hariz* s végül Sándor Istvánnál 1796-ban *tollharcz* (Sokf. 4:131): „Az Íróknak írásbeli *Hartzokat* Bessenyei Penna-tsátának nevezte, de minthogy Penna és Kalamus nem magyar, hanem Deák szavak, talán jobb volna *Toll-hartznak*, vagy-is inkább *Tollas-hartznak* nevezni“. Ajánlata nem használt, mert Márt. (1803) *tollviadal*, sőt Széchenyinnél még 1829-ben is (Élet Literat. 11) *tollhad*, csak Bajza használja 1830-ban a *tollharcz*-ot (Válasz Döbrentének 8), de még *tollasata* is u. itt. Márt. (1803) *pennabajnok* is (Föderfechter). — **Tollhiha** Horányinnál 1779 (Koporsó épület, előszó) *penna-vétek*.

Tollazat. Gyöngyösi 1693 (Kemény 3:6:77): „Látszik sok tar főnek gombos patyolattya, Más főle csapka-is; 's azok *tollazattya*“. — A NySz.-ból kimaradt.

Tolmácsjegy, Széchenyi 1831 (Vil. 66): „betűk, érzésünknek tökéletlen *tolmácsjegyei*“. Nincs szótárban.

Tolvaj-. *Tolvajkules*, Márt. (1799); ugyanő nála (1803) *tolvajlámpás* (blendlaterne). — Márt. (1823) *tolvajnyelv*.

Torlasz, 1839 (Századunk 417): barricade. — *Habtorlat*, hullámtorlat, Kisfaludy Károlynál (amaz 1823, Vérpohár; ez 1827, A két hajós). — *Jégtorlat*, Széchenyi 1833 (Hid. 3). — *Kőtorlat*, Jelenkor (1:383). — *Torlasztani*, Széchenyi (Vil. 48): „Tolna vizelt Pestre torlasztja“; (Vil. 140) „törvényeink össze-vissza vannak torlasztva“.

Torna, Dugonics 1806 (Szitty. tört. 1:37): „Valamint csudálom-szóból lett csuda, úgy lett torlom-szóból *torna*. Magyar szó pedig ez megtorlom (az az meg tolom, meg-győzöm) Magyarnak kelletik tehát lenni a' Tornának is, melly szó amabbúl eredett“. — *Tornajáték*, ugyanő nála 1810 (Cserei 228): „*Tornajáték* az, midőn két vetekodő (lovon tilve dárdásson) egy-mással viaskodik“. — András Sámuelnél 1789 (Anekdót. 1:75): „tettzenék néki ez a *Kardi-játék* (Turnier). — 1865 végén *torna-egylet* alakul Pesten, e szó mai értelmében. *Tornázás*, *tornászat* 1869-ben. Vö. Ny. 33:370.

Tornyosodni, Márt. (1803) aufthürmen. — A nép nyelvéből. — *Feltornyosulni*, Tsz. (1835): *tornyosulni*, *feltornyosulni*, Fog. (1836). — A NySz.-ban csakis *feltornyosodni*.

Toronyőr, Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 9): „A *toronyőr* éjfélt kiálta“.

Torzankodni, Széchenyi 1831 (Vil. 278): „nem szabad önbírá-jokká *torzankodni*“. A német fordításban „sich aufwerfen“. — *Torzolat*, ugyanő nála (KelN. 130): „a gúny és torzolat legélesebb fegyvereivel sujtja“. Alkalmasint am. caricatura.

Továbbítani, Széchenyi 1831 (Vil. 300): „semmi felelet, de *továbbítatik a zaklatás*“. A német fordításban: „wird fortgesetzt“. — Mai értelmében Dárday Sándortól (P. Thowrewk Emil szíves sorai szerint). — Szótározva Ball. (1881) befördern.

Többes szám, Medgyesi Pál 1640 (Szent Atyák Öröme 131): „*többes számmal* mondta volna ki“. — *Egyes szám* ugyanő nála 1636 (Praxis Pietatis 34).

Többség, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 6): „Igy azért az Isteni *egységben* vagyon *többség* is“. — Geleji Katona Istvánnál is

1646 (Titk. 50) „Többség: mert maga úgy szól, mint többek felől”. — A NySz.-ból kimaradt.

Többszerű, Medgyesi Pál 1650 (Dial. 123): „az Presbyterek hivatallya-is kétféle, egyy-szerű és több-szerű”. Ugyanilyen kapcsolatban Széchenyi 1831 (Vil. 71): „egyszerű vagy *többszerű* elvekre van-e állítva”. — *Többszerűsíteni*, Hierolox. (1845) *variare*.

Többszörözni, Névtelen 1790 (Dohány-termesztésről való rövid oktatás 54): „Ezt mind annyszor kell többszerezni méglen”. *Többszörös* már Kászoni Jánosnál 1647 (Röv. Igazg. 132): „nem-is látom, miért kellene *többszeres* őszve-felcseledeknek engettetni”. A NySz.-ból kimaradt. Ugyanez Márt. (1803) csak *többszörözteti*.

Tökéletesülni, Benyáknál 1780 körül (Ny. 30: 473). — *Tökéltettedni*, Vajda Péter 1835 (Pest. lev. 1: 83). — *Tökéltettedni* Széchenyi 1841 (KelN. 233): „az emberi nemzet *tökéltettedése*”.

Tökéletlenítés, Széchenyi 1831 (Vil. 71): „az egész megromlása és *tökéletlenítés* nélkül”.

Tökepénz, Benyáknál 1780 körül (Vö. Ny. 30: 426). — *Tökepénzes*: capitalist Márt. (1803).

Töltemény, Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 114. versz.): „Mint az hó töltemény majd egyben is omol”.

Tömény, Érdekes képzés: „*töménydeni ezereszer*” 1719-ben Kájóninál (Caneion. 47). A NySz.-ból kimaradt. — Vö. Lehr Alberttől a *-tényi, -tényi* képzőről. — Baróti Szabó Dávid 1780 (Par. Maj. 2: 185): „És gyönyörű veteményre tömény veszedelmet-hozó Kert”. — *Tömény sósav* Schuster 1829 (Gyógysz. Ért. 91).

Tömjén, *Ellömjénezn*i Széchenyi 1830 (Hit. 180) „úgy annyira *ellömjéneztetik*: von weihrauh umnebeln”. *Tömjénezkedni*. Ugyanó nála (Vil. 63): „civilisatói praetensióval *tömjénezkedő* nemzet”. — Egyik sincs szótarban.

Tömkeleg, Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 71): „a Város magában egész *tömpölyeg*, korengő, csiga-biga labyrinth”. — Verseghy 1806-ban (Vö. NyK. 35: 226) ezt írja: „*Tömpeleg* a deák *tempe* (!) szóból szerencsétlenül van véve s még a tudós ember előtt is nagyon érthetetlen”. — Széchenyinnél 1843 (Pol. cz. 1: 319): „hosszadalmas és *tömkeleges* út”.

Tömöttség, Horváth Ádám 1791 (Legröv. ny. éjtaz. 78): „a' többi testektől ez hetedik különböz *tömöttségével*”. SzD.-nál is (1792).

Tömlüni, Kazinczy 1788 (Magy. Mus. 1:155): Az éjszaki hegyek' alljaiban *őszve-tömlütti* repedéses kőszirtokba voltak ásva a' Sirok".

Tönk, A NySz. Gvadányiból (1790) idézi: „*ő tengerre fog tenni engem*" kifejezést. — SzD.-nál 1803 (Magy. Vir.) szintén megvan: „*tenkre* (porrá, semmivé) tenni vkit vagy vmit". Széchenyinél 1830 (Hit. 79, 88, 180): *tenkre hozni, tenkre jutni, tenkre tenni*. De már (Vil. 254): *tönkre tenni*. — *Tönkre silányít* Helmezy Vörösmarty tanúsága szerint (Fátyol titkai 1834: 1): „téged minden írói diességéddel semmivé tesz, vagy a mint a Jelenkor szereti mondani, *tönkre silányít*". — *Tönk orvénycnk szelére jut* Kosuth egyik levelében Nyr. 3: 73) és *tönk szélén áll*, Sim. Ball. (1902).

Törleszteti, A Jelenkorban 1833 (771) „adósság törlesztése" és 1836 (28) *leróni* is. Fog.-nál még 1842-ben is (Jogt. Mszk.) amortisatio am. *enyésztés*. Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 2:114) *eltörlesztés*; az annuitás pedig (u. o. 109) és Fog. (Ker. Szt.) *törleszték*.

Törpülni, Széchenyi 1831 (Vil. 137): „szolgaságba ne *törpüljünk*". — *Törpeszteti* (U. o. 43): „a kised nemzetek sorába *törpeszt* minket". Ugyanigy (Stad. 131) „*törpesztő* lánczok". Ez nem jutott szótárba.

Történész, Peretsenyi Nagy Lászlónál 1802 (Szakadár 142): „Deseritzi magyar *Történetvész* (Historicus) írja".

Történetíró, Bárótzsi 1774 (Kass. 7: 210, 212) és Benyáknál 1780 körül (Ny. 30:476). Dugonicsnál 1806 (Szitty. 1:4) *történetes* am. történész, történetíró.

Törvényeskedni, Thomas 1763 (Franciaia, 1:205): plaider.

Törvényhatóság, Pápai Sámuel 1807 (Veszp. Tiszt.): „Jurisdictio. *Törvényhatóság*, mint van ez *mindenhatóság*, *Hatás* annyit tővén mint *potis, potens*; Jurisdictio pedig a Juris potestást foglallya magában. A *Törvényhatóság* tehát igen alkalmas elnevezés és a Jurisdictionak tökéletesen megfelel". — Zala Tisztában (1807): *törvényhatalom*.

Törvényhozó, Márton István 1796 (Theolog. Moral. 763): „*Törvényhozó Hatalom*". Baróti Szabó Dávidnál (1792) csak *törvényt hozó*.

Tösgyökeres, Medgyesi Pál 1653 (Hármas jaj. 74): „Amaz tős g'ökeres, hires neves régi Bathori Familia". — Dugonics 1788 (Etelka

1: 22): „tös-gyökeres eredet“. — *Tös-gyökös* ugyanő nála 1803 (Jolánka 1: 694): „Tös-gyökös embürnek mondották a' Régiek azt, kinek Nemes-sége hosszu üdökre terjedett: a' mostaniak Tös-gyökeres embereknek mongyák“. — A népselyből.

Tözsde, Márt. (1803) a „börze: a kereskedőknek tanakodó palotájok“. — Fog. 1842 (Jogt. Mszk.) alkuterem.

Tudalom, Széchenyi 1830 (Hit. 217): „Isméreteket. *tudalmakat* terjesztetni“. Itt am. wissenschaft. — *Tudallat*, Kazinczy 1820 (Lev. 17: 132) am. tudat.

Tudatos, Márt. (1803) „Perception: tudatos képzet, tudattalvaló képzet“.

Tudor, S. F. (Toldy Ferencz) 1842-ben, Athen. 2: 495) így kiált föl: „Volt *tanár*, 's a' szó jó is, szép is. Lett azonban tudor 's már itt lehetett kérdezni, miért a' bevett jó és szép szó helyébe mást, mintán a professzorra úgy is van jó, elég szép szavunk kettő is: *tanító* és *oktató*. Urak, ne tegyük magunkat e' főrás-faragással, e' haszontalan, czéltalan és csak gyerekes viszketeget elérülő újító vágy által nevetségessé“. — 1781-ben Révainál (Ménkö mivolta A₂): „A' szebb tudományok' és böltselkedés *tudósa*“.

Túl, mint igekötő. — *Túllálitani* Széchenyi 1831 (Vil. 174) am. „túlozni“. — *Túlbecsülni* (L. o. 54). — *Túlcsapongani* (Hit. 163). — *Túlcsigázni*, 1843 (Pol. cz. 2: 36). — *Túlhaladni*, 1835 (Pol. cz. 1: 108). — *Túlhangozni* (Vil. 47) übertönn. — *Túlpezzegni*, (KelN. 201). — *Tútelítetni*, Károlyi 1843 (Vegy. 204). — *Túljegyezni*, csak Kelemen B. szótárában.

Túl, névszók előtt. *Túlhegyi*, Dugonicsnál 1806 (Szitty. 1: 145) transalpinus. — *Túleilág*, Kazinczy 1811 (Töv. vir. 54). — *Túlbugzó*, Széchenyi 1841 (KelN. 192); *túléberség* l. *forradozni*; *túlerett* (L. o. 8); *túlerő* 1835 (Hunn. 145); *túlbízott* (elbízott helyett) (Pol. cz. 1: 309); *túllirányú* (unverhältnismässig) (Vil. 320); *túlszerénység* (Vil. 172). — Aranyánál 1859 (Próz. dolg. 36): *túlszabályos*.

Tulajdonítmány, Nagy János 1845 (Hierolex.)

Tulajdonjog, Széchenyinél 1833 (Stad. 225): „sajátsági jus“.

Tulajdonnév, Geleji Katona István 1645 (Tít. 217): „az Isteni név köz lehet ugyan az ő teremtettt állattal-is, noha nem mind egy iránt, mert ő néki az tulajdon neve, amazoknak pedig tsak . . . tulaj-

donítottatik"; v. i. (478): „Az Angyaloknak légyen-e egygyen egygyen kiváltképpen való tulajdon nevek . . . nem viágalom“. — A NySz.-ből kimaradt.

Tulajdonos, Benyák 1780 körül (Nyr. 30: 472): „Proprietarius Dominus: Sajátos Ur, Tulajdonosa valaminek“. E szó régi jelentését l. NySz.

Túlcsapongás, Szontágh 1829 (Élet. Literat. 115): „csak franczia felüllegesség és *túlcsapongás*“.

Tülkiadás, Nagy János 1845 (Hierolex.): „perissocoregia, super-erogatio“. *Tülkövetelés* (Hierolex. 280).

Túlozni, Széchenyi 1831 (Vil. 342): „kivált most, midőn szinte minden *tulaz* — túlcsapong — a világon“. Vö. *utánozni*.

Turul, 1835 (Tzs.) még dőlt betűkkel szedve.

Tüdővész, 1835 (Tzs.). — Márt. (1803): *tüdejeveszett*, Márt. (1828) *tüdőveszélyes*.

Tükrözni, Márt. (1803). — *Visszatükrözni* Tzs. (1835); *visszatükrözet*, Széchenyi 1843 (Pol. cz. 2: 11). — *Kitükrödzeni* 1841 (KelN. 10). Ez nem jutott szótárba.

Tünékeny, Geleji Katona István 1647 (Válta. 2: 1166): „Proteusnak, *tünékeny*nek és enyiszékenynek lennie nem állatjuk“. A NySz.-ből kimaradt.

Tüneményes, Dugonics 1803 (Jolánka 1: 207): „Mi tévő lögyek tehát: hogy tüneményes képzelődéseimből ki-tanulhassak“.

Tünet, Páriz Pápai (1708): „Tünet, Lőleklátás: Empusa“. — A NySz.-ből kimaradt. Dugonicsnál van: *egytünetű* is 1798 (Szerecs. 2: 255): „Tüz-viz-akasztófa-pallós avvagy kerék *egytünetűek* előttünk“.

Tünni, Széchenyi 1830 (Hit. 180): „várja a jövedelmek *előtünését*“. — (U. o. 215): „sebb fényben *előtüntetni*“. — Ugyanő nála 1834 (Pol. cz. 1: 61): „új akadály *előtüntekor*“. — (U. o. 35): „a kapitány *kitüntető* bátorsága“. Am. „kiváló“. — Kossuthnál 1841 (Pesti Hir. 2) „*kitüntetés*“ helyett megtiszteltetés.

Türelem, Széchenyinnél 1843 (Pol. cz. 1: 461) *türedékenység* is.

Tüz. *Tűzjétek* Kovács János 1746 (Hadi exerc. 51): „némellemek titkos fogási vannak, mind a' mulatságos Tüz-játékban.“ Márton István-nál is 1801 (Német rud. Sztr.). — Ugyancsak Mártonnál van: *tűzlárma*,

tűzgolyóbis. — Márt. (1803): *tűzijátékon, tűzjel.* — *Tűzpatak, tűztenger* Baróti Szabó Dávid 1786 (Versk. 2: 75).

Tűzálló, Márt. (1803) *tűz kiálló:* feuer-beständig és feuerfest.

Tűzésrség, Tanbner Károly 1841 (Mértan, 4): pyrobolaria.

Tűzetes, Kossuth 1843 (Pesti Hirl. 515): „az országvédelmi rendszer *tűzetes* portractatioja”.

Tűzoltó, Baróti Szabó Dávidnál 1784 (SzD. 25) *tűz-átutó,* de 1786-ban (Vers-koszorú 2: 75 és 133) *tűzoltó.* — Márt. (1803) feuer-leiter: *tűzoltó-lajtorja.*

Tűzvész, Megvan MA.-nál „*igneae procella*” jelentéssel. Ellenben Márt. (1803) *tűzi veszedelem.* — A NySz.-ból kimaradt.

U.

Udvarias, Mikes Kelemennél (62. lev.): „jót nevettem a kéd *udvaros* köszönetén”. Ellenben Kollárics 1764 (Philoth. 167) „*udvarias* emberek”. — SL-nál 1793 (Lev. 345) „ők felettébb *udvariak*, höflich”. — Márt. (1823) *udvariságtalan;* s még Kölesseynél 1833-ban is így. (Orsz. napló május 23). — Tsz. (1835) *udvariatlan.*

Ugrány, Márt. (1800): Jaculus, Springer, Erdhase. — Valószínű, hogy Földi kéziratából vette, mert ezt forgatta (vö. e szótárának előszavát).

Ujdoni, Kónyi János 1774 (Mulató óra előlj. 6.): „noha tsiklandós *ujdoni* magyarságomnak fűrgentzségével előre kérkednem nem illik is”. — *Ujdon* Baróti Szabó Dávid (1784).

Ujonzolat, Dugonics 1800 (Római tört. 74) tyrocinium

Ujság: zeitung. Thomas János 1763 (Franczia nyelvm. 2: 5 és 2: 212): „Gazette, nyomtatot ujság”. — Farkas Jánosnál 1771 (Ungarische Gramm. 432) és Magy. Hirm. 1780 (Előre való tudakozás). U. i. (504): *ujságíró* is; ezenkívül Magy. Hirm. (1786: 2): „Ne gondold szívem, hogy az Ujság-írókban olly bőv mértékben laknék a’ szent Lélek ereje, mint a’ Papokban”. — Ujságíró helyett Rajnisnál (Vö. Kreszn.) *hírközlő.*

Ujságszomj. Szóchenyi 1831 (Vil. 165): „korántsem ujságszomjból”. — Nem jutott szótárba.

Undor, Mészáros Ignác 1772 (Kartigám 145): „undor állatok”. Talán sajtóhiba „undok” helyett.

Unokatestvér, Márt. (1803) geschwisterkind Ugyanő nála 1799-ben „két testvérektől származott gyermekek”.

Uralom, Záborszkyánál 1841 (A Pesti Hírl. elleni gyanúsítások: 37): „a jog s igazság uralma az emberiségnek az anyatermészettől nyert birtoka”. — Jablanczy azt kérdi tőle (Adat. 75): „vajjon dominiumot vagy dominiatiót akar-e érteni rajta?”

Úrhölgy, Fáy András 1839 (Bázavir. 1:12) és Kossuth 1841 (Pesti Hírl. 105): „Pesti úrhölgyek szép koszorúja”.

Urodalom, nemcsak *dominium*, hanem *regnum* jelentésben is használták. Névtelen 1792 (A magy. Tört. rövid rajzolatja 55): „Béla urodalma alatt született tehát a Magyar Kautzellárius”. — Még Széchenyinél is (Kell. 60): „a minden szenvedelmekből kibontakozott észnek urodalmi köre”. **Urodalmas,** Márt. (1803) „Urodalmas Gróf: Marquis”.

Uszály, Dugonicsnál 1796 (Szecs. 1:223) a „schleppe”: *huzalék*.

Uszékony, Geleji Katona István 1845 (Gramm. 2:36): „ha jó szó: fázékony, miért nem uszékony, futékony”.

Utalni, Márt. (1803) *utalni* am. sich auf etwas beziehen. Mai értelmében Fog. (1836).

Után. **Utánnymolat** Márt. (1803): *másodszori nyomás, újra való nyomás*, de a *nachdrucker*: *utánnymolató*. — **Utánragaszték,** Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1:458).

Utánozni, Széchenyinél 1830 (Hit. 25) még *utánnazni*, de már (Vil. 333, 348) és 1833-ban (Stad. 112) *utánozni*.

Utas: viator. Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi Majors. 162): „Sokszor az utasok-is nagy károkat ejtenek a’ kis Törzsökben”. Dugonicsnál 1800 (Róm. tört. 301) „viatores: Lőhetne talán őket Utazóknak-is, *Útasiak*-nak is mondani”. — Márt. (1803) *utazó*.

Utasítani, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 930): „hogya sokakat az Evangeliumi igaz tudomanyinak vetelere utakítsanak”. Ugyanő nála *elutahit* 1640 (Szent Atyák Öröme 334). — Teljesen egyjelentésű vele Geleji Katona Istvánnál a hasonlóan képzett *ügyehit* 1645 (Ttk.

28): „őket oda alá igazítom és ügyehitem“. L. NySz. — *Utasítani*, Bárótnál annyit is tesz: értesíteni (Kassandra 6:157): „ki utasíthatott tégedet olyan jól állapotom felől“. — *Utasítás*: adress, Magy. Hirm. 1781 (80). — *Utasítvány*, Jelenkor 1833 (211): „Dedel ur utasítványi bökések ugyan, de végegyezés megkötötetésére nincs felhatalmazva“. — *Elutasítani* mai jelentésben már Kazinczynál 1793 (Lessing mes. 89, ford. Aszalay J.): „Az elutasított Farkas más Juhászhoz ment“. — *Visszautasítani*: visszaküldeni, Névtelen 1792 (A magy. Tört. rövid. Rajzolatja 32): „e két izben meg-tsalatkozott, és haza vissza utasított“.

Utazni, (Gedei Katona István 1645 (Titk. 321): „a követnek tselekedete és mondása az őtet *el-utazonak*, és követsöghen küldőnek tulajdonítottatik“, és u. i. (484): „Kopár helyen keresett azért itt-is igen Enyedi búvóhelyet, és tsak híjában himezett-hámozott, 's utazott, mutatott egy-felé is, más-felé is“. Nála tehát am. *utasítani*, *utat mutatni*. Megvan nála 1645-ben is (Válts. 537): „De hogy ne láttassunk felelet nélkül őket tollünk *el-utazunk*“. Ugyanezen jelentésben 1647-ben is nála (Válts. 2:1033 és 1235). — Teljesen mai jelentésben és alakban van ezen ige 1646-ban (Temetési Pompa Melly . . . Bethlen Péternek . . . el-taksarittatásáig, celebráltatott): „Ez szomorú *utazásnak* utolsó napján . . . tölt Predicatiója Szatthmári L. Miklosnak“. — Pósbázinál 1669-ben „utalni, hivatkozni, idézni“ a jelentése: „Szomenus is kire másfelől kalauz *utas*, nem írja azt“ (Igazs. Istáp. 328). — Kájoninál 1719 (Canc. Aj. lev.): „az akkori *utazás* bajos volta“. — Csúzinál 1723 (Zeng. slpszó 621): „az Emanzba mendegélő tanévtványok: *utazók*“. — Dugonicsnál 1796 (Szres. 1:382) *elutazni*, ellenben 1808-ban (Szitty. 2:5 és 249) *elutal*, *visszaütal*-t ír. — *Körülutazni*: umreisen, Márt. (1803). — Thomas Jánosnál 1763 (Francia nyelv. 1:182 és 2:30) van *utazó ruha*, *utazó láda* is, sőt ugyanő nála ugyanitt (2:71) *elutazni* is: „az elmúlt héten utazott ő el“.

Útféliség, Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 2:34) *útféliségek* am. „gemeinplätze“.

Útkör, Széchenyi 1831 (Vil. 178): „ne jelelnénk ki a változások *útkörét*“. — Am. „irány és terjedelem együtt“. — Nincs szótárban.

Útlevél, Zalam. Tisztiszótárában is (1806) már így van.

Utó, Széchenyi 1833 (Stad. 103): „utóim nincsenek“. Ma: *utód*. — Dugonicsnál is 1790 (Arany perecz, előszó): „emlékezte Utóinknál is Oszlopra metszettessen“.

Utó. *Utó fájdalom*, Szeli Károly 1777 (Bábamesterség 82, 85, 86); *utóór*, Dugonics 1806 (Szitty. tört. 2:229); *utókor*, Kisfaludy Károly 1821 (Az élet korai).

Utóirat. *Utóírás*, Dugonics 1794 (Jeles tört. 1:43, 44). — Előbb. 1793-ban Márton Istvánnál (Phacdr. 360) és Márt. (1803): *utóírás*. — Verseghy (Vö. NyK. 35:228) *levéltoldalék*-nak akarta nevezni.

O. O.

Űde. *Fölüdíteni*, Verseghy 1806 (Aglaja 84): „a' csupa példával felüdítik benned az ingert”. — Tzs. (1835) még dőlt betűkkel.

Üdvlelde. Széchenyi (1843) ily című munkája előszavában ekkép indokolja: „Walhalla az eszmét tán érthetőbben kitette volna. Én azonban *Üdvleldét* egy kis megszokással szintolly érthetőnek és e' fölött magyarosabbnak és csinosbnak is tartom, mint a három *a*-val bővelkedő Walhallát. Mások a következő kitételeket hiszik jobban megfelelőknek: *diadla, nyugda, emléke, csönde*”. — A Pesti Hirl. (1843:202) így élcelődik: „Most jelent meg gróf Széchenyi István legújabb munkája, *Üdvlelde* ezim alatt. A könyv ezimöt illetőleg szabad legyen megjegyeznünk, miszerint a nemes gróf igen nagy előszeretettel látszik viseltetni az újmagyaros *da de* suffixum iránt és sokan is csodálkoznak azon, hogy új év óta a *Jelenkor* — ad normam *csónakila* — ily ezimet nem visel: *Jelenkorda* (mi annyit is tehetne: a *jelennek kordája*)”.

Üdvlövés. A „salvo” Márt. (1803) *szávlövés*; Márt. (1823) *köszöntő lövés*; Tzs. (1835) *üdlövés*; Ball. (1847) *üdvözlövés*; Vajda Péternél 1834 (Logszebb leány 122): *üdvözlövés*, végre Fog. (1848): *üdlövés*.

Ügy. Széchenyi 1838 (Lóvers. 42) a „geschäft”-et *ügynek* akarta nevezni; előbb pedig 1831 (Vil. 275) *ügyelet*-tel akarta a mai *üzletet* kifejezni.

Ügy. *Ügylevél, ügyviselő*. Márt. (1823) *geschäftsbrief, geschäfts-träger*; *ügybarát*, Széchenyi (Pol. cz. 2:462): *ügyút*, Szirmay 1806 (Gloss.): *ügyritel*, Századunk 1839 (604): *ügyvisélet*, Széchenyi 1835 (Pol. cz. 1:115). *Ügydaráb*

Ügyes. Márt. (1803) „appellation: *ügyes* folyamodás valamelly törvényszékhez”.

Ügyelni, Szontagh Gusztáv 1829 (Élet Literat. 106): „E' szerint a' Speculálónak . . . tisztében áll . . . azokra *fel is ügyelni*“.

Ügyész, Baróti Szabó Dávidnál is 1786 (Versk. 151) „*Ügyész*: ügyfolytató, prókator“. Valószínű, hogy a Magy. Hirm. ugyanczen évi folyamából kerülhetett hozzá; ugyaninnen veszi fel Baróti a következőket is: *gyönyörködélem, erköltsédelemény, köllemek* (roman), *kézirovány, laplag*. — **Ügyézség**, Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi Majors.³, 67): „Ügyézséggel hamis pénzért lelkét is eladni . . . jobb-e?“

Ügyködni, Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 1:335) *ügykedés* am. „geschäftigkei“, sőt ugyanily forma jelentéssel *ügyügykedni* is (U. o. 396, 398). A Pol. progr. tör.-ben pedig (9): „kiszépiteni *ügyügyködik* a haza bűneit“. Itt inkább am. „igyekszik“.

Ügyved, Márton Istvánnál 1793 (Phaedr. 463) *ügymentő*; Márt. (1803) *ügybiztos*.

Ülepíteni, Baróti Szabó Dávid (1792); u. i. *leülepíteni* is. — Molnár Jánosnál 1777 (Fiz.) *ülepeszteti*: praecipitare.

Ülnök, Ráth György 1853 (Iliv. Msztr.) „gerichtsbeisitzer: *törvénszéki ülnök*“.

Ültetmény, Kónyi János 1775 (Az első hajós 13): „Az ültetmény és palánta körül ismét hasonló palánták nőnek“. — Ugyanő nála *ültetvény* is 1792 (Elmefuútat. 5): „Ültetvénynyel körülvevett szép árnýékos forráshoz ért“.

Üregelni. *Átüregelni*, 1835 (Tzs.).

Ürülék. A Társalkodóban (1834:397) az „excrementum: *üríték, emészték*“.

Ütem. Bugát 1843 (Szh.) ezt mondja a „közép“. szónál: „num non posset typus in omni sua significatione per *ütem* adhuc optime exprimi?“ — Mai értelmében Aranynál 1856 (Új M. Muz. 448). Ugyanott *ütemezni*.

Üvegház, Márton József 1803 (Szt.); ugyanő nála (1799) *üveg-huta* is.

Üzelem, Hierolex. (1845): „*üldözelem, üzelem* am. persecutio“.

Üzlet, 1841 (Athenacum I:104) *göschäft*. — *Üzlet-igazgatóság*, M. Korm. Lap 1850:307.

V.

Vad-ember, Lelki Parad. (1700. Aa₃ hátlap): „Persiában fene vadembereknek hirdetted”. — A NySz. ból kimaradt. — Kármán József-nél 1794 (Uránia 8:98): „*Vadistenek* (Faunus)“.

Vád. *Vádírás*, Márt. (1803); ugyanő nála (1818): *puncta accusationis: a vád pontjai*. — *Vádtanácsos*, András Sámuel 1789 (Anekdot. 1:111): „egy vád-Tanácsos (Criminal-Rath)“. — *Vádlévél* már Pestm. Tiszti szótárában (1806). — *Vádeset*, Vajda Péter 1835 (Magyar Nyelvtud. 12) accusativus. — Széchenyi 1843 (Pol. cz. 1:331): „mielőtt a *vádlények* teljességgel leleplezve nincsenek“.

Vágány. Fábehichnál, Guzmicsnál (vö. *píheny*) a vágány am. caesura, mire Arany (M. Muz. 1856:449) megjegyzi: „ha aesthetikusaink tudnák, milly nem aesthetikai fogalmat köt össze népünk a „vágány“ szóval, bizonyosan nem használnák“. — „1868-ban Tarkovics Józseffel — mondja Pázmándy Dénes Magyarország 1902. VII. 12) — feltaláltuk a *vágány* szót. Lónyay miniszterelnök kiadta kettőnknek Bécsben, a Bankassai palotában, a magyar Keleti vasút engedélyezési okmányát, hogy azt fordítsuk le — angolból . . . Az okmányban minden sorában előfordult a *rail* szó, melyet akkor magyarul *sínek* neveztek. Tarkovics már vagy ötvenszer leírta a *sínt*, mikor egyszer felbuzdult benne a szittya vér. — Hát nem tud-e helyett egy jó magyar kifejezést? — Nem én, de gondolkozunk kissé, keressünk egy magyar szót! — S keresgettünk emlékezetünkben. Én visszavarázoltam a kocsitűt őserégi csapását s ebből ajánlottam a *csapány* szót. De Tarkovicsnak inkább tetazett a *bevágás* fogalma és ő ebből formálta a *vágányt*. Másnap már ki lett nyomtatva az engedélyokmány, pár napra rá elfogadta az országgyűlés, szentesítette ő Felsége. Törvényynyé vált. Senki se kifogásolta a mi műszavunkat“. — Hát ez mind igen szép, de egy bökkenője mégis van, t. i. az, hogy a „Geleise“-ra már 1843-ban megvolt Ballaginnál a *vágány*.

-**vágy.** *Bosztúvágy, rangvágy*, Márt. (1823); *haszonvágy*, Széchenyi 1838 (Stad. 43); *tudvágy*, ugyanő nála 1835 (Pol. cz. 1:94); *csinivágy*, Tzs. (1835); Aranynál (Elv. alkotm.) *csillvágy*, (Aristoph. 273) *békevágy*.

Vagyonbukott, Fog., Hiv. Mszt., Hierolex. (1845). Előbb „bukást szenvedő, bukott, vagyonvesztett, vagyonafogyott“. Afféle csonkítás ez is, mint az *elmekáborodott* stb.

Vagyonos, Kovács János 1742 (Continuat. a magy. Krón. 2:56) „meg engedtetett, ha vagyonos okai lennének, ezzel magát mentené.” Itt a. m. igaz, valódi. — Már Kőnyinál 1774 (Mulató óra 25) a. m. possessivus: „az én Atyám olyan *vagyonos* ember vala”. — Széchenyi 1831 (Vil. 128): „*Vagyonosulna* a legnagyobb rész”. Nem jutott szótárba. — *Vagyonosítani*. (Vil. 217): „Nemzetiesen vagyonosított színház.”

Vakbuzgó, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 121): „Nem valami *vakbuzgóságból* tselekedte azt Jacob”. A NySz.-ből kimaradt. Szótárilag csak Már. (1799): abergläubig; de fanatismus (1803) ugyanő nála: *vallásrajosság*.

Valahai, Széchenyi 1830 (Hit. 179): „mennél bizonyosab a *valahai* visszafizetés”. Am. *majdani*, képzésére nézve olyan, mint *néhai*. Nem jutott szótárba.

Válasz-. *Válaszüresség*, Verseghy 1792 (Magy. Mus. 2:24): „Amde nagy-is két Tsillag között a' *válasz-üresség*”. — *Válaszhártya*, Márton István 1801 (Német rud. Sztr) zwerchfell; Már. (1803) *kereszt-hártya*. — Ma: *rekeszizom*.

Válaszolni, Kovács János 1742 (Continuat. a magy. Krónik. 32): „oll punctumok proponáltattak, mellyekre *válasszolnyi* hatalmokban nem lévőlt”. Vargyasnál is 1750 (Phras.) respondeo. — A NySz.-ből kimaradt.

Választmány. A „deputatio” Pestm. Tiszti szótárában orodetileg *választmányra* volt fordítva. Erre azt írta Révai: „Ments meg Isten a választmánytól”. (Vö. NyK. 35:200).

Választottság, Széchenyi 1830 (Hit. 28): „több személyből álló *választottság*”. — (Vil. 290): *választottsági ülés*.

Vállalkozni, Geleji Katona István 1636 (Graduál 142): „neki vállalkozám és Istent híván segítségül continualni kezdem”.

Vallásosság, Márton István 1796 (Theolog. Moral 360): religiositas: ugyanitt (768) *vallástalanság* is; *vallásforma* u. i. (767); *vallás-szabadság* Már. (1823). *Vallásháború*, *vallásügyminiszter*, Jelenkor 1833 (707 és 775). — *Vallásosítani* Márton István 1796 (Theolog. Moral 721): „a' Kegyeség nem egyéb, mint Vallásosított, vagy a' Vallással összeköttetett Virtus”. — PP., Már., sőt még Zala Tszára is a „fassiót” *vallásnak* nevezték.

Vállazat, Kovács János 1746 (Hadi exerc. 17): „a' kiálló-bástya *vállazattya* fül figurájjára tsináltatik“.

Válmány, Mannó 1842 (Orv. Gyógysz. Vegyt. 293).

Valódiatlan, Hierolex. (1845) irrealis.

Valósulni, Kisfaludy Károly 1823 (Tollagi 1:16): „az bús omen vala, mely most valósulni készül“. — *Megvalósodni*, Szontagh Gusztáv 1829 (Élet Literat. 125): „S mivel minden kifejlés ellenkező erők' viszonyhatásai által valóesodik meg“.

Valószínű. Erre a mintára van Széchenyinél *áldáesszínű*, *helyesszínű*.

Valótlan. Már Prágainál is 1628-ban (Serk. óra 931): „ki akarmi dolgot az égon alhatatlannac, romlandónac, *valótlan*nac állatna lenni“. — A NySz.-ból kimaradt.

Válrokonság, Wesselényi 1833 (Balitéletek 125).

Váltani. *Be* igekötővel Márt. (1803) einwechseln; *viessaváltani* (u. o.) einlösen.

Váltószög, Dugonics 1784 (Tudákoss. 2:29): angulus alternus.

Változvány, Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi Majors.³ 311): „most, tiszta Smaragdok Látszatnak begyeket tsuda *változvánnyal* el-ültni“.

Váltságdíj, Márt. (1823) lösegeid. — Előbb csak *váltságpénz*, *váltságbér*.

Vámszedő, Márton József (1799): mauthner. — Előbb *vámos*. Ugyanő nála (1823): *vámör*.

Vándor, Geleji Katona is használja 1649 (Válts. 3:1082, 1168): „némellyek *individuum vagumnak*, meg-osztatlan *vándor lévő* állatnak, hívják“; és: „sem testnek nem mernek mondani, hanem csak valami communis substantiának, a' vagy *vándor Individuumnak*“. A NySz.-ban nincs.

Vándor. *Vándorbot*, *vándorcsillag* (planet) Márt 1803).

Vándorolni. Sándor Istvánnál 1793 (Lev. 379) „auswanderer: *kiköltöző*“.

Van szerencsém, Bessenyei György 1773 (Szent Apostol Tamás előszó A₃): „Van szerencsém itt egy Németből tett fordítást magyarul az Olvasó eleibe tenni“. Bárótzinál is 1774 (Kassandra 3:113).

Váradalom, Nagy János 1845 (Hierolex.): „beneficium expectativum”. Egy szótárunk sem ismeri. — *Am. váromány*.

Varázs. *Varázssíp*, Kónyi János 1797 (Dafnis 123). — *Varázsjáték*, Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 15) és ugyanő nála 1823 (Tollagi 1:14) *varázscassza* is; *varázsszín*, Külesey 1832 (Országgy. napló deczemb. 27); *varázserő*, ugyanitt 1833 (febr. 28). — *Varázslat*, Kisfaludy Károly 1825 (Óhajlás): „Egy varázslat, bár havaz künn. Vissza himzi nékem”.

Várkert, Kisfaludy Károly 1827 (Vigj. 1:7): „a várkertben elégtételt ad”.

Városliget, Kisfaludy Károly 1828 (Csalódások 2:6): „A városligetben találkozám vele”.

Varrány, Bugát e szava helyett SL-nál (Told.) *varromány* Fog. (1836) pedig *varrat*.

Varromány, Geleji Katona Istvánnál 1645 (Gramm. 2:25): „ha szép szók lélemény, gyűjtemény . . . miért nem ezek-is: *szerzemény* . . . *küldemény* . . . *fizomány* . . . *hozomány* . . . *varromány*”.

Vaspálya, Századunk 1838 (250) és 1841 (Pesti Hirl. 640).

Vasút, Haszn. Mulats. 1829 (1:393): „Pest és Buda fővárosoknak képe. Rákos mezejéről véve, az ugyanott próbára felállított Vasutnak rajzolatjával”.

Váz, Széchenyinél 1831 (Vil. 2) már mai értelmében: „rendszeres vázát munkámnak elő nem mutathatom”.

Vázlat, Széchenyinél 1834 (Pol. cz. 1:47): „a gőzhajó *vázlata* egy kissé nagyon is megrázódott”. — (U. o. 69): „a hajó-vázlat nincs arányban az erőművekkel”. — Ma a *hajó vázának* mondanók.

Vázrajz, Széchenyi 1830 (Hit. 39): „földbirtokosink állapotjának *vázrajza*”. — Alkalmasint Döbröntei szava.

Véd, Baróti Szabó Dávid 1780 (Paraszi Majorság 2:117): „nem indul Véd nélkül soha”. Ugyanezen évben Dugonicsnál is (Uliss. 20): „Tebát ily rossz védben van itt az árvaság” és (207): „Mint juhok, véd nélkül halni ne menyenek”. — *Védlet*, Kisfaludy Károly 1823 (Magányos sir): „Honja hősi *védletére*”. — *Védtelen*, Kisfaludy Sándor 1816 (Mind. Munk. 4:69): „ott lesben áll a gyilkos és orozva csap le rókaként a védtelenre”: *védetlen*, Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszi

Majors.³ 100): „a' Jah, melly védetlen, . . . Farkasnak tseleit nem tudja kerülni“.

Véd-. *Védanygal*, Márt. (1803); *védfal*, 1819 (Theodul estéi IV) *védtúr* Döbrentei 1814 (Erd. Mus. 1: 117); *védcnapat*, *véderőnség*, *védczaköz*, *védfal*, *védfegyver*, *védirás*, *védgát*, *védör*, *védsáncz*, *védszent*, Márt. (1823); Kisfaludy Károlynál 1823: *védpaisz* (Pálma Cipr.), *védtorony* 1829 (Budai harcuj.); *védsereg*, Jelenkor 1832 (7); *védegyesület*, 1842 (Athen. 2: 255); *védszárny*, Jablanczy 1842 (Adat. 88).

Védelem. Névtelen 1737 (Boldog Halálnak Hajócskája 12): „Szent materiája oltalma 's védelme“.

Védemény. Verseghy 1806 (Aglaja, Györgyiné): „De mivel átlátom, hogy tar védeményem az olyannak szívét le nem csillapítja“.

Véderő. Széchenyi 1831 (Vil. 310): „nagy befolyású a nemzet gazdaságára s *véderőjére*“ — (Vil. 86): „Magyarhon *vélerője*“.

Védv. Jablanczy 1842 (Adat. 163 és 233) argumentum. Vö. *ismérv*.

Védvám. Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 113): „*védvámrendszer*“ és 1842 (Pesti Hirl. 59): „magas *védvámok* oltalmaznak“.

Vég-. igenevek előtt. *Végpályafutás*, Listi László 1653 (Magyar Mars 12: 5): „Vérek ontásával, 's vég-pályafutással sokan megholtanak volt“; *végbucsuzás*, Németh Antal 1776 (Trója királynéi 34); *végyküsködés*, Czirjék Mihály 1785 (Érzékeny levelek 42); *végpauzálás*, Baróti Szabó Dávid 1786 (Verskoszorú 1: 15); *végromlás*, Baróti Szabó Dávid 1794 (Paraszt Majors.³ 253); *végenyészet*, Kisfaludy S. 1801 (Mind. Munk. 1: 130); *véglehelet*, Kuzinczy 1811 (Töv. vir. 28); *végy-csapás*, Kisfaludy Károly 1825 (Elte 3); *végbomlás*, Kisfaludy Sándor 1832 (Mind. Munk. 3: 40). Egyéb összetételei: *véghatár*, Listi László 1653 (12: 120): „Istennek ostora Soknak véghatára“; *végbacsalód*, *végbúcsú*, *végcsele*, Kájoni János 1676 (Cantionale catholicum 668, 385); *végóra*, Medgyesi Pál 1636 (Praxis pietatis 876); *véggercz*, Kisfaludy Károly 1825 (Elte); *véggpanasz*, br. Amade László 1750 körül (Oles. Könyvt. 309: 273); *végcsök*, Baróti Szabó Dávid 1786 (Versk. 1: 154); *végsugár*, Kisfaludy Károly 1819 (Ilka 2: 3); *végszótag*, Márt. (1803); *végbetű*, Márton István 1794 (Görög ny. 71); *végvesszély*, Baróti Szabó Dávid 1803 (MVir. 98).

Véges. Geleji Katona István 1647 (Válts. 2: 876): „a megditsóitotócének ajándéki a Christus testében nem végetlenek, hanem *végesek*“. A NySz. is idézi ugyaninnen, de a „mértékes“ czímszó alatt.

Végeződék finis, Geleji Katona István 1645 (Válts. 1244). Nincs a NySz.-ban.

Véglegesíteni. Kelemen Béla szótárában (1897) már megvan.

Végok, Medgyesi Pál 1636 (Praxis Pietatis 651): „az *Veg okoknak*, mellyekert szereztetet, Nagysagos voltokban“. A NySz.-ból kimaradt.

Végrehajtani. *Végrehajtó*, Georch 1806 (Honnyi törv.) és Márt. (1818): „exequens“. — Széchenyinél *végrehajtás* is (Vil. 63): „önts tüzet ereinkbe *végrehajtásra*“. Alkalmasint a „véghezvitel“ hatása alatt.

Végrendelet. Kisfaludy Sándor 1806 (Munk. 8:683) testamentomra a *végző rendelést* ajánlotta; Zalamegye azonban (Tsat. 62) a *végrendelet* fogadta el.

Végezéses. Kászoni Jánosnál 1647 (Rövid igazg. 172): „Törvénycs avagy végezéses“. — A NySz.-ból kimaradt.

Végsőség. Széchenyi 1830 (Hit. 242) „a *végsőségeket* s tulajdonokat gyűlöölöm“. Ma: „szélsőség“.

Végzet. Dayka Gábor 1791 (Titkos bú), *végezet* am. fátum „uj lest hány a végezet“. Ugyanígy Medc Pálnál 1791 (Kazinczy Helio. vir. 104): „Vad végezet! be hirtelen rohansz és véltelen“. Kazinczynál *végzés* még 1811-ben is (Töv. vir. 29): „a' kit a' Végzés hazád' határitól oly messze messze el-tola“. — De ugyanő nála *végzet*: határozat is, beschluss 1811 (Töv. vir. 18): „Zeus bennünket szerete A' midőn szent *végzete* A' vizskbe szöktete“. — *Végzetterhes*, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 359); *balvégzet* Petőfi 1842 (K. Vilmos barátomhoz): „Katonának száműzött balvégzetem“.

Vegy- *Vegyelem*, *vegyrokonság*, Mannó 1842 (Orv. Gyógyysz. vegyt.); *vegybomlás*, *vegy súly* Károlyi 1843 (Vegyt. 2 és 10).

Vegyten. Márt. (1803) „testalkattudomány, test osztató mester-ség“, a chymist pedig „testalkat-vizsgáló“. — A *vegyten* nevezet ellen felelőzölt Dr. Spécz, Bécsben a chemia r. tanítója, mondván, hogy ép olly joggal választannak is neveztetetnék. „Miert akarunk hát a jó régi *chemia* helyett mással még pedig rosszabbal élni“. (Századunk 1838: 799).

Vélelem. Kassai József 1816 (Szókönyv 5. csomó) „Vélelem: opinio (Tételek a Magyar Letzkékből 1814 15) sicut él, élelem“. Tehát már 1815-ben megvolt.

Vélekezet. Kovács Jánosnál 1742 (Continuat. a magy. Krón. 135): „mivel mind ollyas vélekezettel valának a' békességnek szeretetitül viseltetvén“.

Véleményezni, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 52).

Vöny, A „recipe“ Márt. (1803) szerződula; Tzs. (1835) orvosi rendelmény; Kunoss 1835 (Gyal.) gyógyírat.

Vér. *Vérbosszu, véröszön* Márt. (1803). — *Véredény* Benkő 1791. (Fekete Mért. 21). — *Vérmező* Baróti Szabó Dávid 1786 (Versk. 2: 29). — *Véráldozat* Kisfaludy Károly 1820 (Kem. Sim. 1: 2). — *Vérnász* Vörösmarty 1834. Arany is él vele. — *Vérzivatar* Széchenyi 1830 (Hit. 230) „Britannia s Franciaország vérzivatarjai“.

Vérbő, Fogarasi 1845 (Szt.) plethoriach; Bugátnál ugyanez *vérmcs*; Tzs. (1835) „blutreich“: bővérű.

Vérér, Geleji Katona István 1647 (Válts. 2: 623): „a' vér erek testében meg-szakadoztanak“. — Nincs a NySz.-ban.

Vérfürdő, 1790 Szeitz Leó: Trenck, Mérő-serpenyő 68 és Névtelen 1792 (A magy. tört. röv. rajz. 31): „le-rontattak a' keresztény templomok, vér ferdőbe fordottak a lelki atyák“.

Vérkeringés, Márt. (1803) circulation.

Verőér, Csokonai 1803 (Dorotya 1. k.): „S éledvön az által a' sziv verő-ere“.

Vers. *Versmérték* Magy. Museum 1788 (1: 366): „Görög 's Deák vers-mértékre író Magyar Poeták“. Horváth Ádámnál is 1791 (Legröv. ny. éjtsz. IX.). — *Versnem* Csokonai 1803 (Illa előb.): „a' dalok mind azon egy versnemben vannak csinálva“. — *Versforma* Kölcsey 1826 (Bírlata Körner Zrínyijéről).

Verseny, Széchenyinél 1828 (Lov. 34) pályafutás; (U. o. 37) versfutó ló; (U. v. 55) versenfutás; (U. o. 56) versfutás; (U. o. 99) versencsés, noha már ugyancsak 1828-ban „Pesti Léversenykönyv Széchenyitől és Döbrenteitől. Ugyancsak Széchenyinél 1830 (Hit. 72 és 217): versenyezés és versenyfutás.

Verseny. *Versenydíj és versenytárgy* Széchenyi 1831 (Vil. 325 és 13). Egyik sem jutott szótárba.

Versenyezni, Geleji Katona István 1645 (Válts. 1: 426): „Mert azt, egy tudós keresztényen sem hívja kételkedésben sem versenyez felette“. — A NySz.-ból kimaradt.

Versenypálya. Kisfaludy Károly 1825 (Tihamér 1): „sok ifjút hívott a távol versenypályára”.

Versenypár. Kisfaludy Károly 1829 (Budai barozj.): „Összezőg a versenypár”, am. *versenytdrs.*

Vész. *Vésznap*, Kisfaludy Sándor 1844 (Mind. Munk. 8: 634). — *Vészágyú*, Magy. Korm. Lap 1852 (173).

Veszélyes. Medgyesi Pál 1840 (Szent Atyák Öröme Aj. lev. c₂): „meg-tisztogattatta ez szegény Hazát attul a' veszélyes mētelytől”. — A NySz.-ban nincs.

Vészes. Megvan már MA.-nál is „procellosus, tempestuosus” jelentéssel. — A NySz.-ból kimaradt.

Veszteség. Medgyesi Pál 1650 (Dialogus Politico-ecclesiasticus 208): „távol légyen az veszteségtől-való félelem”. — A NySz.-ból kimaradt. — Kovács János 1742 (Continuat. a magy. Krón. 2: 31): „Eszéket is minden veszteség nélkül el foglalá”; ugyanő nála 1746 is (Hadi exerc. 96): „a veszteségekről semmit nem szükség jelenteni”. — Balassa Bálintnál (l. NySz.) *vesztőség*. — *Vesztemény*, Hierolex. (1845) *perditum*.

Vetély. A Hírökben *lövete* am. *lóveraeny*. Vö. Széchenyi 1838 (Lóvers. 2).

Vetemülni. Széchenyi 1831 (Vil. 18): „vetemülhetne-e azon gondolatra”.

Vetény. Molnár János 1783 (Magy. könyvh. 403 stb.). — Baróti Szabó Dávid 1784 (SzD.) „vetényfak: vetemény”.

Vétlen. *Bucsuvétlen* megvan már a NySz.-ban.

Vevény postai értelmében állítólag Dillesz verébelyi postames-tértől eredne; *tértivevény* pedig Kossuthtól (vö. Föv. Lap. 1881. július 17. sz.). Tény, hogy 1842-ben (Regelő I: 30) megvan már mind a kettő. Ugyanitt a „recommendation” *biztosításnak* van nevezve.

Vezekelni. Hierolex. (1845) „poenitere, poenitentia: *veszékelni, veszékelés*”.

Vezér. *Vezércsillag*, Geleji Katona István 1645 (Válta.: 700): „a' vezér tsillag után a' . . . Christushoz valo jövések”. — *Vezérfonal*, *vezérhadnagy*, *vezérnevelő* (Mentor), Márt. (1803); *vezérkönyv*, Márt. (1823). — *Vezérszeme*, Széchenyi 1845 (Pol. cz. 2: 530). — *Vezér-*

gondolat, vezérszándék, ugyanő nála (Vil. 12 és 64). Egyik sem jutott szótárba. — *Vezérkérdés*, Dessewffy Emil 1839 (Századunk 210).

Vezérczikk, Kossuth 1841 (Pesti Hirl. 1). Minthogy a Pesti Hirl.-ban vezérczikket, legalább eleinte, kivétel nélkül Kossuth maga írta, Széchenyi a Kelet Népe 102. lapján így gúnyolódik: „Azon eszme, az annyi követeléssel járó cikket *vezérczikk*nek keresztelni, nem a leg-szerencsésebb ötlet volt; mert itt bizonyos egyedeknek elménczsége tüstént *a-t -nek-et* ragasztott a cikkhez, mi szerint a *vezérczikk*ből tüstént a *vezérnek cikke* lön”. Kossuth a Kelet Népczé írt feleletében (179) így válaszol: „Megengedem, hogy e cím nem a leg-szerencsésebb eszme volt, s oly kevés erőt is helyezek benne, hogy méltóztassék a nemes gróf más alkalmas czímet tanácsolni, azonnal örömet elfogadom. hanem annyit mondhatok, hogy minden igény nélküli gondolat volt, mely semmit sem akar egyebet mondani, mint hogy a vezérczikk oly cikk, mely a hirlap azon számának irányát és speczialis czélját kimutatja, mely vezére a hirlap azon számábani cikkeknak, de más semmi és senkinek. Ebben gondolom semmi vezéri botor követelés nincs”. — *Vezérczikkely* Benyáknál 1780 körül (Nyr. 30: 473) am. principium.

Vezérlet, Dugonics 1803 (Jolánka 2: 744): „Négy százat ősé-nek vezérletére bizott”.

Vezetékeny, Baróti Szabó Dávid (1784): „könnyen vezethető”.

Vezetéknevezni, Geleji Katona István 1645 (Válts. 1: 740): „Longi-manusnak cognominaltatik, vezeték-neveztetik vala”.

-viadal. *Allatviadal*, Márton (1803) thierrgofecht; u. i. „mata-dor: győzödelmes a' Spanyol bikaviadalban”.

Viadalmas, Baróti Szabó Dávid 1779 (Par. Maj. 1: 22): „mit szólnak vizeken *viadalmas* Egerről”. — A NySz.-ban nincs adat rá.

Vicze. Verseggy erről (Vö. NyK. 35: 218) így ír: „Nekem úgy látszik, hogy az *al* és *vicze* között különbség van. A ki csak *al* vagy *második*, annak hatalma megszűnik, mihelyt a *fő* vagy az *első* jelen van. De a *viczének* törvényes hatalma van még a *fő*-nek jelenlétében is, valamint a *vicze* Ispánnak a Fő Ispány jelenlétében”.

Vidor. A Debr. Gramm.-ban 1795 (274): „vig, vid, *vidor*, vidúl”. Kőnyinál is 1797 (Dafnis 5): „ha az ismét hátrált, szeme *vidorabban* mosolygott reá”. — Márt. (1803): aufgeweckt, drell, flink, lebhaft, munter.

Vigalom. Helmezy 1829 (Élet Literat. 216): „Nem találhat szivem enyhet A' tavasz vigalmiban”. — *Táncvigalom.* Ez is alkalmasint tölle, Jelenkor 1833 (122): „Szánt e czélra szánta *táncvigalma* 200 ft. bevételit a' helybeli zsidóság is”. — *Vigalmas,* Hierolex. (1845) jovialis, lactus; *vigalmazni,* Fog. (1845) jubiliren. Nem jöttek divatba.

Viganó. Először Csokonsinál 1795-ben. (Vö. MNy. 3: decz. füz.).

Vigyázat. Megvolt már a Münch. C-ben (63): „az eyne neged *vigasat'fa* koron idűő ő hozzáioe” (circa quartam vigiliam noctis). A NySz.-ből kimaradt. Kászoni János 1647 (Rövid Igazg. 128): „Supcrabundantes Cantelas Bővölkedő vigyázatnak vagy okoskodásnak nevezünk”. Az újabb irodalomban Baróti Szabó Dávidnál 1779-ben (Par. Maj. 1: 45): „Még az is, a' kire völt vigyázat bízva”. (U. o. 1: 63 is). — *Vigyázatos,* Márt. (1803) wachsam. — *Vigyázatlan, vigyázatlanság,* Széchenyi 1830 (Hit. 73 és 146).

Vihározni, Kisfaludy Károly 1825 (Mohács): „Pusztító erejét rád viharorta dühe”.

Világ. *Világtájék, világrész,* Márt. (1803); *világtenger,* Márton István 1801 (Német. rud. sztr.).

Világi pap, Dugonics 1790 (Feljegyz. 25): „a szerzeteseket és más *világi papokat* a római pápának engedelmé alól elvonta”. Kazinczynál is 1791 (Heliconi vir. Foglalat): „Verseghy Ferencz világi pap”.

Világítani, Horváth Ádám 1791 (Legröv. ny. éjtsz. 79): „és így világíthat az az égi test magától”. — Széchenyi 1830 (Hit. 51): „boldogok kiket inspiratio *világít*”. — (Stad. 240): „a mit egyesek sorsa legjobban *felvilágít*”, az „aufhellen” szolgai fordítása. — *Kivilágítani* (KelN. 84): „e közleményből *kiviláguland*”.

Világlat, Hierolex. (1845) „luminare, luminium: *világítmány, világlat*”. — Jablanczynál 1842 (Adat. 28): *világíték*.

Világosítani, Széchenyi 1830 (Hit. 8): „az éjjeli *világosítás*”. Ma *világítás*.

Világgpolgár, Sándor István 1796 (Sokf. 4: 73) Cosmopolita. Széchenyi 1830 (Hit. 145): „előítéleteken túlemelkedett *világgpolgár*”. — A cosmopolita Fog. (1845) mindenf. is. Ez még Ball.-nál 1890-ben is megvan.

Villám. — *Villámos* elektrisch, Márt. (1823).

Villámhárító, Sándor István 1791 (Sokf. 2:33): „azt egy hegyes villámhárítóval tetézték meg”.

Villanat, Kisfaludy Károly 1822 (Lantos szerelme): „Dicsőn mereng jós lelke villanatja”.

Villany, Károlyi 1843 (Vegyt. 41) így nyilatkozik: „Némellyek a *vilany*, vagy *villany* név alatt az electricitást akarják érteni, de rosszul, mert az electricitásban a világosság csak mellékes dolog, különben legyen nekik az ő hitek szerint”.

Virágítani, Kovács János 1742 (Continuat. a magy. Krón. 2:166): „ártatlanságában és szabadságában mindenkor meg erősíthesse, virághassza”.

Virágozni. *Fölvirágozni* igét sem NySz., sem Márt., sem Kreszn. még nem ismeri. — Kölcsey Hymnusában (1828). — Szótárilag először Tsz. (1835) „aufblühen” alatt.

Virágzat, Gyöngyösi 1683 (Ének Th. és Zr. I. házass. 31. versz.): „Az bőségsében látszik első csirázatja, Kinek jövődöben lesz szép virágzatja”. — Nincs a NySz.-ban.

Virány, Ponori Thewrewk József följegyzése szerint (vö. Arany, Aristoph. 3:324) Buczy Emiltől való szó, csakhogy nála melléknév, *viruló* értelemben. „*Virányzani*: *virere*” (Hierolex.).

Visszaadatal l. *kivonat*.

Visszahatás, Szontágh Gusztávnál 1829 (Élet Literat. 125) *viszonhatás*: „S mivel minden kifejlés ellenkező erők' *viszonhatásai* által valósodik meg”. — Széchenyinnél is 1831 (Vil. 159): „mágusi *viszonhatást* rejt magában”. — *Viszonhatóság* (U. o. 163) am. *viszonhatás*. Ugyanő nála 1830 (Hit. 189): „a törvény *hátraható ereje*”, de 1836 (Pol. oz. 161) *viszahatólag*.

Visszataszítani. A NySz.-ban nincs meg, noha MA. és PP minden kiadásában am. „retrudo”. — *Visszataszító*: abstossend, átvitt értelmében Fog. (1845).

Visszhang, Baróti Szabó Dávid 1777 (Új mért. vett versek 16): „Ex oldal Derkában *visz' hang* majd vid válaszezeit adja”. — *Viszhangzat* ugyanő nála 1788 (Magy. Mus. 1:59): „*vissza lövelli A' köves oldalakon játszó visz hangzat*”. — *Viszhangzani*, SzD.-nál (1792) még *viszhangelni*; de már Kisfaludy Sándornál 1801 (Mind. Munk. 1:43) *viszhangozni* is. — A visszhang Márt. (1803) *viszhangzat*. — *Vissztüz* Verseghynél (Aglája) gegenlicht.

Viszon. *Viszonszeretet*, Kármán 1784 (Uránia 1:70); *viszonerő*, reaction, Márt. (1823); *viszonlódás*, Kisfaludy Károly 1812 (Zách nemz. 2:7); *viszontézés*, ugyanő nála 1819 (Ilka 1:1); *viszontszolgálat*, ugyanő nála 1819 (Tatárok 2:6). — *Viszontézés*, Széchenyi 1830 (Hit. 64): „nyájas *viszontézés*”. — *Viszonerő*, ugyanő nála (VII. 38): „*viszonerő szeretet*”. — Nem jutottak szótárba.

Viszongani, Guzmics Izidor (vö. Kreszn.). Jelentése: „viszállkodni”. Megvan Széchenyinél is 1830 (Hit. 125, 238 és VII. 14).

Viszonosság, Baróti Szabó Dávidnál (1792) és Sándor Istvánnál reciprocitas; Simai Kristofnál (1810) reiteratio.

Viszonozni, Mészáros Ignác 1772 (Kártigám 351); nála *viszonozni*: „Ha másképen nem lehet, viszontozá ismét Hesmene”. Dugonicsnál 1780 (Uliss. 32) *viszonlós*: „Mézes szók édes viszonzása”; ugyanő nála *viszonzni* is *viszonoz* értelemben 1791 (Istolka³ 1:24): „a' többi Kis-asszonyok' nevekben így vizsált dicséretére”. — *Viszontagolni* is járta eleinte, 1792 (A magy. tört. rövid rajzolatja 93): „a' Királyné háládatlansággal *viszontagolta*”. — *Viszonyzás*, Kossuth 1842 (Pesti Hirl. 35) reciprocitas.

Viszontagolni, Széchenyi 1830 (Hit. 199): „kik egymást *viszontagolva* felhőkig emelik”. Am. kölcsönösen.

Viszontorlás, Széchenyi 1831 (VII. 110): „a kereskedési *viszontorlás* (représailles); 1843 (Pol. cz. 1:476) *viszontorlasztani* is.

Viszony. *Csereviszony* már Széchenyinél 1845 (Pol. cz. 2:566).

Viszonykodni. Kóczyinál (NySz.) *viszonykodás* am. controversia. — Széchenyinél 1843 (Pol. cz. 1:340): „két *viszonykodó* (transigáló) lény”.

Viszonylag, Széchenyi 1841 (KclN. 165): „hosszú képpel néz *viszonylag* egymásra”. Am. kölcsönösen. — *Viszonylagos*, 1838 (Szándok 112); ellenben Széchenyinél a mai *viszonylagos* helyett 1835-ben (Pol. cz. 1:109) *aránylagi*. — *Viszonyilag*, relative Kunoss 1835 (Gyal.).

Vita-. *Vitapálya*, Verseghy 1791 (Egy jó szívből költ szatira): „piacunk nem csapszék, nem vitapálya”. *Vitakérdés*, Jelenkor 1832(1:5).

Vitatni. Mai jelentéssel Geleji Katona Istvánnál 1645 (Titk. 82): „azt vitatják némellyek közüllők”; és Kászoni Jánosnál is 1647-ben (Röv. igazg. az olvasókhoz): „Egynek első belétekintettel a' Jus akadván szeme eleibe, azt *vitata*, hogy a' Jnst igaznak nem jól fordí-

tottam". — *Vitalközi*, Széchenyi 1835 (Pol. cz. 1:74). — *Eleitizni* (Hierolex.) abjurgere. — *Hírlapvitály*, Jablanczy 1842 (Adat. 64).

Víz. *Vízgyógyintézet*, 1842 (Pesti Hírl. 44); *vízjog*, 1843 (U. o. 537): „a m. gazdasági egyesület rétöntözési és vízjogi terve". — *Vismű*, vízműtan, Tzs. (1838).

Vízesés. Előbb, 1793-ban, Sándor Istvánnál (Lov. 353) *víz hullás*; Dugonicsnál 1798 (Szerecs. 2:190) *vízomlás*.

Vízfesték, Páriz Pápai 1708: „aquei diluti pigmentum". — A NySz.-ból kimaradt.

Vízhatlan. *Víz-megálló*, Márt. (1803) wasserdicht; *víz-álló*, Tzs. (1835) wasserfest; ugyanitt „*vízhatlanítani a hajót*"; Fog. (1836) *vízjárattanítani* is.

Vizsga, Széchenyi 1833 (Stad. 217): „józan útból kitérő political vizsga". Am. discussio. — *Vizsgaerő*, ugyanő nála 1830 (Hit. 31) am. forschungskraft.

Vizsgálat, Kazinczy 1789 (Hivatalra vezető beszéd 15): „Oskolákat vizsgálatra veszitek". — *Vizsgálatos*, Szontágh Gusztáv 1829 (Élet. Literat. 96): „a' Német Literatúra' újabb folyamát vizsgálatos szemekkel tekintette".

Vonadék. *Vonadék-anyag* már Schusternál 1829 ben (Gyógysz. Ért. 44).

Vonagláni, Széchenyi 1830 (Hit. 130): „hány haldokló áldja utolsó vonaglatiban". — Ugyanő nála 1841 (KelN. 44): „a nemzeti test végvonaglatának fog hinni". — Egyik síncs szótárban.

Vonakodni: sich weigern, Kölcsey 1833 (Országgy. napló márczius 27—29): „utóbb is csak annak kell meglegenni, mitől most a főtábla vonakodik".

Vonalom fn. is élt egy ideig „zug, tractus linearis, lineamentum" értelemben. (Vö. Pák 1829 Vad. tud. 2:187, Szh., Hierolex., Fog. 1845) s különösen *arcvonalom* összetételben. Ball. (1890). — *Kézvonalom*, Széchenyi 1841 (KelN. 263): „ezen dicső honpolgárnak e kézvonalmán".

Vonalozni. Márt. (1803) csak *lineázni*. Sándor Istvánnál *vondóolni* 1796 (Sokf. 4:121), de *ékesítés* jelentéssel: „Ez a' sok *Vondósolás* ha szükséges-e Nyelvünk Írásának nem tudom". — A vasútépítésben legújabbban a *tracciózást* is *vonalazásnak* nevezik.

Vonat, Széchenyi 1833 (Hld. 15): „a híd *vonatja*“ am. spannung. — *Kélvonati* híd (U. o.). — *Vontasövű* puska, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2: 201). — *Egybevonat*, Széchenyi 1831 (Stad. 252): „e részbeni véleményem *egybevonatja*“. Nincs szótárban.

Vonatkozni, Kisfaludy Károly 1828 (Csalódások 1: 6): „az asszonyosság naponként jobban megízlelte a városi mulatságot, az én uram meg naponként inkább *elvonatkozik*“. — Kelemen B. szótárában „absehen von etwas“. — Maga a *vonatkozni* ige először Tzs. (1838).

Vonulni, Horváth Ádám 1791 (Legröv. ny. éjtsz. 59): „a Déli ponthoz közelebb *vonulhatunk*“. — *Elvonulni*, Kazinczy 1813 (Dayka versei XIV): „hosszan *elvonuló* szemöldök“. — *Felvonulni*, Kisfaludy Károly 1824 (Magányos sir): „halk morajjal *felvonulnak*“. — *Visszavonulni*, SzD. (1792); *kiconulni*, CzF. (1865); *bevonulni*, Ball. (1872).

Vonzat, Márt. (1803) „familienschlag: fajra vonás, fajra *vonzat*“.

Vonzó erő, Verseghinél is 1792 (Magy. Mus. 2: 22): „Az égi testek forgása és a *vonzó erő*, ugymint amannak oka“.

Völgyesíteni, Márton József (1803) vertiefung: *völgyesítés*.

Z. Zs.

Zalogítani, Benyák 1780 körül (Nyr. 30: 474): „Pignoraticia Bona: *Zalogítások*, *Zalogított Józsa*“.

Zamat, Baróti Szabó Dávid 1803 (MVir.) és Márt. (1803); annál „*Szamat*: iz, szag . . . Jó *szamati* gyűnőltá, étel, bor . . . Jó *szamatty* van“; emennél „accent, vorschmack“.

Zár. Már Csuzinál 1723-ban (Vö. Kreszn.) megvan *zárkő*. — Kazinczynál *zárlyuk* 1790 (Haml. 47); SzD.-nál (1792) *zárssó*; *zár gondviseelő* Kölcsey 1832 (Orsz. napl. decz. 26); Tzs. (1838) *záridő*; Századunk 1838 (616) és Pest. Hirl. (1: 2) *zárgát*; (U. o. 2: 124) *zár gondnok*; Hierotex. *zárbeszéd* am. epilogus; M. Korm. Lap 1851 (328): *záróra*.

Zárda, Kassai József 1816 (Szókönyv 5. csomó): „Kalastrom, Klastrom, deákul Claustrum, *zárd* (mint Szeg-zárd)“.

Zárjel, Révai Miklós 1780 (Orthogr. 19): „*zárjelek* ollyas valamit tsuknak-bé, a' mi a' jelen-való beszédnek értelmére szolgál ugyan, mind-azon-által szükségképen mint azzal egybekötve". (Vö. Csaplár Benedek: Révai Miklós élete 2: 48).

Zárlat, Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2: 211) *sequestrum*.

Zárnap, Verseghy (Vö. NyK. 35: 229) ajánlatára Kisfaludy Sándornál 1806 (Mind. Munk. 8: 682) és Márt. (1818): *terminus praecclusi*.

Zavar. A „*verlegenheit*"-ra Márt.-nál még 1823-ban is: *zürzavarban lenni; zürzavarba hozni, ejteni*; ellenben Tzs. (1835): *zavarba esni*, Ball. (1857) *zavarba jönni*. — 1845 körül még sokszor lehetett hallani: „ambarába (embarras) vagyok, nagy ambarába hoztak". — Széchenyinél 1840-ben (Pol. cz. 1: 283): „láthatólag igen nagy zavarulatban kéri".

Zavarék, Széchenyi 1833 (Stad. 26): „szándékom vala egy kis *zavarékot* összeállítani". Értekezésre érti. — *Zavarkozni* (U. o. 65): „ki nem gázolható *sophismákba* zavarkoztak".

Zendület, Széchenyi 1830 (Hit. 232): „sok évi *vérengző zendületek*". — Am. *forradalom*.

Zengedelem, Széchenyi 1831 (Vil. 157): „legédesb *zengedelmű ajak*". — Sem ez, sem Arany *zöngelme* (M. Műz. 1856: 449) nincs szótárban.

Zengzet, Kazinczy 1793 (Paramyth. 30): „új *zengzetekkel* igyekszik tartóztatni siető utadat".

Zokszó, Czirjék Mihály 1785 (Érzékeny levelek 104): „*Kiáltó zok szókkal* reám lövöldözöt". — A nép nyelvéből.

Zönge, Dugonicsnál 1774 (Trója vesz. 275) *zeng* fn.: „Még a' Musának sintsén hárfájának Mindég egy *zenge*"; ugyanő nála 1780 (Uliss. 181): „Hallya ugyan *zengét* egy-két-három szónak". — Am. *zöngés*.

Zördület, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.): „*Zördület, dördület*"

Zúzni, Thomas 1763 (Franczia nyelvm. 1: 205) *öszecszúzni; pülc.* — Baróti Szabó Dávidnál is 1780 (Pár. Maj. 2: 175) „Zúz mindent öszve fogával".

Zülleni, Tsaholei-Bihari „Index" (1847): „*nefrens: süldötske elzúllót malatz.*" am. „anyjától elválasztott". (Vö. MNY. 3: 39). —

Elzülleni Gelei József 1787 (Ifj. Rob. 214): „megfejte, hogy a' teje el ne zülljön“. Népies szó. Kassai József 1816 (Szókönyv 5. csomó) így ír e szóról: „züllik és parasztos ejtéssel züllik; *el züllik* a' tehén teje, ha hol fejik, hol ki nem fejik ezt (Hegyaljai szó). Ha szárazság miatt fogy a' tehén teje, akkoron mondják: *el apad a tej*, ha pedig a' ki nem fejéstől, akkoron *züllik, el-züllik, el-zülled* a' tehénnek teje, a' tehén *el-zülleszt* a' tejt“.

Zsarnok, Széchenyi 1830 (Hit. 171): „a holt tyrannust — *zsarnokot* — ki indíthatja szánakozásra“. — (Vil. 162): „*zsarnok divat*“. — *Zsarnokolni* (Stad. 241): „a divat csábjátul *zsarnokolva*“. — *Zsarnokoskodni* (Hunn. 44).

Zseb. *Zsebkalendárium* 1795. esztendőre: *zsebkészkenő Márk*, (1800); *zsebkönyvecske*. Magyar Teátrumi Zseb-Könyvecske az 1793-dik Esztendőre idézve „Az 1795-diki Magy Merkurhoz tartozó Bibliotheca“ ban (20 l.). — *Zsebkönyv* Sándor István 1793 (Lev. 533). — *Zsebszótár*, Döbrentei 1833 (Jelenkor, 794).

Zsibáros, Sándor István 1793 (Lev. 381).

Zsibbadék, Széchenyi 1841 (KelN. 260): „az ősiségnek az ország belbecsét s ekkép egészségi erojét elnyomó *zsibbadéka*“.

Zsinormérték, Baróti Szabó Dávid 1792 (SzD.) nála. am. ácsok zsinorja, csapó czérna, csapó zsinor. — Átvitt értelemben Márton Istvánnál 1796 (Theolog. Moral 727): „a' Törvény dictálásához 's zsinormértékéhez szabja“.

PÓTLÉK.

-ásol, -ésel: ágyásol (MTsz.), befolyásol, el-, ki-, beszállásol, kiadásol (Ball. NM. 1881), kifogásol, padlásol (MA.), rakásol (MA.), rovásol (PP.), vonásol.

-ásoz, -ésez: áldomásoz (Ball. 1854), állomásoz, béllésez (nincs szótárban), gyűlésez (CzF.), sujtásoz (SzD.), ülésez (CzF.).

-ástalan, -éstelen: ártástalan (Széchenyi, KeN. 175), fizetés-telen (Jelenkor, 1833: 522), kinzástalan (Kossuth, Pesti Hirl. 1: 49), önállástalan (Hierolex.), összefüggéstelen (Nagy Ign. Vö. Irod. Közl. 12: 60), részrehajlástalan (Márt. 1823), vallástalan (Márton Istv. 1796).

-atag, -eteg. Különösen kedvelte Pák Dienes 1829 (Vad. tud. 2. Szótár): borzatag, forgatag, függeteg, gyarlatag, habzatag, hullatag, korhatag (senescens), kórhatag (tabescens), koslatag, lankatag, mozgatag, omlatag, senyveteg, sodratag, sózatag, suhatag, szóratag, tepeteg, vedletag, zárlatag, zubatag, zülletag.

-ias, -ies. Kossuth különösen kedvelte. Egy vezérczikke egyetlen hasábján (Pest. Hirl. 2: 239): gazdaságias, mindennapias, testvéries, úrbéries. — A Hierolex. szerint „a conveniens melléknevet a hivatal-vagy egyedneveknél -as, -es rag által sokszor helyesen fejezhetjük ki, p. o. királyias, férfias, grófiás, asszonyias stb.“.

Különcz. Az 515. lapon levő s e szóra vonatkozó idézet 1808-ból a Szittiyai Történetek I: 120. lapjáról való. — 1798-ban (Szres. 2: 403): „Csuda látománja vala azon állatnak és ugy szólván *különcz*-nek“. Itt *különös* (sonderbar) a jelentése.

-lag, -leg. Széchenyinél igen gyakran és egészen szokatlanul; pl. a Pol. cz. I. kötetéből: *férőülag* (96), *bölcsőleg* (249), *superlatívrág* (310), *cseréileg* (324), *garaboncsilag*, *csudailag* (485) stb. — Főnév-képzőként is alkalmazták: *egyleg* (individuum, Szh.), *tettleg* (praxis), *egyenleg*, *mérleg*.

-ast, east, 240.
 asta/tars, 413.
 asta/tarsuag, 413.
 -at, et, 295.
 At, 16.
 -atay, -atog, 296,
 415.
 ata/ak't, 5.
 ata/kul, 5.
 atala, 17.
 ataga, 17.
 atakot, 17.
 atondok, 17, 413.
 atasowk, 122, 413.
 atasowit, 413,
 474.
 atasowit, 122.
 atahyan, 128.
 atamat, 17.
 atawatal, 17.
 atawot, 137.
 atidomul, 137.
 Atilla, 17.
 Atilla-mowat, 16.
 Atir, 17.
 Atisari, 495.
 Atikad, 17.
 Atlag, 18.
 Atlagow, 18.
 at-an-tahaw, 17,
 412.
 Atlew, eghla, 206,
 414.
 Atlo, 17.
 Atmowel, 219, 227.
 Atmowlogas, 219.
 Atmud, 18, 414.
 Atmudlogas, 414.
 Atmudot, 18.
 Atmowos, 18.
 Atwalak'o, 547.
 Atwolog, 542.
 Atwot-R, 253.
 Atwalak'a, 253.
 Atwah, 289.
 Atwalomul, 18,
 299.
 Atwomul, 414.
 Atwal, 18.
 Atwal, 256.
 Atwogel, 601.
 Atwalomul, 414.
 Atwalomik, 414.
 Atwal, 18, 180.
 Atwalog, 577.
 Atwal, 414.
 Atwalom, 414.
 Atwalom, 18.
 Atwalom, 18.
 Atwalom, 18, 414.

csalódik, 35, 426.
csalogány, 35, 43,
426.
csalokány, 426.
csalomány, 35.
csány, 74.
csáp, 35.
csapadék, 35, 426.
csapat, 35, 426.
csapatós, 426.
csapatontként, 35.
csapatosan, 35.
csárdás, 35, 188,
427.
csarnok, 35, 427.
csarnok-, 35.
császa, 35, 182,
207.
csata, 36, 427.
csatány, 35.
csatányos, 427.
csatár, 35.
csatárlány, 35.
csatáros, 35.
csatolmány, 36.
csatorna, 36.
csatornázni, 36.
csatároz, 36.
csatogány, 35, 43.
csavar, 36.
csavarul, 36.
csavarvonal, 36.
csakélyedik, 36.
csakélyit, 86.
cselakmány, 36.
cselakvény, 36,
333, 427.
cselakvenyesség,
427.
cellem, 36, 154.
cselközvény, 36,
427.
cselközvet, 36.
cselközvő, 36.
csupa, 36.
csupasz, 37.
csupász, 37.
csupász, fn., 37.
csupászat, 36,
428.
csupászeszlik, 37.
csupos, 37.
csund, 37, 428.
csund, 37, 428.
csundór, 37, 240.
csundu, 428.
csupogó, 37.
csupogórný, 37.
csupoly, 37.
csupontok, 428.

cseppfűdő, 37.
cseppkő, 37.
csere-, 260, 306,
379, 613.
csérény, 37, 428.
csurmely, 37.
csornyelyke, 37.
csibor, 428.
csirő, 41.
csicsó, 41.
csigázt, 428.
csikland, fa, 428.
csikol, 37, 428
csikolat, 87.
csillagász, 89.
csillagászat, 38,
428.
csillagászati, 428.
csillagászat, 38.
csillagda, 38.
csillagvadász, 81.
csillám, 38, 428.
csillám-bogár, 38.
csillámlat, 428.
csillanat, 429.
csillap, 429.
csillapat, 429.
csillár, 38, 801.
csillagvány, 38.
csin, 38.
csinosbul, 429.
csinosbulás, 39.
csinosodás, 38.
csinosul, 429.
csinócás, 455.
csinócó, 515.
csiposz, 38.
csir, 38.
csirög, 39, 429.
csirizsa, 429.
csizárkodás, 429.
csüt, 58.
csodaszép, 39.
csodátékony, 39.
csökdes, 37, 429.
csokor, 39.
csomag, 39.
csomagod, 39.
csomak, 39.
csomók, 32.
csónakák, 429.
csónakáz, 181.
csónakda, 22, 39,
356.
csónakoz, 429.
csondár, 301.
csontkítasok, 402.
csont-, 39.
csontár, 39.

[illegible][illegible]

ED.

-da, -de, 895.
dacz, 43.
daczárna, 43.
daczul, 43.
dag, 43.
dagály, 43.
dagályos, 43.
davanat, 43.
dák, 113.
dal, 42, 432.
-dal, 43, 432.
dal-, 44.
dalabá, 43.
dalastyán, 432.
dalár, 43.
dalár-egylet, 44.
dalárda, 44.
daljáték, 44, 432.
dalbá, 44.

Ábrékn, 52.
ábrény, 52.
acsetel, 52.
aczokkó, 52.
ál, 52.
Éde, 172.
édeleg, 52, 435.
édesség, 52, 162.
egaj, 52.
égőssé, 52.
égőshozni, 52.
egely, 30, 52.
egélyes, 80.
egélyesség, 30.
egélytelen, 30.
egélytelenség, 30.
égény, 435.
égéslet, 122.
égéstelen, 52.
égvény, 52.
égvényes, 435.
éggömb, 53, 99.
égüljati, 52, 53,
118.
égkarpít, 52.
égiv, 53.
égőveszt, 53.
égutj, 53.
égutjel, 53.
égvén, 53.
égvényes, 53.
égviz-ga, 38, 381.
egyáltalán, 414.
egybedillás, 9.
egybeilleszt, 101.
egybevonnát, 615.
egyedség, 435.
egyed, 53, 435.
egyedlensz, 53
egyedlenként, 68.
egyedi, 53.
egyedileg, 53.
egyediség, 33, 435
egyedit, 53.
egyedországi, 53.
egyettér, 53.
egyeduralom, 58.
egyedűli, 435.
eggelőre, 53.
egyen, 53, 54.
egyen-, 33, 54.
egyen, 53.
egygyerték, 53.
egygyez, 51.
egygyezet, 53.
egyírt, 53.
egyéniség, 53.
oxygeniség, 53.
egyénit, 54.
egyenti, 53.

egyenkőz, 54.
 egyenlő, 54.
 egyenlőség, 54.
 egyenlők, 119.
 egyenlet, 54.
 egyenletes, 54.
 egyenletlen, 54.
 egyenlők, 54.
 egyenlítő, 54.
 egyenlítő, 436.
 egyenlőtlenség, 436.
 egyenlőtlenség, 54.
 128, 164, 197,
 436.
 egyenruha, 54, 436.
 egyenruhák, 54.
 egyensúly, 10, 54,
 436.
 egyensúlyoz, 55,
 436.
 egyértelműség, 56.
 egyértékű, 55.
 egyes szám, 436.
 egyesület, 27, 53,
 56, 436.
 egyetem, 55, 162,
 436.
 egyetemi, 55, 436,
 437.
 egyetemese, 55.
 egyetemist, 55.
 egyetemlog, 55.
 egyetemleges, 55.
 egyetemlő, 55.
 egyeztet, 55.
 egyezmény, 55.
 egyezményes, 55.
 egyfekt, 381.
 egyfogat, 56, 94.
 egyhang, 56.
 egyhangú, 56.
 egyhangú, 56.
 egyhangú, 56.
 egyhangú, 315.
 egyházmegye, 56.
 egyház, 56.
 egyik, 57, 414, 437.
 egykedvű, 56.
 egykedvűség, 56.
 egyképlet, 169.
 egykötés, 56.
 egykötés, 56, 192.
 egykötés, 56, 134.
 egykötés, 44, 56, 437.
 egykötés, 57.
 egy név a ...nak,
 56.
 egyenlő, 56, 437.
 egyenlő, 56.

[illegible]

elbíral, 25.
elbomolhatatlan, 138.
elbonczol, 438.
elborzad, 58.
elbukik, 424.
elbuzdul, 424.
elbűvöl, 33.
elcsatít, 58.
elcsitul, 58.
elcsuk, 40.
elcsunyal, 430.
éles, 58.
élez, 58.
élezet, 58.
éleződik, 438.
élez, 58.
éldel, 58, 59, 162.
éldetet, 59.
éldiztolenk, 439.
éldöd, 59, 438.
éldöntö, 40.
éldöntöleg, 49.
éledelmes, 59.
elégületlen, 439.
elegy, 439.
elegyvenkés, 54.
élékony, 60.
élelem, 59.
élelemutár, 59.
élelmény, 439.
élelmest, 50.
élelmestlen, 59.
élelmest, 59.
élelmiszor, 59.
elem, 59, 162.
élem, 313.
élendev, 64, 332.
élemény, 59, 64.
élemes, 59.
elemi, 59.
élemdősz, 59.
éleog, 439.
élenk, 59.
élenkít, 60.
élenköl, 60.
éleny, 60.
élenyít, 60.
élenyöl, 60.
élenyed, 76.
élenyedest, 76.
éleny-kenyit, 78.
élenykenyöl, 78.
élez, 439.
élet, 80, 2 4, 439, 552.
életbe léptet, 439.
életmű, 60.
életműtelen, 60.
életműves, 60.

életművészes, 60.
életművészet, 60.
életút, 439.
életvezetély, 60.
életvesztélyes, 60.
elav, 69.
elavít, 83.
elavít, 83.
elfagyaszt, 451.
elfűt, 451.
elfűt, 451.
elfűt, 86.
elfűt, 90.
elfoghatóság, 94.
elfogódik, 60, 439.
elfogódott, 60.
elfogul, 90.
elfoglalt, 60,
440.
elfoglalt, 60, 439.
elfoglaltság, 60.
elfogaszt, 457.
elfogasztal, 457.
elfogazkodik, 440.
elfogócaul, 307.
elfogócsodók, 307.
elföldel, 99.
elfűt, 469.
elfűt, 119.
elfűt, 471.
elfűt, 120.
elfűt, 347.
elfűt, 440.
elfűt, 121.
elfűt, 121.
elfűt, 60.
elfűt, 122.
elfűt, 123.
elfűt, 124.
elfűt, 475.
elfűt, 129, 477.
elfűt, 130.
elfűt, 130.
elfűt, 132.
elfűt, 132.
elfűt, 138.
elfűt, 138.
elfűt, 138, 483.
elfűt, 138.
elfűt, 110.
elfűt, 146, 487.
elfűt, 146.
elfűt, 60.
elfűt, 440.

fegyver-, 87, 452.
 fegyvernek, 86.
 fegyvernők, 86,
 452.
 fegyverszűnő, 87.
 fegyvertár, 87.
 fegyverzet, 87.
 fegyérje, 87.
 fegyérnye, 87.
 fejér, 452.
 fejed, 87, 452.
 fejedez, 87, 452.
 fejlen, 452.
 fejlemény, 87, 452.
 fejleszt, 87.
 fejletlen, 87, 452.
 fejlettség, 87.
 fejlik, 87, 269, 452.
 fejlődik, 87, 452.
 fejtekezik, 87.
 fejtemény, 453.
 fejűrnő, 453.
 feketlen, 453.
 fékház, 452.
 fékbely, 87, 453.
 félkérnyos, 381.
 félmentes, 87, 381.
 félmérlegzés, 309.
 féltelen, 87.
 féltelesenkedik, 87.
 félteletenség, 87.
 félő, 88.
 félődző, 90.
 félő, 453.
 félő, 87, 162.
 félő, 453.
 fél, 453.
 félődző, 453.
 félőteletenség, 88.
 félő, 453.
 félőtelettség, 453.
 félőtelettség, 88.
 félőtelettség, 88.
 félő, 88.
 félő, 88, 453.
 félő, 88.
 félő, 153.
 félőtelettség, 453.
 félő, 103.
 félő, 6.
 félő, 101.
 félő, 101.
 félő, 101.
 félő, 88.
 félő, 88, 209, 453.
 félő, 454.
 félő, 102.

felmérés, 102.
feltételes, 88, 162.
félvér, 332.
félvérő, 332.
felzet, 23, 103.
fém, 88.
fémor, 454.
téma, 89.
fémít, 72.
fémjelzés, 89.
fémkör, 89.
fenék-, 89, 454.
fenékhó, 89.
fenn-, 89, 454.
fennlenzés, 70, 101.
fennlengő, 101.
fennlengőség, 70.
fennsik, 454.
fenség, 89, 454.
fensége, 89.
fenső, 89.
fensőszűz, 89.
fénycs., 89, 454.
fénydegél, 454.
fényes, 162.
fényest, 454.
fényesill, 454.
fénytelen, 90.
fényez, 89.
fényledéz, 455.
fényírás, 89.
fényirat, 89.
fényiraton, 89.
fényirda, 89.
fényiró, 89.
fényiszony, 381.
fényítés-ház, 86,
452.
fénykép, 89.
fényképel, 89.
fényképező, 89.
fényképezés, 89.
fényképmenet, 89.
fényképez, 89.
fénytelen, 90.
fénytelenítő, 90.
fényház, 91, 455.
fényzet, 89.
fényzett, 89.
fércs, 90.
férczol, 90.
férczelmény, 90.
ferdczó, 90.
ferde, 90, 455.
ferdit, 90.
ferdtől, 90.
férfa, 237, 455.
férhatlan, 91, 237.
férhatlanító, 91.
férhodik, 455.

férfiasodik, 455.
 férfiszabó, 455.
 férjeseodik, 90.
 férjesít, 90.
 férjtes, 90.
 férjtel, 90.
 fertőtlenít, 90.
 fertőtlenlét, 90.
 fertőtlenlét, 90.
 foledéz, 90.
 folettség, 180.
 festékény, 455.
 festékek, 455.
 festmény, 90.
 festő, 90, 93, 236.
 festészet, 90.
 festvény, 90.
 festmény, 90, 455.
 fésű, 91.
 fésűlég, 91.
 fésűleges, 91.
 festvény, 455.
 fész, 91, 301.
 fészély, 91.
 fészérő, 91.
 fészekedik, 91.
 fészőf, 91.
 fészelen, 91.
 fészőlékény, 455.
 fészölten, 155.
 fészöltés, 91, 455.
 fész, 92.
 fészalt, 91.
 fészalodik, 91.
 fészalos, 456.
 fészam, 91.
 fész, 91.
 fészvel, 91, 165, 216.
 fészelen, 91, 167,
 456.
 fészelenjel, 108.
 fészelenet, 91.
 fészont, 91.
 fészócz, 92.
 fészomít, 92.
 fészomul, 92.
 fészor, 92.
 fészor, 92.
 fész, 456.
 fész, 92.
 fészász, 92.
 fészétér, 92.
 fészta, 92, 456.
 fészál, 92.
 fész, 92.
 fészút, 92, 456.
 fész, 92, 238.
 fészelen, 456.
 fészemény, 92.
 fészész, 93.

fodrakoztatik, 93.
fodrozat, 406.
fogadalom, 93.
fogadmany, 93.
fogalmaz, 93.
fogalmazat, 93.
fogalmazó, 93, 111.
fogalmazvány, 93.
fogalom, 93.
fogalom gyakorló,
93, 111.
fogam, 93.
fogamzat, 93.
fogamzatos, 93.
fogantatór, 93.
fogant, 91.
fogantó, 91.
fogás, 91, 282.
fogaszt, 282.
fogat, 93, 91, 456.
fogatók, 456.
fogaz, 91.
fogazat, 94.
fogbetű, 406.
fogéktalan, 94, 590.
fogkony, 94, 456.
fogkonytalan, 94.
fogéktalan, 94.
foglalat, 91, 95, 456.
foglalék, 456.
foglakodik, 456.
foglakozási, 94.
foglakozik, 94.
foglakoztat, 91.
fogalmány, 95.
fogaló-mod, 91.
fogalvány, 95.
fogony, 93.
fogorvos, 501.
fogul, 456.
fogvadék, 95.
fogvadékos, 95.
fogyaszt, 95, 457.
fogyasztató, 95.
fogyasztó, 289.
fogvatékos, 95.
fogvatékosodik,
457.
fogvatkozás, 157.
fogház, 95.
fogtákos, 157.
fog, 95, 457.
fogoz, 95.
fogozat, 95.
fogozatos, 95.
fogyalék, 95.
fogvadékos, 96.
fogyal, 94, 95, 457.
foglam, 96.

[illegible]

gyökűz, 114.
gyöngöd, 114.
gyöngödtelen, 115.
gyöngölködik, 115,
470.
gyöngöttlen, 115.
gyönyör, 115, 147,
162, 242.
gyönyörödes, 500.
gyönyörít, 115, 470.
gyönyörtelen, 115.
győr, 182.
győzelés, 29, 115,
355.
győzelmes, 115,
470.
győzelmeskedik,
470.
Győz, 107, 172.
gyű, 115.
gyufa, 383, 470.
gyújtacs, 116.
gyújtag, 116.
gyulacs, 116.
gyulacsos, 116.
gyuladalom, 115.
gyuladék, 115.
gyulékony, 116.
gyulong, 48, 116,
162.
gyűlpont, 115.
gyűltök, 115, 116.
gyűltökös, 116.
gyűpont, 115.
gyurma, 116.
gyűrovány, 470.
gyutacs, 116.
gyútolanít, 115.
gyűrtök, 116.
gyűjtetékes, 116.
gyűlés, 116.
gyűlédek, 116.
gyűlédez, 470.
gyűlem, 116, 470.
gyűlemény, 116.
gyűleményes, 116.
gyűlemlik, 116.
gyűlércény, 116.
gyűlhab, 116.
gyűlélet, 116.
gyűléletes, 116.
gyűlpont, 470.
gyűlvány, 116.
gyűmlőcsész, 106,
118.
gyűmlőcsészot,
106.
gyűmlőcsészít, 116.
gyűmlőcsészait,
118, 470.

gyümölcsfelenül,
116.
gyümölcslik, 116.

II.

habaroz, 117.
habarozza, 117.
hábor, 117, 470.
had-, 117, 306, 470.
hadastya, 117,
276.

hadász, 117.
hadászat, 117.
hadbíró, 470.
hadgyakorlat, 111.
hadi, 117, 470.
hadi törvény, 117.
hadjárat, 117.
hadláb, 118.
hadküldemény, 196.

hadona, 1.
hadonczanya,
200.

hadoszlop, 117.
hadtudós, 117.
hágeső, 220.
hagyaték, 118.
hagyomány, 118.
hagyományos, 118,
471.

hagyományos, 118.
hagyomány, 471.

hajász, 51.
hajász, 118, 471.
hajcső, 118.
ha csőveség, 118.
hajdankor, 118,
152, 245.

hajfedrész, 93.
hajfedró, 456.

hajha, 118.
hajhász, 118.

hajbész, 118.
hajbész, 118.

hajbédék, 28, 118.
hallag, 471.

hallam, 118, 471.
hallamos, 118.

hallamost, 118.
hallat, 118, 471.

hallatos, 118.
hajnal, 16.

Hajnalka, 172.
hajnalodik, 471.

hajnalpir, 262.
hajóhid, 471.
hajóáratok, 480.

hajóronca, 277.

hajpor, 118.
hajporoz, 118, 471.

hajporzó, 471.
haisp, 118.

hajszu, 118.
hajtalék, 119.

hajtár, 118.
hajzat, 119, 471.

haladlat, 471.
haladókony, 471.

haladéktalan, 119,
471.

haladvány, 119.
halál, 119, 471.

halálbüntetés, 119.
halálkor, 119.

halándék, 119.
halánk, 119.

halánték, 119.
halántékesont, 119.

haladok, 119.
hall, 119, 120.

hallam, 120.
hallamlík, 120.

hallamos, 120, 471.
hallamtan, 120.

hallgatag, 120.
hallgatóság, 120.

hallgatóság, 120,
471.

hallgató, 288.
hallomány, 120,
472.

halmas, 120, 472.
halmas-állapot, 120.

halmoz, 472.
halmoz, 120, 472.

halmozat, 120.
halószoba, 120,
472.

halottkém, 120.
halványít, 471.

hám, 18, 120.
hám, 120.

hamarít, 120, 472.
hamartat, 472.

hamartóvénny,
472, 559.

hamis, 472.
hamisítvány, 120.

hámlik, 120.
hámox, 120.

hamvadék, 120.
hamvadóz, 90.

hamvazat, 130.
hamvveler, 120,
472.

hamlalanda, 472.

hang-, 121, 472.
hang, 384.

hangzó, 473.
hangzó, 121, 385,
473.

hangszent, 121,
473.

hangléjtés, 121.
hangsom, 121.

hangnyomat, 121.
hangnyomaték, 121.

hangnyomaték, 121.
hangnyomaték, 121.

hangol, 121, 473.
hangolat, 121.

hangora, 385.
hangsúly, 121.

hangsúlyoz, 121.
hangulat, 121, 473.

hangverseny, 121.
hangversenyz, 121.

hangzás, 121.
hangzat, 121, 473.

hangzatka, 121,
473.

hangzati, 473.
hangzatos, 121.

hangyár, 43.
hangyáz, 122.

hántalék, 473.
hányados, 121.

anyag, 122, 473.
anyagol, 122.

anyagosság, 122.
hányalás, 122.

hanyatlós, 122.
hanyatlós, 122.

hanyatlós, 122.
hanyatlós, 122, 197.

hanyatlós, 122.
hanyatlós, 297.

hár, 13.
hár, 13.

hár, 247, 473.
hár, 122, 473.

hár, 473.
hár, 473.

hár, 473.
hár, 473.

hár, 473.
hár, 473.

hár, 473.
hár, 473.

hár, 473.
hár, 473.

hár, 473.

hasáb, 132, 474.
hasáb, 132.

hasáb, 132.
hasáb, 132.

hasáb, 132,
474.

hason, 122.
hason, 122, 474.

hasonegy, 113,
474.

hasonérték, 132.
hasonít, 122, 474.

hasonkép, 123.
hasonlag, 123.

hasonlagos, 123.
hasonlatlan, 54.

hasonlít rá, 474.
hasonlótlan, 123.

hasonmás, 123,
474.

hasonszeny, 123.
hasonszeny, 123.

hasonszeny, 123.
hasonszeny, 123.

hasontalan, 122.
hasonul, 122.

hasonul, 122.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.
hasonul, 123.

hasonul, 123.

H

háborék, 131.	hosszadalmas, 134.	hulló, 136.	idül, 138.
hogyan, 131, 479.	hosszalom, 134.	húlya, 136.	idülő, 138.
-hogyan, 132.	hosszalom, 82.	hún, 136, 481.	idülőleg, 138.
hogyanis, 225.	hosszmérték, 134.	húsel, 136.	idült, 138.
holdfogyatkozás,	hosszúlad, 44.	húsl, 136, 481.	idv, 162.
533.	hozadék, 134.	hústít, 136.	iffoncs, 138.
holdkóros, 182.	hozomány, 134,		iffonca, 138, 197,
holt-allag, 5, 256.	480.	I.	362.
homag, 64.	hozáillet, 140.		iffonti, 483.
homlokírás, 153.	homjáról, 489. *	4 képző, 397, 481.	ig, 155.
homloklevél, 431.	hófók, 134, 480.	-ias, -ies, 397, 482.	igazgatók, 483.
homloktér, 479.	hőgy, 134, 162, 480.	ideg, 136.	igazi, 483.
homloktyu, 516.	bőmerő, 134.	ideges, 136.	igazlatára, 51.
homlokzat, 182,	bőmértek, 135.	idegesít, 136.	igazol, 138, 484.
159, 238.	bőmérsekket, 135.	idegeskedni, 130.	igazolvány, 138,
homor, 49, 132.	bőrgyurut, 480.	idegesmég, 136.	484.
homorít, 132.	bőrp, 481.	ideges, 137.	igazzinó, 365.
hon, 132, 196, 479.	bő, 135, 301.	idegláz, 482.	igazzinótlén, 365.
hon-, 132, 479.	bő-, 135, 481.	idegzet, 136, 482.	igazvélés, 112.
Hooderő, 479.	bősi, 135.	idegzett, 137.	igeképek, 389.
honfias, 132.	bősilag, 135.	ideges, 137.	igael, 139, 484.
honfiasít, 132.	bőkődik, 481.	ideglenes, 137.	igenez, 484.
hongyilkos, 182.	hulla, 135.	ideglenesen, 137.	igenleges, 138, 233,
honi, 132.	hulladékonv, 135.	ideglenit, 137, 138.	484.
-honi, 132.	hullám, 135, 286,	ide-mellékezett,	igenletes, 138.
honleány, 132.	313.	217.	igény, 139, 243.
honny, 132.	hullámlik, 51, 135.	idény, 82, 137, 182.	igénybevez, 139.
honol, 132.	hullámol, 51, 135.	idész-jel, 137, 482.	igényel, 139.
honos, 132, 248,	hullámos, 135.	idészvénv, 137.	igenyes, 139, 484.
480.	hullámoz, 135.	idom, 137, 482.	igénytelen, 139.
honosi, 481.	hullámozik, 135.	idomár, 137, 482.	igermény, 139, 171.
honosít, 248.	hullászt, 481.	idomias, 137.	igervény, 139.
honosítvány, 248.	hullatag, 135, 481.	idomít, 137, 482.	igető főnévvé té-
honosodik, 132.	hullákhony, 94, 135.	idomlag, 483.	tele, 403.
honosság, 480.	hulló-csillag, 135.	idomos, 137, 482.	igetős összetéte-
honosul, 132, 248,	hunyor, 330, 481.	idomosag, 273.	lek, 403.
480.	húros, 135.	idomosított, 187.	Ignacs, 285.
honpolgár, 409.	húrozott, 135.	idomtalán, 137,	ihlet, 139, 484.
hontalan, 132.	hurutol, 481.	482.	ihletés, 139.
hontalanít, 132.	húsmind, 387.	idomtalánit, 137.	ihlet, 139.
honvéd, 132, 480.	huzár, 135.	idomul, 137, 483.	ijasz, 484.
honvédelem, 133,	huzásrészed, 450.	idomultság, 225.	ijedékemv, 484.
480.	butahivatal, 181.	idomzat, 137, 483.	ijedelem, 139.
honvédelmi, 133.	butás, 181.	idomzatoss, 483.	ijedelmes, 139.
honvédség, 133.	butatudomány,	idomzatossár, 187.	ijedelmesszedik,
Horda, 235.	181.	idomzólág, 483.	139.
hord-, 132.	huzal, 135.	idő, 138, 463.	ijedekszik, 484.
hordalék, 138.	huzalék, 598.	időbatar, 124.	iker, 139, 484.
hordások, 133, 480.	huzalékos, 481.	időigleni, 187.	idom, 139, 448, 484.
hordász, 322.	huzam, 135, 258.	időleges, 138.	idomos, 139.
horgany, 133.	-huzam, 258.	időlogi, 137, 138.	ilan, 485.
horgany, 480.	huzamat, 481.	időmérő, 483.	ilani, 139.
horgas huzat, 134.	huzavona, 481.	időrend, 138.	ilantó, 140.
horgony, 133.	huzat, 135.	időrit, 138.	ilatoszt, 140.
horgonyos, 133.	huzatolás, 58.	idősdik, 138.	ilatoszt, 140.
horgonytat, 134.	-hú, 138, 481.	idősi, 138.	ilatosztás, 140.
horony, 480.	hábér, 136.	időssor, 483.	ilatosztás, 140.
horty, 134, 480.	hábérta, 138.	idősvány, 130.	illed, 140.
horzsol, 154.	hódás, 298.	időz, 138, 483.	illedék, 140.
hossz, 134, 480.	hódít, 298.	időzet, 483.	illedékos, 140.

ittas, 148, 488.
ittassólik, 148.
ittasul, 148.
itthonca, 418.
iv, 148.
ivar, 148.
ívári, 148.
ível, 148.
íves, 148.
ízcsét, 148.
ívor, 489.
ivota, 145.
ívrót, 148.
ízelet, 148.
iszollet, 148.
izelő, 236.
izelés, 149.
izragat, 489.
izgalom, 33, 148.
izgalmas, 33
izgékony, 489.
izlelet, 148.
ízlet, 148
ízletes, 148.
ízlik, 148.
ízmosít, 149.
ízmosodik, 149.
ízposzt, 149
ízom, 148.
ízomzat, 149.
ízölés, 149.
ízölő, 149.
ízöltő csúsz, 149.
ízr, 149.
ízró, 149.
ízrodaken, 489.
ízrudmány, 149.
ízudvány, 149
ízutatag, 489.
ízvannt, 149.
ízvik, 149.
ízvit, 149, 489.

J.

jajelit, 149.
jajong, 149.
jár-, 149, 150, 489.
járadalom, 150,
489.
járadék, 125, 150.
járadékos, 150.
járandó, 150.
járandóság, 150.
-járat, 150.
járatlan, 489.
járatos, 489.
járda, 150, 162.
járda!, 150.
járomány, 150.

kerékpáros, 171.
kerékpáros, 171.
kerekmar, 171, 173.
kérőnény, 171,
189, 199.
kerengő, 173.
karszet, 498.
karszkedelm, 171, 498.
karszkedelm, 171,
-karszkedl, 171,
499.
-karszkedés, 171,
172.
kereslet, 172.
kérés, 172.
keresztelmény,
499.
keresztet, 499.
keresztkérdések,
499.
keresztkönyv, 411.
keresztmetsz, 172.
keresztmetszet,
172.
keresztnevek, 172,
499.
keresztőzház, 499.
keresztű, 172.
keresztvágás, 499.
keresztény, 499.
keret, 173.
keringő, 173.
kertészet, 173.
kertészség, 173.
kerülék, 119, 173,
479.
kerület, 499.
kerülőörv, 187.
kerülővel, 187.
kérőny, 173, 189,
199.
kérvény, 173.
késelem, 26.
késél, 173.
késing, 173.
keserűs, 173.
készkedl, 173.
-készkedl, 173.
-kés, 173.
készi, 174.
Kösi, 128.
késztény, 174,
500.
készet, 174.
késztör, 500.
késztű, 189.
késztűl, 174.
500.

készletűség, 174, 500.
kétalog, 174.
kétáltó, 138, 174.
kötely, 174.
kötértelmű, 174, 500.
kétfogató, 58, 94.
kétkecsés, 174.
kétkeedik, 500.
kétalakú, 174.
kétleni, 162, 174, 500.
kétselebe vonni, 500.
kétzorecit, 500.
kétzinkedik, 500.
kétzinség, 500.
kétzinsőség, 500.
kéttagú, 500.
keverék, 174.
kevestül, 500.
kevesebbég, 179.
késalatti, 500.
késbér, 500.
késbeszt, 4, 174, 299.
késesök, 501.
keszdemény, 175, 501.
keszdeményez, 175.
keszdetes, 501.
keszdetit, 501.
keszdeties, 175.
keszdetleges, 175.
kesel, 175, 501.
kesesol, 501.
kesesit, 501.
kesesitvény, 27, 501.
keseslet, 27, 501.
-kesik, -kosik, 390.
kési könyv, 501.
késimiv, 175.
késírás, 175.
késírart, 175, 350, 501.
késiv, 118.
késjegy, 175.
késlet, 501.
késniv, 175.
késnő, 175, 501.
késnőház, 501.
késnőves, 175.
késnőzet, 175.
kesvonaland, 614.
kiabrandit, 1, 405.
kiabrandul, 1, 405.
kiadomány, 99.
kiadományoz, 99.

kiadvány, 99, 175.
 kiaknáz, 4.
 kiáll, 175, 501.
 kiállmatatlan, 176.
 kiállít, 175.
 kiállítás, 175.
 kiálltvány, 502.
 kiállvány, 175.
 kibékít, 175.
 kibékül, 22, 417.
 kibérál, 418.
 kibocsátvány, 176.
 kibőrtörz, 425.
 kicapongás, 176,
 502.
 kicsinosul, 429.
 kicsinyes, 170.
 kicsinyít, 176,
 502.
 kicsinykedő, 176.
 kicsinyletes, 176.
 kicsinységes, 502.
 kicsinyzó, 176.
 kicsikédő, 502.
 kicsúcsosodik,
 130.
 kiderít, 46.
 kidolgoz, 18, 176,
 502.
 kidrágít, 176.
 kibéred, 435.
 kingószat, 176.
 kiegészítőmenny,
 176.
 kiegészül, 176.
 kiegyenlít, 54, 502.
 kiegyeztet, 502.
 kiemelkedik, 176.
 kiépít, 176, 502.
 kiépül, 176.
 kiérdemel, 176.
 kiérdemült, 73,
 176.
 kiereszkol, 76.
 kizárkód, 81, 453.
 kifacsar, 84.
 kifélcés, 97.
 kifellest, 87, 152.
 kifélet, 87.
 kifélik, 452.
 kiféjlődés, 87.
 kiféjlődik, 452.
 kiféjtokezt, 87, 453.
 kiféjtés, 87.
 kifízot, 93.
 kifogózd, 176.
 kifogóze, 176.
 kifogóztalan, 176.
 kifüggyözök, 106.
 kifüggyöl, 176.

kigolyós, 108.
kigyóz, 176, 502.
kigyózsírmellet, 116.
kihallgat, 177, 502.
kihárondók, 13.
kihasznál, 123, 177.
kijárat, 150.
kijelöl, 151.
kijobbít, 490.
kijőzsenodik, 503.
kijűvönül, 503.
kikarimáz, 494.
kikebelezni, 163.
kikolotkoszik, 503.
kikéjel, 497.
kiképez, 189, 177.
kiképeszt, 177.
kikérd, 177.
kikerdes, 177.
kikészít, 503.
kikézöl, 177.
kikendés, 177.
kikészdet, 503.
kikínácsol, 504.
kiköt, 503.
kikövet, 177.
kiköveszt, 191.
kiközösítés, 104.
kiközösít, 194.
kiküldöttesség, 196,
515.
kiküldténbízottat, 503.
kiktartásból, 177,
503.
kiküzd, 516.
kilátás, 177, 503.
kilépés, 503.
kilibeg, 503.
kilincsel, 177, 178,
503.
kimagaslak, 213.
kimélet, 178, 503.
kiméletos, 178.
kiméletlen, 178.
kimént, 503.
kimerül, 178, 222.
kimerült, 178.
kimível, 229.
kimiveltetés, 229.
kimódosítás, 221.
kimsunkol, 227.
kiművelődés, 229.
kinálat, 172, 178.
kinálkozok, 178,
281.
kinálvány, 178,
325, 348.
kincsvalák, 187.
kincstár, 178.
kincstártal, 280.

megékezt, 438.
megékeztli, 439.
megérte, 72.
megérte, 525.
megértesítés, 77.
megfagyaszt, 451.
megfeszít, 86.
megfélemlít, 453.
megfigyel, 216.
megfintáz, 92.
megfog, 93.
meghalál, 119, 471.
meghasonlottság, 216.
meghatároz, 475.
meghatározás, 123.
meghatározott, 169.
meghatároz, 124.
meghatározat, 124.
meghibásít, 131.
meghibosít, 131.
meghosszodik, 132, 248.
meghosszít, 132, 490.
meghosszít, 132.
megidéz, 137.
megintás, 148.
megjelenít, 152.
megkírt, 493.
megkell, 163.
megkorlátozás, 183.
megkönyvel, 509.
megköt, 191.
megkülönböztet, 515.
meglátott, 202.
megleltet, 206.
meglelt, 207.
meglep, 216, 525.
megmagyarássz, 524.
megmélyít, 219.
megmérgezt, 528.
megmért, 223.
megmunkált, 227.
megnézt, 238.
megnézt, 238.
megok, 216, 217, 245.
megöblöszt, 249.
megömlés, 249.
megömlött, 253.
megöngyöl, 256, 548.
megpárosodik, 258.

örömtelen, 253.
örö, 194, 243.
örösz, 252, 253, 260.
örösz, 253.
örülök, 253.
örülökös, 253.
örölmény, 171.
örültség, 253.
örvendik, 253.
örvénny, 254.
örvénny, 254.
ör-, 18, 242, 245,
254, 544.
örvénny, 146,
375.
ör-, 255.
öröszt, 255.
örözt, 255.
örözt, 546.
örözt, 255.
örözt, 329.
ör-, 254, 320, 546.
ör-, 254, 544.
örözbarkótt, 545.
örözbékül, 122,
417.
örözbonyol, 545.
örözbonyolít, 29.
örözbonyolodik,
29.
örözbonyolít, 29.
örözecek, 545.
örözeckelenség,
545.
örözfűgges, 254,
545.
örözfűgges, 545.
örösz, 254, 545.
örösz, 254.
örösz, 489.
örösz, 546.
örözpontosodik,
546.
öröszdik, 545.
örösz, 254, 545.
öröszereg, 545.
örösz, 254, 545.
öröszöl, 545.
öröszemlét, 294.
öröszedi magát,
254.
öröszomolyosod-
dik, 570.
öröszet, 545.
öröszet, 546.
öröszvont, 546.
örösz, 610.
öröszsugor, 546.
örösz, 254.
örösz, 254.

őszhangzatos, 546.
ősszít, 545.
ősszítés, 254.
ősszpontosít, 546.
ősszpontosság, 546.
ősszerű, 546.
ősszerű, 546.
őstestvé, 57.
őstündök, 255, 546
őstündödj, 255
őstündöpnéz, 250.
őszelbőlt, 175.
őszelbőrzet, 90.
őszeg, 204.
őszeledik, 255.
őszellít, 255.
őszellőt, 255.
őszverendők, 268.
őszves, 274.
őszveség, 254.
őszvesít, 254, 820.
őszvita, 320.
őstlemény, 255, 820.
ötlet, 255, 328, 546.
ötletes, 256.
ötletírás, 288.
öttemény, 251.
ötvény, 255.
ötvedez, 258.
ötölet, 255.
ötönök, 51, 255.
ötönöz, 255.
ötvegység, 256.

P.

padlat, 256, 547.
padlózat, 256.
padolat, 256.
padózat, 256.
páhol, 100, 248, 256, 547.
páholytámla, 245.
pálmassíva, 547.
pálmáz, 256.
pálya, 141, 256, 547.
pályadíj, 256, 547.
pályabáz, 256.
pályairás, 162, 256.
pályatárs, 256, 547.
pályaudvar, 256.
pályázat, 256.
pályázót, 256, 547.
pályáztatás, 547.
pamlag, 256.
pamussal, 257.
pang, 257.

papír, 257.
papír, 257.
papíraig, 70.
pappeívélde, 236.
pápor, 7.
pápcsz, 7.
paprika, 257.
para, 257.
parádépiacz, 48.
parafa, 257.
parállag, 257.
paranca, 257, 547.
parancsnok, 257.
parancsnokol, 257,
547.
parancsoz, 257.
parancsmű, 257.
parány, 257, 547.
parányisdíj, 547.
páratlan, 258, 548.
párba, 258, 548.
párlajos, 258.
párbafejed, 258.
párbeszéd, 258.
párbuzamos, 56,
135, 258.
párbúzómos, 258.
párbúzómoz, 258.
párkányzat, 258.
párkap, 258.
párlapos, 258.
párkancák, 548.
párológ, 258.
párol, 258, 548.
párosít, 258, 548.
párolni, 258, 548.
párt, 548.
pártatlan, 258.
pártfogatás, 548.
pártfogol, 258, 548.
pártfogolt, 258.
pártfogott, 258.
párthív, 548.
pártít, 258.
pártol, 259.
pártssellem, 548.
párttalan, 548.
pártól, 258.
pártvéd, 548.
pártvezér, 548.
párviadal, 259.
párvoal, 259.
párvoalaz, 259.
párlí, 548.
pástoróra, 548.
pát, 259.
pat, 259.
pata, 259.
pataz, 259.
patakrat, 549.

pazár, 259.
 pazér, 259.
 pázsitzöld, 131.
 pecsétgyűrű, 549.
 pecze, 259.
 pécsész, 259, 549.
 példamutató,
 549.
 példány, 162, 204,
 259, 549.
 példány-, 260, 549.
 példátlan, 260.
 példázatos, 549.
 péntek, 142, 260.
 pénz, 549.
 pénzbecs, 412.
 pénzbecsfolyamat,
 412.
 pénzestörök, 20.
 pénzestár, 187.
 pénzefolyamat, 274,
 412.
 pénzhajtár, 118.
 pénzjegy, 260.
 pénzjeli, 280.
 pénzkelet, 412.
 pénzkereskedő, 20.
 pénzkezelő, 14,
 174.
 pénz-láda, 280.
 pénzár, 187, 260,
 549.
 pénzárjegy, 260.
 pénzárjel, 260.
 pénzárnok, 260.
 pénzárus, 260.
 pénzártest, 260.
 pénzégy, 280, 549.
 pénzégyer, 260.
 pénzégyész, 549.
 pénzégyőr, 260.
 pénzégyminiszter,
 260.
 pénzégyőr, 260.
 pénzégyőrnök, 549.
 pénzverde, 260.
 pénzverde, 260.
 pénzvár, 125, 260.
 pénzárnoknő,
 260.
 percz, 260, 549.
 percző, 434.
 perem, 261.
 peremfa, 261.
 perem, 162, 261.
 peremeteg, 261.
 peremetes, 261.
 pest, 261.
 peta, 261.
 petty, 261.

- pettyes, 261.
 petyhüdik, 261, 550.
 petyhüszik, 261.
 penagó, 261.
 piciny, 261.
 pihetőnyő, 131.
 pihen, 261, 550.
 pihenet, 550.
 piheog, 46.
 pihegy, 262.
 pikkelyes, 262.
 pillanat, 262, 550.
 pillanatilag, 262.
 pillanatnyilag, 550.
 pillér, 262.
 pimasz, 262.
 pincész, 262, 550.
 pincészet, 29.
 pipere, 262.
 piperém, 262.
 piperés, 262, 550.
 piperőcs, 262.
 pipő, 262.
 pipogya, 262.
 pir, 262.
 pirulat, 263, 550.
 pisant, 263.
 pisze, 263.
 piszkát, 263.
 pisztavilág, 10.
 piszék, 550.
 piszéköl, 263.
 poggyász, 263, 550.
 poggyászsól, 550.
 poharaz, 263, 551.
 polgar-, 551.
 polgárháború, 263.
 polgáras, 263, 551.
 polgárasítás, 263.
 polgárasodás, 263.
 polgárodás, 263.
 polgáritás, 263.
 polgárodás, 263.
 polgárosítás, 263.
 polgárosodás, 263.
 polgárusítás, 263.
 polgárzat, 551.
 pótlék, 265.
 pongyola, 263.
 pongyoláskodik, 263.
 pontos, 263.
 pontosság, 264.
 pontoz, 264, 551.
 pontozat, 264.
 ponyva-irodalom, 145.
 pór, 551.
 poroz, 551.
 porbad, 264.
 porhaszt, 264.
 pórtas, 551.
 porlt, 264.
 por-közpönyög, 264.
 porlad, 264.
 porlaszt, 264.
 porlatag, 264.
 porlékony, 264.
 pórnép, 264.
 porosz, 264.
 pórujar, 264, 551.
 posta-, 375, 551.
 posványodik, 264.
 posványosodik, 264.
 pót, 264, 551.
 pót-, 265.
 pótlék, 265, 551.
 pótolat, 551.
 pótolék, 265.
 pótlás, 551.
 pőf, 265, 301.
 pőrész, 264.
 próbát, 179.
 próbátét, 551.
 próbátétel, 381.
 puháng, 265.
 puhany, 265.
 puhány, 265.
 puhától, 265, 551.
 puhatólódik, 265, 551.
 puklan, 386.
 puskatör, 317.
 pünkösdi király, 552.
 püspökimegya, 56.
 püspöködelem, 356.
- R.**
- rab-, 552.
 rabica, 265.
 rabigaz, 552.
 rablanoz, 265.
 rabszolga, 265, 552.
 rács, 265, 552.
 rácsol, 265.
 rácszat, 265.
 Radó, 172.
 ráépítvény, 446.
 rag, 265, 552.
 -rag, 265, 266.
 rag-, 266.
 ragadók, 552.
 ragadókony, 266.
 ragadékonyság, 552.
 ragály, 266, 311.
 ragályos, 266.
 ragályosít, 266.
 ragályos, 266.
 ragánat, 301.
 ragam, 85, 266.
 ragasol, 266.
 ragaszos, 552.
 ragasztvány, 552.
 ragaték, 552.
 ragozás, 266, 327.
 ragzó, 265.
 ragzat, 266.
 ragyogvány, 266.
 ráhivatkozás, 131.
 rajladó, 266.
 rajong, 266.
 rajoskodik, 552.
 rajskodó, 265.
 rajz, 267, 552.
 -rajz, 267.
 rajzeszköz, 552.
 rajszolat, 267, 552.
 rajzolvány, 267, 553.
 rajzón, 267.
 rájár, 552.
 rájstomb, 245.
 rak-, 267.
 rakásol, 553.
 rakasz, 267.
 rákít, 267.
 rákítás, 267.
 rákítvány, 552.
 rákláda, 267.
 rakomány, 267, 553.
 rakományos, 553.
 rakoncátlan, 267.
 rakoncátlanok, 267.
 rákosított, 101.
 ráktár, 267, 553.
 ráktárnok, 267.
 rákvány, 553.
 ramacs, 50.
 rámoz, 527.
 rán, 144.
 rándulás, 179.
 rándulat, 553.
 rang, 269, 553.
 ráng, 267.
 rangfokozat, 95.
 rangvita, 267.
 ravatal, 268.
 ravatal, 268.
 reáfiggés, 454.
 reátermétség, 517.
 reczés, 268.
 reczészet, 268.
 red, 163.
 redő, 268, 553.
 redőny, 223, 268.
 redőz, 268.
 redőzet, 268, 553.
 redv, 268.
 reg, 50, 268, 552.
 rég, 268.
 rage, 102, 268.
 regedal, 553.
 regény, 269, 553.
 regényes, 75, 269, 554.
 regényke, 269.
 régész, 268.
 régészet, 268.
 reggeledik, 209.
 reggelen, 269.
 reggelik, 554.
 reggeliz, 80, 269.
 reggely, 268.
 régiség-bávir, 32, 268, 554.
 régiségtudomány, 268.
 régít, 269.
 régimúlt, 269.
 régimű, 269.
 réja, 266.
 réjáz, 269.
 réjlik, 269, 554.
 réjtekez, 269, 554.
 rejtelem, 269.
 rejtelmes, 269, 554.
 rejtelmy, 269, 301.
 rejtelmyes, 269, 554.
 rejtemény, 154, 270.
 rejtvény, 270.
 rejtvényes, 270.
 rejteszódik, 269.
 rejteszkodik, 269.
 rejtvény, 154, 269, 270.
 -rejtvény, 270.
 rejtvényes, 270.
 rekesz, 270, 384, 551.
 rekeszték, 270.
 rém, 270, 554.
 rém-, 270.
 remag, 270.
 remek-, 554.
 remekel, 270, 554.
 remekes, 554.
 re-rekiro, 270.
 remeklet, 555.

remek-munka, 270.
remekmű, 270.
remekmű, 228.
remény, 270, 555.
reményangár, 555.
rémés, 270.
rémlet, 270, 554.
rémletem, 270, 554.
rémlik, 271.
rémrágóves, 271.
réműg, 270, 551.
réműgös, 270.
rémület, 271.
rémületos, 271.
rémülős, 555.
rémzet, 554.
rengéslet, 271, 555.
rendelkezők, 271, 555.
rendelmény, 271, 551.
rendelményes, 271.
rendelményes, 271.
rendeltetés, 555.
rendelvény, 271.
rendész, 271.
rendészet, 271.
rendez, 271.
rendezet, 271.
rendezkedik, 271, 555.
rendező, 271.
rendeztetés, 271.
rendfők, 555.
rendhagró, 272.
rendirány, 225.
rendjel, 272, 556.
rendkívül, 272.
rendkívüles, 272, 556.
rendkívüli, 272.
rendkívülies, 272.
rendőr, 37, 240, 271, 272.
rendőrség, 271, 272.
rendőrsz, 272, 273, 556.
rendszabály, 272.
rendszabályoz, 272, 556.
rendszabás, 272, 556.
rendszabó, 272.
rendszalag, 272.
rendszám, 272, 556.
rendszámú, 272.
rendszor, 272, 556.

rendszerez, 273,
556.
rendszerezni, 272.
rendszerez, 272,
556.
rendezőrit, 556.
rendít, 225.
rendületlen, 556.
rengeteg, 273.
rénszarvas, 556.
rén, 74, 144, 205,
204, 273, 301.
renybe, 273.
renyhéledik, 273.
renyhél, 72, 273.
repedék, 273.
repedékeny, 273.
repeat, 273.
repkény, 19, 273,
557.
reptelen, 279, 557.
repülöt, 557.
restnök, 190.
résarány, 273.
résarányos, 273.
részes, 273.
részesek, 273, 557.
részel, 274.
részelet, 1, 274.
részelmény, 273.
részárányos, 273.
részárányig, 273.
résznél, 273, 557.
részes, 274.
részeg, 273.
részesleg, 273, 557.
részteljesít, 273.
résztet, 273, 557.
résztét, 274.
résztetés, 274.
résztint, 273.
résztelajlás, 557.
résztelhajtalan,
274.
résztelhajtalan,
274, 557.
résztel-hajlik, 274.
résztöl, 273.
résztékeny, 274.
résztény, 274, 557.
résztényes, 274.
résztét, 274.
résztétel, 274.
résztetlen, 274,
557.
részteltenség, 274.
résztelő, 274.
réteg, 274, 557.
réteges, 274.

réteget, 274.
 rétek, 274.
 rétekés, 274.
 rétezes, 558.
 rétegem 102, 274.
 rétegekéssék, 558.
 rétetet, 274.
 retteg, 46.
 retr, 208.
 retves, 268.
 redőt, 275.
 reszöl, 275.
 resze, 275.
 rezgés, 207, 274.
 rezgárányítás, 282.
 rézmetszés, 558.
 rézmetszet, 275.
 rézmérsát, 275.
 Rézű, 172.
 rézűt, 548.
 riadal, 275.
 riadalom, 275, 558.
 rial, 276.
 rialom, 275.
 rikkanás, 275, 558.
 rím, 275, 301, 558.
 rima, 275.
 rímáskodik, 275.
 rímány, 276.
 rímél, 275.
 rimes, 275.
 rimez, 275.
 rímelen, 275.
 ringat, 558.
 ringatkozók, 558.
 rivál, 275, 276.
 rivalg, 558.
 rivalom, 275.
 ripacs, 276.
 ripacsos, 276.
 rivacs, 301.
 robál, 50, 226, 275,
 276, 386.
 robar, 278.
 robbanás, 277.
 rogyan, 278.
 roham, 276.
 rohamos, 276.
 rokkant, 276, 277.
 rokon, 558.
 rokonít, 277, 558.
 rokonosodik, 558.
 rokonosít, 277.
 rokonosítva, 277.
 rokonosítva, 277.
 rokontalan, 558.
 rokontól, 559.
 roma, 13, 102, 277.
 romb, 159.
 romisten, 559.

romlatag, 559.
romlékony, 559.
romolthatlan, 559.
róna, 277, 559.
ronca, 277.
roncsalék, 277.
ronda, 277.
rontalom, 559.
roppaj, 278.
roskados, 277.
roskast, 277.
roskátag, 277.
rostélyozat, 277.
rostélyzat, 277.
rosszal, 277.
rosszhízemű, 482.
rothadékonyság, 559.
rothadás, 559.
rothogat, 277.
rovance, 277.
ruvancsol, 277.
rovar, 278.
rovár, 185.
rovat, 278.
rovatal, 278.
rovatolat, 278.
rovatra, 278.
rovatos, 278.
rozoga, 278.
rozsmant, 278, 559.
rőfög, 278.
rőgösme, 278, 559.
rőgös, 278.
rőtönös, 278.
rőtönös, 278, 278.
rőtönöz, 278, 559.
rőtöntörvény,
278, 559.
rőtönöz, 278.
rőgösme, 278.
rőgiz, 278.
rődög, 279.
rődö, 279.
rőparó, 279.
rőpirat, 279.
rőpke, 279.
rőppentyő, 279.
rőpő, 279.
rőstök, 199.
rővidár, 279.
rővidítvány, 279.
rővidlító, 279, 559.
rővidleg, 279.
rővidlet, 279.
rővidletes, 279.
rővidtűl, 560.
rüg, 279.
rugalmas, 279.
rugalom, 279, 560.

sírának, 286.
sírhalom, 286, 563.
sír irat, 287.
sírkert, 287.
sírkő, 287, 563.
sírol, 287.
sírpárt, 564.
-alt, 391.
sívár, 287.
sívárvadik, 287.
sívatang, 287, 564.
sívít, 287.
-só, -só, 401.
sodrovány, 564.
sodrat, 287.
sodrány, 287.
sodrony, 287, 564.
sodronyoz, 287.
sohaj, 284, 286,
287, 301.
sohajtoz, 287, 564.
sokkötetes, 169.
sokszoró, 287.
sokszorú, 287.
sokszoros, 287.
sokszorosít, 288.
sokszoros, 288.
sokszorosítás, 315.
sokszorozat, 315.
Soma, 172, 288.
sor, 288, 564.
sorakoz, 288.
sorfa, 564.
sorhajó, 288.
sorol, 289, 564.
soroz, 289, 564.
sorozat, 289.
sorozatos, 289.
sorrend, 289.
sorvadás, 240, 289,
564.
sorveggy, 289, 564.
sorvol, 289.
sorvos, 564.
sorvoszat, 289, 564.
sorvadás, 565.
sorvados, 565.
sorvaszt, 289, 565.
sorvatag, 565.
sorzik, 288.
sorrár, 127, 289.
sörvényzet, 289, 566.
sörvény, 565.
sörvényös, 301.
sugallat, 289.
sugallat, 565.
sugalmaz, 290, 565.
sugaloai, 289, 290
sugárol, 290.
sugárol, 290, 565.

szerkesztő, 306.
szerkeszt, 306, 574.
szerkeszodik, 573.
szorkönyv, 306.
szertár, 306.
szertári, 306.
szertárnok, 306.
szertőtmcny, 346.
-szerző, -szerdten,
401.
szerv, 306, 574.
szerves, 306.
szerveden, 306.
szervez, 306.
szervezet, 306.
szernoldk, 306, 574.
szerműmény, 306,
307, 574.
szerművészes, 574.
szernoldcs, 574.
szerműdmény, 307.
szerszkoldik, 574.
szesz, 162.
szessély, 183, 307,
311, 574.
szesselyes, 307,
574.
szeszital, 307,
574.
szét, 307.
szétforgácsol, 307.
szetsórározott,
577.
szöveden, 301.
szövel, 307, 574.
szögletes, 307.
szójár, 307.
szögör, 307, 574.
szögörök, 307.
szögörlet, 307, 574.
szögörketek, 307.
szögöröz, 307.
szikár, 307.
siklár, 44.
silang, 308.
silak, 308.
silánk, 308.
silánkos, 308.
silárd, 308.
Silárd, 308.
silárdit, 308, 574.
silárdni, 308.
silvány, 308.
silmat, 308.
silmatol, 308, 574.
sil-, 35, 46, 151,
308, 575.
sinelés, 309.
sinelet, 403.
sinérték, 258.

[illegible]

szó-, 13, 312, 316,
344, 380, 576.
szóbeszédesség, 344.
szóba-, 576.
szóbatudó, 312.
szóbar, 162, 211,
301, 312, 576.
szóbrása, 162, 312,
576.
szóbráskozat, 312.
szóbrásmi, 576.
szóbros, 312.
szóbroszat, 312.
szófüzés, 312.
szójátek, 312, 576.
szókiasos, 312, 576.
szókiosz, 312.
szókiosz, 312, 577.
szokvány, 313.
szokványbuzs,
313.
szokványos, 313.
szólam, 76, 313, 328.
szólamlik, 313.
szólamlit, 88.
szólamzabadság,
577.
szólamzatos, 313.
szólamzalelkiség,
313, 577.
szólamzány, 313.
szólamol, 313.
szólamz, 110, 313.
szólamz, 47, 313, 577.
szólamzad, 577.
szólam, 162, 313,
380, 577.
szólamzjáték, 313,
314.
szólamzjáték, 314.
szólam, 312, 314,
577.
szólamkat, 314, 577.
szólamkol, 314.
szólamkés, 314.
szólam, 314.
szólamgatan, 266.
szólamgadás, 266.
szólamkódás, 314.
szólamkódott, 314.
szólamkodik, 314.
szólamkódás, 577.
szólamkódottság,
314.
szólamd, 314.

[illegible]

szennyadalmos, 317.
szennyadalom, 317, 578.
szennytag, 317.
szorony, 317, 579.
szurt, 317.
szusz, 318.
szűkeblő, 318.
szűkeblőség, 579.
szűköszt, 579.
szűklőkő, 579.
szűkségel, 318.
szűkségtelen, 318.
szűkséglet, 318.
szűkségtelen, 318.
szűksévtől, 579.
szűkdilet, 318, 579.
szűde, 318.
szűdele, 183.
szűdőkny, 318.
szűlemődik, 318.
szűlömény, 318,
579.
szűlöményszó, 386.
szűlemlés, 318.
szűlenlik, 318.
szűlemlő, 318.
szűlemenő, 386.
szűlész, 318, 579.
szűlömet, 318.
szűlömség, 318.
szűlőcsókönyv, 411.
szűlhús, 318.
szűn-, 318, 579.
szűnet, 94, 318.
-szűnet, 318.
szűnettel, 219, 318.
szűnetjel, 318.
szűnap, 318.
szűnaplás, 318,
579.
szűncop, 318.
szűntetés, 318.
szűrtetel, 579.
szűrköllet, 319, 579.
szűtolen, 312.

T.

táblabíró, 579.
táblázat, 319.
táblázatos, 319.
táborkar, 319.
tábornagy, 319.
tábornagyi, 319,
370.
tábornagság, 319.
tábornok, 145, 319,
579.

táborosok, 319, 375.	találka, 321, 580.	tanulmányos, 324.	tárlat, 327.
tábornok, 67, 574.	találmányos, 580.	tanultság, 324.	-tárlat, 327.
tábornok, 319.	találványház, 206.	tanulsdog, 325,	tarló, 327.
tábornokság,	-talan, 581.	582.	tárna, 327, 367.
319.	talány, 321, 581.	tanultság, 325.	társ, 327.
táca, 320.	talános, 321.	tanusít, 325.	társ-, 583.
tácsa, 321.	talánosy, 321.	tanusítvány, 325.	-társ, 19, 327, 583.
tádasalom, 319.	tasap, 581.	tanúsítás, 582.	társadalmas, 328.
tagadékos, 580.	tálna, 321.	tar-ás, 326.	társadalmi, 328.
tagadólag, 319,	tálka, 321.	Táp, 126, 325.	társadalom, 151,
580.	-tálat, 321.	táp, 325.	327, 584.
tagadólagos, 319.	talpasz, 321.	tapasz, 582.	társalda, 323.
taglat, 319, 580.	talpaszt, 321.	tapasztalásfelelt,	társalékony, 583.
taglát, 319.	talpkő, 6, 321, 581.	588.	társalkodékony,
taglejtés, 319, 580.	tám, 321, 323, 365.		583.
tagjáték, 319.	tám-, 321, 323.	tapasztatomány,	társalkodóné, 583.
taglat, 580.	támaszték, 581.	179.	társalog, 328, 583.
tagol, 580.	támla, 322.	tapasztalom, 582.	társas, 328, 583.
tagost, 319.	tárnány, 322.	tápda, 325.	társas, 328.
tag-osztály, 319.	tárnasszék, 322.	tapintó, 325, 582.	társasít, 328, 583.
tagos, 320.	tárnok, 141.	tapintat, 325, 582.	társasodik, 328.
tagozat, 320.	tárnolyog, 322.	tapintatlan, 325.	társít, 583.
tagozatos, 320.	tan, 322.	tapintatos, 325,	társulók, 328.
tagozottság, 320.	-tan-, 322, 581.	582.	társul, 328, 583.
tagrás, 320.	-tan, 30, 323.	tápla, 325, 361.	társulat, 27, 327,
tagtárs, 320.	tanácskozmány,	táplálás, 582.	328, 583.
tagzat, 196, 320.	323.	táplálék, 325, 582.	társulatparancs-
táj, 320.	tanárnokok, 145,	táplálékony, 325.	nok, 328.
tája, 580.	323, 342, 581.	táplálkodik, 178,	társulékony, 583.
tájékosít, 320.	tanár, 323, 349,	325.	tartakosik, 583.
tájékos, 320.	574, 581.	táplálkozók, 325.	tartalék, 328, 584.
tájékosatlan, 320.	tan-árasztó, 323.	táplálmány, 325.	tartalék-, 328.
tájékosítlan, 320.	tanárjelölt, 154.	táplálódás, 325.	tartalékos, 328,
tájékosodik, 320.	tanárképzés, 169.	tapogatások, 325.	584.
tájékosó, 320.	tanársegély, 80.	tapa, 320.	tartaléktalan, 584.
tajkoncs, 320.	tanácsnokság,	tapaszor, 326.	tartalmas, 328.
tajkov, 320.	323.	tapaszor, 582.	tartalmatlan, 328.
tajt, 320.	tanácsrend, 324.	tár, 326, 582.	tartalmas, 328.
tajtatraja, 320.	tanácsvizsga, 376,	-tár, 326.	tartalniailag, 328.
tájola, 320.	611.	taraszt, 327.	tartalom, 328, 584.
tájoló, 320.	tanítóanyag, 324,	tárca, 326.	tartalom-jegyzék,
tajos, 320.	581.	tárca, 326.	404.
tajmó, 320.	tanítóképzés,	tarcacsikk, 326.	tartály, 328.
tajt, 321.	169.	tárgy, 326, 582.	tartam, 76, 328.
tajtékosik, 321.	tanítványság, 472.	-tárgy-, 326.	tartamos, 329.
tajós, 320.	tanoda, 169, 183,	-tárgy, 326.	tartány, 328.
takarékpenztár,	324.	tárgyal, 320.	tartólóg, 584.
321.	tanodalom, 321.	tárgyalag, 327.	tartozat, 329.
takaréktár, 321,	tanoncz, 324.	targyas, 326, 327.	tartozik, 329.
580.	tanrend, 225, 324.	tárgyavatlan,	tartozékos, 329.
takaréktárhely,	tanterv, 324.	582.	tartozmány, 329.
321.	tanúbizonyít, 581.	tárgvasz, 327.	tartozvány, 329.
tákol, 321.	tanúbizonytságos,	tárgyazat, 327, 582.	táru, 327.
tákolmány, 321.	581.	tárgvias, 327.	tátong, 329.
tákoc, 321.	tanúirat, 245.	tárgylag, 327.	Tátraffred, 584.
tal, 205.	tanujel, 324, 581.	tárgylagos, 327.	táv, 329.
talabér, 205.	tanulmány, 138,	tárgylvlaga, 327,	-táv, 329.
talaj, 321, 580.	171, 324, 581.	582.	táv-, 329, 584.
talaj-, 321.	tanulmányosság,	tárlat, 327.	tavasmű, 329.
találékony, 580.	581.	tárlani, 327.	

ágytelek, 359.
 ágyér, 350.
 -ágyér, 359.
 ágyes, 358, 360, 600.
 ágyasít, 360.
 ágyasodók, 360.
 ágyász, 145, 360,
 601.
 ágvetlen, 359.
 ágvetlenség, 359.
 ágyfolytatás, 360.
 ágykodik, 360, 601.
 ágylat, 360.
 ágynők, 360.
 ágytágykodik, 601.
 ágyvöd, 360, 601.
 ágyvödös, 360.
 áldáselem, 601.
 áldások, 293, 360.
 áldóáka, 360.
 álepeszt, 601.
 álepit, 360, 601.
 álhely, 86.
 álnak, 360, 601.
 áltatmány, 202,
 242, 361, 601.
 áltatmányos, 361.
 áltetvény, 361.
 ánnepély, 361.
 ánnepélyes, 361.
 ánnepies, 361.
 ánnepileg, 361.
 ánnepiség, 361.
 ánneplet, 361.
 ánnepőség, 361.
 ár, 162, 334, 361.
 árval, 361.
 ártek, 601.
 ártmány, 361.
 ártek, 361.
 áskoleg, 257.
 áteg, 1, 331, 361.
 átem, 44, 361.
 átemez, 361, 601.
 átemszóró, 361.
 áteny, 361.
 áter, 73, 361, 372.
 áteres, 361.
 ávegese, 300, 362.
 ávegeseodik, 362.
 ávegész, 362.
 ávegész, 362, 601.
 ávegész, 302, 571.
 áde, 362.
 ádehész, 362.
 ádelem, 297, 362,
 601.
 ádelem, 362.
 átem, 362.
 átem-, 362.

tüzér, 362.
 tűzérködök, 362.
 tűzerlet, 362.
 tűzség, 362.
 tűzlet, 362.
 ízet, 360, 362, 601,
 602.
 tűzfigargatódság,
 601.

V.

 -v, 401.
 vád-, 326, 362, 602.
 vad-ember, 362,
 603.
 vadistenek, 602.
 vádlel, 362.
 vadoncz, 362.
 vador, 362, 363.
 vadurv, 362.
 vadrogúnyas, 564.
 vágány, 75, 262,
 363, 602.
 vágaték, 363.
 vágatékos, 363.
 vágvány, 363.
 vágud, 86.
 vágta, 243, 363.
 vágy, 162, 363.
 -vágy, 47, 69, 123,
 363, 602.
 vagylag, 363.
 vagylagos, 363.
 vagyomány, 363.
 vagyon, 363.
 vagyonság, 107.
 vagyonsatlan, 363.
 vagyonsukott,
 602.
 vagyoni, 363.
 vagyoniag, 363.
 vagyonsa, 363, 603.
 vagyonsít, 603.
 vagyonsul, 603.
 vagyonsatlan, 363.
 vágytárs, 363, 374.
 vágytársaság, 373.
 vaknag, 603.
 vaknívelde, 238.
 vakond, 363.
 vaktiltány, 345.
 valadók, 363.
 valahai, 603.
 valárd, 308.
 válsz, 364, 603.
 válszol, 361, 603.
 válsztek, 364.
 válsztekos, 364.
 válszmány, 191.

384., 603.
 vállasztottság, 196,
 603.
 vállasztás, 196.
 vállfaj, 364.
 váll-, 364.
 vállala', 364.
 vállalkozik, 603.
 vállalkozó, 364.
 vállás, 603.
 válláncot, 603.
 vállásosság, 603.
 vállárájosság,
 552, 603.
 vállástalanság,
 603.
 vállazat, 604.
 vállbojt, 364.
 vállomány, 361.
 vállomás, 364.
 vállvetés, 364.
 vállmány, 364, 604.
 valódi, 364, 365.
 valódiatlan, 364,
 604.
 valódiilag, 367.
 válogatmány, 300.
 valóbn, 365.
 valóa, 365.
 valóbn, 365.
 valósnodik, 365.
 valóbn, 365, 604.
 valószinleg, 365.
 valósnbn, 365, 604.
 valósnbn, 365.
 valótlán, 365, 604.
 válpnt, 365.
 valókonosság, 364,
 365, 604.
 válnág, 365.
 válságos, 365, 366.
 váltakozik, 366.
 váltó, 366.
 váltójog, 366.
 váltószög, 604.
 váltózat, 366.
 váltóratos, 366.
 váltózkony, 366,
 604.
 váltózány, 366.
 váltósgdíj, 604.
 vármol, 366.
 vámszedő, 604.
 vámtértület, 337.
 vámvonal, 382.
 vándor, 384, 604.
 vándor, 604.
 van szerencsém,
 604.
 -vény. -vény. 401.

váradalom, 606.
varazs, 366.
varázs, 366.
varázs, 366, 006.
varázs, 366.
varázsi, 860.
várkezel, 366.
várkert, 606.
várna, 366.
váromány, 139,
367.
várományos, 367.
városliget, 367,
606.
várkony, 367, 606.
várkony, 277.
várkony, 606.
vasöntözet, 251.
vasöntődo, 261.
vaspálya, 367, 606.
vasparipa, 367.
vasárca, 266.
vasút, 606.
vász, 367, 606.
várdát, 39, 367, 606.
várlatos, 367.
vázol, 39.
vázolat, 367.
vázrajz, 552, 606.
váz, 367, 606.
véd-, 367, 368, 606.
védelem, 368, 606.
védelmes, 368.
védelemny, 606.
védelem, 368.
védő-, 368, 606.
véd- és dacmoz-
veteleg, 43.
védetlen, 368.
védtel, 606.
védnök, 368.
védtelen, 368, 606.
védv, 606.
védvám, 368, 606.
vég-, 368, 369, 606.
véges, 369, 606.
végetlen, 369.
végzettség, 607.
végeződdék, 607.
végzetvény, 271,
369.
végzettség, 607.
végző, 369.
végleges, 369.
végleges, 369, 607.
végles, 369.
véglet, 369.
végletes, 369.
végok, 369, 607.
végrehajt, 369.

zokszó, 385, 616.
 zongora, 104, 385.
 zord, 385.
 zongoráz, 385.
 zökken, 386.
 zöm, 386.
 zöngé, 386, 616.
 zöngelom, 616.
 zördület, 616.
 zörög, 276, 386.
 zörren, 386.
 zúdit, 386.
 -zúdit, 386.
 zug, 386.
 zug-, 386.
 zugsúly, 386.
 zugsúly, 262, 386.
 zubbanyos, 386.
 zubbanyag, 250, 387.
 zubbfordó, 386.
 zúf, 387, 616.
 zúda, 387.
 zúgár, 43.
 zúrozó, 387.
 züllik, 387, 616.
 zűr, 387.
 zűrhang, 387.
 zűrmind, 387.
 zűrös, 387.
 zsákuteza, 387.
 zsándár, 387.
 zsar, 388.
 zsará, 387.
 zsarátol, 387.
 zsarnak, 388.
 zsarnok, 388, 617.
 zsarnokol, 617.
 zsarnokoló, 388.
 zsarnokoskodik,
 617.
 zsarol, 488.
 zsarpad, 388.
 zseb, 388, 617.
 zsebor, 160, 388.
 zsemb, 159.
 zsebaj, 276.
 zsebbor, 388, 617.
 zsebbadás, 617.
 zsidók, 233.
 zsinormérték, 617.
 zsinvány, 388.
 zsong, 388.
 zsongit-, 388.
 zsongol, 388.
 zsörtölődik, 388.
 zsörtös, 388.
 zsörtölődik, 388.
 zsennec, 388.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	III
A jelölések magyarázata	V
Szótár	425
Pótlék	618
Számutató	619

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Hornyánszky Viktor kiadásában

Budapest, V. ker., Akadémia-utca 4. sz.

megjelent:

A felső oktatásügy Magyarországon. Írták többen. Ára	12 K
Irodalmi dolgozatok. Írta Ferenczy József.	4
Az ókori nevelés története. Írta dr. Fináczy Ernő.	6
Finn-ugor kézikönyvek. Szerkeszti Szinnyei József	
I. <i>Finn nyelvtan</i> 6. kiadás Ára	2
II. <i>Finn olvasókönyv</i> 4. kiadás	2
III. <i>Magyar nyelvhasználat</i> 3. kiadás	5
IV. <i>Finn-magyar szójegyzék</i>	3
Bacsányi János és kora. Eredeti levelezések és egykorú források nyomán. Írta Hornyánszky Lajos Ára	25
Keleti könyvtár. I. 1 <i>Héber nyelvtan</i> kezdők számára I. kötet. <i>Alaktan</i> . Írta Hornyánszky Aladár	4
Magyar írók élete és munkái. A M. Tud. Akadémia megbízásából írta Szinnyei József. I—XII. kötet Ára	163
A befejező kötetek megjelenése folyamatban van.	
Az egyiptomi nyelv alapelemei. Írta Mahler Ede Ára	4
Osztják népköltési gyűjtemény. Reguly Antal hagyatéka és a saját gyűjtése alapján közléteszi Pápay József Ára	24
Régészeti tanulmányok az orosz földön. I. II. Írta Posta Béla Ára	60
Paedagogiai dolgozatok. I—II. Írta Schneller István	14
Értelmi, erkölcsi és testi nevelés. Írta Spencer Herbert. Fordították dr. Öreg János és Lonovczy László. 3. kiadás Ára	3
Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Írta Szily Kálmán Ára	6
A magyar nyelv. Írta Szinnyei József. 6. kiadás	1
Magyarító szótár. A szükségtelen idegen szavak elkerülésére. Szerkesztette Tolnai Vilmos. Köte Ára	2
Magyar oklevélszótár (a Magyar nyelvtörténeti szótár pótkötele). Gyűjtötte Szamota István. Szótárra szerkesztette a M. T. Akad. megbízásából Zolnay Gyula. Füzve Ára	24

